

แนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนสตรีเขมร

นางสาวอารีญา หุตินทะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Concepts of the Perfectly Virtuous Woman in Novels of Cambodian Women Writers

Miss Areeya Hutinta

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Literature and Comparative Literature

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic year 2008

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์ แนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนสตรีเขมร
โดย นางสาวอารีญา หุตินทะ
สาขาวิชา สาขาวิชาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

..... คณะบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ตรีศิลป์ บุญขจร)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(อาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รัถยมณี)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คารินทร์ ประดิษฐ์ทัศน์ย์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. ชุติมา ประภาสวุฒิสาร)

อารีญา หุตินทะ : แนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนสตรีเขมร. (CONCEPTS OF THE PERFECTLY VIRTUOUS WOMAN IN NOVELS OF CAMBODIAN WOMEN WRITERS)

อ. ที่ปรึกษา : อ.ดร.โกสัษฐัง อามระดิษ, 390 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนสตรีเขมรที่แต่งขึ้นช่วงหลังค.ศ. ๑๙๗๕-๒๐๐๓ และบริบททางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยาย การศึกษาแสดงให้เห็นว่านวนิยายของนักเขียนสตรีเขมรทั้งสองคือ เม่า สำนาง และปัด วัฒนารักษ์ต่างนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในฐานะระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาของสตรีเขมร แต่แนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของเม่า สำนาง เป็นแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม ส่วนแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของปัด วัฒนารักษ์เป็นแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมผสมผสานกับภาระหน้าที่ที่สังคมเรียกร้องให้สตรีปฏิบัติ

บริบททางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยาย ภาวะขาดแคลนนวนิยายหลังสมัยเขมรแดงเปิดโอกาสให้เม่า สำนางเริ่มต้นอาชีพนักเขียนและสร้างนวนิยายแนวพาฝันตอบสนองความต้องการของผู้อ่านที่ต้องการสิ่งปลอบประโลมจิตใจ ในขณะที่ปัด วัฒนารักษ์เขียนนวนิยายเพื่อเป็นกระบอกเสียงให้รัฐและเขียนตามความต้องการของกระแสสังคม เม่า สำนางสนับสนุนแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมด้วยเหตุผลสองประการคือ กุลสตรีแนวขนบนิยมคืออัตลักษณ์ทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมของชาวเขมร และการปฏิบัติตนตามแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมคือการปฏิบัติธรรมะที่จะส่งผลดีต่อการดำเนินชีวิตและการแก้ไขปัญหาของสตรี ส่วนปัด วัฒนารักษ์พยายามต่อรองกับแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมบางด้านเช่นต่อรองกับค่านิยมรังเกียจและกีดกันสตรีม่าย และค่านิยมการตัดสินคุณค่าสตรีที่พรหมจารี ขณะเดียวกัน ปัด วัฒนารักษ์พยายามชี้ว่าการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สตรีเขมรสามารถต่อรองกับสังคมที่ควบคุมเธอด้วยแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมได้

สาขาวิชา วรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ
ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนิติ.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

4680925322 : MAJOR LITERATURE AND COMPARATIVE LITERATURE

KEY WORD : KHMER WOMAN / KHMER NOVEL / NATION BUILDING / CULTURAL IDENTITY

AREEYA HUTINTA : CONCEPTS OF THE PERFECTLY VIRTUOUS WOMAN IN NOVELS OF CAMBODIAN WOMEN WRITERS. THESIS ADVISOR : KLAIRUNG AMRATISHA, Ph.D.

390 pp.

This thesis aims to study the presentation of concepts of the Perfectly Virtuous Woman of Cambodian women writers during 1979 until 2003 including the political, social, and cultural contexts that influence the presentation of concepts of Perfectly Virtuous Woman in their novels. The study clarifies that both Mao Samnang and Pal Vannareerak who are Cambodian women writers present concepts of the Perfectly Virtuous Woman in their novels according to the honour system, fame and images of Cambodian women. Nevertheless, the concept of the Perfectly Virtuous Woman of Mao Samnang is the traditional concept while the Pal Vannareerak's concept is the traditional concept and has been applied to the role and duty of Cambodian women who have to perform according to a call of people in society.

The political, social and cultural contexts have influenced on the presentation of concepts of the Perfectly Virtuous Woman in novels of two Cambodian woman writers. The shortage of novels after Khmer Rouge period provided a good chance for Mao Samnang to start her career as a writer and initiated the sentimental novel to respond the demands of readers who really need something to console their minds. On the contrary, Pal Vannareerak had written her novels as a mouthpiece of the government or the demands of social currents. Mao Samnang has supported the traditional concept of the Perfectly Virtuous Woman for two main reasons. Firstly, the traditional concept is the racial and cultural identities of Cambodians. Secondly, the performance of the concept of the Perfectly Virtuous Woman is a dharma practice that will lead the life of Cambodian women and solve their problems as well. Pal Vannareerak tries to negotiate with some parts of the traditional concept of the Perfectly Virtuous Woman as the negotiation of value judgments to the discrimination against widow and the worthiness of women on their virginity. Besides this, Pal Vannareerak tries to point that an education is the main factor that enables Cambodian women to negotiate with people in the society where those women are controlled by the traditional concept of the Perfectly Virtuous Woman.

Field of study : Literature and comparative literature Student's signature.....

Academic year : 2008 Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยการควบคุม ดูแลเอาใจใส่ของ อาจารย์ ดร.โกศลรุ่ง อามระดิษ อาจารย์ที่ปรึกษาที่กรุณาตรวจแก้ไขอย่างละเอียด อีกทั้งให้ความรู้ ให้คำปรึกษา ตลอดจนความเข้าใจและความเชื่อมั่นที่มีต่อผู้วิจัยมาโดยตลอด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ตรีศิลป์ บุญขจร อาจารย์ ดร.ชุตินา ประกาศาศุติสาร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ และศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. กุสุมา รัชมณีย์ ที่กรุณาให้ความสนใจ และให้ข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์ยิ่งต่องานวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง ที่ได้กรุณาทบทวนความรู้วิชาภาษาเขมรให้แก่ผู้วิจัย ขอขอบคุณกรมยุทธศึกษาทหารบกเป็นอย่างสูงที่ได้กรุณาอนุญาตให้ผู้วิจัยเข้าร่วมชั้นเรียนวิชาภาษาเขมร ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์อุต กากิ และอาจารย์เสียง วิบุตย์ที่กรุณาเพิ่มพูนความรู้ภาษาเขมรแก่ผู้วิจัยด้วยความเมตตาอย่างไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ

ขอขอบพระคุณอาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่กรุณาไป่ถามทุกข์สุข รวมทั้งได้กรุณาช่วยรับภาระงานสอนแทนผู้วิจัยตลอดระยะเวลาที่ศึกษาอยู่

กราบขอบพระคุณพ่อ แม่ และขอบคุณพี่ ๆ สำหรับความรัก ความดูแลเอาใจใส่ รวมทั้งกำลังใจที่มีให้ผู้วิจัยในการทำงานที่รักอย่างสม่ำเสมอ

ขอบคุณกัลยาณมิตรที่ไม่ได้เอ่ยนามทุกท่านที่ริเริ่มนำใจให้การทำงานวิจัยชิ้นนี้ดำเนินไปอย่างราบรื่น และทำให้ชีวิตการศึกษาตลอดระยะเวลา ๕ ปี มีแง่มุมที่อบอุ่นนุ่มนวล

สุดท้ายขอแสดงความคารวะสตรีเขมรทุกท่านอย่างจริงใจในการนำพาครอบครัว สังคม และประเทศชาติผ่านวิกฤติครั้งแล้วครั้งเล่าด้วยการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มความสามารถ ชีวิตที่ผูกพันด้วยหน้าที่ทั้งทางชนบประเพณีและทางสังคมของพวกท่านทำให้งานวิจัยชิ้นนี้เกิดขึ้นได้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	๖
๑.๓ แนวเหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมติฐาน	๖
๑.๔ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๖
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย.....	๖
๑.๖ ข้อตกลงเบื้องต้น.....	๘
๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	๘
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๑
๑.๙ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๒
๒ แนวคิดทฤษฎีในสังคมและวัฒนธรรมเขมร.....	๒๐
๒.๑ ความสำคัญของสตรีในสังคมและวัฒนธรรมเขมร.....	๒๑
๒.๒ พุทธศาสนาและแนวคิดทฤษฎี : จุดเชื่อมโยงระหว่างสตรี คราวเรือน ชุมชน และชาติ.....	๓๐
๒.๓ ความหมายของคำว่าทฤษฎี.....	๓๕
๒.๔ ความหมายของแนวคิดทฤษฎีโดยประมวลจากตำนาน วรรณคดี วรรณกรรม และพิธีกรรม.....	๓๘
๒.๔.๑ ตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมร : พื้นที่และ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบุรุษและสตรีเขมร.....	๓๕
๒.๔.๒ แนวคิดทฤษฎีจากรามเกียรติ์ จุบาบส์รีสำนวนหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส เรื่องลเบงและนิทานพื้นบ้าน.....	๔๕
๒.๔.๒.๑ กัมพูชาในศตวรรษที่ ๑๕-๑๘.....	๔๖

บทที่

	๒.๔.๒.๒	ภาพของกุลสตรีจากเรื่องรามเกียรติ์ จุบาบส์รีสำนวน หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่องลแบบงและนิทาน พื้นบ้าน.....	๕๒
	๒.๔.๒.๒.๑	ความงามเพื่อเชิดชูบุรุษ.....	๕๖
	๒.๔.๒.๒.๒	ความงามทางจิตวิญญาณ:คุณธรรม เพื่อค้ำจุนครอบครัวปิตาธิปไตย....	๖๒
	๒.๕	พิธีเข้าร่วมและพิธีแต่งงาน : ผู้เรือนร่างกุลสตรีของสังคม.....	๘๖
๓		การปรับความหมายของแนวคิดกุลสตรี.....	๑๐๒
	๓.๑	แนวคิดกุลสตรีสมัยต้นศตวรรษที่ ๑๙.....	๑๐๒
	๓.๑.๑	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม.....	๑๐๒
	๓.๑.๒	สตรีกับการกิจการทางเชื้อชาติ.....	๑๐๗
	๓.๑.๒.๑	กาที้ : หากสตรีทรยศ เผ่าพันธุ์ล่มสลาย.....	๑๐๗
	๓.๑.๒.๒	วรรณคดีคำสอนสตรี: การตรากฎเพื่อควบคุมความ ประพฤติสตรี.....	๑๑๑
	๓.๒	แนวคิดกุลสตรีสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส : การปรับแนวคิดกุลสตรีด้วยการ ทำให้สตรีอารยะ.....	๑๒๘
	๓.๒.๑	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม.....	๑๒๘
	๓.๒.๒	ฝรั่งเศสกับแนวคิดสตรีอารยะ.....	๑๓๐
	๓.๒.๓	สตรีกับการศึกษาสมัยใหม่และแนวคิดชาตินิยม.....	๑๓๒
	๓.๒.๓.๑	กระแสนิยมกับการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีใน หนังสือพิมพ์.....	๑๓๔
	๓.๒.๓.๒	แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรม.....	๑๔๐
	๓.๓	สตรีทันสมัยในยุคหลังได้รับเอกราช.....	๑๔๐
	๓.๓.๑	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม.....	๑๔๖
	๓.๓.๒	สตรีในเมืองกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ.....	๑๔๗
	๓.๓.๓	สตรีกับแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม.....	๑๕๐
	๓.๓.๔	แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคหลังได้รับเอกราช.....	๑๕๒
	๓.๔	การนิยามภาพกุลสตรีสมัยเขมรแดง.....	๑๕๖

บทที่

๓.๔.๑	ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม.....	๑๕๖
๓.๔.๒	การนิรโทษกรรมสตรีในสมัยเขมรแดง.....	๑๕๗
๓.๔.๓	ภาพสตรีในวรรณกรรมยุคเขมรแดง.....	๑๖๑
๓.๕	การกลับมาของแนวคิดสตรี.....	๑๖๒
๓.๕.๑	ภูมิหลังทางการเมืองสังคมและวัฒนธรรม.....	๑๖๒
๓.๕.๒	การรื้อฟื้นแนวคิดสตรีหลังสมัยเขมรแดง : สตรีกับการฟื้นฟู ชาติ.....	๑๖๔
๓.๕.๓	แนวคิดสตรีในวรรณกรรมสมัยหลังเขมรแดง.....	๑๖๘
๓.๖	แนวคิดสตรีกับการพัฒนาสตรีหลังอันแทก UNTAC.....	๑๗๐
๓.๖.๑	ภูมิหลังทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม.....	๑๗๐
๓.๖.๒	แนวคิดสตรีกับการพัฒนาสตรีหลังค.ศ. ๑๙๙๓.....	๑๗๒
๓.๖.๓	การฟื้นฟูสถาบันวรรณกรรมกับการนำเสนอแนวคิดสตรี.....	๑๗๖
๔	เฝ้า สำแดงกับการใช้ชีวิตสตรีแนวขนบนิยม.....	๑๗๙
๔.๑	เฝ้า สำแดง : ชีวิตที่เริ่มต้นใหม่กับนวนิยาย.....	๑๗๙
๔.๒	นางเอก VS นางอิจฉา : ระเบียบและไร้ระเบียบ.....	๑๘๓
๔.๒.๑	สวยใสไร้ที่ติ.....	๑๘๘
๔.๒.๒	คุณงามให้ดูบ้าน.....	๑๙๓
๔.๒.๓	อดทนและอุทิศตนให้คนที่รัก.....	๑๙๔
๔.๓	สุริครูปลักษณ์ : อำนาจและอัตลักษณ์ของสตรีเขมร.....	๑๙๗
๔.๓.๑	อำนาจของสตรีในการต่อสู้เพื่อครอบครัวในอุดมคติ.....	๒๐๒
๔.๓.๑.๑	คลื่นซัดทราย : พลังของสตรีในการรวม ครอบครัว.....	๒๐๓
๔.๓.๑.๒	ราชสีห์ไพรเถื่อน : เมื่อสตรีคิดแตกแถว.....	๒๑๑
๔.๓.๑.๓	พวงมาลัยดอกมะลิ : พลังของสตรีที่มีต่ออนาคต ของชาติ.....	๒๒๐
๔.๔	สตรี : เครื่องหมายรับรองความเป็นเขมร.....	๒๒๖
๔.๔.๑	ตัวจริง VS ตัวปลอม : สตรีคือสายเลือดที่แท้จริง (ของชาว เขมร)	๒๒๗

บทที่

๔.๔.๒	การปลอมตัว : กุลสตรีกอบกู้คุณธรรม.....	๒๓๓
๔.๕	พรหมจารี : ด้านสุดท้ายของความเป็นกุลสตรี (และความเป็นชาติ).....	๒๔๐
๔.๕.๑	กุลสตรีเท่ากับพรหมจารี.....	๒๔๒
๔.๕.๒	การข่มขืน : สิ่งที่มีก่เกิดแต่ไปเลยสำเร็จ.....	๒๔๕
๕	ปัล วัฒนธรรมรักษากับกุลสตรีแนวรัฐนิยม.....	๒๕๒
๕.๑	ปัล วัฒนธรรม : ชีวิตกับงานเขียน.....	๒๕๒
๕.๒	กุลสตรีผู้มีอุดมการณ์ตามกระแสสังคม.....	๒๕๘
๕.๒.๑	กุลสตรีแนวรัฐนิยม : ประชากรสตรีตัวอย่างเพื่อร่วมสร้างชาติ....	๒๕๘
๕.๒.๒.๑	ภารกิจในการสร้างครอบครัวขึ้นใหม่.....	๒๕๙
๕.๒.๒.๒	ภารกิจในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ.....	๒๖๓
๕.๒.๒.๓	ภารกิจในพื้นที่สาธารณะ : แนวหลังในอุดมคติ.....	๒๖๖
๕.๒.๒.๔	อุดมการณ์และจิตวิญญาณของกุลสตรีแนวรัฐนิยม	๒๖๙
๕.๒.๒	กุลสตรีกับภารกิจเพื่อสังคม.....	๒๘๓
๕.๒.๒.๑	วีรียา : ทายาทของกุลสตรีแนวรัฐนิยม.....	๒๘๔
๕.๒.๒.๒	เขมรีและเขมา : เยาวชนสตรีกับปัญหาสังคมปี	
	๒๐๐๐.....	๒๙๑
๕.๓	กุลสตรีแนวชนนิยม : การสืบทอดและการต่อรอง.....	๒๙๓
๕.๓.๑	พลังทางจิตวิญญาณเพื่อฟื้นฟูโครงสร้างของสังคม.....	๒๙๔
๕.๓.๒	เส้นแบ่งพรมแดนแห่งชาติทางวัฒนธรรม.....	๒๙๗
๕.๓.๓	ค่านิยมเกี่ยวกับสตรีม่ายและค่านิยมเรื่องพรหมจารี : การต่อรอง	
	ที่ไม่สิ้นสุด.....	๓๐๐
๕.๓.๓.๑	เสียงเพื่อสตรีม่าย.....	๓๐๑
๕.๓.๓.๒	สตรีผู้ทำทายนามีสาวพรหมจารี.....	๓๐๗
๕.๓.๔	สตรีกับการศึกษาและการพัฒนา.....	๓๑๐
๖	บทสรุป.....	๓๑๗
	รายการอ้างอิง.....	๓๒๕
	ภาคผนวก.....	
	ภาคผนวก ก วรรณคดีคำสอน.....	๓๓๑

ภาคผนวก ข เรื่องย่อนวนิยายของเมา ลำฉาง.....	๓๔๖
ภาคผนวก ค เรื่องย่อนวนิยายของปัด วันฉฉารักษ์.....	๓๗๓
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	๓๕๐

บทที่

หน้า

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การปฏิบัติและยึดครองประเทศกัมพูชาของกลุ่มเขมรแดงตั้งแต่ช่วง ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๗๘ เป็นการคว่ำทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยอยู่บนกระดานเดิม ตั้งแต่การนำประชากรในเมืองออกสู่ชนบท การสร้างสังคมแบบใหม่ที่ตัดขาดอย่างสิ้นเชิงจากอดีต หรือการกำจัดสถาบันที่มีมาก่อนการ ปฏิวัติอย่างถอนรากถอนโคน ประเพณีและวิถีชีวิตแบบเก่าเป็นสิ่งต้องห้าม ศิลปะและวัฒนธรรม ที่เป็นมรดกของชนชาติถูกเผาทำลายหรือไม่ก็ถูกขโมย และแม้เขมรแดงจะถูกขับไล่ออกไปอยู่ตาม พื้นที่ห่างไกลหรือตามชายแดน กัมพูชาก็แทบไม่เคยว่างเว้นจากสงครามกลางเมืองจนถึงกลาง ทศวรรษที่ ๑๙๙๐ การปฏิบัติที่ตัดขาดจากอดีตของเขมรแดงทำให้น้องอ่อนของวรรณกรรมเขมร สมัยใหม่ที่เรียกว่า เรื่องประโลมโลก (เรื่องปรโลมโลก) ซึ่งเพิ่งเกิดมาได้เพียง ๓๐ กว่าปีและกำลัง พัฒนาอย่างมากนั้นต้องชะงักงันไปอย่างน่าเสียดาย เมื่อรวมกับการฆ่าปัญญาชนและนักเขียนทิ้ง ในฐานะศัตรูตัวร้ายของการปฏิวัติ และการที่ประเทศต้องสูญเสียกำลังคนที่เหลือไปกับการสู้รบ กันเองของเขมรฝ่ายต่าง ๆ ก็ทำให้คลังความรู้ทั้งในรูปแบบของตัวเขียนและบุคคลลดลงอย่างน่าใจ หายทั้งด้วยการเผาทำลาย ด้วยความตายจากการปราบปรามของกลุ่มเขมรแดง และด้วยการตาย จากการรบพุ่งกันเองภายในประเทศ¹

เมื่อแนวร่วมแห่งชาติกัมพูชาเพื่อการปลดปล่อยชาติ (The Kampuchean National United Front for National Salvation-KNUFNS) ภายใต้ความช่วยเหลือของเวียดนามเข้ายึดกรุงพนมเปญ ได้ในวันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๙๗๘ นับจากนี้ รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา (The People's Republic of Kampuchea-PRK) ก็มีภาระอย่างใหญ่หลวงในการฟื้นฟูประเทศให้กลับคืน สู่สภาพเดิมในทุก ๆ ด้าน ในทศวรรษที่ ๑๙๘๐ การฟื้นฟูกิจกรรมทางวรรณศิลป์และวัฒนธรรม โดยการก่อตั้งกระทรวงข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมซึ่งรับผิดชอบด้านการพิมพ์หนังสือ การบรรจุ แบบเรียนด้านภาษาและวรรณกรรมเขมรลงในหลักสูตรในระบบการศึกษาที่รัฐบาลตั้งขึ้นใหม่ การเผยแพร่วรรณกรรมให้กระจายไปในวงกว้างและสร้างนักเขียนใหม่ของสื่อหนังสือพิมพ์ และ

¹ ในยุคเขมรแดงปกครองประเทศ ประมาณการกันว่าอย่างน้อยที่สุด ประชากรของกัมพูชากว่า ๑ ล้าน ๕ แสนคน เสียชีวิตเพราะผลกระทบจากนโยบายปฏิวัตินี้ จำนวนผู้เสียชีวิตจะรวมนักเขียน นักวิชาการ และนัก อ่านในวงวรรณกรรม ทำให้กิจกรรมทางวรรณกรรมทุกชนิดหยุดชะงัก ดู Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development," (Ph.d. Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1998), p.285.

การนำวรรณกรรมคลาสสิกกลับมาพิมพ์ใหม่² กิจกรรมเหล่านี้ทำให้วรรณกรรมเขมรค่อย ๆ กลับคืนสู่สังคมเขมรอีกครั้งหนึ่ง เมื่อผนวกพร้อมกับกิจกรรมในทศวรรษที่ ๑๙๕๐ คือการก่อตั้งสมาคมนักเขียนเขมร (สมาคมอุณกนิพนธ์แฆมร์) ขึ้นใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๕๑ และการจัดกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการสร้างงานวรรณกรรม เช่น การจัดประกวดวรรณกรรมซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๕ จำนวน ๒ รางวัลคือ รางวัล “พระสีหนุราช” เป็นเงินรางวัลจากสมเด็จพระสีหนุ และรางวัล ๗ มกราคม เป็นเงินรางวัลจาก ฮุน เซน³ กิจกรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการต่อลมหายใจให้กับวรรณกรรมเขมร แม้สภาพโดยทั่วไปของวรรณกรรมในยุคปัจจุบันจะเทียบไม่ได้เลยกับความรุ่งเรืองของวรรณกรรมในยุคก่อนปฏิวัติก็ตาม⁴

การประกวดรางวัล “พระสีหนุราช” ในปีแรกคือปี ค.ศ. ๑๙๕๕ นั้น มีนักเขียนที่ชนะเลิศได้รับรางวัลที่ ๑ พานรางวัลอักษรศิลป์ “พระสีหนุราช” สองคนคือ เม่า ลำฉาง (เม่า ลำฉาง) เจ้าของผลงานเรื่อง **รถโกบกุสจ่าจ๋** (คลื่นซัดทราย) และ ปิล วัฒนาริรัถย์ (ปาล์ วัฒนาริรัถย์) เจ้าของผลงานเรื่อง **บ่เกฺลจมิณบาน** (ลืมไม่ลง) นักเขียนสตรีทั้งสองคนเป็นนักเขียนที่ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการวรรณกรรมในประเทศ⁵ และจากนักวิชาการด้านเขมรศึกษาจากต่าง

² สรุปความจาก Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel : A Study of its Emergence and Development,” pp. 294-300.

³ Ibid., p. 329.

⁴ ยู โบ (ยู บู) ประธานสมาคมนักเขียนเขมร ให้สัมภาษณ์ Lon Nara ในบทความ “The unluclurative state of the Khmer novel” ถึงสภาพวรรณกรรมเขมรในยุคปัจจุบัน (ค.ศ. ๒๐๐๒) ว่า มีนวนิยายเพียง ๑๐ เล่มที่ได้รับการตีพิมพ์ในปีนี้ เทียบไม่ได้เลยกับในยุคทศวรรษที่ ๑๙๖๐ ที่นวนิยายที่ตีพิมพ์สู่ท้องตลาดมีมากถึงเดือนละ ๓๐-๔๐ เล่ม สภาพเศรษฐกิจที่ยากจนทำให้ประชาชนไม่มีเงินซื้อหนังสืออ่าน และการที่ประเทศกัมพูชา(ขณะนั้น) ยังไม่มีกฎหมายลิขสิทธิ์คุ้มครองนักเขียน เมื่อผลงานออกสู่ตลาด ร้านจำหน่ายหนังสือสามารถตีพิมพ์ไปจำหน่ายได้ตามชอบใจ ทำให้สถานการณ์ของการเป็นนักเขียนอาชีพในกัมพูชาเป็นไปอย่างเร้นแค้น และส่งผลต่อการพัฒนาวงการวรรณกรรมในภาพรวม (online: <http://groups.yahoo.com/group/CambodiaNews/message/2252> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๗)

⁵ Vong Meng นักวิจัยของสถาบันภาษาแห่งชาติประจำราชบัณฑิตยสถานแห่งกัมพูชา ศึกษาวิจัยเรื่องวรรณกรรมเขมรในต้นศตวรรษที่ ๒๑ (อกุสรสิลป์แฆมรเนาสตุวตส์ที่ ๒๑) และเสนอผลงานวิจัยในการประชุมเสนอผลงานวิจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมของประเทศกัมพูชาระดับชาติครั้งที่ ๖ ที่มหาวิทยาลัยภูมิพนมเปญ งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการสำรวจสถานภาพของวรรณกรรมกัมพูชาในปัจจุบัน รวมทั้งบทบาทของสถาบันและองค์กรต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาและสนับสนุนให้เกิดการสร้างสรรคผลงานด้านภาษาและวรรณกรรมในประเทศกัมพูชา โดยดูจากบทบาทของรัฐในการบรรจุวรรณกรรมเข้าไปในหลักสูตรการศึกษาระดับต่าง ๆ และบทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่จัดการประกวดวรรณกรรม ส่วนหนึ่งของงานวิจัยกล่าวถึงนักเขียนที่สำคัญและมีชื่อเสียงของประเทศกัมพูชาซึ่งเขาเสนอว่ามีอยู่ ๓ คน นักเขียนสองในสามคนนั้นคือ เม่า ลำฉาง และ ปิล วัฒนาริรัถย์ ดู Vong Meng, “อกุสรสิลป์แฆมรเนาสตุวตส์ที่ ๒๑” เอกสารประกอบการประชุมเสนอผลงาน ใน

ประเทศ⁶ พวกเขาเริ่มสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงานในทันทีที่ระบอบการปกครองของเขมรแดง ยุติลง จำนวนผลงานที่ออกสู่สายตาผู้อ่านเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ นวนิยาย ๕๑ เรื่อง บทเพลง ๕๒ บท และวิดีโอสคริปต์ ๒๗ เรื่อง ของ ปัด วัฒนารักษ์ และนวนิยายมากกว่า ๑๐๐ เรื่องของ เมมา สำนาง⁷ รางวัลที่ทั้งคู่ได้จากการประกวดนวนิยาย⁸ รวมทั้งความนิยมของคนอ่านที่มีต่องานเขียนของพวกเขาส่งผลให้ทั้ง เมมา สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์ คือนักเขียนวรรณกรรมร่วมสมัยที่โดดเด่นและมีชื่อเสียงที่สุดของประเทศกัมพูชาในขณะนี้ สำนักงานการเขียนของนักเขียนทั้งสองกลายเป็นต้นแบบที่ได้รับการยอมรับในแวดวงนักเขียนหญิงรุ่นใหม่ด้วย⁹

สมชายสุเมธวัฒน์ - วิทยุซัน อังคิธูตา เอ็กซี ๖, 18-20 November 2003, Royal University of Phnom Penh, p. 14.

⁶ นิตยสาร Mānoa ตีพิมพ์บทสัมภาษณ์ ปัด วัฒนารักษ์ และ เมมา สำนาง ซึ่ง Sharon May ผู้เขียนเดินทางไปสัมภาษณ์ที่กรุงพนมเปญ ในบทความเรื่อง *Words From the Fire: Three Cambodian Women Writers* ในฐานะที่เธอทั้งสองเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของประเทศกัมพูชา ดู Frank Stewart and Sharon May, editors, in "In The Shadow of Angkor" *Mānoa* 16:1 (summer 2004)

เมมา สำนาง คือนักเขียนที่ได้รับการแนะนำในบทความออนไลน์เรื่อง *Writers in the Post-Genocide-a start from zero* (online: <http://www.tufts.ac.jp/common/fs/ase/cam/res/lit/ot06.html> เข้าถึงเมื่อ ๔ มิถุนายน ๒๕๕๗)

ส่วน ปัด วัฒนารักษ์ ได้รับเชิญไปบรรยายใน Forum ของ Japan Foundation ที่ Minato Ward, Tokyo ในหัวข้อ "women writer's experiences of tumultuous times in Cambodia" ในฐานะที่เธอเป็นนักเขียนสตรีที่มีความโดดเด่นมากที่สุดคนหนึ่งของประเทศกัมพูชา (Lecture by cambodian women writer, online: <http://www.jijigaho.or.jp/app/0402/eng/gov02.html> เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗)

⁷ Vong Meng, "อภิสรรศิลป์เขมรเนาสตวตส์ที่ ๒๑," หน้า ๑๔.

⁸ ผลงานที่ได้รับรางวัลของ ปัด วัฒนารักษ์ คือ ปี ค.ศ. ๑๙๙๕ เรื่อง *รุโนจตุตเทีย (ถิ่นแรมผ่านพันไป)* ได้รับรางวัลที่ ๑ และ เรื่อง *เชิงเมฆมณีในภูกีสงฆิม (ขอบฟ้าใหม่แห่งความหวัง)* ได้รับรางวัลที่ ๒ ในการประกวดการประพันธ์กรุงพนมเปญ ในโอกาสฉลองครบรอบ ๑๐ ปี วันชาติ ๗ มกราคม ปี ค.ศ. ๑๙๙๕ เรื่อง *บ่งเอดจมินบาน (ลิ้มไม่ลง)* ได้รับรางวัลที่ ๑ พานรางวัลอักษรศิลป์ "พระสีหนุราช" (ฉิ่ง หุก ฑี . อภิสรรศิลป์เขมรเนาสตวตส์ ที่ ๒๐ . ภูน่เพญ: Editions de la plus haute tour, ๒๐๐๒. หน้า ๔๘๔) ปี ค.ศ. ๒๐๐๐ ผลงานเรื่อง *เบ็พุกามานทิก (แม้นดอกไม้ได้น้ำ)* ได้รับรางวัลที่ ๑ ในการประกวดรางวัลวรรณกรรมสำหรับเยาวชน (Frank Stewart and Sharon May, editors, *Mānoa* , p. 170.) ส่วนผลงานของ เมมา สำนาง ที่ได้รับรางวัลคือ ปี ค.ศ. ๑๙๙๕ เรื่อง *รถโบกขุสาจ (คลื่นซัดทราย)* ได้รับรางวัลที่ ๑ พานรางวัลอักษรศิลป์ "พระสีหนุราช" (ฉิ่ง หุก ฑี , อภิสรรศิลป์เขมรเนาสตวตส์ ที่ ๒๐, หน้า ๕๕๖.) ปี ค.ศ. ๒๐๐๐ ผลงานเรื่อง *กมฺรุงพุกามุละ (พวงมาลัยดอกมะลิ)* ได้รับรางวัลที่ ๒ ในการประกวดรางวัลวรรณกรรมสำหรับเยาวชน

⁹ กรณีตัวอย่างคือ นักเขียนสตรีรุ่นหลัง เมมา สุขกาษา (เมมา สุขกาษา) เขียนนวนิยายเรื่อง *สุรโมล ภูงเบะญง (เงาในดวงใจ)* นวนิยายเรื่องนี้ได้รับรางวัลที่ ๒ พานรางวัลอักษรศิลป์ "พระสีหนุราช" ในปี ค.ศ. ๒๐๐๐

ทั้ง เมา สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์ ล้วนมีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะสร้างสรรค์ผลงานออกสู่สายตาผู้อ่าน แม้บรรยากาศทางสังคมส่วนหนึ่งจะไม่เอื้อต่อการผลิตงานมากนัก แต่นักเขียนทั้งสองต่างรู้สึกตรงกันว่า งานเขียนของเธอตอบสนองความต้องการที่จะอ่านหนังสือของประชาชนชาวเขมรที่เป็นไปอย่างกระตือรือร้น ในขณะนั้น เรื่องประโลมโลกนอกจากจะเป็นสิ่งบันเทิงที่ช่วยปลอบประโลมจิตใจของชาวเขมรให้ลืมความเจ็บปวดจากการสูญเสียได้บ้างแล้ว ทั้งสองยังเล็งเห็นบทบาทของงานวรรณกรรมที่มีต่อสังคมด้วย สำหรับ เมา สำนาง เธอรักที่จะเขียนเพราะเห็นว่าวรรณกรรมมีประโยชน์ สามารถสอนคนเกี่ยวกับชีวิตและสังคมได้ แต่เป็นการสอนทางอ้อมโดยการให้ตัวอย่างในวรรณกรรม¹⁰ ส่วน ปัด วัฒนารักษ์ กล่าวว่า ในฐานะนักเขียนบทบาทของเธอที่มีต่อสังคมผ่านงานเขียนคือ การให้ความรู้แก่คนอ่านและแก่ชุมชน และการสนับสนุนให้ภาษาของชาติไม่สูญหายไป หากภาษายังอยู่ก็สามารถบำรุงเลี้ยงวัฒนธรรมได้ และถ้าวัฒนธรรมของชาติไม่สูญหาย ชาติก็จะรอดพ้นจากความหายนะ¹¹

เมา สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์ สื่อสารกับผู้อ่านโดยจงใจเลือกเสนอผ่านภาพตัวละครสตรีโดยเฉพาะ แนวเรื่องในนวนิยายของ เมา สำนาง เป็นแนวเรื่องเกี่ยวกับความรักซึ่งเป็นที่นิยมมากในนวนิยายยุคก่อนสงคราม สตรีในงานของ เมา สำนาง เป็นสตรีที่สวยงามอ่อนหวาน นุ่มนวล มีคุณสมบัติตามแบบกุลสตรีในอุดมคติของชาวเขมร (สุรี คุรบ์ ลกขณ์) คุณสมบัติดังกล่าวทำให้เธอเอาชนะอุปสรรคทั้งปวงและได้แต่งงานกับชายที่คิดเหมาะสมกันและใช้ชีวิตอย่างผาสุก ส่วนแนวเรื่องในนวนิยายของ ปัด วัฒนารักษ์ เน้นการสะท้อนปัญหาสังคม ประเด็นความรักระหว่างตัวละครเอกฝ่ายชายและหญิงจึงใกล้เคียงหรือมีสัดส่วนที่น้อยกว่าการสะท้อนปัญหาสังคม สตรีในงานของ ปัด วัฒนารักษ์ มีความงามตามแบบกุลสตรีที่เพียบพร้อมเช่นกัน แต่คุณสมบัติที่ผู้แต่งเน้นอย่างเด่นชัดมากกว่าคือจิตใจที่เข้มแข็ง อดทน ต่อสู้กับปัญหาต่างๆ อย่างไม่ย่อท้อ โดยมีหน้าที่ที่มีต่อสังคมและประเทศชาติเป็นอุดมคตินำทางชีวิต การประสบความสำเร็จในชีวิตของหญิงสาวในงานของเธออยู่ที่การฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ และได้รับผลตอบแทนคือการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและชีวิตครอบครัวในท้ายที่สุด

ภาพของสตรีที่มีลักษณะของความเป็นกุลสตรีตามมาตรฐานแบบขนบนิยมในสังคมเขมร เป็นภาพที่ต้องปรากฏในตัวละครเอกสตรีของนวนิยายทุกเรื่อง แต่จะเห็นภาพนี้ชัดเจนมากเป็นพิเศษในนวนิยายของเมา สำนาง กล่าวคือ สตรีที่ดีต้องมีความงามตามแบบสตรีในอุดมคติคืองามทั้งกายและใจ กิริยามารยาทเรียบร้อย อ่อนหวาน นุ่มนวล ดูแลปรนนิบัติครอบครัวโดยเฉพาะ

และได้รับการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๒๐๐๑ ที่ปกหลังของนวนิยายเรื่องนี้ลงรูปของ เมา สำนาง เต็มหน้า พร้อมทั้งข้อความที่ระบุว่าเธอเป็นผู้กล่าวนวนให้กับนวนิยายเรื่องนี้

¹⁰ Sharon May, "Words From the Fire: Three Cambodian Women Writers," *Mānoa*, 16, 1 (summer 2004): 173.

¹¹ *Ibid.*, 171.

รับผิดชอบงานบ้านได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ความเหมาะสมด้านกิจกรรมารยาทที่ถูกจับตามอง เป็นพิเศษคือการติดต่อสัมพันธ์กับเพศตรงข้าม สตรีสาวชาวเขมรจะต้องรักษาวลสงวนตัว ไม่แสดงท่าทีที่เปิดเผยให้ผู้ชายรับรู้ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความรักในตัวของชายก่อนหรือการแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อชาย พรหมจรรย์จึงเป็นสิ่งที่แสดงคุณค่าในตัวของผู้หญิงที่สำคัญมาก การเคารพเชื่อฟังพ่อแม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งงานที่พ่อแม่เป็นผู้ตัดสินใจให้ถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งของลูกผู้หญิง กล่าวกันว่า ความคาดหวังที่สังคมเขมรมอบให้สตรีเขมรเป็นผู้รักษาขนบประเพณีของความเป็นกุลสตรีเข้มข้นถึงขนาดที่ว่า “To be an improper woman is to cease to be Khmer, and given Khmer notions of the centrality of Khmerness, to cease to be Khmer is to cease to be fully human” หรือ การเป็นสตรีที่ประพฤตินั้นไม่เหมาะสมก็เท่ากับไม่ใช่คนเขมร และความคิดเห็นของชาวเขมรเรื่องหัวใจของความเป็นเขมรคือ หากยุติการเป็นคนเขมรก็เท่ากับการยุติความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์¹² จะเห็นว่าความเป็นกุลสตรีเปรียบเสมือนภาระหน้าที่ที่สังคมเขมรมอบหมายให้สตรีเป็นผู้รับผิดชอบต่อการรักษาความเป็นเขมรหรืออัตลักษณ์ของความเป็นเขมรเลยทีเดียว

หากจะเปรียบเทียบภาพของสตรีในงานของนักเขียนทั้งคู่ สตรีในงานของ ปัด วันฉนาริรัถย์ คือเป็นสตรีที่มีมิติทางสังคมสูงกว่าสตรีในงานของ เมา ลำฉาง ทั้งในแง่ของปัญหาชีวิตที่พวกเขาต้องเผชิญและในแง่เป้าหมายชีวิต แต่ในความเป็นจริง ภาพของสตรีในงานของนักเขียนทั้งสองต่างสะท้อนให้เห็นสถานะของสตรีในสังคมเขมรที่สอดคล้องเป็นภาพเดียวกัน นั่นคือสตรีที่ถูกระบบเพศสถานะในสังคมเขมรกำกับชีวิตของพวกเขาอยู่ และหน้าที่ของพวกเขาคือต้องดำเนินชีวิตไปตามระบบที่สังคมให้ค่าน้ำนั้น ในขณะเดียวกัน สภาพสังคมของประเทศกัมพูชาในปัจจุบันที่เต็มไปด้วยปัญหามากมายย่อมกระทบต่อสตรีที่เป็นสมาชิกของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งปัญหาที่เป็นผลพวงตามมาจากสมัยที่เขมรแดงปกครองประเทศ จากอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโกลนิยมที่หลั่งไหลเข้าประเทศ หรือจากประเพณีบางอย่างที่ยังมีผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม การศึกษาการเสนอภาพของสตรีในงานของนักเขียนทั้งสองซึ่งหลอมรวมประเด็นเหล่านี้เข้าด้วยกัน นั่นคือ ภาพของสตรีชาวเขมรที่ต้องรักษาคุณสมบัติความเป็นสตรีในอุดมคติของเขมรไว้อย่างเหนียวแน่น และยังคงแบกรับปัญหาที่กระทำต่อชีวิตของพวกเขาให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความยากจน การถูกสามีทำร้ายร่างกาย การเป็นเป้าหมายการถูกล่วงละเมิดทางเพศ และปัญหาอื่น ๆ อีกมาก เป็นประเด็นที่งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสนใจ

¹² Judy Ledgerwood , “Changing Khmer Conceptions of Gender: Women, Stories, and the Social Order,” (Unpublished PhD dissertation, Cornell University, 1990), p. ii.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของ เมา สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม ที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนทั้งสอง

๑.๓ แนวเหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมติฐาน

๑.๓.๑ แนวคิดกุลสตรีเป็นส่วนสำคัญของระบบการให้คุณค่าและเกียรติยศสำหรับสตรีในสังคมเขมร

๑.๓.๒ ปัจจัยทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของ เมา สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์

๑.๓.๓ แนวคิดเรื่องกุลสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของ เมา สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์ มีทั้งส่วนที่สืบทอดแนวคิดกุลสตรีแบบดั้งเดิม และส่วนที่เป็นการปรับเปลี่ยนตามปัจจัยทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป

๑.๔ .ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๔.๑ ทำให้เข้าใจแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายกัมพูชา

๑.๔.๒ ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการนำเสนอแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนสตรีกัมพูชากับระบบเพศสถานะ และสภาพแวดล้อมทางสังคมของกัมพูชา

๑.๔.๓ เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับนวนิยายกัมพูชา และเป็นแนวทางสำหรับการศึกษานวนิยายกัมพูชาในประเด็นอื่น ๆ ต่อ ไป

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

นวนิยายที่ผู้วิจัยนำมาใช้ศึกษาเป็นนวนิยายของเมา สำนางและปัด วัฒนารักษ์จำนวน ๑๔ เรื่อง เป็นนวนิยายของเมา สำนางจำนวน ๘ เรื่องและนวนิยายของปัด วัฒนารักษ์จำนวน ๖ เรื่อง ผู้วิจัยนำนวนิยายที่ได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มแล้วมาศึกษาซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๕ ซึ่งเป็นปีที่นวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรก จนถึงปี ค.ศ.๒๐๐๕ อันเป็นที่ที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในประเทศกัมพูชา ทั้งนี้เนื่องจากหลังจากที่เขมรแดงเผาทำลายวรรณกรรมตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๗๕ วงจรของการผลิตและการจำหน่ายนวนิยายก็หยุดชะงัก และเมื่อรัฐกลับมาฟื้นฟูวรรณกรรมใหม่ในต้นทศวรรษที่ ๑๙๘๐ โดยการจัดพิมพ์หนังสือ รัฐก็เป็นผู้กำหนดนโยบายอย่างชัดเจนว่าหนังสือที่จะได้รับการตีพิมพ์ต้องเป็นหนังสือที่สนับสนุนอุดมการณ์ตามแนวสังคมนิยม

เท่านั้น สถานการณ์ดังกล่าวมีผลต่อการเผยแพร่นวนิยายของนักเขียนทั่วไปรวมทั้งนวนิยายของมา
 ลำนางและป๊ล วัฒนารักษ์ นักเขียนสตรีทั้งสองเริ่มสร้างผลงานตั้งแต่สมัยหลังเขมรแดงเป็นต้น
 มา คือมา ลำนางเริ่มเขียนนวนิยายเพื่อหารายได้เลี้ยงชีพตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๑-๑๙๘๓ แต่ผลงานของ
 เธอไม่เคยได้รับการตีพิมพ์เนื่องจากเนื้อหาไม่ตรงตามที่รัฐบาลกำหนดและปัญหาขาดแคลนวัสดุ
 อุปกรณ์การพิมพ์ ทำให้นวนิยายของเธอทั้งหมดเผยแพร่ในรูปแบบของนวนิยายคัดลายมือ จน
 เมื่อนวนิยายของเธอชนะการประกวดรางวัลวรรณกรรมจึงได้รับการตีพิมพ์ได้แก่เรื่อง**คลื่นซัดทราย**
 ในปี ค.ศ. ๑๙๙๕ และเรื่อง**พวงมาลัยดอกมะลิ** ในปี ค.ศ. ๒๐๐๐ ส่วนนวนิยายอีก ๖ เล่มตีพิมพ์ตั้งแต่
 ปี ค.ศ. ๒๐๐๔ เป็นต้นมา เนื่องจากตลาดหนังสือในเขมรเริ่มต้นใหม่ได้อีกครั้งหนึ่ง สำนักพิมพ์เริ่ม
 นำผลงานของนักเขียนที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของนักอ่านมาพิมพ์รวมเล่มจำหน่าย และ
 ผลงานของมา ลำนางได้รับการติดต่อเพราะสำนักพิมพ์เชื่อมั่นว่าขายได้ ส่วนนวนิยายของ ป๊ล
 วัฒนารักษ์ได้รับการตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๕ เนื่องจากผลงานของเธอชนะการประกวด
 วรรณกรรมที่รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาเป็นผู้จัด และผลงานอีกสองเล่มคือเรื่อง**ลิ้มไม่ลง**
 และเรื่อง**แม้นดอกไม้**ได้นำก็ได้รับการตีพิมพ์เนื่องจากเป็นผลงานที่ชนะการประกวดรางวัล
 วรรณกรรมที่จัดโดยหน่วยงานต่างๆ เช่นกัน ส่วนผลงานเล่มที่เหลือของป๊ล วัฒนารักษ์ที่
 สำนักพิมพ์เป็นผู้จัดพิมพ์ก็ด้วยเหตุผลเดียวกับมา ลำนางคือ สำนักพิมพ์เล็งเห็นว่าผลงานเหล่านี้
 สามารถขายได้จึงรับซื้อและพิมพ์จัดจำหน่าย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงศึกษาจากนวนิยายของมา ลำนาง
 และ ป๊ล วัฒนารักษ์ ที่ได้รับการตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๐๕ จำนวน ๑๔ เรื่อง อันได้แก่

๑.๕.๑ นวนิยายของมา ลำนาง

- ๑.๕.๑.๑ เรื่อง **กุหลาบขุมา** . ภูมฺเพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี , ค.ศ. ๒๐๐๔
 (เรื่องกุหลาบดำ. พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗.)
- ๑.๕.๑.๒ เรื่อง **รุลกเบากุสาจ**. ภูมฺเพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี , ค.ศ. ๒๐๐๔
 (เรื่องคลื่นซัดทราย. พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗.)
- ๑.๕.๑.๓ เรื่อง **ราชสีห์ไพร่งจิต**. ภูมฺเพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี , ๒๐๐๕
 (เรื่องราชสีห์ไพร่งเถื่อน. พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๘.)
- ๑.๕.๑.๔ เรื่อง **ขุมโนรนิตี**. ภูมฺเพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี , ค.ศ. ๒๐๐๔
 (เรื่องสายลม นิตี. พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗.)
- ๑.๕.๑.๕ เรื่อง **กมฺรงศุภามุติ**. ภูมฺเพญ: องค์การนัรเวศตฺสงเคราะห์กุมารกมุพฺษา,
 ค.ศ. ๒๐๐๐.
 (เรื่อง พวงมาลัยดอกมะลิ. พนมเปญ: องค์การนัรเวศตฺสงเคราะห์กุมาร,
 ๒๕๔๗.)

- ๑.๕.๑.๖ เรื่อง **ขลุ่ยงาพลอรุณระ**. ภูมิปะณู : โรงพิมพ์สุริยารังสี , ค.ศ. ๒๐๐๔
(เรื่องข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง. พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗.)
- ๑.๕.๑.๗ เรื่อง **พุนลือจุนทร**. ภูมิปะณู: บณณาการองคร , ค.ศ. ๒๐๐๕
(เรื่องแสงจันทร์. พนมเปญ: ร้านหนังสืออ็องโกร์, ๒๕๔๘.)
- ๑.๕.๑.๘ เรื่อง **ศุภาบุญญีแกอก**. ภูมิปะณู: โรงพิมพ์สุริยารังสี , ค.ศ. ๒๐๐๔
(เรื่องกาฝาก. พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗.)

๑.๕.๒ นวนิยายของปัล วัฒนาริรัถย์

- ๑.๕.๒.๑ เรื่อง **รุโนจตุตเทีย**. ภูมิปะณู: โรงพิมพ์กาเสตภูมิปะณู , ค.ศ. ๑๙๘๕
(เรื่องคืนแรมผ่านไปแล้ว. พนมเปญ : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์พนมเปญ,
๒๕๓๒.)
- ๑.๕.๒.๒ เรื่อง **บ่เกดจมิณบาน**. เบาะพิมพ์เล็กที่ ๓. ภูมิปะณู: ปัล วัฒนาริรัถย์, ค.ศ.
๒๐๐๕.
(เรื่องลี้มน้ลง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พนมเปญ: ปัล วัฒนาริรัถย์, ๒๕๔๘.)
- ๑.๕.๒.๓ เรื่อง **ยุบ่กัร็อง**. ภูมิปะณู: คุรุแพทยมี สามิจี นิง อุนกสิริกิม บูรี, ค.ศ.
๒๐๐๐
(เรื่องคืนก็ผ่าน. พนมเปญ: นายแพทย์มี สามิจี และคุณนายกิม บูรี,
๒๕๔๓.)
- ๑.๕.๒.๔ เรื่อง **เบ็ศุคามานทิก**. ภูมิปะณู: องคการนั้วเวสต์สงเคราะห์กุมาร,
ค.ศ. ๒๐๐๐.
(เรื่อง แมนดอกไม้ได้น้ำ. พนมเปญ: องคการนั้วเวสต์สงเคราะห์กุมาร,
พ.ศ. ๒๕๔๓.)
- ๑.๕.๒.๕ เรื่อง **เมฆสุรگانาค**. ภูมิปะณู: บณณาการองคร, ค.ศ. ๒๐๐๔.
(เรื่องเมฆเกล็ดนาค. พนมเปญ: ร้านหนังสืออ็องโกร์, ๒๕๔๗.)
- ๑.๕.๒.๖ เรื่อง **ยุบ่มานไลุงระ**. ภูมิปะณู: บณณาการองคร, ค.ศ. ๒๐๐๕.
(เรื่องค้ำแล้วมีแสงตะวัน. พนมเปญ: ร้านหนังสืออ็องโกร์, ๒๕๔๘.)

๑.๖ ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการแปลตัวบทวรรณกรรมประเภทวรรณคดีคำสอนและนวนิยายจากภาษาเขมรเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยแปลโดยพยายามรักษารูปศัพท์รวมทั้งสำนวนเดิมของผู้แต่งเอาไว้เพื่อให้ผู้อ่านที่

สนใจจะเปรียบเทียบกับต้นฉบับภาษาเขมรได้รับประโยชน์จากการอ่าน แต่มีบ้างที่ผู้วิจัยจำเป็นต้องแปลโดยวิธีถอดความเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดที่นำเสนอในตัวบทนวนิยายได้ใกล้เคียงที่สุด

การแปลชื่อเฉพาะที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะปริวรรตเป็นอักษรไทยตามรูปที่ปรากฏ จะไม่ปริวรรตตามเสียง เช่น ออกญาพระคลัง จะปริวรรตว่า “ออกญาพระคลัง” ไม่ถ่ายทอดตามเสียงอ่านในภาษาเขมรว่า โอกญาเปรียะฮ์เค็ลียง เป็นต้น

๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะ

งานวิจัยฉบับนี้ศึกษาแนวคิดกุดสตรีในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาของสตรีในสังคมเขมร แนวคิดดังกล่าวเป็นการกำหนดบทบาทตามสถานภาพที่ปรากฏ ทั้งนี้เพื่อกำหนดกรอบคร่าวให้ดำเนินต่อไป งานวิจัยฉบับนี้มีศัพท์เฉพาะที่ใช้ในความหมายดังนี้

๑.๗.๑ การจัดระเบียบสังคม (Social Organization) หรือระเบียบสังคม (Social order) หมายถึงกฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนทั้งหลาย อันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างบุคคลและกลุ่ม เช่น การจัดระเบียบสังคมในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามี ภรรยา และบุตร หรือการจัดระเบียบสังคมของกลุ่มกรรมกร¹³

๑.๗.๒ บทบาท (Role) คือการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่นมีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทคือต้องเลี้ยงลูก ตำแหน่งเป็นครู บทบาทคือสั่งสอนอบรมลูกศิษย์ บทบาทจะกำหนดความรับผิดชอบของงานต่างๆที่ปฏิบัติ¹⁴

๑.๗.๓ เพศวิถี (Sexuality) หมายถึง วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความปรารถนาทางเพศซึ่งในแต่ละระบบสังคมนั้นความปรารถนาทางเพศของปัจเจกบุคคลเป็นมากกว่าพฤติกรรมตามธรรมชาติ ว่าใครมีความสัมพันธ์ทางเพศกับใคร ที่ไหน อย่างไร แต่หมายรวมถึงความปรารถนาที่ดี ที่เหมาะสม การเกี่ยวพาราสี ฯลฯ ความปรารถนาทางเพศเป็นเรื่องของการสร้างความหมายทางสังคม เป็นเป้าหมายของการควบคุมทางสังคมและการเมือง และเป็นพื้นที่ของการขอมงานและการต่อสู้ในระดับปัจเจก¹⁵

๑.๗.๔ เพศภาวะ (Gender) หมายถึง ภาวะที่แตกต่างกันระหว่างสตรีและบุรุษซึ่งมนุษย์เป็นผู้(สังคม)กำหนด มีความแตกต่างกับคำว่า เพศ(Sex) ซึ่งเป็นสภาวะที่แตกต่างกันระหว่างสตรีและบุรุษโดยมีร่างกาย(Body) เป็นตัวกำหนด “เพศ” เป็นสภาวะร่างกายที่ธรรมชาติให้มาซึ่งคนในทุก

¹³ สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

¹⁵ พริศรา แซ่ก๊วย, “สั้น ๆ เกี่ยวกับเพศวิถีจากมุมมองสตรีนิยม,” ใน เพศวิถี วันวาน วันนี้ และวันพรุ่งนี้

จะไม่เหมือนเดิม กาญจนา แก้วเทพ และ พริศรา แซ่ก๊วย, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗-๒๒.

สังคมและวัฒนธรรมมีร่วมกัน และเราไม่สามารถทำการเปลี่ยนแปลงสภาวะดังกล่าวได้ แต่ “เพศภาวะ” คือคุณสมบัติที่ผันแปรไปตามบริบททางวัฒนธรรมและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์¹⁶

๑.๗.๕ ระบบปิตาธิปไตย (Patriarchy) เป็นระบบที่แสดงถึงอำนาจของบุรุษในทางครอบครัว อุดมการณ์ ระบบการเมือง ซึ่งบุรุษใช้อำนาจ ทั้งการกดขี่โดยตรงหรือผ่านพิธีกรรม ประเพณี กฎหมาย ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี สำนวนโวหาร การศึกษา การแบ่งงานกันทำ มาบังคับกำหนดบทบาทที่สตรีควรทำหรือไม่ควรทำ ในลักษณะที่สตรีตกอยู่ภายใต้บุรุษ ภายใต้ระบบปิตาธิปไตย ไม่ว่าฐานะของสตรีจะเป็นอย่างไร ฐานะทางเศรษฐกิจจะเป็นอย่างไร หรือการเลือกทางเพศจะเป็นอย่างไร สตรีต้องอาศัยอยู่ภายใต้อำนาจของบิดา และสตรีมีสิทธิหรืออำนาจเพียงเท่าที่ระบบปิตาธิปไตยอนุญาต และเท่าที่สตรีจะยอมทนให้กับการยอมรับของบุรุษ¹⁷

๑.๗.๖ สถานภาพ (Status) หมายถึงตำแหน่งหรือฐานะที่ได้มาจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือของสังคม เป็นสิทธิหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่ เกี่ยวข้องกับผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวม สถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้นจะต้องมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม สถานภาพเป็นสิ่งเฉพาะตัวบุคคล ทำให้บุคคลนั้นแตกต่างไปจากผู้อื่นและมีอะไรที่เป็นเครื่องหมายของตน ทุกสังคมต้องกำหนดให้มีตำแหน่งหรือสถานภาพต่างๆ เพื่อให้สมาชิกปฏิบัติตามสถานภาพที่ดำรงอยู่ บุคคลจะรู้ว่าในโอกาสใดจะปฏิบัติตนอย่างไรโดยพิจารณาที่สถานภาพของตนและสถานภาพของบุคคลที่ติดต่อด้วยในขณะนั้น สิ่งที่กำหนดว่าบุคคลใดในสถานภาพหนึ่งๆต้องปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะถูกต้องเหมาะสมคือบรรทัดฐาน อันได้แก่ วิถีประชาจาริตและกฎหมาย

สถานภาพมีสองประเภทคือสถานภาพโดยกำเนิด (Ascribed Status) เป็นสถานภาพที่บุคคลได้รับโดยอัตโนมัติ ไม่มีสิทธิ์เลือกเป็นอย่างอื่น เพราะเป็นสถานภาพที่สังคมกำหนดไว้แล้ว เมื่อเกิดมาเป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีสถานภาพใดในสังคมนั้นก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เขาเกิดมาเป็นคนไทย ลูกเศรษฐี เป็นเจ้า เป็นไพร่ หรือเป็นทาส

สถานภาพโดยความสามารถ (Achieved Status) เป็นสถานภาพที่ได้มาภายหลังด้วยความสำเร็จของบุคคลผู้นั้นเอง เป็นสถานภาพที่บุคคลสามารถเลือกหรือกำหนดได้ แต่ต้องดิ้นรนขวนขวายด้วยความพยายาม ความสามารถและสติปัญญาของตนเอง¹⁸

¹⁶ พิรสรา แซ่ก๊วย, *สถานะสตรีศึกษา: ขาดินิยมในสตรีศึกษาไทย* (เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สนับสนุนโดยมูลนิธิไฮนริก เบิลล์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒-๒๔.

¹⁷ Adriene Rich, *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* (New York: W.W. Norton, 1976), pp. 57-58, อ้างถึงใน พรพิไล ถมรงค์ศักดิ์, *ปรัชญาผู้หญิง* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔.

¹⁸ สุพัตรา สุภาพ, *สังคมวิทยา*, หน้า ๒๖-๒๗.

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย (Progress of Study)

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร(Documentary Research) ที่เน้นตัวบทนวนิยายกัมพูชาเป็นหลัก เป็นการวิเคราะห์นวนิยายโดยศึกษาแนวคิดเรื่องกุลสตรีที่ปรากฏในนวนิยายและศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมกับการนำเสนอแนวคิดเรื่องกุลสตรีในงานของนักเขียนทั้งสอง ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยคือ

๑.๘.๑ ทบทวนวรรณกรรมที่เป็นองค์ความรู้สำหรับงานวิจัยนี้โดยศึกษา

๑.๘.๑.๑ แนวคิดเรื่องกุลสตรีในวรรณกรรมกัมพูชา

๑.๘.๑.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบเพศสถานะในสังคมกัมพูชา

๑.๘.๑.๓ สภาพสังคม การเมือง และววรรณกรรมในประเทศกัมพูชาในช่วงหลัง

ค.ศ. ๑๙๕๖-๒๐๐๓

๑.๘.๒ เก็บรวบรวมข้อมูล

๑.๘.๒.๑ เก็บข้อมูลจากนวนิยายของ เม่า สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์

๑.๘.๒.๒ เก็บข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ เม่า สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์ ในประเด็นต่อไปนี้

๑.๘.๒.๒.๑ ทักษะเรื่องบทบาทของวรรณกรรมและนักเขียนที่มีต่อสังคม

๑.๘.๒.๒.๒ ทักษะเรื่องการสร้างภาพตัวละครฝ่ายหญิงที่ปรากฏในผลงานแต่ละเรื่อง

๑.๘.๒.๒.๓ ทักษะที่มีต่อผลงานของตนเองกับผู้อ่านในสังคม

๑.๘.๓ วิเคราะห์ข้อมูล

๑.๘.๓.๑ วิเคราะห์และเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของเม่า สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์

๑.๘.๓.๒ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเรื่องกุลสตรีในฐานะที่เป็นระบบการให้คุณค่าและเกียรติยศกับวรรณกรรมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดและส่งต่อระบบการให้คุณค่าและเกียรติยศ

๑.๘.๓.๓ วิเคราะห์ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องกุลสตรีในนวนิยายของเม่า สำนาง และ ปัด วัฒนารักษ์

๑.๘.๓.๔ สรุปผลและเสนอผลการวิเคราะห์

โดยการค้นคว้าข้อมูลด้านนวนิยายกัมพูชาและด้านสตรีศึกษาจากแหล่งข้อมูลดังนี้คือ หอสมุดแห่งชาติ สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดวรรณคดีเปรียบเทียบ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดแห่งชาติเขมร SOAS Library, หอสมุดแห่งชาติเขมร ห้องสมุดสุนเซน มหาวิทยาลัยภูมิรินทร์พนมเปญ

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานวนิยายของนักเขียนสตรีเขมร

ฉิ่ง หุก ฑี กล่าวถึงวรรณกรรมประเภทนวนิยายไว้ในหนังสือ **บทดอกไม้อักษร ศิลป์เขมรศตวรรษที่ ๒๐ (มาลีบท อกุสรศิลป์ แขนมร สत्वตศที่ 20)**¹⁹ โดยการกล่าวถึงประเภทวรรณกรรมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ ๒๐ เรียงลำดับตามยุคสมัยและสภาพสังคม ซึ่งในหนังสือจะแบ่งการนำเสนองานวรรณกรรมเป็นยุคดังนี้คือ ยุคสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส ยุคสังคมราษฎรนิยม(สมัยสีหนุ) ยุคสาธารณรัฐเขมร(สมัยลอนนอล) ยุคกัมพูชาประชาธิปไตย(เขมรแดง) ยุคสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาและยุคราชอาณาจักรกัมพูชา ก่อนที่จะยกตัวอย่างกวีและนักประพันธ์ที่โดดเด่นในแต่ละยุคพร้อมคัดตัวอย่างผลงานมาแสดงประกอบ ฉิ่ง หุก ฑี ได้กล่าวถึงลักษณะทางวรรณกรรมทั่วไปในแต่ละยุคเป็นสังเขป พร้อมทั้งชี้ให้เห็นปัจจัยที่เป็นความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมเขมรซึ่งเอื้อให้เกิดวรรณกรรมสมัยใหม่และทำให้วรรณกรรมสมัยใหม่แพร่กระจายไปในวงกว้าง ได้แก่การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาจากวัดมาสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้เยาวชนเขมรได้เรียนรู้วิชาสมัยใหม่ อิทธิพลด้านภาษาและวัฒนธรรมจากฝรั่งเศสส่งผลต่อวิถีคิดและโลกทัศน์ของเยาวชนเขมรทั่วไป ความเปลี่ยนแปลงจากวรรณกรรมจารีตมาสู่วรรณกรรมสมัยใหม่ทั้งในแง่ของผู้สร้างและผู้เสพ นวนิยายซึ่งเป็นรูปแบบวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากฝรั่งเศสได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น การเกิดโรงพิมพ์เป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้วรรณกรรมสมัยใหม่โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์สามารถเผยแพร่ไปในวงกว้าง การตั้งสถาบันวัฒนธรรมเช่นสถาบันอบรมภาษาบาลีในประเทศกัมพูชาทำให้พระสงฆ์และปัญญาชนเขมรไม่จำเป็นต้องเดินทางไปเรียนภาษาบาลีที่ประเทศไทย มีการจัดตั้งสำนักพิมพ์และร้านจำหน่ายหนังสือ หน่วยงานที่สำคัญคือพุทธศาสนบณัติย์ซึ่งได้จัดทำนิตยสาร“กมุขสุริยา”(กัมพูขสุริยา)ซึ่งเป็นทั้งแหล่งเผยแพร่งานเขียนของปัญญาชนเขมรทั้งหลายในขณะนั้น แหล่งเผยแพร่วรรณกรรมพุทธศาสนา เรื่องลแบบ นิทานพื้นบ้าน นวนิยาย เรื่องแปลจากจีนเช่นเรื่องสามก๊ก หรือนิทานแปลอาหรับราตรี ปัจจัยทั้งหมดมีผลทำให้การสร้างสรรค้วรรณกรรมสมัยใหม่ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น และสร้างความนิยมในการสร้างและเสพวรรณกรรมสมัยใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่การสร้างและเสพวรรณกรรมแนวจารีตอย่างเห็นได้ชัด

¹⁹ ฉิ่ง หุก ฑี, มาลีบท อกุสรศิลป์ แขนมร สत्वตศ ที่ 20 (กรุงเทพฯ: บณณาการองคร, 2003).

หนังสือ **บทดอกไม้อักษรศิลป์เขมรศตวรรษที่ ๒๐ (มาลีบท อกฺุสรศิลป์เขมรศตวรรษที่ 20)** ประมวลนักเขียนที่มีผลงานสำคัญ ๆ ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๓-๒๐๐๐ นำเสนอในหนังสือเล่มนี้จำนวน ๖๘ คน แบ่งเป็นนักเขียนบุรุษ ๖๐ คนและนักเขียนสตรี ๘ คน การประมวลภาพกลุ่มนักเขียนในยุคสมัยนี้ทำให้ทราบว่าแม้นักเขียนสตรีจะมีส่วนในการสร้างสรรค์นวนิยายตั้งแต่ยุคแรกเริ่ม แต่เมื่อเปรียบเทียบกับนักเขียนบุรุษแล้วจะเห็นว่ามีความแตกต่างกันอย่างมาก อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบกับหนังสือสำรวจสภาพวรรณกรรมเขมรอีกเล่มหนึ่งของฉิม หุก ฑี คือ **บทดอกไม้อักษรศิลป์เขมรศตวรรษที่ ๑๙ (มาลีบท อกฺุสรศิลป์เขมรศตวรรษที่ 19)** ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีนักเขียนสตรีอยู่เลยนั้น จะเห็นว่าในสมัยปัจจุบัน นักเขียนสตรีสามารถก้าวเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมซึ่งแต่ก่อนเป็นเพียงพื้นที่เฉพาะของบุรุษเท่านั้น ทั้งนี้เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาที่ย้ายจากวัดมาที่โรงเรียนทำให้สตรีก็มีโอกาสเรียนและรู้หนังสือจนสามารถกลายมาเป็นผู้สร้างในพื้นที่ทางวรรณกรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ไกล้รุ่ง อามระดิษ วิจัยเรื่อง *The Cambodian Novel : A Study of its Emergence and Development*²⁰ ศึกษากำเนิดและพัฒนาการของเรื่องอ่านเล่นแบบใหม่ในสังคมเขมรที่เรียกว่าเรื่อง ปรโลมโลกหรือนวนิยาย โดยแสดงให้เห็นตั้งแต่กำเนิดของวรรณกรรมประเภทนี้รวมทั้งพัฒนาการของนวนิยายในแต่ละยุคสมัยจนถึงปัจจุบัน ก่อนจะกล่าวถึงกำเนิดนวนิยาย งานวิจัยชิ้นนี้ปูพื้นความรู้เรื่องวรรณกรรมแนวจาริตทั้งในแง่ของลักษณะทั่วไปและประวัติวรรณกรรมเพื่อแสดงให้เห็นพัฒนาการของวรรณกรรมสมัยใหม่จากความเป็นวรรณกรรมแนวจาริตในสังคมเขมรจากนั้นก็ไล่กล่าวถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เรื่องเล่าสมัยใหม่ถือกำเนิดและพัฒนาไปสู่ความเป็นนวนิยายในช่วงแรกเริ่ม เช่นระบบการศึกษาที่พัฒนาจากโรงเรียนวัดไปสู่การศึกษาในโรงเรียนตามแบบตะวันตก ปัจจัยนี้มีผลอย่างยิ่งต่อกำเนิดและพัฒนาการของวรรณกรรมสมัยใหม่ประเภทนวนิยายเพราะได้สร้างคนชั้นกลางที่มีรูปแบบการใช้ชีวิต โลกทัศน์รวมทั้งค่านิยมแบบตะวันตกซึ่งนักเรียนกลุ่มนี้จะเป็นกำลังสำคัญในการสร้างวรรณกรรมรูปแบบใหม่นี้ขึ้น ปัจจัยต่อมาที่มีผลต่อการสร้างนวนิยายคือความรู้ศึกษาคินิยมที่ต้องการแสดงให้เห็นชาวต่างชาติอย่างเช่นเวียคนามและจีนเห็นว่าชาวเขมรก็สามารถเขียนนวนิยายซึ่งในขณะนั้นถือเป็นสัญลักษณ์ความบันเทิงที่คู่กันสมัยและมีอารยะตามแบบตะวันตกได้เช่นกัน ปัจจัยเรื่องการพัฒนาการพิมพ์และสื่อสิ่งพิมพ์ก็มีผลต่อกำเนิดและการแพร่กระจายของนวนิยาย เพราะการพิมพ์และหนังสือพิมพ์ทำให้งานเขียนรูปแบบใหม่เผยแพร่ไปได้อย่างรวดเร็วและช่วยสร้างกลุ่มผู้อ่านให้นิยมอ่านงานประเภทนี้มากขึ้นจนทำให้นวนิยายที่กำลังก่อร่างงั้นสามารถพัฒนาตนเองจนกลายเป็นงานเขียนประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะตัวได้ การก่อตั้งสถาบันทางวัฒนธรรมอย่างพุทธศาสนบณฺฑิตยฺ์(พุทธศาสน

²⁰ Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development," (Ph.d. Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1998).

บัณฑิตย)และสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนมัธยมสี่ไต้หวันเป็นการสร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยนทางความคิดที่มีผลต่อการสร้างงานของปัญญาชนรุ่นใหม่มากเช่นกัน คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาจะนัดพบกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและใช้เวทีที่สถาบันทางวัฒนธรรมอย่างพุทธศาสนาบัณฑิตยเปิดให้อย่างนิตยสารกัมพูชาสุริยาในเผยแพร่ความคิด นวนิยายเรื่องแรกของเขมรคือเรื่องตึกตึนเลสาปหรือน้ำในทะเลสาบอย่างริมลีนก็ถือกำเนิดขึ้นโดยตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ที่วารสารกัมพูชาสุริยาเป็นที่แรก

สิ่งที่งานวิจัยชิ้นนี้ให้ภาพอย่างชัดเจนคือลักษณะเด่นของนวนิยายในแต่ละยุคทั้งในด้านเนื้อหาและรูปแบบ และชี้ให้เห็นว่าสภาพสังคมในแต่ละช่วงมีผลต่อการสร้างงานของนักเขียนอย่างไร นวนิยายยุคแรกเริ่มของเขมรอยู่ในยุคอาณานิคม นวนิยายส่วนใหญ่ยังมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับวรรณกรรมแนวจาริต เช่นการใช้คำศัพท์ที่ยืมมาจากภาษาบาลีสันสกฤต การสร้างโครงเรื่องและตัวละครยังไม่พัฒนามากนัก และนักเขียนนวนิยายบางท่านยังนิยมสอดแทรกร้อยกรองไปในงานซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลของวรรณกรรมแนวจาริต ส่วนทางด้านแนวคิดยังเห็นอิทธิพลของคำสอนในพุทธศาสนาปรากฏอย่างเด่นชัดอันเป็นลักษณะเดียวกับที่พบในวรรณกรรมจาริตประเภทเรื่องลเบงในบางกรณี นวนิยายยุคแรกเริ่มแสดงให้เห็นอิทธิพลของการเลียนแบบนวนิยายฝรั่งเศสแต่ยืมผ่านทางไทยหรือเวียดนาม แต่การเลียนแบบดังกล่าวนักเขียนไม่ได้เห็นว่าเป็นเพียงการแสดงความทันสมัยเท่านั้น เทคนิคต่างๆที่ยืมมาเพื่อสร้างความสนใจในหมู่นักอ่านเพื่อส่งสารที่นักเขียนชาวกัมพูชาตั้งใจสื่อถึงความเป็นเขมรของชนชาติตนเอง อันได้แก่ความรู้เรื่องของชนบประเพณีวัฒนธรรมของชนชาติ รวมทั้งการแสดงความปัญหาและสภาพสังคมใหม่ๆที่กำลังท้าทายกัมพูชาอยู่

นวนิยายของเขมรเริ่มพัฒนาขึ้นมาในยุคสังคมนิยมของสีหนุ อันเป็นยุคที่กัมพูชาได้รับเอกราชแล้ว สภาพสังคมในช่วงนี้มีผลต่อการเติบโตของนวนิยายอย่างมาก โดยเฉพาะนโยบายด้านการขยายการศึกษาไปทั่วประเทศของสีหนุทำให้คนส่วนใหญ่ของกัมพูชาขณะนั้นเป็นคนี่อ่านออกเขียนได้ และผลของนโยบายดังกล่าวได้สร้างผู้อ่านกลุ่มใหม่ขึ้นมาคือกลุ่มสตรีซึ่งจะเป็นกลุ่มหลักที่ทำให้นวนิยายแนวรักสะเทือนอารมณ์กลายเป็นนวนิยายกลุ่มใหญ่ที่สุดของกัมพูชาในยุคนี้ และกลุ่มผู้อ่านที่เพิ่มมากขึ้นมีผลต่อการขยายประเภทของนวนิยายเช่นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ นวนิยายการเมือง หรือนวนิยายสืบสวนสอบสวน เพื่อให้เหมาะกับผู้อ่านแต่ละกลุ่มด้วย ผลของการขยายการศึกษาได้สร้างนักเขียนหน้าใหม่เกิดขึ้นรวมทั้งนักเขียนสตรี นอกจากนี้การที่สีหนุใช้อำนาจเบ็ดเสร็จในการปกครองและปราบปรามฝ่ายตรงข้ามอย่างเข้มงวด ปัจจัยนี้มีผลทำให้เกิดนวนิยายแนวเอาใจสีหนุ โดยการเขียนเชิดชูสีหนุและขานรับนโยบายที่สีหนุประกาศไว้เกือบทุกประการ เช่นการเขียนนวนิยายแนวประวัติศาสตร์ในการเอาใจนโยบายชาตินิยมของสีหนุหรือการพรรณนาสภาพบ้านเมืองที่สวยงามเพื่อแสดงให้เห็นว่ากัมพูชาพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมอารยะประเทศแล้ว เป็นต้น การใช้นวนิยายเป็นเครื่องมือในการเชิดชูผู้นำประเทศยังสืบเนื่องมาสมัยรัฐกัมพูชา นวนิยายที่เคยเชิดชูสีหนุก็จะเปลี่ยนมาเชิดชุนายพลลอน นอลแทน ปัจจัยด้านการขยายตัวของหนังสือพิมพ์ก็มีผลต่อพัฒนาการนวนิยายในช่วงนี้เช่นกัน นอกจากนี้จะทำ

ให้นวนิยายแพร่กระจายไปในหมู่ผู้อ่านได้อย่างรวดเร็วแล้ว การนำเรื่องต่างประเทศมาแปลเช่นเรื่องจีน เรื่องฝรั่งเศสก็มีผลทำให้นักเขียนเขมรเรียนรู้เทคนิควิธีใหม่ๆ ในการสร้างสรรค์นวนิยายของตน นอกจากนี้การตั้งสมาคมนักประพันธ์เขมรและการจัดประกวดวรรณกรรมก็ทำให้นักเขียนเพิ่มจำนวน เร่งพัฒนาฝีมือของตนเองและเกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์นวนิยายรูปแบบใหม่ขึ้น กล่าวได้ว่านวนิยายแนวสะท้อนปัญหาสังคมในกัมพูชาเกิดขึ้นเพราะการจัดประกวดนวนิยายของสมาคมนักประพันธ์เขมร นักเขียนนวนิยายสตรีที่มีฝีมือหลายคนในยุคนั้นแจ้งเกิดจากการชนะการประกวดนวนิยาย ลักษณะสำคัญของนวนิยายในยุคหลังได้รับเอกราชประการแรกคือ นวนิยายแนวเพื่อฝันและแนวเมโลดราม่าที่เน้นความรู้สึกที่เกินจริงเป็นนวนิยายที่ได้รับความนิยมสูงสุดเพราะอิทธิพลจากเรื่องลึกลับและจากนวนิยายฝรั่งเศสที่เรื่องเหล่านี้เลียนแบบ นวนิยายยุคนี้พัฒนาเรื่องการบรรยายฉากและสถานที่โดยใส่สถานที่จริงลงไปทำให้นวนิยายสามารถดึงความสนใจจากผู้อ่านได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม หากประเมินด้านคุณภาพในการสร้างโครงเรื่อง ตัวละครหรือฉากพบว่านวนิยายยุคนี้ยังไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างความสมจริงให้กับเรื่องมากนัก น่าสนใจว่าอิทธิพลจากต่างประเทศที่พบในนวนิยายยุคนี้มากกว่าช่วงที่ฝรั่งเศสปกครอง แต่เป็นอิทธิพลที่มาจากภาพยนตร์ฮ่องกงและจากวรรณกรรมฝรั่งเศสเป็นหลัก กลุ่มนักเขียนในยุคนี้แบ่งเป็นสองกลุ่มคือนักเขียนรุ่นเก่าที่สนใจเขียนนวนิยายเพราะใจรัก ในขณะที่นักเขียนรุ่นใหม่ให้ความสำคัญกับการสร้างรายได้และการมีชื่อเสียงจากสถานะของการเป็นนักเขียน กลุ่มผู้อ่านในยุคนี้ขยายตัวมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้อ่านที่ไม่มีทักษะภาษาต่างประเทศ ส่วนผู้มีการศึกษาดีจะไม่อ่านนวนิยายเขมร เพราะเห็นว่ามิใช่โครงเรื่องซ้ำๆ ไร้รสนิยมและด้อยคุณค่าทางวรรณศิลป์โดยเฉพาะการใช้ภาษา ปัจจัยสุดท้ายที่ส่งผลต่อลักษณะนวนิยายในยุคนี้คือเรื่องการเมือง วัสดุและอุปกรณ์การพิมพ์ในยุคนี้ยังมีราคาแพง หนังสือพิมพ์เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ในลำดับแรกที่สังคมให้ความสำคัญในขณะที่นวนิยายอยู่ในลำดับต่ำที่สุด ราคาจะมีผลต่อการกำหนดจำนวนหน้าของนวนิยายและย่อมส่งผลต่อคุณภาพของนวนิยายด้วย

การสร้างสรรค์นวนิยายยุคชะงักในช่วงเขมรแดง ข้อเขียนที่ตีพิมพ์ในช่วงนั้นมีเพียงคำประกาศของพรรคคอมมิวนิสต์ที่เรียกว่าองค์กร นิตานพื้นบ้าน และสโลแกนของพรรคเพียงไม่กี่ชิ้น หลังสมัยเขมรแดงจึงเข้าสู่ยุคการฟื้นฟูวรรณกรรมโดยการจัดพิมพ์ตำรา วรรณกรรมแนวจารีต นิตานพื้นบ้านและนวนิยายรุ่นเก่าๆ แต่ต้องเป็นนวนิยายแนวสังคมนิยมที่รัฐสนับสนุน ต่อมารัฐสนับสนุนให้มีการแต่งนวนิยายใหม่ๆ ขึ้นแต่ต้องเสนอเนื้อหาตามแนวทางที่รัฐกำหนดได้แก่ความทุกข์ทรมานของชาวเขมรในยุคเขมรแดง การต่อสู้กับเขมรแดง สัมพันธภาพของกัมพูชากับกลุ่มประเทศอินโดจีน ทั้งหมดเพื่อเตือนใจไม่ให้ชาวเขมรลืมความโหดร้ายของพวกเขมรแดง ทั้งนี้เป็นไปตามนโยบายของผู้นำประเทศในยุคนั้นที่ต้องเอาอกเอาใจเวียดนาม และพยายามแสดงให้เห็นว่าเวียดนามมีความชอบธรรมในการเข้ามากำกับดูแลกัมพูชา นักเขียนสตรีคนสำคัญที่เกิดในยุคนี้คือปัล วัฒนารักษ์ซึ่งชนะเลิศการประกวดนวนิยายที่รัฐเป็นผู้จัดขึ้น ในอีกด้านหนึ่งเกิดนักเขียน

พลัดถิ่นที่อพยพไปอยู่ต่างประเทศและสร้างสรรค์นวนิยาย กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มสำคัญที่สร้างนวนิยายแนวประจักษ์พยานและนวนิยายบาดแผลที่บันทึกความทรงจำที่โหดร้ายและขมขื่นที่พวกเขาได้รับในสมัยเขมรแดง ส่วนสุดท้ายที่งานวิจัยเล่มนี้กล่าวถึงคือสภาพทั่วไปด้านวรรณกรรมในทศวรรษที่ ๑๙๙๐ เป็นต้นมา หลังจากที่องค์การบริหารชั่วคราวของสหประชาชาติหรืออันแทก (United Nations Transitional Authority in Cambodia [UNTAC]) เข้ามาดำเนินการดูแลการปลดอาวุธกองทหารกัมพูชาทั้งหมดทุกฝ่าย และจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในกัมพูชา ประเทศกัมพูชาก็เปิดประเทศไปสู่ระบบตลาดการค้าเสรี ในส่วนของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม ในช่วงต้นทศวรรษที่ ๑๙๙๐ นวนิยายไม่ใช่สิ่งที่นักเขียนให้ความสำคัญเพราะมีสิ่งบันเทิงแบบใหม่คือวิดีโอเข้ามาแทนที่ นักเขียนเขมรหันไปเขียนบทวิดีโอเพราะได้รับค่าตอบแทนที่สูงกว่า จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๙๕ ที่สมาคมนักประพันธ์เขมรจัดประกวดวรรณกรรม กระแสการแตงนวนิยายจึงคึกคักขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นักเขียนที่ชนะเลิศในการประกวดนวนิยายครั้งแรกนี้คือนักเขียนสตรีสองคนคือเมาสำณางและปัล วัฒนารักษ์ ผลของการชนะการประกวดรางวัลทำให้นักเขียนทั้งสองมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและสามารถยึดการเขียนนวนิยายเป็นอาชีพหลักได้ แนวโน้มของนวนิยายในช่วงหลังจากนี้คือ นวนิยายเขมรจะหวนกลับไปสู่กระแสของนวนิยายรุ่นทศวรรษที่ ๑๙๕๐-๖๐ และอีกกระแสหนึ่งคือนวนิยายแนวสังคมนิยมต่อเนื่องจากสมัยสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา ปัญหาหลักที่ส่งผลกระทบต่อการสร้างงานวรรณกรรมคือปัญญาชนส่วนมากเสียชีวิตหรืออพยพไปอยู่ประเทศโลกที่สาม การขาดนักเขียนรุ่นเก่าทำให้นักเขียนรุ่นใหม่ขาดบุคคลต้นแบบให้พวกเขาเรียนรู้ในการสร้างผลงาน ปัญหาอีกประการคือนวนิยายยังคงเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยสำหรับคนทั่วไปที่ต้องคำนึงถึงรายจ่ายที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมากกว่า นอกจากนี้ ปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของกัมพูชาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วล้วนมีผลต่อการสร้างและเสพนวนิยายของชาวกัมพูชาทั้งสิ้น

๑.๕.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแนวคิดกุลสตรีในสังคมเขมร

จูดี เลดเจอร์วูด (Judy Ledgerwood) ศึกษาวิจัยเรื่อง “Changing Khmer Conceptions of Gender : Women, Stories, and the Social Order”²¹ กล่าวถึงชาวเขมรอพยพที่ไปอาศัยอยู่ในประเทศอเมริกาและมีความวิตกว่าชนชาติเขมรจะสิ้นเผ่าพันธุ์ เนื่องจากบุตรหลานของชาวเขมรเหล่านี้เกิดและเติบโตที่นอกประเทศบ้านเกิดของพวกเขา และไม่ปฏิบัติตามแบบแผนความประพฤติที่บิดามารดาชาวเขมรเห็นว่าเป็นระเบียบสังคมที่เหมาะสมของชาวเขมร ชาวเขมรที่อยู่ในอเมริกาจึงใช้เรื่องเล่าที่บรรจุแนวคิดเรื่องเพศสถานะในหลายรูปแบบเพื่อสร้างระเบียบสังคมชุดหนึ่งเพื่อกำกับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมโดยเฉพาะสมาชิกที่เป็นสตรี งานวิจัยชิ้น

²¹ Judy Ledgerwood , “Changing Khmer Conceptions of Gender: Women, Stories, and the Social Order.” (Unpublished PhD dissertation, Cornell University, 1990).

นี้ให้ความสนใจระบบเพศสถานะ (gender) ในสังคมเขมรในฐานะที่เป็นระบบสัญลักษณ์หนึ่งในการให้คุณค่าและเกียรติยศและวางมาตรฐานความประพฤติที่เหมาะสมให้แก่สมาชิกในสังคม แนวคิดสตรีเป็นส่วนหนึ่งของระบบเพศสถานะดังกล่าว เลคเจอร์วูดเริ่มต้นโดยการสำรวจทฤษฎีทางมานุษยวิทยาเพื่อใช้อธิบายแนวคิดเรื่องระบบเพศสถานะและแนวคิดเรื่องอำนาจและระเบียบสังคมในพื้นที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา จากนั้นสำรวจศาสนาพุทธเถรวาทในเขมรในฐานะที่เป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาขนาดใหญ่ที่ควบคุมสังคมเขมร กล่าวคือสังคมเขมรเป็นสังคมที่มีลำดับชั้น และระบบใหญ่ที่ควบคุมความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้เป็นไปตามลำดับชั้นคือ ระบบการให้คุณค่าและเกียรติยศโดยมีพุทธศาสนาเป็นรากฐานความคิดที่สำคัญ ต่อจากนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จะสำรวจ "ภาพลักษณ์" ของสตรีเขมรที่ปรากฏในเรื่องเล่า รวมถึงชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม นอกจากนี้งานวิจัยชิ้นนี้ยังกล่าวถึงเรื่องเล่าประเภทต่างๆ ได้แก่ เรื่องเล่าของสตรีเขมรในอเมริกาซึ่งเล่าถึงชีวิตที่เคยอยู่ในประเทศกัมพูชาจากความทรงจำในเชิงอุดมคติ ภาพชีวิตที่สตรีเหล่านี้เล่าถึงคือชีวิตในช่วงก่อนสงครามในกัมพูชา และเรื่องเล่าชุดใหม่ที่ไหลเวียนในสังคมชาวเขมรในอเมริกาเกี่ยวกับสตรีเขมรในอเมริกาที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม งานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงระหว่างชีวิตชาวเขมรในช่วงก่อนสงครามและชีวิตที่อยู่ในอเมริกาและแสดงให้เห็นว่าเรื่องเล่าทั้งสามประเภท (ภาพลักษณ์สตรีเขมรที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องเล่าเกี่ยวกับสตรีเขมรถึงชีวิตช่วงก่อนสงครามและเรื่องเล่าเกี่ยวกับสตรีเขมรเมื่ออยู่ในสังคมอเมริกาแล้ว) ร่วมกันสร้างระเบียบชุดหนึ่งในสังคมเขมร เป็นระเบียบที่กล่าวถึงเพศสถานะในฐานะที่เป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาที่เชื่อมโยงเข้ากับระเบียบที่ควบคุมสังคมที่ใหญ่กว่าและมีความหมายกำกับชาวเขมรในวิถีทางที่ว่า หากสตรีเขมรยุติการมีพฤติกรรมที่เหมาะสมก็เท่ากับสตรีผู้นั้นยุติความเป็นเขมรด้วย

เอียง โซเคร็อน ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทในพื้นที่ในครัวเรือนของสตรีในหมู่บ้านเลียบทองในงานวิจัยเรื่อง "A Comparative Analysis of Traditional and Contemporary Roles of Khmer Women in the Household : A case Study in Leap Thong Village"²² โดยเปรียบเทียบระหว่างบทบาทในพื้นที่ในครัวเรือนของสตรีในหมู่บ้านเลียบทองในอดีตกับปัจจุบัน บทบาทในครัวเรือนของสตรีเขมรในอดีตจึงมาจากภาพสตรีในวรรณกรรม และนำมาเปรียบเทียบกับบทบาทของสตรีเขมรหมู่บ้านเลียบทองในปัจจุบันทั้งในสถานะของการเป็นบุตร ภรรยาและมารดา งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่าจวบยู่สตรีคือวรรณคดีที่ทรงพลังที่สุดในการกำหนดบทบาทในครัวเรือนของสตรีโดยเฉพาะสตรีในระดับรากหญ้า แม้สตรีจะไม่สามารถท่องจำคำสอนได้แบบวรรคต่อวรรค แต่อิทธิพลของคำ

²² Aing Sokroeun, "The Perfect Women as Represented in Cambodian Folktales," Paper of the congress in the 7th Socio-Cultural Research Congress on Cambodia, Royal University of Phnom Penh, 15-17 November 2004.

สอนโดยเฉพาะแนวคิดเรื่องความเป็นกุลสตรียังคงส่งผ่านมาทางคำอบรมสั่งสอนของย่า ยาย มารดา และเพื่อนบ้านอาวุโสที่อยู่ใกล้ชิดกับสตรีสาวรุ่นทั้งหลาย แม้จะเป็นที่ยอมรับร่วมกันว่ากุลสตรี หรือสตรีผู้เพียบพร้อมเป็นภาพที่ปรากฏในเรื่องเล่ามากกว่าจะพบในชีวิตจริง แต่สตรีรุ่นเก่าใน หมู่บ้านก็ยังเห็นว่าการปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีเป็นสิ่งที่เหมาะสมและจะนำความสุขมาให้ ครอบครัว ในขณะที่สตรีสาวจะเห็นว่ากฎเกณฑ์ของจวบาสตรีเป็นสิ่งที่เข้มงวดมากเกินไปและพวก เธอไม่สามารถปฏิบัติตามได้ครบทุกประเด็น อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สตรีสองรุ่นยอมรับตรงกันคือ บทบาทของสตรีที่ทิ้งไม่ได้คือการปฏิบัติหน้าที่ในครัวเรือน สิ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาท ของสตรีในครัวเรือนคือประเด็นเรื่องการใช้แรงงานที่เปลี่ยนไป การที่สตรีเขมรต้องออกไปทำงาน นอกบ้านและเป็นผู้ร่วมรับผิดชอบในการหารายได้เลี้ยงดูครอบครัวด้วยทำให้บทบาทของสตรีใน ครัวเรือนตามแนวจารีตเริ่มถูกท้าทาย สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง การขยายตัวทางเศรษฐกิจและ ความต้องการบริโภคสินค้าทันสมัยทำให้สตรีออกไปทำงานนอกบ้าน และอาจมีรายได้ที่มากกว่า สามีซึ่งยังทำงานไร่นาและได้ค่าตอบแทนต่ำและไม่เพียงพอกับการเลี้ยงดูครอบครัว อีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทในครัวเรือนของสตรีคือแนวคิดเรื่องสิทธิสตรีและแนวคิดเรื่องเพศ สถานะที่เริ่มไหลเวียนในสังคมเขมรทำให้บุรุษเขมรต้องเคารพสิทธิของสตรีเขมรมากขึ้น ปัจจัย สุดท้ายคือสื่อในยุคปัจจุบันมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของสตรีในการมองบทบาทหน้าที่ในครัวเรือน ของตนเอง ข้อเสนอของงานวิจัยชิ้นนี้คือ ในสังคมเขมรปัจจุบัน สังคมควรใช้จวบาสตรีในฐานะที่เป็นบรรทัดฐานในการควบคุมสตรีโดยพิจารณาถึงความเท่าเทียมด้านเพศสถานะไปด้วย เพราะจะ ทำให้เกิดความเท่าเทียมระหว่างบุรุษและสตรีในสังคมเขมร

งวน ญิต รวบรวมและเรียบเรียงแนวคิด ขนบประเพณีและพิธีกรรมที่ชี้ให้เห็นฐานะอัน สูงส่งของสตรีเขมรนับแต่อดีตถึงปัจจุบันในหนังสือ จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมร²³ งวน ญิตกล่าวว่าสังคมเขมรเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับสตรีในฐานะเป็นมารดาของครัวเรือนและ สังคม โดยพิจารณาจากอิทธิพลของมารดาธิปไตยที่ปรากฏในอักษรศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เช่น อิทธิพลที่ปรากฏในวจนศัพท์ ประวัติศาสตร์และอักษรศาสตร์ นอกจากนี้ในความเชื่อและ ขนบธรรมเนียมประเพณีโดยเฉพาะประเพณีแต่งงานเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าสังคมเขมรให้ความสำคัญ กับสตรีโดยดูจากทุกขั้นตอนในพิธีแต่งงานจะมีขนบประเพณีที่เน้นความสำคัญมายังสตรีมากกว่า บุรุษ จากนั้นงวน ญิตได้กล่าวถึงมงคลและอัปมงคลของสตรีซึ่งหมายถึงคำสอนที่สังคมเขมรใช้ อบรมสตรีให้รู้จักหน้าที่ของตนทั้งในฐานะบุตรสาว ภรรยาและมารดา สูดท้ายเขาสรุปว่าไม่ว่าใน อดีตหรือปัจจุบัน เนื่องจากสตรีเขมรได้รับการยกย่องให้เป็นมารดาของสังคม พวกเธอจึงมีภารกิจที่ ต้องกระทำตามที่สังคมมอบหมายอันได้แก่ภารกิจในการดูแลสมาชิกในครอบครัวโดยการปฏิบัติ

²³ งวน ญิต , จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมร, แปลโดย ภูมิจิต เรืองเดช (บุรีรัมย์: โครงการศึกษา ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘).

หน้าที่ในฐานะบุตรสาว ภรรยาและมารดาอย่างสมบูรณ์แบบที่สุด และภารกิจในการช่วยเหลือสังคมของสตรี อาทิ การดูแลให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนร่วมหมู่บ้านเดียวกัน การพยายามศึกษาเล่าเรียนเพื่อฝึกฝนตนเองให้มีความรู้ความชำนาญในการทำประโยชน์ให้สังคม การดูแลปรนนิบัติบิดามารดา และการพยายามอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาวเขมรเอาไว้ นอกจากนี้สตรียังสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติโดยการร่วมสร้างผลผลิต และเพิ่มรายได้ให้ครัวเรือนและชุมชน สตรีอาจมีส่วนร่วมในการรับใช้ชาติโดยเป็นผู้สนับสนุนแนวหน้า จัดเตรียมหาเสบียง ทำงานแทนอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย ช่วยดูแลแนวหลังที่สูญเสียผู้นำครอบครัวไป ทั้งนี้เพื่อให้จิตวิญญาณมารดาชีพไทยซึ่งเป็นจิตวิญญาณที่มีชีวิตของชาติดำรงอยู่ไม่สิ้นสูญไปไหน

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังที่ได้กล่าวมาจะเห็นว่า แม้จะเคยมีนักวรรณคดีหลายคนได้ศึกษาวิจัยนวนิยายเขมรและศึกษาวิจัยเรื่องเกี่ยวกับแนวคิดกุลสตรีมาบ้างแล้ว แต่ยังไม่เคยมีการศึกษาการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีโดยนักเขียนนวนิยายสตรีเขมร ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า นักเขียนนวนิยายซึ่งเป็นสตรีจะมีมุมมองต่อแนวคิดกุลสตรีซึ่งมีผลในการกำกับควบคุมชีวิตของผู้่านที่เป็นสตรีและต่อตัวเธอเองด้วยอย่างไร ดังนั้นงานวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจมุมมองและวิถีคิดของนักเขียนสตรีเขมรเรื่องแนวคิดกุลสตรีและความสัมพันธ์ระหว่างนักเขียน ผลงาน และสภาพสังคมที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

บทที่ ๒ แนวคิดกลยุทธ์ในสังคมและวัฒนธรรมเขมร

๒.๑ ความสำคัญของสตรีในสังคมและวัฒนธรรมเขมร

กัมพูชาเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของสตรีสูง ไม่ว่าจะกล่าวถึงในบริบทปัจจุบันหรือในบริบทแห่งอดีตก็ตาม ในฐานะของผู้รอดชีวิตจากสงครามที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ตลอดช่วงเวลาเกือบ ๓ ทศวรรษ โดยเฉพาะผู้รอดชีวิตจากยุคเขมรแดง สตรีเขมรกลายเป็นกำลังสำคัญของประเทศในการฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ในยุคเขมรแดง สมาชิกระดับสูงของพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชาที่เรียกกันในนามว่า “องค์กรการ” (Angkar) เข้าควบคุมชีวิตของตนโดยเริ่มจากการอพยพผู้คนออกนอกเมือง พรางครอบครัว และผลักดันประชากรทั้งหมดออกสู่ชนบท อนุญาตให้นำอาหารเฉพาะที่สามารถนำติดตัวไปได้เท่านั้น ผู้ที่ต่อต้าน ไม่เชื่อฟังหรือแสดงความไม่พอใจจะถูกกำจัด ประเทศกลายเป็นค่ายบังคับแรงงานขนาดใหญ่ซึ่งทั้งผู้ที่อพยพเข้ามาหรือเรียกกันว่า “ประชาชนใหม่” และชาวนาหรือ “ประชาชนเก่า” ต้องเผชิญทุกข์ทรมานร่วมกัน เสมือนเป็นทาส และถูกบังคับให้ทำงานในนาอย่างน้อย ๑๐ ชั่วโมงต่อวันเพื่อแลกกับการปันส่วนอาหารอันน้อยนิด เขมรแดงสถาปนาระบบสหกรณ์ซึ่งทำให้ล้มเลิกทรัพย์สินส่วนบุคคล เด็กถูกพรากจากพ่อแม่ ในบางพื้นที่มีการบังคับให้แต่งงาน ศาสนาเป็นสิ่งต้องห้าม พระสงฆ์ถูกตี โบสถ์และวัดถูกทำลาย มีการยกเลิกเงินตราและการค้าทุกรูปแบบ โรงเรียนถูกปิด ห้ามใช้ยาแผนตะวันตก ให้ใช้เพื่อการทดลองหรือให้ใช้ยาสมุนไพรเท่านั้น ยกเลิกการใช้กลไกหรือเครื่องจักรกล และโลหะถูกนำไปใช้ทำอย่างอื่น ในขณะที่คนถูกใช้งานในนาแทนสัตว์ ในปี ค.ศ. ๑๙๗๘ ชาวกัมพูชาประมาณ ๑-๒ ล้านคนตายเพราะความอดอยาก เป็นโรคเกี่ยวกับความอดอยาก ถูกกำจัดโดยฝีมือของพวกพอล พต และทหารหนุ่มเขมรแดง

หลังช่วงปี ค.ศ. ๑๙๗๘ เป็นต้นมา สิ่งที่หลงเหลือสู่รัฐบาลเฮง สัมริน คือประเทศที่โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภคถูกทำลาย ประเทศไม่มีเงินตรา ไม่มีตลาด ไม่มีสถาบันการเงินและไม่มีอุตสาหกรรม ไม่มีระบบการขนส่งสาธารณะ ไม่มีรถไฟวิ่งและถนนชำรุดทรุดโทรมขาดการซ่อมบำรุง ไม่มีระบบไปรษณีย์ ไม่มีโทรศัพท์ ไม่มีแม่ข่ายทั้งไฟฟ้ารวมทั้งน้ำสะอาด สุขาภิบาลและการศึกษา บุคลากรที่มีความรู้ถูกฆ่าตายไปเกือบหมด อาทิ จำนวนหมอกจาก ๔๕๐ คน ก่อนปี ค.ศ. ๑๙๗๕ ลดเหลือเพียง ๔๕ คนในปี ๑๙๗๘ ที่เหลือถูกฆ่าตายหรือไม่ก็หลบหนีไปต่างประเทศ ครูที่มีอยู่ ๒๐๐,๐๐๐ คนในช่วงต้นศตวรรษ ๑๙๗๐-๑๙๘๐ ลดเหลือเพียง ๗,๐๐๐ คน อุตสาหกรรมการจับปลาต้องชะงักไปเพราะขาดเรือและแห มีเอกสารสำคัญและหนังสือต่าง ๆ เหลือเพียงเล็กน้อย ด้วยเหตุนี้ในขั้นต้น หนังสือและโรงเรียน และหลักสูตรการฝึกอบรมจึงต้องอาศัยความจำเข้าช่วยในการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ในประเทศมีนักกฎหมายเหลือเพียงหยิบมือเดียวที่จะ

เขียนรัฐธรรมนูญและสร้างระบบตุลาการทั้งหมดขึ้นมาใหม่ ในบรรดาผู้รอดชีวิตจากสมัยเขมรแดง สตรีกลายเป็นคนส่วนใหญ่ที่มีสัดส่วนถึงร้อยละ ๖๐ ของประชากรทั้งหมด²⁴ ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่คือสตรีฝ่ายผู้ต้องรับภาระหนักในการหารายได้เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวซึ่งมีเด็ก คนชราและผู้บาดเจ็บทุพพลภาพจากสงคราม สตรีเป็นกำลังสำคัญในการผลิตทั้งในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม นอกจากนี้ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของกัมพูชาก็เรียกร้องให้สตรีเข้าไปมีบทบาทในการฟื้นฟูภารกิจด้านนี้อย่างเข้มข้นไม่แพ้กัน สถาบันทางสังคมตั้งแต่หน่วยที่เล็กที่สุดคือครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงประเทศชาติ ล้วนแต่ต้องการแรงงานของผู้ที่จะเข้าไปฟื้นฟู สตรีเขมรจึงต้องเป็นทั้งหัวหน้าครอบครัว ต้องเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนและเป็นแรงงานสำคัญในการสร้างชาติขึ้นมาใหม่จากซากปรักหักพัง ซึ่งการทำลายล้างจากกลุ่มเขมรแดงทำให้ทุกภาคส่วนของสังคมถอยหลังกลับไปในระดับที่ต่ำกว่าศูนย์

โฟลยา แอนเธียส และ นีรา ยูวัล เดวิส (Floya Anthias and Nira Yuval-Davis) กล่าวถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับรัฐชาติไว้ ๕ ประการว่า ประการแรก สตรีถูกคาดหวังให้เป็นผู้ผลิตสมาชิกรุ่นใหม่แก่สังคม ประการต่อมา สตรีเป็นผู้ผลิตพรมแดนทางเชื้อชาติในความหมายที่ว่าสตรีจะถูกรัฐควบคุมการผลิตประชากร รัฐจะกำหนดว่าใครคือผู้เหมาะสมที่จะเป็นประชากรของรัฐนั้น โดยการสนับสนุนหรือคัดค้านการมีบุตรของสตรี การควบคุมนั้นยังหมายรวมถึงวิธีการที่สตรีจะมีบุตรด้วย ตัวอย่างเช่นในเผ่าแอฟริกาบางเผ่า สตรีถูกห้ามไม่ให้มีบุตรกับบุรุษต่างเผ่าพันธุ์ เครื่องมือที่รัฐใช้ควบคุมคือการรับรองว่าการแต่งงานนั้นถูกต้องตามกฎหมาย ความสัมพันธ์ในรูปแบบที่สามคือสตรีเป็นศูนย์กลางในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของชุมชนและส่งต่อวัฒนธรรมของชุมชน โดยสตรีจะทำหน้าที่อบรมบุตรหลานของตนและถ่ายทอดอุดมการณ์ที่เป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มเชื้อชาติ ความสัมพันธ์รูปแบบต่อมาคือสตรีมักถูกใช้ในเชิงสัญลักษณ์ที่บอกถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติ เช่นชาติมักถูกเปรียบเทียบกับสตรีอันเป็นที่รักที่ตกอยู่ในอันตราย หรือเปรียบกับมารดาผู้สูญเสียบุตรชายไปในสนามรบ เพื่อใช้กระตุ้นความรู้สึกรักชาติในกระบวนการชาตินิยม บางกรณีจะได้ยินว่าเหล่าทหารมักถูกปลุกเร้าให้รบเพื่อสตรีและเด็ก ๆ ของชาติเรา การใช้สตรีเป็นตัวชี้บ่งความแตกต่างทางเชื้อชาติยังปรากฏในลักษณะที่ใช้พฤติกรรมทางเพศของสตรีเป็นตัวแบ่งตัวอย่างเช่น สตรีซีกซ์หรือสตรีไฮปรีสที่แท้ต้องมีพฤติกรรมทางเพศในรูปแบบที่เหมาะสมไม่เช่นนั้นตัวเธอและบุตรหลานของเธอจะไม่ได้รับการยอมรับในฐานะสมาชิกของชุมชน เป็นต้น

²⁴ รัฐธรรมนูญการปฏิวัติ, นารี: คนละในการก่อกองชาติ (ภวน์เพญ: รัฐธรรมนูญการปฏิวัติ, ๑๙๙๔) หน้า ๓๑๒-๓๑๖. (รัฐธรรมนูญการปฏิวัติ, นารี : กฎหมายในการสร้างชาติ (พนมเปญ: รัฐธรรมนูญการปฏิวัติ, ๑๙๙๔), หน้า ๓๑๒-๓๑๖.

ความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับรัฐชาติในรูปแบบสุดท้ายคือสตรีมีบทบาทเป็นผู้ร่วมต่อสู้ในขบวนการชาตินิยม เช่นเข้าร่วมรบในสงครามแบบกองโจรหรือเข้าร่วมกับกองทัพ²⁵

คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับรัฐชาติข้างต้นทำให้เข้าใจว่าโดยปกติสตรีในแต่ละสังคมมักถูกคาดหวังให้เป็นผู้สืบทอดและส่งต่อวัฒนธรรมของชาติตนอยู่แล้ว ยิ่งเป็นประเทศที่ผ่านสงครามกลางเมืองมาตลอดช่วง ๓ ทศวรรษอย่างประเทศเขมร ภารกิจด้านนี้ยิ่งทวีความสำคัญขึ้น สังคมเขมรเป็นสังคมที่มีลำดับชั้นและเคารพในระบบอาวุโส ดังนั้น แม้จะมีความแตกต่างด้านชนชั้นและสาขาอาชีพ แต่ในบริบทของการสืบทอดและส่งต่อวัฒนธรรม อาจพิจารณาข้อเรียกร้องที่สังคมมีต่อสตรีได้จากสตรีในแต่ละช่วงวัย สตรีชราคือคลังความรู้ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรมที่ยังมีชีวิตอยู่ และมีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ไปสู่ลูกหลาน ยิ่งไปกว่านั้นในสังคมที่เคารพระบบอาวุโสอย่างสังคมเขมร สถานะของสตรีชราทั้งหลายจึงเป็นยิ่งกว่าผู้เก็บรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรม แต่ตัวเธอเหล่านั้นคือเนื้อหาสาระของวัฒนธรรมเลยทีเดียว สำหรับเด็กหญิง สังคมคาดหวังให้เธอเป็นหน่ออ่อนที่พร้อมจะปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง ในขณะที่สภาพร่างกายยังไม่พร้อมสำหรับงานหนักเยี่ยงผู้ใหญ่และยังเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ เนื้อหาที่เด็กหญิงทุกคนต้องเรียนคือการเรียนรู้เรื่องงานบ้านควบคู่ไปกับการเรียนในห้องเรียนตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ของรัฐ แต่มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ แม้รัฐธรรมนูญของเขมรจะบัญญัติไว้ชัดเจนว่ารัฐให้การรับรองและรักษาสิทธิแก่เด็กทุกคนตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กโดยเฉพาะสิทธิในการมีชีวิตอยู่และสิทธิในการได้รับการศึกษาเล่าเรียน* ซึ่งแสดงถึงการประกันสิทธิที่รัฐให้แก่เด็กหญิงและเด็กชายอย่างเท่าเทียมกัน แต่ในทางปฏิบัติ สิทธิทางกฎหมายอันเท่าเทียมไม่ได้เป็นสิ่งรับประกัน โอกาสทางการศึกษาของเด็กหญิงเสมอไป เพราะโอกาสดังกล่าวจะผันแปรไปตามความจำเป็นของครอบครัว โดยเฉพาะความจำเป็นด้านเศรษฐกิจ เด็กผู้หญิงโดยเฉพาะลูกสาวคนโตจะเป็นบุคคลแรกที่ถูกจำกัดสิทธิ์ด้านการศึกษา เพราะต้องรับภาระงานบ้านและการ

²⁵ Floya Anthias and Nira Yuval-Davis, “Women and The Nation State,” in *Nationalism*, eds. John Hutchinson and Anthony D Smith (Oxford: Oxford University Press, 1994), pp. 312-316.

* อ้างอิงจากรัฐธรรมนูญในพระราชอาณาจักรกัมพูชา ส่วนที่ ๓ ว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองเขมร มาตราที่ ๔๘ ความว่า รัฐให้การรับรองในการรักษาสิทธิเด็กตามที่บัญญัติไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก โดยเฉพาะสิทธิในการมีชีวิตอยู่ สิทธิในการได้รับการศึกษาเล่าเรียน สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองในสถานการณ์ยามมีศึกสงคราม และสิทธิในการคุ้มครองต่อต้านการแสวงหาผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและด้านเพศต่อเด็ก รัฐให้การคุ้มครองและปกป้องเด็กจากการงานทั้งหลายที่อาจส่งผลเสียต่อการศึกษเล่าเรียนของเด็กหรือนำมาซึ่งอันตรายต่อสุขภาพและต่อความสุขของเด็ก (รัฐธรรมนูญในพระราชอาณาจักรกัมพูชา , องค์การสุदारกัมพูชา โดยได้รับความช่วยเหลือด้านงบประมาณจากองค์การ CIDSE, DCA, EED, FORUM SYD และ OXFAM GB , ๒๐๐๓ , หน้า ๒๗)

ดูแลน้องแทนพ่อแม่ที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสังคมใช้ความคาดหวังเชิงวัฒนธรรมเรียกร้องให้เด็กหญิงพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ตามขนบประเพณีซึ่งเห็นได้ค่อนข้างชัดว่าเป็นความคาดหวังคนละชุดที่สังคมมีต่อเด็กชายเขมร*

สำหรับกลุ่มสตรีสาวรุ่น สตรีผู้เป็นภรรยาและสตรีผู้เป็นมารดา นอกจากการเป็นกำลังหลักในการผลิตที่ขับเคลื่อนประเทศให้หลุดพ้นจากความล้มเหลวทางเศรษฐกิจและเป็นหลักในการรักษาสถาบันครอบครัวแล้ว สังคมเขมรยังตั้งความคาดหวังให้ปฏิบัติภารกิจด้านวัฒนธรรมอย่างเข้มงวด พวกเขาต้องธำรงรักษาและสืบทอดสิ่งที่ชาวเขมรเห็นว่าเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชนชาติตนเอาไว้ พันธกิจอันสำคัญนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่แนวคิดความเป็นกุลสตรีผู้เพียบพร้อม หรือ *สตรีครบทุกขันธ์* (ស្ត្រី គ្រប់ លក្ខណ៍) ที่เข้าใจกันดีในภาษาเขมร กล่าวคือ สตรีต้องมีกิริยามารยาทดี ปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพของตนเองอย่างดีและครองตนไม่ให้เสื่อมเสียในเรื่องเพศ ความจริงจังของภารกิจนี้ถึงขนาดที่ว่า สังคมเขมรจะสามารถธำรงอัตลักษณ์ของชนชาติตนไว้ได้หรือสูญสิ้นอัตลักษณ์ไปแล้วให้พิจารณาที่บทบาท หน้าที่ และความประพฤติของสตรีเขมรว่ามีความสอดคล้องกับกรอบแห่งความเป็นกุลสตรีผู้เพียบพร้อมนี้ได้มากน้อยเพียงไร²⁶ หากปฏิบัติตามได้ เธอเหล่านี้ก็จะเป็นผู้มีเกียรติ ได้รับการยกย่องและการยอมรับนับถือจากคนในสังคม และยังทำให้ทุกคนโดยเฉพาะผู้ชายที่อยู่รอบข้างเธอได้รับเกียรตินี้ไปด้วย นอกจากนี้ สังคมก็ยังอุ้มใจที่การกระทำของพวกเขาสามารถนำพาสังคมกลับไปหาความรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งอดีตได้ หรืออีกนัยหนึ่ง อดีตที่น่าภาคภูมิใจอันเป็นสังคมอุดมคติไม่ได้สูญสลายไปไหน แต่ยังคงได้รับการรักษาและสืบทอดผ่านแนวคิดเรื่องความเป็นกุลสตรีที่สตรีทุกคนยังปฏิบัติตามอยู่ พันธกิจด้านการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสตรีจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อสังคมเขมรมากทีเดียว

ความจำเป็นของประเทศในสภาวะการณ์ปัจจุบันนับจากที่ประเทศหลุดพ้นจากระบอบการปกครองของเขมรแดงทำให้เห็นว่าสตรีมีบทบาทและความสำคัญมากเพียงไร นอกจากนี้ เขมรยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับสตรีที่มีบทบาทและความสำคัญในความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมและวัฒนธรรมเขมรอยู่เป็นระยะ ๆ มานานแล้ว ทั้งจากตำนานการสร้างเมืองเรื่องพระทองนางนาค หรือเกียรติ

* เช่นเดียวกับที่สังคมเกือบทั่วโลกตั้งความหวังไว้สำหรับเด็กชาย สังคมเขมรก็ตั้งความคาดหวังให้เขาเป็นคนมีความรู้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่ได้จากการบวชเรียนในสังคมสมัยก่อน หรือความรู้ที่ได้จากระบบการศึกษาสมัยใหม่ในปัจจุบัน เด็กชายเขมรจะต้องเติบโตเป็นชายหนุ่มที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ต้องออกไปประกอบอาชีพนอกบ้าน ไม่ว่าจะเป็นอาชีพในอดีตคือการเข้ารับราชการซึ่งจะนำมาทั้งลาภและยศ หรือในปัจจุบันคืออาชีพที่ต้องอาศัยความรู้ความชำนาญพิเศษเพื่อนำมาซึ่งทรัพย์สินสมบัติและความมีหน้ามีตาในสังคม สังคมเขมรจึงคาดหวังให้เด็กชายต้องมีความรู้ ต้องแสวงหาวิชาความรู้ ฉะนั้นบิดามารดาและสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวจึงมีหน้าที่ในการสนับสนุนให้เด็กชายได้มาซึ่งความรู้นั้น

²⁶Judy Ledgerwood, “ Changing Khmer Conceptions of Gender: Women Stories and the Social Order,” (Unpublished PhD Dissertation: Cornell University, 1990), p. ii.

ประวัติของกษัตริย์ผู้สูงศักดิ์ ผู้ทรงความรู้และเปี่ยมด้วยความเมตตาอย่างพระนางชัยราชเทวีและพระนางอินทรเทวี หรือบทบาทอันโดดเด่นของสตรีผู้เป็นภรรยาในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องที่มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้สามีประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน นอกจากนี้ สังคมเขมรยังแสดงการยกย่องสตรีเขมรในด้านอื่นๆ อีกหลายประการ เช่นการกล่าวว่าสตรีเป็นผู้ทำให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรมและประติมากรรม* การสืบราชวงศ์ของกษัตริย์เขมรนับแต่โบราณกาลสืบเชื้อสายทางพระมารดา** ในสุภาษิต ความเชื่อที่ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าสังคมเขมรให้พื้นที่แก่สตรีเขมรอย่างมากและอย่างสำคัญเป็นเวลานานแล้ว²⁷ แต่ไม่ว่าจะพิจารณาจากด้านใด สิ่งที่แสดงให้เห็น

* ตัวอย่างเรื่องเล่าของสตรีผู้ทำให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรมคือ ในประชุมเรื่องนิทานตำนานเขมรภาค ๕ กล่าวถึงปราสาททวยบัว ตั้งอยู่ที่อำเภอบาติ จังหวัดตาแก้ว ตำนานเล่าว่าเนียงเป็อ(นางบัว) ได้เป็นภรรยาของพระเกตุมาลาที่ทรงมาพักผ่อนที่นี้ ลูกของพระนางได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองอิสระอยู่ที่บาติ และสร้างปราสาททวยพระนาง นอกจากนี้ยังมีปราสาทอีกสามหลังคือปราสาทเมบุญทางทิศตะวันออก สร้างในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ ปราสาทเมบุญทางทิศตะวันตกสร้างในสมัยพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน ที่ ๒ ปราสาททั้งสองหลังสร้างอุทิศให้พระมารดาบิดา และเพื่อถวายศิวลึงค์แก่พระอิศวร และปราสาทบันทายศรีสร้างโดยพระครูยัชฎวราหะ ส่วนสตรีที่ทำให้เกิดการสร้างประติมากรรมเช่น พระนางชัยราชเทวี อัครมเหสีของพระบาทชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างรูปประติมากรรมของ พระมารดา พระบิดา พระนางอินทรเทวี อัครมเหสีของพระบาทชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างรูปประติมากรรมของพระนางชัยราชเทวี ประติมากรรมพระบาทชัยวรมันที่ ๗ และประติมากรรมของตัวเอง พระบาทชัยวรมันที่ ๑ ทรงสร้างประติมากรรมเทวีสตรีเป็นตัวแทนพระมารดา และพระบาทชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างรูปประติมากรรมพระนางปรัชญาปารมิตา เป็นตัวแทนพระมารดาของพระองค์ เป็นต้น (วงน ญิล , จิตวิญญานมารดาธิปไตยในสังคมเขมร, แปลโดย ภูมิจิต เรื่องเดช (บุรุษิมย์: โครงการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๗-๑๐๘, ๑๑๑-๑๑๒)

** ในประวัติศาสตร์เขมรมีบางกรณีที่กษัตริย์เขมรไม่มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติและต้องอภิเษกพระญาติวงศ์ขึ้นครองราชย์แทน เงื่อนไขสำคัญคือพระญาติวงศ์พระองค์นั้นต้องเป็นญาติที่มีเชื้อสายทางฝ่ายสตรีหรือเป็นกษัตริยานี้ในครอบครัวกษัตริย์พระองค์ก่อนจึงอาจขึ้นครองราชย์ได้ เช่น พระบาทชัยวรมันที่ ๔ จัดพิธีอภิเษกกับพระนางชัยราชเทวี น้องสาวของพระบาททวยโควรมันที่ ๑ ซึ่งพระองค์มีศักดิ์เป็นน้ำของพระบาทชัยวรมันที่ ๒ พระบาทชัยวรมันที่ ๔ จึงมีสิทธิในการสืบราชสมบัติ กรณีต่อมาคือพระบาททวยเชนทวรมันที่ ๒ มีพระมารดาพระนามมเหศวรเทวีซึ่งเป็นน้องสาวบังเกิดของพระบาททวยโควรมันที่ ๑ กษัตริย์ทางไสมวงศ์จึงทำให้พระองค์ทรงได้รับราชสมบัติขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาททวยเชนทวรมันที่ ๒ ซึ่งเป็นกษัตริย์ไสมวงศ์ได้อีกกรณีหนึ่งคือพระบาทสุริยวรมันที่ ๑ เป็นญาติทางสายมารดาของพระบาทอินทวรมันที่ ๑ และเป็นพระญาติเชื้อสายเดียวกับพระบาททวยโควรมันที่ ๑ตามระยะอัครมเหสีของพระองค์คือพระนางวีรลักษณณี เป็นต้น (วงน ญิล, จิตวิญญานมารดาธิปไตยในสังคมเขมร, แปลโดย ภูมิจิต เรื่องเดช (บุรุษิมย์: โครงการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๗-๑๑๐)

²⁷ อ่านรายละเอียดได้ใน อุบล เทศทอง, “ภาษิตเขมร: วิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชาวเขมร,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๗-๒๒๗.

เห็นอย่างชัดเจนคือ สังคมเขมรให้ความสำคัญแก่สตรีบนเงื่อนไขที่ว่า สตรีนั้นจะต้องเป็นคนดี มีคุณธรรมตามแบบที่สังคมระบุว่ามีความสมบัติครบถ้วน หากสตรีใดมีคุณสมบัติดังกล่าว เธอก็จะมีศักยภาพที่จะเป็นผู้นำในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ในครอบครัว สามารถตัดสินใจทั้งทางด้านเศรษฐกิจครัวเรือน วางแผนการศึกษาและอนาคตให้บุตร แก้ไขปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ไม่ดีของสามีให้กลายเป็นด้านตรงกันข้ามได้ (บางแห่งใช้คำว่าภรรยาสามารถอบรมสามีได้เลยทีเดียว) ลักษณะครบถ้วน จึงน่าจะมีความหมายไม่ไกลจากอำนาจที่สตรีสามารถครอบครองได้หากเธอปฏิบัติตัวอย่างถูกต้องตามแบบแผนของสังคม

อำนาจ เป็นประเด็นที่น่าสนใจในการพิจารณาสถานภาพของสตรีเขมร ซึ่งในสังคมเขมร ความคิดเกี่ยวกับเรื่องอำนาจมีความเกี่ยวข้องกับเพศภาวะอย่างใกล้ชิดและจะมีผลต่อการจัดวางสถานภาพของสตรีในสังคมด้วย เฉกเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ในอุษาคเนย์ สำหรับสังคมเขมร อำนาจไม่ใช่ความสามารถในการควบคุมหรือใช้กำลังบังคับกิจกรรมด้านต่าง ๆ ให้สัมฤทธิ์ผล ไม่ใช่เครื่องมือเพื่อใช้จัดการหรือประสิทธิภาพในการคาดคะเนวิธีการให้บรรลุเป้าหมาย แต่อำนาจคือศักยภาพทางจิตวิญญาณที่จะสามารถเกี่ยวพันหรือบันดาลให้ได้ผลตามที่คาดหวัง และเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความมีเกียรติยศอย่างสูง การพยายามใช้อำนาจโดยการใช้กำลังในการบังคับหรือจัดการเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการขาดอำนาจทางจิตวิญญาณและถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการลดเกียรติด้วยซ้ำไป อย่างเช่น “อำนาจ” ในความหมายของคนชาวที่สะท้อนให้เห็นจากความแตกต่างด้านรูปร่างลักษณะของอรชุน วีรบุรุษทางวัฒนธรรมในหนังชวากับฝ่ายยักษ์ เมื่อประลองยุทธในสงคราม อรชุนที่มีรูปร่างเล็ก บอบบาง มีดวงตาสีดำและมีลักษณะนุ่มนวลอ่อนโยน สามารถเอาชนะยักษ์ที่มีรูปร่างใหญ่โต เสียงดัง และน่ากลัวได้ด้วยการที่อรชุนแคบิคมมือของยักษ์เท่านั้น²⁸

จูดี เลดเจอร์วูด (Judy Ledgerwood) ซึ่งศึกษาแนวคิดเรื่องกุลสตรีที่มีความสัมพันธ์กับระบบเพศสถานะในสังคมเขมร เสนอว่า สังคมเขมรเป็นสังคมที่มีลำดับชั้น ระบบใหญ่ที่ควบคุมความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้เป็นไปตามลำดับชั้นคือ ระบบการให้คุณค่าและเกียรติยศโดยมีพุทธศาสนาเป็นรากฐานความคิดที่สำคัญ และเพศสถานะก็เป็นระบบการให้คุณค่าและเกียรติยศที่อยู่ภายใต้แนวคิดของศาสนาพุทธอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ ไม่ว่าจะจัดลำดับชั้นให้คนอยู่สถานะใดโดยใช้ปัจจัยใดเป็นตัวกำหนดก็ตาม (ฐานะ ชื่อเสียงครอบครัว ตำแหน่งทางการเมือง อาชีพ บุคลิก การอุทิศตนให้ศาสนา หรือเพศสถานะ) แต่ทุกสิ่งล้วนมาจากรากฐานความคิดทางพุทธศาสนาเรื่องผลบุญและผลกรรม สถานภาพของแต่ละคนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมาจากผลบุญและผลกรรมที่เขาสะสมมาตั้งแต่อดีตชาติ รวมทั้งการสั่งสมบุญและการกระทำในชาติปัจจุบัน ระเบียบสังคมของเขมรจึงเป็นระเบียบทางศีลธรรมที่มีนัยถึงหน้าที่ทางศีลธรรมที่คนกระทำอย่างเหมาะสมตามสถานภาพของแต่ละบุคคล

²⁸ ปราณี วงษ์เทศ, *เพศภาวะในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์)* (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๘-๙.

เลดเจอร์วูดยังได้กล่าวถึงการให้ความหมายของคำว่าอำนาจในสังคมเขมรไว้ว่า ในสังคมเขมรการให้คุณค่าต่อสิ่งที่เรียกว่าอำนาจของบุรุษและของสตรีไม่ใช่เรื่องเดียวกัน โดยทั่วไปคำว่าอำนาจที่ใช้ในสังคมเขมรหมายถึง อำนาจทางการเมือง ความแข็งแรงของร่างกาย ศักยภาพในการบรรลุความคาดหวังทางศาสนา หรือประสิทธิภาพของกองทัพ แต่ทั้งหมดคืออำนาจในความหมายของบุรุษเท่านั้น ในภาษาเขมรจะใช้คำว่า *ขลุ้ง* ซึ่งหมายถึงแข็งแรงประดุจเครื่องจักรหรือแข็งแรงทางร่างกาย เข้มแข็ง แข็งแกร่ง มีสุขภาพดี มีประสิทธิภาพ คำ ๆ นี้จะใช้เป็นคำกริยาในการอธิบายถึงความแข็งแรงทางร่างกาย หรือความเข้มข้น หรือการกระทำเรื่องใด ๆ อย่างเต็มกำลัง ส่วนคำนามเขมรจะใช้คำว่า *กำลัง* ซึ่งหมายถึงพลัง ความแข็งแรง พลังงาน ความเข้มข้น อำนาจ อิทธิพล คำ ๆ นี้จะใช้ในความหมายถึงพลังทางการเมืองหรือพลังของกองทัพ ส่วนคำว่า อำนาจ จะหมายถึง อำนาจทางกฎหมาย อำนาจของข้าราชการ หรือการทำบางสิ่งได้โดยได้รับการอนุญาตจากรัฐบาล ทั้งสองคำเป็นคำที่ใช้กับบุรุษโดยเฉพาะ คำว่า *ขลุ้ง* จะใช้อธิบายความแข็งแรงทางกายภาพของบุรุษในการทำงานหนักในชีวิตประจำวัน ทักษะในการต่อสู้ มุลนายก็ใช้คำว่า *ขลุ้ง* ได้ หรือมุลนายอาจแสดง *อำนาจ* เมื่อเขาปกป้องทรัพย์สิน ให้ความคุ้มครองต่อป่าที่ซื้อสัตย์อย่างไรก็ตาม ทั้ง *ขลุ้ง* และ *อำนาจ* เป็นคำที่ไม่ใช้กับสตรีเลย²⁹

สำหรับสตรี คำที่ใช้ในความหมายที่ใกล้เคียงกับคำว่า *อำนาจ* คือ สิทธิ ทำให้สำเร็จ ความสำเร็จ บรรลุเป้าหมาย ประสิทธิภาพ ความชำนาญ หน้าที่ และสันติ ในความคิดของคนเขมร สตรี (เน้นบทบาทของสตรีผู้เป็นภรรยาซึ่งจะมีอำนาจหรือมีสิทธิในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ) มีความสามารถและมีศักยภาพที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งขอบข่ายของงานที่สตรีมีทั้งสิทธิและอำนาจในการรับผิดชอบอย่างเต็มที่จะอยู่ภายในครัวเรือน ในการผลิตทางการเกษตรและในการค้าระดับรากหญ้า แต่สิ่งที่สตรีไม่มีเลยคือความแข็งแรงหรือพลังทางกายที่ทำให้เธอบรรลุผลตามที่ตั้งใจไว้ สตรีที่ประสบความสำเร็จคือสามารถทำในสิ่งที่เธอต้องการได้ หรือเป็นผู้ที่สังคมให้คุณค่า ซึ่งสังคมเขมรจะไม่ใช้คำว่า แข็งแรง หรือ ทรงอำนาจ แต่จะใช้คำว่า *เพียบพร้อม* แทน สตรีจะได้รับการบรรยายว่ามีคุณสมบัติเป็น *กุลสตรีที่เพียบพร้อม* หรือ *สุริศรบัลภุขณ์*³⁰ สถานภาพของสตรีเขมรแต่ละคนจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับการที่สังคมลงความเห็นว่ามีเธอมีความตระหนักรู้หรือไม่ตระหนักรู้กับภาพเชิงอุดมคตินี้ หากอำนาจของบุรุษขึ้นอยู่กับ *บุญ* ที่เขาสร้าง อำนาจของสตรีก็ขึ้นอยู่กับ *ความเพียบพร้อม* มีสิ่งที่น่าสังเกตด้วยว่า สำหรับสังคมเขมร บางคุณลักษณะที่เพียบพร้อมของสตรีอาจถูกนิยามว่าเป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามกับบุรุษเช่น *ความอ่อนโยน* ของสตรีตรงกันข้ามกับ *ความแข็งแรง* ของบุรุษ เป็นต้น สตรีที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมจะครอบครองศักยภาพบางประการเช่นเดียวกับที่บุรุษได้ครอบครองอำนาจ

²⁹Judy Ledgerwood, “ Changing Khmer Conceptions of Gender: Women Stories and the Social Order,” p. 23.

³⁰Ibid., p. 24.

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับข้อเสนอของเลดเจอร์วูดที่กล่าวว่า ในสังคมเขมร ความหมายของคำว่า อำนาจในสังคมเขมรมีความแตกต่างกันไปตามระบบเพศสถานะที่มีแนวคิดทางศาสนากำกับควบคุม แต่หลักฐานที่เลดเจอร์วูดนำมาใช้มีเพียงแค่การอ้างถึงคำศัพท์ในภาษาเขมรซึ่งอาจจะยังอธิบายความคิดนี้ได้ไม่ชัดเจนนัก ตามความเห็นของผู้วิจัย หลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าความหมายของคำว่าอำนาจระหว่างบุรุษและสตรีในสังคมเขมรมีความแตกต่างกันคือวรรณคดีคำสอนซึ่งมีเนื้อหาหลักในการอบรมสั่งสอนแบบแผนความประพฤติที่ดีแก่ชนกลุ่มต่างๆ ในสังคม และผู้แต่งวรรณคดี คำสอนฉบับต่างๆ ก็คือบุรุษซึ่งหมายความว่าบุรุษก็คือผู้ออกกฎควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมนั่นเอง วรรณคดีคำสอนแต่ละสำนวนจะเจาะจงไปที่ผู้ฟังตามสถานภาพต่างๆ เช่นฉบับขุนเจาใช้สอนบุตร(เน้นบุตรชาย) ฉบับกรอมใช้สอนสามเณร ฉบับตรีเนดิใช้สอนพระราชชา ฉบับสุริใช้สอนสตรีหรือฉบับบุรสใช้สอนบุรุษ เป็นต้น สิ่งที่ได้สังเกตเห็นได้ชัดคือ เนื้อหาคำสอนในแต่ละสำนวนที่บอกแนวปฏิบัติให้แต่ละบุคคลนำไปปฏิบัตินั้นแสดงให้เห็นการแบ่งพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างระหว่างพื้นที่สำหรับบุรุษและพื้นที่สำหรับสตรี อาทิในจบบักรอมซึ่งเป็นฉบับที่พระอุปฆาจารย์อบรมสามเณรให้เป็นพระสงฆ์ที่ดีนั้น ปรากฏชัดในเนื้อหาคำสอนอยู่แล้วว่าเป็นพื้นที่สำหรับบุรุษ เพราะบุรุษเท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้บวชเรียนได้ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับบุรุษในจบบักรอมกล่าวจะบอกทั้งพื้นที่ที่สังคมนุญาตให้บุรุษใช้และรางวัลที่จะมอบให้หากบุรุษปฏิบัติตามได้อย่างชัดเจน เช่น จบบักรอมนานา อบรมอาตมา ให้สถิตอย่าหาย แม่ตัวไร่บุญ ใต้บ่าเรอมหากษัตริย์ เคารพปฏิบัติ ยศนั้นไม่สูญ เพราะรู้ใน จบบักรอ ใต้คัจบังคับ จิตครุรู้แจ้ง แม่หากไปปรับใช้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยศนั้นไม่สูญ ปรากฏพรรณราย³¹ จะเห็นว่าความรู้ที่พระอุปฆาจารย์ตั้งใจสอนสามเณรก็เพื่อเป้าหมายคือให้ไปปรับใช้พระมหากษัตริย์ และพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายของบุรุษก็คือส่วนของราชการ และรางวัลสำหรับการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดคือการรักษาลายยศไม่ให้เสื่อมสูญไป แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่มีความหมายสำหรับบุรุษคือเรื่องของการมีเกียรติ มียศ ซึ่งจะได้มาโดยการปฏิบัติราชการ หรือจบบักรอริยสัตถา ซึ่งเป็นคำสอนของอุปฆาจารย์ที่สอนพระสงฆ์ซึ่งกำลังบวชเรียนอยู่ เป้าหมายหนึ่งคือให้เป็นคนเล็งเห็นประโยชน์ของการเรียน หากต่อไปภายภาคหน้าคิดสึกออกไปวิชาความรู้ที่มีติดตัวจะได้นำไปใช้ได้ เช่น

อริยสัตถา คิดพิจารณา ผูกไว้เป็นจบบักรอ
ให้ศิษย์ทั้งสอง ตรงตามเรื่องทีฟัง ยกเป็นคำรับ
 คำรงอาตมา
ให้มีประโยชน์ ระวังคำพูด ทุกคนเลยหนา
เมื่อได้มาเรียน ระเบียบศาสตรา ระวังอาตมา

³¹ พุทธศาสนมุนฑิตย, จบบักรอผสมง ๗ (ภันเพญ: โรงพิมพ์ อปร, ๒๕๔๖), หน้า ๒-๓ .

เกียรติยศชื่อเสียง

แม้จะออกไป ประโยชน์นั้นอยู่ กำกับมนตรี
ให้ตรงตามจรรยาปรับฟังสิ่งมงคล คุณท่านเอื้อนเอ่ย
ได้อบรมมา³²

เป้าหมายของการบวชเรียนก็คือนำวิชาความรู้ที่ได้ไปรับราชการแบบเดียวกับที่ปรากฏใน
จรรยาบรกรรม และเมื่อบวชปฏิบัติตามได้ สังคมก็จะมอบรางวัลให้เป็นเกียรติยศ ชื่อเสียงที่จะได้มา
ด้วยการรับราชการจากการที่บวชนั้นนำความรู้ที่ได้ตั้งแต่สมัยครั้งยังบวชเรียนไปประพฤติปฏิบัติ
ยามที่เขามีโอกาส เหมือนเช่นที่จรรยาบรกรรมกล่าวไว้ว่า *กำกับมนตรี* นั่นเอง

หากหันมาดูเนื้อหาในส่วนที่จรรยาบรกรรมสื่อสารกับสตรีก็จะเห็นได้อย่างชัดเจนเช่นกันว่าพื้นที่ที่
สังคมนำมาให้คุณสตรีคือพื้นที่ในครัวเรือน ในจรรยาบรกรรมเห็นได้ชัดเจนว่างานที่อบรมสั่งสอนให้สตรี
รับผิดชอบกับงานที่ทำคืองานในบ้าน เช่น *จะทำงานใดให้หมั่นฝึกทำให้ชำนาญ ทอผ้าปักผ้าม่วง
อย่ามัวแต่เก็บไว้ในหีบ จะไม่ได้การ* ในคำสอนฉบับเดียวกันถึงกับกล่าวห้ามว่าพื้นที่ที่สตรีควรอยู่
และทำงานของตนนั้นคือพื้นที่ในครัวเรือนของตนเท่านั้น ห้ามไปเที่ยวเล่นบ้านคนอื่น *ทำงานสิ่งใด
ให้พยายามทำให้เสร็จ ทั้งงานปักถักทอ อย่าผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ให้เดินเที่ยวเล่น บ้านคนอื่น³³*
และรางวัลสำหรับการทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุดไม่ใช่ส่วนที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนอย่างของ
บวชเช่นมีความเจริญก้าวหน้าได้รับการปูนบำเหน็จให้มียศถาบรรดาศักดิ์ แต่จะเป็นรางวัลที่เป็น
นามธรรมเช่นการสะสมความดีเพื่อนำคิดตัวไปใช้ในชาติหน้าคือได้ไปสวรรค์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ
ประโยชน์สำหรับการที่สตรีปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่ที่สังคมนำมาเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วว่าเป็นการทำเพื่อ
ครอบครัว ซึ่งเป็นที่รับรู้ทั่วกันอยู่แล้วโดยไม่จำเป็นต้องเน้นให้เป็นถึงประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม
เหมือนของบวช ฉะนั้นหากพิจารณาจากคำสอนจะเห็นว่าสังคมนำมาให้คุณสตรีมี
บทบาทในพื้นที่ที่ต่างกัน ในขณะที่พื้นที่ของบวชเขมรคือส่วนของราชการและศาสนา พื้นที่ของ
สตรีเขมรจะอยู่ในครัวเรือน การกำหนดพื้นที่ที่จะหมายรวมถึงอำนาจที่สังคมนำมาให้คุณสตรีและ
สตรีมีหากเขาและเธอปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทได้อย่างไม่บกพร่อง หากพิจารณาช่วงเวลา
วรรณคดีคำสอนปรากฏและเป็นที่ยึดมั่นอย่างแพร่หลายตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา
แสดงให้เห็นว่าสังคมนำมาให้คุณสตรีอย่างชัดเจนมานานแล้ว

จากเนื้อหาคำสอนที่ปรากฏในจรรยาบรกรรมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สังคมเขมรให้อำนาจแก่
สตรีอย่างมีเงื่อนไขทั้งในแง่ของขอบเขตที่ยินยอมให้สตรีมีอำนาจ และในแง่การให้ความหมาย
หรือให้คุณค่าแก่อำนาจที่สตรีครอบครองอีกด้วย ในขณะที่อำนาจของบวชเขมรมักอยู่ในขอบเขตของ

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

การเมืองหรือศาสนาของรัฐ อำนาจของสตรีกลับอยู่ในขอบเขตด้านเศรษฐกิจและอำนาจในการจัดการในครัวเรือน ฉะนั้นในด้านของขอบเขตพื้นที่แห่งอำนาจ บรูซก็มักจะอยู่ใกล้ช่องทางในการได้มาซึ่งอำนาจที่สังคมเห็นว่ามีความสำคัญสูงกว่าสตรีเสมอ โดยเฉพาะอำนาจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางศาสนานั้นหมายถึงศักยภาพทางจิตวิญญาณที่จะเกี่ยวพันไปสู่ความมีเกียรติอย่างสูงซึ่งพื้นที่ทางศาสนาก็เปิดโอกาสให้บรูซมากกว่าสตรี ทั้งนี้เนื่องมาจากความเชื่อว่า บรูซเท่านั้นที่จะบวชเป็นพระสงฆ์ได้ และการบวชถือเป็นการสะสมบุญให้พ่อแม่ได้สูงสุดตามอุดมการณ์ในพุทธศาสนา ส่วนสตรีนั้นแม้จะบวชได้จริงแต่ก็มีความเชื่อว่าธรรมชาติของสตรีมักยึดติดกับเรื่องของวัตถุและความต้องการที่หมกมุ่นกับเรื่องทางโลกีย์หรือทางโลกมากกว่าบรูซจึงทำให้ยากที่จะเข้าถึงนิพพานด้วยเหตุนี้ทำให้สตรีมีเกียรติยศที่ต่ำกว่าบรูซและอยู่ในสถานภาพที่เป็นรอง การที่สตรีบวชไม่ได้ (หรือบวชได้แต่ไม่สามารถอยู่ในสถานะเดียวกับสงฆ์) ทำให้สตรีต้องพยายามทำบุญให้ตนเองและบิดามารดา จึงทำให้เกิดมุมมองว่าคุณค่าของสตรีในทางพุทธศาสนาอยู่ที่การเป็นอุบาสิกาที่อุทิศตนเพื่อพุทธศาสนา ในขณะที่คุณค่าของบรูซคือการบวชซึ่งเป็นการค้ำจุนพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ การให้คุณค่าดังกล่าวทำให้อำนาจของสตรีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ หรือการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งที่อยู่ด้านตรงข้ามกับอำนาจหรือศักยภาพทางจิตวิญญาณ เมื่อเป็นดังนี้อำนาจที่สตรีเขมรครอบครองจึงมีน้อยกว่าและทำให้เธอได้รับเกียรติที่ต่ำกว่าบรูซเสมอ

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าสตรีเขมรก็เป็นเช่นเดียวกับสตรีในประเทศอื่น ๆ ของอุษาคเนย์ก็สามารถแสวงหาอำนาจในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ เช่นในพื้นที่ทางเศรษฐกิจ ในความเชื่อท้องถิ่น หรืออยู่เบื้องหลังในการผลักดันให้สามีเข้าสู่ช่องทาง การเข้าถึงอำนาจในการปกครองระบบศักดินาได้อย่างค่อนข้างอิสระและมีศักยภาพมากกว่าสตรีในสังคมส่วนอื่นๆ แถบเอเชียด้วยกันเช่นสตรีในสังคมอินเดียใต้หรือสตรีในสังคมจีน แต่การเป็นแม่ค้าผู้เชี่ยวชาญ เป็นแม่หมอมือหรือคนทรงเจ้า หรือเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของสามีซึ่งถูกมองว่าเต็มไปด้วยเล่ห์เพทุบาย ก็อาจนำภาพด้านลบมาให้สตรีมากกว่าหากเทียบกับอำนาจของบรูซซึ่งได้รับการยอมรับจากสังคมว่ามีศักยภาพทางจิตวิญญาณสูงกว่ามาก อำนาจดังกล่าวมีภาพด้านลบเพราะแม้จะดูมีพลังแต่ก็เป็นอำนาจที่ไม่ได้ผ่านการรับรองจากสังคมและมักถูกสังคมกำจัดให้กลายเป็นอำนาจในด้านมืด หรือเป็นพลังชั่วร้าย ในขณะที่การปฏิบัติตนตามแนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในจบบุรีเป็นสิ่งที่ยอมรับให้สตรีเขมรได้มาซึ่งอำนาจที่ทัดเทียมหรือไม่เป็นรองบรูซมากนัก เพราะเป็นอำนาจเดียวที่สังคมเขมรจะให้การรับรองว่าหากปฏิบัติตามสิ่งที่สังคมกำหนด(ซึ่งหมายถึงสิ่งที่บรูซตราไว้ให้สตรีปฏิบัติ) รางวัลของการปฏิบัติตามจะทำให้เธอมีเกียรติยศ และมีศักยภาพทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าบรูซ (unequalsoul) แม้ว่าจะจำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่ในครัวเรือนหรือในระดับชุมชนก็ตาม กล่าวคือความเพียบพร้อมของสตรีจะส่งอิทธิพลหนุนนำให้ทั้งตัวเธอและสมาชิกในครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่มั่นคง มีความเจริญก้าวหน้า สามารถปกป้องคุ้มครองสามีและครอบครัวให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง และความประพฤติกองภรรยาอาจมีผลต่อชีวิตของสามีก็อาจทำให้สามีที่มีลักษณะนิสัยบกพร่องหรือเป็น

บุรุษขาดลักษณะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีได้ ในทางตรงกันข้าม ภรรยาที่ประพฤติตนไม่เหมาะสมก็อาจทำให้ชีวิตสามีเสื่อมลง ๆ ในขณะที่สามีไม่มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงชีวิตภรรยาเท่าที่ภรรยามีต่อสามี สามีที่มีลักษณะ *บุรุษครุปรลก* หรือบุรุษครุปรลกอันอาจจะเป็นกำลังหลักในการดูแลความปลอดภัยให้ครอบครัว แต่หากขาดภรรยาครุปรลก ครบครวัก็ไม่ว่ามันคง มั่งคั่ง และทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีได้ และหากภรรยาเป็นสตรีขาดลักษณะ สามีก็ไม่มีอำนาจใด ๆ ในการเปลี่ยนแปลงภรรยาให้ดีขึ้นเท่าที่ภรรยามีต่อสามี ฉะนั้น สำหรับความเห็นของสังคัมเขมร ความเป็น *สตรีครุปรลก* ทำให้สตรีมีศักยภาพทางจิตวิญญาณสูงกว่าบุรุษในแง่³⁴

สถานภาพของสตรีในสังคัมเขมรจึงเป็นสิ่งที่ซับซ้อนและในบางกรณีก็ขัดแย้งกันอย่างมาก ในบางพื้นที่เช่นในขอบเขตทางเศรษฐกิจหรือในครัวเรือน สตรีมีบทบาทและมีความสำคัญสูงมาก สตรีเป็นผู้กำความมั่งคั่งของครอบครัว กำหนดอนาคตของบุตร สามารถสนับสนุนและแก้ไขพฤติกรรมของสามี และเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการหารายได้และจัดการทางเศรษฐกิจ แต่ในบางพื้นที่เช่นในพื้นที่สาธารณะ บทบาทของสตรีกลับเป็นเพียงผู้ตาม ผู้รับคำสั่งมาปฏิบัติหรือผู้รับใช้ ความคิดเรื่องอำนาจของสตรีที่เกี่ยวพันกับแนวคิดกุลสตรีในสังคัมเขมรจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความพิเศษหรือลักษณะเฉพาะตัวด้านเพศสภาพที่ปรากฏเฉพาะในสังคัมเขมรที่ไม่ใช่ภาพตายตัว แต่จะแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของเขมร การเปิดโอกาสให้สตรีมีเสียงและบทบาทในบางพื้นที่บ้าง ไร้เสียงในบางพื้นที่บ้างทำให้สถานภาพของสตรีในสังคัมเขมรยังเป็นสิ่งที่เปิดกว้าง ไม่จำกัดบทบาทสตรีให้ตกเป็นรองบุรุษฝ่ายเดียว หรือถูกตรึงไว้กับสถานภาพของผู้ตามตลอดกาล สตรีในสังคัมเขมรจึงอาจแสวงหาโอกาสหรือช่องทางในการปรับหรือยกระดับสถานภาพและบทบาทของตนเอง และสตรีก็อาจเป็นผู้ถูกใช้ให้ปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ยามที่สังคัมหรือรัฐเกิดภาวะความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการใช้แรงงานสตรีก็เป็นได้

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าสังคัมแบ่งพื้นที่ให้บุรุษและสตรีเข้าไปมีบทบาทและสามารถเข้าถึงอำนาจได้แตกต่างกัน คำสอนที่ปรากฏในจวบต่าง ๆ คือเครื่องยืนยันการใช้พื้นที่ที่แตกต่างดังกล่าว อย่างไรก็ตาม รากฐานที่สำคัญของคำสอนที่ปรากฏในจวบต่าง ๆ มาจากศาสนา ดังนั้น ปัจจัยลำดับถัดไปที่จะพิจารณาคือ พุทธศาสนากับการกำหนดพื้นที่ให้สตรี และความเกี่ยวพันระหว่างแนวคิดกุลสตรีกับหน้าที่ของสตรีที่มีต่อสังคัมเขมร ดังนี้

๒.๒ พุทธศาสนาและแนวคิดกุลสตรี : จุดเชื่อมโยงระหว่างสตรี ครัวเรือน ชุมชนและชาติ

พุทธศาสนามีส่วนสำคัญต่อแนวคิดกุลสตรีทั้งการเป็นรากฐานของการประกอบสร้างแนวคิดกุลสตรีและการเป็นกลไกควบคุมปฏิบัติการทางสังคมที่แนวคิดนี้ถูกประกอบสร้างขึ้น

³⁴ วน ฉิล, จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคัมเขมร, แปลโดย ภูมิจิต เรืองเดช (นุริรัมย์: โครงการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘), หน้า ๒๕-๓๑.

ปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในวรรณคดีและวรรณกรรมได้รับการยอมรับและนำมาปฏิบัติจริงในสังคมคือ มุมมองเกี่ยวกับศาสนาพุทธและแนวคิดกุลสตรีในฐานะเป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาในเขมร ออร์ทเนอร์และไวท์เฮด (Ortner and Whitehead) ซึ่งศึกษาความหมายของคำว่าเพศสถานะและเพศวิถีในฐานะที่เป็นการประกอบสร้างทางวัฒนธรรม ได้อธิบายความหมายและกลไกของระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาไว้ว่า

เกียรติยศ หรือ เกียรติทางสังคม หรือคุณค่าทางสังคม หมายถึงคุณสมบัติที่ต่างกัน และเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคล แต่ละกลุ่ม ภายในสังคมหนึ่ง ๆ มิได้เหมือนกัน โครงสร้างของระบบเกียรติยศประกอบไปด้วยสามส่วนสำคัญคือ (๑) ชุดของระดับหรือตำแหน่งแห่งเกียรติยศที่ได้มาจากการประเมินค่าทางสังคมที่มีมาตรวัดโดยเฉพาะ (๒) กลไกที่ขับเคลื่อนให้ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มไปถึงตำแหน่งหรือระดับที่ให้ไว้(๓) เงื่อนไขโดยรวมในการผลิตซ้ำระบบแห่งสถานภาพเหล่านี้³⁵

ในโครงสร้างของระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตานี้ สถานะของบุคคลจะถูกกำหนดโดยการประเมินคุณค่าจากผู้ร่วมในสังคม เพื่อนบ้านจะสังเกตกิจกรรมส่วนตัวและจากนั้นก็ลงความเห็นโดยพิจารณาถึงลักษณะเด่นที่แต่ละบุคคลหรือกลุ่มมี เช่น สถานะของครอบครัวหรือจากความงามด้านรูปร่างหน้าตาซึ่งติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด รวมกับสถานะที่ประเมินว่าเป็นผลสำเร็จเช่น การประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจหรือมีการศึกษาสูง เป็นต้น³⁶ อย่างไรก็ตาม ลักษณะเด่นที่ติดตัวมาแต่กำเนิดกับสถานะที่ประสบความสำเร็จไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องเดียวกันเสมอไป เพราะระบบประเมินคุณค่าดังกล่าวสามารถแทรกแซงและส่งผลต่อชื่อเสียงของแต่ละบุคคลได้ กล่าวคือชื่อเสียงต่าง ๆ ที่แต่ละบุคคลหรือแต่ละกลุ่มมีเช่น มีเครือข่ายที่เข้มแข็ง ชื่อสัตย์ หรือมีศักยภาพในการควบคุมทรัพยากร อาจมีค่าและสำคัญกว่าสิ่งที่พวกเขาเหล่านั้นครอบครองอย่างแท้จริง ฉะนั้นประเด็นสำคัญของโครงสร้างระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตา คือ คนแต่ละคนจะมีคุณสมบัติหรือลักษณะตามมาตรฐานของสังคมหรือไม่ ไม่สำคัญเท่ากับสิ่งที่สังคมเห็นและประเมินค่าให้แต่ละบุคคล ระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาจึงเป็นสิ่งที่บุคคลได้มาแต่กำเนิดหรือพยายามหาให้ได้มากที่สุดเพราะเป็นสิ่งที่สูญเสียได้ด้วย เนื่องจากความเป็นบุคคลจะถูกกำหนดตามกฎเกณฑ์ค่านิยมของสังคมและศาสนาไม่ว่าจะมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้

³⁵ Ortner B., Sherry and Whitehead ,Harriet eds., **Sexual Meanings : The Cultural Consturction of Gender and Sexuality**(Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 13 in Judy Ledgerwood, “Changing Khmer Conceptions of Gender: Women Stories and the Social Order,” (Unpublished Ph.D Dissertation: Cornell University, 1990), p. 9.

³⁶ Ibid., p. 10.

ระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตายังเป็นระบบที่กำหนดจุดประสงค์และเป้าหมายสูงสุดของชีวิตแต่ละบุคคลอีกด้วย

หากมองศาสนาพุทธในลักษณะที่เป็นองค์กรและพิจารณาสถานภาพและบทบาทของบุรุษและสตรีในองค์กรนี้ จะพบว่าแนวคิดในศาสนาพุทธเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เสริมระบบเพศสถานะในเขมรให้แข็งแกร่งโดยจัดลำดับชั้นของบุรุษและสตรีไว้ต่างกัน ในโครงสร้างของศาสนาพุทธ บทบาทที่แต่ละเพศมีในทางศาสนาคือ บุรุษเป็นพระ ส่วนสตรีเป็นผู้บำรุงเลี้ยงพระ บุรุษสามารถบวชเป็นพระได้และเป็นหนทางที่ทำให้เขาสะสมบุญได้มาก ขณะที่พระเขามีโอกาสศึกษาเล่าเรียน เมื่อสึกออกมา สถานะของเขาคือคนสุก(คนที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ถือว่าได้รับการกล่อมเกลாத่างจิตใจให้รู้จักผิดชอบชั่วดี) ที่จะได้รับความเคารพนับถือจากสังคม เป็นที่หมายปองของสตรีในฐานะผู้จะมาเป็นผู้ครอง และมีโอกาสรับตำแหน่งผู้นำทางศาสนาฝ่ายฆราวาส เพราะเขารู้วิธีสวดมนตร์ แต่สำหรับสตรีที่จะต้องสะสมบุญเช่นกัน การที่สตรีบวชเป็นสงฆ์ไม่ได้* เท่ากับตัดโอกาสให้สตรีเข้าถึงนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพุทธศาสนา สตรีจึงไม่มีโอกาสสะสมบุญได้เท่ากับบุรุษ (และก็ตกอยู่ในสถานภาพเป็นรองบุรุษมาตั้งแต่กำเนิดของเธอเอง) ฉะนั้น บทบาทหลักในทางพุทธศาสนาของสตรีจึงอยู่ที่การเป็นผู้ทำนุบำรุงวัดและสถาบันสงฆ์ทั้งด้านการบริจาคทรัพย์และการลงแรงทำอาหารถวายพระ และการเป็นมารดาที่มอบสมาชิกคือบุตรชายให้แก่สถาบันสงฆ์³⁷ บุตรชายจะสามารถบวชได้ต้องได้รับการอนุญาตจากบิดามารดาโดยเฉพาะมารดา และเมื่อบวชแล้วบุญกุศลจะอยู่ที่มารดามากกว่า (ดูได้จากการทำวัณนาที่กล่าวถึงความยากลำบากของมารดาตั้งแต่ยังตั้งครรภ์ ดูแลรักษาครรภ์ คลอดบุตร และเลี้ยงดูบุตรด้วยความรักและเอาใจใส่จนกระทั่งถึงวันที่บวช)

ระบบเพศสถานะในสังคมเขมรถือเป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาอีกประเภทหนึ่ง เพราะระบบนี้จัดวางสถานะของบุรุษและสตรีในสังคมโดยกำหนดว่าสตรีคือใคร บุรุษคือใคร ทั้งสองเพศมีปฏิสัมพันธ์กันในรูปแบบใด สิ่งใดที่สตรีหรือบุรุษทำได้และทำไม่ได้ และเพราะเหตุใด จึงเป็นเช่นนั้น แนวคิดกุลสตรีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบเพศสถานะในเขมรจึงเป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาที่ปฏิบัติภารกิจจริงในสังคมเขมร ตามข้อเท็จจริงทั่วไปที่ปรากฏในสังคมคือบุรุษมักได้รับการประเมินคุณค่ามากกว่าสตรี ยิ่งไปกว่านั้น พื้นที่ กิจกรรมและบรรทัดฐานที่สังคมใช้ประเมินคุณค่าบุรุษและสตรีนั้นเกือบทั้งหมดเป็นการกำหนดที่มาจากบุรุษ บรรทัดฐานทางสังคมที่กล่าวถึงมีแนวคิดกุลสตรีรวมอยู่ด้วย แนวคิดกุลสตรีจัดวางสถานะและรูปแบบ

* สตรีสามารถเข้าเป็นสมาชิกสงฆ์ได้เช่นกันโดยการบวชเป็นภิกษุณี ซึ่งจะได้รับอานิสงส์และสถานภาพเช่นเดียวกับที่ภิกษุได้รับทุกประการ แต่ในเขมรไม่ปรากฏว่ามีภิกษุณี จะมีเพียงแม่ชีซึ่งมีสถานภาพต่างจากภิกษุณีอย่างสิ้นเชิง แม่ชีในเขมรคือสตรีชราที่เข้าวัดรักษาศีลในบั้นปลายของชีวิต หรือเป็นสตรีที่ไม่เป็นที่ต้องการของสังคมเช่นสตรีพ่ายรัก แม่ชีตามวัดจึงมีสถานภาพเป็นคนรับใช้ดูแลพระเท่านั้น

ความสัมพันธ์ที่สตรีมีต่อบุรุษและบุคคลรอบข้าง เป็นสิ่งที่สังคมเขมรใช้เป็นมาตรฐานในการประเมินคุณค่าของสตรีโดยพิจารณาจากองค์ประกอบหลาย ๆ ส่วน เช่นการให้คุณค่าสตรีด้านรูปโฉม การกำหนดบทบาทในการครองเรือน และวางระบบคุณธรรมให้สตรีถือปฏิบัติเช่นความกตัญญู การใช้ปัญญาในการส่งเสริมสามีหรือความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี เป็นต้น

แนวคิดกุลสตรีเป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาชุดย่อยที่อยู่ภายใต้ศาสนาพุทธซึ่งเป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาชุดใหญ่ที่ครอบคลุมสังคมเขมรทั้งหมด การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธกับแนวคิดกุลสตรีในสังคมเขมรจะทำให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสตรี ครัวเรือน ชุมชน และผู้ปกครองที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งอาจพิจารณาได้เป็นสองประเด็นคือเนื้อหาของศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดแนวคิดกุลสตรีที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง และแนวคิดเรื่องบุญกรรมของศาสนาพุทธเป็นกลไกที่ทรงอิทธิพลอย่างยิ่งในการกำกับให้บุรุษและสตรีเขมรยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบสังคมที่วางไว้สำหรับสมาชิกทุกคนในสังคม

อุดมคติชุดต่าง ๆ ที่สังคมเรียกร้องให้สตรีประพฤติปฏิบัตินำมาจากบทบัญญัติทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะของภรรยาในอุดมคติและภรรยาที่ไม่พึงประสงค์ปรากฏในคัมภีร์หลายเล่ม อาทิ ลักษณะของภรรยาที่ดีในวิชาขุทฺตนิคาย ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย แนวคิดเรื่องสตรีรัตนะในมหาสุทฺตสนสุตตันตแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย และที่กวีดึงมาใช้มากที่สุดคือภรรยาในอุดมคติจากคัมภีร์สิงคาลกสูตร ส่วนลักษณะของภรรยาที่ไม่พึงประสงค์นอกจากมาจากคัมภีร์สิงคาลกสูตรและจากชาดกเรื่องต่าง ๆ แล้ว ชาดกเรื่องสำคัญที่แจกแจงลักษณะของภรรยาที่ไม่พึงประสงค์ไว้ชัดเจนที่สุดคือ *กาภาติชาดก* และ *สุโสณทีชาดก* อันเป็นบ่อเกิดของเรื่องลแบ่งเรื่องกาภิที่ชาวเขมรรู้จักกันดีในฐานะสตรีใจเรรวนและไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีซึ่งเป็นที่ประณามในสังคมเขมรอย่างมาก ฉิ่ง หก ที ศาสตราจารย์ด้านวรรณคดีและวรรณกรรมเขมรกล่าวว่าข้อความในวรรณคดีเล่มนี้คือคำเทศนาของพระพุทธเจ้าต่อพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปที่ปรากฏใน *คัมภีร์ขุทฺตนิคาย สุตตันตปิฎก* คำสอนในพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดกุลสตรีอย่างชัดเจนนั้นจึงเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงสตรีกับครัวเรือน โดยกำหนดให้สตรีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรักษาสถาบันครอบครัว ทั้งในแง่การผลิตสมาชิกในครอบครัว การเป็นผู้ประสานความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และการดูแลรักษาทรัพย์และเพิ่มพูนความมั่งคั่งให้กับครอบครัว ยิ่งไปกว่านั้น การให้สตรีเป็นภรรยาที่ดีเพื่อปรนนิบัติสามียังมีผลต่อการรักษาโครงสร้างทางสังคมแบบปิตาธิปไตยให้แข็งแกร่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองต้องการ

หลักศานานอกจากจะเป็นแหล่งที่มาของแนวคิดกุลสตรีแล้ว แนวคิดเรื่องบุญกรรมในศาสนาพุทธและการให้รางวัลและการลงโทษในรูปของนรกสวรรค์ยังเป็นระบบสัญลักษณ์ที่เป็นกลไกสำคัญในการกำกับให้บุรุษและสตรีเขมรยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบสังคมที่วางไว้สำหรับทุกคนในสังคม แม้สถานภาพของแต่ละบุคคลจะเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดมาก่อนด้วยบุญและกรรมที่สะสมมาตั้งแต่ชาติที่แล้ว แต่สถานภาพเหล่านี้ก็แปรเปลี่ยนได้ตามการกระทำของแต่ละ

บุคคลในชาตินี้ด้วย และเนื่องจากบุญเป็นเรื่องที่สะสมได้ ฉะนั้นในชาติปัจจุบัน แต่ละบุคคลต้องพยายามทำตามหน้าที่ตามสถานภาพของตนให้ดีที่สุด ทั้งนี้เพื่อสะสมบุญและเพิ่มโอกาสในการขยับสถานภาพของตนในชาติต่อไป หากใช้คำอธิบายตามแนวคิดในพุทธศาสนา สิ่งนี้ก็คือการปฏิบัติธรรมะในรูปแบบหนึ่ง เมื่อกล่าวให้เฉพาะเจาะจงมายังระบบเพศสถานะในเขมร สังคมเขมรมีบรรทัดฐานที่กำหนดให้บุรุษและสตรีประพฤติปฏิบัติต่างกันไป บุรุษมีคำสอนที่ปลูกฝังเรื่องความขยันขันแข็งในการหาทรัพยากรเข้าบ้าน การปกป้องสมาชิกในครอบครัวให้พ้นอันตราย ความกล้าหาญ การมีสัมมาคารวะกับผู้อาวุโส การไม่โอ้อวดตน และคำเตือนไม่ให้ลุ่มหลงกับของสามสิ่งที่จะนำหายนะมาสู่ชีวิต คือสุรา นารีและอบายมุข หากปฏิบัติได้ดังนี้บุรุษก็จะได้รับการยอมรับนับถือจากสมาชิกในสังคมที่ให้คุณค่ากับความประพฤติและการปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของตน³⁸ สำหรับสตรี การปฏิบัติตนตามแนวคิดกุลสตรี (concept of the perfectly virtuous woman) นอกจากจะเป็นช่องทางสำคัญที่ทำให้สตรีได้มาซึ่งอำนาจตามแบบของเธอ ยังถือเป็นการปฏิบัติธรรมะด้วย สังคมจะมอบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาให้แก่กุลสตรีเอง และคุณค่าของเธอยังสามารถทำให้บุรุษที่อยู่รอบข้างทั้งสามี บิดาและบุตรชาย มีเกียรติยศ ได้รับการยอมรับและยกย่องจากสังคม และที่สำคัญคือหากปฏิบัติตนตามแนวคิดนี้อย่างดีที่สุด ก็เท่ากับเธอได้ปฏิบัติธรรมตามหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มที่แล้วในชาตินี้ ตามหลักการของแนวคิดบุญกรรม เมื่อบุรุษและสตรีทำตามหน้าที่ที่ตนควรกระทำอย่างเต็มที่ ผลบุญที่เขาและเธอสะสมก็จะตามติดตัวไปทั้งในชาตินี้และชาติหน้า และอำนวยผลให้อยู่ในสถานภาพที่ดี เป็นที่ยอมรับนับถือจากคนในสังคม หลักการนี้ถูกนำมาใช้เป็นกลไกที่ขับเคลื่อนและครอบคลุมคนในสังคมทุกระดับ ทุกพื้นที่และในทุกสถานการณ์ ฉะนั้นไม่ว่าสตรีจะอยู่ในฐานะของการเป็นบุตรสาว ภรรยา มารดา คนในชุมชนหรือพลเมืองของรัฐ เมื่อสตรีแต่ละคนปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีก็เสมือนว่าเธอได้ปฏิบัติธรรมนอกเหนือไปจากการเป็นอุบาสิกาผู้อุทิศกำลังกายและกำลังทรัพย์ในการบำรุงพระศาสนา คำอธิบายของพุทธศาสนาทำให้แนวคิดกุลสตรีกลายเป็นช่องทางที่เปิดให้สตรีสามารถปฏิบัติธรรมได้ทุกที่ตลอดเวลาอย่างไม่จำกัด ซึ่งหมายถึงโอกาสในการสะสมบุญของพวกเธอก็ไม่จำกัดด้วยเช่นกัน

นอกจากแนวคิดเรื่องบุญกรรมและการสะสมบุญ กลไกอีกรูปแบบหนึ่งที่ขับเคลื่อนสังคมคือการให้รางวัลและบทลงโทษตามความเชื่อทางศาสนาด้วยแนวคิดเชิงสัญลักษณ์เรื่องนรกสวรรค์ ตามการรับรู้ของสังคมเขมรทั่วไป ระบบสัญลักษณ์ดังกล่าวมีความหมายในการกำกับจิตใจของสมาชิกในสังคมอย่างเสมอกันทั้งบุรุษและสตรี แต่หากพิจารณาเฉพาะวรรณคดีคำสอนสำหรับบุรุษและสตรี การให้รางวัลและการลงโทษกลับเน้นน้ำหนักมาที่วรรณคดีคำสอนฉบับสอนสตรีมากกว่า ในวรรณคดีคำสอนสตรีฉบับหมื่นไ้มและฉบับพระองค์ด้วง รางวัลสำหรับสตรีที่ปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่อ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตน เคารพเชื่อฟังสามี เจียบเสมอ และปรนนิบัติสามีอย่างดี

³⁸ พุทธศาสนบุญชาติย, จบแปลสงฯ (กฤษณเพญ: โรงพิมพ์ อปร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๓๗.

คือได้ขึ้นสวรรค์ ส่วนบทลงโทษสำหรับสตรีที่บกพร่องในฐานะภรรยาคือต้องลงนรก บางสำนวนอย่างฉบับหมื่นไม บทลงโทษยิ่งแสดงให้เห็นระบบเพศสถานะที่ทำงานอย่างเข้มข้นในสังคมเขมร กล่าวคือสตรีผู้นั้นหลังจากขึ้นจากขุมนรกต้องไปเกิดเป็นภรรยาอีก ๕๐๐ ชาติ วรรณคดีเกี่ยวกับภรรยาหรือสิ่งที่ยืนยันว่าระบบเพศสถานะในเขมรคือระบบชายเป็นใหญ่ที่จัดวางสถานะสตรีให้เป็นรองอยู่เสมอและยังกคเพศอื่นที่ไม่ใช่ทั้งชายและหญิงให้เป็นพวกชายขอบขนาดนำมาเป็นบทลงโทษเลยทีเดียว ในขณะที่รางวัลและบทลงโทษดังกล่าวไม่พบในวรรณคดีสอนบุรุษ (ฉบับปรัสเซีย) ทั้งนี้เพราะแนวคิดทางศาสนาเปิดโอกาสให้บุรุษมีหนทางในการสะสมบุญที่มากกว่าสตรีและเป้าหมายในการสะสมบุญด้วยการบวชที่ไม่ใช่การยึดติดอยู่กับความสุขในโลกนี้และโลกหน้า แต่เป็นเรื่องของการหลุดพ้นจากวัฏฏะทั้งปวง นอกจากนี้ หากจะมองว่าผู้แต่งวรรณคดีคำสอนเหล่านี้คือบุรุษที่ผ่านการบวชเรียนมาก่อนและมีโอกาสเรียนรู้ในสิ่งที่สตรีน้อยคนมีโอกาสได้เรียนในแง่รางวัลและบทลงโทษในรูปของสัญลักษณ์อย่างนรกสวรรค์จึงเป็นกลไกที่เห็นได้ชัดว่าบุรุษหยิบมาใช้ในการควบคุมสตรีให้อยู่ในกรอบที่ต้องรับใช้สถาบันครอบครัวเพื่อจรรโลงสังคมในระบบปีศาจไทย ในขณะที่วรรณคดีคำสอนบุรุษละไว้ไม่พูดถึงเลวร้ายกับจะกันบุรุษออกจากสิ่งเหล่านี้

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดพื้นที่ให้สตรีมีบทบาทในสังคม ทั้งในแง่ของการมีส่วนกำหนดเนื้อหาหลักของแนวคิดกุลสตรีที่ใช้ควบคุมสตรีและการเป็นกลไกที่ใช้ควบคุมสตรีให้ปฏิบัติตามแนวคิดนั้น ในลำดับถัดไปจะพิจารณาความหมายของคำว่ากุลสตรีทั้งในแง่การปรากฏตัวของคำ ขอบเขตของความหมายและแหล่งข้อมูลสำคัญในสังคมเขมรที่สามารถประมวลออกมาเป็นแนวคิดกุลสตรี ดังนี้

๒.๓ ความหมายของคำว่ากุลสตรี

คิง หก ที้ (Khing Hok Dy) ให้ความหมายของคำว่ากุลสตรีหรือ *สตรี คุรบ ลกขณ์* (*ស្ត្រី គ្រប់ លក្ខណ៍*) เอาไว้ว่า คำว่า *สตรี* แปลว่า ผู้หญิง มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า *สตรี* คำว่า *คุรบ* แปลว่า สมบูรณ์ ทั้งหมด เป็นคำเขมร และคำว่า *ลกขณ์* มาจากภาษาบาลี และ *ลกขณ์* ภาษาสันสกฤต แปลว่า แสดงให้เห็น เครื่องหมาย คุณสมบัติ ลักษณะ *สตรี คุรบ ลกขณ์* หมายถึง สตรีที่แสดงให้เห็นประจักษ์ในทุกลักษณะ ปัจจุบัน *สตรี คุรบ ลกขณ์* หมายถึง สตรีที่สมบูรณ์แบบ สตรีที่เต็มไปด้วยคุณความดี สตรีที่ไร้ข้อตำหนิหรือมีลักษณะและความประพฤติที่โดดเด่น เป็นสตรีที่แท้จริง³⁹ ตามคำจำกัดความดังกล่าวจะเห็นว่า *สตรี คุรบ ลกขณ์* เน้นด้านคุณสมบัติของสตรีโดยไม่รวมถึงรูปโฉม

³⁹ Khing Hoc Dy, p. 15 อ้างถึงใน Judy Ledgerwood, “Changing Khmer Conceptions of Gender : Women, Stories, and the Social Order,” (Unpublished Ph.D dissertation, Cornell University, 1990), p. 97.

ภายนอก แต่จากการบรรยายภาพนางในอุดมคติที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์หรือนางในเรื่องลเบง นั้น กวีจะให้ความสำคัญกับคุณสมบัติด้านรูปโฉม ควบคู่ไปด้วยเสมอ เพราะตามมาตรฐานความงามของนางในวรรณคดี ความงามภายนอกเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความงามภายในจิตใจ ดังที่ ฆิ่ง หก จี ได้ศึกษาการนำเสนอภาพความงามของสตรีในวรรณคดีประเภทลเบงซึ่งเป็นวรรณคดีในยุคกลางของเขมรและเป็นที่ยอมรับมากในหมู่ประชาชนเขมร เขากล่าวว่าความงามของสตรีตามขนบธรรมเนียมประเพณีเขมรหมายถึงความงามในสามลักษณะคือ กายงาม จริยงามและคุณธรรมงาม⁴⁰

เอียง โซครือน (Aing Sokroeu) ศึกษาเรื่องกุลสตรีที่นำเสนอในนิทานพื้นบ้านเขมรกล่าวว่า คำว่ากุลสตรีหรือ *สุริครบ์ลกขม* ปรากฏเป็นครั้งแรกในนิทานพื้นบ้านเรื่อง *มาเอียง*⁴¹ อันเป็นเรื่องที่ชาวเขมรทั่วไปรู้จักกันดี แต่เมื่อสำรวจนิทานเรื่องนี้กลับไม่พบคำว่า *สุริครบ์ลกขม* แต่จะพบคำอื่นที่อาจอนุมานได้ว่ามีความหมายใกล้เคียงกับคำนี้เช่น *ลกขมมารยาทหมด่มอง* หรือ *กบнулลกขม* อันหมายถึงมีลักษณะอันดีมีกิริยามารยาทดี คำว่า *กบลลกขมสุกีสลสุริ* หมายถึงประกอบด้วยลักษณะอันดีเลิศเหมือนนางสวรรค์เกินกว่าสตรีอื่น และคำว่า *ลกขมสุริ* หมายถึงสตรีที่มีลักษณะดี แต่คำที่พบในเรื่อง *มาเอียง* คือคำว่า *สุริขาดลกขม* ซึ่งเป็นคำคู่ตรงข้ามกับคำว่า *สุริครบ์ลกขม* นั่นเอง

การที่โซครือนสรุปเช่นนั้นอาจเป็นเพราะนิทานเรื่องนี้เล่าถึงสตรีที่มีคุณสมบัติต่างกันอย่างมาก คนหนึ่งเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อม ส่วนอีกคนหนึ่งขาดความเป็นกุลสตรี สตรีรูปงามทั้งสองมีนิสัยใจคอที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง กุลสตรีจะนุ่มนวล มีกิริยามารยาทดี เชื้อฟังและอยู่ในโอวาทสามี มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน ขณะเดียวกันเธอก็มีความเฉลียวฉลาด รู้จักรักษาทรัพย์และเพิ่มพูนทรัพย์ และมีวิสัยทัศน์กว้างไกลในการผลักดันให้สามีประสบความสำเร็จในชีวิต ส่วนสตรีที่ขาดคุณสมบัติกุลสตรีนั้นเธอสนใจแต่ความงามภายนอก เป็นคนเกียจคร้าน ตระหนี่กับเพื่อนบ้าน ไม่รู้จักดูแลทรัพย์สินของครอบครัวและเมื่อได้เป็นภรรยาเศรษฐกิจก็ไม่รู้จักวิธีรักษาทรัพย์และเพิ่มพูนทรัพย์ มีแต่จะผลาญทรัพย์ของสามีจนกระทั่งหมดตัว ต้องตกยากกลายเป็นขอทาน แม้นิทานเรื่องนี้จะไม่ปรากฏคำว่า *สุริครบ์ลกขม* อย่างชัดเจน แต่ความคิดเกี่ยวกับลักษณะความเป็นกุลสตรีกับลักษณะที่ขาดความเป็นกุลสตรีเป็นสิ่งที่นำเสนออย่างเด่นชัด

⁴⁰ Khing Hoc Dy, "Quelques Aspects de la Beauté de la Femme dans la Littérature Populaire Khmère," (Seksas khmer No. 1-2, Cédoreck, 1980) in Aing Sokroeu "The Perfect Women as Represented in Cambodian Folktales," Paper of the congress in the 7th Socio-Cultural Research Congress on Cambodia, Royal University of Phnom Penh, 15-17 November 2004, p. 496.

⁴¹ Aing Sokroeu, "The Perfect Women as Represented in Cambodian Folktales," Paper of the congress in the 7th Socio-Cultural Research Congress on Cambodia, Royal University of Phnom Penh, 15-17 November 2004, p. 495.

ในวรรณคดีเรื่องเก่าที่สุดคือรามเกียรติ์ ซึ่งแต่งเป็นลายลักษณ์ในช่วงค.ศ.ที่ ๑๖-๑๗ คำบรรยายหรือคำเรียกขานตัวนางสีดาที่กวีใช้ก็ไม่ปรากฏคำว่า *สุริครบ์ลภขณ์* กวีจะเรียกนางสีดาว่า *บวรลภขณ์ทรวง์กริตย* (มีลักษณะเป็นเลิศตามขนบธรรมเนียม) *สมเด็จพระกวตีวรลภขณ์* (สมเด็จพระกวตีผู้ทรงลักษณะอันประเสริฐ) หรือในตอนที่กรุงราชน์แปลงเป็นพราหมณ์ก็จะเรียกนางว่า *เมฆมานลภขณ์* (แม่ผู้มีลักษณะดี) ส่วนในเรื่องลเบงที่เก่าที่สุดคือเรื่องขของสังข์ (ค.ศ. ๑๗๒๕) และเรื่องลเบงที่แต่งในลำดับต่อ ๆ มาคือ โลกนัยปกรณ (ค.ศ. ๑๗๕๔) บุญญสารี สิริสา (ค.ศ. ๑๗๕๗) และกรุงสุกมิตร (ค.ศ. ๑๗๕๘) ก็ไม่ปรากฏคำนี้เช่นกัน

คำว่า *สุริครบ์ลภขณ์* ปรากฏเป็นครั้งแรกในเรื่องลเบงเรื่องโกกกุลกุมาร* ตอนที่โกกกุลกุมารพานางสุขุมาลุนทาเทวีไปเยี่ยมพระบิดาพระมารดาของนางสุขุมาลุนทาที่กรุงสัตตกฏ เมื่อจะลากลับกรุงพาราณสี พระบิดาได้สั่งสอนโกกกุลกุมารให้ปกครองบ้านเมืองโดยใช้ทศพิธราชธรรม ส่วนพระมารดาที่สั่งสอนนางสุขุมาลุนทาให้ปฏิบัติตามคำสอนของสตรี (*กริตยกรมรสสตรี* หรือ *จวบสตรี*) เนื้อหาคำสอนของพระมารดาที่นำมาจากคำเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์บาลีเกี่ยวกับภรรยา ๗ ประเภท โดยแบ่งเป็นภรรยาที่ไม่ดีสามประเภทคือ เพชฌฆาตภรรยา โจริภรรยา และศัตรูภรรยา หากสตรีใดประพฤติตนเข้าข่ายนี้สตรีนั้นคือ *กาฬกณิ* (กาลกณี) เป็น *สุริทูลภขณ์* (สตรีที่มีลักษณะอันชั่วร้าย) หรือ *อบลภขณ์* (อปลภขณ์) ในขณะที่หากสตรีคนใดมีลักษณะเป็นภรรยาหนึ่งในสี่ประเภทนี้คือ มาตุภรรยา ภคินีภรรยา มิตุตภรรยา หรือทาสีภรรยา สตรีนั้นก็จะได้ชื่อว่าเป็น *สุริครบ์ลภขณ์*

ความหมายของคำว่า กุลสตรี เท่าที่สำรวจเบื้องต้นในวรรณคดีลายลักษณ์เรื่องสำคัญและในนิทานพื้นบ้านจึงหมายถึงคุณลักษณะของสตรีที่มีความสมบูรณ์เพียบพร้อมในแง่กิริยามารยาทที่มีต่อคนรอบข้างและการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะภรรยา ภาพดังกล่าวเกี่ยวข้องกับข้อเรียกร้องที่สังคมมีต่อสตรีและบรรทัดฐานด้านศีลธรรมที่สังคมนำมาใช้ประเมินคุณค่าสตรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมต้องการสตรีที่มีสติปัญญาและความสามารถในการดูแลครอบครัว เพิ่มพูนรายได้ให้ครอบครัว ในขณะที่เดียวกันก็ต้องรู้จักปรนนิบัติรับใช้สามีและสมาชิกในครอบครัวทุกคนได้อย่างดี แนวคิดทางศีลธรรมจะเข้ามาตัดสินว่าสตรีผู้นั้นสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีขึ้นเป็นที่ยอมรับของสังคมหรือไม่ สังคมรับแนวคิดมาจากคำสอนในศาสนาพุทธที่จัดประเภทของภรรยาที่ไม่ดีไว้สามประเภทคือ *เพชฌฆาตภรรยา* *โจริภรรยา* และ *ศัตรูภรรยา* หากสตรีไม่สามารถบรรลุข้อกำหนดทางศีลธรรม สังคมก็จะมิวิธีลงโทษโดยการแยกประเภทให้เธอเป็น *กาฬกณิ* และ *สุริทูลภขณ์* ซึ่งจะ

* เรื่องโกกกุลกุมารเป็นผลงานของพระคลัง โงง แต่งขึ้นในมหาศักราช ๑๗๒๖ หรือ คริสตศักราช ๑๘๐๔ เนื้อเรื่องนำมาจากชาดกนอกนิบาตซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนบัญญัติ แต่กวีและบัณฑิตทั้งหลายได้แต่งขึ้นในประเทศกัมพูชาและประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ ที่นับถือพุทธศาสนา ในบรรดาผลงานของพระคลัง โงงนั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องที่คนเขมรรู้จักกันดีที่สุดอ่าน รายละเอียดใน ชิง หก ดี, *มาลีบทอักษรศิลป์ศตวรรษที่ ๑๕* (มาลีบทอักษรศิลป์แถมรสत्वคตส์ที่ ๑๕) (Paris: L' Harmattan, 2003), หน้า ๑๔๘, ๑๕๒.

ทำให้เธอไม่เป็นที่ยอมรับนับถือของคนในสังคม กลายเป็นคนไร้เกียรติและทำให้บุคลกรรอบตัวเธอทั้งหมดเสื่อมเกียรติไปด้วย แต่หากเธอบรรลุมাত্রฐานของกุลสตรี เธอก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็น *สตรีครุบัลภุขณ์* หรือสตรีผู้เพียบพร้อม ชื่อเสียงเกียรติยศในข้อนี้นอกจากจะทำให้ตัวเธอได้รับการยอมรับจากสังคมในระดับสูงแล้ว บุรุษอื่นรอบตัวเธอก็จะได้รับเกียรตินี้ด้วยเช่นกัน

ความหมายที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำว่ากุลสตรีและแนวคิดกุลสตรี หากจะทำความเข้าใจว่าแนวคิดกุลสตรีมีความหมายกว้างขวางและครอบคลุมถึงสิ่งที่ข้องเกี่ยวกับสตรีในแง่ใดบ้างจะต้องสำรวจจากแหล่งข้อมูล ๒ ทางที่กล่าวมาแล้ว รวมทั้งจากตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมรอย่างละเอียด เพราะแหล่งข้อมูลทั้งสามจะประมวลให้เห็นที่มาของแนวคิดกุลสตรี การสร้างความหมายให้แนวคิดกุลสตรีในลักษณะที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อสังคม การเปิดช่องให้สังคมปรับเดิมข้อเรียกร้องใหม่ ๆ ต่อสตรี และโอกาสที่สตรีจะแทรกตัวขึ้นมาเป็นผู้กำหนดบทบาทของตัวเองในพื้นที่ทางสังคมเป็นบางขณะ

๒.๔ ความหมายของแนวคิดกุลสตรีโดยประมวลจากตำนาน วรรณคดี วรรณกรรมและพิธีกรรม

แนวคิดกุลสตรีในสังคมเขมรคือแนวคิดที่กล่าวถึงลักษณะของสตรีในอุดมคติโดยเน้นความดีงามภายในจิตใจ รวมถึงผลที่ได้จากการนำแนวคิดนี้ไปปฏิบัติใช้ในสังคม การพิจารณาความหมายของแนวคิดกุลสตรีสามารถประมวลได้จากวรรณคดีทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะ จากความคิดความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ผสมผสานไปกับการพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของการผลิตวรรณคดี วรรณกรรมและพิธีกรรมเหล่านี้ทั้งจากปัจจัยภายในสังคมเขมรเองคือเรื่องสงครามกลางเมือง และจากปัจจัยภายนอกคือสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน บริบททางประวัติศาสตร์และสังคมเหล่านี้มีส่วนในการประกอบสร้างแนวคิดดังกล่าวขึ้น การประมวลแนวคิดกุลสตรีจากแหล่งที่มาที่หลากหลายทำให้แนวคิดกุลสตรีมีลักษณะที่ยืดหยุ่นในตัวเองอย่างน่าสนใจ เพราะในขณะที่เนื้อหาของแนวคิดคือการบังคับควบคุมวิถีชีวิตของสตรีอย่างเข้มงวดเสมอไป ไม่ว่าสตรีนั้นจะอยู่ในช่วงวัย ชนชั้น หรือยุคสมัยใดก็ตาม แต่การยินยอมให้ภาพของสตรีที่มีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ สามารถหลอมรวมเป็นแนวคิดชุดหนึ่งก็เปิดโอกาสให้สังคมเขมรสามารถตีความลักษณะของกุลสตรีด้วยการปรับ เปลี่ยนและเติมความหมายใหม่ ๆ ให้กับความเป็นกุลสตรีได้ตามความจำเป็นของสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัย ดังจะเห็นได้จากในประวัติศาสตร์ของเขมรในแต่ละยุค ปัจจัยทางการเมืองและสังคมหลายปัจจัย เช่นการเข้ามาของฝรั่งเศส การเกิดแนวคิดชาตินิยม การแสวงหารากเหง้าทางสังคมและวัฒนธรรมของตนเองหลังสมัยเขมรแดง และการเปิดประเทศตามระบบการค้าเสรี ทำให้มีการหยิบแนวคิดกุลสตรีมาใช้เพื่อประโยชน์ของสังคมเองในหลาย ๆ วาระ โดยวาระที่เด่นชัดที่สุดก็คือการนำแนวคิดกุลสตรีมาใช้เพื่อประโยชน์ในการสร้างชาติและการยืนยันอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติของคนเขมร

ภาพร่างแรกของบทบาทและความสำคัญของสตรีเขมรปรากฏในตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมรและภาพดังกล่าวจะสานต่อร่วมกับแนวคิดเกี่ยวกับสตรีที่จะปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้นในวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะและหลอมรวมเป็นแนวคิดกุลสตรีในที่สุดในลำดับแรก ตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมรเป็นแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจ เพราะตำนานซึ่งเล่าเรื่องสตรีผู้ครองดินแดนแต่เดิมและถูกพิชิตโดยบุรุษผู้ทรงอำนาจและทรงภูมิจากแดนไกลได้ให้กำเนิดภาพเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงสตรีเขมรให้เท่ากับดินแดนเขมร และกลายเป็นสิ่งที่กำหนดให้สังคมเขมรเข้มงวดกับการให้สตรีสงวนรักษาตัวเองเพราะหมายถึงการรักษาดินแดนเขมร ดังนั้น ก่อนที่จะสำรวจการเสนาภาพของกุลสตรีจากวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ สิ่งที่จะพิจารณาเป็นลำดับแรกคือตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมร ดังนี้

๒.๔.๑ ตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมร : พื้นที่และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบุรุษและสตรีเขมร

ตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมรมักถูกหยิบยกมาเพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของสตรีเขมรในดินแดนเขมรโบราณ สตรีอยู่ในฐานะของผู้ปกครองดินแดนที่ชื่อว่า โศกกลออกมาแต่เดิมก่อนที่จะสถาปนาเป็นอาณาจักรฟูนัน(อาณาจักรเขมรโบราณ)ในเวลาต่อมา สตรีผู้นี้จะเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละสำนวนว่า นางนาค พระนางลิวี่หรือพระนางโสมมา แต่ในเนื้อความจะเล่าถึงการดำรงอยู่ของชนกลุ่มหนึ่งคือพวกเขมรที่มีสตรีเป็นผู้ปกครองดินแดนนี้มาก่อนก่อนที่จะมีเจ้าชายจากแดนไกลหรือพราหมณ์ที่มาจากอินเดียได้ในชื่อ พระทอง เจ้าชายสุนเดียนหรือพราหมณ์โกณฑินยะ เดินทางมาพบ ทั้งสองฝ่ายต่อสู้กัน โดยที่ในที่สุดฝ่ายชายสามารถปราบฝ่ายหญิงได้และจบลงที่การแต่งงานของทั้งสองฝ่าย การแต่งงานของทั้งคู่ทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรได้ สองพระองค์นี้คือผู้ก่อตั้งราชวงศ์โสมวงศ์และอาณาจักรฟูนัน หลังจากนั้นอาณาจักรเขมรก็มีระบอบการปกครอง ภาษา ศิลปวัฒนธรรม และวิทยาการสาขาต่าง ๆ ที่เข้ามาพัฒนาดินแดนจนเจริญรุ่งเรืองนับแต่บัดนั้น

เสน่ห์ของตำนานเรื่องพระทองนางนาค (หรือพระและนางในชื่ออื่น ๆ ดังที่กล่าวมา) คือการเป็นเรื่องราวในรูปแบบของสัญลักษณ์ที่เอื้อต่อการตีความ บรรดานักวิชาการเขมรศึกษาทั้งในเขมรและในต่างประเทศจึงต่างหยิบเอาตำนานนี้มาพิจารณาและให้ความหมายใหม่ไปตามประเด็นที่พวกเขาสนใจ ดังเช่นแก้ว เมน (แก้ว เมน) เล่าถึงพระนางลิวี่ที่เป็นผู้ปกครองดินแดนเขมรโบราณก่อนเมืองพระนครซึ่งเรียกตนเองว่านครพนม ภายใต้การปกครองแบบมาตาธิปไตยของพระนางลิวี่ ประชากรยู่มีความสงบสุข จุดที่เน้นของแก้ว เมนคือหลังจากการสู้รบและจบที่การแต่งงานของเจ้าชายสุนเดียนกับพระนางลิวี่ ระบอบการปกครองของดินแดนแถบนี้ยังคงลักษณะแบบมาตาธิปไตยซึ่งแสดงให้เห็นว่าเจ้าชายสุนเดียน(หรือพระทอง หรือพราหมณ์โกณฑิน)

ทิมยะ) ยอมปรับตัวเองให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม⁴² ประเด็นนำเสนอของเธอคือเพื่อเรียกร้องให้สังคมให้การศึกษแก่สตรีโดยหยิบตำนานมาใช้เพื่อโน้มน้าวให้สังคมเชื่อว่าสตรีเขมรมีสักยภาพและความสามารถในการปกครองชุมชน สามารถจัดหาปัจจัยสี่ที่พอเพียงกับการดำรงอยู่ของชุมชนได้ แก้ว เมนเป็นนักเขียนในวารสารเสียงสตรีเขมรซึ่งทำงานในประเด็นรณรงค์ให้ความรู้เรื่องเพศสภาพในสังคมและต่อสู้เพื่อยกระดับสถานะของสตรีเขมรในทุก ๆ ด้าน ดังนั้น ตำนานการสร้างเมืองจึงเป็นข้อมูลที่เธอสามารถนำมาใช้เพื่อตั้งให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญและบทบาทของสตรีเขมรให้มากยิ่งขึ้น

นักวิชาการชาวต่างประเทศที่สนใจศึกษาเรื่องเพศสภาพในสังคมเขมรอย่าง จูดี เลดเจอร์วูด ก็ให้ความสำคัญกับตำนานเรื่องนี้ เธอชี้ให้เห็นว่าจากตำนานทุกสำนวน (สำนวนพระนางลิวี่เจ้าชายสุนเดียน นางนาคโสมากับพราหมณ์โกณฑิมยะ และสำนวนพระทองนางนาค) จะเห็นภาพของคนนอกคืออินเดียเดินทางเข้ามาในดินแดนและมาปราบเจ้าหญิงธิดาของพญานาค(ซึ่งเชื่อมโยงกับมหาสมุทร แผ่นดินและความอุดมสมบูรณ์) เจ้าชายคนนอกนั้นเป็นผู้นำเอาตัวอักษรเข้ามาและทำให้กลุ่มคนที่อยู่กระจัดกระจายที่มีภาษาใช้เป็นของตนเองแต่ไม่รู้วิธีบันทึกภาษาสามารถสื่อสารกันได้และร่วมกันสร้างความเป็นปึกแผ่นให้บ้านเมือง จากเนื้อความในตำนานทำให้เจ้าชายจากแดนไกลเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงศิลปวิทยาการ อำนาจทางจิตวิญญาณและความเป็นชายที่มาจากต่างถิ่น เป็นความเป็นอื่นที่ไม่ใช่ความเป็นเขมร ในขณะที่นางนาคหรือพระนางโสมซึ่งเป็นตัวแทนของความเป็นหญิงนั้นจะเป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินดั้งเดิมและผืนน้ำ (พระนางมีต้นกำเนิดที่ผูกพันอยู่กับน้ำ)⁴³ ประเด็นนำเสนอของเลดเจอร์วูดคือ ผู้เล่าตำนานเรื่องนี้คือลิ เขียม ตั้งแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการเขียนและความสามารถในการสร้างระบบการปกครองที่แบ่งชนชั้นไปตามลำดับขั้นของสังคม และเชื่อมโยงให้เห็นว่าระบบเพศสถานะในสังคมเขมรคือการจัดลำดับขั้นทางสังคมประเภทหนึ่งโดยความเป็นชายจะมีความสูงส่งทางจิตวิญญาณและเหนือกว่าความเป็นหญิงที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ จากมุมมองของเลดเจอร์วูด ลิ เขียมตั้งให้คุณค่ากับตำนานในฐานะหลักฐานชิ้นสำคัญในการแสดงประเด็นดังกล่าวในแบบเดียวกับที่นักวิชาการในสาขาอื่นใช้หลักฐานประเภทต่าง ๆ สนับสนุนข้อเสนอของตน ฉะนั้น เลดเจอร์วูดก็จะใช้ตำนานหรือเรื่องเล่ามาเป็นหลักฐานสนับสนุนข้อเสนอของเธอในแบบเดียวกับที่ลิ เขียมตั้ง ใช้ เพราะทั้งตำนานและวิธีการเล่าตำนานของลิ เขียมตั้งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ใน

⁴² แก้ว เมน, “สถานภาพสตรีเขมรนาถุญงประวัติศาสตร,” *กุงทสสนาวตติสมเลงสตรีเขมร* เลข ๖ (๑๙๙๗): ๑๐-๑๒. (แก้ว เมน, “สถานภาพสตรีเขมรในประวัติศาสตร,” *วารสารเสียงสตรีเขมร* ๖ (๑๙๙๗): ๑๐-๑๒.)

⁴³ Judy Ledgerwood, “Changing Khmer Conceptions of Gender: Women Stories and the Social Order,” pp. 66-67.

เชิงเทศภาพระหว่างบุรุษและสตรีและทำให้เธอต้องการสำรวจเรื่องเล่าชุดอื่นๆที่ไหลเวียนในสังคมเขมรเพราะเธอเชื่อว่าเรื่องเล่าเหล่านี้บรรจุความหมายทางวัฒนธรรมและสามารถชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ในเชิงเทศภาพระหว่างบุรุษและสตรีเขมรได้มากกว่าเรื่องเล่าแบบอื่น ๆ

ไกล์รุ่ง อามระดิษ ศึกษากำเนิดและพัฒนาการของนวนิยายเขมรและตั้งคำถามนี้มาใช้ในฐานะเป็นเรื่องเล่าที่กล่าวถึงกำเนิดของตัวอักษรและวรรณคดีคลาสสิกในเขมร ดำเนินเล่าถึงเจ้าหญิงซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชนเขมรอาศัยในดินแดนที่เรียกว่าโคกถลอก นางเป็นผู้นำที่มีทั้งความงามและสติปัญญานามว่านางนาค โสมา ธิดาของพญานาค พรหมณ์อินดูนาม โกณทินยะเดินทางมาจากอินเดียได้ทางเรือ ได้แต่งงานกับเจ้าหญิง และกลายเป็นปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรพูนัน สิ่งที่โกณทินยะนำติดตัวมาด้วยคือระบบตัวอักษรอินเดียซึ่งชาวเขมรรับและนำมาปรับใช้จนสามารถบันทึกภาษาพูดของตนเองได้ ระบบอักษรศาสตร์ของเขมรจึงเริ่มต้นนับแต่บัดนั้นมา นอกจากนั้นเจ้าชายยังนำความรู้ด้านศาสนาทั้งฮินดูและพุทธ แนวคิดเรื่องกษัตริย์เป็นศูนย์กลางระบบกฎหมาย ความรู้และทักษะด้านสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง ความรู้ด้านภาษาและวรรณคดีสันสกฤต มาถ่ายทอดให้กับชนพื้นเมืองที่อยู่มาก่อนอีกด้วย⁴⁴ ไกล์รุ่งกล่าวว่าวรรณกรรมเขมรเป็นสิ่งที่ยืนยันทักษะในการรับและปรับอารยธรรมของดินแดนอื่นให้เข้ากับขนบธรรมเนียมและรสนิยมของตน โดยไกล์รุ่งตีความว่าหากโกณทินยะเป็นสัญลักษณ์ของวรรณคดีแบบสันสกฤตที่มีลักษณะทางวรรณศิลป์ในสมัยก่อนพระนคร และนางนาค โสมาคือนิทานพื้นบ้านในวรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณคดีคลาสสิกของเขมรระหว่างช่วงศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๑๙ ก็อาจเปรียบได้กับการแต่งงานระหว่างคูรักในตำนานคู่นี้

จากตัวตำนานและจากแง่มุมของนักวิชาการทั้งสาม ดินแดนเขมรถูกมองว่ามีภาพของความเป็นหญิงและความเป็นพื้นเมือง โดยดึงจากตำนานที่เล่าถึงเจ้าของดินแดนดั้งเดิมซึ่งเป็นเจ้าหญิง ประเด็นนี้เชื่อมโยงไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนพื้นเมืองและความเป็นหญิงอีกประเด็นหนึ่งคือ ความเป็นหญิงหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นไปได้ทั้งลักษณะทางกายภาพที่หมายถึงผืนดินและแผ่นน้ำ(เพราะนางนาค โสมาเป็นผู้ครองแผ่นดินที่เป็นธิดาพญานาค) หรืออาจหมายถึงความสามารถในการจัดหาทรัพยากร จัดหาปัจจัยสี่และบริหารจัดการทรัพยากรนั้นให้คนในชุมชนได้มีใช้อย่างพอเพียง และอาจตีความต่อไปได้ว่าเป็นความอุดมสมบูรณ์ที่จะผลิตประชากรเพราะนางนาค โสมาถือเป็นบรรพบุรุษของดินแดนแห่งนี้ นอกจากนี้ตำนานยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างบุรุษและสตรีเขมร โดยบุรุษคือผู้มีศิลปวิทยาการและมีพลังทางจิตวิญญาณที่สูงกว่า เป็นผู้ทำให้บ้านเมืองสามารถรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นเพราะระบบตัวอักษรที่นำเข้ามาสามารถใช้เป็นสื่อกลางในการดึงทุกฝ่ายให้เข้ามาสื่อสารกันได้ และเป็นผู้นำความเจริญมา

⁴⁴Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development," (Ph.D Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1998), p. 13.

คู่ดินแดนในทุก ๆ ด้านโดยความเป็นหญิงและความเป็นพื้นเมืองหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะโดยการโยงเข้าหาลักษณะเชิงกายภาพคือผืนดินหรือผืนน้ำ หรือในแง่ของการจัดการบริหารทรัพยากรให้คนในชุมชนได้ใช้อย่างพอเพียง

นอกจากจะเห็นพ้องกับการตีความความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนเขมรที่เชื่อมโยงกับสตรีดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับผู้วิจัย ตำนานการสร้างเมืองของเขมรเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นบทบาทของสตรีที่มีต่อครอบครัวและชุมชนซึ่งจะนำไปสู่การนิยามความหมายคำว่าสตรีครบลักษณะ ในนัยหนึ่ง นั่นคือความเป็นหญิงหรือความเป็นพื้นเมืองหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ การเป็นสตรีครบลักษณะจะต้องมีคุณสมบัติประการหนึ่งคือทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ทั้งในครอบครัวและในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการดูแลจัดหาอาหารให้พอเพียงเพื่อให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ทั้งในเชิงกายภาพและการเป็นผู้สืบต่อเผ่าพงศ์วงศ์วาน เพราะตำนานเรื่องนี้จะจบลงที่การแต่งงานและสร้างอาณาจักรเขมรสืบต่อมา ดังนั้น ในตัวตำนานจะเห็นว่าเนื้อหาหลักของความเป็นสตรีครบลักษณะจะเน้นไปที่บทบาทของการเป็นภรรยามากเป็นอันดับแรก นอกจากนี้ตำนานยังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับการสร้างชาติได้อีกนัยหนึ่งด้วย ความต้องการสร้างสำนึกร่วมในความเป็นชนชาติเดียวกันให้เกิดขึ้น พรหมแดนทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้อันนี้ในชาติรู้สึกร่วมกันว่าเราคือครอบครัวเดียวกัน⁴⁵ ตำนานการสร้างเมืองของเขมรก็คือการสร้างพรหมแดนทางวัฒนธรรมที่ยืนยันว่าคนเขมรทั้งหมดคือครอบครัวใหญ่ซึ่งเป็นบุตรของแผ่นดินเดียวกันที่มีบิดาและมารดาคือพราหมณ์โกณฑิมยะและนางนาคโสมมา* นอกจากนี้ ชาติมักถูกวาดภาพให้เป็นสตรีที่ต้องได้รับการ

⁴⁵ Anne McClintock, “ ‘No longer in a future Heaven’: woman and a nationalism in South Africa,”

Transition, vol. 51, pp. 104-23, and Julie Skurski, “ The Ambiguities of authenticity: *Donna Barbara and the construction of national identity*,” *Poetics Today*, vol. 15, pp. 605-42, cited in Joane Nagel, “ Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of nations,” *Ethnic and Racial Studies*, vol. 21, pp. 242-69.

* นอกจากความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในตำนานแล้ว แนวคิดเรื่องความเป็นครอบครัวเดียวกันยังมีอิทธิพลอยู่จริงในความคิดความเชื่อของคนในสังคมเขมร นักวิชาการชาวฝรั่งเศสอย่าง Jacques Népote ซึ่งได้ศึกษาการจัดการครอบครัวของเขมรในปัจจุบันกล่าวว่า สมาชิกในทุกระดับชั้นของสังคมเขมรต่างจัดวางตัวเองเข้ากับกลุ่มต่าง ๆ ในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว เช่นในหมู่บ้าน ผู้นำจะมีสถานภาพเป็นแม่ค่อมหรือหัวหน้าหมู่บ้าน ส่วนคนที่เหลือก็คือลูกบ้าน กษัตริย์ก็จะอยู่ในฐานะของพระบิดาผู้เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา และราษฎรทุกคนก็คือบุตรของพระองค์ มุณินายจะอยู่ในฐานะของลุงหรือน้าในขณะที่ป่าวไพรจะอยู่ในฐานะหลาน อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดเรื่องความเป็นครอบครัวเดียวกันจะมีอิทธิพลในโครงสร้างสังคมทุกระดับชั้น แต่สังคมแต่ละชนชั้นก็จะอิงตัวเองกับประเภทของครอบครัวที่ต่างกัน Népote กล่าวว่า ในชุมชนชั้นสูง เช่นพวกราชวงศ์หรือกลุ่มขุนนาง ครอบครัวจะมีลักษณะเป็นบิดาธิปไตยที่จัดวางบุรุษไว้สูงกว่าสตรีและการสืบสายสกุลจะอิงกับทายาทที่เกิดจากการแต่งงานกับตระกูลของฝ่ายบุรุษ สตรีในชนกลุ่มนี้จะปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมชุดที่ต่างไปจากสามัญชน ส่วนชนชั้นชาวนาซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศ สตรีจะเป็นศูนย์กลางของครอบครัว และการแต่งงานมักจะอิงอยู่กับญาติทางฝ่ายมารดา [Né pote, Jacques ‘ Parenté et Organization

ปกป้อง⁴⁶ และดินแดนเขมรดั้งเดิมก็ได้รับการเชื่อมโยงเข้ากับนางนาคโสมมาซึ่งเป็นสตรี อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ตาม บางส่วนของตำนานนี้ไม่สามารถสวมเข้ากับการศึกษาตามความหมายของนักชาตินิยมได้อย่างแน่นอนซึ่งเป็นที่ต้องพิจารณาความหมายต่อไป นั่นคือพราหมณ์โกณฑิณะ(หรือเจ้าชายสุนเดียนหรือพระทอง)ไม่ใช่ชาวพื้นเมืองเขมรแต่เป็นบุรุษจากแดนไกลที่เข้ามาบูรณและครอบครองในเวลาต่อมา เหตุใดบุรุษอย่างพราหมณ์ซึ่งเป็นคนนอกและเป็นผู้บุกรุกด้วยซ้ำจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของดินแดนแห่งนี้

เนื้อความส่วนที่เหลือในตำนานน่าจะตอบคำถามนี้ได้และเป็นสิ่งที่สามารถตีความเชิงสัญลักษณ์ต่อไปได้อีกถึงการแบ่งพื้นที่และการปรับบทบาทหน้าที่ระหว่างบุรุษและสตรีในสังคมเขมร ในตำนานเล่าว่าเมื่อตกลงแต่งงานกัน พราหมณ์(ซึ่งต่อไปจะเรียกว่าพระทอง)ต้องลงไปยังดินแดนใต้บาดาลของนางนาคเพื่อไปทำพิธีอภิเษกสมรสอีกครั้งหนึ่ง พระทองผู้เป็นมนุษย์สามารถไปดินแดนบาดาลได้โดยไม่มีอันตรายใด ๆ เพราะจับชายสไบของนางนาคลงไป และเมื่ออภิเษกสมรสกันแล้ว บิดาของนางนาคก็สถาปนาให้ทั้งคู่ปกครองอาณาจักรที่เมืองมนุษย์ต่อไป จากส่วนนี้ของตำนาน หากนางนาคหมายถึงความเป็นเขมรดั้งเดิมและความเป็นพื้นเมือง บทบาทของนางนาคเมื่อแต่งงานกับพระทองแล้วก็คือการเป็นตัวกลางเพื่อปรับให้ความเป็นอื่นที่มาพร้อมกับพระสวามีให้เป็นที่คุ้นเคยและยอมรับในอาณาจักรของตนนั่นเอง และหากพระทองหมายถึงศิลปะ

Sociale dans le Cambodge Moderne et Contemporain’, (Contemporary Family Organization in Cambodia), Olizane, Etudes Orientales & Cedoreck, Bliibliotèque Khèmre Genève, 1992, cited in Petre Santry, “When Apsaras Smile” Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change,” (Thesis submitted for assessment for Doctor of Philosophy School of Education, Faculty of Human Development Victoria University, 2005), pp. 31-32.] การศึกษาของ Népote ช่วยขยายความเข้าใจว่าเหตุใดสังคมเขมรจึงมีลักษณะผสมผสานทั้งความเป็นปิตาธิปไตยและความเป็นมาตาธิปไตยรวมอยู่ด้วยกัน แนวคิดที่เชิดชูระบบปิตาธิปไตยผูกพันอยู่กับชนชั้นสูงและชนชั้นนี้ก็มักผลิตแนวคิดเชิงอุดมการณ์เพื่อครอบงำสังคมทั้งหมดผ่านทางวรรณคดี ศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ แต่ถึงกระนั้นในระดับปฏิบัติการ การครอบงำนี้ก็ไม่อาจควบคุมวิถีชีวิตในระดับหมู่บ้านได้ทุกแง่มุม บทบาทและสถานภาพของสตรีเขมรจึงแปรเปลี่ยนไปตามชนชั้น พื้นที่ และกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ที่พวกเธอเข้าไปมีส่วนร่วม ในวรรณคดีลายลักษณ์ สตรีชั้นสูงถูกมอบบทบาทให้เป็นสตรีผู้จงรักภักดีต่อสามี แสดงความเคารพเทิดทูนสามีอย่างสูงและเป็นผู้ตามสามีในทุกกรณี ในขณะที่นิตานพื้นบ้านหลายเรื่อง สตรีไม่ใช่ผู้ตามแต่ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำที่มีความสามารถมากกว่า และการแสดงกิริยาต่อสามีก็ไม่ใช่การเคารพเพื่อฟังอย่างไร้ปากเสียง แต่สามารถต่อปากต่อคำ ได้เถียง และแสดงความต้องการของตนที่สามีต้องเป็นผู้จัดหาให้ (หากต้องการความสงบในครอบครัว) สถานภาพและบทบาทของสตรีที่ปรากฏในวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีความหลากหลายและบางครั้งดูเหมือนขัดแย้งกันอย่างมากเป็นประจักษ์พยานหนึ่งของปรากฏการณ์นี้

⁴⁶ Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases Making Feminist Sense of International Politics*, (Berkeley: University of California Press, 2000), p 54.

วิทยาการและความเจริญรุ่งเรืองทั้งหลาย การที่นางนาคยอมแต่งงานและเปิดโอกาสให้คนนอกอย่าง พระทองเข้ามาตั้งรกรากในบ้านของคนก็เป็นเขมรที่ยินยอมให้มีการผสมผสานทางด้าน วัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายได้ และความแตกต่างหลากหลายนั้นก็ทำให้อาณาจักรเขมร เจริญรุ่งเรือง หลังจากนั้น สังคมเขมรก็ยอมรับระบบการปกครองที่มีพระราชาเป็นศูนย์กลางแห่ง อำนาจและยอมรับสังคมที่มีการแบ่งลำดับชั้นไว้ชัดเจน ยอมรับศาสนาทั้งพราหมณ์และพุทธซึ่ง จัดลำดับชั้นให้บุรุษมีสถานะสูงกว่าสตรี สิ่งเหล่านี้มาพร้อมกับบุรุษคนนอกอย่างพระทองซึ่งอาจ มองต่อไปได้ว่าวัฒนธรรมที่มาพร้อมกับตัวพระทองก็คือวัฒนธรรมแบบปิตาธิปไตยที่ค่อย ๆ ทวี ความสำคัญแทนวัฒนธรรมแบบมาตาธิปไตยซึ่งมีนางนาคเป็นตัวแทน และประเด็นสุดท้ายที่ ดำเนินเรื่องนี้แสดงให้เห็นคือการแบ่งพื้นที่ระหว่างพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ในครัวเรือน บุรุษเป็น เจ้าของพื้นที่สาธารณะเช่นในการเมืองการปกครองและในศาสนาซึ่งเป็นพื้นที่ที่สังคมประเมิน คุณค่าว่ามีอำนาจทางจิตวิญญาณสูง ในพื้นที่เหล่านี้บุรุษจึงมีอำนาจเหนือกว่าสตรี แต่ก็ยังมีบาง พื้นที่ที่สตรีมีความสำคัญมากกว่าบุรุษ การที่พระทองจับสไปบนางนาคไปเคารพบิดามารดาของนาง ก็แสดงให้เห็นการยอมรับว่า พื้นที่ภายในครัวเรือนยังเป็นพื้นที่ของสตรีและสตรีอยู่ในสถานะที่สูง และมีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ อย่างเต็มที่

ตำนานการสร้างเมืองและความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดจึงแสดงนัยที่ สำคัญว่าเหตุใดสตรีเขมรจึงถูกสังคมคาดหวังให้เป็นผู้รักษาความเป็นเขมรเอาไว้ทั้งด้วยการรักษา พรมแดนทางร่างกายและพรมแดนทางวัฒนธรรม ตามวาทกรรมของนักชาตินิยม เรือนกายของ สตรีจะถูกเชื่อมโยงเข้ากับพรมแดนของความเป็นชาติ นักชาตินิยมมักอ้างความชอบธรรมในการ ปกป้องรักษาความเป็นปึกแผ่นของพรมแดนทั้งเรือนร่างสตรีและความเป็นชาติจากการรุกรานของ บุรุษผู้เป็นคนนอก ฉะนั้น เมื่อใดก็ตามที่พรมแดนของความเป็นชาติถูกคุกคามไม่ว่าจะเป็นทางด้าน ขอบเขตการปกครองหรือพรมแดนทางวัฒนธรรม สิ่งที่มีเกิดขึ้นเสมอคือสังคมก็จะจัดการหรือ รับมือกับวิกฤตที่คุกคามความเป็นเขมร โดยการหันกลับมาควบคุมสตรีและวิถีต่างๆที่เกี่ยวกับสตรี (เรือนร่าง กิริยามารยาท บทบาทหน้าที่เรื่องการผลิตซ้ำและเรื่องเพศวิถีของสตรี) อย่างเข้มงวดเสมอ ลักษณะดังกล่าวก็ปรากฏชัดในกรณีของดินแดนเขมรในสมัยต่อ ๆ มา อาทิเช่นเมื่อเกิดวิกฤตทาง พรมแดนทั้งทางกายภาพและทางวัฒนธรรมในสมัยกลางศตวรรษที่ ๑๕ เมื่อเวียดนามเข้ามายึดครอง เขมร การปกครองอย่างเข้มงวดและนโยบายทำให้เป็นเวียดนามสันคลอนรากล้างทางวัฒนธรรม ของคนเขมรทุกระดับชั้น ชนชั้นสูงของเขมรที่ต้องการต้านทานการบุกรุกทางพรมแดนดังกล่าวจะ ออกมาตรการในการควบคุมเรือนร่างสตรีผ่านทางวรรณคดีเรื่องสำคัญ และปรากฏการณ์นี้มีผลทำ ให้แนวคิดกุลสตรีของเขมรมีลักษณะของการตราเป็นกฎเพื่อควบคุมสตรีเขมรอย่างเข้มงวดมาก ยิ่งขึ้น สตรีเขมร ความเป็นพื้นเมืองและความเป็นเขมรดั้งเดิมที่มีความหมายเกี่ยวพันกันมาตั้งแต่ ตำนานการสร้างเมืองจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยอธิบายว่าเหตุใดสตรีเขมรจึงมีภารกิจในการชำระรักษา สิ่งที่เป็นความคิด ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีที่บ่งบอกถึงความเป็นเขมรเอาไว้ และสิ่ง

ที่ชนชั้นนำในสังคมใช้ปลูกฝังแนวคิดเชิงอุดมการณ์และควบคุมให้สตรีเขมรปฏิบัติภารกิจนี้อย่างแข็งขันคือแนวคิดกุลสตรีที่จะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

๒.๔.๒ แนวคิดกุลสตรีจาการามเกรดี จูบาสตรีสำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่อง ลแบ่งและนิทานพื้นบ้าน

การจะทำความเข้าใจความหมายของแนวคิดกุลสตรีและบทบาทที่แนวคิดกุลสตรีมีต่อสังคมเขมรให้ถ่องแท้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของเขมร เพราะกำเนิดของแนวคิดกุลสตรีและการนำแนวคิดนี้มาใช้ในสังคมสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมเขมรอย่างแยกออกจากกันได้ยาก วรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะซึ่งเป็นจุดกำเนิดและร่วมสร้างภาพกุลสตรีให้เป็นที่รู้จักในหมู่ชาวเขมรจะอยู่ในช่วงตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ โดยเริ่มจากประมาณศตวรรษที่ ๑๕ วรรณกรรมมุขปาฐะเริ่มเล่าสู่กันฟังในหมู่ชนเขมรโดยวิธีเล่าปากต่อปาก^{๔๗} ในศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เรื่องรามเกรดีตอนที่ ๑-๑๐ ก็ถือกำเนิดขึ้น^{๔๘} ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ หรืออาจจะเก๋ากว่านั้น ปรากฏจูบาสตรีสำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส^{๔๙} และประมาณศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือกำเนิดของเรื่อง ลแบ่ง^{๕๐} ในช่วงเวลาเกือบ ๔๐๐ ปีที่เรื่องเล่าเหล่านี้ไหลเวียนอยู่ในการรับรู้ของคนในสังคม สามารถประมวลภาพของสตรีในอุดมคติชุดหนึ่งที่เกิดจากการคัดสรรและผสมผสานระหว่าง อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ฮินดู ศาสนาพุทธ และความเชื่อท้องถิ่นของคนเขมรที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันและในบางครั้งก็ขัดแย้งกันอย่างน่าสนใจ และในเวลาเดียวกัน ดินแดนเขมรประสบกับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทแทนศาสนาฮินดูและสงครามทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ วิกฤตด้านจำนวนประชากรบุรุษที่ลดลงเพราะสงครามทำให้สังคมต้องคิดหาวิธีที่จะควบคุมและใช้ประโยชน์จากแรงงานสตรีให้มากที่สุด การสร้างภาพสตรีในอุดมคติจึงเกิดขึ้น โดยอิทธิพลของพุทธศาสนาจะมีน้ำหนักมากกว่าส่วนอื่น ๆ ในการเข้ามากำหนดคุณสมบัติด้านจิตวิญญาณของสตรีเพื่อเสริมความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีทรศนะแบบปิตาธิปไตยกำกับอยู่ให้มีความแข็งแกร่ง ฉะนั้น ก่อนจะเริ่มสำรวจภาพ

^{๔๗} ฌึง หก ดี, *ทฤษฎภาพ พุทธา ใน อุดมคติสตรีเขมร* (Paris : L' Harmattan, 1997) หน้า ๘๑ (ฌึง หก ดี, ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร, (Paris : L' Harmattan, 1997) หน้า ๘๑)

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๔๙} Phillip N Jenner, "A Minor Khmer Ethical Text of Early Date," *Mon-Khmer Studies* 7 (1987): 111-140.

^{๕๐} ฌึง หก ดี, *ทฤษฎภาพ พุทธา ใน อุดมคติสตรีเขมร*, หน้า ๘๑ (ฌึง หก ดี, ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร, หน้า ๘๑)

ของสตรีในอุดมคติของเขมร จะขอเริ่มจากการพิจารณาเหตุการณ์สำคัญ ๆ ของกัมพูชาในช่วงศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ ที่มีอิทธิพลต่อกำเนิดแนวคิดกุลสตรี ดังนี้

๒.๔.๒.๑ กัมพูชาในศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกัมพูชาเริ่มมีมากขึ้นอีกครั้งเมื่อกลางศตวรรษที่ ๑๖ หรือราวปี ค.ศ. ๑๕๖๐ หลังจากที่ขาดช่วงไม่สามารถสืบสาวได้อย่างเป็นชั้นเป็นอันไปประมาณ ๒ ศตวรรษนับจากจุดต่ำ กวน มาเยือนเมืองพระนครแล้วเขียนบันทึกเกี่ยวกับอาณาจักรพระนครเอาไว้ระหว่างปี ค.ศ. ๑๕๖๖-๕๗ แต่ในช่วง ๒ ศตวรรษที่ผ่านมาความเปลี่ยนแปลงมากมาย และเมื่อมีหลักฐานมากพอก็สามารถประมวลภาพออกมาได้ดังนี้

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านศาสนาครั้งใหญ่ในกัมพูชาในระดับที่เป็นความปั่นป่วนอย่างรุนแรง เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ประกาศให้พุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นศาสนาแห่งชาติ และประชาชนก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมานับถือศาสนาใหม่นี้กันอย่างแพร่หลาย⁵¹ การที่กษัตริย์ประกาศเปลี่ยนศาสนาประจำชาติใหม่ไม่ใช่เรื่องที่ดำเนินไปอย่างไร้ปฏิกิริยาต่อต้าน ดังจะเห็นได้ว่าการลบพระพักตร์พระพุทธรูปที่ปราสาทบายน(ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้าง) หรือมีความพยายามสร้างเทวรูปฮินดูแทนพระพุทธรูปที่ปราสาทบางแห่ง เป็นต้น⁵² ในรัชสมัยนี้เกิดการจลาจลครั้งแล้วครั้งเล่าซึ่งมาจากสาเหตุทางการเมือง กล่าวกันว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไม่พอใจชนชั้นสูงในกัมพูชาในขณะนั้น หนทางหนึ่งที่พระองค์ใช้ลดบทบาทคนเหล่านั้นคือการเปลี่ยนศาสนา ลัทธิต่าง ๆ ในศาสนาฮินดูที่สนับสนุนระบบชนชั้นและรัฐเคยสนับสนุนจึงถูกพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับชนชั้นสามัญมากกว่าเข้ามาแทนที่ แม้จะมีพราหมณ์ในราชสำนักและทำหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมอยู่แต่ก็ลดความสำคัญลงไปมาก ผลที่ตามมาคืออิทธิพลของตำนาน วรรณคดี และอารยธรรมต่าง ๆ ในรูปของสถาปัตยกรรม⁵³ ประติมากรรมหรือจารึกจะเปลี่ยนจากพราหมณ์ฮินดูมาเป็นพุทธเถรวาท และวรรณคดีของกัมพูชาเองตัวอย่างที่ชัดเจนคือเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเป็นวรรณคดีเรื่องรามายณะสำนวนเขมรมีการประสมประสานค่านิยมทางพุทธศาสนาและค่านิยมท้องถิ่นเข้าไปด้วย

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ กัมพูชาเข้าสู่ยุคหลังเมืองพระนคร ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการกำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ ถึงการเกิดขึ้นของวรรณคดีที่แสดงแนวคิดกุลสตรี เดวิด

⁵¹ เดวิด แชนเลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสารและคนอื่นๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๑.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

แซนด์เลอร์กล่าวว่า ในช่วงศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเกี่ยวกับกัมพูชา ในช่วงนี้หาได้น้อยมาก อย่างไรก็ตาม ภายใต้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่น้อยนิดนั้น แซนด์เลอร์ได้ให้ภาพความเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาช่วงนี้อย่างน้อยสองเหตุการณ์คือการย้ายเมืองหลวงจากเมืองพระนครซึ่งเป็นดินแดนตอนในที่ปลูกข้าวทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ไปยังพนมเปญอันเป็นเมืองฝั่งแม่น้ำที่มุ่งทางการค้า⁵⁴ เหตุการณ์แรกนี้เกิดขึ้นในกลางศตวรรษที่ ๑๕ ส่วนอีกเหตุการณ์หนึ่งคือ อิทธิพลของมหาอำนาจต่างชาติต่อการเมืองภายในกัมพูชาที่เพิ่มขึ้นอย่างมากตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๖⁵⁵

การย้ายเมืองหลวงจากเมืองพระนครไปพนมเปญเกิดจากการที่ชนชั้นปกครองมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกับกระแสการขยายตัวทางการค้าของจีนในแถบเอเชียอาคเนย์ และพนมเปญคือตัวเลือกที่เหมาะสมเพราะชัยภูมิที่เป็นจุดรวมของแม่น้ำโขงกับทะเลสาบเขมรทำให้พนมเปญสามารถควบคุมการค้าทางน้ำจากลาวได้ และสามารถคุมการค้าเครื่องปั้นดินเผา ปลาแห้งและน้ำปลาจากฟากทะเลสาบ รวมถึงสินค้าที่ทำรายได้อื่นๆที่เกิดจากการค้าขายกับประเทศจีน⁵⁶ แต่เมืองพระนครในศตวรรษที่ ๑๕ นั้น ทั้งองค์กรทางสังคม ระบบราชการและเศรษฐกิจกลับไม่ตอบสนองความสนใจใหม่ ๆ ของชนชั้นปกครองที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น อาทิ ระบบเศรษฐกิจบนรากฐานการเกษตรไม่ประสบความสำเร็จเหมือนในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนประชากรที่ลดลงเพราะการจราจลหรือการเกณฑ์แรงงานไปสร้างศาสนสถานขนาดมหึมาทำให้การควบคุมระบบชลประทานที่เคยเป็นหัวใจสำคัญของระบบเศรษฐกิจนี้ไม่แข็งแกร่งพอ⁵⁷ อีกประการหนึ่งคือการที่ชนชั้นปกครองเปลี่ยนมานับถือและให้การสนับสนุนศาสนาพุทธนิกายเถรวาททำให้ระบบอันสูงส่งของวรมณะพราหมณ์ปุโรหิตตกต่ำ เพราะสถาบันสงฆ์ซึ่งเปิดโอกาสให้คนสามัญเข้าถึงได้ง่ายเป็นที่จับใจคนทุกคนชั้นวรรณะมากกว่า⁵⁸ เมื่อเศรษฐกิจที่อิงกับการเกษตรลดความสำคัญลง พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรที่กษัตริย์ต้องกระทำเป็นประจำทุกปีโดยมีพราหมณ์เป็นผู้ดำเนินพิธีกรรมทุกชั้นตอนก็ไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป สิ่งที่เห็นได้ชัดจากการย้ายเมืองหลวงจากพระนครไปยังพนมเปญคือ ความสำคัญของระบบพราหมณ์ปุโรหิตที่ตกต่ำลงพร้อมทั้งการเข้ามาแทนที่ของพุทธศาสนานิกายเถรวาทและจะกลายเป็นศาสนาหลักที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดและวิถีชีวิตของชาวกัมพูชานับแต่นั้น

เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่จะส่งผลต่อการดำเนินนโยบายทางการเมือง ต่อสถานภาพของกษัตริย์ในกัมพูชาและต่อสภาพบ้านเมืองในภาพรวมคือ อิทธิพลของ

⁵⁴ เดวิด แซนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, หน้า ๑๑๕-๑๑๙.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐-๑๒๖, ๑๔๒-๑๔๖.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

ประเทศเพื่อนบ้านคือไทยและเวียดนามที่ต่างพยายามแผ่อำนาจเข้ามายึดครองและปกครองกัมพูชาตามลำดับ เริ่มจากความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านอย่างไทยในปลายศตวรรษที่ ๑๕ ความสัมพันธ์ระหว่างกัมพูชากับไทยดำเนินผ่านการศึกสงคราม การอพยพโยกย้ายไปมาหาสู่กัน และการนับถือศาสนาด้วยกัน ไทยเริ่มมีบทบาทกับกัมพูชาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๕ เมื่อเกิดเหตุการณ์วุ่นวายในกัมพูชาและกษัตริย์กัมพูชาถูกผู้นำรุ่นใหม่ในกัมพูชาถอดถอนออกจากราชบัลลังก์ เจ้าพญาจันทราชาทรงลี้ภัยเข้ามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาและไม่นานจากนั้นก็ทรงยกทัพกลับไปยึดอำนาจคืน บทบาทของไทยที่ทำให้การสนับสนุนกัมพูชาในการให้ที่พักพิงแก่กษัตริย์และเชื้อพระวงศ์และการช่วยฟื้นฟูประเทศจะกลายเป็นแบบอย่างให้กษัตริย์กัมพูชาของคตอ ๆ มาเจริญรอยตาม⁵⁹

ในช่วงศตวรรษที่ ๑๖ ความสัมพันธ์ระหว่างกัมพูชากับไทยดูราบรื่นในช่วงครึ่งศตวรรษแรก และจะปรากฏความขัดแย้งอีกครั้งนับตั้งแต่ครึ่งหลังของศตวรรษที่ ๑๖ หรือเริ่มตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๕๖๐-๑๕๕๐ ไทยจะกลายเป็นคู่ศึกกับกัมพูชาและจบศตวรรษนี้ด้วยชัยชนะที่ฝ่ายไทยตีเมืองละแวกได้ การตีเมืองละแวกได้นำไปสู่การตีความทางประวัติศาสตร์ที่ตรงกันทั้งทางฝ่ายไทยและกัมพูชาว่าเหตุการณ์นี้คือจุดหักเหในประวัติศาสตร์ที่ทำให้กัมพูชาอ่อนแอและไทยเป็นฝ่ายครองความเป็นใหญ่ ด้านานของกัมพูชาเรื่องพระโคพระแก้วพยายามอธิบายสาเหตุที่กัมพูชาอ่อนแอกว่าไทยว่าเป็นเพราะไทยมาโจมตีเอารูปปั้นพระโคและพระแก้วจากปราสาทเมืองละแวกไปยังบ้านเมืองของตนและได้อ่านคัมภีร์ซึ่งซ่อนอยู่ในพระนาภีของพระโค “ด้วยเหตุนี้ ชาวสยามจึงมีความรู้เหนือชาวกัมพูชา ชาวกัมพูชาจึงโง่เขลา ไร้ความสามารถ ทำอะไรไม่เป็นเหมือนคนประเทศอื่น ๆ” แชนด์เลอร์กล่าวว่าด้านานพระโคพระแก้วอาจเกิดขึ้นหลังจากการล่มสลายของเมืองพระนคร เพราะเหตุการณ์ในด้านานสัมพันธ์กับเหตุการณ์จริงคือมีการเคลื่อนย้ายเครื่องราชูปโภค เอกสาร นักปราชญ์ราชบัณฑิต และขนบธรรมเนียมประเพณีจากเมืองพระนครไปกรุงศรีอยุธยา ในช่วงเวลานับตั้งแต่พระเจ้าชัยวรมันสิ้นพระชนม์ไปจนถึงเหตุการณ์ไทยยกทัพไปตีเมืองพระนครในปีค.ศ. ๑๔๑๑⁶⁰

นับจากศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เข้ามาแทนที่ศาสนาพราหมณ์อินดูลัทธิไวษณพนิกายแล้ว อิทธิพลของพุทธศาสนาจะเข้ามามีน้ำหนักมากกว่าส่วนอื่น ๆ ในการกำหนดคุณสมบัติด้านจิตวิญญาณของสตรีซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมพยายามเน้นคุณค่ามากกว่าส่วนของรูปโฉมหรือคุณสมบัติอื่น ๆ เหตุผลรองรับที่น่าสนใจคือเป็นเพราะหลักคำสอนในพุทธศาสนาตอบสนองกับเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมเขมรในขณะนั้นอย่างเหมาะสม ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในช่วงศตวรรษที่ ๑๔-๑๗ กัมพูชามีความผันผวนทางการเมืองอย่างมากจากสองปัจจัยคือจากสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านคืออยุธยาที่พยายามแผ่อำนาจมายังกัมพูชาซึ่งทำให้กัมพูชาต้องทำ

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

สงครามเพื่อปกป้องดินแดนของตนเอง และจากปัจจัยทางการเมืองภายในที่มีการรบพุ่งแย่งชิงอำนาจกันภายในราชวงศ์ต่างๆ ผลที่ตามมาซึ่งจะกลายเป็นวิกฤตด้านประชากรของกัมพูชาคือ พลเมืองที่เป็นบุรุษลดจำนวนลงอย่างมากจนเกือบใกล้สูญพันธุ์ซึ่งเกิดจากการเกณฑ์แรงงานไปรบ สตรีกลายเป็นประชากรหลักของสังคมในขณะนั้น แต่ก็มิบทบาทเป็นเพียงชานาที่ทำการผลิตเลี้ยงสังคมเท่านั้น แต่ในขณะที่สังคมต้องการแรงงานของบุรุษในการผลิตด้วย ระบบอุปถัมภ์จึงทวีความสำคัญขึ้นเพราะเมื่อคนต้องการทรัพยากรที่มากเกินไปที่กำลังตนเองจะหาได้ก็ต้องพึ่งพิงผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคมที่มากกว่า กล่าวกันว่าวรรณคดีคำสอนสำนวนเก่า (ซึ่งมีอยู่ ๔ สำนวนคือ จุบาบ่ญญา จุบาบ่เกรดีกาล จุบาบ่ราชเนติ และจุบาบ่กรอม) ที่ปรากฏในช่วงระหว่าง ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ ทำหน้าที่ในการกล่อมเกล่าให้คนในสังคมยอมรับและเชื่อฟังผู้มีอำนาจมากกว่า เมื่อรวมกับคำสอนในพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องการให้คนยอมรับสังคมที่มีลำดับชั้นแล้ว ผลที่ได้คือการเสริมทรรศนะแบบปีศาจไปโดยและระบบอุปถัมภ์ให้ดำเนินไปในสังคมเขมรได้อย่างเข้มข้น⁶¹

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ กัมพูชากลายเป็นรัฐชายฝั่งที่มั่งคั่งจากการค้าทางทะเลกับชาวต่างชาติหลากหลายทั้งจากฝั่งจีน มาเลย์และยุโรปหลายเชื้อชาติ แต่สภาพดังกล่าวก็ดำรงอยู่ได้เพียงช่วงครึ่งแรกของศตวรรษเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากตัวละครที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์กัมพูชาอีกประเทศหนึ่งคือเวียดนามเริ่มเข้ามามีบทบาทในกัมพูชา เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๐๐ ราชวงศ์เหงียนที่ขัดแย้งกับราชวงศ์เลอ อพยพลงมาทางใต้และเข้าควบคุมดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง และปิดกั้นพรมแดนทางตะวันออกเฉียงใต้ของกัมพูชาหรือที่เรียกว่าไพนคร(ไซ่ง่อน) การรุกดินแดนครั้งนี้ส่งผลต่อกัมพูชาสามประการคือ ประการแรก กัมพูชาถูกตัดขาดจากเส้นทางติดต่อทางทะเลกับโลกภายนอก และต่อจากนั้นอีกเกือบศตวรรษ พนมเปญจะกลายเป็นเมืองท่าทำขนาน้ำและค่อย ๆ หมดความสำคัญลง ประการต่อมา การรุกดินแดนและสถาปนาอำนาจการปกครองของราชวงศ์เหงียนทำให้ในที่สุดดินแดนผืนใหญ่และคนเขมรนับพันคนถูกตัดออกจากกัมพูชา กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่พอใจและความรู้สึกต่อต้านเวียดนามที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และประการสุดท้าย การเข้ายึดครองดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำและการขยายอำนาจในดินแดนกัมพูชาซึ่งกินระยะเวลาตลอดช่วงศตวรรษที่ ๑๗ ทำให้กัมพูชาตกอยู่ระหว่างเพื่อนบ้านผู้ทรงอำนาจทั้งสองประเทศ⁶² สถานการณ์ดังกล่าวเป็นการขยายรอยแยกที่เกิดจากความขัดแย้งกันเองภายในกัมพูชา และแบ่งกัมพูชาออกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งเข้ากับไทย และอีกฝ่ายเข้ากับเวียดนาม ทั้งสองฝ่ายจะช่วงชิงความได้เปรียบและจ้องจะโค่นล้มซึ่งกันและกัน ทำให้ประวัติศาสตร์กัมพูชาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการรุกรานอย่าง

⁶¹ Petre Santry, "When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000:

Cultural Barriers to Change," (Thesis submitted for assessment for Doctor of Philosophy School of Education, Faculty of Human Development, Victoria University, 2005), p. 53.

⁶² เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

สืบเนื่องจากไทยและเวียดนามและตามมาซึ่งสงครามกลางเมืองและความสูญเสียอย่างย่อยยับ สงครามและความขัดแย้งที่เกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกทำให้กัมพูชาไร้เสถียรภาพ มีการพลัดเปลี่ยนรัชกาลบ่อยครั้ง กษัตริย์ไร้อำนาจทั้งในการให้รางวัลแก่ผู้จงรักภักดีและการลงโทษผู้เอาใจออกห่าง

หลักฐานจากพงศาวดารชี้ว่า ยุคมืดที่สุดช่วงหนึ่งของกัมพูชาคือช่วงสองสามทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ การปิดกั้นพรมแดนของเวียดนามทำให้กัมพูชาถูกตัดขาดจากโลกภายนอก ในขณะที่กองทัพไทยก็เริ่มบีบบังคับกัมพูชาตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ ๑๖๖๐ จนถึงปลายทศวรรษ ๑๗๕๐ โดยการทำศึกสงครามและจบลงที่กษัตริย์ของไทยทั้งสองพระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สถาปนาอำนาจเหนือกัมพูชาด้วยการแต่งตั้งกษัตริย์กัมพูชาถึง ๒ ครั้ง การที่พระมหากษัตริย์ของไทยทั้งสองพระองค์เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกัมพูชาด้วยพระองค์เองทำให้เกิดรูปแบบการแทรกแซงของไทยที่มีต่อกัมพูชาสืบต่อมาตลอดคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙⁶³ ในขณะที่การยึดครองดินแดนผืนใหญ่ของเขมรทางด้านตะวันออกเฉียงใต้โดยเวียดนาม รวมทั้งการพยายามแผ่อำนาจเข้าปกครองดินแดนเขมรก็จะดำเนินไปอย่างเข้มข้นตลอดช่วงศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ เช่นกัน⁶⁴ แชนด์เลอร์กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่าเห็นภาพว่าการที่ประเทศกัมพูชาถูกขนาบด้วยเพื่อนบ้านผู้ทรงอำนาจและพยายามแย่งชิงกันแผ่อิทธิพลในเขมรตลอดเวลาที่เปรียบเสมือนกัมพูชาอยู่ระหว่างใบเลื่อยที่ทรงอิทธิพลทั้งสองที่ต่างเคลื่อนตัวเข้าหาเป้าหมายที่อยู่ตรงกลาง⁶⁵ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความอ่อนแอไร้เสถียรภาพของกัมพูชาอันเกิดจากการแย่งชิงอำนาจภายในราชวงศ์เมื่อสมทบกับการถูกมหาอำนาจปากตะวันออกและตะวันตกแย่งชิงกันเป็นผู้อุปถัมภ์กัมพูชาโดยการห้ามนฝ่ายตรงข้ามที่ตนหนุนหลังอยู่จะทำให้กัมพูชาตกอยู่ในสถานการณ์ที่วิกฤตมากเพียงใด และจะเห็นในเวลาต่อมาว่า การที่พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองไม่อาจจัดการกับปัญหาวิกฤตที่เกิดจากการคุกคามพรมแดนทางกายภาพได้ทำให้พระองค์ต้องหันมาใช้เครื่องมืออย่างอื่นเพื่อควบคุมและรับมือกับวิกฤตการณ์นั้น และวรรณคดีก็คือเครื่องมือที่ชนชั้นปกครองนำมาใช้อย่างจริงจัง

ย้อนกลับไปทีศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเป็นช่วงเวลาสำคัญกับการบ่มเพาะความหมายของแนวคิดกุลสตรี ช่วงเวลานี้วรรณคดีเรื่องสำคัญคือรามเกียรติ์ปรากฏตัวขึ้นและวรรณคดีคำสอนประเภทจวบก็ไหลเวียนในสังคมได้สักกระยะหนึ่งและสร้างค่านิยมชุดหนึ่งซึ่งนักวิชาการหลายท่านเห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวกัมพูชายึดมั่นกับการปฏิบัติตามกฎระเบียบ สวรรสเพา กล่าวว่าค่านิยมในกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นค่านิยมที่เชื่อมโยงกับแนวคิดที่มีต่อ

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

จักรวาลแบบพุทธศาสนา⁶⁶ สิ่งที่น่าประหลาดใจในวรรณคดีทั้งสองประเภทคือการสะท้อนให้เห็นจักรวาลวิทยาในทัศนะของนักคิดชาวกัมพูชาที่เห็นว่าโลกมนุษย์เราคือโลกชั้นกลางตามการจัดลำดับชั้นในจักรวาลซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องโลกสามหรือไตรภูมิ⁶⁷ คำสอนในจวบกำหนดกรอบการปฏิบัติตนที่เหมาะสมสำหรับคนในสังคมตามสถานะของตนอย่างชัดเจนและควบคุมความสัมพันธ์ที่แต่ละคนพึงมีต่อกัน โดยความสัมพันธ์ที่สำคัญที่สุดคือความสัมพันธ์กับบิดามารดาและครูบาอาจารย์ กรอบหรือกฎเกณฑ์ในจวบจึงเป็นเครื่องมือในการกำกับสังคมกัมพูชาให้เป็นสังคมที่มีลำดับชั้นตามคติพุทธคือเศราพินในระบบอาวุโส⁶⁸ ซึ่งจะต่างไปจากสังคมแบบมีลำดับชั้นในศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่จัดแบ่งคนตามวรรณะ ส่วนเรื่องรามเกียรติ์เป็นการปกป้องระเบียบความเหลื่อมล้ำต่ำสูงและระบบสังคมที่เป็นอยู่ และเป็นการแสดงความแตกต่างระหว่างความเป็นอารยะของฝ่ายวีรบุรุษที่เน้นการสร้างบารมีและความสง่างาม กับฝ่ายเถื่อนหรือฝ่ายอธรรมที่ไม่อยู่กับร่องกับรอย ตกอยู่ในกิเลสตัณหาและไร้ระเบียบแบบแผน⁶⁹ ในขณะที่แซนด์เลอร์เห็นว่าเนื้อหาและแนวคิดในเรื่องรามเกียรติ์คือพาหะของการหลีกเร้นสังคม⁷⁰ แต่ชาวกัมพูชากลับเชื่อว่าแนวคิดทั้งในจวบและรามเกียรติ์สามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมกัมพูชาและวิถีคิดของคุณได้อย่างดี เพราะสำหรับชาวกัมพูชา กฎเกณฑ์ในจวบเป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยคนในสังคมให้อยู่รวมกันได้ กล่าวคือ การปฏิบัติตามคำสอนในจวบคือการรักษาความสัมพันธ์ในหมู่ประชาชนให้ดำเนินไปอย่างเหมาะสมและยอมรับร่วมกันในอุดมการณ์แบบพุทธ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในรอบสี่ศตวรรษทั้งความผันผวนทางการเมืองและอุดมการณ์ทางศาสนาที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นฉากหลังของวรรณคดีเรื่องสำคัญที่แสดงภาพของสตรีและแนวคิดกุลสตรีเขมร แม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์จะไม่ได้บรรยายภาพเกี่ยวกับสตรีให้ทำความรู้จักมากนักโดยเฉพาะสตรีสามัญทั่วไป แต่เมื่อมองไปยังวรรณคดีเล่มสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคนี้กลับสะท้อนภาพของสตรีให้เห็นเด่นชัดขึ้นมา แม้ภาพดังกล่าวจะเป็นการมองผ่านความคาดหวังของสังคมซึ่งอาจทำให้เห็นเพียงภาพบางด้านเท่านั้น แต่วรรณคดีก็เป็นหลักฐานที่ให้

⁶⁶ BEFEO, Vol. 62 (1975) : 369-384 ; ⁶⁶ BEFEO, Vol. 63 (1976) : 313-350 ; Saveros Pou, “Subhasit and Cpap in Khmer Literature,” ใน *Ludwik Sternbach Felicitation Volume* (Lucknow, 1979), pp. 331-348. และดู Saveros Pou and K. Haksrea, “Liste d’ ouvrages de Cpap,” JA, Vol. 269 (1981) : 467-483. ดูเพิ่มเติม David P. Chandler, “Narrative Poems (Chbap) and Pre-Colonial Cambodian Society,” *JSEAS*, Vol. 15, No. 2 (September, 1984) : 271-279. อ้างถึงใน เดวิด แซนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, แปลโดย พรรณงาม เกษธรรมสารและคนอื่นๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๕.

⁶⁷ เดวิด แซนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, หน้า ๑๓๗.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

ภาพเกี่ยวกับสตรีที่รุ่มรวยที่สุดในบรรดาหลักฐานทั้งหมดของกัมพูชา ค่านิยมและอุดมการณ์แบบพุทธที่เริ่มต้นไว้ในจุบบ่าบเก่าสี่สำนวนในศตวรรษที่ ๑๖ จะปรากฏอย่างต่อเนื่องในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ ๑๗ พร้อมกันกับในจุบบ่าบสี่สำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่อยมาถึงเรื่องลแบ่งในศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ แนวคิดกกุลสตรีซึ่งเป็นผลผลิตของวรรณคดีที่เกิดขึ้นในยุคสมัยดังกล่าวย่อมแสดงตัวในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของค่านิยมและอุดมการณ์แบบพุทธ ขณะเดียวกัน ค่านิยมและทัศนคติในการมองโลกของชาวบ้านก่อนที่จะได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ยังดกค้ำในวรรณกรรมมุขปาฐะก็เข้ามามีส่วนร่วมประกอบสร้างความหมายให้แนวคิดกกุลสตรีด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ แนวคิดกกุลสตรีที่ปรากฏในวรรณคดียังแสดงนัยที่ผูกพันกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ โดยวิกฤตด้านประชากรบุรุษและด้านการผลิตทำให้ชนชั้นปกครองวางบทบาทให้สตรีรับหน้าที่ในการดูแลการผลิตและบำรุงเลี้ยงสถาบันหลักในสังคม ภาพของสตรีในอุดมคติที่จะปรากฏในวรรณคดีทั้งสามแหล่งคือรามเกียรติ์ จุบบ่าบสี่สำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่องลแบ่งและวรรณกรรมมุขปาฐะ คือข้อเรียกร้องที่สังคมมีต่อสตรีในสิ่งที่สังคมเห็นว่าสตรีควรกระทำและควรหลีกเลี่ยงเพื่อประโยชน์ที่สังคมจะได้จากการประพฤติปฏิบัติของสตรี ดังจะได้แสดงรายละเอียดในลำดับถัดไป

๒.๔.๒.๒ ภาพของกกุลสตรีจากเรื่องรามเกียรติ์ จุบบ่าบสี่สำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่องลแบ่งและนิทานพื้นบ้าน

ความหมายของแนวคิดกกุลสตรีในสังคมเขมรสามารถสืบค้นได้จากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์หรือรามเกียรติ์* จุบบ่าบสี่สำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส**

* ในสถานะของวรรณคดีลายลักษณ์ จุติช จากอบ ซึ่งศึกษารวบรวมและจัดหมวดหมู่ประเภทของวรรณคดีแนวขนบนิยามของเขมร ได้จัดให้วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์เป็นประเภทวรรณกรรมเฉพาะที่มีความสำคัญมากในประวัติศาสตร์วรรณคดีเขมร ความเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับฉิม หก จี นักวิชาการวรรณกรรมและราชบัณฑิตของเขมรที่แยกเรื่องรามเกียรติ์ออกเป็นประเภทหนึ่งของวรรณคดีเขมรเช่นกัน

** จุบบ่าบหรือฉบับ เป็นวรรณคดีคำสอนประเภทหนึ่งในสังคมกัมพูชา แต่งเป็นร้อยกรองมีเนื้อหาเรื่องกฎศีลธรรมต่าง ๆ และครอบคลุมไปถึงกฎหมายและจารีตของรัฐหรือของสังคมหนึ่ง ๆ ที่ใช้จับกุมและลงโทษผู้กระทำผิด การพิจารณาอายุของจุบบ่าบด้วยการศึกษาทางภาษาศาสตร์ (โดยใช้หลักวิชานิรุกติศาสตร์) ของ Saveros Pou กับวิธีการวัดค่าตัวเลขสัมประสิทธิ์ (rhyming coefficients) ของการส่งสัมผัสเสียงคำโดย Philip N Jenner ทำให้ศึกษาหาอายุของจุบบ่าบที่เก่าแก่ที่สุดได้น่าจะมีอายุอยู่ที่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จุบบ่าบเกิดขึ้นเนื่องจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เริ่มมีบทบาทและอิทธิพลอย่างเด่นชัดในสังคมกัมพูชานับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา พระสงฆ์จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนกกุลบุตรทั้งในทางโลกและทางธรรมและประพันธ์ตำราเรียนขึ้นเป็นร้อยกรองขนาดสั้น เนื้อหากล่าวถึงปัญหาชีวิตหลากหลายรูปแบบกับแบบแผนความประพฤติที่ดีงาม ต่อมาวรรณคดีคำสอนประเภทจุบบ่าบก็แพร่หลายและเกิดเป็นจุบบ่าบมากมายหลายชนิด เช่น จุบบ่าบ

เรื่องลแบ่ง* และนิทานพื้นบ้าน** เพราะวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะทั้งสี่ประเภทคือหลักฐานชิ้นสำคัญที่ร่วมกันแสดงภาพของสตรีในอุดมคติและสร้างความหมายให้กับแนวคิดกุลสตรีด้วยเหตุผลหลายประการ ประการแรก การสืบค้นองค์ความรู้และภูมิปัญญาทุก ๆ ด้านที่ชาวเขมรสั่งสมมานานนับพันปีเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากเพราะหลักฐานในรูปของเอกสารและตัวบุคคลถูกเขมรแดงทำลายหรือสังหารไปจนเกือบหมด เนื่องจากเขมรแดงเห็นว่าสถาบันของสังคมเดิมเป็นซากเดนของสังคมศักดินาที่ต้องทำลายอย่างถอนรากถอนโคน หลักฐานที่พอจะหลงเหลือให้สืบค้นกำเนิดของแนวคิดกุลสตรีอย่างเป็นชิ้นเป็นอันมากที่สุดจึงอยู่ในรูปของวรรณคดีลายลักษณ์

เกร็ดีกาล (เศรษฐีอบรมบุตรหลานให้รู้จักวิจิตรองทรัพย์) จุบาบ่กุนจา (อบรมบุตรหลาน) จุบาบ่ราชเนติ (พระสังฆราชอบรมลูกศิษย์) จุบาบ่กรม (อบรมสามเณรให้เป็นพระสงฆ์ที่ดี) จุบาบ่ตรีเนติ (อบรมทศพิชราชธรรมให้พระราชา) จุบาบ่อริยสตุธา (พระสงฆ์อบรมลูกศิษย์) จุบาบ่บรูส (อบรมบุรุษ) และ จุบาบ่สุรี (อบรมสตรี) ดังนั้น จุบาบ่สุรีก็เป็นวรรณคดีคำสอนประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์แบบเดียวกัน จุบาบ่สุรีที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดคือจุบาบ่สุรีสำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสที่ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน จากการใช้อักษรตัวเลขสัมพันธ์ของการส่งเสียงสัมผัสของคำของ Jenner พบว่าต้นฉบับดั้งเดิมของเอกสารชิ้นนี้น่าจะประพันธ์ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ หรือเก่ากว่านั้น

* เรื่องลแบ่งเป็นผลงานวรรณคดีประเภทหนึ่งซึ่งประพันธ์ขึ้นเพื่อประโลมอารมณ์ผู้อ่านผ่านภาษาร้อยกรองอันประณีต กล่าวโดยเฉพาะเจาะจงก็คือ ตัวบทวรรณคดีแบบโบราณซึ่งประพันธ์ขึ้นเป็นร้อยกรองระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ เรื่องลแบ่งส่วนใหญ่ไม่ปรากฏผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เนื้อเรื่องส่วนใหญ่นำมาจากปัญญาสชาดกและอีกส่วนหนึ่งนำมาจากชาดกนอกนิบาต โดยเรื่องลแบ่งที่จัดว่าเก่าแก่ที่สุดคือเรื่องขยของสังข์ตามคำจำกัดความของฉิ่ง หก ที ที่กล่าวว่าเรื่องลแบ่งเป็นงานประพันธ์เพื่อประโลมอารมณ์ผู้อ่าน และ Judith จากอบก็ให้คำอธิบายในทำนองเดียวกันว่า เรื่องลแบ่งเป็นงานเพื่อความสำราญอารมณ์ และนักเดินทางชาวฝรั่งเศสในศตวรรษที่ ๑๘ มักไปชุมนุมที่ศาลาในตอนเย็นเพื่อฟังการอ่านเรื่องลแบ่ง ส่วนแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีประเภทนี้เป็นที่นิยมของมหาชน (ฉิ่ง หก ที. ทัศนภาพทูตานุทูตในอนุสรศาสตรแหมม Paris : L' Harmattan, 1997 หน้า ๘๗ และ Jacob, Judith M., **The Traditional Literature of Cambodia**, p. 36.)

** วรรณคดีประเภทนิทานพื้นบ้านนั้นข้องเกี่ยวกับเรื่องตำนาน ขนบประเพณี สิ่งเห็นธรรมชาติและความเชื่อของชาวบ้านทั่วไป สิ่งพิเศษที่มองหาได้จากวรรณคดีประเภทนิทานพื้นบ้านคือ การบันทึกวิถีชีวิตของชาวบ้านในทุกๆ แง่มุมที่เราอาจมองเห็นได้ไม่ชัดเจนนักจากวรรณคดีลายลักษณ์ที่เน้นการแสดงภาพของชนชั้นสูงเช่นกษัตริย์และขุนนางมากกว่า ในสังคมเขมร ภูมิหลังที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านก็คือวิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวบ้านซึ่งแสดงให้เห็นบุคลิกภาพของคนเขมร อารมณ์ขัน และปรัชญาชีวิตที่พวกเขายึดถือ นอกจากนี้ ฉิ่ง พรินสลุสกี (Jean Przyluski) ยังเสนอประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งว่า การศึกษานิทานพื้นบ้านเขมรน่าจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของเขมรก่อนที่จะรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียและจีนได้ การนำเสนอภาพสตรีในนิทานพื้นบ้านเขมรจึงน่าจะสะท้อนมุมมองดั้งเดิมที่คนเขมรมีต่อสตรีก่อนที่จะรับอิทธิพลจากภายนอกได้ไม่มากนัก (Judith M. Jacob, **Cambodian Linguistic, Literature and History: Collected Articles**, David A Smyth, ed., (London: School of Oriental and African Studies, 1993), p.243 in Aing Sokroeun, "The Perfect Women as Represented in Cambodian Folktales," p.496.)

และวรรณกรรมมุขปาฐะที่เล็ดรอดจากการเผาทำลายบ้างและอยู่ในรูปของความทรงจำของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่บ้างดังที่กล่าวมา

ประการต่อมา เรื่องรามเกียรติ์หรือรามเกียรติ์ จุบาบสุริสานวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่องลเบงและนิทานพื้นบ้านร่วมกันแสดงภาพของสตรีทั้งที่เป็นภาพของชนชั้นสูงและชนชั้นล่าง รามเกียรติ์คือวรรณคดีเล่มสำคัญที่ชาวเขมรรู้จักกันดีทั้งในแง่ของเนื้อเรื่อง ในแง่ของระยะเวลาอันนับศตวรรษ และในแง่ของการแพร่กระจายในสื่อรูปแบบต่างๆ ทั้งภาพสลักที่นครวัด ภาพเขียนตามวัด การละเล่นประเภทหนัง ละครรำของราชสำนักและการแสดงของชาวบ้าน¹³ แสดงให้เห็นถึงความคุ้นเคยและความนิยมของชาวเขมรที่มีต่อเรื่องรามเกียรติ์ได้อย่างดี ไม่เฉพาะแต่ในประเทศเขมร ภาพนางสีดาซึ่งเป็นที่ยกย่องในฐานะภรรยาที่ซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นภาพต้นแบบของภรรยาในอุดมคติของนานาประเทศในภูมิภาคแถบนี้ ในขณะที่จุบาบสุริสานวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสเป็นคำสอนที่แสดงอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายเถรวาทในการออกระเบียบควบคุมวิถีชีวิตของสตรีเขมร การค้นพบจุบาบสุริสานวนนี้ทำให้เข้าใจได้ว่าคำสอนเกี่ยวกับกิริยามารยาทของสตรีรวมทั้งเรื่องบทบาทหน้าที่ของสตรีในฐานะบุตรสาวและภรรยา ไหลเวียนอยู่ในสังคมเขมรมานาน และได้สร้างภาพสตรีในอุดมคติขึ้นมาชุดหนึ่ง ส่วนเรื่องลเบงซึ่งมีที่มาจากชาดกในพุทธศาสนาก็เป็นหลักฐานที่น่าสนใจในการเสนอภาพภรรยาในอุดมคติในลักษณะที่ใกล้เคียงกับที่ปรากฏในจุบาบสุริ นางในเรื่องลเบงจะเป็นผู้มีคุณสมบัติทางจิตวิญญาณ หรือมีคุณธรรมตามที่พุทธศาสนาปลุกฝังไว้เช่นความกตัญญู การอุทิศตนเพื่อสามีและเพื่อบุตร ความมีบุญญาธิการและความสามารถในการสนับสนุนส่งเสริมสามีได้ การเน้นคุณธรรมและความมีบุญญาธิการทำให้สตรีผูกพันอยู่กับการทำความดีเพื่อสะสมบุญ ซึ่งประเด็นดังกล่าวจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีคิดและวิถีปฏิบัติตนของสตรีตามแนวคิดกุลสตรีในเวลาต่อมา ส่วนนิทานพื้นบ้านนอกจากจะเป็นสิ่งที่ชาวเขมรใช้เล่ากันปากต่อปากเพื่อความบันเทิงแล้ว ภาพของสตรีใน

¹³ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (London: Oxford University Press, 1996), p. 32.

* ชาวเขมรรู้จักรามเกียรติ์ตั้งแต่สมัยก่อนพระนคร คือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่จาร์กเวียลกันเดลซึ่งมีการกล่าวถึงการสร้างคัมภีร์สำคัญเพื่อถวายเทพเจ้าเป็นเครื่องบูชา หนังสือที่ทำถวายประกอบไปด้วย มหาภารตะ รามายณะและคัมภีร์ปุราณะ และหลังจากนั้นก็พบในจาร์กหลักต่าง ๆ ที่มีข้อความระบุไว้ว่าวีรกรรมและความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ที่โปรดให้มีการสร้างปราสาทนั้นเปรียบได้กับความยิ่งใหญ่ของพระราม นอกจากนี้จะปรากฏในรูปของประติมากรรมและจิตรกรรมแล้ว ในสมัยหลังที่มีการสร้างวรรณคดีลายลักษณ์ก็พบรามเกียรติ์ถึง ๕ ส่วนวน อ่านรายละเอียดเรื่องความนิยมในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ของชาวเขมรเนื้อเรื่องที่ปรากฏในภาพสลักตามผนังปราสาทต่างๆ และรามเกียรติ์ฉบับลายลักษณ์อย่างพิสดารได้ใน นุชบา เรื่องศรี “วรรณศิลป์และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมเขมรในรามเกียรติ์ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย์ เล่มที่ ๑-๑๐.” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑-๑๓ และ หน้า ๑๖-๒๖.

นิทานพื้นบ้านยังเป็นภาพสะท้อนของสตรีชานาหรือสตรีที่เป็นบุตรของคหบดี (ซึ่งเมื่อปรากฏในนิทานพื้นบ้านก็จะแสดงภาพสตรีที่มีวิถีชีวิตและวิถีคิดที่ไม่ต่างจากสตรีชาวบ้านมากนัก) ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศต่างไปจากภาพของสิดาและนางในเรื่องลแบบที่เป็นสตรีชนชั้นสูง ภาพสตรีในนิทานพื้นบ้านเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าลักษณะในอุดมคติของสตรีระหว่างชนชั้นสูงกับชาวบ้านอาจเป็นคนละชุดกันในบางกรณี

ประการที่สาม ทั้งรามเกียรติ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่องลแบบและนิทานพื้นบ้านร่วมกันเสนอภาพของสตรีในอุดมคติชุดหนึ่งที่มีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน ซึ่งจะทำให้เข้าใจข้อเรียกร้องของสังคมเขมรที่มีต่อสตรีได้ ความต้องการสตรีที่มีความงดงาม อ่อนหวาน อุทิศตนให้สามีและครอบครัว ไม่เห็นแก่ตัว เป็นผู้สนับสนุนสามี และมีปัญญาในการหมุนครอบครัวไปสู่ความมั่งคั่งก็เพื่อกำกับสตรีให้ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน คำจุนส่งคมระบบปีตาธิปไตย และภาพนี้เป็นภาพหลักที่สังคมคาดหวังกับสตรีเขมร ในขณะที่ความแตกต่างที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านจะสะท้อนให้เห็นทรศนะที่สังคมเขมรดั้งเดิมมีต่อสตรีซึ่งจะมีจุดเน้นที่ต่างออกไป สตรีในนิทานพื้นบ้านเน้นการใช้ปัญญาเพื่อประโยชน์ทางโลกและเพื่อครอบครัวเป็นหลัก นิทานพื้นบ้านหลายเรื่องให้ความสำคัญกับสตรีมากกว่าบุรุษ ดังเช่นนิทานบางเรื่องกล่าวถึงบุรุษปัญญาทิบแต่มีภรรยาที่เฉลียวฉลาดในการหาทรัพย์ และฉลาดในการวางแผนชีวิตให้กับบุรุษโดยตนเองเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ ในนิทานบางเรื่องปัญญาในการเพิ่มพูนทรัพย์มีค่ามากกว่าการควบคุมสตรีเรื่องเพชฌิณีซึ่งเป็นประเด็นที่เรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลแบบอ่อนไหวมากด้วยซ้ำ ภาพของสตรีที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านส่วนหนึ่งจึงเป็นภาพที่ถ่วงดุลกับการยอมรับอำนาจและสถานะของบุรุษในสังคมที่มีมากกว่าสตรีอย่างไม่มีเงื่อนไขดังที่ปรากฏในรามเกียรติ์และในเรื่องลแบบ

ความแตกต่างอีกประการหนึ่งคือนิทานพื้นบ้านแสดงบทบาทในครัวเรือนระหว่างบุรุษและสตรีให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมต่างจากเรื่องลแบบที่เน้นการปลุกฝังบทบาทและสถานภาพของสตรีในครัวเรือนในเชิงอุดมการณ์มากกว่า ไม่ได้หมายความว่าสตรีในนิทานพื้นบ้านจะรอดพ้นจากอิทธิพลของคำสอนในพุทธศาสนาที่เข้ามากำกับควบคุมชีวิต เพราะนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องก็แสดงภาพภรรยาในอุดมคติตามอุดมการณ์แบบพุทธอย่างชัดเจน เพียงแต่ในนิทานพื้นบ้านยังเปิดพื้นที่ให้สตรีมีบทบาทและมีเสียงในการต่อรองกับมาตรการต่าง ๆ ที่ใช้ควบคุมวิถีชีวิตพวกเธอในแบบที่สตรีในวรรณคดีชุดอื่นๆ ไม่มี นิทานพื้นบ้านเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสตรี(เน้นสตรีชาวบ้าน) ผู้เป็นภรรยาเป็นผู้นำที่ทำให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่น มั่งคั่งและเจริญก้าวหน้าได้มากกว่าบุรุษผู้เป็นสามี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในพื้นที่หนึ่ง สตรีอาจอยู่ในสถานะเป็นรองบุรุษ แต่ในบางพื้นที่ สตรีก็มีสิทธิ์และมีอำนาจในการจัดการกับชีวิตความเป็นอยู่ของเธอและสมาชิกในครอบครัวอย่างเต็มที่เช่นกัน ความแตกต่างของภาพที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านจึงแสดงให้เห็นว่าสังคมเขมรให้พื้นที่แก่สตรีและเปิดโอกาสให้สตรีได้ต่อรองกับแนวคิดที่กำกับควบคุม

สตรีอยู่บ้าง แม้ในภาพรวมสตรีต้องเล่นบทที่สังคมทั้งเขียนบทและกำกับพวกเธอ แต่ในการรับบทนั้นสตรีเขมรก็ได้แสดงให้เห็นว่าในบางพื้นที่หากผ่านเงื่อนไขที่สังคมกำหนด เธอก็มีอำนาจเต็มมือในการบริหารจัดการให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ลักษณะในอุดมคติของสตรีที่ปรากฏในวรรณคดีและวรรณกรรมทั้งสามประเภทหมายถึงสิ่งที่เห็นภายนอกคือรูปโฉมและสิ่งที่อยู่ภายในคือจริยธรรมและคุณธรรมในจิตใจของสตรี อุดมคติด้านต่าง ๆ ที่จะนำเสนอในลำดับถัดไปนอกจากจะสะท้อนรสนิยมของสังคมแล้วยังแสดงให้เห็นบรรทัดฐานที่สังคมตั้งไว้อย่างมีเป้าหมายเพื่อกำกับให้สตรีประพฤติปฏิบัติตัวให้สอดคล้องไปกับความต้องการของสังคมอย่างแนบเนียน

๒.๔.๒.๒.๑ ความงามเพื่อเชิดชูบุรุษ

ฉิ่ง หก ดี กล่าวถึงความงามของสตรีตามขนบธรรมเนียมประเพณีเขมรว่าหมายถึงความงามในสามลักษณะคือ กายงาม จริยางามและคุณธรรมงาม เกณฑ์ความงามทั้งสามประการนอกจากพบในการนำเสนอภาพความงามของสตรีในวรรณคดีประเภทลางซึ่งเป็นวรรณคดีในยุคกลางของเขมรและเป็นที่ยอมรับมากในหมู่ประชาชนแล้ว เกณฑ์ดังกล่าวย้อนถอยหลังไปได้ถึงนางสีดาซึ่งเป็นนางเอกในวรรณคดีที่ปรากฏตัวอยู่ก่อนแล้วในสังคมเขมร ความงามในอุดมคติของนางในวรรณคดีเป็นสิ่งที่เขมรได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย แต่ก็สามารถนำรสนิยมท้องถิ่นของตนเองไปปรับผสมได้อย่างกลมกลืน ความงามภายนอกไม่ใช่คุณสมบัติของกุลสตรีที่นำเสนออย่างไร้จุดหมาย หากแต่กวีใช้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความงามภายในของสตรีไม่ว่าจะเป็นความงามด้านจิตวิญญาณหรือความมีบุญญาธิการ ซึ่งมีความหมายในนัยที่ลึกลงไปคือเป็นความงามที่มีเพื่อเสริมสถานะของบุรุษให้โดดเด่นมากยิ่งขึ้น

ในวรรณคดีแบบฉบับทั้งรามเกียรติ์และวรรณคดีประเภทเรื่องลาง การใช้ความเปรียบในการบรรยายความงามของนางแต่ละส่วนเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นรสนิยมของชนชั้นสูงที่รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียอย่างเห็นได้ชัด บทบรรยายความงามของสตรีหรือบทชมโฉมนั้นจะมีลักษณะเข้าแบบ หมายถึงลักษณะการชมและการใช้ความเปรียบเพื่อชมโฉมในแต่ละส่วนเป็นสิ่งที่ดำเนินไปตามขนบที่มีมาก่อน กวีรุ่นโบราณคิดไว้เป็นชุดและกวีรุ่นหลังก็หยิบมาใช้ ความงามของนางในวรรณคดีแต่ละเรื่องจึงมีลักษณะเป็นสากล แทบจะไม่มีนางใดที่งามอย่างมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองเลย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าตัวตนของสตรีเขมรที่สังคมสร้างนั้นไม่ใช่ตัวตนที่หมายถึงปัจเจกบุคคล แต่เป็นตัวตนในภาพรวมที่สังคมเห็นว่างาม การชื่นชมความงามของสตรีจึงไม่ได้มีเป้าหมายที่ตัวสตรีเองแต่เป็นการชมโดยมีวัตถุประสงค์อย่างอื่นมากกว่า การบรรยายรูปโฉมในอุดมคตินั้นกวีจะเริ่มต้นจากการบรรยายในภาพรวมก่อนเช่น ตัวละครเอกสตรีจะมีลักษณะงามสง่า กิริยาเข้มข้อย เวลาเดินจะค่อย ๆ เดินไปอย่างช้า ๆ นุ่มนวลราวกับการเดินของ

ช้าง แขนมีลักษณะอ่อนช้อยราวกับวงช้าง คอกลมเป็นปล้อง ๓ ชั้นและมีกลิ่นกายหอมกรุ่น จากนั้นก็จะเริ่มชมความงามของนางไปที่ละส่วนเริ่มตั้งแต่ศีรษะ แขน ลำตัว จนจรดปลายเท้า กวีเปรียบไบนางว่ามีความงามดุจจันทร์เต็มดวง(เน้นที่ความกลมและความสุกใส) คิ้วโก่งดุจคันศร ตาคำดั่งนิล จมูกโด่งเล็กแหลมราวกับขอกามเทพ แก้มแดงปลั่งราวผลมะปรางสุก เส้นผมดำขลับดุจปีกแมลงภู่ ดังนี้

ส่วนพระโพธิ์	ยลนางนารี	รัตนราชกัญญา
ทรงรูปอุดม	สวัสด์สมลักษณ์	พระพักตร์ศศิ
ดุจจันทร์บูรณมีฯ		
เศศาตำขลับ	จะอุปมา	ดุจปีกภุมรี
พระทนต์โสภณ	ดุจจันทโมลี	เรื่องเลื่อมรัศมี
น้ำเงินสดใสฯ		
พระกรรมทั้งสอง	วาดวงจุก้าน	กรรไกรสุวรรณา
พระเนตรดุจนิล	สดสวยโสภา	เพลินพระนลาฏ
ดุจแว่นเวียนมาศฯ		
คิ้วนางระทวย	โก่งจุกปลาย	เกาทันท์ราววาด
พระนาสาสม	อุดมพิลาศ	ดุจตาขอมาศ
สดสวยโสภาฯ		
พิศริมฝีปาก	พระโอษฐ์ลไม	สดใสติดศลา
เฉิดฉายเปล่งปลั่ง	พิศไปทันตา	ดุจนิลรัตนา
เรียบเรียงติดชิดฯ		
พิศพระศอ	กลมเกลี้ยงปราศหมอง	ปล้องสามชั้นชิด
อังกาคุ่งอน	เรียวลออยิ่ง	พระมณีพันพัทธ์
ก่อกอบลักษณ์ฯ		
หัตถ์ถึงคูลี	ทั้งทศโสภี	ดุจก้านลดา
มาศมัยอ่อนช้อย	ชดช้อยแพงค่า	รุ่งเรืองโสภา
โสภณควรขอบฯ		
พิศพระถัน	พองสองอุรา	ดุจผลมะพลับ
นูนชัดทั้งคู่	ถูกต้องเสร็จสรรพ	ดุจช่างจิตรประดับ
เรียงส่วนอุราฯ		
บันพระองค์	เห็นชัดแพรวพราว	สวัสด์สม-องคา

พระชนม์พระบาท ลำปางสะอาดโสภะ กอบพระลักขณา
 ฟ้าประการกลๆ⁷¹

อีกประเด็นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการการชมโฉมนางในวรรณคดีแบบฉบับของเขมรคือ แม้จะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดีย แต่กวีก็ได้ผสมผสานขนบความงามของท้องถิ่นในการชมโฉมร่วมไปด้วย การสอดแทรกขนบธรรมเนียมท้องถิ่นในการชมนางเป็นสิ่งยืนยันทักษะอันเชี่ยวชาญในการประสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมที่คนเขมรรับมาจากที่อื่นและปรับให้เข้ากับขนบธรรมเนียมและขนบธรรมเนียมของชนชาติตน กวีเขมร(รวมไปถึงกวีไทยและมาเลย์) จะชมริมฝีปากของนางว่าเป็นริมฝีปากแดงที่เปื้อนด้วยหมากและมีฟันดำล้นเหมือนนิล ซึ่งสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการกินหมากในแถบอุษาคเนย์ สิ่งที่แสดงความกลมกลืนในการรับและปรับวัฒนธรรมจากแหล่งอื่นให้เข้ากับธรรมเนียมท้องถิ่นอีกประการหนึ่งคือการชมผิว สีผิวในอุดมคติของนางในเรื่องลambangและในรามเกียรติ์นั้นคือสีเหลืองที่เกิดจากการทาขมิ้นและสีเขียวเหลืองแบบดอกสลิดซึ่งเป็นมาตรฐานความงามของผิวพรรณในถิ่นเขมร กวีเปรียบเทียบความงามของผิวนางว่าผิวเหลืองงามดั่งทาขมิ้นเพราะขมิ้นเป็นเครื่องประทินผิวที่นิยมใช้ในสมัยนั้น และในพิธีเข้าร่วมของเขมรซึ่งให้หญิงสาวที่เริ่มมีระดูเข้าร่วมบ่มผิวของตนเอง หญิงสาวจะต้องดูแลผิวพรรณโดยใช้ขมิ้นทาทั่วตัวมือ และเท้า เพื่อให้มีผิวเหลืองงดงามผุดผ่อง ส่วนสีเขียวเหลืองแบบดอกสลิด ในเรื่องรามเกียรติ์มีบททรวณของพระรามถึงนางสีดาอยู่ตอนหนึ่งที่พระรามพรรณนาผิวของนางสีดาว่า *ที่จำสีผิวน้องซัดยิ่งกว่าสลิดเหลืองเขียวซึ่งเปล่งประกาย แปรกลิ่นที่ผิวของนางนั้นสามครั้ง ในเวลาต่าง ๆ แต่ละวันเหลืองสุกสดใส*⁷² สีเหลืองเขียวแบบดอกสลิดนั้นกวีเลือกมาจากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเองมาใช้เปรียบเทียบกับความงามของผิวนาง ทักษะในการปรับวัฒนธรรมต่างถิ่นให้เข้ากับธรรมเนียมท้องถิ่นนี้เป็นทักษะเดียวกับที่เคยปรากฏในตำนานการสร้างเมือง และยังให้บทเรียนประการหนึ่ง(หากชาวเขมรจะเรียนรู้)ว่า ไม่ว่าชาวเขมรจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมที่มาจากภายนอกมากเพียงใด แต่หากหาจุดยืนในความเป็นท้องถิ่นของตนและกล้าที่จะยืนยันก็จะสามารถสร้างอัตลักษณ์ให้เกิดขึ้นได้ ดังเช่นที่ปรากฏในบทบรรยายความงามของนางในวรรณคดีลายลักษณ์ทั้งหลาย ท่ามกลางความงามแบบอุดมคติในร่มเงาของวัฒนธรรมอื่นซึ่งทำให้รูปโฉมของนางเหมือนกันไปหมด นางในวรรณคดีเขมรเขมรสามารถแสดงตัวตนออกมาด้วยความงามของริมฝีปากกับสีฟันและสีผิวอันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะในถิ่นเขมร

⁷¹ ฝั่ง หุก จี, *เรื่องโลกกฤตุมาร* (ภุณเฑญ: บณณาการองคร อ็องโกร, 2003), หน้า ๓๒-๓๔. (ฝั่ง หุก จี. *เรื่องโลกกฤตุมาร* (พนมเปญ: ร้านหนังสืออ็องโกร, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒-๓๔.

⁷² บุษบา เรื่องศรี, “วรรณศิลป์และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมเขมรในรามเกียรติ์ฉบับพุทธศาสนาบัณฑิตย์เล่มที่ ๑-๑๐., ๑๐.” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๕.

เป้าหมายในการชมความงามของนางเอกคือเพื่อเชื่อมโยงไปถึงความมีบุญญาธิการของตัวเองทั้งจากขนบการชมความงามตามคติพราหมณ์และตามคติพุทธ ในคติพราหมณ์ มาตรฐานความงามของผิวพรรณจะมีลักษณะผ่องใส ผิวผุดผ่องดังทองคำ และดูประหนึ่งมีรัศมีเรืองรองออกมาจากตัวนางแต่ละคน หากเป็นความงามระดับสูงสุด ก็จะไปเทียบความงามของผิวนางกับทองคำซึ่งเป็นที่ประจักษ์ชัดถึงความงามทั้งภายนอกและภายในจิตใจ หากนางใดมีผิวที่งามและมีความประพจน์ที่บริสุทธิ์ผุดผ่องราวทองคำ นางนั้นก็จะเป็นเจ้าของความงามอย่างหาที่เปรียบไม่ได้ และผู้ที่บรรลุน้ำงามตามมาตรฐานดังกล่าวมักไม่ใช่สตรีสามัญแต่เป็นสตรีชนชั้นสูง เป็นนางกษัตริย์หรือเป็นผู้ที่กวีแสดงให้รู้ว่าคือเทพเจ้าสตรีจุติมาเกิด หรือในคติพุทธเอง ผิวพรรณที่ผุดผ่องก็สะท้อนให้เห็นความมีบุญญาธิการเช่นกัน ดังเช่น พระนางมุสดีมารดาของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะลงมาจุติยังโลกมนุษย์ยังเคยขอพรจากพระอินทร์ซึ่งเป็นพระสวามี พรหนึ่งในจำนวน ๑๐ ประการที่นางขอคือ ขอให้นางมีผิวพรรณละเอียดบริสุทธิ์อย่ามีตำหนิแม้แต่น้อย หากดูจากพรที่พระนางขอทั้งสิบประการซึ่งมีเรื่องเกี่ยวกับความงามภายนอกอยู่หกประการคือขอให้มีความงาม ดางาม ขนคิ้วงาม ถิ่นงามและผมงาม รวมทั้งเมื่อตั้งครรภ์ขออย่าให้ครรภ์ไปงนออกมา สิ่งที่พระนางมุสดีขอคือการบรรลุถึงความงามในอุดมคติเท่าที่ธรรมชาติจะอำนวยให้ กล่าวคือเมื่อความงามบรรลุขั้นสูงสุดตามวัยที่ร่างกายมนุษย์จะพึงมีได้แล้วก็ขอให้คงอยู่เช่นนั้น ไม่มีวันเสื่อมถอย ซึ่งพระนางมุสดีก็ได้พรตามที่ขอทุกประการ ฉะนั้น ไม่ว่าจะใช้มาตรฐานความงามจากคติพราหมณ์หรือคติพุทธ หากนางใดเป็นเจ้าของรูปโฉมที่งามแบบอุดมคติก็ย่อมหมายความว่านางนั้นเป็นผู้ที่วิเศษเหนือนางอื่นหรือเปี่ยมด้วยบุญญาธิการ

ประเด็นที่แฝงอยู่คือความงามเลิศของนางในวรรณคดีแต่ละเรื่องเป็นสิ่งที่เสริมสถานะพิเศษให้กับบุรุษอย่างแยกขาด ความงามลือเลื่องไปทั่วทั้งสากลโลกของนางเอกทั้งหลายทำให้กษัตริย์ทุกพระองค์ใฝ่ฝันที่จะได้แต่งงานกับเธอ ดังเช่นนางสีดาเมื่ออย่างสุวัยสาว พระชนกผู้บิดาก็ประกาศหาคู่ให้นางโดยมีข้อแม้ว่าหากบุรุษโดยยกกันสรคู่บ้านคู่เมืองขึ้นได้ ก็จะได้อภิเษกกับสีดา ความงามที่เหนือนางใดในสามแผ่นดินทำให้เทพและกษัตริย์ทั้งหลายต่างพากันเดินทางมาเพื่อประลองความสามารถ ความงามของนางสีดาจึงมีเพื่อให้บุรุษพิชิตครอบครองเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความงามของสีดาเป็นเสมือนของรางวัลที่ขบเน้นบุญบารมีของกษัตริย์ กษัตริย์องค์ใดได้นางสีดาขอมหมายความว่าพระองค์ผู้นั้นมีบุญญาธิการมาก และผู้ที่ครอบครองความงามของสีดาคือพระนารายณ์ที่อวตารลงมาเป็นพระรามเพื่อปราบทุกข์เข็ญให้โลกหรืออย่างพระนาง มุสดีที่กล่าวถึงเมื่อตอนต้น ความงามของพระนางมีเพื่อขบเน้นบุญบารมีของพระมหากษัตริย์อย่างพระเจ้าสุริยวงศ์แห่งแคว้นสิพีราชูร์ และพระครรภ์ของนางมีเพื่อให้มหาบุรุษอย่างพระเวสสันดรมาเกิดเพื่อบำเพ็ญพระชาติสุดท้ายก่อนเป็นพระพุทธเจ้า ในเรื่องลอบเรื่องกรุงสุภมิตร นางเกสนีก็มีรูปโฉมงดงามเป็นที่ต้องตาต้องใจของกษัตริย์ทั้งหลายเช่นกัน แต่ในที่สุดกษัตริย์ที่ได้ครอบครองความงามอันเป็นเอกนี้ก็คือบุรุษที่เก่งและมีบุญญาธิการมากที่สุดอันได้แก่

กรุงสุกมิตร์ ความงามของนางทั้งหลายจึงไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความชื่นชมที่ตัวนางผู้งาม เลิศเองเท่านั้น แต่นัยของความงามนั้นมีเพื่อแสดงให้เห็นบุญบารมีของบุรุษที่เป็นผู้ครอบครอง ความงามนั้นมากกว่า

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องความงามภายนอกคือ ในขณะที่ความงามเป็นเลิศของนางในวรรณคดีเป็นสิ่งที่เสริมบุญญาธิการของพระสวามี แต่ความงามนั้นก็อาจนำอันตรายมาสู่ตัวเธอและพระสวามีได้เช่นกัน ฉะนั้น จึงต้องมีบางสิ่งที่ทำหน้าที่ทั้ง ปกป้องและควบคุม ดังเช่นความงามของนางสีดาเป็นเหตุให้นางถูกกรุงราชนคร(ทศกัณฐ์)ลักพาตัวไป และทำให้เกิดสงครามยืดเยื้อระหว่างฝ่ายพระรามกับกรุงลงกาเป็นเวลาสิบกว่าปี หรือความงามของ นางสุพุมาลุนทาเทวีเป็นเหตุให้พระสวามีของนางคือ โภคกฤตกุมาร* ถูกปองร้ายจนเกือบจะถึงแก่ชีวิต ความงามภายนอกเพียงประการเดียวจึงไม่ใช่คุณสมบัติที่เพียงพอสำหรับความเป็นกุลสตรี หากแต่นางที่มีรูปโฉมงดงามต้องมีคุณธรรม ความสามารถพิเศษ หรือสิ่งพิเศษเพื่อคุ้มครองตัวเธอ เช่นนาง สีดามีสัตย์วาจาที่ตั้งมั่นว่าจะจงรักภักดีต่อพระรามผู้เดียวเป็นดังอำนาจวิเศษที่คุ้มครองเธอ หรือนาง สุพุมาลุนทาเทวีก็มีของวิเศษที่คอยช่วยเธอและยังช่วยปกป้องพระสวามีจากการถูกปองร้าย หรือ อำนาจวิเศษที่ปกป้องนางเกษนีในเรื่องกรุงสุกมิตร์ทำให้ชายอื่นที่ไม่ประสงค์ดีไม่สามารถสัมผัสตัว นางได้⁷³ (อำนาจ คุณธรรม หรือของวิเศษทั้งหลายก็คือสัญลักษณ์ของความมีบุญญาธิการในตัว นางเอกแต่ละคน) จากวิธีดำเนินเรื่องในวรรณคดีเหล่านี้จึงอาจแสดงให้เห็นความคิดของกวีและสังคม ที่มองว่าความงามของสตรีเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับอันตรายหากไม่ปกป้องและควบคุม เพราะฉะนั้น พระเอกก็จะเป็นผู้ที่ปกป้องนาง หรือสังคมต้องหาวิธีควบคุมด้วยการใส่คุณธรรมหรือคุณลักษณะ วิเศษบางอย่างให้กับนางผู้งามเลิศเหล่านั้น ซึ่งจะปรากฏรายละเอียดในหัวข้อความงามทางจิต วิญญาณในลำดับถัดไป

ความงามของสีดาและนางในเรื่องลลเบงเป็นความงามตาม มาตรฐานของชนชั้นสูงและเป็นความงามเพื่อเชิดชูบุญญาธิการของบุรุษที่เป็นเจ้าของความงามนั้น ส่วนในนิทานพื้นบ้าน มีข้อสังเกตสองประการเกี่ยวกับความงามของสตรีคือ หนึ่ง ผู้เล่าเรื่องไม่ได้ ให้ความสำคัญกับการบรรยายความงามของสตรีเลย และสองความงามของสตรีไม่ใช่สิ่งที่ประดับ เกียรติให้ตัวสตรีเองแต่มีเพื่อเป็นรางวัลในการประลองปัญญาระหว่างบุรุษที่เป็นบิดาและว่าที่บุตร

* เรื่อง *โภคกฤตกุมาร* เป็นผลงานของพระคลัง โนง แต่งขึ้นในมหาศักราช ๑๗๒๖ หรือ คริสตศักราช ๑๘๐๔ เนื้อเรื่องนำมาจากชาดกนอกนิบาตซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนาบัญญัติ แต่กวีและบัณฑิตทั้งหลายได้แต่งขึ้นใน ประเทศกัมพูชาและประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ ที่นับถือพุทธศาสนา ในบรรดาผลงานของพระคลัง โนงนั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องที่คนเขมรรู้จักกันดีที่สุดอ่าน รายละเอียดใน ชิง หก ดี *มาลีบทกฤษณิลูปีเขมรศตวรรษที่ ๑๕* (Paris : L' Harmattan, 2003), หน้า ๑๔๘, ๑๕๒.

⁷³ Irina Shmeliova, "Perfect Woman in Traditional Khmer Literature," (Institute of Asian and African Countries, Moscow State University, 2003).

เขย ในนิทานพื้นบ้านจะไม่มีบทชมโคมสตรีเหมือนในรามเกียรติ์หรือในเรื่องลเบง การกล่าวถึงความงามของสตรีจะบรรยายด้วยประโยคสั้น ๆ เพียงหนึ่งหรือสองประโยคเช่น ตายายนั้มีลูกสาวคนหนึ่งรูปร่างงดงามมาก ในเรื่อง *พ่อตาเล็กลูกเขย*⁷⁴ หรือ *มหาเศรษฐีสามีภรรยาที่มีลูกสาวคนหนึ่งสวยงามมาก พวกหนุ่ม ๆ จำนวนมากผูกใจสมัครรักใคร่* ในเรื่อง *เจ้ากะลาว่า*⁷⁵ การให้ความสำคัญกับการบรรยายความงามระหว่างนางในเรื่องลเบงกับนางในนิทานพื้นบ้านที่ต่างกันแสดงให้เห็นว่าการบรรยายความงามของนางในวรรณคดีเป็นเรื่องรสนิยมของชนชั้นสูงที่รับวัฒนธรรมมาจากอินเดียอย่างแท้จริง และยังแสดงให้เห็นวิถีคิดของชาวบ้านที่ไม่ได้ให้ความสำคัญของสตรีเหนือไปกว่าคุณสมบัติอื่น ในทางตรงข้าม ความงามของสตรีบางครั้งก็กลับกลายเป็นโทษเสียด้วยซ้ำ เช่นเรื่อง *ชายหนุ่มสองคนอยากได้ภรรยาเขา* เรื่อง *ชายทั้งสี่คนเรียนศิลปศาสตร์* และเรื่อง *พราหมณ์สามคนแย่งหญิงสาวคนหนึ่งเป็นภรรยา*⁷⁶ ทุกเรื่องเป็นคติความที่เกิเกิดขึ้นเพราะความงามของสตรีทำให้บุรุษที่พบเห็นต้องการเป็นเจ้าของครอบครองและเป็นชนวนเหตุให้เกิดการวิวาทขึ้นในหมู่บุรุษ แต่สิ่งที่มากลึกลายปัญหาคือปัญหาของพระราชารหรือของกระต่ายเจ้าปัญญาที่มีความเฉียบแหลม ดังเช่นในเรื่อง *ชายทั้งสี่คนเรียนศิลปศาสตร์* ความงามของสตรีจึงมีเพื่อขบขันให้เห็นปัญญาของผู้ปกครองหรือนักปราชญ์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการปกครองและประสานประโยชน์ให้กับคนในชุมชน

ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับข้อสังเกตที่สองที่ว่าความงามของสตรีเป็นทั้งชวนและเติมพ้นในการประลองปัญญาของบุรุษฝ่ายพ่อตาและว่าที่ลูกเขย อย่างเช่นเรื่อง *พ่อตาเล็กลูกเขย* และเรื่อง *เจ้ากะลาว่า* นั้น เรื่องจะเริ่มจากการที่บิดาผู้มีบุตรสาวสวยไม่ยอมยกบุตรสาวของตนเองให้บุรุษคนใดหากเขาไม่ผ่านการทดสอบของตน โดยมากการทดสอบมักเป็นการตั้งเงื่อนไขในสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เช่นการไม่ให้บุรุษกล่าวสบถคำมารดา หรือการให้สร้างเรือนห้าหลังให้เสร็จภายในหนึ่งวัน เรื่องจะแสดงให้เห็นการขบเกี่ยวกันทางปัญญาระหว่างว่าที่พ่อตาและว่าที่ลูกเขยโดยฝ่ายพ่อตาพยายามขัดขวางไม่ให้บุรุษหนุ่มกระทำการกิจได้สำเร็จแต่จะจบที่ชัยชนะของฝ่ายบุรุษหนุ่มเพราะเขาเหล่านั้นเป็น *ไอ้คนนี่มันมีปัญญามาก (เรื่องพ่อตาเล็กลูกเขย)*⁷⁷ และเป็นปัญญาในลักษณะที่ *มีความคิดรู้เล่ห์กลอุบาย (เรื่องเจ้ากะลาว่า)*⁷⁸ และรางวัลที่ผู้มีปัญญาได้รับก็คือบุตรคนงาม ความงามของสตรีที่ปรากฏทั้งในรามเกียรติ์ เรื่องลเบงและในนิทานพื้นบ้าน

⁷⁴ ประยูร ทรงศิลป์, *ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๘* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๐), หน้า ๕๘.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗, ๒๕๕-๒๕๖.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

จึงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือเป็นความงามในลักษณะที่เป็นของรางวัลเพื่อเชิดชูสถานะของบุรุษ เพียงแต่จุดเน้นสถานะที่เหนือกว่าของบุรุษในวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมพื้นบ้านจะต่างกันเท่านั้น วรรณคดีลายลักษณ์จะเน้นที่ความมีบุญญาธิการในขณะที่วรรณกรรมพื้นบ้านเน้นเรื่องปัญญาเพื่อประโยชน์ในทางโลก ดังเช่นที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านว่าสังคมเขมรให้ค่ากับปัญญาที่สามารถบันดาลผลให้ได้ไม่ว่าปัญญานั้นจะมีลักษณะชื่อตรงหรือใช้เล่ห์กลอุบายก็ตาม พรรณณะเรื่องความงามของสตรีอีกประการหนึ่งที่วรรณกรรมทั้งสองแหล่งเห็นตรงกันคือความงามของสตรีอาจนำอันตรายหรือเป็นชนวนเหตุให้เกิดความวุ่นวายดังที่ได้ยกตัวอย่างไปข้างต้นแล้ว ฉะนั้นกวีจึงให้ความสำคัญกับความงามภายในจิตใจหรือคุณวิเศษด้านจิตวิญญาณมากกว่าความงามภายนอก ซึ่งความงามภายในของนางในวรรณคดีเหล่านี้จะเป็นองค์ประกอบสำคัญของแนวคิดกุลสตรีที่ขาดไม่ได้

๒.๔.๒.๒.๒ ความงามทางจิตวิญญาณ : คุณธรรมเพื่อคำจูน
ครอบครัวยุติธรรม

การบรรยายความงามเพียบพร้อมของสตรีเขมรนั้น กวีเขมรมักบรรยายความงามภายนอกเพื่อเป็นสะพานนำผู้อ่านไปสู่ความงามภายในจิตใจซึ่งกวีให้ความสำคัญมากกว่า สตรีใด ๆ อาจมีรูปร่างภายนอกที่งดงามได้ แต่สตรีที่เป็นกุลสตรีจะต้องมีคุณสมบัติด้านจิตวิญญาณซึ่งถือเป็นความงามภายในจิตใจอันได้แก่ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี การอุทิศตัวให้กับความทุกข์ยาก ไม่ตั้งคำถาม มีความกตัญญู มีสติปัญญาที่เฉลียวฉลาด มีสัมมาคารวะและมีกิจกรรมรยาที่เรียบร้อย หากพิจารณาด้านที่มาจากวรรณคดีทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น จุบาบสุรีหรือเรื่องลแบบหรือนิทานพื้นบ้านจะพบว่าคุณสมบัติเหล่านี้ก็คือคุณธรรมตามหลักคำสอนในพุทธศาสนานั้นเอง คุณสมบัติทางจิตวิญญาณที่พบในวรรณคดีและวรรณกรรมมุขปาฐะเหล่านี้จะกลายเป็นต้นแบบของสตรีในอุดมคติในสังคมเขมร ทั้งหมดคือข้อบังคับที่ควบคุมให้สตรีในสังคมดำรงบทบาทเป็นผู้สนับสนุนและผู้ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้อื่น โดยเฉพาะบุรุษซึ่งสังคมยกย่องให้เป็นผู้นำอย่างไม่มีเงื่อนไข นำสังเกตว่าคุณธรรมทั้งหลายที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องลแบบและนิทานพื้นบ้านคือคุณธรรมที่เน้นสำหรับสตรีที่อยู่ในฐานะบุตรสาวและภรรยา มากกว่าสตรีที่เป็นมารดา เพราะหากพิจารณาถึงสถานภาพของสตรีในสังคมระบบปิตาธิปไตยแล้ว สตรีผู้เป็นมารดาคือสตรีที่ผ่านการกล่อมเกลามาทางสังคมให้รับบทบาทเป็นผู้ผลิตซ้ำและผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ของการสร้างครอบครัวในระบบปิตาธิปไตยอย่างเข้ารูปเข้ารอยมากที่สุด ในขณะที่สตรีผู้เป็นภรรยาและบุตรสาวยังอยู่ในภาวะที่ไม่แน่นอนว่าจะเข้ามารับบทบาทการเป็นผู้ผลิตซ้ำด้านประชากรและผู้ผลิตซ้ำอุดมการณ์ของสังคมหรือไม่ การตอกย้ำคุณธรรมหลาย ๆ ประการอย่างเข้มข้นเพื่อให้สตรีในสองสถานะนี้รับบทบาทของผู้ผลิตและผู้รักษาสถาบันครอบครัวในระบบ

ปีศาจปีศาจให้ดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องจึงเป็นสิ่งจำเป็น และหากพิจารณาที่การถ่ายทอดอบรมความรู้ด้านการครองเรือนให้แก่สตรี สังคมเขมรมอบบทบาทนี้ให้มารดาเป็นผู้ถ่ายทอดสู่บุตรสาว เนื่องจากแหล่งอบรมความรู้ในสมัยก่อนคือวัด ครูผู้สอนคือภิกษุสงฆ์และผู้ที่มีโอกาสเรียนคือเด็กชายเท่านั้น แหล่งอบรมความรู้สำหรับเด็กสาวจึงจำกัดอยู่เพียงแหล่งเดียวคือที่บ้านและในชุมชนโดยมีมารดาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ฉะนั้นหากพิจารณาเนื้อหาคุณธรรมที่สังคมปลูกฝังให้แก่สตรีจะทำให้มองเห็นความคาดหวังของสังคมที่มอบภารกิจการสร้างและรักษาสถาบันครอบครัวให้สตรีเขมรทั้งสามสถานะคือบุตรสาว ภรรยา และมารดาประพฤติปฏิบัติ

ก. ความกตัญญู : หน้าที่หลักของลูกสาวชาวเขมร

ความงามทางจิตวิญญาณที่สังคมเขมรให้คุณค่าอย่างสูงคือความกตัญญู ความกตัญญูเป็นคุณธรรมของสตรีในฐานะบุตรสาวซึ่งต้องปรนนิบัติรับใช้บิดามารดาในฐานะผู้มีพระคุณที่ได้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ รวมไปถึงการเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของบิดามารดาอย่างไม่มีเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น ในกรณีที่สูงสุดคือการมอบชีวิตให้อยู่ในความดูแลของบิดามารดาโดยเฉพาะเรื่องการแต่งงาน ความกตัญญูคือคุณธรรมสำคัญของแนวคิดกุลสตรีและมีผลในการกำกับให้สตรีเขมรทุกคนต้องอุทิศตนเพื่อบุพการี การเน้นคุณธรรมเรื่องความกตัญญูของบุตรสาวนอกจากจะหมายถึงการมีผู้ดูแลสมาชิกในสังคมยามแก่เฒ่าแล้ว สิ่งนี้ยังหมายถึงภารกิจที่สังคมมอบหมายให้สตรีเป็นผู้รักษาสถาบันครอบครัวให้มั่นคงทั้งในแง่ของการบำรุงเลี้ยงสมาชิกทุกคนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี และในแง่ของการสืบเผ่าพันธุ์เพื่อให้มีสมาชิกในสังคมดำรงรักษาสถาบันครอบครัวต่อไปอีกด้วย ในยามปกติ สตรีจะอุทิศตัวเพื่อครอบครัวโดยการรับผิดชอบงานที่เป็นของครัวเรือนทั้งงานบ้านและงานในไร่นา แต่ในยามที่บ้านเมืองเกิดวิกฤต คุณสมบัติดังกล่าวจะถูกสังคมและรัฐหยิบมาสร้างเป็นวาทกรรมสำหรับเรียกร้องให้สตรีอุทิศตนกระทำภารกิจเพื่อสังคมและเพื่อชาติดังจะเห็นได้ในการปรับความหมายของแนวคิดกุลสตรีในบทถัดไป

ความกตัญญูของสตรีเป็นคุณสมบัติที่น่าเสนอทั้งในรามเกียรติ์ เรื่องลลนและนิทานพื้นบ้าน ที่มาของเรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นอิทธิพลของศาสนาที่กำกับแนวคิดนี้อย่างเด่นชัด รามเกียรติ์มีที่มาจากศาสนาฮินดูซึ่งชีวิตของสตรีทุกสถานภาพทั้งมารดา ภรรยา และบุตรสาวขึ้นอยู่กับบุรุษซึ่งสังคมยินยอมมอบหมายให้เป็นผู้ปกครองในแต่ละช่วงวัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีในฐานะบุตรมีหน้าที่เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของบิดามารดาอย่างเคร่งครัด ส่วนเรื่อง ลลนมีที่มาจากชาดก คำสอนในพุทธศาสนาเรื่องความกตัญญูก็เป็นสิ่งที่ส่งอิทธิพลต่อเรื่องอย่างชัดเจนเช่นกัน ในพระไตรปิฎก คัมภีร์สังคาลกสูตร ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค ได้กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของบุตรที่พึงปฏิบัติต่อมารดาบิดา ๕ สถานคือ หนึ่ง ท่านเลี้ยง

เรามาแล้วควรเลี้ยงท่านตอบ สอง ช่วยรับทำกิจการงานของท่าน สาม ช่วยดำรงวงศ์สกุลไว้สี่ ประพฤติตนให้เหมาะสม สมควรเป็นผู้รับทรัพย์มรดก และห้า เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน⁷⁹ เนื้อหาเหล่านี้มาปรากฏเป็นหน้าที่ของสตรีในฐานะบุตรสาวทุกข้อ แต่จะมากบ้างน้อยบ้างตามประเด็นที่กวีต้องการเน้นย้ำ อย่างไรก็ตามจากแหล่งข้อมูลทั้งสามสามารถสรุปเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงความกตัญญูของสตรีได้สองประเด็นคือ การแสดงความกตัญญูด้วยการปรนนิบัติรับใช้และรับหน้าที่ในครัวเรือนและการแสดงความกตัญญูโดยการแต่งงานที่บิดามารดาเป็นผู้จัดหาให้ ดังนี้

ความกตัญญูประการแรกที่บุตรสาวต้องตอบแทนบิดามารดาคือการเชื่อฟังคำสั่งทุกประการและปรนนิบัติรับใช้ตามที่ปรากฏในคัมภีร์สังคาลกสูตรข้อที่หนึ่งและข้อที่สอง คือการเลี้ยงท่านตอบและช่วยรับทำกิจการงานของท่าน สตรีที่มีคุณธรรมดังกล่าวจะแสดงออกด้วยการรับผิดชอบเรื่องงานบ้านทั้งหมด ภาพของสตรีในนิทานพื้นบ้านจะนำเสนอคุณธรรมในข้อนี้ชัดเจนกว่าสิดาหรือนางในเรื่องลเบงซึ่งเป็นชนชั้นสูงที่ไม่ต้องรับผิดชอบภารกิจในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม การรับผิดชอบงานในครัวเรือนที่ปรากฏในนิทานโดยมากจะเป็นเรื่องของการปฏิบัติตามคำสั่งของบิดามารดาอย่างไม่โต้แย้งมากกว่า อย่างเช่นเรื่อง *กานินดินกเขา* กล่าวถึงสามภรรยาที่มีบุตรสาวสามคน บุตรสาวคนโตเป็นคนตักน้ำหุงข้าว บุตรสาวคนรองมีหน้าที่ช่วยเลี้ยงน่อง และเมื่อมารดาสั่งให้บุตรทำอะไรบุตรก็ปฏิบัติตาม เช่น มารดาใช้ให้บุตรทั้งสามซึ่งยังเล็กไปเฝ้าข้าวที่หว่านไว้ไกลจากบ้านมาก บุตรทั้งหมดก็ต้องไปเฝ้าข้าวตามคำสั่งมารดา⁸⁰ หรือเรื่อง *งูเฆงกอง* นางเอดผู้เป็นบุตรสาวต้องปฏิบัติตามคำสั่งของมารดาที่ใช้ให้ไปตามงูเฆงกองและพามาที่บ้านแม้ว่านางเอดจะ *เห็นงูก็กลัวจนสั้นไปทั้งตัว แต่ว่ากลัวแม่เพราะแม่ใช้มาจึงพยายามสะกดใจพวงไปบ้าน*⁸¹ บทบาทของบุตรสาวในนิทานทั้งสองเรื่องมีทั้งการแบ่งเบาภาระในครัวเรือนและการปฏิบัติตามคำสั่งของมารดาอย่างไม่มีข้อแม้ ไม่ว่าตนจะอยู่ในภาวะที่ต้องการทำหรือไม่ก็ตาม

ในนิทานบางเรื่องแสดงความคาดหวังว่าบุตรสาวมีหน้าที่ช่วยบิดามารดาในการหาอาหารและหารายได้เข้าบ้าน สำหรับเด็กสาว การใช้ต้นทุนของความเป็นกุลสตรีอย่างถูกต้องก็อาจจะสร้างรายได้ให้อย่างคาดไม่ถึงอย่างเช่นเรื่อง *มนุษย์โลก* เล่าถึงเด็กสาวผู้หนึ่งอายุ ๑๔ ปี มารดาใช้ให้ไปขุดมันในป่าเธอก็ทำตามที่มารดาสั่ง เด็กสาวทำจอบหลุดไปในโพรงลึกและร้องขอให้ช่วย เสือที่มีแผลเน่ามีหนองเต็มหัวออกมาเสนอความช่วยเหลือโดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่าเด็กสาวต้องช่วยเอาหนองออกจากหัวให้ เมื่อได้จอบ เด็กสาวก็ต้องเอาหนองออกจากหัวเสือ เสือถามเด็กสาวว่าแผลบนหัวของตนเหม็นหรือหอม แม้จะเหม็นมากแต่เด็กสาวตอบว่า

⁷⁹ ลักษณวัฒน์ ปาละรัตน์, *สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

⁸⁰ ประยูร ทรงศิลป์, *ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕*, หน้า ๓๘๗-๓๘๘.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

หอมทุกครั้งไป การที่เด็กสาวมีสัมมาคารวะ รู้จักใช้คำพูดอย่างอ่อนหวานทำให้เสียเอาทองใส่ ตะกร้าให้ทำให้ครอบครัวเด็กสาวมีฐานะร่ำรวยขึ้นทันที จากนั้นในนิทานก็เล่าว่า เมื่อเรื่องราวนี้ ล่วงรู้ไปถึงหญิงอื่น ๆ ที่มีลูกสาวรุ่น ๆ หญิงเหล่านั้นก็กล่าวกับลูกสาวตนเองว่า “นี่แน่ะ เจ้าจงดูแล ลูกสาวเขาซี เขาไปขุดมัน ได้เงินทองเอามาแจกพี่น้องเขา เจ้าไปขุดมัน ได้แต่มัน ไม่ได้อะไรกับเขาบ้าง เลย”^{๘๒} แสดงให้เห็นว่าในหมู่บ้านทั่วไป บิดามารดาก็มองบุตรของตนในฐานะสมาชิกคนหนึ่ง ที่ช่วยแบ่งเบาภาระในเรื่องการหาอาหารและอาจจะเป็นแหล่งที่มาของรายได้ ดังเช่นที่ปรากฏใน เรื่องในเชิงสัญลักษณ์ว่าคำพูดที่อ่อนหวานอาจมีค่าเสมอทอง การพร่ำสอนเรื่องความเป็นกุลสตรีที่ ต้องมีกิริยามารยาทเรียบร้อย ใช้คำพูดอย่างอ่อนหวานจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชาวบ้านเพราะ กิริยาเหล่านี้คือทุนอันมีค่าที่จะบันดาคลผลตอบแทนที่ดึกกลับคืนมาสู่สตรีผู้ปฏิบัติ และสามารถเลี้ยง คนทั้งครอบครัวให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ นอกจากการตอบแทนด้วยการใช้แรงงานของตน ทำงานในครัวเรือนต่าง ๆ ที่บิดามารดามอบหมายให้ซึ่งเป็นเรื่องปกติของบุตรสาวชาวบ้านของเขมร

คุณธรรมเรื่องความกตัญญูประการต่อมาคือการยินยอม แต่งงานกับบุคคลที่บิดามารดาจัดหาให้ ในฐานะบุตรที่ดี สตรีต้องมีความกตัญญูและการกระทำที่ แสดงออกถึงความกตัญญูอย่างสูงต่อบิดามารดาที่อยู่ในโอวาท เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งทุก ประการ โดยเฉพาะเรื่องการแต่งงานหรือการดำรงวงศ์สกุลตามคำสอนในลำดับที่สามในคัมภีร์ ลิงคาลสูตร ในเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องลแบบ และนิทานพื้นบ้านก็จะแสดงความคาดหวังของสังคมที่มี ต่อสตรีในลักษณะเช่นนั้น คือสตรีที่เป็นบุตรสาวมีหน้าที่ในการแต่งงานเพื่อสืบวงศ์ตระกูลหรือ เพื่อสืบราชวงศ์และสายสัมพันธ์ที่เกิดจากการแต่งงานกับฝ่ายสตรียังทำให้เกิดการผนวกรวมดินแดนให้ เป็นปึกแผ่นด้วย วรรณคดีและวรรณกรรมที่เป็นแหล่งข้อมูลต่างนำเสนอตรงกันว่าเมื่อถึงวัยที่มี คู่ครองได้ บิดามารดาจะเป็นผู้จัดหาคู่ครองให้บุตรตามที่ตนเองจะเห็นว่ามีความเหมาะสมในการ สร้างครอบครัว ในกรณีของบุตรสาวชาวบ้านหรือบุตรสาวคหบดีในนิทานพื้นบ้านเมื่อ แต่งงานแล้วบุตรเขยมักจะครอบครองทรัพย์สินมรดกของพ่อตา ในกรณีของเรื่องลแบบ พระเอก มักจะได้ปกครองบ้านเมืองของทั้งฝ่ายมเหสีและฝ่ายของพระองค์เองที่พระบิดามารดาขอให้ ที่ น่าสนใจคือ แหล่งข้อมูลทั้งสามประเภทต่างเล่ารูปแบบของการแต่งงานไว้ใกล้เคียงกับที่ปรากฏใน ตำนานการเกิดอาณาจักรแรกของชนชาติเขมรเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ บุตรเขยเป็นคนนอกที่เดินทาง มาพบแล้วมีความประสงค์จะแต่งงานกับนาง แต่ต้องผ่านเงื่อนไขบางอย่างเช่นการประลองปัญญา กับพ่อตาหรือการพิสูจน์ความสามารถหรือคุณสมบัติอื่น ๆ จนฝ่ายพ่อตามีความไว้วางใจบุตรสาว ให้ และเมื่อแต่งงานแล้วก็จะได้ครอบครองและปกครองดินแดน

ความแตกต่างของการแต่งงานเพื่อแสดงความกตัญญูนี้ คือเกณฑ์ในการเลือกผู้จะมาเป็นบุตรเขยซึ่งจะต่างกันไปตามประเภทของแหล่งข้อมูลและชนชั้นที่

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

ปรากฏในเรื่องซึ่งหมายถึงประเด็นที่ต้องการนำเสนอต่างกันไปด้วย เช่นในเรื่องรามเกียรติ์ กวีต้องการสดุดีเกียรติของพระรามในฐานะเทพอวตารและเน้นให้เห็นเดชานุภาพของพระรามเหนือกษัตริย์และเทพทั้งปวง เมื่อนางสีดามีอายุครบควรวิวาห์ได้ พระบาทชนกก็ทำพิธีชุบศรอันศักดิ์สิทธิ์และประกาศจะอภิเษกนางสีดาให้แก่ผู้ที่ยกศรได้⁸³ และพระรามก็สามารถยกศรได้และได้อภิเษกกับนางสีดา ในเรื่อง ลมเบงเรื่อง *ราชกุล* กวีต้องการแสดงให้เห็นทั้งผลของความกตัญญูและความมีบุญญาธิการของพระและนาง กล่าวคือเมื่อบุตรสาวมีความกตัญญูเชื่อฟังบิดามารดาก็ย่อมได้รับผลตอบแทนที่ดี นางเพราราชธิดา องค์สุดท้ายของพระเจ้าจันทรราช ยอมแต่งงานกับม้าที่พระบิดาทรงโปรดอย่างไม่เกี่ยงงอนผิดกับภคินีทั้งสององค์ ในที่สุดนางเพาก็จะได้รับรางวัลคือค้นพบว่าม้าก็คือราชกุลอดีตชาติพระโพธิสัตว์ซึ่งกลายร่างเป็นกษัตริย์หนุ่มรูปงามและได้ปกครองบ้านเมืองแทนพระบิดา⁸⁴ ในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องจะพบว่าสตรีไม่ว่าจะเป็นธิดากษัตริย์ บุตรสาวเศรษฐีหรือบุตรสาวชาวบ้านสามัญ พวกเธออยู่ในฐานะที่บิดามารดาจะยกให้แต่งงานกับใครก็ได้ ขึ้นอยู่กับการใช้เหตุผลตามสถานภาพของบิดามารดา⁸⁵ หากเป็นบุตรสาวชาวบ้านอย่างในเรื่อง *พ่อตาเลือกลูกเขย* บิดามารดาต้องการให้บุตรแต่งงานกับคนมีฐานะเพื่อเป็นหลักประกันอนาคตที่มั่นคง หากเป็นบุตรสาวเศรษฐี เหตุผลที่บิดามารดาขกบุตรตนเองให้แต่งงานด้วยก็เพื่อตอบแทนบุญคุณที่เคยช่วยชีวิตไว้หรือยกให้เป็นรางวัลในการประลองปัญญา แต่หากเป็นธิดากษัตริย์ เหตุผลที่ยกธิดาของตนให้ก็เพราะเห็นว่าบุรุษผู้นั้นเป็นผู้มีบุญญาธิการ มีปัญญาและมีความสามารถในการปกครองบ้านเมือง

ตามหลักเหตุผลที่ปรากฏในเรื่องเล่าเหล่านี้ จะเห็นว่าในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลมเบง เกณฑ์ในการเลือกบุคคลที่จะมาแต่งงานกับบุตรสาวจะเน้นที่การคัดเลือกบุคคลที่มีเดชานุภาพหรือเป็นผู้ที่มีบุญบารมี(ซึ่งอาจซ่อนตัวอยู่ในรูปของสัตว์ หรือเด็กกำพร้า หรือชายเข็ญใจ) ในสังคมฮินดู กษัตริย์อย่างพระรามก็คือสมมุติเทพ ส่วนในสังคมพุทธ ผู้มีบุญคืออดีตชาติพระโพธิสัตว์ เกณฑ์เหล่านี้ในที่สุดเป็นเรื่องการปลุกฝังให้ยอมรับโครงสร้าง

⁸³ บุญบา เรื่องศรี, “วรรณศิลป์และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมเขมรในรามเกียรติ์ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย์ เล่มที่ ๑-๑๐,” หน้า ๓๖.

⁸⁴ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (London: Oxford University Press, 1996), p. 170.

⁸⁵ ตัวอย่างรายชื่อนิทานพื้นบ้านที่เนื้อเรื่องกล่าวถึงบิดามารดาขกบุตรสาวให้เป็นคู่ครองบุรุษมีดังนี้ ๑. บุตรสาวชาวบ้านธรรมดา เรื่อง *พ่อตาเลือกลูกเขย* ๒. บุตรสาวเศรษฐี เรื่อง *สุภายิตรา* ๓๐ คำลึง *ชายสามสิบแปด* *เจ้ามิดดอก* *เจ้ากะลาคว่า* *ไอ้แห้ว* *หมู่บ้านประดู่ปีศาจ* ๓. ธิดาของพระราชา เรื่อง *เทวดาลิงผู้* *สิริมงคล* และ *อัมมงคล* *เจ้าขี้ม้า* *เจ้าบอดเจ้าอ้อย* *เจ้ามิดดอก* *สตรีจริง* *แม่จริง* *พ่อจริง* *เด็กกำพร้า* *สุภายิตรา* ๓๐ คำลึง เป็นต้น อ่านรายละเอียดได้ใน ประชุม ทรงศิลป์, *ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕* (กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๐)

สังคมที่มีลำดับชั้นชัดเจน ส่วนในนิทานพื้นบ้าน การคัดเลือกบุคคลที่จะมาเป็นบุตรเขยจะเน้นที่ศักยภาพในการเป็นผู้นำครอบครัวและปกครองทรัพย์สิน โดยจะพิจารณาจากปัญญาหรือความสามารถในการประกอบอาชีพหรือคุณสมบัติทั้งสองประการควบคู่กัน ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้คือ นอกจากจะเป็นอิทธิพลของความคิดทางศาสนาไม่ว่าจะพราหมณ์หรือพุทธที่ต่างกล่าวตรงกันว่าบิดามารดามีหน้าที่ในการจัดหาคู่ครองให้บุตรสาวแล้ว ความเป็นไปได้อีกประการหนึ่งก็คือ จากบันทึกของกาสปาร์ คาครูซ มิชชันนารีชาวโปรตุเกสบรรยายไว้ว่า สมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ยังไม่มีการสืบทอดมรดก หากเจ้าบ้านผู้ใดเสียชีวิต ทรัพย์สมบัติทุกอย่างจะตกเป็นของภักษัตริย์ ส่วนภรรยาและบุตรต้องไปหาที่ซ่อนตัวและเริ่มต้นชีวิตใหม่^{๘๖} ประเด็นดังกล่าวอาจส่งผลให้บทบาทของผู้เป็นบิดาในนิทานพื้นบ้านมักเน้นเรื่องการหาคู่ครองที่เหมาะสมให้กับบุตรสาวเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด และเหตุผลที่บรรดาพ่อตามักยกบุตรสาวให้เพราะคิดว่าบุรุษผู้นั้นมีแววที่จะปกครองบ้านและดูแลทรัพย์สินต่อไปได้ ส่วนบุตรสาวที่ปฏิบัติตามความต้องการของบิดามารดาก็จะได้รับผลตอบแทนที่ดีกับตัวเธอทุกครั้งไป กล่าวคือพวกเธอก็จะมีสามีที่มีฐานะมั่นคง หากไม่ได้เป็นเศรษฐีในย่านนั้นก็ไปถึงขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือเป็นพระราชินี ธิดาภักษัตริย์ทุกพระองค์ที่แต่งงานกับบุรุษที่พระบิดาเลือกไม่ว่าเขาจะอยู่ในรูปแบบใด สุดท้ายแล้ว เขาเหล่านั้นก็จะได้เป็นภักษัตริย์และได้สืบราชวงศ์ปกครองบ้านเมืองสืบไป แต่ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใด ทรรศนะเรื่องการแต่งงานกับบุคคลที่พ่อแม่จัดหาให้คือการแสดงความกตัญญูขั้นสูงจะส่งอิทธิพลต่อความคิดของคนเขมรนับจากนั้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และในบางกรณี การแสดงความกตัญญูด้วยการเชื่อฟังคำสั่งบิดามารดาทุกประการก็อาจไม่ได้อยู่ในรูปของการแต่งงานเสมอไป ขึ้นอยู่กับข้อเรียกร้องของสังคมว่าต้องการให้สตรีกระทำการกิจใด แต่หลักการสำคัญของการแสดงความกตัญญูก็ยังคงอยู่คือ สตรีต้องแสดงความกตัญญูด้วยการเชื่อฟังบิดามารดา(ซึ่งอาจเป็นบิดามารดาโดยกำเนิดหรือเป็นบิดามารดาในรูปของความเปรียบคือสังคมและประเทศชาติ)โดยอุทิศตนให้อย่างไม่มีเงื่อนไข

อย่างไรก็ตาม เรื่องลอบหรือในนิทานบางเรื่องนำเสนอต่างไปจากกรณีที่กล่าวถึงข้างต้น กล่าวคือมีบุตรในนิทานและเรื่องลอบบางเรื่องที่แสดงให้เห็นการไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดาเรื่องคู่ครองหรือการที่บุตรปฏิบัติตามคำสั่งของบิดามารดาแต่ก็ไม่ได้ผลตอบแทนที่ดี แต่ก็มีเหตุผลที่จะนำเสนอเช่นนั้น เช่นในเรื่องลอบ *พุดแสนนางกังรี* นางกังรีปฏิบัติตามคำสั่งของนางยักษ์สันทมาร ผู้เป็นมารดาซึ่งเขียนจดหมายฝากพุดแสนมาว่าให้แต่งงานทันทีที่พุดแสนถึงเมือง (เนื้อความจริงในสารคือนางยักษ์สันทมารส่งมาพุดแสนพร้อมม้าทันทีที่มาถึง แต่พุดแสนพบฤาษีระหว่างทางและฤาษีจัดการแปลงสารให้) แม้จะเป็นบุรุษแปลกหน้าที่น่าไม่เคียดจัญมาก่อน แต่นางกังรีก็ปฏิบัติตามอย่างไม่เกียจจน แต่นางกังรีก็ไม่ได้ครองคู่กับ

^{๘๖} เดวิด แชนเลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสารและคนอื่นๆ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๓.

พุทธแสนเพราะผลกรรมที่นางและมารดาซึ่งเป็นยักษ์กระทำไว้ และพุทธแสนมีภารกิจในการนำยา กลับไปรักษาดวงตาของมารดาและป้าทั้งสิบเอ็ดคน⁸⁷ กวีต้องการเน้นบทบาทของพุทธแสนในการ ทำหน้าที่บุตรกตัญญูมากกว่า และต้องการเน้นว่าเพราะผลกรรมที่ทำในชาติปางก่อนทำให้นางกักริ ต้องพลัดพรากจากพุทธแสนต่อไป แม้นางกักริจะปฏิบัติตามคำสั่งของมารดาแล้วแต่ยังไม่ได้รับ ผลตอบแทนที่ดีเพราะผลกรรมที่นางทำไว้มีมากกว่านั่นเอง

ในนิทานพื้นบ้านเรื่อง *ชายชุกปุ* การที่นางเพาไม่ปฏิบัติตาม คำสั่งของบิดาเนื่องจากกวีต้องการเน้นในเรื่องผลบุญที่สั่งสมมาจากชาติที่แล้ว เรื่องเล่าถึงนาง เพาบุตรที่สุดท้องของเศรษฐีไม่ยอมแต่งงานกับบุรุษฐานะร่ำรวยที่บิดาหามาให้ แต่กลับไปผูกใจรัก ใคร่อยู่กับบุรุษยากจนที่มีอาชีพชุกปุขาย การกระทำของนางเพาโดยหลักการนี้ก็ถือว่าเป็นบุตรที่มีความ กตัญญูคือไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของบิดา และผลของการไม่เชื่อฟังบิดามารดาทำให้เธอถูก บิดาไล่ออกจากบ้านไปอยู่กับบุรุษเชยใจผู้หนึ่ง แต่เรื่องกลับหักเหโดยแสดงให้เห็นว่านางเพา สามารถเลือกคู่ครองได้อย่างถูกต้องเพราะต่อมาภายหลังมีเทวดามาช่วยสามีและครอบครัวของเธอ ให้ร่ำรวยขึ้นมาได้และมีฐานะที่มั่งคั่งกว่าเศรษฐีผู้บิดาและพี่น้องทั้งหมดด้วยซ้ำ ทั้งนี้เพราะกวี ต้องการนำเสนอว่านางเพาเป็นผู้มีบุญ บุญของนางทำให้นางเลือกบุรุษคู่ชีวิตได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ เรื่อง *ชายชุกปุ* ยังแสดงให้เห็นวิถีคิดของคนเขมรก่อนที่จะรับอิทธิพลจากภายนอก ฉื่อน ปริสตุสกี (Jean Przyluski) เสนอประเด็นที่น่าสนใจไว้ว่า การศึกษานิทานพื้นบ้านเขมรน่าจะเป็น สิ่งที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนเขมรก่อนที่จะรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียและจีนได้ การนำเสนอภาพสตรีในนิทานพื้นบ้านเขมรจึงน่าจะสะท้อนมุมมองดั้งเดิมที่คนเขมรมีต่อสตรี ก่อนที่จะรับอิทธิพลจากภายนอกได้ไม่มากนักน้อย นิทานเรื่อง *ชายชุกปุ* ก็เป็นเช่นนั้นกล่าวคือ สะท้อนวิถีคิดของคนเขมรก่อนที่จะรับอิทธิพลจากภายนอกเรื่องการแต่งงานเพื่อแสดงความกตัญญู กรอบในเรื่องการแสดงความกตัญญูของบุตรสาวด้วยการแต่งงานกับคนที่บิดามารดาจัดการให้ ไม่ใช่กรอบที่ตายตัวเสมอไป บุตรสาวจึงสามารถโต้แย้งและแสดงความรู้สึกที่แท้จริงของตน ออกมาได้ แม้เหตุผลในการอธิบายยังอิงอยู่กับเรื่องของผลบุญ แต่ก็ยังมีส่วนที่เป็นความคิดความ เชื่อเดิมของคนในสังคมที่ให้พื้นที่แก่สตรีในฐานะของคนที่มีความคิดและเลือดเนื้อ ไม่ใช่คนใน อุดมคติที่ต้องกระทำทุกอย่างตามกรอบที่สังคมกำหนด

กล่าวโดยสรุป ความกตัญญูเป็นคุณสมบัติทางจิต วิทยาณที่สังคมเขมรมอบหมายให้สตรีที่เป็นบุตรสาวปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อให้บุตรสาวก้าวเข้ามารับ หน้าที่ในการบำรุงเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว และรักษาสถาบันครอบครัวให้ดำเนินไปได้อย่าง ราบรื่น การแสดงออกถึงความกตัญญูขั้นสูงสุดคือการแต่งงานกับบุรุษที่บิดามารดาเป็นผู้เลือกให้ นอกจากนี้จะสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องความกตัญญูทำให้ชีวิตของบุตรสาวเป็นเสมือนสมบัติ

⁸⁷ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, pp. 167-168.

ของบิดามารดาที่จะเก็บรักษาหรือยกให้ใครก็ได้ตามที่เห็นสมควรแล้ว ยังทำให้เห็นภารกิจหนึ่งที่สังคมเขมรมอบหมายให้สตรี คือการสร้างครอบครัวเพื่อสืบทอดเผ่าพันธุ์ ผืนดินและทรัพย์สินสมบัติ ทั้งปวงที่บรรพบุรุษเป็นผู้ตั้งสมมา

ข. บทบาทในการครองเรือน

สำหรับสังคมเขมร พื้นที่ในครัวเรือนกับความเป็นสตรีครบลักษณะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นการต่อรองแลกเปลี่ยนระหว่างระบบปิตาธิปไตยกับการเข้ารับปฏิบัติหน้าที่ของสตรีที่ชัดเจนที่สุด แม้อาจจะมองได้ว่าพื้นที่ในครัวเรือนเป็นสิ่งที่สร้างความหมายอันคลุมเครือในการพิจารณาถึงบทบาทและสถานภาพของสตรีเขมรได้มากก็ตาม กล่าวคือความเป็นสตรีครบลักษณะทำให้สตรีเขมรมีอำนาจอย่างแท้จริงในพื้นที่ในครัวเรือน หรืออำนาจที่เธอมีเป็นเพียงการควบคุมจากสังคมให้เธอรับหน้าที่ตามที่สังคมมอบหมายเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะในทางหนึ่งดูเหมือนว่าสังคมจะมอบหมายให้สตรีเป็นผู้มีอำนาจเต็มมือในการดูแลพื้นที่ในครัวเรือนทั้งหมด อาทิ การดูแลความเป็นอยู่ทางกายภาพและทางด้านอาหารการกินให้กับสมาชิกในครอบครัว การเป็นผู้ช่วยสามีเรื่องการประกอบอาชีพและการเก็บรักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้ รวมถึงสิ่งที่สังคมมอบหมายให้สตรีปฏิบัติเป็นพิเศษคือการให้ภรรยา มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้รักษาสถาบันครอบครัวให้ดำเนินต่อไป การปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่บกพร่องจะทำให้สตรีได้รับการขนานนามว่าเป็นสตรีครบลักษณะและยังมีอำนาจในการตัดสินใจภายในพื้นที่ในครัวเรือนมากยิ่งขึ้น

แต่ในอีกทางหนึ่ง เลคเจอร์วูดซึ่งศึกษาระบบเพศสถานะในเขมรกล่าวว่าศาสนาพุทธในฐานะเป็นระเบียบใหญ่ที่ควบคุมสังคมเขมรก็เป็นศาสนาที่เสริมระบบเพศสภาพในเขมรให้ขึ้นไปอย่างมีลำดับขั้น โดยจัดวางให้บุรุษเหนือกว่าสตรีโดยกำเนิด แนวคิดเรื่องบุญกรรมและการสะสมบุญถูกใช้อธิบายเรื่องสถานะของคนที่อยู่ในสังคม กล่าวคือผู้ที่มีสถานะทางสังคมสูงไม่ว่าจะโดยวัย ชาติตระกูล ฐานะหรือเพศสถานะ เป็นเพราะผลบุญที่พวกเขาสะสมมาตั้งแต่ชาติที่แล้วและต่อเนื่องมาถึงชาตินี้ การที่เข้ามาเป็นสตรีเพราะชาติที่แล้วพวกเขาสะสมบุญมาน้อยกว่าบุรุษและโอกาสในการสะสมบุญในชาตินี้ก็น้อยกว่าไปโดยปริยายเพราะพวกเขาไม่สามารถเป็นสมาชิกสงฆ์ได้ สิ่งที่เขาทำได้คือการบำรุงเลี้ยงสงฆ์เท่านั้น ด้วยความด้อยกว่าประการนี้จึงทำให้สตรีต้องพยายามทำหน้าที่ของเธอตามที่สังคมกำหนดให้ดีที่สุด ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวก็คือหน้าที่ของสตรีที่เป็นภรรยา เป็นมารดา เป็นบุตรสาว และเป็นอุบาสิกา(ในการดูแลสถาบันสงฆ์) อันอาจเป็นวิถีที่ทำให้เธอสะสมบุญได้มากพอสำหรับชาติหน้าที่จะเกิดมาเป็นบุรุษได้ กล่าวโดยย่อที่สุดคือการเป็นสตรีครบลักษณะนั่นเอง นอกจากนี้ แนวคิดในพุทธศาสนาซึ่งมีการ

กล่าวถึงหน้าที่ของภรรยา ๕ ประการไว้ในคัมภีร์สังคาลสูตร^{๘๘} และกล่าวถึงวิธีปฏิบัติหน้าที่ภรรยา ฟังมีต่อสามีมีอิทธิพลอย่างมากในการกำกับควบคุมสตรีเขมร ในแง่นี้จะเห็นว่าสตรีถูกควบคุมจาก สังคมให้รับหน้าที่รักษาสถาบันครอบครัวและ โครงสร้างทางสังคมที่มีลำดับชั้นให้ดำรงอยู่ต่อไป ด้วยนัยที่ขัดแย้งกันเหล่านี้ทำให้ในทางหนึ่งสตรีเขมรมีอำนาจมากในการจัดการกับพื้นที่ใน ครัวเรือน แต่ในอีกทางหนึ่งก็อาจมองไปได้ว่าอำนาจที่เธอมีเป็นอำนาจที่ถูกสังคมกำกับให้รับใช้ สังคมที่ในที่สุดจะเห็นว่าจัดวางบุรุษไว้เหนือกว่าสตรี

บทบาทของสตรีเขมรกับการจัดการพื้นที่ในครัวเรือน สอดคล้องกับสิ่งที่เลดเจอร์วูดเสนอไว้ กล่าวคือการต่อรองระหว่างระบบบิดาธิปไตยกับสตรี เป็นไปในลักษณะที่เห็นได้ชัดว่าเป็นการยื่นเงื่อนไขให้สตรีรับ โดยมีแนวคิดกุลสตรีเป็นเครื่องมือ สำคัญที่สังคมใช้ควบคุมสตรี หากสตรียอมอยู่ในความควบคุมของสังคมอย่างเคร่งครัดโดยการทำ ตัวเป็นกุลสตรีให้สมบูรณ์แบบที่สุด สังคมก็จะตอบแทนโดยการมอบอำนาจให้สตรีจัดการบริหาร พื้นที่ภายในครัวเรือนอย่างเต็มที่ ควรตั้งข้อสังเกตด้วยว่าอำนาจดังกล่าวไม่ใช่อำนาจที่มีเหนือบุรุษ ผู้เป็นสามี หากแต่เป็นอำนาจในการควบคุมปกครองคนอื่น ๆ เช่น บุตรหลานและบริวารในบ้าน เพื่อให้กิจการภายในครัวเรือนดำเนินไปอย่างราบรื่นและให้ผลตอบแทนที่ดีเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของ สมาชิกภายในครัวเรือนเอง แต่ไม่ว่าจะมีอำนาจหรือไร้อำนาจ สิ่งที่สังคมเขมรตั้งเกณฑ์ไว้สำหรับ ประเมินสตรีในการจัดการกับพื้นที่ในครัวเรือนมีสองลักษณะคือเรื่องการจัดวางความสัมพันธ์ ระหว่างสามีและภรรยา และเรื่องบทบาทหน้าที่ของภรรยาที่ต้องอุทิศตัวให้กับสามีและครอบครัว ซึ่งทั้งสองลักษณะนี้เป็นทั้งการกำกับสตรีให้มีสถานะเป็นรองบุรุษและในขณะเดียวกันก็อาจเป็น ช่องทางที่ให้อำนาจแก่สตรีเขมรได้ ดังจะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

ข. ๑ นุ่มนวล อ่อนโยน อ่อนหวาน และสงบปากสงบคำ

คุณสมบัติของกุลสตรีที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน ถัดไปจากเรื่องรูปโฉมคือกิริยามารยาท เรื่องรามเกียรติ์ เรื่องลางและนิทานพื้นบ้านต่างนำเสนอ คุณสมบัติข้อนี้ไปในทิศทางเดียวกันคือสตรีต้องมีกิริยามารยาทดี มีความนุ่มนวล อ่อนโยน พุดจา ไปเพราะอ่อนหวาน มีความเคารพเกรงกลัวและให้เกียรติสามี และรู้จักวางตัวอย่างเหมาะสมกับคน ทุกระดับ สังคมเขมรให้คุณค่าว่านั่นคืออำนาจของสตรีที่จะอำนวยความสะดวกให้เธอประสบความสำเร็จใน การกิจทุกประการ การพยายามสร้างความอ่อนโยนให้เป็นสิ่ง que แสดงถึงอัตลักษณ์ของสตรีเขมร เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าลำดับชั้นทางสังคมเป็นสิ่ง que สังคมเขมรให้ความสำคัญ ความ

^{๘๘} คำสอนในพุทธศาสนา คัมภีร์สังคาลสูตร ที่ฉนิกาย ปาฎิกวรรคระบุน้ำที่ของภรรยาห้าประการคือ หนึ่ง จัดการงานดี สอง สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี สาม ไม่ประพฤตินอกใจ สี่ รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ และ ห้า ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

อ่อนโยนและความอ่อนน้อมถ่อมตนของสตรีเขมรถูกใช้เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยรักษาสภาพดังกล่าวให้ดำเนินอยู่ต่อไป

แนวคิดเรื่องกิริยามารยาทของสตรีที่เด่นชัดที่สุดปรากฏในเรื่องลเบงเรื่อง *โศกกุลกุมาร* ลักษณะนิสัยของภรรยาในอุดมคติมีลักษณะของการตราเป็นกฎและแสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ในส่วนท้ายของเรื่อง เมื่อโศกกุลกุมารกับนางสุขุมาลันทาเทวีจะลาท้าวสัตตกฤทกับพระมเหสีกลับบ้านเมืองของตน ท้าวสัตตกฤทสอนหลักการปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรมให้กับโศกกุล ในขณะที่พระมเหสีสอนหลักการครองเรือนให้กับพระธิดา หลักการครองเรือนอยู่ในรูปภรรยาครบลักษณะ ๔ ประเภทคือ มาตุภรรยา ภคินีภรรยา มิตุภรรยา และทาสีภรรยา และภรรยาขาดลักษณะ ๓ ประเภทคือ เพชฌฆาตภรรยา โจริภรรยา และ สตุภรรยา ลักษณะของภรรยาทั้ง ๗ ประเภทนี้สามารถเทียบได้กับคำสอนในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงลักษณะของภรรยาในอุดมคติไว้เป็นข้อ ๆ เช่นเดียวกัน* เนื้อหาคำสอนเรื่องลักษณะนิสัยของภรรยาในอุดมคติสามารถสรุปได้เป็น ๔ ประเด็นคือ คำสอนเกี่ยวกับกิริยามารยาท คำสอนเกี่ยวกับการปรนนิบัติสามีให้มีความสุขทั้งกายและใจ คำสอนเกี่ยวกับเรื่องเพศวิถี และคำสอนเกี่ยวกับการรับผิดชอบงานและการรักษาทรัพย์ คำสอนในส่วนของกิริยามารยาท และการปรนนิบัติสามีให้มีความสุขทั้งกายและใจนั้นกล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบการปฏิบัติตัวของภรรยาที่พึงมีต่อสามีที่สังคมเขมรกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ

การแบ่งประเภทของภรรยาออกเป็นภรรยาครบลักษณะและภรรยาขาดลักษณะในเรื่อง *โศกกุลกุมาร* ก็เพื่อกำกับวิธีที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามีทั้งเรื่องการพูด การวางตนในสถานภาพของภรรยา รวมถึงข้อห้ามที่ภรรยาไม่ควรกระทำอย่างเด็ดขาด อาทิเช่น ภรรยาต้องรักสามีเสมอ อดทน ไม่โกรธง่าย(ภคินีภรรยา) ไม่ทำให้สามีไม่พอใจ รักใคร่และต้อนรับสามีเสมือนยามเห็นมิตรจากแดนไกลมาถึง (มิตุภรรยา) พุดจาไพเราะ รู้จักฝากตัวให้สามีสงสาร ถ้าสามีรักทาสสตรีคนใดให้รักด้วยและตามใจสามี ถ้าสามีโกรธต้องไม่โกรธตอบ ไม่ทะเลาะตอบ ห้ามต่อปากต่อคำกับสามี (ทาสีภรรยา) นอกจากจะนอนน้อมถ่อมตนกับสามีแล้วภรรยาที่ดีต้องรู้จักเอื้อเพื่อเกื้อกูล มีอภัยสยต่อญาติพี่น้องของสามี (มาตุภรรยา) แต่หากภรรยาคนใดไม่ปฏิบัติตามนั้นเช่น คือ ชอบหาเรื่องทะเลาะกับสามี พุดจาตะคอก ไม่รู้จักยกย่องสามี ชอบใช้คำพูดคำหยาบ ประจาน หรือแม้แต่ใช้คำพูดที่ไม่แสดงความเคารพหรือความเกรงใจสามี ภรรยาผู้นั้นก็เปรียบดั่งเพชฌฆาตคือสตรีนักฆ่าผู้ฆ่าสามีให้ตายหรือเป็นภรรยาที่ตั้งตนเป็นศัตรูกับสามี เรื่องลเบงเรื่อง *โศกกุลกุมาร* เป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญของเขมร คำสอนที่วางบทบาทและสถานภาพใน

* ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายและสุชาตชาดกกล่าวถึงลักษณะและชนิดของภรรยาไว้ ๗ ชนิดคือ ๑. ฆกาภรรยา (ภรรยาผู้ฆ่า) ๒. โจริภรรยา ๓. อภัยภรรยา ๔. มาตุภรรยา ๕. ภคินีภรรยา ๖. สขีภรรยา (ภรรยาเสมอเพื่อน) และ ๗. ทาสีภรรยา ซึ่งเป็นการแบ่งประเภทที่มีเนื้อหาตรงกับที่ปรากฏในเรื่อง *โศกกุลกุมาร* แต่อาจต่างกันตรงชื่อเรียกภรรยาบางประเภทเท่านั้น

ครัวเรือนระหว่างสามีและภรรยาจึงแพร่กระจายไปในวงกว้างที่น่าสนใจคือคำสอนเหล่านี้แสดงให้เห็นอิทธิพลจากแนวคิดในศาสนาพุทธที่เน้นรักษารูปแบบของสังคมแบบมีลำดับชั้น โดยวางสถานภาพของบุรุษไว้เหนือสตรีอย่างชัดเจน” เพราะเนื้อหาของคำสอนในเรื่องโลกกุกุมารตรงกับที่ปรากฏในคัมภีร์สิงคาลกสูตรอย่างไม่ผิดเพี้ยน และแนวคิดในลักษณะเดียวกันยังปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ อีกเช่นใน วิชาขุทธ อังคุตตรนิกาย กล่าวว่า “ สุภาพสตรีผู้มีปรีชา ย่อมไม่ดูหมิ่นสามี ผู้หมิ่นเพียงรวนขวายอยู่เป็นนิตย์ เลี้ยงตนอยู่ทุกเมื่อ ให้ความปรารถนาทั้งปวง ไม่ยังสามีให้จู้จี้ เคืองด้วยถ้อยคำแสดงความหึงหวง และยอมบูชาผู้ที่เคารพทั้งปวงของสามี เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ประพฤติเป็นที่พอใจของสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้”⁸⁹ ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือคำสอนเกี่ยวกับภรรยาครบลักษณะและภรรยาขาดลักษณะทั้ง ๘ ประเภทที่ปรากฏในเรื่องโลกกุกุมารนี้ตรงกับที่ปรากฏในจูบาบสุรีสำนวนหมื่นไม ซึ่งเป็นฉบับที่คนเขมรรู้จักและอ้างถึงอย่างกว้างขวางที่สุด และอาจแพร่กระจายในสังคมเขมรมาแล้วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗⁹⁰ สิ่งที่เห็นอย่างชัดเจนคือแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของภรรยาในอุดมคติมีการถ่ายทอดจากเล่มหนึ่ง ไปสู่อีกเล่มหนึ่งและแนวคิดดังกล่าวก็แพร่กระจายไปสู่การรับรู้ของสังคมเขมรมาเป็นเวลานานแล้ว

รางวัลและบทลงโทษที่สตรีครบลักษณะและสตรีขาดลักษณะจะได้รับเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของศาสนาที่เชื่อมโยงระหว่างสตรีกับบทบาทในครัวเรือนเข้าหากัน แนวคิดเรื่องการสะสมบุญในพุทธศาสนาถูกนำมาใช้เป็นรางวัลสำหรับสตรีที่เป็นภรรยาและปฏิบัติตัวตามหลักการครองเรือนที่ดี รางวัลที่สตรีจะได้รับทั้งในชาตินี้และต่อเนื่องไปถึงชาติต่อ ๆ ไปล้วนอยู่ในรูปของผลบุญ กล่าวคือสตรีผู้นั้นจะได้รับการยกย่องในฐานะของ

** ตอนที่พระศาสดาบัญญัติกฎระเบียบต่าง ๆ ในพระธรรมคำสอนนั้น สภาพความเชื่อ ความรู้สึกของคนในสังคมส่วนใหญ่ยังจัดวางสถานภาพของบุรุษไว้เหนือสตรี เห็นได้จากแม้ศาสนาพุทธจะพยายามยกระดับสถานภาพของสตรีให้เท่าเทียมบุรุษแม้แต่เรื่องของโอกาสในการเข้าถึงนิพพาน แต่ข้อบังคับของภิกษุและภิกษุณีก็มิไม่เท่ากัน ภิกษุณีต้องรักษาศีล ๓๑๑ ข้อ ในขณะที่ภิกษุมีเพียง ๒๒๗ ข้อ นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงบัญญัติกรรม ๘ ให้ภิกษุณีถือปฏิบัติเป็นพิเศษนอกเหนือจากวินัยของสงฆ์ โดยพระองค์เปรียบเทียบว่าเป็นการล้อมรั้วหรือสร้างทำนบกั้นไม่ให้ภิกษุณีเป็นเหตุแห่งความเสื่อมแก่พระพุทธศาสนาได้ง่าย (อ่านรายละเอียดเรื่องวินัยบัญญัติ ๓๑๑ ข้อ และกรรมแปดข้อได้ใน ลัทธิวัตร ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.) จะเห็นได้ว่าแม้แต่ในช่องทางที่พุทธศาสนาเปิดโอกาสให้สตรีและบุรุษเข้าถึงหนทางดับทุกข์ได้เท่าเทียมกัน แต่ภิกษุณีเองก็ยังมีพระวินัยที่ควบคุมการปฏิบัติมากกว่าบุรุษ ดังนั้นในบรรยากาศของสังคมทั่วไป การจัดวางสถานภาพบุรุษไว้เหนือสตรีจึงเป็นเรื่องที่เห็นได้ชัด

⁸⁹ ลัทธิวัตร ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๒๑-๒๒.

⁹⁰ พุทธศาสนานิตย, จูบาบสุรี, หน้า ๑๘-๒๘.

ภรรยาครบลักษณะ เป็นสตรีมีค่า ตายไปก็จะได้ขึ้นสวรรค์ชั้นดุสิต หากเป็นเทพธิดามาจุติก็จะได้เกิดในตระกูลดี มีปัญญา มีรูปโฉมงดงาม ได้เป็นถึงมเหสีของพระราชาราช ส่วนบทลงโทษของสตรีที่ไม่อยู่ในกรอบของภรรยาที่ดีมีตั้งแต่ต้องตกนรก ๑ กัลป์ เมื่อได้เกิดแล้วก็จะไปเป็นสตรีแพศยา (ในเรื่องลงเบงใช้คำว่าพุกามาซึ่งแปลว่าดอกทอง) อปลักษณ์ เป็นยักษ์ฉิม เป็นสตรีที่ไม่มีสามี ๕๐๐ ชาติ ด้วยเหตุที่สตรีเหล่านี้มีจิตใจที่อยู่นอกพระธรรม เป็นต้น

ข้อที่น่าสังเกตคือ การกล่าวถึงผลดีของการเป็นสตรีครบลักษณะแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสตรี หน้าที่ในครัวเรือน คำสอนทางศาสนาและการรับใช้ชาติเข้าด้วยกัน กวีกล่าวว่าหากสตรีคนใดปฏิบัติตามคำสอนก็จะไม่มีใครมาตำหนิถึงมารดาได้ และหากประสงค์พุทธญาณก็จะได้เพราะมีมารยาทดี การจบคำสอนในแง่ที่ว่าปฏิบัติตัวที่ดีของบุตรสาวเป็นสิ่งที่ช่วยรับประกันชื่อเสียงของมารดาแสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธกับแนวคิดชาตินิยมกล่าวถึงหลักการที่คล้ายคลึงกันคือ การมอบบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาทางวัฒนธรรมแก่ชนชาติให้กับสตรี ผู้เป็นมารดามีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และขนบธรรมเนียมประเพณีไปยังบุตรสาว ความเชื่อมโยงระหว่างสตรีกับบทบาทในการเป็นผู้ส่งต่อทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่แนวคิดชาตินิยมในรุ่นหลังนำมาสานต่อให้เป็นภารกิจสำหรับสตรีเขมรได้ง่าย เพราะแนวคิดดังกล่าวมีรากฐานอยู่ในประวัติศาสตร์ของสังคมเขมรมานานแล้ว ส่วนการเสนอว่าการเป็นสตรีครบลักษณะผู้มีมารยาทดีเป็นอันดีอย่างหนึ่งที่สามารถทำให้สตรีบรรลุถึงพุทธญาณเป็นการตั้งรางวัลใจขึ้นสูงสุดสำหรับสตรี เพราะโดยปกติในระดับปฏิบัติการทางสังคม โอกาสและช่องทางในการบรรลุถึงพุทธญาณเป็นเรื่องที่สงวนไว้สำหรับบุรุษมากกว่า แต่หากกวีกล่าวเช่นนี้ก็แสดงว่า สตรีก็มีช่องทางในการเข้าถึงพุทธญาณเช่นกันและการเป็นสตรีครบลักษณะคือช่องทางเดียวที่เปิดไว้สำหรับสตรีโดยเฉพาะ

จากกรณีดังกล่าว หลักการทางศาสนาถูกกวีนำมาใช้เป็นแรงจูงใจในการกำกับควบคุมสตรีโดยผูกเข้ากับบทบาทความเป็นสตรีครบลักษณะที่สังคมต้องการให้สตรีปฏิบัติ ในทางตรงกันข้าม หากสตรีคนใดไม่ปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรี สตรีก็จะได้รับบทลงโทษซึ่งจะเห็นการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ในศาสนากับพื้นที่ในครัวเรือนอีกเช่นกัน กวีจะใช้คำว่าสตรีผู้หนึ่งมีการกระทำที่นอกกริดหรืออยู่นอกพระธรรม บทลงโทษที่สตรีขาดลักษณะเหล่านี้ได้รับจะเป็นไปตามลำดับขั้น เริ่มจากขั้นสูงสุดคือตกนรกอันเป็นบทลงโทษขั้นรุนแรงตามแนวคิดของศาสนาพุทธ ถัดจากบทลงโทษทางศาสนาก็คือการไม่มีสามีไปอีก ๕๐๐ ชาติ นับเป็นบทลงโทษทางครัวเรือนที่มีผลเชื่อมโยงกับพื้นที่ทางสังคมอย่างสูง เพราะการที่สตรีคนใดไม่มีโอกาสออกเรือนมีสามีก็แสดงว่าเธอผู้หนึ่งไร้คุณสมบัติของสตรีครบลักษณะซึ่งถือเป็นข้อบกพร่องขั้นร้ายแรงและเป็นเรื่องเสื่อมเสียชื่อเสียงในฐานะสตรีเขมร ความคิดดังกล่าวทรงอิทธิพลต่อวิถีคิดในสังคมเขมรจนปัจจุบัน

หากในเรื่องลเบงคือการตราลักษณะกิริยามารยาทของสตรีครบถ้วนโดยแจ่มแจ้งเป็นภรรยาประเภทต่าง ๆ นิทานพื้นบ้านก็เป็นเสมือนห้องแสดงภาพภรรยาประเภทต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในเรื่องลเบง กฎเกณฑ์ที่ระบุไว้เป็นข้อ ๆ เกี่ยวกับภรรยาครบถ้วนและภรรยาขาดลักษณะในเรื่องลเบงจะปรากฏเป็นภาพในนิทานพื้นบ้านทั้งการแสดงพฤติกรรมของภรรยาหลายประเภทเหล่านั้นและผลที่ได้รับ เรื่องที่เป็นตัวแทนของภรรยาครบถ้วนที่ชัดเจนที่สุดคือเรื่อง *ชายขี้เกียจมีภรรยาดี* นิทานเรื่องนี้โดดเด่นทั้งการแปรกฎให้เป็นภาพและแสดงผลดีที่ครอบครัวจะได้รับหากภรรยาปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นว่าคุณภาพที่เหนือกว่าของบุรุษผู้เป็นสามีปรากฏในสังคมเขมรทุกระดับชั้น อย่างไรก็ตามความหมายอีกแง่หนึ่งของเรื่องคือการสาธิตให้เห็นความเชื่อของคนเขมรที่ว่าหากภรรยาดีก็จะสามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตของสามีไปในทางที่ดีได้ ซึ่งเป็นช่องทางที่เปิดสำหรับแนวคิดเรื่องอำนาจของสตรีเขมร

พลังของนิทานเรื่องนี้อยู่ที่การสร้างภาพตรงกันข้ามที่ขัดแย้งกันอย่างมากระหว่างความบกพร่องของสามีและความสมบูรณ์แบบของภรรยา ความขัดแย้งนี้สร้างความหมายที่หลากหลายให้กับเรื่องและเปิดพื้นที่ให้สตรีสามารถช่วงชิงการสร้างอำนาจให้ตัวเองได้ เรื่องเล่าปูพื้นตั้งแต่ต้นเรื่องว่าสามีเป็นคนเกียจคร้าน เกียจชา ไร้คุณสมบัติของการเป็นผู้นำครอบครัวอย่างที่สังคมคาดหวัง ตั้งแต่แต่งงานกันมาชายคนนี้อาบน้ำตอน ยามหัวข้าวก็ลุกขึ้นมากินแล้วไปนอนต่อ แม้แต่ยาสูบภรรยาที่มวนให้ด้วย ในขณะที่สามีบกพร่องแต่ภรรยากลับเป็นภาพตรงข้าม กล่าวคือมีกิริยามารยาทดี รู้จักเคารพปรนนิบัติสามี ไม่มีปากเสียงโต้เถียงกับสามี เรื่องจะแสดงให้เห็นต่อๆมาว่าความบกพร่องของสามีเป็นสาเหตุให้ครอบครัวตกต่ำ เพราะการที่สามีไม่ทำงานทำให้ครอบครัวนี้เงินลง ๆ จนภรรยาไม่มีข้าวกิน ในขณะที่ความสมบูรณ์แบบของภรรยาจะทำให้ครอบครัวดีขึ้น ความสมบูรณ์แบบของภรรยาถูกขบขันให้เห็นอย่างชัดเจนในตอนที่จะขอให้ออกไปทำงาน เธอก็ยังแสดงความเคารพยำเกรงสามีเช่นเดิมและปรนนิบัติสามีอย่างไม่บกพร่อง วันหนึ่งภรรยาได้เตรียมหมาก ๕ คำ บุหรี่ ๕ มวน เข้าไปกราบสามีแล้วว่า “ขอโทษเถอะที่เราทั้งสองนี้ยากจนมาก เราไม่ได้ทำมาหากินอะไร ไม่มีอะไรจะกินแล้ว ขอให้พี่ไปตัดไม้ทำไถทำคราดเพื่อทำนากับเขา เพราะถึงฤดูทำนาแล้ว” เมื่อสามีไปป่าแล้วไม่ได้ไม้กลับมาภรรยาก็ไม่ได้ตำหนิหรือแสดงความไม่พอใจ ยังคงปรนนิบัติสามีอย่างไม่มีที่ติ ภรรยาเห็นก็วิ่งไปรับเอาเครื่องมือตัดไม้ พาสามีขึ้นบนบ้าน เอน้ำล้างเท้าให้ ภาพตรงกันข้ามของสามีและภรรยาในลักษณะนี้ในทางหนึ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นการจัดวางสถานภาพที่มีลำดับชั้นโดยสามีต้องเหนือกว่าภรรยาแม้เขาจะเป็นคนบกพร่องขนาดไหนก็ตาม แต่ภรรยาต้องไม่วิจารณ์และมีหน้าที่ต้องเคารพเทิดทูนสามีอย่างสม่ำเสมอ

แต่ในอีกทางหนึ่ง ภาพที่ขัดแย้งระหว่างสามีบกพร่องและภรรยาสมบูรณ์แบบกลับแสดงให้เห็นหนทางที่เพิ่มอำนาจให้ภรรยาในการชี้แนะและ

ต่อรองกับสามี และเพิ่มอำนาจให้ภรรยาและครอบครัวในสายตาของสังคมทั่วไป ในที่นี้นิทานบอกชัดว่าความอ่อนโยนและนอบน้อมต่อสามีคืออำนาจของสตรีผู้เป็นภรรยา สิ่งที่ทำให้สามีไม่อาจขังภรรยาได้ทั้ง ๆ ที่ตนเป็นคนเกียจคร้านมากก็คือกิริยาว่าจืดจางที่อ่อนหวานนุ่มนวลของภรรยา เขาต้องลุกจากการกินแล้วนอนเพื่อไปป่าและตัดไม้มาทำอุปกรณ์ทางการเกษตรตามคำแนะนำ (และตามความต้องการ) ของเธอ ที่น่าสนใจคืออำนาจของความอ่อนโยนของสตรีไม่ได้จำกัดเฉพาะภายในครัวเรือน แต่สามารถแผ่ขยายไปได้ทุกที่ที่สังคมมองเห็น ไม่เพียงแต่สังคมมนุษย์แต่ยังขยายรวมถึงสังคมที่สูงกว่ามนุษย์ด้วย * ดังที่ปรากฏในเรื่องว่าแม้สามียังไม่ทันได้ตัดไม้เพราะเอาแต่กินแล้วนอนแล้วเปรยว่าจะตัดไม้ถึงนั้นถึงนี้ แต่บังเอิญว่าต้นไม้ที่สามีหมายตามีรุกขเทวดาศัยอยู่รุกขเทวดากลับไม่มีที่อาศัยจึงตามสามีมาที่บ้านเพื่อหาทางฆ่าสามี แต่เมื่อได้เห็นการปรนนิบัติสามีอย่างดีเยี่ยมของภรรยา ความนุ่มนวล อ่อนหวานและกิริยาขย่งให้เกียรติสามีก็กลายเป็นอำนาจทางจิตวิญญาณที่ปกป้องสามีผู้กำลังถูกเทวดาปองร้ายได้

รุกขเทวดาคิดกันจะตามไปทำร้ายฆ่าชายจี๋เกียนั้น
ให้ตายคาบัน ไคบ้านไม่ให้มาตัดต้นไม้ที่พวกตนอาศัยอยู่ได้
ชายจี๋เกียนกลับมาถึงบ้านรุกขเทวดาก็ตามมาถึงรั้วบ้าน เห็น
ภรรยาวิ่งออกไปรับสามีถึงเชิงบัน ไค เอน้ำล้างเท้าให้สามี
โดยอำนาจคุณความดีของภรรยา เทวดาเข้าไปในบ้านไม่ได้
ไม่กล้าที่จะทำร้ายชายจี๋เกียนั้น ชายจี๋เกียนจึงรอดพ้นจาก
อันตรายขึ้นไปบนบ้าน⁹¹

ความดีของภรรยาเป็นทั้งอำนาจที่ปกป้องชีวิตสามีและเป็นอำนาจในการต่อรองทรัพย์สิน แต่น่าสนใจว่าอำนาจที่ว่านี้เป็นอำนาจที่ไม่ได้มีเหนือสามีแต่เป็นอำนาจเหนือผู้อื่นซึ่งในที่นี้คือรุกขเทวดา และอำนาจดังกล่าวเป็นพลังในการปกป้องสามีด้วยซ้ำไป เพราะเมื่อรุกขเทวดาไม่อาจทำร้ายสามีได้เพราะอำนาจแห่งความดีของภรรยาที่ปกป้องสามีอยู่ รุกขเทวดาก็ต้องเปลี่ยนมาเป็นการต่อรองไม่ให้สามีไปตัดต้นไม้โดยเสนอว่าจะบอกที่ฝังสมบัติให้ เมื่อสามีถามว่าจะให้สมบัติที่แห่งและรุกขเทวดาบอกสองแห่ง สามีตอบว่า *ไม่ตกลง ถ้าสี่แห่งจึงจะยอมแล้วต้อง โคนต้นไม้อื่นแทนด้วย* จากตัวอย่างที่คัดมาแสดงให้เห็นว่า หากภรรยาขย่งให้เกียรติสามี สิ่งนั้นก็จะเป็นอำนาจที่เพิ่มพูนพลังในการต่อรองของครอบครัวให้บรรลุความต้องการได้

* การจัดลำดับชั้นทางจักรวาลตามคติไตรภูมิและอาจสอดคล้องกับความเชื่อท้องถิ่นเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ เทวดาบางประเภทแม้จะอยู่ร่วมกับมนุษย์ได้ แต่เทวดาเหล่านั้นก็อยู่ในลำดับชั้นที่สูงกว่ามนุษย์

⁹¹ ประชुर ทรงศิลป์, ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕, หน้า ๘๕

นิทานเรื่องชายขี้เกียจมีภรรยาดีจบเรื่องด้วยสุภายศที่ว่า “ทรัพย์สินคงอยู่เพราะสตรีรู้จักเก็บรักษา บ้านใหญ่ร่มเย็นเพราะลักษณะสตรีที่ดี” ทั้งนี้เพื่อสรุปเห็นในท้ายที่สุดว่าการที่ภรรยาปฏิบัติตัวตาม บทบาทและหน้าที่ของตนเองได้อย่างไม่มีที่ติเป็นการสะสมบุญอันยิ่งใหญ่และทำให้เธอมีพลัง อำนาจทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าสามี(unequal soul) ในแง่ที่ภรรยาสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ที่บกพร่องของสามีได้ (แม้จะเป็นเพียงชั่วขณะก็ตาม) และยังเสริมศักยภาพให้สามีกระทำตาม บทบาทและหน้าที่ของตน ได้ดีขึ้น คือสามารถเป็นผู้นำดูแลเรื่องปากท้องของครอบครัวได้ การ สรุปจบด้วยภาพที่ภรรยามีความสำคัญกว่าสามีเช่นนี้จะไม่เคยปรากฏในเรื่องลเบงเลย

ข. ๒ แม่ศรีเรือนของสามีและบุคลครอบครัว

การปรนนิบัติสามี บิดามารดา และการดูแล บุตร บุคลครอบครัวและบริวารอย่างดีเป็นคุณสมบัติที่สตรีถูกเรียกร้องในระดับที่เข้มข้นและอาจจะเข้มข้นที่สุดในเขมร เมื่อดูจากรามเกียรติ์ จุบาบสุรีสำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส เรื่องลเบง และนิทานพื้นบ้าน ภาพของสตรีที่น่าเสนอล้วนทำหน้าที่มาทางคุณสมบัติข้อนี้เห็นได้ชัด การที่สีดาได้รับการยกย่องอย่างมากก็เพราะว่าเธอไม่เคยทอดทิ้งพระสวามียามตกทุกข์ได้ยาก แต่พร้อมที่จะละความสุขสบายทุกอย่างติดตามพระรามไปทุกแห่งหน อย่างไรก็ดี สิ่งที่สีดากระทำ อาจมีความหมายในแง่ของสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นความจงรักภักดีของภรรยาที่มีต่อสามีมากกว่า จะแสดงให้เห็นการอุทิศตนที่เป็นรูปธรรมอย่างแท้จริง คุณสมบัติเรื่องการปรนนิบัติสามีนี้เป็นสาร ที่ส่งออกมาจากจุบาบสุรีสำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสและเรื่องลเบงที่มองเห็นอิทธิพลของ พุทธศาสนาทั้งในส่วนของเนื้อเรื่องและแนวคิด คำสอนสตรีใน จุบาบสุรีสำนวนหอสมุดฯ บอก หลักที่สตรีควรปฏิบัติกับสามีอย่างชัดเจนซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับเนื้อหาคำสอนในคัมภีร์พุทธ ศาสนา ส่วนแหล่งที่มาของเรื่องลเบงรับมาจากปัญญาสชาดกและชาดกนอกนิบาต ฉะนั้นใน เรื่องลเบง แนวคิดหลักเรื่องบุญ-กรรมที่อธิบายเหตุและผลแห่งการกระทำที่ตัวละครแต่ละตัวได้รับ จึงเป็นสิ่งที่ปรากฏอย่างเด่นชัด และด้วยแนวคิดดังกล่าวทำให้ตัวละครเอกสตรีในเรื่องลเบงทุกตัว ร่วมกันสร้างภาพของกุลสตรีขึ้นมาชุดหนึ่งและเป็นสตรีที่มีคุณความดีตามอิทธิพลของพุทธศาสนา

ประเด็นเรื่องการเคารพเชื่อฟังและปรนนิบัติ สามีก็ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเช่นกัน นิทานพื้นบ้านบางเรื่องนำเสนอภาพการปรนนิบัติสามีของ สตรีราวกับจะยกระดับทางจิตวิญญาณให้เทียบเคียงได้กับเรื่องลเบง แต่นัยของการนำเสนอภาพ อาจไม่ใช่เรื่องเดียวกัน เพราะเรื่องลเบงมุ่งเชิดชูและรักษาสถานะของบุรุษที่อยู่เหนือสตรีตาม ระบบสังคมแบบปิตาธิปไตย ในขณะที่ในนิทานพื้นบ้าน การเรียกร้องการปรนนิบัติอย่างสูงของ ภรรยาอาจเป็นภาพมุมกลับที่แสดงให้เห็นความกังวลใจของบุรุษเกี่ยวกับสถานะของตนเองเมื่อต้อง แต่งงานแล้วเข้ามาอยู่ในแวดวงเครือญาติของฝ่ายภรรยา เรื่อง *สตรีจริง แม่จริง พ่อจริง* คือตัวอย่าง

กรณีนี้ ส่วนนิทานบางเรื่องก็แสดงภาพสตรีชาวบ้านที่ดีแผ่ความคิดและพฤติกรรมของภรรยาอย่างมีชีวิตชีวา มากกว่านั้น ความน่าขบขันที่ปรากฏในเรื่องเป็นสิ่งที่แยกความแตกต่างระหว่างนิทานพื้นบ้านกับเรื่องลอบเบงที่ต่างนำเสนอภาพของสตรีในลักษณะคู่ตรงข้าม ซึ่งอาจทำให้นิทานพื้นบ้านมีหน้าตาไม่ต่างจากเรื่อง ลอบเบงที่นิยมแบ่งโลกออกเป็นสองขั้วคือ โลกแห่งความดีและ โลกแห่งความชั่วร้าย แต่อารมณ์ขันทำให้นิทานพื้นบ้านไม่เป็นเพียงโลกแห่งความดีเลวอย่างตายตัว แต่จะสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านที่มีต่อเรื่องราวรอบตัวได้อย่างน่าสนใจและเป็นสิ่งที่แยกให้เห็นว่า ในความคาดหวังของสังคมที่เรียกร้องให้สตรีทั้งในเรื่องลอบเบงและในนิทานพื้นบ้านปฏิบัติภารกิจงานาประการที่ไม่ต่างกัน สตรีในเรื่องลอบเบงแทบไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็นหรือมีปฏิกริยาที่เป็นตัวของตัวเองเหมือนดังสตรีในนิทานพื้นบ้านบางเรื่อง ซึ่งอาจมองได้ว่า กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ตั้งไว้อย่างเป็นทางการในเรื่องลอบเบงนั้น เมื่อถึงเวลาปฏิบัติจริง ชาวบ้านมีวิธีที่จะรับและปรับกฎดังกล่าวให้เข้ากับวิถีการใช้ชีวิตของตน เรื่อง *เพื่อนสองคน* คือตัวอย่างของกรณีหลัง

เรื่อง *สตรีจริง แม่จริง พ่อจริง* เป็นเรื่องที่

นำเสนอภาพภรรยาที่อุทิศตนเพื่อสามีในระดับสูงสุดที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเขมร และแสดงถึงความต้องการของฝ่ายบุรุษในฐานะของสามีและบุตรเขยที่ต้องการการยอมรับอย่างไม่มีเงื่อนไข ในนิทานเรื่องนี้ ความหมายของสตรีจริงก็คือสตรีที่คู่ควรกับการได้รับการยกย่องว่าเป็นภรรยาอย่างแท้จริง คุณสมบัติของสตรีจริงตามที่ปรากฏในเรื่องแบ่งเป็นสองระดับคือระดับแรกเป็นคุณสมบัติภายนอก อาจเป็นเรื่องของรูปโฉมที่งดงามหรือฐานะที่ร่ำรวย และระดับที่สองเป็นเรื่องกิริยามารยาทที่ภรรยาต้องเชื่อฟังสามี อ่อนน้อมถ่อมตนและปรนนิบัติสามีและบุคคลรอบข้างสามีอย่างดี ซึ่งเป็นคุณสมบัติประการสุดท้ายที่จะชี้ขาดว่าใครคือสตรีจริง ตามเนื้อเรื่อง เมื่อพระราชานอกตามหาสตรีจริงโดยปลอมตัวเป็นบุรุษผู้ยากจน พระราชาเลือกสตรีคนแรกเพราะนางมีรูปโฉมงดงาม แต่นางไม่ผ่านบททดสอบของพระราชาดังแต่ขั้นที่สองคือเรื่องกิริยามารยาทและการวางตนต่อสามี มารดาของนางอบรมสั่งสอนให้นางปรนนิบัติสามี *ลูกเอ๋ย เจ้าจงรินน้ำวางไว้ที่ปลายเท้า จีบพู่หาคำวางไว้ให้ผิว เวลากลางคืนถ้าผิวลุกขึ้นหาหมากกิน หาน้ำดื่มจะได้พร้อมสรรพ²²* แต่สิ่งที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นความบกพร่องในฐานะภรรยาที่นางนั้นทำตามคำที่แม่บอก แต่บางทีก็ไม่ได้ทำ และเมื่อพระราชาทดสอบเรื่องความอดทนของภรรยาโดยการแกล้งมาแล้วอาเจียนกลืนเกลือออกไปทั่วห้อง ผลคือภรรยาออกปากตำหนิสามีว่า *คนอะไรไม่รู้ดื่มเหล้าอย่างนี้* และทำให้พระราชานำเลือกสตรีผู้นี้เพราะนางบกพร่องทั้งกิริยามารยาทต่อสามีและไร้ความอดทนในการปรนนิบัติรับใช้สามี ข้อบกพร่องดังกล่าวก็คือข้อบกพร่องของภรรยาขาดลักษณะประเภทเพชฌฆาตภรรยาที่ปรากฏ

²² ประยูร ทรงศิลป์, ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๘, หน้า ๒๑๑.

ในคำสอนตอนท้ายเรื่องของเรื่อง โภคกุลกุมาร* และเป็นข้อห้ามที่ไม่ให้สตรีกระทำในจุบาบสุรีสำนวนหมิ่นไม่วั้น** นั่นคือการที่ภรรยาคล้ออกปากกวิพากษ์วิจารณ์สามี สิ่งที่เกิดขึ้นต่อจากนี้แต่นิทานละไว้ไม่เล่าคือสตรีผู้นี้กลายเป็นแม่มายสามีทั้งหมดเพราะไม่ใช่สตรีจริงหรือไร้คุณสมบัติของการเป็นภรรยาที่ดี

สตรีผู้ผ่านการทดสอบของพระราชามีคุณสมบัติของสตรีจริงครบถ้วนทั้งสองระดับ กล่าวคือในระดับภายนอกนางเป็นบุตรสาวเศรษฐีระดับต่อมานางปรนนิบัติสามีตามที่มารดาสอนอย่างครบถ้วนและปรนนิบัติสามีอย่างไม่เคยตั้งคำถามใดๆ (คำสอนมีลักษณะเดียวกับที่มารดาของสตรีคนแรกสอนทุกประการ) ผู้เล่านิทานเรื่องนี้แปลงมาจากคำสอนในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงสาเหตุที่สตรีจะถูกดูสามี ๘ ประการ* และสาเหตุเหล่านั้นก็มาปรากฏในหัวข้อที่พระราชใช้ทดสอบภรรยาของตนว่าจะเป็นสตรีจริงหรือไม่ ยิ่งไปกว่านั้น บททดสอบของพระราชายังรวมถึงการทดสอบบิดามารดาของสตรีซึ่งจะมาเป็นพ่อตาแม่ยายด้วย โดยพระราชสร้างทำเป็นคนยากจนและอยู่ในตระกูลต่ำกว่า (เมื่อเทียบกับภรรยาซึ่งเป็นบุตรสาวเศรษฐี) ในตอนที่มาขอบุตรสาว เมื่อเป็นสามีภรรยากันพระราชาก็สร้างป่วย บิดามารดาของภรรยาที่รีบให้บุตรสาวดูแลรักษาให้หาย ต่อมาพระองค์สร้างทำเป็นคนติดสุราและเสียพนันให้พ่อตาแม่ยายชำระหนี้ให้จนสิ้นเนื้อประดาตัวกลายเป็นครอบครัวยากจน จากนั้นก็ใช้ให้ภรรยาไปหาขนมลลอคชองชายพอลี้นปากเลี่ยนท้องโดยที่ตนไม่ทำมาหากินอะไรเลย แต่แม้พระราชจะมีพฤติกรรมที่เลวร้ายขนาดไหน และเพื่อนบ้านจะยุยงให้พ่อตาแม่ยายริบจัดการไล่ลูกเขยผู้ไม่เอาถ่านแถมสร้างความเดือดร้อนตกตำให้ครอบครัวของตนมากเพียงใด แต่ทั้งภรรยาและพ่อตาแม่ยายก็ไม่เคยตำหนิพระราชหรือแสดงอาการรังเกียจเลยแม้สักครั้งเดียว พระราชาพอใจผลการทดสอบครั้งนี้มากและเปิดเผยฐานะที่แท้จริงพร้อมทั้งพาครอบครัวภรรยาทั้งหมดย้ายเข้าไปอยู่ในวัง

สิ่งที่เห็นชัดเจนจากนิทานเรื่องนี้คือผลดีหรือรางวัลที่ได้จากการเป็นสตรีจริง แม่จริง พ่อจริง โดยเน้นที่บทบาทของภรรยาในการปรนนิบัติสามี

* โทษลักษณะประการหนึ่งของเพศฆราวาสคือ การไม่รู้จักยกย่องสามี ดิเคียนสามี คำว่า ดูถูก หรือใช้คำพูดในลักษณะที่ไม่เกรงใจสามี (ออกญาพระคลัง โนง, เรื่องโภคกุลกุมาร (ภันเพญ: พุทธศาสนุบณชิตย, ๒๕๐๕)

** ข้อห้ามไม่ให้ภรรยากระทำอาการต่อไปนี้กับสามีในจุบาบสุรีสำนวนหมิ่นไม่วั้นคือ สามีทำอะไรผิดอย่าต่อว่า ให้อดทน ไม่ตำหนิ ไม่ดูถูก ไม่หนีออกจากบ้าน เมื่ออารมณ์เย็นลงค่อยพูดกับสามีด้วยเสียงอันไพเราะ สามีพูดว่ากล่าวต้องไม่โกรธเคือง ไม่ถือสา ไม่ให้แสดงกิริยาไม่ดี ไม่ใช่คำพูดกระโชกโฮกฮาก แสดงกิริยาดีอ้วน ไม่ยอมแพ้ ฯลฯ

* ในจุบาบสุรีสำนวนหมิ่นไม่วั้นระบุถึงสาเหตุที่ภรรยาอาจดูถูกสามีไว้แปดประการคือเพราะสามีพิการ เพราะสามีจน เพราะสามีมีตระกูลต่ำกว่า เพราะสามีโง่ เพราะสามีรูปชั่ว เพราะสามีไม่ทำงาน เอาแต่เที่ยวเล่น เพราะสามีชอบกินเหล้าเมา และเพราะสามีรัก ยามสามีจับตัวด้วยความรักก็ตำสามีกลับ

อย่างสมบูรณ์ไว้ข้อบกพร่อง หน้าที่ของมารดาในการถ่ายทอดความรู้ด้านการครองเรือนแก่ บุตรสาว และหน้าที่ของบิดาในการเป็นธุระจัดหาคู่ครองที่เหมาะสมให้กับบุตรสาว หรือกล่าวอีก นัยหนึ่งคือรางวัลของผู้ที่ปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมตามสถานะและหน้าที่ของตน แต่สิ่งที่ซ่อนอยู่ คือ การค้นหาและทดสอบว่าสตรีคนใดบ้างที่มีคุณสมบัติครบถ้วนทั้งสามประการนี้แสดงให้เห็น ความกังวลและความไม่มั่นใจในสถานภาพของตนเองของบุรุษในสังคมระดับชาวบ้านที่เครือข่าย ของสตรีมีความสำคัญอยู่มาก เมื่อการแต่งงานหมายถึงการย้ายตนเองเข้ามาอยู่ในเครือข่ายของสตรี บุรุษจึงต้องการความมั่นใจว่าตนจะได้รับการยอมรับจากภรรยาและพ่อตาแม่ยายอย่างไม่มีเงื่อนไข แต่สังคมชาวบ้านที่เป็นจริงบุรุษที่จะมาเป็นบุตรเขยต้องผ่านการทดสอบจากครอบครัวของสตรีอยู่ นานและต้องทำงานหนักพิสูจน์ตนเองจนกระทั่งบิดามารดาของสตรียอมรับ นิทานเรื่องนี้ได้แสดง ถึงภาพในมุขกลับที่สะท้อนทั้งความกังวลใจของบุรุษที่มีต่อสถานภาพของตนเองและสะท้อน ความคาดหวังของสังคมที่มีต่อสตรีผู้จะมาเป็นภรรยาซึ่งต้องมีความสมบูรณ์เพียบพร้อมและอุทิศ ตนให้สามีอย่างไม่เห็นแก่เห็นดเหนืออันเป็นคุณสมบัติทางจิตวิญญาณที่เทียบเคียงได้กับสตรีใน เรื่องลแบบ

คุณสมบัติของการปรนนิบัติดูแลสามีอีกแง่มุม หนึ่งคือภรรยาต้องเป็นผู้สนับสนุนความตั้งใจของสามีและอยู่เคียงข้างสามีจนกว่าจะประสบ ความสำเร็จ ลักษณะนี้ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเรื่อง *เพื่อนสองคน* ซึ่งเล่าถึงบุรุษสองคนเป็นเพื่อน กัน คนหนึ่งมีภรรยาครบลักษณะแต่คนหนึ่งมีภรรยาขาดลักษณะ(ในนิทานใช้คำว่าภรรยาดีและภรรยา ชั่ว) สามีผู้ที่มีภรรยาครบลักษณะคิดหารายได้เข้าครอบครัวโดยการไปวิดน้ำทะเลให้แห้งเพื่อหา ทรัพย์สินจากเรือสำเภาที่อัปปางและจับปลามาแปรรูปไปขาย ภรรยาผู้ครบลักษณะเห็นคิดด้วยและ เตรียมข้าวของให้สามีพร้อมสรรพ ทั้งคู่ช่วยกันวิดน้ำทะเลได้ ๕ วัน น้ำทะเลเล็กลงมาก ผูกปลา ในทะเลได้ยืมสามีภรรยาคุยกันก็เกิดความหวาดกลัวพากันไปอ้อนวอนให้ทั้งคู่เลิกวิดทะเลพร้อม กับช่วยกันคาบเอาทรัพย์สินเงินทองไปให้สองสามีภรรยาจนทั้งคู่มีทรัพย์สมบัติมากมาย เมื่อเพื่อน อีกคนที่มีภรรยาขาดลักษณะไปเยี่ยมและรู้สาเหตุที่ทำให้เพื่อนของตนร่ำรวยก็คิดเอาอย่างบ้าง แต่ เมื่อทำงานไปได้ ๕ วันเช่นกันภรรยาขาดลักษณะกลับเป็นฝ่ายเลิกล้มความตั้งใจและชวนสามี ทะเลาะจนกระทั่งผูกปลาไม่เกรงกลัว คนคู่นี้จึงไม่ได้ทรัพย์สมบัติอะไรติดมือกลับมาบ้านเลย

ประเด็นสำคัญที่นิทานเรื่องนี้เน้นคือการ สนับสนุนสามีและอยู่เคียงข้างสามีอย่างไม่ทอดยเป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะทำให้ครอบครัวประสบ ความสำเร็จหรือล้มเหลว ตั้งแต่เริ่มเปิดเรื่องเมื่อบุรุษที่มีภรรยาครบลักษณะปรึกษากับภรรยาว่าจะทำ อย่างไรดีเพื่อสร้างฐานะให้ร่ำรวย ภรรยาตอบว่า “*ที่ต้องการจะทำอะไรก็กิน จะให้ฉันปั่นด้ายทอดผ้า ขาย ฉันก็จะทำตามไม่ขัดใจที่หรอก*”⁹³ และเมื่อสามีเสนอว่าจะไปวิดน้ำทะเลเพราะเขาคิดว่าทะเลมี

⁹³ ประยูร ทรงศิลป์, ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๘, หน้า ๑๒.

สมบัติจากเรือสินค้าที่อัปปางลง แม้ข้อเสนอจะดูเป็นเรื่องที่ดูเลือนลอยจนแทบจะเป็นไปไม่ได้ แต่ภรรยากลับเห็นดีและปฏิบัติตามอย่างไม่เกี่ยงงอน เธอช่วยสามีอย่างแข็งขันจนน้ำทะเลเริ่มงวดจริง และทำให้ได้สมบัติในท้ายที่สุด เรื่องแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่เริ่มโครงการจนกระทั่งโครงการประสบผลสำเร็จ ภรรยาครบลักษณะมีบทบาททุกขั้นตอนตั้งแต่การแสดงความกระตือรือร้นในการร่วมประกอบอาชีพกับสามี การเป็นผู้ช่วยที่ดีในการเตรียมเสบียงอาหารสำหรับการทำงาน การเป็นผู้ร่วมงานที่อุทิศทั้งแรงใจ(คือเชื่อมั่นและไม่ตั้งข้อสงสัยในความคิดของสามี)และแรงกายอย่างมุ่งมั่น เมื่อเทียบกับภรรยาอีกคนหนึ่งซึ่งทำตามความต้องการของสามีเหมือนกัน แต่เมื่อถึงวันที่ ๕ แล้วนางกลับประกาศว่า “วิดหลายวันแล้วไม่เห็นได้ของอะไรเลย ข้าไม่เอาแล้ว เลิกวิดแล้ว” คำประกาศของนางทำให้นางกับสามีทะเลาะกัน และทำให้ในท้ายที่สุดทั้งคู่ประกาศว่า จะเป็นข้าใครก็ช่างมันเถิด เลิกวิดแล้ว ผูกปลาเห็นการทะเลาะกันของสามีภรรยาคู่นี้ก็ไม่เกรงกลัวและไม่เห็นความจำเป็นต้องนำทรัพย์สินมาให้ ความพยายามของครอบครัวนี้จึงล้มเหลวซึ่งนิทานก็ให้ภาพชัดเจนว่าเกิดจากตัวภรรยาที่ไม่ยืนหยัดสนับสนุนความตั้งใจของสามีเหมือนภรรยาของครอบครัวแรก ส่วนที่ทำให้เห็นจุดประสงค์ของเรื่องว่าตั้งใจตำหนิภรรยามากกว่าสามีเพราะก่อนที่จะไปวิดน้ำทะเล ผู้เล่าบรรยายการเตรียมตัวของภรรยาขาดลักษณะอย่างละเอียด ดังนี้

“เจ้าหญิงข้าวแต่ดึก เตรียมของใช้ให้ครบทุกอย่าง เช้าขึ้นเราจะไปวิดน้ำทะเลให้ได้เงินทองข้าวของทรัพย์สมบัติเหมือนเพื่อนเขา”

จนสว่างเจ้าหญิงคนชั่วที่ขาดลักษณะของเมียที่ดีลุกขึ้นติดไฟ เมื่อไฟลุกจึงไปเปิดกระออมเตรียมข้าวสาร ข้าวสารหกครั้งละพายมือ เอาข้าวสารไปชาม ข้าวสารก็หกอีกครั้งหนึ่ง จนเดือดเข็ดน้ำก็หกอีก ข้าวสารที่กรอกจำนวนพอดีที่จะสุกเต็มหม้อก็เหลือแต่เพียงครึ่งหม้อ จนตะวันสายแล้วจึงกดข้าวใส่กระเชอ แล้วสามีภรรยาเดินทางไปวิดน้ำทะเล^{๙๔}

ภาพคู่ตรงข้ามระหว่างภรรยาครบลักษณะและภรรยาขาดลักษณะจะแสดงเปรียบเทียบกันทุกขั้นตอนตั้งแต่การเตรียมเสบียงและการออกไปทำงานร่วมกันระหว่างสามีภรรยา แต่ภาพที่เน้นคือความบกพร่องของภรรยาคนชั่วจากจากการเตรียมเสบียงที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น ในขณะที่เมื่อเล่าถึงภรรยาครบลักษณะตอนเตรียมเสบียงอาหาร นิทาน

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

เล่าเพียงว่า (น้องหญิงข้าวกดใส่กระเชอให้มีข้าวปลาอาหารพร้อมด้วยหมากพลู เราจะไปวิดน้ำทะเล ให้แห้ง) ภรรยาได้ฟังสามีว่าดังนั้นก็ทำตามคำบอก ความบกพร่องของภรรยาคนชั่วที่ถูกขยายใหญ่ ทำให้เห็นว่าความล้มเหลวของครอบครัวนี้ถูก โยนให้เป็นความผิดของ ภรรยาคนชั่ว เป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม อารมณ์ขันที่ปรากฏในตอนท้ายๆ ของเรื่องมีผลต่อการนำเสนอภาพความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาให้ต่างไปจากเรื่องลแบบซึ่งมีลักษณะของการตราเป็นกฎอย่างเคร่งครัด และอารมณ์ขันเหล่านี้มักปรากฏกับสิ่งที่ไม่เข้าแบบแผนเช่นอยู่ในตัวของภรรยาขาดลักษณะเป็นต้น ตอนที่สามีและภรรยาคู่นี้ช่วยกันวิดน้ำทะเล บรรยายการทำงานของทั้งคู่อยู่ในลักษณะ วิดไปบ้าง ค่าไปบ้าง หัวเราะไปบ้าง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ในครอบครัวนี้ไม่อยู่ในแบบแผนทั่วไปที่ภรรยาต้องเคารพเกรงกลัวสามี แต่ภรรยาสามารถต่อปากต่อคำกับสามีได้ แม้แต่เมื่อไม่พอใจจะทำงานต่อเธอก็เป็นฝ่ายบอกเลิกก่อน การประกาศล้มเลิกกลางคั้นนำมาสู่การทะเลาะกันและทำให้ภารกิจของสามีภรรยาคู่นี้ล้มเหลว แต่ภาพที่เห็นกลับเป็นความล้มเหลวที่ชวนขันมากกว่าจะเป็นบทลงโทษที่รุนแรงอย่างที่ตราไว้ในจบบัศจรรย์ดังภาพ

สามีภรรยาทะเลาะกัน ภรรยาตำแม่สามี สามี
ตำแม่ภรรยา เกิดต่อสู้ปล้ำกันตั้งชายพกกันไปมา จนผ้าหลุด
เหลือแต่ตัวล่อนจ้อนทั้งคู่ เห็นอวัยวะเพศโผล่ออกมาแล้วคนทั้งสอง
ก็ว่า

“จะเป็นขี้ขำใครก็ช่างมันเถิด เลิกวิดแล้ว”

ปลาทั้งนั้นได้ยืมว่าเลิกวิดก็ยินดีมาก ไม่ให้
สินบนเงินทองของทั้งปวง ปลาทั้งหลายทั้งหมดนั้นได้เห็น
อวัยวะเพศสองสามีภรรยาก็พากันกระโดดหัวเราะทั้งฝูง ปลาเค้า
หัวเราะจนปากฉีก ปากจึงใหญ่เหมือนเขาแหกกระทังถึงปัจจุบันนี้

สิ่งที่เห็นจากภาพคือความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่ไม่เหมือนกับที่ตราไว้ในจบบัศจรรย์ เป็นไปได้ที่ประเภทของวรรณกรรมที่ต่างกันทำให้โทนเสียงในการนำเสนอก็แตกต่างกันไปด้วย จบบัศจรรย์เป็นวรรณคดีคำสอนจึงใช้โทนเสียงที่เคร่งขรึม ในขณะที่นิทานพื้นบ้านเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เล่าสู่กันฟังเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ภาพความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเรื่องนี้จึงมีลักษณะชวนขันเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาตามเนื้อหาที่ปรากฏในเรื่อง การล่วงเกินบุพการีเป็นเรื่องร้ายแรงในสังคมเขมรเพราะเท่ากับสมาชิกกำลังทำลายทั้งเรื่องระบบอาวุโส ทำลายแนวคิดในพุทธศาสนาที่จัดวางมารดาบิดาไว้เป็นทิศเบื้องหน้าที่บุคคลควรเคารพบูชา และทำลายแนวคิดที่จัดวางบุรุษผู้เป็น

สามีให้อยู่ในสถานะที่ภรรยาควรเคารพยำเกรง แต่ในนิทานเรื่องนี้ภรรยาตำแม่สามี สามีก็ตำแม่ภรรยา ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะพบเฉพาะในนิทานพื้นบ้านบางเรื่องที่เปิดพื้นที่ให้ภรรยา(และบุคคลทั่วไป)ได้แสดงความต้องการหรือแสดงอารมณ์ของตนเอง และทำให้เห็นว่าความสัมพันธ์กันสามีภรรยาไม่ได้ถูกจัดลำดับให้บุรุษเหนือกว่าสตรีอย่างตายตัว แต่มีลักษณะของการต่อรอง (ไม่ว่าจะใช้วาจาหรือใช้กำลัง) ยืดหยุ่นไปตามสถานการณ์ และการที่ภรรยาไม่เคารพสามีก็ไม่ใช้เรื่องขอขาดตายอย่างที่จูบ่า สุริเถลลงเอาไว้ ผลเสียของการที่ภรรยา(และสามี)ไม่ปฏิบัติตนให้เหมาะสมตามหน้าที่ของตนเช่นภรรยาตำสามีหรือทะเลาะกับสามีไม่ถึงขนาดต้องตกรอก มีเพียงสภาพที่น่าขบขันจากการที่คนทั้งคู่ทะเลาะกันจนผ้าผ่อนหลุดลุ่ยให้บรรดาสัตว์หัวเราะเยาะบดทลงโทษภรรยาที่ไม่เคารพสามีคือความอับอายและการคงสถานะจี๊ข้าของตนเองไม่ได้เป็นเศรษฐีอย่างใคร ๆ เขาเท่านั้น อารมณ์ขันที่ปรากฏในเรื่อง *เพื่อนสองคน* ทำให้ผู้อ่านเห็นปฏิกริยาอีกรูปแบบหนึ่งของชาวบ้านในสังคมเขมรที่มองเรื่องการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาด้วยท่าทีที่ผ่อนคลายกว่าที่ปรากฏในเรื่องลแบ่ง ชาวบ้านยอมรับในระเบียบที่สังคมตราไว้เรื่องการเป็นภรรยาที่ดี แต่ก็ไม่ได้เห็นว่าหากสตรีคนใดไม่สามารถปฏิบัติตนตามกรอบดังกล่าวแล้วจะต้องถูกลงโทษอย่างรุนแรง เพราะสิ่งที่ปรารถนาในชีวิตส่วนใหญ่เป็นเพียงเรื่องปากท้องแบบง่าย ๆ บทบาทของภรรยาในการเป็นเพื่อนคู่ชีวิตที่เป็นเรียวแรงสำคัญในการช่วยทำมาหากินจึงมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนหรืออาจจะมากกว่าความอ่อนน้อมถ่อมตนและความเคารพสามีที่สังคมต้องการให้ภรรยาปฏิบัติ

ภรรยาในนิทานพื้นบ้านเขมรเป็นภาพของคนสามัญที่ผู้อ่านอาจพบเห็นได้ทั่วไปในชีวิตประจำวัน สตรีเหล่านี้แสดงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และอารมณ์ความรู้สึกอย่างเป็นรูปธรรม มีเลือดเนื้อและเป็นภาพที่ใกล้ชิดกับผู้อ่านทั่วไปมากกว่าภาพสตรีในรามเกียรติ์และเรื่องลแบ่งที่ดูสูงส่ง เน้นความงามทางจิตวิญญาณ และมีความเป็นอุดมคติมากกว่า ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นประการหนึ่งว่า กฎ ระเบียบ บรรทัดฐาน หรือคุณสมบัติทางจิตวิญญาณที่สังคมกำหนดไว้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงและมีผลต่อการกำหนดชีวิตของชนชั้นสูงมากกว่าชาวบ้านซึ่งแม้จะเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ภายใต้บรรทัดฐานเดียวกัน แต่ก็มีปฏิกริยาในการปะทะสังสน์กับบรรทัดฐานเหล่านั้นตามสภาพการณ์ที่แท้จริงของชีวิตได้อย่างยืดหยุ่นกว่า ทำให้สตรีในนิทานพื้นบ้านสามารถตั้งคำถามย้อนกลับ วางแผนชีวิตให้สามี แสดงความต้องการทรัพย์สินเงินทอง ใช้มารยาต่อหลอกสามี หาหนทางเอาตัวรอดด้วยปัญญาอย่างฉลาดแกมโกงหรือทำงานไป ทะเลาะกันไป ค่าทอกันไปได้อย่างที่ไม่พบในวรรณคดีลายลักษณ์เลย อย่างไรก็ตาม สังคมเขมรในภาพรวมยังเห็นว่าพื้นที่ในครัวเรือนเป็นเรื่องของสตรีโดยเฉพาะ สตรีมีหน้าที่จัดการกิจการต่างๆในครัวเรือนทั้งเรื่องปากท้องของสมาชิกในครอบครัว เรื่องการทำมาหากิน และเรื่องการปรนนิบัติสมาชิกในครัวเรือนและดูแลบริวารอย่างเหมาะสม แนวคิดทางศาสนาพุทธมีบทบาทอย่างสำคัญในการบัญญัติวิธีการปฏิบัติตนที่ภรรยาพึงกระทำต่อสามีซึ่งในที่สุดจะเห็นว่าบทบัญญัติ

ดังกล่าวมีเพื่อส่งเสริมสถานะของบุรุษให้อยู่เหนือสตรี แต่การวางมาตรฐานความประพฤติที่ดีให้แก่สตรีไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการปรนนิบัติรับใช้สามีในชีวิตประจำวันเท่านั้น สตรีที่ดีต้องมีรูปงาม จริยามารยาทงาม และมีจิตใจที่งดงาม ซึ่งคุณสมบัติทางจิตใจที่สังคมเขมรวางบรรทัดฐานไว้ให้สตรีปฏิบัตินั้นจะได้พิจารณาเป็นลำดับถัดไป

ค.ปัญญาเฉลียวฉลาด : หลักประกันความมั่นคงด้าน

ชีวิตและทรัพย์สิน

ความเพียบพร้อมของสตรีเขมรประการต่อมาคือ ศักยภาพในการส่งเสริมและสนับสนุนสามีซึ่งจะปรากฏทั้งในรูปแบบที่เป็นรูปธรรมคือการอุทิศแรงกายหรือการใช้สติปัญญาช่วยแก้ไขปัญหิต่าง ๆ และปรากฏในรูปของสัญลักษณ์เช่นการมีบุญญาธิการหรือมีสิ่งของวิเศษเพื่อปกป้องภัยอันตรายหรืออำนวยความสะดวกที่ดีให้ ลักษณะดังกล่าวพบในเรื่องลเบงและในนิทานพื้นบ้าน หากแต่คุณสมบัติเรื่องความเฉลียวฉลาดของภรรยาในเรื่องลเบงและในนิทานพื้นบ้านจะเน้นประเด็นที่ต่างกัน ภรรยาที่มีบทบาทเป็นผู้ช่วยสามีในเรื่องลเบงจะใช้ปัญญาช่วยสามีแก้ปัญหาคือภัยอันตรายคุกคามต่อชีวิต แต่ภรรยาผู้ช่วยสามีในนิทานพื้นบ้านจะเน้นความเฉลียวฉลาดที่ช่วยเพิ่มพูนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานหรือหากเป็นการแก้ปัญหาก็มักเน้นที่ปัญหาเรื่องปากท้องมากกว่า ความแตกต่างดังกล่าวเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าในขณะที่เรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลเบงเน้นคุณลักษณะที่สูงส่งด้านจิตวิญญาณของสตรีผู้เป็นภรรยาและมารดา แต่ในนิทานพื้นบ้านซึ่งสะท้อนวิถีชีวิต ทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อที่เป็นของชาวบ้านนั้นจะเน้นที่การใช้ปัญญาควบคู่ไปกับทักษะและความชำนาญในการรักษาและเพิ่มพูนทรัพย์สินและความมั่งคั่งให้ครอบครัวอันเป็นปัญญาที่เน้นผลทางปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ในเรื่องลเบง ภรรยาที่มีบทบาทเป็นผู้ช่วยแก้ไขสถานการณ์ที่คุกคามความปลอดภัยด้านชีวิตและทรัพย์สินของสามี ศักยภาพที่ภรรยาใช้ในการช่วยเหลือหรือสนับสนุนสามีนั้นอยู่ในรูปของการใช้ปัญญาหรือในรูปของของวิเศษ (ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความมีบุญญาธิการ) หรือไม่เช่นนั้นก็ใช้ควบคู่กันไปคือทั้งปัญญาและของวิเศษ เช่นในเรื่อง ภูวเรือง นางฟ้าโสฬสซึ่งเป็นภรรยาใช้ทั้งอิทธิฤทธิ์และปัญญามาช่วยภูวเรืองจากการถูกลอบยาของกษัตริย์ที่ปกครองเมืองหนึ่ง(ไม่ระบุชื่อ)ที่โลกคิดอยากได้ทรัพย์สินของเขา* หรือใน

* นางฟ้าโสฬสเป็นบุตรธิดาของพระอินทร์ซึ่งเหาะลงมาเล่นในอุทยานที่ภูวเรืองดูแลรักษาและเก็บดอกไม้ไปถวายพระอินทร์โดยไม่ได้ขออนุญาตจากเจ้าของ เมื่อพระอินทร์ทราบเรื่องก็สั่งให้ลงมารับใช้ภูวเรือง และต่อมาได้อยู่กับเป็นสามีภรรยากัน แต่พระอินทร์ไม่ชอบใจบุตรเขยเพราะรู้ว่าภูวเรืองนั้นมีจิตใจรักมั่นอยู่กับนางสุวันฉนศากรรชกคนแรก จึงเหาะลงมาประทอนสำเภาพร้อมด้วยเพชรพลอยและสมบัติเต็มลำเรือให้ภูวเรือง

เรื่อง *โคกกุลกุมาร* นางสุขุมาลนทาเทวีใช้ของวิเศษที่พระอินทร์ประทานมาพร้อมกับนางในการช่วย โลกกุลกุมารจากการถูกปองร้าย เพราะท้าวพรหมทัตตสมคบคิดกับคามโกชกเจ้าเมืองในการคิด แย่งชิงตัวนางมาจากสามีถึงสามครั้งสามครา** สำหรับผู้วิจัย การช่วยเหลือและสนับสนุนสามีนั้น ยังมีอีกความหมายหนึ่งคือเพื่อรักษาหรือประคับประคองสถาบันครอบครัวให้ดำเนินไปได้อย่าง ตลอดรอดฝั่ง เพราะอุปสรรคในชีวิตของพระและนางในเรื่องลเบงแต่ละเรื่องคือการพลัดพรากซึ่ง หากใช้คำอธิบายตามแหล่งที่มาของเรื่อง(ชาดก) การพบกันและการพลัดพรากนั้นเนื่องมาจากบุญ และกรรมที่พระและนางทำไว้ในอดีตชาติ เมื่อมาเจอกันในชาติปัจจุบันขณะที่เรื่องดำเนินไป ผล บุญและการเป็นคู่กันมาตั้งแต่ชาติปางก่อนทำให้พระและนางได้อยู่ร่วมกันอีกครั้งในชาตินี้ และผล กรรมก็ทำให้ทั้งสองพลัดพรากจากกันไปชั่วขณะ แต่จะเห็นว่าบทบาทของภรรยาที่ช่วยแก้ไข สถานการณ์ให้สามีแต่ละครั้ง ก็คือการพยายามประคับประคอง รักษาสถาบันครอบครัว รวมทั้งการ หาหนทางนำครอบครัวที่พลัดพรากจากกันให้ได้มาอยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ดังเช่นที่ปรากฏทั้งใน เรื่อง *ภูวเรือง* และในเรื่อง *โคกกุลกุมาร* ดังที่กล่าวมาแล้ว และที่ปรากฏในอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่อง *พระสมุททโฆส* พระและนางในเรื่องลเบงเรื่องนี้คือพระสมุททโฆสและนางวินมตติต่างก็ประสบ กับความพลัดพรากเพราะผลกรรมจากชาติที่แล้ว และด้วยปัญญาของนางวินมตติก็ทำให้พระและ นางได้มาพบกันอีกครั้ง เพราะนางวินมตติสร้างโรงทานที่เมืองมัททรัฐ(ที่น้ำซัดพระนางมาถึง) และ ให้ช่างวาดรูปประวัติดของพระนางและสมุททโฆสไว้ที่ผนังศาลา เมื่อพระสมุททโฆสเดินทางมาถึง

ออกตามหานางสุวรรณสาคร ส่วนพระองค์ก็นำนางฟ้าโสฬสกลับขึ้นสวรรค์ เมื่อภูวเรืองลอยสำเภาไปถึงเมืองที่ พระเจ้ามีจิตใจโลกมัวเมาในทรัพย์สินผู้อื่นและใช้กลอุบายหลอกล่อสำเภาของภูวเรืองไป นางฟ้าโสฬสจึงหา ละลงมาช่วยโดยยื่นรอยกลอุบายของพระเจ้าพันเอาสำเภาขึ้น พระเจ้าแพ้นั้นจึงต้องมอบสำเภาและบ้านเมืองให้ พระอินทร์จึงลงมาประทานพรและจัดพิธีอภิเษกสมรสให้ภูวเรืองกับนางฟ้าโสฬส จากนั้นภูวเรืองก็ออกติดตาม หานางสุวรรณสาครต่อไป (ฉิ่ง หก คี, *มาลีนทอภุขรสิลปิเขมรศตวคฺช*ที่ ๑๕, หน้า ๘๐-๘๔.)

** นางสุขุมาลนทาเทวีมีอดีตชาติเป็นนางฟ้าที่พระอินทร์ขอร้องให้ลงมาจุติที่ครรภ์ของพระมเหสีเมือง สัตตกกุราชเพื่อมาเป็นภรรยาของ โลกกุลกุมาร(อดีตชาติของพระโพธิสัตว์) พระอินทร์อุ้มนางมาสมกับ โลกกุล กุมารโดยนำนางมาใส่ไว้ในถุงหนัง เมื่อโลกกุลกุมารพบนางและได้เป็นสามีภรรยาแล้ว ความงามหมดจดของ นางสุขุมาลนทาเทวีล่องรู้ไปถึงหูของคามโกชก แม้คามโกชกจะอยากได้นางเป็นภรรยาแต่ก็คิดว่าผู้ที่มีศักดิ์คู่ควร กับนางที่งามขนาดนี้มีเพียงท้าวพรหมทัตตเท่านั้น เมื่อไปทูลให้ท้าวพรหมทัตตทราบและพระองค์ก็เห็นดีด้วย หนึ่งกษัตริย์หนึ่งเจ้าเมืองก็สมคบกันแย่งชิงนางสุขุมาลนทาเทวีมาจาก โลกกุลกุมาร โดยยื่นเงื่อนไขให้ โลกกุลทำ ในสิ่งที่คิดว่าจะทำไม่ได้ ครั้งแรกให้หาไก่มาชน ครั้งที่สองให้หาช่างมาชน และครั้งที่สามให้ โลกกุลเอามือจุ่มไป ในกะทะที่ตั้งน้ำจนเดือด นางสุขุมาลนทาเทวีสามารถช่วย โลกกุลได้ทุกครั้งโดยล้วงถุงวิเศษแล้วนำสิ่งที่ต้องการ ออกมา ทำให้ท้าวพรหมทัตตไม่สามารถแย่งภรรยาของ โลกกุลมาได้ จนในครั้งสุดท้าย เป็นเพราะผลกรรมที่จะทำ ให้ทั้งคู่พลัดพรากกันทำให้ท้าวพรหมทัตตล่องรู้จุดอ่อนในการแยกสามีภรรยาครั้งนี้ออกจากกัน ทำให้นางสุขุม

าลนทาเทวีต้องเดินทางกลับบ้านเมืองของตน และ โลกกุลกุมารก็ต้องเดินทางไปตามที่เมืองสัตตกกุราช ต่อไป (ออกญาพระคลัง โนง, *เรื่อง โลกกุลกุมาร* (ภุณเฑาะ: พุทธศาสนนุชนิตย, ๒๕๐๕)

เมื่อนี้และหยุดพักเพื่อเสวยอาหารที่โรงทาน ประวัตินี้ของพระองค์เองและพระชายาที่ผั่งทำให้ครอบครัวของพระองค์ได้กลับมาพบกันและอยู่ร่วมกันอีก ฉะนั้น ปัญหาของนางในเรื่องลบนงนนอกจากจะเน้นที่การรักษาความปลอดภัยด้านชีวิตและทรัพย์สินให้สามีแล้วจึงมีอีกความหมายคือเพื่อรักษาสถาบันครอบครัวในระบบปีศาจไปโดยให้ดำเนินต่อไป

ในนิทานพื้นบ้าน การช่วยเหลือและสนับสนุนสามีอยู่ในระดับของประสบการณ์ทางโลกเป็นส่วนมาก ภรรยาในนิทานพื้นบ้านช่วยเหลือสามีตั้งแต่ใช้ร่างกาย ใช้ปัญญาในการเพิ่มพูนทรัพย์ รวมถึงการหาหนทางส่งเสริมสามีให้เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ดังเช่นในนิทานพื้นบ้านเรื่อง *คงหาญ* และเรื่อง *มาเยิง* ภาพของสตรีที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในสังคมระดับชาวบ้าน ความคาดหวังให้สตรีรับบทบาทเป็นผู้ช่วยสามีหรือในบางครั้งก็เป็นผู้นำสามีเหล่านั้นอยู่ในระดับสูง แต่การจะให้ภรรยานานี้ก็ต้องเป็นแบบมีเงื่อนไขคือต้องเป็นการนำแบบผลักดันอยู่เบื้องหลังโดยให้สามีรับความคิดความชอบอยู่เบื้องหน้า ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในเรื่อง *คงหาญ* และเรื่อง *มาเยิง*

เรื่อง *คงหาญ* แสดงบทบาทของสตรีที่เป็นภรรยาเป็นผู้ช่วยเหลือ ให้คำแนะนำปรึกษาที่ดีและต้องรับบทบาทของตนเองในการเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของสามีเท่านั้น เฉพาะเพียงชื่อเรื่องก็แสดงให้เห็นอารมณ์ขันที่ต้องการเสียดสีบุรุษชาดลักษณะก็คือชาดลักษณะการเป็นผู้นำที่ดี เพราะตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องคือตาคงนั้นเป็นคนขี้ขลาดตาขาว แต่สมญานามที่ได้คือ *คงหาญ* ซึ่งหมายถึงคงผู้กล้าหาญนั้น เบื้องหลังคือได้มาจากความกล้าหาญของภรรยาทั้งสองคน เรื่องเล่าว่าตาคงเดินทางไปเยี่ยมญาติที่อยู่แดนไกลพร้อมภรรยา ระหว่างทางเจอเสือซึ่งดุร้าย ตาคงนั้น *วิ่งหนีเข้าโพรงไม้ มือเท้าสั่น ปัสสาวะรดเพราะความกลัว* ส่วนภรรยาที่นางอำและนางคมไม่กลัวและพยายามตีเสือจนตาย จะเห็นว่าบทบาทของสตรีที่เป็นภรรยาทั้งสองคนเป็นทั้งผู้พิทักษ์ความปลอดภัยและผู้ช่วยชีวิต นอกจากนี้ สังคมยังคาดหวังว่าภรรยาจะต้องรู้จักบทบาทของการเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จที่ดี รู้จักเชิดชูสามี จากตอนที่เมื่อภรรยาเล่าความจริงให้ชาวบ้านฟังว่าตาคงหนีเสือแต่พวกนางต่างหากที่ช่วยกันตีเสือจนตาย ตาคงกลับตำหนิภรรยาอย่างหยาบ ๆ คาย ๆ ว่า *ไม่มีผู้หญิงที่ไหนเก่งกล้าตีเสือตายหรอก มีแต่ผู้ชายเท่านั้นแหละเก่งกล้าตีเสือตายได้*⁹⁵ แล้วชาวบ้านก็เชื่อตาคงมากกว่าภรรยาจึงพากันตั้งสมญาให้ พฤติกรรมของคงหาญในเรื่องจะซ้ำรอยเดิมอีกสองครั้ง กล่าวคือเมื่อมีภัยมาถึงตัวจากการอดอ้างความสามารถของตนเอง เขาจะกลับไปแสดงความอ่อนแอกับภรรยาที่บ้าน และเมื่อภรรยาปลอบประโลมและรับปากว่าจะช่วยเหลืออย่างเต็มที่ คงหาญก็ออกไปกระทำภารกิจสำเร็จโดยอาศัยโชคช่วยบ้าง เหตุบังเอิญบ้าง แต่เขาไม่เคยยกให้เป็นความคิดของภรรยาเลยสักครั้งกลับรับผลแห่งความสำเร็จนั้นเองทุกครั้งไป ในการเล่าถึงความสำเร็จของคงหาญแต่ละครั้ง น้ำเสียงของผู้เล่า

⁹⁵ ประยูร ทรงศิลป์, *ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๙*, หน้า ๑๑-๑๓.

เรื่องน่าสนใจมาก ดังเช่นตอนที่กงหาญอยู่บนหลังช้างและหวาดกลัวจนควบคุมการจับถ่ายไม่ได้ ผู้เล่าบรรยายว่า

กงหาญอยู่หัวช้างส่วนภรรยาอยู่ด้านหลังมีไพร่พลแห่ล้อมทั้งข้างหน้าข้างหลังเป็นขบวนทัพเรียงรายคายนั่น เมื่อจับช้างไปใกล้ข้าศึกมองเห็นชัดเจน กงหาญกลัวเหลือเกิน ขี่รวดเหยี่ยวรวด ทั้งมือทั้งเท้าสั่นเหมือนเข่าอยู่บนหลังช้าง ช้างคิดว่าเข่าให้มันเดินตรงเข้าไป มันจึงบุกนำหน้าเข้าไป ไพร่พลทั้งหมดไม่มีใครตามทันเลย

ฝ่ายข้าศึกเห็นกงหาญไล่ช้างพุ่งเข้ามาเช่นนั้นคิดว่าแม่ทัพคนนี้เก่งมากจึงแตกทัพวิ่งเอาชีวิตรอด กงหาญเห็นข้าศึกวิ่งหนีไปหมดจึงทำเป็นวางทำให้พวกไพร่พลเกรงกลัว บรรดาไพร่พลเห็นกงหาญขี่ราดบนหัวช้างเหมือนตลบอบอวลเช่นนั้นก็ถามว่า

“ท่านแม่ทัพ ทำไมถ่ายอุจจาระอย่างนั้นล่ะ”

กงหาญตอบว่า

“ก็กำลังรบกับข้าศึกมันปวดท้องจะไปปล่อยทุกข์ที่ไหนได้ มีแต่ปล่อยบนหัวช้างอย่างนี้แหละ ถ้าไปมัวกังวลอยู่ข้าศึกเห็นมันมีฆ่าตายไปแล้วหรือ”

บรรดาไพร่พลได้ยินกงหาญว่าดังนั้น บางคนมีสติปัญญาเขารู้ว่ากงหาญกลัว บางคนไม่ค่อยมีสติปัญญาก็เกรงกลัวกงหาญมาก ...พระราชาทรงทราบว่ากงหาญไปรบชนะ..ก็พระราชทานทรัพย์ตอบแทนเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่นั้นมากงหาญยิ่งทำวางทำใหญ่โตมากขึ้น^{๙๖}

ผู้เล่าบรรยายภาพอย่างตรงไปตรงมาถึงความหวาดกลัวของกงหาญ และเสียดสีเหน็บแนมในตอนท้ายถึงกิริยาเชิงตึง ๆ ที่ความจริงเป็นแค่เรื่องอวดอ้าง น้ำเสียงของผู้เล่าเรื่องทำให้รู้ว่าจากมุมมองของคนในสังคมเดียวกัน บุรุษเขมรก็มีข้อบกพร่อง กล่าวคืออาจไม่ใช่ทุกคนที่สามารถเป็นผู้นำครอบครัวได้อย่างที่สังคมคาดหวัง สิ่งที่ตั้งคมคาดหวังต่อจากนั้นคือเมื่อบุรุษไม่อาจเป็นผู้นำครอบครัวที่ดี ภรรยาที่ต้องก้าวเข้ามาบิณฑบาต

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน.

ในการเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ ให้คำปรึกษาและให้กำลังใจในการหนุนนำให้บุรุษผู้เป็นสามีกล้า
 กระทำภารกิจที่สังคมมอบหมายโดยเฉพาะ กล่าวคือมีความกล้าหาญ มีความสามารถในการรบ
 สามารถปกป้องครอบครัวและบ้านเมืองให้พ้นภัยอันตรายได้ เรื่องนี้สรุปด้วยสุภาษิตในตอนท้าย
 เรื่องว่า **ต้นกล้าพุงดิน นารินพุงบุรุษ** ซึ่งเป็นสุภาษิตที่สังคมมักกล่าวอ้างเสมอเมื่อต้องการ
 ชี้ให้เห็นบทบาทและความสำคัญที่ภรรยามีต่อสามี นอกจากนี้ สังคมยังมองบทบาทการเป็นผู้ช่วย
 ของภรรยาว่าต้องเป็นแบบผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลังและให้สามีได้รับชื่อเสียงอยู่เบื้องหน้าในพื้นที่
 สาธารณะคือในการรับราชการ บทบาทดังกล่าวจะได้รับการตอกย้ำอีกครั้งหนึ่งในเรื่อง*มาเอิง*

มาเอิง เป็นนิทานพื้นบ้านที่ให้ภาพสตรีในอุดมคติที่มี
 ลักษณะผสมผสานกันระหว่างความสมบูรณ์แบบทางจิตวิญญาณเหมือนในเรื่อง*ลแบบ* และ
 ความสามารถในการดูแลบ้านเรือนในชีวิตประจำวันดังที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านทั่วไป แต่
 เนื่องจากภาพสตรีในอุดมคตินั้นเด่นชัดขึ้นจากการนำเสนอภาพคู่ตรงข้ามระหว่างภรรยาที่สมบูรณ์
 แบบและภรรยาที่ขาดความเป็นกุลสตรีและแสดงโทษลักษณะของภรรยาแบบ *สุริยกุณเฒอทูลู* อย่าง
 ชัดเจนเป็นที่จดจำในหมู่ชาวเขมร เรื่อง*มาเอิง*จึงเป็นที่รู้จักกันดีในอีกชื่อหนึ่งว่า *สุริยกุณเฒอทูลู* ซึ่ง
 ตรงกับแม่กระแฉกอันร้ายตามความหมายของไทย โทษลักษณะที่ร้ายแรงที่สุดของ *สุริยกุณเฒอทูลู* คือ
 การไม่ใส่ใจนำพากับการรักษาทรัพย์สมบัติให้สามี ซ้ำร้ายยังทำให้สามีและครอบครัวเสียทรัพย์อีก
 ด้วย คุณลักษณะและโทษลักษณะของภรรยาทั้งสองแบบจะบรรยายให้เห็นตลอดทั้งเรื่อง แต่จะ
 เน้นที่ปัญญาและความสามารถในการปกครองบ้านเรือนของภรรยากุลสตรี ความเฉลียวฉลาดใน
 การค้าขาย และสายตายาวไกลที่มองเห็นศักยภาพที่ซ่อนอยู่ในตัวสามีแล้วดึงมาใช้จนกระทั่งสามีได้
 ดิบได้ดีในการรับราชการ

ลักษณะของภรรยาครบลักษณะและภรรยาขาดลักษณะ
 เป็นสิ่งที่เปรียบเทียบให้เห็นตั้งแต่ต้นเรื่อง แต่จะเห็นว่าสังคมชาวบ้านให้คุณค่ากับภรรยาที่รู้จัก
 บริหารเศรษฐกิจครัวเรือนอย่างมีประสิทธิภาพ คุณสมบัติของภรรยาที่พึงปรารถนาคือมีความถี่ถ้วน
 ในการบำรุงรักษาอุปกรณ์ทำมาหากินของครอบครัว และต้องเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ในการสร้าง
 เครือข่ายการประกอบอาชีพ ภรรยาขาดลักษณะเป็นคนรูปงามแต่ขาดคุณสมบัติของการดูแล
 เศรษฐกิจครัวเรือนและขาดคุณธรรมเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใจกับเพื่อนบ้าน ดังที่ผู้เล่า
 บรรยายลักษณะนิสัยของนางไว้ว่า *ขี้เหนียว เพื่อนบ้านไม่ชอบ กระแฉกที่เอาใส่ปลากันทะเลขาด
 ตรงมุมก็ไม่เอาใจใส่ดูแล สามีซื้องปลาได้ใส่กระแฉก ปลาก็อ่อนไหวหมด ไม่มีอะไรเหลือ* เมื่อมี
 การแลกเปลี่ยนภรรยาและนางไปเป็นภรรยาคนใหม่สามีราย นางก็มีความเย่อหยิ่งเพราะคิดว่า
 มีทรัพย์มาก มีแต่ใช้จ่ายให้หมดไปโดยไม่คิดเก็บรักษาหรือหาเพิ่มเติม จนกระทั่งในที่สุดนาย
 สามีใหม่ก็หมดสิ้นทุกอย่างทั้งทรัพย์สินและชื่อเสียงเกียรติยศที่เก็บรักษาไว้ และชีวิตตกต่ำลง
 จนกลายเป็นขอทาน ทั้งหมดนี้ผู้เล่าบรรยายสรุปเหตุการณ์ว่า *ด้วยเหตุที่ไม่มีความเป็นแม่บ้าน ไม่*

รู้จักเก็บหรือดูแลรักษา ทำให้ชื่อเสียงเกียรติยศของสามีหมดสิ้นไป ทุกวันนี้ต้องขอทานเขากิน⁹⁷ แสดงว่าสังคมนั้นมอบภารกิจให้สตรีผู้เป็นภรรยาอย่างชัดเจนว่าความเจริญรุ่งเรืองหรือความล่มสลายของครอบครัวขึ้นอยู่กับความเป็นแม่บ้านของภรรยาและสังคมก็พร้อมจะกล่าวโทษภรรยาเสมอถ้าครอบครัวไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งหากดูจากสิ่งที่ภรรยาขาดลักษณะบกพร่องแล้ว สิ่งนั้นก็ คือความสามารถในการบริหารจัดการภายในครัวเรือน ทั้งการดูแลการใช้จ่ายและการเก็บรักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้ การสร้างเครือข่ายในการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมคาดหวังจากผู้เป็นภรรยามากที่สุด

ภาพตรงกันข้ามของภรรยาขาดลักษณะจะได้รับการเน้นย้ำอีกครั้งจากคุณสมบัติของภรรยาครบลักษณะและทำให้ผู้อ่านประมวลภารกิจที่สังคมคาดหวังจากสตรีเขมรในฐานะภรรยาได้อย่างชัดเจน ภรรยาครบลักษณะในเรื่องมาเชิงมีความอ่อนน้อมถ่อมตนและยินยอมปฏิบัติตามคำสั่งของสามีทั้ง ๆ ที่คำสั่งนั้นเป็นเรื่องที่ดูไร้เหตุผลและไม่เป็นธรรมกับผู้เป็นภรรยา ดังเช่นนายสำเภาผู้สามีต้องการแลกเปลี่ยนภรรยาครบลักษณะกับภรรยาปรุงมาของมาณพยากจนเพียงเพราะภรรยาของตนร้องบอกภรรยาขาดลักษณะว่าการที่ไม่ซ่อมกระเบื้องทำให้ปลาหลุดหมด นายสำเภาได้ยื่นก็ถึงขนาดโกรธภรรยาของตนและสั่งให้นางไปเป็นภรรยามาณพนั้นแทนเพียงเพราะเขารู้สึกหมั่นไส้ที่ภรรยาของตนสวามิภักดิ์กับเรื่องของชาวบ้าน นายสำเภากริ้วโกรธภรรยามากจึงว่า ถ้าเช่นนั้นมันจงลงไปถือกระเบื้องเป็นเมียมันแทนเถอะ ข้าจะแลกเอาเมียมันมาอยู่บนเรือเป็นเมียข้าแทน เพราะว่าเจ้ามันช่างสวามิภักดิ์กับคนบ้าน แม้ภรรยาครบลักษณะจะรู้สึกว่าการสั่งนั้นไม่เป็นธรรมกับตัวเอง แต่เมื่อสามีตั้งนางก็ต้องไป จะเอาฉันไปแลกกับเมียเขา ไปถือชนางซ้อนปลา แต่ถ้าท่านให้ฉันไปฉันก็ต้องไปเพราะฉันไม่รู้ว่าจะเถียงอะไรได้⁹⁸ การเชื่อฟังอย่างไม่โต้แย้งเป็นสิ่งที่เคยพบมาแล้วจากนางในเรื่องลแบบ และโดยปกติภาพของสตรีในนิทานพื้นบ้านหากไม่ใช่สตรีที่แทบจะไม่มีบทบาทอะไรเลยก็มักเป็นสตรีที่กล้าแสดงความต้องการของตัวเองกับบิดาหรือกับสามีได้บ้าง การเชื่อฟังสามีอย่างไม่โต้แย้งแบบภรรยาครบลักษณะผู้นี้จึงเป็นคุณสมบัติด้านจิตวิญญาณที่ได้รับอิทธิพลจากนางในเรื่องลแบบผิดไปจากสตรีในนิทานพื้นบ้านทั่วไป

ศักยภาพของนางผู้เป็นภรรยาครบลักษณะในเรื่องมาเชิงคือความสามารถที่จะอำนวยผลสำเร็จในชีวิตประจำวัน เป็นความสำเร็จที่เห็นผลกันในชาตินี้ไม่ต้องรอสะสมบุญไปถึงชาติหน้า กล่าวคือมีความสามารถบริหารครัวเรือนให้ประสบความสำเร็จทำให้ครัวเรือนมีฐานะเป็นปึกแผ่นมั่นคง และเป็นเบื้องหลังที่คอยผลักดันและสนับสนุนให้สามีก้าวหน้าในหน้าที่การงานคือการได้รับเกียรติอย่างสูงในพื้นที่สาธารณะซึ่งเป็นพื้นที่ของบุรุษ เมื่อภรรยาครบลักษณะต้องไปเป็นเมียมาณพยากจน สิ่งแรกที่นางทำคืออุดกระเบื้องที่ร้าวทำให้สามีจับ

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๔.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๔.

ปลาได้เป็นจำนวนมาก ต่อมานางก็สานสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านโดยการแบ่งปลาที่จับได้ไปให้ทุกคนอย่างทั่วถึง ต่อมานางเห็นลู่อทางทำการค้าจากสิ่งที่มีและคนในละแวกนั้นมองไม่เห็น กล่าวคือไม้กฤษณาที่สามีเก็บมาทำฟันเป็นไม้มีราคาในตลาดต้องการ นางก็ตั้งตัวเป็นแม่ค้าไม้จนมีฐานะร่ำรวย เมื่อประสบความสำเร็จในการสร้างฐานะแล้ว นางวางแผนชีวิตขั้นต่อไปคือสนับสนุนสามีให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน โดยลำดับแรกนางดึงศักยภาพที่มีในตัวสามีมาฝึกจนกระทั่งชำนาญ ทำให้สามีนางได้รับราชการและได้ใช้ความสามารถของเขาทำให้พระมหากษัตริย์โปรดปรานและพระราชทานยศศักดิ์ให้อย่างยิ่งใหญ่ ความสำเร็จของครอบครัวมาณพผู้ยกจนซึ่งต่อมาได้รับการขนานนามว่ามาเียงนั้นจึงเป็นสิ่งที่ได้มาจากปัญญาและความสามารถของภรรยาครบถ้วนโดยแท้ทั้งการรู้จักเก็บรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ การบริการทรพยากรอย่างมีคุณค่าโดยการสร้างเครือข่ายความช่วยเหลือกับเพื่อนบ้าน การรู้จักเพิ่มเติมทรัพย์ให้กับครอบครัวด้วยความสามารถในการค้าขาย วิสัยทัศน์ในการมองการณ์ไกลและดึงศักยภาพสามีออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ รวมทั้งสร้างความเชื่อมั่นให้สามีในการออกไปประกอบภารกิจในพื้นที่สาธารณะ แต่ทั้งหมดนี้สังคมบอกเป็นนัยไว้ในเรื่องราวภรรยาต้องไม่แสดงตัวว่ามีความสามารถมากกว่าสามี ต้องรู้จักเชิดชูให้เกิดศรัทธาในสามี สังคมจึงจะกล่าวยกย่องสรรเสริญภรรยาว่าเป็นสตรีสมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง

การที่ภรรยาในเรื่องลแบ่งและในนิทานพื้นบ้านมีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริมสามีเป็นอิทธิพลของแนวคิดในคติพุทธศาสนาที่เข้ามาผสมผสานกับความคิดดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นมากกว่าที่จะรับมาจากศาสนาพราหมณ์อื่นๆ ทั้งนี้เพราะสภาพของภรรยาในสังคมก่อนพุทธกาลนั้น ภรรยาอยู่ในฐานะด้อยกว่าสามีทุกด้าน ต้องแสดงความภักดีเยี่ยงทาสและต้องเคารพสามีเหมือนเทวดา มีหน้าที่คอยปรนนิบัติรับใช้และต้องเชื่อฟังสามีรวมทั้งบิดามารดาและญาติพี่น้องของสามีทุกประการ คุณค่าของภรรยาจะได้รับการยอมรับเพียงประการเดียวหากให้กำเนิดบุตรชายและมีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องภายในครัวเรือนเล็ก ๆ น้อย ๆ ในขณะที่ในพื้นที่สาธารณะนั้นภรรยาไม่มีสิทธิ์มีอำนาจใด ๆ เลย⁹⁹ พุทธศาสนาเข้ามายกระดับภรรยาให้ดีขึ้นกว่าแต่เดิมโดยยกย่องให้ภรรยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระ เป็นผู้ช่วยเหลืออยู่ในฐานะมิตรสนิทของสามี ดังคำกล่าวในวัดสุทธคู่ว่า *ภริยาเป็นสหายอย่างยิ่ง* และคำสอนในพุทธศาสนาก็ระบุหน้าที่ของภรรยาอันแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนายอมรับและให้อำนาจสตรีในฐานะของภรรยาอย่างชัดเจน กล่าวคือภรรยาทำหน้าที่ห้าประการคือ หนึ่ง จัดการงานดี สอง สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี สาม ไม่ประพฤตินอกใจ สี่ รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ และ ห้า ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง¹⁰⁰ ทั้งหมดที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า แม้บทบาทและหน้าที่ของภรรยา

⁹⁹ ลักษณ์วัด ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๑๑-๑๒.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

ในสมัยก่อนพุทธกาลกับสมัยพุทธกาลจะไม่ต่างกันมากนัก แต่สิ่งสำคัญที่พุทธศาสนาได้กระทำให้กับสตรีผู้เป็นภรรยาคือการยกระดับสถานะของภรรยาจากทาสมาเป็นเพื่อนคู่คิดและมีอำนาจร่วมกันในครัวเรือน ส่วนแนวคิดดั้งเดิมที่สังคมเขมรมีต่อสถานภาพสตรีผู้เป็นภรยานั้นอาจดูได้จากบทบาทที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านซึ่งหลาย ๆ เรื่องให้สตรีผู้เป็นภรรยาดูแลควบคุมกิจการในครัวเรือน มีความสามารถทางการค้าและการเพิ่มพูนทรัพย์ให้ครอบครัว มีความเฉลียวฉลาด และกล้าหาญกว่าสามีด้วยซ้ำไป ฉะนั้นหากพิจารณาในด้านปรัชญาแนวคิดแล้ว ภาพต้นแบบของกุลสตรีในฐานะภรรยาที่เป็นผู้ช่วยส่งเสริมและสนับสนุนสามีและเป็นหลักประกันความมั่นคงด้านชีวิตและทรัพย์สิน จึงเป็นภาพได้รับอิทธิพลจากภาพภรรยาที่ปรากฏในเรื่องลเบงที่มีแนวคิดของศาสนาพุทธกำกับผสมผสานกับบทบาทของภรรยาในนิทานพื้นบ้านมากกว่าภาพภรรยาในศาสนาฮินดู

ง. ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี : ภาพต้นแบบของการควบคุมเรื่องเพศวิถี

ความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีเป็นคุณสมบัติทางจิตวิญญาณของสตรีที่พบทั้งในเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องลเบงและในนิทานพื้นบ้าน หากจะนับในแง่ของการปรากฏตัวเป็นลายลักษณ์อักษร คุณสมบัติข้อนี้ซึ่งมาพร้อมกับภาพของนางสีดาก็เป็นข้อแรกที่ตั้งคมเขมรรับรู้และยอมรับให้เป็นภาพของภรรยาในอุดมคติ ความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นข้อกำหนดของสังคมที่ต้องการควบคุมเรื่องเพศวิถีของสตรีโดยตรง จากการสำรวจแหล่งข้อมูลทั้งสามแหล่งพบว่าในขณะที่เรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลเบงมองเรื่องเพศวิถีเป็นเรื่องที่ต้องควบคุมอย่างเข้มงวด แต่นิทานพื้นบ้านจะมองเรื่องดังกล่าวด้วยทรรศนะที่ต่างออกไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดทางศาสนาทั้งคติพราหมณ์และคติพุทธเข้ามามีอิทธิพลอย่างมากในการตั้งข้อกำหนดนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อจรรโลงครอบครัวในระบบปิตาธิปไตย ในขณะที่ทางฟากของนิทานพื้นบ้านจะสะท้อนให้เห็นทรรศนะดั้งเดิมที่ชาวเขมรมีต่อคำว่าครอบครัวและความสัมพันธ์นั้นสามีภรรยาอย่างยึดหยุ่นกว่า และไม่อ่อนไหวในการควบคุมเรื่องเพศวิธียากเท่ากับในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลเบง

ภาพต้นแบบของภรรยาในอุดมคติที่ชาวเขมรรู้จักดีในแง่ของความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีต่อพระสวามีคือนางสีดา เมื่อพระรามถูกเนรเทศออกจากเมืองไอยุทธยา นางสีดาขอติดตามไปด้วยเหตุผลว่า “หม่อมฉันจะอยู่ทางนี้ได้อย่างไร เป็นสตรีแม่หม้ายไม่มีสามี” (รามเกียรติ์ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๐)¹⁰¹ กวีสรรเสริญการกระทำของนางสีดาผ่านปาก

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

ของพระราม โดยเปรียบเทียบว่าการที่นางสีดาติดตามพระรามเปรียบได้กับแมลงตัวเมียที่ตามแมลงตัวผู้ออกจากเกสร ไม่หลงมัวเมาในเกสรจนทำให้เป็นมลทิน (รามเกียรติ์ เล่มที่ ๒ หน้า ๕) การกระทำของนางสีดาข้อนี้ได้รับการยกย่องในฐานะของภรรยาที่จงรักภักดีต่อสามี ร่วมทุกข์ร่วมสุขเคียงข้างสามีโดยไม่ทอดทิ้งยามสามีตกยาก

นอกจากนี้ ลักษณะของภรรยาในอุดมคติที่สะท้อนผ่านการกระทำของนางสีดาอีกประการหนึ่งคือความซื่อสัตย์ต่อสามี สีดาประกาศสัตยวาจาตอนถูกกรุงราชนั้ลักพาว่า “ข้าเป็นนรราชชายา ข้าเที่ยงสัตยา ด้วยคำสัตย์พระภูธร ฯ ทั้งเทพสวรรค์ กามาพจร แม้กษัตริย์ ฯ บรรมาราชจะปรารถนามาโลมตอง ฯ แม้ไม่มีด้วยพระองค์แล้ว ข้าขอตาย ด้วย พระบาทสมเด็จพระราม ฯ ข้าไม่ฆ่าเลื่องมองกษัตริรา เทพทั้งกามา พจรซึ่งข้าไม่มีใจ ฯ” การตั้งสัตยวาจาของสีดานั้นน่าสนใจเพราะแม้ว่าจะบรรยายภาพของพระรามว่าเป็นองค์นารายณ์อวตาร และพระรามมักแสดงร่างอวตารให้เห็นอยู่บ้างเป็นครั้งคราว แต่สีดากลับไม่เคยแสดงเดชานุภาพในฐานะเทพวิของพระนารายณ์เลยแม้แต่ครั้งเดียว นางมีภาพเป็นปฤชชนธรรมดาๆ แต่ในที่สุดด้วยผลของการตั้งมั่นนี้ก็ทำให้กรุงราชนั้ไม่อาจฝืนใจนางได้ แสดงให้เห็นว่าสัตยวาจาของปฤชชนธรรมดาที่ตั้งมั่นต่อสามีคือเดชานุภาพของสตรี เช่นกรณีของสีดา ความซื่อสัตย์ต่อพระรามมีอานุภาพมากถึงขนาดคุ้มครองนางให้พ้นจากการฝืนใจของกรุงราชนั้ คุณสมบัติดังกล่าวของสีดาเป็นที่จดจำแก่ผู้อ่านและทำให้การซื่อสัตย์กับสามีเพียงผู้เดียวกลายเป็นคุณธรรมสำคัญที่ภรรยาพึงยึดถือ

อย่างไรก็ตาม หากจะทำความเข้าใจคุณสมบัติเรื่องความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีของสีดาให้ชัดเจนยิ่งขึ้นจำเป็นต้องสำรวจสถานะของสตรีในสังคมฮินดูเกี่ยวกับเรื่องการแต่งงานและการมีบุตร ในสังคมฮินดู สถานะของสตรีจะไม่มีค่าหากสตรีผู้นั้นไม่ได้แต่งงานและไม่มีการมีบุตรชาย การมีบุตรชายจะทำให้สถานะของสตรีผู้เป็นภรรยาและเป็นมารดาที่มีความสำคัญอยู่บ้างเพราะการแต่งงานกลายเป็นหน้าที่ทั้งทางศาสนาและทางสังคมของสตรีตั้งแต่ในสมัยพระเวท ในทางศาสนาถือว่าไม่มีผู้ใดได้ไปสรรคตามลำพังแต่ต้องไปกับบุรุษที่เป็นสามีหรือภรรยาที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน¹⁰² ส่วนการให้กำเนิดบุตรชายมีความสำคัญเพราะตามประเพณีฮินดูนั้นเชื่อถือกันว่า บุตรชายเท่านั้นที่จะประกอบพิธีกรรมให้กับบิดาผู้ล่วงลับ และยังสามารถทำให้บิดาพ้นจากนรกขุมปุตตะและช่วยให้ได้ไปสวรรค์ สตรีจึงมีความหมายกับบุรุษในสังคมฮินดูตามข้อกำหนดของประเพณีในฐานะที่เป็นเพียงวิถีที่ทำให้เขาได้บุตรชายเท่านั้น¹⁰³ การจะมั่นใจว่าบุตรชายที่เกิดจากครรภ์ของสตรีผู้เป็นภรรยาคือบุตรของตนจริงๆ ในสังคม

¹⁰² A.S. Altekar, 2nd ed., *The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Time to the Present Day* (Delhi: Molital Banarsidass Publisher, 1959), p. 197.

¹⁰³ ลักษณะวัด ปาละรัตน์, *สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา*, หน้า ๖-๗.

ระบบชายเป็นใหญ่จึงต้องมีวิธีที่ทั้งตรวจสอบและควบคุมสตรีในเรื่องเพศวิถีเพื่อสร้างความมั่นใจในประเด็นดังกล่าว

วิธีหนึ่งที่สังคมใช้ควบคุมสตรีเรื่องเพศวิถีคือการสร้างคุณธรรมที่สตรีพึงยึดถือก็คือการซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี ดังเช่นปรากฏในกรณีของสีดาพระราม(และบุรุษร่วมสังคมทั้งหลาย) จะมั่นใจได้อย่างไรว่าภรรยาของตนที่ไปอยู่ในบ้านเมืองของบุรุษอื่นเป็นเวลานานจะไม่มีมลทิน และจะมั่นใจได้อย่างไรว่าพระโอรสที่เกิดจากครรภ์ของนางสีดาคือบุตรของตน สังคมฮินดูมีวิธีที่จะรับประกันความบริสุทธิ์ของสีดา (ซึ่งในอีกนัยหนึ่งก็คือวิธีที่สังคมใช้ควบคุมสตรีทั่วไป) หลายวิธี ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของสีดาต่อพระรามเป็นวิธีการหนึ่งในนั้น ตามมาด้วยการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางสีดาด้วยการลุยไฟ ภาพนางสีดาที่ซื่อสัตย์ต่อสามีจึงกลายเป็นภาพต้นแบบที่สังคมฮินดูและสังคมอื่น ๆ ที่รับประเพณีและวัฒนธรรมฮินดูยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ความซื่อสัตย์ของสีดาในแง่มุมหนึ่งก็คือให้ความมั่นใจว่าสังคมสามารถควบคุมเรื่องเพศวิถีเพื่อรักษาสถาบันครอบครัวในระบบปิตาธิปไตยนี้ไว้

เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ หากพิจารณาจากข้ออ้างที่นางสีดาไม่ยอมอยู่คนเดียวโดยปราศจากพระรามเพราะ *หม่อมฉันจะอยู่ทางนี้ได้อย่างไร เป็นสตรีแม่หม้ายไม่มีสามี* จะสะท้อนให้เห็นทัศนคติของสังคมในระบบชายเป็นใหญ่ซึ่งมาจากวัฒนธรรมฮินดูและผสมรวมกับค่านิยมในสังคมเขมรอย่างชัดเจน นอกจากต้องการให้สตรีอยู่ในข้อกำหนดในการควบคุมเรื่องเพศวิถีแล้ว ในวัฒนธรรมฮินดู สถานะของสตรีมีนัยสำคัญมาก สตรีมีอายุถูกมองว่าเป็นเรื่องของความอับอาย เป็นพวกที่ถูกขับไล่ออกจากงานเลี้ยง ใครเห็นสตรีมีอายถือว่าเป็นกลางร้ายแม้ในรามายณะเองก็กล่าวว่า *อันตรายที่ร้ายแรงที่สุดที่มีชัยเหนือสตรีคือความเป็นม่าย*¹⁰⁴ ส่วนในสังคมเขมรเองก็มีภาษิตกล่าวถึงไว้ว่า *แม่หม้ายจำหน่ายปากเขา* หมายถึงแม่หม้ายเป็นอาหารปากแก่เขา ซึ่งคือการถูกคนในสังคมเพ่งเล็งเกี่ยวกับการวางตัวและมักถูกซุบซิบนินทา เหตุผลที่สีดาติดตามพระรามไปจึงเป็นเหตุผลในเชิงอุดมคติที่ภักดีใช้ยกย่องสตรีให้คิดและปฏิบัติตามอย่างสีดา และยังเป็นเหตุผลที่สะท้อนให้เห็นความจริงในอีกแง่มุมหนึ่งของสังคมฮินดู กล่าวคือ สตรีไม่มีค่าในตัวเองแต่คุณค่าของเธอขึ้นอยู่กับบุรุษในชีวิตแต่ละช่วงวัยทั้งบิดา สามี และบุตรชาย คุณค่าของสตรีในฐานะภรรยาขึ้นอยู่กับสามี สตรีมีสามีตายจึงต้องแสดงความซื่อสัตย์ในระดับที่สูงที่สุดคือการกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามีในพิธีสตี ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นข้อบังคับทางสังคมที่กดดันให้สตรีที่สามีตายทุกคนต้องทำเช่นนั้น หากสตรีใดเป็นม่ายสามีหย่าหรือสามีทิ้ง พวกเธอก็จะถูกสังคมลงโทษตามสถานะของสตรีมีอายที่อยู่ในระดับต่ำที่สุดและเป็นที่ยกย่องของสังคมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และค่านิยมดังกล่าวก็ถ่ายทอดมาสู่สังคมเขมรด้วย

¹⁰⁴ A.S. Altekar, *The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Time to the Present Day*, p. 164.

ภาพของสตรีที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีกับสามีอย่างชัดเจนที่สุดปรากฏในเรื่องลเบงเช่นกัน เช่น การลุยไฟพิสูจน์ตนเองของพระนางจันทาในเรื่อง *ขุยของสังข์* (สังข์ทอง) แต่ความบริสุทธิ์ผุดผ่องของพระนางก็ทำให้มีดอกบัวผุดขึ้นมารับทุกอย่างก้าว แต่ภาพดังกล่าวไม่ใช่ภาพหลักในนิทานพื้นบ้าน เป็นที่น่าสังเกตว่า หากส่องมองจากนิทานพื้นบ้าน เขมรจะพบเรื่องสตรีมีชู้ (ซึ่งมีมากถึงเกือบสิบเรื่อง) หรือลัทธิลอบมีความสัมพันธ์กับบุรุษโดยที่บิดามารดาไม่รู้หรือเป็นจำนวนมาก แต่บทลงโทษที่สตรีผู้ฝ่าฝืนได้รับมีเพียงไม่กี่เรื่องเท่านั้นที่ภรรยาถูกลงโทษอย่างรุนแรง เช่น สามีลวงภรรยาไปฆ่าให้ตายในเรื่อง *งูแก๊งกอง* หรือเรื่อง *โจรชโยมกระดาศ* ชายคนหนึ่งรักเมียเขา และเรื่อง *ชายยากไร้ไปค้าขาย*¹⁰⁵ จะจบลงที่ภรรยาและชายชู้ถูกพระราชารัดคินลงโทษด้วยการตัดหัวทั้งคู่ นอกนั้นแล้วแทบทุกเรื่องจะจบลงที่การเลิกรากันไป โดยเมื่อถูกจับได้และต้องจำนนต่อหลักฐาน สามีก็เลิกกับภรรยาหรือขอให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองอภัยโทษให้ภรรยาและให้ภรรยาไปเริ่มต้นชีวิตครอบครัวใหม่กับชายชู้ได้ หากมาที่ประเด็นที่ฉื่อน พริสลุสกี (Jean Pryzluski) เคยเสนอไว้ว่าการศึกษานิทานพื้นบ้านเขมรเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของเขมรก่อนที่จะรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียและจีนได้¹⁰⁶ ประเด็นเรื่องภรรยามีชู้ในนิทานพื้นบ้านทั้งกรณีปกติและกรณีพิเศษก็น่าจะบอกได้ว่าในสายตาของชาวบ้าน ความผิดที่ละเมิดในประเด็นเรื่องเพศวิถีไม่ใช่ความผิดที่ร้ายแรงและเป็นตราบาปสำหรับสตรีไปตลอดชีวิต การที่สตรีกับบุรุษจะถูกใจกันและลัทธิลอบมีความสัมพันธ์กันเป็นความบกพร่องธรรมดา ๆ ของคนทั่วไปเหมือนความบกพร่องในลักษณะนิสัยเช่น โลก จี้เกียจ รักสบาย หรือความบกพร่องด้านสติปัญญาเช่นปัญญาทึบ เป็นต้น สังคมมีวิธีจัดการในรูปแบบที่หลากหลายกว่าที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลเบงที่มีภรรยาเฉพาะสตรีอย่างรุนแรง ในนิทานพื้นบ้าน สตรียังมีโอกาสแก้ตัวด้วยคุณสมบัติด้านอื่นเช่นปัญญาหรือความสามารถในการบริหารจัดการทรัพย์สินซึ่งจะทำให้เธอกลับไปใช้ชีวิตอย่างผาสุกกับสามีดั้งเดิมหรือทำให้เธอสามารถเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้

ยิ่งไปกว่านั้นสตรีในนิทานพื้นบ้านบางภาพสะท้อนตัวตนที่น่าจับตาและแสดงให้เห็นพรรณนาที่สังคมเขมรในอดีตมีต่อสตรีอย่างเหมือนกับจะแย้งกับบรรทัดฐานที่วางไว้ในรามเกียรติ์และเรื่องลเบงด้วยซ้ำไป ในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องเสนอว่าปัญญา(เพื่อประโยชน์ในทางโลก) มีค่ามากกว่าการละเมิดข้อห้ามด้านเพศวิถี ภาพดังกล่าวปรากฏในเรื่อง *มายาสตรี* เรื่อง *เจ้าสุกร์และเจ้าเสาร์* และเรื่อง *ภูเขามูริภูเขาคา(จังหวัดตาแก้ว)*¹⁰⁷ สตรีใน

¹⁰⁵ ประยูร ทรงศิลป์, *ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕*, หน้า ๗-๑๐, ๓๒๕-๓๓๑, ๓๔๐-๓๔๒ .

¹⁰⁶ Judith M. Jacob, *Cambodian Linguistic, Literature and History : Collected Articles*, p. 243 in Aing Sokroean, "The Perfect Women as Represented in Cambodian Folktales," p. 496.

¹⁰⁷ ประยูร ทรงศิลป์, *ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕*, หน้า ๒๒-๒๖, ๔๐-๔๑, ๖๑๒-๖๑๖ .

นิทานเหล่านี้ล้วนแต่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานของสังคมในเรื่องเพศวิถี แต่พวกเธอก็ได้รับการให้อภัยและยังมีชีวิตที่สุขสบายในตอนท้ายเรื่องดั้งเดิม ทุกเรื่องให้ภาพว่าปัญญาและความสามารถในการเพิ่มพูนทรัพย์ให้กับครอบครัวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญหรือมีประโยชน์จนทำให้นางได้รับการให้อภัย กล่าวคือภรรยาในเรื่อง *มายาสตรี* และเรื่อง *เจ้าศุภร์และเจ้าเสาร์* มีชู้ แต่เพื่อไม่ให้สามีจับได้ว่านางทำผิด นางก็พยายามทุกวิถีทางในการปกปิดความผิดนั้น และด้วยสติปัญญาที่นางมี นอกจากจะเอาตัวรอดจากการถูกสามีจับได้ค่านางเขาแล้ว นางยังสามารถใช้ปัญญาในการหาทรัพย์เข้าบ้านซึ่งทำให้นางสามารถกลับมาใช้ชีวิตกับสามีได้ราวกับไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นเลย หรือในกรณีของราชธิดาของพระราชากรุงจำปาสักในเรื่อง *ภูเขาบุรุษภูเขาตา* (จังหวัดตากแก้ว) พระนางอีกออลก็ลอบมีความสัมพันธ์กับชายเชื่อง เมื่อพระบิดารู้ก็โกรธถึงขนาดเนรเทศออกจากบ้านเมืองตนเองโดยจับลอยแพทั้งคู่ ด้วยเหตุผลว่าพระนางปล่อยใจให้พลั้งเผลอไปกับกามราคะโดยลืมคิดถึงพระเกียรติยศของราชวงศ์ แต่นางอีกออลไม่ได้จบชีวิตด้วยความตายแบบนางกาก็ ตรงกันข้าม ปัญญาและความสามารถในการค้าขายที่นางอีกออลมีทำให้นางสามารถต่อรองกับพ่อค้านายสำเภา หาช่องทางในการค้าโดยขอให้นายสำเภาเป็นผู้ช่วย เมื่อมีการค้าขายแลกเปลี่ยนก็มีคนเข้ามาตั้งบ้านเรือนมากขึ้น ๆ นางอีกออลก็ให้สามีประกาศตั้งตัวเป็นพระราชากรุงดินแดนแถบนี้ได้ ฉะนั้น ด้วยความสามารถและทัศนวิสัยที่เหนือกว่าของนางอีกออลก็ทำให้นางขึ้นสู่จุดสูงสุดของแผ่นดิน แม้ว่านางจะเคยทำผิดอย่างร้ายแรงในเรื่องเพศวิถีมาก่อนก็ตาม

ฉะนั้น หากพิจารณาเรื่องความซื่อสัตย์เทียบกันระหว่างนางสีดา นางในเรื่อง *ลเบงและสตรี* ในนิทานพื้นบ้าน ทำให้พอมองเห็นว่าการควบคุมสตรีเรื่องเพศวิถีในสังคมเขมรเป็นประเด็นที่คนในสังคมระดับสูงสนใจมากกว่าคนระดับชาวบ้านซึ่งมองเรื่องนี้อย่างยึดหยุ่นมากกว่า ความแตกต่างด้านมุมมองดังกล่าวมาจากที่มาของเรื่องเป็นสำคัญ เรื่องรามเกียรติ์นั้นมีอิทธิพลของคติพราหมณ์ฮินดูซึ่งควบคุมเรื่องเพศวิถีของสตรีอย่างเข้มงวดเพราะสตรีเป็นผู้ผลิตบุตรชายให้สามีเพื่อเป้าหมายทางศาสนา เพราะฉะนั้นก็ต้องมั่นใจว่าบุตรนั้นเป็นของตนจริงจึงเกิดการควบคุมด้านเพศวิถีอย่างเข้มงวด ส่วนเรื่อง *ลเบง* มีที่มาจากชาดกในพุทธศาสนา แม้จะไม่ได้กำหนดสถานภาพของสตรีให้ต่ำต้อยเท่าคติพราหมณ์ฮินดู แต่เบื้องหลังความคิดที่เชิดชูความซื่อสัตย์ของสตรีและเสนอกภาพความไม่ดีของสตรีควบคู่กันไปก็เพราะในทางศาสนา สตรีอยู่ในฐานะที่เป็นศัตรูแห่งพรหมจรรย์ของเพศบรรพชิต ความซื่อสัตย์ของสตรีมีเพื่อรักษาระเบียบสังคมให้สงบเรียบร้อยในขณะที่การกล่าวถึงความไม่ดีของสตรีมีเพื่อรักษาสมาชิกสงฆ์เอาไว้* ส่วนนิทานพื้นบ้านเป็นเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นก่อนที่จะได้รับอิทธิพลของฮินดูและจีน

* มีชาดกในพุทธศาสนาหลายเรื่องที่กล่าวถึงความไม่ดีของสตรีเช่นเป็นคนหลายใจ ไม่มีควมซื่อสัตย์ ไม่นางวางใจ เป็นผู้เลวทราม มักมากในทางโลกีย์ ไม่รู้จักพอ ชาดกในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงลักษณะที่ไม่ดีของสตรีอย่างพิศดารคือเรื่องภูบาลชาดก ซึ่งบรรยายโทษลักษณะของสตรีที่ไม่ดีไว้อย่างละเอียดถึง ๑๐๐ ประเภท ได้แก่มายา

พรรณณะของชาวบ้านในเรื่องเกี่ยวกับการมีครอบครัวและความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษและสตรีเป็นเรื่องสามัญที่แสดงถึงความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ไม่ต่างไปจากเรื่องปากท้อง และสังคมเขมรในระดับชาวบ้านที่โน้มเอียงมาทางการสืบสายสัมพันธ์และการรับมรดกทางฝ่ายสตรีทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรู้แน่ชัดว่าบุตรที่เกิดจากครรภ์ของสตรีนั้นมาจากบุรุษคนใด ในนิทานพื้นบ้านจึงไม่จำเป็นต้องควบคุมเพศวิถีของสตรีเพื่อเป้าหมายในการรับใช้ศาสนาเหมือนเรื่องรามเกียรติ์และเรื่อง ลมเบง และความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษและสตรีในสังคมเขมรดั้งเดิมก็ยังไม่มีการบังคับมากนัก จนเมื่อได้รับอิทธิพลจากคตินิพนธ์และคตินิพนธ์ ความสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้นที่วางบุรุษไว้เหนือสตรีจึงมีอิทธิพลต่อนิทานพื้นบ้านซึ่งเห็นได้ชัดว่านิทานบางเรื่องนำเสนอเนื้อหาที่สอดคล้องกับเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องลมเบงราวกับเป็นภาพเดียวกัน

การค้นพบจวบาสตรีสำนวนหอสมุดแห่งชาติกรุง

ปารีสนอกจากจะทำให้เห็นว่าบทบาทของสตรีเขมร(ซึ่งหมายถึงสตรีทั่วไปไม่จำกัดเฉพาะสตรีชนชั้นสูง)ซึ่งไม่เคยปรากฏตัวอย่างเป็นทางการมาก่อนเลยจะได้รับการบันทึกอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สมัยนี้แล้ว คุณลักษณะและบทบาทของสตรีในแง่ต่าง ๆ ที่ระบุในจวบาสตรีสำนวนดังกล่าวยังสะท้อนความคาดหวังของสังคมที่มีต่อสตรีซึ่งมีที่มาจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวของสังคมเขมรเอง ความจำเป็นของสังคมที่ต้องการใช้แรงงานสตรีในการผลิตประชากร ในการผลิตทางเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงดูคนทั้งประเทศ ในการรักษาสถาบันครอบครัวและในการพัฒนาระบบอุปถัมภ์อันเป็นกลไกหลักในโครงสร้างของสังคมในระบบปิตาธิปไตย ทำให้สังคมตั้งข้อกำหนดพฤติกรรมและบทบาทของสตรีในภาพของสตรีในอุดมคติ ซึ่งครอบคลุมแนวทางการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันของสตรีเกือบทุกแง่มุมทั้งกิริยามารยาท บทบาทและหน้าที่และคุณธรรมที่ต้องการให้สตรียึดปฏิบัติ หากพิจารณาแหล่งที่มาของจวบาสตรีรวมถึงจวบาสอื่น ๆ อีกสี่สำนวนที่มีที่มาจากแนวคิดทางพุทธศาสนา จะเห็นว่าอุดมการณ์แบบพุทธที่ชนชั้นปกครองยึดมั่นศรัทธากลายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังที่ชนชั้นปกครองและชนชั้นสูงที่มีการศึกษาใช้ผลิตวรรณกรรมเพื่อบัญญัติข้อกำหนดให้ทุกคนปฏิบัติ และแนวคิดในพุทธศาสนายังสามารถกำกับและควบคุมให้ทุกคนปฏิบัติตามอย่างไร้คำถาม ทั้งนี้เพราะเมื่อถึงช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ พุทธศาสนาได้ลดหลักปักฐานอย่างมั่นคงในกัมพูชาและมีสถานะพิเศษในแง่ที่เป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาชุดใหญ่ที่ควบคุมสังคมเขมรทั้งหมด สถานะดังกล่าวทำให้พุทธศาสนาเป็นทั้งข้อกำหนดและกลไกที่สามารถขับเคลื่อนให้คำสอนที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนฉบับต่าง ๆ กลายเป็นค่านิยมให้คนทั่วไปในสังคมยึดถือปฏิบัติได้

๔๐ ประเภท ผลาญสามิ ๑๐ ประเภท เถลไถล ๑๘ ประเภท ไม่มียางอายุ ๒๐ ประเภทและดูถูกสามิ ๑๒ ประเภท (ศาสตราจารย์(พิเศษ)เรืองอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๕), หน้า ๔๕-๖๗.)

นอกจากการตอกย้ำความเป็นกุลสตรีกัมพูชาผ่านทางวรรณกรรมลายลักษณ์แล้ว สังคมยังได้สร้างความเป็นกุลสตรีผ่านรูปแบบของพิธีกรรมเพื่อย้ำจิตสำนึกในการรักษาความเป็นกุลสตรีให้เข้มข้นขึ้น สังคมเขมรมีพิธีเข้าร่วมที่ใช้อบรมเด็กสาวเพื่อสร้างความตระหนักรู้ในจังหวะชีวิตที่เปลี่ยนผ่านจากเด็กสาวไปสู่สตรีสาวเต็มตัว บทบาทหน้าที่ของเธอในครัวเรือนจะเปลี่ยนแปลงไปจากบุตรสาวที่ทำตามคำสั่งของบิดามารดาหายไปเป็นคนดูแลชีวิตความเป็นอยู่และอนาคตทางเศรษฐกิจของครอบครัว และอุปนิสัยของหมั้นไม่กี่คือคู่มือด้านการครองเรือนที่มารดาหรือบิดาใช้เป็นบทอ่านเพื่ออบรมถ่ายทอดให้แก่เด็กสาวชาวกำพูชาในพิธีเข้าร่วม ซึ่งหมายถึงการลงรหัสทางวัฒนธรรมเพื่อบอกสตรีว่าต่อแต่นี้ไปร่างกายของสตรีจะเป็นร่างกายของสังคม และสตรีมีวิถีใช้ร่างกายสังคมให้เหมาะสมอย่างไร

๒.๕ พิธีเข้าร่วมและพิธีแต่งงาน : สู่เรือนร่างกุลสตรีของสังคม

พิธีเข้าร่วมและพิธีแต่งงานเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญกับสตรีกำพูชามากทั้งสองพิธี โดยเฉพาะสำหรับสตรียุคก่อน พิธีเข้าร่วมคือการบ่มเพาะความเป็นกุลสตรีของสตรีสาวรุ่นในขณะที่ยังเด็ก พิธีแต่งงานคือพิธีที่สังคมรับรู้และให้การยอมรับว่าความเป็นกุลสตรีของสตรีสาวผู้หนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งเกียรติยศอันเป็นรูปธรรมแก่วงศ์ตระกูล นั่นคือการทำลูกสาวของบ้านได้แต่งงานแบบมีขันหมาก ซึ่งเป็นเสมือนการออกประกาศนียบัตรรับรองว่าครอบครัวนั้นอบรมเลี้ยงดูบุตรสาวอย่างถูกต้องตามประเพณีอันดีงามของกำพูชา แต่ความหมายที่น่าสนใจของพิธีกรรมทั้งสองที่มีต่อสตรีกำพูชาที่จะกล่าวถึงในที่นี้คือ กระบวนการสร้างความหมายทางสังคมให้กับร่างกายของสตรีที่นำเด็กสาวผ่านเข้าสู่ความเป็นกุลสตรีอย่างเต็มตัว หลังจากผ่านพิธีกรรมทั้งสองนี้ เรือนร่างของสตรีแต่ละคนก็จะกลายเป็นเรือนร่างที่แสดงอัตลักษณ์ของชาวกำพูชาที่จะต้องถูกสังคมควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อรักษาความบริสุทธิ์และอัตลักษณ์แห่งชนชาติตนเอาไว้

หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่พอสืบค้นได้ว่าพิธีกรรมทั้งสองนี้เกิดขึ้นเมื่อใดยังคงอ้างอิงจากวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ ในวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทนิทานพื้นบ้านซึ่งอาจจะนับเป็นช่วงเวลากว้างๆ ได้ว่าเริ่มมีตั้งแต่สมัยยุคกลางของกำพูชาคือราว คริสตศตวรรษที่ ๑๕ -๑๕ มีเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงตำนานเกี่ยวกับประเพณีการเข้าร่วม¹⁰⁸ และตำนานที่แจกแจงรายละเอียดต่างๆ ในพิธีแต่งงานอยู่ถึง ๘ เรื่อง * นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเรื่องตุมเตียวซึ่งแต่งในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ก็มีกล่าวถึงพิธี

¹⁰⁸ ประยูร ทรงศิลป์, ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านกำพูชา ภาคที่ ๑-๕, หน้า ๘๗๗-๘๘๐.

* ในประชุมเรื่องตำนานนิทานพื้นบ้านกำพูชาซึ่งคณะที่ปรึกษาด้านวัฒนธรรมกำพูชา พุทธศาสนบัณฑิตเป็นผู้รวบรวมไว้และประยูร ทรงศิลป์นำมาแปลเป็นภาษาไทยทั้ง ๕ ภาคนั้น ในภาคที่ ๕ ซึ่งกล่าวถึงตำนานเกี่ยวกับที่มาของประเพณีต่างๆ มีตำนานกล่าวถึงที่มาของพิธีแต่งงานถึง ๘ เรื่องคือ ๑. ตำนานเกี่ยวกับประเพณีให้มีอาจารย์ถือฤกษ์ถือยาม ๒. ตำนานเกี่ยวกับประเพณีให้มีเขียนหมาก มหาเทพ มหามนตรีในพิธี

เข้าร่วมของนางเดี่ยวผู้เป็นนางเอกของเรื่องเอาไว้ จากที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านของกัมพูชาจึงพอสันนิษฐานได้ว่าพิธีกรรมทั้งสองพิธีเป็นสิ่งที่ชาวกัมพูชารับรู้คุ้นเคย และแม้พิธีเข้าร่วมจะเสื่อมความนิยมไปแล้วในสมัยหลัง แต่พิธีแต่งงานก็ยังคงมีบทบาทในวิถีชีวิตของชาวกัมพูชาอยู่จนถึงปัจจุบัน

พิธีเข้าร่วม ซึ่งคือการจำกัดบริเวณให้ลูกสาวที่เริ่มมีประจำเดือนอยู่เฉพาะบนบ้าน ไม่ให้ลูกแดดเลยเป็นเวลา ๓ ถึง ๖ เดือน กินอาหารได้เฉพาะอย่าง และห้ามพูดคุยกับพี่น้องรวมทั้งพ่อที่เป็นผู้ชายอย่างเด็ดขาด พิธีเข้าร่วมนี้ งวน ญิต อธิบายว่าเป็นพิธีที่มีวัตถุประสงค์ ๔ อย่างคือ เพื่อประกาศความเป็นสาวเต็มตัวให้ลูกสาว เพื่อบ่มผิวและดูแลสุขภาพร่างกายให้ลูกสาว เพื่อฝึกอบรมให้มีคุณสมบัติที่เพียบพร้อมด้วยวิชาแม่บ้านการเรือนและการประกอบอาชีพให้ลูกสาว และประการสุดท้ายเพื่อสร้างความสนใจให้ญาติและเพื่อนบ้าน โดยคุณสมบัติกิจกรรมารายาและวิชาความรู้ หากแต่ทั้ง ๔ ประการนี้เผยให้เห็นวัตถุประสงค์แฝงของพิธีมากกว่าคือการเตรียมลูกสาวและการป่าวประกาศว่าเธอพร้อมแล้วสำหรับการแต่งงาน ความพร้อมด้านรูปสมบัตินี้มีความสำคัญไม่แพ้ความพร้อมด้านคุณสมบัติหรืออาจจะสำคัญกว่าเพราะเป็นสิ่งที่เห็นได้โดยง่าย หญิงสาวจะถูกสอนให้ดูแลผิวพรรณ ฟัน เล็บ ฯลฯ รู้จักวิธีรักษาความสะอาดและตกแต่งร่างกายให้สวยงาม เพื่อการนี้เธอต้องทาแป้ง ทาขมิ้นทั่วทั้งตัวเป็นประจำ ทานเฉพาะอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์ ใส่น้ำเกลือแฉะและนุ่งยาวกรอมเท้าเพื่อบ่มผิวพรรณให้ละเอียด เมื่อออกร่ม ญาติและเพื่อนบ้านทั้งหลายที่พ่อแม่เป็นผู้เชิญมาร่วมพิธีจะได้เห็นหญิงสาวคนหนึ่งที่มีรูปสมบัตินี้สวยงามตามมาตรฐานของเบญจกัลยาณี คือ ผงงาม ริมฝีปากงาม ฟันงาม ผิวพรรณงาม และวัยงาม พร้อมสำหรับการถูกทาบตามลู่ขอให้ไปเป็นภรรยาของชายหนุ่มผู้สนใจต่อไป¹⁰⁹ นอกจากนี้จะหวังผลด้านความสวยงามภายนอกแล้ว เป้าหมายที่สำคัญกว่าคือ การที่บิดามารดา (เน้นบทบาทของมารดา) ได้ปลูกฝังสิ่งที่เป็นทั้งความรู้ และคุณสมบัติที่สำคัญของสตรีกัมพูชาทุกคน นั่นคือวิถีการปฏิบัติตัวตามแบบอย่างของสตรีผู้ถึงพร้อมทั้งด้านจิตตริยา นิสัยใจคอ มีความรู้ในการดูแลกิจการบ้านเรือน และมีความรู้ด้านวิชาชีพ เพื่อช่วยเพิ่มพูนเศรษฐกิจครัวเรือนได้ในอนาคต เนื้อหาสำคัญที่ใช้ในการอบรมเด็กสาวมีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ภาคทฤษฎีคือ จุบายสตรี(สำนวนหมิ่นไม) ที่เน้นเรื่องบทบาทหน้าที่ของการเป็นภรรยาที่ดี และภาคปฏิบัติคือความรู้ที่มารดาถ่ายทอดวิชาความเป็นแม่บ้านแม่เรือนให้ (ซึ่งก็มีที่มาจากจุบายสตรีอีก) หากมารดาผู้หนึ่งสื่อ เธอจะเป็นคนอ่านจุบายสตรีให้บุตรสาวฟัง ไม่เช่นนั้น

แต่งงาน ๓. ดำเนินเกี่ยวกับประเพณีการทำฟัน ๔. ดำเนินเกี่ยวกับประเพณีการนุ่งห่มตอนไหว้ในพิธีแต่งงาน เจ้าบ่าวนุ่งผ้าจีบสวมเสื้อคลุม เจ้าสาวเกล้าผมห่มสไบ ๕. ดำเนินเกี่ยวกับประเพณีการใช้แว่นเวียนเทียนในงานแต่งงาน ๖. ดำเนินเกี่ยวกับประเพณีดอกหมาก ๓ ซ่อ ๗. ดำเนินเกี่ยวกับประเพณีการถือดาบไหว้ในพิธีแต่งงาน และพิธีปัดรังควานเสื้อหมอน และ ๘. ดำเนินเกี่ยวกับประเพณีหลังจากไหว้ในงานแต่งงานให้เจ้าบ่าวเกาะชายสไบเจ้าสาวเข้าห้อง

¹⁰⁹ งวน ญิต, จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมร, หน้า ๑๒-๔๒.

หน้าที่นี้จะตกเป็นของบิดา เสริมด้วยการให้มารดาเป็นผู้ถ่ายทอดคุณสมบัติของแม่บ้านแม่เรือนที่ดี จากการเล่าประสบการณ์ของเธอเอง หากสตรีใดผ่านพิธีเข้าร่วมและออกกรมก็ถือว่าเธอได้รับประกาศนียบัตรชั้นต้นรับรองคุณสมบัติที่ดีพร้อมสำหรับการเป็นภรรยาที่ดีในสายตาของสังคม กัมพูชา

ความหมายของพิธีเข้าร่วมที่สังคมกัมพูชาประกาศให้รับรู้กันอย่างเป็นทางการคือการเตรียมเด็กสาวคนหนึ่งให้พร้อมสำหรับการเป็นภรรยาที่สมบูรณ์แบบต่อไปในอนาคต แต่สิ่งที่มีความหมายมากกว่านั้นคือพิธีเข้าร่วมเป็นการนำอุปนิสัยมาลงรหัสทางวัฒนธรรมเพื่อกำกับเด็กสาวเกี่ยวกับการใช้ร่างกายของตนเองให้สอดคล้องไปกับความคาดหวังทางสังคม เป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากเด็กสาวที่ไม่รู้ประสีประสาอะไรต่อหน้าที่ที่เธอจะต้องปฏิบัติ ไปสู่การตระหนักรู้ทั้งหน้าที่ที่สังคมมอบหมายและวิธีปฏิบัติตัวเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น นอกจากนี้ การกักตัวเด็กหญิงที่เริ่มเข้าสู่วัยสาวโดยใช้การมีประจำเดือนเป็นครั้งแรกเป็นจุดเริ่มต้นเป็นเวลาถึง ๓-๖ เดือนหรือในบางรายอาจกินระยะเวลาถึง ๑ ปีน่าจะเป็นกุศโลบายในการควบคุมเด็กสาวที่เริ่มเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์ แล้วให้อยู่ในสายตาของบิดามารดาซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนสถาบันทางสังคมที่ใกล้ชิดกับเด็กสาวมากที่สุด นับจากนี้ไปจนถึงการออกเรือน ผู้ที่จะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งขุดในการคัดเลือกนรุษที่จะมาเป็นเจ้าบ่าวร่วมวงศ์วานเดียวกันก็คือบิดามารดา หมายความว่าตั้งแต่เริ่มย่างสู่วัยสาวไปจนกระทั่งถึงวัยออกเรือน สังคมจะเข้ามากำกับชีวิตสตรีแต่ละคนให้เป็นไปตามครรลองที่สังคมต้องการ นับแต่การเตรียมสตรีให้มีลักษณะเพียบพร้อม การควบคุมพฤติกรรมสตรีไม่ให้ออกนอกกลุ่มนอทาง ไปจนถึงการส่งต่อตัวสตรีแต่ละคนให้ถึงมือนรุษที่สังคมก็คัดสรรว่าเพียบพร้อมสำหรับการสืบเผ่าพันธุ์กัมพูชาเช่นกัน

พิธีกรรมที่สำคัญสำหรับสตรีอีกพิธีหนึ่งคือพิธีแต่งงานซึ่งมีความหมายสำหรับสังคมกัมพูชามากแม้ในปัจจุบัน ในพิธีแต่งงานจะมีข้อกำหนดซึ่งเรียกร้องให้บุรุษและสตรีกัมพูชาปฏิบัติ แต่น่าสังเกตว่าข้อเรียกร้องให้ฝ่ายบุรุษปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆ ในพิธีแต่งงานจะเป็นเรื่องของการเตรียมของหมั้น เงินสินสอด การปลูกสร้างบ้าน การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ซึ่งก็คือการอำนวยความสะดวกให้พิธีแต่งงานดำเนินไปด้วยดี ในขณะที่ข้อเรียกร้องที่มีต่อตัวสตรีกลับเป็นเรื่องที่ตอกย้ำข้อกำหนดที่จะผูกพันกับชีวิตครอบครัวของเธอไปตลอดชีวิต เช่น ในพิธีแต่งงาน สตรีทุกคนต้องผ่านพิธีทำฟัน และพิธีชุดดำแยซึ่งหลังจากทำเสร็จแล้ว “ลูกสาวของเขาจะได้ขึ้นฐานะเป็นสตรีครบคุณลักษณะ มีจิริยางดงาม รู้จักว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก ผู้คนทั่วไปทั้งในวงศษญาติยอมรับว่าเป็นสตรีมีลักษณะสมบัติอันประเสริฐ”¹¹⁰

พิธีแต่งงานเต็มรูปแบบของกัมพูชาจะแบ่งเป็น ๑๑ พิธีย่อย พิธีทำฟันอยู่ในลำดับที่ ๘ อันเป็นขั้นตอนที่ใกล้จะเสร็จสิ้นพิธีการแต่งงานแล้ว อาจกล่าวได้ว่าสาระสำคัญของพิธีทำฟันคือการ

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

คัดเอาคำสอนจากจบบาสตรีที่ได้รับการอ้างถึงมากที่สุดมาแปรเป็นขั้นตอนหนึ่งในพิธีกรรม นั่นคือ คำสอนเกี่ยวกับเรื่องการดูแลรักษาเพลิงสามกองให้ดี คำสอนนี้อยู่ในจบบาสตรีของหมื่นไมล์ลำดับที่ ๕ ความว่าสตรีมีสามีก็เหมือนมีเพลิง ๓ กอง ให้รักษาเพลิงทั้งสามกองให้สงบตามปกติ เพลิงที่หนึ่งคือไฟในอย่านำออกไปไฟนอกอย่านำเข้า เพลิงที่สองคือคุณบิดามารดา ให้ปรนนิบัติรับใช้ สิ่งใดร่อย ให้หามาให้ท่านรับประทาน พูดยากับท่านอย่างไรเพราะ อ่อนน้อม เชื้อฟุ้งและเพลิงที่สาม คือสามี ต้องปรนนิบัติรับใช้ให้ดี อย่าให้สามีลำบากใจ ไม่ตีตัวเสมอสามี ถ้าสามีพูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้ มารดาฟัง มารดาพูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้สามีฟัง จะทำให้ถึงทะเลาะกัน ในพิธีนี้ อาจารย์ขันธ์แฉะ (อาจารย์ผู้ประกอบพิธี) จะหาน้ำที่มรสผาด เปรี้ยว ขม เค็ม เผ็ด มาให้เจ้าสาวอมแต่ห้ามกลืนเด็ดขาด เมื่ออมครบ ๓ หรือ ๔ นาทีก็ให้คายใส่กระทง ทำอย่างนี้จนครบสามครั้ง จุดประสงค์ของการทำพิธี นั้นต้องการให้สตรีเข้าใจว่า นับแต่นี้เธอต้องยอมรับถ้อยคำที่ขม เปรี้ยว ผาด เผ็ด ซึ่งเป็นการติเตียน จากผู้อื่นอยู่เป็นประจำ เมื่อยอมรับสภาพนี้แล้วก็จะไม่ยอมกลืนเข้าไปในท้อง แต่จะต้องอมแล้วเอา ไปคายทิ้งในที่ลับตาคนอื่น แล้วจะไม่ยอมให้ผู้อื่นล่วงรู้เลย มีความหมายว่าหากได้ยินเรื่องร้อนใจ เกี่ยวกับตนเองหรือผู้อื่นก็จะไม่บอกใคร ตนเพียงรับฟังแล้วก็ปล่อยให้เรื่องผ่านเลยไป โดยที่ไม่มีการขยายความให้ผู้ใดต้องขุ่นข้องหมองใจกัน ถ้าสตรีผู้ใดเข้าใจได้แบบนี้เขาเรียกว่าสตรีครบ ลักษณะ ส่วนพิธีชุดดำเขนนั้นก็นำคำสอนเกี่ยวกับเรื่องการวางตนและการปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาที่ดี ในจบบาสตรีมาแปรเป็นขั้นตอนในพิธีกรรมเช่นกัน คำสอนนี้อยู่ใน จบบาสตรีลำดับที่ ๖ เกี่ยวกับการ ประพฤติตนของภรรยาที่ดีในการทำงาน กล่าวคือทำงานสิ่งใดให้พยายามทำให้เสร็จ ทั้งงานปักถัก ทอ อย่าผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ให้เดินเที่ยวเล่นบ้านคนอื่นเพราะ จะทำให้งานไม่เสร็จ ในพิธีนี้กล่าวว่าละอองของผลด้ายทำให้มีอาการคัน ต้องขูดเอาต้นด้ายออกเพื่อไม่ให้มีผลอีกต่อไป ในพิธีออก ร่มและพิธีแต่งงานของกัมพูชาจึงให้มีพิธีนี้เพื่ออบรมสตรีไม่ให้เกิดอาการเหล่านี้คือ คันก้นนั่งอยู่ บ้านไม่ติด ชอบเดินเล่นบ้านคนอื่น คันเท้าคือชอบเดินไปทั่วทุกแห่งหน คันมือคือชอบหยิบจับ สมบัติของผู้อื่นและคันปากคือ ชอบนินทาผู้อื่นเขา พิธีชุดดำเขนจึงมีเพื่อทำให้สตรีหายขาดจาก อาการคันทุกอย่าง เพื่อให้สตรีผู้นั้นมีคุณสมบัติเป็นสตรีครบลักษณะ¹¹¹

รายละเอียดที่ยกมาแสดงว่าในพิธีแต่งงานมีขั้นตอนที่มุ่งอบรมและขัดเกลาสตรีโดยเฉพาะ เพื่อให้เธอตระหนักถึงหน้าที่ของภรรยาและมารดาที่ดี แต่ในขณะที่ไม่มีขั้นตอนใดเลยของพิธี แต่งงานที่มุ่งอบรมและขัดเกลาบุรุษด้วยวัตถุประสงค์แบบเดียวกันรายละเอียดของพิธีทำฟันและ พิธีชุดดำเขนล้วนคัดสรรสาระมาจาก จบบาสตรีในการควบคุมให้สตรีอยู่เหี่ยวเฝ้าเรือน และตอกย้ำคำ สอนเรื่องไฟสามกองที่สตรีผู้เป็นภรรยาต้องดูแลรักษาไว้ให้ดีจากจบบาสตรีสำนวนหมื่นไมล์ การต้อง ผ่านพิธีกรรมทั้งสองก่อนที่จะกลายเป็นภรรยาอย่างสมบูรณ์จึงเป็นการลงรหัสทางวัฒนธรรมของ สังคมเพื่อประกาศให้รู้ว่า เรือนร่างที่ผ่านพิธีกรรมนี้ได้กลายเป็นเรือนร่างที่ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕-๗๘ และ ๘๕-๘๖.

สังคมกำหนดให้ปฏิบัติหน้าที่เป็นภรรยาและเป็นมารดาที่ดีของสังคม ทั้งนี้เพื่อสร้างสถาบันครอบครัวที่เพียบพร้อมและมีความเป็นกัมพูชาแท้ตามขนบประเพณีที่เคยดำเนินมาแล้วนับศตวรรษ

กลไกที่สร้างให้พิธีแต่งงานยังทรงพลังและมีความหมายต่อสังคมกัมพูชาอยู่คือแนวคิดเรื่องระบบเกียรตินิยมและชื่อเสียงหน้าตา พิธีแต่งงานในสังคมกัมพูชาไม่ได้หมายถึงการยกย่องและให้ความสำคัญกับสตรีแต่เพียงอย่างเดียว แต่ความหมายของพิธีนี้กินความกว้างถึงการรับรองเกียรตินิยมให้กับทุกคนที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และประเทศชาติ ในระดับปัจเจกบุคคล บุรุษและสตรีใดได้เข้าสู่พิธีแต่งงานอย่างถูกต้องตามประเพณีกัมพูชา ทั้งบุรุษและสตรีนั้นก็ถือเป็นผู้มีคุณสมบัติเพียบพร้อมตามแบบบุรุษครบลักษณะและสตรีครบลักษณะ เป็นผู้พึงปรารถนาสำหรับการร่วมชีวิตคู่ การแต่งงานแบบมีขันหมากยังถือเป็นการนำชื่อเสียงมาสู่ครอบครัววงศ์ตระกูล¹¹² และเป็นการแต่งงานที่สมบูรณ์แบบที่ครอบครัวทั้งสองฝ่ายสมควรจะได้รับการยกย่องในส่วนของประเทศชาติ การแต่งงานของบุรุษและสตรีที่เกิดขึ้นโดยผ่านการตัดสินใจของบิดามารดาเป็นการรักษาระบบประเพณีเอาไว้ ทุกคนที่ทำให้เกิดประเพณีแต่งงานนี้คือผู้ปกป้องประเพณีอันดีงามให้อยู่คู่สังคมกัมพูชาซึ่งเป็นพันธกิจทางวัฒนธรรมที่ประเทศกัมพูชาให้ความสำคัญมากนั่นเอง ด้วยกลไกของระบบเกียรตินิยมและชื่อเสียงหน้าตานี้เองที่ทำให้พิธีแต่งงานยังคงสร้างความหมายให้สตรีแต่ละคนที่ผ่านพิธีกรรมสำคัญในบทบาทและหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงไปของตนเอง และส่งอิทธิพลต่อสังคมในการย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมแต่งงานนี้และพยายามปฏิบัติให้ครบถ้วนตามประเพณีอย่างเคร่งครัด

สรุป

แนวคิดกุลสตรีคือภาพของสตรีในอุดมคติที่ประมวลได้จากแหล่งวรรณคดีและวรรณกรรมทั้งสามซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบสามส่วนคือ รูปโฉมงดงาม กิริยามารยาทงดงามและจิตใจงาม กล่าวให้เฉพาะเจาะจงคือภาพของสตรีในอุดมคติในสถานะของบุตรสาว ภรรยา และมารดาในสังคมเขมรที่ปฏิบัติหน้าที่ของตนในพื้นที่ในครัวเรือนได้อย่างสมบูรณ์แบบ นอกจากนี้ แนวคิดกุลสตรียังอยู่ในสถานะที่เป็นระบบเกียรตินิยมและชื่อเสียงหน้าตาและมีความหมายกับสตรีในสองแนวทางคือ ในทางหนึ่งแนวคิดกุลสตรีอาจเป็นเครื่องมือที่สังคมใช้กำกับควบคุมสตรีด้วยกฎเกณฑ์ที่สังคมตราให้สตรีปฏิบัติเพื่อใช้ประโยชน์ด้านแรงงานของสตรีหรือเพื่อมอบหน้าที่หลักในการรักษาพรหมแดนทางเผ่าพันธุ์แก่สตรี แต่ในอีกด้านหนึ่งแนวคิดกุลสตรีก็เป็นช่องทางแห่งโอกาสให้สตรีทุกวัยและทุกชั้นวรรณะสามารถเข้าถึงและเพิ่มอำนาจให้กับตนเองในการบริหารทรัพยากรที่มีอยู่ในมือ อำนาจนั้นอาจถูกจำกัดหากมองว่าพื้นที่ที่สังคมอนุญาตให้สตรีจัดการอย่างเต็มที่คือพื้นที่

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

ในครัวเรือนหรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ต้องไม่ลืมว่าในเรื่องลบบางและในนิทานพื้นบ้านหลายต่อหลายเรื่องก็แสดงให้เห็นแล้วว่าเบื้องหลังความสำเร็จของบุรุษที่เป็นผู้นำครอบครัวคือการสนับสนุนด้านร่างกาย ด้านสติปัญญาในการบริหารจัดการและผลักดันสามี รวมทั้งวิสัยทัศน์ที่เหนือกว่าของภรรยาในการวางแผนชีวิตให้สามีจนประสบความสำเร็จ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือสตรีเขมรอาจใช้อำนาจด้วยวิธีที่ไม่เป็นทางการในพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการก็ได้โดยที่สังคมเขมรเองก็รู้และให้การสนับสนุนอยู่ในที่โดยมีข้อแม้ว่าสตรีผู้นั้นต้องผ่านมาตรฐานวัดตามแบบที่สังคมต้องการ นั่นคือการปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรี

แหล่งที่มาของภาพสตรีในอุดมคติที่ประกอบสร้างมาจากวรรณคดีและวรรณกรรมทั้งสามเผยให้เห็นความคิดที่กำกับเบื้องหลังภาพเหล่านี้ซึ่งผูกพันอยู่กับประเภทของวรรณกรรมและชนชั้นที่ผู้นิพนธ์สังกัด อุดมการณ์แบบพราหมณ์และพุทธเถรวาทซึ่งให้ความสำคัญกับการจัดลำดับชั้นในสังคมแสดงตนในวรรณกรรมลายลักษณ์อย่างรามเกียรติ์และเรื่องลบบาง อุดมการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองยึดถือและนำมาใช้ในการกำกับให้สตรีเป็นกำลังแรงงานและเป็นฐานที่พุงโครงสร้างของสังคมในระบบอุปถัมภ์ที่ขาดแคลนบุรุษอย่างสังคมเขมร ในขณะที่วรรณกรรมมุขปาฐะอย่างนิทานพื้นบ้านจะเสนอภาพที่ต่างออกไป แม้ภาพสตรีส่วนหนึ่งในนิทานพื้นบ้านจะสอดคล้องไปกับภาพสตรีในรามเกียรติ์และสตรีในเรื่องลบบาง แต่ก็มีไม่น้อยที่นิทานพื้นบ้านเสนอภาพสตรีที่สามารถแสดงความรู้สึกรวมทั้งความต้องการของตนเองได้อย่างอิสระกว่า กฎเกณฑ์บางประการเช่นกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องเพศวิถีที่สตรีในวรรณคดีลายลักษณ์ถูกควบคุมอย่างเข้มงวดในนิทานพื้นบ้านกลับใช้กฎเกณฑ์ดังกล่าวอย่างยืดหยุ่นและเปิดโอกาสให้สตรีใช้พื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของตนเช่นปัญญาหรือความสามารถทางเศรษฐกิจมาทดแทนหรือชดเชยความบกพร่องดังกล่าวได้ การผสมผสานภาพที่แตกต่างหลากหลายเข้าด้วยกันทำให้แนวคิดกุลสตรีไม่ถูกจำกัดหรือถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์บางด้านมากเกินไป และเปิดโอกาสให้สังคม(ซึ่งมีทั้งชนชั้นปกครองและตัวสตรีเอง)สามารถตีความและปรับตีความหมายใหม่ ๆ ให้กับแนวคิดกุลสตรีไปตามเงื่อนไขของสังคมในแต่ละยุคสมัย ดังจะเห็นได้ในสมัยต่อมาเมื่อเขมรประสบปัญหาถูกคุกคามทางพรมแดนหรือปัญหาความขัดแย้งภายในระหว่างกลุ่มผู้ปกครอง แนวคิดกุลสตรีในรูปของวรรณคดีคำสอนสตรีหรือจรรยาบรรณจะเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองหยิบมาใช้ควบคุมสตรีเพื่อรับมือกับวิกฤตที่เกิดขึ้นรวมทั้งรับมือกับความเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่ตามมาจากการเปลี่ยนผู้ปกครองและเปลี่ยนระบอบการปกครองที่เกิดขึ้นอีกหลายระลอก

บทที่ ๓

การปรับความหมายของแนวคิดกุลสตรี

๓.๑ แนวคิดกุลสตรีสมัยต้นศตวรรษที่ ๑๕

การปรับเติมความหมายของแนวคิดกุลสตรีระลอกแรกเกิดขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เมื่อปรากฏเรื่องลอบเรื่องกาก็ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของกษัตริย์กัมพูชาพระองค์หนึ่งในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า ตามมาด้วยจุบาบสุรีของพระองค์และจุบาบสุรีของหมื่นไม แนวคิดกุลสตรีแต่เดิมที่สังคมใช้ควบคุมแรงงานการผลิตของสตรีและเป็นผู้ผลิตประชากรรุ่นใหม่ให้ชนชั้นปกครองจะได้รับการปรับเติมให้ทำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์โดยการเป็นปราการป้องกันพรมแดนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ทั้งนี้เนื่องจากความระส่ำระสายในกัมพูชาจากการแย่งชิงบัลลังก์ภายในราชวงศ์ การเข้าแทรกแซงของประเทศเพื่อนบ้านและการถูกลักลอบนำแรงงานไปขายในต่างประเทศอย่างรุนแรงด้วยนโยบายการทำให้เป็นเวียดนามในกลางศตวรรษที่ ๑๕ การไม่ได้อยู่ในบ้านเมืองของตนเองแต่ต้องหนีไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ไทยและอาศัยอยู่ที่นั่นเป็นเวลาหลายปีทำให้เรื่องลอบเรื่องกาก็ที่นักองค์ด้วงทรงนิพนธ์เป็นมากกว่าการสั่งสอนสตรีถึงพฤติกรรมที่ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่างนางกาก็ แต่หมายถึงการชี้ไปที่โทษของการไม่ควบคุมเรื่องเพศวิถีซึ่งในที่สุดแล้วเบื้องหลังความคิดดังกล่าวคือการมอบหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ให้กับสตรีในการรักษาพรมแดนแห่งเชื้อชาติกัมพูชาเอาไว้ อีก ๒๒ ปีต่อมาเมื่อกัมพูชาถูกนโยบายทำให้เป็นเวียดนามพยายามเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวกัมพูชาที่ผู้ปกครองชาวเวียดนามลงความเห็นว่าล่าหลังและป่าเถื่อนให้มีความอารยะขึ้นนั้น จุบาบสุรีของพระองค์คือการนำเอาข้อห้ามทางเพศวิถีที่เคยเกริ่นนำไปในเรื่องลอบเรื่องกาก็มาตราเป็นกฎหมายสำหรับควบคุมสตรี เพื่อย้ำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ที่สตรีมีต่อการรักษาพรมแดนแห่งความบริสุทธิ์ทางเชื้อชาติ ควบคู่ไปกับการมอบหมายให้สตรีเป็นปราการของการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในจุบาบสุรีของหมื่นไม แนวคิดเกี่ยวกับสตรีสมบูรณ์แบบหรือกุลสตรีที่ปรากฏในวรรณคดีทั้งสามจะได้รับการเสริมแรงอีกด้วยการนำแนวคิดนี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่ใช้อบรมสตรีเพื่อสร้างความตระหนักรู้ในหน้าที่ของสตรีที่มีต่อครัวเรือน ชุมชนและประเทศชาติโดยเน้นการควบคุมทางร่างกายของสตรีโดยเฉพาะ

๓.๑.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม

ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งเป็นช่วงที่แนวคิดกุลสตรีได้รับการปรับเติมความหมายระลอกแรกนั้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องไปกับบริบททางประวัติศาสตร์ของกัมพูชาที่เต็มไปด้วยความระส่ำระสาย ความสับสนวุ่นวายจากการแย่งชิงอำนาจกันเองภายในราช

ผู้นำและความไร้เสถียรภาพทางการเมืองจากการแทรกแซงของมหาอำนาจคือไทยและเวียดนาม ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๘ การแข่งขันกันเข้ามาบุกรุก ขีดครองและควบคุมกัมพูชาของ ไทยและเวียดนามทำให้ช่วงเวลาหกสิบปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงเวลาที่มืดมิดที่สุด ของยุคมีดกัมพูชา¹¹³ กัมพูชาถูกมองว่าเป็นฝ่ายที่อ่อนแอกว่าและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องได้รับการปกป้องและชี้แนะแนวทางจากผู้ที่แข็งแกร่งกว่าอย่างไทยซึ่งเป็นเสมือนบิดา (เพราะไทยเป็นผู้ แต่งตั้งกษัตริย์กัมพูชา) และเวียดนามซึ่งเป็นเสมือนมารดา (เพราะเวียดนามเป็นผู้ประทานตรา ประจำตำแหน่ง)¹¹⁴ ในสายตาของไทย กัมพูชาคือ “ลูกๆ” ชาวพุทธในพระบรมโพธิสมภารของ ราชวงศ์จักรี ในขณะที่เวียดนามมองว่ากัมพูชาคือดินแดนกันชนที่เป็นรั้วให้กับอาณาจักรของตน จุดสำคัญในการมองความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างกัมพูชาและประเทศเพื่อนบ้านมหาอำนาจ ทั้งสองอยู่ที่การพิจารณาว่าไทยหรือเวียดนามจะเป็นฝ่ายกำหนดให้เชื้อพระวงศ์พระองค์ใดของ กัมพูชาขึ้นเป็นกษัตริย์ เพราะเป็นประเด็นที่สะท้อนให้เห็นความไร้เสถียรภาพในการปกครอง ตัวเองของกัมพูชาได้ดีที่สุด

ยุคมีดนี้เริ่มจากฝ่ายไทยคือพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพไปตีเมือง หลวงของกัมพูชาในสมัยนั้นคือเมืองอุดงค์ภักชัยได้ ในปี ค.ศ. ๑๗๗๑ และทรงโปรดให้พระองค์ รามาชิตติ(พระองค์นันท) เป็นเจ้ากรุงกัมพูชาทรงพระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดี ส่วนสมเด็จพระ นารายณ์ราชาธิบดี (พระองค์ตน) เสด็จหนีไปประทับในเวียดนาม¹¹⁵ หลังจากนั้นความวุ่นวาย ภายในราชสำนักกัมพูชาและการแย่งชิงราชสมบัติยังเกิดขึ้นอีกหลายระลอก ฝ่ายไทยจะสลับกับ ฝ่ายเวียดนามในการกำหนดตัวผู้จะมาเป็นกษัตริย์กัมพูชา เช่นต่อจากรัชสมัยของสมเด็จพระ รามาธิบดีซึ่งถูกลอบปลงพระชนม์ และขุนนางกัมพูชาได้ถวายราชสมบัติให้พระองค์เอง พระโอรสในสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดีขึ้นครองราชย์ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราชทรงเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในปี ค.ศ. ๑๗๘๒ ขุนนางกัมพูชาก็เขียนไปบอกเข้ามา อ่อนน้อม กษัตริย์กัมพูชาอีกสองพระองค์ต่อจากนี้คือสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิบดี (พระองค์เอง) ซึ่งครองราชย์ในปี ค.ศ. ๑๗๘๔¹¹⁶ (เป็นการเสด็จขึ้นครองราชย์ครั้งที่ ๒ โดยมีรัชกาลที่ ๑ ของไทย

¹¹³ เดวิด แชนเลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสารและคนอื่นๆ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๕.

¹¹⁴ AOM, Fonds Indochinois A-30 (6), Carton 10, อ้างถึงใน เดวิด แชนเลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๑๗๕.

¹¹⁵ กรมศิลปากร, พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม ๒ ฉบับพระเจ้าจักรพรรดิพงศ์ (จาต) (กรุงเทพฯ ๑: คุรุสภา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๒-๑๘๔.

¹¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ (กรุงเทพฯ ๑: คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

เป็นผู้โปรดเกล้า หลังจากที่พระองค์เองทรงลี้ภัยจากกบฏแขกจามเข้ามาพำนักในกรุงเทพฯ ๑ เป็นเวลาหลายปี) และสมเด็จพระอุทัยราชรามธิเบศร์เจ้ากรุงกัมพูชา (พระองค์จันท) ซึ่งครองราชย์ในปี ค.ศ. ๑๗๕๖ และมีพิธีราชาภิเษกในอีก ๑๐ ปีต่อมาคือในปี ค.ศ. ๑๗๖๖ ล้วนแต่ได้รับการโปรดเกล้า ๑ จากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชพระราชทานอภิเษกให้ขึ้นครองราชย์¹¹⁷

เวียดนามซึ่งอยู่อีกฝั่งของข้าวน้ำและเป็นที่ยิ่งใหญ่ให้กับบรรดาราชวงศ์ที่ไม่สามารถแย่งชิงอำนาจได้สำเร็จจะเริ่มเข้ามามีบทบาทในกัมพูชาอย่างมากตั้งแต่ต้นรัชกาลของสมเด็จพระอุทัยราชรามธิเบศร์ (พระองค์จันท) พระองค์จันททรงเริ่มวางแผนนโยบายต่างประเทศที่สนับสนุนเวียดนามโดยการกระชับสัมพันธไมตรีแบบรัฐเมืองขึ้น ขณะเดียวกันก็ยังคงดำรงความอ่อนน้อมต่อกรุงเทพฯ การเล่นเกมระหว่างสองข้าวน้ำนี้เกิดจากการที่พระองค์ต้องการคานอำนาจกับฝ่ายไทย ที่น่าสนใจคือแม้พระเจ้าจักรพรรดิของเวียดนามจะมีพระราชดำรัสว่ากัมพูชาคือ “ประเทศเอกราชที่เป็นทาสของมหาอำนาจทั้งสอง” แต่ในทางปฏิบัติ พระเจ้ากรุงกัมพูชาพระองค์นี้จะมีพฤติกรรมที่แสดงออกในทางต่อต้านไทยตลอดรัชสมัย เช่นการปฏิเสธไม่มาร่วมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงศพรัชกาลที่ ๑ ของไทยใน ค.ศ. ๑๗๐๕ หรือการส่งลงโทษประหารข้าราชการที่แสดงที่ท้าวสนับสนุนไทย¹¹⁸ เป็นต้น เมื่อพระองค์จันททรงเลือกข้างฝ่ายเวียดนามเป็นหลัก เสรีภาพในการปกครองตนเองของพระองค์จันทก็เริ่มลดน้อยลงเพราะเวียดนามจะกระชับอำนาจในกัมพูชาในลักษณะที่เข้มงวดกว่าไทยหลายเท่า ความขัดแย้งระหว่างกองกำลังไทยกับเวียดนามในปี ค.ศ. ๑๗๑๑-๑๗๑๒ จบลงที่ฝ่ายเวียดนามมีชัยและให้การสนับสนุนพระองค์จันทตลอดรัชกาล ส่วนพระอนุชาของพระองค์จันททั้งสามพระองค์คือพระองค์สงวน พระองค์อ้อม และพระองค์ด้วง หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ไทย¹¹⁹ เชื้อพระวงศ์กัมพูชาต้องรอคอยเป็นเวลาถึงกว่าสองทศวรรษ กว่าที่พระองค์ด้วงจะได้เสด็จกลับยังบ้านเมืองของตนในฐานะพระมหากษัตริย์กรุงกัมพูชาโดยการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ไทยอีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. ๑๗๔๗

กัมพูชาพยายามที่จะต่อต้านอิทธิพลของเวียดนามที่มีเหนืออาณาจักรของตนอยู่หลายครั้งแต่ก็ไม่ประสบผล ในช่วงต้นของรัชกาลมีเหตุการณ์สามอย่างเกิดขึ้นซึ่งสะท้อนให้เห็นความรู้สึกของชาวกัมพูชาที่ไม่ได้สยบยอมต่อเวียดนามอย่างราบคาบ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นคือการถูกกดให้เจียบด้วยการปราบปรามของกองกำลังทหารเวียดนามที่มีความแข็งแกร่งกว่า ในปี ค.ศ. ๑๗๐๖ มีการตั้งกองกำลังทหารของกัมพูชาเพื่อต่อต้านกองกำลังเวียดนามแต่การรบจบลงด้วยความล้มเหลว เหตุการณ์ต่อมาคือการขูดคลองวินห์เตในปี ค.ศ. ๑๗๑๑ การที่เวียดนามเกณฑ์แรงงานชาวกัมพูชาได้ก่อให้เกิดความรู้สึกต่อต้านและเกลียดชังเวียดนามเพราะเหตุการณ์ดังกล่าวคือสัญลักษณ์ที่แสดงความโหดร้ายที่เวียดนามกระทำต่อชาวกัมพูชา ดังที่ปรากฏตามพงศาวดารกัมพูชาว่า “คนงานถูก

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁸ เดวิด แชนเลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

แบ่งเป็นกลุ่ม ๆ มีหัวหน้ากลุ่มเป็นเวียดนามคุมอยู่ตรงหัวแถว ข้างหลัง และตรงกลางอีกแห่งละคน พวกเวียดนามจะเขียนตีพวกกัมพูชาจากข้างหลังเพื่อให้เดินไว ๆ ...ทุกคนหมดแรง เนื้อตัวคลุกโคลน” ความเกลียดชังจากเหตุการณ์การขูดคลองดังกล่าวปะทุออกมาในรูปของกบฏต่อต้านเวียดนามในปี ค.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๒๑ แม้กลุ่มกบฏจะถูกปราบปรามและผู้นำฝ่ายกบฏจะถูกจับประหารชีวิตได้ในที่สุด แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ กองกำลังผสมเขมร-เวียดนามของพระองค์จันทน์ไม่ใช่ฝ่ายที่ปราบกบฏได้เพราะขุนนางเขมรที่ควบคุมพร้อมทั้งกองทหารของตนหลบหนีไป เวียดนามต้องส่งกองกำลังที่ประกอบด้วยทหารเวียดนามทั้งหมดจึงสามารถปราบกบฏได้สำเร็จ¹²⁰

แม้กัมพูชาในรัชสมัยของพระองค์จันทน์จะดำเนินนโยบายที่เข้าข้างเวียดนามอย่างชัดเจนกว่าไทย แต่การที่ราชสำนักกัมพูชายังคงรักษาสัมพันธไมตรีกับกรุงเทพฯ ตลอดช่วงทศวรรษที่ ๑๘๒๐ ยังผลให้เกิดความคลางแคลงใจในความจงรักภักดีที่กัมพูชามีต่อเวียดนามมาก ความขัดแย้งที่ราชสำนักเวมิต่ออุปราชเวียดนามประจำกัมพูชา รวมถึงความพยายามของฝ่ายไทยที่ต้องการเพิ่มอิทธิพลในกัมพูชาในทศวรรษที่ ๑๘๓๐ ทำให้เวียดนามกระชับการปกครองในกัมพูชาอย่างเข้มงวดมากขึ้น ผลของสงครามระหว่างไทยและเวียดนามเหนือดินแดนกัมพูชาที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๓๒ เริ่มต้นที่ไทยเป็นฝ่ายชนะก่อนจะถูกเวียดนามตีกลับและรุกไล่ไทยให้ออกนอกอาณาจักรกัมพูชาได้ในปี ค.ศ. ๑๘๓๔ ทำให้จักรพรรดิเวียดนามเล็งเห็นว่าชาวกัมพูชาไม่ใช่รัฐที่ดีของเวียดนาม พระองค์จึงเริ่มนโยบายการทำให้เป็นเวียดนามเพื่อกระชับอำนาจการควบคุมของพระองค์ให้มั่นคงขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๓๕ อันเป็นที่พระองค์จันทน์เสด็จทิวงคตและเวียดนามได้สถาปนาเจ้าหญิงมีให้เป็นกษัตริย์ของกัมพูชาในปีเดียวกัน¹²¹

เวียดนามดำเนินนโยบายเปลี่ยนเขมรให้เป็นเวียดนามตลอดรัชกาลของพระนางเจ้ามีคือตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๓๕-๑๘๔๐ โดยเริ่มจากการเปลี่ยนชื่อป้อมทหารของเวียดนามในพนมเปญ รวมทั้งเปลี่ยนชื่อตัวเมืองและชนบทรวมทั้งชื่อสุรูกทั้งหมดของกัมพูชา เวียดนามควบคุมการแต่งตั้งตำแหน่งบุคลากร เงินเดือน กิจการทางทหาร ควบคุมผลผลิตส่วนเกินทางการเกษตร จัดชาวเวียดนามเข้าปกครองภูมิภาคในลักษณะอาณานิคม ปฏิรูปนิสัยของประชาชนเขมรซึ่งเวียดนามมองว่าป่าเถื่อนและล้าหลัง กำหนดรูปแบบมาตรฐานของการชั่ง ตวง วัด การเกณฑ์กำลังทหารและการจัดเสบียงกรังเพื่อเหตุผลทางการทหาร¹²² มาตรการทั้งหมดของเวียดนามโดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปอุปนิสัยนั้นส่งผลกระทบต่อชาวเขมรอย่างมาก ในช่วงท้ายของการดำเนินนโยบายดังกล่าวเวียดนามยังเพิ่มมาตรการในการควบคุมและปรับเปลี่ยนกัมพูชาอย่างเข้มงวดมากขึ้น มีการลู่ฮือต่อต้านเวียดนามขึ้นทุกปี แต่ปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดการกบฏครั้งใหญ่คือการหายตัวไปของพระนางเจ้ามี ซึ่งเป็นสิ่งที่กระทบต่อจิตใจของชาวกัมพูชาในระดับที่รุนแรงที่สุด ก่อนเกิด

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔-๑๘๕.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒-๑๘๓.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔-๑๘๖.

กบฏครั้งใหญ่ ทัศนคติของขุนนางและประชาชนทั่วไปเห็นว่าเวียดนามได้ดำเนินนโยบายที่มุ่งล้มล้างระบบกษัตริย์ พุทธศาสนาและชนชั้นข้าราชการของกัมพูชามาโดยตลอด แต่การหายตัวไปของพระนางเจ้ามีพร้อมด้วยบรรดาพระชนิษฐาในปีค.ศ. ๑๘๔๐ พร้อมข่าวลือว่ากษัตริย์และเจ้าหญิงเหล่านี้ถูกเวียดนามลวงให้ขึ้นเรือไปยังเวียดนามและถูกประหารชีวิตแล้วทำให้บรรดาขุนนางเขมรถูกฮือขึ้นก่อกบฏและต่อสู้กับกองกำลังของเวียดนามจนกระทั่งจักรพรรดิมีนหันแห่งจีนพระชนม์ในปีถัดไป¹²³ แม้จักรพรรดิเวียดนามพระองค์ใหม่มีนโยบายที่จะแสวงหาทางออกให้กับปัญหานี้แต่ด้วยความไม่ไว้วางใจและแรงขับของสงครามก็ทำให้ความขัดแย้งดำเนินมาถึงปี ค.ศ. ๑๘๔๗ กว่าที่กัมพูชาจะมีกษัตริย์กลับคืนมาปกครองบ้านเมืองของตนอีกครั้งหนึ่ง หากแต่คราวนี้มหาอำนาจที่ให้การสนับสนุนเชื้อพระวงศ์กัมพูชาจะกลับมาเป็นฝ่ายไทย ก่อนที่อำนาจในการกำหนดว่ากษัตริย์องค์ต่อไปของกัมพูชาควรจะเป็นใครนั้นจะเปลี่ยนมือไปสู่มหาอำนาจฝั่งตะวันตกและพลิกโฉมประวัติศาสตร์ของกัมพูชาไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง

ความขัดแย้งที่ดำเนินไปในกัมพูชาทำให้กัมพูชาอยู่ในภาวะไร้กษัตริย์มาถึงเกือบ ๘ ปี แต่ในทางปฏิบัติ การที่บรรดาขุนนางกัมพูชาต่างเรียกร้องให้ไทยส่งตัวเชื้อพระวงศ์ของตนคือ พระองค์ด้วงกลับมายังประเทศบ้านเกิดแม้จะหยุดอยู่เพียงที่พระตะบองก็เป็นสิ่งที่มีความหมายทางจิตใจแก่ชาวกัมพูชามาก สถานการณ์ของไทยดูเป็นฝ่ายได้เปรียบเพราะเมื่อถึงช่วงเวลานั้น เชื้อพระวงศ์ที่ไทยสนับสนุนอยู่เป็นที่นิยมของประชาชนมากกว่าคนของราชสำนักเว้ แต่ไทยก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากกว่านั้นเพราะไทยก็ไม่สามารถรุกเข้าไปในดินแดนกัมพูชาได้อีก ขณะเดียวกันจักรพรรดิเทียวตริก็ยังคงพยายามควบคุมนโยบายที่เวียดนามมีต่อกัมพูชาแต่การที่เวียดนามไม่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางและประชาชนชาวกัมพูชาเลยก็ทำให้นโยบายของเวียดนามล้มเหลวเมื่อถึงปี ค.ศ. ๑๘๔๕ เมื่อทั้งไทยและเวียดนามต่างเห็นตรงกันว่าควรเปิดการเจรจาเพื่อยุติปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว สถานการณ์ของกัมพูชาจึงเริ่มคลี่คลายเป็นลำดับ เวียดนามเรียกร้องให้กัมพูชาส่งคณะทูตบรรณาการไปเวียดนามในปี ค.ศ. ๑๘๔๖ และประกาศอยู่ใต้อธิปไตยของเวียดนาม แต่การกระทำดังกล่าวเป็นเพียงการรักษาหน้าตัวเองเป็นครั้งสุดท้ายเท่านั้น ในปีรุ่งขึ้นคือปี ค.ศ. ๑๘๔๗ คณะทูตเดินทางกลับกัมพูชาพร้อมเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของกัมพูชาที่เวียดนามยึดไว้ตั้งแต่ครั้งคุมตัวพระนางเจ้ามีไปกรุงเว้ สถานการณ์ความขัดแย้งในกัมพูชาที่ดำเนินมาอย่างยาวนานก็ถึงจุดสิ้นสุดที่ชาวกัมพูชาทุกคนต้องการเห็น คือการได้กษัตริย์กลับคืนสู่บ้านเมืองของตนอย่างสมพระเกียรติ พระองค์ด้วงได้รับการสถาปนาจากราชสำนักกรุงเทพฯ ให้ขึ้นครองราชย์ในพระนามสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรพรรดิ และตลอดช่วงรัชกาลของพระองค์ก็ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของกัมพูชา เพราะเป็นยุคสมัยที่มีการฟื้นฟูและบูรณะทุกส่วนที่ถูกทำลายไปในการทำสงครามระหว่างไทยกับเวียดนาม

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒-๒๐๔.

สิ่งที่มีผลอย่างมากต่อการปรับความหมายแนวคิดกกุลสตรีที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้คือการฟื้นฟูพุทธศาสนาและงานด้านอักษรศาสตร์ขึ้นมาใหม่ ซึ่งสองปัจจัยนี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่พระองค์ใช้ฟื้นฟูจิตใจของประชาชนที่ผ่านศึกสงครามและต้องอยู่ภายใต้การปกครองของต่างชาติมานาน ความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทางศาสนา วรรณกรรมและวัตถุประสงค์ทางการเมืองของพระองค์จะแสดงออกในวรรณคดีเรื่องสำคัญซึ่งพระองค์ทรงเป็นผู้นิพนธ์เอง และเมื่อนำผลงานที่พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้ตั้งแต่ครั้งยังเป็นเจ้าฟ้าที่อาศัยอยู่ในดินแดนของประเทศอื่นมาร่วมพิจารณาด้วยแล้ว จะเห็นความต้องการของพระองค์ในการสร้างอัตลักษณ์ของชาวกัมพูชาขึ้นมาใหม่ โดยมีสตรีกัมพูชาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกระทำภารกิจนี้

๓.๑.๒ สตรีกับการกิจทางเชื้อชาติ

๓.๑.๒.๑ กากี : หากสตรีทุยศ เฝ้าพันธุล่มสลาย

เรื่องเล่าของเรื่องกากีเป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ด้วง แต่งในปี ค.ศ. ๑๘๑๕ ขณะพระองค์ยังเป็นเจ้าฟ้าหนุ่มที่มีชันษาเพียง ๑๕ ชันษา¹²⁴ และเป็นช่วงเวลาที่พระองค์พำนักอยู่นอกประเทศของตนเอง กากีเป็นเรื่องของสตรีแพศยา ไม่จงรักภักดีต่อสามี มีความกำหนัดในกามตัณหา และแสดงกิริยาช่วยนบรูษอื่นให้รู้ถึงความปรารถนาในเรื่องเพศส ภายหลังนางถูกลงโทษเพราะพฤติกรรมที่เสื่อมเสีย โดยถูกจับลอยแพและล่องไปเจ็ดวันแพ้กี้แตก นางกากีจมน้ำตายไปปรับกรรมในนรก

อิทธิพลด้านที่มาของเรื่องกากีมีความน่าสนใจไม่น้อยไปกว่าแรงจูงใจในการแต่งขององค์ผู้นิพนธ์ ฌิง หก ดี กล่าวว่าเรื่องกากีมีที่มาจากชาดกสองเรื่องคือ กากาติชาดก และสุโสนทีชาดก¹²⁵ ซึ่งเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนที่ชัดเจนคือการใช้เรื่องเล่าเพื่อมุ่งสั่งสอนคนและค่านิยมจากพุทธศาสนาที่ช่วยเสริมแนวคิดเรื่องสังคมที่มีลำดับขั้นและระบบปีตาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่ปรากฏอย่างเห็นได้ชัด ส่วนแรงจูงใจในการแต่งเรื่องนี้ก็ว่ากล่าวแต่งเรื่องกากีเพื่อสอนไม่ให้สตรีอื่นเอาเยี่ยงอย่างพฤติกรรมแบบกากี ประเด็นที่เน้นอย่างชัดเจนในการนำเสนอภาพของกากีคือ *สุริกาต์ลภุขณ์* หรือสตรีที่ขาดความเป็นกุลสตรีในแง่การละเมิดบทบัญญัติทางเพศวิถี ควบคู่ไปกับการนำเสนอบทลงโทษสตรีที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีตนเองด้วยความตาย ประเด็นดังกล่าวน่าจะบอกความมุ่งหมายบางประการที่มากกว่าการมุ่งสั่งสอนสตรีไม่ให้เอาเยี่ยงอย่างพฤติกรรมเช่นนางกากีเท่านั้น เรื่องเล่าของเรื่องกากีน่าจะมีความหมายในเชิง

¹²⁴ ฌิง หก ดี, *มาลีบท อกุสรสิลปี่ กัมพูชา สุตวคฺช* ที่ ๑๕ (Paris: L' Harmattan, 2003), หน้า ๒๗.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

สัญลักษณ์ที่สะท้อนความปรารถนาขององค์ผู้นิพนธ์ที่ต้องการปกป้องพรหมแดนของความเป็นกัมพูชาไว้ผ่านบทลงโทษพฤติกรรมของนางกาก็อีกด้วย เพราะหากพิจารณาช่วงระยะเวลาในการแต่งเรื่องคือในขณะที่พระองค์ด้วงยังเป็นเจ้าฟ้ารุ่นหนุ่ม เป็นพระราชวงศ์ที่อยู่กับปัญหาทางการเมืองมาตั้งแต่เยาว์วัย ทั้งการแย่งอำนาจกันภายในราชวงศ์ และปัญหาการแทรกแซงโดยมหาอำนาจทั้งไทยและเวียดนามที่แย่งกันแผ่อำนาจในบ้านเมืองของคุณตลอดเวลา รวมทั้งชีวิตวัยหนุ่มของพระองค์ต้องอยู่ต่างบ้านต่างเมืองเพราะภัยสงคราม เป็นไปได้ที่ราชวงศ์หนุ่มซึ่งขณะนั้นลี้ภัยมาอยู่ในกรุงเทพฯ แต่งเรื่องลอบเรื่องกาถืออย่างมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้สตรีเป็นป้อมปราการกันการผสมข้ามเชื้อชาติโดยปรัมสตรีไม่ให้ผสมบุรุษต่างเผ่าพันธุ์ เรื่องแฉงเรื่องกาถือคือการเตือนให้สตรีตระหนักและรักษาความเป็นกุลสตรีกัมพูชาเอาไว้ให้ดี และการรักษาความเป็นกุลสตรีก็คือการรักษาสายเลือดที่บริสุทธิ์ของชาวกัมพูชา

สังคัมพูชามักกล่าวอ้างถึงนางกาก็เสมอเมื่อต้องการเปรียบเทียบถึงสตรีที่มีจิตใจเรรวน กาก็เป็นสตรีรูปโฉมงามเป็นเลิศเหนือกว่านางใดทั้งปวง แต่ความงามนั้นปราศจากความบริสุทธิ์จึงงามทางด้านจิตใจเช่นตัวละครเอกสตรีในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ กาก็มีจิตใจที่ฝักใฝ่ในกามราคะ เพียงแค่ได้ยินว่ามีมานพหนุ่มรูปงามมาเล่นสกากับพระสวามีของตนเองก็เกิดความใคร่รู้ อยากยลโฉมมานพนั้นและเมื่อเห็นนางก็หลงรักทันที พฤติกรรมของนางกาก็หลังจากที่รู้ว่ามีมานพแปลงก็มีความสนใจในตัวนางนั้นคือสิ่งที่สังคัมพูชายอมรับไม่ได้ และจะกลายเป็นคำสอนที่ห้ามไม่ให้สตรีรุ่นสาวทั้งหลายกระทำตามอย่างเด็ดขาด กล่าวคือ การทำกิริยาทอดสะพานให้บุรุษรู้ว่าตนก็สนใจโดยนางขม้อยขม้ายสายตาและคอยส่งยิ้มให้ และยังไปกว่านั้นคือนางแก้งทำผ้าสไบที่ห่มหลุดเพื่อให้มานพแปลงได้เห็นทรวงอกของนาง* พฤติกรรมที่เปิดทางให้บุรุษล่วงรู้ถึงความปรารถนาในเพศสรีร รวมถึงภาพกาก็ที่เสพสังวาสกับครุฑและคนธรรมดา ชายอื่นที่ไม่ใช่สามีของตนอย่างรื่นรมย์ยินดียิ่ง เป็นภาพที่กวีใช้ความสามารถเชิงวรรณศิลป์บรรยายได้อย่างแนบเนียน หากแต่ความงามทางวรรณศิลป์เป็นไปตามความต้องการของกวีที่มุ่งแสดงให้เห็นว่านางกาก็คือสตรีประเภทที่งามแต่รูปภายนอกแต่จิตใจไม่งดงาม รูปงามที่ปราศจากความงามด้านจิตวิญญาณมีแต่จะทำให้ตนเองและบุคคลรอบข้างเสื่อมเสียเกียรติ ภาพของนางกาก็จึงกลายเป็นภาพของ *สุรี สุรศัพทพาล จิตตชั่วสามานย์* (สตรีรูปงามแต่จิตใจชั่วช้า) *สุรีจิตตสาธารณ* (สตรีจิตใจต่ำทราม) *สุรีอปริย* (สตรีอปริย) *สุรีอาบยศ* (สตรีไร้เกียรติ) *เขมาจสุรี* *จอมณีราคา* (ผีสตรีซึ่งเป็นอาหารของราคะ) และเป็นภาพที่ชาวกัมพูชาทั่วไปรู้จักกันดีเพราะทั้งในสำนวนเปรียบ

* กิริยาของนางกาก็ที่กระทำกับมานพแปลงเป็นกิริยาที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนสตรี (จุบาบสุรี) ในหัวข้อ ฆาตสตรี ๔๐ ประการ ข้อที่ ๑๗ ระบุว่าสตรีมีลักษณะนี้คือเห็นบุรุษถูกใจก็ทำเล่นหูเล่นตาและคอยส่งยิ้มให้บุรุษนั้น และหัวข้อสตรีไร้ยางอาย ข้อที่ ๑๖ ระบุว่าสตรีมีอายุไร้ยางอายคือสตรีที่เห็นบุรุษถูกใจก็อยู่ไม่สุขยกผ้าห่มให้บุรุษเห็นทรวงอก (พระองค์ด้วง, จุบาบสุรี (ภันเพญ: พุทธศาสนนุชนิตย, ค.ศ. ๑๙๖๒), หน้า ๑๔ และ หน้า ๒๖)

เปรย สุภาษิตหรือในนวนิยายทั้งหลายก็ยังนำภาพนางกาก็มาใช้เปรียบเทียบกับหญิงรูปงามแต่จิตใจไม่ซื่อตรงอยู่แม้ในปัจจุบัน

ความไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นสิ่งที่สังคมกัมพูชาลงโทษอย่างรุนแรง เห็นได้จากบทศึกษาเปรียบเทียบตอนจบระหว่างกาก็กับกัมพูชาต่อกาก็กับเสียมหรือฉบับไทย แม้พระผู้ทรงพระราชนิพนธ์จะกล่าวไว้ในตอนจบเรื่องว่าทรงแปลเรื่องนี้จากภาษาไทย “เรื่องนางกาก็แปลความสยามภาษา เป็นคำกาศัพย์กัมพูชา จบเรื่องเพียงเท่านี้เอย” แต่หากเทียบกับกาก็กลอนสุภาพของเจ้าพระยาพระคลัง(หน)ซึ่งเป็นต้นฉบับนั้นจะเห็นว่ามีความต่างกันมาก กาก็กลอนสุภาพจะจบลงตรงที่หลังจากท้าวพรหมทัตฟังนางกาก็กล่าวแก้เรื่องมิได้เต็มใจไปอยู่กับพญาครุฑและมิได้นิยมยินดียามที่คนสรรพเสพสังวาสกับนาง ท้าวพรหมทัตกริ้วมากและตรัสสั่งให้จับนางกาก็ใส่เปลอยนำไป และเรื่องก็จบลงเพียงนั้น

นฤบาลพึงสารสำนวนกล่าว	ทภัยฟ้าวดั่งเพลิงประลัยหล้า
บริภาษโดยราชบัญญัติ	อ้าหญิงใจกล้ำลำพร
กูเป็นปิ่นไกรกรุงผดุงเดช	ไซ้จะไร้อัครเสสโมสร
อย่าพังกกล่าวกล่าให้อวรณ์	จะเลี้ยงไว้ในนครก็หนักดิน
ทุกนิเวศน์เขตขัณฑ์บุรีเรือง	ถ้ารู้เรื่องจะตำหนิติฉิน
ขอบแต่ใส่เปลอยในวาริน	จึงจะหมดมลทินที่นิินทา
พระตรัสกลางสั่งเสวกามาตย์	ก็รับราชโองการนาถา
นำนาฏกาก็ลีลามา	ถึงทำใส่แพแล้วลอยเอย ฯ ¹²⁶

ส่วนฉบับของพระองค์ด้วง หลังจากกาก็ถูกท้าวพรหมทัตลงโทษโดยจับลอยแพแล้ว ล่องมาประมาณเจ็ดวันน้ำก็ซัดแพแตกทำให้กาก็จมน้ำตายแล้วไปเกิดใหม่ในนรกดังนี้

นำทุกขเวทนา	ต้องมาทนทุกข์วังเวงใจ
เผชิญทุกข์อยู่บนแพ	ลอยไปไกลจากฝั่ง
ในมหาสมุทรมี	แต่คลื่นและลม
พัดโหมกระหน่ำ	ทำให้คลื่นน้ำปั่นป่วน
ลอยล่องกลางสายน้ำ	จนกระทั่งครบเจ็ดทิวา
คลื่นซัดเข้าใส่แพ	ทำลายแพแตกกระจาย

¹²⁶ วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง(หน), พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓-๓๔.

พัดนางจมลงในแม่น้ำ	ถึงแก่ชีวิต
กษัตริย์สตรีใดที่ดั่งงาม	อย่าเอาแก้วกาฬก็เป็นเยี่ยงอย่าง
มีความคิดทรยศต่อสามี	ทิ้งสามีไปคบชู้
...	
บาปนั้นตามมาสนอง	มาทันควันถึงจิตใจ
ร้ายกาจเพราะความคิด	ที่คิดแต่จะยินดีรีนเริง
ต้องมารับทุกข์กรรม	แต่ลำพังเพียงผู้เดียว
ในครานั้นอยู่ที่กลาง	มหาสมุทรประจันทุกขา
ตายไปอยู่ในนรก	รับโทษทุกข์ตามเวร
จนกระทั่งมีศาสนา	พระพุทธเรานี้ได้ตรัส ¹²⁷

บทสรุปที่ต่างกันมากนี้สะท้อนให้เห็นว่าในทรรศนะของสังคมกัมพูชา พฤติกรรมของสตรีเยี่ยงนางกาฬีสสมควรถูกลงโทษและต้องเป็นโทษสถานหนักตามคติพุทธด้วยคือ การให้ไปชดใช้กรรมนั้นในนรก เพราะกาฬีคือสตรีที่มีฉันทหาราคะแรงกล้า ไม่อ้อมในกามารมณ์ เป็นภรรยาที่กล้าทรยศต่อสามี ที่น่าพิจารณาอย่างยิ่งคือบุรุษที่กาฬีทอดสะพานให้จนนำไปสู่การ ลักพาตัวไปเสพสังวาสกันนั้นเป็นคือพระยาครุฑซึ่งไม่ใช่ชาวมุขแต่เป็นบุรุษต่างเผ่าพันธุ์ซึ่งเป็น สิ่งที่พ้องกันกับสถานการณ์ของประเทศกัมพูชาในขณะนั้นที่มีบุรุษต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่เต็มไป หมดอย่างมาก และในกรณีที่สุดโต่งที่สุดคือกรณีของพระนางเจ้ามี กษัตริย์เขมรในรัชสมัยก่อน หน้าพระองค์ด้วงซึ่งอภิเษกกับบุรุษชาวเวียดนามและเป็นกษัตริย์ที่เวียดนามหนุนหลังให้ครอง บัลลังก์ หากเทียบกับกรณีกาฬี เห็นได้ชัดเจนว่านอกจากพระนางเจ้ามีจะทรงมีพฤติกรรมที่ตรงกับ นางกาฬีในแง่ที่สมรสและผสมกับบุรุษต่างเผ่าพันธุ์แล้ว บุรุษนั้นยังถือเป็นศัตรูทั้งในทางเชื้อชาติ และในทางการเมืองการปกครองซึ่งเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจในสายตาของชาวเขมร กรณีของพระนาง เจ้ามีอาจเชื่อมโยงไปสู่แรงจูงใจในการนิพนธ์เรื่องแลบงกาฬีอีกทางหนึ่งนอกเหนือ ไปจาก สถานการณ์ทั่วไปในกัมพูชาในยุคนั้น และนั่นยังทำให้พฤติกรรมคบชู้ผู้ชายของนางกาฬีเป็นสิ่งที่ สังคมกัมพูชาไม่อาจยอมรับได้เลย

ความต้องการของสังคมในการควบคุมเรื่องเพศวิถีของสตรีที่ส่องสะท้อน ออกมาจากเรื่องกาฬีแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสตรีกับการรัฐหรือดินแดน และการรักษา พรหมแดนของความเป็นรัฐได้อย่างดี โดยเฉพาะจากกรณีของสังคมกัมพูชา ความสัมพันธ์ลักษณะ นี้ปรากฏให้เห็นแล้วตั้งแต่ตำนานการสร้างเมืองที่ตัวพระนางนาถิโสม(หรือพระนางลิวี่ หรือนาง

¹²⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, เรื่องกาฬี (กนิพนธ์ : พุทธศาสนบณฺฑิตย , พ.ศ. ๒๕๐๕), ตีพิมพ์ ๒๒-๒๓. (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, เรื่องกาฬี (พนมเปญ : พุทธศาสนบณฺฑิตย, พุทธศักราช ๒๕๐๕), หน้า ๒๒-๒๓.)

นา) ซึ่งเป็นตัวแทนของความเป็นสตรีนั้น คือสัญลักษณ์ของชนพื้นเมืองที่เป็นเจ้าของดินแดนแถบนี้มาก่อน ความเป็นกัมพูชาดั้งเดิมกับความเป็นสตรีก็ภาพเดียวกัน ฉะนั้นสตรีจึงมีหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ที่สังคมมอบให้คือต้องเป็นผู้รักษาปกป้องความเป็นกัมพูชาเอาไว้ หากสตรีมีหมองหรือแปดเปื้อนก็เท่ากับความเป็นกัมพูชาต้องมัวหมองแปดเปื้อนไปด้วย กากีซึ่งมีจิตใจเรวรนและฝักใฝ่ในกามราคะกับบุรุษอื่นที่ไม่ใช่สามีตนเองและยังเป็นบุรุษต่างเผ่าพันธุ์กับนางจึงเป็นภาพสตรีที่ไม่อาจรักษาคุณค่าความดีหรือความบริสุทธิ์แบบสตรีกัมพูชาเอาไว้ได้ บทสรุปด้วยความตายของนางกากี(ซึ่งไม่เหมือนกากีสำนวนไทยซึ่งนักวิชาการวรรณคดีของกัมพูชากล่าวว่าเป็นต้นฉบับของกากีกัมพูชา) คือการลงโทษสตรีที่ไม่อาจคงความบริสุทธิ์แบบสตรีกัมพูชา ไม่มีผู้ใดล่วงรู้แน่ชัดว่าองค์ผู้นิพนธ์เรื่องกากีขณะมีชันษาเพียง ๑๕ ชันษานั้น ทรงมีพระประสงค์อย่างใดกันแน่ แต่การเสด็จลี้ภัยทางการเมืองอย่างไม่มีทางรู้ว่าจะได้กลับมาประเทศตนเมื่อใด การมองกลับไปในบ้านเมืองของตนและเห็นว่ากรุ่นไปด้วยไฟสงครามที่เกิดจากเพื่อนบ้านที่ประสงค์จะเข้าไปครอบครองดินแดนของตนเอง การนิพนธ์เรื่องกากีจึงดูเหมือนเป็นทางออกเมื่อเกิดวิกฤตเรื่องพรมแดนขึ้น เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าเรื่องกากีคือการปกป้องพรมแดนทางเชื้อชาติที่หมายถึงความเป็นกัมพูชาที่แท้จริงเอาไว้

ล่วงมาอีก ๒๒ ปี นับจากการประพันธ์เรื่องແຊງเรื่องกากีคือในปี ค.ศ. ๑๘๓๗ วรรณคดีคำสอนสตรีฉบับพระองค์ด้วงก็เกิดขึ้น¹²⁸ ในช่วงเวลาเดียวกัน วรรณคดีคำสอนสตรีอีกฉบับหนึ่งคือจบบ่าสุรีฉบับของหมื่นไผ่ก็แพร่หลายเป็นที่รับรู้ของคนในสังคมกัมพูชามานานแล้ว คำสอนสตรีทั้งสองเล่มนี้สานต่อความปรารถนาที่จะปรามสตรีให้รักษาความบริสุทธิ์ของความเป็นกัมพูชาไว้ให้ดี โดยลักษณะของคำสอนจะคล้ายกับการบัญญัติกฎเป็นข้อ ๆ ให้สตรีกัมพูชาปฏิบัติตาม ภารกิจที่กวีทั้งสองมอบให้สตรีปฏิบัติเพื่อชาติกล่าวคือการรักษาพรมแดนทางเชื้อชาติและทางวัฒนธรรมโดยควบคุมสตรีนั้นต่อมาจะเข้มข้นถึงขนาดตรึงพรมจรรย์ของสตรีและตรึงบทบาทของสตรีผู้เป็นภรรยาไว้ด้วยเนื้อหาที่ลงรายละเอียดอย่างมาก

๓.๑.๒.๒ วรรณคดีคำสอนสตรี : การตรากฎเพื่อควบคุมความประพฤติสตรี

วรรณคดีคำสอนสตรีหรือจบบ่าสุรีที่สำคัญสองเล่มในสังคมกัมพูชาคือจบบ่าสุรีของพระองค์ด้วงกับจบบ่าสุรีของหมื่นไผ่ ชาวกัมพูชาใช้จบบ่าสุรีทั้งสองเล่มนี้อบรมสั่งสอนบุตรหลานสตรีให้ประพฤติปฏิบัติตลอดมา วรรณคดีคำสอนที่ทรงนิพนธ์โดยสมเด็จพระศรีนครินทร์รามาวชิราธิบดีหรือพระองค์ด้วงแต่งในปี ค.ศ. ๑๘๓๗ แต่สำหรับจบบ่าสุรีของหมื่นไผ่เป็นการยากที่จะระบุว่าเกิดขึ้นในยุคสมัยใดเพราะนักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ความเห็นที่

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

ไม่สอดคล้องกัน บางท่านว่าวรรณคดีเล่มนี้แต่งขึ้นตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ และแพร่หลายในสังคมกัมพูชามานานแล้ว ในขณะที่นักวิชาการบางท่านก็กล่าวว่าวรรณคดีเล่มนี้แต่งขึ้นในราว ค.ศ.ที่ ๑๘ ถึงกลาง ค.ศ.ที่ ๑๙¹²⁹ นัยที่มีต่อสตรีในการแต่งวรรณคดีคำสอนสำนวนนี้อาจมีความต่างกันอยู่บ้างในแต่ละช่วงเวลา แต่ไม่ว่าจุบาบ์สุรีของหมื่น ไมจะเกิดขึ้นในยุคสมัยใด สารสำคัญของคำสอนที่กำกับกิริยามารยาทและบทบาทของสตรีในฐานะภรรยาที่ต้องปรนนิบัติรับใช้ เชื้อพียงยกย่อง และแสดงความเคารพเทิดทูนสามียังเป็นสิ่งที่สำคัญสูงสุด และคำสอนดังกล่าวก็ช่วยเสริมความสัมพันธ์ในระบบปีตาธิปไตยซึ่งชนชั้นปกครองสนับสนุนอยู่ให้ดำเนินไปอย่างแข็งแกร่งในทุกช่วง

วรรณคดีคำสอนสตรีหรือจุบาบ์สุรี มีลักษณะเดียวกับวรรณคดีคำสอนเล่มอื่น ๆ คือได้รับอิทธิพลด้านเนื้อหาจากพุทธศาสนา ทั้งจากตัวกฎระเบียบทั้งหลายที่ดึงมาจากคำสอนในคัมภีร์บาลีและจากการสรุปไว้ในคำสอนแต่ละช่วงว่า หากผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนเหล่านี้ก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์ ตรงกันข้ามกับผู้ที่ฝ่าฝืนคำสอนก็จะต้องไปเกิดในนรก หากเรื่องรามเกียรติ์เรื่องแฉง และนิทานพื้นบ้านร่วมกันวาดภาพสตรีในอุดมคติโดยเริ่มตั้งแต่รูปโฉมภายนอก แสดงลักษณะนิสัยและคุณสมบัติด้านจิตวิญญาณที่จะบ่งชี้ว่าสตรีใดคือกุลสตรี วรรณคดีคำสอนก็คือการบัญญัติกฎ ระเบียบ ข้อบังคับทั้งหลายที่สตรีพึงปฏิบัติเพื่อบรรลุความเป็นกุลสตรีนั้น เนื้อหาในวรรณคดีคำสอนทั้งสองสำนวนอาจแบ่งได้เป็นสองประเด็นหลักคือ ๑. การจัดประเภทภรรยาที่ดีและภรรยาที่ไม่ดี และ ๒. กฎข้อบังคับให้สตรีประพฤติปฏิบัติซึ่งครอบคลุมทั้งเรื่องกิริยามารยาท ความประพฤติที่สตรีมีต่อบุคคลรอบตัว การปฏิบัติหน้าที่ในชีวิตประจำวันและเรื่องเพศวิถี น่าสนใจอย่างยิ่งว่าในขณะที่การจัดแบ่งประเภทภรรยาแทบจะไม่มีข้อเพี้ยนกันเลยระหว่างจุบาบ์สุรีทั้งสองและการแบ่งประเภทภรรยาที่เคยปรากฏในตอนท้ายของเรื่องลแบ่งโกศกุลกุมาร แต่ในส่วนของกฎข้อบังคับที่วางไว้สำหรับสตรีกลับมีประเด็นที่เน้นต่างกันอย่างมาก ฉบับของพระองค์ด้วงเห็นได้ชัดว่าควบคุมในเรื่องเพศวิถีอย่างเข้มงวดในขณะที่ฉบับหมื่น ไมเน้นวิธีการปฏิบัติตัวกับบุคคลต่างๆในชีวิตประจำวัน และความรับผิดชอบในหน้าที่การงานของสตรีผู้เป็นภรรยา ความแตกต่างดังกล่าวสื่อสารได้ออกมาเป็นเรื่องที่ควรพิจารณาในรายละเอียด

จุบาบ์สุรี ฉบับพระองค์ด้วง เป็นคำสอนที่เน้นหนักเกี่ยวกับเพศวิถีของสตรีมากจนสังเกต เห็นได้ หากดูจากลำดับเนื้อหาที่นำเสนออาจเห็นว่ามีหลากหลายเพราะภวีกก็ได้กล่าวถึงทั้งลักษณะที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคลของสตรี จิตสตรี ๓ เวลา การผูกมิตรระหว่างบุรุษและสตรี ประเภทของภรรยา และวิธีที่สามีจะสงเคราะห์ภรรยา แต่เมื่อดูสัดส่วนการนำเสนอแล้วจะเห็นว่าลักษณะอัปมงคลของสตรีมีมากกว่าส่วนอื่นๆ มาก คือมีสัดส่วนถึง ๒ ใน ๓ ของเนื้อหาทั้งหมด ลักษณะอัปมงคลของสตรีที่ภวีกจัดไว้เป็นหมวดหมู่คือ มายาสตรี ๔๐ ผลาญสมบัติ

¹²⁹ มิ่ง หก ดี, *ทฤษฎีภาพพู่ทงในอนุสรศาสตรเขมร* (Paris: L' Harmattan, 1997), หน้า ๖๕.

สามี ๑๐ เกล็ดกลไม่ซื้อสัตว์ ๑๘ ไร่ยางอายุ ๒๐ และตุ๊กตาสามี ๑๒ รวมเป็นอัมมงคล ๑๐๐ ประการนั้น
 กวีกล่าวถึงอัมมงคลที่เกี่ยวกับด้านเพศวิถีมามากที่สุดคือมากถึง ๖๒ ประการ

ลักษณะอัมมงคลในสตรีเป็นเนื้อหาที่ค่อนข้างตรงกับชาดกเรื่องกุณาล
 ชาดก* ซึ่งกวีระบุไว้ในตอนต้นของวรรณคดีคำสอนสตรีสำนวนนี้ว่าข้อความในเล่มมีที่มาจากคำ
 เทศนาของพระพุทธเจ้าต่อพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปที่ปรากฏในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก
¹³⁰ ลักษณะอัมมงคลด้านเพศวิถึ ๖๒ ประการนี้เสนอเนื้อหาที่มุ่งไปในทิศทางเดียวกันคือการ
 กล่าวถึงวิธีแสดงความปรารถนาทางเพศที่ไม่เหมาะสมของสตรีซึ่งอาจแยกย่อยได้เป็นอีกสอง
 ประเด็นคือ ๑. ไม่ตอบสนองความประสงค์ของสามี และ ๒. แสดงความปรารถนาทางเพศกับบุรุษ
 อื่นที่ไม่ใช่สามี คำสอนทั้ง ๖๒ ข้ออาจจัดหมวดหมู่ได้เป็นสี่ประเภทคือ อาการที่สตรีไม่แสดง
 ความนิยมยินดีในตัวสามี สถานที่ที่สตรีชอบไปเพื่อเปิดทางให้บุรุษอื่นเข้าถึงตัว อากัปกริยาที่สตรี
 แสดงออกเพื่อเรียกร้องความสนใจจากบุรุษอื่น และอาการที่สตรีแสดงความปรารถนาทางเพศกับ
 บุรุษอื่นซึ่งเป็นความอัมมงคลในระดับต่ำสุด หากเปรียบเทียบเนื้อความในชาดกและลักษณะ
 อัมมงคลในจุมบาปสุรี ฉบับพระองค์ด้วงจะเห็นว่าเนื้อหาที่แทบไม่ต่างกันเลย ดังนี้

๑. อาการที่สตรีไม่แสดงความนิยมยินดีในตัวสามี

กุณาลชาดก ในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จุมบาปสุรี ฉบับพระองค์ด้วง
อาการที่สตรีประทุษร้ายต่อสามี	๓.๑ สตรีมาขามี ๔๐ ประการคือ
๒. ย่อมไม่ระลึกถึงสามีที่ไปแรมคืน	๓.๑.๑ มาขอายุแต่สามีตนเอง ไม่ตามใจสามี
๓. ย่อมไม่ยินดีกับสามีที่มาแล้ว	๓.๑.๒ มาขไม่เว้นว่าง นอนหันหลังให้สามี ทำเพื่อ หน้าขามีต้องการไปหาคุณอนันท์
๔. ย่อมกระทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี	๓.๑.๓ มาขระคนค้นหา สามีนอนหลับแอบเปิดประตู ไปหาขู้ เมื่อกลับมาแก้งนอนไม่รู้ไม่ชี้
๕. ย่อมไม่กระทำกิจที่สมควรแก่สามี	๓.๑.๔ สตรีมาขชาดลักษณะ สามีจับเนื้อต้องตัวก็ชอบ หลบชอบหลีก ทำเฉยไม่สนใจสามี
๖. ย่อมคลุมหัวนอน	๓.๑.๕ สตรีมาขอ้อปรีช เวลามีร่วมประเวณีก็ทำถอน
๗. นอนเบือนหน้าไปทางอื่น	
๘. ย่อมนอนพลิกกลับไปมา	
๙. ย่อมทำวุ่นวาย นอนถอนหายใจยาว	

* กุณาลชาดกที่กล่าวถึงมีสองส่วนคือกุณาลชาดกที่อยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก และ
 กุณาลชาดกที่อยู่ในอรรถกถาสีตินิกาย กุณาลชาดกทั้งสองส่วนมีเนื้อความเหมือนกัน เพียงแต่อรรถกถาจะเป็น
 ส่วนที่ขยายรายละเอียดเรื่องคำและเนื้อหาที่อยู่ในชาดกส่วนแรกให้เป็นที่เข้าใจกระจ่างขึ้น

¹³⁰ Leang hap An, **Brah P d Samtec Brah Ang Duon: brah Ek Agga Nibandh Satavats D 19**,
2 nd eds (Battambang: ing-Hun, 1965), p. 91, อ้างถึงใน Klairung Amratisha, “ The Cambodian Novel: A
 Study of its Emergence and Development,” (Ph.D Thesis, School of Oriental and African Studies, University
 of London, ,1998), p. 60.

<p>๑๓. ข่อมทำระทมทุกข์</p> <p>๑๔. ข่อมไปอุจจาระปีศาจบ่อขุ</p> <p>๑๕. ข่อมออกนอกบ้านเสมอ</p> <p>๒๑. ข่อมประพศุดินอกใจ ไม่เคารพในสามี</p>	<p>หายใจ บ่นว่า เพราะไม่ชอบอยู่กับสามี</p> <p>๓.๑.๖ สตรีมาयरเวนเร สามีอยากหลับนอนด้วยก็แกล้ง ปวดหัวปวดท้อง</p> <p>๓.๑.๗ สตรีมายาคาลี เข้านอนกับสามีแกล้งมี ประจำเดือนและนุ่งโจงกระเบนนอน</p> <p>๓.๑.๘ สตรีมายหน้าด้าน สามีต้องการจะนอนด้วย แกล้งหาเรื่องทะเลาะกับสามี</p> <p>๓.๑.๙ สตรีมาयरรับใช้สามีไม่สม่ำเสมอ ถือว่าสามีต่ำ กว่าตัวเอง</p> <p>๓.๑.๑๐ สตรีมายาไม่ซื่อตรง สามีอยากได้อะไรก็ไม่ ตามใจ แกล้งทำเป็นอยากได้โน้นได้นี้ หาเหตุ จะออกไปข้างนอกบ้าน</p> <p>๓.๑.๑๑ สตรีมายาไร้ข้างอายุ อยากให้สามีออกไปนอก บ้านเพื่อจะออกไปเที่ยวเล่นหาชายอื่น</p> <p>๓.๑.๑๒ สตรีมายามิเล่หักกล สามีไม่ยอมออกไปเที่ยวเล่น ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ไม่นึกสงสารสามี</p> <p>๓.๑.๑๓ สตรีมายาจิตใจอวดคิ สามีมาถึงบ้านกลับเป็น ทุกข์ ทำหน้างอใส่สามีเพราะจิตใจร้อนรุ่ม</p> <p>๓.๑.๑๔ สตรีมายาเหยียดหยาม เห็นหน้าซู้ก็แสดงกริยา ทอดสะพานให้ เช่นหลบไปนั่งเงียบๆ นั่ง ท้าวคาง เป็นกริยาบอกให้รู้</p>
---	---

๒. สถานที่ที่สตรีชอบไปเพื่อเปิดทางให้บุรุษอื่นเข้าถึงตัว

กุณาลชาดก ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จูบาบุสุรี ฉบับพระองค์ด้วง
<p>การกระทำ ๕ ประการที่อาจนำความเสื่อมเสียมาสู่สตรี</p> <p>๑. ชอบไปเที่ยวในอุทยาน</p> <p>๒. ชอบไปเดินเล่นในสวนสาธารณะ</p> <p>๓. ชอบไปริมฝั่งแม่น้ำ</p> <p>๔. ชอบไปมั่วสุมที่บ้านญาติพี่น้อง</p> <p>๕. ชอบไปคุยที่บ้านคนที่ไม่รู้จักคุ้นเคยด้วย</p> <p>๖. ชอบแต่งตัวล่อลลาดโก้เก๋</p> <p>๗. ชอบเสพของมีเงินมา</p> <p>๘. ชอบทอดสายตาเหม่อมองโดยไม่ทำอะไร</p> <p>๙. ชอบขึ้นที่ประตูบ้านแล้วเหม่อมองออกไปข้างนอก</p>	<p>๓.๓ สตรีไม่ซื่อสัตย์ ทำตัวเถลไถล มี ๑๘ ประการ</p> <p>๓.๓.๑ เถลไถลเดินเล่นในป่า</p> <p>๓.๓.๒ เถลไถลเดินเล่นตามไร้ตามสวนดอกไม้ใน อุทยาน</p> <p>๓.๓.๓ เถลไถลอยากนั่งเรือเล่น</p> <p>๓.๓.๔ เถลไถลอยากอาบน้ำ อาบน้ำทั้งวันอาบแล้วทำ หัวเราะสบายใจ</p> <p>๓.๓.๕ เถลไถลเดินเล่นบ้านคนอื่น ไปนั่งคุย หัวเราะ เสียงดัง</p> <p>๓.๓.๖ เถลไถลชอบเดินเที่ยวตอนค่ำ ไม่อยู่บ้าน ชอบ ไปเล่นบ้านคนอื่น</p>

	<p>๓.๓.๓ เกล่ไลชอบเดินซื้อเครื่องแต่งตัว นั่งเล่นตามตลาด ไม่ทำงาน</p> <p>๓.๓.๔ เกล่ไลชอบไปยืนตามริ้วประตู่ ทำหม้ายชายตา</p> <p>๓.๓.๕ เกล่ไลนั่งตามช่องทางต่าง</p> <p>๓.๓.๑๐ เกล่ไลชอบร้องคร่ำครวญว่าเจ็บท้อง นั่งไม่เป็นสุข อ่างไปปลื้บ่อยๆ</p> <p>๓.๓.๑๑ เกล่ไลนั่งอยู่คนเดียวมีด ๆ</p> <p>๓.๓.๑๒ เกล่ไลไปตามโรงมหรสพ โรงบ่อน</p> <p>๓.๓.๑๓ เกล่ไลอยากฟังเสียงนุรุษ คอยเอียงหูฟัง</p> <p>๓.๓.๑๔ เกล่ไลอยากฟังแต่สำนวนโวหาร งานการไม่ยอมทำ ชอบฟังเรื่องเหลวไหลทั้งวัน</p> <p>๓.๓.๑๕ เกล่ไลไปเป็นเพื่อนกับหญิงแพศยา ไปเที่ยวทั้งวันทั้งคืน</p> <p>๓.๓.๑๖ เกล่ไลเดินเที่ยวเล่นไปทุกที่</p> <p>๓.๓.๑๗ เกล่ไลพูดเกี้ยวเกมของนุรุษ</p> <p>๓.๓.๑๘ เกล่ไลค้มเกล้า</p>
--	--

๓. อากัปกิริยาที่สตรีแสดงออกเพื่อเรียกร้องความสนใจจากนุรุษอื่น

กุณาลชาดก ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จวบบุศวี ฉบับพระองค์ด้วง
<p>มาฆาสตรีมี ๔๐ ประการ</p> <p>๑. สะบัดสะบิ้ง</p> <p>๒. โก้งโค้งก้มลง</p> <p>๓. กรีดกราย</p> <p>๔. ชมดชม้อย</p> <p>๕. เอาเล็บขีดเล็บ</p> <p>๖. เอาเท้าเหยียบเท้า</p> <p>๗. เอาไม้ขีดดิน</p> <p>๘. ชูเด็กขึ้น</p> <p>๙. ถดเด็กลง</p> <p>๑๐. เล่นเอง</p> <p>๑๑. ให้เด็กเล่น</p> <p>๑๒. จูบเอง</p> <p>๑๓. ให้เด็กจูบ</p> <p>๑๔. รับประทานเอง</p> <p>๑๕. ให้เด็กรับประทาน</p>	<p>๓.๑ สตรีมีมาฆา มี ๔๐ ประการคือ</p> <p>๓.๑.๑๕ สตรีมีมาฆาไม่อาย เห็นนุรุษก็เกล้งหาอุบายขอขา ถามนันทามนี้หาเหตุไปพบ</p> <p>๓.๑.๑๖ สตรีมีมาฆาน่าซ้ง ทำมองหน้านุรุษที่อยากได้แล้วหัวเราะ แล้วทำเงิบ แล้วก็หัวเราะอีก</p> <p>๓.๑.๑๗ สตรีมีมาฆามากเล่ห์ เห็นนุรุษถูกใจก็เล่นหูเล่นตาด้วย แอบมองหน้าแล้วทำยิ้มแบบไม่รู้ไม่รู้</p> <p>๓.๑.๑๘ สตรีมีมาฆากระตุงกระตุง เห็นนุรุษชำเลื่องมองก็ทำเต็ดนั่นเต็ดนี้ขึ้นมาดม แล้วก็แอบมอง แล้วก็หอม แล้วก็ทำไม่รู้ไม่รู้</p> <p>๓.๑.๑๙ สตรีมีมาฆาจริงๆ เห็นนุรุษแล้วอยู่ไม่สุข จิตใจกระวนกระวายเพราะอยากเสพเสน่ห์หา</p> <p>๓.๑.๒๐ สตรีมีมาฆาถอยห่าง เห็นนุรุษแล้วมีคนอื่นอยู่หลายคนทำเป็นเฉยไม่สนใจ แต่ถ้านุรุษอยู่ลำพังแล้วพูดมาก</p> <p>๓.๑.๒๑ สตรีมีมาฆาทำสนิทสนม เห็นนุรุษทำดีสนิท เข้า</p>

<p>๑๖. ใ้ของเต็ก</p> <p>๑๗. ขอของเต็กคืน</p> <p>๑๘. ล้อเลียนเต็ก</p> <p>๑๙. พุดเสียงดัง</p> <p>๒๐. พุดค่อย</p> <p>๒๑. พุดคำเปิดเผย</p> <p>๒๒. พุดคำลึกลับ</p> <p>๒๓. ทำนิมิตด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ร้องให้กรีดกราย แต่งตัว</p> <p>๒๔. ทำซิกซ์</p>	<p>ไปพุดคุยแล้วหัวเราะหัวใคร่ สักพักก็พุดเป็นนัยให้รู้ความต้องการ</p> <p>๓.๑.๒๒ สตรีมาษาแท้จริง เห็นบุรุษก็ทำวิ่งไปแอบและเล็บ กัดนิ้ว ทำเงินอาย</p> <p>๓.๑.๒๓ สตรีมาษาเล่นพนัน เห็นบุรุษแก้งยขาพันกัน ตะดินใส่ ทำพุดกับตัวเอง แอบมองแล้วทำเฉย</p> <p>๓.๑.๒๔ สตรีมาษากริยา เห็นบุรุษทำนั่งก้มหน้า ไม่สนใจ คู้ยดินเล่นแต่แอบมอง</p> <p>๓.๑.๒๕ สตรีมาษาแสนกล เห็นบุรุษทำเล่นนั้นเล่นนี้ ทำกริยากระชดกระช้อยเพื่อให้เขาสนใจ</p> <p>๓.๑.๒๖ สตรีมาษากระทำไม่ดี เห็นบุรุษไม่สำรวมกริยา เอียงหน้าแอบมองแต่นิ่งๆ เหมือนไม่สนใจ</p> <p>๓.๑.๒๗ สตรีมาษารู้จักบุรุษ เห็นบุรุษแก้งทำของตกแล้วเอียงหน้าขึ้นมองให้ตาสบกันทำเก็บของแล้วมองแล้วยิ้ม</p> <p>๓.๑.๒๘ สตรีมาษาไม่สมควร เห็นบุรุษรูปงามก็ทาน้ำมัน ผัดหน้า ใส่เสื้อผ้าใหม่ ให้บุรุษสนใจ</p> <p>๓.๑.๓๐ สตรีมาษาไม่เลิก เห็นบุรุษแล้วก็สรรหาของกินทุกอย่างมาเรียกให้กิน เพื่อให้ได้คุยกัน</p> <p>๓.๑.๓๑ สตรีมาษาไม่ซื่อ เห็นบุรุษหายไปก็เดินเร็วไปหัว ทำเป็นบ้า บางครั้งหัวเราะ บางครั้งร้องไห้ บางครั้งไม่พุดจา เพราะนางนั้นปรารถนาจะเสพกามคุณ</p> <p>๓.๑.๓๒ สตรีมาษานอกกฏสตรี น่ารังเกียจไม่มีความคิด ไม่ชอบทำบุญ แต่ชอบเอาไปใช้จ่ายเอาใจบุรุษจนหมดตัว</p> <p>๓.๑.๓๓ สตรีมาษาลามก ชอบโกหกไม่มีความซื่อตรง</p> <p>๓.๑.๓๔ สตรีมาษาอยู่ไม่สุข เห็นบุรุษเอาของป้อนเด็กเด็กกินก็หัวเราะ แล้วลุกหนีไปเร็วๆ เพื่อให้บุรุษรู้ทำที่ของตัวเอง</p> <p>๓.๑.๓๕ สตรีมาษาหลายแบบ เห็นบุรุษอุ้มเด็ก ทำท่าทางตามเด็กให้บุรุษเห็นว่าพอใจ</p> <p>๓.๑.๓๖ สตรีมาษาเล่นเด็ก โน้มตัวขึ้นแก้มซ้ายขวาให้เด็กหอม แล้วชำเลืองตามองบุรุษ</p>
---	---

	๓.๑.๓๕ สตรีมาขาต่าง ๆ นานา คนอุ้มเด็กอยู่ เห็นบุรุษ ทำส่งเด็กให้บุรุษอุ้มแล้วก็วิ่งไล่
--	---

๔. อาการที่สตรีแสดงความปรารถนาทางเพศกับบุรุษอื่น

กุณาลชาดก ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จวบบุศฺรี ฌบับพระองค์ด้วง
มาหาสตรีมี ๔๐ ประการ ๒๕. จ้องมองดู ๒๖. ถิ่นสะเอว ๒๗. สายผ้าที่ปิดของลับ ๒๘. เลิกขา ๒๙. ปิดขา ๓๐. เปิดนมให้เห็น ๓๑. เปิดรักแร้ให้เห็น ๓๒. เปิดท้องน้อยให้เห็น ๓๓. ขยิบตา ๓๔. ชักคิ้ว ๓๕. เม้มริมฝีปาก ๓๖. แลบลิ้น ๓๗. เปลื้องผ้า ๓๘. กลับนุ่งผ้า ๓๙. สยายผม ๔๐. เก้าผม	๓.๑.๒๖ สตรีมาขาไม่จริง เห็นบุรุษก็เอามือมาปิดเปิด ผ้า เปิดเอว มองมาไม่หยุด ๓.๑.๓๑ สตรีมาขาบอกใบ้ เห็นบุรุษก็ทำกิริยาเป็นนัย ที่นั่งนอนเดินขึ้นนั่งแบบเชยชวน ๓.๑.๓๓ สตรีมาขามาก เห็นบุรุษทำอุ้มเด็กมาหอม กอด จูบด้วยความรัก เพื่อให้บุรุษเสียว่านด้วย ค้นหา ๓.๑.๔๐ สตรีมาขาไม่มีขางอายุ เห็นบุรุษไม่รู้จักมีความ ละอาย คลี่ผ้า สะบัดผ้านุ่งเพื่อให้บุรุษเกิด ความต้องการในตัวนาง

จากตารางทั้งสี่จะเห็นว่าส่วนใหญ่ของคำสอนที่ปรากฏในจวบบุศฺรี ฌบับพระองค์ด้วงคือคำสอนที่คัดมาจากรื่องกุณาลชาดก การจัดหมวดหมู่เนื้อหาบางหัวข้อก็ใช้หัวข้อเดียวกัน เช่นมาหาสตรี ๔๐ ประการซึ่งมีทั้งในกุณาลชาดกและจวบบุศฺรี ฌบับพระองค์ด้วง บางหัวข้อจวบบุศฺรี ฌบับพระองค์ด้วงก็นำมาขยายความ เช่นในกุณาลชาดกกล่าวถึงการกระทำ ๕ ประการที่อาจนำความเสื่อมเสียมาสู่สตรี เมื่อปรากฏในจวบบุศฺรี ฌบับพระองค์ด้วงจะกลายเป็นหัวข้อสตรีไม่ซื่อสัตย์ ชอบทำตัวเถลไถลซึ่งมีถึง ๑๘ ประการ ในส่วนเนื้อความคำสอนบางข้อก็มีลักษณะที่เทียบกันได้ เช่นในกุณาลชาดกกล่าวว่าอาการที่สตรีประทุษร้ายต่อสามีคือลำดับที่ ๑๒. *ยอมทำวุ่นวาย นอนถอนหายใจยาว* จะตรงกับในจวบบุศฺรี ฌบับพระองค์ด้วงหัวข้อ ๓.๑ สตรีมาขา มี ๔๐ ประการคือ ๓.๑.๕ *สตรีมาขาอปริย เวลาสามีร่วมประเวณีก็ทำถอนหายใจ บ่นว่า เพราะไม่ชอบอยู่กับสามี* แต่ในบางหัวข้อพระองค์ด้วงจะปรับเนื้อหาโดยการรวบรวมความที่อยู่ในกุณาลชาดกหลาย ๆ ข้อให้

กลายเป็นข้อเดียวกัน เช่นในกุณฑลชาดกหัวข้อมาหาสตรี ๔๐ ประการกล่าวถึงการที่สตรีทำกิริยา
 ขำขวนบรูษโดยใช้เด็กเป็นเครื่องมือไว้ ๔ หัวข้อว่า ๑๐. เล่นเอง ๑๑. ให้เด็กเล่น ๑๒. จูบเอง ๑๓.
 ให้เด็กจูบ พระองค์ด้วงก็รวบเนื้อหาคำสอนเหล่านี้ไว้ในข้อเดียวกันเพื่อให้กระชับและมีการเติม
 เนื้อความบางประการเพื่อให้ข้อความชัดเจนขึ้น ดังนี้ ๓.๑.๓๘ สตรีมาเล่นเด็ก โน้มตัวยื่นแก้ม
 ซ้ายขวาให้เด็กหอม แล้วขำเลื่องตามองบรูษ ข้อสังเกตหนึ่งที่ได้จากการเทียบเนื้อหาคำสอนทั้ง
 สองฉบับคือ พระองค์ด้วงมักขยายความเนื้อหาเพื่อให้มีความชัดเจนมากขึ้น เช่นในชาดกอาจ
 กล่าวถึงกิริยาที่สตรีใช้เรียกร้องความสนใจจากบรูษด้วยข้อความสั้น ๆ ว่า ชูเด็กขึ้น ลดเด็กลง จูบเอง
 ให้เด็กจูบ แต่ใน จุบาบสุริฉบบพระองค์ด้วงนอกจากจะบรรยายอย่างชัดเจนแล้ว ยังตั้งหัวข้อและ
 บรรยายพฤติกรรมของสตรีในเชิงคำหานีกด้วย คือ ๓.๑.๓๗ สตรีมามาก เห็นบรูษทำอุ้มเด็กมา
 หอม กอด จูบด้วยความรัก เพื่อให้บรูษเลียวขำด้วยตัณหา การเติมเนื้อความในเชิงคำหานีสตรี
 อย่างชัดเจนเป็นสิ่งที่พบทั่วไปในคำสอนสตรีฉบับนี้ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ยืนยันว่าวัตถุประสงค์ของ
 กวีในการแต่งจุบาบ สุริฉบบนี้คือการจะดำเนินเพื่อปรามสตรีไม่ให้ประพฤติดิฉดเรื่องเพศวิถี

นอกจากเนื้อหาที่ค่อนข้างตรงกับเรื่องกุณฑลชาดก อีกลักษณะหนึ่งที่
 พบคือเนื้อหาในจุบาบสุริฉบบพระองค์ด้วงมีเนื้อความที่ตรงกับคัมภีร์พุทธศาสนาส่วนอื่นๆ ด้วย
 เช่นในส่วนที่กล่าวถึงมงคลของสตรี หรือประเภทของภรรยาที่มีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์อังคุตตรนิกาย
 และสุชาตชาดก¹³¹ เป็นต้น เหล่านี้นอกจากแสดงให้เห็นว่าแนวคิดในพุทธศาสนายังคงมีบทบาท
 สำคัญในการช่วยเสริมระบบปีศาจไปโดยที่ควบคุมสตรีกับพู่ชาไว้อย่างเข้มงวดแล้ว ในประเด็นเรื่อง
 ความอัปมงคลของสตรีด้านเพศวิทยังชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สิ่งที่สังคมต้องการควบคุมคือวิธี
 ปฏิบัติเกี่ยวกับความปรารถนาทางเพศของสตรีให้มีความเหมาะสม ความเหมาะสมที่ว่าหมายถึง
 การมีเพศสัมพันธ์กับสามีเพียงคนเดียวและสตรีต้องเป็นผู้ตามที่ดี กล่าวคือเมื่อใดก็ตามที่สามีเกิด
 ความปรารถนาในตัวเธอ เธอต้องพร้อมที่จะตอบสนอง ในขณะที่การแสดงความปรารถนาในตัว
 บรูษอื่นรวมทั้งการไปมีความสัมพันธ์กับบรูษอื่นที่ไม่ใช่สามีตนเองเป็นสิ่งต้องห้ามอย่างเด็ดขาด
 สังคมเข้ามาควบคุมอย่างชัดเจนถึงขนาดลงรายละเอียดไว้เลยว่ากิริยาใดบ้างที่สตรีทำไม่ได้ หาก
 สตรีใดล่วงละเมิดก็เท่ากับสตรีผู้นั้นสำส่อน เป็นสตรีแพศยา ที่น่าสนใจคือบางส่วนของบรรยาย
 ลักษณะไร้ยางอายของสตรีทำให้นึกถึงอากัปรกิริยาของนางกาเกียมเห็นครุฑในร่างมานพแปลง
 อย่างไม่ผิดเพี้ยน กล่าวคือ ในกาเกียฉบบเขมรบรรยายว่าเมื่อนางกาเกียเห็นครุฑแปลง นางกาเกียมีอาการ
 ดังนี้

เมื่อแก้วกาเกีย กษัตริย์กัลยาณ สดับสนมมุลถกาน ก่อเกิดไมตรี

¹³¹ เรื่องอุไร กุศลาสัย, รวบรวม แปลและเรียบเรียง, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๕), หน้า ๔๕ และ ๖๕-๖๖.

ยินว่ามาณพ งามล้ำเลิศลพ เหนือใครในหล้า
 นางนาถนิมล ไคร่ยลอินทรีย์ จรลิมมีขมัน จนถึงทวาร
 หยุดยืนแผลงบาน ยลทั่วสรรพางค์ ขององค์ครุฑา
 จับจิตเส่นหา ท่วมล้นอุรา ปรารถนาปีกษา พระสหายสามี
 ...
 ฝ่ายนางกาก็ ยลครุฑปีกษ์ เมลมองนวลนาง
 ยิ้มพริ้มเอียงอาย ชม้อยชม้ายนัยน์ตา ใส่องค์ครุฑา เสียวช่านหฤทัย
 ...
 นางทำเป็นคล้าย คลี่ฟ้า ออกจากกายนาง
 ครุฑยลสุณ หน่นแน่นอุรา จิตใจป่วนปั่น เสียวช่านประคิพท์¹³²

อาการของนางกาก็เทียบได้กับอาการของสตรีไร้ยางอายุที่พระองค์ด้วง
 ระบุไว้ใน จุบาบส์ริหัวข้อมาษาสตรีข้อ ๓.๑.๑๗ สตรีมามากเล่ห์ เห็นบุรุษถูกใจก็เล่นหูเล่นตาคด้วย
 แอบมองหน้าแล้วทำยิ้มแบบไม่รู้ไม่ชี้ และข้อ ๓.๑.๔๐ สตรีมามากไม่มียางอายุ เห็นบุรุษไม่รู้จกก็มี
 ความละอาย คลี่ฟ้า สะบัดฟ้านุ่งเพื่อให้บุรุษเกิดความต้องการในตัวนาง หากเทียบกับกาก็จับ
 เจ้าพระยาพระคลัง ปฏิกริยาของนางกาก็ยามเห็นมาณพแปลงมีเพียงแต่เกิดความปั่นป่วนในจิตใจ
 จนทรงกายไว้ไม่อยู่แล้วรีบกลับไปห้องบรรทมของตน

ยืนแผลงใบบานทวารศ พอมานพงสบนัยนา ต่างประหวัดหทัยให้ไหวหวาบ สองจิตสองคิดประจวบกัน มีอาจขึ้นยืนจิตดำรงตน สู้อาสน์ไสยาสพรรณราย	นัยน์เนตรชำเลื่องลอคสอดหา ประหนึ่งว่าศรแผลงแย่งยักกัน เพลิงรากลั่นซาบเสียวกระสัน นางป่วนปั่นรันทระทวยกาย ก็เสียวองค์จรจรตผันผาย กรกายพักตราคะนิงครวญ ¹³³
--	--

จะเห็นว่าปฏิกริยาของกาก็จับต้นฉบับกับกาก็เขมรมีความต่างกัน
 ค่อนข้างมาก การเพิ่มฉากที่นางกาทิ้งสายตาคให้มาณพแปลงและฉากแกลิ่งทำผ้าหลุดให้นางกาก็
 เขมรเป็นการสร้างภาพให้นางกาก็เขมรมีความเป็นสตรีแพศยามากยิ่งขึ้น ภาพดังกล่าวยังเป็นสิ่งที่
 ตรงกับเนื้อหาคำสอนในเรื่องกุณาลชาดกส่วนมาษาสตรีเช่น ๔. ชมดชม้อย ๒๕. จ้องมองดู และ
 ๓๐. เปิดนมให้เห็น ซึ่งอาจชี้ให้เห็นว่าก่อนที่พระองค์ด้วงจะแต่งเรื่องกาก็พระองค์คงเคยมีโอกาส

¹³² พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องกาก็, หน้า ๑๕-๑๗.

¹³³ วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง(หน), หน้า ๓.

ได้อ่านชาดกเรื่องนี้มาก่อนและนำบางตอนของคำสอนมาใช้ และเมื่อพระองค์นิพนธ์จุบาบสุรี สิ่งที่เคยกล่าวไว้ในเรื่องกาเกี(ทั้งด้านเนื้อหาและจุดจบของนางกาเกี)แล้วนำมากล่าวซ้ำใหม่ในจุบาบสุรีก็คือการข้าย่าเตือนของพระองค์ว่าหากสตรีใดกระทำกิจอย่างใดก็จะตกอยู่ในสถานะอย่างนางกาเกีคือต้องถูกประณามและอาจต้องพบจุดจบคือความตายที่น่าเวทนาเช่นกัน คำสอนที่ปรากฏในจุบาบสุรีฉบับนี้กล่าวให้ถึงที่สุดคือต้องการควบคุมให้สตรีมีเพศสัมพันธ์กับบุรุษที่เป็นสามีเพียงผู้เดียว

จุบาบสุรีที่มีบทบาทสำคัญเช่นเดียวกับสำนวนพระองค์ด้วงคือ**จุบาบสุรีสำนวนหมื่นไม**ซึ่งเนื้อหาคำสอนหลาย ๆ ส่วนเป็นที่นิยมใช้เพื่ออ้างถึง ตักเตือน สั่งสอนหรือแม้กระทั่งวิพากษ์วิจารณ์เด็กหญิงไปจนถึงสตรีทุกเพศทุกวัย จุบาบสุรีฉบับนี้มีจุดเน้นอยู่ ๓ ประเด็นคือ ๑. สิ่งที่ควรปฏิบัติกับสามีและสิ่งที่ควรละเว้น ๒. วิธีปฏิบัติตัวกับมารดาบิดาและญาติมิตร และ ๓ จริตกิจที่ห้ามกระทำในฐานะกุลสตรี ทั้งสามประเด็นไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่สำหรับการเสนอภาพของกุลสตรีในวรรณคดีกัมพูชาเลย ความแตกต่างอยู่ที่การนำตัวละครในเรื่องวิชรชาดกมาเป็นตัวนำเรื่อง กล่าวคือผู้ประพันธ์จงใจใช้ตัวละครสตรีที่เป็นนาคเพื่อให้เชื่อมโยงไปถึงนาคโสมมาในตำนานการสร้างอาณาจักรของเขมร ทั้งนี้เพื่อย้ำบทบาทหน้าที่ของสตรีเขมรที่ผูกติดกับการรักษาความเป็นเขมรที่เคยปรากฏมาแล้วในตำนาน สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสังคมยังต้องการตรึงความเป็นกุลสตรีกัมพูชาไว้ที่การรักษาพรมแดนทางวัฒนธรรมโดยเน้นบทบาทหน้าที่และการรักษาจารตกิจของภรรยาที่ดีที่ชาวกัมพูชานิยามว่าหมายถึงความเป็นกัมพูชาแท้ให้กับสตรีกัมพูชา

คำสอนในจุบาบสุรีฉบับนี้คล้ายคลึงกับฉบับของพระองค์ด้วงคือมีลักษณะของการบัญญัติเป็นกฎหรืออาจเทียบเคียงได้กับการเป็นคู่มือปฏิบัติเพื่อความเป็นกุลสตรี การเรียงลำดับเนื้อหาคำสอนเป็นการบรรยายไปเรื่อย ๆ ไม่ได้จัดเป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน* แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาทั้งหมดก็อาจจัดเป็นหมวดหมู่ได้ดังที่กล่าวมาแล้วคือ สิ่งที่ควรปฏิบัติกับสามีและสิ่งที่ควรละเว้น วิธีปฏิบัติตัวกับมารดาบิดาและญาติมิตร และจารตกิจที่พึงกระทำและห้ามกระทำในฐานะกุลสตรี แต่เนื้อหาคำสอนจะเน้นที่บทบาทของภรรยาเป็นหลัก เพราะกวีเริ่มต้นสอนโดยการบัญญัติความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยาก่อนเป็นอันดับแรก หลังจากนั้นกวีจะแทรกคำสอนเรื่องการวางตนของสตรีในฐานะภรรยาเป็นระยะ ๆ และจบท้ายคำสอนโดยการแบ่งประเภทระหว่างภรรยาที่ดีและภรรยาที่ไม่ดี ดังนี้

๑. ให้ปรนนิบัติสามีให้ดี อย่าให้สามีลำบากใจ

๒. สามีนั้นเสมอหัว อย่าได้คู่ถูกสามี

* ลำดับหัวข้อในจุบาบสุรีฉบับหมื่นไมเป็นการจัดแบ่งของผู้วิจัยเพื่อความสะดวกในการอ้างอิงเนื้อหา

๑๐. หากสามีทำอะไรผิดห้ามต่อว่า ให้อดทน ไม่ตำหนิ ไม่ดูถูก ไม่หนี
ออกจากบ้าน เมื่ออารมณ์เย็นลงค่อยพูดจากับสามีด้วยเสียงไพเราะ
สามีคิดว่ากล่าวห้ามเถียง ห้ามถือสา ไม่ให้แสดงกิริยาไม่ดีใส่สามี
ไม่ใช่คำพูดตะคอกตะคั่นใส่สามี ไม่คือร้อน ไม่ขว้างปาข้าวของ สามีดู
ค่าให้เข้านอน เมื่อออกมาก็ให้ใช้คำพูดที่อ่อนหวานให้คลายโทสะ
สามีสอนสิ่งใดให้จำไว้ อย่าทำตัวครอบสามี สามีใช้ให้ทำอะไรรับทำ
ไม่เถลไถล ไม่เที่ยวบ้านคนอื่น จะหาหาให้สามีต้องยกมือไหว้ก่อน
๑๑. (ห้ามสตรีทำกิริยาต่อไปนี้) นอนหันหลังให้สามี เปรียบเหมือนงู
สามเหลี่ยมที่อัปรีข์เลื้อยขึ้นบ้าน เป็นสิ่งจ้งไรนับไม่ได้
๑๒. ภรรยา ๔ แบบที่ควรเอาอย่าง

๑๒.๑ มาตุภรรยา

รีบชวนขวยหาประโยชน์ให้สามี
เห็นสามีใส่เสื้อเก่ารีบเอามาเปลี่ยนให้
ดูว่าสามีเจ็บป่วยเป็นอะไร ให้รับหาหมอรักษาพยาบาล

๑๒.๒ ภาตุภรรยา

ทำให้สามีมีความสุข รู้จักรักษาทรัพย์ให้
ใครนินทาว่าร้ายสามีแก้แทนให้ สามีทุกข์ก็ช่วยทำให้สามีมีความสุข

๑๒.๓ มิตรภรรยา

เป็นเหมือนเพื่อน
จากกันไปนาน เจอกันก็ยินดี
มีมารยาทดี เห็นบุรุษอื่นจิตใจไม่โอนเอียง

๑๒.๔ ทาสภรรยา

เกรงกลัวสามี ไม่ทำอะไรให้สามีคิดว่า สามีโกรธก็ไม่ต่อปากต่อคำ
สามีโกรธถึงขนาดทุบตีก็ไม่ทะเลาะด้วย
รู้จักจัดอาหารให้สามี ไม่กินก่อน

ใครทำได้ดังนี้ ได้ไปเกิดในสวรรค์ มีแต่ความสุข

๑๓. ภรรยาไม่ควรเอาอย่าง

๑๓.๑ เพชฌฆาตภรรยา

มีความคิดทะเลาะทุ่มเถียง ทำร้ายสามี ไม่ยอมแพ้ คิดว่าตนเองเก่ง
ไม่ทำตามคำสั่งสอนของสามี ทำให้สามีอาย ยกตัวเอง
มีจิตเสียวช่นชอบความสนุก ทำให้สามีขยหน้า
มีจิตทุรยศ คิดฆ่าสามีเพราะรักชายอื่น

๑๓.๒ ศีตรุกรรยา

ไม่กลัวสามี ไม่ทำตามคำสั่ง

ไม่ยอมพูดกับสามี

สามีสอนไม่ยอมฟัง

ไม่ยอมให้สามีได้ดี

พูดจาข่มสามี

เวลามีทาสหญิงมารับใช้สามีก็หึง ค่าให้สามีอาย

สามีมีเพื่อนหญิงมาหาที่พูดว่าให้อาย

๑๓.๓ โจริกรรยา

ใช้จ่ายทรัพย์สามีจนหมด

ไม่รักษาทรัพย์ที่สามีหามา แอบเอาไปให้พ่อแม่โดยไม่บอก

ขี้เกียจทำงาน นอนเล่น พอสามีรู้ก็แกล้งทำป่วย สามีเรียกก็แกล้งทำ

จะตาย

กรรยาพวกนี้ตายไปรับกรรมในนรก ๕ ขุม พอเกิดใหม่ก็จะเป็นภรรยา¹³⁴

การจัดแบ่งประเภทกรรยาในจุบาบสุริหมื่นไม่ไม่ต่างกับประเภทของกรรยาใน จุบาบสุริของพระองค์ด้วงและประเภทของกรรยาใน โภคกุลกุมาร ทั้งสามฉบับมีที่มาจากแหล่งเดียวกันคือคัมภีร์ในพุทธศาสนา ในภริยาสูตร คัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต กล่าวถึงประเภทของกรรยาไว้เจ็ดประเภทคือ วจกกรรยา (กรรยาเสมอเพชฌฆาต) โจริกรรยา (กรรยาเสมอโจร) วิทยา ภริยา (ภริยาเสมอนาย) มาตากริยา (ภริยาเสมอแม่) ภคินีกรรยา (ภริยาเสมอพี่สาวน้องสาว) ทาสีกรรยา (ภริยาเสมอทาส) และสขิกรรยา (ภริยาเสมอเพื่อน)¹³⁵ และลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏในภริยาสูตรก็ระบุไว้เป็นข้อ ๆ ในลักษณะของการตราเป็นกฎเช่นเดียวกับที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนสตรี ดังนั้นจะเห็นว่าเนื้อหาคำสอนในพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อแนวคิดกุลสตรีในสังคมเขมรมาก ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งที่มาของคำสอนที่ปรากฏทั้งในวรรณกรรมมุขปาฐะวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณคดีคำสอนสตรี นอกจากนี้สถานะของพุทธศาสนาที่เป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาในระบบใหญ่ในสังคมเขมรทำให้คำสอนในวรรณคดีคำสอนเหล่านี้มีความศักดิ์สิทธิ์ สตรีผู้ปฏิบัติตามคำสอนเท่ากับได้ปฏิบัติธรรมอันจะทำให้ได้รับผลบุญสูงสุด ส่วน

¹³⁴ จุบาบแผ่สงฯ (กฤษณ์เพญ: พุทธศาสนนิตยสาร, ก.ศ. ๒๐๐๓), ตั้พ ๒๖. (จุบาบต่าง ๆ (พนมเปญ : พุทธศาสนนิตยสาร, พ.ศ. ๒๕๔๓), หน้า ๒๖.)

¹³⁵ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๔, ภริยาสูตร. อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่มที่ ๒๓ ข้อที่ ๖๐ หน้า ๘๗-๘๘ อ้างถึงใน ลักษณ์วัด ปาละรัตน, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕-๑๖.

สตรีที่ไม่ปฏิบัติตนในฐานะภรรยาที่ดีก็เท่ากับทำบาปและเมื่อตายไปก็ต้องไปชดใช้กรรมในนรก ซึ่งหลักเกณฑ์เดียวกันนี้ครอบคลุมทุกหัวข้อที่ปรากฏในจบบัณฑิตของหมื่นไม้มิเฉพาะแต่การระบุหน้าที่ของภรรยาที่ต้องปรนนิบัติสามีเท่านั้น ในคำสอนส่วนอื่นๆคือวิธีปฏิบัติตัวกับมารดาบิดา และญาติมิตรและจริตกิริยาที่ห้ามกระทำในฐานะกุลสตรีก็เป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือคำสอนจะเทียบได้กับการปฏิบัติธรรมตามคำสอนในศาสนา และทำให้สถานะของคำสอนนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ สตรีผู้ประพฤติตนเป็นกุลสตรีจะได้รับผลบุญมาก ในขณะที่สตรีละเลยหรือไม่ปฏิบัติตนตาม แนวคิดกุลสตรีก็จะถือเป็นเรื่องผิดบาปอย่างร้ายแรง

คำสอนเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตัวของสตรีในสำนวนของหมื่นไม้มิที่ได้รับการกล่าวอ้างมากที่สุดคือคำสอนเรื่องสตรีที่เป็นภรรยาต้องรู้จักดูแลไฟสามกองในบ้านให้ดี เพราะเป็นคำสอนที่ค่อนข้างครอบคลุมสิ่งที่สังคมเขมรเรียกร้องให้สตรีในฐานะภรรยาปฏิบัติ กล่าวคือ การเป็นผู้ปรนนิบัติรับใช้ทุกคนในครอบครัวโดยเฉพาะสามี บิดามารดาของสามี และต้องเป็นบุคคลหลักที่ประทับประครองสถาบันครอบครัว ดังต่อไปนี้

๕. ให้รู้จักเรียนรู้ สตรีมีสามีก็เหมือนมีเพลิง ๓ กอง ให้รักษาเพลิง ทั้งสามกองให้สงบตามปกติ

เพลิงที่หนึ่ง คือไฟในอย่านำออกไฟนอกอย่านำเข้า

เพลิงที่สอง คือคุณบิดามารดา ให้ปรนนิบัติรับใช้ สิ่งใดร่อยให้ หามาให้

ท่านรับประทาน พุดจกกับท่านอย่างไพเราะ อ่อนน้อม เชื้อฟัง

เพลิงที่สาม คือสามี ต้องปรนนิบัติรับใช้ให้ดี อย่าให้สามีลำบากใจ ไม่ตีตัวเสมอสามี ถ้าสามีพูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้แม่ฟัง แม่พูดไม่ดีก็ ห้ามนำมาพูดให้สามีฟัง จะทำให้เถียงทะเลาะกัน

คำสอนเรื่องไฟสามกองนี้ก็ยังคงคล้ายกับคำสอนส่วนอื่น ๆ คือเห็นอิทธิพลของคำสอนในพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ในคัมภีร์ธัมมปัทตถกถาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดงานของสตรีอินเดียสมัยพุทธกาลกล่าวถึงโอวาทสิบประการสำหรับสตรีที่เข้าสู่พิธีแต่งงานว่า (๑)ไฟในอย่านำออก (๒)ไฟนอกอย่านำเข้า (๓)ให้เฉพาะผู้ที่ให้ (๔)อย่าให้ผู้ที่ไม่ให้ (๕)ให้ทั้งผู้ที่ให้และไม่ให้ (๖)จงนั่งฟังด้วยความสุข (๗) จงรับประทานด้วยความสุข (๘) จงนอนด้วยความสุข (๙) จงดูแลไฟให้ดี และ(๑๐) จงเคารพเทวดาประจำครอบครัว¹³⁶ เมื่อเทียบกับเนื้อหาเรื่องไฟสามกองของเขมรจะเห็นว่าคำสอนเรื่องไฟกองที่หนึ่งในหมื่นไม้มิจะตรงกับในคัมภีร์ธัมมปัทตถกถาข้อที่

¹³⁶ เรื่องอุไร กุศลาสัย, แปลและเรียบเรียง, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, หน้า ๑๖-๑๗.

(๑) และ (๒) ส่วนคำสอนเรื่องไฟกองที่สองมีเนื้อความตรงกับข้อที่ (๕) และ (๑๐) ส่วนไฟกองที่สามคือการปรนนิบัติสามีให้ดีนั้นเป็นสิ่งที่สังคมในแถบเอเชียคาดหวังจากสตรีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม แม้จะเห็นว่าคัมภีร์ในพุทธศาสนาคือแหล่งที่มาของคำสอน แต่เมื่อนำมาใช้ในสังคมเขมร กวีก็ปรับเติมความหมายลงไปซึ่งสะท้อนให้เห็นความคาดหวังของสังคมเขมรที่มีต่อสตรีเขมรเอง กล่าวคือ เนื้อหาคำสอนเรื่องไฟสามกองจัดซึ่งแบ่งเป็นสามประเด็นอย่างชัดเจนคือให้ระวังคำพูด ให้ปรนนิบัติบิดามารดาและให้ปรนนิบัติสามีนั้น การบอกให้ระวังคำพูดก็คือการคาดหวังให้สตรีเขมรผู้เป็นภรรยาต้องเงียบ รู้จักสงบปากสงบคำ ส่วนคำสอนเรื่องการปรนนิบัติบิดามารดา ก็คือคำสอนเรื่องความกตัญญูที่สังคมเขมรคาดหวังจากบุตรสาวที่อยู่ร่วมครอบครัวเดียวกันอยู่แล้ว แต่เมื่อสตรีแต่งงาน หน้าที่ในการดูแลบิดามารดาของสามีก็โอนมาอยู่ในความรับผิดชอบของสตรีด้วย ส่วนการดูแลไฟกองที่สามคือสามี ในเนื้อหาคำสอนระบุว่าภรรยาจะต้องปรนนิบัติสามีอย่างดี แต่บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งกวีระบุไปในคำสอนเลยคือการเป็นคนกลางที่ดีระหว่างสามีกับมารดาสามี ภรรยาจะต้องระมัดระวังคำพูดในแง่ที่ว่าเมื่อสามีมีปัญหาไม่พอใจกับมารดาของเธอ ก็ต้องไม่นำเรื่องนี้ไปบอกมารดา ในทำนองกลับกัน เวลาที่มารดามีปัญหากับสามี เธอก็ต้องเงียบไว้เช่นกัน การระมัดระวังคำพูดก็คือภรรยาจะต้องเงียบซึ่งก็คือความคาดหวังที่สังคมวางไว้สำหรับสตรีเขมรอยู่แล้ว หากแต่ความเงียบที่สังคมเขมรคาดหวังจากสตรีไม่ใช่เฉพาะเรื่องการเก็บคำพูดแต่หมายรวมถึงการเก็บงำอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัวไม่ให้แสดงออกและต้องพร้อมรองรับความต้องการของผู้อื่นอยู่เสมอ บุคลิกภาพที่น่าชื่นชมของสตรีผู้เป็นภรรยาในสังคมเขมรในด้านหนึ่งจึงต้องเป็นผู้พูดให้น้อยที่สุดแต่ปรนนิบัติให้มากที่สุด คำสอนเรื่องไฟสามกองเป็นสิ่งที่สังคมเขมรให้การยอมรับมาก เห็นได้จากสังคมเขมรมักนำเนื้อหาคำสอนดังกล่าวไปใช้ตักเตือนสตรีทั้งในชีวิตประจำวันและนำไปปรับใช้ในพิธีกรรมสำคัญที่เกี่ยวกับสตรีคือพิธีเข้าเฝ้าและพิธีแต่งงาน

จวบไปสุริยบัลหมั้นไม่มีเนื้อหาคำสอนอีกส่วนที่สำคัญมากคือคำสอนเรื่องจริตกิริยาที่ห้ามกระทำในฐานะของกุลสตรี โดยปกติเนื้อหาคำสอนส่วนอื่น ๆ ทั้งในจวบไปสุริยบัลหมั้นไม่มีและของพระองค์ด้วงจะเห็นอิทธิพลของคำสอนในพุทธศาสนามาก่อนข้างชัดเจน ดังที่ได้แสดงในตารางที่ผ่านมา แต่เนื้อหาคำสอนส่วนนี้จะเห็นรายละเอียดที่สะท้อนความเป็นเขมรออกมามากที่สุด โดยเฉพาะคำสอนข้อที่ ๑๑ ดังนี้

๓. ใ้รู้จักพูดให้ดีอ่อนหวาน ให้ญาติพอใจ เมื่อญาติมาหาให้ต้อนรับขับสู้ เชิญขึ้นมากินหมากบนบ้าน แม้มีหรือไม่มีก็ให้พูดอ่อนหวานไว้ก่อน ไม่ใช่ว่าไม่มีหมดทั้งคำพูดทั้งของ อย่าทำหยิ่งโสหรือตระหนี่กับญาติ

๔. เรื่องคำพูด ใ้รู้จักรักษาเกียรติของสตรี ไม่ให้พูดเล่นเป็นเด็กกับบุรุษหนุ่ม หัวเราะซิกซี้กับบุรุษหนุ่ม ทำให้เขากล้าเข้ามาถึงตัว

เราได้ หรือเห็นบุรุษหนุ่มก็หัวเราะใส่ ชม้ายตามอง จะถูกเรียกว่าสตรี
อัปรีย สตรีไม่มีมารยาทในตัวเอง สตรีทุรยศ ไม่กลัวว่าตนเองจะทำผิด
วินัยของคำสอนสตรี

๕. ให้นั่งให้เรียบร้อยสมกับเป็นสตรี ไม่พยายามทำให้บุรุษอื่น
ดูถูกสามีของตนเองว่าภรรยาเป็นสตรีไม่มีความเป็นกุลสตรี ไม่มี
กิริยามารยาทที่เหมาะสม

๖. ทำงานสิ่งใดให้พยายามทำให้เสร็จ ทำงานปักถักทอ อย่า
ผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ให้เดินเที่ยวเล่นบ้านคนอื่น (จะทำใ้ทำงานไม่
เสร็จ)

๗. จะทำอะไรให้รีบทำตอนยังสาว ถ้ามีสามีก็ต้องพยายามดูแล
สามี ยังต้องกังวลว่าลูกจะร้องกวน จะทำให้หาเวลาทำสิ่งที่อยากทำ
ไม่ได้

๘. จะทำงานใดให้หมั่นฝึกทำให้ชำนาญ เช่นทอผ้าปักผ้าม่วง
อย่ามัวแต่เก็บไว้ในหีบ จะไม่ได้การ

๑๑. ห้ามสตรีทำกิริยาต่อไปนี้

-เดินเข้าออกบ้านแล้วไม่ปิดประตู เปิดบ้าน โลง ต้องปิดประตูกัน
ไม่ให้โจรเห็นทรัพย์ภายในบ้านแล้วมาปล้น ไปจนหมด

-หัวเราะเสียงดัง ไปสามบ้านแปดบ้านเหมือนนกกระจอกกระจิบ
เข้าหมู่บ้าน ใครได้ยินถือว่าจ้งไร

-นอนหันหลังให้สามี เปรียบเหมือนงูสามเหลี่ยมที่อัปรียเลื้อยขึ้น
บ้าน เป็นสิ่งจ้งไรนับไม่ได้

-สยายผมตามริมบ่อน้ำ ริมประตู เหมือนมัจจุราชหรือแมวซ่อน
เล็บ จ้งไรหาที่เปรียบไม่ได้

-เดินไปเตะข้าวของไป ได้ยินดังลั่นราวแผ่นดินแยก

-เดินเร็วจนได้ยินเสียงผ้าถุงเสียดสีกันพึ่พั่

-เดินย่ำเท้าบนบ้าน

-เดินเห็นทรัพย์หล่นตามทางไม่รู้จักเก็บ

-ไม่จัดเก็บข้าวของภายในบ้านให้เป็นระเบียบ ทิ้งของไว้เกลื่อน
กลาดเป็นอันตราย

-แอบกินข้าว ใช้นิ้วซ่อนคู้หาเนื้อสัตว์กิน¹³⁷

¹³⁷ จุบาบ์มุสัจ, หน้า ๒๒-๒๓.

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในส่วนนี้ทั้งหมดจะเห็นว่า คำสอนมีลักษณะของการให้แนวปฏิบัติที่ลงรายละเอียดอย่างชัดเจนเพื่อความคุ้มครองรักษาวิถีปฏิบัติภายในครัวเรือนและวิถีปฏิบัติตนให้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง กล่าวคือ เป็นเนื้อหาที่แสดงการบัญญัติกฎไว้เป็นข้อๆ เลยกว่าสิ่งใดทำได้ สิ่งใดทำไม่ได้ กุลสตรีต้องมีวิธีนั่ง เดิน พุด หรือหัวเราะอย่างไร ภรรยาต้องรู้จักวางตัวและปฏิบัติกับสามีอย่างไร บุตรสาวและบุตรสะใภ้ต้องปฏิบัติกับบิดามารดาอย่างไร หากสตรีใดกระทำกิริยาที่ไม่เหมาะสมถือว่าสตรีนั้นมีพฤติกรรมที่ *จู้ไร* (จัญไร) แต่ถ้าสตรีใดละเว้นพฤติกรรมดังกล่าวสตรีนั้นคือผู้มีกิริยาดีและมีความเป็นมงคลในตัวเอง ข้อสังเกตที่ทำให้สันนิษฐานว่าคำสอนส่วนนี้น่าจะเป็นสิ่งที่บ่งบอกความเป็นเขมรแท้คือ หากเทียบกับคำสอนส่วนอื่น ๆ ที่ยังเห็นความคล้ายคลึงกับคำสอนในคัมภีร์พุทธศาสนา จะเห็นว่าวิธีลงรายละเอียดหรือการใช้ความเปรียบในคำสอนส่วนนี้ตั้งแต่ข้อ ๕ เป็นต้นมามีลักษณะที่ต่างจากคำสอนในพุทธศาสนา มาก เช่น คำสอนบางข้อลงรายละเอียดถึงขนาดวิธีการเดินที่ถูกต้องคือเดินให้เจียบขนาดไม่ให้ได้ยินเสียงฝ่าถูกระทบกัน หรือห้ามเปิดประตูบ้านไว้กว้าง ๆ ป้องกันโจรมองเข้ามาแล้วเห็นทรัพย์สินภายในบ้าน หรือการห้ามไม่ให้สตรีแอบกินข้าวก่อนสามีแล้วแอบคู้เนื้อสัตว์กินจนหมด หรือการใช้ความเปรียบลักษณะต่าง ๆ เช่นเปรียบสตรีที่นอนหันหลังให้สามีเหมือนงูสามเหลี่ยมที่เลื้อยขึ้นบ้านเปรียบสตรีที่หัวเราะเสียงดังว่าเหมือนนกกระจอกนกกระจิบที่บินเข้าหมู่บ้าน หรือเปรียบสตรีที่สยายผมริมบ่อน้ำว่าเหมือนมัจจุราชมหรือแมวซ่อนเล็บ เป็นต้น การเปรียบเทียบพฤติกรรมสตรีเข้ากับสิ่งที่สังคมรังเกียจก็ดีหรือการบรรยายพฤติกรรมต้องห้ามบางประการที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ในศาสนาพุทธ แต่กวีหยาบคมกล่าวถึงก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าเนื้อหาส่วนที่กำกับจรดกิริยาของสตรีเขมรเป็นสิ่งที่บอกชัดถึงความคิดของสังคมเขมรที่มีต่อสตรีชัดเจนที่สุด

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งในจวบาสตรีสำนวนหมิ่นไม่คือการใช้ตัวละครจากทศชาดกเรื่องวิรุทธชาดมาเป็นตัวนำเรื่อง หมิ่นไม่เริ่มเรื่องโดยกล่าวว่าต่อไปนี่คือเนื้อความที่นาง วิมาลาผู้มารดาตั้งสอนนางอิรันทวดีผู้เป็นลูกสาวซึ่งจะติดตามสามีคือปุณณกษัตริย์ไปอยู่ยังเมืองมนุษย์ เนื้อความที่สอนคือหลักในการครองเรือนที่ผู้เป็นแม่ตั้งสอนบุตรสาวตามที่ปรากฏนั่นเอง หากเทียบกับจวบาสตรีสำนวนพระองค์ด้วงซึ่งกล่าวถึงที่มาของคำสอนไว้อย่างชัดเจนและเนื้อหาคำสอนก็เทียบเคียงกับเนื้อความในชาดกได้ค่อนข้างมาก แต่จวบาสตรีสำนวนหมิ่นไม่ไม่เป็นเช่นนั้นเพราะนอกจากการนำตัวละครสองตัวมาใช้เป็นส่วนเกริ่นนำเนื้อหาคำสอนแล้ว คำสอนที่ปรากฏไม่มีสิ่งใดที่คัดมาจากวิรุทธชาดกหากแต่เทียบได้กับคำสอนในคัมภีร์อื่น ๆ ที่มุ่งสั่งสอนอบรมสตรีตามที่กล่าวมาแล้วมากกว่า ความเชื่อมโยงระหว่างตัวละครในชาดกกับเนื้อหาคำสอนสำนวนนี้จึงมีประการเดียวคือเพราะตัวละครนางวิมาลาและนางอิรันทวดีเป็นนาค นางนาคอิรันทวดีต้องตามสามีไปอยู่ยังเมืองมนุษย์ กวีตั้งใจเลือกตัวละครสตรีที่เป็นนาคเพื่อเชื่อมโยงไปยังพระนางนาคีโสมหรือนางนาคผู้ต้องแต่งงานกับมนุษย์และต้องไปอยู่เมืองมนุษย์เช่นกัน นัยของจวบาสตรีสำนวน

นี่จึงเน้นย้ำการสืบสานความเป็นกัมพูชาที่สตรีกัมพูชาต้องเป็นผู้ปกป้องรักษาไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งสร้างเมืองจนกระทั่งถึงปัจจุบันขณะที่จุบับสุริสำนวนนี้เกิดขึ้นและกำลังอยู่ในสภาพวิกฤตทั้งทางเขตแดนการปกครองและทางวัฒนธรรม

แม้จนถึงปัจจุบันนี้ก็ยัง ไม่เป็นที่แน่ชัดว่าจุบับสุริฉบับหมื่น ไม่แต่งขึ้นในยุคสมัยใดระหว่างประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ หรือคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ถึง ๑๙ แต่ความหมายที่จุบับสุริสำนวนนี้มีต่อสังคมกัมพูชาก็มีนัยที่ไม่ต่างกันคือต่างทำหน้าที่ปลูกฝังอุดมการณ์ของการเป็นปราการป้องกันการถูกกลืนทางวัฒนธรรมจากนโยบายการทำให้เป็นเวียดนาม โดยประกอบสร้างความเป็นกุลสตรีให้เป็นอัตลักษณ์ของสตรีเขมร

จุบับสุริฉบับพระองค์ด้วงและจุบับสุริฉบับหมื่น ไม่มิมีแหล่งที่มาที่ไม่ต่างกันด้วยกล่าวคือมีที่มาจากวรรณคดีบาลีทั้งสองสำนวน แสดงว่ารากของเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนสตรีที่คนกัมพูชารู้จักดีทั้งสองสำนวน ไม่ว่าจะ เป็นบทบัญญัติที่เน้นเรื่องการควบคุมเพศวิถีของสตรี หรือบทบัญญัติสิ่งที่สตรีพึงกระทำและพึงหลีกเลี่ยงในการครองเรือน ล้วนมาจากวรรณคดีบาลีซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นแนวคิดที่เสริมระบบปีตาธิปไตยให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น นอกจากนี้เนื้อหาในวรรณคดีคำสอนทั้งสองฉบับแสดงให้เห็นว่า กวีทั้งสองได้บัญญัติเนื้อหาในจุบับสุริออกมาเป็นกฎให้สตรีปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัดทั้งการควบคุมเรื่องเพศวิถีและการควบคุมวิธีประพฤติปฏิบัติตัว หน้าที่ กิริยามารยาท เพื่อรักษาความเป็นกุลสตรีกัมพูชาอันมีนัยอันลึกซึ้งถึงการรักษาอัตลักษณ์ของความเป็นชนชาติกัมพูชาเอาไว้ด้วย จุบับสุริของพระองค์ด้วงคือการควบคุมเรื่องเพศวิถีของสตรี ส่วนความหมายที่ชัดเจนของจุบับสุริสำนวนหมื่นไม่คือการช่วยกำกับควบคุมความคิด ทัศนคติและพฤติกรรมของสตรีกัมพูชาให้เป็นไปตามแบบที่สังคมต้องการ สตรีกัมพูชาจะมีคุณค่าพอที่จะเป็นภรรยาและมารดาได้หรือไม่ นั่นให้พิจารณาจากคุณสมบัติที่เธอมีโดยใช้คำสอนที่ปรากฏในจุบับสุริฉบับนี้เป็นตัวชี้วัด

กล่าวได้ว่าแนวคิดกุลสตรีได้รับการเพิ่มความหมายใหม่ๆ ในการควบคุมสตรีโดยผ่านเรื่องลางเรื่องกาถิและวรรณคดีคำสอนสตรีซึ่งดำเนินไปอย่างเข้มข้นในสมัยพระองค์ด้วง เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์มีส่วนอย่างมากในการประกอบสร้างและปรับเปลี่ยนความหมายให้กับแนวคิดกุลสตรี บทลงโทษในกาถิคือการด้านทานการบุกรุกทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมของมหาอำนาจที่มารุกรานประเทศโดยป้อมปรามมาที่สตรีกัมพูชาเอง ในขณะที่วรรณคดีคำสอนสตรีทั้งสองฉบับคือการตราแนวคิดกุลสตรีให้เป็นกฎระเบียบที่สตรีทุกคนต้องปฏิบัติตามและถือเป็นการมอบหมายภารกิจให้สตรีเป็นผู้รักษาพรหมแดนทางวัฒนธรรมแห่งความเป็นชนชาติกัมพูชาเอาไว้

แนวคิดกุลสตรีจะดำเนินไปตามแนวทางที่วางเป็นกฎไว้อย่างเข้มงวดตลอดสมัยพระองค์ด้วง จนกระทั่งเมื่อฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาทในการกำกับดูแลกัมพูชาอย่างเต็มที่แล้ว จึงจะเห็นปรากฏการณ์ในการหยิบยกเอาแนวคิดกุลสตรีมาตีความใหม่อีกครั้งหนึ่ง และถือเป็นการนำใหม่ของโฉมหน้าแนวคิดกุลสตรีที่ต้องปะทะสังสรรค์กับแนวคิดจากฝั่งตะวันตกที่มีทั้งส่วนที่สอดคล้อง

และขัดแย้งกับแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม และความขัดแย้งดังกล่าวจะมีส่วนทำให้การรับรู้และการแสดงออกของสตรีกัมพูชาบางส่วนที่มีต่อสถานภาพของตนเองเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากขนาดจากหน้ามือเป็นหลังมือเลยทีเดียว

๓.๒ แนวคิดกุลสตรีสมัยอาณานิคมฝรั่งเศส : การปรับแนวคิดกุลสตรีด้วยการทำให้สตรีอารยะ

๓.๒.๑ ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรม

ฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาทในการ “อารักขา” กัมพูชาอย่างเต็มตัวในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ ในสมัยของสมเด็จพระนโรดมบรมวามเทาวดาร หากพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายของการร้องขอให้ฝรั่งเศสเข้ามาช่วยดูแลตนเองของกัมพูชาซึ่งต้องการให้กานอำนาจของไทยและจำกัดอิทธิพลของเวียดนามที่คุกคามอารยธรรมของตนออกไป กัมพูชาได้รับสิ่งที่ตนต้องการอยู่บ้าง นั่นคือฝรั่งเศสเข้ามาคานอำนาจของไทยได้สำเร็จ แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเวียดนามนั้น ฝรั่งเศสเข้ามาล้างอิทธิพลของเวียดนามให้กัมพูชาได้จริง โดยเฉพาะการล้างความหวาดกลัวจากนโยบายทำให้เป็นเวียดนาม แต่ฝรั่งเศสก็กลับทำในสิ่งเดียวกันกับที่เวียดนามเคยกระทำมาแล้วคือการปฏิรูปกัมพูชาให้เป็นอารยะ เพราะสายตาที่ฝรั่งเศสมองคนกัมพูชาก็ไม่ต่างจากที่เวียดนามเคยมองคือดูแคลนว่าคนกัมพูชานั้นโง่ เชื่อง และเกียจคร้าน¹³⁸ ฝรั่งเศสจึงดำเนินการปฏิรูปทั้งด้านการเมืองการปกครอง การวางระเบียบการถือครองที่ดิน การเก็บภาษีและการยกเลิกทาส ในนามของภารกิจทำให้เป็นอารยะนี้ คุนูปการอันสำคัญที่ฝรั่งเศสกระทำให้กัมพูชาคือการสร้างอดีตอันรุ่งเรืองของกัมพูชาให้รุ่งโรจน์ขึ้นมาใหม่ตามความคิดของฝรั่งเศส อดีตอันรุ่งเรืองนี้มีนครวัดเป็นตัวแทนของอารยธรรมอันสูงส่งซึ่งจะกลายเป็นอัตลักษณ์ประจำชาติที่ชาวกัมพูชาทุกคนทุกฝ่ายยึดโยงตัวเองไว้ด้วยความภาคภูมิใจ

ในนามของภารกิจทำให้เป็นอารยะอีกเช่นกันที่ฝรั่งเศสนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ภาพลักษณ์ภายนอกของสตรีกัมพูชาและปรับเติมความ “เหมาะสม” ให้กับบทบาทและหน้าที่ของสตรี อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงภายนอก รวมถึงบทบาทของสตรีที่ฝรั่งเศสเข้ามาจัดระเบียบให้ใหม่นั้นยังเทียบไม่ได้กับการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดกุลสตรีที่แม้ฝรั่งเศสจะไม่ได้ตั้งใจสร้างให้สตรีเขมร แต่ผลพลอยได้จากการวางระบบการศึกษาสมัยใหม่ก็ได้สร้างปัญญาชนรวมทั้งสตรีกลุ่มหนึ่งที่มีแนวคิดเชิงวิพากษ์ต่อแนวคิดกุลสตรีที่มีมาแต่เดิมอย่างน่าจับตา โดยเฉพาะนับจากสงครามโลกครั้งที่สอง เหตุผลทางการเมืองทำให้ฝรั่งเศสเริ่มหิบบเอาอดีตของกัมพูชาซึ่งฝรั่งเศสสร้างไว้อย่างรุ่งโรจน์มาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อช่วยพุงฐานะของตนเอง แนวคิดกุลสตรีก็เป็น

¹³⁸ เดวิด แชนเลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๒๑๕, ๒๔๑.

หนึ่งในความรุ่งโรจน์ที่ว่าด้วย แต่กระแสนิยมรวมทั้งดอกผลของการศึกษาศสมัยใหม่ที่เปลี่ยนทัศนคติในการมองโลกของชาวกัมพูชาซึ่งจะเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ นั้นกลับทำให้ความต้องการของฝรั่งเศสให้ผลในทางตรงกันข้าม อดีตอันรุ่งโรจน์กลับสร้างสำนึกในความเป็นชาติและปลุกเร้าให้ชาวกัมพูชาต้องการเอกราชมากยิ่งขึ้น สำนึกที่เปลี่ยนไปทำให้แนวคิดกุลสตรีกลับเปลี่ยนจากการเป็นส่วนหนึ่งของอดีตอันรุ่งโรจน์ไปเป็นอดีตที่ถูกรังการพัฒนาคตนเองในฐานะชาติที่มีอารยะและเรียกร้องให้สังคมเลิกใช้แนวคิดกุลสตรีควบคุมชีวิตของสตรีเขมรอีกต่อไป

บริบททางประวัติศาสตร์และทางวรรณกรรมในช่วงสองถึงสามทศวรรษแรกที่กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส (เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๕๓ ถึง ค.ศ. ๑๘๘๔ โดยประมาณ) ยังไม่เปลี่ยนแปลงอะไรมาก ช่วงนี้ข้าราชการรุ่นหนุ่มของฝรั่งเศสที่ดูแลรัฐบาลกัมพูชาต่างทำงานอย่างหนักและหลงใหลในความแปลกใหม่แห่งดินแดนที่พวกเขาเผชิญ นักสำรวจและข้าราชการอาณานิคมของฝรั่งเศสยุคแรกเริ่ม เช่น ดูการ์ เดอ ลากร ฟรังซัวร์ แกร์นิเยร์ ฌอง มูรา และเอเตียน อายโมนิเยร์ ล้วนยอมรับในความรุ่งเรืองของอารยธรรมเขมร พวกนี้สำรวจแม่น้ำโขง แปลพงศาวดารกัมพูชาติความจารึกต่าง ๆ และจัดส่งประติมากรรมเขมรจำนวนมากยังพิพิธภัณฑ์ในกรุงปารีส ไช่ฮงอัน และที่พนมเปญ¹³⁹ สิ่งที่ฝรั่งเศสกระทำแก่กัมพูชาในช่วงนี้กล่าวได้ว่าเป็นการมอบมรดกอันล้ำค่าที่สุดให้ชาวกัมพูชาครอบครองต่อมาจนถึงปัจจุบัน นั่นคือการนำอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ของกัมพูชาออกสู่สายตาชาวโลก ความรู้มรดกของประติมากรรมและจารึกหลักต่าง ๆ ที่ฝรั่งเศสแปลและตีความเป็นภาพหลัก ๆ ของอารยธรรมเขมรที่เห็นได้ชัด ที่น่าสนใจคือตัวบทที่เป็นวรรณคดีและวรรณกรรมของกัมพูชาซึ่งแต่เดิมเป็นการคัดลอกเก็บรักษาด้วยใบลานได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม และวรรณคดีที่ฝรั่งเศสคัดเลือกไปตีพิมพ์ได้แก่เรื่องแฉ่ง วรรณคดีคำสอนหรืออุบายสำนวนต่าง ๆ นิทานพื้นบ้าน และงานเขียนที่เป็นร้อยแก้ว วรรณคดีและวรรณกรรมเหล่านี้ตีพิมพ์ที่ปารีสและไช่ฮงอัน ยังไม่มีการพิมพ์หนังสือในพนมเปญจนกว่าจะถึงปี ค.ศ. ๑๘๘๖ จึงจะมีโรงพิมพ์ตั้งเป็นแห่งแรกในกรุงพนมเปญ¹⁴⁰ การนำเรื่องลแฉ่ง อุบายและนิทานพื้นบ้านมาตีพิมพ์อยู่เป็นระยะทำให้เข้าใจได้ว่าเหตุใดเมื่อฝรั่งเศสเริ่มโครงการทำสตรีเขมรให้เป็นอารยะในอีกสามทศวรรษต่อมาฝรั่งเศสสามารถหยิบแนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในอุบายมาใช้ได้อย่างถูกต้องทุกทีถูกเวลา ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสมีโอกาสรู้จักแนวคิดกุลสตรีที่เป็นหัวใจสำคัญของการอบรมและควบคุมสตรีจากวรรณคดีและวรรณกรรมที่ตีพิมพ์เหล่านี้มาก่อนหน้านี้แล้ว

ส่วนบรรยากาศด้านการสร้างวรรณคดี ผู้สร้างสรรค์วรรณคดีในยุคสมัยนี้ส่วนใหญ่ยังเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาตามขนบแบบเดิมคือศึกษาผ่านการบวชเรียนหรือเข้าเรียนที่โรงเรียนในวัด เช่น พระภิกษุอินทปัญญา (อุก) พระภิกษุธรรมปัญญา(แมน) กวีจิน กวีตน์ กวีพรหม และ

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

¹⁴⁰ Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,"

บางส่วนยังเป็นกวีคนเดิมที่ต่อเนื่องจากสมัยพระองค์ด้วง อาทิ ออกญาสุนทรโวหาร (มุก) เป็นต้น วรรณคดีจึงมีลักษณะดำเนินตามขนบและแนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในเรื่องลแบ่งที่แต่งในยุคนี้ก็เป็น ภาพของสตรีตามแนวจารีตเช่นเดิม

๓.๒.๒ ฝรั่งเศสกับแนวคิดสตรีอารยะ

แนวคิดกุลสตรีจะเริ่มได้รับผลกระทบเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและ กัมพูชาเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจังตั้งแต่ช่วงค.ศ. ๑๕๐๔ เป็นต้นมาในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาธิบดี ภารกิจทำกัมพูชาให้เป็นอารยะจะเป็นนโยบายที่ฝรั่งเศสให้ความสนใจมากหลังจากที่ฝรั่งเศส พยายามเริ่มต้นในปี ค.ศ. ๑๕๘๔ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ครั้งนั้นฝรั่งเศสพยายามปฏิรูปกัมพูชา ด้านการเมืองการปกครองแบบจารีตให้เป็นไปตามที่ฝรั่งเศสต้องการ อาทิการแต่งตั้งข้าหลวง ฝรั่งเศสให้ไปประจำการในหัวเมือง การยกเลิกทาสและการวางระเบียบการถือครองที่ดิน มาตรการ เหล่านี้โจมตีที่หัวใจของการเมืองการปกครองแบบจารีตของกัมพูชา ผลที่ได้คือบรรดาขุนนางก่อกบฏทั่วประเทศและจบลงที่ฝรั่งเศสต้องเลื่อนโครงการปฏิรูปนี้ออกไป ความประสงค์ของฝรั่งเศส เป็นจริงตั้งแต่ช่วง ค.ศ. ๑๕๐๔ เพราะกษัตริย์สุริยวงศาธิบดี ซึ่งเป็นผู้ที่ฝรั่งเศสสนับสนุนพระองค์นี้ขานรับและเปิดทางให้โครงการปฏิรูปกัมพูชาเดินหน้าอย่างเต็มตัวทุกโครงการรวมถึงภารกิจการทำ กัมพูชาให้เป็นอารยะ รัฐบาลฝรั่งเศสควบคุมกัมพูชาทุกด้านทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการศึกษา เช่นตั้งข้าหลวงและข้าราชการฝรั่งเศสเข้ามาปกครองกัมพูชา เผยแพร่ วัฒนธรรมตะวันตกในประเทศกัมพูชาตั้งแต่ตัวอักษร ภาษา ศิลปะ การแต่งกาย ฯลฯ สตรีกัมพูชา คือเป้าหมายหนึ่งของภารกิจทำกัมพูชาให้ศิวิไลซ์ โดยสตรีจะถูกจับมาแปลงโฉมใหม่พร้อมทั้งเติม แนวคิดสตรีทันสมัยตามแบบตะวันตกเข้าไปด้วย

โครงการจัดระเบียบสตรีใหม่ของฝรั่งเศสน่าจะเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในเวลา ไล่เรียงกับการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับสตรีซึ่งเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๕๐๗ (เมื่อโรงเรียนที่ฝรั่งเศส ตั้งขึ้นคือวิทยาลัยนโรคมเปิดรับสตรีเข้าไปศึกษาต่อด้วย)¹⁴¹ การจัดระเบียบของฝรั่งเศสจะเริ่มตั้งแต่ รูปโฉมภายนอกไปถึงคุณสมบัติภายใน กล่าวคือ ตามสายตาของฝรั่งเศส ภาพสตรีกัมพูชาใน ขณะนั้นมีโครงหน้าที่คล้ายบุรุษ(ในสายตาของชาวตะวันตก) ซ้ำยังไว้ผมทรงดอกกระพุ่ม กินหมาก ฟันดำ นุ่งโจงกระเบน ล้วนเป็นภาพของสตรีที่ไม่เป็นสตรีตามรสนิยมของฝรั่งเศส¹⁴² เพื่อสร้างสตรี

¹⁴¹ Ibid, p 59.

¹⁴² Petre Santry, "When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change," (Thesis submitted for assessment for Doctor of Philosophy School of Education, Faculty of Human Development, Victoria University, 2005), p. 63.

ให้มีลักษณะสมสตรี ฝรั่งเศสได้ประกอบสร้างภาพสตรีกัมพูชาในอุดมคติตามความคิดของตนขึ้นมาใหม่โดยเติมสิ่งใหม่ ๆ ที่ฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นเรื่องจำเป็นกับการปรับเปลี่ยนภาพสตรีให้ดูมีอารยะขึ้น¹⁴³ เช่นการปรับเปลี่ยนรูปลักษณ์ภายนอกตามรสนิยมของตะวันตกเพื่อสร้างความเป็นอารยะให้สตรีฝรั่งเศสวางเครื่องแบบการแต่งกายให้สตรีใหม่โดยให้สตรีหันมานุ่งกระโปรงตามแบบสตรีตะวันตก ใส่รองเท้าส้นสูง และตัดผมบ๊อบ ทั้งนี้ เพื่อให้ลักษณะภายนอกซึ่งแสดงออกโดยการแต่งกายเป็นสิ่งที่บ่งบอกเพศระหว่างนรุษและสตรีได้อย่างชัดเจนและเหมาะสม¹⁴⁴ แต่ถึงกระนั้น สตรีกัมพูชายังถูกประเมินว่ายังไม่สามารถเป็นภรรยาและเป็นมารดาที่สมบูรณ์แบบได้ ฝรั่งเศสจึงใช้ช่องทางอื่นในการทำให้สตรีกัมพูชามีความคิดและพฤติกรรมที่เป็น “อารยะ” มากยิ่งขึ้น เช่น ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๑๑ โรงเรียนเอกชนสองแห่งซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีคือ วิทยาลัยสุธารส และวิทยาลัยมาลิกาก็ก่อตั้งขึ้นในกรุงพนมเปญ โรงเรียนทั้งสองมีหลักสูตร ๔ ปี สอนวิชาการเรื่องการดูแลรักษาบ้าน ตัดเสื้อ ดูแลเด็กอ่อน สอนคณิตศาสตร์ขั้นพื้นฐาน ภาษากัมพูชาและภาษาฝรั่งเศส โรงเรียนสตรีที่สอนวิชาความเป็นสตรีที่ทันสมัยนี้ได้รับความนิยมจากเด็กสาวในกรุงพนมเปญเพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี จากในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ที่มีคนเรียนทั้งหมด ๑๐,๐๐๐ คน ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นสองเท่าในปี ค.ศ. ๑๙๒๗¹⁴⁵ เป้าหมายของฝรั่งเศสซึ่งต่อมากลายเป็นแรงจูงใจสำคัญสำหรับเด็กสาว (อันมีผู้ปกครองเป็นแรงสนับสนุนที่จำเป็นอย่างยิ่งยวด) ในการเข้าโรงเรียนระบบใหม่คือการเตรียมเด็กสาวเหล่านี้ให้พร้อมสำหรับการเป็นภรรยาของข้าราชการผู้เป็นชนชั้นศักดินาใหม่ที่เข้าถึงช่องทางแห่งอำนาจและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจในยุคที่ฝรั่งเศสอารักขาและปกครองกัมพูชา

ด้วยภารกิจการทำกัมพูชาให้เป็นอารยะที่กล่าวมานี้เองที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับภาพของสตรีในอุดมคติของกัมพูชา แต่ก็น่าสังเกตเช่นกันว่า ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อเฉพาะกลุ่มสตรีตามเมืองใหญ่โดยเฉพาะในกรุงพนมเปญเป็นหลัก เพราะสตรีกลุ่มนี้มีช่องทางในการรับแนวคิดที่เปลี่ยนไปนี้มากกว่าสตรีส่วนอื่น ๆ ของประเทศที่อยู่ห่างไกลสถาบันการศึกษาและขาดโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นกระแสความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม (สตรีกลุ่มที่อยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของประเทศนั้น ความเป็นกุลสตรียังคงใช้บรรทัดฐานของจวบาสรีเป็นเครื่องชี้วัด) สตรีในเมืองจะเป็นกลุ่มที่รับเอาภาพดังกล่าวมาเป็นแนวปฏิบัติทั้งโดยการแต่งกายและการพยายามพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติตาม

¹⁴³ ฝรั่งเศสวางรูปแบบการแต่งกายใหม่ให้ทั้งนรุษและสตรี ในส่วนของนรุษนั้นการปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกายเห็นได้ชัดจากการที่พระเจ้าสีสวัสต์ พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาที่ฝรั่งเศสเป็นผู้เลือกเองกับมือ ทรงดำเนินนโยบายปฏิรูปการแต่งกายของข้าราชการตามแบบตะวันตก เช่นการให้สวมถุงน่องรองเท้า เป็นต้น (เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, หน้า ๒๑๓.)

¹⁴⁴ Petre Santry, “When Apsaras Smile” *Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change*, p. 64.

¹⁴⁵ Ibid.

ภาพสตรีในอุดมคติ (ใหม่) ช่องทางการศึกษาที่ทำให้สตรีเข้าถึงความรู้ใหม่ ๆ ทำให้เห็นได้ชัดว่า บทบาทในการตีความและต่อรองกับแนวคิดกุลสตรีซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับกระแสความคิดแบบ ชาตินิยมในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๔๐ เป็นต้นมาส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มสตรีในเมืองที่มีการศึกษา โอกาสทางการศึกษาจึงเป็นปัจจัยต่อมาที่จะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแนวคิดกุลสตรีที่ถูกฝรั่งเศสหล่อ หลอมขึ้นใหม่เพื่อประโยชน์ในการดำรงสถานะที่มีอำนาจเหนือของตนเองและของบรรดากลุ่ม ผู้ปกครองจะถูกตรวจสอบและท้าทายอย่างไร

๑.๒.๑ สตรีกับการศึกษาสมัยใหม่และแนวคิดชาตินิยม

แม้จะมีการกล่าวกันว่า กัมพูชาเป็นชาติที่เจ้าอาณานิคมอย่างฝรั่งเศสไม่ใคร่ใส่ใจที่จะพัฒนามากนัก เพราะไม่ได้สังเกตเห็นว่ากัมพูชาจะให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจมากเท่าดินแดน อาณานิคมแห่งอื่น ๆ แต่เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาปกครองกัมพูชาก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้าน สังคมและความคิดมากมายโดยเฉพาะการเกิดสถาบันทางสังคมตามหัวเมืองใหญ่ ๆ อย่างกรุง พนมเปญ ฝรั่งเศสได้จัดระบบการปกครองใหม่ วางรากฐานระบบการศึกษาสมัยใหม่ ให้กำเนิด กิจการพิมพ์และหนังสือพิมพ์ และก่อตั้งสถาบันทางวิชาการ แม้ว่าวัตถุประสงค์หลักของการจัดตั้ง สถาบันทางสังคมเหล่านี้มีเพื่อประโยชน์ด้านการปกครองของฝรั่งเศส แต่สถาบันเหล่านี้ก็ทำให้มี คนกลุ่มใหม่ที่มีแนวคิดต่างไปจากเดิมเกิดขึ้น ระบบการศึกษาทำให้เกิดบรรยากาศการแลกเปลี่ยน ทางความคิด ประกอบกับการมีสื่อสิ่งพิมพ์ให้ได้สนทนากันทางความคิดและแพร่หลายไปในวง กว้าง ทำให้กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้กลายเป็นเครือข่ายทางปัญญาชนที่ทำให้เกิดกระแสการเคลื่อนไหว ทางความคิดขึ้นในกัมพูชา กระแสที่ว่านั่นคือกระบวนการก่อรูปสำนึกในความเป็นชาติของตนเอง จนเมื่อถึงจุดหนึ่งกลุ่มปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่เหล่านี้จะกลายเป็นผู้นำในการเรียกร้อง เอกราชให้กับกัมพูชาในที่สุด¹⁴⁶

สตรีเองก็ได้รับดอกผลจากระบบการศึกษาสมัยใหม่เช่นเดียวกัน สตรีมีโอกา สเข้าเรียนตั้งแต่ช่วงทศวรรษแรกในศตวรรษที่ ๒๐ ตั้งแต่ที่วิทยาลัยนโรดมเริ่มเปิดการเรียนการสอน และในทศวรรษต่อมาคือประมาณปี ค.ศ. ๑๙๑๑ โรงเรียนเอกชนสองแห่งคือ วิทยาลัยสุธารส และ วิทยาลัยมาติกาก็ก่อตั้งขึ้นในกรุงพนมเปญและเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีล้วน และในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ โรงเรียนสตรีอีกแห่งก็เปิดตัวโดยการเริ่มรับนักเรียนเข้าเรียน ๔๐ คนในเทอมแรก และจำนวน นักเรียนก็เพิ่มขึ้นเป็น ๑๐๐ คนในเทอมต่อมา¹⁴⁷ นับจากนั้นจำนวนสตรีที่เข้าเรียนในระบบการศึกษา

¹⁴⁶ David M Ayres, *Anatomy of a Crisis : Education Development, and the State in Cambodia, 1953-1998* (Chiangmai: Silkwormbooks, 2003), pp. 28-30.

¹⁴⁷ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” , p 59.

สมัยใหม่ก็ค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้นทั้งในเขตเมืองใหญ่และตามจังหวัดต่างๆ แต่สัดส่วนของสตรีที่ได้รับการศึกษาก็ยังมีน้อยมากเมื่อเทียบกับบุรุษ อย่างไรก็ตาม ระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่เริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๙๑๐ นี้ ได้ผลิตสตรีผู้มีการศึกษาขึ้นมากลุ่มหนึ่งและเป็นกลุ่มที่สามารถเลื่อนสถานะทางสังคมของตนเองขึ้นมาอยู่ในระดับชั้นที่สูงขึ้นของสังคมกัมพูชา กลายเป็นกลุ่มสตรีชนชั้นกลางที่มีการศึกษา และจะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดชาตินิยมในทศวรรษที่ ๑๙๔๐ เป็นต้นมาทั้งในแง่ของการเป็นกลุ่มเป้าหมายของขบวนการชาตินิยมที่มุ่งปลูกฝังอุดมการณ์ “ลูกสาวชาวกัมพูชาผู้รักชาติ” และในแง่ของตัวแสดงที่ถูกมาตั้งคำถามกับความเป็นกุลสตรีในแบบที่รัฐและกลุ่มชาตินิยมกระแสหลักต้องการ

ตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา แนวคิดกุลสตรีจะถูกหิบบมาตีความใหม่ด้วยเหตุผลทางการเมืองสองประการ ประการแรก สถานะในอินโดจีนของฝรั่งเศสที่เริ่มสั่นคลอนอย่างรุนแรงจากการเข้าร่วมสงครามในฐานะฝ่ายสัมพันธมิตรและการที่ฝ่ายอักษะมีชัยในช่วงแรก ผลที่ตามมาคือญี่ปุ่นเริ่มเข้ามาแผ่อำนาจในภูมิภาคเอเชีย ฝรั่งเศสที่ต้องการรักษาสถานะเดิมของตนไว้จึงต้องหาทางประนีประนอมกับญี่ปุ่น โดยการยินยอมให้ญี่ปุ่นเข้ายึดครองดินแดนอาณานิคมและไม่ประกาศสงครามกับญี่ปุ่น ขณะเดียวกัน ฝรั่งเศสก็หาทางเบนความสนใจของผู้อยู่ใต้การปกครองไม่ให้จับจ้องสถานะที่เปลี่ยงปล้ำของตนเอง เพื่อการนี้ฝรั่งเศสลดกองกำลังทหารที่ควบคุมอาณานิคมลงและหันมาดำเนินนโยบายที่ยืดหยุ่นกับกัมพูชาบ้าง การสนับสนุนให้เพิ่มสำนึกในเอกลักษณ์แห่งชาติโดยเชื่อมโยงเข้ากับอุดมการณ์ของกัมพูชาในยุคเมืองพระนคร โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ คือหนึ่งในตัวอย่างของนโยบายยืดหยุ่นที่ฝรั่งเศสใช้กับกัมพูชา¹⁴⁸ วิธีที่ฝรั่งเศสดึงความรู้สึกของชาวกัมพูชาให้หวนกลับไปหาอดีตอันรุ่งโรจน์ของชาติตนเองนั้นกระทำโดยใช้ความเปรียบว่าความรุ่งโรจน์แห่งอารยธรรมของยุคเมืองพระนครเทียบได้กับยุคสมัยของพระเจ้านโปเลียน ความเปรียบดังกล่าวช่วยเน้นย้ำภาพลักษณ์ของระบอบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกโดยที่ฝรั่งเศสอยู่ในฐานะพ่อผู้อุปถัมภ์ลูกซึ่งคืออาณานิคมอย่างกัมพูชาได้เป็นอย่างดีที่น่าสังเกต คือ นโยบายเพิ่มสำนึกเอกลักษณ์ความเป็นชาติจากความรุ่งโรจน์ในประวัติศาสตร์นั้นประเด็นหนึ่งที่ฝรั่งเศสเลือกชูคือประเด็นของสตรีโดยแสดงให้เห็นว่าสตรีกัมพูชาคือส่วนหนึ่งของอารยธรรมในอดีตที่รุ่งเรืองซึ่งปัจจุบันภาพนั้นหายไปแล้ว และฝรั่งเศสนั่นเองเป็นผู้ที่นำความรุ่งโรจน์นั้นกลับมาใหม่ เรื่องเล่าเกี่ยวกับวีรสตรีของฝรั่งเศสเช่น โจน ออฟ อาร์ก จึงถูกนำมาเล่าขานพร้อมทั้งดึงเอาเรื่องเกี่ยวกับวีรสตรีของกัมพูชาเองมาหล่อหลอมใหม่ ผนวกรวมไปกับการเน้นย้ำคำสอนในวรรณคดีคำสอนสตรี ทำให้ภาพสตรีในอุดมคติแบบกัมพูชากลับมาอยู่ในความสนใจของสังคม และช่วยเบนความสนใจจากสภาพการปกครองของฝรั่งเศสที่อ่อนแอขึ้นเรื่อย ๆ ¹⁴⁹ ทั้งจาก

¹⁴⁸ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๒๖๐.

¹⁴⁹ Petre Santry, “When Apsaras Smile” Women and Development in Cambodia 1990-2000:

ปัจจัยภายนอกคือผลแห่งสงครามโลกครั้งที่สองและจากปัจจัยภายในคือขบวนการต่อต้านลัทธิล่าอาณานิคม และความเปลี่ยนแปลงภายในกัมพูชาซึ่งก่อตัวขึ้นเป็นลำดับและปะทุเป็นขบวนการชาตินิยมในเวลาต่อมา

เหตุผลทางการเมืองประการต่อมาเป็นผลสืบเนื่องจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่สร้างปัญญาชนกลุ่มหนึ่งขึ้นมา และผู้รู้หนังสือกลุ่มนี้ก็เข้ารับกระแสชาตินิยมที่เริ่มต้นขึ้นในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๔๐ เป็นต้นมาอย่างกระตือรือร้น ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดกุลสตรีจากปัจจัยนี้คือการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีสองกระแส กระแสแรกคือการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตตามหน้าหนังสือพิมพ์อย่างเข้มข้น โดยผู้วิพากษ์กลุ่มหนึ่งก็คือกลุ่มสตรีที่ได้รับดอกผลจากการศึกษาสมัยใหม่นี้เอง ส่วนการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีอีกกระแสหนึ่งจะปรากฏในนวนิยายซึ่งนำเสนอแนวคิดที่ปะทะขัดแย้งกันระหว่างแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตกับแนวคิดเกี่ยวกับอิสราภาพและเสรีภาพส่วนบุคคลในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง

๓.๒.๓.๑ กระแสชาตินิยมกับการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในหนังสือพิมพ์

เมื่อกระแสชาตินิยมเริ่มก่อตัวและปรากฏในกัมพูชาอย่างชัดเจนตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ ๑๙๔๐ เป็นต้นมา แนวคิดกุลสตรีที่ปรับให้ทันสมัยตามรสนิยมตะวันตกจะถูกกลุ่มชาตินิยมกลุ่มต่าง ๆ หยิบมาใช้เพื่อตอบสนองจุดยืนของตนเองอย่างต่อเนื่องจนกล่าวได้ว่า สตรีถูกมอบหมายให้มีหน้าที่ร่วมสร้างชาติอย่างเต็มที่ หนังสือพิมพ์ในกัมพูชาเริ่มหยิบประเด็นความรักชาติของสตรีมาอภิปราย อาทิเช่นในหนังสือพิมพ์กัมพูเจียได้ตีพิมพ์ประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของสตรีทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการฟื้นฟูความรุ่งเรืองของประเทศขึ้นมาใหม่หรือในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ หนังสือพิมพ์ตั้งกลุ่มนักเขียนสตรีขึ้นมาเพื่อเขียนประเด็นเกี่ยวกับความรักชาติและบทบาทในการฟื้นฟูชาติของสตรีโดยเฉพาะ¹⁵⁰ การหยิบภาพกุลสตรีของกลุ่มต่างๆ ไปใช้ในช่วงเวลาดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนสองแนวทางคือ กลุ่มที่สนับสนุนแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม และกลุ่มที่คัดค้านแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม

กลุ่มสนับสนุนแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมคือกลุ่มแรกที่หยิบแนวคิดเรื่องกุลสตรีตามแบบจารีตมาใช้ และนำมาผสมกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองให้ศิวิไลซ์ด้วยระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่ฝรั่งเศสวางไว้ให้ กล่าวคือ สตรีจะต้องเป็นทั้งกุลสตรีตามแบบขนบนิยม และต้องมีความทันสมัยด้วย ในบทความยุคแรก ๆ ที่เผยแพร่จะเป็นการสั่งสอนมากกว่าการวิพากษ์วิจารณ์ เนื้อหาคำสอนคือการให้คำปรึกษาหรือคำแนะนำเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสตรีที่

¹⁵⁰ Kate G. Frieson , “In the Shadows: Women, Power and Politics in Cambodia,” (occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001), p. 4.

สอดคล้องกับจูปาตรีโดยมีกระแสเสียงในเชิงชาตินิยมกำกับอย่างเข้มข้น ดังเช่นบทความเรื่อง ลูกสาวชาวเขมร กล่าวถึงหน้าที่ของสตรีในฐานะลูกสาวชาวเขมรดังนี้

ประเทศที่มีเกียรติและเจริญรุ่งเรืองไม่ได้ประกอบไปด้วยบุรุษเท่านั้น หากยังมีบรรดาสตรีซึ่งสามารถช่วยเหลือในทุก ๆ ด้าน แท้ที่จริง พื้นที่ที่สำคัญที่สุดก็คือบ้าน นี่เป็นเพราะบุคคลที่สำคัญที่สุดในครอบครัวคือสตรีซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการสร้างครอบครัวที่ดี ท่านทั้งหลาย จงอย่าลืมว่าประเทศที่ประกอบไปด้วยครอบครัวที่ดีจะเป็นประเทศที่รุ่งเรือง ฉะนั้น จงปฏิบัติหน้าที่ของท่านอย่างสุดความสามารถด้วยการเป็นแม่บ้านที่ดี เพราะว่าสตรีเท่านั้นที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นสตรีเท่านั้นที่คอยจัดการสิ่งต่างๆ คุณแลให้สมาชิกในครอบครัวมีความสุข เป็นหน้าที่ของภรรยาผู้ทำงานหนักเพื่อสร้างครอบครัวให้เจริญรุ่งเรือง และถ้าครอบครัวใดไม่นำรูปแบบนี้ไปใช้ ครอบครัวนั้นก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ ภรรยาเป็นผู้กำความมั่งคั่งของครอบครัวไว้ เธอต้องประพฤติตัวดี ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ คุณแลบ้านช่องให้สะอาดอยู่เสมอ และคิดแต่เพียงว่าจะทำอย่างไรให้ครอบครัวกินคืออยู่ดี ลูกสาวชาวเขมรควรจะมีอารยะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรมีการศึกษาและพัฒนาตนเองอยู่เสมอ แต่สตรีจะไม่ใช่มามีอารยะเลยถ้าเธอไม่ปฏิบัติตามประเพณี และไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชาติ ลูกสาวชาวเขมรทั้งหลาย--ประเทศของท่านรอคอยเพื่อให้ท่านมาร่วมรวมพลังเป็นหนึ่งเดียว!¹⁵¹

บทความดังกล่าวปรากฏในช่วง ค.ศ. ๑๙๔๕ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ระบอบชาตินิยมเบ่งบานอย่างเต็มที่ เนื้อหาในบทความจึงแสดงให้เห็นวาทกรรมแนวชาตินิยมที่ปลูกเร้าให้สตรีมีส่วนร่วมในการสร้างชาติ ที่น่าสนใจคือวาทกรรมดังกล่าวผนวกเอาแนวคิดกุลสตรีเดิมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชาติด้วย หน้าที่ของภรรยาที่ดีไม่ได้หยุดอยู่ที่ความหมายของแนวคิดกุลสตรีแบบเดิมที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ในฐานะแม่บ้านอย่างดีที่สุด เป็นผู้กุมอนาคตที่รุ่งเรืองของ

¹⁵¹ *Kampuchea* No.190. 10th lunar month, mid August-midSeptember, (month of Pudrubud)1945, p 2. cited in Kate G. Frieson "In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia," occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 5.

ครอบครัวไว้ทั้งหมด ทำทุกวิถีทางให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีและต้องทำตามขนบประเพณี
เท่านั้น แต่บทบาทและหน้าที่ของสตรีตามแนวคิดกุลสตรีเดิมถูกขยายให้ใหญ่ขึ้นมาก วาทกรรม
ชาตินิยมชี้ชวนให้บรรดาสตรีทั้งหลายเชื่อมโยงตัวเองมากกว่าพื้นที่ในบ้านและให้เข้าใจว่า การทำ
หน้าที่ของเธอสำคัญและสัมพันธ์อย่างยิ่งกับความรุ่งเรืองของประเทศชาติ กระแสชาตินิยมจึง
เสมือนดึงสตรีให้ออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ เรียกร้องให้สตรีพัฒนาตนเองให้ทันสมัยและให้สตรีมี
การศึกษา (ทั้งๆที่ในความเป็นจริงสตรีก็ยังต้องอยู่ในบ้านเป็นหลักเหมือนเดิม) นอกจากนี้ แนวคิด
กุลสตรีแบบจารีตที่เชิดชูสถานะสูงสุดของสตรีคือการเป็นมารดาของบุตร แนวคิดนี้ก็ถูกนำมาใช้
เพื่อให้สตรีรับใช้ชาติด้วยเช่นเดียวกัน สื่อใช้กลวิธีหลากหลายทั้งการใช้สุภาษิตและร้อยแก้วสั้น ๆ
ในการรณรงค์ให้สตรีตระหนักในหน้าที่ของภรรยาที่ต้องเป็นมารดาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ
ควบคุมการผลิตประชากรของสตรีกัมพูชา สื่อสิ่งพิมพ์เป็นสิ่งที่รัฐใช้ในการปลูกฝังภารกิจนี้มาก
ที่สุด วาทกรรมที่รัฐดึงมาใช้มากที่สุดคือแนวคิดกุลสตรีในโทนเสียงของชาตินิยม เช่น “โอ ลูกสาวที่
รักของฉัน! หากสงสารชาติของเจ้า โปรดจงสร้างสมาชิกใหม่ให้ครอบครัวของเจ้า และอย่าทำให้
เสียเงินไปเปล่าๆ โดยการไปเป็นโสเภณี”¹⁵² บางบทความถึงขนาดกล่าวว่าสตรีโสดและโสเภณีจัด
อยู่ในประเภทเดียวกันในแง่ที่ว่าสตรี ๒ กลุ่มนี้ต่างทำให้วงจรของครอบครัวหยุดชะงัก และเป็นผู้
ทำลายสายเลือดแห่งแผ่นดินของชาวกัมพูชา “การมีโสเภณีทุกแห่งหนทำให้เชื้อชาติเขมรเราเสื่อม
เสีย พวกเธอควรกลับไปเป็นภรรยาร่วมสร้างครอบครัวกับสามีพวกเธอซึ่งเป็นหลักธรรมชาติ (ใน
การดำรงแผ่นดินตามธรรมชาติของมนุษย์)”¹⁵³ การที่สตรีโสดถูกจัดระดับให้อยู่ชั้นเดียวกับ
โสเภณีแสดงให้เห็นว่า หากสตรีคนใดไม่ยอมรับบทบาทของการเป็นภรรยาและเป็นมารดา สตรีผู้
นั้นก็แทบจะไม่มีพื้นที่ขึ้น ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมเลย กล่าวได้ว่าวาทกรรมชาตินิยมในยุคนี้
ดึงเอาหน้าที่ทั้งหมดที่กุลสตรีแนวจารีตเคยรับใช้ชนชั้นปกครองและสังคมมาใช้ปลูกเร้าสตรี ได้แก่
หน้าที่การผลิตทรัพยากรและประชากรให้กับรัฐ และหน้าที่ในการรักษาโครงสร้างสถาบัน
ครอบครัวและสังคมในระบบบิดาธิปไตย นำมาผนวกรวมกับหน้าที่ใหม่ในการร่วมสร้างชาติและ
เร่งพัฒนาตนเองด้วยการศึกษา เพื่อให้สตรีมีส่วนร่วมในขบวนการชาตินิยม

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายที่ขยายใหญ่ขึ้นไม่ได้เพ่งที่การพัฒนาตัวสตรีเพื่อ
สตรีเอง ทุกสิ่งมีเพื่อให้ขบวนการต่อต้านลัทธิอาณานิคมเคลื่อนไปสู่เป้าหมายสำคัญสูงสุดคือ
สามารถปลดปล่อยตัวเองจากการเป็นประเทศอาณานิคมได้เท่านั้น ฉะนั้นจะเห็นว่าต่อมาภายหลัง
เมื่อกัมพูชาเป็นอิสระจากการปกครองของฝรั่งเศสและได้เอกราชจริงๆ พื้นที่ของสตรีที่เคยขยายทั้ง

¹⁵² *Kampuchea* No.160, July 11 1945 , cited in Frieson, Kate G. “In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia,” occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 5.

¹⁵³ *Kampuchea* No.170, October 1945 , cited in Frieson, Kate G. “In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia,” occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 5.

ขนาดและความสำคัญไปถึงระดับชาติก็จะค่อย ๆ ถูกปรับลดลงจนเหลือแทบจะไม่ต่างจากเดิม ก่อนที่กระแสชาตินิยมจะพัฒนา คืออยู่ที่บริเวณครัวเรือนและชุมชนเล็ก ๆ ในละแวกบ้านเป็นหลัก จะมีบ้างที่สตรีบางส่วนยังอยู่ในกระแสของการพัฒนาตนเองด้านการศึกษา และการพัฒนาตนเองตามวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ ทำงานในภาครัฐ ภาคเศรษฐกิจและการบริการในเมือง แต่กลุ่มนั้นก็ป็นจำนวนอันน้อยนิดเมื่อเทียบกับสตรีส่วนใหญ่ของประเทศที่อยู่ตามจังหวัดต่างๆ ซึ่งยังคงวิถีชีวิตแบบเดิมคือทำเกษตรกรรมอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ และปฏิบัติตามแนวทางของจุบาบ่สุรี กล่าวกันถึงขนาดว่าในสมัยที่กัมพูชาได้รับเอกราชแล้ว จำนวนสตรีที่เข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ เช่นสตรีที่เข้าศึกษาต่อ หรือสตรีที่ทำงานในภาครัฐและภาคเอกชนทั้งหลายไม่ได้เป็นตัวชี้วัดว่าโอกาสและการยอมรับที่มีต่อตัวสตรีจะเปิดกว้างมากขึ้น แต่หมายถึงการเพิ่มสถิติเพื่อเสริมภาพลักษณ์ของประเทศให้ดูดีขึ้นเท่านั้น

นอกจากกระแสชาตินิยมจะมีผลในการผนวกแนวคิดกุลสตรีไปเป็นส่วนหนึ่งเพื่อเคลื่อนไหวในขบวนการชาตินิยมแล้ว สำนึกแบบชาตินิยมยังก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อแนวคิดกุลสตรีในอีกแนวทางหนึ่ง กล่าวคือเกิดกลุ่มที่คัดค้านแนวคิดกุลสตรีแนวชนบนิยม กลุ่มนี้จะเริ่มต้นช้ากว่ากลุ่มแรกประมาณหนึ่งปี ในราวปี ค.ศ. ๑๙๔๖ เริ่มมีบทความที่ต่อต้านกุลสตรีแนวชนบนิยมลงในหนังสือพิมพ์ ผู้เขียนบทความซึ่งเป็นสตรีเรียกตัวเองว่า *ทาสสตรี* ได้กล่าวประณามชนบประเพณีกัมพูชาอย่างรุนแรง สิ่งที่น่าสนใจคือ เหตุผลที่นำมาอ้างในการกล่าวโจมตีแนวคิดกุลสตรีแนวชนบนิยมก็เป็นเหตุผลเดียวกับกระแสที่สนับสนุนให้แนวคิดกุลสตรีแนวชนบนิยมนำร่องอยู่ต่อไป กล่าวคือการเรียกร้องให้สตรีมีส่วนร่วมในการสร้างความเจริญให้ประเทศชาติ แต่สำหรับกลุ่มนี้ แนวคิดกุลสตรีหมายถึงสิ่งที่ล้าหลังและลุดรังสตรีไม่ให้ก้าวทันประเทศที่มีอารยะแล้ว การอ้างถึงความเจริญตามแบบอย่างประเทศในยุโรปและกล่าวเป็นนัยว่านี่คือสิ่งที่สตรีเขมรควรยึดถือเป็นแบบอย่างจึงไม่ใช่เฉพาะเรื่องของการศึกษาและการพัฒนาตนเองตามแบบอย่างสตรีในประเทศตะวันตกเท่านั้น แต่หมายถึงการปลดแอกตัวเองจากแนวคิดกุลสตรีที่จัดลำดับความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษและสตรีที่ไม่เท่าเทียมกันด้วย ดังนี้

ฉันเป็นผู้หญิงของโลกยุคใหม่และต้องการเดินตามทาง
ของชาวยุโรป ... ประเทศใดก็ตามที่สตรียังต้องรักษา
ชนบประเพณีอยู่แม้ไม่ใช่ประเทศที่พัฒนาแล้ว...การพัฒนาและ
อารยธรรมทุกอย่างเป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาให้มากและผู้คนก็ต้อง
ปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขใหม่ๆของความทันสมัยเหล่านั้นด้วย
สตรีต้องได้รับสิทธิ์เท่าเทียมบุรุษ ในสังคมชนบแบบเก่า สตรีถูก
เก็บตัวไว้ที่บ้าน พวกเขามีอิสระน้อยกว่าบุรุษที่เป็นสามีซึ่ง
สภาวะดังกล่าวเป็นไปตามคำสอนในจุบาบ่สุรี เมื่อตรวจสอบคำ

สอนดังกล่าวอย่างถึถ้วนแล้วจะพบว่าเป็นเพราะบุรุษในสังคม
แบบเก่าที่ต้องการแบบนั้น ... ปัจจุบันนี้ สตรีในประเทศของเรา
กำลังต่อสู้เพื่อสิทธิของตนเองและครอบครัวเพื่อจะได้ก้าวให้ทัน
ตามประเทศที่มีอารยะแล้ว¹⁵⁴

ตามความเห็นของผู้เขียนบทความเห็นว่าความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมนี้ดำรง
อยู่มานานในสังคมเขมรที่ยึดชนบประเพณี แนวคิดกุลสตรีที่จำกัดพื้นที่สตรีให้อยู่เฉพาะในบ้านเป็น
สิ่งที่ล้าสมัยไว้ ทำให้สตรีไม่พัฒนาตัวเองและทำให้กัมพูชาล้าหลัง จวบปสุรีซึ่งเปรียบดั่งคัมภีร์ของ
กุลสตรีแนวชนบนิยมจึงเป็นเป้าแห่งการโจมตีของกลุ่มนี้ นอกจากจะปรากฏโทษเสียดังของชาตินิยม
อย่างชัดเจนแล้ว ตำเนียงของนักสิทธิสตรีที่เรียกร้องต่อสู้เพื่อขจัดความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่าง
บุรุษกับสตรีก็เป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่ง ในอีกบทความหนึ่งจะได้ยินเสียงของนักเขียนสตรีที่
พยายามช่วงชิงการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษและสตรีโดยอาศัยกระแสชาตินิยมเป็นแรงผลักดัน
ชาตินิยมที่มุ่งปลดปล่อยประเทศตนจากการถูกประเทศอื่นปกครองต้องพยายามสร้างการมีส่วนร่วม
จากสมาชิกในชุมชนแห่งจินตนาการนี้ และต้องพยายามพิสูจน์ว่าตนเองก็มีความทันสมัยและสามารถ
เจรจาในภาษาเดียวกับเจ้าอาณานิคมได้ กลุ่มสตรีที่มีแนวคิดในการเรียกร้องสิทธิสตรีจึงอาศัยกระแส
นี้พยายามชี้ให้เห็นว่า กัมพูชาจะพิสูจน์ตนเองว่าเป็นชาติที่มีอารยะได้อย่างไรถ้าสตรีในฐานะสมาชิก
ในชุมชนยังไม่มีโอกาสพัฒนาตนเองอย่างเต็มที่ และไม่ได้รับสิทธิและ โอกาสที่เท่าเทียมกับบุรุษใน
การแสดงความคิดเห็นหรือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ อาทิเช่นสิทธิของการได้รับการศึกษา “บรรดา
ผู้ปกครองยังไม่อนุญาตให้บุตรสาวของพวกเขาออกมาจากมุมที่เธออยู่และกีดกันเธอจากการศึกษา...
บุรุษบางคนพยายามทุกวิถีทางเพื่อสร้างอุปสรรคกีดขวางการพัฒนาที่ก้าวไปข้างหน้าของสตรี พวกเขา
เขาไม่ยอมให้ภรรยาศึกษาในระดับสูง สตรีจึงไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของเธออย่างเต็มที่”¹⁵⁵ และ
สิ่งนี้ทำให้ผู้เขียนมองว่าสตรีชาวกัมพูชาผู้รักชาติทั้งหลายอยู่ในสภาพที่น่าสงสาร “น่าสงสารอะไร
เช่นนี้สำหรับสตรีเขมรที่มีเลือดรักชาติ”¹⁵⁶

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของนักเขียนสตรีกลุ่มนี้คงมีลักษณะถอนรากถอน
โคนที่เร็วและแรงเกินไปในความรู้สึกของชาวกัมพูชาทั่วไป เพราะในบทความระบุไว้อย่างชัดเจนว่า

¹⁵⁴ “Moral Instruction for Housewives in The Ancient Period,” *Kampuchea* No.438, 28 September 1946, cited in Frieson, Kate G. “In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia,” occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 6.

¹⁵⁵ “Is it Civilization?” *Kampuchea* No.358, 20 January 1946, cited in Frieson, Kate G. “In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia,” occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 6.

¹⁵⁶ Ibid.

การศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตเป็นสิ่งที่ไปด้วยกันไม่ได้ โอกาสทางการศึกษาของสตรีจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ “ชนบทรรมนิยม ประเพณีของการเป็นแม่บ้านจะต้องถูกกำจัดไปให้หมด”¹⁵⁷ ปฏิกริยาต่อข้อเสนอดังกล่าวจึงมีลักษณะของการคัดค้านมากกว่าเห็นด้วย ดังเช่นบทความที่เขียนโต้ตอบฉบับหนึ่งกล่าวอย่างชัดเจนว่า “งานของผู้หญิงอยู่ในครัว”¹⁵⁸ และอีกบทความหนึ่งที่ใช้ชื่อว่า ความคิดเห็นจากผู้รักชาติ ค้านข้อเสนอของกลุ่มนี้โดยการแสดงความเสียใจต่อข้าราชการผู้ทำงานรับใช้ประเทศชาติที่ถูกกรรยา “รบเร้าให้ทำงานบ้านเช่นหุงข้าวและอาบน้ำให้ลูกๆ”¹⁵⁹ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเลยในทรรศนะของเขา เพราะสามมีหน้าที่ในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว ส่วนกรรยาก็ควรมีหน้าที่ในการทำงานบ้านและดูแลบุตรให้ดีที่สุด ไม่ควรรบเร้าให้สามีต้องมารับผิดชอบงานบ้านด้วย จากบทความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าหน้าที่ของสตรีที่อยู่ในความคุ้มครองของสังคมเขมรทั่วไปยังเป็นหน้าที่ภายในบ้าน ไม่ว่าสตรีผู้นั้นจะยังคงปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีแนวจารีต หรือจะปรับเปลี่ยนตัวเองไปเป็นกุลสตรีผู้รักชาติแล้วก็ตาม ข้อเสนอให้ล้มล้างกระดานของแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตจึงไม่ได้รับการตอบรับและในที่สุดแล้วก็กลายเป็นเพียงแค่เสียงคร่ำครวญของสตรีเพียงไม่กี่เสียงที่ถูกซัดจมหายไปท่ามกลางคลื่นของกระแสชาตินิยมที่กำลังซัดแรงอยู่ในขณะนั้น

การเคลื่อนไหวในลักษณะนี้เป็นปรากฏการณ์ที่จะแสดงให้เห็นว่า สิทธิสตรีกับชาตินิยมไม่อาจไปด้วยกันได้อย่างตลอดรอดฝั่งซึ่งเกิดจากปัจจัยหลายประการ ประการแรกเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพของกลุ่มผู้ปกครองและผู้นำในขบวนการชาตินิยมที่เป็นบุรุษเกือบทั้งหมด เพราะถึงที่สุดแล้วการโจมตีแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตก็คือการโจมตีบุรุษซึ่งผู้เขียนบทความกล่าวอย่างชัดเจนว่าเป็นผู้บัญญัติจรรยาบรรณขึ้นมาเพราะต้องการให้สตรีตกอยู่ในสภาพที่เชื่อฟังและว่านอนสอนง่าย ขบวนการชาตินิยมซึ่งบุรุษเป็นผู้กุมบังเหียนหลักนั้นอาจต้องการสตรีมาเป็นแนวร่วมทั้งในการต่อสู้และในการร่วมกันสร้างภาพลักษณ์ของพลเมืองที่พร้อมจะขับเคลื่อนประเทศของตนเองโดยไม่ตกอยู่ใต้การปกครองของผู้อื่น แต่สตรีก็ยังถูกกำหนดให้สวมบทบาทเป็นผู้สนับสนุนบทบาทเดิมๆ มากกว่าการมอบบทบาทอื่นให้ หน้าที่ของสตรีคือดูแลพื้นที่ภายในบ้านให้ดีเพื่อให้บุรุษไร้กังวลในการทำงานเคลื่อนไหวนอกบ้านได้อย่างเต็มที่ รวมทั้งการเป็นสัญลักษณ์ที่ดูสูงค่าควรแก่การพิทักษ์ปกป้อง โดยเฉพาะในสังคมเขมร บทบาทหน้าที่ของสตรีตามแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตยังเป็นสิ่งที่ฝังรากลึกจนยากที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ “Women’s Work is in the Kitchen,” *Kampuchea* No.235, 11 January 1946, cited in Frieson, Kate G. “In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia,” occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 7.

¹⁵⁹ “Opinion from a compatriot,” *Kampuchea* No.363, 26 June 1946, cited in Frieson, Kate G. “In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia,” occasional papers # 26, Canada, UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001, p 7.

แนวคิดสิทธิสตรีจึงไม่อาจอาศัยกระแสชาตินิยมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทและสถานภาพของสตรีเขมรที่เป็นรองบุรุษมาโดยตลอดได้

๓.๒.๓.๒ แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรม

ในขณะที่การวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีตามสื่อสิ่งพิมพ์ได้รับปฏิกิริยาเชิงคัดค้านมากมาย แต่การวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีในนวนิยายกลับเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับผลในทางตรงข้าม ในปีค.ศ. ๑๙๔๗ นวนิยายเรื่อง *กุหลาบโทน* หรือ *ดอกไม้ที่เหี่ยวเฉา* ของนู หาจ ซึ่งวิพากษ์วิจารณ์ประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชนของกัมพูชาและบุคลิกของสตรีสาวที่อยู่ในกรอบประเพณีของกัมพูชาคือการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตโดยตรง กัมพูชามีนวนิยายซึ่งเป็นกิจกรรมทางปัญญาและทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้นเมื่อราวปลายทศวรรษที่ ๑๙๓๐* หากนับจุดเริ่มต้นที่ นวนิยายเรื่อง *ตึกตุนเลสาป* ปรากฏตัวในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ นวนิยายก็ถือกำเนิดขึ้นพร้อม ๆ กับกระแสชาตินิยมที่กำลังบ่มเพาะในสังคมเขมรและเบ่งบานอย่างเต็มที่ตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๔๕ เป็นต้นมา ปฏิเสธไม่ได้ว่ากระแสชาตินิยมและโลกทรรศน์ของคนหนุ่มสาวที่เปลี่ยนไป เพราะการศึกษาสมัยใหม่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้นักเขียนหนุ่มอย่างนู หาจกล้าลุกขึ้นมาแสดงความคิดเห็นที่ค้านกับแนวคิดกุลสตรี และปฏิกิริยาของคนหนุ่มสาวที่ให้ความสนใจนวนิยายเรื่องนี้ อย่างกว้างขวางก็แสดงให้เห็นว่ามีผู้ที่เห็นด้วยกับการวิพากษ์แนวคิดดังกล่าวเป็นจำนวนไม่น้อย

* การระบุชื่อนวนิยายเรื่องแรกในกัมพูชายังเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ในหมู่นักวิชาการวรรณกรรมเขมรศึกษา เพราะข้อเสนอนวนิยายเรื่องแรกมีอย่างน้อยสามกระแส กระแสแรกได้แก่ ลีธามเต็ง และวันดี โคนเชื้อว่านวนิยายเรื่อง *กุหลาบไพลิน* ของ ญก แถม ซึ่งเขียนเสร็จตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๖ คือนวนิยายเรื่องแรก แต่นวนิยายเรื่องนี้ก็ไม่ได้ออกสู่สายตาประชาชนจนปี ค.ศ. ๑๙๔๓ จึงได้ลงตีพิมพ์เป็นตอนๆในวารสารกัมพูชาสุริยา กระแสที่สองมีนักวิชาการหลายท่านได้แก่ ฌ็อง โสคัมพู Rene Laporte ฌิง หก ที Jacque Napote และ จูดิช จากอบ เห็นตรงกันว่านวนิยายเรื่องแรกน่าจะเป็นเรื่อง *สุภาพ* ของริม คินมากกว่า ด้วยเหตุผลว่า*สุภาพ*ตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๘ บางท่านก็ว่าริม คินเขียนนวนิยายเรื่องนี้ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๘ แต่ประสบปัญหาบางประการจึงไม่ได้ตีพิมพ์จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ริม คินส่งนวนิยายเรื่องนี้ไปตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์ในเวียดนาม นวนิยายเรื่องนี้จึงออกสู่สายตาประชาชนในปี ค.ศ. ๑๙๔๒ กระแสที่สามเป็นความเห็นของโกลิ่ง อามระดิช ซึ่งศึกษากำเนิดและพัฒนาการของนวนิยายเขมรลงความเห็นว่าคุณนิยายเรื่องแรกของเขมรคือเรื่อง *ตึกตุนเลสาป* (น้ำทะเลสาป) ของคิม หัก ด้วยเหตุผลสองประการคือ นวนิยายเรื่องนี้เป็นเล่มแรกที่ปรากฏตัวในสังคมเขมรในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ และเป็นเรื่องที่มีการผสมผสานกันระหว่างความเก่าในแง่ของโครงสร้างเรื่อง และความใหม่ในแง่ของการวิพากษ์วิจารณ์สังคม ดังนั้นเรื่อง*ตึกตุนเลสาป*จึงถือเป็นนวนิยายเรื่องแรกที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างเรื่องเล่าแบบจารีตกับเรื่องเล่าแบบใหม่ในวงวรรณกรรมเขมร(Klairung Amratisha, “ The Cambodian Novel : A Study of its Emergence and Development,” p 84.)

แม่ *ศุภาสุร โพน* จะเป็นนวนิยายยุคแรกเริ่ม (เพราะนับจากปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ที่นวนิยายเรื่อง *ตึกตลบ* เลซาบ เกิดขึ้นจนถึงปี ค.ศ. ๑๙๔๗ ที่ *ศุภาสุร โพน* ตีพิมพ์ครั้งแรก กัมพูชาเพิ่งมีนวนิยายเพียง ๑๐ เล่มในรอบ ๘ ปี) แต่ก็ทำหน้าที่บันทึกประวัติศาสตร์แห่งยุคสมัยของตนด้วยการเป็นส่วนหนึ่งของกระแสชาตินิยมเช่นเดียวกับนวนิยายเล่มอื่นๆ ในยุคเดียวกันอย่างแข็งขัน¹⁶⁰ สำหรับเรื่อง *ศุภาสุร โพน* (๑๙๔๗) กระแสชาตินิยมมีส่วนทำให้เกิดนวนิยายเรื่องนี้ด้วยเหตุผลสองประการคือ ประการแรก ความรู้สึกรักบ้านเกิดที่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศอื่นเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้แต่งต้องการแต่งนวนิยายเรื่องนี้ขึ้น ประการต่อมา ความต้องการให้ประเทศชาติพัฒนาไปในทิศทางแบบตะวันตกซึ่งเป็นสิ่งทันสมัยในขณะนั้นทำให้ผู้แต่งต้องการวิจารณ์ประเพณีบางอย่างที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ และประเพณีที่นู หาจ เลือกมาวิจารณ์คือ ประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชนที่มีแนวคิดกุลสตรีหนุนหลังอยู่¹⁶¹

ในหนังสือ *ศุภาสุร โพน* ฉบับโรงพิมพ์ศรีศรี ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ นู หาจกล่าวว่าการประพันธ์นวนิยายเรื่องนี้ในสมัยที่พื้นที่ส่วนหนึ่งทางตะวันตกของประเทศ ซึ่งรวมถึงจังหวัดพระตะบองอันเป็นถิ่นกำเนิดของท่านถูกประเทศใกล้เคียง (ไทย) รุกรานแย่งชิงไป ท่านรู้สึกเสียใจและโศกเศร้าถึงการสูญเสียภูมิกำเนิดและการพลัดพรากจากญาติพี่น้อง ท่านจึงแต่งนวนิยายเรื่องนี้เป็นการอุทิศให้แก่แผ่นดินเกิดของท่าน แรงบันดาลใจอันเนื่องมาจากความรู้สึกชาตินิยมทำให้นู หาจ

¹⁶⁰ นวนิยายเรื่อง *ตึกตลบ* ของ คิม หัก (๑๙๓๕) เกิดขึ้นเพราะผู้ประพันธ์ต้องการลบคำสบประมาทของชาวต่างประเทศ (ฝรั่งเศส) ว่าชาวเขมรไม่มีหนังสือดี ๆ จะอ่านนอกจากหนังสือธรรมะหรือชาดก คิม หักจึงเขียน นวนิยายเรื่องนี้ขึ้นเพื่อพิสูจน์ให้เห็น เรื่อง *สุภาต* ของ รีม คิน (๑๙๔๑) คือปฏิกิริยาโต้ตอบกับนวนิยายเวียดนามที่รุกรานหนังสือกัมพูชาในขณะนั้น และผู้แต่งยังตั้งใจสร้างตัวละครเอกคือสุภาตให้เป็นอัตลักษณ์ใหม่ของชาวเขมรที่เหมาะสมกับสภาพสังคมของกัมพูชาที่มีความทันสมัย รีม คิน สร้างบุคลิกพระเอกโดยเน้นให้เห็นความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนาตนเองและประเทศชาติ และเสนอทางเลือกให้ชาวเขมรเห็นว่าหนทางแห่งความสำเร็จไม่จำเป็นต้องรับราชการ (เป็นลูกน้องของฝรั่งเศสและเวียดนาม) หรือค้าขาย (ตามแบบอย่างชาวจีน) เสมอไป ผู้มีการศึกษาอาจประสบความสำเร็จได้ด้วยการทำงานในบริษัทหรือกลับไปเป็นชาวนาที่บ้านเกิดก็ได้ แนวคิดเดียวกันนี้จะได้รับการตอกย้ำอย่างเข้มข้นในนวนิยายเรื่อง *กุหลาบ ฟ้าดิน* ของ ฌัก แคม (๑๙๔๗) ผู้แต่งถึงขนาดสร้างตัวละครเอกฝ่ายชายให้อยู่ในสถานะของผู้ใช้แรงงานคือเป็นกรรมกรทำงานในเหมืองพลอยด้วยเหตุผลที่ชี้แจงไว้ชัดเจนว่า “ข้าราชการชาวเขมรไม่เคยได้รับตำแหน่งสูงหรือรับผิดชอบงานสำคัญ ภายใต้อาณัติทางการเมืองเช่นนี้ เรามีนายสองคนคือผู้ปกครองชาวเขมร และเจ้าหน้าที่ชาวต่างประเทศเช่นญวน ... ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมให้นายจิด (พระเอก) หนุ่มน้อยผู้ที่ยังตรง มีความสามารถและมีการศึกษาไปเข้าร่วมระบบราชการเพื่อรับใช้ผลประโยชน์และความรุ่งเรืองของผู้ปกครองชาวต่างชาติเด็ดขาด” นอกจากนี้ การสร้างตัวละครนายจิดให้เป็นกรรมกรเหมืองแร่ยังมีเหตุผลเชิงชาตินิยมอีกประการหนึ่งคือ ฌัก แคมต้องการปลุกฝังให้หนุ่มสาวชาวเขมรรักการทำงานหนักเพื่อช่วยประเทศชาติโดยไม่เกี่ยงงานและไม่ไคร่เพียงแต่การเข้ารับราชการเท่านั้น (Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” pp. 109-111, 120-122)

¹⁶¹ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” p.130.

บันทึกสภาพภูมิประเทศและรายละเอียดในจังหวัดบ้านเกิดไว้ทุกแง่มุมทั้งทัศนียภาพทั่วไป สถานที่ต่าง ๆ ชีวิตประจำวันของผู้คนและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของคนที่ย้ายไปตามฤดูกาล แม้จะไม่ได้มีโทนเสียงในเชิงชาตินิยมแบบนักเขียนคนอื่น ๆ ที่มักเชิดชูอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจในความเป็นเขมรอย่างเด่นชัด แต่การบรรยายรายละเอียดอย่างมีชีวิตชีวาและเต็มไปด้วยสีสันที่สมจริง¹⁶² ทำให้นวนิยายเรื่องนี้สามารถปลุกเร้าผู้อ่านให้เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนประเทศของตนได้

วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งของผู้แต่งคือวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตที่เขาเห็นว่าไม่เข้ากับยุคสมัยเพราะแนวคิดนี้ทำร้ายเด็กสาวชาวเขมรมากกว่าจะทำให้เธอเป็นประชากรที่มีคุณภาพการยึดมั่นในแนวคิดกุลสตรีที่ว่าบุตรสาวต้องกตัญญูต่อบิดามารดา และต้องอยู่ในโอวาทอย่างเคร่งครัดโดยเฉพาะต้องแต่งงานกับบุรุษที่บิดามารดาเลือกให้ ทำให้สตรีสาวชาวเขมรจำนวนมากต้องทุกข์ทรมานกับการแต่งงานแบบคลุมถุงชนมาเป็นเวลานาน ในความเห็นของหนู หาง แนวคิดกุลสตรีและขนบประเพณีเป็นสิ่งที่สร้างความกดดันให้แก่สตรีสาวชาวเขมรจำนวนมาก เพราะเนื้อหาคำสอนมุ่งอบรมให้สตรีทั้งหลายมีกิริยาสุภาพเรียบร้อย รู้จักควบคุมการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวเองให้เหมาะสม แต่ในอีกด้านหนึ่ง สตรีเหล่านั้นก็มีความคิดและความต้องการเป็นของตนเอง นั่นคือความต้องการอิสระในการเลือกใช้ชีวิต (ซึ่งในเรื่องนี้แสดงออกโดยการเลือกคู่ครอง) แต่หากสิ่งนั้นขัดแย้งกับความเห็นชอบของบิดามารดาพวกเธอก็ไม่อาจทำสิ่งที่ตนปรารถนาแต่ต้องเก็บกดความไม่เห็นพ้อง ความเศร้าเสียใจ ความผิดหวังไว้กับตนเอง และฝืนใจทำตามที่ผู้ปกครองต้องการ

ในเวลาดึกสงัด นางวิชาวินิ่งนึกถึงกิริยาอาการของแม่แล้ว
แสนจะเหนื่อยหน่ายน้อยใจ นึกอวยผู้คนเหลือเกิน นางมีข้อ
โต้แย้งมากมาย ทุกครั้งที่นางคิดจะชี้แจงสาเหตุที่นางเกลียดไอ้โง่
สติให้มารดาทราบ ความละเอียดและความกลัวว่าจะทำผิด
ประเพณีก็มาสะกดลิ้นนางให้เงียบไว้ เพราะนางเห็นว่า ตั้งแต่
โบราณมา หญิงสาวชาวเขมรไม่มีสิทธิ์จะเลือกคู่ครองได้ด้วย
ตัวเอง พ่อแม่ว่าดีชั่วอย่างไรก็ต้องจำใจยอมรับเสมอมา ธรรมเนียม
แบบนี้ นางเข้าใจว่า มันไม่ยุติธรรมเลย พระอินทร์ พระ
พรหม ที่มีฤทธานุภาพแก่กล้า ทำไมไม่มาช่วยเปลี่ยนใจมารดานั้น
ด้วย โอ้! กุศลผลบุญทั้งหลายที่ฉันเคยสร้างมา ทำไมไม่มาช่วย
ให้ฉันพ้นจากความทุกข์นี้ด้วย? โอ้ พี่บุญ-เขื่อนที่รัก! เวลานี้

¹⁶² Ibid., p. 134.

หัวข้อของน้องไม่ปลอดภัยไปเลย ยังคงยึดอัครกระวานกระวายอย่าง
นี้ต่อไป คงจะทนอยู่ต่อไปได้อีกไม่นานแน่¹⁶³

ความรู้สึกของตัวละครที่ได้แต่ตัดพ้อมารดาอยู่ภายในใจว่าบังคับให้เธอ
แต่งงานกับคนที่เธอไม่รักรวมทั้งจุดจบที่ทำให้ตัวละครเสียชีวิต ซึ่งชี้ถึงการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนว
ขนบนิยมว่าเป็นแนวคิดที่กำกับควบคุมสตรีอย่างโหดร้าย ไม่คำนึงถึงจิตใจของสตรีในฐานะมนุษย์ที่
มีความคิดและอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งควรจะมีสิทธิ์ในการตัดสินใจกำหนดชีวิตของตนเอง ความกล้า
ในการวิพากษ์ประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชนอย่างตรงไปตรงมาทำให้นวนิยายเรื่องนี้มีอิทธิพล
ต่อผู้อ่านชาวเขมร โดยเฉพาะผู้อ่านกลุ่มหนุ่มสาวในยุคนั้นมาก ทรศนะที่ขัดแย้งกับขนบประเพณีที่
เคยเอื้อประโยชน์ให้กับสังคมและบุรุษเพศอย่างมากนี้คือดอกผลของการศึกษาที่ฝรั่งเศสเป็นผู้สร้างขึ้น
สภาพสังคมเขมรในขณะนั้น (ราวปี ค.ศ. ๑๙๓๕-๑๙๔๗) กำลังตื่นตัวในเรื่องการศึกษาสมัยใหม่
หลังจากระบบการศึกษาแบบตะวันตกได้เริ่มวางรากฐานในเขมรมาเป็นระยะเวลาพอสมควร* นู หาง
ก็สร้างตัวละครวิชาวีซึ่งกำลังเติบโตในยุคนี้โดยไม่ลืมใส่ใจมิติด้านการศึกษาเข้าไปด้วย นู หางทำให้
เห็นว่าวิชาวีเป็นเด็กปัญญาดี สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว และมีทักษะการอ่านการเขียนอยู่ใน
เกณฑ์ดี นอกจากนี้วิชาเวียยังสนใจพัฒนาตัวเองและใช้วิธีเปิดโลกทรรศน์ตัวเองอย่างสตรีสาวยุคใหม่
เธอเรียนภาษาไทยจนสามารถอ่านนวนิยายไทยได้ และบุญ-เรือนคู่รักของเธอก็มักนำวรรณกรรม
ต่างประเทศเรื่องที่เขาเคยเรียนในชั้นเรียนมาเล่าให้เธอฟังเสมอ การศึกษาสมัยใหม่จึงเปิดโลกของวิชา
วีให้มองไปกว้างไกลกว่าสังคมที่บ้าน ที่ชุมชน หรือเฉพาะในประเทศของเธอ ยิ่งไปกว่านั้น
การศึกษายังทำให้เธอปรารถนาจะเป็นผู้กำหนดชีวิตของตนเอง ซึ่งความปรารถนาเช่นนี้ของวิชาวี
เป็นผลพวงมาจากการศึกษาสมัยใหม่ที่บ่มเพาะทรศนะคติแบบ โรแมนติก โดยเฉพาะทรศนะคติเรื่อง
ความรักในอุดมคติ ทรศนะดังกล่าวได้เริ่มแสดงให้เห็นในนวนิยายเรื่องก่อนหน้าแล้วคือเรื่อง
ปี่สาธเสนาหา ของญก แฉม ในปี ค.ศ. ๑๙๔๒ ตัวละครหลายตัวในนวนิยายเรื่องนี้ยอมตายเพื่อบูชา

¹⁶³ พระมหาศักดิ์ เพชรประโคน, “ศุภาสุร โพน : การศึกษาวิเคราะห์สังคม ประเพณี ความเชื่อชาวเขมร,”
(สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓-๕๔.

* ฝรั่งเศสซึ่งเป็นเจ้าอาณานิคมเริ่มพัฒนาเรื่องการศึกษาสมัยใหม่มาตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. 1873 โดยตั้ง
โรงเรียนประถมของฝรั่งเศสขึ้นเป็นแห่งแรกในเขมร ซึ่งต่อมาในปี ค.ศ. 1893 โรงเรียนแห่งนี้ก็กลายเป็นวิทยาลัย
ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อผลิตคนในอาณานิคมให้สามารถรับใช้หน่วยงานราชการของฝรั่งเศสในเขมรได้ นับแต่นั้น
การศึกษาสมัยใหม่ในสังคมเขมรก็พัฒนาไปเป็นลำดับ(อย่างช้า ๆ) ในส่วนการศึกษาของเด็กหญิงชาวเขมร สังคม
เขมรต้องใช้เวลาถึงประมาณ ๔๐ ปี คือในช่วงทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 เด็กหญิงชาวเขมรจึงมีโอกาส
ได้เรียนหนังสือเหมือนเด็กผู้ชาย (Klairung Amratisha, “ The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and
Development,” pp. 58-59.)

ความรักที่เกิดจากความรู้สึกของตนเอง เนื้อเรื่องของ*ปัสจเสนา*หา เป็นการย้ายทรศนะคติแบบใหม่ ที่ว่าความรู้สึกของปัจเจกชนเป็นเรื่องสำคัญโดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับความรัก คนทุกเพศทุกวัยมีสิทธิ์ และมีอิสระที่จะเลือกรักใคร่ก็ได้ ดังนั้น แก่นเรื่องที่ต่อต้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชนจะกลายเป็น แก่นเรื่องหลักที่จะปรากฏในนวนิยายยุคต่อมาอีกเป็นจำนวนมาก

ศุภาสุร โพน เป็นนวนิยายเรื่องแรกที่วิพากษ์แนวคิดเชิงจารีตอย่างตรงไปตรงมา และแนวคิดกุลสตรีก็เป็นเป้าหมายแห่งการวิพากษ์ครั้งนี้ เพราะปัญญาชนที่มีการศึกษาในขณะนั้นคิดว่า โศทรวนที่ผู้รักสตรีเขมรไม่ให้พัฒนาตนเองอย่างแน่นอนหนาที่สุดก็คือแนวคิดกุลสตรีซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนที่สุดในรูปของการแต่งงานแบบคลุมถุงชน สิ่งที่สังคมต้องการในขณะนั้นคือสตรีสาวที่มีการศึกษา ทนสมัย มีความมั่นใจ และมีความคิดเป็นของตนเอง เพราะบุคลิกเหล่านี้คือตัวแทนของสตรีในสภาพสังคมที่พัฒนาแล้วตามแบบตะวันตก อันเป็นภาพที่สังคมเขมรในขณะนั้นต้องการมากเพื่อธรรงค์ตามกระแสชาตินิยมว่าเขมรก็เป็นชาติที่มีอารยะ แต่หลังจากปี ค.ศ. ๑๙๔๗ นับจากนวนิยายเรื่องนี้ ก็ไม่ปรากฏว่ามีการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีในประเด็นอื่นที่โดดเด่นเป็นพิเศษ เว้นแต่การสร้างตัวละครเอกสตรีในเรื่อง *มาลาดวงจิต* ที่ให้นางเอกเป็นสตรีต่างชาติ (ไทย) ที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างความนุ่มนวล เรียบร้อยอ่อนหวาน และความทันสมัยในแง่ที่กล้าแสดงความคิดเห็นได้อย่างตรงไปตรงมา สามารถสนทนากับบุรุษได้อย่างไม่เคอะเขิน และมีความมั่นใจในตนเองซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาตนเองด้วยการศึกษา ลักษณะของตัวละครสตรีที่กล่าวมาข้างไม่พบในสตรีเขมรในยุคนั้น¹⁶⁴ ผู้แต่งคือหนู หาจิงจิงใจสร้างตัวละครเอกสตรีในอุดมคติของเขาให้เป็นชาวต่างชาติ ทั้งนี้วัตถุประสงค์หนึ่งของเขาคือเพื่อแสดงความรู้สึกไม่ชอบใจบุคลิกของสตรีเขมรที่มีสองประเภทคือหากไม่อยู่ภายใต้การอบรมแบบขนบประเพณีจนเกินพอดีก็กำกวมเกินไป สตรีทั้งสองประเภทไม่เหมาะกับสภาพสังคมเขมรในขณะนั้นที่กำลังต้องการทั้งความนุ่มนวลอ่อนหวานของสตรีและความทันสมัย เพื่อช่วยพัฒนาประเทศและพร้อมจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการชาตินิยมที่เรียกร้องอิสรภาพในการปกครองตนเอง

หลังจากนี้นวนิยายในยุคเริ่มแรกมีเนื้อหาที่พยายามสะท้อนภาพสังคมและเสนอประเด็นเกี่ยวกับสตรีอยู่บ้างเช่น เสนอเรื่องที่สตรีถูกหลอกหรือถูกข่มขืน แต่ภาพของสตรีเหล่านั้นก็ยังถูกย่ำอยู่กับภาพแบบเดิมคือการยืนยันว่าแนวคิดกุลสตรีแนวขนบยังมีอิทธิพลอยู่มากในการอบรมและหล่อหลอมบุคลิกภาพของสตรีเขมร ไม่มีแนวคิดใดที่จะต่อรองให้สถานภาพของสตรีดีขึ้นเหมือนเช่นที่เรื่อง*ศุภาสุร โพน*ทำ แม้ในยุคต่อ ๆ มาที่นวนิยายเขมรเบ่งบานในด้านปริมาณอย่างที่สุดก็ยังไม่มีการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีในประเด็นใหม่ ๆ นอกจากเสนอเรื่องการปะทะกันระหว่างขนบประเพณีกับการศึกษาและการต่อต้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชน การศึกษาซึ่งควรจะเป็น

¹⁶⁴ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” p. 155.

เครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้สตรีสามารถสร้างพื้นที่ต่อรองให้กับตัวเองได้อย่างกว้างขวางและในประเด็นที่ครอบคลุมมากขึ้นจึงไม่ได้ทำหน้าที่ตรงนี้ เว้นแต่ได้สร้างกลุ่มนักอ่านหน้าใหม่ ๆ ขึ้นมา โดยเฉพาะกลุ่มนักอ่านสตรี และนักอ่านกลุ่มนี้ก็มีรสนิยมในการอ่านนวนิยายรักซึ่งมีแต่ย์ภาพสตรีที่เป็นเหยื่อจากแนวคิดกุลสตรีเพิ่มมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นกับแนวคิดกุลสตรีในสมัยอาณานิคมคือ การที่ฝรั่งเศสปรับเปลี่ยนการแต่งกายและภาพลักษณ์ที่ปรากฏภายนอกของสตรีก็มพูชา เช่น เครื่องแต่งกายและทรงผมให้ดูเป็นตะวันตกมากขึ้นตามภารกิจการทำมพูชาให้เป็นอารยะ นอกจากภาพลักษณ์ภายนอก ฝรั่งเศสเข้ามาปรับคุณสมบัติภายในของสตรีด้วยการตั้งโรงเรียนสอนความเป็นแม่บ้านทันสมัยให้แก่สตรี เมื่อพิจารณาวิชาที่ต้องเรียนอันได้แก่การดูแลรักษาบ้าน วิชาตัดเสื้อ การดูแลเด็กอ่อน คณิตศาสตร์พื้นฐานและภาษาทั้งกัมพูชาและฝรั่งเศส กล่าวได้ว่าฝรั่งเศสกำลังปั้นสตรีเขมรให้มีความเป็นทันสมัยและเป็นแม่บ้านแม่เรือนตามมาตรฐานแบบตะวันตก แต่เมื่อพิจารณาถึงบทบาทที่สตรีกัมพูชาถูกคาดหวังภายใต้ความเป็นแม่บ้านทันสมัย จะพบว่าแทบไม่ต่างอะไรจากบทบาทของกุลสตรีแนวจารีตเลย สตรีถูกคาดหวังให้ต้องดูแลบ้านให้เรียบร้อย ดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกภายในบ้านให้อยู่ดีกินดี ดูแลเศรษฐกิจครัวเรือนให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น และในบางด้าน ความเป็นสตรีทันสมัยจะเกิดประโยชน์น้อยกว่าความเป็นกุลสตรีแนวจารีตเสียด้วยซ้ำ อาทิ คุณสมบัติประการหนึ่งที่เป็นจุดแข็งของกุลสตรีแนวจารีตคือการสร้างความมั่งคั่งในครัวเรือนด้วยการบริหารทรัพยากรในมือให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นต้น ภาพของสตรีกัมพูชาที่ฝรั่งเศสตั้งใจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการแต่งกายภายนอกและคุณสมบัติภายในจึงเป็นภาพของสตรีที่เหมาะสมสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป กล่าวคือเป็นสภาพแวดล้อมในเมืองที่เจ้าอาณานิคมอย่างฝรั่งเศสอาศัยอยู่เท่านั้น จึงไม่แปลกที่มีสตรีกัมพูชาเพียงส่วนเดียวที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้คือสตรีที่อาศัยตามเมืองใหญ่หรือเฉพาะเจาะจงที่กรุงพนมเปญซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อย สำหรับสตรีตามส่วนต่าง ๆ ของประเทศ แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตยังคงมีอิทธิพลกับวิถีชีวิตและทัศนคติของพวกเขารวมทั้งคนในชุมชนอยู่เช่นเดิม

สิ่งที่ส่งผลกระทบต่อความคิดของสตรีในระยะยาวซึ่งเป็นสิ่งที่ฝรั่งเศสมอบไว้ให้อย่างไม่ตั้งใจคือเรื่องการศึกษาของสตรี การที่สตรีเริ่มมีโอกาสศึกษาตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำให้สตรีกลุ่มหนึ่งเริ่มมีสำนึกเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองและเริ่มเห็นว่าแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตเป็นโชครวนที่ล่ามชีวิตพวกเธอไว้กับพื้นที่ภายในบ้าน ในขณะที่การศึกษาทำให้พวกเธอสามารถพัฒนาตนเองให้ทัดเทียมกับบุรุษได้ การเรียนรู้ในระบบการศึกษาแบบใหม่และกระแสชาตินิยมที่เกิดขึ้นตามมาในทศวรรษที่ ๑๙๔๐ ทำให้เกิดการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตอย่างเข้มข้นตามสื่อหนังสือพิมพ์ สตรีหลายคนลุกขึ้นมาตั้งคำถามทั้งตัวแนวคิดกุลสตรีในฐานะประเพณีที่ทำให้พวกเธอล้าหลัง และตั้งคำถามกับบุคคลที่กำหนดและบังคับใช้แนวคิดกุลสตรีคือบุรุษกัมพูชาซึ่งเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการเก็บสตรีไว้ในบ้าน แม้การวิพากษ์ดังกล่าวในด้านหนึ่งจะเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ก็ไม่ก่อให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงใด ๆ มากนัก เพราะปฏิภิกขิตจากผู้อ่านบุรุษซึ่งเป็นทั้งคอลัมน์นิสต์บทความและเป็นผู้เคลื่อนไหวในขบวนการชาตินิยมต่างออกมาคัดค้านและผลักดันให้สตรีกลับเข้าไปอยู่ในบ้านในฐานะภรรยาและมารดาที่ดีตามเดิม ที่น่าประหลาดใจคือทั้งสองฝ่ายต่างใช้กระแสชาตินิยมเป็นเหตุผลสนับสนุนข้อเสนองานของตนเอง การเห็นด้วยและการคัดค้านแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตผ่านสนามของสื่อหนังสือพิมพ์จบลงที่ชัยชนะของฝ่ายแรก การพัฒนาตนเองของสตรีและการปลดปล่อยสตรีออกจากแนวคิดกุลสตรีในฐานะโซ่ตรวนยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่ถึงกระนั้น การศึกษาของสตรีที่เริ่มต้นตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๙๒๐ ยังคงได้รับการสานต่อ และสตรีจะพัฒนาตนเองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกรวมทั้งตอบรับแนวคิดแม่บ้านทันสมัยมากขึ้น ๆ แต่กระแสดังกล่าวแทบไม่มีผลกระทบต่อแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตและสตรีในชนบทเลย

การวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตกลับได้ผลดีในวรรณกรรม นวนิยายซึ่งเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่เพิ่งเกิดขึ้นในยุคนี้นำเสนอแก่นเรื่องวิพากษ์การแต่งงานแบบคลุมถุงชนซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิดกุลสตรีแนวจารีต พร้อมกันนั้นบุคลิกของกุลสตรีแนวจารีตก็ถูกวิพากษ์ไปด้วยว่าเป็นบุคลิกที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัยที่กำลังเปลี่ยนไป เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจว่ากระแสชาตินิยมที่เคยปฏิเสธการปลดปล่อยสตรีออกจากแนวคิดกุลสตรีในหนังสือพิมพ์กลับยอมรับการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวจารีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคัดค้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชนที่เสนอในนวนิยาย ความเป็นไปได้ที่ทำให้ประเด็นที่ไม่ได้รับการยอมรับในหนังสือพิมพ์แต่กลับได้รับการต้อนรับอย่างดีในนวนิยายคือผู้เสนอแนวความคิด ในหนังสือพิมพ์ สตรีเป็นผู้เขียนบทความเหล่านั้นซึ่งมีนัยของการวิพากษ์ไปที่บุรุษในสังคมโดยตรง สังคมเขมรซึ่งขณะนั้นเต็มไปด้วยนักเคลื่อนไหวในขบวนการชาตินิยมซึ่งล้วนแต่เป็นบุรุษคงรับไม่ได้กับการที่สตรีลุกขึ้นมาวิพากษ์ตนเองโดยตรง ในขณะที่ผู้เสนอข้อคิดเห็นเชิงวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีในนวนิยายคือบุรุษ ซึ่งนอกจากจะแทบไม่ปรากฏกระแสต่อต้านแล้ว นวนิยายเรื่องดังกล่าวยังได้รับคำชื่นชมอย่างกว้างขวางในฐานะของสื่อที่เสนอแนวคิดชาตินิยมที่มีลักษณะก้าวหน้า อย่างไรก็ตาม นอกจากเรื่องคัดค้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชนแล้วก็ไม่ปรากฏว่ามีกรวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีในประเด็นอื่น ๆ อีก

แนวคิดสตรีทันสมัยได้รับการสานต่อในสมัยหลังได้รับเอกราช พร้อมไปกับโอกาสทางการศึกษาของสตรีที่เพิ่มมากขึ้น แต่ขณะเดียวกัน แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตก็ยังได้รับการเน้นย้ำถึงความสำคัญโดยพิจารณาจากการดำเนินนโยบายของผู้นำ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจะแสดงให้เห็นความคาดหวังของสังคมที่มีต่อสตรีเขมรในหลายพื้นที่ที่ไม่ใช่ภาพเดียวกัน

๓.๓ สตรีทันสมัยในยุคหลังได้รับเอกราช

๓.๓.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม

ฝรั่งเศสคืนเอกราชให้กัมพูชาในปี ค.ศ. ๑๙๕๓ แต่โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงกัมพูชา ยุคหลังได้รับเอกราชจะเข้าใจว่าหมายถึงยุคของสมเด็จพระสีหนุซึ่งจะเริ่มปกครองอย่างเต็มตัว ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๕๕-๑๙๗๐ ในช่วงเวลาดังกล่าว สีหนุตั้งใจพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในทุกด้านทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการศึกษา โดยวางเป้าหมายหลักที่ต้องบรรลุไว้ ๔ ประเด็นคือ ชาตินิยม อีสรภาพ พุทธศาสนา และราชาธิปไตย¹⁶⁵ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย สีหนุจะใช้ยุทธวิธีดึงเอาอดีตที่รุ่งเรืองของเขมร(ซึ่งเป็นภาพที่ฝรั่งเศสสร้างไว้)มาปลุกความภาคภูมิใจให้คนเขมรตระหนักในเรื่องสิทธิ ผลประโยชน์และประเพณีของตน เพื่อปลุกเร้าให้คนเขมรมาร่วมกันสร้างชาติอย่างเต็มกำลัง นอกจากนี้จะใช้อดีตอันรุ่งเรือง สีหนุยังเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในการสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมและความจงรักภักดีให้เกิดขึ้นในจิตใจของคนเขมร สีหนุเดินทางไปพบปะกับชาวนาทั่วประเทศ ใช้โวหารที่เยียบคมผูกใจคนชั้นกลางและเอาอกเอาใจเยาวชนซึ่งเป็นฐานเสียงที่สำคัญในการสนับสนุนพระองค์ การพยายามพัฒนากัมพูชาหรือพูดให้เฉพาะเจาะจงคือเมืองพนมเปญของสีหนุซึ่งประสบผลอย่างเป็นรูปธรรม ผนวกกับความจงรักภักดีที่ประชาชนเกือบทุกระดับชั้นมอบให้ สีหนุนั้นจึงส่งผลให้ความปรารถนาของสีหนุเป็นจริง อย่างน้อยที่สุดก็ในใจของพลเมืองของพระองค์ กล่าวคือเมืองพนมเปญกลายเป็นเมืองที่งดงามที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยที่สีหนุปกครองประเทศ

๓.๓.๒ สตรีในเมืองกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ

การเร่งพัฒนาประเทศทุกด้าน โดยเฉพาะด้านการศึกษาที่ขยายตัวอย่างมากนั้นทำให้เกิดปรากฏการณ์สองประการที่ดูเหมือนเป็นประโยชน์สำหรับสตรีมากคือ มีการขยายฐานการศึกษาให้สตรีมากขึ้นและให้สิทธิสตรีในการร่วมกิจกรรมทางการเมือง นโยบายการศึกษาระดับชาติที่ต้องการรณรงค์ให้คนรู้หนังสือรวมทั้งระบบการศึกษาที่ขยายตัวไปทุกระดับทั่วประเทศนั้นทำให้จำนวนตัวเลขของสตรีที่ได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้น สตรีในชนบทมีโอกาเข้าไปเรียนและสตรีก็มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้งได้ประมาณปีค.ศ. ๑๙๕๕¹⁶⁶ อย่างไรก็ตาม อัตราการศึกษาของสตรีที่ดูเหมือนว่าขยายตัวอย่างกว้างขวางนั้นก็ดีเพียงแต่ระดับประถมศึกษาเท่านั้น เมื่อถึงระดับมัธยมศึกษาและระดับอุดมศึกษา จำนวนตัวเลขของนักศึกษาสตรีที่ศึกษาต่อลดลงตามลำดับ¹⁶⁷ และ

¹⁶⁵ Ibid., p. 170.

¹⁶⁶ Petre Santry, "When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change," p. 66.

¹⁶⁷ **La femme Cambodgienne** 1965, Ministry of Information, cited in Judy Ledgerwood, "Changing Khmer Conceptions of Gender: Women, Stories, and the Social Order," p. 92.

มักจะถูกจัดอยู่เฉพาะตามเมืองใหญ่ ๆ เท่านั้น¹⁶⁸ สตรีที่มีโอกาสเข้าเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาก็ล้วนเลือกเรียนด้านศิลปศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นหลัก เพราะเล็งเห็นว่าสาขาวิชาเหล่านี้จะเป็นช่องทางให้เธอเข้าไปทำงานในระบบราชการหรือห้างร้านที่กำลังเติบโตในเมืองหลวง อันเป็นการยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมให้พวกเธอซึ่งเป็นสตรีส่วนน้อย โดยมีได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนา กับสตรีส่วนใหญ่ของประเทศ การให้โอกาสทางการศึกษาแก่สตรีในช่วงนี้จึงถูกมองว่าเป็นเพียงการกระทำของรัฐเพื่อหวังคะแนนนิยม หวังสร้างตัวเลขในเชิงสถิติให้กับการเติบโตทางการศึกษา เศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศมากกว่าจะต้องการให้เกิดการพัฒนาความคิดและความสามารถของสตรีอย่างแท้จริง¹⁶⁹ แม้แต่สมาคมสตรีเขมรแห่งแรกที่จัดตั้งขึ้นในปีค.ศ. ๑๙๔๘ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาด้านการศึกษาและการเมืองของสตรีให้ก้าวหน้าก็ยังเห็นได้ชัดว่ามีเหตุผลด้านชาตินิยมอยู่เบื้องหลัง ดังคำกล่าวในวาระการก่อตั้งสมาคมซึ่งประกาศนโยบายอย่างชัดเจนว่า “สตรีเขมร!!! ถ้าท่านต้องการให้ประเทศของท่านเป็นหนึ่งในประเทศที่เจริญรุ่งเรืองในภูมิภาคเอเชีย จงตระหนักว่าหน้าที่ของท่านนับแต่บัดนี้คือพัฒนาการศึกษาของท่าน เพื่อให้เทียบเคียงกับสตรีในประเทศอื่น ๆ ได้”¹⁷⁰ เมื่อพิจารณาว่ากลุ่มที่ผลักดันให้สมาคมสตรีเขมรสามารถก่อตั้งได้คือกลุ่มปัญญาชนในพนมเปญและรัฐบาล(ซึ่งจะหมายถึงสีหนุและราชวงศ์ด้วย) ซึ่งขณะนั้นมีความสนใจร่วมกันคือต้องการพัฒนาประเทศให้อารยะในสายตาของประเทศตะวันตก ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความก้าวหน้าด้านการศึกษาของสตรีที่ได้รับการสนับสนุนอย่างมากมายนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระแสชาตินิยมที่ทำให้สตรีพลอยได้รับอานิสงส์ไปด้วย

การพัฒนาด้านการเมืองของสตรีก็มีลักษณะเช่นเดียวกับการศึกษาคือเป็นส่วนหนึ่งของกระแสชาตินิยมที่ช่วยสร้างภาพลักษณ์อันดีให้กับสีหนุและนโยบายของพระองค์ ในทศวรรษที่ ๑๙๕๐ สมาคมมิตรภาพสตรีซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๕๘ และประกาศว่ามีเป้าหมายเพื่อรณรงค์ให้เกิดความก้าวหน้าทางการเมืองแก่สตรี นางเซี่ย อุม ผู้ก่อตั้งสมาคมยังกล่าวอุทิศผลงานดังกล่าวให้แก่สมเด็จพระสีหนุ โดยกล่าวว่าสมเด็จพระสีหนุ ซึ่งเป็นพระบิดาแห่งเอกราชไม่ปล่อยให้สตรีเขมรต้องกลายเป็นทาส แต่ต้องการให้พวกเธอเป็นลูกสาว ภรรยา และผู้ผลิตข้าวของชนชาติ(มารดา) ระบบราชาธิปไตยอนุญาตให้สตรีสมัครรับเลือกตั้งและมีสิทธิ์ลงคะแนนออกเสียงเลือกตั้งได้อย่างเสรี ซึ่งจะทำให้พวกเธอปฏิบัติหน้าที่ในฐานะของสตรีในประเทศที่เป็นอิสระแล้วได้¹⁷¹ อย่างไรก็ตามนโยบายการทำงานของสมาคมที่ประกาศว่าจะเป็นตัวแทนของสตรีจากกลุ่มสังคมทุกระดับชั้นและทุกเครือข่ายทางการเมือง ในความเป็นจริงกลับผูกพันตัวเองอยู่กับการรับใช้รัฐบาล รวมทั้งหน้าที่ของสตรีที่องค์กรนี้ส่งเสริมก็สนองตอบต่อวัตถุประสงค์ของรัฐบาลเป็นหลัก อาทิ สตรีมี

¹⁶⁸ Ibid., p. 93.

¹⁶⁹ Frieson, Kate G. Frieson, “In the Shadows: Women, Power and Politics in Cambodia,” pp. 7-8.

¹⁷⁰ Ibid., p. 6.

¹⁷¹ Ibid., p. 7.

หน้าที่ใช้สิทธิที่ตนได้รับส่งเสริมการพัฒนาประเทศและรัฐชาติ หรือสตรีมีหน้าที่แสวงหาหนทางช่วยแก้ไขปัญหาและความยากลำบากที่เกิดขึ้นในประเทศ เป็นต้น แผนปฏิบัติการหนึ่งของสมาคมที่ระบุว่าสมาคมมีหน้าที่จัดเตรียมอาหารสำหรับแขกเกียรติยศชาวต่างประเทศ เพื่อช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายให้รัฐบาล¹⁷² เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาวะที่ขัดแย้งกับวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งสมาคม ทั้งในเรื่องการเป็นตัวแทนสตรีทุกระดับชั้นเพื่อส่งเสริมพัฒนาการทางการเมืองให้แก่สตรี และในแง่ที่สมาคมเป็นองค์กรอิสระไม่ขึ้นกับหน่วยงานใดได้เป็นอย่างดี แท้จริงแล้วสมาคมมิตรภาพสตรีก็เป็นเสมือนเครื่องมือทางการเมืองชั้นหนึ่งของรัฐบาลแห่งพรรคสังคมนิยมของสีหนุ และสมาคมก็ยังคงมองหน้าที่ของสตรีโดยก้าวไม่พ้นไปจากหน้าที่แม่บ้านที่ต้องดูแลเรื่องทำอาหารหรือเรื่องประหยัดงบประมาณรายจ่าย เพียงแต่ขอบข่ายของงานอาจจะขยายพื้นที่จากในครัวเรือนไปเป็นระดับรัฐบาล แต่ไม่มีการพูดถึงการขยายพื้นที่ให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับตัดสินใจหรือดำเนินนโยบายใด ๆ ทั้งสิ้น

การขยายโอกาสในการเข้าสู่พื้นที่สาธารณะด้านอื่นๆของสตรีที่อยู่ในเมืองจะดำเนินไปในลักษณะเดียวกับการขยายโอกาสทางการศึกษาและการเมือง กล่าวคือ โอกาสดูเหมือนจะเปิดกว้างแต่อาจช่วย เช่น โอกาสด้านอาชีพ สตรีในเมืองจะหลังไหลไปทำงานเป็นข้าราชการเลขา และผู้บริหารตามบริษัทห้างร้าน ได้ปรับรูปลักษณะให้เหมือนสตรีตะวันตกเช่นไว้ผมคัตสั้นและนุ่งกระโปรงสั้นและทำตัวทันสมัย ซึ่งค่านิยมดังกล่าวจะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องในหมู่สตรีชาวเมืองจนกระทั่งถึงยุคสมัยสาธารณรัฐเขมร (Khmer Republic) แม้กัมพูชาจะพัฒนาประเทศและคุณภาพชีวิตของประชากรไปแล้วหลายด้าน แต่สำหรับประชากรสตรีซึ่งสังคมกัมพูชาโดยรวมยังต้องการให้ยึดมั่นอยู่กับแนวคิดกุลสตรีแนวจารีต การพัฒนาตนเองให้ทันสมัยกลับสร้างปฏิกิริยาทางลบแก่กลุ่มสตรีเหล่านี้ กลุ่มอนุรักษนิยมในสังคมกัมพูชาเริ่มเล็งเห็นว่าสังคมกัมพูชามีความเสื่อมทรามทางด้านศีลธรรมและขนบประเพณี อีกทั้งโครงสร้างของสังคมแบบเดิมก็ถูกบ่อนเซาะลงอย่างมากจากกลุ่มสตรีที่มีการศึกษาและสามารถพึ่งพิงตัวเองทางด้านเศรษฐกิจได้อันเป็นผลมาจากการส่งเสริมการศึกษาในสมัยสมเด็จพระเจ้าสีหนุ ถึงขนาดมีคำกล่าวจากบรรดากลุ่มอนุรักษหัวเก่าว่า “การศึกษาสูง ๆ สามารถทำให้สตรีกลายเป็นโสเภณีได้” ทั้งนี้เป็นเพราะการศึกษาและศักยภาพในการหาเลี้ยงตนเองได้ทำให้สตรีกัมพูชาบางส่วนลุกมาตั้งคำถามกับข้อปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีเดิม และกล้าลุกขึ้นมาปลดตัวเองจากภารกิจที่ให้สตรีเป็นผู้อดทนและรองรับปัญหาทุกอย่างที่เกิดขึ้นในครอบครัวที่สังคมกัมพูชาเคยมอบหมายให้สตรีมานานนับศตวรรษ

¹⁷² Ibid., p. 8.

๑.๓.๓ สตรีกับแนวคิดกุลสตรีแนวชนบนิยม

สำหรับสตรีส่วนใหญ่ซึ่งกระจายตัวอยู่ตามชนบทหรือในระดับหมู่บ้านส่วนต่าง ๆ ของประเทศนั้น ความเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดรวมทั้งบทบาทและสถานภาพของตนเองในฐานะกุลสตรียังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก กล่าวคือเมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษา บิดามารดาก็มักจะให้หยุดศึกษาเพื่อไปรับหน้าที่ของสตรีตามชนบทประเพณีเดิม นั่นคือแต่งงานมีครอบครัวและดูแลครอบครัว ตัวเลขจำนวนนักศึกษาสตรีที่ลดลงตามระดับการศึกษาที่สูงขึ้นยืนยันถึงความคิดเกี่ยวกับสตรีที่มีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานของสังคมกัมพูชาได้ดี นั่นคือ พื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับสตรีเป็นพื้นที่ภายในบ้านและในสังคมระดับชุมชนเล็ก ๆ เท่านั้น ภายใต้บรรยากาศของสังคมกัมพูชาสมัยสมเด็จพระเจ้าสีหนุที่มุ่งพัฒนาประเทศให้ก้าวไปข้างหน้า ในด้านหนึ่งสตรีบางกลุ่มดูเหมือนได้รับโอกาสทั้งทางการศึกษา เศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เปิดกว้างอย่างที่พวกเขาไม่เคยได้รับมาก่อน ทำให้พวกเขาได้รับค่านิยม แนวคิดที่เกี่ยวกับความทันสมัยและความเจริญก้าวหน้าของประเทศ รวมทั้งการพัฒนาตนเองให้เป็นสตรีทันสมัยตามแบบอย่างสตรีตะวันตกเพิ่มมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น จวบยู่สตรียังเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองอย่างสมเด็จพระเจ้าสีหนุใช้ปลูกฝังอุดมการณ์ในการธำรงรักษาสถาบันครอบครัวแบบปิตาธิปไตยไม่ต่างไปจากผู้ปกครองในยุคสมัยที่ผ่าน ๆ มา ดังเช่นหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาในปีค.ศ. ๑๙๕๘ วรรณกรรมเขมรที่บรรจุเป็นตำราเรียนมีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิดกุลสตรีเป็นส่วนมาก อาทิ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ เรียนนิทานพื้นบ้านเรื่องมาเอียง นิทานพื้นบ้านเรื่องมายาสตรี นิทานพื้นบ้านเรื่องงูแก้งอง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่สองและสามเรียนเรื่องจวบยู่ต่าง ๆ สุผาด ผุคาสร โพน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เรียนเรื่องตุ้มเตียว ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เรียนเรื่องแลบงเรื่องทิพย์สังวาล กรุงสุกมิตร พระสุธน รามเกียรติ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เรียนเรื่องมหาวาสันดรชาดก โภคกุลกุมาร กากิ ตุ้มเตียว¹⁷³ หลักสูตรดังกล่าวสอดคล้องกับสิ่งที่ Santry กล่าวว่าในสมัยนี้ นิทานพื้นบ้าน สุภาษิต เรื่องเล่าเกี่ยวกับชนบทประเพณีทั้งหลายที่เตรียมเด็กสาวให้เข้าสู่ความเป็นสตรีเต็มตัวได้รับการเน้นย้ำอย่างกว้างขวางทั้งในบ้านและที่โรงเรียน พิธีเข้าร่วมก็ยังถือปฏิบัติอยู่ในพื้นที่ชนบทตามหมู่บ้านต่างๆ ทั้งนี้เพื่อธำรงรักษาสายสัมพันธ์ของครอบครัวและของกลุ่มสมาชิกร่วมวงศ์วานเดียวกัน¹⁷⁴ นอกจากนี้ ความคิดเกี่ยวกับแนวคิดกุลสตรีไม่ได้เผยแพร่เฉพาะการเป็นตำราในชั้นเรียนเท่านั้น การผลิตซ้ำแนวคิดกุลสตรียังปรากฏในสื่อสิ่งพิมพ์อื่นๆที่ไม่ใช่ตำราเรียน เช่นหนังสือวิชาแม่บ้านของสาคอน สามน กล่าวถึงวิธีปฏิบัติตนของสตรีในสามสถานะคือสตรีในสถานะบุตรสาว สตรีในสถานะภรรยาและสตรีใน

¹⁷³ Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development," pp. 192-193.

¹⁷⁴ Petre Santry, "When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change," p. 69.

สถานะมารดา หัวข้อที่وبرมในหนังสือล้วนปลูกฝังแนวคิดกุลสตรีแนวจาริตที่เน้นย้ำบทบาทของสตรีในการดูแลสมาชิกในครอบครัว การดูแลรักษาบ้าน และการเพิ่มพูนทรัพย์ เช่นวิธีปฏิบัติตัวของบุตรสาวต่อบิดา พี่น้องสตรีในบ้าน พี่สะใภ้ พี่น้องสะใภ้ ปู่ย่าตายายและญาติ วิธีปฏิบัติตัวกับคนใช้ กิจการของบุตรสาวในครอบครัว กิริยามารยาทที่ดีของนารี การดูแลรักษาคนป่วย วิชาชีพและอาชีพของสตรีทั้งหลาย ที่น่าสนใจมากคือก่อนที่จะเริ่มวางแนวทางในการปฏิบัติตนให้กับสตรีในฐานะบุตร หัวข้อแรกที่ถูกผู้แต่งใช้ในการเกริ่นนำสู่การอบรมสตรีคือ “ครอบครัวเป็นสวรรค์ของสตรี”¹⁷⁵ สตรีในชนบทซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ของประเทศจึงยังคงมีวิถีชีวิตไม่ต่างจากบรรพบุรุษของเธอเท่าใดนัก การให้โอกาสแก่บุคคลในการพัฒนาตนเองยังคงจำกัดอยู่ที่บุรุษเท่านั้น ส่วนสตรียังเป็นคนที่รับภารกิจหลักในการดูแลรักษาครอบครัว ทั้งด้านชีวิตความเป็นอยู่และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สตรีกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มหลักที่รอดชีวิตจากระบอบการปกครองสมัยเขมรแดง และอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ตอบได้ว่าเหตุใดหลังสมัยเขมรแดง แนวคิดกุลสตรีแนวชนบทนิยมจึงหวนกลับมาสู่สังคมได้อย่างรวดเร็วและกลายเป็นเครื่องหมายอันสำคัญที่ชาวกัมพูชาใช้ยืนยันถึงความมีอัตลักษณ์ของตน

ความสัมพันธ์ระหว่างสตรีและแนวคิดกุลสตรีในสังคมกัมพูชายุคหลังได้รับเอกราชจึงไม่ใช่สิ่งที่อธิบายได้ด้วยคำอธิบายชุดเดียว เพราะความคาดหวังของชนชั้นปกครองและของสังคมที่มีต่อบทบาทของสตรีไม่ได้จำกัดอยู่แค่มิติเดียวเท่านั้น นโยบายชาตินิยมที่ต้องการให้ภาคหน้าของประเทศคู่กันสมัย หรือต้องการให้นานาประเทศประจักษ์ว่ากัมพูชาก็พัฒนาตนเองไปในทิศทางเดียวกับประเทศตะวันตกที่มีอารยะทั้งหลาย ทำให้ชนชั้นปกครองจับแน่นภาพสตรีทันสมัยที่ได้รับโอกาสทางการศึกษา ได้ออกมาทำงานนอกบ้าน และพัฒนาตนเองให้ทันสมัยแบบสตรีตะวันตกขึ้นมาอย่างชัดเจน แต่ในความเป็นจริงสังคมเขมรก็ยังเคยชินกับสภาพครอบครัวแบบเดิมที่มีสตรีเป็นแม่บ้านแม่เรือนคอยดูแลเรื่องทำอาหาร ทำความสะอาดบ้านและดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวอยู่เช่นเดิม แนวคิดกุลสตรีแนวจาริตจึงไม่เคยหายไปจากสังคมเขมรแต่จะได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากระบบการศึกษาในโรงเรียน จากการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวและจากพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสตรีเช่นพิธีเข้าร่วมออกกรมและพิธีแต่งงาน ความเปลี่ยนแปลงที่ดูเหมือนว่าเกิดขึ้นกับสตรีและแนวคิดกุลสตรีในสมัยหลังได้รับเอกราชจึงไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงในระดับวิถีคิดของสังคม แต่เป็นเพียงปรากฏการณ์ของกระแสชาตินิยมที่ดึงสตรีส่วนหนึ่งให้มาร่วมสร้างภาพความอารยะในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น

¹⁷⁵ สาخن สามน, วิชาเมษุฑิះ: แจงอํพิการอปรํจริยาสุตริ(กุนเพญ : ค.ศ. ๑๕๕๗), ตํพร มาติกาบท. (สาخن สามน, วิชาแม่บ้าน: อธิบายเกี่ยวกับการอบรมสตรี (พนมเปญ : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๑๕๕๗), หน้าสารบัญ.)

๑.๓.๔ แนวคิดกฤตสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคหลังได้รับเอกราช

วรรณกรรมโดยเฉพาะนวนิยายยังสัมพันธ์กับการนำเสนอแนวคิดกฤตสตรีเหมือนเช่นนวนิยายยุคแรกเริ่ม แต่ในยุคหลังได้รับเอกราช นวนิยายได้ทำหน้าที่อีกประการหนึ่งคือผลิตซ้ำแนวคิดกฤตสตรีแบบจารีตในรูปแบบของนวนิยายรัก นอกเหนือไปจากการสานต่อการวิพากษ์การแต่งงานแบบคลุมถุงชนจากเรื่อง*สุภาสุร โพนอัน* โค้งคังของนุ หาจ ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวกับสตรีและแนวคิดกฤตสตรีในนวนิยายมีสองปัจจัยคือ กระแสชาตินิยมและการขยายโอกาสทางการศึกษา กระแสชาตินิยมที่ต้องการเห็นประเทศกัมพูชาพัฒนาทัดเทียมประเทศอื่นๆ ทำให้นวนิยายที่ขยายตัวอย่างมากในช่วงนี้นำเสนอแก่นเรื่องที่วิพากษ์ปัญหาของสตรีหลายปัญหา ในขณะที่การขยายโอกาสทางการศึกษาสร้างผู้อ่านสตรีกลุ่มใหม่ที่เป็นตลาดใหญ่ของนวนิยายรัก อันมีผลทำให้แนวคิดกฤตสตรีแบบจารีตได้รับการผลิตซ้ำในหลายรูปแบบและยังอยู่ในความทรงจำของนักอ่านสตรีเหล่านี้แม้จะผ่านยุคเขมรแดงที่การสร้างสรรค์ทุกอย่างรวมทั้งนวนิยายถูกสั่งให้ลบเป็นศูนย์ให้หมด

แนวคิดกฤตสตรีที่ปรากฏในนวนิยายช่วงหลังได้รับเอกราชประเด็นหนึ่งคือการต่อต้านการแต่งงานแบบคลุมถุงชนซึ่งประเด็นดังกล่าวเคยปรากฏมาแล้วในนวนิยายยุคแรกเริ่ม แต่ในยุคนี้แก่นเรื่องดังกล่าวจะได้รับการผลิตซ้ำบ่อยครั้งด้วยปัจจัยสองประการคือ ประการแรก การแต่งงานแบบคลุมถุงชนคืออุปสรรคสำคัญของแนวเรื่องในนวนิยายรัก โศก ซึ่งเป็นประเภทที่ได้รับความนิยมจากผู้่านมากที่สุด ประการต่อมาคือ การขยายโอกาสทางการศึกษาได้สร้างผู้อ่านกลุ่มใหม่ขึ้นมาคือผู้อ่านที่เป็นสตรี ทั้งจากการศึกษาในระบบปกติและการศึกษาภาคพิเศษที่เปิดสอนผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือตามหมู่บ้านให้สามารถอ่านออกเขียนได้* ผลสำเร็จของโครงการรณรงค์ให้รู้หนังสือตามหมู่บ้านได้สร้างผู้อ่านกลุ่มใหม่ที่กระจายไปตามชนบทและมีขนาดใหญ่พอสมควร เด็กสาวจะนิยมอ่านนวนิยายรัก บุรุษชอบอ่านนวนิยายประวัติศาสตร์และสตรีวัยกลางคนจะอ่านเรื่องเกี่ยวกับศาสนา กลุ่มผู้อ่านสตรีที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากมายนี้สัมพันธ์กับนวนิยายรักที่เพิ่ม

* นับแต่กัมพูชาเป็นอิสระจากฝรั่งเศส รัฐบาลก็มีนโยบายกำจัดการไม่รู้หนังสือ โดยผลักดันโครงการสอนหนังสือให้ผู้ใหญ่ที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้โดยให้เรียนในตอนกลางคืน โครงการนี้ประสบความสำเร็จมากโดยดูจากจำนวนหนังสือพิมพ์และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ไหลเวียนในหมู่บ้าน ได้เพิ่มจำนวนขึ้นมาก กลุ่มสตรีก็ได้รับดอกผลจากการขยายโอกาสทางการศึกษามากในสมัยสังคมนิยมของสีหนุและกลุ่มนี้จะเป็นผู้อ่านนวนิยายกลุ่มใหม่ที่เพิ่มจำนวนอย่างน่าจับตา ทั้งนี้ อ้างอิงจากจำนวนสตรีผู้เข้าศึกษาต่อในชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่เพิ่มขึ้นจากร้อยละ ๕ ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ไปเป็นร้อยละ ๓๔ ในปี ค.ศ. ๑๙๖๔ และจากจำนวนของผู้ที่สามารถอ่านออกเขียนได้ของกัมพูชาในปี ค.ศ. ๑๙๖๖ คือมีถึง ๒๖๑,๕๐๕ คน ผู้อ่านสตรีกลุ่มที่เพิ่มขึ้นใหม่นี้มีผลต่อการผลิตนวนิยายเพื่อสนองตอบความต้องการของผู้อ่านกลุ่มนี้ (Klairung Amratisha, “ The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” , p. 187.

จำนวนขึ้นมากและได้รับความนิยมนสูงสุดเช่นกันทั้งในยุคของสีหนุและลอนนอล¹⁷⁶ การแต่งงานแบบคลุมถุงชนซึ่งเป็นแก่นเรื่องที่ปรากฏมากในนวนิยายรักยุคนี้ยังเป็นความคิดที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ด้วยท่าทีแบบเดิม กล่าวคือประเพณีที่โหดร้ายนี้คือ โศครวนที่ผู้ภักด์สตรีสาวชาวเขมรไม่ให้พบกับความสุขที่แท้จริงในชีวิต และความสุขนั้นปัจเจกชนทุกคนมีสิทธิ์ที่จะได้รับในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน นอกจากนี้การบังคับให้บุตรแต่งงานกับคนที่ตนไม่รักยังถือเป็นการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลซึ่งประเทศที่มีอารยะจะไม่ทำเช่นนี้ นักเขียนที่เสนอแก่นเรื่องดังกล่าวจึงถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปลดปล่อยสตรีสาวทั้งจากโศครวนประเพณีเหล่านี้และต่อต้านการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลเพื่อให้สังคมเขมรเป็นที่ยอมรับในสายตาชาวต่างประเทศ

ในขณะที่การนำเสนอแก่นเรื่องเป็นการนำแนวคิดกุลสตรีมากล่าวถึงในเชิงวิพากษ์ลักษณะของตัวละครสตรีในนวนิยายรักโศกยุคนี้บางส่วนกลับเป็นการผลิตซ้ำแนวคิดกุลสตรีแบบจารีตอย่างเห็นได้ชัด ตัวละครสตรีที่ปรากฏในนวนิยายรักเหล่านี้มีสองประเภทคือ ประเภทแรกเป็นสตรีสาวที่เคร่งครัดในแนวคิดกุลสตรีแบบจารีต แต่ได้รับการศึกษาในระบบการศึกษาสมัยใหม่ ตัวละครกลุ่มนี้จะพยายามปฏิบัติตนตามประเพณีแต่ในขณะเดียวกันก็ฝันที่จะได้ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขกับบุรุษที่ตนรัก แต่ส่วนใหญ่แล้วกลุ่มนี้มักตกเป็นเหยื่อของประเพณี การสร้างตัวละครประเภทนี้เป็นสิ่งที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ไม่ว่าสตรีเขมรจะมีโอกาสได้รับการศึกษาในระบบการศึกษาสมัยใหม่อย่างไรก็ตาม แต่แนวคิดกุลสตรียังมีอิทธิพลควบคุมวิถีชีวิตและทัศนคติของสตรีเหล่านี้อยู่ และเป็นสิ่งที่นักเขียนมองเห็นปัญหาและพยายามสะท้อนออกมาให้เห็น อีกประการหนึ่งคือ การที่มีเนื้อเรื่องและตัวละครลักษณะนี้ออกมาเป็นจำนวนมากแสดงให้เห็นว่าสังคมยังคงสนับสนุนแนวคิดกุลสตรี แต่ตัวละครสตรีอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นแบบ “นารีสมัย” (สตรีทันสมัย) กลุ่มนี้จะมีพฤติกรรมเหมือนสตรีตะวันตกเช่นดื่มเหล้า สูบบุหรี่และแต่งกายแบบเซ็กซี่ ในท้ายที่สุดสตรีเหล่านี้จะทิ้งคนรักเก่าซึ่งเป็นบุรุษผู้ยากจนและหันไปชื่นชมกับบุรุษผู้ร่ำรวยและทันสมัย ซึ่งก็เป็นบุรุษคนเดียวกับที่บิดามารดาต้องการให้แต่งงานด้วยเพื่อฐานะที่มั่นคง แม้ภาพจะปรากฏว่าลักษณะของตัวละครสตรีกลุ่มแรกสอดคล้องไปกับการวิพากษ์ประเพณีคลุมถุงชน แต่เมื่อดูจากตัวละครสตรีกลุ่มที่สองจะเห็นการผลิตซ้ำแนวคิดกุลสตรีแบบจารีตอย่างชัดเจน “นารีสมัย” คือลักษณะตรงกันข้ามของกุลสตรีเขมรทั้งทางการแต่งกายและพฤติกรรม และสาเหตุก็คือการเลียนแบบสตรีตะวันตกซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ลูกสาวชาวเขมรควรจะเป็น การที่ตะวันตกในบางด้านกลายเป็นความเป็นอื่นในสายตาของสังคมเขมรสะท้อนให้เห็นความปรารถนาที่แท้จริงของเขมรที่ยังต้องการให้สตรีเรียบร้อยอ่อนหวานและรักกนวลสงวนตัวอยู่เช่นเดิม

¹⁷⁶ Kalab Milada, “Study of a Cambodian Village,” *The Geographical Journal*, 134 (1968): 533, cited in Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” pp. 188-189.

อย่างไรก็ตาม ในนวนิยายยุคหลังได้รับเอกราชยังนำเสนอประเด็นที่พาดพิงถึงแนวคิดกุลสตรีอีกทางหนึ่ง นั่นคือความต้องการปลดปล่อยสตรีจากประเพณีที่ควบคุมชีวิต แก่นเรื่องดังกล่าวจะปรากฏในนวนิยายสะท้อนปัญหาสังคม ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการจัดประกวดการประพันธ์นวนิยายที่รัฐบาลและสมาคมนักประพันธ์เขมรเป็นเจ้าภาพ นวนิยายส่วนนี้จะเสนอปัญหาเกี่ยวกับสตรีเช่นการต่อสู้ของสตรีเขมรในสังคมยุคใหม่ การเข้ามาทำงานในเมืองแล้วถูกล่วงละเมิดทางเพศ หรือการถูกกดขี่จากระบบครอบครัวซึ่งมีแนวคิดกุลสตรีหนุนหลังอยู่ หรือการปะทะกันระหว่างระบบคุณค่าสองแบบคือการศึกษาสมัยใหม่กับการศึกษาสำหรับสตรีแบบเดิมซึ่งก็คือการอบรมด้วยแนวคิดกุลสตรี ประเด็นปัญหาเหล่านี้เกิดจากแนวคิดกุลสตรีเป็นสำคัญ สตรีเขมรที่เคยถูกอบรมให้อ่อนหวาน เงียบ เชื้อฟุ้ง ปฏิบัติตามและปรนนิบัติรับใช้ทุกคนอาจประสบความสำเร็จในอดีต แต่ลักษณะดังกล่าวไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศ ในขณะที่สิ่งที่สตรีเขมรต้องการคือโอกาสทางการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง และทรศนคติของคนในสังคมที่เปิดกว้างและให้โอกาสสตรีมากยิ่งขึ้น ดังนั้นแก่นเรื่องหนึ่งที่ปรากฏคือการเน้นให้เห็นความสำคัญของการศึกษา ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชีวิตหรือใช้แก้ปัญหาในชีวิตได้ ดังเช่นนวนิยายเรื่อง *ตสุ กุณง การ ศึกษา ใน เขมร กณญา* (ต่อสู้ในการศึกษาของเด็กสาวชาวเขมร) ของนางสาว อิว เตา เย ซึ่งได้รับรางวัลชนะเลิศจากการจัดประกวดของกระทรวงศึกษาในปี ค.ศ. ๑๙๕๕ ผู้แต่งต้องการเน้นให้เห็นความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อสตรี โดยแสดงปัญหาชีวิตของครอบครัวในสังคมเมืองที่เริ่มซับซ้อนขึ้น มารดาพยายามเลี้ยงดูบุตรสาวให้รอดพ้นจากการถูกเสื้อผู้หญิงหลอกลวง และการได้รับการศึกษาที่ดีจะทำให้เด็กสาวรอดพ้นจากปัญหานี้ได้¹⁷⁷

นอกจากนี้ การจัดประกวดนวนิยายยังทำให้มีการนำเสนอปัญหาอื่น ๆ ของสตรีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดกุลสตรีอีก เช่นในการประกวดวรรณกรรมรางวัลอินทรวทิว ในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ นวนิยายเรื่อง *ชาติสตรี* ของโลก รารี เสนอเรื่องราวชีวิตของสตรีชั้นล่างซึ่งตกเป็นเหยื่อของค่านิยมของชนชั้นสูงที่คิดถึงการแต่งงานโดยใช้ความร่ำรวยและสถานภาพทางสังคมเป็นเกณฑ์ ตัวละครเอกสตรีในเรื่องเป็นบุตรสาวที่กำพร้ามารดาและโตมาในบ้านของบิดา ย่าของเธอจึงเกียจมารดาเธอที่มีฐานะยากจนและบังคับให้มารดาแยกทางกับบิดา เธอโตมาอย่างคับแคบเพราะยาและมารดาเกียจรังเกียจและบังคับให้เธอออกจากโรงเรียนเพื่อมาทำงานบ้านรับใช้ทุกคน เมื่อเธอโตเป็นสาวและแอบรักกับบุตรชายของลุง เขาก็แอบมีความสัมพันธ์กับเธอจนตั้งครรภ์และบังคับให้เธอไปทำแท้ง แล้วคู่รักของเธอก็ต้องแต่งงานกับสตรีที่มีฐานะเท่าเทียมกัน ภายหลังตัวละครเอกสตรีผู้นี้ถูกส่งกลับบ้านที่ต่างจังหวัดและคลอดลูกที่นั่น เธอตั้งใจเลี้ยงบุตรและหาเวลาว่างเรียนตัดเสื้อตอนกลางคืนจนกลายเป็นช่างตัดเสื้อที่มีชื่อเสียงและมีห้องเสื้อของตัวเองและเป็นที่นิยมในหมู่ชาวพนมเปญ เรื่องชาติสตรีเสนอปัญหาที่สตรีเขมรต้องเผชิญคือปัญหาการกดขี่ข่มเหงของมารดาสามี

¹⁷⁷ Ibid., p. 242.

ความโหดร้ายของมารดาเลี้ยง การถูกกดขี่ทางชนชั้นของสตรีชั้นล่าง การแต่งงานแบบคลุมถุงชน และปัญหาที่สตรีถูกกระทำในฐานะวัตถุทางเพศ¹⁷⁸ การนำเสนอปัญหาของสตรีในเรื่องชาติสตรี ไม่ได้แสดงผลเสียของแนวคิดกุลสตรีแบบจารีตอย่างตรงไปตรงมาเหมือนในนวนิยายเรื่องเดิมๆ แต่ปัญหาที่ปรากฏจะมีความซับซ้อนมากขึ้น แนวคิดกุลสตรีจะเป็นอุปสรรคในการดำเนินชีวิตของสตรีเขมรอย่างชัดเจน อาทิ คำสอนให้สตรีต้องปรนนิบัติรับใช้บิดามารดาของสามีอย่างดีตามหลักของการดูแลไฟสามกองที่พบในจบบัตรีของหมื่นไม คำสอนที่มอบหน้าที่รับผิดชอบงานทุกอย่างในครัวเรือนแก่สตรี หรือบทลงโทษอย่างรุนแรงหากสตรีละเมิดข้อห้ามทางเพศวิถี ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตของตัวละครเอกสตรีทั้งมารดาและบุตรสาวต้องถูกกดขี่จากกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์จากแนวคิดกุลสตรี นอกจากนี้สภาพสังคมที่ซับซ้อนเช่นความเป็นเมืองหรือการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยจะร่วมสร้างสภาพแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคต่อสตรีอีกด้วย ยิ่งสังคมพัฒนาไปมากเท่าใด ค่านิยมของการวัดคุณค่าของคนด้วยเงินก็ยิ่งสูงขึ้น และผลของการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบท(ซึ่งอาจตีความได้ว่าเมืองหมายถึงบุรุษและชนบทหมายถึงสตรี)ก็ทำให้เกิดการเอาเปรียบได้ง่ายยิ่งขึ้น และชนบท(หรือสตรี)ก็มักเป็นห่วงโซ่สุดท้ายที่ถูกเอาเปรียบเสมอ

อย่างไรก็ตามควรตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การที่แนวคิดกุลสตรีกลายเป็นเป้าแห่งการโจมตีในนวนิยายสะท้อนปัญหาสังคม ก็เพราะในด้านหนึ่งแนวคิดดังกล่าวเป็นสิ่งที่ขัดกับกระแสชาตินิยมในยุคนี้ที่ต้องการพัฒนาประเทศให้เป็นอารยะ ในขณะที่รัฐกำลังรณรงค์เรื่องการศึกษา และต้องการพัฒนาสตรีให้ทันสมัยด้วยการศึกษา ปัจจัยสำคัญที่อาจมีผลต่อการศึกษาต่อของสตรีคือแนวคิดกุลสตรีที่ต้องการให้สตรีอยู่เหย้าเฝ้าเรือน ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแล้วปล่อยให้เรื่องอื่นๆเป็นเรื่องของบุรุษเท่านั้น นอกจากนี้เหตุผลทางการเมืองก็ยังทำให้แนวคิดกุลสตรีถูกหยิบขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ รัฐบาลต้องการเอาอกเอาใจสตรีในฐานะที่เป็นคะแนนเสียงทางการเมืองและเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ และสื่อชนิดหนึ่งที่รัฐใช้เพื่อเป็นกระบอกเสียงให้กับตนเองคือนวนิยาย การทำงานผ่านองค์กรทางวรรณกรรมและการจัดประกวดวรรณกรรมเป็นวิธีการที่ได้ผลดี คือทำให้ภาพของรัฐบาลเป็นผู้ปกครองที่มีนโยบายก้าวหน้า มุ่งพัฒนาประชากรทุกคนให้มีศักยภาพเท่าเทียมกัน และยังสามารถกำหนดแนวคิดที่นักเขียนจะนำเสนอในนวนิยายได้อีกด้วย ความต้องการชื่อเสียงของนักเขียนทำให้พวกเขาพยายามสนองตอบกับความต้องการของชนชั้นปกครอง จึงทำให้เกิดการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีในนวนิยายสะท้อนสังคมอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นว่านวนิยายที่ชนะการประกวดรางวัลต่างๆที่จัดขึ้นในช่วงนี้มักเป็นนวนิยายที่เสนอแก่นที่เน้นความสำคัญของการศึกษา แต่การวิพากษ์ดังกล่าวก็ปรากฏในนวนิยายสะท้อนสังคมซึ่งมีผู้อ่านจำนวนน้อย ซึ่งหมายความว่ากระแสกระจายความคิดก็น้อยตามไปด้วย

¹⁷⁸ Ibid., pp. 243-244.

แนวคิดกุลสตรีแบบจารีตน่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสตรีทันสมัยแบบตะวันตก(ที่มาพร้อมกับระบบการศึกษาสมัยใหม่) และปรับเปลี่ยนโฉมหน้าไปมากกว่านี้หากไม่เกิดเหตุการณ์ในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ เสียก่อน เพราะจากปฏิกริยาของกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่วิพากษ์ความเปลี่ยนแปลงของสตรีกัมพูชาที่มีการศึกษาโดยถึงขนาดเปรียบเทียบกับโสเภณีนั่นแสดงให้เห็นว่า ทั้งรูปลักษณ์ จริตกริยา และการปฏิบัติตนตามภารกิจและความคาดหวังที่สังคมกัมพูชามอบให้สตรีนั้นผิดแผกไปจากมาตรฐานเดิมของจวบาสตรีมากทีเดียว อย่างไรก็ตาม ในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ เมื่อเขมรแดงเข้าปกครองประเทศและประกาศล้มล้างทุกอย่างที่เป็นสมบัติของระบอบศักดินานั้น แนวคิดกุลสตรีคือสิ่งหนึ่งที่ถูกระงับกวาดล้างไปด้วย น่าสนใจว่าเขมรแดงจะสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับสถานภาพของสตรีที่ตกเป็นรองบุรุษมาตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนานของประวัติศาสตร์กัมพูชาได้จริง หรือเป็นเพียงแค่คำกล่าวอ้างเหมือนดังเรื่องอื่น ๆ ที่เขมรแดงให้คำมั่นสัญญาแต่ล้วนล้มเหลวในทางปฏิบัติ

๓.๔ การฉีกภาพกุลสตรีสมัยเขมรแดง

๓.๔.๑ ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม

เขมรแดงมองตัวเองว่าเป็นผู้มาปลดปล่อยชาวนาผู้ถูกกดขี่ขูดรีดจากการคอร์รัปชั่นและการกดขี่ของสังคมเมืองและชนชั้นอภิสิทธิ์ พวกเขาเชื่อว่าด้วยแนวทางการปฏิวัติอย่างรวดเร็วและเด็ดขาดจะสามารถจัดอิทธิพลตะวันตกที่ครอบงำประเทศกัมพูชาให้หมดไปได้ ระบอบการเมืองการปกครองแบบเก่า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม รวมทั้งการจัดระเบียบทางสังคมวัฒนธรรมและชนบประเพณีแบบเดิมจึงถูกทำลายล้างไปหมด คนในเมืองทั้งหลายถูกกวาดต้อนไปอยู่ตามชนบทและถูกบังคับให้เปลี่ยนบทบาทจากผู้บริโภคที่มีอิทธิฤทธิ์มาเป็นผู้ผลิตที่เท่าเทียมกับประชาชนทั้งประเทศ แต่สิ่งที่คนทั่วโลกจะได้เห็นในเวลาต่อมาคือ ความเท่าเทียมที่ว่าไม่ได้นำกัมพูชาไปสู่ความรุ่งเรืองอย่างมหัศจรรย์ดังที่ผู้นำกัมพูชาปลุกเร้า แต่คือการที่ประชาชนทั่วประเทศถูกบังคับให้ผลิตทั้งการปลูกข้าว ทำสวน ทำไร่ ถูกใช้งานในนาแทนสัตว์และถูกใช้แรงงานสร้างทำนบด้วยสองมือเปล่า ถูกควบคุมให้มีชีวิตอย่างแร้นแค้นในขณะที่บรรดาผู้นำอยู่อย่างสุขสบาย ถูกลงโทษอย่างรุนแรง ไร้เหตุผลและไร้มนุษยธรรม และจบลงที่ประชาชนราว ๑.๗ ล้านคนเสียชีวิตภายใต้ระบอบการปกครองแบบที่เขมรแดงเรียกตนเองว่า “กัมพูชาประชาธิปไตย”

๑.๔.๒ การตีภาพกุลสตรีในสมัยเขมรแดง

สตรีกัมพูชาก็เป็นกลุ่มที่เขมรแดงสัญญาว่าจะปลดปล่อยพวกเธอจากการกดขี่ทุกรูปแบบ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกับสตรีในยุคนั้นเป็นเพียงแค่การเปลี่ยนผู้ควบคุมชะตาชีวิตของพวกเธอเท่านั้น จากเดิมที่สตรีต้องอยู่ภายใต้การดูแลของบิดามารดา ของสังคม ของชนบประเพณีและของรัฐ ในยุคเขมรแดง ชีวิตของสตรีทั้งหมดเปลี่ยนมาอยู่ภายใต้การดูแลขององค์กรและกฎศีลธรรมของพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชาแทน

หัวใจสำคัญของการทำลายแนวคิดกุลสตรีในสมัยเขมรแดงคือการทำลายระบบครอบครัวในสังคมแบบจารีตและศาสนา ตามรัฐธรรมนูญของรัฐบาลกัมพูชาประชาธิปไตยที่ประกาศใช้ในปี ค.ศ. ๑๙๗๖ ได้ล้มเลิกทรัพย์สินส่วนบุคคล ศาสนา การผลิตทางเกษตรที่มุ่งเพื่อครอบครัว¹⁷⁹ หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พรรคฯก็เริ่มร่างแผนเศรษฐกิจ ๔ ปี เพื่อสร้างสังคมนิยมในทุก ๆ ด้าน แผนนี้เสนอให้รวมทรัพย์สินของคนกัมพูชาทั้งหมด เสนอให้เพิ่มระดับการผลิตข้าวทั่วประเทศ ในแผนเดียวกันนี้ไม่มีเรื่องการพักผ่อน ศาสนา การศึกษาแบบทางการและชีวิตครอบครัว แม้จะไม่ปรากฏว่ามีการบังคับใช้แผนนี้อย่างแท้จริง แต่ในการปฏิบัติก็กล่าวได้ว่าระบบครอบครัว ทรัพย์สินส่วนบุคคล และศาสนาถูกล้มล้างไปหมด

ระบบครอบครัวเป็นพื้นที่ที่สำคัญที่สุดในชีวิตของสตรีกัมพูชา เนื่องจากสังคมได้ปลูกฝังเป้าหมายให้สตรีมีหน้าที่ในการดูแลครอบครัว และแนวคิดกุลสตรีเป็นตัวกำหนดหน้าที่และให้สิทธิ์อย่างเต็มที่แก่สตรีในการบริหารจัดการในพื้นที่ดังกล่าว กลไกในการควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ของสตรีก็คือศาสนาซึ่งให้คำอธิบายในระดับระบบความเชื่อว่าการปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุดคือการสะสมบุญประการหนึ่งซึ่งจะส่งผลให้ชีวิตของผู้ปฏิบัติดีขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อเขมรแดงพรากชีวิตสตรีออกจากดูแลของบิดามารดาและจากศาสนา ในแง่หนึ่งถือได้ว่าเขมรแดงได้ปลดสตรีออกจากสายใยทางสังคมแบบเดิมและจากการประเมินคุณค่าโดยใช้มาตรฐานแบบเดิม โดยหลักการแล้วผลที่ได้คือความเท่าเทียมกันระหว่างบุรุษและสตรีเพราะศาสนาอันเป็นระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาที่จัดให้สตรีเป็นรองบุรุษมาตั้งแต่กำเนิดได้หมดความสำคัญไป ทั้งบุรุษและสตรีต่างก็มีสถานะที่เท่าเทียมกันเป็นบุตรขององค์กรเหมือนกันและโอกาสของการเป็นบุตรที่ดีก็มีอย่างเท่าเทียมกันด้วยการทำงานรับใช้องค์กร แต่ในทางปฏิบัติ การยกเลิกแนวคิดกุลสตรีและตัดสตรีออกจากสายใยทางสังคมเดิมกลับทำให้สตรีสูญเสียอำนาจในการต่อรองในระดับปัจเจกบุคคลที่เธอเคยมีทั้งต่อครอบครัวและต่อชุมชนและถ่ายโอนอำนาจนั้นให้กับองค์กรไปจนหมด มีรายงานหลังจากที่เขมรแดงถูกขับไล่ออกไปว่าสตรีจำนวนมากถูกล่วงละเมิดทางเพศจากทหารและผู้คุมเขมรแดงที่มีอำนาจมากกว่าโดยที่เธอไม่อาจช่วยเหลือตนเองหรือขอความ

¹⁷⁹ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๓๓๖.

ช่วยเหลือจากญาติพี่น้องได้เลย เท่ากับว่าการตั้งสตรีออกจากแนวคิดกุลสตรีและจากสายใยทางสังคมเดิมเป็นทั้งการตัดช่องทางแห่งอำนาจและพลังในการต่อรองที่สตรีพอจะแสวงหาได้และยังทำให้สตรีตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบได้ง่ายขึ้นด้วย แม้องค์การจะประกาศใช้กฎศีลธรรมข้อที่ ๖ อย่างเข้มงวดโดยห้ามไม่ให้รังแก ทำร้าย หรือบังคับขืนใจยูวารี และมีบทบัญญัติที่ลงโทษผู้มีเพศสัมพันธ์นอกสมรสอย่างเด็ดขาดก็ตาม แต่โดยส่วนใหญ่แล้วพบว่าผู้ที่ถูกทำโทษกลับเป็นสตรีคู่กรณีและบุรุษที่มีสถานภาพเป็นประชาชนเท่านั้น เจ้าหน้าที่หรือทหารของเขมรแดงมักจะรอดพ้นจากการถูกทำโทษตามกฎหมายที่เขมรแดงอ้างว่าทุกคนต้องปฏิบัติตามอย่างไม่มีข้อยกเว้นเสมอ¹⁸⁰

สิ่งที่เขมรแดงมอบให้สตรีได้จริงคือเรื่องความเท่าเทียม แต่เป็นความเท่าเทียมในการทำงานหนักเช่นเดียวกับบุรุษเพราะเกณฑ์ที่เขมรแดงใช้ในการจัดแรงงานคนลงตามส่วนต่าง ๆ นั้นคืออายุ ทั้งบุรุษและสตรีจึงต้องทำงานหนักอย่างเท่าเทียมกัน สตรีที่แต่งงานแล้วและคนชรามีหน้าที่ดูแลเด็กเล็ก ๆ เวลาที่บิดามารดาของเด็กไปทำงาน ส่วนสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงานจะถูกส่งไปทำงานยังพื้นที่ห่างไกล ทั้งในไร่นา ในพื้นที่ที่สร้างเขื่อน สร้างถนน และในสมรภูมิตรบ ในแง่ของความเท่าเทียมที่สตรีได้รับจากนโยบายของเขมรแดงจึงไม่ใช่เรื่องความเปลี่ยนแปลงในสถานภาพของสตรีแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีมากกว่า พื้นที่การทำงานของสตรีไม่ได้ถูกจำกัดเฉพาะในครัวเรือนกับการเป็นแม่บ้านแม่เรือนในการดูแลสมาชิกในครอบครัวและปรนนิบัติสามีเท่านั้น แต่สตรีต้องทำงานหนักเท่าเทียมบุรุษเคียงบ่าเคียงไหล่ในทุก ๆ พื้นที่ จริงอยู่ที่สตรีชนบทก่อนยุคเขมรแดงจะมีส่วนร่วมในการผลิตทางการเกษตรเช่นเดียวกับบุรุษ แต่การแบ่งงานกันทำยังคำนึงถึงความแข็งแรงทางกายภาพซึ่งบุรุษและสตรีมีไม่เท่ากัน สตรีจะเป็นผู้เตรียมกล้า คัดพันธุ์ ปักดำ เก็บเกี่ยว ในขณะที่ฝ่ายบุรุษจะต้องเป็นผู้เตรียมผืนดินโดยการไถและการวิดน้ำเข้านาโดยใช้ระหัดซึ่งเป็นงานที่ใช้แรงมาก แต่ในยุคเขมรแดง ประชาชนทุกคนมีชีวิตอย่างทุกข์ทรมานจากการถูกบังคับให้ทำงานทั้งวัน เป็นงานที่ไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางกายภาพ และหากเขมรแดงต้องการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เขมรแดงจะเพิ่มชั่วโมงทำงานรอบค้ำในคืนข้างขึ้น แม้ประชาชนทั้งหมดจะทำงานหนัก แต่กลับได้รับการปันส่วนอาหารเพียงน้อยนิด อาหารที่ทุกคนมักพุดถึงเมื่อย้อนรำลึกไปในสมัยเขมรแดงคือข้าวต้มที่มีแต่น้ำข้าวหนึ่งทัพพี กินกับปลาเค็มเล็ก ๆ หนึ่งชิ้น ไม่นับกับกรณีที่สตรีถูกลงโทษและถูกสังหารเช่นเดียวกับบุรุษ กล่าวได้ว่าการทำลายระบบครอบครัวแบบจารีตและตั้งสตรีเข้าสู่ระบบการทำงานและการใช้ชีวิตร่วมกันแบบคอมมูนทำให้สตรีส่วนใหญ่มีประสบการณ์ที่เลวร้าย สตรีที่รอดชีวิตหลังสมัยเขมรแดงจะมีบาดแผลทางอารมณ์ที่ยากจะรักษาให้หายได้

¹⁸⁰ Mam Kalyanee, "Evidence of Sexual Abuse During the Rule of Democratic Kampuchea,"

แม้เขมรแดงจะปฏิเสธแนวคิดกูดสตรี แต่นโยบายหนึ่งที่เขมรแดงบังคับใช้กับสตรีก็ไม่ต่างอะไรเลยในแง่ของวิธีการ นั่นคือนโยบายบังคับแต่งงานเพื่อให้สตรีผลิตประชากรรุ่นใหม่ให้กับเขมรแดง เขมรแดงประกาศว่าหน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของสตรีก็มักพู่ชาในช่วงนั้นคือหน้าที่ในการผลิตประชากรรุ่นใหม่ หากชีวิตที่ต้องแต่งงานกับบุรุษที่บิดามารดาเห็นชอบในสมัยก่อนหน้านี้ถูกตีความว่าเป็นเรื่องเลวร้ายและลิดรอนสิทธิมนุษยชนสำหรับสตรี สิ่งที่น่าประหลาดใจในสมัยเขมรแดงเป็นยิ่งกว่าความเลวร้ายมาก¹⁸¹ เพราะองค์การจัดให้มีการบังคับแต่งงานหมู่เพื่อให้ยุวบุรุษและยุวสตรีทำหน้าที่ผลิตประชากรมักพู่ชาที่มีความบริสุทธิ์ทางสายเลือด ปราศจากสายเลือดของเวียดนาม จีน ญาม และชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ให้กับองค์การ¹⁸² องค์การจะเป็นผู้จับคู่ให้กับคู่สมรสโดยไม่จำเป็นต้องถามความสมัครใจ วิธีการที่องค์การใช้คือให้ยุวบุรุษและยุวสตรียื่นเรียงแถวหน้ากระดานให้ตรงกันแล้วจับคู่คนที่ยื่นปากตรงกันข้าม ไม่มีพิธีไหว้เมบา พิธีกรรมทางศาสนาและงานเลี้ยงฉลอง มีแต่การให้สัตย์ปฏิญาณต่อหน้าตัวแทนองค์การว่าจะครองคู่กันเพื่อเผ่าพันธุ์มักพู่ชาที่บริสุทธิ์และสร้างความรุ่งเรืองให้องค์การ การควบคุมถึงขนาดที่องค์การจะส่งคนไปสอดแนมได้ดูบ้านคู่แต่งงานใหม่ว่าได้ปฏิบัติตามนโยบายของพรรคจริงหรือไม่ แต่ความจริงจริงของโครงการนี้จบลงเพียงแค่วันเดียว หลังจากนั้นองค์การก็จะแยกคู่สามีภรรยาไปทำงานกันคนละที่เป็นระยะเวลาตั้งแต่ ๑๐ วัน ถึงหนึ่งเดือน นโยบายนี้จึงไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะมีทารกเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่คลอดในระหว่างยุคนี้ ส่วนใหญ่แล้วสตรีอยู่ในภาวะเครียด ร่างกายขาดสารอาหารและมีสุขภาพทรุดโทรม สตรีหลายรายถึงขนาดไม่มีประจำเดือน¹⁸³ และผลพวงจากนโยบายนี้ก็ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของสตรีผู้ถูกกระทำและต่อสภาพสังคมหลังสมัยเขมรแดงอย่างลึกซึ้ง¹⁸⁴

¹⁸¹ การประชุมเกี่ยวกับสิทธิสตรีที่กล่าวถึงประเด็น การบังคับแต่งงานหมู่ในสมัยเขมรแดง จัดขึ้นที่กรุงพนมเปญ เมื่อวันที่ ๑๘-๒๒ มกราคม ค.ศ. ๑๙๘๕ Laura McGrew กล่าวว่า การบังคับแต่งงานหมู่ เป็นกรณีหนึ่งในความรุนแรงที่กระทำต่อหญิงในหลายๆ กรณี สตรีชาวมักพู่ชาในขณะนั้นต้องทุกข์ทรมานจากการบังคับนี้ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปฏิเสธคำขอขององค์การหมายถึงความตาย ผู้ให้สัมภาษณ์บางรายกล่าวว่า องค์การส่งคนมาสอดแนมอยู่ได้ดูบ้านที่เป็นเรือนหอของคู่บ่าวสาวเพื่อพิสูจน์ว่ามีการหลับนอนกันเกิดขึ้นหรือไม่ และ McGrew ยังรายงานอีกว่า หลายๆ กรณีสตรีที่ถูกบังคับให้แต่งงานจะถูกข่มขืนจากคู่สมรสของตนเอง (Laura McGrew, *Cambodian Women Forced into Marriage by Khmer Rouge, Says New Issue of on the Record* [Online]. 2004. Available from: <http://www.hri.ca/partners/vawwvnet/camp2.htm> [2004, April 7])

¹⁸² Ibid., p 11.

¹⁸³ Kate G. Frieson, "In the Shadows: Women, Power and Politics in Cambodia," p. 11.

¹⁸⁴ Eve Zucker นักวิจัยที่มหาวิทยาลัยเยลและมักพู่ชาในโครงการ The Cambodian Genocide Program วิจัยเรื่องการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในมักพู่ชาโดยสนใจมองผ่านมุมมองของเพศสถานะ (a gender perspective on the genocide) งานวิจัยที่เธอทำคือ "women as perpetrators, as well as victims" ข้อมูลที่ Zucker ได้รับมาจากการสัมภาษณ์สตรีที่ถูกบังคับให้แต่งงานในสมัยเขมรแดง ส่วนใหญ่สภาพครอบครัวเฉพาะกิจนี้จะล่มสลายหลังจากเขมรแดงหมดอำนาจไปแล้ว และสิ่งที่สตรีชาวมักพู่ชากลุ่มนี้ต้องเผชิญต่อไปคือ สถานภาพแม่ม่าย ซึ่งเป็นสิ่งที่

หากท้าวความไปถึงสมัยสีหนุและลอนนอลที่ประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชนได้รับการต่อต้านอย่างกว้างขวางในหมู่ปัญญาชนในเมือง และปรากฏเป็นอุปสรรคสำคัญในนวนิยายแนวรักสะเทือนอารมณ์ การบังคับแต่งงานหมู่ในสมัยเขมรแดงเป็นสิ่งเลวร้ายยิ่งกว่านั้นเพราะสตรีไม่มีจุดยึดโยงทางจิตใจเลยว่าจะเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อตอบแทนคุณบิดามารดา องค์กรเป็นเพียงผู้ปกครองที่โหดร้ายและละเมิดสิทธิส่วนบุคคลในเรื่องที่ละเอียดอ่อนที่สุด แม้ภารกิจในการปกป้องพรมแดนทางเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ เป็นภารกิจที่ผู้ปกครองมอบให้สตรีก็มพูชามาตั้งแต่สมัยพระองค์ด้วงแล้ว แต่กล่าวได้ว่าในยุคเขมรแดง ภารกิจดังกล่าวจะเข้าแทรกแซงชีวิตของสตรีสาวรุ่นอย่างรุนแรงมากกว่ายุคใดในประวัติศาสตร์กัมพูชาเลยทีเดียวน

อย่างไรก็ตาม ระบอบเขมรแดงได้เปิดโอกาสให้สตรีกลุ่มหนึ่งได้เลื่อนสถานภาพจากชานามาเป็นทหารผู้เข้าร่วมกองกำลังปลดปล่อย หรือเป็นเจ้าของหน้าที่ระดับปฏิบัติการคอยควบคุมประชาชนใหม่ให้ทำงานตามเป้าหมายของพรรคฯ สตรีเหล่านี้จะรับการยกย่องเชิดชูจากพรรคและค่อนข้างมีอภิสิทธิ์เหนือคนทั่วไปในแง่ที่ไม่ต้องทำงานหนัก มีสิทธิขึ้นขี่ท้ายผู้ที่ขัดคำสั่งไม่เชื่อฟังโดยการรายงานความผิดไปยังเจ้าหน้าที่ระดับสูงของพรรค อดีตทหารเขมรแดงผู้หนึ่งกล่าวว่า การที่ทหารเขมรแดงสามารถสู้รบกับกองกำลังทหารของลอนนอลได้อย่างทรหดนั้นเป็นเพราะพวกเขามีทีมทหารหญิงที่คอยปลุกเร้าให้สู้ต่อไป ทหารเขมรแดงหนึ่งนายจะมีทหารหญิงสองนายคอยประกบ หากได้รับบาดเจ็บคนหนึ่งจะทำแผลให้ในขณะที่อีกคนจะจัดหาอาหาร¹⁸⁵ ด้วยยุทธวิธีนี้ทำให้ทหารเขมรแดงมีขวัญและกำลังใจในการต่อสู้ที่อดทนกว่าทหารฝ่ายสาธารณรัฐกัมพูชา นอกจากเข้าร่วมในสมรภูมิต่างๆแล้ว สตรีกัมพูชางานบางส่วนได้รับมอบหมายให้นำคำสั่งชนอาวุธและสิ่งของไปแนวหน้า ส่วนสตรีตามหมู่บ้านก็มีหน้าที่ในการผลิตอาหารเตรียมพร้อมสำหรับเลี้ยงกองทัพและสนับสนุนทหารแนวหน้าและตามพื้นที่ห่างไกลทุกรูปแบบ รวมทั้งทำหน้าที่ยามเฝ้าระวังสอดส่องศัตรูและเผยแพร่ข่าวสารการปฏิวัติขององค์กรให้ชาวบ้านทั่วไปรับรู้ด้วย¹⁸⁶ สตรีกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่พึงพอใจกับสถานภาพที่สูงขึ้นของตนและเมื่อเขมรแดงถูกขับไล่ออกไปจากพนมเปญและต้องสู้รบแบบกองโจรตามแนวชายแดน สตรีกลุ่มนี้สมัครใจเข้าร่วมรบกับกองกำลังปลดปล่อยเหล่านี้ด้วย พฤติกรรมของสตรีกลุ่มนี้ส่งผลกระทบต่อด้านจิตใจแก่ผู้ที่ยึดมั่นในแนวคิดกุลสตรีแบบจารีนมากเพราะความเข้มแข็งห้าวหาญของยุวนารีทั้งหลายในกองทัพ ในสนามรบและตามแนวหลังที่แข็งแกร่งไม่แพ้บุรุษทำให้พวกเธอถูกมองว่ามีพฤติกรรมที่ “ไม่เป็น

เลวร้ายมากสำหรับสังคมกัมพูชา และการต้องเลี้ยงดูลูกเพียงลำพังอย่างยากลำบาก เนื่องจากครอบครัวเดิมไม่ยอมรับเด็กที่เกิดจากการแต่งงานนี้ (Richard Ehrlich, S Richar. *The Tragedy of Pol Pot women* [On line]. 2003.

Available from: <http://www.geocities.com/glossograph/cambodia98womenpolpotct.html> [2003, May 7]

¹⁸⁵ Kate G. Frieson, “In the Shadows: Women, Power and Politics in Cambodia,” p. 9.

¹⁸⁶ Ibid., p 10.

กัมพูชา” ฉะนั้น หลังจากประเทศกัมพูชาได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากเขมรแดงก็จะเกิด กระแสหวานกลับไปหาความเป็นกุลสตรีแบบชนบทนิยมที่ “เป็นกัมพูชา” อย่างเห็นได้ชัด

๓.๔.๓ ภาพสตรีในวรรณกรรมยุคเขมรแดง

ในวรรณกรรม ความเท่าเทียมที่เขมรแดงมอบให้แก่สตรีปรากฏในวรรณกรรม ประเภทเรื่องปฏิวัติ ซึ่งมีท่วงทำนองคล้ายเรื่องสั้นที่พบเพียง ๔ เรื่องเท่านั้นในสมัยเขมรแดง เรื่อง ทั้งหมดแต่งขึ้นเพื่อ โฆษณาชวนเชื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังทั้งหลายประจักษ์ในพลังศรัทธาและการอุทิศ แรงกายแรงใจรวมถึงชีวิตของประชาชนที่เข้าร่วมการปฏิวัติกับกลุ่มเขมรแดงอย่างน่ายกย่อง ตัวละครเอกในเรื่องทั้งหมดล้วนถูกกดขี่ข่มเหงจากกลุ่มทหารและผู้มีอำนาจของรัฐบาลลอน นอล ซึ่งจะถูกรเรียกว่าพวกศัตรู ที่น่าสนใจคือตัวละครเอกจากเรื่องสั้นสามในสี่เรื่องคือตัวละครสตรีซึ่ง จะเป็นตัวแทนของสตรีกลุ่มต่างๆ ที่เข้าร่วมปฏิวัติและสนับสนุนการปลดปล่อยประชาชนของกลุ่ม เขมรแดง ได้แก่ยุทธนาเรีเสจากเรื่อง *ฉันทับไล่ศัตรูออกไปจากแผ่นดินกัมพูชาจนหมด* ซึ่งเป็น ตัวแทนของยุวนารีที่เข้าร่วมสู้รบในสมรภูมิต่างอย่างกล้าหาญ น้ำใจ สตรีม่ายจากเรื่อง *กสิกรยากไร้ยื่น หักเคียงข้างกองทัพปฏิวัติ* ตัวแทนของแม่บ้านซึ่งจะกลายมาเป็นสหายผู้อุทิศตัวเข้าร่วมการปฏิวัติ โดยเป็นฝ่ายผลิตเสบียงอาหารเลี้ยงกองทัพและเป็นประธานกลุ่มสหกรณ์ และแม่ ตัวละครจากเรื่อง *การเสียสละของแม่ ๆ เรา* ตัวแทนของแม่ผู้สูญเสียทั้งสามีและลูกชายในสนามรบ แม่แปรความ เจ็บปวดสูญเสียเป็นพลังในการเข้าร่วมต่อสู้กับกองทัพปฏิวัติอย่างสุดความสามารถ โดยทำหน้าที่ เป็นผู้ส่งข่าวไปยังหน่วยรบตามชายแดน และเสียสละลูกชายและลูกสาวตนเองที่เหลืออยู่ให้เข้าร่วม รบกับกองทัพปฏิวัติด้วยความยินดีอย่างยิ่ง¹⁸⁷

เรื่องปฏิวัติทั้งสามแสดงให้เห็นว่าในเชิงอุดมการณ์นั้นเขมรแดงเปิดพื้นที่ให้กับ สตรีมากเป็นพิเศษ โดยสร้างภาพให้เห็นว่าสตรีทุกกลุ่มล้วนเป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้เข้าร่วมกับ การปฏิวัติของกองทัพ ทั้งการผลิตอาหาร การส่งเสบียงเลี้ยงกองทัพ การเสียสละสามีและบุตรชาย ให้เข้าร่วมรบในสมรภูมิ หรือแม้แต่การเข้าร่วมรบในสมรภูมิเอง แต่ในทางปฏิบัตินั้นมีสตรีเพียง บางกลุ่มเท่านั้นที่ยินดีกับการได้รับสิทธิของความเท่าเทียมนี้ การกลับหัวกลับหางแบบแผนแนว จารีตของสังคมโดยล้มล้างระบบอาวุโสให้ประโยชน์กับกลุ่มยุวนารีมากที่สุด เขมรแดงพราดเด็ก ๆ มาจากบิดามารดาและนำมาเลี้ยงดูอย่างดีโดยให้เด็กหญิงเหล่านี้กลายเป็นบุตรสาวขององค์กรแทน

¹⁸⁷ ก. อ่าง สุขเริน, *อักษรศิลป์สมัยกัมพูชาประชาธิปไตย*, ภาณุเมฆ: สาทลวิทยาลัยภูมิปัญญาพื้นเพญ มหา วิทยาลัยสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์, ๒๐๐๑.

ก อ่าง สุขเริน, *อักษรศิลป์สมัยกัมพูชาประชาธิปไตย*, (พนมเปญ: มหาวิทยาลัยภูมิปัญญาพื้นเพญ, ๒๐๐๑) น ๔๘-๕๑.

เด็ก ๆ กลุ่มนี้จะได้เรียนหนังสือ ได้เรียนแพทย์ ได้ฝึกการเป็นทหาร และเขมรแดงก็เชิดชูว่านี่คือ เลือดใหม่ที่จะนำทัพไปสู่อำนาจไปสู่ความรุ่งโรจน์ สตรีอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้ประโยชน์คือกลุ่มสตรีที่เป็น ทหารหรือเจ้าหน้าที่ขององค์กรที่ทำหน้าที่ควบคุมประชาชนใหม่อีกทีหนึ่ง กลุ่มนี้คือสตรีที่เป็น ชาวนาหรือชาวบ้านที่เข้าร่วมกับการปฏิวัติของกลุ่มเขมรแดงตั้งแต่ก่อนปี ค.ศ. ๑๙๗๕ อาจกล่าวได้ ในระดับหนึ่งว่าสตรีกลุ่มนี้คือกลุ่มเดียวกับตัวละครเอกสตรีที่ปรากฏในเรื่องปฏิวัติทั้งสามนั่นเอง การไม่ต้องทำงานหนักเท่ากับประชาชนใหม่ และได้ลี้ภัยแห่งอำนาจในการควบคุมคนอื่น รวมทั้งสามารถชี้เป็นชี้ตายให้กับผู้ที่คิดแข็งข้อหรือตั้งคำถามอย่างไม่เคยได้รับในสมัยก่อน ทำให้มีสตรีบางกลุ่มยังคงเต็มใจเข้าร่วมกับกองทหารปฏิวัติของเขมรแดงแม้จะถูกขับไล่ออกนอก ประเทศไปแล้วก็ตาม แต่สำหรับสตรีส่วนใหญ่แล้ว ความเท่าเทียมที่ได้รับคือการต้องก้มหน้าก้มตา ปฏิบัติตามคำสั่งที่องค์กรมอบหมายด้วยความหวาดกลัว เพราะหากขัดขึ้นก็อาจถึงแก่ความตายได้ โดยง่าย พวกเขาเฝ้ารออย่างไร้หวังลงทุกขณะว่าเมื่อไหร่ระบอบการปกครองอันโหดร้ายนี้จะ สิ้นสุดและพวกเขาจะได้กลับไปมีชีวิตแบบเดิมเสียที

ฉะนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นกับสตรีในสมัยเขมรแดงก็คือ เขมรแดงนิยามภาพกุลสตรีแนว จารีตซึ่งโดยกวาดล้างทั้งศาสนาและแนวคิดกุลสตรีอันเป็นระเบียบที่ใช้ควบคุมสตรีในสังคมเดิมไป สิ่งที่เขมรแดงมอบให้สตรีคือความเท่าเทียมกับบุรุษด้านการใช้แรงงาน ครอบครัวเดิมที่ถูกยุบรวม เป็นครอบครัวใหญ่ทำให้บุรุษและสตรีมีสถานะที่เท่าเทียมกันคือเป็นบุตรขององค์กรและต้อง ทำงานหนักในพื้นที่แต่ละส่วนเหมือนกัน เขมรแดงมอบบทบาทให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแข็ง ขันในพื้นที่ทั้งประเทศซึ่งจำแนกได้เป็นพื้นที่ในชุมชน พื้นที่สำหรับผลิตด้านการเกษตร พื้นที่ด้าน การใช้แรงงานสร้างทำนบ หรือในสมรภูมิที่เคียงบ่าเคียงไหล่กับบุรุษ แต่การให้พื้นที่ทั้งหมดนี้สตรี ทั้งหลายจะพบว่าตนเองไม่มีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเองอีกต่อไป ทุกอณู ของร่างกายที่มีอยู่ต้องทำงานรับใช้องค์กรไม่เว้นแม้แต่การแต่งงาน ซึ่งแต่เดิมเป็นเสมือนรางวัล ชีวิตของสตรีที่เปิดโอกาสให้เธอมีอำนาจอย่างแท้จริงในการจัดการกับครัวเรือนของเธอบ้าง เขมรแดงก็ไม่เว้นที่จะทำให้การแต่งงานของสตรีเป็นเพียงหน้าที่อีกประการที่สตรีต้องผลิตประชากรเพื่อ รับใช้องค์กรเท่านั้น

๓.๕ การกลับมาของแนวคิดกุลสตรี

๓.๕.๑ ภูมิหลังทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม

วันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๙๗๕ กองกำลังของเวียดนามร่วมกับเขมรเข้ายึดครอง พนมเปญ แม้ว่าทั้งเขมรและเวียดนามจะเป็นศัตรูกันมาแต่เดิม แต่ชาวเขมรเกือบทั้งหมดต้อนรับชาว เวียดนามในฐานะเป็นผู้ปลดปล่อยจากปฏิบัติการอันเหี้ยมโหดและน่าสะพรึงกลัวในยุคสมัยของ

พอล พต วันที่ ๑๐ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๕ สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาได้รับการสถาปนาขึ้น โดยมี เสง สัมริน เป็นประธานาธิบดี แต่เป็นที่รู้กันดีว่ารัฐบาลสมัยเฮง สัมรินมีเวียดนามเป็นผู้ที่ให้การสนับสนุนทั้งเรื่องของการช่วยเหลือด้านต่างๆและด้านการเงินซึ่งจะตามมาด้วยเงื่อนไขหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือเวียดนามเป็นผู้ควบคุมกัมพูชาอย่างใกล้ชิด สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาปกครองประเทศด้วยนโยบายสังคมนิยมซึ่งเป็นไปตามผู้สนับสนุนหลักคือเวียดนาม เวียดนามตรึงกองกำลังทหารในกัมพูชาโดยให้เหตุผลว่าเป็นการป้องกันการกลับมาของพวกเขมรแดงซึ่งรัฐบาลเฮง สัมรินก็เห็นดีด้วย แต่รูปแบบความช่วยเหลือดังกล่าวเป็นสิ่งที่นานาชาติโดยเฉพาะสหประชาชาติและสหรัฐอเมริกายอมรับไม่ได้เพราะขัดต่อหลักการที่ประเทศเอกราชควรจะมีอธิปไตยเหนือดินแดนของตนเอง ผลที่ตามมาคือกัมพูชาถูกนานาชาติโคดเคี้ยวไม่ให้ความช่วยเหลือใดๆ จะมีเพียงแต่เวียดนาม สหภาพโซเวียตและประเทศคอมมิวนิสต์แถบยุโรปตะวันออกเท่านั้นที่ให้ความช่วยเหลือกัมพูชา

หลังสมัยเขมรแดงที่ทั้งประเทศคือซากปรักหักพัง ประชากรที่รอดชีวิตทั้งหมดกลายเป็นแรงงานหลักในการซ่อมชาติและฟื้นฟูชาติขึ้นใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงของประชากรกัมพูชาหลังยุคเขมรแดงทำให้มีสัดส่วนของสตรีมากกว่าบุรุษ เพราะจากรายงานจำนวนผู้รอดชีวิตจากระบบการปกครองของเขมรแดงพบว่า สตรีเขมรคือผู้รอดชีวิตหลักและมีจำนวนถึงร้อยละ ๖๐ ของประชากรทั้งหมดในช่วงค.ศ. ๑๙๗๕¹⁸⁸ สาเหตุการเสียชีวิตของประชากรในยุคเขมรแดงได้แก่การทำงานหนัก การอดอาหาร โรคภัยไข้เจ็บ และจากการสังหาร (ไม่ว่าข้อหาจะเป็นเรื่องการไม่เชื่อฟังคำสั่งขององค์กร การเป็นศัตรูกับองค์กร การผิดศีลธรรมตามหลักการปกครองขององค์กร ฯลฯ) เมื่อภาระของการฟื้นฟูประเทศล้วนแต่เป็นภาระที่หนักกว่ายามปกติแต่ประชากรส่วนใหญ่คือสตรี รัฐจึงต้องหาวิถีทางในการกระตุ้นแรงงานหลักของประเทศเหล่านี้ให้ผลิตอาหาร ผลิตประชากรเพื่อทดแทนแรงงานที่เจ็บป่วยล้มตายไปในสมัยเขมรแดง และเป็นกำลังหลักในการร่วมสร้างประเทศขึ้นใหม่ จากที่โครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค กลไกทางเศรษฐกิจและสังคมที่จำเป็นในประเทศถูกทำลายจนเกือบย่อยยับ ไม่น่าประหลาดใจว่าแนวคิดกุลสตรีคือเครื่องมืออันทรงพลังที่รัฐหยิบมาใช้ แต่แนวคิดกุลสตรีก็เป็นเสมือนกับกลไกทางสังคมอื่นๆ ในสังคมนิยมที่ถูกเขมรแดงล้มล้างไปเช่นกัน ในการนี้รัฐจึงต้องใช้มาตรการหลายวิธีในการกระตุ้นให้แนวคิดกุลสตรีกลับคืนสู่สังคม ยิ่งไปกว่านั้น ภารกิจเฉพาะหน้าที่เหล่าสตรีต้องเร่งช่วยรัฐสร้างชาติและฟื้นฟูชาติทำให้รัฐใส่แนวคิดเกี่ยวกับสตรีผู้รักชาติและอุทิศตนเพื่อชาติเข้าไปผสมผสานกับแนวคิดกุลสตรีเดิมด้วย ทำให้ภาพของสตรีในอุดมคติที่รัฐเชิดชูมีลักษณะเป็นกุลสตรีแนวรัฐนิยม กล่าวคือเป็นภาพของสตรีที่สนองตอบนโยบายของรัฐในการร่วมสร้างชาติอย่างเข้มแข็งไม่ว่าสตรีผู้

¹⁸⁸ อีวา มิสลิวีก, *ลงทัณฑ์ผู้ยากไร้*, (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, ๒๕๓๔), หน้า ๗๐.

นั้นจะอยู่ส่วนใดหรือพื้นที่ใดของสังคม และปัด วัฒนารักษ์ก็เป็นนักเขียนสตรีที่มีชื่อเสียงมากที่สุดจากการสร้างกุลสตรีแนวรัฐนิยมนี้ แต่เชื่อว่าแนวคิดกุลสตรีที่กลับคืนสู่สังคมเขมรในช่วงนี้จะมีเพียงกุลสตรีในแบบที่รัฐเชิดชูเท่านั้น กุลสตรีแนวจารีตก็กลับคืนมาเช่นกัน การเป็นรัฐสังคมนิยมทำให้ท่าทีของรัฐที่มีต่อแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตดูไม่สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน เพราะในขณะที่รัฐบรรจุวรรณคดีคำสอนหรือจรรยาบรรณในหลักสูตรการศึกษาในระดับต่างๆ ในฐานะของคำสอนสตรี แต่กับนวนิยายใต้ดินซึ่งมักผูกเรื่องโดยมีแนวคิดกุลสตรีเป็นแก่นเรื่องหรือเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างตัวละครกลับถูกรัฐปราบปราม เพราะรัฐเห็นว่านวนิยายเหล่านี้เป็นวรรณกรรมของพวกชนชั้นศักดินาที่ขัดกับอุดมการณ์ของพรรค แต่ถึงกระนั้น การที่ตลาดหนังสือใต้ดินเติบโต และเกิดนักเขียนหน้าใหม่ๆ ที่ต้องการเข้าร่วมส่วนแบ่งรายได้ในตลาดนวนิยายใต้ดินก็เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดกุลสตรีแนวจารีตก็ไม่เคยหายไปจากจิตใจของชาวเขมรและไม่เคยเป็นเรื่องพื้นสมัย นอกจากนี้ ตลาดนวนิยายใต้ดินยังเป็นช่องทางสำคัญที่เปิดโอกาสให้สตรีอย่างมาสำนาง สามารถสร้างอาชีพจากการเป็นนักเขียนนวนิยายใต้ดินอีกด้วย

ภาระหน้าที่ของสตรีในฐานะผู้รอดชีวิตหลักจากระบอบการปกครองที่โหดร้ายของเขมรมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากเพราะสังคมสมัยหลังเขมรแดงส่งผลกระทบต่อสตรีอย่างใหญ่หลวง การเปลี่ยนแปลงของประชากรทำให้มีสัดส่วนของสตรีมากกว่าบุรุษในปี ค.ศ. ๑๙๗๕ และมีสตรีมีอายุนับมากขึ้น สตรีจึงต้องรับภาระในการเลี้ยงดูครอบครัวโดยลำพังมากขึ้น และไม่เพียงแต่จะต้องปฏิบัติภาระหน้าที่ตามแบบแผนเดิมของตนเท่านั้น หากแต่ยังต้องปฏิบัติภารกิจแทนบุรุษด้วย อาทิเช่นแต่เดิมการทำงานด้านเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยแรงมากๆ เช่น การถางหรือพรวนดิน หรือการจัดการกับ “ระหัด” ซึ่งใช้วิดน้ำเข้านั้นเป็นงานของบุรุษ ประมาณช่วงปี ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๗๖ สตรีต้องทำงานเองทุกอย่าง และในช่วงฤดูกาลเพาะปลูกจะเห็นสตรีในนามีมามากกว่าบุรุษ สตรีหลายคนกล่าวว่าการทำงานที่ซึ่งเดิมเป็นของบุรุษนั้นจะทำให้เธอเป็น “สตรี” น้อยลงและยังลดโอกาสที่จะได้แต่งงานใหม่ในสังคมที่มีบุรุษเหลืออยู่น้อย จะเห็นว่านอกจากรับภาระหนักทั้งงานในเรือสวนไร่นาและอื่นๆแล้ว สตรีเหล่านี้ยังต้องเผชิญกับความเหงา การไร้ความหวังว่าจะได้แต่งงาน ความทุกข์ทรมานจากโรคซึมเศร้าของบรรดาสตรีมีอายุนับที่เห็นสามีหรือบุตรของตนถูกนำตัวไปทรมาน ไปสังหาร โดยการยิงทิ้งหรือตีจนตาย ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นประสบการณ์ที่ฝังใจและกลายเป็นปัญหาทางอารมณ์ที่ยังหลอกหลอนพวกเขาอย่างยากจะลืมเลือน¹⁸⁹

๑.๕.๒ การรื้อฟื้นแนวคิดกุลสตรีหลังสมัยเขมรแดง : สตรีกับการฟื้นฟูชาติ

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน.

คำกล่าวที่ว่าประชาชนกัมพูชาโดยเฉพาะสตรีในยุคสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา มีภารกิจหนัก ๆ ๒ ประการคือการมีชีวิตรอดและการสร้างชาติที่ย่อยยับของตนเป็นคำกล่าวที่ไม่เกินความเป็นจริง เพราะแม้จะอยู่ในสภาพเจ็บป่วยและบอบช้ำ แต่สตรีก็คือแรงงานหลักในการซ่อมและฟื้นฟูชาติ แนวทางที่รัฐใช้กระตุ้นให้สตรีตระหนักถึงหน้าที่ของตนที่ต้องอุทิศตนเพื่อชาตินั้น รัฐกระทำผ่านองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อสตรีโดยเฉพาะ ภายใต้การกำกับดูแลของเวียดนามที่กำหนดกรอบการเป็นรัฐสังคมนิยมให้กับกัมพูชา แม้ประชาชนจะได้รับอนุญาตให้กลับไปสร้างครอบครัวของตนใหม่แต่ปัจเจกบุคคลเหล่านี้ก็ยังคงอยู่ภายใต้การชี้นำของพรรคให้เข้าร่วมกับองค์กรต่าง ๆ ที่รัฐเป็นผู้จัดตั้ง สมาคมนารีปฏิวัติกัมพูชาซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๗๕ ได้ชื่อว่าเป็นมือขวาของรัฐในการเผยแพร่นโยบายต่าง ๆ ให้ไปสู่ประชากรสตรีทุกระดับทั่วประเทศ นโยบายแรกที่รัฐรณรงค์มากคือให้สตรีมีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนรัฐบาลในการทำสงครามกับพวกเขมรแดงโดยกระตุ้นให้สตรีส่งบุตรชายและสามีของตนเข้าร่วมรบกับกองทัพ แต่ภาวะความอ่อนล้าทั้งทางกายและจิตใจทำให้ทั้งบุรุษและสตรีสนองตอบต่อนโยบายนี้ลดลงและเป็นปัญหาที่รัฐต้องจัดการแก้ไข

สมาคมนารีปฏิวัติกัมพูชาคือเครื่องมือสำคัญที่รัฐนำมาใช้แก้ปัญหาดังกล่าว รัฐจะใช้พื้นที่ของสื่อสิ่งพิมพ์ที่ออกในนามของสมาคมฯ ทั้งกระตุ้น บอกรับทราบ หรือสร้างแรงบันดาลใจเพื่อให้สตรีน่านโยบายต่าง ๆ ของรัฐไปปฏิบัติ ปี ค.ศ. ๑๙๗๔ สมาคมฯ ออกจุลสารฉบับแรกชื่อ *นารีรัฐธานีภรณ์เปญญ* (นารีรัฐธานีพนมเปญญ) หัวข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสตรีนั้นแท้จริงแล้วคือการประกอบสร้างภาพต้นแบบของมารดาในอุดมคติและสตรีในฐานะประชากรตัวอย่างเพื่อกระตุ้นให้สตรีทั่วประเทศปฏิบัติตามนโยบายรัฐอย่างเข้มแข็ง ในการนี้รัฐได้นำเอาแนวคิดกุลสตรีที่มีอยู่เดิมจากจวบาสตรีมาผสมรวมกับวาทกรรมแบบชาตินิยมเรียกร้องให้สตรีให้มีส่วนร่วมในการสร้างชาติโดยเผยแพร่ภาพสตรีที่รัฐยกย่องเชิดชูอย่างสม่ำเสมอ เช่นภาพของสหายหญิงยก ฉาเรต ยูวสตรีที่เข้าร่วมอุทิศตัวกับกองกำลังเวียดนามในการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยกัมพูชา หลังสงครามก็ทำหน้าที่เพื่อชาติโดยการเป็นครูและแพทย์ และใช้เวลาส่วนตัวนอกเหนือจากการทำงานประจำด้วยการเพิ่มผลผลิตให้กับประเทศชาติ¹⁹⁰ ภาพของสหายหญิงสร สามน ประชากรสตรีตัวอย่างผู้ขยันขันแข็งภารกิจแรกเริ่มคือการเป็นแม่ครัวหุงหาอาหารในโรงกลึงแต่ด้วยความใฝ่รู้และความขยันไม่ย่อท้อทำให้สหายหญิงเรียนรู้วิธีควบคุมเครื่องจักรจนกระทั่งเชี่ยวชาญและสามารถซ่อมเครื่องจักรได้เอง

¹⁹¹ ภาพของมารดาผู้มีจิตใจสูงส่งเปี่ยมด้วยความรักชาติ เช่นภาพของน้านวน เสง สตรีฝ่ายซึ่งเป็นประธานกลุ่มสามัคคี น้านวนเป็นสตรีตัวอย่างผู้ร่วมสร้างชาติด้วยการปลูกข้าว ฝึชไร่ ฝึชสวน เลี้ยงสัตว์ซึ่งทำให้สมาชิกกลุ่มมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและผลิตผลดังกล่าวยังส่งไปบำรุงกองทัพด้วย เกียรติ

¹⁹⁰ อุตสาหรี, “๗ มกรา เปิดศักราชใหม่ถึงประชาชนกัมพูชา,” *จุลสารนารีรัฐธานีภรณ์เปญญ* ฉบับพิเศษ (มกรา ๑๙๗๖): ๔, ๗.

¹⁹¹ รตนมาลี, “เกียรติยศของฉันท่วมกับฝีมือของพี่น้องกรรมกรทั้งหมด,” *จุลสารนารีรัฐธานีภรณ์เปญญ* ฉบับพิเศษ (มกรา ๑๙๗๖): ๘, ๑๒.

ประวัติที่สำคัญที่สุดคือนำนวนช่วยสนับสนุนให้พี่น้องบุรุษของตนเองไปร่วมรบกับกองทัพ¹⁹² จะเห็นว่าภารกิจที่รัฐส่งสตรีผ่านบทความของสมาคมฯ ก็คือการผลิตอาหาร การไปเป็นแรงงานในภาค การเกษตรและภาคอุตสาหกรรมซึ่งแต่ก่อนแรงงานเหล่านี้คือแรงงานบุรุษเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่การ ประกอบอาชีพตามสาขาวิชาชีพและการเข้าร่วมรบกับกองทัพรัฐก็ยังกระตุ้นให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วม

ภารกิจเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่สตรีเคยถูกเรียกร้องจากรัฐบาลชุดก่อน ๆ ให้กระทำ มาแล้วทั้งสิ้น แต่วัตถุประสงค์ของรัฐบาลแต่ละชุดอาจจะแตกต่างกันไป เช่นในรัฐบาลสีหนุ การ กระตุ้นให้สตรีเข้าไปทำงานในภาคบริการส่วนต่าง ๆ หรือเข้าร่วมกองทัพก็เพื่อเพิ่มจำนวนสตรีที่ เข้าไปมีส่วนร่วมกับการพัฒนาประเทศอันเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างภาพลักษณ์ความเป็นประเทศ กัมพูชาที่พัฒนาแล้ว ส่วนสมัยเขมรแดง การเรียกร้องให้สตรีกระทำภารกิจทุกอย่างที่กล่าวมา เป็นไปตามแนวทางของรัฐบาลสังคมนิยมที่ต้องการสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นในทุก ๆ ด้าน เพราะฉะนั้นบุรุษและสตรีต่างก็มีสิทธิ์เสมอภาคกันในการทำกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะกิจกรรมการ ใช้แรงงาน ส่วนสมัยเฮง สัมริน การเรียกร้องให้สตรีปฏิบัติภารกิจเหล่านี้เพราะสตรีคือผู้รอดชีวิต หลักจากสมัยเขมรแดงและเป็นแรงงานที่จำเป็นสำหรับช่วยรัฐในการสร้างชาติขึ้นมาใหม่ แต่ไม่ว่า วัตถุประสงค์ของรัฐบาลแต่ละชุดจะเป็นอย่างไร จุดร่วมที่เห็นได้ชัดเจนคือรัฐต้องการควบคุมสตรี ในฐานะที่เป็นพลเมืองของรัฐ และหน้าที่ที่รัฐมอบหมายให้สตรีกระทำก็แทบไม่ต่างกัน พื้นที่ใน คราวเรือนยังเป็นพื้นที่ประจำที่สตรีต้องปฏิบัติหน้าที่ ในขณะที่รัฐและผู้ปกครองอาจปันส่วนพื้นที่ สาธารณะมาให้สตรีได้ร่วมรับผิดชอบบ้าง แต่ต้องในกรณีที่เป็นความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเกิดปัญหาวิกฤตของประชากรบุรุษหรือสตรีเป็นส่วนสำคัญของการสร้างภาพลักษณ์ให้ประเทศ เพราะฉะนั้นกาขยายพื้นที่ที่สตรีได้เข้าไปมีส่วนร่วมไม่ได้หมายถึง โอกาสหรือสิทธิ์ที่รัฐหรือ ผู้ปกครองให้แก่สตรีจะมากตามไปด้วย สตรีไม่ใช่ผู้ตัดสินใจร่วมแต่เป็นเพียงผู้รับคำสั่งหรือ นโยบายมาปฏิบัติเท่านั้น

นอกเหนือจากการผลิตอาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคขั้นพื้นฐาน การที่รัฐบาล ยังคงทำสงครามกับกลุ่มเขมรแดงต่อมาอีกนานทำให้ภารกิจหลักในการผลิตประชากรรุ่นใหม่เพื่อ สืบเผ่าพันธุ์กัมพูชานั้นยังคงเป็นภารกิจที่รัฐเรียกร้องกับสตรีซึ่งไม่ต่างอะไรกับสมัยเขมรแดง ยิ่ง ไปกว่านั้น สตรีโสดยังถูกคาดหวังจากรัฐให้เป็นผู้ดูแลทหารที่พิการจากการสู้รบอีกด้วย การ แต่งงานของสาวโสดบริสุทธิ์กับทหารพิการเปรียบได้กับวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ไม่แพ้การออกสมรภูมิ เอง ดังที่ปรากฏในจูลสารนารีปฏิวัติกัมพูชา(เปลี่ยนชื่อจากจูลสารนารีรัฐธานีพนมเปญ) ได้กล่าวยก ย่องนางสาวอิม สามี ยูวาริอายุ ๑๖ ปีที่ยินดีแต่งงานกับยุทธชนแห่ง ๓ ซึ่งพิการขาข้างหนึ่งจาก การสู้รบกับกลุ่มเขมรแดง บทความนี้ใช้ชื่อว่า “พิการเพื่อชาติเป็นเรื่องสูงส่งยิ่งนัก” ซึ่งผู้เขียน

¹⁹² เสง สาดูล. “ความตั้งมั่นอุทิศสําพยายามของผู้หญิงนวน เสง,” จูลสารนารีรัฐธานีพนมเปญ ฉบับ พิเศษ (มกรา ๑๙๗๖): ๕, ๒๒.

รายงานว่าคัดมาจากทรศนะของนางสาวอิมที่มีต่อทหารที่พิการ¹⁹³ ประชากรสตรีอย่างนางสาวอิม จึงเป็นประชากรตัวอย่างอีกภาพหนึ่งที่รัฐเลือกสรรเสริญเป็นพิเศษเพราะหมายถึงการลดภาระในการดูแลประชากรที่บาดเจ็บที่รัฐไร้กำลังในการดูแลอย่างทั่วถึง

กระบวนการสำคัญอีกประการหนึ่งที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างภาพสตรีในอุดมคติคือการฟื้นฟูแบบเรียนและบรรจุบาบสุริลงในหลักสูตรการเรียนและจัดประกวดวรรณกรรม ครั้งนี้การคัดเลือกแบบเรียนและการสร้างสรรค์ตำราเรียนของกระทรวงศึกษาธิการของรัฐบาลเฮงสัมรินได้เลือกวรรณกรรมประเภทจบบาบมาบรรจุลงในแบบเรียน นอกจากนี้ก็เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทนิทานพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้านและนวนิยายการเมืองในยุค ๑๙๕๐ ของอิม ธก จำนวน ๓ เล่ม (Im Thok) ซึ่งเน้นการต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างชาวนาและกรรมกรกับนายทุน ชนชั้นกลางและพวกศักดินา เพราะวรรณกรรมเหล่านี้มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับอุดมการณ์และวัตถุประสงค์ทางการเมืองแนวสังคมนิยมของรัฐบาลที่ระบุอย่างชัดเจนว่า ศิลปะ วัฒนธรรม และวรรณกรรม ต้องปลูกฝังจิตวิญญาณแห่งการปฏิวัติให้ประชาชน สร้างกระแสสำนึกในการรักษาฟื้นฟูเอกลักษณ์ในทางวัฒนธรรมโดยอนุรักษ์ศิลปะประจำชาติและเอกลักษณ์ของชนกลุ่มน้อย สร้างพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมในเชิงสังคมนิยม และประสมกลมกลืนด้านศิลปวัฒนธรรมกับชาติอื่น ๆ ในโลก¹⁹⁴

แต่น่าสังเกตว่าเหตุใดวรรณคดีประเภทจบบาบที่ดูไม่สอดคล้องกับเหตุผลดังกล่าวเท่าใดนัก กลับได้รับการคัดเลือก รวมทั้งประเทศเวียดนามที่ควบคุมและให้คำปรึกษารัฐบาลกัมพูชาอย่างใกล้ชิดก็ไม่สนับสนุนศาสนาพุทธ ในขณะที่ทราบกันดีอยู่แล้วแนวคิดในศาสนาพุทธคือเสาหลักด้านเนื้อหาในวรรณกรรมประเภทนี้ การกลับมาของวรรณคดีประเภทจบบาบทั้ง ๆ ที่ดูแย้งกับแนวทางของรัฐบาลจึงเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจหลายประการ ประการแรกคือสิ่งที่เกิดขึ้นทุกครั้งไม่ว่าอุดมการณ์ของรัฐบาลกัมพูชาจะเป็นแบบใดก็ตามคือ จบบาบมักเป็นประเภทวรรณกรรมที่รัฐเลือกให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก ๆ เสมอ อย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยที่ฝรั่งเศสเข้ามาอารักขาและปกครองและตัดสินใจพัฒนาสตรีกัมพูชาให้เป็นอารยะและต่อเนื่องมาทุกรัฐ(ยกเว้นเขมรแดง) การที่จบบาบโดยเฉพาะจบบาบสุริได้หวนกลับคืนสู่สังคมกัมพูชาเป็นสิ่งที่ตอกย้ำให้เห็นว่า บทบาทด้าน moral code ของวรรณกรรมประเภทนี้ต่อสังคมได้หยั่งรากลึกในจิตใจของชาวกัมพูชามาเป็นเวลานาน ความน่าสนใจประการต่อมาคือ ไม่ว่าอุดมการณ์ของสังคมจะเป็นรูปแบบใด สตรีคือประชากรที่รัฐเข้ามาควบคุมอย่างไม่คลาดสายตาเสมอ เพราะภารกิจของสตรีที่รัฐมอบให้นั้นหมายถึงการสืบเผ่าพันธุ์ของชนชาติ การยืนยันถึงอัตลักษณ์ทางชนชาติโดยมีสตรีเป็นหัวใจสำคัญ

¹⁹³ แกม บุญณา, “พิการเพราะชาติเป็นเรื่องสูงส่งยิ่งนัก,” *จุลสารนารีปฏิวัติกัมพูชา* ๖ (๑๙๘๗): ๓๑-๓๒.

¹⁹⁴ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” pp. 298-299.

ในการปกป้องพรหมแดนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมกัมพูชาเอาไว้ แนวคิดกุลสตรีที่ถูกสกัดอย่างเข้มขันจนเป็นอุปสรรคจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยในการควบคุมสตรีให้อยู่ในแนวทางที่รัฐต้องการ

นอกจากนี้ ความตั้งใจในการฟื้นฟูกิจกรรมทางวรรณศิลป์และวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ทำให้รัฐบาลตั้งกระทรวงข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมขึ้นเพื่อเป็นองค์กรหลักที่รับผิดชอบด้านการจัดพิมพ์หนังสือ โดยมีนักเขียนรุ่นเก่าที่รอดพ้นจากการสังหารของเขมรแดงเป็นตัวจักรสำคัญ กระทรวงนี้จัดตั้งสำนักพิมพ์วัฒนธรรมจัดพิมพ์ผลงานเช่น นวนิยาย การศึกษาด้านวรรณกรรมกัมพูชา นิทานพื้นบ้านกัมพูชา แนวนิยายที่ดีพิมพ์ในช่วงรัฐบาลเอง สัมรินก็เช่นเดียวกับสื่อชนิดอื่น ๆ ที่ต้องสนองตอบนโยบายและเป็นกระบอกเสียงให้รัฐบาล โจมตีกัมพูชา กลุ่มอื่น ๆ จึงจะได้รับการตีพิมพ์ ดังนั้น รัฐจะใช้สิ่งพิมพ์เหล่านี้ด้วยวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนคือเพื่อให้ประชาชนเข้าใจนโยบายและสนับสนุนการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในการเสริมสร้างความปลอดภัยและการสร้างชาติขึ้นมาใหม่ เนื้อหาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับรัฐบาลจะถูกห้ามอย่างเด็ดขาด แก่นเรื่องที่ปรากฏเสมอคือความทุกข์ทรมานของชาวกัมพูชาในยุคพล พต วิจารณ์ที่กล้าหาญของทหารในกองทัพปฏิวัติที่ต่อสู้กับกลุ่มเขมรแดงและกลุ่มต่อต้าน และสัมพันธภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มประเทศอินโดจีน เมื่อเป็นดังนี้ แม้จะมีความต้องการนวนิยายที่ไม่ได้มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิวัติหรือนวนิยายแนวการเมืองสูงมาก แต่หนทางที่นวนิยายเหล่านั้นได้รับการเผยแพร่มีเพียงทางเดียวคือการคัดลอกต้นฉบับด้วยลายมือเท่านั้น¹⁹⁵

๓.๕.๑ แนวคิดกุลสตรีในวรรณกรรมสมัยหลังเขมรแดง

หลังสมัยเขมรแดง กิจกรรมฟื้นฟูวรรณกรรมเป็นกิจกรรมหนึ่งที่รัฐให้ความสำคัญและดำเนินนโยบายหลายประการเพื่อคืนชีวิตให้กับวรรณกรรมที่ถูกเผาทำลายไปเป็นจำนวนมากให้กลับคืนสู่สังคมเขมรอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม น่าสนใจว่าจากการสัมภาษณ์นักเขียนหญิงสองท่านที่ผ่านชีวิตสมัยเขมรแดงมาคือ เม่า ลำฉางและ บิล วัฒนารักษ์ต่างให้ข้อมูลตรงกันคือ ในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๘๐ นวนิยายที่คัดลอกด้วยลายมือซึ่งเสนอเนื้อหาที่ไม่ใช่แนวสังคมนิยม อาทิ เรื่องรักใคร่ เรื่องลึกลับตื่นเต้น เรื่องสืบสวนสอบสวน ฯลฯ กลับเติบโตอย่างมากในยุคนี้ ทั้ง ๆ ที่บรรยากาศการกวาดจับและริบหนังสือที่มีเนื้อหาขัดกับที่รัฐบาลกำหนดเป็นไปอย่างเข้มงวด และสถานะของนวนิยายเหล่านี้เป็นได้แค่เพียงวรรณกรรมใต้ดินที่ผิดกฎหมาย แต่กลับมีนักเขียนที่ผลิตนวนิยายแนวรักป้อนตลาดหนังสือเช่ามากมายเช่น *นักเขียนมือทองเรื่องรัก* (นามแฝงของบิล

¹⁹⁵ Ibid, p. 308.

วันฉัตรรัชช) *กระต่าย* (นามแฝงมา สำนาง) *ปูแคนไกล* *ประกายพริก* *ปูนา* *ไก่ป่า* ฯลฯ¹⁹⁶ ความนิยมนวนิยายใต้ดิน โดยเฉพาะผลงานของนักประพันธ์กระต่ายหรือมา สำนางที่ผลิตงานออกสู่ตลาดมากกว่านักเขียนท่านอื่น ๆ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าคนกัมพูชามีความกระหายต่อการอ่านเรื่องบันเทิงใจเพื่อผ่อนคลายความเครียดอย่างสูงแล้ว ยังกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนการคืนชีพของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมได้อีกประการหนึ่งด้วย ชาวกัมพูชาที่รู้สึกขัดแย้งอย่างรุนแรงกับความเข้มแข็งห้าวหาญของยุวนารีสมัยเขมรแดงซึ่งหมายถึง “ความไม่เป็นกัมพูชา” ต่างถามหานวนิยายลายมือของนักประพันธ์กระต่าย เพราะตัวละครสตรีในนวนิยายของเธอมิได้ลักษณะที่ถอดแบบมาจากแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมทุกประการทั้งในตัวของเธอเอง(สุริศรบุลกุลขันธ์)และนางอิจฉา (สุริศาคัลกุลขันธ์) ความดีเพียบพร้อมของนางเอกทำให้เธอฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ ในชีวิตได้สำเร็จและได้ครองรักกับพระเอกอย่างมีความสุขเป็นสิ่งที่สบรสนิยมคนอ่านในขณะนั้นเป็นอย่างมาก และปรากฏการณ์ดังกล่าวก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของแนวคิดกุลสตรีที่ฝังรากลึกในจิตใจของคนในสังคมกัมพูชาและพร้อมที่จะกลับคืนสู่การรับรู้ของคนในสังคมได้ทุกเมื่อ เพียงแค่มีช่องทางให้แนวคิดนี้มีโอกาสสื่อสารกับคนในสังคมเท่านั้น

ควบคู่กับการคืนชีพของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมในวรรณกรรมใต้ดิน ปลายทศวรรษที่ ๑๕๘๐ จะเห็นภาพของกุลสตรีที่อุทิศตนเพื่อปกป้องชาติปรากฏในวรรณกรรมที่ได้รับการยอมรับจากรัฐ กล่าวคือในปี ค.ศ. ๑๕๘๕ มีการจัดประกวดวรรณกรรมเพื่อฉลองครบรอบวันชาติ ๑๐ ปีหลังปลดปล่อยจากเขมรแดง นวนิยายที่ได้รับรางวัลชนะเลิศและรางวัลรองชนะเลิศคือผลงานของ ปิล วันฉัตรรัชชเรื่อง *คืนแรมผ่านฝัน* ไปแล้ว และขอบฟ้าใหม่แห่งความหวัง ตัวละครสตรีทั้งมารดาพระเอกและนางเอกเหมือนกับภาพสตรีตัวอย่างที่ปรากฏในจุลสารของนารีปฏิวัติรัฐธานีพนมเปญและนารีปฏิวัติกัมพูชาอย่างไม่ผิดเพี้ยน มารดาของบุรีได้รับการยกย่องสรรเสริญอย่างมากที่มีความรักชาติอย่างไม่เห็นแก่ตัว และสนับสนุนให้บุตรชายไปเป็นทหารร่วมรบอยู่แนวหน้า ส่วนนางเอกอย่างมาลดีก็คือภาพของประชากรสตรีตัวอย่างที่มาปรากฏในวรรณกรรมนั่นเอง เธอทำงานหนักอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยทั้งเลี้ยงหมูและทำขนมเงินขาย เพื่อเพิ่มพูนรายได้ตามนโยบายที่พรรคได้วางไว้ และเจียดเวลาว่างมาดูแลมารดาของคนที่เธอรัก คุณสมบัติของมาลดีคือความเป็นแม่บ้านแม่เรือนตามแบบกุลสตรีแนวขนบ เมื่อรวมกับการมีจิตใจที่อดทนมุ่งมั่นในการทำงานหนักโดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเจริญให้กับชาติ ไม่ยอมอ่อนข้อให้กับการหากินแบบทจริตคิดกฎหมาย และยังมีแรงในความรักที่มอบให้กับบุรี ชายที่เธอเทิดทูนเพราะเขาเป็นบุรุษที่อุทิศตนรับใช้ชาติ มาลดีจึงเป็นภาพของกุลสตรีอีกรูปแบบหนึ่งคือกุลสตรีที่ยังมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือนแต่โดดเด่นด้านอุดมการณ์ในการร่วมสร้างชาติอย่างชัดเจน ภารกิจที่รัฐมอบหมายให้สตรี

¹⁹⁶ สัมภาษณ์ ปิล วันฉัตรรัชช, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๕.

ทำทั้งการเกษตร การเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้ การเป็นแรงงานหลักในการดูแลคนชรา และการดูแลเหล่าทหารจากสมรภูมิต่างๆ ทุกสิ่งปรากฏในตัวมาลดี และปัด วัฒนารักษ์ก็คือนักเขียนที่เฝ้ากำเนิดนางเอกประเภทกุลสตรีผู้มีอุดมการณ์เพื่อสังคมและประเทศชาติ ในแง่นี้มาลดีคือตัวแทนของสตรีเรือนหมื่นเรือนแสนทั่วประเทศที่รัฐให้การยอมรับว่ามีบทบาทสำคัญในการสร้างชาติไม่แพ้บุรุษ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นให้สตรีประจักษ์ในคุณค่าของตนเองที่มากกว่าการมีบทบาทในบ้านเท่านั้น

๓.๖ แนวคิดกุลสตรีกับการพัฒนาสตรีหลังอินแทก UNTAC

๓.๖.๑ ภูมิหลังทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม

สาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา (People's Republic of Kampuchea [PRK]) เปลี่ยนชื่อตัวเองใหม่เป็นรัฐกัมพูชา (State of Cambodia) ในช่วงต้นปี ค.ศ. ๑๙๙๕ หลังจากนั้นประมาณปลายปีเดียวกัน เวียดนามก็ยอมถอนกองกำลังทหารออกไปจากรัฐกัมพูชา สาเหตุที่เวียดนามยอมถอนกำลังทหารเพราะสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาเริ่มพึ่งตนเองได้มากขึ้น นอกจากนี้ วิกฤตที่เกิดขึ้นในสหภาพสาธารณรัฐสังคมนิยมโซเวียตและกลุ่มยุโรปตะวันออกในปี ค.ศ. ๑๙๘๕ ทำให้ประเทศเหล่านี้ลดความช่วยเหลือทั้งเวียดนามและกัมพูชาอย่างเห็นได้ชัด เหตุผลอีกประการหนึ่งคือเวียดนามเองก็เริ่มรู้สึกว่าการยึดครองกัมพูชาเป็นการเสียค่าใช้จ่ายที่แพงเกินไป¹⁹⁷ สิ่งตามมาหลังการถอนกำลังทหารของเวียดนามคือสภาพลักษณะของสาธารณรัฐกัมพูชาที่เปลี่ยนมาเป็นรัฐกัมพูชาดีขึ้นในสายตาของนานาชาติ รัฐกัมพูชาได้ประกาศการปฏิรูปชุดใหญ่ นโยบายบริหารประเทศแบบสังคมนิยมเสื่อมความนิยมลงและค่อย ๆ เสื่อมสลายไปโดยเห็นได้จากการสลายตัวของกลุ่มสามัคคีและแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วม มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติของกัมพูชา มีการออกกฎหมายใหม่ๆ อนุญาตให้ชาวนายกสิทธิ์ในที่ดินให้แก่บุตรหลานได้ รวมทั้งให้ประชาชนทั่วไปมีสิทธิ์ในที่ดินและสามารถซื้อและขายอสังหาริมทรัพย์ได้ มีการยกเลิกการลงโทษประหารชีวิตเพื่อสนองตอบกระแสด้านสิทธิมนุษยชน การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือประเทศกัมพูชาเปิดประเทศสู่ระบบตลาดเสรีและเปิดตัวเองออกสู่สายตาชาวโลก

หลังจากที่กัมพูชาซึ่งถูกนานาชาติโดดเดี่ยวมาเป็นเวลาถึง ๑๕ ปีเปิดประเทศตัวเอง ความทรุดโทรมของกัมพูชาก็ปรากฏชัดแก่สายตาชาวโลก จากสถานะประเทศที่ยากจนที่สุดในเอเชีย และจากภาวะล่มสลายทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากสงครามที่ยาวนาน ทำให้นานาชาติเข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือแก่กัมพูชา ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่เริ่มเห็นชัดในต้นทศวรรษที่ ๑๙๙๐ ทั้งระบอบการปกครองที่เดินไปสู่ความเป็น

¹⁹⁷ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, หน้า ๓๗๑-๓๗๒.

ประชาธิปไตย ระบบเศรษฐกิจจากสังคมนิยมเป็นระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี และสภาพสังคมที่แปรเปลี่ยนไปสู่ทิศทางของการค้าโดยเฉพาะการค้าในตลาดมืด การบริโภคและการเก็งกำไร ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อประชากรของประเทศทั้งในด้านบวกและลบ แต่ดูเหมือนว่าชนชั้นกลางกลุ่มใหม่ที่เติบโตพร้อมการขยายตัวของเศรษฐกิจและเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอำนาจอยู่ในมือทุกระดับจะเป็นผู้ได้รับประโยชน์มากกว่าประชาชนทั่วไปซึ่งเป็นชาวไร่ชาวนา ชนกลุ่มนี้สะสมความมั่งคั่งให้ตนเองจากการใช้อำนาจที่มีในมืออำนวยประโยชน์ด้วยการเข้าสู่ธุรกิจการค้ากับบริษัทต่างชาติอย่างลับ ๆ และมีวิถีชีวิตที่มั่งคั่งขึ้น รวมทั้งมีพฤติกรรมที่น่ารังเกียจจากการใช้เงินและอำนาจ และการแสดงออกตามที่สาธารณะเช่นภัตตาคารหรือคลับบาร์มากขึ้นด้วย¹⁹⁸ ในขณะที่กลุ่มชาวไร่ชาวนาและประชาชนทั่วไปซึ่งไร้ทั้งทุนและอำนาจในการต่อรองอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ ใน ค.ศ. ๑๙๕๑ ชาวชนบทยากจนลง อัตราการเกิดและอัตราการตายของทารกแรกเกิดสูงสุดแห่งหนึ่งของโลก ประชาชนอยู่ในภาวะเจ็บป่วยเรื้อรัง ขาดสารอาหาร ยังคงมีอาการทางจิตสืบเนื่องจากบาดแผลความเจ็บปวดที่เกิดในทศวรรษที่ ๑๙๗๐ กลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงและการกระจายโอกาสที่ไม่เท่าเทียมในกัมพูชาคือกลุ่มสตรีและเด็ก กลุ่มนี้จะไร้พลังในการต่อรองมากที่สุดแต่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของระบบตลาดมืดในกัมพูชาอย่างรุนแรงที่สุด

อย่างไรก็ตาม สงครามกลางเมืองในกัมพูชาที่ดำเนินมาอย่างยืดเยื้อเริ่มมีทิศทางยุติลงได้เมื่อสหประชาชาติประกาศหยุดหนุนหลังผู้แทนรัฐบาลผสมกัมพูชาประชาธิปไตย (ฝ่ายเขมรแดง) ในสหประชาชาติในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ตามมาด้วยท่าทีของจีนที่ลดการให้อุปถัมภ์กับระบอบกัมพูชาประชาธิปไตย ทำให้ดังกล่าวนำไปสู่การประชุมสันติภาพนานาชาติว่าด้วยกัมพูชาในปี ค.ศ. ๑๙๕๑ ที่กรุงปารีส และตามข้อตกลงที่กรุงปารีสจะมีการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวที่กรุงพนมเปญโดยมีองค์การบริหารชั่วคราวของสหประชาชาติหรืออันแทก (United Nations Transitional Authority in Cambodia [UNTAC]) เป็นผู้เข้าไปดำเนินการดูแลการปลดอาวุธกองทหารกัมพูชาทั้งหมดทุกฝ่าย ส่งกลับผู้อพยพกว่าสามแสนคนจากประเทศไทยและจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป เพื่อให้บรรดาคือข้อตกลงดังกล่าว สหประชาชาติต้องระดมกำลังทหารจากกองกำลังนานาชาติถึง ๑๓,๐๐๐ คน และพลเรือนกว่า ๗,๐๐๐ คน เข้าไปพำนักในกัมพูชาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๒ อันแทกสามารถจัดการเลือกตั้งทั่วไปได้ในปี ค.ศ. ๑๙๕๓ ผลการเลือกตั้งพรรคพุนชินเปคนำโดยเจ้านโรดมรณฤทธิ์ชนะพรรคประชาชนกัมพูชาซึ่งเป็นพรรครัฐบาลอยู่ด้วยคะแนนเสียงเจ็ดที่นั่ง แต่ลงท้ายด้วยการจัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้น โดยมีนายกรัฐมนตรีร่วมสองคนคือเจ้านโรดม รณฤทธิ์และนายฮุน เซน มีการร่างรัฐธรรมนูญตามมาด้วยการรื้อฟื้นระบบการปกครองแบบกษัตริย์อีกครั้ง มีการกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าสีหนุกลับสู่ราชบัลลังก์¹⁹⁹ สมเด็จพระเจ้าสีหนุได้ลงพระนามาภิไธยในรัฐธรรมนูญซึ่ง

¹⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๒-๓๗๓.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๖-๓๗๘.

กำหนดให้กัมพูชามีการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข กัมพูชาได้ชื่อใหม่ว่าราชอาณาจักรกัมพูชา (Kingdom of Cambodia)

๑.๖.๒ แนวคิดกลยุทธ์กับการพัฒนาสตรีหลังค.ศ. ๑๙๙๑

การเข้ามาของกลุ่มอันแทก (UNTAC) หมายถึงเม็ดเงินจำนวนมหาศาลจากต่างชาติที่ไหลเข้าสู่ประเทศกัมพูชาชั่วข้ามคืน หมายถึงธุรกิจบ้านเช่า รถยนต์ การค้าและการบริการทั้งหลาย เช่น โรงแรม ร้านอาหาร ร้านค้า ฯลฯ ที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วและยังหมายถึงตลาดการค้าประเวณีที่ขยายตัวขึ้นอย่างมากด้วย กล่าวกันว่าก่อนปีที่อันแทกจะเข้ามานั้นทั้งประเทศมีโสเภณีเพียง ๑,๐๐๐ คน แต่จำนวนตัวเลขขยายเป็น ๒๐,๐๐๐ คนนับจากปี ค.ศ. ๑๙๙๒²⁰⁰ และขยายตัวมาโดยตลอดจนโสเภณีและการค้ามนุษย์เพื่อขายบริการทางเพศกลายเป็นปัญหาสังคมที่สำคัญของกัมพูชาในปัจจุบัน พนมเปญกลายเป็นเมืองแห่งความหวังที่ชาวกัมพูชาที่ไร้หนทางทำกินทั้งหลายอพยพย้ายถิ่นเข้ามา หลังจากนั้นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติก็หลั่งไหลเข้ามาพร้อมกับโครงการช่วยเหลือกัมพูชาในด้านต่าง ๆ และสตรีคือกลุ่มเป้าหมายหลักของการให้ความช่วยเหลือ แต่เมื่อดำเนินงานไปได้สักระยะหนึ่งก็พบว่าสิ่งหนึ่งที่เป็นอุปสรรคกับการทำงานเชิงพัฒนานี้คือ การขาดความเข้าใจภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่กำกับชีวิตสตรีเหล่านี้อยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดกลยุทธ์ที่ยังมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพของสตรีกัมพูชาและต่อทัศนคติของสังคมกัมพูชาทั่วไป

จากรายงานขององค์การสหประชาชาติในกัมพูชา หลังเปิดตลาดเสรีแล้ว สตรีมีบทบาทสำคัญในภาคเศรษฐกิจและสังคมพลเรือน ประมาณการว่าร้อยละ ๕๑ ของกลุ่มผู้ใช้แรงงานเป็นสตรี มากกว่าหนึ่งในสี่ของประชากรของประเทศเป็นหัวหน้าครอบครัว มากกว่าร้อยละ ๕๐ คือแรงงานในภาคการเกษตรและประมง และสูงถึงร้อยละ ๙๐ เป็นแรงงานหลักในอุตสาหกรรมสิ่งทอ นอกจากนี้สตรียังมีบทบาทสำคัญในธุรกิจรายย่อยและจากการค้าขายในตลาดเกือบทั้งหมด แต่การที่เศรษฐกิจระดับพื้นฐานของประเทศส่วนใหญ่อยู่ในมือสตรีไม่ได้หมายถึงอำนาจในการกำหนดและต่อรองของสตรีจะสูงตามไปด้วย ในทางตรงกันข้าม สตรีกัมพูชาส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับสภาพกดดันจากการถูกกีดกันและเลือกปฏิบัติในตลาดแรงงาน ได้รับค่าแรงต่ำกว่าบุรุษถึงร้อยละ ๓๐-๔๐ อันเป็นผลมาจากช่องว่างด้านการศึกษาที่บุรุษเป็นฝ่ายได้เปรียบเพราะมีอัตราการรู้หนังสือที่สูงกว่า²⁰¹ นอกจากนี้จะจำกัดโอกาสในการจ้างงานและได้ค่าจ้างที่ไม่เท่าเทียมกับบุรุษแล้ว ความไม่รู้หนังสือของสตรียังเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศในหลาย ๆ ด้าน เช่นทำให้สตรีขาดโอกาส

²⁰⁰ Petre Santry, "When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change," p. 149.

²⁰¹ Satwant Kaur, **Partners for the Advancement of Women** (Phnom Penh: United Nations, 2000), p

ในการพัฒนาตนเองเพื่อปรับปรุงทักษะการทำงาน ทั้งการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การแปรรูปผลผลิต การติดต่อประสานงานเพื่อนำผลผลิตออกจำหน่าย การเข้าถึงแหล่งทุนและแหล่งความรู้ เพื่อขยายฐานการผลิต เป็นต้น หรือในงานอื่น ๆ เช่นการค้า การบริการ งานในหน่วยงานภาครัฐ และเอกชน งานเหล่านี้ก็ใช้การศึกษาเป็นเกณฑ์คัดเลือกคนเข้าทำงาน และผู้ได้รับคัดเลือกคือบุรุษที่มีโอกาสศึกษา ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการขาดความเชื่อมั่นในตนเองเมื่อต้องเผชิญกับการแข่งขันและต่อรองกับบุรุษ ซึ่งตามคำสอนตามขนบประเพณีแล้ว สตรีมักถูกสอนให้เชื่อฟังและยอมรับในสถานะที่ถูกกำหนดให้ต่ำกว่าบุรุษเสมอ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สตรีมีอัตราการรู้หนังสือที่ต่ำกว่าบุรุษคือความเชื่อตามขนบประเพณีของคนทั้งสังคมที่เห็นพ้องว่า บุรุษควรได้เรียนหนังสือมากกว่าสตรีเพราะบุรุษเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวในขณะที่สตรีต้องดูแลบ้านตามมาตรฐานของจวบาสตรี เด็กหญิงหมดโอกาสเดินทางไปเรียนไกล ๆ เพราะการอยู่ไกลบ้านหมายถึงการทำให้ครอบครัวเสื่อมเสียชื่อเสียงโดยอัตโนมัติ และเด็กหญิงไม่สมควรเรียนหนังสือมาก ๆ เพราะอาจทำให้เธอเขียนจดหมายรักกับบุรุษได้ง่าย²⁰² นอกจากนี้เรื่องการขาดโอกาสทางการศึกษา สตรียังเผชิญกับความเครียดในเรื่องต่าง ๆ เช่น ต้องแบกรับปัญหาเรื่องการผลิตประชากรและเกี่ยวกับการเสียชีวิตขณะคลอดลูกเพราะระบบสาธารณสุขยังอยู่ในระดับต่ำกว่ามาตรฐาน²⁰³ ความเสี่ยงดังกล่าวเกิดจากการขาดความรู้ในเรื่องการคุมกำเนิด การต้องปฏิบัติภารกิจผลิตประชากรตามความคาดหวังของสังคม และสตรีส่วนใหญ่ยังยึดถือคำสอนในจวบาสตรีฉบับพระองค์ด้วงที่ต้องพร้อมตอบสนองความต้องการของสามี ยิ่งไปกว่านั้น สภาพสังคมที่สตรีมีมากกว่าบุรุษทำให้บุรุษมีภรรยาหลายคน สตรีบางกลุ่มจึงต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้มีสามีอยู่กับตนซึ่งหมายถึงการยินยอมตามความต้องการของสามีทุกประการ สตรียังต้องปฏิบัติหน้าที่แม่บ้านแม่เรือนที่ต้องดูแลสมาชิกทุกคนในครอบครัวตามคำสอนของจวบาสตรีฉบับหมื่นไ้ม ทำให้สตรีส่วนใหญ่ต้องทำงานหนักทั้งงานบ้านและงานหารายได้จนทำให้การเข้าร่วมฝึกอบรมพัฒนาความรู้และทักษะต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เหล่านี้คือตัวอย่างของวิธีปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีที่กลายมาเป็นเงื่อนไขจำกัดการพัฒนาของสตรีกัมพูชาและเป็นประเด็นที่องค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มต่าง ๆ ต้องให้ความสนใจ

คุณภาพของประชากรที่ต้องมีความรู้และทักษะเป็นสิ่งที่ประเทศกัมพูชาต้องการอย่างยิ่งขาดสำหรับรับมือกับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ทั้งความรู้และทักษะเป็นสิ่งที่ประชากรสตรีกัมพูชาขาดอย่างยิ่ง องค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติทั้งหลายเล็งเห็นว่าต้องสนับสนุนให้สตรีกัมพูชาได้รับโอกาสทางการศึกษาทั้งในระยะสั้นคือการฝึกอบรมความรู้

²⁰² Edward B Fiske, **Using Both Hands: Women and Education in Cambodia** (Manila: Asian Development Bank, 1995), pp. 22-23.

²⁰³ Satwant Kaur, **Partners for the Advancement of Women**, p. 3.

ความชำนาญเฉพาะทาง และในระยะยาวคือการได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกับบุรุษ และสิ่งแรกที่ต้องทำคือการทำความเข้าใจกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่กำกับชีวิตสตรีกัมพูชาอยู่ก่อนหน้าปี ค.ศ. ๑๙๕๕ มีงานศึกษานำร่องเพียงไม่กี่ชิ้นที่ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องเพศสภาพที่มีผลต่อการเข้าใจสังคมกัมพูชา เช่นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของจูดี เลดเจอร์วูด (Judy Ledgerwood) เรื่อง **Changing Khmer Conceptions of Gender : Women Stories and the Social Order** วิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าในสังคมที่มีลำดับชั้นอย่างสังคมกัมพูชานั้น เพศสภาพ (gender) มีผลอย่างยิ่งต่อสถานะของสตรีกัมพูชา และกลไกของเพศสภาพที่กำกับชีวิตสตรีอยู่นั้นทำงานภายใต้เงื่อนไขใดและสภาพของสตรีกัมพูชาที่ตกเป็นรองบุรุษตลอดเวลาอันเกิดขึ้นได้อย่างไร²⁰⁴ งานอีกชิ้นหนึ่งเป็นของ Brigitte Sonnois จากองค์กร Redd Barna-Cambodia ซึ่งสำรวจสภาพทั่วไปของสตรีกัมพูชาอย่างรอบด้าน และให้ความสำคัญกับภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของสตรีกัมพูชาทั้งบทบาทในครัวเรือน ในสังคม ในภาครัฐ ในมิติทางเศรษฐกิจ ทั้งภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม การศึกษา การเข้าถึงบริการสาธารณสุข การผลิตประชากรและการคุมกำเนิดของสตรี การใช้เวลาของสตรี ฯลฯ การวิเคราะห์แต่ละส่วนชี้ให้เห็นว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้สตรีประสบปัญหานั้นคือการอยู่ในกรอบของแนวคิดกุลสตรีตามขนบประเพณีที่สังคมคาดหวังในขณะที่สภาพสังคมปัจจุบันก็เรียกร้องให้สตรีต้องออกมาทำงานนอกบ้านมากขึ้นเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ข้อเสนอของงานชิ้นนี้คือการทำความเข้าใจกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรมเพื่อออกแบบโครงการให้สอดคล้องกับสถานะที่เป็นจริงของสตรีกัมพูชา²⁰⁵ งานเหล่านี้จะกลายเป็นต้นแบบให้องค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ตระหนักถึงภูมิหลังทางวัฒนธรรมเหล่านี้และนำไปเป็นข้อมูลเพื่อวางแผน โครงการพัฒนาให้เหมาะสมกับความจำเป็นของสตรีต่อไป

การตื่นตัวเรื่องสิทธิมนุษยชนทำให้สิทธิสตรีได้รับความสนใจตามมาอย่างกระชั้นชิด สภาพของสังคมกัมพูชาที่สัดส่วนประชากรสตรีมากกว่าบุรุษยิ่งทำให้นานาชาติเร่งเสริมความรู้เรื่องเพศสภาพทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค และพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาอย่างเท่าเทียมทั้งในบุรุษและสตรี ผลของการผลักดันความรู้ดังกล่าวปรากฏในนโยบายระดับประเทศเช่น การรับประกันสิทธิสตรีในหลายมิติในรูปของกฎหมาย เช่น ในปี ค.ศ. ๑๙๕๑ รัฐบาลเซ็นลงนามในปฏิญญาสากลว่าด้วยการกำจัดความแบ่งแยกและกีดกันสตรีทุกรูปแบบ ในรัฐธรรมนูญกล่าวว่าเป็นปี ค.ศ. ๑๙๕๒ รัฐบาลจะจัดตั้งสำนักเลขาธิการว่าด้วยกิจการสตรี (Office of Secretary of State for Women's Affairs [SSWA]) เพื่อส่งเสริมสิทธิสตรีและลดการใช้ความรุนแรงในครอบครัว มาตรา ๒๓ รัฐจะตรากฎหมายประกันความเท่าเทียมทั้งในบ้านและที่ทำงานแก่สตรี มาตรา ๖๒ ประกัน

²⁰⁴ Judy Ledgerwood, " Changing Khmer Conceptions of Gender : Women Stories and the Social Order," (Unpublished PhD Dissertation: Cornell University, 1990).

²⁰⁵ Brigitte Sonnois, consultant, **Women in Cambodia: Overview of the Situation and Suggestion for development Programms** (Phnom Penh: Redd Barna-Cambodia, 1990).

สิทธิด้านสุขภาพแก่ประชากรทุกคน มาตรา ๒๕ ประชากรกัมพูชามีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการแบ่งแยกและกีดกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในการเลือกตั้งอย่างเท่าเทียม นอกจากนี้รัฐธรรมนูญยังประกันสิทธิของประชากรอย่างเท่าเทียมว่าจะไม่มีการแบ่งแยกและกีดกัน ทั้งทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เพศ ศาสนา ภาษา ทรศนะทางการเมือง สถานะทางสังคม กำเนิด ทรัพย์สินและสถานภาพอื่นๆ สตรีได้รับสิทธิอย่างเท่าเทียมในด้านการศึกษาล่าเรียนและการสอน (มาตรา ๖๖) และความเท่าเทียมในการปรากฏต่อหน้าศาล (มาตรา ๓๗) อาจกล่าวได้ว่าในแง่ของการประกันสิทธิทางกฎหมายของสตรีนั้น กัมพูชาเป็นประเทศหนึ่งที่ก้าวหน้ามากในภูมิภาคเอเชีย อย่างไรก็ตาม ในระดับปฏิบัติการจริงในสังคม ผลการพัฒนาสถานภาพของสตรียังไม่เป็นที่น่าพอใจ เพราะแม้รัฐจะประกันสิทธิทางกฎหมายให้อย่างรอบด้าน แต่การบังคับใช้กฎหมายยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมายยังไม่หยั่งรากลึกในสังคมกัมพูชา สื่อที่ใช้เผยแพร่ความรู้ในเรื่องนี้ยังมีจำกัด เจ้าหน้าที่ในองค์กรพัฒนาเอกชนชาวตะวันตกยังขาดความเข้าใจทรศนะเกี่ยวกับกระบวนการแสวงหาความยุติธรรมของชาวกัมพูชาที่ต่างจากพวกตน อาทิ หากมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ชาวกัมพูชาไม่ชอบวิธีแสวงหาข้อยุติที่ต้องการเผชิญหน้ากับคู่อริ ชาวกัมพูชายังไม่วางใจเจ้าหน้าที่รัฐ แต่บุคคลที่ชาวกัมพูชาจะยึดเป็นที่พึ่งให้ไกล่เกลี่ยหรือตัดสินความขัดแย้งคือพระหรือผู้มีสถานภาพทางสังคมสูงเป็นที่ยอมรับในชุมชน²⁰⁶ ดังนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ในทศวรรษที่ ๑๙๙๐ กระบวนการพัฒนาสตรีจะยังไม่สัมฤทธิ์ผลในระดับที่น่าพอใจ แต่ก็กล่าวได้ว่าการรณรงค์เรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรีก็ทำให้สตรีสามารถเสนอความต้องการของตนเองและเข้าถึงช่องทางการพัฒนาศักยภาพของตนได้ทั้งโดยการเสนอเองโดยตรงและเสนอผ่านองค์กรทั้งหลาย แต่ไม่ว่าจะช่องทางใด แนวคิดกุลสตรีที่กำกับชีวิตสตรีกัมพูชามาอย่างยาวนานยังเป็นปัจจัยสำคัญที่คนทำงานพัฒนาทั้งหลายต้องให้ความสนใจอย่างไม่อาจละเลยได้ เพราะอิทธิพลของแนวคิดนี้ยังฝังรากลึกในสังคมกัมพูชาและครอบคลุมในทุกมิติที่เกี่ยวกับชีวิตของสตรีกัมพูชา โดยเฉพาะความคิดที่ว่า แนวคิดกุลสตรีคือสิ่งที่บ่งบอก “ความเป็นกัมพูชา” ยังเป็นสิ่งที่สตรีกัมพูชาทุกคนต้องยอมรับ ไม่ว่าพวกเขาจะเป็นสตรีจากชนชั้นใด อยู่ในสาขาอาชีพใด เป็นสตรีโสดหรือแต่งงานแล้ว เพราะเนื้อหาของแนวคิดนี้แทรกซึมไปอยู่ในทุกภาคส่วนของสังคม ไม่เว้นแม้แต่ในนวนิยายที่หลายคนมองในฐานะเป็นเพียงสิ่งบันเทิงใจ แต่ลึกลงไปภายใต้เนื้อหาก็ยังจะเห็นกลไกการทำงานที่แข็งแกร่งของแนวคิดกุลสตรีอยู่ ดังที่จะปรากฏในการศึกษานวนิยายของเมา สำณาง และปิล วัฒนารักษ์ในลำดับถัดไป

²⁰⁶ Petre Santry, “When Apsaras Smile” Women and Development in Cambodia 1990-2000:

๑.๖.๓ การฟื้นฟูสถาบันวรรณกรรมกับการนำเสนอแนวคิดกุลสตรี

การเข้ามาของอินเทอร์เน็ตตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ ส่งผลกระทบต่อสังคมกัมพูชาเกือบทุกด้าน ไม่เว้นแม้แต่ด้านวรรณกรรม ก่อนหน้านั้นในช่วงทศวรรษ ๑๙๘๐ การพิมพ์หนังสือเป็นเรื่องยาก เพราะนโยบายของรัฐบาลสังคมนิยมไม่อนุญาตให้ตีพิมพ์สิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาขัดกับแนวนโยบายของรัฐบาล อีกทั้งอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพิมพ์ทุกชนิดมีราคาแพง เมื่อกัมพูชาเริ่มเปิดประเทศและปรับเปลี่ยนตนเองสู่ระบบตลาดเสรี โรงพิมพ์เอกชนก็เริ่มเปิดดำเนินการและเปิดพื้นที่ให้กับนวนิยายที่ตีพิมพ์เป็นตอนๆ เริ่มมีเรื่องสั้นปรากฏในหนังสือพิมพ์และนิตยสารสตรี โดยมีนักเขียนสตรีอาทิ เมมา สำนางและ เม สน โสเชียรี ที่เขียนเรื่องสั้นลงนิตยสารเหล่านี้ บรรยากาศเหล่านี้ทำให้การสร้างงานวรรณกรรมคึกคักและสถานะของวรรณกรรมได้รับการยอมรับจากผู้อ่านในวงกว้างมากขึ้น²⁰⁷

หลังปี ค.ศ. ๑๙๙๓ สมาคมนักประพันธ์เขมรซึ่งเป็นสถาบันวรรณกรรมหลักก่อนยุคเขมรแดงก็ได้รับการก่อตั้งอีกครั้งหนึ่ง บทบาทสำคัญของสมาคมนักประพันธ์เขมรคือการจัดประกวดวรรณกรรมสองรางวัลคือ “รางวัลพระสีหนุราช” และรางวัล “๗ มกรา” ไกลรุ่ง อามระดิฐกล่าวว่า การประกวดรางวัลพระสีหนุราชครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๙๙๕ เป็นการประกวดที่มีความหมายกับพัฒนาการทางวรรณกรรมร่วมสมัยและกับนักเขียนสตรีมากเพราะนักเขียนสตรีเข้าร่วมส่งผลงานประกวดมากมายและผลงานก็ได้รับรางวัลด้วย นับเป็นครั้งแรกที่งานของพวกเขาผ่านการรับรองจากหน่วยงานในระดับสถาบัน ยิ่งไปกว่านั้น การชนะเลิศครั้งนี้เป็นสิ่งที่พลิกชีวิตนักเขียนสตรีในหลาย ๆ ทางไม่ว่าจะเป็นการได้รับการสนับสนุนด้านการเงิน หรือการทำงานเขียนของพวกเขาได้รับความสนใจจากมหาชนซึ่งจะนำไปสู่การตีพิมพ์ผลงาน อันเป็นหนทางที่ช่วยสร้างรายได้และนำชื่อเสียงมาให้พวกเขาอีกเป็นวงจรรุ่นนี้ต่อไป ป็ล วัฒนารักษ์และเมมา สำนาง นักเขียนสตรีเขมรที่มีชื่อเสียงและได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านมากที่สุดในปัจจุบันก็คือกรณีตัวอย่างอันดีของปรากฏการณ์นี้²⁰⁸

ป็ล วัฒนารักษ์เป็นนักเขียนที่ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่รัฐและเคยมีผลงานชนะการประกวดรางวัลระดับประเทศมาแล้วในช่วงปลายทศวรรษที่ ๑๙๘๐ ในขณะที่เดียวกันเธอก็เคยเขียนนวนิยายใต้ดินในช่วง ปีค.ศ. ๑๙๘๔-๑๙๘๘ แม้นวนิยายของป็ล วัฒนารักษ์จะเคยชนะการประกวดใน ค.ศ. ๑๙๘๕ แต่ก็เป็งานเขียนที่มีลักษณะเป็นกระบอกเสียงให้กับนโยบายสังคมนิยมของรัฐอย่างเห็นได้ชัด การตีพิมพ์ผลงานของเธอในช่วงนั้นเป็นไปตามเหตุผลทางการเมืองที่ต้องการกระจายผลงานที่เป็นกระบอกเสียงของรัฐให้ออกสู่มหาชนวงกว้างมากที่สุด ฉะนั้น

²⁰⁷ Klairung, Amratisha, “ The (re-) emergence of Cambodian women writers at home and abroad,” in Leakthina Chau –Pech Ollier and Tim Winter, eds. **Expressions of Cambodia : The politics of tradition, identity and change**, (London and New York: Routledge, 2006), p. 151.

²⁰⁸ Ibid., p. 152.

ชื่อเสียงที่ติดตัวป๊อปปูล่าในขณะนั้นจึงเป็นนักเขียนนวนิยายแนวชายของรัฐ ในขณะที่นวนิยายใต้ดินที่เธอสร้างสรรค์ประมาณ ๒๐-๓๐ เรื่องในช่วงเวลาประมาณ ๕ ปี เธอไม่ได้ใส่ชื่อคนเขียนหรือแม้แต่การตั้งนามปากกาออกไป เนื่องจากสถานะนวนิยายใต้ดินเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายในขณะนั้น และการที่ป๊อปปูล่า เป็นเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องทำหน้าที่กวาดจับนวนิยายเหล่านั้น โดยตรงก็ทำให้เธอไม่สามารถเปิดเผยตนเองในฐานะนักเขียนนวนิยายเหล่านั้นได้ ชื่อเสียงและผลงานที่ป๊อปปูล่า วัฒนารักษ์สร้างไว้ในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้สร้างชื่อได้เปรียบให้เธอในฐานะของนักเขียนนวนิยายมากนัก การชนะรางวัลวรรณกรรมในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ ในขณะที่ประเทศกัมพูชาเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของตัวเองทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองการปกครอง ความสนใจของผู้อ่านที่มีต่อนิยายย่อมเป็นความสนใจใหม่ ๆ ที่สอดคล้องไปกับบรรยากาศทางสังคมในช่วงนั้น ชื่อเสียงที่ป๊อปปูล่าได้รับในช่วงปีค.ศ. ๑๙๕๕ จึงเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อเธอในฐานะนักเขียนนวนิยาย เพราะหากผู้อ่านสนใจผลงาน นั้นหมายถึงรายได้ที่จะตามมาจากการพิมพ์หนังสือ

กรณีของเมา สำแดงเป็นสิ่งที่ต่างออกไป ในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ ซึ่งนวนิยายใต้ดินกำลังเฟื่องฟูอยู่นั้น เมา สำแดงสร้างชื่อเสียงจากการเขียนนวนิยายใต้ดินกว่าหนึ่งร้อยเรื่องตั้งแต่งตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๕๑-๑๙๕๗ ผู้อ่านรู้จักและติดตามผลงานของเธอในนามของนักประพันธ์กระต่าย แม้นักประพันธ์กระต่ายจะได้ชื่อว่าเป็นนักเขียนที่มีผู้อ่านติดตามผลงานมากที่สุด แต่ผลงานเหล่านั้นก็มีเพียงสถานะเป็นนวนิยายใต้ดินที่ผิดกฎหมาย เพราะเรื่องแนวพาฝัน เรื่องรัก เรื่องปัญหาครอบครัว หรือเรื่องสืบสวนสอบสวนเน้นความสนุกสนานตื่นเต้นเป็นแนวเรื่องที่รัฐบาลลงความเห็นว่าคืองานเขียนของพวกปฏิวัติสังคมนิยม ผลงานเหล่านี้จะไม่ได้รับการตีพิมพ์ วิถีเผยแพร่มีอยู่หนทางเดียวคือใช้คัดลอกจากต้นฉบับด้วยลายมือ ดังนั้นการชนะการประกวดรางวัลพระสิหนุราชที่จัดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๕๕ จึงเป็นสิ่งที่มีความหมายต่ออาชีพนักเขียนของเมา สำแดงอย่างมาก เพราะหมายถึงการที่ผลงานของเธอได้รับการยอมรับจากสถาบันซึ่งมีรัฐบาลเป็นผู้ให้การสนับสนุนอีกทีหนึ่ง รางวัลนำไปสู่ความสนใจของมหาชนวงกว้าง และทำให้ชื่อเสียงของเมา สำแดงเป็นที่รู้จักและผู้อ่านให้การยอมรับ ผลงานเรื่องคลื่นซัดทรายของเมา สำแดงที่ชนะเลิศจากการประกวดครั้งนั้น เป็นเรื่องแรกที่ได้รับการตีพิมพ์ในรูปของพ็อคเก็ตบุ๊ก หลังจากนั้นเมา สำแดงก็นำต้นฉบับนวนิยายใต้ดินของเธอที่เก็บรวบรวมไว้ขายให้กับโรงพิมพ์ซึ่งก็ค่อยๆทยอยตีพิมพ์และออกสู่ตลาดหนังสือในปัจจุบัน นวนิยายของเมา สำแดงเป็นนวนิยายที่เชิดชูแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตอย่างชัดเจน การที่ผลงานของเมา สำแดงไหลเวียนในตลาดหนังสือในปัจจุบันย่อมหมายความว่าแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตก็มีโอกาสไหลเวียนสู่ความรับรู้ของคนในสังคมเขมรอีกครั้งหนึ่ง ด้วยวิธีการที่ทันสมัยและกระจายไปในวงกว้างได้มากกว่าเดิม

สรุป

แนวคิดกกุลสตรีปรากฏตัวอย่างเด่นชัดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ไม่เคยสงบนิ่งของกัมพูชาไม่ว่าจะจากการแย่งชิงอำนาจกันเองภายในประเทศหรือจากการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน ความต้องการของชนชั้นปกครองในการควบคุมสตรีให้ปฏิบัติหน้าที่ที่สังคมมอบหมายเป็นสิ่งที่เห็นอย่างเด่นชัด กลุ่มผู้ปกครองจะดึงสตรีกัมพูชาให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการกิจที่เป็นผลสืบเนื่องจากสงครามและการดำเนินนโยบายทางการเมืองตลอดเวลา การกิจต่าง ๆ จะปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขในแต่ละยุค โดยภารกิจหลักยังอยู่ที่การเป็นแรงงานหลักในการผลิตทั้งอาหารและประชากรซึ่งเป็นชนรุ่นใหม่ให้กับชนชั้นปกครอง หน้าที่ของสตรีที่เกี่ยวข้องกับการผลิตขั้นพื้นฐานจะพัฒนาขึ้นจนเป็นการสนับสนุนด้านเสบียงอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้กับทหารที่อยู่ในสมรภูมิ หรือการเรียกร่องและปลูกไร่ให้สตรีกัมพูชาเข้าร่วมสมรภูมิรบโดยตรง ในยุคที่ความเท่าเทียมระหว่างสตรีกับบุรุษคืออุดมการณ์ของผู้ปกครอง แต่ผลที่ได้สำหรับสตรีจะหมายถึงการรับหน้าที่ที่หนักที่สุดเท่าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์กัมพูชา

ส่วนหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์คือการเป็นผู้ปกป้องพรหมแดนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมโดยไม่ให้มีเพศสัมพันธ์กับบุรุษต่างเผ่าพันธุ์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อกัมพูชาตกอยู่ภายใต้การแทรกแซงของประเทศเพื่อนบ้านมหาอำนาจฝั่งตะวันตกและตะวันตกที่ผลักดันเข้ามาดูแลและปกครองกัมพูชาตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ หน้าที่เชิงสัญลักษณ์ในความหมายใหม่ที่ชาติตะวันตกเจ้าอาณานิคมจะเป็นผู้ปรับเติมเข้าไปคือการเป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่งเรืองของชนชาติ ซึ่งเป็นกระแสที่ช่วยเบนความสนใจของชาวกัมพูชาให้ชื่นชมกับอดีตอันรุ่งโรจน์โดยไม่สนใจกับสภาพที่ไม่น่าพึงพอใจจากการถูกรบครองของเจ้าอาณานิคมได้

สิ่งที่เกิดขึ้นกับสตรีตลอดระยะเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์กัมพูชาก็คือ แนวคิดกกุลสตรีเป็นเครื่องมือสำคัญที่รัฐหรือกลุ่มผู้ปกครองแต่ละกลุ่มจะหยิบฉวยมาผสมผสานกับกระแสต่างๆ เพื่อสร้างเป็นวาทกรรมหลักที่รัฐใช้ควบคุมสตรีทุกครั้งไป สตรีกัมพูชาต้องรอถึงปลายศตวรรษที่ ๒๐ กว่าที่แนวคิดกกุลสตรีซึ่งเคยเน้นหนักไปทางควบคุมชีวิตของพวกเธอมากกว่าการเป็นช่องทางแห่งอำนาจจะปรับเปลี่ยนมาสู่ทิศทางที่สมดุลกันมากขึ้น เมื่อประเทศกัมพูชาต้องเปิดประเทศสู่สังคมโลก การเปิดประตูบ้านครั้งนี้คือการเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติที่ต้องการช่วยเหลือกัมพูชาเข้ามาสำรวจและพบว่าสตรีกัมพูชาคือกลุ่มแรกที่ต้องช่วยเหลือและเสริมศักยภาพ และแนวคิดกกุลสตรีคือเงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่ต้องทำความเข้าใจและนำมาใช้ประโยชน์ในฐานะเครื่องมือที่ช่วยเสริมศักยภาพให้สตรีกัมพูชาเข้าถึงช่องทางแห่งการต่อรองเพื่อพัฒนาตนเอง ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับประเทศกัมพูชา

บทที่ ๔

เมา ตำนางกับการชุบชีวิตกุลสตรีแนวขนบนิยม

ยุคสมัยที่เปรียบดั่งฝันร้ายที่สุดของชาวเขมรสิ้นสุดลงหลังสิ้นปี ๑๕๑๘ เพียง ๖ วัน คือในวันที่ ๗ มกราคม ๑๕๑๕ สภาพของบ้านเมืองและผู้คนหลังยุคเขมรแดงเต็มไปด้วยความบอบช้ำ โครงสร้างทางสาธารณูปโภคพื้นฐานรวมทั้งสถาบันต่าง ๆ ของประเทศถูกทำลายหมด สภาพดังกล่าวกลายเป็นภารกิจอันหนักอึ้งของคนที่มีชีวิตรอดในการกอบกู้และฟื้นฟูประเทศขึ้นมาใหม่ และสตรีเขมรคือประชากรหลักที่ต้องรับภาระนั้น เมื่อสูญเสียบิดา สามีหรือบุตรชายไปกับสงครามและความโหดร้ายทารุณ สตรีจำนวนไม่น้อยต้องกลายเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ต้องฟันฝ่าวิกฤตเพื่อให้ครอบครัวมีชีวิตรอดต่อไป ระยะเวลาจากนี้ไปอีกนับสิบปี แรงกาย แรงสมองและแรงใจของพวกเขาจะเป็นต้นทุนอันมีค่ายิ่งในการสร้างครอบครัว สร้างสังคม และสร้างชาติขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ในแวดวงวรรณกรรมซึ่งก็ต้องสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่เช่นกันนั้น แม้ปรากฏการณ์การชุบชีวิตงานวรรณกรรมในเขมรจะมีแนวทางการสร้างและผลิตงานที่แยกเป็นสองกระแสอย่างชัดเจนคือ ส่วนแรกเป็นการทำงานของภาครัฐที่นำวรรณกรรมแนวสังคมนิยมกลับมาตีพิมพ์ใหม่และบรรจุในหลักสูตรการเรียน นอกจากนี้รัฐยังสร้างวรรณกรรมขึ้นมาใหม่ในลักษณะของวรรณกรรมโฆษณาชวนเชื่อด้วย เพราะวรรณกรรมแนวสังคมนิยมที่เคยมีมาก่อนนั้นมีจำนวนน้อย การเอากลับมาพิมพ์ใหม่และบรรจุในหลักสูตรนั้น ในขั้นแรกก็เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในการที่จะต้องพิมพ์หนังสือเรียนวิชาต่างๆ ให้เด็กได้เรียน แต่หลังจากที่ฟื้นฟูระบบการศึกษากลับมาใหม่ วรรณกรรมที่มีอยู่เดิมไม่สามารถนำมาใช้ได้เพราะขัดกับอุดมการณ์สังคมนิยม กับส่วนที่สองคือกระแสนวนิยายลายมือที่เสนอเนื้อหาขัดกับนโยบายรัฐคือเนื้อหานอกแนวสังคมนิยม ในขณะที่ภาครัฐเชิดชูวรรณกรรมแนวสังคมนิยมและกดทับกระแสวรรณกรรมนอกกระแสหลักไว้ด้วยการกวาดจับและริบหนังสือ กระนั้น ความพยายามของสองกลุ่มที่ดูเหมือนขัดแย้งกันอยู่ในที่ก็ประสบความสำเร็จในการต่อลมหายใจวรรณกรรมให้กับสังคมนิยมได้ โดยเฉพาะส่วนที่สองคือกระแสวรรณกรรมนอกกระแสหลักเป็นกระแสที่น่าจับตามองอย่างมาก เพราะเกิดจากนักเขียนนวนิยายหน้าใหม่ ๆ ที่เสนอตัวเข้ามารับช่วงสร้างงานวรรณกรรมต่อจากนักเขียนรุ่นก่อนหน้า (ซึ่งถูกฆ่าตายไปเกือบหมด) โดยอาจกล่าวได้ระดับหนึ่งว่า นักเขียนส่วนใหญ่คือสตรี เหตุผลของการสร้างงานอาจเริ่มจากความจำเป็นในการหาเลี้ยงชีพเป็นอันดับแรก แต่กระแสตอบรับอย่างกระตือรือร้นของผู้อ่านก็ทำให้เกิดนักเขียนและผลงานใหม่ ๆ มากขึ้นด้วย เป็นที่น่าเสียดายว่างานวรรณกรรมนอกกระแสหลักเหล่านั้นแทบจะหาไม่ได้แล้วในปัจจุบัน เว้นแต่ผลงานของนักเขียนสตรีผู้หนึ่งที่ยังคงอยู่และค่อย ๆ ทอยออกสู่สายตาผู้อ่านอีกครั้งหนึ่งตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๒๐๐๒ เป็นต้นมา นวนิยายลายมือที่เธอสรรค์สร้างกว่าร้อยเรื่องในยุควรรณกรรมนอกกระแสหลักเพื่อองพู่มีโอกาสเกิดใหม่เกือบทั้งหมด จึงอาจกล่าวได้ว่า

นวนิยายเหล่านี้เป็นบันทึกสำคัญอีกหน้าหนึ่งของประวัติการประพันธ์นวนิยายในเขมร และเป็นประจักษ์พยานแห่งความสำเร็จของนักเขียนสตรีผู้นี้ ผู้ที่ผู้อ่านนวนิยายให้การต้อนรับอย่างดีเสมอมาไม่ว่าผลงานจะอยู่ในรูปของนวนิยายลายมือหรือนวนิยายที่ตีพิมพ์เป็นเล่ม นักเขียนสตรีผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในสามของนักเขียนยอดเยี่ยมในเขมรผู้มีนามว่า เมา สำนาง

๔.๑ เมา สำนาง : ชีวิตที่เริ่มต้นใหม่กับนวนิยาย

ก่อนที่เขมรแดงจะยึดครองประเทศ เมา สำนาง กำลังเริ่มใช้ชีวิตการเป็นนักเรียนชั้น ๑๑* ณ วิทยาลัยกำปงโสมอย่างมีความสุขกับครอบครัวที่บ้านเกิดของเธอ เมา สำนางเป็นบุตรสาวคนโตในจำนวนพี่น้อง ๕ คน บิดาชื่อเมา โสม เป็นอาจารย์สอนภาษาเขมร ส่วนมารดาชื่อเปิน ซิเยน เป็นแม่บ้าน ในวัยเด็ก บิดาของเมา สำนางเป็นผู้ปลูกฝังพื้นฐานการอ่านให้เธอโดยการคัดเลือกหนังสือที่เห็นว่าเหมาะสมกับวัยและความสนใจของเด็กมาให้เธออ่านเป็นประจำ เมา สำนางจึงค่อนข้างได้เปรียบสตรีคนอื่นที่อยู่ในยุคเดียวกันเพราะเธอสามารถอ่านออกเขียนได้และมีคลังข้อมูลเกี่ยวกับผลงานของนักเขียนในยุคก่อนเขมรแดงอยู่พอสมควร นักเขียนที่เธอเคยอ่านและชื่นชอบคือ ตี จี ฮวด กง บุญเชือน วง เกือง มิตร สุชน ฯลฯ²⁰⁹

แม้เมา สำนางจะสูญเสียบิดาผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวไปในสมัยเขมรแดง แต่เธอก็ไม่เคยพูดถึงความยากลำบากในช่วงชีวิตสมัยเขมรแดงเลย ต่างกับนักเขียนนวนิยายสตรีอีกท่านหนึ่งคือปิล วัฒนารักษ์ที่เล่าถึงประสบการณ์ความทุกข์ยากในสมัยเขมรแดงอย่างละเอียด และข้อมูลดังกล่าวก็บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในนวนิยายสองเรื่องที่ได้รับรางวัลจากการประกวดวรรณกรรมฉลองครบรอบ ๑๐ ปีกรุงพนมเปญของเธอ สิ่งที่พอสันนิษฐานได้จากการเล่าประวัติของเธอคือ เมา สำนางมีชีวิตครอบครัวที่อบอุ่น มีบิดามารดาเป็นแบบอย่างของสมาชิกในครอบครัวที่รักษาคุณธรรมตามที่ได้ปลูกฝังมาจากชนบประเพณีเขมร และตัวเธอเองก็ซึมซับค่านิยมดังกล่าวอย่างเต็มที่ทั้งในแง่ของสถานภาพและบทบาทของคนในครอบครัว เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้เชื่อว่าเมา สำนางมีทัศนคติที่ดีกับครอบครัวและกับแนวคิดหรือคุณธรรมในการจรรโลงสถาบันครอบครัวคือ ก่อนสมัยเขมรแดง เมา สำนาง อายุประมาณ ๑๕ ปี และกำลังศึกษาอยู่ระดับ ๑๑ ที่วิทยาลัยกำปงโสม เธอย่อมมีโอกาสเรียนจบปตรีในวิทยาลัย และแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตก็มีอิทธิพลกับความคิดของเธอมาก ดังจะเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับทัศนะในการครองเรือนของเธอ ดังนี้

* เทียบได้กับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ ของไทย

²⁰⁹ สัมภาษณ์ เมา สำนาง, ๒ เมษายน ๒๕๕๐.

ลักษณะที่สำคัญที่สุดของสตรีนั้น ในฐานะของมนุษย์คนหนึ่งเรา ต้องมี เหตุผล นี่ก็จุดสำคัญจุดแรก จุดที่สองก็ต้องเป็นคนจิตใจสงบเยือกเย็น มันคง ไม่เอะอะโวยวาย ไม่ฟูมฟายมาก ...แต่ที่สำคัญที่สุดคือสตรีเราต้องอดกลั้น และ รองรับความโกรธของสามีให้ได้ ถ้าสามีโกรธแต่ภรรยาพูดจาดี ๆ ด้วย สามีจะยก มือตีภรรยาได้อย่างไร ถ้าภรรยามีเหตุผล รู้จักอธิบายให้สามีเข้าใจได้ บางครั้งเขาก็ รู้สึกตัวได้ว่าที่เขาทำนั้นผิดจริง แล้วก็กลับมาคืนดีกันใหม่ได้ แต่ถ้าโกรธแล้ว ภรรยาไม่อดกลั้น ก็จะมีเรื่องเกิดขึ้น

ดิฉันเชื่อว่าสตรีเป็นผู้รองรับ รับฟังปัญหาไว้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการสั่ง สอนลูก ความเข้าอกเข้าใจสามี ทั้งหมดเป็นหน้าที่ของสตรี บางครั้งถ้าเราอบรม ให้สตรีมีความรู้จนกระทั่งมีความเข้าใจมากแล้ว เก่งแล้ว ในครอบครัวก็จะมีแต่ ความสุข²¹⁰

ความเห็นของเมมา สำนางที่มีต่อบทบาทของสตรีในครอบครัวแสดงให้เห็นอิทธิพลของคำ สอนในจวบาสตรีสำนวนหมิ่นไม่อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะป็นสตรีผู้เป็นภรรยาต้องเป็นผู้อดทนต่อความ โกรธของสามีและสงบปากสงบคำ* หรือคำสอนเกี่ยวกับเรื่องไฟสามกองในส่วนที่บอกให้สตรีรับ ฟังปัญหาต่าง ๆ ของสามีและต้องเป็นการฟังแบบเงียบ ๆ ** ด้วยทัศนระดังกล่าวจึงเข้าใจได้ไม่ยากว่า เหตุใดเมื่อเมมา สำนางหันมายึดอาชีพนักเขียนในการหาเลี้ยงชีพ นวนิยายลายมือของเมมา สำนาง ซึ่ง เป็นเรื่องแนวรักพาฝัน รักโศกสะเทือนอารมณ์ หรือนวนิยายชีวิตครอบครัว มักจะนำเสนอเนื้อหาที่ เชิดชูแนวคติคุณสตรีเสมอ

เมื่อกองกำลังเวียดนามร่วมกับเขมรบางกลุ่มเข้ายึดครองพนมเปญและขับไล่เขมรแดง ออกไปได้เมื่อ ค.ศ. ๑๙๗๕ ครอบครัวของเมมา สำนางก็ย้ายมาอยู่ที่พนมเปญ ในแง่การสูญเสีย สมาชิกในครอบครัว ครอบครัวนี้ดูเหมือนมีโชคมากกว่าครอบครัวอื่นๆ ตรงที่สูญเสียหัวหน้า

²¹⁰ สัมภาษณ์ เมมา สำนาง, ๒ เมษายน ๒๕๕๐.

* ทัศนระของเมมา สำนางเรื่องการปฏิบัติตนของสตรีผู้เป็นภรรยาเมื่อมีปัญหาขัดแย้งกับสามีเป็นสิ่งที่ตรงกับคำสอนในจวบาสตรีสำนวนหมิ่นไม่ข้อ ๑๐. หากสามีทำอะไรผิดห้ามต่อว่า ให้ออดทน ไม่คำหนิ ไม่ดูถูก ไม่หนี ออกจากบ้าน เมื่ออารมณ์เย็นลงค่อยพูดจากับสามีด้วยเสียงไพเราะ สามีดูคำว่ากล่าวห้ามเถียง ห้ามถือสา ไม่ให้ แสดงกิริยาไม่ดีใส่สามี ไม่ใช่คำพูดตะคอกตะกันใส่สามี ไม่คือร้อน ไม่ขว้างปาข้าวของ สามีดูคำให้เข้านอน เมื่อ ออกมาก็ให้ใช้คำพูดที่อ่อนหวานให้คลายโทสะ สามีสอนสิ่งใดให้จำไว้ อย่าทำตัวครอบครัว สามีใช้ให้ทำอะไร รีบทำ

** คำสอนเรื่องการดูแลเพลิงกองที่สามของภรรยาคือการดูแลสามี ภรรยาต้องปรนนิบัติรับใช้ให้ดี อย่า ให้สามีลำบากใจ ไม่ตีตัวเสมอสามี ถ้าสามีพูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้แม่ฟัง แม่พูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้สามีฟัง จะ ทำให้เถียงทะเลาะกัน

ครอบครัวไปเพียงคนเดียว แต่สิ่งที่เหลือทิ้งหมดคนจากนั้นก็คือความโศกเศร้า เพราะการเริ่มต้นชีวิตใหม่ด้วยสองมือเปล่าของเด็กสาววัย ๑๘-๑๙ ปีในฐานะหัวหน้าครอบครัวเป็นสิ่งที่ดูมีดมนอย่างยิ่ง ก่อนปี ค.ศ. ๑๘๘๑ เมมา ดำนางเคยยังชีพโดยการเป็นแม่ค้าขายบุหรี่ปริมาณน้อย ๆ ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยว่าครอบครัวที่มีน้อง ๆ อีก ๔ คน รวมทั้งแม่ที่ป่วยกระเสาะกระแสะเรื่อยมาหลังสมัยเขมรแดงนี้จะอยู่ในสภาพขัดสนมากเพียงไร

สิ่งที่พลิกชะตาชีวิตของครอบครัวเมมาให้อยู่ในระดับที่พอจะลืมตาอ้าปากได้ก็คือนวนิยายเรื่องแรก *น้ำตาครีอาณา* ที่เมมา ดำนาง ลงเขียนส่งร้านเช่าหนังสือในปี ค.ศ. ๑๘๘๑ ดำนางใช้ต้นทุนทางการศึกษาของเธอประกอบกับภูมิหลังการอ่านนวนิยายที่บิดาปลูกฝังให้เธอมาตั้งแต่วัยวัยสร้างสรรค์นวนิยายรักพาฝัน หรือรักสะเทือนอารมณ์ขึ้น กล่าวได้ว่า เมมา ดำนางสร้างนวนิยายตามแนวทางของนวนิยายในยุคก่อนเขมรแดงขึ้นมา นวนิยายเรื่องแรกของเธอเล่าถึงสาวงามฐานะยากจนผู้มีคู่รักแต่ต้องเสียดูแลความสุขของตัวเองไปแต่งงานกับเศรษฐีแก่คราวพ่อเพื่อหาเงินมารักษาแม่ น้องชาย และคนรักที่ป่วยพร้อมกันจนน่าประหลาดใจ ปรากฏว่าเรื่องได้รับความนิยมจากผู้อ่านอย่างมาก การต่อสู้ชีวิตโศกกรันตด้วยบุคลิกที่อ่อนหวานนุ่มนวลของครีอาณาเป็นสิ่งที่ผู้อ่านเอาใจช่วย ครีอาณาพยายามเป็นภรรยาและแม่เลี้ยงที่ดีแต่โชคชะตาพลิกผันทำให้สามีแก่เข้าใจผิดและไล่เธอออกจากบ้าน ครีอาณาได้พบชายคนใหม่ที่ไม่สนใจอดีตของเธอ เขายินดีแต่งงานและรับเธอเข้ามาอยู่ร่วมบ้านเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ แต่เคราะห์กรรมก็ซัดเข้าใส่ครีอาณาอีกครั้งเพราะแม่ของสามีรังเกียจที่เธอยากจน กลั่นแกล้งครีอาณาทุกวิถีทางจนเธอต้องออกจากบ้านไปพร้อมลูกในท้อง แต่ในที่สุดด้วยความดีของครีอาณาที่ซื่อสัตย์ต่อสามีและอดทนต่อความทุกข์ยาก สามีที่เคยเข้าใจผิดก็กลับมารับตัวเธอไปอยู่ด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง แม่และน้องสาวที่เคยกลั่นแกล้งก็พร้อมใจกันกลับตัวเป็นคนดี ชีวิตของครีอาณาจึงจบลงด้วยความสุข²¹¹ ความสำเร็จในนวนิยายเรื่องแรกของเธอ ดำนาง ซึ่งเกิดจากปัจจัยสามประการคือ ตัวละครเอกสตรีที่ต้องเผชิญกับอุปสรรคในชีวิตอย่างน่าสงสารซ้ำแล้วซ้ำเล่า การทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว และตอนจบที่ตัวละครเอกสตรีได้ออกมาอย่างมีความสุข จะกลายเป็นสูตรสำเร็จที่พบในงานของเมมา ดำนางนับจากนี้ไปทุกเรื่อง นอกจากนี้ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นกับเรื่อง *น้ำตาครีอาณา* น่าจะเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมกัมพูชาในยุคนั้นอยู่ด้วย กล่าวคือ ชีวิตของครีอาณานางเอกก็เหมือนกับชีวิตคนเขียนและชีวิตของสตรีวัยรุ่นเขมรในช่วงนั้นทั้งหลายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวตั้งแต่ยังสาว ต้องเสียดูแลตนเองโดยการทำงานหนักหรือแต่งงานกับบุรุษที่ตนไม่รักเพื่อเหตุผลทางเศรษฐกิจ ประการต่อมา การที่สามีใหม่ไม่สนใจอดีตก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่นักเขียนให้ตัวอย่างแก่สังคมให้ยอมรับสตรีที่มีอดีตซึ่งในความเป็นจริงขณะนั้นมีอยู่มากมายอย่างสตรีม่ายหรือสตรีที่ถูกบังคับแต่งงาน ดังนี้ เป็นต้น

²¹¹ สรุปความจากเรื่อง *น้ำตาครีอาณา* (ทีกเกณกครีอาณา).

เม่า สำนางเองก็คงคาดไม่ถึงว่าเรื่อง *น้ำตากรืออาฆา* นี้จะถูกรสนิยมคนอ่านในขณะนั้นอย่างมากถึงขนาดที่เจ้าของร้านเช่าหนังสือมาตามขอซื้อผลงานเรื่องต่อไปของเธออีก โดยให้ราคาค่าเรื่องถึง ๓ หุน (เทียบเท่ากับทองประมาณ ๐.๓๗๕ กรัม) พร้อมสําทับว่ายินดีรับซื้อผลงานเรื่องต่อไปทั้งหมด เม่า สำนางกล่าวว่าด้วยเงินจำนวนนี้ เธอสามารถเลี้ยงน้อง ๆ ของเธอได้ถึงครึ่งเดือนเป็นอย่างน้อย ในยุคที่สังคมเขมรขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการพิมพ์หนังสือไม่ว่าจะเป็นแท่นพิมพ์ เครื่องพิมพ์ดีด กระดาษ หมึกพิมพ์ เพราะทุกอย่างเป็นของมีราคาแพง นวนิยายที่ทางร้านให้เช่าจะใช้วิธีจ้างนักเรียนหรือคนที่รู้หนังสือมาคัดลอกจากต้นฉบับที่เป็นลายมือของนักเขียนอีกประมาณ ๕๐-๑๐๐ เล่ม แล้วขายไปตามร้านเช่าหนังสือทั้งในพนมเปญและตามจังหวัดต่างๆ เมื่อผลงานเรื่องที่สองของเธอคือเรื่อง *ขุนโจรรงค์ฤทธิ์* ก็เป็นที่นิยมของนักอ่านอีกและทำให้ชื่อของ “นักประพันธ์กระดาษ” (นามแฝงของเม่า สำนาง ในขณะนั้น) ติดปากนักอ่านทั่วไป เม่า สำนาง อดีตนักเรียนเกรด ๑๑ ก็คิดบริหารต้นทุนความคิดของเธอเองโดยเปลี่ยนวิธีขายเรื่องใหม่ เธอเป็นผู้จ้างนักเรียนมาคัดลอกต้นฉบับเอง ติดต่อกับร้านเช่าหนังสือตามจังหวัดต่างๆ โดยตรงให้มาพบกันที่บ้านของเธอเพื่อรับหนังสือเล่มใหม่ ๆ ไป เธอกกล่าวว่าด้วยวิธีนี้ทำให้เธอสามารถมีรายได้ “ที่ทำให้เรายืนด้วยตัวเองได้ เพราะดิฉันทำด้วยตัวเอง ไม่มีใครมาเก็งกำไรกับผลงานของดิฉัน ดังนั้น ดิฉันจึงได้รับค่าตอบแทนที่พอเหมาะกับความเหนื่อยยากของดิฉันค่ะ”²¹²

เป็นไปได้อย่างมากว่า การที่นวนิยายรักของเม่า สำนางได้รับการตอบรับอย่างดีจากผู้อ่านในยุคสมัยนั้นเป็นเพราะนวนิยายของเธอเข้ามาอุดช่องว่างที่เกิดขึ้นระหว่างหนังสือที่รัฐบาลอนุญาตให้เผยแพร่ได้อย่างถูกกฎหมาย กับความต้องการอ่านเรื่องเพื่อความบันเทิงของคนอ่านที่เพิ่งหลุดพ้นจากยุคสมัยที่โหดร้ายป่าเถื่อนมาหมาด ๆ ได้พอดี ในทศวรรษที่ ๘๐ ที่ยังไม่มีสิ่งบันเทิงใดๆเลย นวนิยายเป็นความบันเทิงชนิดเดียวที่ทำได้และผู้อ่านก็มีความกระหายต่อเรื่องบันเทิงใจนี้อย่างมาก แต่ในขณะนั้นสิ่งพิมพ์ที่เผยแพร่ได้อย่างถูกต้องตามนโยบายของรัฐบาลคือตัวบททางวรรณกรรมที่ต้อง *ปลูกฝังจิตวิญญาณแห่งการปฏิบัติให้ประชาชน สร้างกระแสสำนึกในการรักษาชาติ พื้นฟูเอกลักษณ์ในทางวัฒนธรรมโดยอนุรักษ์ศิลปประจำชาติ และเอกลักษณ์ของชนกลุ่มน้อย สร้างพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมในเชิงสังคมนิยม และประสมกลมกลืนด้านศิลปวัฒนธรรมกับชาติอื่น ๆ ในโลก*²¹³ ดังนั้น ตัวบทวรรณกรรมประเภทต่างๆที่ไม่ได้เผยแพร่อุดมการณ์สังคมนิยมก็จะถูกควบคุมอย่างเข้มงวดจากรัฐ โดยการตรวจจับและยึดหนังสือ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่อาจปิดกั้นกระแสของนวนิยายลายมือที่ผู้อ่านนิยมอ่านกันอย่างกระหายอย่างยิ่งได้ ทางออกของนักเขียนนวนิยายรักและร้านเช่าหนังสือคือ นักเขียนนวนิยายลายมือในยุคนี้ปิดบังตนโดยการใช้นามแฝงเพื่อความปลอดภัยของตนเองและเพื่อให้แฟน ๆ ผลงานติดตามนวนิยายเรื่องใหม่ ๆ ได้อย่างถูกต้อง

²¹² สัมภาษณ์ เม่า สำนาง, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๘.

²¹³ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” (Ph.D. Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1998), pp. 301-302.

โดยส่วนใหญ่แล้วผู้อ่าน นวนิยายของมา ลำฉางก็คือสตรีจากหลายสาขาอาชีพและหลายวัย และถ้าพิจารณาจากสภาพสังคมของเขมรที่เพิ่งเริ่มสร้างเนื้อสร้างตัวขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยมีสตรี ประชากรส่วนใหญ่ที่มีชีวิตรอดจากสงครามเป็นแรงงานหลักในการสร้างชาติ ก็คงพอเข้าใจได้ว่า เหตุใดนวนิยายรักแนวพาฝันหรือสะท้อนอารมณ์ของมา ลำฉาง จึงได้รับความนิยมมาก นั่นเป็น เพราะนวนิยายของมา ลำฉางเสนอโลกที่เป็นตัวแทนของสตรีเหล่านั้น ไม่ยากเลยที่ผู้อ่านทั้งหลาย จะสวมตัวเองเข้ากับตัวละครเอกสตรี สาวน้อยผู้ยากจนแต่ต่อสู้กับอุปสรรคในชีวิตอย่างเต็มกำลัง ความสามารถ คงไม่ต่างจากชีวิตของผู้อ่านสตรีแต่ละคนที่ต้องต่อสู้กับชีวิตอย่างทรหดเช่นกัน นอกจากมา ลำฉางจะสร้างโลกที่ราวกับจำลองมาจากชีวิตของผู้อ่านแต่ละคนได้อย่างกินใจแล้ว เธอยังหยิบยื่น โลกฝันอันสวยงามให้กับผู้อ่านด้วยตอนจบอย่างมีความสุข ด้วยหลักประกันที่ แน่นนอนว่าคนทำดียอมได้ดี คนทำชั่วยอมได้ชั่ว ผู้อ่านทุกคนก็จะพบกับความสุขและมีความหวัง กับชีวิตต่อไปโดยไม่จำกัดว่าเธอผู้นั้นจะอยู่ส่วนใด หรือจะประกอบอาชีพอะไร ขอเพียงแต่เธอมี ความเป็นกุลสตรีตามแบบที่ตัวละครเอกสตรีมี สิ่งเหล่านี้จะทำให้เธอเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ และ พบรักกับชายหนุ่มที่ร่ำรวย เห็นคุณค่าที่แท้จริงในตัวเธอ และทำให้เธอสามารถประสบความสำเร็จ ในชีวิตได้เหมือนกัน การที่นวนิยายของมา ลำฉางซึ่งเสนอแนวคิดกุลสตรีอย่างชัดเจนได้รับความนิยม จากผู้อ่านอย่างสูงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดกุลสตรีไม่เคยหายไปจากสังคมเขมร เพราะแนวคิดนี้ผูกอยู่กับคำสอนหลักของพุทธศาสนาที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม การที่นวนิยายของ มา ยืนยันทันอย่างชัดเจนมากกว่า การทำตามแนวคิดกุลสตรีคือ การทำความดี และผลตอบแทนที่ได้ก็ เป็นผลบุญที่ดีเป็นสิ่งที่สร้างความอุ่นใจให้กับผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านซึ่งผ่านประสบการณ์ของการพลัด พรากสูญเสียมีขวัญและกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไปเพราะนวนิยายของมา ลำฉางทำหน้าที่ ยืนยันระเบียบสังคมเดิมที่สงบสุข และนวนิยายของมา ลำฉางเป็นการสืบทอดขนบในด้านแนวคิด หรือแก่นเรื่องมาจากวรรณคดีโบราณ อย่างเช่น แลบบง รวมทั้งนวนิยายในช่วงก่อนเขมรแดงซึ่ง วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนแต่นำเสนอแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อันเป็นการ รักษาระเบียบสังคมตามแนวคำสอนของศาสนาพุทธซึ่งเป็นหลักยึดในจิตใจคนเขมรมาอย่าง ยาวนานด้วย

เกือบสิบปีคือต้นทศวรรษที่ ๘๐ ถึงต้นทศวรรษที่ ๙๐ นวนิยายลายมือนี้เป็นที่นิยมอย่าง กว้างขวางในหมู่นักอ่าน และผลงานของ”นักประพันธ์กระต่าย”ก็ได้รับความนิยมสูงที่สุดคนหนึ่ง ตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๘๑-๑๙๘๗ “นักประพันธ์กระต่าย” มีผลงานนวนิยายมากถึงร้อยกว่าเรื่อง การ ที่นักอ่านสนับสนุนผลงานของเธออย่างเหนียวแน่นและสม่ำเสมอทำให้กล่าวได้ว่า มา ลำฉาง เป็น สตรีที่ประกอบอาชีพหาเลี้ยงครอบครัวโดยการเขียนนวนิยายเพียงอย่างเดียวตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๑ เป็นต้นมา ก่อนหน้านั้นมา ลำฉางประกอบอาชีพโดยเป็นแม่ค้ารายย่อยขายบุหรี่และน้ำมันแบ่ง บรรจุใส่ขวดน้ำอัดลมขนาดลิตรขาย แต่เพราะรายได้จากการเขียนนวนิยายลายมือมีจำนวนมาก พอที่จะเลี้ยงคนในครอบครัว เมื่อเธอมั่นใจว่าผลงานเรื่องต่อไปของเธอมีกคนสนใจรับซื้อ เธอก็เลิก

ประกอบอาชีพค้าขายและหันมาเขียนนวนิยายลายมือเต็มตัว ความสัมพันธ์ระหว่างเรา สำนาง กับนวนิยายจึงเป็นเสมือนความสัมพันธ์ที่ต่างฝ่ายต่างให้ชีวิตกันและกัน จากจุดเริ่มต้นที่ดูเหมือนว่านวนิยายได้ต่อชีวิตให้กับเรา สำนาง ในเวลาต่อมาเห็นได้ชัดว่าเรา สำนาง กลายเป็นนักเขียนคนสำคัญที่ต่อลมหายใจให้กับวรรณกรรมเขมร นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๗ เป็นต้นมา สังคมเขมรก็เริ่มมีมหรสพอย่างใหม่และได้รับความนิยมอย่างรวดเร็วคือวิดีโอ* เพราะรายได้ที่มากกว่ากันถึงประมาณ ๓ เท่า และใช้เวลาสั้นกว่า เรา สำนางก็ผันตัวเองจากนักเขียนนวนิยายกลายเป็นนักเขียนบทวิดีโอจนแทบจะไม่ได้เขียนนวนิยายอีกเลย เหตุการณ์ที่ดูพ้องกันอย่างน่าประหลาดคือ เมื่อ “นักประพันธ์กระต่าย” เลิกผลิตนวนิยายลายมือเรื่องใหม่ๆ ออกมา ตลาดนวนิยายลายมือก็เริ่มซบเซาและเสื่อมความนิยมลงในที่สุด

สิ่งที่ทำให้เรา สำนางกลับมาใช้พรสวรรค์ของเธอในการเขียนนวนิยายอีกคือการจัดประกวดวรรณกรรม ในปี ค.ศ. ๑๙๙๕ สมาคมนักประพันธ์เขมรที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลจัดประกวดวรรณกรรมรางวัลพระสีหนุราชขึ้นเป็นครั้งแรกภายใต้หัวข้อ *ความสามัคคีและการรวมชาติ* เรา สำนางก็ตั้งใจเขียนนวนิยายเรื่อง *คลื่นซัดทราย* เพื่อส่งเข้าประกวด ความตั้งใจของเธอประสบความสำเร็จเมื่อ *คลื่นซัดทราย* ได้รับรางวัลที่ ๑ ร่วมกับเรื่อง *ลมไม่ลง* ของนักเขียนสตรีอีกผู้หนึ่งคือปัด วัฒนารักษ์ นี่เป็นผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้กับเรา สำนางมากที่สุด เพราะหลังจากชนะการประกวด สมาคมนักประพันธ์เขมรโดยความอุปถัมภ์จากองค์กรต่าง ๆ ก็จัดพิมพ์นวนิยายเรื่องนี้ (รวมทั้งนวนิยายและบทกวีที่ชนะการประกวดคราวเดียวกันอีก ๒ เล่ม) นับเป็นนวนิยายเรื่องแรกของเรา สำนางที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มและแพร่สู่ผู้อ่านในวงกว้างมากขึ้น และต่อมาเมื่อผลงานของเธอชนะการประกวดได้รางวัลติดมือมาเกือบทุกครั้ง และการได้รับเรื่องอิสรียศมนัสสาราณณ์ชั้นเสนาจากรัฐบาลในปี ค.ศ. ๒๐๐๓ ในฐานะของนักเขียนที่มีผลงานเป็นที่รู้จักและยอมรับในหมู่นักอ่านอย่างกว้างขวาง และมีเนื้อหาในการช่วยส่งเสริมวัฒนธรรมด้านอักษรศาสตร์อันดีงามของชาติ ยิ่งทำให้เรา สำนางได้รับการยอมรับว่าเป็นนักเขียนนวนิยายสตรีเขมรที่มีทั้งชื่อเสียงและฝีมือมากที่สุดคนหนึ่งของวรรณกรรมเขมรเลยทีเดียว

ก่อนปี ค.ศ. ๒๐๐๓-๒๐๐๔ ผลงานนวนิยายของเรา สำนางเกือบ ๑๐๐ เล่ม ยังอยู่ในรูปของนวนิยายลายมือ ผู้อ่านทั่วไปต้องติดตามผลงานของเธอทางร้านเช่าหนังสือ ยกเว้นนวนิยาย

* วิดีโอ ในกัมพูชาหมายถึงสิ่งบันเทิงที่เป็นบันทึกการแสดงซึ่งไม่จำกัดว่าจะเป็นภาพยนตร์หรือละคร ตอนต่อ วิดีโอที่เล่าเรื่องจบในตอนจะมีลักษณะคล้ายภาพยนตร์ ในขณะที่วิดีโอที่แบ่งกลายเป็นตอนๆจะคล้ายละคร ตอนต่อ นักเขียนอย่างเรา สำนางและ ปัด วัฒนารักษ์ให้สัมภาษณ์ตรงกันว่าวิดีโอเป็นมหรสพอย่างใหม่ที่เริ่มได้รับความนิยมตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๘๗ เป็นต้นมา เมื่อความนิยมมหรสพประเภทวิดีโอเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตลาดวิดีโอก็ต้องการนักเขียนที่สามารถป้อนเรื่องเข้าสู่ตลาดได้ บรรดานักเขียนที่มีฝีมือและมีกลุ่มผู้อ่านติดตามผลงานอย่างเหนียวแน่นเช่นเรา สำนาง และปัด วัฒนารักษ์ก็หันมาเขียนบทวิดีโอมากขึ้นเพราะรายได้ดีกว่าการเขียนนวนิยายได้ดินมาก

บางเล่มที่ได้รับการตีพิมพ์ก่อนหน้านั้น เช่นในปี ค.ศ. ๑๙๕๖ นวนิยายเรื่อง *คลื่นซัดทราย* ซึ่งชนะการประกวดรางวัลพระสิหนุราชครั้งที่ ๑ มีโอกาสได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มแรก ตามมาด้วยเรื่อง *หัวใจมหาสมุทร* และเรื่อง *พวงมาลัยดอกมะลิ** ซึ่งล้วนแต่เป็นนวนิยายที่ชนะการประกวดทั้งสิ้น การชนะการประกวดรางวัลวรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายกับนักเขียนทั่วไปในเขมรรวมทั้งมาสำนางด้วยเป็นอย่างมาก เพราะหมายถึงเงินรางวัลจำนวนสูง ชื่อเสียงที่จะได้รับ และโอกาสในการเห็นผลงานของตัวเองพิมพ์เป็นรูปเล่มซึ่งเป็นสิ่งที่นักเขียนทุกคนปรารถนา จนเมื่อปี ค.ศ. ๒๐๐๒ สิ่งที่อยู่ประกายให้มาสำนางรวบรวมตามชื่อนวนิยายลายมือของตัวเองตามร้านเช่าหนังสือทั่วประเทศเขมรมาเก็บไว้คือ สถานีวิทยุเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของอเมริกาทำสัมภาษณ์เธอทำให้ชื่อเสียงของเธอยิ่งรู้จักไปในวงกว้าง เริ่มมีร้านหนังสือติดต่อขออนวนิยายของเธอไปลงตีพิมพ์ จุดนี้เองที่ทำให้มาสำนางเริ่มชื่อนวนิยายลายมือของเธอมาเก็บไว้ และเมื่อกระแสตอบรับจากผู้อ่านดีมาก มาสำนางก็ตามรวบรวมชื่อนวนิยายลายมือของเธอคืนมาได้เกือบทั้งหมดคือได้ประมาณ ๕๐ เล่ม โรงพิมพ์สุริยารังสีซึ่งเป็นแห่งแรกที่ติดต่อขอซื้อผลงานของเธอเริ่มตีพิมพ์ผลงานของมาสำนางออกจำหน่ายชุดแรกได้แก่เรื่อง *ศุภบาญเญ์แอกอก* (กาฝาก, ๒๐๐๒) *กุลาบเขมา* (กุลาบคำ, ๒๐๐๓) *ราชสีห์ไพรุงจิต* (ราชสีห์ไพรเถื่อน, ๒๐๐๔) *เบสทมมจุงโกเรีย* (ภารกิสุดท่าย, ๒๐๐๔) และ *รุลกโบกขุสาจ* (*คลื่นซัดทราย*, ๒๐๐๔) นับจากปี ค.ศ. ๒๐๐๔ เป็นต้นมา ผลงานนวนิยายลายมือของมาสำนางทั้ง ๕๐ เล่มจะทยอยออกสู่ตลาดนวนิยายเขมรในปริมาณที่มากกว่าผลงานของนักเขียนท่านอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด

ปัจจุบัน มาสำนางใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวเล็ก ๆ อันประกอบด้วยสามี บุตรสาวและบุตรชายอย่างมีความสุขในกรุงพนมเปญ เธอยังทำงานวันละ ๘ ถึง ๑๔ ชั่วโมงโดยการเขียนบทภาพยนตร์ บทวิดีโอภาคและบทเพลงอันเป็นรายได้หลักของครอบครัว มาสำนางเริ่มกลับมาเขียนนวนิยายใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยคราวนี้เธอตั้งใจว่าจะพยายามสอดแทรกความรู้ในการอบรมสั่งสอนผู้อ่านที่เป็นสตรีของเธอให้มากยิ่งขึ้น เป็นการตั้งใจฝากฝีมือให้สมกับที่เธอกล่าวไว้ในบรรดางานเขียนทั้งหมดนั้น นวนิยายคือสิ่งที่เธอรักที่สุด เพราะคืองานที่เธอนำเสนอความคิดของตัวเองได้อย่างเต็มที่ เป็นงานที่ทำให้เธอเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้อย่างแข็งแกร่งและน่าภูมิใจ

* ๑. นวนิยายเรื่อง *รุลกโบกขุสาจ* (*คลื่นซัดทราย*) ชนะการประกวดรางวัลพระสิหนุราชครั้งที่ ๑ ปีค.ศ. ๑๙๕๕ ได้ลำดับที่ ๑ ตีพิมพ์ครั้งแรกโดยสมาคมนักประพันธ์เขมร ปีค.ศ. ๑๙๕๖

๒. นวนิยายเรื่อง *เบสทมมจุงโกเรีย* (*หัวใจมหาสมุทร*) ชนะการประกวดรางวัลพระสิหนุราชครั้งที่ ๑ ปีค.ศ. ๑๙๕๕ ได้ลำดับที่ ๓ โดยมาสำนางเป็นผู้แปลสำนวน ตีพิมพ์ครั้งแรกโดยสมาคมนักประพันธ์เขมร ปีค.ศ. ๑๙๕๕

๓. นวนิยายเรื่อง *กมรุงศุภามลิสะ* (*พวงมาลัยดอกมะลิ*) ชนะการประกวดจากองค์การนัรเวสต์สงเคราะห์กัมพูรา ปีค.ศ. ๒๐๐๐ ได้ลำดับที่ ๒ ตีพิมพ์โดยองค์การนัรเวสต์สงเคราะห์กัมพูรา ปีค.ศ. ๒๐๐๐

การศึกษานวนิยายของเมา สำแดงในครั้งนี้จะใช้ผลงานของเมา สำแดงจำนวน ๘ เรื่องคือ รุกกโปกขุสาจ (คลื่นซัดทราย) กุลาบเขมา(กุหลาบดำ) กมฺรงมุคามลึะ (พวงมาลัยดอกมะลิ) มุคาบญญี๊กแกอก (กาฝาก) ราชสีห์ไฟพุงจืด (ราชสีห์ไฟพรเถื่อน) ชุมโนรนินริตี (สายลมนิรติ) ขสญญาเพลอรุณระ (ข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง) และ พุนลือจุนทร (แสงจันทร์) เนื่องจากผลงานเหล่านี้ผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลในรูปของหนังสือเล่มได้ภายในปีค.ศ. ๒๐๐๕- ๒๐๐๖ อันเป็นปีที่นวนิยายของเมา สำแดง เริ่มออกสู่ท้องตลาดมากขึ้นแล้วและเป็นปีที่ผู้วิจัยเดินทางไปเก็บข้อมูลเอกสารและสัมภาษณ์นักเขียนที่กรุงเทพมหานคร จำนวนนวนิยายทั้ง ๘ เล่มจะทำให้เห็นภาพรวมของกุลสตรีที่เมา สำแดง ตั้งใจนำเสนอในนวนิยายของเธอได้อย่างชัดเจน ในขณะที่นวนิยายบางเล่มจะแสดงให้เห็นว่าด้วยเนื้อหาหรือวิธีการนำเสนอความเป็นกุลสตรีนั้นจะขบขันให้เห็นสาระสำคัญที่นวนิยายมีความหมายต่อสังคมและต่อความเป็นเขมรในแง่มุมต่าง ๆ อย่างไร

๔.๒ นางเอก VS นางอิจฉา : ระเบียบและไ้ระเบียบ

ในนวนิยายของเมา สำแดงเกือบทั้งหมด บทบาทเด่นจะอยู่ที่ตัวละครเอกฝ่ายหญิง เธอให้เหตุผลว่า

นักเขียนก็ต้องพึ่งพิงอยู่กับอารมณ์ความรู้สึกของตัวเองอยู่มากในการเขียน เมื่อเราเป็นสตรี เราก็ต้องการเขียนงานให้มีการสั่งสอนสตรีให้มากที่สุด ดังนั้น ในผลงานของดิฉันจึงมีการให้บทบาทแก่สตรีหรือสั่งสอนสตรีมากกว่าตัวละครบุรุษ²¹⁴

ควบคู่ไปกับตัวละครเอกสตรีซึ่งเป็นนางเอกผู้งดงามและแสนดี เมา สำแดงสร้างตัวละครสตรีอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับนางเอกทุกประการ การปะทะขัดแย้งระหว่างนางเอกกับนางอิจฉาจะจบลงที่ชัยชนะของฝ่ายนางเอกทุกครั้ง เป็นชัยชนะที่ได้มาเพราะคุณสมบัติกุลสตรีที่นางเอกมีอย่างเพียบพร้อม แต่เป็นสิ่งที่นางอิจฉาไม่มี ทั้งนางเอกและนางอิจฉาของเมา สำแดงจึงต่างเป็นตัวละครสาธิตแนวคิดกุลสตรีที่เมา สำแดงเชื่อมั่นและยึดถือเป็นคติประจำใจตนเอง และถือเป็นภารกิจของเธอที่ต้องนำคตินั้นมาอบรมสั่งสอนผู้อ่านสตรีของเธออีกโสดหนึ่งด้วย

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาความเป็นกุลสตรีและวิธีการนำเสนอที่เมา สำแดงใช้สร้างตัวละครสตรี จะเห็นลักษณะการผสมผสานกันระหว่างขนบการสร้างตัวละครสตรีในวรรณกรรมรุ่นก่อนหน้ากับลักษณะใหม่ ๆ ที่เธอสอดแทรกเข้ามาตามสภาพสังคมปัจจุบันขณะกำลังเขียนเรื่อง แม้นางเอกจะมีความงามตามแบบขนบอยู่ แต่ความเปรียบเรื่องความงามของนางเอกอาจมีการปรับ

²¹⁴ สัมภาษณ์ เมา สำแดง, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๘.

ให้เข้ากับยุคสมัยเช่น นางเอกอาจงามเทียบเท่าหรืองามยิ่งกว่านางงามหรือนางงามจักรวาล หรือ กิริยาจากที่อ่อนหวานนุ่มนวลสามารถอยู่ในตัวสาวน้อยที่รู้วิชาป้องกันตัวและใช้อย่างเชี่ยวชาญได้ นอกจากนี้ สิ่งที่น่าสนใจอีกประการคือ เมื่อมองผ่านรูปโฉมอันงดงาม สตรีต้องเป็นแม่บ้านแม่เรือนและต้องมีคุณธรรมประจำใจอย่างขาดไม่ได้ คุณสมบัติเหล่านี้จะแสดงตัวในฐานะของภาพสะท้อนภาวะความมีระเบียบของสังคมที่นักประพันธ์เชื่อมั่น ในทางตรงกันข้าม ภาพสะท้อนของความไร้ระเบียบในสังคมก็จะแสดงออกผ่านทุกสิ่งทุกอย่างในตัวนางอิจฉาเช่นกัน ดังนั้นการสำรวจการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีผ่านการสร้างตัวละครสตรีซึ่งแบ่งเป็นสองกลุ่มอย่างชัดเจนนั้น จะเริ่มที่การบรรยายรูปโฉม หน้าที่ที่สตรีควรปฏิบัติในฐานะแม่บ้าน และคุณธรรมประจำใจที่สตรีควรยึดถือตามลำดับ ดังนี้

๔.๒.๑ สวयीใใใใใใใใ

ส่วนพระโพธิ์	ยลนางนารี	รัตนราชกัญญา
ทรงรูปอุดม	สวัสด์สมลักขณา	พระพักตร์สดใส
ดุจจันทร์บุรณมีฯ		
เกศาคำลับ	จะอุปมา	ดุจปีกุมรี
พระทนต์โสภณ	ดุจจันทโมลี	เรื่องเลื่อมรัศมี
น้ำเงินสดใสฯ		
พระกรรมทั้งสอง	วาดวงดุจก้าน	กรรไกรสุวรรณา
พระเนตรคุณนิล	สดสวยโสภา	เพลिनพระนลาฏ
ดุจแวนเวียนมาศฯ		
คิ้วนางระทวย	โค้งดุจปลาย	เกาทัณฑ์รवाद
พระนาสาสม	อุดมพิลาส	ดุจตาขอมาศ
สดสวยโสภาฯ		
พิศริมฝีปาก	พระโอษฐ์ลไม	สดใสติดสลา
เฉิดฉายเปล่งปลั่ง	พิศไปทันตา	คุณนิลรัตนา
เรียบเรียงติดชิดฯ		
พิศพระศอ	กลมเกลี้ยงปราศหมอง	ปล้องสามชั้นชิด
อังกาคู่จอน	เรียวลออย่ง	พระมณีพันพัทธ์
ก่อกอบลักขณาฯ		
หัตถ์ถึงคูตี	ทั้งทศโสภี	ดุจก้านลดา
มาศมัยอ่อนช้อย	ชดช้อยแพงค่า	รุ่งเรืองโสภา

โศกณควรรชอบฯ

พิศพระถัน	พองสองอุรา	คุดผลมะพลับ
นูนซัดทั้งคู่	ถูกต้องเสด็จสรรพ	คุดช่างจิตรประดับ
เรียงส่วนอุราฯ		
บันพระองค์	เห็นซัดแพรวพราย	สวัสดีสัม-องคา
พระขงฆ์พระบาท	สำอองสะอาดโสภา	กอบพระลักขณา
ห้าประการกลฯ ²¹⁵		

บทชมโฉมที่คัดมาคือความงามในอุดมคติของนางสุขุมาลันทาทวีจากเรื่อง โศกณควรรชอบฯ หากนำมาเทียบกับภาพนางเอกในนวนิยายของเมา สำนาง จะเห็นว่าอุดมคติด้านความงามในนวนิยายของเมา สำนางเป็นสิ่งที่ดำเนินไปตามขนบอย่างเห็นได้ชัด ตัวละครเอกสตรีจะงามเป็นเลิศเหนือกว่าตัวละครอื่นทั้งปวงในนวนิยายเรื่องเดียวกัน แต่หากนำสาวงามของแต่ละเรื่องมาประชันความงามกันเพื่อหาเอกลักษณ์เฉพาะตัวอาจไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะตัวละครเอกสตรีทั้ง ๘ เรื่องต่างมีเครื่องหมาย สัดส่วน ผิวพรรณ รวมทั้งการแต่งกายที่แทบไม่ต่างกันเลย* ทุกคนมีใบหน้ารูปไข่จระเข้ ดวงตาดำขลับมีประกาย แวววาวฉุนฉิวเจียรระไร น้ำคือน้อยในดวงตาคู่นั้นงามเหมือนน้ำอมฤต ขนตาองงามราวกับดัด จมูกโด่งเล็ก แก้มพ่องสีกุหลาบใสจนเห็นเส้นเลือด บางนางเช่นนิมลและมยุราอาจจะมีลักษณะเพิ่มความน่ารัก ปากเหมือนกลีบส้มหรือเป็นรูปกระจับหรือได้รูปราวคันธนูมีสีแดงระเรื่ออย่างเป็นธรรมชาติ ฟันขาวเหมือนดอกมะลิ ใบหน้าขาวหมดจดผุดผ่องงามราวกับขนกาไม่ว่าจะหยิกเป็นคลื่นสลวย ยาวสยายถึงกลางหลัง หรือยาวประบ่าก็ตามรูปร่างสมส่วนไม่เล็กและไม่ใหญ่จนเกินไป ทรวงอกกลมกลิ้งราวดอกบัว ในแง่ของความงามและความเปรียบที่ใช้บรรยายความงามของนางเอกในนวนิยายของเมา สำนาง จึงเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาช้านานนับแต่เขมรมีวรรณคดีลายลักษณ์เป็นครั้งแรกคืองานอย่างนางสีดาและนางอื่น ๆ ในวรรณคดีนั่นเอง

พรรณษะของนักประพันธ์ที่สอดแทรกอยู่ในบทบรรยายความงามนั้นน่าสนใจควรที่จะกล่าวถึง ความงามภาคบังคับที่นางเอกทุกคนต้องมีเหมือนกันหมดคือผิวขาวผุดผ่อง ผมยวและเน้นความเป็นธรรมชาติไร้การปรุงแต่ง คุณสมบัติแนวขนบนิยมทั้งสามประการจะถูกเชื่อมโยงเข้ากับควมมีบุญญาธิการ ระเบียบที่ควบคุมสังคมเขมรและความเป็นเขมรแท้ ความสะอาดตา

²¹⁵ ฐิติ หก ทวี. เรื่องโศกณควรรชอบฯ, (กุนีเพญ: บณณาการองคร, ๒๐๐๕), หน้า ๓๒-๓๔.

* รายนามนางเอกทั้ง ๘ คือ ๑. บุสสิบาจากเรื่องคลื่นซัดทราย ๒. นิมลจากเรื่องกุหลาบดำ ๓. เกสรผกาจากเรื่องกาฝาก ๔. มยุราจากเรื่องราชสีห์ไพรเถื่อน ๕. ลีนา(หรือวรลักษณ)จากเรื่อง สายลมชนิดี ๖. ปญจพรรณ(หรือเกสร)จากเรื่องข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง๗. รัศมีจันทร์(หรือจันทร์)จากเรื่องแสงจันทร์ ๘. มะลิจากเรื่องพวงมาลัยดอกมะลิ

ประการแรกของนางเอกทุกคนคือพวกเธอมีผิวที่ขาวผ่อง ซึ่งเป็นลักษณะที่ขัดกับสีผิวของสตรีทั่วไปในเขมรที่ออกคล้ำหรือดำ แม้แต่นางเอกที่มาจากชนบทและยากจนมากก็ยังสามารถอภิสิทธิ์ครอบครองสีผิวขาวนวลผุดผ่องนี้ สีผิวที่เป็นไปไม่ได้เลยในชีวิตจริงของเด็กสาวยากจนจากชนบทแต่เป็นไปได้อย่างดีทุกครั้งที่นวนิยาย ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นทัศนคติความงามของผิวพรรณสตรีที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก จากบันทึกของมิชชันนารีชาวสเปน ซาน อันโตนิโอที่ได้บันทึกเรื่องราวในกัมพูชาในปีท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ กล่าวว่า *ผิวขาวคือสีผิวของสตรีชั้นสูง ในขณะที่สตรีสามัญมีสีน้ำตาลคล้ำ*²¹⁶ และสีผิวนี้นี้ก็เป็นของนางเอกมา สำนางทุกคนอย่างไม่มีข้อยกเว้น แต่ที่น่าสนใจคือบทบรรยายความงามของนางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์ กวีโบราณพยายามสอดแทรกลักษณะความงามตามท้องถิ่นไว้ที่การบรรยายผิวด้วย นางสีดาในบางครั้งจึงมีสีผิวออกเหลืองหรือเขียวเหลืองคอกสลิดแต่มีความผ่องใส แต่เมื่อมาถึงยุคมา สำนาง ความงามแบบท้องถิ่นจะไม่ปรากฏที่ตัวนางเอกแต่อาจอนุโลมให้ปรากฏที่ตัวนางรองได้ แต่สิ่งที่เธอเก็บไว้คือผิวที่ขาวผุดผ่องเพราะนอกจากจะเป็นสีผิวที่งามอย่างเป็นอุดมคติแล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความมีบุญญาธิการด้วย ความงามของผิวไปกันได้ดีกับความคิดว่าผู้มีบุญแม้จะตกทุกข์ได้ยากแต่ผลบุญก็ยังหนุนนำชีวิต และจะทำให้ได้รับผลตอบแทนที่ดีในท้ายที่สุด ดังเช่นความผุดผ่องของผิวประจักษ์ที่เรื่องรองมาจากตัวนางเอก แม้จะยากจนแต่ผลบุญก็ทำให้เธอเป็นเจ้าของรูปร่างและผิวพรรณที่งดงามเป็นที่สรรเสริญแก่ผู้พบเห็น บทสรุปของนางเอกแต่ละคนก็มักจบลงด้วยการได้ครองรักกับพระเอกอย่างมีความสุขและกลับคืนสู่ครอบครัวที่ร่ำรวยดังเดิม ความหมายของผิวขาวอันผุดผ่องของนางเอกอีกด้านหนึ่งจึงมีนัยที่สอดคล้องกับกลไกการทำงานของแนวคิดเรื่องบุญกรรมในพุทธศาสนาอันเป็นระเบียบใหญ่ที่ควบคุมสังคมเขมรอยู่นั่นเอง

ในนวนิยายของมา สำนาง นางเอกทุกคนต้องผมยวและปล่อยสยายเท่านั้น สตรีผมยวคือนางอิจฉาเช่น ฉาครี(แสงจันทร์) หรือนิฉา(คลื่นซัดทราย) สำนางให้ผมยวคือนภาพแทนของความทันสมัยที่เข้ามาจู่โจมประเพณีอันดั้งเดิมของเขมร สตรีที่ไว้ผมยวคือนิสตรีที่ละทิ้งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสตรีเขมรไป นำสังเกตว่าทั้งฉาครีและนิฉาคือตัวละครสตรีที่สำนางบรรยายว่ามีพฤติกรรมที่ไม่รักนวลสงวนตัว มีความสัมพันธ์กับบุรุษโดยไม่แต่งงานซึ่งตามบรรทัดฐานของสตรีที่ดีถือเป็นความผิดที่ร้ายแรงมาก นอกจากนี้การไว้ผมยวยังเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับความเป็นอย่างอื่นที่ไม่ใช่ความเป็นเขมรอีกด้วย เช่นตัวละครลินกาและเรณี(กุหลาบดำ)ซึ่งตัดผมยวและเปลี่ยนสีผมิให้ออกประกายแดง ลินกาเป็นเด็กสาวชาวเขมรที่ถือกำเนิดและเติบโตที่อเมริกา ส่วนเรณีคือเด็กสาวที่ไปเรียนต่างประเทศและรับอิทธิพลของต่างประเทศมาโดยเห็นได้ชัดเจนจากการ

²¹⁶เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสารและคนอื่นๆ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๑.

แต่งกายที่ไม่เป็นเขมรเลย ตัวละครทั้งสองไม่ได้สวมบทบาทนางอิจจาอย่างชัดเจนแต่ทั้งคู่ก็เป็นตัวละครที่สำนางใช้เป็นอุปสรรคที่ทำให้นิมลนางเอกของเรื่องต้องใช้ความอดทนในการแก้ปัญหาไปให้ได้ ผมสั้น ผมคุด ผมข้อม จึงเป็นภาพแทนของความเป็นอื่นที่สำนางใช้เป็นภาพตัดกับผมยาวสลวยของนางเอกเพื่อเน้นคุณสมบัติความเป็นเขมรแท้ของนางเอกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาควคู่ไปกับการบรรยายทรงผมคือเรื่องการแต่งหน้า เรื่องเสื้อผ้า และเครื่องประดับระหว่างนางเอกและนางอิจจาจะยังเห็นความแตกต่างดังกล่าว นางเอกจะสวยอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่มีนางเอกคนใดเลยที่แต่งหน้าแม้แต่เพียงพรรณ(ข้อัญญาเมื่ออรุณรุ่ง)ที่ไปเรียนเรื่องการดูแลใบหน้าและผิวพรรณจากประเทศญี่ปุ่นก็ตาม ทุกคนงามด้วยเครื่องหน้าที่งดงามหมดจดไร้เครื่องสำอางแต่งแต้ม เป็นความสมบูรณ์แบบที่เทียบได้กับสิ่งที่งามอยู่แล้วตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่คัดสรรว่าเป็นเลิศเช่นตาดำและแววาวเหมือนนิลเจียรไน หรือปากได้รูปเหมือนคันธนูตรงกันข้ามกับใบหน้าของนางอิจจาที่เต็มไปด้วยสีสันอันจัดจ้านเช่น ใบหน้าขาวอกเพราะทาแป้งหนาและริมฝีปากแดงแฉัด แต่ที่น่าสังเกตคือความงามอย่างเป็นธรรมชาติของมา สำนางจะปรากฏคู่กับความยากจนหรือพื้นเพที่มาจากชนบทเสมอ นุสตีบา(คลื่นซัดทราย) และนิมล(กุหลาบดำ) เป็นเด็กสาวกำพร้าที่อยู่กับแม่ตามลำพังและต้องทำงานเพื่อแบ่งเบาภาระของแม่ ส่วนลีนา(สายลมนิรติ) และเกสรพกา(กาฝาก) ล้วนเป็นเด็กสาวยากจนจากต่างจังหวัด กำพร้าทั้งพ่อและแม่ ไร้ที่พึ่งพิง พื้นการศึกษาต่ำและต้องมาอยู่ในเมืองในฐานะคนรับใช้ เครื่องแต่งกายของบรรดานางเอกผู้ยากจนทั้งหลายจึงเป็นเครื่องแต่งกายพื้นๆ หากเป็นสาวทำงานอย่างนิมลหรือนุสตีบาก็จะนุ่งผ้าถุงตัดสำเร็จหรือกระโปรงยาวสีดำ น้ำตาล หรือน้ำเงิน ใส่เสื้อคอปิดแขนยาวสีขาวหรือสีพื้นอ่อน ๆ ซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายที่มา สำนางบรรยายว่า “งดงามเหมาะสมกับการเป็นลูกสาวชาวเขมร”²¹⁷ ส่วนสาวชนบทที่เข้ามาเป็นคนรับใช้ยิ่งไม่ต้องเอ่ยถึงเครื่องแต่งกาย ทุกคนนุ่งผ้าถุง เสื้อโดยมากจะเป็นคอตั้งและแขนยาว โดยเฉพาะลีนาที่มา สำนางตั้งใจบรรยายความสวยของเธอมากเป็นพิเศษ นั่นเกือบก่อนเรื่องเธอใส่แต่เสื้อสีดำมอๆ²¹⁸ แต่เครื่องแต่งกายพื้นๆ เป็นสิ่งที่ผู้แต่งใช้ขบขันความงามให้เด่นชัดขึ้นดังปรากฏในบทบรรยายที่มักจะกล่าวว่า “ถึงจะอยู่ในเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่ดูหอมช่อนาดใดก็ตาม ความงามตามธรรมชาติของเธอก็ยังกระจ่างตาและปรากฏแก่สายตาของผู้พบเห็นเสมอ” เห็นได้ว่า ความงามเป็นธรรมชาติไร้การปรุงแต่งและชนบทอันบริสุทธิ์จะถูกโยงเข้าหาความเป็นเขมร นางเอกสาวรุ่นผู้มีความงามอย่างเป็นธรรมชาติและมีพื้นเพจากชนบทคือการเชื่อมโยงลักษณะที่ติดตัวมาแต่กำเนิดเข้าหาความเป็นเขมรแท้ได้อย่างแนบเนียน และความบริสุทธิ์

²¹⁷ มา สำนาง, *รุลกเบากุสลาจ* (กฤษณ์เพญ : โรงพิมพ์สุริยารังสี , ๒๕๔๗), หน้า ๑๔. (มา สำนาง, *คลื่นซัดทราย*. (พนมเปญ : โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗)

²¹⁸ มา สำนาง, *ซุมโบนิรติ* (กฤษณ์เพญ : โรงพิมพ์สุริยารังสี , ๒๕๔๗), หน้า ๔, ๒๔, ๓๔, ๕๐. (มา สำนาง, *สายลมนิรติ*. (พนมเปญ : โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗)

แห่งชาติกำเนิดต้องคู่กันกับจริยามารยาที่บ่งบอกถึงความเป็นสตรีเขมรแท้ที่รู้จักกรทรวงสงวนตัว โดยแสดงออกด้วยเครื่องแต่งกายแบบปกปิดเนื้อตัวร่างกายไว้มิดชิด

ทรงผมสั้น คัด เปลี่ยนสีผม ใบน้ำตักแต่งอย่างเข้มงวด การแต่งกายแบบยวนเสน่ห์คือนุ่งกระโปรงสั้น ใส่เสื้อผ้าวับ ๆ แวม ๆ เพื่อยั่ววนสายตานุรุช และสวมใส่เครื่องประดับจนท่วมตัวคือภาพของนางอิจฉาที่ปรากฏแก่สายตาผู้อ่าน ทั้งทรงผม การแต่งหน้าและเสื้อผ้าจะถูกรวมไว้ในคำว่า นารีทันสมัย สตรีสมัยใหม่หรือสตรีศิวิไลซ์* และไม่น่าแปลกใจเลยที่สตรีศิวิไลซ์เหล่านี้มักอยู่ในสถานะที่ร่ำรวย เพราะตามทฤษฎีของเมา สำนางความร่ำรวยหรือเงินนั้นคือที่มาแห่งความชั่วร้ายทั้งปวงและกำลังมีอำนาจในการบ่อนเซาะวิถีทางวัฒนธรรมอันดั้งเดิมของเขมร โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับแนวคิดกุลสตรี การทำตัวศิวิไลซ์จะได้รับคำอธิบายอีกประการหนึ่งว่าเป็นพวกนิยมยุโรปและขาดระเบียบซึ่งหมายถึงความเป็นอื่นที่เข้ามาคุกคามความเป็นระเบียบของเขมรเช่นกัน ฉะนั้น เมื่อคุณการปรากฏกายของทั้งนางเอกและนางอิจฉาจะเห็นการลงรหัสทางวัฒนธรรมที่เมา สำนางและสังคมเขมรทั่วไปใช้ในการบังคับควบคุมสตรีผ่านทางเนื้อตัวร่างกายอย่างชัดเจน สตรีเขมรต้องแต่งกายเหมาะสม ปิดเนื้อตัวร่างกายมิดชิด จึงจะเป็นการแต่งกายของลูกสาวชาวเขมรที่แท้จริง ไม่เช่นนั้นก็คงไม่ต่างอะไรจากนางกาก็หรือสตรีมาษาทั้งหลายที่เห็นบุรุษแล้วก็คลี่ผ้าสะบัดผ้าเพื่อกระตุ้นให้บุรุษเกิดความกำหนัดเมื่อได้เห็นสัดส่วนของตนอันเป็นลักษณะอุปมงคลของสตรีตามที่พระองค์ด้วงระบุไว้ในฉบับสตรีและในเรื่องลเบงเรื่องกานีนั่นเอง

สำหรับนางเอกที่ถือกำเนิดและใช้ชีวิตอยู่ในเมืองเช่นบุสลิบา นิมลหรือปัญจพรรณอาจจะดูดีน้อยกว่านางเอกที่มีพื้นเพชนบทเช่นลิษาหรือเกสรผกาในด้านความบริสุทธิ์แห่งชาติกำเนิดที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติอันบริสุทธิ์ เพราะเมืองตามทฤษฎีของเมา สำนางคือดินแดนแห่งความชั่วร้าย แต่เมา สำนางก็จะทดแทนคุณสมบัติข้อนี้ด้วยความบริสุทธิ์ของชาติกำเนิดอีกแห่งหนึ่งคือความบริสุทธิ์แห่งสายเลือดของสตรีสาวผู้เป็นทายาทอันแท้จริงของตระกูลอันเก่าแก่และร่ำรวย หากแต่ความร่ำรวยซึ่งเคยเป็นจุดต่างนั้นก็จะถูกกำกับด้วยข้อบัญญัติในฉบับสตรีอีกทีหนึ่ง นางเอกคนเมืองไม่ว่าจะยากจนหรือร่ำรวยหากรู้จักแต่งกายอย่างถูกต้องเหมาะสม มีกริยามารยาเรียบร้อย พุดจาสุภาพอ่อนหวาน พวกเธอก็เป็นลูกสาวชาวเขมรได้อย่างไม่มีที่ติเช่นกัน

เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการลงรหัสทางวัฒนธรรมเรื่องรูปโฉมและการแต่งกายของสตรีที่ค่อนข้างละเอียดเช่นนี้ กล่าวคือ สิ่งหนึ่งที่เขมรแดงสร้างรอยแผลทางจิตใจให้กับชาวเขมรอย่างลึกซึ้งคือการทำลายอัตลักษณ์ส่วนบุคคลที่ชาวเขมรมีต่อตนเองในยุคก่อนหน้านั้นทั้งหมด ในส่วนที่เป็นรูปธรรมที่สุดคือ การบัญญัติการแต่งกาย เสื้อผ้า

* เรื่องกาฝากนิลรัตน์ หน้า 24 คุณรจนาแม่ นิลรัตน์ หน้า ๖๓, สาวๆ ลูกครึ่งในข้อสัญญา หน้า ๒๔, เรื่องสายลมนิรติ วรรณกรรมหน้า ๑๔, เรื่องแสงจันทร์ ณาครี หน้า ๑๔, เรื่องกลิ่นชดทราย นิณา หน้า ๑๑, พาวี หน้า ๑๖, เรื่องเกาะตตรัก มารี หน้า ๑๒

และทรงผมให้คนทั้งประเทศใช้มาตรฐานเดียวกันคือเสื่อกางเกงสีดำทั้งชุดและมีผ้าขาวม้าพาดคอ เป็นไปได้อย่างมากกว่าการที่เมา สำนางต้องบรรยายลักษณะภายนอกของนางเอกอย่างละเอียดทั้งสี ผิว ใบหน้า ทรงผมและการแต่งกายและเป็นลักษณะที่หวนกลับไปหาความเป็นชนบนิยมนอย่าง ชัดเจนนั้น คือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชาวเขมรขึ้นมาใหม่ และสิ่งหนึ่งที่บ่งบอกความเป็นเขมรแท้ ตามความคิดของเมา สำนางคือรูปโฉมของกุลสตรีแนวชนบนิยม ฉะนั้น ในนวนิยายของเธอทุก เรื่องรูปโฉมของนางเอกและนางอิจจาจะเป็นด่านแรกที่คุณผู้อ่านเห็นความเป็นกุลสตรีและความไม่ เป็นกุลสตรีของสตรีทั้งสองประเภท ความสวย ใส ไร้ที่ติของนางเอกนอกจากจะสะท้อนความเป็น กุลสตรีออกมาในระดับหนึ่งแล้ว ยังมีนัยที่หมายถึงความเป็นเขมรแท้และความมีบุญญาธิการของ นางเอกอีกด้วย แต่ถึงอย่างไรรูปโฉมภายนอกก็ยังเป็นรองคุณสมบัติภายในของสตรีอันหมายถึง ความเป็นแม่บ้านแม่เรือนและคุณธรรมที่สตรีพึงยึดถือซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เมา สำนางให้คุณค่า มากกว่ามาก

๔.๒.๒ คุณนางให้คู่บ้าน

การสร้างความเป็นนางเอกหรือนางอิจจาให้กับนวนิยายของตัวเองนั้น เมา สำนาง ดำเนินตามกรอบของการสร้างตัวละครสตรีแนวชนบทั้งด้านรูปร่างหน้าตา ลักษณะนิสัยและ บทบาทหน้าที่ แต่วิธีนี้ไม่ใช่วิธีที่ใหม่ เพราะหากค้นเคาะกับนิทานพื้นบ้านของเขมรจะทราบว่า หลายต่อหลายเรื่องนิยมสร้างภาพคู่ตรงข้ามเช่นนั้น ดังเช่นเรื่อง *มาเอียง* คือต้นแบบของการแบ่งสตรี ออกเป็นสองประเภทที่สังคมเขมรยังคงใช้เรียกขานอยู่แม้ในปัจจุบันนั่นคือ *สุรีครบลักษณ์* และ *สุรีกาคลักษณ์* หรือสตรีที่เป็นกุลสตรีผู้เปรียบพร้อมกับสตรีที่ขาดคุณสมบัติกุลสตรี ในบางครั้งคำ ว่า *ครบลักษณ์* จะเป็นคำที่เมา สำนางหยิบมาใช้เพื่อเสริมความโดดเด่นไม่เป็นสองให้กับนางเอก ของเธอด้วยเช่นการบรรยายนิมิตว่า “*สักดาโลบมองหน้าโฉมลออ เขาสงสารเธอ นิมิตเป็น บุตรสาวที่ตีครบลักษณ์ เสียหายเหลือเกินที่เธอมีมารดาที่ไม่ดี*”²¹⁹ หรือบรรยายบุสลิบาว่า “*ยุทธวิธี ใจปลาบปล้ำยิ่งนัก เธอสุภาพอ่อนหวาน เป็นภรรยาครบถ้วนทั้งรูปสมบัติก็งามเลิศ*”²²⁰ เป็นต้น

เมา สำนาง ใช้คุณลักษณะความเป็นแม่บ้านแม่เรือนแยกสตรีออกเป็นสองประเภท อย่างชัดเจน นางเอกทั้งหลายที่ดูแลบ้านได้สะอาดเรียบร้อย มีทักษะเป็นเลิศในการหุงหาอาหาร และรู้จักหน้าที่ของตนในการปรนนิบัติดูแลเรื่องกินอยู่หลับนอนของคนในบ้านอย่างไม่บกพร่อง พวกเธอคือลูกสาวชาวเขมร การดูแลบ้านยังรวมไปถึงวิถีการปฏิบัติตนทั้งการพูดจาและการวางตัว กับคนที่อยู่ร่วมบ้านด้วยกันอย่างเหมาะสมด้วย น่าสังเกตว่านางเอกที่มีพื้นเพมาจากชนบท ยากจน

²¹⁹ เมา สำนาง, *กุลาบเขมา* (กุนเพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๕. (เมา สำนาง, *กุลาบดำ* (พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗)

²²⁰ เมา สำนาง, *รุลกเขมาขุสาจ*, หน้า ๑๐๗.

และต้องเข้ามาเป็นคนรับใช้อยู่ร่วมบ้านกับนางอิจฉาที่ร่ำรวย คุณสมบัติด้านความเป็นแม่บ้านแม่เรือนจะถูกเน้นย้ำมากเป็นพิเศษ เหล่านี้คือความจงใจของเมา สำนางที่ต้องการเปรียบเทียบให้เห็นว่าสิ่งที่จะตัดสินว่าใครเป็นสตรีที่ดีและมีคุณค่าไม่ได้อยู่ที่ฐานะอันยากจน แต่อยู่ที่ความเป็นแม่บ้านแม่เรือนและกิริยาวาจาที่อ่อนหวานนุ่มนวลต่างหาก สาวรับใช้อย่างลีนาและเกสรพกาจึงมีแต่คนเห็นคุณค่า ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากบรรดาคนใช้ด้วยกันและจากเจ้านายที่มีจิตใจเป็นธรรม และในท้ายที่สุดก็จะได้รับความรักที่แท้จริงจากเจ้านายหนุ่มที่ประจักษ์ชัดในค่าแห่งความเป็นกุลสตรีของพวกเธอ ส่วนนางอิจฉาทั้งหลายที่ไม่รู้วิธีหุงข้าวหรือวิธีทำอาหารรสเลิศ มือไม่เคยสัมผัสไม้กวาดบ้านและผ้าถูบ้าน ใช้เวลาทั้งวันไปกับการแต่งตัวไป แต่งหน้าเข้ม ใช้เวลาชงชอคอกและทำร้ายข่มขู่นางเอกผู้แสนดีด้วยความอิจฉาอยู่เสมอ นั่น แม้จะอยู่ในฐานะที่ดูสูงส่งและร่ำรวยกว่านางเอกมากก็ไร้คุณค่าเพราะขาดคุณสมบัติที่จะเป็นลูกสาวชาวเขมรที่แท้จริง ท้ายที่สุดสตรีเหล่านี้ก็จะพ่ายแพ้ความดีของนางเอก ไม่ได้แต่งงานกับบุรุษที่ร่ำรวยอย่างพระเอก หลายคนต้องประสบกับชะตาที่น่าสมเพชคือเสียชีวิตเพราะถูกหลอกอย่างเช่นนิลรัตน์(กาฝาก) หรือพาวิ(คลื่นซัดทราย) เป็นต้น ฉะนั้น การที่บ้านช่องสะอาดและมีอาหารอร่อยตั้งบนโต๊ะตามเวลาคือเครื่องบ่งชี้อันสำคัญว่าใครคือลูกสาวชาวเขมร และไม่น่าสงสัยเลยว่านั่นคือสิ่งที่เมา สำนางผลิตซ้ำระเบียบสังคมแบบเดิมด้วยคุณสมบัติแม่บ้านแม่เรือนซึ่งต้องอยู่คู่สตรีทุกคน ระเบียบดังกล่าวสามารถย้อนหลังไปไกลถึงบุพกาลอย่างที่ปรากฏในนิทานเรื่องมายิง เรื่อยมาจนถึงกลางศตวรรษที่ ๑๕ ที่ฉบับสตรีของหมิ่นไม่เกิดขึ้น

๔.๒.๓ อุดทนและอุทิศตนให้คนที่รัก

ควบคู่ไปกับความเป็นแม่บ้าน คุณค่าในตัวนางเอกของเมา สำนางอยู่ที่ความงามด้านจิตใจ นอกเหนือไปจากคุณสมบัติพื้นฐานเช่นใจดี มีเมตตา รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น อยู่ในโอวาทของผู้ปกครองซึ่งนางเอกทุกคนมีอยู่แล้ว สิ่งที่มา สำนางสร้างให้นางเอกของเธอเป็นพิเศษคือความอดทนต่อความยากลำบาก ไม่ว่าจะเกิดจากความยากจนเช่นลีนา เกสรพกา นิมล บุษลียา อมรา และมะลิ(พวงมาลัยดอกมะลิ) อุดทนจากการถูกเข้าใจผิดและต้องพิสูจน์ตัวเองอย่างบุษลียา นิมล มยุรา(ราชสีห์ไพรเถื่อน)และลีนา หรืออดทนฟันฝ่าสิ่งที่ตั้งใจมั่นว่าจะทำให้สำเร็จอย่างปัญญาพรรณ มยุราและรัสมิจันทร์(แสงจันทร์) คุณสมบัตินี้ไม่ต่างจากตัวละครต้นแบบคือพระนางมัทรีผู้ทรงอดทนและอุทิศตนเพื่อคนที่ตนรักอย่างแทบจะไม่คิดเพี้ยน ส่วนนางเอกบางคนที่มา สำนางให้อยู่ในฐานะภรรยาของพระเอกไม่ว่าจะโดยนิตินัยอย่างบุษลียาหรือโดยพฤตินัยอย่างลีนาและเกสรพกา คุณสมบัติของภรรยาที่ต้องซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อบุรุษที่ได้ชื่อว่าสามีเพียงคนเดียว เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ บทบาทของภรรยาผู้ซื่อสัตย์คงทำให้ผู้อ่านนึกถึงตัวละครต้นแบบอีกผู้หนึ่งคือนางสีดาได้ไม่ยาก นอกจากนี้ยังพบบทบาทอื่น ๆ ที่เน้นให้เห็นคุณธรรมของสตรีเช่นการยื่นเคียง

ข้างร่วมทุกข์กับคนที่ตนรักยามตกยาก การเสียดสละตนเองด้วยความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และการเคารพเชื่อฟังผู้ปกครอง อาทิเช่น เพื่อลุงผู้มีพระคุณเสมอบิดา เกสรผกายอมเอาตัวเข้าเป็นคนรับใช้ เวหาส์ที่ผูกใจเจ็บลุง แม้จะรู้ว่าเธอต้องเป็นทาสกามารมณ์เขาก็ตาม นิมลยอมเป็นภรรยาเก็บสัปดาห์เพื่อไถ่หนี้พินันแทนมารดา หรือรัศมีจันทร์ยอมปลอมตัวเป็นเด็กรับใช้ทำงานแลกข้าวเพื่อสืบหาฆาตกรที่ป้ายความผิดให้บิดาเธอ เป็นต้น แต่ประเด็นสำคัญที่สุดที่นางเอกทุกคนยึดถือเสมอชีวิตคือการรักศักดิ์ศรีของสตรี ซึ่งจะแสดงออกตั้งแต่การครองตนอย่างงดงาม ไม่แสดงกิริยาสนใจบุรุษ ไม่เปิดโอกาสให้บุรุษใช้วาจาตะลอมหรือถูกเนื้อต้องตัวและในระดับสูงสุดคือการรักษาพรหมจารีของคุณสมบัติประการหลังคือเขตแดนที่แบ่งแยกระหว่างความเป็นนางเอกและนางอิจฉาที่ชัดเจนที่สุด ผู้อ่านอาจตรวจสอบด้วยวิธีง่าย ๆ ก็เพียงแค่ดูกิริยาที่ตัวละครสตรีแสดงเมื่อสนทนากับบุรุษเช่น สบตากับบุรุษอย่างขม้อยขม้าย ขณะพูดจามีจริตจะก้านไม่สำรวมกิริยา ก็ชี้ตัวได้อย่างไม่พลาดแล้วว่าใครคือนางเอกหรือนางอิจฉาของมา ลำฉาง

คุณธรรมที่ฝั่งนางเอกยึดถือนี้จะไม่พบในตัวนางอิจฉาเลย เอาแต่ใจ เย่อหยิ่ง กิริยามารยาทเลวร้าย นิยมแต่ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ผลาญเงินทองบิดามารดา ไม่มีสัมมาคารวะกับบิดาและผู้อาวุโสกว่า เต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา ปองร้ายผู้อื่นเมื่อไม่ได้ตั้งใจและปล่อยเนื้อปล่อยตัวในเรื่องเพศ เหล่านี้เป็นลักษณะที่มีในตัวนางอิจฉาทุกคน มา ลำฉางใช้ความร้ายกาจของนางอิจฉาขบเน้นความเพียบพร้อมของนางเอกให้เด่นชัดขึ้น แต่สิ่งที่น่าสนใจมากกว่าคือ ทรศนะของมา ลำฉางต่อที่มาของลักษณะนิสัยร้ายๆ ของนางอิจฉาซึ่งจะเกี่ยวพันกับความไม่เป็นเจมรดด้วย ปัจจัยแรกซึ่งเป็นสูตรตายตัวของมา ลำฉางไปแล้วคือความร้ายกาจของนางอิจฉามีสาเหตุมาจากการที่เธอมีมารดาหรือผู้ปกครองสตรีที่เป็นสุริกาตลกขบขัน ทั้งพาวินบุตรสาวคุณณาตี (คลื่นซัดทราย)นิลรัตน์บุตรสาวคุณรจนา (กาฝาก) ฉาวริบุตรสาวคุณสัมผัส (ข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง) และเสฏฐีหลานสาวคุณย่า (สายลมนิรติ) เด็กสาวทุกคนมีนิสัยร้ายกาจเพราะผู้ปกครองสตรีไม่ว่าจะเป็นมารดาหรือยายก็ไม่ใช่สุริกรบถลกขบขันเลย ดูเผิน ๆ แล้วอาจเข้าใจว่ามา ลำฉางจะเสนอว่าความเป็นสุริกาตลกขบขันเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดทางพันธุกรรม แต่จริง ๆ แล้วการสร้างตัวละครในลักษณะนี้ สะท้อนทรศนะของเธอต่อบทบาทของสตรีในการเก็บรักษาและส่งต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชนชาติเขมรเอาไว้มากกว่า ดังเช่นคำพูดของคุณณาเรตตอนหนึ่งที่ตำหนิคุณณาตีว่าเธอไม่มีปัญญาเลี้ยงบุตรสาวให้ดีเท่าคุณมณฑกรรยาเก่าที่เขาไล่ให้ออกจากบ้านไปแต่ตัว แต่ฝ่ายนั้นก็สามารอบรมบุตรสาวให้เป็นสตรีที่ดี มีงานการทำเลี้ยงมารดา ได้แต่งงานอย่างมีหน้ามีตาถูกต้องตามประเพณี ส่วนคุณณาตีไม่เคยอบรมสั่งสอนบุตรเลยมีแต่ให้ทำย จนบัดนี้พาวินเป็นเด็กสาวที่ไม่เอาไหน “มีแต่ยุโรปเต็มตัวอย่างนี้แหละ” กับคำพูดของเขาที่สรุปว่า “ลูกสาวจะดีได้ก็เพราะได้รับการอบรมจากมารดา”²²¹ หากสรุปคำพูดของคุณณาเรตอย่างตรงไปตรงมาที่สุดคือ ที่พาวินไม่ดีเพราะ

²²¹ มา ลำฉาง, *รุลกเบากุสาจ*, หน้า ๑๐๗.

มีมารดาที่ไม่ดีนั่นเอง และคำพูดนี้ก็สะท้อนทรศนะของเมา สำนางอย่างดีที่สุดว่า การที่บุตรสาวจะเป็นกุลสตรีหรือไม่ นั่น ลักษณะนิสัยรวมทั้งการอบรมสั่งสอนของมารดาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด

ทรศนะดังกล่าวสอดคล้องกับความเห็นทั่วไปในสังคมเขมรที่เห็นว่าหน้าที่การอบรมเลี้ยงดูบุตรสาวให้อยู่ในความรับผิดชอบของมารดา และเป็นทรศนะที่สอดคล้องกับนักชาตินิยมด้วยที่มอบบทบาทให้สตรีเป็นผู้เก็บรักษาวัฒนธรรมของชนชาติ เป็นผู้สืบต่อและส่งทอดวัฒนธรรมให้กับคนรุ่นต่อไปโดยใช้กระบวนการทางสังคม²²² การที่มารดาหรือผู้ปกครองสตรีขาดคุณสมบัติความเป็นกุลสตรีก็เท่ากับไม่ได้สืบต่อเนื้อหาทางวัฒนธรรมอันดีของชาติเอาไว้จึงเป็นไปได้ที่จะส่งต่อเนื้อหาขึ้นไปสู่คนรุ่นหลัง หากพิจารณาจากฝั่งของตัวละครฝ่ายนางอิจฉาจะเห็นความบกพร่องของสตรีต่อหน้าที่ในการเก็บรักษาและส่งต่อเนื้อหาทางวัฒนธรรมที่สังคมมอบหมายไว้อย่างชัดเจนที่สุด เมื่อไรคุณสมบัติความเป็นกุลสตรีก็ไม่ใช่มูลสาวชาวเขมรที่แท้ จุดจบของสตรีที่ไม่ใช่มูลสาวชาวเขมรล้วนไม่สวยงาม นางอิจฉาทุกคนพลาดหวังจากพระเอก ไม่อาจบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตสตรีคือไม่ได้แต่งงาน บางรายขายตัว หากมีกรณีที่ปองร้ายนางเอกลูกสาวชาวเขมรบทลงโทษจะยิ่งเจ็บขาดคือหากไม่ติดคุกก็ต้องเสียชีวิต และเหตุการณ์ที่ตามหลังบทลงโทษนางอิจฉามาติด ๆ ก็อนางเอกได้แต่งงานอยู่กินกับพระเอกอย่างมีความสุข ภาพที่ชัดเจนของนางอิจฉาพวกนี้จึงเป็นตัวแทนของฝ่ายธรรม เป็นภาวะความไร้ระเบียบที่ถึงแม้จะสร้างความเป็นป่วนให้กับสังคมแต่ถึงอย่างไรก็ไม่มีทางเอาชนะฝ่ายธรรมะได้ และจากตอนจบเรื่องที่ว่าความรักของพระเอกกับนางเอกลงเอยด้วยดีหรือจบที่การแต่งงานก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าระเบียบได้กลับคืนสู่สังคมเขมรแล้ว

นอกจากทรศนะเรื่องมารดาไม่ดีบุตรสาวก็ยอมไม่ดีแล้ว เมา สำนางยังชี้ให้เห็นว่าเงินเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้ปกครองสตรีในนวนิยายของเรอบกพร่องต่อการกระทำหน้าที่ที่กลมกลืนทางสังคม คุณฉานี คุณสัมผัส คุณรจนา คุณย่า ล้วนบูชาเงินเป็นพระเจ้า การมีเงินทำให้พวกเขาบริโภคความสะดวกสบายและความทันสมัยนานาประการจนในบางขณะก็เป็นการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขด้วยการชู้ตริคผู้อื่น ฐานะที่ร่ำรวยของทั้ง ๔ คนทำให้พวกเขาเย่อหยิ่งและดูถูกคนจน บางกรณีเงินทำให้เกิดเหตุการณ์ที่เลวร้ายที่สุดได้ อย่างเช่นคุณย่าและคุณสัมผัสถึงกับคิดลอบฆ่าเด็กที่ตนเลี้ยงมาเสมือนลูกเพราะความโลภ ดังที่กล่าวมาแล้วในช่วงการแต่งกายของสตรีคือเมา สำนางมองว่าเงินคือที่มาของความเลวร้าย และฉากแห่งความเลวร้ายมักเกิดในเมืองใหญ่อย่างเช่นพนมเปญหรือกำปงโสม เมา สำนาง เชื่อมโยงสามสิ่งเข้าด้วยกันคือเงิน เมืองและความทันสมัย

²²² Floya Anthias and Nira Yuval-Davis, "Women and The Nation State," in *Nationalism*, eds. John Hutchinson and Anthony D Smith (Oxford: Oxford University Press, 1994), pp. 312-316.

และมอบความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้ทั้งสามสิ่งนี้เป็นตัวแทนของความเป็นอื่นที่เข้ามาคุกคาม สังคมและชนบประเพณีอันดั้งเดิมของเขมร เธอสร้างนางอิจฉาด้วยองค์ประกอบทั้งสามประการนี้ เพื่อย้ำให้เห็นว่าหากสตรียอมรับสิ่งแปลกปลอมเข้ามา ก็เท่ากับคุกคามระเบียบของสังคม เพราะ แทนที่พวกเธอจะทำหน้าที่เก็บรักษาวัฒนธรรมและชนบประเพณีที่ดีของสังคมไว้ พวกเธอกลับทิ้งมันไปหาความทันสมัยที่ไหลบ่ามาจากสังคมอื่น และบทลงโทษที่พวกเธอเหล่านี้บกพร่องต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากสังคมก็คือ พวกเธอไม่มีโอกาสแต่งงานอย่างถูกต้องตามประเพณีและมีครอบครัวที่มีความสุขซึ่งถือเป็นดัชนีชี้วัดความสำเร็จที่มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตของสตรีเขมร

เมา ตำนางเคยออกตัวไว้ในบทสัมภาษณ์ช่วงหนึ่งว่างานของเธอไม่ได้ตั้งใจ นำเสนอประเด็นใดอย่างเข้มข้นเพราะขณะที่สร้างผลงานเธอยังอายุน้อยและต้องระมัดระวังในการเขียนประเด็นที่จะพาดพิงไปถึงการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล แต่วิธีการสร้างตัวละครสตรีทั้งฝ่ายนางเอกและนางอิจฉาของเมา ตำนางกลับเป็นสิ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของสตรีกับการสร้างชาติโดยมิได้ตั้งใจที่ชัดเจนที่สุด ภาพของนางเอกและนางอิจฉาแสดงให้เห็นกระแสการหวนกลับไปหาพฤติกรรมและรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นชนบประเพณีนิยมอย่างค่อนข้างสุดโต่ง เพราะช่วงปี ค.ศ. ๑๙๘๑-๑๙๘๗ อันเป็นระยะเวลาในการสร้างสรรค์ผลงานส่วนใหญ่่นั้นเป็นช่วงเวลาที่ยอมรับเริ่มฟื้นตัวจากการทำลายล้างของระบอบเขมรแดง ส่วนหนึ่งที่ถูกทำลายไปด้วยคือบทบาทตามชนบประเพณีของสตรี สังคมเขมรที่มีรูปแบบความสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้น ยึดมั่นในชนบธรรมเนียมประเพณี กำหนดบทบาทหน้าที่ของสตรีให้อยู่ในบ้านและในศาลาด้วยคำสอนที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าสตรีทำอะไรได้บ้างนั้น คงรับไม่ได้อย่างรุนแรงกับภาพของยุวสตรีที่เป็นทหารและเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองในระบอบเขมรแดงซึ่งทำหน้าที่อย่างเข้มแข็งและห้าวหาญไม่แพ้บุรุษ เพราะพฤติกรรมเหล่านี้คือสิ่งที่สังคมทั่วไปตีความว่า “ไม่เป็นเขมร”²²³ นางเอกที่ดูเป็นกุลสตรีลูกสาวชาวเขมรอย่างเต็มตัวอยู่ในนวนิยายของเมา ตำนางจึงได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น เพราะนอกจากความงามทั้งภายนอกและภายในจะกลับมาสู่สตรีสาวชาวเขมรอย่างสมบูรณ์แล้ว วิธีชีวิตที่บรรพบุรุษสตรีของพวกเขาเคยประสบความสำเร็จก็กลับคืนมาด้วย

๔.๓ สตรีคุรบาลักษณ์ : อำนาจและอัตลักษณ์ของสตรีเขมร

คุณสมบัติอันทรงพลังประเด็นหนึ่งของแนวคิดกุลสตรีที่สังคมเขมรมักจะนิยมให้คำอธิบายมาแต่โบราณคือ การบรรลุดังจิตวิญญาณอันสูงส่ง (unequal soul) ที่สามารถปกป้องคุ้มครองตัวสตรีผู้ครอบครองคุณสมบัตินี้รวมถึงบุคคลรอบข้างตัวเธอให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง และพลัง

²²³ Petre Santry, “When Apsaras Smile” Women and Development in Cambodia 1990-2000:

Cultural Barriers to Change,” (Thesis submitted for assessment for Doctor of Philosophy School of Education, Faculty of Human Development, Victoria University, 2005), p. 76.

ดังกล่าวยังช่วยหนุนนำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ครอบครัวได้ด้วย สังคมได้ผลิตคำอธิบาย ทำนองนี้ออกมาหลายรูปแบบ เช่น ในรูปของคำโบราณที่นิยมกล่าวตามกันมา ตัวอย่างคำโบราณที่นิยมกล่าวอ้างได้แก่ “สามิเป็นผู้หา ทรัพย์สมบัติหามาได้ ภรรยาเป็นผู้ดูแล คนเฒ่าคนแก่ในสมัยโบราณได้สั่งสอน แนะนำว่าให้สตรี ให้ผู้หญิง จงจำใส่ใจตน กล้าขำวงดงามด้วยดิน ส่วนพวกผู้หญิงทั้งหลายที่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้ชายชั่วช้าสามัญ ถึงแม้ว่าภริยามารยาทไม่งดงามนักก็ตาม ถ้าได้สตรี มีนิสัยรู้จักเก็บหอมรอมริบอย่างเหนียวแน่น ต้องได้รับความเจริญ มีทรัพย์สมบัติเพิ่มพูน เพราะผู้หญิงเฝ้ารักษาดูแล รู้จักเก็บซ่อนสะสม มีความเพียรพยายาม ระวังรักษาให้คงอยู่” คำกล่าวนี้ปรากฏในพจนานุกรมพุทธศาสนบัญญัติซึ่งจัดเป็นแหล่งอ้างอิงที่มักได้รับการกล่าวอ้างถึงเสมอ²²⁴ ส่วนในรูปสุภาษิต เขมรมีภาษิตที่กล่าวถึงความสำคัญของภรรยาเช่น “แกงอร่อยเพราะเครื่อง(แกง) สามิรุ่งเรืองเพราะภรรยา” หรือ “ ทรัพย์คง(อยู่) เพราะผู้หญิงรู้ออมเก็บ บ้านใหญ่เป็นสุขเพราะภรรยาดี” ซึ่งภาษิตทั้งสองสำนวนนี้กล่าวถึงความสำคัญของภรรยาอย่างตรงไปตรงมา หรือในบางภาษิตก็กล่าวถึงความสำคัญของภรรยาด้วยนัยที่ต้องอธิบายความตามสภาพสังคมบ้าง เช่น “ไม่เชื่อ คำผู้หญิง อดข้าวพันธุ” หมายความว่า สตรีเป็นผู้มีความละเอียดถี่ถ้วน เป็นผู้กำหนดและวางแผนการผลิตในครัวเรือนของตนเอง ส่วนบุรุษเป็นผู้รับคำสั่งไปปฏิบัติ เช่นเมื่อใดควรเตรียมข้าวพันธุ เตรียมอุปกรณ์สำหรับทำนา เตรียมพืชพันธุ์ที่จะเพาะปลูกให้เหมาะสมกับฤดูกาล หากบุรุษผู้เป็นสามีไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำของภรรยา ก็อาจจะส่งผลเสียต่อครอบครัวได้ เป็นต้น ภาษิตทั้งสามมักถูกกล่าวอ้างถึงเสมอเมื่อสังคมต้องการกล่าวถึงความสำคัญของภรรยา²²⁵

ในนิทานพื้นบ้านเขมรก็มีเรื่องที่สาธิตให้เห็นคุณความดีของกุลสตรีที่ชัดเจนและหลายแง่มุม เรื่องที่แสดงให้เห็นพลังของกุลสตรีในการนำความมั่งคั่งมาสู่ครอบครัวได้แก่เรื่องมาเอียง เรื่องเพื่อนสองคน เรื่องภูเขาบุรี ภูเขาตา เรื่องที่แสดงให้เห็นว่าภรรยาสามารถปกป้อง เป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษาและให้ความช่วยเหลือสามีได้ได้แก่เรื่องคองหาญ ส่วนเรื่องที่กล่าวถึงพลังจิตวิญญาณที่กุลสตรีครอบครองอย่างชัดเจนที่สุดได้แก่เรื่องชายขี้เกียจมีภรรยาดี ในเรื่องหลังนี้คุณความดีของภรรยาจะได้รับการขบเน้นมากเป็นพิเศษ การปฏิบัติตัวต่อสามีที่ไม่เอาไหนได้อย่างไม่บกพร่องเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่ทำให้แม้แต่เทวดาที่มุ่งปองร้ายสามีนอกจากจะเปลี่ยนความตั้งใจ เพราะบังเกิดความกลัวเกรงในอำนาจแห่งคุณความดีของภรรยาแล้ว ยังกลับกลายเป็นรีบมาบอกที่

²²⁴ พจนานุกรม พุทธศาสนบัญญัติ ๑๕๖๗-๑๕๖๘ หน้า ๑๔๘๐ อ้างถึงใน จวน ญิล, จิตวิญญาณ มารดาธิปไตยในสังคมเขมร, แปลโดย ภูมิจิต เรืองเดช (บุรีรัมย์: โครงการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘), หน้า ๒๕.

²²⁵ อุบล เทศทอง, “ภาษิตเขมร : วิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชาวเขมร,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๗-๒๒๗.

ซ่อนทรัพย์สมบัติให้กับสามีอีกด้วย²²⁶ หรือในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ในวรรณคดีประเภทเรื่องลอบเงาจิตวิญญาณอันสูงส่งของสตรีจะแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ที่แสดงถึงบุญญาธิการเช่นนางรจนาที่มองเห็นรูปทองของพระสังข์ หรือพระนางจันทาที่ต้องลุยไฟพิสูจน์ความดีแล้วมีดอกบัวรองรับทุกอย่างก้าว เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเป็นการแสดงพลังทางจิตวิญญาณของสตรีในรูปแบบที่กล่าวถึงอย่างตรงไปตรงมาหรืออยู่ในรูปของสัญลักษณ์ใด ๆ ก็ตาม ทุกรูปแบบล้วนมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ ต้องการให้สตรีพยายามประพฤติปฏิบัติตนตามบรรทัดฐานของความเป็นกุลสตรีในสังคมเขมรให้ได้มากที่สุดเพื่อประทับประคองสถาบันครอบครัวให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับตัวสตรีเช่นพิธีเข้าร่วมที่เปรียบเสมือนกระบวนการเปลี่ยนเด็กสาวให้กลายเป็นกุลสตรีสาวเต็มตัว หรือพิธีแต่งงานที่เป็นการเปลี่ยนผ่านสถานะจากกุลสตรีสาวรุ่นมาเป็นภรรยาสาวผู้ต้องเพียบพร้อมในการดูแลครอบครัว เหล่านี้ล้วนเป็นการลงรหัสทางวัฒนธรรมที่ตรึงคุณสมบัติความเป็นสตรีที่ดีตามที่สังคมเขมรกำหนด เพื่อให้สตรีกระทำหน้าที่ที่สังคมมอบหมายคือเป็นบุคคลหลักในการธำรงรักษาสถาบันครอบครัวเอาไว้ สังคมเขมรจึงยังคงยึดคำอธิบายเรื่องพลังทางจิตวิญญาณของสตรีที่มีต่อตนเองและบุคคลรอบข้างมาอย่างต่อเนื่อง เพราะพลังดังกล่าวมีนัยสำคัญต่อการรักษาโครงสร้างทางสังคมของเขมร

อิวา มิสลิวิก เจ้าหน้าที่จากองค์กรเอกชน OXFAM แห่งสหราชอาณาจักรได้เข้าไปทำวิจัยเกี่ยวกับสภาพการณ์ในกัมพูชานับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๗๖ และนำเสนอผลการวิจัยในหนังสือ Punishing the Poor : The International Isolation of Kampuchea มิสลิวิกรายงานสภาพความทุกข์ทรมานของชาวเขมรจากการถูกนานาชาติโดดเดี่ยวไม่ให้ความช่วยเหลือไว้ว่า ๕ ปีแรกของช่วงทศวรรษที่ ๑๙๗๐ ชาวเขมรทั้งประเทศกำลังต่อสู้กับชะตากรรมของตนอย่างทรหด บาดแผลจากสงครามเกิดจากโครงสร้างสังคมหลายๆ ส่วนถูกทำลาย ประชาชนจำนวนมากพบบ้านของตนเองอยู่ในสภาพปรักหักพัง คนส่วนใหญ่อยู่ในสภาพไร้ญาติขาดมิตร มีจำนวนไม่น้อยกลายเป็น “คนข้างถนน” ที่อดอยากแร่ร้อนและหวังจะเริ่มต้นชีวิตใหม่ โครงสร้างของสังคมทั้งหมดบิดเบี้ยว ทำให้เกิดเด็กกำพร้า คนชราที่ไร้ญาติเหลือวเล คนเป็นม่ายจำนวนมาก และ ๒ ใน ๓ ของประชากรผู้ใหญ่เป็นสตรี²²⁷ ผลกระทบที่ร้ายแรงอย่างมากประการหนึ่งของรัฐบาลเขมรแดงก็คือ การทำลายความสัมพันธ์ดั้งเดิมในครอบครัวโดยเฉพาะระหว่างบุตรกับบิดามารดา สมัยเขมรแดงบุตรถูกพรากจากบิดามารดาและถูกสอนให้รายงานเกี่ยวกับบุพการีของตน ในปัจจุบัน (ช่วงระหว่างปีค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๗๖) บุตรไม่เคารพบิดามารดาอีกต่อไปแล้ว สตรีบ่นถึงปัญหาสามีนอกใจ จำนวนสตรีที่

²²⁶ ประยูร ทรงศิลป์, ประชุมเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๐), หน้า ๕๕.

²²⁷ Boua Chanthou, “Women in Kampuchea,” 1981 (NOVIB, Sanitation Survey, July 1986 และ Boua Chanthou and Kiernan, Ben, Report of Babong, April 1978) อ้างถึงใน อิวา มิสลิวิก, ลงทัณฑ์ผู้ยากไร้ (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔.

เป็นมายมืออยู่มาก ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป ทั้งยังขาดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอีกด้วย²²⁸ นอกจากนี้ผลกระทบของสงครามทำให้ชาวเขมรมีรอยแผลเป็นด้านอารมณ์ที่รักษาไม่หาย อันเป็นผลตกค้างมาจากการกดขี่ การถูกทารุณกรรม และการสูญเสียสมาชิกในครอบครัวและญาติมิตรในช่วงระยะหลายปีที่ผ่านมา ปัญหาต่างๆ ปรากฏออกมาในรูปของความเสียใจ ความโศกเศร้าเรื้อรัง การขาดแรงจูงใจ ตลอดจนความยากลำบากในการวางแผนและการจัดระเบียบการทำงาน เช่นเดียวกับที่ไม่สามารถจะสร้างความกระตือรือร้นและความหวังในอนาคตได้ สตรีผู้หนึ่งในพนมเปญสารภาพกับเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนว่า “ฉันมีผ้าผืนหนึ่งเขียนว่า ‘การมีชีวิตคือการมีความหวัง’ แขนงไว้ที่บ้าน ฉันมองมันทุกเช้า บางครั้งฉันอยากจะดึงมันลงมาแล้วผูกคอตัวเอง แต่ฉันรู้ว่าฉันต้องมีความหวังเพื่อลูกของฉัน”²²⁹

การล้มล้างสถาบันที่มีมาในอดีตอย่างถอนรากถอนโคนของกลุ่มเขมรแดงจึงเป็นเสมือนฝันร้ายที่ชาวเขมรทุกคนอยากลืม ประสบการณ์ดังกล่าวมีผู้เปรียบเปรยให้เห็นว่าไม่ต่างอะไรกับนโยบายการทำให้เป็นเวียตนามช่วงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ทั้งในแง่ของการสิ้นสะเทือนรากเหง้าทางวัฒนธรรมและผลกระทบด้านความรู้สึก ยิ่งไปกว่านั้น สภาพการณ์ภายในประเทศของกัมพูชาที่ถูกเวียตนามควบคุมด้านนโยบายต่างประเทศ กิจการทหารและความมั่นคงภายใน²³⁰ เสมือนเป็นการย่ำสภาพที่ถูกกระทำของชาวเขมรมากยิ่งขึ้น นโยบายการทำให้เป็นเวียตนามในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เคยทำให้ผู้ปกครองของเขมรหันมาควบคุมจัดการกับสตรีโดยออกกฎระเบียบควบคุมอย่างเข้มงวดมาแล้ว ความหมายของแนวคิดกุลสตรีที่สันทนกับสังคมเขมรยุคหลังเขมรแดงเป็นยิ่งกว่าการฟื้นฟูพลังทางจิตวิญญาณของสตรีให้มีบทบาทในการธำรงรักษาครอบครัวขึ้นมาใหม่ แต่เป็นสิ่งที่ชาวเขมรใช้ยืนยันถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมอันยาวนานของชนชาติของตน ฉะนั้น การหันมาให้ความสำคัญกับแนวคิดกุลสตรีในสมัยหลังเขมรแดงก็คือปฏิกิริยาที่เดินไปตามกงล้อแห่งประวัติศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง

สิ่งที่น่าสนใจคือการรื้อฟื้นความหมายของแนวคิดกุลสตรีที่เกิดขึ้นในสังคมหลังสมัยเขมรแดงไม่ได้มีเพียงกระแสเดียวแต่อาจมองได้เป็นสองกระแสคือ การรื้อฟื้นแนวคิดกุลสตรีของภาครัฐบาลที่มีการเติมความหมายใหม่ๆ ให้กับบทบาทหน้าที่ของสตรีด้วย แนวคิดกุลสตรีในกระแสนี้จะมองเห็นอิทธิพลของการดำเนินนโยบายในลักษณะของรัฐสังคมนิยมอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพราะหลังยุคเขมรแดง ความใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลกับเวียตนามมีมาก การดำเนินนโยบายต่างๆ เป็นไปตามที่เวียตนามกำหนดอาทิการปกครองประเทศตามแนวทางของสังคมนิยมซึ่งครอบคลุมในทุกๆ มิติของชีวิต รวมทั้งแนวคิดกุลสตรีที่ต้องการปั้นสตรีตัวอย่างเพื่อทำงานรับใช้

²²⁸ อีวา มิสลิวีก, *ลงทัณฑ์ผู้ยากไร้* (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

²³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

ชาติ สตรีที่เป็นกุลสตรีในกระแสนี้จึงต้องสวมอีกบทบาทหนึ่งควบคู่ไปด้วยคือเป็นสตรีผู้รักชาติ และอุทิศตัวเสียสละเพื่อชาติ ส่วนการรื้อฟื้นแนวคิดกุลสตรีกระแสที่สองคือแนวคิดกุลสตรีแบบจารีตจะปรากฏชัดเจนในนวนิยายลายมือทั้งหลาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดกุลสตรีแบบจารีตนี้ เข้าถึงจิตใจของประชาชนมากกว่า เพราะดูจากจำนวนของนวนิยายลายมือรวมทั้งนักเขียนหน้าใหม่ ๆ ที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก แม้การอ่านและการเผยแพร่นวนิยายลายมือจะเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายก็ตาม งานของเมา สำนางที่นำเสนอแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตจัดเป็นงานที่รื้อฟื้นแนวคิดกุลสตรีแบบขนบนิยมที่สื่อสารกับภาคประชาชนได้เป็นอย่างดี จากการสร้างผลงานออกมานับร้อยเรื่องในช่วงปีค.ศ. ๑๘๘๑-๑๘๘๗ และเป็นผลงานที่นักอ่านให้การต้อนรับด้วยดีตลอดมา นั่นย่อมสะท้อนให้เห็นว่าสิ่งที่ปรากฏในนวนิยายของเมา สำนางตอบสนองความต้องการทางจิตใจของชาวเขมรได้ดี และหนึ่งในความต้องการนั้นคือการกลับไปหาคุณค่าของแนวคิดตามขนบประเพณีเดิมซึ่งเป็นสิ่งที่ จะใช้ยืนยันอัตลักษณ์ของตนเอง และแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตก็เป็นหนึ่งในคุณค่าดังกล่าวนี้ด้วย

แนวคิดที่ว่าก็ปรากฏในงานเขียนเรื่องจิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมรของงวน ญิล ซึ่งเป็นนักวิชาการเขมรที่พยายามสร้างและฟื้นฟูองค์ความรู้ด้านสังคมและวัฒนธรรมเขมร เขากล่าวถึงจิตวิญญาณมารดาธิปไตยว่าเป็นคำสอนของบรรพบุรุษที่แสดงถึงความมีวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองของชาติที่ต้องรักษาไว้ให้มั่น เพราะ “หากวัฒนธรรมล่มสลาย ชาติล้มละลาย” คำว่าจิตวิญญาณมารดาธิปไตยของงวน ญิลนั้นหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวถึงมงคลและอัปมงคลของสตรีที่ปรากฏในความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และในอักษรศาสตร์ สิ่งทีงวน ญิลเสนอก็คือ เนื้อหาเดียวกับแนวคิดเรื่องกุลสตรีและสตรีที่ขาดคุณสมบัติกุลสตรีนั่นเอง ที่น่าสนใจคือ ในหนังสือเล่มนี้งวน ญิล มอบคำอุทิศให้กับ “สตรีทุกคนที่ได้เข้าร่วมอย่างเต็มกำลังสามารถในการมีส่วนร่วมทำให้จิตวิญญาณมารดาธิปไตยมีคุณค่าสืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ โดยได้พยายามอบรมตนเองและลูกหลานให้มีคุณสมบัติเป็น ‘เม’ (แม่) เป็นมงคลอย่างแท้จริง” นอกจากนี้เขายังอุทิศคุณความดีให้กับดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ ประชาชนที่สละชีวิตเพื่อปกป้องประเทศชาติ และผู้ให้กำเนิดทั้งสอง²³¹ จากคำอุทิศนี้เท่ากับสตรีมีคุณสมบัติอันเป็นมงคลมีค่าเทียบเท่าวีรชนและผู้มีพระคุณทั้งหลาย เพราะพวกเขาทุ่มพุ่มพีกรักษาและปกป้องอารยธรรมของชาติตนเองไม่ให้สูญสลายไป

ความเห็นของงวน ญิล ที่มอบหมายให้สตรีเป็นวีรชนทางวัฒนธรรมสอดคล้องไปกับความเห็นของชาวเขมรพลัดถิ่นในสหรัฐอเมริกาที่กล่าวว่าการถูกถอนรากถอนโคนจากแผ่นดินแม่ของตนเองและต้องอาศัยในแผ่นดินคนอื่นนั้นจะทำให้อัตลักษณ์แห่งความเป็นชนชาติเขมรของตนสูญสลายไป ชาวเขมรอพยพรุ่นแรกกำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงจากบรรดาลูกหลานเขมรในสภาพแวดล้อมของสังคมอเมริกัน พวกเขาจึงพยายามปลูกฝังความเป็นเขมรผ่านการสอนการอ่าน

²³¹ งวน ญิล, จิตวิญญาณมารดาธิปไตยในสังคมเขมร, หน้า๗.

การเขียน ผ่านศิลปะการแสดงและเนื้อหาทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นเขมรอย่างเข้มข้นให้ลูกหลานตนเอง ความเป็นกุลสตรีเขมรคือเนื้อหาสำคัญที่พวกเขาเลือกให้เป็นสิ่งยืนยันอัตลักษณ์ความเป็นเขมร ด้วยคำกล่าวที่ว่า “หากสตรีไม่ประพฤติตัวอย่างเหมาะสม ก็เท่ากับเธอผู้นั้นหมดความเป็นเขมรไปแล้ว” สิ่งที่ชาวเขมรเล่าให้ลูกหลานฟังคือ... ความเป็นกุลสตรีจึงเป็นประเด็นร่วมที่ทั้งนักวิชาการในเขมรและชาวเขมรพลัดถิ่นเห็นตรงกันว่าเป็นสิ่งยืนยันอัตลักษณ์ความเป็นเขมรของพวกเขาเอาไว้

น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า โฉมหน้าของนวนิยายของเมา สำนางที่ดูเหมือนเป็นเพียงเรื่องรักๆ ใคร่ๆ วนเวียนอยู่กับประเด็นปัญหาครอบครัวและความรักความแค้นที่มีสาเหตุมาจากปัญหาหนึ่งชายหลายหญิง ลึกลงไปคือการนำเสนอประเด็นที่ย้ำถึงพลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของกุลสตรีเมา สำนางเห็นว่าพลังดังกล่าวเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สตรีสามารถเปลี่ยนแปลงความชั่วร้ายให้กลายเป็นเรื่องดี สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ และนำสันติสุขมาสู่ครอบครัวได้ ดังนี้

๔.๓.๑ อำนาจของกุลสตรีในการต่อสู้เพื่อครอบครัวในอุดมคติ

เรื่องคลื่นซัดทราย เรื่องราชสีห์ไฟพรเถื่อน และเรื่องพวงมาลัยดอกมะลิ คือนวนิยาย ๓ เรื่องที่นำเสนอประเด็นร่วมของแนวคิดกุลสตรีใน ๓ แง่มุมคือ ผลดีหรือพลังของกุลสตรีต่อครอบครัว ผลเสียที่เกิดแก่ครอบครัวในการไม่ปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรี และพลังของกุลสตรีที่มีต่ออนาคตของชาติตามลำดับ ๒ ใน ๓ ของนวนิยายชุดนี้คือเรื่องที่ชนะการประกวดวรรณกรรมตามหัวข้อที่กำหนด กล่าวคือ นวนิยายเรื่องคลื่นซัดทรายชนะการประกวดรางวัลที่ ๑ ในหัวข้อเรื่องความสามัคคีและการรวมชาติ ส่วนเรื่องพวงมาลัยดอกมะลิชนะการประกวดรางวัลที่ ๒ ในหัวข้อเยาวชนกับการศึกษา การชนะการประกวดวรรณกรรมนอกจากจะหมายถึงการได้เงินรางวัล ความภาคภูมิใจและโอกาสที่ผลงานของนักเขียนจะได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่า ทรศนะของผู้เกี่ยวข้องในแวดวงวรรณกรรมส่วนหนึ่งนั้นมีความเห็นสอดคล้องกับเมา สำนางในการเน้นความสำคัญของแนวคิดกุลสตรีที่มีความหมายอย่างยิ่งต่อสังคมหลังสมัยเขมรแดง เมา สำนางกำลังใช้แนวคิดกุลสตรีเป็นความเปรียบถึงจิตวิญญาณแห่งความเป็นเขมร ภายใต้อำนาจที่กำลังก่อร่างสร้างตัวใหม่ เธอกำหนดบทบาทให้สตรีเป็นศูนย์กลางของเรื่อง เป็นศูนย์กลางของการรักษาสถาบันครอบครัว ฟื้นฟูสถาบันทางสังคม และสร้างชาติตามลำดับ แนวคิดกุลสตรีที่เมา สำนางกำลังให้ความสำคัญอยู่นั้นเน้นไปที่เนื้อหาที่ปรากฏในจุบบัศจรรย์ฉบับพระองค์ด้วงและฉบับหมื่นไมรวมทั้งความหมายที่จุบบัศจรรย์ทั้งสองมีต่อสังคมในลักษณะเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เขมรอย่างไม่ผิดเพี้ยน สภาพบ้านเมืองที่ผ่านทั้งสมัยเขมรแดงและผ่านสงครามกลางเมืองมาอย่างยาวนาน บทบาทของสตรีซึ่งเป็นประชากรหลักของประเทศในสมัยนั้นย่อมสำคัญและมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของประเทศกัมพูชาอย่างลึกซึ้ง และแนวคิดกุลสตรีก็คืออุดมการณ์

ที่ทรงพลังในการกระตุ้นและควบคุมสตรีให้รับบทบาทอันหนักหน่วงนี้ได้ เพื่อให้เห็นประเด็นนำเสนอเกี่ยวกับพลังของความเป็นกุลสตรีอย่างชัดเจนขึ้น จะขอเริ่มต้นนำเสนอผลดีของความเป็นกุลสตรีในเรื่องคลื่นซัดทราย ผลเสียของการไม่ปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีในเรื่องราชสีห์ไพร่เถื่อน และพลังของกุลสตรีที่มีต่ออนาคตของชาติในเรื่องพวงมาลัยดอกมะลิตามลำดับ ดังนี้

๔.๓.๑.๑ รลภโภกษาสาจ(คลื่นซัดทราย): พลังของกุลสตรีในการรวมครอบครัว

เดวิด แชนด์เลอร์ กล่าวไว้ในบทสรุปของประวัติศาสตร์กัมพูชาว่า ส่วนหนึ่งที่ทำให้นักวิชาการทั้งหลายกล่าวกันว่ากัมพูชาคือความไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาล (timelessness) เป็นสังคมที่มีกรอบความคิดหมกมุ่นอยู่กับตัวเอง มาจากการที่ชาวกัมพูชามีความมั่นใจกับลัทธิอนุรักษนิยมอย่างแรงกล้า เป็นลัทธิที่เน้นครอบครัวและมีแบบแผนของจารีตประเพณีที่เชิดชูการแบ่งลำดับชั้นต่าง ๆ อย่างชัดเจน²³² นวนิยายของเมา สำนางคือกรณีศึกษาที่ดีอีกกรณีหนึ่ง โดยเฉพาะแต่เนื้อหาการเชิดชูสถาบันครอบครัวจะแสดงออกอย่างชัดเจนในผลงานของเธอหลายต่อหลายเรื่องเท่านั้น หากต้องไม่ลืมว่าเรากำลังพูดถึงผลงานของนักเขียนนวนิยายที่มีคนอ่านติดตามมากที่สุดคนหนึ่งในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๘๐ และเป็นงานที่ย้อนกลับมาไหลเวียนในสังคมเขมรใหม่อีกครั้งตั้งแต่ช่วงปี ๒๐๐๔ เป็นต้นมา นั่นแสดงว่าบทสนทนาที่เกี่ยวกับครอบครัวในนวนิยายของเมา สำนาง มีโอกาสแพร่กระจายสู่ผู้อ่านเขมรในวงกว้างครั้งแล้วครั้งเล่า ตัวละครที่เมา สำนางให้บทบาทมากเป็นพิเศษในการพิทักษ์รักษาสถาบันครอบครัวที่แทบจะไม่แปรเปลี่ยนไปจากอดีตเลยนี้ แน่นนอนที่สุดคือตัวละครสตรีผู้เป็นภรรยา

รลภโภกษาสาจ(คลื่นซัดทราย) เป็นนวนิยายเรื่องแรกของเมา สำนาง ที่ชนะการประกวดรางวัลพระสีหนุราชครั้งที่ ๑ ในปีค.ศ. ๑๙๘๕ การประกวดดังกล่าวจัดขึ้นเป็นครั้งแรกโดยหัวเรือใหญ่คือสมาคมนักประพันธ์เขมรซึ่งก็เพิ่งก่อตั้งขึ้นมาอีกครั้งหลังจากที่สมาคมนี้ก็ถูกทำลายโดยกลุ่มเขมรแดงตั้งแต่ปีค.ศ. ๑๙๗๕²³³ ไม่น่าสงสัยเลยว่าบรรยากาศการประกวดวรรณกรรมที่เกิดขึ้นใหม่หลังจากวงการวรรณกรรมถูกควบคุมโดยรัฐบาลกัมพูชาประชานิยม (PRK) ให้นำเสนอได้แต่เนื้อหาแนวสังคมนิยมมายาวนานถึง ๑๐ ปีจะดำเนินไปอย่างคึกคักและมีความหมายต่อนักเขียนเขมรมากเพียงใด ภายใต้หัวข้อความสามัคคีและการรวมชาติ สมรรถุมิของคลื่นซัดทรายไม่ใช่สมรรถุมิตามชายแดน หรือการกอบกู้สถาบันทางสังคมระดับใหญ่ใด ๆ ทั้งสิ้น หากแต่สมรรถุมิของเรื่องนี้คือสถาบันครอบครัวซึ่งอาจจะเล็กน้อยระดับพื้นที่แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า

²³² เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, หน้า ๓๘๑-๓๘๒.

²³³ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” p.

เป็นสถาบันหลักที่สำคัญของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสังคมที่ผ่านสงครามครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างสังคมเขมรซึ่งแม้ในยามปกติก็ให้ความสำคัญกับการผดุงรักษาสถาบันครอบครัวในระดับสูงอยู่แล้ว

เรื่อง *รลภโภกขุสาจ* (คลื่นซัดทราย) นำเสนอประเด็นที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ ๓ ประเด็นคือ การแต่งงานที่บิดามารดาเป็นผู้จัดหาให้คือสิ่งที่ดีที่สุด ความผิดที่ร้ายแรงสำหรับสตรีคือความผิดเรื่องเพศวิถี และความเป็นกุลสตรีคือการปฏิบัติตามธรรมเนียมของสตรีที่จะได้รับผลกรรมดีในท้ายที่สุด ทั้งสามประเด็นจะนำไปสู่ประเด็นใหญ่คือพลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของกุลสตรีเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ช่วยให้เกิดความรักความสามัคคีในชาติได้ เม่า ตำนางนำเสนอประเด็นทั้งหมดผ่านชีวิตการต่อสู้ของกุลสตรีถึง ๒ รุ่นคือคุณน้ามนทาและบุสลิบาซึ่งมีเส้นทางชีวิตที่ซ้ารอยกันอย่างน่าประหลาดใจ กล่าวคือ สตรีทั้งสองรุ่นต้องแต่งงานกับคนที่บิดามารดาจัดการให้ ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นสตรีที่ละเมิดข้อห้ามทางสังคมเรื่องเพศวิถี ต้องเผชิญกับอุปสรรคที่เกิดจากความเข้าใจผิดนั้น แต่ในที่สุดชีวิตก็ลงเอยด้วยความสุขกับชีวิตครอบครัว ในเส้นทางชีวิตที่เหมือนกันของ ๒ แม่ลูกนี้ คุณสมบัติที่มีอยู่ในตัวของรุ่นมารดาและรุ่นบุตรสาวจะช่วยส่องสะท้อนและจับเน้นความเป็นกุลสตรีของทั้งคู่ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแรกของเม่า ตำนางในนวนิยายเรื่องนี้คือการแต่งงานกับคนที่บิดามารดาเลือกให้เป็นการแต่งงานที่ดีที่สุด ระหว่างการแต่งงานกับสตรีที่บิดามารดาเลือกให้กับการแต่งงานกับสตรีที่เลือกเองด้วยความรัก ในที่สุดแล้วคุณณาเรต ก็จะพบว่าสิ่งที่เขาเลือกเป็นสิ่งที่ผิดพลาด สตรีที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมแต่ไม่ใช่คนที่คุณณาเรตรักอย่างคุณมนทา เมื่อได้เป็นภรรยาคุณณาเรต เธอปรนนิบัติสามีได้อย่างไม่บกพร่อง เมื่อถูกใส่ร้ายจนสามีขับไล่ออกจากบ้านและต้องไปอย่างคนไร้ทรัพย์สิน เธอก็ยังครองตนในฐานะสตรีม่ายไม่ยุ่งเกี่ยวกับบุรุษอื่นอีกและพยายามอบรมเลี้ยงดูบุตรสาวอย่างเต็มกำลังของเธอ ต่างจากคุณณาลีที่คุณณาเรตเลือกแต่งงานอยู่กินด้วยความรัก เมื่อเวลาผ่านไป ๑๕ ปี คุณณาเรตจึงได้รู้ว่าสตรีที่เขาเลือกบกพร่องทั้งในฐานะภรรยาคือไม่เคารพเชื่อฟังสามี ยกตนข่มขู่สามี ไม่เคยปรนนิบัติสามี และบกพร่องในฐานะมารดาคือไม่สามารถอบรมเลี้ยงดูบุตรสาวให้เป็นสตรีที่ดีได้ ยิ่งกลับมาได้เห็นภรรยาเก่าคือคุณมนทาสสามารถอบรมเลี้ยงดูบุตรสาวด้วยหยาดเหงื่อแรงกายของตนตามลำพังจนกระทั่งบุตรสาวเป็นสตรีที่น่ารักสมเป็นกุลสตรี คุณณาเรตยังเข้าใจในความผิดพลาดของตนถึงกับยอมรับกับคุณมนทาในวันที่เขารู้ว่าบุสลิบาเป็นบุตรสาวของเขาว่า “๑๕ ปีที่ผ่านมาฉันรู้สึกตัวแล้วและเสียดายในการเคารพเชื่อฟังสามีอย่างดีของมนทา”²³⁴ และเขายังยอมรับกับตนเองว่าได้ทำสิ่งที่ไม่ดีกับคุณมนทาเอาไว้มากเนื่องจากความรู้อะไรไม่ถึงการณ์ของตนเองในวัยหนุ่ม

²³⁴ เม่า ตำนาง, *รลภโภกขุสาจ*, หน้า ๔๓.

คุณนารถก็หันหน้าถอนใจ เขากำลังรำลึกเรื่องแต่หน้าหลังทั้งหมด
ครบทุกการกระทำของเขาในอดีต วันที่เขาแต่งงานกับฉวี มณฑาท้องใต้
๔ เดือนแล้ว ต้องแอบซ่อนตัวร้องไห้อยู่ในห้อง แม้สักคำก็ไม่กล้าโทษ
หรือโกรธเคืองอะไรเลย มีแต่ฉวีเสียอีกเป็นภรรยาเนื้อนุ่ม กลับแสดงท่า
ข่มขู่วางอำนาจต่อหน้ามณฑาทูทุกอย่าง แต่เวลานั้นเขายังอยู่ในวัยหนุ่ม
เลือดร้อน หลงเพลิงเพลิงไปกับจริตกิริยาขมขื่นขมขื่นยั่ววนล่อล่อเอา
ใจของฉวี มองไม่เห็นว่าการกระทำที่ดีควรมีกิริยามารยาทแบบใดบ้าง
ตอนนี้คิดถึงเรื่องนี้ใหม่ การกระทำทุกอย่างของเขาล้วนแต่เป็นความผิด
ทั้งหมด²³⁵

เม่า ลำฉางสร้างตัวละครสตรีที่มีลักษณะคู่ตรงข้ามเพื่อขบขันประเด็นนี้
ให้ชัดเจน เป็นวิธีการเดียวกับที่พบในนิทานเรื่องมาเอียงและคุณนารถก็ไม่ต่างอะไรจากนายสำเภาที่
เลือกภรรยาที่ความสวยและในที่สุดภรรยาคนสวยก็พาเขาไปสู่ความวิบัติ ในเรื่องคลื่นซัดทราย
คุณนารถได้สัมผัสความแตกต่างของภรรยาทั้งสองด้วยตนเอง ปฏิบัติคุณฉวีเมื่อรู้ว่าคุณนารถ
ได้พบคุณมณฑาและรู้ว่าบุศิสภาเป็นบุตรของเขาด้วยคือ เธออาละวาดขว้างปาข้าวของใส่คุณนารถ
ทันทีที่เขากลับถึงบ้าน ต่างจากคุณมณฑาที่ไม่เคยทำอะไรหักหน้าเขา แม้เขาจะหักหาญน้ำใจเธอ
ขนาดเอาภรรยาเนื้อนุ่มมาขย่งในบ้านก็ตาม เมื่อมองพฤติกรรมของภรรยาทั้งสองผ่านความคิดของคุณ
นารถ จะเห็นแนวคิดกุลสตรีในฐานะภรรยาอย่างชัดเจน ภรรยาที่ดีคือภรรยาเช่นคุณมณฑาซึ่ง
รู้จักเคารพเชื่อฟัง ปรนนิบัติสามี เทิดทูนและให้เกียรติเสมอ ไม่กล้าว่าโทษหรือตำหนิยามสามี
กระทำผิด ภาพดังกล่าวยังคงเป็นภาพภรรยาที่ดีตามบรรทัดฐานที่ปรากฏในจบบัณฑิตฉบับของหมื่นไม
ส่วนภรรยาที่บกพร่องคือคุณฉวีที่สอปลก เพราะไม่สามารถปฏิบัติตัวตามกฎข้อบังคับที่ระบุ
ในจบบัณฑิตเดียวกันได้เลย

จากกรณีของคุณนารถ คุณมณฑาและคุณฉวี เม่า ลำฉางมีจุดยืนที่
สนับสนุนประเด็นเรื่องคู่ครองที่บิดามารดาจัดหาให้อย่างชัดเจน พฤติกรรมที่คุณนารถกระทำต่อ
คุณมณฑาห่างไกลจากความเป็นสามีที่ดี แต่เม่า ลำฉางพยายามแก้ต่างโดยให้คำอธิบายว่าเพราะ
บิดามารดาคุณมณฑาเห็นว่าเขาเป็นบุรุษที่มีอนาคตดี เป็นพ่อค้าใหญ่ซึ่งน่าจะดูแลภรรยาและบุตรได้
อย่างเหมาะสมกว่าคุณเมตรีซึ่งเป็นเพียงแค่เด็กอาศัยในบ้านเท่านั้น สารสำคัญที่สุดที่เม่าส่งไปถึง
ผู้อ่านสตรีของเธอก็คือ แม้ว่าบุรุษที่บิดามารดาเลือกให้อาจจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ตาม แต่คุณ
ความดีของสตรีเองจะเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าที่สามารถแก้ความเขลาของบุรุษ
เปลี่ยนแปลงให้เขาเป็นบุรุษที่ดีได้ และเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ในชีวิตครอบครัวที่เคยแตกแยกให้

²³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

กลับมารวมกันได้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ส่วนสิ่งที่มา สำนางตั้งใจสื่อสารกับบุรุษก็ชัดเจนอยู่ใน บทสรุปชีวิตของคุณ ฉาเรตแล้วว่า ผู้ใหญ่เป็นผู้มีสายตากว้างไกลกว่าจึงเลือกสตรีที่เหมาะสมกับการเป็นคู่ชีวิตได้อย่างไม่ผิดพลาด คุณฉาเรตจะพบว่าสิ่งที่เขาทิ้งสตรีที่ดีแล้วเลือกสตรีที่กิริยา จอเลาะแต่รักทรัพย์สมบัติมากกว่ารักตัวเขามาเป็นภรรยา นั้นเป็นเรื่องที่ผิดมหันต์ แต่ความดีของ สตรีที่เพียบพร้อมจะปิดเป่าความเขลาที่เกิดจากอคติต่าง ๆ ทำให้เขามีปัญญาเห็นความจริง จะเห็น ว่ามา สำนางตั้งเข็มทิศไปที่การฟื้นฟูแนวคิดตามขนบประเพณีนิยมเรื่องการแต่งงานที่ผู้ใหญ่จัดหา ให้ ซึ่งลึกลงไปนั้นหมายถึงการฟื้นฟูแนวคิดเรื่องการเคารพพระบออาว โสและการยึดมั่นใน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยถูกทำลายไปในสมัยเขมรแดงให้กลับคืนสู่สังคมเขมรอีกครั้งหนึ่ง แนวคิดกุลสตรีที่เน้นเรื่องความกตัญญูและการเคารพเชื้อพืงบิดามารดาในทุก ๆ เรื่องเป็นส่วน สำคัญในการกระตุ้นให้ธรรมเนียมนี้กลับมามีบทบาทในสังคมเขมรอีกครั้ง

ประเด็นที่น่าเสนอเป็นลำดับถัดมาในเรื่องคลื่นซัดทรายคือ ความผิดที่ ร้ายแรงที่สุดสำหรับกุลสตรีคือการละเมิดข้อห้ามเรื่องเพศวิถี เมมา สำนางจะใช้ประเด็นนี้เป็น สถานการณ์พิสูจน์ความเป็นกุลสตรีแท้ของสตรีทั้งสองรุ่น คุณมนทาถูกใส่ร้ายว่าคบชู้ ส่วนบุสสิบา ถูกใส่ร้ายว่าเป็นสตรีที่ทอดตัวให้บุรุษมากหน้าหลายตา การถูกกล่าวหาว่าละเมิดข้อห้ามเรื่องเพศ วิถีนี้ทำให้ชีวิตของคุณมนทาและบุสสิบาต้องเริ่มต้นในระดับที่ต่ำกว่าศูนย์ เพราะหมายถึงเกียรติยศ ชื่อเสียงในฐานะของกุลสตรีต้องเสื่อมเสียอย่างถึงที่สุดตามกลไกของระบบเกียรติยศและชื่อเสียง หน้าตาที่มีแนวคิดกุลสตรีเป็นบรรทัดฐานสำคัญในการควบคุมพฤติกรรมของสตรี การถูกใส่ร้ายว่า คบชู้เป็นตราบาปในชีวิตคุณมนทาและผลของตราบาปก็ทำให้ชีวิตครอบครัวเธอล่มสลาย เธอต้องมี ชีวิตที่ยากลำบาก อยู่ในสภาพจำยอมต้องทำงานใช้แรงงานอย่างหนักในเรือกสวนไร่นาเพื่อเลี้ยงดู บุตรสาวถึง ๑๕ ปี ส่วนกรณีของบุสสิบา เธอถูกใส่ร้ายให้ผู้เป็นสามีฟังว่าเธอเป็นสตรีใจง่าย ผ่านบุรุษมาแล้วมากหน้าหลายตา ทำให้ชีวิตครอบครัวของเธออยู่ในบรรยากาศที่เลวร้ายตั้งแต่ แรกเริ่ม เพราะเธอจะถูกสามีคือยูทธิใช้วาจาตำหนิอย่างดุถูกเหยียดหยามตลอดเวลา ตามความเห็น ของยูทธิ “ถ้าจะมีภรรยา เธอคนนั้นก็ต้องเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อมของเขา”²³⁶ และโดยอุปนิสัยของ ยูทธิเองซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของบุรุษทั่วไปในสังคมเขมร สิ่งที่น่าอัปยศที่สุดคือการมีภรรยา ที่ผ่านบุรุษมาแล้ว เพราะถือว่าสตรีนั้นใจง่าย ไม่รักนวลสงวนตัว “เขาเป็นคนที่ถือสาที่สุดในเรื่อง จริตกิริยาของสตรี แล้วต้องมาได้ภรรยาตัวเองที่เป็นสตรีประเภทนี้ จะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน”²³⁷

การเสนอเนื้อหาเรื่องการละเมิดข้อห้ามเรื่องเพศวิถีและปฏิกิริยาของตัว ละครทุกตัวของเมมา สำนางล้วนแสดงกลไกการทำงานของแนวคิดกุลสตรีที่ยังมีประสิทธิภาพและ เธอเองเป็นผู้กระตุ้นให้กลไกนี้ดำเนินต่อไปในสังคมเขมร ปฏิกิริยาของยูทธิหลังจากเข้าใจว่าบุสสิ

²³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

²³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

บาเป็นสตรีใจง่ายคือ หลังจากเข้าหอในคืนแรก เขาบริหารบุสตีบาอย่างรังเกียจโดยเอาไปเปรียบเทียบกับนางกาก็และประกาศว่าเขาไม่มีวันหลงใหลความสวยที่เปลือกนอกของบุสตีบาเด็ดขาด

“ถ้าหากไม่เห็นว่ามีเราเป็นญาติกันอยู่บ้าง ผมไม่มีวันยอมแต่งงานเพื่อรักษาหน้าในวันนี้หรอก นี่เป็นเพราะเวลาล่วงเลยมาถึงปานนี้แล้วผมถึงยอมให้การแต่งงาน โดยไม่เต็มใจนี้เกิดขึ้น แต่ผมขอบอกบุสตีบาว่า ผมไม่หลงใหลได้ปลื้มไปกับความสวยของคุณเลย **ผมเลือกภรรยา ไม่อยากได้แต่รูปสวยเหมือนนางกาก็** เราแต่งงานเพื่อรักษาหน้าให้พ่อแม่เท่านั้น อีกหน่อยเราค่อยแก้ปัญหาโดยเลิกกันตามแต่เราสะดวกเถอะ **ผมไม่ต้องการภรรยาที่เป็นของเหลือจากใครทั้งนั้น** คุณเข้าใจแล้วใช่ไหม” ²³⁸

จากคำประกาศของยูทธิซึ่งกล่าวว่าเขาต้องฝืนแต่งงานกับสตรีที่เชื่อว่ามีพฤติกรรมไม่รักษานวลสงวนตัว แสดงให้เห็นว่ากลไกของแนวคิดกุลสตรีที่ทำงานผ่านค่านิยมเรื่องสตรีต้องรักษาพรหมจารีไว้ให้ได้ยังเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพมาก ความรู้สึกของยูทธิจึงเป็นเรื่องของการเสียหน้าที่ได้สตรีสาวไม่บริสุทธิ์มาเป็นภรรยา กลไกดังกล่าวปรากฏควบคู่ไปกับการเคารพระบบอาวุโสซึ่งยังคงกำกับพฤติกรรมของคนในสังคมได้อย่างทรงพลัง ยูทธิจึงยอมแต่งงานเพื่อรักษาหน้าให้ผู้ใหญ่ นอกจากนี้ เม้า สำนางยังคงผลิตซ้ำคำอธิบายเรื่องการขาดคุณสมบัติของกุลสตรีตามแนวขนบนิยมด้วยการใช้ความเปรียบพฤติกรรมของบุสตีบาว่าเหมือนนางกาก็ คือสวยแต่รูปภายนอกแต่ไร้ศักดิ์ศรีของความเป็นสตรี สำหรับสังคมเขมร การถูกบุรุษปฏิเสธไม่ยอมรับเป็นภรรยาเป็นบทลงโทษที่รุนแรงที่สุด แต่เมื่อเกิดขึ้นเพราะความเข้าใจผิดก็สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้แก่สตรีบริสุทธิ์อย่างบุสตีบาถึงขนาดร่ำไห้ด้วยความอัดอั้นใจ ปฏิกริยาของบุสตีบาเป็นสิ่งที่ตอกย้ำให้เห็นว่า สำหรับสตรีเขมร การถูกมองว่าเป็นกุลสตรีหรือไม่ยังเป็นมาตรวัดที่สำคัญที่สุดในชีวิต

กรณีที่คุณมณฑาและบุสตีบาถูกใส่ร้ายว่าเสื่อมเสียเรื่องเพศและผลที่เธอทั้งสองได้รับแสดงให้เห็นว่าในสายตาของสังคมเขมร การกระทำผิดเรื่องนี้เป็นสิ่งที่กระทบกับชื่อเสียงของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับสตรีผู้นั้นทั้งหมด ทุกคนล้วนตกเป็นจำเลยของสังคมเนื่องจากสตรีที่ทำผิดเรื่องเพศวิถีคือสตรีที่ตกมาตรฐานของกุลสตรี โดยเฉพาะมาตรฐานจวบสตรีฉบับพระองค์ด้วงซึ่งห้ามละเมิดเรื่องเพศวิถีไว้อย่างเข้มงวดและเด็ดขาด หากเป็นชีวิตจริงสตรีผู้ใดถูกกล่าวหา

²³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

เช่นนั้นก็คงเสมือนมีตราบาปไปตลอดชีวิต แต่เมื่อปรากฏในนวนิยายของเมา ลำฉาง เธอกลับใช้ข้อกล่าวหาดังกล่าวเป็นสถานการณ์ที่เปิดโอกาสให้สตรีทั้งสองรุ่นพิสูจน์ถึงคุณค่าที่แท้จริงของพวกเธอ หากต้องการได้ชื่อว่าเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อม ความอดทนต่ออุปสรรคต่างๆ ในชีวิตเป็นคุณสมบัติแรกของความเป็นกุลสตรี ธรรมเนียมของขุนนางและบุสสิบาเห็นชัดว่าคือความอดทนต่อการถูกเข้าใจผิดซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตของเธอทั้งคู่ต่อไปเป็นเวลานาน ขุนนางใช้เวลาเกือบสองทศวรรษในการต่อสู้ชีวิตเคียงคู่อุปสรรคมาโดยลำพัง อดทนต่อความเหนื่อยยากทางกายในการประกอบอาชีพการเกษตร อดทนต่อความขมขื่นใจที่ถูกสังคมตราหน้าว่าเป็นสตรีที่มีจิตใจทรยศต่อสามี ส่วนบุสสิบาก็ต้องอดทนถึงสองเท่า ประการแรกจากชีวิตคู่ที่ล้มเหลวของมารดาทำให้เธอต้องอดทนต่อการดูถูกจากสังคมรอบข้างว่าเธอคือลูกไม่มีพ่อ ประการต่อมาเมื่อเธอแต่งงานมีครอบครัว เธอก็ต้องอดทนต่อการถูกดูถูกเหยียดหยามจากสามีตนเองตลอดเวลา อดทนในการอยู่ร่วมกับสามีที่ไม่รับผิดชอบครอบครัวและเมื่อสามีหลีกเลียงที่จะใช้ชีวิตในบ้านเดียวกัน เธอก็ต้องอดทนใช้ชีวิตตามลำพังในบ้านพักซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เสี่ยงอันตรายสำหรับสตรีที่อยู่คนเดียวอย่างมาก ดังตัวอย่างที่บุสสิบาเกือบถูกคณัลบุรุษที่ปองร้ายเธอบุกเข้ามาเพื่อข่มขืนเธอถึงในบ้านได้โดยง่าย

คุณสมบัติประการต่อมาคือการพิสูจน์ให้เห็นว่ากุลสตรีต้องมีจิตใจซื่อสัตย์ต่อบุรุษที่เป็นสามี หรือมีจิตใจมั่นคงไม่ปล่อยตัวไปกับเรื่องเพศวิถิ ขุนนางพิสูจน์ตัวเองโดยการไม่แต่งงานกับบุรุษอื่นเลย ส่วนกรณีของบุสสิบา เธอไม่เคยคิดนอกใจสามีแม้จะมีบุรุษอื่นมาตามวอแวนและใช้ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวในการเอาตัวรอดจากสถานการณ์คับขันยามถูกบุรุษอื่นลวนลาม นอกจากนี้ ในนวนิยายของเมา ลำฉางจะมีช่วงความจริงปรากฏซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แสดงหลักฐานสำคัญที่ยืนยันให้รู้ว่าสตรีทั้งสองถูกป้ายสีโดยบุคคลที่ไม่หวังดี ช่วงความจริงปรากฏนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากในนวนิยายของเมา ลำฉาง ทุกเรื่อง เพราะเป็นช่วงที่ย้ำให้เห็นพลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของกุลสตรีที่สามารถผ่านอุปสรรคในชีวิตโดยยังยึดมั่นในความเป็นกุลสตรีที่ดีอยู่และย่อมได้รับผลตอบแทนที่ดีในท้ายที่สุด สิ่งนี้เป็นไปตามตรรกะของแนวคิดกุลสตรีซึ่งมีแนวคิดทางพุทธศาสนากำกับอยู่อีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือความเป็นกุลสตรีคือการปฏิบัติตามธรรมะของสตรีอย่างดีที่สุดหนทางหนึ่งที่จะได้รับผลกรรมดีในท้ายที่สุดเสมอ

ในช่วงความจริงปรากฏ ตัวละครฝ่ายนางเอกซึ่งถูกใส่ร้ายจะได้รับการล้างมลทินให้อย่างหมดจดด้วยหลักฐานที่ผู้แต่งพาตัวละครบุรุษมาให้เห็น ในเรื่องคลื่นซัดทรายจดหมายปลอมคือสิ่งยืนยันความบริสุทธิ์ของคุณมณฑา คุณฉานเป็นผู้เขียนจดหมายปลอมในนามคุณมณฑาและทำให้คุณมณฑาถูกขับไล่ออกจากบ้านเพราะข้อหาบชู้ เมื่อถึงเวลาอันสมควร เมาลำฉางก็เดินเรื่องให้คุณเมตรีตามหาคุณมณฑาจนพบเพื่อบอกว่าเขาเก็บจดหมายที่คิดว่าเป็นลายมือของคุณฉานไว้ ในที่สุดความจริงก็ปรากฏให้เห็นว่า คุณมณฑาคือสตรีผู้บริสุทธิ์ที่ถูกคุณฉานใส่ร้ายที่เต็มไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมมารยาใส่ร้าย ความจริงทำให้คุณฉานระตประจักษ์ในความเขลาของ

ตนเอง เกิดความตะอาบใจที่หลงผิด และสุดท้ายสำนึกได้อย่างแท้จริงว่าตนเองละทิ้งภรรยาและบุตรสาวที่แสนดีมาเป็นเวลานาน สำหรับคุณมณฑาเองเมื่อความจริงเปิดเผยและคุณนเรศรับรู้แล้วว่าเธอบริสุทธิ์ ความน้อยเนื้อต่ำใจที่เกิดจากการเข้าใจผิดก็จะหายไปทันที เพราะสิ่งที่เธอยื่นหยัดมาเกือบ ๒๐ ปีคือการปฏิบัติตัวในฐานะกุลสตรีในที่สุดก็มีคนเห็นคุณค่าโดยเฉพาะคนที่ได้ชื่อว่าเป็นสามี จะเห็นว่าเมมา สำนางใช้องค์ประกอบนี้แสดงให้เห็นว่าสำหรับสตรีที่ถูกตราหน้าว่าคบชู้ การล้างมลทินเพื่อให้เกียรติยศของเธอในฐานะกุลสตรีกลับคืนมาคือสิ่งที่สำคัญที่สุด และเธอก็ไม่ลืมย้ำว่ารางวัลที่กุลสตรีได้รับก็คือครอบครัวที่กลับมาอยู่ร่วมกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง หรือในอีกนัยหนึ่งคือครอบครัวซึ่งถือเสมือนหลักชัยในชีวิตสตรีเขมรทุกคนได้กลับคืนมาสู่สตรีที่มีคุณค่าอย่างแท้จริงแล้ว

ส่วนหลักฐานที่พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของบุสสิบาคือเครื่องอัดเสียงที่ยุทธิเป็นผู้แอบใส่ในกระเป๋าถือของเธอ ก่อนหน้านี้ไม่ว่าบุสสิบาจะปฏิบัติตัวในฐานะภรรยาที่ดีเพียงใดก็ตาม ยุทธิก็มักจะมองข้ามและคิดหาหนทางจับผิดเพื่อแยกทางกับบุสสิบาให้ได้ วิธีสุดท้ายที่เขาคิดคือการอัดเสียงเพื่อพิสูจน์ว่าบุสสิบาเป็นสตรีใจง่ายและจะนำไปสู่การหย่าตามที่เขาต้องการ วันที่ยุทธิจะได้ฟังเทป เขาเห็นบุสสิบาไปตลาดแล้วพบชายคนหนึ่งและเข้าไปพูดคุยกันที่ร้านอาหาร ยุทธิคาดว่าสิ่งที่เขาจะได้ฟังคือการนัดหมายหรือการพลอครักกับชายชู้เป็นแน่ แต่เมื่อเอาเทปบทสนทนาระหว่างบุสสิบากับไผยุตมาฟัง ความเข้าใจของยุทธิก็เปลี่ยนไป

“บุสสิบา พี่ขอโทษน้องด้วยที่ทำผิดต่อน้อง พี่ถึงส่งจดหมายคุณูกลับ นั่นมาให้ น้องโดยขาดความยั้งคิด ถึงต้องเสียน้องไปอย่างนี้ พี่รักน้องเท่ากับชีวิต ไม่น่ามีมารมาแทรกแซงทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน อย่างนี้เลย ความจริงพี่เสีย รุ่งนี่นิฉากับคิมฉัด ใ้ผู้ชายที่ชอบใส่ชุด ยีนคนนั้น มันก็รักน้องเหมือนกัน ส่วนรุ่งนี่ฉาเขาหวังจะแต่งงานกับพี่ จึงหลอกให้เราแตกกันด้วยอุบายของเขา เมื่อพี่ ได้รู้ความจริง น้องก็แต่งงานเสียแล้ว น้องรู้มัยว่าพี่เจ็บปวดเสียใจแค่ไหน ไม่ก็ เดือนมานี้พี่แทบเป็นบ้าเพราะความโศกเศร้าที่ต้องสูญเสียน้องไปชั่วชีวิต พ่อกับแม่ ม่ขอร้องให้พี่แต่งงาน แต่พี่รู้ว่า วิธีนี้ไม่อาจทำให้พี่ลืมน้องได้หรอก พี่ยังรัก น้องเสมอ ถึงแม้ความรักนั้นจะเป็นเพียงความฝันก็ตาม คิมฉัด มันบอกว่าจะตามมา ทำให้น้องกับสามีแตกแยกกันอีก มันเป็นความจริงมัย”

เสียงบุสสิบาค่อย และฟังวังเวง

“จ๊ะ ไม่มีหรอก สามีดีกับฉันมาก ฉันสุขสบายดี เรื่องเป็นอย่างนี้เองเขา ถึงตามมาเล่นงานฉัน แต่ไม่สำเร็จหรอก ไผยุต ขอให้พี่ลืมฉัน

เถอะ ตลอดชีวิตผู้หญิงแต่งงานได้ครั้งเดียว ฉันอยู่กับสามีมีความสุขแล้ว”

“บุสตีบา น้องบอกพี่มาตรงๆเถอะว่า สามีน้องไม่เชื่อคำหลอกลวงของ คีฉัลไซมัย”

“จ๊ะ ไม่มีหรอก”

“นี่ เป็นเพราะเขาฉลาดกว่าพี่ เขาถึงได้เมียที่คือน้องมาครอง ส่วนพี่หุบเขาเกินไป ตอนนี้สมน้ำหน้าแล้ว”²³⁹

สิ่งที่ยูทธีได้ฟังไม่ใช่หลักฐานในการขอลีกกับบุสตีบา แต่เป็นหลักฐานในการยืนยันความบริสุทธิ์ของบุสตีบาในทุกกรณีไปแทน ความจริงที่ปรากฏทำให้ยูทธีต้องตั้งคำถามกับตัวเองเช่นกันว่า หรือเขาเองก็อยู่ในสภาพที่หุบเขา เชื่อคนง่ายจึงถูกหลอกเช่นเดียวกับที่ไผ่ยูตถูกหลอกมาแล้ว ช่วงความจริงปรากฏเป็นช่วงที่เม้า สำนางต้องการแสดงความบริสุทธิ์ของบุสตีบา(และคุณน้ามนทา)ให้เป็นที่ประจักษ์ไม่เฉพาะแต่กับตัวละครบุรุษเท่านั้น แต่เธอต้องการแสดงกับกลุ่มผู้อ่านของเธอด้วย เทปที่ยูทธีได้ฟัง(และจดหมายที่คุณฉัตรได้อ่าน) ไม่ใช่แค่ความจริงที่ปรากฏต่อความเข้าใจของเขาเท่านั้น ในแง่ของผู้อ่าน สิ่งนี้หมายถึงการตอกย้ำให้เห็นกลไกของแนวคิดกุลสตรีที่ทำงานอย่างเที่ยงตรง เป็นกลไกที่ดำเนินไปตามหลักของกฎแห่งกรรม ทำกรรมดีได้ดี ทำกรรมชั่วได้ชั่วตามหลักศาสนาพุทธ เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องยากเพียงใดก็ตาม หากสตรีกระทำตามบทบาทหน้าที่ของความเป็นกุลสตรีอย่างดีที่สุด ผลกรรมดีก็จะเป็นเครื่องพิสูจน์การกระทำของเธอเอง ดังที่ในที่สุดความเพียบพร้อมของบุสตีบาที่ยืนหยัดทำหน้าที่ในฐานะภรรยาอย่างซื่อสัตย์มั่นคงและไม่บกพร่องก็บันดาลผลที่ดีให้กับตัวเธอ พลังความดีของเธอทำให้สามีหลุดพ้นจากความเขลาที่เคยหลงเชื่อผู้อื่นผิดๆ และเกือบทำให้ชีวิตครอบครัวพังพินาศ กลายเป็นสามีที่รู้จักคุณค่าที่แท้จริงของภรรยาและพร้อมจะปรับปรุงตนเองเพื่อให้ครอบครัวที่เริ่มต้นใหม่นั้นมีความสุข

กล่าวโดยสรุป สมรรถุณีที่เกิดขึ้นในเรื่องคลื่นซัดทรายเป็นสมรรถุณีระดับครอบครัวที่ต้องอาศัยพลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของกุลสตรีเท่านั้นจึงจะได้รับชัยชนะ พลังของกุลสตรีทำให้ครอบครัวที่แตกแยกอันเกิดจากความเข้าใจผิดที่ดี เกิดจากการให้ร้ายของบุคคลอื่นที่ดี หรือเกิดจากการปองร้ายก็ดีขึ้นสามารถกลับมาอยู่ร่วมกันได้ใหม่ เป็นพลังที่สามารถเปลี่ยนแปลงภาวะเลวร้ายให้กลายเป็นดี พร้อมจะต่อสู้อดทนกับความยากลำบากทุกรูปแบบ เปี่ยมไปด้วยความรักความเข้าใจ พร้อมจะให้อภัยและให้โอกาสสำหรับเริ่มต้นชีวิตใหม่จากชีวิตเดิมที่ผิดพลาด ในสังคมสมัยหลังเขมรแดงที่ต้องสร้างชาติจากสถานะที่ประชากรอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด

²³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยกำกับพฤติกรรมของคนในสังคมกำลังเสื่อมค่าลงไปอย่างมาก เช่นนี้ พลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าแห่งความเป็นกุลสตรียิ่งทวีความสำคัญ เพราะหากประชากรแต่ละคนมีครอบครัวที่แข็งแกร่ง มีจิตใจที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีก็จะสามารถพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้ และแน่นอนว่าหากมองผ่านกรณีของนวนิยายเรื่องคลื่นซัดทรายที่ได้รับรางวัลชนะเลิศจากการประกวดวรรณกรรมระดับชาติในหัวข้อความสามัคคีและการรวมชาติ จะเห็นว่าบุคคลที่รัฐมอบหมายให้ทำหน้าที่หลักในการสร้างชาติก็คือสตรีกับแนวคิดกุลสตรีนั่นเอง

๔.๓.๑.๒ ราชสีห์ไฟพรวงสิต(ราชสีห์ไฟพรเถื่อน) : เมื่อกุลสตรีคิดแตกแถว

ในจำนวนนวนิยายของเภา สำนางทั้ง ๘ เล่มนี้ เรื่องราชสีห์ไฟพรวงสิต (ราชสีห์ไฟพรเถื่อน) เป็นเรื่องที่ทำท้าวว่าจะวิจารณ์แนวคิดกุลสตรีมากกว่าเรื่องอื่นๆ แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดกลับพบว่า ราชสีห์ไฟพรวงสิต คือเรื่องที่ยืนยันถึงความสำคัญของแนวคิดกุลสตรีอย่างมากที่สุดเล่มหนึ่งเช่นกัน หากเรื่อง *รุลกเบาขุสาวจ* (คลื่นซัดทราย) คือการชี้ให้เห็นข้อดีของการปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีอย่างตรงไปตรงมา ราชสีห์ไฟพรวงสิต ก็คือการยกตัวอย่างที่ตรงกันข้าม นวนิยายเรื่องนี้ของเภา สำนางต้องการแสดงให้เห็นผลเสียหากสตรีเขมรสักคนเกิดลุกขึ้นมาตั้งคำถามกับการเป็นกุลสตรีแล้วคิดจะแตกแถวด้วยการออกนอกเส้นทางแห่งความเป็นกุลสตรีแม้เพียงนิดเดียว ผลกระทบด้านลบที่เกิดกับสมาชิกในครอบครัวอาจรุนแรงถึงขนาดทำให้ครอบครัวล่มสลายได้

ราชสีห์ไฟพรวงสิต เป็นเรื่องของสาวสวยมยุราที่ปลอมตัวไปเป็นนักร้องและสตรีขายบริการที่บาร์บัวทองเพื่อประชดบิดาที่ทิ้งมารดาและเธอไปอยู่กับสตรีสาวคราวลูกอดีตนักร้องบาร์ มารดาของมยุราแค้นใจบิดามากเพราะคิดว่าแม่เธอเป็นกุลสตรีที่ดีและซื่อสัตย์ต่อสามี ไปก็ไร้ค่าเพราะในที่สุดก็ถูกทิ้ง เธอกำลังจะแต่งงานใหม่กับชายโสดวัยกลางคนเพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าสิ่งใดที่บุรุษทำได้ สตรีก็ทำได้เช่นกัน ครอบครัวของมยุรากำลังจะแตกกระจายไปคนละทางทำให้มยุรารู้สึกเจ็บปวดมาก เธอคิดว่าหนทางที่จะแก้ไขเรื่องนี้ได้คือการดึงบิดาให้กลับมาอยู่ร่วมกับมารดาเหมือนเดิม จึงพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อให้ครอบครัวกลับมาอยู่ร่วมกันพร้อมหน้าแม่จะต้องลดศักดิ์ศรีตัวเองปลอมตัวไปเป็นสตรีขายบริการตามบาร์ก็ตาม

เรื่อง ราชสีห์ไฟพรวงสิต นำเสนอสองประเด็นสำคัญคือ ต้องการชี้ให้เห็นแรงปะทะระหว่างเงินกับจารีตประเพณี และต้องการแสดงผลเสียหากสตรีไม่รักษาความเป็นกุลสตรีเอาไว้ สองประเด็นนี้ส่งผลต่อกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือเมื่อใดก็ตามที่อานุภาพของเงินมีกำลังแรงกว่าการยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี จิตใจของคนในสังคมก็จะระส่ำระสายไปตามกำลังของเงินและมีผลต่อการรักษาสถาบันครอบครัว และหากสถาบันครอบครัวล่มสลายก็จะได้สถาบันหลักในการถ่ายทอดขนบธรรมเนียมประเพณี คนก็จะยึดมั่นในขนบธรรมเนียม

ประเพณีน้อยลงทุกที ๆ และทำให้ฐานะทางการเงินมีกำลังแข็งแกร่งยิ่งขึ้น และในทรศนะของเม่า
 สำนาง สิ่งสำคัญที่สุดที่จะประดับประดาสถาบันครอบครัวเอาไว้คือ พลังแห่งจิตวิญญาณที่
 เหนือกว่าของความเป็นกุลสตรีที่สตรีผู้เป็นภรรยาต้องเป็นกำลังสำคัญที่สุด และฐานะของพลัง
 ดังกล่าวนี้นั้นที่นั่นจะมีชัยเหนือฐานะทางการเงินได้

ประเด็นเรื่องแรงปะทะระหว่างความเลวร้ายที่มาพร้อมกับเงินกับ
 คุณธรรมแบบจารีต เม่า สำนางแสดงผ่านภาพเปรียบเทียบของสองครอบครัวคือครอบครัวของ
 มยุรากับครอบครัวของเขมรินทร์ ความน่าสนใจของเรื่องราวลี้ให้พรเถื่อนก็คือเม่า สำนางไม่โยน
 ให้สตรีต้องรับผิดชอบกับการรักษาสถาบันครอบครัวแต่ฝ่ายเดียว เธอเสนอว่าบุรุษก็มีส่วนสำคัญ
 กับการกระทำหน้าที่นี้ ยิ่งไปกว่านั้นเธอยังวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของตัวละครบุรุษมากกว่า
 ในนวนิยายเรื่องอื่นๆ ของเธอ เพื่อให้ภาพชัดเจน เม่า สำนางจะเลือกใช้วิธีเดิมที่เคยใช้ในการแสดง
 ภาพกุลสตรีก็คือ สร้างตัวละครฝ่ายชายในลักษณะคู่ตรงข้ามในสถานภาพของสามีและบิดาที่
 เฝือพร้อมอย่างคุณเขมราและสามีและบิดาที่บกพร่องต่อหน้าที่อย่างคุณเอือน

คุณเอือนซึ่งเป็นสามีของคุณออนและเป็นบิดาของมยุราเป็นตัวละครที่ทำให้
 ให้เกิดปมปัญหาของเรื่องขึ้น เม่า สำนางเปิดตัวคุณเอือนด้วยฉากที่เขากำลังนั่งกินข้าวหยอกลือกับ
 ภรรยาใหม่อย่างกระหุงกระหนิง หากใช้มาตรฐานของจุบาบบุรส์(วรรณคดีคำสอนบุรุษ) ที่เอ่ยถึง
 สิ่งต้องห้ามสามประการที่บุรุษพึงหลีกเลี่ยงคือ สุรา นารี และอบายมุข คุณเอือนก็ละเมิดข้อห้ามนี้
 อย่างชัดเจนและทำให้เขาละทิ้งหน้าที่ที่ควรปฏิบัติในฐานะสามีและบิดา แต่ความคิดพลาดที่เกิดขึ้น
 ทั้งหมดมีสาเหตุมาจากเงิน คุณเอือนเริ่มบกพร่องต่อหน้าที่เมื่อเขามีฐานะมั่นคงขึ้น มีเงินจับจ่ายใช้
 สอยซื้อความสะดวกสบายและความเพลิดเพลินให้ตัวเอง และความเพลิดเพลินที่เขาซื้อจนนำไปสู่
 ความแตกแยกในครอบครัวก็คือการไปติดพันนักร้องสาวที่ชื่อมารีซึ่งต่อมากลายเป็นภรรยาใหม่
 ของเขา แต่ในทำนองกลับกัน เมื่อคุณเอือนเห็นบุตรสาวคือมยุรามานักนักร้องที่บาร์บัวทอง เขา
 ตกใจมากและพยายามห้ามปรามบุตรสาวไม่ให้มาทำอาชีพนี้พร้อมทั้งกล่าวตำหนิอดีตภรรยาใน
 ทำนองที่ว่าเป็นมารดาที่ใช้ไม่ได้เพราะปล่อยให้บุตรสาวมาทำงานในอาชีพที่เสื่อมเกียรติ
 มยุราได้บิดากลับอย่างไม่เกรงใจ

...แม้กลายเป็นคนใหม่เพราะความเจ็บปวด พ่อคิดว่าทรัพย์สมบัติ
 จะซื้อความสุขที่ครอบครัวเราเคยมีมาแต่ก่อนกลับคืนมาได้ฉันหรือ ไม่ได้
 หรอก ... หากพ่อทำลายทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตครอบครัวของเราลงไป

หมด แล้วทำไมหนูจะทำอย่างพ่อบ้างไม่ได้เล่า มีชีวิตพึ่งตนเองถึงจะปกครองตัวเองได้ เพราะลูกไม่มีพ่อ แล้วก็ไม่มีแม่ด้วย²⁴⁰

...

“มยุรา ทำไมลูกพูดแบบนี้ แม่พอจะบ้าหรือดีก็ไม่เคยลืมนึกเลย ที่พ่อไม่ได้ไปดูแลลูกเพราะคิดว่าแม่ของลูก เขาคอยดูแลลูกอยู่แล้ว คิดไม่ถึงว่าเดี๋ยวนี้เขาจะเปลี่ยนไปมากขนาดนี้”

สาวน้อยยิ้มขึ้น

“นั่นเพราะอะไรล่ะ แม่กลายเป็นคนใหม่ เพราะท่านเห็นแล้วว่าพยายามเป็นภรรยาครบลักษณะไปก็ไม่มีประโยชน์...สิ่งที่ลูกทำลงไปเวลานี้ไม่เกี่ยวกับเงินเลย พ่ออย่ามาอ้างว่าทิ้งเงินไว้ให้ลูกเมียขนาดนั้นแล้วจะทำให้มีความสุขได้ ที่ลูกมาอยู่ที่นี่เพราะต้องการความสบายใจ ไม่ใช่เพราะไม่มีเงินหรอก”²⁴¹

เมมาเสนอว่าเป็นเรื่องที่ไม่ยุติธรรมเลย หากสตรีต้องพยายามทำตัวเป็นภรรยาและมารดาที่ดีแต่ผลตอบแทนที่เธอได้รับคือยามที่สามีมั่งมีกลับทิ้งภรรยาทุกซ์คู่ยากไปหาภรรยาใหม่ที่สาวกว่า สวยกว่า และวิธีคิดว่าเงินคือสิ่งที่สามารถซื้อความสุขและได้ถอนความผิดให้ตัวเองได้เป็นเรื่องที่ผิดอย่างมหันต์ เมมา สำนางต้องการนำเสนอว่าการที่คนเอื้อนปล่อยให้เงินมาเป็นตัวบงการพฤติกรรมของตนเองทำให้เขาสูญเสียสถานะของบิดาที่น่านับถือตามขนบประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมไป คำพูดของเขาจึงกลายเป็นสิ่งไร้ความหมายไม่สามารถทำให้บุตรสาวเชื่อฟังได้อีก ดังนั้นเมื่อคุณเอื้อนพยายามใช้สถานภาพของบิดาในการห้ามปรามบุตรสาวไม่ให้มาทำงานกลางคืน ความพยายามของเขาจึงไม่บรรลุผล ทั้งนี้เพราะตัวเขาเองไม่ได้ทำตัวเป็นเยี่ยงอย่างที่ดีให้บุตรปฏิบัติตามที่น่าสนใจคือ ตัวละครที่เมมา สำนางของฮิมปากในการวิจารณ์พฤติกรรมดังกล่าวคือตัวละครที่อยู่ในสถานภาพบุตรสาวซึ่งโดยปกติตามบรรทัดฐานของจวบาสรีเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย แต่เมมา กลับเลือกใช้เพื่อวิจารณ์พฤติกรรมคุณเอื้อนและเพื่อแสดงว่าอำนาจของเงินมีขนาดพลิกกลับบรรทัดฐานของขนบนิยมได้ ทั้งบิดาและบุตรสาวจึงประพาศิตนเบี่ยงไปจากบทบาทที่ตนควรกระทำ

นอกจากนี้เมมา สำนางยังชี้ชัดไปถึงทรรศนะในการมองโลกของบุรุษที่สร้างปัญหาให้กับสังคมโดยรวมและส่งผลกระทบต่อสถาบันครอบครัวอย่างมาก คุณเอื้อนกล่าวแก่

²⁴⁰ เมมา สำนาง, ราชสีห์ไพร่งจิต (กฤษณะ : โรงพิมพ์สุริยารังสี , ๒๕๔๘), หน้า ๑๘. (เมมา สำนาง, ราชสีห์ไพร่งจิต (พนมเปญ : โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗)

²⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

ต่างให้กับตัวเองว่า “ชายที่โหนบ่างที่จะไม่เคยผิดพลาดชั่วครั้งชั่วคราว”²⁴² และมีทรศนะว่า “พ่อเป็นชาย ชั่วดีอย่างไรก็อาจแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ แต่(ลูกและ)แม่ของลูกนี่สิ หากวันใดผิดพลาดไป จะไม่มีวันกลับมาดีดังเดิมได้เลย”²⁴³ ทรศนะดังกล่าววางสถานภาพของบุรุษไว้เหนือสตรี เป็นทรศนะที่ผ่อนปรนเรื่องเพศวิถีกับบุรุษแต่กดทับและควบคุมประเด็นดังกล่าวกับสตรีอย่างเข้มงวดตามแบบสังคมปิตาธิปไตยที่ให้ชายเป็นใหญ่ เช่นในสังคมไทยก็มีคำกล่าวที่ว่า “ชายข้าวเปลือก หญิงข้าวสาร” หรือในสังคมเขมรเองก็มีคำกล่าวเปรียบเปรยไว้เช่น “บุรุษเปรียบเหมือนทอง สตรีเปรียบเหมือนผ้าขาว ในขณะที่ผ้าขาวเปื้อนโคลน แม้จะนำมาซักเท่าใดก็ไม่อาจทำให้ผ้าผืนนั้นสะอาดและบริสุทธิ์ดังเดิมได้ ต่างกับทองที่ยิ่งนำมาทำความสะอาดซักดู ทองจะยังมีแต่สุกใสเปล่งปลั่งขึ้น” นี่เป็นสิ่งที่มา สำนางแสดงให้เห็นว่าไม่ยุติธรรมอย่างยิ่งและทรศนะดังกล่าวก็สร้างปัญหาให้กับสังคมอย่างมาก โดยปกติผู้อ่านนวนิยายของมา สำนางจะไม่เห็นการดำเนินเรื่องในเชิงวิจารณ์มากนัก แต่เรื่องราชสีห์ไพร่เถื่อนนี้เธอกลับวิจารณ์อย่างค่อนข้างตรงไปตรงมาว่าหากจะผลัดภาระในการรักษาสถาบันครอบครัวโดยให้สตรีเป็นผู้ซื้อสัตย์ ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะภรรยาที่ดี แต่ฝ่ายเดียวโดยที่สามีไม่คิดจะให้ความร่วมมือเลยเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และความไม่ถูกต้องนั้นส่วนหนึ่งมาจากการปล่อยให้อำนาจของเงินชักจูงไป ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งนั้นเกิดจากการที่สังคมยังยอมรับคำอธิบายที่วางบุรุษเป็นใหญ่เหนือสตรีนั่นเอง

ภาพตรงข้ามของบุรุษที่บกพร่องอย่างคุณเอือนคือบุรุษที่ปฏิบัติหน้าที่ทั้งในฐานะสามีและบิดาที่สมบูรณ์แบบอย่างคุณเขมรา แทบทุกฉากที่คุณเขมราปรากฏตัวร่วมกับภรรยาและบุตรชายทั้งสองคนล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าเขาเป็นสามีที่รักให้เกียรติ ซื้อสัตย์ เห็นคุณค่าในตัวภรรยาและยกย่องให้ภรรยาเป็นผู้ดูแลจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ภายในบ้าน แม้แต่ฉากเปิดตัวคุณเขมรา มา สำนางก็ตั้งใจให้ต่างกับคุณเอือนมาก ด้วยเวลาใกล้เคียงกันคือตอนค่ำ ขณะที่ผู้อ่านเห็นคุณเอือนที่บาร์แต่ผู้อ่านจะเห็นคุณเขมราที่บ้าน นั่งดูโทรทัศน์พร้อมภรรยาเพื่อรอบุตรชายคือเขมรินทร์ กลับเข้าบ้านเพื่อได้ถามทุกข์สุขของบุตรชาย คุณสมบัติที่เพียบพร้อมของคุณเขมรา โดยเฉพาะในแง่ของความรักเดียวใจเดียวนั้น มา สำนาง แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนทั้งจากคำพูดของคุณเขมราเองที่กล่าวว่า “พ่อมีแต่แม่คนเดียวเท่านั้น เป็นทั้งเพื่อน ทั้งคู่รักและเป็นภรรยา ไม่มีสองมีสามหรอก”²⁴⁴ และจากการบรรยายบรรยากาศยามครอบครัวเขมรินทร์ที่อยู่พร้อมหน้ากันทั้งบิดา มารดา และบุตรทั้งสองว่า การใช้เวลาด้วยกันของครอบครัวนี้คือสิ่งที่เปี่ยมสุขมงคลอย่างแท้จริง เพราะได้ยินแต่เสียงหัวเราะอันเบิกบาน²⁴⁵ ล้วนเป็นภาพที่มา สำนาง ตั้งใจใช้เปรียบเทียบให้เห็นว่า ครอบครัวคุณเขมรามีความสุขที่เพียบพร้อมมากเพียงใด และความเพียบพร้อมดังกล่าวก็

²⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

²⁴³ เรื่องเดียวกัน.

²⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

²⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

เกิดจากการที่ประมุขของบ้านคือคุณเขมราปฏิบัติหน้าที่ในฐานะสามีและบิดาได้อย่างไม่มีข้อบกพร่องนั่นเอง

ทรศนะคติของเมมา สำคัญเกี่ยวกับเงินยังคงเป็นด้านลบมากกว่าด้านบวกเหมือนเช่นที่ปรากฏในนวนิยายของเธอเกือบทุกเรื่อง เงินเป็นที่มาแห่งความเลวร้าย มีอุปสรรคในการชักจูงจิตใจคนให้โน้มเอียงไปทางต่ำเพราะคนในสังคมบูชาเงินเป็นพระเจ้า ผู้ใดที่มีเงินก็มักจะขาดสติ คิดว่าเงินซื้อทุกอย่างได้ ดังตัวละครอย่างคุณเอือนซึ่งเป็นเจ้าของกิจการขนาดใหญ่ มีทรัพย์สมบัติมากแต่ขาดทั้งสติและคุณธรรมที่บรูษฟิงมี คุณเอือนคิดว่าทรัพย์สมบัติบันดาลทุกอย่างในชีวิตได้ เช่นซื้อความสุขให้เขาสามารถมีภรรยาสาวคราวลูก มีเงินจับจ่ายใช้สอยอย่างล้นเหลือ ซื้อความรู้สึกลึกซึ้งได้ ในขณะที่คุณเขมรามีอาชีพเป็นตำรวจ ใจซื่อมือสะอาด มีชื่อเสียงมากในแง่ที่เป็นคนตรง ไม่เคยรับสินบนจากผู้ใด ในฐานะของคุณเขมราก็เปรียบกับครอบครัวคุณเอือนไม่ได้เลย แต่เมมา สำคัญก็ตั้งใจแสดงให้เห็นว่าในแง่ของความสุขในครอบครัว ครอบครัวของคุณเอือนก็เทียบครอบครัวคุณเขมราไม่ได้เช่นกัน ทั้งนี้เพราะข้อเสนองานของเมมา สำคัญก็คือระหว่างอุปสรรคของเงินกับพลังของขนบธรรมเนียมประเพณี มีแต่ฝ่ายหลังเท่านั้นที่จะทำให้สมาชิกในสังคมพบกับความสุขที่แท้จริงได้ ความสุขนั้นก็คือการมีครอบครัวที่สมบูรณ์แบบ สมาชิกในครอบครัวรักใคร่กลมเกลียวร่วมทุกข์ร่วมสุขกันเพราะสมาชิกแต่ละคนต่างยึดมั่นในหน้าที่ที่ตนพึงปฏิบัติตามขนบประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ต่างไปจากอุปสรรคของเงินที่เหมือนจะบันดาลความสุขให้คุณได้ก็จริง แต่ความสุขนั้นคือสิ่งจอมปลอม เมื่อเงินหมดความสุขก็พร้อมจะหมดไปด้วย เงินจึงไม่ใช่สิ่งที่ซื้อความสุขและความรักที่แท้จริงได้

การกล่าววิพากษ์ตัวละครบรูษอย่างตรงไปตรงมาแสดงให้เห็นว่าเมมา สำคัญก็เห็นจุดด้อยของการยึดถือแนวคิดตามขนบประเพณีและมีความพยายามที่จะต่อรองกับสิ่งที่กดทับสตรีอยู่บ้าง แต่ในท้ายที่สุดแล้วจะเห็นว่าแนวคิดแบบขนบนิยมยังมีอิทธิพลกับเธอมากกว่า เธอจึงยังยึดมั่นกับแนวคิดกุลสตรี ฉะนั้นเป้าหมายที่แท้จริงของเรื่องราชสีห์ไพรเถื่อนคือการสื่อสารกับสตรี เมมา สำคัญต้องการแสดงให้เห็นว่าหากสตรีคิดแตกแถวจากการดำรงตนเป็นกุลสตรี ผลเสียที่เกิดขึ้นมีตั้งแต่เสื่อมเสียชื่อเสียงในฐานะสตรีสาวบริสุทธิ์ หรืออาจนำไปสู่การพลาดหวังในเป้าหมายของชีวิตสตรีครั้งใหญ่ก็ไม่ได้แต่งงาน ไม่มีครอบครัวในอุดมคติ หรือเมื่อมีครอบครัวแล้วก็ไม่อาจรักษาครอบครัวไว้ได้ ผลเสียทั้งหลายเหล่านี้จะกลายเป็นข้อบกพร่องที่นำไปสู่ตราบาปตลอดชีวิตของสตรีผู้นั้นเลยทีเดียว เมมา สำคัญจะแสดงประเด็นเหล่านี้ผ่านตัวละครสตรีที่มีสถานภาพเป็นสาวบริสุทธิ์เช่นมยุราและพิมาน และตัวละครที่มีสถานภาพเป็นแม่บ้านเช่นคุณออน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หากพิจารณาเฉพาะบทสนทนาที่ออกจากปากตัวละครสตรีในเรื่อง *ราชสีห์ไพร งังดี* ผู้อ่านอาจเข้าใจไปว่า เมมา สำคัญกำลังวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดกุลสตรีว่าเป็นแนวคิดที่ปราศจากความเห็นอกเห็นใจสตรีอย่างที่สุด เพราะทั้งมยุราและคุณออนกล่าวในประเด็นเดียวกัน

ว่า เป็นภรรยาकुสตรียุโรปก็ไร้ความหมายเพราะผลที่ได้คือบุรุษผู้เป็นสามีก็ไม่เห็นคุณค่า และทิ้งครอบครัวไปอย่างไม่ไยดี ดังที่มยุรากล่าวตัดพ้อคุณเอื้อนว่า “แม่กลายเป็นคนใหม่ เพราะท่านเห็นแล้วว่าพยายามเป็นภรรยาครบลักษณะไปก็ไม่มีประโยชน์”²⁴⁶ หรือคุณอนงค์กล่าวระบายความในใจกับบุตรสาวที่พยายามคัดค้านไม่ให้เธอแต่งงานใหม่ว่า “พ่อของลูกทำให้แม่เจ็บปวดมาก ยิ่งไงแม่ก็ต้องก้าวเดินครั้งใหม่ให้ได้ ชีวิตที่ย่างมาถึงวัยกลางคนของแม่ แม่พยายามประพฤติตัวเป็นภรรยาที่ดีตลอดมา แต่ผลลัพธ์ที่ได้เป็นยังไงกันล่ะ แต่แม่จะไม่ยอมแพ้ตลอดไปหรอก”²⁴⁷ คำพูดของตัวละครสตรีทั้งสองเป็นสิ่งที่ค่อนข้างท้าทายแนวคิดकुสตรียุโรปที่สังคมเขมรยังคงยึดถืออย่างเคร่งครัด ทรศนะในเชิงตั้งคำถามที่มา สำนางใส่ปากของคุณรัตน์ซึ่งเป็นมารดาของเขมรินทร์ว่า “สมัยนี้สตรีมีสิทธิเท่าเทียมบุรุษแล้ว ต้องรู้จักช่วยทำมาหากินรับภาระในครอบครัว ไม่ใช่วันๆ หมุนไปหมุนมาอยู่แต่หน้าเตาเท่านั้น”²⁴⁸ ถือเป็นการประกาศจุดยืนในการเปิดพื้นที่ใหม่ให้สตรีอย่างเต็มที่แบบไม่ปรากฏในนวนิยายเรื่องอื่นของเมา สำนางเลย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงการคลี่คลายความขัดแย้งและตอนจบของเรื่องราชสีห์ไฟรุ้งจิต แล้วพบว่า เมา สำนางเพียงแต่ใช้เสียงและทรศนะคติของตัวละครสตรีทั้งสองตัวนี้เป็นเวทีเพื่อให้เธอยืนยันในพลังแห่งแนวคิดकुสตรียุโรปที่เธอเชื่อมั่นเท่านั้น ตัวละครสตรีทั้งคุณอนงค์ และมยุราตั้งคำถามกับการครองตนเป็นकुสตรียุโรปเพราะผลที่พวกเขาได้รับซึ่งตรงกันข้ามกับคำสอนที่ปลูกฝังกันมา หากสรุปอย่างสั้นที่สุด คำถามของพวกเขาก็คือ “ทำดีแล้วทำไมไม่ได้ดี” คำถามดังกล่าวพาดพิงไปถึงพลังในการอธิบายการทำงานแนวคิดเรื่องบุญกรรมซึ่งเป็นระเบียบสังคมชุดใหญ่ที่กำกับพฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิดของคนเขมรอีกด้วย เมา สำนางตอบคำถามของตัวละครสตรีทั้งสอง(และอาจหมายรวมไปถึงคำถามของผู้อ่านสตรีที่คิดแบบเดียวกันนี้ด้วย) โดยการให้พวกเขาตระหนักเองว่าหากเขามีพฤติกรรมที่แตกแถวไปจากการครองตนเป็นकुสตรียุโรปที่ดี ผลที่ได้ก็นำมาสู่ความเสียหายที่สุดในชีวิตของสตรีก็เป็นได้ ดังเช่นกรณีของคุณอนงค์ ความเสียหายที่เธอถูกสามีทิ้งแม่เธอจะตั้งใจเป็นภรรยาที่ดีเพียงใดก็ตามทำให้เธอปฏิเสธแนวคิดकुสตรียุโรปที่ยึดถือและตัดสินใจจะแต่งงานใหม่กับบุรุษที่เธอเชื่อว่ามีความจริงใจกับเธอ เธอพูดได้กับคุณเอื้อนอย่างเผ็ดร้อนว่า “ผู้ชายทำอะไร ๆ ก็ได้ แล้วทำไมผู้หญิงจะทำอย่างนั้นบ้างไม่ได้ ฉันไม่ได้แก่ถึงขนาดถือไม้เท้านี้ ทำไมจะหา(สามี)ใหม่อีกไม่ได้ล่ะ”²⁴⁹ และประกาศกับบุตรสาวอย่างเด็ดเดี่ยวว่าถึงอย่างไรเธอก็จะต้องแต่งงานกับพิภพให้ได้ เพราะนี่คือหนทางที่จะพิสูจน์ว่าแม่เธอจะถูกสามีเก่าทิ้ง แต่เธอไม่ได้สิ้นใจไม่ตอก เธอยังมีคุณค่าในตัวเองและสามารถหาบุรุษดี ๆ มาเป็นคู่ชีวิตได้อีก

²⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

²⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๕.

²⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

²⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

“ลูกคิดว่า ผู้ชายทุกคนจะน่าเกลียดเหมือนพ่อของลูกหมดงั้น หรือ มีสามีผิดครั้งหนึ่ง ไม่ได้หมายความว่า จะต้องผิดไปทั้งชีวิตนะ ชีวิตแต่งงานเป็นอย่างไรล่ะ คือคนสองคนรักกัน ให้คำมั่นว่าจะอยู่ร่วมกันไปจนตาย ในที่สุดก็พ่ายแพ้หมด แต่แม่ต้องการทดลองชีวิตเรื่องความรัก ไม่จริงหรือกว่าเราจะพ่ายแพ้ไปทุกครั้ง ...แม่เพียงแต่บอกกับลูกว่า แม่ตัดสินใจแต่งงานกับพิภพเร็ว ๆ นี้แหละ แม่อยากให้พ่อของลูกเห็นว่า แม่ไม่ได้สิ้นใจไม่ตอกหรือเมื่อยามที่ไม่มีเขาอะ ” ²⁵⁰

คำประกาศของคุณออนฟังดูคล้ายการเรียกร้องสิทธิให้กับสตรีเขมรทั่วไป เห็นว่าคุณค่าของพวกเธอไม่ได้จบลงเพียงแค่การถูกสามีทิ้ง แต่สตรีควรมีความเข้มแข็งและกล้าหาญที่จะเริ่มต้นชีวิตใหม่ แต่นี่ไม่ใช่ข้อเสนอของเมา สำนาง เธอให้สัมภาษณ์อย่างชัดเจนว่าเธอไม่สนับสนุนหนทางนี้ จึงสร้างเรื่องให้ตัวละครอย่างคุณออนหลงทางไปชั่วขณะแล้วจึงค่อยสำนึกได้ในภายหลัง ²⁵¹ เธอดำเนินเรื่องต่อไปว่าการที่สตรีมาขออย่างคุณออนยอมให้บุรุษคนใหม่อย่างพิภพเข้ามาในชีวิตทำให้คุณออนถูกชักจูงให้เข้าใจบุตรสาวผิดและกระทำสิ่งที่บกพร่องในฐานะมารดาอย่างร้ายแรง นั่นคือถึงขนาดขับไล่บุตรออกจากบ้านซึ่งสังคมเขมรยอมรับไม่ได้ และหลังจากนั้นไม่นานคุณออนก็พบความจริงว่าพิภพเป็นบุรุษที่มีภรรยาแล้วและตั้งใจมาหลอกลวงเธอให้แต่งงานด้วยเพื่อปกปิดภรรยาสมบัติ ข้อเสนอที่แท้จริงของเมา สำนางคือทางเลือกที่สวยงามสำหรับสตรีม่ายที่มีบุตรมีอยู่เพียงทางเดียวเท่านั้นคือ เธอต้องครองตนในฐานะภรรยาที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีแม้เขาจะเป็นเพียงสามีเก่าก็ตาม เป็นทางเลือกเดียวกับที่คุณมณฑา มารดาของบุสลิบาในเรื่องคลื่นซัดทรายเลือกนั่นเอง ดังนั้นจะเห็นว่าทางเลือกที่เมา สำนางเปิดให้สตรีเลือกเดินก็คือทางที่สนับสนุนระบบครอบครัวและสังคมแบบปิตาธิปไตย อันมีแนวคิดสตรีเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมสตรีให้ปฏิบัติตาม

ข้อเสนอข้อต่อไปของเมา สำนางคือเธอต้องการย้าให้สตรีผู้เป็นภรรยาตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของการเป็นภรรยาครบถ้วนให้จิตใจ โดยนำความคิดเรื่องความสามารถและศักยภาพของสตรีที่เท่าเทียมกับบุรุษขึ้นมาเป็นประเด็นถกเถียง ซึ่งเมา สำนางก็ไม่ได้ต่อต้านความคิดนี้เสียทีเดียว ผู้อ่านจึงเห็นการตั้งคำถามและการวิจารณ์พฤติกรรมของบุรุษที่ไม่เคยปรากฏในนวนิยายเรื่องอื่นของเมามาก่อน แต่เมา สำนางยังยืนยันว่า ภรรยาที่ดีต้องเป็นกุลสตรีตามขนบนิยามอย่างค่อนข้างเคร่งครัด คุณสมบัติของภรรยาที่ดีโดยเฉพาะเรื่องความอดทนและสุขุมเยือกเย็น พร้อมจะเข้าใจและให้อภัยในความผิดพลาดของสามียังต้องเป็นคุณสมบัติเด่นอยู่ แต่

²⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

²⁵¹ สัมภาษณ์ เมา สำนาง, ๒ เมษายน ๒๕๕๐.

คุณสมบัติเหล่านี้ขาดหายไปจากตัวคุณอนและนี่เป็นสิ่งที่ทำให้ครอบครัวไปไม่รอด ยามที่คุณเอือนเริ่มออกเที่ยวเตร่และไปติดพันนักร้อง สิ่งที่คุณอนทำคือการต่อว่าหึงหวง คอยหาเรื่องสามี ทุกครั้งที่เขากลับบ้าน นั่นยิ่งผลักดันให้สามีหนีออกจากบ้านมากยิ่งขึ้นจนในที่สุดก็ไม่กลับเข้าบ้านอีกเลย

ท่ามกลางสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ถ้าสตรีที่เป็นแม่บ้านมีความบกพร่อง นั่นยิ่งเปิดโอกาสให้สิ่งเลวร้ายที่มาพร้อมกับเงินเข้าโจมตีได้ง่าย เม่า สำนางให้อาชีพสตรีนักร้องตามสถานเริงรมย์และสตรีขายบริการ เป็นตัวแทนของความน่ารังเกียจและเป็นภาพตรงข้ามของความเป็นกุลสตรีที่ชัดเจนที่สุด ภาพที่ติดตัวสตรีเหล่านี้คือเป็นสตรีที่ไม่ซื่อสัตย์ ไม่รักใคร่จริง แต่เชี่ยวชาญด้านการใช้เสน่ห์และจริตกิริยาเออเลาะเอาอกเอาใจบรรดาบุรุษที่มีเงินทั้งหลายโดยไม่สนใจว่าเขาจะมีครอบครัวหรือไม่ พวกเธอจึงมีภาพเป็นสตรีที่คุกคามสถาบันครอบครัวและไร้คุณสมบัติกุลสตรีทั้งเรื่องหน้าที่และคุณธรรม สิ่งเหล่านี้พร้อมจะโจมตีสถาบันครอบครัวเสมอ ข้อเสนอของเม่า สำนางก็จะมีก็แต่พลังแห่งความเป็นกุลสตรีเท่านั้นที่จะสามารถต้านทานความชั่วร้ายเหล่านี้ได้ เม่า สำนางต้องการชี้ให้เห็นว่าการที่คุณอนกระทำสิ่งที่ขัดต่อคำสอนของจุบาบัสรี (สำนวนหมิ่นไม)* เป็นเหตุให้คุณอนรักษาครอบครัวไว้ไม่ได้ ตามสายตาของสังคมเขมรนั่นถือว่าภรรยาของคุณอนบกพร่องต่อหน้าที้อย่างร้ายแรง ผลลัพธ์ของการไม่ปฏิบัติตามคำสอนจึงเป็นเสมือนบทลงโทษที่คุณอนได้รับ เธอสูญเสียครอบครัว ต้องอับอายกับคำติฉินนินทาของสังคมว่าไม่ดีพอจึงถูกสามีทิ้ง ถูกบุรุษหลอกซ้ำอีกครั้งหนึ่งทำให้บุตรสาวหนีออกจากบ้านและครอบครัวอยู่ในสภาพย่ำแย่ไปกว่าเดิม แต่เม่า สำนางก็ยังให้ออกาสสตรีมาอย่างคุณอนแก่ตัวใหม่โดยมีเงื่อนไขว่าคุณอนยังไม่ได้แต่งงานและใช้ชีวิตฉันสามีภรรยาพร้อมกับบุรุษคนใหม่ และต้องกลับไปสู่ระเบียบของความเป็นกุลสตรีแบบเดิม การทบทวนตัวเอง สำนึกในความผิดที่ตนได้ทำลงไป และหันมาปรับปรุงตัวเองคือขั้นตอนที่สำคัญที่สุดที่เม่า สำนางต้องการแสดงให้ผู้อ่านเห็น รางวัลที่คุณอนได้รับจากการสำนึกตัวครั้งนี้คือครอบครัวที่กลับมาอยู่ร่วมกันพร้อมหน้าพร้อมตาดังเดิม และสามารถกู้ชื่อเสียงที่เสียไปจากการเป็นสตรีม่ายสามีทิ้งกลับคืนมาเป็นสตรีผู้มีคุณค่าคู่ควรกับฐานะภรรยาได้อีกครั้งหนึ่ง

กุลสตรีที่คิดแตกแฉไม่ได้มีแค่ภรรยาของคุณอนเท่านั้น สตรีสาวบริสุทธิ์อย่างมยุราและสตรีสาวอย่างภิมานก็อยู่ในข่ายนี้และบทเรียนที่แต่ละคนได้รับก็หนักหน่วงไม่แพ้กัน สาวบริสุทธิ์อย่างมยุราใช้อารมณ์ประชดประชันบิดานำตัวเองไปสู่วิถีของนักร้องตาม

* หากสามีทำอะไรผิดห้ามต่อว่า ให้อดทน ไม่ตำหนิ ไม่ดูถูก ไม่หนีออกจากบ้าน เมื่ออารมณ์เย็นลงค่อยพูดจากับสามีด้วยเสียงไพเราะ สามีคิดว่ากล่าวห้ามเถียง ห้ามถือสา ไม่ให้แสดงกิริยาไม่ดีใส่สามี ไม่ใช่คำพูดตะคอกตะคั่นใส่สามี ไม่ใช่ดื้อรั้น ไม่ขว้างปาข้าวของ สามีดูคำให้เข้านอน เมื่อออกมาก็ให้ใช้คำพูดที่อ่อนหวานให้คลายโทสะ สามีสอนสิ่งใดให้จำไว้ อย่าทำตัวครอบสามี สามีใช้ให้ทำอะไรรับทำ ไม่เถลไถล ไม่เที่ยวบ้านคนอื่น จะหาหาให้สามีต้องยกมือไหว้ก่อน (ดูภาคผนวกวรรณคดีคำสอนสำนวนหมิ่นไม ข้อ ๑๐)

บาร์และสตรีชายบริการ ซึ่งทำให้เธอมีความผิขื่นร้ายแรงในสายตาของสังคม ๒ สถานคือ ไม่เคารพเชื่อฟังบุพการีและไม่รักษาศักดิ์ศรีแห่งความเป็นกุลสตรีของเธอเองและของวงศ์ตระกูล แม้เมมา ตำนางจะผูกเรื่องโดยมีเหตุผลรองรับที่ค่อนข้างหนักแน่นว่า การที่มยุราตัดสินใจเอาชื่อเสียงของสาวบริสุทธ์ไปเสี่ยงก็เพราะเธอต้องการดึงบิดากลับมาหา มารดา ดังเดิม แต่ถึงกระนั้นเมมา ตำนางก็ต้องการแสดงให้เห็นว่าความเชื่อมั่นตนเองในทางที่ผิขื่นพาตัวเองไปสู่ที่โศกสำหรับสตรีและไปสวมบทบาทของสตรีนักร้องและชายบริการนั้นรังแต่จะทำให้สตรีสาวบริสุทธ์ต้องพบกับอันตรายอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แม้มยุราจะคิดหนทางป้องกันตัวเองอย่างดี แต่ทางเลือกของมยุราเปิดโอกาสให้ชายแต่ละคนเข้ามาแสดงกิริยาจบบ้างกับเธอ เกือบถูกข่มขืนหลายครั้ง และถูกคนในสังคมตราหน้าว่าเป็นสตรีไร้คุณค่า ไร้ศักดิ์ศรี ชื่อเสียงของเธอในฐานะสาวบริสุทธ์ต้องแปดเปื้อน ซึ่งในสายตาของสังคมเขมร สตรีสาวที่เสียชื่อเสียงด้วยเรื่องนี้ถือเป็นเรื่องที่น่าอับอายอย่างที่สุดและเท่ากับหมดอนาคต ไม่มีบุรุษคนใดจะยกย่องเชิดชูด้วยการสว่ขอไปเป็นภรรยาอย่างถูกต้องตามประเพณี มีแต่จะใช้เงินซื้อตัวไปเป็นภรรยาซื้อขายหรือภรรยาลับเท่านั้น กรณีของมยุราจึงเป็นกรณีที่มา ตำนางต้องการแสดงให้เห็นว่า สาวบริสุทธ์แม้จะมีความตั้งใจที่ดีแต่หากปฏิบัติตัวโดยเลือกทางที่ทำพ่ายกับระเบียบสังคมที่มีมาแต่เดิม เธอก็ต้องได้รับบทลงโทษเช่นกัน จะมีก็แต่การกลับเนื้อกลับตัวและยอมกลับเข้าไปอยู่ในระเบียบแห่งความเป็นกุลสตรีดังเดิมเท่านั้นที่อาจทำให้ชีวิตของสตรีสาวผู้นั้นประสบความสำเร็จ นั่นคือมีบุรุษมาสู่ขอทาบทามไปเป็นแม่ศรีเรือนของเขา แต่มีเงื่อนไขว่า สตรีสาวผู้นั้นยังต้องรักษาพรหมจารีซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งมีค่าที่สุดของลูกผู้หญิงไว้ได้อยู่ ซึ่งมยุราก็อยู่ในกรณีดังกล่าวด้วย

แต่สำหรับสตรีสาวอย่างภิมานกลับเป็นกรณีตรงกันข้าม เธอคืออีกตัวอย่างที่เมมา ตำนาง ใช้แสดงให้เห็นว่า การที่สตรีสาวบริสุทธ์ไม่รู้จักรักษาคุณค่าแห่งความเป็นกุลสตรีของตัวเอง ปล่อยให้บุรุษเขยชมง่าย ๆ ชีวิตของสตรีผู้นั้นก็ไม่ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากสังคม ยิ่งไปกว่านั้น ชื่อเสียงเกียรติยศของครอบครัวก็จะพลอยเสียหายไปด้วย ภิมานปล่อยให้มีความสัมพันธ์กับเขมระจนกระทั่งเธอตั้งครรภ์จึงถูกเขาทิ้ง หลังจากนั้นเธอก็ต้องใช้ชีวิตอย่างคนหน้าไหว้หลังหลอก หลังจากต้องเอาบุตรชายไปเลี้ยงอย่างหลบ ๆ ซ่อน ๆ ตามห้องเช่า ส่วนหน้าฉากก็ทำตนเป็นสาวบริสุทธ์เพื่อรักษาชื่อเสียงให้ครอบครัว เมมา ตำนางไม่ได้กล่าวประณามภิมานตรง ๆ แต่เธอลงโทษตัวละครตัวนี้ด้วยความทุกข์ทงใจที่ภิมานได้รับเกือบตลอดทั้งเรื่อง ด้วยความรู้สึกลึกซึ้งจากการเป็นบุตรสาวที่ไม่รักดี และจากการเป็นมารดาที่ใช้ไม่ได้เพราะไม่สามารถจะเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเองต้องให้คนอื่นช่วยเหลือให้ แม้เมื่อเธอได้แต่งงานกับเขมระแต่ภิมานก็ไม่เคยมีความสุขจากการได้ใช้ชีวิตร่วมกับเขมระเลย เธอถูกสามีดูถูกว่าเป็นสตรีใจง่ายเพราะเธอยอมปล่อยตัวให้กับเขาอย่างง่าย ๆ นั่นเอง การแตกแถวกุลสตรีของภิมานนั้นร้ายแรงกว่ามยุราเพราะเธอไม่สามารถรักษาพรหมจารีของเธอไว้ได้ บทลงโทษของเธอจึงรุนแรงกว่า กล่าวคือ นอกจากเกียรติยศในฐานะกุลสตรีจะหมดไปแล้ว เธอแทบจะหมดโอกาสมีครอบครัวในอนาคตดังที่กุลสตรีอื่น ๆ

อาจมีได้ เมา สำนางต้องการสั่งสอนให้สตรีสาวรู้จักกนวลสงวนตัว ไม่หลงเชื่อคำหวานของบุรุษง่ายๆ เธอจึงใช้ชีวิตของภิกษานเพื่อเป็นอุทาหรณ์แสดงให้เห็นว่า การแตกแฉกความเป็นกุลสตรีไม่ว่าจะจงใจหรือเป็นเพราะความอ่อนต่อโลก รู้ไม่เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของบุรุษก็ตาม ผลแห่งการกระทำที่พวกเขาจะได้รับคือความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสเสมอ แต่โอกาสที่เมา สำนางหยิบยื่นให้ตัวละครของเธอก็คือ เมื่อแต่งงานแล้วภิกษานพยายามแก้ตัวโดยการเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ ปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่บกพร่องและจงรักภักดีต่อสามีตนเองไม่ว่าเขาจะเป็นคนน่ารังเกียจเพียงใดก็ตามและพยายามเป็นมารดาที่ดีที่สุด ในตอนท้ายเรื่องชีวิตของภิกษานจึงดูมีความหวังขึ้นมาบ้างว่าอาจจะมีครอบครัวที่มีความสุขเมื่อเขมระพันโทษแล้ว

กล่าวโดยสรุปเรื่อง *ราชสีห์ไฟพรั่งรัด* คือด้านตรงข้ามของ *รุลกโภกษาสาง* ที่กล่าวเน้นในประเด็นเดียวกันคือ การยืนยันถึงพลังแห่งความเป็นกุลสตรีที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการรักษาสถาบันครอบครัว แม้สังคมหลังสมัยเขมรแดงดำเนินไปภายใต้กรอบการเป็นรัฐสังคมนิยมก็จริง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปคือการค้าในตลาดมืดที่เกิดจากการลักลอบขายสินค้าหนีภาษีนำไปสู่การคอร์รัปชัน การกระทำผิดกฎหมายและผิดศีลธรรมโดยมีแรงจูงใจอันสำคัญคือค่าตอบแทนที่สูงลิ่ว ผู้อ่านจะเห็นทรศนะของเมา สำนางที่ได้ตอบกับสภาพสังคมดังกล่าวอย่างชัดเจนในนวนิยายของเธอ กล่าวคือ เงินเป็นศัตรูตัวฉกาจที่มุ่งโจมตีครอบครัวและคุณธรรมตามขนบประเพณี มีอำนาจทำให้คนเพลิดเพลิน ลืมตัว ลืมหน้าที่ที่สมาชิกในครอบครัวแต่ละคนพึงมีต่อกันได้ แต่หากครอบครัวใดมีสตรีที่ทำหน้าที่ภรรยาและมารดาที่ดีอย่างไม่บกพร่องแล้ว อำนาจของเงินก็ไม่อาจแผ้วพานครอบครัวนั้นได้เลย แต่สิ่งสำคัญที่สตรีต้องตระหนักก็คือต้องยึดมั่นในคุณค่าแห่งความเป็นกุลสตรีของตน เชื่อมมั่นในพลังแห่งจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของความเป็นกุลสตรีที่จะปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายทุกอย่างที่จะมาคุกคามครอบครัวและบุคคลรอบข้างอันเป็นที่รัก เพราะความเชื่อมั่นและยึดมั่นในวิถีแห่งกุลสตรีเท่านั้นที่จะนำผลดีมาสู่ชีวิต ไม่ใช่การทำทนายหรือการแตกแฉกที่ให้ผลตอบแทนในด้านที่ตรงกันข้ามเสมอ

๔.๓.๑.๓ *กมฺรงพุกามุละ*(พวงมาลัยดอกมะลิ): พลังของกุลสตรีที่มีต่ออนาคตของชาติ

นวนิยายของเมา สำนางที่ชนะการประกวดรางวัลเรื่องเล่าสุดเลื่อมนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลงานที่เธอนำเสนอในโทนเสียงที่เคร่งขรึมและเอาจริงเอาจังที่สุดบนพื้นฐานข้อมูลที่ใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุดด้วย และนวนิยายเล่มดังกล่าวอาจเป็นเพียงเล่มเดียวที่นำเสนอตรงไปที่ปัญหาสังคมเขมรจริงๆ ในช่วง ทศวรรษ ๕๐ *กมฺรงพุกามุละ* เป็นนวนิยายที่แทบจะไม่มีกลิ่นอายของความรักระหว่างหนุ่มสาวตามแบบถนัดของเมา สำนางเลย แต่กลับโดดเด่นด้วยความรักระหว่างแม่กับลูกแทน แม้ลีลาการนำเสนอจะต่างไปจากเรื่องอื่นๆ แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่เคยขาดหายไป

ในงานของเมา สำคัญก็คือ การย้ายให้เห็นพลังแห่งจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของความเป็นกุลสตรีที่พยายามประคับประคองชีวิตของบุตรให้ดำเนินไปอย่างมีอนาคตมากที่สุด ด้วยพลังความรักที่ยิ่งใหญ่ของมารดาเนื้อทำให้แม้จะต้องผ่านสถานการณ์ที่ยากลำบากเพียงใดก็ตาม แต่ความพยายามต่อชีวิตไปในทางที่ถูกต้องก็ให้ผลตอบแทนที่ดีเสมอ

กมฺรงศุภกามุละ เป็นเรื่องของสามแม่ลูกที่เผชิญชีวิตหลังยุคเขมรแดงอย่างยากลำบาก เมื่อมะลิต้องเดินทางจากค่ายอพยพกลับมาอยู่ในพนมเปญอีกครั้ง จากสภาพของลูกข้าราชการผู้มีอันจะกินก่อนยุคเขมรแดง เธอกลับกลายเป็นคนสิ้นเนื้อ ประดาตัว สามีตายเพราะเหยียบกับระเบิด ทั้งบุตรชายและบุตรสาวไว้ให้มะลิผู้ไร้ทักษะในการประกอบอาชีพเลี้ยงดูตามยถากรรม อนาคตบุตรชายและบุตรสาวของมะลิแขวนอยู่บนเส้นด้าย เพราะมะลิต้องยอมให้บุตรชายคือคนเป็นเด็กเร่ขายหนังสือพิมพ์ และบุตรสาวคือแฟนออกมาขายพวงมาลัยในสถานเริงรมย์ตอนกลางคืน เพื่อความอยู่รอด แฟนต้องปรุงแต่งกิริยาให้สาวกว่าวัยและเสี่ยงต่อการถูกแขกที่เมาลวนลามหรือล่วงละเมิดทางเพศ ส่วนนตก็ถูกรุ่นพี่และเพื่อนที่อยู่ในวงการนักเลงชักจูงให้เข้าแก๊งมิชญาชีพและเริ่มฉกชิงวิ่งราว แต่แม้จะยากจนแสนเข็ญเพียงใด มะลิก็ทำในสิ่งที่ผู้ปกครองน้อยรายของเขมรที่อยู่ในสภาพสิ้นเนื้อประดาตัวอย่างเธอจะทำคือเธอพยายามดูแลกวอดขันบุตรให้ได้เรียนหนังสือเพราะตระหนักว่ามีแต่การศึกษาเท่านั้นที่จะช่วยให้บุตรทั้งสองของเธอมีอนาคตที่ดีกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้ โชคดีที่อุดมคนรักเก่าของมะลียื่นมือมาช่วยเหลือโดยการนำครอบครัวนี้มาอุปการะ ส่งเสียแฟนและนตให้เรียนหนังสือ ทำให้เยาวชนทั้ง ๒ คนพ้นจากชีวิตที่มีคมมาสู่อนาคตที่สดใสและกลายเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชาติต่อไป

อาจเป็นเพราะเมา สำคัญ เขียนนวนิยายเรื่องนี้ในวัยที่เธอผ่านประสบการณ์ชีวิตมามาก และเป็นช่วงเวลาที่เธอทิ้งห่างการเขียนนวนิยายประโลมโลกแนวชีวิตครอบครัวและแนวลึกลับสืบสวนมาแล้วเป็นเวลากว่า ๑๐ ปี (นวนิยายส่วนใหญ่ของเมา สำคัญเขียนในช่วงระหว่างปี ๑๙๘๑-๑๙๘๗) การสร้างเนื้อเรื่อง ตัวละคร สภาพบรรยากาศและปัญหาที่พบภายในเรื่องพวงมาลัยดอกมะลิจึงเป็นการหันหน้าเผชิญกับปัญหามากกว่าจะพาผู้อ่านหลีกหนีความจริงไปสู่โลกแห่งความฝันดังเช่นช่วงสิบปีก่อน เพียงแค่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงไม่ใช่สตรีสาววัย ๑๕ ที่สวยงามราวนางสวรรค์ แต่กลับเป็นสตรีมีมาย วัย ๔๕ กับเด็กหญิงวัย ๑๔ ที่ดูทรุดโทรม ซอมซ่อ และมีสภาพความเป็นอยู่ใกล้เคียงขอทานเข้าไปทุกขณะ ก็คงทำให้แฟนนวนิยายของเมา สำคัญต้องประหลาดใจอยู่ไม่น้อยกับความเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ยิ่งไปกว่านั้น นวนิยายเล่มบางเรื่องนี้ยังอัดแน่นไปด้วยปัญหานานาประการนอกเหนือไปจากปัญหาเรื่องเงินคือที่มาแห่งความเลวร้ายทั้งปวงซึ่งพบในผลงานของเธอทุกเล่มอยู่แล้ว ปัญหาที่เธอนำเสนอผ่านภาพชีวิตของตัวละครสามแม่ลูกสะท้อนให้เห็นถึงความรุนแรงที่เยาวชนได้รับผลกระทบจากสังคมโดยตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่ผลักดันให้ตัวละครจนมุมไม่อาจหาทางออกที่ดีกว่านี้ได้

ปัญหาใหญ่ที่แทบจะไม่มีใครนำมาพูดถึงในนวนิยายเลยคือปัญหาประชาชนเขมรจากค่ายอพยพตามชายแดนที่โยกย้ายกลับเข้าประเทศด้วยสภาพที่สิ้นเนื้อประดาตัวและไร้หนทางทำกิน ปัญหาดังกล่าวเป็นผลกระทบมาจากสมัยเขมรแดง ชีวิตของครอบครัวมะลินตและแพน คือตัวอย่างของประชาชนจนตรอกเหล่านี้ พวกเขาเช่าบ้านในสลัมกลางดงน้ำครำในราคาที่แพงกว่าสภาพบ้าน มารดาไม่มีอาชีพ เงินรายได้อันน้อยนิดจากบุตรชายที่เร่ขายหนังสือพิมพ์เอาไว้ซื้อข้าวกิน ส่วนรายได้จากการขายพวงมาลัยของบุตรสาวเจียดเป็นค่าเช่าบ้านและค่าใช้จ่ายในการเรียนของบุตรทั้งสอง นวนิยายเรื่องนี้ส่งสารที่แรงมากถึงพี่น้องร่วมชาติว่าสภาพที่ไร้โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรและทุนผลักดันให้ประชาชนจากค่ายอพยพเหล่านี้ไร้ทางออกและนำไปสู่ปัญหาที่รุนแรงขึ้นทุกขณะ ทั้งนี้เพราะสังคมหลังสมัยเขมรแดงเต็มไปด้วยครอบครัวที่สูญเสียบุรุษผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวและทำให้สตรีต้องแบกรับภาระหนักนี้เป็นจำนวนมาก มะลินตก็คือหนึ่งในจำนวนครอบครัวเหล่านี้ และซ้ำร้ายกว่านั้นคือ หลังสมัยเขมรแดงเมื่อมะลิเซ้งจากค่ายอพยพกลับคืนสู่ประเทศบ้านเกิด เธอต้องผจญชีวิตในสังคมเมืองในสภาพที่ไม่มีทรัพย์สินสมบัติและไม่มีญาติพี่น้อง นั่นเท่ากับทำให้เธอขาดกลุ่มสังคมที่ใกล้ชิดที่สุดที่เธอสามารถพึ่งพิงได้บ้าง ประกอบกับชีวิตในอดีตของเธอไม่ได้ส่งเสริมให้เธอสามารถจะเป็นผู้นำครอบครัวที่มีศักยภาพเลย การเติบโตมาในครอบครัวที่ร่ำรวยทำให้เธอไม่เคยประกอบอาชีพเอง การได้รับการอบรมอย่างกุลสตรีตามขนบนิยมทำให้มะลิไม่ได้รับการฝึกฝนให้มีทักษะในการออกมาใช้ชีวิตนอกบ้าน ความยากจนทำให้เธอไม่มีทุนและวัยที่เริ่มชราตัดโอกาสของเธอในการประกอบอาชีพที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือดังเช่นการขายสินค้าตามสถานบริการ นั่นทำให้เธอคือตัวอย่างของประชาชนที่ไร้โอกาสมากที่สุด

ปัจจัยทั้งหมดผลักดันให้มะลิต้องส่งบุตรทั้งชายและหญิงของตนเข้าสู่การขายแรงงานตั้งแต่อายุน้อยซึ่งจะนำมาสู่ปัญหาต่อมาที่เมา สำนางแสดงให้เห็นคือ เยาวชนทั้งหลายจะกลายเป็นผู้อยู่ในภาวะเสี่ยงที่สุดต่อการถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคม กล่าวคือเยาวชนทุกคนมีสิทธิ์กลายเป็นเด็กขอทาน เด็กเร่ร่อนตามท้องถนน หรือเด็กคิดสารเสพติด เสี่ยงต่อการถูกล่อลวงชักจูงเข้าแก๊งมิจอาชีพดังเช่นที่นตหลงไปเข้าแก๊งพีใหญ่อยู่ชั่วขณะ และเสี่ยงต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศดังเช่นที่แพนประสบตอนเปิดเรื่อง คำถามสำคัญที่เมา สำนางทิ้งไว้ให้ผู้อ่านขบคิดก็คือ หากเยาวชนซึ่งเป็นอนาคตของชาติกำลังอยู่ในสถานะที่เสี่ยงที่สุดต่อการถูกเอารัดเอาเปรียบและถูกล่วงละเมิดเรื่องความปลอดภัยของชีวิต ชาติของประเทศเขมรจะเป็นเช่นไรหากไร้กำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศเสียแล้ว

สภาพสังคมที่รัฐยังแก้ปัญหาไม่ได้ทั้งเรื่องความยากจน การกระจายโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงอาชีพต่างๆ ปัญหาเด็กเร่ร่อน เด็กคิดสารเสพติด ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน การล่วงละเมิดทางเพศ แก๊งมิจอาชีพที่ขูดรีดชาวดอกเห็ด ปัญหาทั้งหมดถูกผลักดันเป็นฉากหลัง โดยมีชีวิตแร้นแค้นของครอบครัวมะลินตเป็นฉากหน้าอยู่กับปัญหาที่เด่นชัดสามปัญหาคือความ

ยากจน อาชีพที่เสี่ยงอันตรายจากการถูกล้วงละเมิดทางเพศและการถูกชักจูงเข้าแก๊งมิจจาชีพ ทั้งหมดเพื่อนำเสนอประเด็นสำคัญของเรื่องคือเยาวชนกับการศึกษา ความยากลำบากที่นำเสนอมา ทั้งหมดก็เพื่อขบขันให้เห็นว่าการศึกษามีความสำคัญมากในการช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของคนได้ เยาวชนจะมีอนาคตที่สดใสถ้ามีการศึกษา และเมื่ออนาคตของชาติมีความรู้ก็จะสามารถนำพาชาติ ไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ บทบาทของกุลสตรีที่เฝ้า ตำหนงต้องการนำเสนออยู่ตรงจุดนี้เอง จุด ที่นตและแพนมีมารดาที่เห็นความสำคัญของการศึกษา พยายามผลักดันให้บุตรเรียนหนังสือเพราะมี ความเชื่อที่ถูกต้องว่าการศึกษาและความรู้เท่านั้นที่จะทำให้คนมีอนาคต การที่มารดาอย่างมะลิมี วิทยาลัยที่ถูกต้องก็ไม่ใช่เรื่องบังเอิญแต่เป็นเพราะเธอก็มีการศึกษาเหมือนกันจึงมีความคิดความ อ่าน (แต่น่าประหลาดใจมากที่ไม่มีทักษะในการประกอบอาชีพ !) แม้จะมีฐานะยากจนสักเพียงใดก็ พยายามผลักดันให้บุตรได้เรียนหนังสือและอบรมสั่งสอนบุตรให้เห็นคุณค่าของการศึกษา ภาพ ของมะลิจึงเป็นภาพของมารดาตัวอย่างที่เฝ้า ตำหนงบรรจงสร้างขึ้นด้วยส่วนผสมที่ชวนประหลาด ใจ คือเป็นสัดส่วนผสมระหว่างสตรีที่พอจะมีความรู้ซึ่งจัดว่าก้าวหน้ามากกับสตรีที่ยึดมั่นใน บทบาทของการเป็นมารดาตามขนบนิยม กล่าวคือเป็นมารดาที่รักและห่วงใยบุตร พรารถนาให้ บุตรมีชีวิตที่เจริญรุ่งเรือง อบรมสั่งสอนบุตรไปในทางที่ดีและเสียดละความสุขของตนเองเพื่อบุตร ได้ ส่วนผสมดังกล่าวมีเพื่อเป็นกระบอกเสียงให้ผู้อ่านตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องส่งเสริม บุตรหลานของตนให้ได้รับการศึกษา นอกเหนือไปจากประเด็นที่ว่าสตรีผู้เป็นภรรยาและมารดา ยัง เป็นบุคคลสำคัญที่สุดในการรักษาสถาบันครอบครัวและส่งต่อขนบประเพณีและวัฒนธรรมของชน ชาติตนเอาไว้วันนั่นเอง

ตัวละครเปรียบเทียบที่จะขบขันให้มารดาอย่างมะลิดูเพียบพร้อมมากขึ้น คือ มารดาเลี้ยงในครอบครัวของยังและสุรต ในครอบครัวมะลิที่ปราศจากหัวหน้าครอบครัวที่เป็น บุรุษ และมะลิก็เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ไร้ความสามารถในการหารายได้ แต่ด้วยพลังแห่งความรัก ที่มารดามีต่อบุตรยังทำให้บุตรทั้งสองของเธอได้เรียนหนังสือ ส่วนครอบครัวยังและสุรตฐานะไม่ ขัดสน มารดาเสียชีวิตแล้วแต่บิดายังมีชีวิตอยู่ หากแต่จุดจบของครอบครัวนี้คือมารดาเลี้ยงที่ยัง สาวและชอบทารุณบุตรเลี้ยงตั้งแต่การใช้ให้ทำงานหนัก การทำร้ายร่างกาย ไปจนถึงการปิดกั้น โอกาสทุกอย่างที่เด็กควรได้รับโดยที่บิดาเองไม่ได้ปกป้องดูแลบุตรด้วย กล่าวได้ว่ามารดาเลี้ยงและ บิดาเป็นผู้ผลักดันให้บุตรชายและบุตรสาวออกจากบ้านไปเป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการติดยา การมั่วสุม และ การถูกล้วงละเมิดทางเพศ ดังเช่นที่ยังหนีออกจากบ้านไปเข้าแก๊งมิจจาชีพและเสียชีวิตตั้งแต่ยังหนุ่ม ส่วนสุรตก็ทนความทารุณของมารดาเลี้ยงไม่ไหวหนีออกจากบ้านเช่นกัน สาวน้อยกลายเป็นเด็กติด ยาและมีเพศสัมพันธ์กับเด็กหนุ่มรุ่นราวคราวเดียวกันเพียงเพื่อแลกกับการได้เสพยา หากไม่มีผู้ใหญ่ ที่สังเกตเห็นความสำคัญของเด็ก ๆ อย่างอุดมและหิบบยื่นโอกาสในการกลับตัวเป็นคนดีให้ ชีวิต ของสุรต ซึ่งถือว่าเป็นอนาคตของชาติอีกคนหนึ่งก็ต้องถูกทำลายไปเพราะความรุนแรงจากปัญหา สังคมที่เธอได้รับผลกระทบอย่างแน่นอน กรณีของยังและสุรตสอดคล้องกับสุภาภิตเขมรบทหนึ่ง

ที่เน้นให้เห็นบทบาทสำคัญของผู้เป็นมารดา นั่นคือ *ผู้ยอมให้พ่อตาย อาย่ายอมให้แม่ตาย เรือล่มกลางแม่น้ำ อย่าให้ไฟไหม้บ้าน*²⁵² คนเขมรเปรียบเทียบความตายของบิดากับความตายของมารดาว่าความตายของบิดาเทียบเท่ากับเรือล่มกลางแม่น้ำ อาจจะสูญเสียชีวิตภัยสิ้นไปข้างแต่ก็เสมอแก่ทรัพย์ที่อยู่ในเรือลำหนึ่งเท่านั้น แต่หากมารดาตายนั้นเปรียบเสมือนกับไฟไหม้บ้านที่เผาผลาญทรัพย์ที่อยู่ในเรือลำหนึ่งเท่านั้น แต่หากมารดาตายนั้นเปรียบเสมือนกับไฟไหม้บ้านที่เผาผลาญทรัพย์สินทั้งหมดที่มีอยู่เลยทีเดียวก็นั่นก็เหมือนดังเช่นที่มารดายอมเลี้ยงลูกได้ดีกว่าบิดา เพราะมารดานั้นรับหน้าที่ทุกอย่างที่เกี่ยวกับการอบรมและดูแลบุตรและอาจทำหน้าที่แทนบิดาได้ด้วย ในขณะที่บิดานั้นไม่อาจปฏิบัติหน้าที่แทนมารดาได้เลย ดังนั้นถ้าไม่มีมารดา ชีวิตของบุตรทั้งหลายก็คงลำบากมากเพราะบิดาคงไม่สามารถดูแลเอาใจใส่บุตรได้ดีเท่ามารดา ยิ่งสภาพครอบครัวที่มีมารดาเลี้ยงอย่างครอบครัวของย้งและสุรสแล้ว การที่เธอไม่มีความรักความเมตตาต่อบุตรเลี้ยงเลยยิ่งทำให้โอกาสที่จะมีชีวิตที่ดีของย้งและสุรสถูกปิดตาย ในที่นี้เมมา สำนางก็แสดงให้เห็นแล้วว่าเด็กที่ไร้มารดาและมีปัญหาครอบครัวจะตกอยู่ในสภาพที่น่าเวทนาเพียงใด ฉะนั้นการมีมารดาที่ดีอย่างมะลิที่รักบุตร ห่วงใยดูแลบุตรและพยายามขวนขวายหาสิ่งที่ดีเท่าที่กำลังของตนจะหาได้มาให้บุตรตลอดเวลาจึงเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่สูงส่งที่รับประกันอนาคตที่รุ่งเรืองของบุตรได้

จุดเปลี่ยนที่น่าสนใจคือบทสรุปของสตรีม่ายอย่างมะลิ จากสถิติเดิมทั้ง *รุลกโปก ขุสาจ* และ *ราชสีห์ไฟพุงจืด* เมมา สำนางเสนอว่าสตรีม่ายที่มีบุตรต้องครองตัวเป็นโสดไม่แต่งงานกับบุรุษอื่นอีกเลย เพราะไม่เช่นนั้นจะขัดแย้งกับคุณลักษณะของกุลสตรีที่เพียบพร้อมประการหนึ่งคือความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี แต่ในเรื่อง *กมฺรงมุคามุละ* ไม่เป็นเช่นนั้น หลังจากผ่านความทุกข์ทรมานมาตลอดทั้งเรื่อง ในท้ายที่สุดมะลิก็ได้ลงเอยกับคู่รักเก่าที่พลัดพรากจากกันไปนานคืออูคม ก่อนหน้านี้มะลิเจียมตัวไม่กล้าหวังว่าจะได้ใช้ชีวิตกับอูคมอีก เธอได้แต่ฝากบุตรทั้งสองไว้ส่วนตัวเธอขอกลับไปอยู่บ้าน ปฏิกริยาและคำพูดของอูคมที่เอ่ยกับมะลิแสดงให้เห็นทรศนะที่เริ่มเปลี่ยนไปของเมมา สำนาง อย่างน่าสนใจ อูคมรู้สึกสงสารและเห็นใจมะลิ เขาต้องการเริ่มต้นชีวิตใหม่กับเธอเพราะเขาต้องการใช้ชีวิตกับสตรีที่จะมาร่วมทุกข์ร่วมสุขและดูแลกัน ในยามแก่เฒ่า ไม่ได้ต้องการมีภรรยาใหม่เพียงเพื่อแสวงหาความเพลิดเพลินทางกามารมณ์เท่านั้น แสดงให้เห็นว่าบุรุษอย่างอูคมไม่ได้เห็นพรหมจารีของสตรีสำคัญไปกว่าคุณค่าที่แท้จริงในตัวของผู้หญิงผู้นั้นเลย ประเด็นนี้ค่อนข้างต่างไปจากตัวละครบุรุษให้นวนิยายเรื่องอื่น ๆ ของเธออย่างหน้ามือเป็นหลังมือทีเดียว

“พี่เห็นว่ามะลิไม่ต้องไปไหนทั้งนั้น ส่วนพวกลูก ๆ มะลิไม่ต้องกังวลนะ พี่รักพวกเขาเหมือนเป็นลูกของตัวเอง พี่เห็นนตก็รักไปถึงตัวพี่

²⁵² อุบล เทศทอง, “ภายิตเขมร: วิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชาวเขมร,” หน้า ๒๑๘.

สมัยเด็กๆที่ไม่มีพ่อ แต่พี่ก็เรียนเหมือนพวกเขาเวลานี้แหละ ความจริง ภรรยาและลูกของพี่เสียชีวิตไปแล้วด้วยอุบัติเหตุทางรถยนต์เมื่อ ๒ ปีก่อน .. พี่อยากให้มีมะลิอยู่ที่นี้ด้วยกันไปนานๆ เป็นครอบครัวหนึ่งที่มีความสุขที่สุด มีลูก มีแม่ มีพ่อ อยู่พร้อมหน้ากันเหมือนครอบครัวอื่น ๆ เขา”²⁵³

คงไม่เกินความจริงนักหากจะกล่าวว่าคุณคิดและการกระทำของอุดมที่ตัดสินใจเริ่มต้นชีวิตใหม่กับสตรีม่ายลูกติดอย่างมะลิ ซ้ำยังเป็นสตรีที่มีฐานะยากจนอย่างยิ่งที่สุดเป็นสิ่งที่มีโอกาสเป็นไปได้น้อยมากจนอาจจะหาไม่ได้ในสังคมเขมร แต่มา สำนักก็เปิดโอกาสนี้ให้กับตัวละครสตรีของเธอ ฉะนั้น เมื่อพิจารณาจากข้อเสนอของเธอที่เคยมีต่อตัวละครสตรีม่ายตัวอื่นเช่นคุณมนทาและคุณอนที่มา สำนักย่ำว่าพวกเธอต้องครองตัวเป็นโสดต่อไปถึงจะมีคุณค่าในฐานะกุลสตรีเขมร สิ่งที่อุดมเสนอกับมะลิคือการเปลี่ยนแปลงที่น่าจับตามองอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุผลของความสงสาร เห็นใจ หรือความรักที่คนทั้งคู่เคยมีต่อกันมาก่อนหรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งนี้ช่วยเปิดพื้นที่ให้กับสตรีม่ายทั้งเรื่องการไม่ต้องถูกจองจำด้วยกฎข้อบังคับที่เรียกร้องให้ ภรรยาชื่อสัตย์ต่อสามีแม้เขาจะเสียชีวิตไปแล้ว และยังเป็นการยกระดับคุณค่าของสตรีม่ายที่เคยต่ำมากในสายตาของสังคมเขมรให้มาอยู่ในระดับที่เทียบเคียงได้เท่ากับสตรีทั่วไป กล่าวคือคุณค่าในตัวเธอมีมากกว่าพรหมจารีและหากมีคนเห็นคุณค่าดังกล่าวนี้ เธอก็สามารถเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้ และในปรากฏการณ์เดียวกันสิ่งนี้ก็ยังคงเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับบุรุษเขมร โดยการกระตุ้นให้สามารถปลดปล่อยตัวเองจากค่านิยมเดิมที่ให้คุณค่าสูงสุดแก่สตรีที่จะมาเป็นภรรยาที่มีความบริสุทธิ์เท่านั้น มาเป็นบุรุษที่มีความคิดไม่คับแคบ มีสายตาในการมองโลกและคนที่กว้างไกลมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ทรรศนะที่เริ่มเปลี่ยนไปนี้คงเป็นช่วงแรกเริ่มที่หากมา สำนักต้องการสานประเด็นนี้ต่อไปคงต้องพยายามคิดให้ลึกซึ้งกว่านี้ เพราะสังเกตได้ว่ากว่าที่มา สำนักจะยอมให้มะลิของเธอสามารถเริ่มต้นชีวิตใหม่กับอุดมได้นั้น เธอต้องระดมเหตุผลมากมายตั้งแต่ทำให้สามีมะลิตาย ทำให้ภรรยาและบุตรสาวของอุดมตาย เพิ่มความชอบธรรมโดยการให้ทั้งคู่เป็นคนรักเก่าที่พลัดพรากกันไปทั้งยังรักเพราะระบอบการปกครองที่โหดร้ายของเขมรแดงเป็นเหตุ ที่สำคัญที่สุดคือทั้งความคิดและกิริยาท่าทางของมะลียังถูกควบคุมให้อยู่ภายในกรอบของภรรยาที่ดีอยู่ คือไม่กล้าคิดเรื่องอุดมเพราะรู้สึกเป็นไปไม่ได้ มีความเจียมตนในฐานะที่เป็นสตรีม่าย การลงเอยต้องให้อุดมเป็นฝ่ายเอ่ยปากขอและจัดการทั้งหมด บทสรุปที่เปลี่ยนไปของสตรีม่ายอย่างมะลิอาจเป็นไปได้ทั้งการแสดงให้เห็นแนวโน้มอันดีที่สังคมจะพิจารณาให้โอกาสสตรีม่ายและไม่ลดคุณค่าของเธอเพียงการแต่งงานกับบุรุษแค่ครั้งเดียว แต่เป็นการเห็นคุณค่าในตัวคน

²⁵³ มา สำนัก, *กมฺรุงพุกามุละ* (ภณเพญ: องค์การนวรรเวศุสสงเคราะห์กุมารกมุพูชา, ค.ศ. ๒๐๐๐), หน้า อารมุกกุกดา (มา สำนัก, *พวงมาลัยดอกมะลิ* (พนมเพญ: องค์การนอร์เวย์สงเคราะห์เด็กกัมพูชา, ค.ศ. ๒๐๐๐).

และการทำหน้าที่อันดีของเธอที่มีต่อสังคมและประเทศชาติ หรือก็เป็นไปได้อีกเช่นกันว่าโอกาสของสตรีมายที่อาจได้เริ่มต้นชีวิตใหม่ต้องไม่ใช่เพื่อความต้องการส่วนตัวแต่ต้องเป็นการอุทิศร่างกายให้กับสังคมและประเทศชาติในการทำหน้าที่มารดาและภรรยาที่ดีให้กับสังคมเขมรต่อไป ซึ่งหากเป็นกรณีหลังก็ดูสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมเขมรหลังสมัยเขมรแดงที่อุดมไปด้วยสตรีมาย หากสังคมไม่เปิดโอกาสให้พวกเธอเลย การฟื้นฟูและพัฒนาประเทศก็คงไม่สามารถดำเนินไปท่ามกลางอุปสรรคที่มากกว่านี้มาก

๔.๔ กุลสตรี : เครื่องหมายรับรองความเป็นเขมร

ทศวรรษที่ ๑๙๕๐ ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๕๑-๑๙๕๗ อันเป็นช่วงปีที่มา ดำนางสร้างสรรค์นวนิยายลายมือของเธออยู่นั้น สถานการณ์ของประเทศกัมพูชาทั้งในระดับนานาชาติและสถานการณ์ภายในประเทศดำเนินไปในระดับที่มากกว่าความยากลำบากและเป็นปรากฏการณ์ที่ทำนายไม่ว่าจะสำหรับรัฐบาลประเทศใดก็ตาม การที่รัฐบาลเฮง สัมรินมีเวียดนามเข้ามาทำกับดูแลอย่างใกล้ชิดทำให้นานาประเทศไม่สามารถยอมรับได้และยังคงให้การรับรองเขมรแดงในสหประชาชาติ ภาวะดังกล่าวทำให้สงครามยืดเยื้อ ประเทศกัมพูชาต้องสูญเสียกำลังบุรุษที่เหลือน้อยกว่าสตรีอยู่แล้วไปในการทำสงครามแทนที่จะเป็นแรงงานหลักในการฟื้นฟูประเทศ ยิ่งไปกว่านั้น สหภาพโซเวียตและประเทศคอมมิวนิสต์แถบยุโรปตะวันออกเท่านั้นที่ให้ความช่วยเหลือในแทบทุก ๆ ด้านแก่ประเทศกัมพูชา ซึ่งย่อยยับทั้งในระดับโครงสร้างหลักทางกายภาพและสาธารณูปโภคทุกส่วน ฉะนั้น แรงงานของประชากรทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นบุรุษหรือสตรีจึงเป็นกำลังสำคัญในการกระทำกิจกรรมทุกภาคส่วนของสังคม

หลังยุคเขมรแดงจึงเป็นยุคที่ประเทศต้องซ่อมแซมตัวเองด้านกายภาพและสถาบันองค์กรต่าง ๆ เพื่อให้ใช้การได้โดยเร็ว แต่ผู้ที่ศึกษาและเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ในการซ่อมแซมและฟื้นฟูตนเองใหม่ของประเทศเขมรต่างลงความเห็นว่าสิ่งที่จำเป็นต้องกระทำอย่างเร่งด่วนกว่าคือการสร้างตนเองและความภาคภูมิใจในจิตวิญญาณของชนชาติตนเองขึ้นมาใหม่ และสิ่งนี้ต้องกระทำผ่านการฟื้นฟูวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะคนกับวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผูกพันกันอย่างแยกไม่ออก ดังเช่นสิ่งที่ไมเคิล วิคเคอรีมองเห็นคือคนเขมรนั้นภาคภูมิใจกับประวัติด้านอักษรศาสตร์ของชาติตนถึงขนาดที่ว่า หากมีการกระทำหรือมีความคิดใดก็ตามที่สื่อแสดงว่าเป็นการคุกคามภาษาเขมรแล้ว สิ่งนั้นจะกลายเป็นการคุกคามการดำรงอยู่ของชนชาติเขมรเลยทีเดียว ฉะนั้น โครงการหนึ่งที่เกิดขึ้นคือการฟื้นฟูวัฒนธรรมด้านอักษรศาสตร์ของเขมร²⁵⁴ หรือเช่น เชน พอน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงข่าวสารและวัฒนธรรม กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรมคือจิตวิญญาณของ

²⁵⁴ Michael Vickery, “Cultural Survival in Cambodian Language and Literature,” in **Cultural Survival**, ed. Jason W. Clay (Quarterly Volume 14 Number 3: CAMBODIA 1990), p. 49.

ชนชาติ” เขาพยายามฟื้นฟูวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นการซ่อมแซมโบราณสถานและโบราณวัตถุ การฟื้นฟูระบำอัปสร การฟื้นฟูศิลปะการรำแบบโบราณของชาติเขมร ก็เพื่อนำจิตวิญญาณของชนชาติกลับมา แต่มุมมองที่น่าสนใจที่สุดของ เชน ฟอน คือเขาเห็นว่าเนื้อหาที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมก็คือตัวคนเขมรเอง ดังจะเห็นได้จากการที่เขาเคยพารัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมของสาธารณรัฐเข้กไปเยี่ยมประชาชนในโรงพยาบาลและเมื่อถูกถามว่าทำไมจึงพาเขามาคุยกับ เชน ฟอน ตอบว่า ก็เพราะคนเหล่านี้คืองานศิลปะ คือเสียงร่ำไห้ หรือหินที่แตกหัก จริง ๆ แล้วเขาพาท่าน(รัฐมนตรี)มาชมโกดังที่เก็บชิ้นงานเหล่านี้ไว้²⁵⁵ ดังนั้น หากจะฟื้นฟูวัฒนธรรมให้กลับคืนสู่ชาติโดยเร็ว สิ่งที่ประเทศต้องทำอย่างเร่งด่วนก็คือการฟื้นฟูจิตใจของคนเขมรซึ่งเปรียบเสมือนกับชิ้นงานทางวัฒนธรรมที่แท้จริงของชนชาติด้วย

นวนิยายของเม่า สำนางเกือบทั้งหมดเกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ช่วงเวลาที่ทุกภาคส่วนของสังคมอยู่ในสภาพที่แตกหักเสียหาย ชาวเขมรทุกคนทั้งในเมืองและชนบทต้องต่อสู้เพื่อพยายามมีชีวิตรอด บทบาทอันโดดเด่นในนวนิยายของเม่า สำนาง คือการเป็นเครื่องประโลมใจชั้นดีที่ทำให้ผู้อ่านคลายความทุกข์อันหนักหน่วงจากชีวิตประจำวัน นวนิยายจำนวนหนึ่งเป็นเรื่องแนวสืบสวนสอบสวน การค้นหาความจริง การคลายปมปริศนาต่าง ๆ เม่า สำนางจะใช้องค์ประกอบเรื่องตัวจริง ตัวปลอมและการปลอมตัวเป็นส่วนสำคัญในการวางโครงเรื่องเพื่อความสนุกสนานตื่นเต้น ทำให้ผู้อ่านติดตามอ่านตั้งแต่ต้นจนจบ โดยการพิสูจน์ว่าใครเป็นตัวจริง เปิดเผยว่าใครเป็นตัวปลอม หรือมีการจงใจปลอมตัวเพื่อภารกิจบางประการ แต่ภายใต้เนื้อหาดังกล่าวสิ่งที่ซ่อนอยู่คือการยืนยันถึงอัตลักษณ์ของชนชาติตนเองและการหวนกลับไปหาคุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคน นวนิยายที่เสนอเนื้อหาดังกล่าวมี ๕ เรื่องคือ *กุลาบเขมา* (กุหลาบดำ) *ซุม โนรรนรี* (สายลมนิรติ) *พุนลือจุนทร* (แสงจันทร์) *ขสญญาพลอรุณระ* (ข้อัญญาเมื่ออรุณรุ่ง) และ *ผุกาบญญีแกอก* (กาฝาก) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๔.๑ ตัวจริง VS ตัวปลอม : กุสสตรีคือสายเลือดที่แท้จริง (ของชาวเขมร)

ความน่าตื่นเต้นชวนติดตามในนวนิยายหลายเรื่องของเม่า สำนางเกิดจากการพิสูจน์ชาติกำเนิดที่แท้จริงของตัวละคร การที่เม่า สำนางผลิตเรื่องทำนองนี้ออกมาจำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นแนวเรื่องที่ถูกรสนิยมคนอ่านในขณะนั้นอยู่มิใช่น้อย เรื่องจะเริ่มที่การพลัดพรากจากครอบครัวเดิม ตัวละครผู้ไม่รู้กำเนิดที่แท้จริงของตนเองมีชีวิตที่ยากลำบากเพราะฐานะยากจนและต้องเผชิญกับอุปสรรคนานาประการ แต่ในที่สุดเรื่องจะจบลงที่การได้กลับมาอยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่งพร้อมกับได้ครอบครองทรัพย์สมบัติดั้งเดิมของวงศ์ตระกูล นำสังเกตด้วยว่าตัวละครที่มี

²⁵⁵ Ibid, “Flowers in the Forest : A Talk with Chheng Phon, Minister of Information and Culture”, p

ข้อสงสัยว่าเป็นตัวจริงหรือไม่ นั่นมักเป็นสตรี และสิ่งที่ใช้พิสูจน์หรือยืนยันความเป็นทายาทที่แท้จริงคือความเป็นกุลสตรีของเธอ ตัวอย่างนวนิยายที่เสนอแนวเรื่องดังกล่าวคือเรื่อง *กุลาบเขมา* (กุลาบคำ) และ *ซุมโนรนิรตี* (สายลมนิรตี)

นิมลหรือกุลาบจากเรื่อง *กุลาบเขมา* เป็นบุตรสาวของเศรษฐีที่พลัดพรากกับบิดา ตั้งแต่ยังเป็นทารก เนื่องจากมารดาไม่ปากเสียงกับบิดาอย่างรุนแรงจึงหอบบุตรสาวกลับบ้านเกิดของตนเองด้วยความน้อยใจ มารดาของเด็กหญิงกุลาบประสบอุบัติเหตุถึงแก่ชีวิต แต่เด็กหญิงกุลาบรอดมาได้และเติบโตมาด้วยการเลี้ยงดูของพอลล่าสาวใช้คนสนิทของมารดา พอลล่าเลี้ยงกุลาบหรือนิมลโดยหวังขายนิมลให้กับบุรุษที่ร่ำรวยตอนโต แต่นิมลปฏิเสธและพยายามต่อสู้ด้วยลำแข้งของตนเองจนในที่สุดก็ได้พบกับบิดาที่แท้จริงของเธอ

ลีนาหรือวรลักษณ์จากเรื่อง *ซุมโนรนิรตี* เป็นบุตรสาวของมหาเศรษฐีที่บิดามารดาถูกปองร้ายถึงชีวิต แม่ของเธอก็เก็บเธอไปเลี้ยงดูจนโต และก่อนตายได้มอบสร้อยประจำตระกูลและสั่งเสียให้ลีนาเดินทางเข้ากรุงพนมเปญเพื่อตามหาชาติกำเนิดที่แท้จริงของตน ลีนาได้เข้ามาเป็นสาวใช้ที่บ้านของราตรีซึ่งเป็นคู่หมั้นในวัยเด็กของเธอโดยบังเอิญ เธอต้องฝ่าฟันอุปสรรคจากการปองร้ายของคุณย่าที่เป็นผู้สังหารบิดามารดาของเธอ และจากการข่มเหงของเสกฐีซึ่งปลอมตัวเป็นเธอ แต่ในที่สุดราตรีจะเป็นผู้ช่วยไขปริศนาทั้งหมดโดยมีสร้อยคอประจำตระกูลเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญ

ความเป็นกุลสตรีและความไม่เป็นกุลสตรีในนวนิยายบางเรื่องของเมมา สำคัญ ทำหน้าที่มากกว่าการขบขันให้เห็นความเพียบพร้อมของนางเอก ดังเช่นในนวนิยายสองเรื่องนี้ ความเป็นกุลสตรีและความไม่เป็นกุลสตรีเป็นคุณสมบัติสำคัญในการจำแนกแยกแยะความบริสุทธิ์ทางสายเลือดในตัวนางเอกจากสภาพแวดล้อมที่ดูขัดกันมากกับตัวเธอ เมมา สำคัญต้องระดมรหัสทางวัฒนธรรมหลายประการมาประกอบสร้างตัวนิมล เพื่อเชื่อมโยงว่าความเป็นกุลสตรีเป็นเครื่องหมายรับรองความเป็นเขมรแท้ รหัสแรกที่เมมาสำนางใช้คือกิริยาท่าทางและความเป็นแม่บ้านแม่เรือนเป็นจุดแยกนิมลออกจากพอลลาในขั้นแรก ในขณะที่นิมลเป็นสตรีสาวที่งดงามทั้งรูปโฉม จริต กิริยา การดูแลบ้านเรือน คุณธรรมและความรู้ด้านวิชาชีพ แต่ในตอนต้นเรื่องผู้อ่านกลับเห็นว่าเธอเติบโตมากับมารดาที่ไร้คุณสมบัติของมารดาที่ดูอย่างสิ้นเชิง พอลลาเป็นสตรีสูงวัยท่าทางกร้านโลก ไม่สนใจดูแลบ้านเรือน ดัดพนักสูบบุหรี่ วาจาไร้ความอ่อนหวานนุ่มนวลและไม่เคยแสดงความรักความเมตตาต่อบุตรสาวอย่างจริงจัง เธอจะพูดตักกับนิมลเวลาที่เธอต้องการผลประโยชน์เท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น พฤติกรรมต่อ ๆ มาของพอลล่ายังขัดกับความรู้สึกของผู้อ่านมากขึ้น เธอเรียกร้องให้นิมลแสดงความกตัญญูโดยการบังคับให้นิมลแต่งงานเพื่อปลดหนี้พินัน และวางยาบุตรสาวของตนเองเพื่อให้บุรุษที่ซื้อตัวนิมลได้เข้าหาถึงห้องนอนอันเป็นสิ่งที่ห่างไกลจากบรรทัดฐานของการเป็นกุลสตรีและขัดแย้งกับสถานะของเธอที่เป็นถึงมารดานางเอกมากที่สุด

“บุตรสาวจะเติบโตมาเป็นกุลสตรีได้ก็ต่อเมื่อมีมารดาที่เป็นกุลสตรี” เป็นวาทกรรมที่เมมาเคยนำเสนอในนวนิยายของเธอ เรื่อง *กุลาบเขมา* ก็ย้าวาทกรรมดังกล่าวโดยการเฉลยว่าเป็นเพราะพอลลาไม่ใช่มารดาที่แท้จริงของนิมล แต่เป็นเพียงสาวใช้คนสนิทที่รับเลี้ยงนิมลเพราะโลกอยากได้เครื่องเพชรที่ติดศพมารดาของนิมลและเลี้ยงนิมลเพื่อหวังขายนิมลตอนโต สิ่งนี้ไขข้อข้องใจให้กับผู้อ่านได้เพียงครึ่งเดียวคือเข้าใจสาเหตุแห่งความแตกต่างระหว่างนิมลและพอลลาว่าเป็นเพราะไม่ใช่สายเลือดเดียวกัน แต่ก็ทำให้เกิดคำถามตามมาคือเมื่อนิมลมีมารดาที่ไม่เป็นกุลสตรีเลย แล้วความเป็นกุลสตรีของเธอมานจากไหน การหาคำตอบตรงจุดนี้จะเห็นการเชื่อมโยงระหว่างความเป็นกุลสตรีของนิมลกับความเป็นสายเลือดที่แท้ซึ่งมีนัยถึงความมีบุญญาธิการด้วย เมมาสำนางใช้คำอธิบายตามแนวคิดของพุทธศาสนาเกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นคนในสังคมเขมร คนที่มีฐานะร่ำรวยก็คือคนที่สะสมบุญมามากจากชาติที่แล้ว คำตอบว่านิมลเป็นบุตรสาวของมหาเศรษฐีผู้ร่ำรวยแห่งกรุงพนมเปญเป็นสิ่งที่ย้าให้เห็นว่าความเป็นกุลสตรีของนิมลผูกติดอยู่กับชาติกำเนิดที่แท้จริง นิมลเป็นสายเลือดของคุณวันและคุณนุต ความเข้มข้นทางสายเลือดทำให้แม่เธอจะเติบโตมากับมารดาที่ไม่ได้มีคุณสมบัติแห่งความเป็นกุลสตรี แต่ความดีและความมีบุญญาธิการแห่งสายเลือดเธอเองทำให้เธอใฝ่ดีและเติบโตมาอย่างกุลสตรีผู้เพียบพร้อม และในที่สุดผลบุญก็ทำให้เธอได้กลับคืนสู่ครอบครัวของเธอ ไม่มีช่องว่างอื่นอีกในเรื่องกุลาบดำที่จะอธิบายที่มาแห่งความเป็นกุลสตรีของนิมลนอกจากเรื่องความบริสุทธิ์แห่งสายเลือดจากตระกูลที่เก่าแก่และร่ำรวยซึ่งเชื่อมโยงไปถึงความมีบุญญาธิการของนางเอกเท่านั้น

ชิ้นส่วนสุดท้ายที่เชื่อมโยงให้เห็นว่าความเป็นกุลสตรี ชาติกำเนิดที่แท้จริงและความเป็นเขมรแท้คือสิ่งเดียวกันอยู่ที่วิธีสร้างความเป็นอื่นเพื่อขบขันความเป็นเขมรแท้ในตัวนิมล เมมา สำนางสร้างตัวละครลินก้าขึ้นมาเป็นข้อเปรียบเทียบ ลินก้าคือน้องสาวร่วมบิดาเดียวกันกับนิมล แต่มารดาของเธอเป็นชาวเขมรที่ไปตั้งรกรากที่ต่างประเทศและลินก้าก็ถือกำเนิดและเติบโตที่นั่น เมมาสำนางวิจารณ์ตัวละครของเธอด้วยการปรากฏกายครั้งแรกของลินก้า รวมทั้งกิริยาท่าทางที่ไม่เป็นเขมรเลย ดังนี้

ลินก้านั้นมีรูปร่างดึงดูดใจชายด้วยเรือนกายสูงโปร่งแบบนางแบบ จมูกโด่ง ริมฝีปากเคลือบสีสด ผิวเธอขาวหมดจืด ผมสีน้ำตาลที่เกิดจากการย้อม ใต้กระโปรงสั้นดูทันสมัย²⁵⁶

เพียงแคเห็นสักดา ลินกาวิ่งตรงมาโอบกอดและจูบแก้มเขาทันที ไม่สนใจว่าขณะนี้อยู่ในสนามบินท่ามกลางฝูงชนจำนวนมากแค่ไหน เธอเติบโตใน

²⁵⁶ เมมา สำนาง, *กุลาบเขมา* (ภณเพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๐๐๕), หน้า ๔๕. (เมมา สำนาง, *กุลาบดำ*, พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๘)

แผ่นดินยุโรปตั้งแต่เล็ก เห็นการจวบแก้มเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับคู่รัก แต่สักดา เป็นบุรุษเขมรที่ถือเรื่องพวกนี้ บุรุษหนุ่มอายุคนตรงนั้นมาก เรื่องแบบนี้ถ้าอยู่ในห้องส่วนตัวสำหรับบุรุษแล้วไม่แปลกอะไรหรอก แต่อยู่ในที่สาธารณะแบบนี้เขาทำตัวไม่ถูกเหมือนกัน ตอนที่เขารู้จักกับลินกาที่อเมริกา การแสดงความสนิทสนมแบบนี้เป็นเรื่องธรรมดา แต่ที่นี้ประเทศเขมร ชนชาติเขมร ธรรมเนียมประเพณีแบบเขมร สตรีต้องรักษาเกียรติยศอัตถจริตแบบนารีเขมรให้ถูกต้องเหมาะสมที่สุด²⁵⁷

ทั้งลักษณะภายนอก บุคลิก กิริยาท่าทางและวิถีคิดของลินกาล้วนแต่เป็นความเป็นอื่นที่ไม่ใช่ความเป็นเขมร แม้ลินกาจะร่วมสายเลือดเดียวกับนิมลและมีมารดาที่เป็นสายเลือดชาวเขมรเช่นกัน แต่ในทรรสนะของเมมา สำนาง การถือกำเนิดและเติบโตในสภาพแวดล้อมของชาติตะวันตกทำให้ไม่ได้รับการปลูกฝังจริตกิริยาแบบสตรีเขมรแท้ นอกจากนี้เธอยังเสนอว่าชาวเขมรที่เติบโตนอกแผ่นดินเขมรจะปราศจากความรู้สึกรักและหวงแหนแผ่นดินเขมร ข้อแม้ของลินกาที่ทำให้เธอยังไม่ตกลงแต่งงานกับสักดาแสดงให้เห็นความคิดดังกล่าวชัดเจน สักดากับลินกายังตกลงกันไม่ได้เรื่องการใช้ชีวิตหลังแต่งงาน เขารักแผ่นดินเขมรและจะไม่ยอมทิ้งบ้านเกิดไปเด็ดขาด แต่สำหรับลินกา ประเทศเขมรนั้น “มีอะไรชวนอัศจรรย์ใจนักรี ร้อนก็ร้อน มองไปทางไหนก็ไม่เจริญหูเจริญตา ที่เที่ยวสนุก ๆ ก็ไม่มี ยิ่งไงก็เปรียบเทียบกับประเทศอื่นเขาไม่ได้หรอก”²⁵⁸ และ “นื่องอยู่ที่อเมริกามาตั้งแต่เล็ก นื่องชินกับการอยู่ที่เจริญและก้าวหน้า ไม่อยากจะกลับมาอยู่ที่ที่กำลังเริ่มลุกขึ้นแบบนี้หรอก”²⁵⁹ เมื่อเปรียบเทียบกับนิมลผู้มีจริตกิริยาเรียบร้อย นุ่มนวล เป็นแม่บ้านแม่เรือน ซื่อสัตย์ต่อชายที่ได้ชื่อว่าเป็นสามีและพร้อมจะเป็นผู้ตามที่ดี สตรีเช่นลินกาจึงไม่ใช่สตรีที่จะรักษาและแสดงอัตลักษณ์แห่งความเป็นเขมรได้ อาจเป็นเพราะในเรื่อง กุลาบเขมา เมมา สำนางต้องการเสนอประเด็นที่มีโทนเสียงชาตินิยมชัดเจน พระเอกของเธอจึงประกาศเจตนารมณ์อย่างองอาจที่จะไม่ทิ้งแผ่นดินเกิดไปและจะพัฒนาแผ่นดินของตนให้ก้าวหน้า และเมื่อเกิดภาวะต้องเลือกสตรีคู่ชีวิต เขาก็เลือกสตรีที่มีความเป็นเขมรที่แท้จริงอย่างนิมลมากกว่าที่จะเลือกลินกาซึ่งไร้ทั้งคุณสมบัติกุลสตรีแบบสตรีเขมรและยังไร้ความรักในแผ่นดินเขมรอีกด้วย

สำหรับนางเอกที่ต้องพิสูจน์ความเป็นตัวจริงอีกคนหนึ่งคือลินาจากเรื่องชุม โนรนิริดี เมมาสำนางก็ใช้สูตรเดียวกับเรื่อง กุลาบเขมา คือใช้ความไม่เป็นกุลสตรีของตัวปลอมขบขันให้เห็นความแตกต่างของตัวจริงอย่างชัดเจน เรื่อง ชุม โนรนิริดี มุ่งพิสูจน์ว่าใครคือวรลักษณ์ทายาทที่

²⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

²⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

²⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

แท้จริงของตระกูลประสิทธิ์ที่ร่ำรวย เมมา สำนางสร้างตัวละครคู่ตรงข้ามอย่างลีนา (วรลักษณ์ตัวจริง) กับเสกฐี (วรลักษณ์ตัวปลอม) เทียบให้ผู้อ่านเห็นตลอดเรื่องโดยตั้งโจทย์ไว้คล้ายกับนิมิตในเรื่อง *กุลาบเขมา* กล่าวคือต้องการแสดงให้เห็นว่าความเป็นกุลสตรีเป็นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับชาติกำเนิดของคน คนที่ไม่ใช่ทายาทที่แท้จริงอย่างเสกฐีจึงมีกิริยาวาจาที่ดูไร้การอบรม เอาแต่ใจตัวเอง เย่อหยิ่ง ไม่มีคุณสมบัติของแม่บ้านแม่เรือน ไร้การควบคุมตัวเองด้านเนื้อตัวร่างกาย และไม่มีคุณสมบัติของการครองเรือนและการปกครองคนแม้เธอจะเติบโตมาบนกองเงินกองทองก็ตาม สมดังที่กำเนิดของเธอไม่มีความเกี่ยวข้องกับตระกูลประสิทธิ์เพราะเธอเป็นแค่หลานสาวของภรรยาใหม่ของคุณประสิทธิ์เท่านั้น กิริยามารยาทและจิตใจที่ขาดคุณสมบัติความเป็นกุลสตรีนี้เป็นเหตุให้ราตรีพระเอกของเรื่องพยายามบ้ายเบี่ยงไม่แต่งงานด้วยทั้ง ๆ ที่คุณย่าของเขาเร่งรัด “วรลักษณ์ (เสกฐี) ยังไม่สามารถจะกลายเป็นแม่บ้านได้ในเร็ววันหรอก คุณย่า พุดตรง ๆ คือผมยังไม่อยากแต่งงาน คู่ครองต้องเป็นคนที่เราเต็มใจ ไม่ใช่เกิดจากการจับให้มาแต่งงานกัน”²⁶⁰ นอกจากนี้กรณีของเสกฐีนั้นยังเป็นไปตามวาทกรรมของเมมาสำนางที่ว่า “บุตรสาวจะเติบโตมาเป็นกุลสตรีได้ก็ต่อเมื่อมีมารดาที่เป็นกุลสตรี” เสกฐีเป็นเด็กสาวที่ไร้คุณสมบัติของกุลสตรีเพราะเติบโตมากับยาย (เป็นคุณย่า(ตัวปลอม)ของราตรี พระเอกตามเนื้อเรื่อง) ที่เจ้ายศเจ้าอย่าง แบ่งชั้นวรรณะ และไม่เคยมอบรมหลานสาวให้มีกิริยามารยาทดีเลย ซ้ำร้ายคุณยายยังมีจิตใจเหี้ยมโหด สั่งหารคนมาแล้วหลายราย จิตใจที่ไร้คุณธรรมและไร้คุณค่าแห่งความเป็นกุลสตรีของคุณยายจึงถ่ายทอดมายังเสกฐีทุกประการ

สำหรับวรลักษณ์ตัวจริงอย่างลีนา แม้จะพลัดพรากจากครอบครัวและต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบาก แต่เธอก็เติบโตมาด้วยคุณสมบัติความเป็นกุลสตรีอย่างเต็มเปี่ยม เมื่อต้องเข้ามาเป็นคนรับใช้ที่บ้านของราตรีและถูกวรลักษณ์ปลอมรวมทั้งคุณย่าปลอมโงกกลับ เธอก็อดทนต่อความยากลำบากอย่างน่าชมเชยและปฏิบัติหน้าที่ทั้งงานบ้านและการปรนนิบัติรับใช้ทุกคนในบ้านอย่างไม่มีข้อบกพร่อง นี่เป็นเพราะความบริสุทธิ์แห่งสายเลือดของลีนา “เลือดสูงส่งยังงัยก็ยังสูงส่ง”²⁶¹ เมมา สำนางพยายามแสดงให้เห็นว่าความเป็นกุลสตรีของลีนาทำหน้าที่เป็นเกราะในการคุ้มกันภัยให้เธอเพราะทำให้ราตรีเมตตาสงสารและคอยปกป้องเธอจากการถูกข่มเหงรังแกจากบุคคลรอบข้าง และยังทำหน้าที่ในการยืนยันความบริสุทธิ์แห่งสายเลือดทายาทที่แท้จริงอีกด้วย เมื่อได้เห็นสร้อยคอมรดกที่ลีนานำมาให้ดู ราตรียอมรับอย่างไม่มีข้อสงสัยเลยว่าเธอคือวรลักษณ์ตัวจริง เพราะสำหรับราตรี ความเป็นกุลสตรีของลีนาเป็นสิ่งที่ยืนยันในชาติกำเนิดที่สูงส่งของเธออยู่แล้ว

²⁶⁰ เมมา สำนาง, *หุมนิรมิต* (กฤษณะ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๐๐๕), หน้า ๑๕. (เมมา สำนาง, *สายลมนิรมิต* (พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๘)

²⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

นับตั้งแต่นั้นไป พี่ต้องเรียกน้องว่าวรลักษณ์ สตรีลักษณ์คู่อนาคตในวัย
เด็กของพี่ น้องไม่ได้มาจากตระกูลยากจนต่ำต้อย แต่เป็นสายเลือดของตระกูล
ประสิทธิ์ พวกมันต่างหากที่เป็นเลือดคนอื่นทั้งหมด แต่พวกมันทำลายความสุข
ในครอบครัวของเรามา ๒๐ ปีแล้ว น้องวรลักษณ์ต้องอยู่อย่างทุกข์ยากเหลือ
ประมาณ พี่สงสารน้องเหลือเกิน น้องลักษณ์ มีแต่จริตกิริยาแบบน้องเท่านั้นแหละ
ถึงจะสมกับชื่อวรลักษณ์²⁶²

การวางโครงเรื่องด้วยการมุ่งพิสูจน์ความเป็นตัวจริงตัวปลอมของเม่า สำนาง
นอกจากจะเป็นองค์ประกอบที่สร้างความสนุกสนานตื่นเต้นให้กับนวนิยายของเธอแล้ว ยังอาจ
พิจารณาได้อีกทางหนึ่งว่าเป็นเรื่องของการชดเชยสภาวะทางอารมณ์ของชาวเขมรทั่วไปในยุคนั้น
ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๘๑-๑๙๘๙ ชาวเขมรเป็นจำนวนมากยังเดินทางตามหาญาติพี่น้องที่พลัดพรากจากกัน
เกือบทั้งหมดถูกพรากออกจากสายสัมพันธ์ดั้งเดิมและจากอดีตของตนเอง เกิดภาวะการอพยพย้าย
ถิ่นสูง นวนิยายที่เสนองานโครงเรื่องแห่งการพลัดพรากและการได้กลับมาอยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่งใน
ตอนจบ พร้อมทั้งยืนยันความเป็นสายเลือดที่แท้จริงของตระกูลที่เก่าแก่และร่ำรวยจึงเป็นทั้งความ
เพลิดเพลิน โลกแห่งความฝัน และการเยียวยาบาดแผลทางจิตใจและอารมณ์ที่ไม่มั่นคงของชาว
เขมรได้อย่างดีอีกหนทางหนึ่ง อย่างน้อยที่สุดผู้อ่านที่เอาใจช่วยนางเอกมาตลอดก็ได้ส่งนางเอกไป
พบกับครอบครัวและกลับคืนสู่ฐานะที่แท้จริง เป็นการนำอดีตที่เคยสูญสลายไปแล้วกลับมาใหม่
เพื่อสานต่อกับปัจจุบันและมุ่งไปสู่อนาคต ซึ่งทั้งนิมลหรือคุณหนูกุลหลาบ กับลีนาหรือคุณหนูวร
ลักษณ์ต่างก็เป็นตัวแทนที่บรรลุลูกความฝันที่มีอยู่ในใจชาวเขมรเกือบทุกคนที่รอดชีวิตจากสมัยเขมร
แดง นอกจากนี้ ความเป็นกุลสตรีอย่างเต็มเปี่ยมในตัวของนางเอกทั้งสองยังมีบทบาทที่สำคัญคือ
เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เม่า สำนางสร้างให้เป็นเครื่องหมายรับรองความเป็นเขมรแท้
บทบาทของกุลสตรีจึงมีหน้าที่ในการรักษาสายตระกูลดั้งเดิม ฝังดิน ทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกตก
ทอดรวมทั้งบทบาทหน้าที่ตามขนบประเพณีให้คงอยู่ ซึ่งทั้งหมดนี้ยังเป็นการตอกย้ำถึงหน้าที่ที่
ผู้ปกครองและรัฐมอบหมายให้สตรีเป็นผู้ดูแลรักษาความเป็นชาติเอาไว้

²⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

* ปัจจุบันยังมีการลงประกาศตามหาญาติพี่น้องที่พลัดพรากกันตั้งแต่สมัยเขมรแดงอยู่ ศูนย์จัดทำเอกสาร
แห่งกัมพูชา (Documentation center of Cambodia) เป็นสถาบันที่รวบรวมข้อมูลสมัยเขมรแดงอย่างเป็นระบบและ
เผยแพร่ข้อมูลทั้งในรูปของเอกสารที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ วิดีทัศน์และเว็บไซต์ ภารกิจหนึ่งของศูนย์ฯแห่งนี้คือการ
บันทึกประวัติศาสตร์สมัยเขมรแดงผ่านการสัมภาษณ์ผู้รอดชีวิต เรื่องเล่าของผู้รอดชีวิตและรับเป็นสื่อกลางใน
การตามหาครอบครัวของผู้รอดชีวิต ศูนย์ฯ ได้จัดทำนิตยสารรายเดือน “ค้นหาความจริง” (แสวงกรการพิศ)
ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๙๑ และประกาศาให้ผู้ที่ประสงค์จะตามหาญาตินำข้อมูลหรือรูปถ่ายมาลงนิตยสารได้ จนถึงปี
ค.ศ. ๒๐๐๗ ก็ยังมีผู้ลงประกาศตามหาญาติพี่น้องชาวเขมรทั้งที่อยู่ในและต่างประเทศ

๔.๔.๒ การปลอมตัว : กุสตรีกอบกู้คุณธรรม

นวนิยายอีก ๓ เรื่องของเมา สำนางคือ *ศุภกษัตริย์แอกอก* (กาฝาก) *พุนลือจุนทร* (แสงจันทร์) และ *ขสณญาพลอรุณระ* (ข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง) นำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องตัวจริง-ตัวปลอมคือเรื่องการปลอมตัวซึ่งมีกลไกที่คล้ายคลึงกันคือเป็นการกอบกู้สิ่งที่หายไป กลับคืนมาใหม่ หากแต่คราวนี้ไม่ใช่อดีตหรือชาติกำเนิดแต่เป็นคุณธรรมและความดีงามซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมเขมรช่วงนั้นที่กำลังเผชิญกับวิกฤตศรัทธาอย่างมาก ผู้ศึกษาผลกระทบทางด้านจิตใจที่เกิดขึ้นกับสังคมเขมรหลังสมัยเขมรแดงในลักษณะของสถาบันทางสังคมกล่าวว่าผลกระทบที่เกิดกับสังคมในภาพรวมคือการขาดความภาคภูมิใจในตนเอง การหยุดชะงักเพราะความหวาดกลัว ปัญหาออร์รับชั่นขยายวงกว้าง การคุ้นเคยกับวิธีแก้ปัญหาคือความรุนแรง ฯลฯ²⁶³ การเยียวยาบาดแผลทางสังคมเหล่านี้ต้องปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ให้ความสำคัญอย่างสูง และเป็นสิ่งที่ทุกภาคส่วนของสังคมต้องร่วมมือร่วมแรงกันอย่างจริงจัง นวนิยายของเมา สำนางส่วนหนึ่งมีบทบาทในการเยียวยาบาดแผลทางจิตใจของสังคมในประเด็นดังกล่าวได้ นวนิยายทั้งสามเรื่องข้างต้นใช้โครงเรื่องการปลอมตัวเพื่อภารกิจบางประการ เช่น เพื่อสืบหาความจริง ต่อสู้ให้ได้ความยุติธรรม หรือเพื่อตอบแทนผู้มีพระคุณ โดยมีนางเอก (และพระเอกในบางเรื่อง) เป็นผู้กระทำการกิจดังกล่าวให้สำเร็จ และความเป็นกุสตรี้จะเป็นพลังสำคัญในการนำความบริสุทธิ์ยุติธรรมกลับคืนมาสู่ครอบครัว เอาชนะสิ่งต่าง ๆ ที่มาคุกคามและนำสันติสุขมาสู่ครอบครัว สังคมและประเทศชาติได้

นวนิยายเรื่อง *ศุภกษัตริย์แอกอก* เป็นเรื่องของเกสรผกากับการสมยอมปลอมตัวเป็นบุตรสาวของลุงนงศักดิ์เพื่อทดแทนพระคุณ เธอเป็นเด็กสาวจากชนบทที่กำลังดิ้นรนดิ้นรนตั้งแต่ยังเล็ก และเพิ่งกำพร้ามารดา ก่อนตายมารดาสั่งเสียให้มาตามหาลุงที่กรุงพระสีหนุเพราะเป็นญาติคนเดียวที่เหลืออยู่ แต่เกสรผกาถูกลูกเพื่อนบ้านหลอกพามาขายที่สถานเรียมรัชชลาธารแทน เวหาส์ซึ่งเป็นแขกพิเศษคนแรกของเกสรผกาช่วยไถ่ตัวเธอออกมาจากบาร์ด้วยความสงสาร เมื่อออกจากบาร์ เกสร โสคติมาพบสังจาซึ่งอาศัยอยู่กับลุงนงศักดิ์ของเธอพอดี เธอจึงได้พบกับลุงและขออาศัยอยู่ด้วย เกสรผกาทำงานหนักรับใช้ครอบครัวของลุงด้วยความเต็มใจเพราะสำนึกในบุญคุณที่ลุงช่วยดูแลเธอและมารดามาตั้งแต่เล็ก ลุงมีอาชีพเป็นนักพนันและเคยปอกลอกมารดาของเวหาส์จนหมดตัวแล้วจึงมาแต่งงานใหม่กับคุณป้ารจนา เวหาส์ตามมาแก้แค้นจนลุงหมดตัวและยังติดหนี้พนันเวหาส์อีก เพราะเข้าใจว่าเกสรผกาเป็นบุตรสาวลุง เวหาส์จึงขอตัวเกสรผกาไปชดใช้หนี้แทน เพื่อทดแทนพระคุณทั้งลุงและเวหาส์ที่เคยช่วยเธอ เกสรผกาจึงสมอ้างเป็นนิลรัตน์บุตรสาวของลุงไปอยู่กับ

²⁶³ Seanglim Bit, *The Warrior Heritage: A Psychological Perspective of Cambodian Trauma* (California: Seanglim Bit, 1991), pp. 84-87.

เวหาส์แม้จะรู้ว่าเธอต้องไปเป็นทาสกามารมณ์ของเขา เวหาส์ตั้งใจทรมาณเกสรผกาอย่างถึงที่สุด แต่ด้วยความเป็นกุลสตรีของเกสรผกาที่อดทนทุกอย่างโดยไม่ปริปาก ทำให้เขาเริ่มสงสาร เห็นใจ และเปลี่ยนเป็นความรัก ต่อมาภายหลังเวหาส์รู้ความจริงว่าเกสรผกาไม่ใช่บุตรสาวของศัตรูแต่เป็นหลานที่ตั้งใจมาทดแทนพระคุณของลุงเขาก็ก็น่าประทับใจ ความดีของเกสรผกาทำให้เขาทบทวนความแค้นที่มีต่อครอบครัวนี้และตัดสินใจเลิกจองเวรและเลิกเป็นนักรบนั้น

เมื่อเทียบกับนางเอกในนวนิยายอีก ๒ เรื่องที่มีการปลอมตัวเช่นกันคือรัศมีจันทร์ในเรื่อง *พุน้ำร้อน* และปัญจพรรณในเรื่อง *ขสณญาเพลอรุณระ* บุคลิกของเกสรผกาือนางเอกที่เป็นกุลสตรีตามแนวขนบนิยมอย่างชัดเจน และเป็นภาพที่เมา สำนางแสดงถึงความเป็นเขมรแท้ทั้งจากรูปโฉม กิริยามารยาท และจากชาติกำเนิดที่มาจากชนบทอันเป็นดินแดนแห่งความบริสุทธิ์ เรื่องกาฝากจะเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลังทางจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของความเป็นกุลสตรีที่สามารถเปลี่ยนเรื่องร้ายให้กลายเป็นดี และเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของบุรุษรอบข้างจากที่เคยดำเนินไปในทางที่ผิดให้หันกลับมาใช้ชีวิตในทางที่ถูกต้อง พลังของเกสรผกาคือความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณและการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะภรรยาตามแบบฉบับกุลสตรีสำนวนหมิ่นไม่อย่างหมิ่น บกพร่อง เป็นลักษณะเดียวกับการเสียสละและอุทิศตนให้พระสวามีอย่างไม่มีเงื่อนไขของพระนางมัทรี ทั้งลุงนงศักดิ์และเวหาส์ไม่ใช่คนดีทั้งในสายตาของรัฐและในสายตาของสังคมตามขนบประเพณีเพราะทั้งคู่ประกอบอาชีพเป็นนักรบนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักรบอย่างลุงนงศักดิ์มีฐานะร่ำรวยด้วยการหลอกลวงผู้อื่นจนหมดเนื้อหมดตัว และยังก่อให้เกิดความแค้นและเกิดการแก้แค้นจองเวรกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่เวหาส์ตามมาแก้แค้นเพราะลุงนงศักดิ์เคยปอกดอกและหลอกลวงมารดาของเขาจนท่านตรอมใจตาย แต่เมา สำนางก็ให้เกสรผกาเต็มใจทดแทนบุญคุณของบุรุษทั้งสอง เกสรผกาปลอมตัวเป็นนิลรัตน์บุตรสาวลุงนงศักดิ์เพื่อไถ่หนี้แค้นให้ลุง แม้จะรู้ชะตากรรมตนเองว่าต้องไปเป็นนางบำเรอให้คนที่เธอไม่ได้รัก ผลแห่งการอุทิศตัวของเกสรผกาในครั้งนี้มีอานุภาพมากขนาดทำให้ลุงนงศักดิ์ละอายใจในพฤติกรรมของตนเองที่ผ่านมาทั้งชีวิต เขาตัดสินใจเลิกเป็นนักรบและเข้าไปใช้ชีวิตปฏิบัติธรรมในวัด ส่วนการตอบแทนบุญคุณให้เวหาส์เมา สำนางให้สิ่งที่ถือว่ามีค่าที่สุดของลูกผู้หญิงคือพรหมจารีของเกสรผกา และการปรนนิบัติในฐานะภรรยาอย่างดีที่สุด การอุทิศตัวของเกสรผกาสามารถเปลี่ยนความแค้นเป็นการให้อภัยและทำให้ทุกคนหันมาใช้ชีวิตอย่างสงบสุข

พลังแห่งจิตวิญญาณที่เหนือกว่าของกุลสตรีอย่างเกสรผกาที่ปรากฏในนวนิยายเรื่อง *พุกาญญ์แอกอก* ก็คือภาพของกุลสตรีตามจบบัศรีสำนวนหมิ่นไม่นั่นเอง ความอดทนของเกสรผกาโดยไม่ปริปากบ่น ไม่ได้เลียง พยายามปรนนิบัติรับใช้เวหาส์อย่างดีที่สุดแม้เขาจะพยายามหาเรื่องเธอ บางครั้งถึงขนาดใช้กำลังทำร้ายจนเธอบาดเจ็บสาหัสทำให้เวหาส์ค่อย ๆ เห็นคุณค่าความดี และเปลี่ยนมาเป็นความรัก กลไกของระบบเกียรติยศและชื่อเสียงหน้าตาซึ่งทำงานอย่างเต็มที่ในนวนิยายเรื่องนี้ ทุกอย่างเป็นไปตามแนวคิดของศาสนาพุทธ ใครทำสิ่งใดไว้ก็จะได้รับสิ่งนั้นตอบแทน

ลึงฉงศักดิ์เคยทำให้ผู้อื่นหมดตัวเพราะชั้นเชิงการพนัน เขาก็ถูกทำให้หมดตัวจากผู้ที่ฝีมือพนันเหนือกว่าเขา ลึงฉงศักดิ์ไม่ประพฤติตัวตามบรรทัดฐานของจุบาบบุรส์(วรรณคดีคำสอนบุรุษ)ที่ห้ามไม่ให้บุรุษข้องแวะกับสุรา นารี และการพนันอย่างเด็ดขาด เพราะสามสิ่งนี้เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้บุรุษเสื่อมเสีย²⁶⁴ ชีวิตของเขาจึงพบกับความหายนะ ต้องสูญเสียบ้านและครอบครัวเมื่อล่วงเข้าวัยชรา ส่วนเวหาส์เข้ามาข้องเกี่ยวกับการพนันก็ทำให้เขาถูกปองร้ายจนเกือบถึงแก่ชีวิตยามที่มีเรื่องขัดผลประโยชน์กัน ต่อเมื่อกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดี เขาจึงมีโอกาสมีครอบครัวที่มีความสุขแต่สิ่งที่มา สำนางเน้นย้ำมากคือ การที่ตัวละครบุรุษเหล่านี้มีโอกาสกลับมาใช้ชีวิตที่สงบสุขได้อีกครั้งหนึ่งเพราะพลังแห่งความเป็นกุลสตรีของตัวนางเองเป็นสำคัญ การอุทิศตัว ใช้ความอดทน และใช้ความรักที่มีต่อคนรอบข้างของกุลสตรีทำให้ทุกคนสามารถเริ่มต้นชีวิตใหม่อย่างมีความสุขต่อไปได้

การปลอมตัวเพื่อกอบกู้คุณธรรมในนวนิยายเรื่องต่อมาคือ *พุนลือจุนทร* เรื่องนี้ชนะการประกวดลำดับที่ ๕ รางวัลพระสิหนุราชครั้งที่ ๓ ในปี ค.ศ. ๑๕๕๕ ในหัวข้อหิงสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เม่า สำนางผูกเรื่องให้รัศมีจันทร์นางเอกของเรื่องปลอมตัวเป็นเด็กหนุ่มที่ชื่อจันทร์เข้าไปขออาศัยอยู่ในบ้านของเสมียนसानเพราะบิดาของเธอถูกใส่ร้ายว่าเป็นฆาตกรฆ่าคุณเซน ระหว่างที่จันทร์เข้าไปอยู่ในบ้านก็พยายามสืบหาหลักฐานที่จะพิสูจน์ว่าเสมียนसानอาจมีเบาะแสหรือเกี่ยวข้องกับฆาตกรรมครั้งนี้ โดยมียุคติกาซึ่งเป็นผู้พาเธอเข้ามาอาศัยในบ้านหลังนี้คอยดูแลเธอเหมือนน้องชาย ในที่สุดจันทร์ก็สามารถหาหลักฐานมาพิสูจน์ได้ว่าฆาตกรที่แท้จริงคือเสมียนसान บิดาของเธอได้รับอภิสภาพในขณะที่เสมียนสานก็หนีความผิดที่ตนเองก่อไม่พ้น

ในนวนิยายเรื่อง *พุนลือจุนทร* บุคคลที่เม่า สำนางเลือกให้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาด้วยวิธีหรือหิงสาคือสตรี และเป็นสตรีที่มีความงามทางจิตใจตามแบบกุลสตรีแนวขนบนิยมด้วย ในคำนำของนวนิยายเรื่องนี้ เม่าสำนางเกริ่นนำเรื่องของเธอลงว่า

คือความอดทนต่อผู้ กตัญญู เพื่อตอบแทนคุณผู้มีพระคุณที่เคารพรัก เป็นความกตัญญูที่กล้าสละแม้แต่ชีวิต และความกตัญญูนี้เองที่เป็นประทีปส่องสว่าง เป็นพลังกำลังอันมหาศาลช่วยเป็นกำลังใจแต่ลูกกตัญญูทั้งหลายในโลกนี้ให้ประสบแต่ผลสำเร็จในฉากชีวิต เป็นอิทธิพลที่ไม่สาปสูญตลอดกาลเป็นนิจ²⁶⁵

²⁶⁴ จุบาบบุรส์ (ภันเพญ: กุทรทรวงอุปรม ยูวชนนิงกีฬา, ค.ศ. ๒๐๐๓), ๓๓-๓๔. (ฉบับต่าง ๆ , (พนมเปญ: กระทรวงบรม ยูวชนและกีฬา, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓-๓๔.

²⁶⁵ เม่า สำนาง, *พุนลือจุนทร* (ภันเพญ: บณณาการองคร, ค.ศ. ๒๐๐๕), ตีพิมพ์ คำนำ. (เม่า สำนาง, *แสงจันทร์* (พนมเปญ: ร้านหนังสืออ็องโงร์, ๒๕๔๘), หน้า คำนำ.

ความกตัญญูยังเป็นคุณธรรมสำคัญของพระเอกนางเอกในนวนิยายของเมา สำนางอย่างขาดไม่ได้ ดังในนวนิยายเรื่องนี้ ความกตัญญูของบุตรสาวที่กล้าเสี่ยงภัยเพื่อช่วยบิดาเป็นจุดเด่นของเรื่อง แนวเรื่องของเรื่องแสงจันทร์คือเรื่องสืบสวนสอบสวน การฆาตกรรมและการตามหาตัวฆาตกรที่แท้จริงมาลงโทษให้ได้ ความตื่นเต้นจึงอยู่ที่การดำเนินเรื่องให้นางเอกค่อย ๆ ได้เบาะแสเกี่ยวกับตัวฆาตกร การค้นหาหลักฐานในบ้านศัตรูที่เต็มไปด้วยความเสี่ยง และการต้องปลอมตัวและพรางตัวให้แนบเนียนไม่ให้ถูกจับได้ ทั้งหมดนี้มีผลต่อการวางบุคลิกตัวละครเอกสตรีอย่างจันทร์หรือรัศมีจันทร์ให้ต่างออกไปจากนางเอกอย่างเกสรผกาหรือนางเอกคนอื่นๆ เมาสำนาง วางโครงเรื่องให้เธอปลอมตัวเป็นเด็กชายกว่าก่อนเรื่อง กล่าวได้ว่ารัศมีจันทร์เป็นนางเอกเพียงเรื่องเดียวของนวนิยายชุดนี้ที่ไม่เน้นการบรรยายรูปโฉมและคุณสมบัติความเป็นแม่บ้านแม่เรือนของกุลสตรีเลย ตรงกันข้าม บุคลิกของรัศมีจันทร์ทั้งในภาคของเด็กหนุ่มและสตรีสาวคือคนที่มีสติปัญญาในการวิเคราะห์สถานการณ์เฉพาะหน้า พุดจาฉาดฉาน ปราดเปรียว เฉลียวฉลาด มั่นใจในตนเอง กล้าหาญและมุ่งมั่นกระทำสิ่งที่ตนตั้งใจให้สำเร็จ บทบาทของนางเอกอย่างรัศมีจันทร์จึงเปลี่ยนจากการเป็นผู้ถูกความชั่วร้ายย่ำยีมาเป็นผู้ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อความถูกต้อง ความเป็นกุลสตรีของรัศมีจันทร์จึงไม่ได้เป็นไปตามขนบนิยมและตามธรรมเนียมนิยมในการแต่งเรื่องของเมาสำนางเองที่ต้องให้นางเอกดูเป็นกุลสตรีตั้งแต่รูปร่างภายนอก จริตกริยาอ่อนหวานนุ่มนวล เน้นการทำความดีอย่างไม่ปรีปากบ่นเพื่อให้านภาพของความดีเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ชั่วร้าย แต่รัศมีจันทร์คือกุลสตรีที่ยังคงความงามทางจิตใจไว้อยู่ และมีส่วนที่เพิ่มเข้ามาคือความมั่นใจในตนเอง และเน้นการใช้สติปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหา ไม่ได้เป็นฝ่ายที่รองรับการข่มเหงโดยการใช้ความดีและความอดทนเป็นเครื่องมือเพียงอย่างเดียว

การสร้างตัวละครสตรีทั้งตัวนางเอก นางรองและนางอิจฉาในเรื่อง *พุนลือจุนทร* แสดงให้เห็นทรรศนะของเมา สำนางที่มีต่อภาพของกุลสตรีแนวขนบนิยมที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าสนใจ เรื่อง *พุนลือจุนทร* มีตัวละครสตรีอยู่สามแบบ แบบแรกคือสตรีแบบมารี(นางรอง) ผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยวิถีแห่งความเป็นกุลสตรีอย่างเคร่งครัด แบบที่สองคือสตรีแบบรัศมีจันทร์ผู้มีความมั่นใจใจตนเอง กล้าคิด กล้าทำ แต่ก็ยังรักษาตนอยู่ในกรอบของกุลสตรีตามขนบประเพณี สตรีแบบที่สามคือฉากริ(นางอิจฉา) ผู้มีความทันสมัย มีความสามารถ แต่ไม่ครองตนให้อยู่ในขนบประเพณี และมีจิตปองร้ายผู้อื่น ตัวละครสตรีทั้งสามของเมา สำนางคือผู้ได้รับการศึกษาสมัยใหม่และประกอบอาชีพตามสาขาที่ตนเองถนัด มารีเป็นแพทย์ รัศมีจันทร์เป็นนักข่าว ส่วนฉากริเป็นเลขานุการ ภาพของสตรีทั้งสามต่างไปจากตัวละครสตรีในนวนิยายเรื่องอื่น ๆ ของเมา สำนางซึ่งมักเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่รักษาความเป็นกุลสตรีอย่างเคร่งครัดหรือไม่เช่นนั้นก็เป็นบุตรสาวของผู้มีฐานะที่ไม่ยอมประกอบอาชีพ ดังนั้น ข้อเสนอแรกของเมา สำนางเกี่ยวกับสตรีคือการศึกษาคือสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของสตรีในยุคปัจจุบัน เพราะคุณสมบัติของความเป็นแม่บ้านแม่เรือนเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอสำหรับการพัฒนาประเทศอีกต่อไป โดยเฉพาะกับประเทศ

เขมรที่ต้องก้าวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก การศึกษาเปิดโลกสตรีให้กว้างและให้โอกาสสตรีพัฒนาตนเองทั้งเรื่องของความคิดและประสบการณ์ที่ได้รับ เป็นการเปิดพื้นที่ให้สตรีได้ใช้ชีวิตนอกเหนือไปจากการอยู่ในพื้นที่ภายในครอบครัวเพียงแห่งเดียว และยังทำให้สตรีสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น

ประเด็นนำเสนอในนวนิยายเรื่อง *พุนลือจุนทร* แสดงให้เห็นความกังวลอย่างลึกซึ้งของสังคมที่มีต่อการใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา ก่อนหน้าการจัดประกวดนวนิยายในหัวข้อดังกล่าว เขมรอยู่ในบรรยากาศทางการเมืองที่ใช้ความรุนแรงมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๙๖ เริ่มตั้งแต่รอยร้าวระหว่างรัฐบาลผสมกัมพูชา และเหตุการณ์ในรอบปี ๑๙๙๗ คือบรรยากาศของการกำจัดศัตรูทางการเมืองให้พ้นวิถีทางโดยไม่คำนึงถึงวิธีการของผู้ที่หวังชัยชนะในการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๙๘ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในรอบปีนี้มีทั้งการระเบิดลอบสังหารหมู่ประชาชนที่มาประท้วงรัฐบาลหน้าตึกรัฐสภา การลอบสังหารนายกรัฐมนตรีสุน เซน การปะทะกันระหว่างหน่วยองค์กรของเจ้ารณฤทธิ์และหน่วยของครักษ์ของสุน เซน และมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ครั้งนี้ ตามมาด้วยนายกรัฐมนตรีคนที่ ๒ คือ สุน เซน ใช้กำลังทหารเข้ายึดอำนาจและปลดนายกรัฐมนตรีคนที่ ๑ เจ้านโรดม รณฤทธิ์ออกจากตำแหน่ง ความรุนแรงที่เกิดขึ้นมีทั้งผู้เสียชีวิตและทรัพย์สินเสียหายมากมาย²⁶⁶ ในปี ค.ศ. ๑๙๙๘ ซึ่งเป็นปีที่เขมรเลือกตั้งทั่วไป เมื่อผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคประชาชนกัมพูชาเป็นฝ่ายชนะการเลือกตั้ง แต่ฝ่ายค้านซึ่งแพ้การเลือกตั้งในครั้งนี้ไม่ยอมรับความไม่พอใจผลการเลือกตั้งปะทุกลายเป็นการต่อสู้ที่นองเลือดเมื่อเกิดการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารตำรวจที่เข้าปราบปรามประชาชนที่มาร่วมก่อการประท้วงด้วยความรุนแรงจนบาดเจ็บและสูญเสียชีวิต²⁶⁷ ความรุนแรงทั้งหลายนอกจากจะพบในบรรยากาศทางการเมืองการปกครองแล้ว ในสังคมระดับย่อยเช่นในชุมชนหรือในครัวเรือน การใช้ความรุนแรงก็เป็นปัญหาที่สังคมกำลังเผชิญอยู่ มีผู้กล่าวว่าในสังคมเขมรไม่มีวัฒนธรรมของการแก้ปัญหาโดยวิธีอื่นนอกจากการใช้กำลัง²⁶⁸ การใช้วิธีเจรจา รอมชอม หรือให้คู่ขัดแย้งสองฝ่ายมานั่งถกเถียงอภิปรายเพื่อหาข้อยุติให้เป็นที่พอใจ

²⁶⁶ วัชรินทร์ ขงศิริและคนอื่นๆ, บรรณาธิการ, *เอเชียรายปี ๑๙๙๘* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๗-๑๔๗.

²⁶⁷ วัชรินทร์ ขงศิริและคนอื่นๆ, บรรณาธิการ, *เอเชียรายปี ๑๙๙๘* (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๓.

²⁶⁸ Jan Ovesen, Trankell Ing-Britt & Ojendal Joakim, **When Every Household is an Island: Social Organisation and Power Structures in Rural Cambodia** (Stockholm: Uppsala University/ Swedish International Development Agency, 1996) อ้างถึงใน Siobhan Gorman with Pon Dorina & Sok Kheng **Gender and Development in Cambodia: An Overview—Working Paper 10 June 1999** (Phnom Penh: Cambodia Development Resource Institute, 1999), p. 43.

ของทั้งสองฝ่ายไม่ใช่สิ่งที่ชาวเขมรคุ้นเคย²⁶⁹ และในสมัยเขมรแดง ระเบียบสังคมที่ใช้อยู่คือการลงโทษและความรุนแรง หากใครไม่ปฏิบัติตามกฎก็หมายถึงการถูกลงโทษอย่างรุนแรงหรืออาจจบลงด้วยความตาย สังคมเขมรจึงให้ความสนใจและระดมอย่างเร่งด่วนในประเด็นการแก้ปัญหาด้วยหลักอหิงสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรงในการตัดสินใจ ปัญหา การตั้งหัวข้อการประกวดนวนิยายรางวัลพระสิหนุราชครั้งที่ ๓ ในปี ค.ศ. ๑๙๙๕ ก็คือหนึ่งในตัวอย่างนั้น การที่เมา สำนางเสนอให้สตรีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาด้วยวิธีอหิงสาเป็นการพลิกกลับเอาสถานะทางวัฒนธรรมที่คิดตัวสตรีและเคยตกอยู่ในสภาพเป็นรองขึ้นมาเป็นจุดเด่น ความอดทน อ่อนโยน นุ่มนวลซึ่งเคยถูกมองว่าเป็นความอ่อนแอกลับเป็นคุณสมบัติที่เอื้อให้การแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรงเป็นไปได้อย่างราบรื่น เมื่อผนวกกับคุณสมบัติใหม่คือการมีความรู้และวิธีคิดอันเป็นดอกผลของการศึกษาสมัยใหม่ก็ทำให้สตรีสามารถวางตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมากได้ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น คุณสมบัติของกุลสตรีแนวจารีตคือการอุทิศตนให้บุรุษที่เป็นที่รักและความกตัญญูต่อบุพการีของสตรี ผนวกกับการใช้สติปัญญาที่ทำให้สตรีสามารถหาวิธีการแก้ปัญหาโดยหลีกเลี่ยงวิธีใช้ความรุนแรง ใช้อำนาจ หรือใช้กำลังในการตัดสินใจ บุคลิกของตัวละครสตรีในนวนิยายของเมา สำนางเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ในสายตาของนักเขียนที่สนับสนุนแนวคิดกุลสตรีแนวจารีตนิยม ความเป็นกุลสตรีเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สังคมเขมรสามารถผ่านวิกฤตการณ์ของการใช้ความรุนแรงไปได้อย่างสร้างสรรค์และนำสันติสุขกลับคืนสู่สังคมโดยไม่มีการเสียเลือดเนื้อ

เรื่อง *ขสญญาเพลอรุณระ* เป็นนวนิยายเรื่องสุดท้ายที่ใช้องค์ประกอบทั้งเรื่องตัวจริง-ตัวปลอมและการปลอมตัวมาใช้ในการดำเนินเรื่อง ปัญจพรรณเป็นบุตรสาวของคหบดีใหญ่แห่งกรุงพนมเปญและกำลังจะแต่งงานกับคู่หมั้นหนุ่มฤทธิรงค์ แต่เธอได้เบาะแสว่ามารดาเลี้ยงวางแผนลอบฆ่าเธอเพราะหวังทรัพย์สมบัติที่บิดาทิ้งไว้ให้ เธอจึงปลอมตัวเป็นเกสรเพื่อนสนิทของปัญจพรรณเพื่อสืบหาความจริงในเรื่องนี้ คู่หมั้นของปัญจพรรณที่ชื่อฤทธิรงค์ก็ไม่ใช่ฤทธิรงค์ตัวจริงแต่เป็นบุตรของน้ำชายที่แอบสลับกับตัวฤทธิรงค์จริงในวัยเด็กเพราะหวังในทรัพย์สมบัติเช่นกัน เกสร นิกุลและฤทธิ(ฤทธิรงค์ตัวจริง) ร่วมมือกันกระชากหน้ากากคนโลภทั้งหลายได้สำเร็จ เกสรกลับมาเป็นปัญจพรรณตามเดิมและได้แต่งงานกับคู่หมั้นที่แท้จริงของเธอ

ปมปัญหาของเรื่อง *ขสญญาเพลอรุณระ* คือความโลภในทรัพย์สมบัติซึ่งทำให้เกิดการฆาตกรรมและการสลับสับเปลี่ยนทายาทที่แท้จริง ความโลภทำให้น้ำชายฤทธิรงค์สลับตัวเขา

²⁶⁹ Seanglim Bit, *The Warrior Heritage: A Psychological Perspective of Cambodian Trauma* (California: Seanglim Bit, 1991) อ้างถึงใน Siobhan Gorman with Pon Dorina & Sok Kheng *Gender and Development in Cambodia: An Overview—Working Paper 10 June 1999* (Phnom Penh: Cambodia Development Resource Institute, 1999), p. 43.

กับบุตรชายตนเองเพื่อครอบครองทรัพย์สินสมบัติของตระกูลและฆ่าบิดามารดาของเขาทั้ง พระเอกผู้โตมากับแม่มนมต้องต่อสู้กับคนชั่วโดยรวมมือกับตำรวจในการฉีกหน้ากากทายาปลอม เปิดโปงความชั่วของน้ำชายเพื่อกลับคืนสู่สถานภาพที่แท้จริงและปกป้องทรัพย์สินสมบัติที่เป็นของตระกูลเอาไว้ การพิสูจน์ความเป็นตัวจริงตัวปลอมในกรณีของฤทธิรงค์ไม่ต่างจากในกรณีของนางเอกอย่างนิมลในกุหลาบดำและลีนาในสายลมนิรติ กล่าวคือการค้นพบความเป็นตัวจริงก็มีนัยของการเป็นลูกเขมรที่แท้จริง เป็นสายเลือดบริสุทธิ์ที่จะได้ครอบครองดินแดนและทรัพย์สินสมบัติดั้งเดิมของบรรพบุรุษซึ่งเป็นการชดเชยความฝันของคนเขมรที่ถูกพรากจากอดีตและรากเหง้าของตนเองทั้งทางสายตระกูลและทางทรัพย์สินสมบัติเช่นเดียวกัน เพียงแต่ลูกเขมรภาคบุรุษนั้นจุดเน้นจะเป็นเรื่องของพลังอำนาจซึ่งในเรื่องนี้แสดงออกโดยการมีฝีมือที่เหนือบุรุษทั่วไป มีความองอาจ กล้าหาญกล้าต่อสู้กับความยุติธรรมอย่างไม่หวั่นเกรง ที่น่าสนใจคือ พระเอกลูกชายชาวเขมรในนวนิยายของเม่า สำนางเป็นคนรักเดียวใจเดียว ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ขัดกับข้อเท็จจริงในสมัยนั้นที่มีระบุไว้ในรายงานฉบับต่าง ๆ เสมอว่า บุรุษเขมรตั้งแต่สมัยหลังเขมรแดงนิยมมีภรรยามากกว่า ๑ คน ทั้งนี้เพราะข้อได้เปรียบทั้งเรื่องสัดส่วนของประชากรเพศคนที่เหลือน้อยกว่าสตรีทำให้มีโอกาสเลือกมาก และข้อได้เปรียบทางวัฒนธรรมที่สตรีในสังคมเขมรยังถือเรื่องการแต่งงานเป็นดัชนีชี้วัดความสำเร็จของชีวิตอยู่²⁷⁰ การสร้างคุณสมบัติรักเดียวใจเดียวให้บุรุษน่าจะเป็นทั้งการตอบสนองความต้องการของผู้อ่านสตรีและการมอบบทบาทให้บุรุษมีส่วนช่วยในการรักษาสถาบันครอบครัวด้วย

ความโลภก็เป็นอุปสรรคในชีวิตนางเอกเช่นกัน มารดาเลี้ยงของปัญญาพรรณมีแผนจะสังหารเธอกับคู่หมั้นหลังจากที่ทั้งคู่แต่งงานกันและสามารถเบิกเงินมรดกที่บิดาฝากไว้ที่ธนาคารสวิสออกมาได้ แต่ปัญญาพรรณรู้ระแคะระคายว่าอาจมีการปองร้ายเธอ เธอจึงวางแผนฉลาดทำให้ตัวเองประสบอุบัติเหตุรถชนเสียชีวิต แล้วปลอมตัวเป็นเกสรเพื่อสืบหาความจริงทั้งหมด สิ่งที่ทำให้ทั้งนางเอกและพระเอกตัดสินใจปลอมตัวไม่ใช่คุณธรรมเรื่องความกตัญญูหรือการแก้แค้นแทนผู้มีพระคุณ แต่เป็นการตัดสินใจต่อสู้เพื่อความถูกต้องและเพื่อจับคนกระทำผิดมาลงโทษตามกฎหมาย ดังที่ฤทธิรงค์ตัวจริงตั้งปณิธานไว้เมื่อรู้ความจริงเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตัวเองว่าจะต่อสู้เพื่อความยุติธรรม “ลูกจะหาความยุติธรรม แม้อย่างกลัวเลย คอยดูไอ้ตัวดีของแม่คนนี้จะต้องเอาชนะพวกมันให้ได้”²⁷¹ ใคอย่างชาวสะอาด แล้วจะเอาปัญญาบัตรด้านกฎหมายมาให้แม่ได้”²⁷¹ การต่อสู้ดังกล่าวต้องใช้ปัญญาและความระมัดระวังอย่างสูง และในกรณีของปัญญาพรรณ เม่า สำนางยังเน้นคุณสมบัติเรื่องการศึกษาสมัยใหม่ของสตรีเช่นเดิม เม่า สำนางสร้างภูมิหลังของตัวเองละครปัญญาพรรณ โดยให้เธอไปศึกษาด้านการแต่งหน้าจากประเทศญี่ปุ่น และความรู้ความเชี่ยวชาญพิเศษ

²⁷⁰ อีวา มิสลิวิค, *ลงทัณฑ์ผู้ยากไร้* (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕.

²⁷¹ เม่า สำนาง, *ขลุ่ยพญาเพลอรุณระ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๐๐๕), หน้า ๓๘. (เม่า สำนาง, *ข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง* (พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๘)

ที่ปัญหาธรรมมีเป็นสิ่งที่จะช่วยให้เธอปลอมตัวได้อย่างแนบเนียนและสามารถกระทำภารกิจต่างๆจนสำเร็จ แต่ถึงกระนั้น เมมา สำนางก็ไม่ลืมเน้นคุณสมบัติเดิมของกุลสตรีแนวขนบนิยมนั้นคือการพูดจาไพเราะอ่อนหวาน มีจิตกริยานุ่มนวล ไม่ใจร้อนวู่วาม รับมือกับปัญหาอย่างสุขุมเยือกเย็นก็ยังเป็นคุณสมบัติสำคัญสำหรับสตรีในการแก้ไขปัญหา ดังเช่นตอนที่เกสรอบรมบุญคมไม่ให้ใจร้อนวู่วามยามที่ถูกวัยรุ่นชายตามวอแว บุญคมที่มีนิสัยขุ่นเฉียวง่ายมักจะโต้ตอบด้วยท่าทีแข็งกร้าว แต่เกสรสอนน้องว่า “สตรีจะเอาชนะบุรุษได้ก็ด้วยท่าทีสุภาพเรียบร้อยเท่านั้น”²⁷² ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าในนวนิยายเรื่อง *ขสณญาพลอรุณระ* กำลังเสนอคุณสมบัติใหม่ที่เหมาะสำหรับการดำเนินชีวิตของสตรี นั่นคือเรื่องการศึกษา แต่กุลสตรีเขมรก็ยังไม่สามารถทิ้งความเป็นกุลสตรีแนวจารีตไปได้ เพราะนั่นก็ยังเป็นคุณสมบัติสำคัญของสตรีเขมรอีกเช่นกัน ท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การผนวกรวมคุณสมบัติทั้งเก่าและใหม่เข้าด้วยกันจะทำให้สตรีเขมรสามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆไปได้ ดังที่ในเรื่องนี้เสนอว่าสตรีเขมรอย่างปัญญาพรหมสามารถสืบหาความจริงและนำความเป็นธรรมและความสงบสุขกลับคืนสู่ครอบครัวของเธอได้สำเร็จ

กล่าวโดยสรุป นวนิยายในหัวข้อเรื่องตัวจริง-ตัวปลอมและการปลอมตัวทุกเรื่องจะเริ่มที่อุปสรรคซึ่งทำให้เกิดการพลัดพราก และจบเรื่องที่การได้กลับคืนสู่ครอบครัวที่แท้จริงและได้ใช้ชีวิตร่วมกันอีกครั้งหนึ่งพร้อมกับได้สมบัติหรือชื่อเสียงเกียรติยศกลับคืนมา การดำเนินเรื่องตามแนวดังกล่าวเป็นเสมือนประตูให้ผู้อ่านเปิดสู่โลกแห่งความฝัน หนีความทุกข์ในชีวิตจริงอันซ้ำซากจำเจ และยังมีบทบาททางจิตวิทยาในการเสริมความฝันหรือชดเชยความบีบคั้นทางจิตใจให้คน ซึ่งเกิดจากการที่ประชาชนทั่วไปหลังสมัยเขมรแดงถูกถอนรากจากสายสัมพันธ์ดั้งเดิมและจากอดีตของตนเอง นอกจากนี้แนวเรื่องดังกล่าวยังเป็นการยืนยันกลไกอันเที่ยงตรงของแนวคิดในพุทธศาสนาได้อีกด้วย เพราะผลของการต่อสู้ของพระเอกและนางเอกที่มีชัยเหนือความชั่วร้ายในนวนิยายทุกเรื่องจะเป็นสิ่งที่ยืนยันว่าหลักคุณธรรมไม่ได้สูญหายไปหรือเสื่อมปลั่งลง แต่ชีวิตยังสามารถยึดมั่นกับคุณธรรมทั้งหลายได้ทั้งการทำความดี การยึดมั่นในความกตัญญูและการต่อสู้เพื่อความถูกต้องยุติธรรม ข้อเสนอที่สำคัญที่สุดของเมมา สำนางคือความเป็นกุลสตรีคือเรื่องยืนยันการเป็นสายเลือดที่แท้จริงของชาวเขมร และสายเลือดเขมรเท่านั้นเปี่ยมด้วยคุณธรรมที่พร้อมจะต่อสู้กับความไม่ถูกต้องทั้งหลายและจะนำสันติสุขมาสู่ครอบครัวสังคมและประเทศชาติได้

๔.๕ พรหมจารี : ด้านสุดท้ายของความเป็นกุลสตรี(และความเป็นชาติ)

โดยปกติภาพของ มาตุภูมิ บ้านเกิด แผ่นดินแม่ ภาษาแม่ แผ่นดินของบรรพบุรุษ หรือความเป็นพี่น้องร่วมชาติ เป็นสัญลักษณ์ที่ถูกใช้มากในวาทกรรมของนักชาตินิยม สัญลักษณ์เหล่านี้

²⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

ทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างประเทศชาติกับคนในชาติในลักษณะเดียวกับที่ปัจเจกบุคคลรู้สึกผูกพันกับบ้านและครอบครัวของตัวเอง อาทิ การปลูกใจทหารให้ต่อสู้เพื่อปกป้องดินแดนแห่งมารดาหรือสู้เพื่อปกป้องสตรีผู้เป็นที่รัก²⁷³ (ให้รอดพ้นจากการถูกข่มขืนของทหารจากฝ่ายตรงข้าม และแน่นอนว่าการข่มขืนที่น่ากลัวที่สุดในวาทกรรมของนักชาตินิยมคือการถูกข่มขืนซึ่งมีนัยของการสูญเสียอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติตามมาด้วย²⁷⁴) หรือดังที่เบเนดิก แอนเดอร์สันกล่าวว่า พรหมแดนแห่งความเป็นชาติไม่ได้สิ้นสุดที่ความหมายทางภูมิศาสตร์และทางรัฐศาสตร์ที่กล่าวถึงการปักปันดินแดนที่รัฐแต่ละรัฐมีอำนาจอธิปไตยปกครองเหนือดินแดนเหล่านั้น แต่ความเป็นชาติยังหมายถึงชุมชนทางจินตนาการที่เชื่อมโยงปัจเจกบุคคลที่ไม่ได้รู้จักกันเป็นการส่วนตัวแต่มีความผูกพันในฐานะของสมาชิกร่วมชุมชนเดียวกัน ชาติจึงถูกประกอบสร้างในระดับอุดมการณ์ให้เป็นครอบครัวใหญ่ในระบบปีศาจไปโดย²⁷⁵ มีบุรุษทำหน้าที่เป็นผู้ปกป้องครอบครัวนี้และสตรีคือมารดาผู้สร้างครอบครัว(ซึ่งก็คือชาติ) ในความหมายที่เธอคือผู้ผลิตประชากรรุ่นต่อใหม่เพื่อสืบสายครอบครัวในระบบปีศาจไปโดยให้ดำเนินต่อไป²⁷⁶ นอกจากนี้สตรียังได้รับมอบบทบาทให้เป็นผู้เก็บรักษาวัฒนธรรมของชนชาติอีกด้วย²⁷⁷ ในวาทกรรมของนักชาตินิยม เรือนร่างของสตรีเป็นพื้นที่ที่แสดงความเป็นชาติ เป็นพื้นที่สำหรับข้อถกเถียงในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี และพรหมแดนแห่งเรือนร่างของสตรีก็จะถูกทำให้มีสถานะเท่าเทียมกับพรหมแดนแห่งความเป็นชาติ ฉะนั้นเรือนกายของสตรีจึงต้องได้รับการปกป้องพิทักษ์จากการรุกรานของ(บุรุษชาติอื่น)ผู้รุกรานภายนอกเพื่อคงไว้ซึ่งความเป็นเอกภาพของชาติ

สิ่งที่น่าสนใจในนวนิยายของเมา สำนางคือ แม้งานของเธอจะไม่เคยนำเสนอประเด็นเรื่องการต่อสู้เพื่อชาติ การปกป้องพรหมแดนของชาติจากการรุกรานของเหล่าศัตรู หรือเสนอนวนิยายที่มีเนื้อหาเชิงอุดมการณ์เกี่ยวกับการเมืองการปกครองเลย แต่นวนิยายแนวรักสะเทือนอารมณ์ซึ่งเสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว หรือเรื่องสืบสวนสอบสวนที่เน้นความสนุกสนานตื่นเต้นกลับมีนัยที่สอดคล้องกับแนวคิดของนักชาตินิยมในประเด็นที่เปรียบพรหมแดนแห่งเรือนร่างของ

²⁷³ Floya Anthias and Nira Yuval-Davis, "Women and The Nation State," in **Nationalism**, eds. John Hutchinson and Anthony D Smith (Oxford: Oxford University Press, 1994), pp. 315.

²⁷⁴ Julie Mostov, "Sexing the Nation/ Desexing the Body : Politics of National Identity in the Former Yugoslavia," in **Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation**, ed. T Mayer (London: Routledge, 2000), p. 91.

²⁷⁵ Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism** (London and New York: Verso, 1991), pp. 5-7.

²⁷⁶ Julie Mostov, "Sexing the Nation/ Desexing the Body : Politics of National Identity in the Former Yugoslavia," p. 89.

²⁷⁷ Floya Anthias and Nira Yuval-Davis, "Women and The Nation State," p. 315.

สตรีเท่ากับพรหมแดนแห่งความเป็นชาติอย่างมาก กล่าวคือเป้าหมายแห่งการปฏิบัติตนตามแนวคิด
 กุลสตรีก็เพื่อปกป้องพรหมจารี อันมีนัยที่หมายถึงการปกป้องความบริสุทธิ์แห่งชนชาติเขมรเอาไว้
 และการที่มีบุรุษมาคุกคามพรหมจารีของนางเอกก็เท่ากับมีศัตรูมาคุกคามและทำให้ความบริสุทธิ์
 แห่งดินแดนเขมรต้องแปดเปื้อน ประเด็นดังกล่าวจะปรากฏในนวนิยายทุกเรื่องของนาง สำนาง

๔.๕.๑ กุลสตรีเท่ากับพรหมจารี

ในบรรดาคณะประกอบที่ระบุความเป็นกุลสตรีในนวนิยายของนาง สำนางทั้งหมด
 สิ่งสุดท้ายที่จะชี้ชัดถึงความเป็นกุลสตรีหรือไม่ขึ้นอยู่กับพรหมจารีของสตรีเสมอ การศักดิ์คุณค่า
 ของกุลสตรีให้ยื่นย่อเหลือเพียงพรหมจารีนั้นปรากฏชัดในวิถีคิดและวิธีปฏิบัติตัวเรื่องเพศวิถีของทั้ง
 นางเอก พระเอกและนางอิจฉา นางเอกของนาง สำนางทุกคนเป็นสตรีที่ยังเป็นพรหมจารี*
 ในขณะที่นางอิจฉาก็จะเป็นคู่ตรงข้ามคือเป็นสตรีที่พร้อมจะละเมิดเรื่องเพศวิถีตลอดเวลา จุดที่นาง
 สำนางเลือกขยายใหญ่ให้เห็นภาพชัดเจนและจะนำมาใช้เป็นวาทกรรมในการสร้างภาพกุลสตรีผู้
 บริสุทธิ์แก่นางเอกทุกครั้งไปอยู่ที่การครองตนเมื่ออยู่ร่วมกับบุรุษ การไม่เปิดโอกาสให้บุรุษถึงเนื้อ
 ถึงตัวคือคุณสมบัติประการแรก หากไม่ใช่คู่นั้น ผู้มีพระคุณหรือผู้ที่อาวุโสกว่ามาก ๆ บุรุษทุกคน
 ก็แทบไม่มีโอกาสถูกตัวนางเอกเลย บางครั้งแม้แต่เป็นคู่มั่นกันแล้วอย่างบุสลิบากับไผยุต การ
 วางตัวที่ไม่ปล่อยเนื้อปล่อยตัว และการรักษาจารีตกริยาของบุสลิบาก็ทำให้ไผยุตซึ่งเป็นเสื่อผู้หญิง
 มือไวยังเกรงใจไม่กล้าแม้แต่จับมือเธอ ดังตอนที่ไผยุตมารับบุสลิบาไปเที่ยว ทำที่สงวนตัวของบุส
 ลิบาทำให้ไผยุตต่อว่าว่าเธอเฉลยเมฆกับเขา บุสลิบาตอบว่า

“ที่ต้องการให้น้องทำแบบไหนล่ะจ๊ะ ที่จะไม่ใช่กริยาเมินเฉยนั้นนะ
 ฉันพร้อมแต่งงานกับพี่ นั่นก็คือคำสัญญาชั่วชีวิตของฉันแล้ว เป็นห่วง ๕
 ประการที่ไม่อาจแก้ได้ เป็นคำมั่นที่ไม่แปรปรวน”

ไผยุตยิ้มกว้าง

“คุณอะ พี่พูดไม่ชนะน้องหรอก”

นายหนุ่มเอี่ยมแขนมาจะโอบบ่าเธอ แต่เมื่อเห็นสายตาคมกริบที่จ้อง
 มาที่เธออย่างดุของเธอ เขาก็ถอยไม่กล้า ปล่อยแขนตกลงแล้วหัวเราะกลบ

* หากมีกรณีที่นางเอกต้องเสียพรหมจารีก่อนแต่งงานก็ต้องเสียให้กับพระเอกเท่านั้นและต้องตามมา
 ด้วยการจัดพิธีแต่งงานในภายหลัง นางเอกที่อยู่ในกรณีนี้คือเกสรผกาเรื่องกาฝาก การที่พระเอกเวหาส์ข่มขืนเธอ
 เพราะต้องการแก้แค้นให้ลุงฉงศักดิ์เจ็บปวด ฉะนั้น การข่มขืนเป็นเงื่อนไขหลักในการพัฒนาความขัดแย้งที่ต้อง
 เกิดขึ้น ส่วนกรณีของลีนาในเรื่องสายลมนิรติ การที่ลีนาตกเป็นของพระเอกก่อนมีนัยสำคัญถึงการรักษา
 พรหมแดนแห่งความเป็นเขมรดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

เกลื่อน นายเป็นหนุ่มร้ายกาจมือไว เมื่อมาพบกับสตรีครบลักษณะอย่างบุสตี
บา กลับกลายเป็นว่าเขาทำอะไรเธอไม่ได้ แม้แต่ปลายนิ้วก็ยังไม่กล้าแตะ”²⁷⁸

หรือกรณีของเกสรและน้องสาวที่ถูกบุรุษตามวอแวน เมื่อบุรุษพยายามที่จะพูดจากับ
เธอเพื่อเรียกร้องความสนใจ ปฏิกริยาของเธอคือ

เกสรมีกิริยาที่สงบเสงี่ยมเรียบร้อยอยู่เสมอ เธอเงียบไม่ยอมพูดจา
โต้ตอบด้วย บุตรเพิ่มความเร็วรถขึ้นไปอีก ฤทธิขับตามทันที เธอหยุดนายก็
หยุด ทำให้บุตุมขุ่นเคืองใจมากขมวดคิ้วใส่แล้วพูดว่า

“นี่อย่าขาดระเบียบให้มากนักสิ”

เกสรพูดเบาๆ

“ตุม น้อง อย่าพูดให้มากไป คิดแต่จะทำอย่างไรให้เดินทางถึงบ้านเร็ว ๆ
เถอะ”²⁷⁹

การที่เกสรปรามน้องสาวคือบุตุมไม่ให้โต้เถียงกับบุรุษที่ขับรถตามต่อแยะพวกเธอ
เพราะนั่นยิ่งเท่ากับเปิดโอกาสให้บุรุษต่อปากต่อคำกับพวกเธอและเข้าถึงตัวได้มากยิ่งขึ้น การครอง
ตนของสตรีอย่างเหมาะสมจึงเป็นด่านแรกในการรักษาพรหมจรรย์ของสตรีให้คงอยู่

คุณสมบัติประการที่สองคือ ปฏิกริยาของสตรียามถูกบุรุษถูกเนื้อต้องตัว นางเอก
ทุกคนเมื่อถูกบุรุษถูกเนื้อต้องตัวจะมีอาการตัวสั่น หน้าแดง มือเย็นเฉียบ และพยายามเบี่ยงตัวเอง
ออกจากการสัมผัสให้เร็วที่สุด ดังเช่นเกสรผกาถูกสังขายึดมือไว้ตอนที่เธอเข้าไปเก็บเสื้อผ้าของเขา
เพื่อเอามาซักให้ ปฏิกริยาของเกสรคือ “เกสรเอื้อมมือไปหยิบเสื้อผ้า สังขายตามมาทันด้านหลังยึด
มือเธอไว้ เกสรสะอื้นตกใจ อายแก้มแดงราวผลไม้สุก พยายามดิ้น แต่หนุ่มน้อยก็จับมือเธอแน่น
ขึ้นไปอีก”²⁸⁰ ปฏิกริยาดังที่กล่าวมาคือการให้ภาพของสำนวน “รักษาวลสงวนตัว” อย่างเป็นทางการ
รูปธรรมที่สุด ตรงกันข้ามกับนางเอก นางอิจฉาจะเป็นผู้ที่ไม่สำรวมกิริยา ปล่อยตัว ชม้อยชม้าย
ชายตา และมีจิตจก้านตลอดเวลาเมื่ออยู่กับพระเอก นางอิจฉาเป็นฝ่ายที่เสนอตัวให้พระเอกก่อน
ด้วยซ้ำไป ดังเช่นวรลักษณต์ตัวปลอมในเรื่องสายลมนิรติ เธอเข้าไปหาราตรีถึงในห้องพร้อมกับเสนอ
ตัวให้ราตรีอย่างเปิดเผย

²⁷⁸ เมธา สำนาง, รลภโภกขุสาจ (ภันท์เพญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ค.ศ. ๒๐๐๔), หน้า ๕๐. (เมธา สำนาง, กลิ่น
ชัดทราย (พนมเปญ: โรงพิมพ์สุริยารังสี, ๒๕๔๗).

²⁷⁹ เมธา สำนาง, ขสญญาเพลอรุณระ, หน้า ๒๗.

²⁸⁰ เมธา สำนาง, คุกบาบุญญแอก, หน้า ๒๕.

คำนี้หนุ่มรูปงามสวมชุดนอนสีน้ำเงิน กำลังคุยขำขี้ข้อนหลังเมื่อตอน
รับประทานข้าวเสร็จแล้ว ทันใดนั้น วรรณกรรมก็ย่องเข้ามาปิดตาจากด้านหลัง เธอ
สวมชุดนอนบางเบาเปิดเผยทรวดทรงชวนเสียวซ่าอารมณ์ นางน้อยกอดทวง
ด้านหลังอย่างสนิทแนบ ทรวงอกของเธอทาบทับกับแผ่นหลังของเขา ชายหนุ่ม
ตกใจรีบแกะมือออก

“น้องมีอะไรหรือ ลักษณ์”

“ไม่มีอะไร เข้ามาไม่ได้หรือ”

เธอโอบกอดเขาแน่นยิ้มขึ้นใส่ ราตรีรีบดึงไหล่เธอออก หน้าแดง พร้อม
กระซิบเบาๆ

“ลักษณ์ อย่ามาใกล้พี่มากไป ระวังพี่อคใจไม่อยู่นะ”

“ก็เราเป็นคู่หมั้นกันแล้ว ลักษณ์เต็มใจที่จะมอบอะไรๆทุกอย่างให้พี่”

“ไม่ได้หรอก เรายังมาไม่ถึง ตระกูลประสิทธิ์ไม่มีความรักแบบชิงสุก
ก่อนห่าม เราเป็นเชื้อสายของตระกูลที่สูงส่งนะ น้องรู้ไหม”²⁸¹

การให้ภาพที่แตกต่างระหว่างนางเอกกับนางอิจฉาจะตามมาด้วยการจำแนก
แยกแยะของพระเอกถึงค่าความเป็นกุลสตรีของสตรีทั้งสองฝ่ายทุกครั้ง ดังเช่นนิมลเคยถูกสักคาถา
ถูกว่าเป็นสตรีไร้คุณค่า ไร้ศักดิ์ศรีของความเป็นกุลสตรีเพราะรัฐฐาใส่ความนิมลเช่นนั้น แต่เมื่อเขา
สัมผัสนิมลและเธอมีปฏิกริยาอาการตัวสั่น หน้าแดง มือเย็นเฉียบ และพยายามเบี่ยงตัวเองออกจาก
การสัมผัสให้เร็วที่สุด สักคาถาก็เริ่มสงสัยเพราะ “กิริยาดังกล่าวคือกิริยาของสาวบริสุทธิ์ที่ไม่เคยผ่าน
มือชายมาก่อน”²⁸²

ประเด็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเม่า สำนางยังคงสร้างนางเอกของเธอให้คงความ
เป็นกุลสตรีตามบรรทัดฐานของจุบับสุริยบัปพระองค์ด้วงอย่างเคร่งครัดทั้งทางด้านวิถีคิดและ
พฤติกรรม สาระสำคัญในจุบับสุริยบัปนี้มุ่งควบคุมเรื่องเพศวิถีของสตรีผู้เป็นภรรยา และให้ภาพ
ของกิริยาที่เป็นอัปมงคลของสตรีถึง ๑๐๐ ประการเพื่อกำกับควบคุมกิริยาของสตรีในเรื่องที่
เกี่ยวข้องกับเพศวิถีให้ดำเนินไปอย่างเหมาะสม ปฏิกริยาของนางเอกและนางอิจฉาเรื่องการสัมผัส
ของบุรุษสร้างขึ้นจากเนื้อหาข้อห้ามเหล่านี้ทั้งสิ้น เมื่อมาผนวกรวมกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่
เม่า สำนางให้กุลสตรีหมายถึงความเป็นเขมร การที่นางเอกต้องรักษาพรหมจารีของตนจึงยังคงสืบ
ต่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของจุบับสุริยบัปที่มอบหมายให้สตรีมีหน้าที่เป็นปรการด่านสุดท้ายใน
การรักษาสายเลือดที่บริสุทธิ์ของชนชาติโดยตรง ซึ่งเปรียบเสมือนการปกป้องอัตลักษณ์แห่งความ
เป็นเขมรเอาไว้ และยังแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างเรือนร่างของสตรีกับความเป็นชาติอีกด้วย

²⁸¹ เม่า สำนาง, ชุมโนรนิติ, หน้า ๓๑.

²⁸² เม่า สำนาง, ภูบาลเขมา, หน้า ๖๕-๖๐.

๔.๕.๒ การข่มขืน : สิ่งที่มีกเกิดแต่ไม่เคยสำเร็จ

ด้วยเหตุที่ร่างกายของสตรีเป็นพื้นที่ในวาทกรรมแห่งการสร้างชาติตามคำอธิบายของนักชาตินิยม ภายใต้เฉพาะของนางเอกลูกสาวชาวเขมรจึงมีความหมายถึงดินแดนเขมรด้วย นำสังเกตว่า นวนิยายแต่ละเรื่องของมา สำนางมอบหมายบทบาทในการรักษาเนื้อตัวร่างกายให้กับนางเอกของตนอย่างเข้มงวด และในทางกลับกัน ภัยคุกคามที่ร้ายแรงที่สุดสำหรับลูกสาวชาวเขมรในนวนิยายของมา สำนางคือการถูกข่มขืน นวนิยายของเธอ ๖ ใน ๘ เรื่อง นางเอกล้วนอยู่ในภาวะที่ถูกตัวโกงพยายามข่มขืนมาแล้วทั้งนั้น²⁸³ ส่วนนวนิยายอีกสองเรื่องคือเรื่อง *พุนลือจุนนทร์* และเรื่อง *กุลาบเขมา* การที่นางเอกไม่ถูกภัยข่มขืนคุกคาม เป็นเพราะรัศมีจันทร์แห่งเรื่อง *พุนลือจุนนทร์* อยู่ในคราบของเด็กหนุ่มกว่าก่อนเรื่อง ส่วนนิมิตในเรื่อง *กุลาบเขมา* แม้ไม่ถูกตัวโกงพยายามข่มขืนแต่ก็เกือบถูกสักดาพระเอกของเรื่องข่มขืนและยังถูกกล่าวหาเรื่องพฤติกรรมสำส่อนโดยการใช้อำนาจเป็นสินค้าขัดดอกอีกด้วย เหตุผลที่นางเอกเหล่านี้ตกเป็นเป้าแห่งการล่วงละเมิดทางเพศเพราะเธอมีรูปโฉมที่งดงามและมีกิริยาที่อ่อนหวาน ความงามของเธอทำให้บุรุษที่เห็นต้องการเป็นเจ้าของและครอบครองเธอ แต่ความพยายามของตัวโกงเหล่านี้จะไม่เคยบรรลุผลเลย เพราะพระเอกจะเป็นผู้มาช่วยนางเอกได้ทุกครั้งที่ไป มีเพียงบุสสิบาเท่านั้นที่รอดพ้นจากการถูกข่มขืนมาได้เพราะเธอตัดสินใจใช้มีดแทงตัวเอง ซึ่งมา สำนางบรรยายว่าเป็นการตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยวเพื่อไม่ให้ใครมาย่ำยีเธอได้

“บุสสิบากลัวมากจนไม่คิดอะไรทั้งนั้น รู้แต่ว่าจะต้องปกป้องตัวเธอเอง ไม่ให้มันมาย่ำยีเธอได้เด็ดขาด โฉมงามหยิบกรรไกรที่วางอยู่บนโต๊ะแทงไปที่ท้องตัวเองทำให้เลือดไหลนองเปื้อนเสื้อ เธอร้องได้เพียงคำเดียวว่าช่วยด้วยแล้วก็ล้มฟาดไปบนเก้าอี้ล้มตึงไปที่พื้นห้อง ทำให้ที่ฉันทกใจเพราะเลือดเธอไหลออกมา มาก มันเลวริบหนีไปอย่างรวดเร็ว”²⁸⁴

หากย้อนกลับไปตีความเปรียบเทียบที่เชื่อมโยงระหว่างพรมแดนด้านเนื้อตัวร่างกายของลูกสาวชาวเขมรกับพรมแดนความเป็นชาติ การที่พระเอกมาช่วยนางเอกให้รอดจากการถูกข่มขืนได้

²⁸³ เรื่องคลื่นซัดทราย บุสสิบาเกือบถูกข่มขืน เรื่องราชสีห์ไพร่เถื่อน มยุราเกือบถูกฉายาและเขมรข่มขืน เรื่องกาฝาก เกสรผกาเกือบถูกเจ้าแก้วกานข่มขืน เรื่องสายลมนิรติ ลีนาเกือบถูกเสกฐาข่มขืน เรื่องข้อสัญญาเมื่ออรุณรุ่ง ปญจพรรณเกือบถูกฤทธิรงค์ตัวปลอมข่มขืน และเรื่องพวงมาลัยดอกมะลิ แพนเกือบถูกแขกที่เมาลุกขึ้นรถไปข่มขืน

²⁸⁴ มา สำนาง, *รุกลบอกขุสาธ*, หน้า ๕๗.

ทุกครั้งก็เปรียบเสมือนกับลูกชายชาวเขมรซึ่งปกป้องดินแดนแห่งมาตุภูมิไว้ได้นั่นเอง ตัวโง่งที่จ้องทำลายนางเอกเป็นตัวแทนของความเป็นอื่นที่ไม่ใช่ลูกชายชาวเขมร เช่น เป็นคนที่มีสัญชาติอื่น(ชาวจีนเช่นเจ้าแก้วปากานในเรื่อง*พุกาบญญี่แกอก*) หรือเป็นชาวเขมรที่ไร้คุณสมบัติตามจบบับุรส์คือไร้คุณธรรมเพราะเป็นลูกโจรบ้าง (เขมระใน *ราชสีห์ไฟรุ้งจิต*) เป็นผู้ประกอบอาชีพทุจริตผิดกฎหมายบ้าง อาทิ เปิดบ่อน(เจ้าแก้วปากาน) เปิดช่อง (เขมระ) ค้าของหนีภาษี (ฉายาเรื่อง *ราชสีห์ไฟรุ้งจิต*, ฤทธิ์รงค์ปลอมเรื่อง *ขสญญาเพลอรุณระ*) เป็นอันธพาล (ที่ฉัดเรื่อง *รถกโบทุสาช*, เสกฐาเรื่อง *ซุมโนรนิรติ*) ฯลฯ ในขณะที่พระเอกในนวนิยายของเมา สำนางมีคุณสมบัติของลูกชายชาวเขมรตามบรรทัดฐานของ จบบับุรส์ทุกประการคือมีจิตใจซื่อตรง รักความเป็นธรรม อดอาจ กล้าหาญ รักแผ่นดิน* ฉะนั้น พระเอกก็คือบุรุษผู้เดียวเท่านั้นที่มีคุณสมบัติคู่ควรกับพรหมจารีของนางเอก เพราะหมายถึงการสืบสายเลือดอันบริสุทธิ์ที่จะคงอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติของชาวเขมรได้ต่อไป นวนิยายที่เป็นตัวอย่างของการเสนอแนวคิดดังกล่าวที่ชัดเจนคือเรื่องสายลมนิรติ

นางเอกอย่างลีนาคือภาพต้นแบบของลูกสาวชาวเขมรในอุดมคติของเมา สำนาง เธอคือส่วนผสมของความเป็นเขมรทั้งสองแบบ กล่าวคือในตอนต้นเรื่องเธอเติบโตในชนบทซึ่งเมา สำนางเชื่อมโยงความบริสุทธิ์ของชนบทเข้ากับความเป็นดินแดนเขมร แต่ในท้ายที่สุดเรื่องจะเปิดเผยว่าเธอคือทายาทที่แท้จริงของมหาเศรษฐีตระกูลเก่าแก่แห่งกรุงพนมเปญ ความบริสุทธิ์แห่งสายเลือดของลีนาคือสืบสายเลือดมาจากตระกูลเก่าแก่จึงเป็นเครื่องหมายความเป็นเขมรอีกนัยหนึ่งด้วย จริตกริยาของลีนาก็เรียบร้อยสมกับเป็นกุลสตรีลูกสาวชาวเขมร เธอทำงานบ้านได้ทุกอย่าง อดทนต่อการถูกข่มเหงรังแก กตัญญูต่อผู้มีพระคุณ คุณสมบัติที่สำคัญคือความสวยที่บาดตาบุรุษทุกคนที่เข้าใกล้ ทุกสิ่งที่อยู่ในตัวลีนาคำทำให้มีบุรุษถึง ๔ คนแสดงความสนใจในตัวเธอคือพระเอกอย่างราตรี เพื่อนของราตรีคือจำนาน ทิวาหรือวงษ์ สาลี ญาติที่ลีนาคตามหา และเสกฐาตัวโง่งของเรื่อง ในบรรดาบุรุษทั้งหมด เสกฐาคือตัวโง่งที่แสดงถึงความเป็นอื่นทั้งเรื่องลักษณะนิสัยและชาติกำเนิด เขาคือหลานชายแท้ ๆ ของคุณย่าที่เลี้ยงดูราตรีมา คุณย่าเป็นภรรยาคนที่สองของคุณปู่ของราตรีซึ่งไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ ทางสายเลือดกับราตรีเลย เสกฐาสืบทอดความโลภและความเป็นอันธพาลมาจากคุณยายของเขา เขาเป็นคนขี้ขลาด มักมากในกามตัณหาและชอบใช้กำลังเพื่อล่วงละเมิดทาง

* ในนวนิยายของเมา สำนาง จะเห็นพระเอกออกมาประกาศเจตนารมณ์เรื่องความรักแผ่นดินและตั้งใจปกป้องแผ่นดินเขมรจากความชั่วร้ายอยู่เนื่อง ๆ ดังเช่นสักดาจากเรื่องกุหลาบคำประกาศอย่างชัดเจนว่าเขาไม่มีวันทิ้งแผ่นดินเขมร ไปอยู่ที่อื่นเด็ดขาด “ผม ไม่อาจทิ้งทุกอย่างที่บรรพบุรุษเราพยายามสร้างไว้ไปได้หรอก ผมรัก แม้แต่หญ้าต้นหนึ่งที่ขึ้นอยู่บนมาตุภูมิแดนกำเนิดของผม” (เมา สำนาง, *กุหลาบขุมมา*, หน้า ๔๕) หรือเขมรินทร์จากเรื่อง*ราชสีห์ไฟรุ้งจิต*ก็ประกาศอุดมคติของตนที่มีหน้าที่ในการรักษาทรัพย์สมบัติของชาติ “สำหรับกันมีอุดมคติว่า ...เราซึ่งเป็นประชาราษฎร์คนหนึ่งก็มีส่วนช่วยประเทศชาติได้ด้วยการช่วยป้องกันสิ่งที่เป็นสมบัติของชาติเรา ทั้งโบราณวัตถุและสัตว์ป่าทั้งหลาย เพราะหากชาติล่มสลาย ชีวิตเราก็มล่มสลายไปด้วย ฉะนั้นการจะลักลอบนำของเหล่านี้่ออกนอกประเทศตามด่านต่างๆ หนีไม่พ้นกันหรอก” (เมา สำนาง, *ราชสีห์ไฟรุ้งจิต*, หน้า ๕)

เพศกับสตรีที่อ่อนแอกว่าอย่างลีน่า ตัวโง่งอย่างเสกฐาไม่ใช่ลูกชายชาวเขมรตามแบบ จุบบับบรุต เขาจึงเป็นตัวแทนของความชั่วร้ายที่จ้องจะขย้ำยัดดินแดนเขมรตลอดเวลาแต่เขาไม่เคยทำได้สำเร็จสักครั้งเพราะราตรีและทิวาจะเป็นผู้มาช่วยเหลือลีน่าได้อย่างทันท่วงทีเสมอ

บุรุษอีกผู้หนึ่งที่มีนัยของความเป็นอื่นคือจำฉาน จำฉานเป็นลูกเขมรแท้ เขาตกหลุมรักลีน่าทันทีที่เห็นเธอและมีความจริงใจถึงขนาดคิดจะแต่งงานด้วย แต่อุปสรรคความรักของจำฉานคือบิดาของเขาเองที่ไม่ยอมรับลีน่าเพราะเห็นว่าฐานะไม่คู่ควร และตัวลีน่าเองก็ปฏิเสธด้วยเหตุผลเดียวกันคือ “วรรณะต่างกันมากคะ ดินฉันไม่กล้าอาจเอื้อม” สิ่งที่มา ลำฉางและลีน่าไม่ได้กล่าวคือวรรณะที่ต่างนั้นอาจหมายถึงความเป็นอื่นที่อยู่ในตัวจำฉานด้วย กล่าวคือจำฉานเป็นบุรุษที่สำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส ซึ่งอาจตีความได้ว่าการศึกษาของจำฉานคือการถ่ายทอดวิธีคิดของผู้ปกครองจากลัทธิอาณานิคมที่เคยกดขี่เขมรในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ และในขณะนั้นประเทศเขมรก็ผ่านจุดที่ต้องการให้คนมาออกคำสั่งอีกต่อไปแล้ว ความรักของจำฉานจึงไม่อาจสมหวังเพราะเขาไม่ใช่พระเอกและไม่ใช่ตัวแทนของบุรุษที่สังคมเขมรจะคัดเลือกให้สืบสายเลือดอันบริสุทธิ์ของชาวเขมรไว้

บุรุษที่เข้าข่ายคู่ควรกับลีน่ามีอยู่สองคนคือทิวากับราตรี ในด้านคุณสมบัติของลูกผู้ชายตามบรรทัดฐานของจุบบับบรุตแล้วทั้งคู่มีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ราตรีเป็นคนเข้มแข็ง เด็ดขาด มีบุคลิกน่าเกรงขาม รักความยุติธรรม แม้จะปากร้ายแต่จิตใจเขาเต็มไปด้วยความเมตตา เขาช่วยลีน่าไม่ให้เสียความบริสุทธิ์ไว้ถึงสองครั้ง โดยครั้งแรกช่วยไถ่ตัวลีน่าจากสถานเริงรมย์ซดสารที่เพื่อนบ้านหลอกเธอมาขาย ครั้งที่สองเมื่อเสกฐาทำท่าลวนลามและแอบมารังแกลีน่าถึงในบ้าน เขาปรามไม่ให้คุณย่าอนุญาตให้เสกฐามาที่บ้านในเวลาที่เขาไม่อยู่ ทำให้ลีน่าไม่ต้องเสี่ยงภัยจากการที่เสกฐาจ้องจะล้วงละเมิดเธอ ส่วนทิวาเป็นบุรุษหนุ่มสู้ชีวิต แม้จะมีฐานะยากจนแต่ก็พยายามหาความรู้ใส่ตัว เขาเป็นคนจิตใจดี เป็นสุภาพบุรุษที่ทำให้เกียรติสตรีและพยายามปกป้องสตรีจากอันตรายทั้งปวง ทิวาเคยช่วยลีน่าให้รอดพ้นจากการถูกเสกฐาข่มขืนหนึ่งครั้ง แม้คุณสมบัติของบุรุษทั้งคู่จะใกล้เคียงกัน แต่จุดที่ทำให้ทิวาเป็นได้แค่พระรองมีอยู่เพียงประการเดียวคือ เขาไม่ได้เป็นคู่หมั้นของลีน่าตั้งแต่วัยเด็กเหมือนราตรี แต่ความแตกต่างนี้มีความสำคัญมากสำหรับสังคมเขมรตามทรรศนะของเมา ลำฉาง กล่าวคือ การที่ราตรีคือคู่หมั้นตั้งแต่วัยเด็กของลีน่า (คุณปู่ของเขาหมั้นหลานชายที่เกิดจากบุตรชายคนโต(คือราตรี)กับหลานสาวที่เกิดจากบุตรสาวคนเล็ก(คือวรรลักษณซึ่งหมายถึงลีน่าที่ถูกสับเปลี่ยนตัวตั้งแต่วัยเด็ก)เพื่อให้เป็นทองแผ่นเดียวกัน ททรัพย์สินจะได้ไม่สูญหายไปกับผู้อื่น) ทำให้ราตรีเป็นทั้งตัวแทนของชนบประเพณีที่เมา ลำฉางยังให้ความสำคัญอยู่มากนั่นคือประเพณีการเลือกคู่ครองที่ผู้ใหญ่จัดหาให้ เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเขมรที่สืบทอดจากสายตระกูลที่เก่าแก่ของเขา และคงหน้าที่ของบุรุษตามวาทกรรมของนักชาตินิยมในการปกป้องสตรีผู้เป็นที่รัก และเป็นตัวแทนทางจิตวิญญาณแห่งชนชาติ ด้วยความเหมาะสมทั้งมวล ราตรีจึงเป็นบุรุษที่เมา ลำฉางคัดเลือกให้ได้ลงเอยกับลีน่าเพื่อสืบสายเลือดความเป็นเขมรอัน

บริสุทธิ์ เพื่อปกป้องทรัพย์สินสมบัติของตระกูลไม่ให้ตกในมือผู้อื่นและรักษาระเบียบสังคมแบบเขมรให้ดำเนินต่อไป

หากใช้สายตาของนักชาตินิยมมองเข้าไปในเนื้อหาของนวนิยายของเมา ลำฉาง การที่พรหมจารีในตำนานเอกคือค่านสุดท้ายของความเป็นกุลสตรีและความเป็นชาติเป็นประเด็นที่แทบจะซ้ำรอยเหตุการณ์ในสมัยกลางศตวรรษที่ ๑๕ อย่างไม่ผิดเพี้ยน เพราะนับตั้งแต่เขมรแดงถูกขับไล่ออกจากกรุงพนมเปญ สภาพสังคมเขมรในขณะนั้นก็เต็มไปด้วยคนของเมืองพ็อย่างเวียดนามเข้ามาช่วยเหลือกิจการบ้านเมืองของเมืองน็องอย่างเขมรแทบจะทุกหย่อมหญ้า บทความของรายงานอินโดจีน (Indochina Report) ประจำเดือน ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๘๔ เสนอรายงานเรื่องนโยบายการกำกับดูแลให้เป็นเวียดนาม รูปแบบใหม่ของลัทธิล่าอาณานิคม (*The Vietnamisation of Kampuchea : A New Model of Colonialism*) ในรายงานกล่าวถึงวิธีการที่เวียดนามคุมเขมรในสามประเด็นหลักคือ ๑. การควบคุมเครื่องมือแห่งอำนาจคือกองทัพและพรรคที่กุมอำนาจในเขมร ๒. การควบคุมกรอบทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการผลิตข้าวและยางพาราซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของเขมร และ ๓ คือการควบคุมโครงสร้างของประชากรซึ่งเห็นได้ชัดว่าหลังจากปี ค.ศ. ๑๙๗๕ ตัวเลขของชาวเวียดนามที่อพยพย้ายถิ่นเข้าเขมรทะยานขึ้นสูงอย่างเห็นได้ชัด ประมาณการกันว่าในปี ค.ศ. ๑๙๘๔ มีชาวเวียดนามอาศัยอยู่ในเขมรถึง ๔๐๐,๐๐-๖๐๐,๐๐๐ คน²⁸⁵ ปราบปรามการทำให้เป็นเวียดนามระลอกสองสั่นคลอนจิตใจชาวเขมร (โดยเฉพาะพวกที่อยู่ตามค่ายอพยพและพวกที่ทยอยเดินทางจากค่ายอพยพกลับเข้าเขมร) ไม่ต่างจากครั้งแรก ยิ่งผู้ปริกษาชาวเวียดนามได้รับการสนับสนุนให้มีการขยายเขมรได้²⁸⁶ รวมทั้งมีการสนับสนุนให้แต่งงานข้ามเชื้อชาติระหว่างชาวเขมรและชาวเวียดนาม²⁸⁷ ยิ่งเป็นสิ่งที่ตอกย้ำความหวาดกลัวเรื่องการกลืนชาติทางสายเลือดในจิตใจของชาวเขมรอย่างรุนแรง และสิ่งนั้นก็สะท้อนให้เห็นในนวนิยายของเมา ลำฉาง ที่น่าสนใจคือ ขณะนั้นนวนิยายของเธออยู่ในสถานะนวนิยายที่ผิดกฎหมายหากแต่กลับได้รับความนิยมจากประชาชนเขมรอย่างมาก เพราะเนื้อหาในนวนิยายเป็นทั้งภาพสะท้อนความหวาดกลัวในจิตใจของชาวเขมรและการให้คำมั่นในเรื่องการรักษาความบริสุทธิ์แห่งสายเลือดเอาไว้ได้ ไม่ต่างจากที่เรื่องเล่าเรื่อง

²⁸⁵ Indochina Report, "The Vietnamisation of Kampuchea: A New Model of Colonialism," October, 1984 (Executive Publications Pte Ltd Singapore), pp.1-20.

²⁸⁶ Ibid., p. 16.

²⁸⁷ B Kiernan, and C Boua, **Peasant and Politics in Kampuchea** (London: Zed Press, 1982) cited in Petre Santry, "When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Chang," (Thesis submitted for assessment for Doctor of Philosophy, School of Education, Faculty of Human Development, Victoria University, 2005), p. 81.

กาถิเคยทำหน้าทีนี้มาแล้ว พรหมจารีของนางเอกที่เปรียบเสมือนความบริสุทธิ์แห่งดินแดนเขมรจึงรอดพ้นจากการถูกข่มขืนได้ทุกครั้ง

นอกจากนี้ การรักษาพรหมจารีของนางเอกในนวนิยายของเมา สำนางยังอาจพิจารณาได้ว่าเป็นวาทกรรมโต้กลับกับการแต่งงานแบบบังคับแต่งงานหมู่สมัยเขมรแดงได้ในอีกนัยหนึ่ง เพราะส่วนสำคัญในนวนิยายทุกเรื่องจะจบที่การได้แต่งงานกับคู่ครองที่เป็นคู่หมั้นกันมาตั้งแต่วัยเด็กบ้าง หรือแต่งงานกับคนที่บิดามารดาเป็นผู้เห็นชอบและจัดพิธีแต่งงานที่ถูกต้องตามประเพณีทุกเรื่อง ชาวเขมรโดยเฉพาะสตรีที่เคียดแค้นกับการถูกบังคับแต่งงานหมู่ในสมัยเขมรแดงที่ต้องแต่งงานกับคนที่ไม่รู้จักหน้าค่าตาก่อน 'ไม่รู้จักนิสัยใจคอ ไม่มีพิธีแต่งงาน' ไม่ได้รับการอวยพรและอบรมสั่งสอนจากบิดามารดา เครือญาติและเพื่อนบ้าน คงจะพึงพอใจและรู้สึกมีความสุขที่ได้เห็นว่าเมา สำนางได้ชุบพิธีแต่งงานที่ถูกต้องตามประเพณีให้กลับคืนสู่สังคมเขมรได้อีกครั้งหนึ่งแล้ว

สรุป

นวนิยายทั้งหมดของเมา สำนางเชิดชูความเป็นกุลสตรีแนวขนบนิยมอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเกิดจากปัจจัยสองประการคือ ทรศนะของเมา สำนางเองต่อบทบาทของความเป็นกุลสตรีและความจำเป็นทางเศรษฐกิจของครอบครัวเธอ สตรีที่ดีต้องเป็นกุลสตรีแนวขนบนิยมโดยเฉพาะสตรีที่เป็นภรรยา ทรศนะดังกล่าวทำให้เมา สำนางสร้างตัวละครสตรีสถานะนี้โดยยึดตามบรรทัดฐานของจุฬาสรีลบัปหมื่นไม่อย่างไม่ผิดเพี้ยน และสิ่งนี้ก็สะท้อนให้เห็นจากชีวิตครอบครัวของเมา สำนางที่ยังคงอยู่ร่วมกันกับสามีและบุตรอีกสองคนอย่างมีความสุข แม้เธอกับสามีจะมีวัยที่ห่างกันถึง ๖ ปี ทั้งนี้เพราะเธอก็ยึดแนวคิดกุลสตรีเป็นหลักในการดำเนินชีวิตครอบครัว ปัจจัยต่อมาคือนวนิยายเป็นแหล่งรายได้เดียวของเมา สำนาง ผลงานเกือบทั้งหมดคือนวนิยายลายมือที่สร้างขึ้นในช่วงค.ศ. ๑๙๕๓-๑๙๕๕ อันเป็นช่วงที่รัฐยังคงจับหนังสือนวนิยายเหล่านี้ด้วยข้อหาว่าเป็นหนังสือของพวกปฏิวัติสังคมนิยม แต่แม้จะผิดกฎหมาย เมา สำนางก็ยังคงเขียนนวนิยายตามแนวของเธอต่อไปเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจ เมา สำนางต้องเขียนเอาใจผู้อ่านที่ติดตามผลงานของเธอที่ชื่นชอบภาพของนางเอกที่คงความเป็นกุลสตรีตามแนวขนบนิยมอย่างเหนียวแน่น

เป็นเรื่องง่ายที่จะประเมินว่างานของเมา สำนางแทบไม่ได้ทำหน้าที่เป็นกระจกส่องสะท้อนปัญหาสังคมในยุคสมัยที่นวนิยายเรื่องหนึ่ง ๆ ถือกำเนิดขึ้นเลย เพราะหากพิจารณาที่เนื้อหาการนำเสนอ รวมทั้งฉากและบรรยากาศที่ปรากฏในนวนิยายก็แทบจะไม่ต่างอะไรจากสภาพสังคมในยุคก่อนทศวรรษที่ ๑๐ และหลังทศวรรษที่ ๕๐ ไม่มีการพูดถึงปัญหาการขาดที่ทำกิน ปัญหาการเมืองที่ยังคุกรุ่นอยู่ตลอดระยะเวลา ๑๐ ปี ไม่มีปัญหาการขาดแคลนแพทย์ ครู นักกฎหมาย และผู้มีความรู้สาขาต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการพัฒนาประเทศ ความยากจนแสนสาหัสของชาวชนบทผู้ประกอบการเกษตร ภาวะการย้ายถิ่นฐานทั่วประเทศที่กระทบต่อระเบียบสังคม ไม่มีแม้กระทั่งการวิเคราะห์

ให้เห็นปัญหาสตรีทั้งในเมืองและในชนบทอย่างรอบด้านและเป็นระบบ สิ่งเหล่านี้หากจะปรากฏในนวนิยายก็ได้รับการกล่าวเฉพาะประเด็น(เช่นปัญหาสตรีสาวถูกหลอกมาเป็น โสเภณี หรือปัญหาสามีมีภรรยาหลายคน)หรือเป็นเพียงฉากหลังที่ดูเลื่อนลอยเท่านั้น

ทว่า การแจ้งเกิดในฐานะนักเขียนนวนิยายตั้งแต่หลังสมัยเขมรแดงเป็นต้นมาและเป็นนักเขียนนวนิยายที่เป็นสตรีด้วยทำให้เห็นสิ่งหนึ่งที่มา สำนางกระทำอย่างต่อเนื่องและเป็นสิ่งที่มีนัยต่อทั้งวงการนวนิยายเขมรและต่อสังคมเขมรในภาพรวมคือ เมมา สำนางพยายามเขียนบทบาททำให้สตรีใหม่โดยให้สตรีเป็นศูนย์กลางของกิจกรรม แต่ด้วยแนวเรื่องที่จำกัดของเธอทำให้ความเป็นศูนย์กลางของสตรีจำกัดตัวอยู่เฉพาะที่บ้านและชุมชนเล็ก ๆ เท่านั้น แต่ในนวนิยายชุดหลัง ๆ ของเธอจะเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงของตัวละครสตรีบ้าง กุลสตรีแนวขนบนิยมที่ใช้ความอดทนและความดีในการแก้ปัญหาเป็นที่ตั้งก็เริ่มปรับตัวหันกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปโดยกล่าวถึงความสำคัญของการศึกษา เริ่มมีเสียงในการต่อรองให้กับสตรีมัยและกลุ่มผู้ด้อยโอกาส และบางขณะก็เรียกร้องให้บุรุษเข้ามาช่วยแก้ปัญหาหรือร่วมรับผิดชอบกับการรักษาสถาบันครอบครัว แต่ถึงอย่างไรข้อเสนอสุดท้ายสำหรับสตรีในนวนิยายของเมมา สำนางทุกเรื่องก็คือ สตรีต้องรักษาความเป็นกุลสตรีให้ดี สตรีผู้นั้นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นลูกสาวชาวเขมรที่แท้ และเห็นได้ชัดว่าความเป็นกุลสตรีก็คือพรหมจารีของสตรี ในแง่นี้สตรียังสืบต่อบทบาทของผู้รักษาพรมแดนทางเชื้อชาติอย่างไม่เปลี่ยนแปลง

นอกจากนี้ ภายใต้อำนาจที่เป็นเสมือนสูตรสำเร็จและนำเสนอเพียงแต่ปัญหาชีวิตครอบครัว หรือเนื้อเรื่องที่เน้นความสนุกสนานของการสืบหาทายาทที่แท้จริงของตระกูลมหาเศรษฐีผู้ร่ำรวยแห่งกรุงพนมเปญ เมื่อมองลึกลงไปภายในจิตใจและวิถีคิดของตัวละคร รวมทั้งการนำเสนอตอนจบที่ดำเนินไปตามกลไกของคำสอนหลักในพุทธศาสนา จะเห็นภารกิจที่เมมา สำนางเองก็ได้ทำหน้าที่ในการสะท้อนให้เห็นภาวะความจริงประการหนึ่งเกี่ยวกับพี่น้องร่วมชาติของเธอ ได้อย่างน่าสนใจ นั่นคือการตีแผ่ให้เห็นความปรารถนาในส่วนลึกของจิตใจของชาวเขมรที่ต้องการยืนยันถึงความมีอยู่ของชนชาติตนอันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวไม่แพ้ชนชาติอื่นใดในโลก การสร้างตัวละครสตรีตามแนวคิดกุลสตรีเป็นทั้งการยืนยันในอัตลักษณ์แห่งชนชาติตน และเป็นการนำจิตวิญญาณของสังคมอุดมคติกลับคืนมา สิ่งสำคัญที่สุดในนวนิยายของเมมา สำนางคือ การผดุงรักษาคุณธรรมตามสังคมชนบประเพณีแก่ผู้อ่านทั้งบุรุษและสตรี ผ่านการจำลองบทบาทที่ตัวละครเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงต่อสู้กับความชั่วร้ายทุกรูปแบบที่เข้ามาคุกคามชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเงิน โจรผู้ร้ายในคราบผู้ดี ความโลภ การหลอกลวง ความอิจฉาริษยา ฯลฯ เพราะเมมา สำนางต้องการแสดงให้เห็นว่าการยึดมั่นในคุณค่าของชนบประเพณีนั้นคือการยืนยันหยัดในจิตวิญญาณแห่งชนชาติตนของชาวเขมร และแนวคิดกุลสตรีก็คือแนวคิดตามชนบประเพณีที่สำคัญประการหนึ่งที่ชาวเขมรต้องผดุงรักษาไว้ แม้จะมีข้อกังขาว่าในทางปฏิบัติสตรีที่ปฏิบัติตามแนวคิดกุลสตรีจะไปกันได้ดีกับสภาพสังคมที่เป็นจริงได้มากน้อยเพียงไร แต่กล่าวได้ว่าในช่วงเวลาที่เขมรกำลังสร้างชาติอยู่นั้น

ความเป็นจริงอาจจะโหดร้ายและอ่อนพลังในการขับเคลื่อนสังคมยิ่งกว่าโลกแห่งความฝันที่ปรากฏ
ในนวนิยายของมา ล่าฌาง

ข้อที่น่าสังเกตคือ นวนิยายส่วนใหญ่ของมา ล่าฌางที่ตีพิมพ์ออกสู่ท้องตลาดตั้งแต่ช่วงปี
ค.ศ. ๒๐๐๒ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบันเกือบทั้งหมดเป็นงานที่เขียนขึ้นในช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๘๑-
๑๙๘๗ เรื่องล่าสุดที่เป็นผลงานของมา ล่าฌางคือเรื่อง*พวงมาลัยดอกมะลิ* ซึ่งเธอเขียนขึ้นในปี ค.ศ.
๒๐๐๐ ในส่วนของการสร้างสรรค์ผลงานของนักเขียน การสร้างตัวละครสตรีและการนำเสนอ
แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในเรื่องจึงเป็นงานที่มา ล่าฌางกล่าวว่าผูกพันอยู่กับยุคสมัยนั้น ซึ่งอาจจะ
ไม่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมในปัจจุบันอีกต่อไป มา ล่าฌางให้สัมภาษณ์ว่า
ตั้งใจจะสอดแทรกความคิดเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาสตรีและการณรงค์ในประเด็นที่เกี่ยวกับสตรีใน
งานของเธอให้มากขึ้นในอนาคต เป็นเรื่องที่น่าติดตามว่าโฉมหน้าของตัวละครสตรีในนวนิยาย
ของ มา ล่าฌางจะยังคงอยู่ในกรอบของกุลสตรีแนวขนบนิยม หรือจะเปิดโอกาสให้สตรีพัฒนา
ตนเองและสามารถเรียกร้องต่อตรงกับกรอบของกุลสตรีแนวขนบนิยมเพื่อสร้างพื้นที่ใหม่ๆให้กับ
บทบาทและสถานภาพของสตรีเขมรรุ่นต่อ ๆ ไป

บทที่ ๕

ปัด วัฒนารักษ์กับกุลสตรีแนวรัชนียม

๕.๑ ปัด วัฒนารักษ์: ชีวิตกับงานเขียน

ปัด วัฒนารักษ์เกิดที่กรุงเทพมหานคร แต่ตอนแจ้งเกิดบิดาทำงานอยู่ที่เมืองโรเลียบเอีย จังหวัดกำแพงฉาง ตามประวัติบัญชีชาติจึงระบุว่าเป็นคนกำแพงฉาง บิดาชื่อ ปัด วัฒน เป็น นายทหารชั้น ๕ ในสมัยสมเด็จพระสีหนุ มารดาชื่อ ลาว สุพารัตน์ เป็นแม่บ้าน ปัด วัฒนารักษ์ เป็นบุตรสาวคนโตในจำนวนพี่น้องทั้งหมด ๕ คน ปัด วัฒนารักษ์เกิดและเติบโตในสมัยสมเด็จพระสีหนุซึ่งมีบรรยากาศทางการเมืองแบบขว้างจัด ก่อนสมัยเขมรแดง เธอเรียนจบชั้นมัธยมศึกษา ซึ่งหมายความว่ามีโอกาสได้รับการอบรมแนวคิดกุลสตรีจากการศึกษาในระบบ เธอประสบชะตากรรมเดียวกับชาวเขมรทั่วประเทศที่พลัดพรากจากญาติพี่น้องและบุคคลอันเป็นที่รักในสมัยเขมรแดง เธอพลัดพรากจากบิดามารดาและไม่ได้รับข่าวคราวจากพวกท่านอีกเลยนับแต่บัดนั้น

ปัด วัฒนารักษ์ สมรสกับ หุน ครี จากการบังคับแต่งงานสมัยเขมรแดงและมีบุตรด้วยกัน สามคน ชีวิตครอบครัวหลังสมัยเขมรแดงไม่มีความสุขเนื่องจากเธอและสามีมีภูมิหลังทางการศึกษาและทัศนคติการใช้ชีวิตที่ต่างกันมาก ประกอบกับปัจจัยทางวัฒนธรรมที่วางสถานภาพของสามีไว้เหนือภรรยาทำให้ปัด วัฒนารักษ์ประสบปัญหาเรื่องการใช้ความรุนแรงในครอบครัว มาโดยตลอด เธอจึงตัดสินใจหย่ากับสามีในปี ค.ศ. ๑๙๙๐ ซึ่งสำหรับสตรีเขมรแล้วนับเป็นการกระทำที่สวนกระแสขนบนิยมมาก²⁸⁸ ปัด วัฒนารักษ์มีประสบการณ์อันเลวร้ายจากการผ่านสมัยเขมรแดงทั้งการสูญเสียบิดามารดา และการมีชีวิตครอบครัวที่ขมขื่นซึ่งเนื่องมาจากการบังคับแต่งงาน ประสบการณ์เหล่านี้จะกลายเป็นวัตถุดิบสำหรับการเขียนนวนิยายของเธอบางเรื่องและเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้เธอใช้พื้นที่ทางวรรณกรรมในการต่อรองกับภาพของกุลสตรีแนวขนบนิยมในเวลาต่อ ๆ มา

ปัด วัฒนารักษ์เป็นผู้ที่รักการอ่านและสนใจเรื่องการเขียนหนังสือมาตั้งแต่เด็ก เธอเริ่มเขียนนวนิยายเรื่องแรกเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๕ เรื่อง “อยู่ไหนล่ะความรักของฉัน” ขณะที่เธอยังเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น แต่เธอเริ่มเข้าสู่วงการนวนิยายอย่างจริงจังในปี ค.ศ. ๑๙๘๔ ในยุคสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาด้วยการเขียนนวนิยายลายมือเช่นเดียวกับ เมา ตำนาง ผลงานนวนิยายลายมือของปัด วัฒนารักษ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๔-๑๙๘๕ มีประมาณ ๓๐-๔๐ เรื่อง งานทั้งหมดเธอ

²⁸⁸ สัมภาษณ์ ปัด วัฒนารักษ์, ๑๘ มกราคม ๒๕๔๘.

ขายให้กับร้านเช่าหนังสือซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบในการคัดลอกต้นฉบับและส่งไปตามร้านเช่าหนังสือตามจังหวัดต่างๆ ปีล วัฒนารักษ์ไม่มีนามแฝงของตนเองเหมือนนักเขียนคนอื่นๆ เพราะหลังสมัยเขมรแดง เธอทำงานเป็นเจ้าหน้าที่รัฐที่มีหน้าที่กวาดจับนวนิยายใต้ดินที่ถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมายขณะนั้น แต่ผู้อ่านที่ชื่นชอบผลงานสามารถติดตามงานของเธอได้โดยการถามหาผลงานของ “นักเขียนมือทองเรื่องรัก” ที่เจ้าของร้านเช่าหนังสือเป็นผู้ขนานนามให้ การเริ่มอาชีพนักเขียนด้วยงานแนวเอาใจตลาดและสานต่อการเขียนนวนิยายใต้ดินต่อไปอีกประมาณ ๓๐-๔๐ เรื่อง ทั้งที่เป็นสิ่งที่ขัดกับนโยบายสังคมนิยมของรัฐบาล สะท้อนให้เห็นว่าปีล วัฒนารักษ์มีความคุ้นเคยกับการสร้างวรรณกรรมที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทุนนิยมซึ่งเป็นสภาพสังคมที่เธอเติบโตและถูกปลูกฝังมาแต่วัยเยาว์

การเป็นนักเขียนมือทองเรื่องรักของปีล วัฒนารักษ์มีความหมาย ๒ ประการในอาชีพเขียนนวนิยายของเธอคือ ประการแรก นวนิยายเหล่านี้เป็นสนามพิสูจน์ฝีมือตนเองและเป็นสนามฝึกมือของปีล วัฒนารักษ์ ก่อนที่เธอจะประสบความสำเร็จในฐานะนักเขียนมือรางวัลเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๕ ปีล วัฒนารักษ์เริ่มต้นการเขียนนวนิยายอย่างจริงจังที่นวนิยายลายมือก่อนถึง ๕ ปี ประการต่อมา การเขียนนวนิยายลายมือได้สร้างทักษะให้เธอสามารถสร้างผลงานในแนวเอาใจตลาดได้ ปีล วัฒนารักษ์ให้สัมภาษณ์ว่าช่วงที่นวนิยายลายมือยังเฟื่องฟูอยู่นั้น มีนักเขียนหน้าใหม่ก้าวเข้าสู่วงการนวนิยายลายมือเป็นจำนวนไม่น้อย แต่เธอเป็นหนึ่งในจำนวนนักเขียน ๕-๖ ท่านที่ประสบความสำเร็จในขณะนั้นและมีแฟน ๆ ติดตามผลงานอย่างสม่ำเสมอ²⁸⁹ การมีแฟนผู้อ่านแสดงให้เห็นว่า นักเขียนมือทองเรื่องรัก หรือปีล วัฒนารักษ์รู้จักวิธีเขียนเรื่องเพื่อให้ต้องรสนิยมคนอ่านในสมัยนั้นอยู่มากพอสมควร และทักษะนี้จะกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ปีล วัฒนารักษ์ สามารถสร้างสรรค์ผลงานในแนวตลาดได้อีกหลายรูปแบบ ทั้งการเขียนเพลง เขียนบทภาพยนตร์และวิดีโอภาค รวมทั้งนวนิยายที่เธอถนัดที่สุด ทักษะการเขียนตามความต้องการของตลาดนี้จะเป็นข้อได้เปรียบของตัวเองที่ในการใช้งานเขียนสร้างรายได้จนแม้ปัจจุบัน ปีล วัฒนารักษ์ยังผลิตงานต่าง ๆ เหล่านี้อย่างต่อเนื่องและผลงานของเธอก็เป็นที่ต้องการของตลาดอยู่เสมอ

ความสำเร็จของการเป็นนักเขียนมือทองเรื่องรักของปีล วัฒนารักษ์เป็นเรื่องที่เหมือนจะย้อนแย้งกับกับสถานภาพของปีล ในขณะนั้น เพราะหลังสมัยเขมรแดง ปีล วัฒนารักษ์เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลพรรคสังคมนิยมทำงานอยู่แผนกวัฒนธรรมประจำอำเภอจอมจรรย์มอน หน้าที่หลักคือจัดบันทึกการประชุมและทำเอกสารรายงานต่าง ๆ ให้กับแผนก ส่วนหน้าที่อีกประการหนึ่งของเธอคือเป็นผู้ตรวจจับหนังสือนวนิยายลายมือซึ่งขณะนั้นจัดเป็นวรรณกรรมที่รัฐบาลห้ามเผยแพร่ ในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ต้องนำแนวนโยบายของพรรคมาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและต้อง

²⁸⁹ สัมภาษณ์ ปีล วัฒนารักษ์, ๒ เมษายน ๒๕๕๐.

ประพุดิตนเป็นแบบอย่างให้กับประชาชนทั่วไป ปีล วัฒนารักษ์ต้องปกปิดสถานะการเป็นนักเขียนนวนิยายลายมือซึ่งถือว่าเป็นหนังสือปฏิกริยาศรัที่ขัดแย้งกับแนวทางของพรรค* อย่างสุดความสามารถ นั่นคือสาเหตุที่เธอไม่ตั้งนามแฝงใด ๆ ให้กับตนเองเลย แต่ในความเป็นจริง การเป็นนักเขียนนวนิยายใต้ดินไปด้วยและเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐไปด้วยกลับเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ให้กับปีล วัฒนารักษ์เป็นอย่างมาก เพราะเมื่อใดที่มีการกวาดจับนวนิยายใต้ดิน เพราะเมื่อกวาดจับนวนิยายลายมือและบังเอิญพบผลงานของนักเขียนมือทองเรื่องรักครั้งใด สมมิตร** ปีล วัฒนารักษ์ก็จะรายงานหัวหน้าของตนเองทุกครั้งว่าเป็นงานที่ไม่ขัดกับแนวนโยบายพรรคและทำให้ผลงานของนักเขียนมือทองเรื่องรักรอดพ้นจากการถูกริบทุกครั้ง

เหตุผลที่ปีล วัฒนารักษ์ยอมเสี่ยงเขียนนวนิยายใต้ดินต่อไปทั้ง ๆ ที่ขัดกับแนวทางของรัฐและขัดต่ออีกอาชีพหนึ่งคือการเป็นเจ้าหน้าที่รับใช้รัฐมี ๒ ประการคือ เหตุผลทางเศรษฐกิจ การมีสถานภาพเป็นสตรีมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ที่ต้องเลี้ยงดูบุตรถึงสามคนด้วยตนเองทำให้ปีล วัฒนารักษ์ต้องเสี่ยงเขียนนวนิยายลายมือต่อไป เพราะเป็นงานที่ให้ผลตอบแทนที่ค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับอาชีพอื่น ๆ ในสมัยนั้นและเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่มาจุนเจือครอบครัวของเธอ นอกเหนือไปจากรายได้จำนวนน้อยนิดในฐานะเจ้าหน้าที่รัฐที่แม้แต่จะเลี้ยงตนเองก็แทบจะไม่เพียงพอ เหตุผลอีกประการหนึ่งคือเหตุผลด้านความรักในการเขียนหนังสือ เมื่อปีล วัฒนารักษ์ได้เริ่มต้นงานเขียนตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๔ แล้วก็ไม่เคยทิ้งงานเขียนซึ่งเป็นงานที่เธอรักมากเลย ความสัมพันธ์ระหว่างการเป็นเจ้าหน้าที่รัฐกับการเป็นนักเขียนนวนิยายลายมือของปีล วัฒนารักษ์

* นวนิยายที่ตีพิมพ์ในช่วงรัฐบาลเฮง สัมริน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนเข้าใจนโยบายและสนับสนุนการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในการเสริมสร้างความปลอดภัยและการสร้างชาติขึ้นมาใหม่ เนื้อหาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับรัฐบาลจะถูกห้ามอย่างเด็ดขาด แก่นเรื่องที่ปรากฏเสมอคือความทุกข์ทรมานของชาวเขมรในยุคพอล พต วิจารณ์ที่กล้าหาญของทหารในกองทัพปฏิวัติต่อสู้กับกลุ่มเขมรแดงและกลุ่มต่อต้าน และสัมพันธ์ภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มประเทศอินโดจีน ผลงานทั้งหมดจะต้องสนองตอบนโยบายและเป็นกระบอกเสียงให้รัฐบาลเฮง สัมริน โจมตีเขมรกลุ่มอื่นๆ จึงจะได้รับการตีพิมพ์

การคัดเลือกแบบเรียนและการสร้างสรรค์ตำราเรียนรวมทั้งตัวบททางวรรณกรรมก็ต้องสอดคล้องกับอุดมการณ์และวัตถุประสงค์ทางการเมืองของรัฐบาลเฮง สัมริน ที่ระบุอย่างชัดเจนว่า ศิลปะ วัฒนธรรมและวรรณกรรม ต้องปลูกฝังจิตวิญญาณแห่งการปฏิวัติให้ประชาชน สร้างกระแสสำนึกในการรักษาชาติ พื้นฟูเอกลักษณ์ในทางวัฒนธรรมโดยอนุรักษ์ศิลปะประจำชาติ และเอกลักษณ์ของชนกลุ่มน้อย สร้างพื้นฐานทางศิลปวัฒนธรรมในเชิงสังคมนิยม และประสมกลมกลืนด้านศิลปวัฒนธรรมกับชาติอื่น ๆ ในโลก อ่านรายละเอียดใน Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” (Ph.D Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1998), pp. 298-299, 308.

** สมมิตร เป็นคำเรียกนำหน้าบุคคลในสมัยรัฐบาลเฮง สัมรินที่ดำเนินนโยบายสังคมนิยมตามแบบเวียดนาม คำนี้คล้ายกับคำในภาษาไทยว่าสหาย

สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและสถานภาพที่ขัดแย้งกันในตัวคน ๆ เดียว การเป็นเจ้าหน้าที่รัฐเรียกร้องให้ปัจเจกบุคคลอย่างปัด วัฒนารักษ์แสดงบทบาทของพลเมืองตัวอย่างที่ต้องอุทิศตนทำงานให้รัฐอย่างซื่อสัตย์และรักษาอุดมการณ์พรรคอย่างเข้มแข็ง แต่เธอก็พลิกกลับให้สถานภาพเจ้าหน้าที่รัฐกลายเป็นประโยชน์ต่อการสร้างงานของเธอ เพราะปัดในฐานะมารดาที่ต้องเลี้ยงดูบุตรสามคนเพียงลำพังมีความจำเป็นมากกว่า

ปี ค.ศ. ๑๙๘๕ เมื่อรัฐบาลจกงานฉลองครบรอบ ๑๐ ปีวันชาติแห่งการปลดปล่อยชาวเขมรจากระบอบการปกครองของเขมรแดง รัฐได้จัดประกวดงานประพันธ์หลายประเภท ผลงานนวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ เรื่อง *คืนแรมผ่านไปแล้ว* และ *ขอบฟ้าใหม่แห่งความหวัง* ชนะเลิศรางวัลที่ ๑ และที่ ๒ ตามลำดับ ผลงานทั้งสองเล่มได้รับการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๘๕ นั้นเอง ในบรรยากาศทางสังคมขณะนั้นซึ่งทั้งประเทศมีโรงพิมพ์ของรัฐเพียงสามแห่ง ขาดแคลนทั้งนักเขียนนวนิยาย ขาดแคลนบุคลากรในสำนักพิมพ์ที่มีความรู้ทางวรรณกรรมและมีประสบการณ์ในการคัดเลือกต้นฉบับงานมาตีพิมพ์ ขาดแคลนอุปกรณ์การพิมพ์ กระดาษและหมึกพิมพ์มีราคาสูง²⁹⁰ นวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ชนะเลิศและได้รับการตีพิมพ์ซึ่งถือเป็นปรากฏการณ์พิเศษสำหรับนักเขียนในเขมรเป็นอย่างมาก และในตอนปลายปี ๑๙๘๕ นวนิยายอีกสองเรื่องของปัด วัฒนารักษ์ เรื่อง *คลื่นไร้ลม* และ *ฝนหนึ่งท่า* ก็ได้รับรางวัลพิเศษ (ที่ปัด ระบุไว้ในประวัติของเธอว่ารางวัลพิเศษดีกว่ารางวัลที่ ๑) จากการประกวดที่รัฐเป็นผู้จัดขึ้นเช่นกัน ที่เห็นได้ชัดคือ ผลงานของเธอที่ได้รับรางวัลทุกเรื่องมีเนื้อหาที่สนองตอบต่อนโยบายของพรรคหรือเป็นกระบอกเสียงให้พรรคอย่างชัดเจนและผู้มีบทบาทเด่นในเรื่องคือสตรีผู้อุทิศตนเพื่อชาติ สิ่งนี้ไม่ใช่เรื่องที่น่าประหลาดใจ เพราะในฐานะสมาชิกพรรคที่ทำงานให้กับรัฐบาล ปัด วัฒนารักษ์ย่อมคุ้นเคยกับนโยบายของพรรคที่ต้องการสื่อสารกับประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะสตรีให้บำเพ็ญตนในฐานะพลเมืองตัวอย่างอยู่แล้ว รัฐอยากเห็นและอยากเผยแพร่ภาพสตรีลักษณะใด ภาพนั้นปรากฏในนวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ การประกวดรางวัลวรรณกรรมที่จัดขึ้นโดยรัฐจึงเป็นช่องทางแห่งความสำเร็จที่ปัด วัฒนารักษ์ใช้สร้างเกียรติประวัติให้กับตนเองในฐานะนักเขียนนวนิยายได้อย่างเหมาะสม

สิ่งที่มีอิทธิพลมากต่อชีวิตการเป็นนักเขียนของปัด วัฒนารักษ์และของนักเขียนเขมรเกือบทุกคนในประเทศกัมพูชาคือการจัดประกวดวรรณกรรม ลักษณะเฉพาะที่ทำให้รางวัลวรรณกรรมในเขมรต่างจากรางวัลวรรณกรรมทั่ว ๆ ไปคือการผูกรางวัลเข้ากับเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองเสมอ อย่างเช่นการจัดประกวดวรรณกรรมในปี ค.ศ. ๑๙๘๕ เพื่อฉลองครบรอบ ๑๐ ปีวันชาติแห่งการปลดปล่อยชาวเขมรจากระบอบการปกครองของเขมรแดงรัฐบาลก็เป็นผู้จัดขึ้น และผลงานที่ได้รับรางวัลชนะเลิศก็เป็นนวนิยายที่มีเนื้อหาเป็นกระบอกเสียงให้กับรัฐบาลอย่างชัดเจน การจัด

²⁹⁰Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development,” pp.

ประกวดวรรณกรรมทั้งหมดมีการกำหนดหัวข้อเรื่องที่จะประกวดไว้ด้วย เช่นรางวัลวรรณกรรมพระสิหนุราชปีที่ ๑ ค.ศ. ๑๙๕๕ กำหนดหัวข้อไว้ว่า “ความสามัคคีและการรวบรวมชาติ” หรือการประกวดวรรณกรรมเยาวชนจัดโดยองค์การสงเคราะห์เด็กนอร์เวกำหนดหัวข้อว่า “เยาวชนกับการศึกษา” เป็นต้น หากนักเขียนคนใดชนะการประกวดรางวัลวรรณกรรมจะหมายถึงโอกาสในการตีพิมพ์หนังสือให้คนอ่านทั่วไปรู้จักและจะทำให้เขาขายผลงานให้กับโรงพิมพ์หรือสำนักพิมพ์ได้ง่าย นักเขียนเขมรส่วนใหญ่ปรารถนาจะชนะการประกวดรางวัลเพราะนอกจากจะหมายถึงเงินรางวัลก้อนโตที่ได้จากการชนะการประกวดแล้ว ยังหมายถึงการประกันรายได้จากการที่โรงพิมพ์หรือสำนักพิมพ์รู้จักชื่อเสียงและมาติดต่อขอซื้อผลงานของนักเขียนเหล่านี้ไปตีพิมพ์อีกด้วย และปัด วัฒนารักษ์ก็ไม่มีข้อยกเว้น

การจัดประกวดวรรณกรรมการมีชื่อเสียงจากการประกวดวรรณกรรมที่รัฐจัดขึ้นส่งผลต่อชีวิตของปัดในระยะยาวสองทาง ประการแรก ชื่อเสียงเป็นสิ่งที่รับประกันเรื่องรายได้ของปัด วัฒนารักษ์และทำให้เธอมีพลังในการต่อรองกับสำนักพิมพ์หรือร้านหนังสือมากพอสมควร เพราะสำนักพิมพ์หรือร้านหนังสือจะจัดพิมพ์นวนิยายที่คาดการณ์ว่าจะขายไม่ขาดทุน ปัดกล่าวว่า ผลงานของเธอที่ขายให้กับร้านหนังสือของออร์ซึ่งเป็นร้านที่จัดพิมพ์หนังสือรายใหญ่ของเขมรได้ราคาสูงถึงเล่มละ ๒๐๐ ดอลลาร์ในขณะที่นักเขียนท่านอื่น ๆ อาจได้เล่มละประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ ดอลลาร์เท่านั้น²⁹¹ ประการต่อมา อาจกล่าวได้ว่า การสร้างสรรค์นวนิยายส่วนใหญ่ของปัด วัฒนารักษ์นับจากที่ได้รับรางวัลจะมีลักษณะที่เห็นเด่นชัดสองประการคือ ประการแรก เนื้อหาของนวนิยายจะผูกพันอยู่กับการสนองตอบนโยบายของรัฐบาลและข้อเรียกร้องทางสังคมอย่างเห็นได้ชัด ประการต่อมา การสร้างตัวละครสตรีในงานของเธอจะมีลักษณะที่เกาะเกี่ยวกับอุดมการณ์เพื่อรับใช้ชาติและรับใช้สังคมและจะกลายเป็นเอกลักษณ์ของปัด วัฒนารักษ์เรื่อยมาจนปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากในอีก ๕ ปีต่อมาคือ ปี ค.ศ. ๑๙๕๕ เมื่อมีการจัดประกวดรางวัลวรรณกรรมพระสิหนุราชครั้งที่ ๑ ในหัวข้อความสามัคคีและการรวมชาติ ผลงานของปัด วัฒนารักษ์เรื่อง *ลิมไม่ลง* ก็ได้รับรางวัลชนะเลิศคู่กับนวนิยายเรื่อง *คลื่นซัดทราย* ของเม่า ลำฉาง ความโดดเด่นในเรื่องอยู่ที่บุคลิกของวิริยา นางเอกของเรื่องที่มีความมุ่งมั่นในการอุทิศตัวทำงานเพื่อเด็กกำพร้าซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมและประเทศชาติหลังจากผ่านพ้นยุคเขมรแดงมา

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำงานของปัด วัฒนารักษ์มีลักษณะสะท้อนปัญหาสังคมคือการได้มีโอกาสร่วมงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง ตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๕๐ เป็นต้นมา เมื่อเขมรมีนโยบายเปิดประเทศมากยิ่งขึ้น นานาประเทศก็มีโอกาสเห็นความทรุดโทรมทุก ๆ ด้านของประเทศเขมรที่เป็นผลมาจากสงครามอันยาวนานกว่าสองทศวรรษ องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มหลั่งไหลเข้ามาทำงานในประเทศเขมรนับจากนั้น ปัด วัฒนารักษ์มีโอกาสใช้ทักษะทางการเขียน

²⁹¹ สัมภาษณ์ ปัด วัฒนารักษ์, ๑๘ มกราคม ๒๕๔๕.

ของเธอสอดคล้องกับองค์กรต่าง ๆ เช่น เขียนเรื่องขยะ เรื่องการฉ้อโกงป้องกันโรค และเรื่องเอดส์ ให้องค์กรยูนิเซฟ เขียนเรื่องอนามัยของแม่ครัวในร้านอาหารให้กรมสุขภาพในกรุงพนมเปญ เขียนเรื่องการทำขยะ เรื่องร้านตุ๋ม เรื่องการค้าประเวณีสตรีและเด็ก เรื่องการเดินทางผิดของเยาวชน เรื่องลูกคนยากจนกับการเรียนหนังสือ เรื่องบิดาขายบุตรสาว ไปเป็นโสเภณีให้กับองค์กรปาเส็ก (pasec : Protection Against Sexual Exploitation of Children) เขียนเรื่องใครจะช่วยลูก ๆ ของเรา เรื่องเอดส์ เรื่องการค้าประเวณีสตรีในสถานคาราโอเกะ ให้กับองค์กรซีดับเบิลยูดีเอ (CWDA : Cambodia Women's Development Agency) เป็นต้น การเขียนเรื่องให้กับองค์กรเหล่านี้ทำให้ปัด วัฒนารักษ์มีข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งปัญหาด้านสุขอนามัย ปัญหาการค้าเด็กและสตรี ปัญหาการค้าประเวณี ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาผู้ด้อยโอกาสในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการศึกษา ฯลฯ ข้อมูลเหล่านี้กลายเป็นวัตถุดิบในการสร้างสรรค์นวนิยายของเธอ เช่นเรื่อง *แม้นดอกไม้ได้น้ำ* ที่เธอได้รับรางวัลที่ ๓ จากการประกวดหัวข้อเยาวชนกับการศึกษาขององค์กรนัวร์เวสต์ ปัญหาที่เธอกล่าวถึงในเรื่องคือเยาวชนที่ถูกมอมเมาด้วยร้านตุ๋มและติดพันปัญหาเยาวชนมั่วสุมทางเพศและปัญหาโรคเอดส์ เป็นต้น การที่สตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักที่องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ต้องการช่วยเหลือและต้องการเสริมศักยภาพให้เข้มแข็งทำให้ประสบการณ์การทำงานส่วนนี้ของปัด วัฒนารักษ์สอดคล้องกับแนวการเขียนนวนิยายที่เธอประสบความสำเร็จมาก่อนหน้านี้ ตัวละครเอกสตรีที่เคยอุทิศตัวรับใช้นโยบายของรัฐจึงพัฒนามาเป็นสตรีที่มีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาสังคมและปรากฏในนวนิยายส่วนหนึ่งควบคู่ไปกับนวนิยายที่มีนางเอกแสนงอนไว้สำหรับเอาใจตลาดอีกส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนในหลาย ๆ ประเด็นยังทำให้เนื้อหาที่ปรากฏในนวนิยายของปัด วัฒนารักษ์สะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยได้อย่างดี และทำให้เธอได้รับคัดเลือกเป็นนักเขียนวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียนของราชอาณาจักรกัมพูชาในปี ค.ศ. ๒๐๐๖ ในที่สุด

การศึกษาครั้งนี้จะใช้ผลงานของปัด วัฒนารักษ์จำนวน ๖ เรื่องคือ *คืนแรมผ่านไปแล้ว* *คืนก็ผ่าน ลืมไม่ลง* *แม้นดอกไม้ได้น้ำ* *เมฆเกล็ดนาค* และ *คำมีอรุณรุ่ง* เพื่อแสดงให้เห็นข้อเรียกร้องของสังคมที่มีต่อแนวคิดทศตวรรษนิยมในงานของปัด วัฒนารักษ์ นวนิยายทั้ง ๖ เรื่อง จะแสดงให้เห็นการกำหนดบทบาทของปัด วัฒนารักษ์ทั้งในฐานะเจ้าหน้าที่รัฐ ในฐานะนักเขียน และในฐานะสตรีผู้หนึ่งในสังคมเขมรที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ภายใต้อุดมการณ์ของรัฐและข้อเรียกร้องทางสังคมในแต่ละยุคสมัย ภาวะที่สตรีเผชิญหน้า ถูกเรียกร้อง และการปะทะขัดแย้งเพื่อตอรองนั้น ประสบผลสำเร็จเพียงใด สตรีมีทางออกสำหรับข้อเรียกร้องให้ดำเนินชีวิตภายใต้กรอบการเป็นพลเมืองโดยรวมทั้งการเป็นภรรยาและมารดาที่ดีของสังคมโดยที่สามารถสร้างพื้นที่ให้กับตัวเองได้หรือไม่ เป็นสิ่งที่จะอภิปรายในลำดับถัดไป

๕.๒ กุสตรียุคที่มีอุดมการณ์ตามกระแสสังคม

ปัด วัฒนารักษ์คือหนึ่งในนักเขียนสตรีเขมรรุ่นใหม่ que เริ่มต้นอาชีพนักเขียนหลังสมัยเขมรแดงและยึดการเขียนเป็นหลักในการหารายได้เลี้ยงครอบครัวมาจนถึงปัจจุบัน นอกเหนือไปจากฝีมือการเขียนและใจรักในอาชีพการเขียนแล้ว การเป็นนักเขียนที่สามารถผลิตงานได้ตามความต้องการของกระแสสังคมคือข้อได้เปรียบที่ทำให้นวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ยังคงขายได้ในตลาดวรรณกรรมของเขมร การผลิตงานเพื่อตอบสนองความต้องการของกระแสสังคมของปัด วัฒนารักษ์เริ่มต้นประมาณปี ค.ศ. ๑๙๘๕ เมื่อเธอเริ่มคิดเขียนนวนิยายส่งประกวดเป็นครั้งแรกและผลงานของเธอก็ได้รับรางวัลชนะเลิศและรองชนะเลิศตามลำดับ ข้อเท็จจริงประการหนึ่งคือชัยชนะครั้งนั้นมาจากเนื้อหาในนวนิยายทั้งสองเล่มล้วนเป็นกระบอกเสียงชั้นดีให้กับรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา และลักษณะเช่นนี้จะปรากฏสืบต่อมาในนวนิยายเล่มอื่นๆของปัด กล่าวคือเนื้อหาในนวนิยายจะตอบสนองกระแสสังคมโดยมีสตรีเป็นผู้มีบทบาทเด่นในการดำเนินเรื่อง ดังนั้น การศึกษานวนิยายแต่ละเล่มของปัด วัฒนารักษ์ โดยเฉพาะนวนิยายที่ได้รับรางวัลจากการประกวดจะเห็นข้อเรียกร้องของสังคมที่มีต่อสตรีในฐานะพลเมืองในชาติอย่างชัดเจน และข้อเรียกร้องในแต่ละยุคจะแปรไปตามสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นในลำดับถัดไปจะศึกษาการนำเสนอภาพกุสตรียุคที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ตามกระแสสังคม ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงให้เห็นสามช่วงคือ ช่วงปลายทศวรรษที่ ๑๙๘๐

๕.๒.๑ กุสตรียุคแนวรัฐนิยม : ประชากรสตรีตัวอย่างเพื่อร่วมสร้างชาติ

แม้ปัด วัฒนารักษ์จะเริ่มชีวิตงานเขียนที่นวนิยายลายมือก่อนตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๔ คือหลังสมัยเขมรแดงประมาณหกปี แต่ผลงานที่สร้างชื่อเสียงและนำเธอไปสู่จุดสูงสุดในการเขียนนวนิยายจุดหนึ่งคือนวนิยายเรื่อง *คืนแรมพันไปแล้ว* และ *ขอบฟ้าใหม่แห่งความหวัง* ซึ่งชนะเลิศรางวัลที่ ๑ และที่ ๒ ที่รัฐเป็นผู้จัดการประกวดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๘๕ ความพิเศษที่ปัด วัฒนารักษ์สร้างในนวนิยายของเธอคือ การให้กำเนิดภาพกุสตรียุคแนวรัฐนิยมซึ่งตอบสนองแนวนโยบายของรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาและความต้องการของสังคมในขณะนั้นอย่างชัดเจน งานของปัด วัฒนารักษ์จึงจัดได้ว่าเป็นงานที่เป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลอย่างสมบูรณ์แบบ เช่นเดียวกับงานวรรณกรรมทุกเรื่องที่ได้รับการตีพิมพ์ในสมัยรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา การรับประกันคุณภาพจากรัฐทำให้ภาพกุสตรียุคแนวรัฐนิยมมีโอกาสมหาพรไปในวงกว้างและเป็นเครื่องมือชั้นดีให้กับรัฐในการกระตุ้นให้สตรีรับภารกิจในการฟื้นฟูชาติ

กุสตรียุคแนวรัฐนิยมคือสตรีที่ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะกุสตรียุคเขมรอย่างไม่บกพร่อง เป็นกำลังสำคัญของรัฐในการปกป้องบ้านเมืองจากศัตรู (คือกลุ่มเขมรแดง) และช่วยพัฒนาชาติให้

พื้นตัวจากความย่อหย่อนที่เกิดจากการทำลายของกลุ่มเขมรแดง กุลสตรีแนวรัฐนิยมเกิดจากการผสมผสานคุณสมบัติบางประการของกุลสตรีแนวชนนิยมกับแนวนโยบายของรัฐเข้าด้วยกัน คุณสมบัติด้านจิตวิญญาณเช่นความอดทน การอุทิศตนเพื่อคนที่รักและความกตัญญูทวดก็คือสิ่งที่คัดสรรมาจากภาพของกุลสตรีแนวชนนิยม ผสมรวมกับจิตใจที่มุ่งมั่นในการรับใช้ชาติอย่างสุดความสามารถ การให้ความสำคัญกับการทำเพื่อชาติมากกว่าการทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน และความโกรธแค้นชิงชังเขมรแดงซึ่งเป็นแนวนโยบายที่รัฐพยายามอัดฉีดผ่านสมาคมhariปฏิบัติกัมพูชาที่รัฐจัดตั้งขึ้นเพื่อกระตุ้นให้สตรีปฏิบัติภารกิจเพื่อชาติโดยเฉพาะ ภาพกุลสตรีแนวรัฐนิยมที่ปรากฏในนวนิยายของปิล วัฒนารักษ์จะสัมฤทธิ์ผลมากน้อยเพียงใดในการกระตุ้นให้สตรีเขมรในยุคนั้นปฏิบัติตามไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่สิ่งที่เห็นชัดคือนวนิยายของปิล วัฒนารักษ์เป็นวรรณกรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับสังคม ในแง่ของผู้สร้างงานที่รับอิทธิพลจากสังคมในการสร้างสรรค์งาน ซึ่งในกรณีของปิล วัฒนารักษ์คือการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องที่รัฐและสังคมมีต่อสตรีในฐานะที่เป็นผู้รอดชีวิตหลักจากความโหดร้ายและการทำลายล้างของเขมรแดงที่ต้องร่วมสร้างชาติขึ้นมาใหม่ในทุก ๆ ด้าน

๕.๒.๑.๑ การกิจในการสร้างครอบครัวขึ้นมาใหม่

การกิจที่มอลดีและน้ำพอลลี ตัวละครเอกสตรีในนวนิยายเรื่อง *คืนแรมผ่านไปแล้ว* กระทำคือการเป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูสถาบันครอบครัว การกิจที่ดูธรรมดาแต่กลับเป็นภารกิจหลักที่จำเป็นอย่างยิ่งยุคต่อรัฐบาลสมัยหลังเขมรแดง เพราะในยุคเขมรแดง ชาวเขมรเกือบทั้งประเทศต่างอยู่ในภาวะที่ถูกถอนรากออกจากภูมิลำเนาของตน และถูกพรากจากครอบครัวเดิมตามระบบการจัดการของเขมรแดงที่กระทำต่อชาวเขมรหลายวิธี อันดับแรก เขมรแดงกวาดต้อนชาวเมืองทั้งหมดออกจากเมืองและโยกย้ายคนออกจากบ้านของตนเองทั้งหมดเพื่อไปอยู่ร่วมกันในระบบคอมมูนที่เขมรแดงสถาปนาขึ้น การกระทำดังกล่าวคือการถอนรากถอนโคนคนออกจากถิ่นฐานที่เขาตั้งรกรากอยู่ทั้งในแง่ของที่อยู่อาศัยและในแง่ของชุมชนที่ใช้ชีวิต วิธีต่อมาคือเขมรแดงแยกคนออกตามวัยได้แก่วัยเด็ก วัยหนุ่มสาวและวัยชรา เพื่อใช้แรงงานให้เหมาะกับวัย เพราะฉะนั้นสมาชิกในครอบครัวจะถูกจับแยกจากกันด้วยเหตุผลดังกล่าว นอกจากนี้เขมรแดงยังปลุกฝังอุดมการณ์ให้เชิดชูพรรคอยู่เหนือสิ่งอื่นใด เพราะฉะนั้นอุดมการณ์เรื่องครอบครัวที่เคยได้รับการปลุกฝังอย่างแข็งแกร่งในยุคก่อนหน้าจะถูกเขมรแดงทำให้ล่มสลายไป รวมถึงระบบสหกรณ์ที่เขมรแดงสถาปนาขึ้นทำให้ล้มเลิกทรัพย์สินส่วนบุคคล เท่ากับว่าทุกคนที่รอดชีวิตจากยุคเขมรแดงต้องเริ่มต้นชีวิตใหม่ด้วยสองมือเปล่าทั้งเรื่องการตั้งถิ่นฐาน การสร้างครอบครัวและการประกอบอาชีพ

โครงสร้างครอบครัวน้ำพอลดีเป็นภาพสะท้อนที่ใกล้เคียงกับลักษณะและขนาดโครงสร้างของครอบครัวชาวเขมรหลังยุคเขมรแดงใหม่ ๆ หลายประการ กล่าวคือครอบครัวนี้มีสตรีมาเป็นหัวหน้าครอบครัว มีสมาชิกในครอบครัวเหลืออยู่เป็นจำนวนน้อย สมาชิกส่วนใหญ่ที่เหลือคือสตรีซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการช่วยงานบ้านและงานอื่น ๆ ที่สร้างรายได้ ปิล วัฒนารักษ์ เปิดฉากนวนิยายของเธอที่บ้านของน้ำพอลดี มารดาของบุรี ซึ่งอยู่ที่หมู่บ้านอ้อมพิลเลอ คุ่มอ้อมพิล เมืองกำปงเสียมอันเป็นบ้านเดิมที่น้ำพอลดีกลับมาเริ่มชีวิตใหม่หลังพ้นจากยุคเขมรแดง บ้านหลังนี้มีสมาชิกเพียงสามคนคือน้ำพอลดี บุรี และมาลดี นอกจากนี้ ครอบครัวน้ำพอลดียังเป็นครอบครัวในอุดมคติที่ปฏิบัติตามสูตรของรัฐบาลในยุคนั้น กล่าวคือสนับสนุนและส่งเสริมให้บุรีบุตรชายของตนไปเป็นทหารร่วมทำสงครามกับเขมรแดงในกองทัพปลดปล่อยตามชายแดนตามนโยบายของรัฐบาล แต่นั่นก็หมายความว่าครอบครัวนี้ไม่มีแรงงานบุรุษเลย

ครอบครัวที่ไร้แรงงานของบุรุษทำให้ภารกิจของน้ำพอลดีและมาลดีไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะ โครงสร้างครอบครัวที่มีเพียงสตรีที่อยู่ในวัยชราเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีแรงงานของสตรีสาวเพียงผู้เดียวเป็นกำลังสำคัญนั้น เท่ากับว่างานทุกอย่างที่สังคมเขมรแต่เดิมจัดสรรไว้ว่าเป็นงานของบุรุษ เช่น งานใช้แรงงานหนัก ๆ ในการทำเกษตรกรรมเช่นการถางหรือพรวนดิน หรือการจัดการกับ “ระหัด” ซึ่งใช้วิดน้ำเข้านา งานดังกล่าวสตรีต้องแบกรับไว้ทั้งหมด ในความเป็นจริง สตรีเขมรที่ต้องรับภาระหนักขนาดนั้นล้วนได้รับผลกระทบทั้งทางร่างกายและจิตใจ ดังที่อิวา มิสลิวิกเคยสัมภาษณ์สตรีเขมรและรายงานไว้ในหนังสือ *ลงทัณฑ์ผู้ยากไร้* ว่า การที่สตรีต้องทำงานเองทุกอย่าง และต้องทำหน้าที่ซึ่งเดิมเป็นของบุรุษนั้นทำให้เธอเป็น “สตรี” น้อยลง เพราะการทำงานหนักทำให้สุขภาพร่างกายของเธอทรุดโทรม สุขภาพจิตอยู่ในภาวะที่ตึงเครียดตลอดเวลาจนส่งผลกระทบต่อสตรีบางรายให้ไม่มีประจำเดือน ภาวะดังกล่าวลดโอกาสที่จะได้แต่งงานใหม่ในสังคมที่มีบุรุษอยู่น้อยอีกด้วย การขาดความหวังว่าจะได้แต่งงานในอนาคตรวมถึงความทุกข์ทรมานจากความซึมเศร้าทำให้สตรีจำนวนมากเข้าโรงพยาบาลเพื่อขอรับการปรึกษาด้านการแพทย์²⁹² แต่สิ่งที่ปิลกำลังแสดงให้เห็นผ่านครอบครัวน้ำพอลดีคือสิ่งที่สวนทางกับความรู้สึกที่แท้จริงของสตรีเขมร ดังนี้

(มาลดีไปหาบน้ำ น้ำสอยเพื่อนบ้านมาซื้อขนมจิ้นที่บ้านน้ำพอลดี และถามหามาลดีและบุรี

- บุรียังไม่กลับจากพนมเปญเลย นาง มันไปเดือนกว่าแล้ว มาลดีของ

²⁹² อิวา มิสลิวิก, *ลงทัณฑ์ผู้ยากไร้*, แปลโดย วิภาพรรณ ก่อเกียรติขจร (กรุงเทพมหานคร: อักษรศาสตร์, 2534), หน้า ๗๐.

ข้าล้าบักนังนางเอ๊ย ทำงานไม่วางมืออยู่กับข้า ไหนจะหนักหายน้ำไกล
 ด้วย ไหนจะหนักปลุกมัน ปลุกข้าวโพดที่ที่ดินหลังบ้านอีก
 - แม่ ทุกวันนี้ลูกคิดถึงแม่มากกว่า แม่แก่แล้วยังต้องออกไปหาขนมขาย
 กับลูกอีก ลูกยังเด็กอยู่ล้าบักที่ไหน เหนื่อยแก่ไหนกัน ถึงจะเหนื่อยก็
 เหนื่อยมีข้าวกิน เหนื่อยแบบมีเสรีภาพ เหนื่อยแล้วได้ผลประโยชน์กับตัว
 ผิดจากเหนื่อยสมัยไอ้กบฏพอลพต ลูกนึกขึ้นมาทีไรก็เจ็บใจนักหาคำมา
 บรรยายไม่ถูก ไม่รู้ว่านี่มันระบอบปกครองประเทศแบบไหนกัน
 ประชาชนออกทำงานใช้แรงงาน แต่ผลประโยชน์ไปอยู่กับไอ้เจ้านายจีน
 ส่วนเขมรอดข้าวเสียนี้²⁹³

ตัวอย่างที่คัดมาเผยลักษณะที่เป็นกระบอกเสียงให้กับรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัด
 สิ่งแรกที่สังเกตได้คือการใช้คำเรียกผู้ที่เป็นศัตรูกับรัฐบาลของตัวละครเอกสตรี มาลดีเรียกพอลพต
 ว่าไอ้กบฏพอลพต โดยปกติชาวบ้านทั่วไปจะเรียกสั้นๆว่าอาพตหรือไอ้พต เท่านั้น แต่คำว่ากบฏ
 เป็นภาษาของรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาที่สร้างภาพให้เขมรแดงเป็นปีศาจร้ายของกัมพูชา
 อีกคำที่ปรากฏชัดคือการเอ่ยถึงชาวจีนว่า ไอ้เจ้านายจีน เป็นที่ทราบกันดีว่าสาธารณรัฐประชาชน
 กัมพูชานั้นมีเวียดนามหนุนหลังอยู่ แต่ขณะนั้นเวียดนามเป็นพันธมิตรกับสหภาพโซเวียตแต่เป็น
 ประปักษ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีนซึ่งหนุนหลังเขมรแดงอยู่ น้ำเสียงของมาลดียามพูดถึงชาวจีนจึง
 เป็นน้ำเสียงที่ทั้งชิงชัง ขมขื่น และเคียดแค้น นอกจากการใช้คำเรียกศัตรูของรัฐบาลที่มีน้ำเสียงใน
 แง่ลบอย่างเห็นได้ชัดแล้ว เวลากล่าวถึงรัฐบาล โทณเสียงของตัวละครจะเป็นการชื่นชมในบุญคุณ
 ของรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัด เสียงของน้ำพอลลีและมาลดีที่ปรากฏในเรื่อง *คืนแรมพันไปแล้ว* เป็น
 เสียงที่เต็มไปด้วยความหวังและมีพลังในการดำเนินชีวิต แม้จะต้องทำงานหนักแต่สตรีทั้งคู่ก็ไม่เคย
 มีจิตใจที่ย่อท้อต่อความทุกข์ยาก ตรงกันข้าม ทั้งน้ำพอลลีและมาลดีต่างยินดีที่จะเหน็ดเหนื่อยเพราะ
 ได้เป็นผู้รับผลประโยชน์จากหยาดเหงื่อของตนเอง และผู้ที่ทำให้พวกนางมีภาวะที่น่ายินดีนี้คือ
 รัฐบาลเฮง สัมริน

การมีอิสรภาพจากการถูกกดขี่เป็นข้อดีที่รัฐบาลพยายามย้าผ่านสื่อต่าง ๆ
 มาโดยตลอด แต่ในความเป็นจริง สตรีเขมรทั้งเหนื่อยล้า ทุกข์ทรมานและซิมเสรีจากการสูญเสีย
 แต่ปีลก็เลือกที่จะชูภาพที่เป็นนโยบายของรัฐบาลและกดทับความเหนื่อยล้าซิมเสรีของสตรี
 ทั้งหลายเสีย ภาพของน้ำพอลลีและมาลดีกับชีวิตครอบครัวที่เริ่มต้นใหม่จึงเป็นภาพที่ ปีล วัฒนาริ
 รักษ์ทำหน้าที่เป็นทั้งกระบอกเสียงให้กับรัฐบาลในการกระตุ้นให้ประชาชนเร่งฟื้นฟูสถาบัน

²⁹³ ปีล วัฒนาริรักษ์, *รุโนจตุต์เหี้ย* (กวนเพญ: โรงพิมพ์กาเสตกวนเพญ, ค.ศ. ๑๙๘๕) ตัฟร์ ๓.

(ปีล วัฒนาริรักษ์, *เรื่องคืนแรมพันไปแล้ว* (พนมเปญ: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์พนมเปญ, ๒๕๓๒.) หน้า ๓.

ครอบครัวให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับก่อนสมัยเขมรแดง โดยเร็วที่สุด และเป็นพื้นที่ในการสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐบาลที่มาเป็นผู้ปลดปล่อยประชาชนจากความทุกข์ยากที่ได้รับจากพวกเขมรแดง ซึ่งประเด็นหลังสุดนี้จะได้กล่าวถึงในหัวข้อจิตวิญญาณของประชาชนเขมรหลังยุคเขมรแดงในโอกาสต่อไป

สารที่มองเห็นอีกประการหนึ่งจากครอบครัวน้ำพอลก็คือ หลังสมัยเขมรแดงครอบครัวไม่จำเป็นต้องเกิดจากสมาชิกที่เกี่ยวข้องกันทางสายเลือดเท่านั้น สายใยของความเป็นครอบครัวอาจเกิดจากการเป็นผู้ผ่านชะตากรรมอันเลวร้ายร่วมกันมาก็ได้ ดังเช่นที่มาลติไม่ได้มีความเกี่ยวข้องทางสายเลือดใด ๆ กับน้ำพอลติและบุรีแต่ในที่สุดทั้งหมดก็ได้มาใช้ชีวิตร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครทั้งหมดเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่บุรีรู้จักกับครอบครัวมาลติตั้งแต่ก่อนสมัยเขมรแดง โดยบิดาของมาลติเป็นผู้มีพระคุณที่รักและเมตตาบุรีซึ่งตรงกันข้ามกับมาลติอย่างสิ้นเชิง พฤติกรรมที่มาลติกระทำต่อบุรีทั้งก่อนยุคเขมรแดงและในยุคเขมรแดงล้วนเป็นเรื่องน่ารังเกียจ สมัยก่อนเขมรแดง มาลติทั้งกลั่นแกล้ง คุกคาม ให้ความเดือดร้อนให้บุรีอย่างไม่สิ้นสุด ในยุคเขมรแดง ความดีอีร์นและการทำงานไม่เป็นที่สร้างปัญหาให้บุรีและน้ำพอลติครั้งแล้วครั้งเล่า แต่เมื่อระบอบเขมรแดงสิ้นสุด น้ำพอลติและบุรีกลับชวนให้มาลติมาอยู่ร่วมเป็นครอบครัวเดียวกันเพราะเห็นใจที่มาลติอยู่ในภาวะของลูกกำพร้าที่พลัดพรากจากญาติมิตรและไร้ที่อยู่อาศัย และตัวมาลติเองก็กลับเนื้อกลับตัว เปลี่ยนความรู้สึกที่เคยจงเกลียดจงชังบุรีมาเป็นความละอายใจและสำนึกในบุญคุณที่บุรีและน้ำพอลติคอยช่วยเหลือเธอตลอดมา

ฉะนั้น จากสายสัมพันธ์ในครอบครัวน้ำพอลติดังที่กล่าวมา ปิลได้ทำหน้าที่ระบอกละแฉให้กับรัฐอีกประเด็นหนึ่งคือ การเยียวยาคนที่อยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด ให้สามารถมาอยู่ร่วมกัน โดยการชี้ให้เห็นคุณสมบัติด้านจิตใจที่รัฐต้องการให้ประชาชนยึดถือร่วมกัน ได้แก่ ความกตัญญู ดังเช่นที่บุรีกตัญญูต่อบิดาของมาลติ และมาลติกตัญญูต่อน้ำพอลติ การให้อภัยและมีจิตใจที่เมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ที่อ่อนแอกว่าดังเช่นน้ำพอลติกับบุรี การรู้จักสำนึกในความผิดของตนเองและมีความมุ่งมั่นที่จะแก้ไขให้ถูกต้องดังเช่นมาลติ และเหนือสิ่งอื่นใดคือจิตวิญญาณและสำนึกในความเป็นคนเขมรที่ผ่านชะตากรรมอันเลวร้ายร่วมกันมาตั้งแต่ยุคเขมรแดง ผ่านความเจ็บปวด ความทุกข์ทรมานและการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักร่วมกันของตัวละครทั้งหมด คุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเริ่มทุกสิ่งทุกอย่างใหม่ในยุคนั้น เพียงแค่การอยู่ในฐานะผู้รอดชีวิตจากการกดขี่ทรมานของเขมรแดงมาด้วยกันก็พอเพียงแล้วที่จะทำให้คนต่างบิดามารดา ร่วมกันสร้างครอบครัวใหม่ และช่วยกันเป็นกำลังสำคัญในการสร้างสถาบันครอบครัวอันเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญของประเทศให้ฟื้นขึ้นมาใหม่ได้

นอกจากการฟื้นฟูรูปแบบของครอบครัวแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวก็ได้รับการฟื้นฟูด้วย เป็นความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับระบบอาวุโส โดยมีสตรี

เป็นศูนย์กลางของการฟื้นฟูความสัมพันธ์ดังกล่าวซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดในหัวข้อของกุลสตรี
แนวขนบนิยมต่อไปข้างหน้า

๕.๒.๑.๒ การกึ่งในการฟื้นฟูเศรษฐกิจ

ภารกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งของตัวละครสตรีในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๘๐
ของปัด วัณณารักษ์คือการฟื้นฟูเศรษฐกิจครัวเรือนในระดับรากหญ้าเพื่อให้ประเทศกัมพูชาพึ่งพิง
ตนเองได้เร็วที่สุด ภาพของน้ำพอลลีและโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพของมาลดีในเรื่อง*คืนแรมผ่านไป
แล้ว* เป็นภาพเดียวกับประชากรสตรีตัวอย่างที่ปรากฏในจุดสารของนารีปฏิวัติรัฐธานีพนมเปญและ
จุดสารนารีปฏิวัติกัมพูชาอย่างไม่คิดเพี้ยน* อาจกล่าวได้ว่า มาลดีกับน้ำพอลลีก็คือภาพสตรีตาม
ใบสั่งที่ปัด วัณณารักษ์จัดให้ตามที่รัฐต้องการ พ้นจากยุคเขมรแดงมาได้เพียง ๔ เดือน ครอบครัว
ของน้ำพอลลีก็แสดงให้เห็นว่าสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ด้วยการขายขนมจีน ยิ่งไปกว่า
นั้น ในขณะที่ยังอยู่ที่หมู่บ้านอ้อมพิลของน้ำพอลลีซึ่งสามารถทำการเกษตรได้ มาลดียังใช้เวลาว่าง
จากการช่วยน้ำพอลลีทำขนมจีนและการทำงานบ้านไปทำการเกษตรเช่นปลูกมันสำปะหลังและ
ข้าวโพดเพื่อเพิ่มรายได้อีกด้วย เมื่อย้ายมาอยู่ที่พนมเปญ ครอบครัวน้ำพอลลียังยึดอาชีพขาย
ขนมจีนอยู่ แต่เมื่อไม่สามารถทำการเกษตรได้ มาลดีก็เปลี่ยนมาเป็นการเลี้ยงหมูเพื่อ “*เพิ่มรายได้
เสริมให้กับครอบครัว*”²⁹⁴

ภารกิจที่น้ำพอลลีและมาลดีกระทำถือเป็นการช่วยตอบโจทย์หลักของ
รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาที่ต้องแก้ปัญหาเรื่องการพึ่งพาตนเองด้านอาหารให้ได้ เพราะ
นับจากปี ค.ศ. ๑๙๗๕ เป็นต้นมา กัมพูชาประสบปัญหาหลายประการที่ทำให้การเพิ่มผลผลิตเป็นไปได้
อย่างยากลำบาก ขณะนั้นประเทศกัมพูชายังอยู่ในภาวะสงคราม คือเกิดสงครามกลางเมืองระหว่าง
เขมร ๔ ฝ่ายมาโดยตลอด ภาวะสงครามทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนกำลังคนที่ใช้ในการผลิตเพราะ
บุรุษส่วนใหญ่ถูกเกณฑ์แรงงานไปรบ ปัญหาความไม่ปลอดภัยในบางพื้นที่ที่ยังมีการชุมนุมโจมตีของ
กองโจร ปัญหาผืนดินที่เต็มไปด้วยกับระเบิด การขาดแคลนปุ๋ย การขาดแคลนน้ำเพราะที่เก็บกักน้ำ
ถูกเขมรแดงทำลายหมด การค้าขายก็ประสบปัญหาเพราะเขมรแดงยกเลิกระบบเงินตรา สิ่งที่ชาว
เขมรใช้เป็นอัตราแลกเปลี่ยนในช่วงแรก ๆ คือข้าวสารและทอง ดังที่ปรากฏในเรื่องว่าน้ำพอลลีต้อง
เตรียมกระป๋องและถุงไปใส่ข้าวสารที่ชาวบ้านจะนำมาใช้ซื้อขนมเงินของนาง ยิ่งไปกว่านั้น
กัมพูชาในทศวรรษที่ ๑๙๘๐ ยังเป็นกัมพูชาที่ถูกนานาชาติโดดเดี่ยว ไม่ให้ความช่วยเหลือใดๆ
ทั้งสิ้น จะมีก็แต่ประเทศสหภาพโซเวียตและประเทศทางฝั่งยุโรปตะวันออกที่คอยให้ความ

*อ่านรายละเอียดภาพประชากรสตรีตัวอย่างในจุดสารของนารีปฏิวัติรัฐธานีพนมเปญและนารีปฏิวัติ
กัมพูชาได้ในบทที่ ๓ หัวข้อการรื้อฟื้นแนวคิดกุลสตรี หน้า ๓๐-๓๑.

²⁹⁴ ปัด วัณณารักษ์, *รุโนจตุตเหี้ย*, หน้า ๑๖๘.

ช่วยเหลือ การกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้าที่น้ำพอลติและมาลติกระทำจึงเป็นภารกิจที่รัฐกระตุ้นให้ประชาชนทุกคนร่วมมือร่วมใจกัน เพราะการพยายามประกอบอาชีพและเพิ่มพูนรายได้ให้ครอบครัวไม่ได้หมายความว่าถึงเฉพาะการทำให้ครอบครัวอยู่รอด แต่ยังหมายถึงเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนไปได้ทั้งในระดับชุมชนและระดับประเทศอีกด้วย ในแง่นี้ทั้งมาลติและน้ำพอลติคือตัวแทนของสตรีเรือนหมื่นเรือนแสนทั่วประเทศที่รัฐให้การยอมรับว่ามีบทบาทสำคัญในการร่วมสร้างชาติไม่แพ้บุรุษ โดยเฉพาะการเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตทั้งด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่เป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนประเทศให้ไปสู่จุดที่พึงประสงค์ได้

สิ่งที่เห็นอีกประการหนึ่งผ่านการกระทำภารกิจของมาลติคือ การย้ำความสำคัญของรัฐบาลเฮง สัมรินในฐานะผู้มีพระคุณที่มาปลดปล่อยประชาชนจากระบอบการปกครองที่โหดร้ายป่าเถื่อนของเขมรแดง ดังนั้น สิ่งที่ประชาชนพึงตอบแทนคือการทำตนเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐอย่างสุดความสามารถด้วยการทำมาหากินอย่างสุจริต ไม่ทำสิ่งใดที่เป็นการบ่อนทำลายชาติ เพื่อให้เห็นประเด็นดังกล่าวชัดเจน ปัดจะใช้สองวิธีคือชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างพลเมืองตัวอย่างกับพลเมืองที่ทำลายชาติ และชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงด้านความคิดของตัวละครที่เกิดจากการสำนึกในบุญคุณของรัฐบาล

พลเมืองตัวอย่างคือบุคคลแบบมาลติที่ทำงานอุทิศตนเพื่อสังคมและเพื่อชาติมากกว่าเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ภารกิจสร้างชาติให้พัฒนาได้อย่างยั่งยืนเป็นงานหนักเพราะหมายถึงการฟื้นฟูระบบโครงสร้างพื้นฐานทุกอย่างของประเทศที่ถูกเขมรแดงทำลายไป แต่ในเรื่อง *คืนแรมพันไปแล้ว* จะเห็นเพียงแค่สองระบบใหญ่ ๆ คือ ระบบครอบครัวและระบบเศรษฐกิจทั้งด้านการผลิตและการค้าซึ่งก็เน้นที่เศรษฐกิจในครัวเรือนอันเป็นรากฐานที่สำคัญของประเทศในขณะนั้น ในสายตาของรัฐ มาลติเป็นแบบอย่างในการทำงานที่ถูกต้อง เธออดทนกับงานหนักเวลาในแต่ละวันของเธอไม่เคยเสียไปโดยเปล่าประโยชน์เพราะเธอทำงานบ้าน งานเตรียมขนมเงินสำหรับขาย ดูแลเรื่องการเรียนของตนเอง และเลี้ยงหมูซึ่งเป็นงานที่คนทั่วไปอาจเห็นว่าน่ารังเกียจ เพราะต้องคลุกคลีอยู่กับเล้าหมูที่ทั้งไม่สะอาดและมีกลิ่นเหม็น แต่พลเมืองคืออย่างมาลติมีจิตใจที่เบิกบานและภาคภูมิใจกับการประกอบภารกิจทุกอย่างของเธอ เพราะเธอเห็นว่านี่คือภารกิจที่ทุกคนควรกระทำเพื่อตอบแทนคุณของรัฐบาล ทศนคติดังกล่าวของมาลติแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนเมื่อคราวที่เพื่อน ๆ ที่โรงเรียนชวนมาลติไปเที่ยวพักผ่อนหลังจากเลิกเรียนแล้ว แต่มาลติยืนกรานไม่ไป เพราะมีภารกิจที่สำคัญกว่า ดังตัวอย่าง

ฉันรับรู้ว่าการผลิตเพลินคือหมายถึงการผ่อนคลายจากการเรียนที่แสนหนักหน่วงจริงๆ แต่นอกจากนี้ มีภารกิจอะไรอีกบ้างล่ะสำหรับพวกเรา เธอรู้ไหมว่ามีภารกิจอีกมากสำหรับวัยที่เป็นเสาหลักของชาติต้องทำ ...ช่วยแบ่งเบางานบ้าน เข้าร่วมกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ให้สังคม ทำ

ความเข้าใจสภาพสังคมเพื่อเก็บเกี่ยวประสบการณ์ไว้ใช้ในอนาคต ร่วมเสียดสละสิ่งที่เราจะกระทำได้ให้แก่สังคม ยังมีภารกิจอีกมากที่ฉันไม่สามารถยกมาแสดงให้เธอเห็นได้หมด ... เธอเห็นมั๊ย ไม่ได้มีแต่การหาความเพลิดเพลินเพียงแบบเดียวเท่านั้นหรอก²⁹⁵

ส่วนพลเมืองที่ทำลายชาติคือพลเมืองอย่างผาแดงและมารดาของเขาในเรื่อง *คืนแรมพันไปแล้ว* และสาขานในเรื่อง *คืนก็ผ่าน* มารดาของผาแดงเป็นพี่สาวบิดาของมาลดี ผาแดงจึงเป็นลูกพี่ลูกน้องกับมาลดี ส่วนสาขานเป็นสามีของรัสมิ่ ทั้งสามคนประกอบอาชีพที่รัฐบาลหมายหัวว่าเป็นการบ่อนทำลายชาติ ผาแดงลักลอบขโมยโบราณวัตถุไปขายให้ชาวต่างชาติ ส่วนสาขานลักลอบขายของหนีภาษี ขบวนการผิดกฎหมายเหล่านี้โดยเฉพาะในกรณีของผาแดงโยงใยไปถึงการติดสินบนข้าราชการและการคอร์รัปชันซึ่งนอกจากจะเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายแล้ว การลักลอบนำโบราณวัตถุไปขายยังถือเป็นภัยคุกคามอัตลักษณ์แห่งชนชาติของชาวเขมรซึ่งยึดโยงตัวเองไว้ที่ความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย ข้อหาที่คนเหล่านี้ได้รับคือ หนอนที่ซ่อนไซสมบัติวัฒนธรรมของชาติ ผูกจิ้งจอกที่กัดทิ้งสังคม ทากที่คอยดูดสังคม เขี้ยวชนพาลทรยศชาติ ทรยศประชาชน แต่สิ่งที่เป็นข้อหารุนแรงที่สุดคือการกระทำดังกล่าวถือเป็นการออกตัญญูต่อชาติซึ่งเสมือนผู้ให้ชีวิตใหม่แก่ชาวเขมร ดังเช่นที่บุริกกล่าวตำหนิมาลดีเพราะความเข้าใจผิดว่าเธอกำลังหลงผิดขายสมบัติชาติกิน

น้องกำลังหลงในข้าวของ เงินทอง การมั่วสุมกับกลุ่มคนเลวทำให้
ให้น้องหลงทางในกำเนิด ลืมว่าใครเป็นคนที่ทำให้กำเนิดครั้งที่สองในชีวิต
น้อง น้องผิดสัญญา น้องลืมคิดถึงมาตุภูมิที่ได้ปลดปล่อยน้องจากเขี้ยว
มัจจุราช หลุมมรณะนั้นเสียแล้ว น้องจะสนองคุณแผ่นดินแม่ด้วยการ
บำเพ็ญภารกิจของตัวเองไปถึงไหน²⁹⁶

จากคำตำหนิของบุรี ความน่ารังเกียจที่สุดของของการขายสมบัติชาติกินไม่ใช่เพราะเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย ทำให้รัฐขาดรายได้ หรือเป็นการทำลายมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งชาวเขมรถือเป็นอัตลักษณ์หนึ่งที่พวกเขาภาคภูมิใจ แต่เป็นเพราะการกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำที่ออกตัญญูต่อรัฐบาล ในทางตรงข้าม สิ่งที่มาลดีทำคือเป็นฟันเฟืองสำคัญที่ช่วยวางรากฐานระบบเศรษฐกิจใหม่โดยเน้นที่การผลิตภาคการเกษตร การผลิตในครัวเรือน การค้าและ

²⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

²⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

บริการในระดับรากหญ้า ความน่าเชื่อถือในการกระทำของมาลคินนอกจากจะเป็นเพราะทำให้รากฐานทางการผลิตของชาติพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ และมีความเข้มแข็งแล้ว สิ่งนี้ยังสะท้อนให้เห็นคุณลักษณะของพลเมืองดีที่น่ายกย่องคือมีความกตัญญูรู้คุณชาติซึ่งเปรียบเสมือนผู้มีพระคุณที่ให้อชีวิตใหม่แก่ชาวเขมรทุกคน การสร้างตัวละครมาลคินของปัล วัฒนารักษ์ บรรลุวัตถุประสงค์ของการเป็นกระบอกเสียงให้รัฐบาลอย่างสมบูรณ์ เพราะความกตัญญูซึ่งเป็นคุณธรรมที่ปัล ใส่เข้าไปในตัวตัวละครมาลคินคือผลของการกระทำที่แสดงให้เห็นว่าประชากรที่สำนึกในบุญคุณของรัฐบาล ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลใช้สื่อต่างๆ ในการปลุกฝังให้ประชาชนรู้สึก เพื่อนำไปสู่การอธิบายความชอบธรรมของรัฐบาล(และเวียดนามที่หนุนหลังรัฐบาลนี้)ในการเข้ามาปกครองประเทศนั่นเอง

จากภารกิจด้านการสร้างครอบครัวและการฟื้นฟูเศรษฐกิจที่กล่าวมาจะเห็นว่า ในขณะที่ปัลสร้างตัวละครเอกสตรีตามใบสั่งของรัฐ ปัลก็ดึงเอาคุณสมบัติทางจิตวิญญาณที่เป็นจุดแข็งของกุลสตรีแนวขนบนิยมมาใช้ไม่ว่าจะเป็นความกตัญญู ความอดทน ความแข็งแกร่ง หรือการไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากเพื่อคนที่ตนรัก นอกจากนี้ หากพิจารณาถึงขอบเขตของอำนาจที่สังคมเขมรอนุญาตให้สตรีจัดการกับพื้นที่ภายในครัวเรือนและพื้นที่ทางเศรษฐกิจได้มาตั้งแต่อดีตนั้น ในช่วงสร้างชาติขึ้นใหม่ รัฐก็อนุญาตให้สตรีอย่างน้ำพอลลีและมาลคินมีอำนาจในขอบเขตดังกล่าวอย่างชัดเจน ศักยภาพของน้ำพอลลีและมาลคินที่สามารถตั้งหลักได้อย่างรวดเร็วไม่ว่าจะเป็นการตั้งครอบครัวหรือการหาอาชีพเพื่อสร้างรายได้แม้เพียงพื้นที่สมัยของเขมรแดงมาเพียงไม่กี่เดือน เป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นว่าสตรีเขมรยังคงเป็นสตรีที่มีความเชี่ยวชาญในพื้นที่ภายในครัวเรือนและในพื้นที่ทางเศรษฐกิจ มีทักษะในการเอาตัวรอดและมีความอดทนต่อความยากลำบากอันเป็นคุณสมบัติของกุลสตรีแนวขนบนิยมที่ติดตัวสตรีเขมรมาตั้งแต่อดีตกาล อย่างไรก็ตาม สิ่งที่รัฐบาลเขมรต้องเร่งสร้างไม่ได้มีเพียงพื้นที่ในครัวเรือนและพื้นที่ทางเศรษฐกิจระดับรากหญ้าเท่านั้น ในพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ ก็ต้องการแรงงานไปร่วมสร้างและฟื้นฟูด้วยเช่นกัน ในฐานะของผู้รอดชีวิตเป็นส่วนใหญ่ สตรีก็ต้องเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของภารกิจนั้นอย่างขาดไม่ได้

๕.๒.๑.๓ ภารกิจในพื้นที่สาธารณะ : แนวหลังในอุดมคติ

ภารกิจที่ปัล วัฒนารักษ์มอบหมายให้ตัวละครเอกสตรีกระทำอีกประการหนึ่งในนวนิยายช่วงปลายทศวรรษที่ ๑๙๘๐ ทั้งสองเรื่องคือเรื่อง *คืนแรมผ่านไปแล้ว* และเรื่อง *คืนก็ผ่าน* คือการให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมทำงานในภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ในองค์กรของรัฐ หรือแม้แต่งานบางงานซึ่งบุรุษเป็นเจ้าของพื้นที่มาก่อนเช่นการเป็นสายลับให้กับรัฐบาล เท่ากับว่าปัล วัฒนารักษ์เปิดพื้นที่ให้สตรีก้าวเข้าไปมีบทบาทเป็นพื้นที่องคกรส่วนอื่น ๆ ที่นำพาประเทศให้ก้าวพ้นจากความหายนะได้ นอกเหนือไปจากพื้นที่ในครัวเรือนและพื้นที่ทางเศรษฐกิจระดับรากหญ้าที่สตรีมีบทบาทสำคัญอยู่แล้ว ปัลแสดงภาพกุลสตรีกับภารกิจในพื้นที่

สาธารณชนผ่านตัวละครสตรี รัสมิและวรัลภักณ์ในเรื่อง *คืนก็ผ่าน* และมาลดีในเรื่อง *คืนแรมผ่านไป* แล้ว โดยต้องการแสดงให้เห็นว่า สตรีเหล่านี้มีความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ มีความเข้มแข็ง เหนียวแน่นไม่แพ้บุรุษ มีจิตสำนึกที่มุ่งมั่นต่อหน้าที่การงานของตนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในการ นำพาประเทศให้ก้าวไปข้างหน้าได้ การกระทำภารกิจในพื้นที่สาธารณะของสตรีเหล่านี้จึงเป็นแนว หลังในอุดมคติที่มีความสำคัญต่อประเทศไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าแนวหน้าที่ออกไปสู้รบป้องกัน ประเทศเลย อย่างไรก็ตาม การอนุญาตให้สตรีเข้าไปมีบทบาทนอกเหนือไปจากพื้นที่เดิมอาจไม่ได้ หมายความว่าให้อำนาจสตรีในการบริหารจัดการกับพื้นที่ใหม่ ๆ อย่างอิสระเสมอไป เพราะ หลายครั้งจะเห็นว่าบทบาทในพื้นที่เดิมคือในครัวเรือนและในเศรษฐกิจก็ขัดแย้งกับบทบาทในพื้นที่ สาธารณะ และสิ่งที่ปรากฏคือรัฐจะใช้ประโยชน์จากแรงงานของสตรีมากกว่าการให้อำนาจสตรีใน พื้นที่ใหม่ ๆ อย่างแท้จริง

ก. รัสมิ : เจ้าหน้าที่สตรีผู้ซื่อสัตย์ต่อรัฐ

รัสมิในเรื่อง *คืนก็ผ่าน* คือตัวแทนของสตรีในการทำหน้าที่เป็น เจ้าหน้าที่รัฐ ปัดสร้างตัวละครรัสมิให้แตกต่างจากสตรีเขมรทั่วไปตั้งแต่เรื่องภูมิหลังทางการศึกษา ก่อนสมัยเขมรแดงและอาชีพที่เธอทำหลังเขมรแดงมาแล้ว รัสมิเรียนเตรียมสอบเข้ามหาวิทยาลัย แพทย์และเติบโตมาในบรรยากาศที่ครอบครัวเป็นปัญญาชน บิดาเป็นนักหนังสือพิมพ์ พี่ชายเรียน คณะอักษรศาสตร์ชั้นปีที่ ๒ ส่วนน้องชายเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่สุดท้ายที่วิทยาลัยพนมโคนเพญ ใน ยุคสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา เธอเข้าทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ในกระทรวงเกษตร ซึ่งมีอำนาจในการ ควบคุมโกดังเก็บอุปกรณ์ที่เป็นเครื่องมือทางการเกษตร หากเทียบกับตัวละครสตรีในนวนิยายรุ่น ก่อนๆที่เป็นชาวบ้านหรือกับสตรีจริงๆในสังคมเขมรซึ่งมีทั้งชาวบ้าน ชาวไร่ชาวนา หากเป็นผู้มี การศึกษาก็มักทำงานตามสำนักงานเอกชนหรือเป็นครูสอนหนังสือ จะเห็นว่าอาชีพที่รัสมิทำ รวมทั้งขอบข่ายงานที่เธอรับผิดชอบไม่ใช่สิ่งที่พบได้ทั่วไป แต่จะพบในสมัยรัฐบาลสาธารณรัฐ ประชาชนกัมพูชา ทั้งนี้เพราะรัฐบาลนี้มีนโยบายสนับสนุนให้สตรีมีส่วนร่วมในการทำงานทุกภาค ส่วนในสังคม รัสมิเป็นแบบอย่างของประชากรสตรีที่อุทิศตัวให้กับงานที่รับผิดชอบทั้งในแง่ของ ความขยันขันแข็ง และความมุ่งมั่นเอาใจใส่ในงานที่ทำ เธอถึงรัสมิจะมีครอบครัวแล้วและมี บุตรสาวที่ยังเล็กหนึ่งคน เธอก็ยังสามารถปฏิบัติงานได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่องจนได้รับคำชมเชย จากหัวหน้างานและเพื่อนร่วมงาน *เขายกย่องการทำงานของรัสมิที่เป็นตัวอย่างในองค์กร ไม่มีใคร ปฏิเสธฝีมือการทำงานที่ดีของรัสมิได้เลย*²⁹⁷ แต่สิ่งที่ปัดตั้งใจเน้นให้เป็นแบบอย่างแก่สตรีรวมถึง

²⁹⁷ ปัด วันฉาริรัถย์, *ยุบก็ร่วง* (กฤษณ์: ครูแพทย์มี สามิณี นิง อนุภสิริภิม บุรี, ค.ศ. ๒๐๐๐), ตั้พริ ๑๕๐.

(ปัด วันฉาริรัถย์, *คืนก็ผ่าน*. (พนมเปญ: นายแพทย์มี สามิณี และคุณนายภิม บุรี, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๐.

คนเขมรทั่วไปคือเรื่องความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ปิลต้องการแสดงให้เห็นว่าสตรีก็มีความสามารถและมีอุดมการณ์ที่มุ่งมั่นในการทำงานให้กับรัฐได้ไม่แพ้บุรุษ และอาจปฏิบัติหน้าที่ได้เหนือกว่าด้วย เพราะสตรีถูกอบรมให้ยึดมั่นในคุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์อยู่แล้ว เพียงแต่ความซื่อสัตย์ที่สตรีเคยได้รับการปลูกฝังว่าต้องยึดมั่นต่อสามีจะต้องเปลี่ยนเป็นการยึดมั่นต่อผลประโยชน์ของชาติแทน

หน้าที่ที่มีต่อชาติสำคัญยิ่งกว่าหน้าที่ในครัวเรือน สิ่งนี้คือข้อเสนอของปิล วัฒนารักษ์ที่แสดงผ่านชีวิตของรัสมิ ปิลแสดงให้เห็นมาโดยตลอดว่ารัสมิในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นคือบุคคลตัวอย่างที่ปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็งและซื่อสัตย์ เธอเกลียดการคอร์รัปชันและแสดงจุดยืนของการเป็นเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องปกป้องผลประโยชน์ให้กับบ้านเมืองอย่างแน่วแน่ทุกครั้ง

“อารุ้ใหม่? ว่าเครื่องมือเตอร์เป็นสมบัติของรัฐบาลแล้วหน้าที่มันเป็นอะไร? มันจะบอกให้นะ มันก็เหมือนกับอานั่นแหละ คือไม่มีสิทธิโกงสมบัติรัฐบาลเอาไปเป็นสมบัติส่วนบุคคลได้เลย

“โธ่! หลาน...อารุ้ว่าหลานกำลังลำบาก เพราะสามีออกจากบ้านแล้วเอาเงินทองไปหมด อารุ้จากหลานคนหนึ่งที่อยู่ข้างบ้านหลานนะ อามาที่นี่ด้วยความจริงใจไม่ได้คิดร้ายหรอก หลานโปรดช่วยด้วยเถอะ ไม่ผิดหรอก เราจะได้ผลได้ลาภด้วยกันไง ”

“ฉันขอให้อากลับไปบ้านนอนพิจารณาการกระทำของอาให้ชัดเจน ประเทศเรากำลังยากจนอยู่ท่ามกลางสงคราม ท่ามกลางสันติภาพ ชีวิตของประชาชนทั้งประเทศจะมีความสงบ อาไม่ควรอยากเป็นคนรวยโดยโกงกินสมบัติรัฐหรอก อาระลึกถึงเวลาที่อยู่ในสมัยพอล พตลี อาได้กินอยู่แบบไหน? การปฏิบัติช่วยให้ความเป็นอยู่ของอารอดมาได้อย่างไร ผิดจากสมัย ๓ ปี ๘ เดือน ๒๐ วันอย่างไรด้วย?”²⁹⁸

สิ่งที่ย้ำอยู่เสมอเมื่อมีโอกาสคือบุญคุณของรัฐบาลเฮง สัมรินที่ได้ปลดปล่อยชาวเขมรจากเขมรแดง คำพูดของรัสมิที่ว่า อาระลึกถึงเวลาที่อยู่ในสมัยพอล พตลี อาได้กินอยู่แบบไหน? การปฏิบัติช่วยให้ความเป็นอยู่ของอารอดมาได้อย่างไร เป็นคำพูดที่พบได้เกือบ

²⁹⁸ ปิล วัฒนารักษ์, ยูบ์กัร็อง, หน้า ๑๕๐.

ตลอดทั้งเรื่องเพราะเป็นสิ่งทีรัฐต้องการให้เน้นย้ำว่าเมื่อรัฐมีบุญคุณต่อประชาชนทั่วไป แล้วประชาชนจะมีวิธีในการตอบแทนบุญคุณรัฐอย่างไรบ้าง สิ่งที่ปลตแสดงคือทั้งคำพูดและจุดยืนของรัสมิเป็นกระบอกเสียงให้รัฐเหมือนที่มาดีใน คีนแรมพันไปแล้ว เคยพูด ชีวิตของรัสมิคือตัวอย่างของการตอบแทนบุญคุณรัฐเพราะเธอปฏิบัติในสิ่งทีรัฐต้องการให้เจ้าหน้าที่ของรัฐทุกคนปฏิบัติ คือให้ยึดมั่นกับอุดมการณ์ของรัฐมากกว่าเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวคน ต้องไม่ยอมให้ใครหรือสิ่งใดมาสันคลอนอุดมการณ์นั้นได้ ดังเช่นรัสมิ แม้ครอบครัวของเธอจะมีสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก แต่เธอก็ไม่เคยหวั่นไหวจนยอมทำสิ่งเลวร้ายต่อชาติ สถานการณ์ในเรื่องหลายต่อหลายครั้งแสดงให้เห็นว่าระหว่างหน้าที่ในครัวเรือนและหน้าที่ที่มีต่อชาติ รัสมิให้ความสำคัญกับชาติมากกว่า เธอไม่ยอมก้มหัวหรืออ่อนข้อให้กับความไม่ถูกต้อง แม้เธอจะถูกสามีคือสาขนาใช้กำลังทำร้ายเธอเป็นประจำเพราะเขากล่าวหาว่าการทำงานให้กับรัฐทำให้เธอบกพร่องต่องานบ้านและเธอไม่สามารถหาเงินเข้าบ้านได้เพราะเธอไม่คอร์ปชั่นตามที่เขาต้องการ

“พี่อย่าพูดเสียงดังสิ ลูกเรากำลังนอนหลับสบายๆอยู่แล้ว มันกลัวนะพี่”

“ดีนี่...นั่งผู้หญิงดี ถ้าเธอรู้ว่าลูกไม่สบาย ทำไมไม่ดูแลลูก แล้วเอางานมาทำที่บ้านทำไม?” เขาตะโกนดัง ๆ แทรกคำพูดของภริยา

“ฉันเขียนงานกลางปีด้วย ไกวเปลลูกด้วยนะพี่”

“ไม่ต้องมาเถียง เดียวก็โดนตบหรือ...รู้ไหมว่าวันนี้เป็นวันอะไร? วันอาทิตย์ไม่ใช่หรือ? เธอนะแหละทำไมต้องทำเป็นขยันอะไรอย่างนี้ ถึงได้ถอดการงานมาทำที่บ้านในเวลาลูกกำลังไม่สบาย หันไปดูงานก็ไม่เห็นมีเงินก้อนใหญ่อะไรเข้าบ้านเลย ฮี! ทุกวันนี้ถ้าไม่มีหัวข่าหาเงินมาเลี้ยงทั้งพี่ทั้งน้องทั้งลูก ไม่รู้จะมีอะไรกินหรือเปล่า ”

“พี่สาขนา...น้องขอให้พี่คิดดูหน่อย...คนทำงานแบบนี้้องจะให้ทำอะไรถึงจะหาเงินก้อนเข้าบ้านได้ล่ะ?”

“เฮ้ย...เพราะอย่างนี้สิ ข้าถึงบอกว่าอย่าขยันมากเกินไป...ดูลูกดูหลานบ้างเถอะ ”

“คำพูดของพี่ น้องทำตามไม่ได้หมดหรอก ส่วนหนึ่งน้องทำได้เช่นการดูแลลูกหลานที่เป็นหน้าที่ของแม่กับลูก แต่ส่วนการงานเป็นตายอย่างไรน้องก็ต้องมีส่วนร่วมพยายามทำในนามคนทำงานให้รัฐบาลคนหนึ่ง ชาติได้ช่วยเราให้รอดจากสมัย

เผด็จการ เราจะหลีกเลี่ยงการทำงานที่เป็นการบำเพ็ญหน้าที่ เป็น
เจ้าของที่ร่วมกำหนดชะตาของชาติอย่างนั้นหรือ? พี่สาخن พี่
ไม่ยอมเข้าใจเรื่อง...”

“พี่วะ” สาخنเอามือตบกริยา...เขย็นจ้อง แม้มปาก
มองเธอที่กำลังก้มหน้าพิง โคนคอบ...สาخنพูดอีกว่า

“ฮิ! ทำมาเป็นพุดสอนกูด้วย? นี่เป็นรางวัลสำหรับมึง
นางรัสมิ์ อย่าพุดต่อล้อต่อเถียงกับกู ถ้าไม่อยากโดนอีก ไป!
ไขกุญแจเอาทอง 5 สลึง มาให้กูเดี๋ยวนี้! ได้ยินไหม?”²⁹⁹

จะเห็นว่าข้อกล่าวหาที่ทำให้รัสมิ์ถูกสามีทำร้ายร่างกายคือ รัสมิ์
บกพร่องในด้านการปฏิบัติหน้าที่ตามแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมทั้งความเป็นแม่บ้านแม่เรือน
และการเพิ่มพูนความมั่งคั่งให้ครอบครัว และสิ่งที่ทำให้รัสมิ์มีปัญหาครอบครัวคือการยึดมั่นใน
หน้าที่พลเมืองดีที่มีต่อชาติ ผลกระทบที่เกิดกับครอบครัวรัสมิ์ทำให้เห็นว่า บางครั้งข้อเรียกร้องให้
สตรีทำหน้าที่อื่น ๆ เพื่อชาติก็กระทบกับการทำหน้าที่ภายในบ้านและเป็นสาเหตุแห่งความริ้วราน
ของครอบครัวได้เหมือนกัน

ในสังคมเขมร ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์
ระหว่างข้อเรียกร้องของรัฐกับบทบาทหน้าที่ของสตรีที่มีลักษณะขัดแย้งกันเองคือ รัฐเรียกร้องให้
พลเมืองทุกคน โดยเฉพาะสตรีมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างชาติและพื้นที่ที่ต้องการแรงงานของ
สตรีนั้นมีมากกว่าพื้นที่ภายในบ้าน การเปิดโอกาสให้สตรีเขมรอย่างรัสมิ์ก้าวเข้ามาทำงานใน
องค์กรของรัฐจึงแสดงให้เห็นบทบาทของสตรีที่เพิ่มขึ้นในพื้นที่สาธารณะในทางหนึ่ง แต่รัฐก็
เรียกร้องให้สตรีเขมรเป็นกำลังสำคัญในการสร้างครอบครัวขึ้นใหม่ด้วย ในสังคมที่ยังคาดหวังให้
สตรีปฏิบัติหน้าที่ตามขนบประเพณีอย่างเข้มข้นเช่นสังคมเขมร เงื่อนไขนี้นำไปสู่ประเด็นคำถาม
ที่ว่า หน้าที่ในครัวเรือนซึ่งเป็นหน้าที่หลักของสตรีมาแต่เดิมจะสามารถไปกันได้กับหน้าที่ที่มีต่อ
ชาติหรือไม่ เป็นไปได้ไหมว่าสตรีจะให้ความสำคัญกับบทบาทในครัวเรือนและบทบาทในฐานะ
เจ้าหน้าที่รัฐได้อย่างเสมอกัน หากเป็นไปได้ รัสมิ์จะจัดการอย่างไรกับข้อเรียกร้องทั้งหลายที่มี
ต่อตัวเธอ

ทว่า สิ่งที่ปัดต้องการนำเสนออาจไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อวิพากษ์
บทบาทของบุรุษและสตรีเลย นับสำคัญของการนำเสนอความขัดแย้งเรื่องหน้าที่ในครัวเรือนกับ
หน้าที่ที่มีต่อชาติที่แสดงผ่านภาพของรัสมิ์คือการเป็นเครื่องมือที่รัฐบาลเฮง สัมริน ใช้วิพากษ์
นโยบายบังคับแต่งงานหมู่ในสมัยเขมรแดง และประเด็นดังกล่าวก็สอดคล้องกับความรู้สึกของปัด

²⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๓.

วัฒนธรรมในฐานะของสตรีผู้หนึ่งที่ถูกจับแต่งงานในยุคนี้และมีชีวิตครอบครัวที่ขมขื่นเช่นรัสมิ์ด้วย ปีล แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าข้อขัดแย้งระหว่างรัสมิ์กับสามีมาจากนโยบายการบังคับแต่งงานหม่อมมัยเขมรแดงที่จับคนที่มีทรศนะและภูมิหลังทางการศึกษาที่ต่างกันมากให้มาแต่งงานกันโดยปราศจากความรัก และการที่เธอยอมแต่งงานก็เพื่อรักษาชีวิตบุคคลในครอบครัวและชีวิตเธอเอาไว้ ผลที่เกิดขึ้นคือสตรีเหล่านี้ตกอยู่ในสถานะเหยื่อของความรุนแรงในครอบครัวเป็นประจำโดยที่ใครก็ไม่อาจช่วยได้ ดังเช่นรัสมิ์ถูกสาขนซ้อมและได้รับบาดเจ็บภายในจนต้องส่งโรงพยาบาลหลายครั้ง

นรินทร์สายหัว..เขานึกเสียดายเพราะรัสมิ์เป็นสตรีที่เคยมีจิตใจอ่อนโยน ซื่อสัตย์ไม่นำไปเจอกับคู่ชีวิตที่ไม่มีความรู้ คิดแต่ประโยชน์ส่วนตัว ไม่มีคิดถึงประโยชน์ร่วมสักนิดเลย ทำไมคน 2 คนที่มีนิสัยผิดกันราวฟ้ากับดิน กลับไปเจอกันได้? แล้วทำไมเราซึ่งมีเป้าหมายเดียวกัน เคยรักกัน เสียสละให้กัน สุดท้ายต้องพลัดพรากจากกันอย่างนี้?นี่เป็นโชคชะตาจริงๆ ที่ทำให้นายสาขนที่เป็นคนพาล คิดเล่ห์ เล่นพนันเป็นอาชีพ ให้มาพบกับรัสมิ์ที่เป็นสตรีสุภาพ อ่อนโยน รักการงาน เคารพหน้าที่เกลียดความเป็นคนพาล ตกต่ำ เอาการพนันเป็นอาชีพแบบสามี เธอเธอรักความสุขในชีวิตในแบบที่สังคมยอมรับ ไม่อยากได้อายกรวยแบบผิดกฎระเบียบ เธอเป็นสตรีที่รักและปกป้องความยุติธรรม สุจริต อยู่ในศีลธรรม เกลียดความคดโกง ไม่กระทำผิด ลักษณะทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ต่างไปจากสาขน สาขนต่างหากที่เป็นคนไม่มีความรู้ ใจแข็งกระด้าง ไม่เคยยอมรับความจริงเลย ในหน้าที่รับใช้รัฐบาล รัสมิ์ก็ไม่ผิดจากคนทำงานสุจริตคนอื่น ๆ ที่ได้เสียสละเวลาทั้งหมดเพื่อชาติ ยกเว้นเวลาหยุดพักสำหรับเรื่องส่วนตัวบ้างเท่านั้น สรุปแล้วรัสมิ์เกือบจะไม่ได้ประโยชน์อะไรกับครอบครัวเธอเลย....ซึ่งทำให้สาขนยังหาเรื่องเธอไม่มีหยุด แล้วใครจะเป็นผู้แก้ปัญหาคู่ชีวิตเธอได้? ใครเป็นคนรับผิดชอบความสุขหรือความทุกข์ในครอบครัวเธอ? แล้วสังคมไหนที่จับคู่แบบผิด ๆ ให้สตรีดีกับสามีทรศนะ?³⁰⁰

³⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

สิ่งที่ถูกวิพากษ์อย่างชัดเจนคือนโยบายบังคับแต่งงานหมู่ของ
 เขมรแดง ซึ่งเป็นสิ่งที่โหดร้ายและสร้างความทุกข์ทรมานทั้งทางร่างกายและจิตใจแก่บุรุษและสตรี
 เป็นจำนวนมาก และผลกระทบของนโยบายดังกล่าวยังคงดำเนินไปแม้ผ่านพ้นยุคเขมรแดงมาแล้ว
 แต่สิ่งที่ซ่อนอยู่และดูเหมือนจะรอดตัวจากการถูกวิพากษ์คือระเบียบสังคมเดิมที่จัดวาง
 ความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษและสตรีในลักษณะที่ให้นุรุษอยู่สูงกว่าสตรีเสมอ ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า
 แนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัสมิ์เจ็บและยอมก้มหน้ารับชะตากรรม
 เพราะไม่อยากจะอยู่ในสถานะม่าย ไม่อยากให้บุตรสาวได้ชื่อว่ากำพร้าบิดา และอิทธิพลของจูบาบส์ริ
 ฌบับหมื่นไมที่สอนให้ภรรยาอดทนและไม่โกรธตอบสามียังมีอยู่มาก *ที่กล่าวว่าการพร้าจะมีถึงชีวิต
 ...เพราะรสชาติเด็กกำพร้าที่น้องเราก็กำลังลิ้มรสอยู่....ที่จะหาวิธีดึงเขา และจะพยายามอดทนต่อ
 ความโกรธของเขา...ที่หวังว่าสักวันหนึ่งสามีที่คงจะแก่...*³⁰¹ แต่แนวคิดนี้กลับไม่ถูกวิพากษ์เลย
 และน่าสนใจยิ่งกว่านั้นคือตัวละครที่ปลงข้อยึดความคิดในการวิพากษ์นโยบายบังคับแต่งงานหมู่เป็น
 ตัวละครเอกฝ่ายชายอย่างนรินท์ซึ่งเคยเป็นอดีตคู่มั้นของรัสมิ์ รัสมิ์ไม่เคยออกมาแสดงท่าที
 วิพากษ์แนวคิดนี้เลยทั้งที่เธอเป็นฝ่ายได้รับผลกระทบอย่างเต็มที่ อย่างดีที่สุดที่เธอบอกตัวเองคือ
 การแต่งงานระหว่างเธอกับสาخنเป็น *พรหมลิขิตที่ไม่มีใครขัดขึ้นได้*³⁰² แล้วเธอก็ก้มหน้าก้มตา
 อดทนยอมรับชะตากรรมที่เกิดขึ้นต่อไป เป็นไปได้ว่าการที่ปล ต้องอาศัยปากตัวละครเอกฝ่ายชาย
 ในการลุกขึ้นมาวิพากษ์เขมรแดงเพราะต้องการชี้ให้เห็นว่า แม้แต่บุรุษที่มีสถานะสูงกว่าตามค่านิยม
 เดิมและเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการจัดวางความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ยังทนไม่ได้กับการกระทำ
 ดังกล่าวและออกมาวิพากษ์ความไม่ชอบธรรมนี้ ถ้าให้รัสมิ์เป็นผู้พูด นอกจากน้ำหนักในการเสนอ
 สารจะมีพลังน้อยกว่าแล้ว นวนิยายของเธออาจไม่ได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านเท่าที่ควรเนื่องจากจะ
 ทำให้บุคลิกนางเอกดูแข็งกร้าวมากเกินไปในสายตาของชาวเขมร แต่นั่นก็แสดงให้เห็นว่าแม้แต่ใน
 พื้นที่ทางวรรณกรรม สตรีก็ไม่มีสิทธิ์ลุกขึ้นมาวิพากษ์ระบบหรือสถาบันที่สร้างผลกระทบด้านลบ
 ให้กับชีวิตของพวกเขาเลยไม่ว่าจะเป็นสถาบันรัฐหรือแนวคิดกุลสตรี จะเป็นชีวิตจริงหรือชีวิตใน
 วรรณกรรม พวกเขาก็ยังต้องอยู่ภายใต้การควบคุมจากรัฐและสังคมอย่างเข้มงวด และให้บุรุษเป็น
 ผู้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชีวิตของพวกเขาอยู่ดี

ทางออกที่ปลใช้ในการนวนิยายในการประณิประณอมระหว่าง
 บทบาทในครัวเรือนที่ขัดแย้งกับบทบาทในการร่วมสร้างชาติก็คือ การสร้างให้ตัวละครสาخنอยู่ใน
 กลุ่มของพวกบ่อนทำลายชาติ ซึ่งจัดเป็นบุคคลที่ไม่มีค่า เพราะพวกนี้เป็นศัตรูของชาติที่ต้องถูกรัฐ
 กำจัดไปในที่สุด สาخنจึงกลายเป็นไส้ศึกของกองทัพฝ่ายศัตรูที่ทั้งลักลอบขายของหนีภาษี วาง
 ระเบิด ก่อความจลาจลในพนมเปญ และพบจุดจบโดยการยิงตัวตายหนีความผิด ลำดับต่อมาปลส่ง

³⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

³⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

ทหารกล้าอย่างนรินท์มาเป็นคู่คิดและเป็นผู้นำคนใหม่ในชีวิตรัสมิ์ นรินท์เป็นบุรุษในอุดมคติที่มีความรักชาติ พลีชีพเพื่อชาติได้ มีสติปัญญาและคุณธรรมสูง และเห็นอกเห็นใจสตรีที่เผชิญชะตากรรมที่น่าสงสารอย่างรัสมิ์ ที่สำคัญคือนรินท์จะไม่มีทางขัดขวางรัสมิ์ในการอุทิศตนเพื่อชาติเลย กล่าวโดยสรุป นรินท์คือภาพตรงกันข้ามของสาขานั้นเอง การสร้างสาขานี้ให้เป็นศัตรูของชาติกลับประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างบุรุษและสตรีไปจนหมด เท่ากับว่ารัฐไม่มีความจำเป็นต้องทบทวนเรื่องการวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษกับสตรีให้เป็นอย่างเท่าเทียมมากขึ้น ไม่มีความจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันว่า ทั้งบุรุษและสตรีต่างก็เป็นมนุษย์ที่มีสิทธิเท่าเทียมกันและมีความสำคัญต่อการสร้างชาติและสังคมทัดเทียมกัน ไม่น่าจะมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งใช้ประโยชน์จากค่านิยมเดิมในการกดขี่อีกฝ่ายหนึ่งเลย ในเมื่อสังคมเขมรมีบุรุษผู้เทียบพร้อมอย่างนรินท์อยู่แล้วก็ไม่มีความจำเป็นที่รัฐต้องแก้ไขอะไร ฉะนั้น ข้อถกเถียงระหว่างหน้าที่ในบ้านและหน้าที่ที่มีต่อรัฐจึงยุติที่การให้ความสำคัญกับรัฐมากกว่าบ้าน รัฐขยายพื้นที่ในการใช้แรงงานสตรีแต่ยังคงทับและควบคุมสถานภาพและบทบาทของสตรีในทุกพื้นที่ให้อยู่ภายใต้ระบบปีศาจไปโดยเช่นเดิม

ข. วรลักษณ์ : ผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์รักชาติ

ตัวละครเอกสตรีที่น่าสนใจอีกคนหนึ่งในเรื่อง *คืนแรมพันไปแล้ว* คือวรลักษณ์ เธอทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงให้กับรัฐบาลในการกระตุ้นให้พลเมืองทำหน้าที่เพื่อชาติ และเป็นกระบอกเสียงให้กับปัด วัฒนารักษ์ในการวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมที่กดทับชีวิตสตรีเขมรทั่วไปด้วย ในขณะเดียวกัน วรลักษณ์ก็คงลักษณะของกุลสตรีแนวขนบนิยมบางประการไว้อย่างเหนียวแน่น การผสมผสานลักษณะต่าง ๆ ที่ไม่น่าเข้ากันได้ไว้ในตัวละครคนเดียวทำให้ วรลักษณ์เป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นความเป็นไปได้ที่แนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมจะผ่านการปรับตัวและตีความใหม่ให้มีลักษณะที่เพิ่มโอกาสและพลังในการต่อรองให้กับสตรีเขมรได้มากขึ้น

ความรักชาติอย่างเข้มข้นของวรลักษณ์เป็นกระบอกเสียงให้กับรัฐเรื่องความชอบธรรมในการเกณฑ์บุรุษไปร่วมทำสงคราม ตลอดทั้งเรื่อง ปัดให้วรลักษณ์เชิดชูวีรกรรมของบุรุษที่เป็นทหารอย่างชัดเจน ทหารคือบุรุษที่มีความกล้าหาญ เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อชาติ ดังนั้นบุรุษอย่างนรินท์ซึ่งยอมเสียสละความสุขส่วนตัวและยอมเสี่ยงภัยไปร่วมต่อสู้กับกองทัพปฏิวัติจึงเป็นบุคคลที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ ส่วนบุรุษอย่างภาตระซึ่งวรลักษณ์เข้าใจว่าเป็นเถาเถาเกาะง่าของหนิภายีเป็นบุรุษที่ไม่มีจิตสำนึก เป็นคนที่ทำลายชาติ บุรุษที่เห็นแก่ตัวแบบนี้ไม่มีค่าแม้แต่จะพูดด้วย

เห็นจดหมายเขา(นรินทร์) ทำให้ฉันนึกถึงจิตใจเสียสละที่ยิ่งใหญ่ของเขา..ภริยาของเขาทิ้งเขาไปเหลือแต่ลูกน้อย เขาก็ยังต่อสู้ออกไปบำเพ็ญหน้าที่เพื่อชาติ บางคนคงจะเอาเรื่องนี้เป็นเหตุบังหน้าเพื่อหนีหน้าที่ที่แสนหนักนี้แน่นอน แต่ว่าพินรินทร์เป็นคนที่มีจิตใจรักชาติอย่างแท้จริงจนประเมินค่าไม่ได้³⁰³

อาชีพไหนฉันก็ไม่เกลียด ขอให้มีโอกาสต่อชาติ แต่เขา(ภاتระ)เป็นคนทำงานลักลอบหนีภาษี พี่รู้อยู่แล้วคนประเภทนี้...ฮิ! ถ้าไม่ใช่เป็นเพื่อนของพี่ ฉันก็ไม่คุยด้วยหรอก...ประเทศชาติกำลังต้องการความร่วมมือจากเยาวชน ตัวพี่กับเพื่อน ๆ ทหารร่วมอาวุธเป็นตัวอย่างที่น่าชมเชย พี่กับเพื่อน ๆ ทั้งหลายอดทนลำบากรับระเบิดลูกปืนทรمانขนาดไหน ? ทั้งนี้เพราะพี่ป้องกันชาติ ป้องกันความสุขให้ประชาชน...แล้วคนประเภทเขา ความสุขแบบจอมปลอมกลับทอดสุขไว้มองไม่เห็นความลำบากของชาติ ทำเป็นไม่ได้ยินเสียงเรียกร้องของชาติ บางคนกล้าถึงขนาดทำร้ายชาติ..ในคนจำพวกนั้น หน้าของอากาศระยังเข้าไปร่วม...³⁰⁴

ด้วยทรศนะของสตรีที่รักชาติอย่างเข้มข้น บุรุษที่เป็นทหารออกรบตามชายแดนคือวีรบุรุษ แนวหลังอย่างวรรลักขณ์ซึ่งไม่ได้ออกไปร่วมรบจึงสนับสนุนแนวหน้าทุกรูปแบบเท่าที่จะกระทำได้ ผู้อ่านจะเห็นบทบาทของแนวหลังในอุดมคติอย่างวรรลักขณ์อย่างชัดเจน ดังนี้

พรุ่งนี้เป็นวันอาทิตย์ วรรลักขณ์ถือตะกร้าใบหนึ่งมีของเต็มไปหมด เธอจับมือหลานเดินไปหาพี่สาวที่กำลังเย็บเสื้อผ้าลูกไก่ลี้ ๆ เสียงเดินของวรรลักขณ์และชีวีได้ดึงอารมณ์รัสมิให้หันมาหา...เธอพูดสีหน้าแห้ง ๆ

“น้องจะเอาของไปให้พินรินทร์หรือ?”

“กะ ฉันมาขอพี่ไปบ้านเขาเดี๋ยวนี้นะ”

³⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

³⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

“ไปเถอะ ลักขณ์ ! ฝากความระลึกถึงไปให้เขาด้วย แล้วบอกเขาว่าพี่ขอให้พรเขาจากไกล ๆ ให้มีแต่สุขภาพแข็งแรง ปัญญาฉลาดว่องไว สำเร็จชัยชนะทุกสมรภูมิ”

“กะ พี่ ฉันไปแล้ว ๆ”

“ไปเถอะน้อง ๆ”

วรลักขณ์เี่ยวตัวมาหาหลานสาวที่นั่งอยู่ข้างหลัง ๆ น้ำตามหลานเพื่อฆ่าเวลา

“ซีวี หลานรักทหารไหม ?”

“รักมาก คุณน้ำ ๆ วิวอยากได้พ่อเป็นทหารในกองทัพ เหมือนพ่อกัญญาด้วย ๆ”

“ทำไมหลานถึงรักกองทัพ,”

“เพราะ เพราะ อาในกองทัพมีบุญคุณกับพวกเรากับประชาชน อา ๆ ป้องกันประเทศ...อะไรอีกคุณน้ำ วิไม่ค่อยจำเลย ๆ”

“ใช่แล้ว วิพูดถูก อา ๆ ในกองทัพป้องกันชาติ ปกป้องความสุขให้ประชาชน มีพวกเราทั้งหมดเป็นต้น...อา ๆ เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อการป้องกันชาติ หลานเห็นไหม พ่อของกัญญาเป็นทหารในกองทัพคนหนึ่งที่ยอมจากลูกสาวคนเดียวไปต่อสู้กับผู้ร้ายในสมรภูมิชายแดนไกลจากบ้านเขา ๆ”

“เขาไม่รักกัญญาหรือน้ำถึงได้ไป ?”

“ไม่ใช่หรอกหลาน พ่อคนไหนก็รักลูก แต่พ่อกัญญาเขารักประเทศชาติกับประชาชนมากกว่าลูก เขาก็ยอมจากลูกสักพักก่อน ๆ หมายความว่าเสียสละลูกเพื่อชาติ นี่เป็นการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่เราทุกคนต้องเคารพและรู้คุณเขา ๆ”³⁰⁵

ฉากดังกล่าวคือฉากที่วรลักขณ์นำของไปให้นรินทร์ก่อนวันที่เขาเดินทางไปรบ ทั้งรัสมิ์และวรลักขณ์ต่างทำหน้าที่แนวหลังในอุดมคติ ด้วยสถานะของคนที่มิสามิแล้วรัสมิ์ได้แต่ฝากคำอวยพรไปให้นรินทร์คนรักเก่าให้เขาประสบชัยชนะในสมรภูมิ โดยมีวรลักขณ์เป็นแนวหลังที่สนับสนุนเรื่องเสบียงที่ให้ทหารนำติดตัวไปและการส่งกำลังใจสนับสนุน บทบาทการเป็นแนวหลังที่เด่นมากในฉากนี้ของวรลักขณ์คือการปลุกฝังอบรมเยาวชนให้เห็นคุณค่าของ

³⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

ทหารที่เสียสละความสุขส่วนตัวโดยการออกไปรบป้องกันประเทศ หากสตรีก็คือตัวละคร กระบอกเสียงของรัฐที่กระตุ้นและปลุกเร้าให้สตรีออกมาทำงานรับใช้ชาติอย่างซื่อสัตย์ วรลักษณ์ก็คือกระบอกเสียงของรัฐที่สื่อสารไปยังประชาชนให้สนับสนุนรัฐบาลทุกรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำตัวเป็นแนวหลังที่ดีเพื่อสนับสนุนให้แนวหน้าคือทหารได้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ บทบาทของวรลักษณ์ในเรื่องจึงมีทั้งการจัดเตรียมเสบียงให้แนวหน้า การดูแลสมาชิกในครอบครัวของแนวหน้าคือภรรยาบุตรสาวของนรินทร์เพื่อให้เขาปฏิบัติหน้าที่ได้โดยไม่ต้องกังวล จัดหาสิ่งของเครื่องใช้ส่งไปแนวหน้าเช่น ผ้าเช็ดหน้าและผ้าเช็ดตัว อาหารแห้ง บุหรี่ เพื่อนำไปใช้ในสมรภูมิ “คะ ฉันกับพี่รัสมิ์เอาบุหรี่ อาหารแห้ง ผ้าเช็ดตัว มาให้พี่เอาไปใช้ในสมรภูมิฯ”³⁰⁶ และพยายามสนับสนุนให้บุรุษที่เป็นเพื่อนฝูงญาติมิตรไปเข้าร่วมกับกองทัพในการเป็นแนวหน้าป้องกันประเทศให้มากที่สุด จะเห็นได้ว่าในฐานะเจ้าหน้าที่ของรัฐ ปีลใช้เสียงของสตรีอย่างวรลักษณ์ไปวาทกรรมให้พลเมืองทั่วไปได้ยินเพื่อให้พลเมืองทั้งหลายสนับสนุนรัฐในการร่วมทำสงครามปกป้องมาตุภูมิ อันเป็นบทบาทที่ปีลกระทำมาอย่างต่อเนื่องในนวนิยายชุดที่อยู่ในช่วงทศวรรษ ๑๙๘๐ ส่วนบุรุษที่เมินเฉยต่อภารกิจที่พึงมีต่อชาติโดยเฉพาะการเป็นทหาร พวกเขาจะถูกเสียงเดียวกันนี้กล่าวตำหนิ ประณาม ถูกเมินเฉยและทำยที่สุดอาจไม่มีสตรีคนใดยอมแต่งงานด้วยเพราะเขาไร้คุณสมบัติของผู้ชายที่ต้องรักชาติเหนือสิ่งอื่นใด เสียงของวรลักษณ์จึงเป็นเสมือนมาตรการทางสังคมที่อาจนำทั้งชื่อเสียงและความอับอายมาให้บุรุษ หากเขาปฏิบัติตัวสอดคล้องกับความคาดหวังของสังคม เขาก็จะได้รับชื่อเสียงและการยอมรับ ในขณะที่ผู้ที่ไม่ได้รับใช้สังคมก็จะได้สิ่งตรงกันข้าม การที่ปีลใช้เสียงของวรลักษณ์ในการประเมินคุณค่าบุรุษเป็นการให้พื้นที่แก่สตรีที่น่าสนใจมาก เพราะในชีวิตจริงสตรีอาจไม่มีโอกาสตัดสินและประเมินคุณค่าบุรุษ เหมือนดังเช่นที่ปีลมอบโอกาสนี้ให้แก่วรลักษณ์ในนวนิยาย แม้โอกาสดังกล่าวจะเกิดขึ้นภายใต้วาทกรรมของขบวนการชาตินิยมก็ตามที่

หน้าที่ของวรลักษณ์อีกประการหนึ่งที่ปีลใช้เป็นกระบอกเสียงให้รัฐคือการปลุกฝังเรื่องหน้าที่พลเมืองและความรักชาติให้กับเด็ก ๆ Floya Anthias และ Nira Yuval-Davis กล่าวไว้ว่าบทบาทการเป็นผู้ผลิตซ้ำอุดมการณ์ของชาติและเป็นผู้ส่งต่อเนื้อหาทางวัฒนธรรมไปสู่ชนรุ่นหลังนี้ (participants in the ideological reproduction of the nation and transmitter of its culture) เป็นบทบาทหนึ่งจากบทบาททั้งห้าประการที่แสดงให้เห็นกระบวนการที่สตรีมีบทบาทในการสร้างชาติและเผ่าพันธุ์ของตนเอง³⁰⁷ และหน้าที่ดังกล่าวก็คือเป็นภารกิจที่โดดเด่นที่สุดของวรลักษณ์นอกเหนือไปจากเรื่องความกตัญญูต่อชาติ การมุ่งมั่นปฏิบัติหน้าที่ที่ตัวเอง

³⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

³⁰⁷ Floya Anthias and Nira Yuval-Davis, “Women and The Nation State,” in *Nationalism*, eds.

รับผิดชอบให้ดีที่สุด และการเป็นแนวหลังในอุดมคติเหมือนเช่นรัสมิและมาดี ในฐานะครู
อนุบาลของรัฐ นอกจากจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการให้กับเด็ก ๆ แล้ว กิจกรรมอื่น ๆ
ที่วรัลภณณ์ร่วมทำกับเด็ก ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยหรือการสอนเด็กร้องเพลงชาติ สิ่งเหล่านี้คือการ
ปลูกฝังเรื่องความรักชาติอย่างแนบเนียน

วรัลภณณ์กำลังสอนเด็ก ๆ ให้ร้องเพลงชาติ เธอชี้ไปที่
เด็กน้อยคนหนึ่งที่นั่งใกล้ัญญา พร้อมพูด

“ลูกนรี กับ ลูกกัญญา ลูกขึ้น ร้องเพลงชาติให้เพื่อน
ทั้งหมดฟัง ”

เด็กน้อยทั้ง 2 ออกเสียงไพเราะทั้งยืนตรงยืดอกอย่าง
สวยงามสมกับเป็นความหวังของประเทศชาติ วรัลภณณ์ตบมือ
ชมและบอกลูกคนอื่น ๆ

“ครูให้ตีคนละหนึ่งนะ นรีกับกัญญา เอา ลูก ๆ คน
อื่น ๆ ตบมือให้เพื่อนเราที่ร้องจบหน่อย”³⁰⁸

ฉากที่วรัลภณณ์ให้เด็กนักเรียนอนุบาลร้องเพลงชาติเป็นฉากที่
แสดงให้เห็นบทบาทของการเป็นผู้ผลิตซ้ำอุดมการณ์ของชาติและเป็นผู้ส่งต่อเนื้อหาทางวัฒนธรรม
ไปสู่ชนรุ่นหลัง ได้อย่างชัดเจนที่สุด สิ่งที่วรัลภณณ์ปลูกฝังให้กับเด็ก ๆ ผ่านเพลงชาติก็คือความ
สำนึกในความเป็นชาติ และความเป็นชาตินั้นก็เกิดจากรัฐบาลที่มุ่งปลดปล่อยประชาชนจากความ
โหดร้ายของเขมรแดงและเป็นผู้นำอิสระเสรีภาพมาให้ประชาชน ดังเนื้อเพลง *กองทัพกัมพูชาเดือด
ล้นเกล้าหาญบุกตะลุย ขยี้ให้เป็นผุยผงศัตรูจัญไรสามานย์ นำเสรีเถลิงถกานมอบแด่ประชาชน*³⁰⁹ โดย
ปกติเนื้อหาที่สตรีเป็นผู้สืบทอดและส่งต่อจะเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแห่งชนชาติเสียมากกว่า
แต่สำหรับวรัลภณณ์ บทบาทของเธอก้าวขึ้นมาใกล้เคียงกับบุรุษในการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม
ผ่านทางเพลงชาติ และชาติที่ว่าจะต้องเป็นรัฐชาติเขมรในนามสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาของ
รัฐบาลเฮง สัมรินเท่านั้น ไม่ใช่รัฐบาลกัมพูชาประชาธิปไตยของเขมรแดงหรือสาธารณรัฐเขมรใน
ยุคนายพลลอน นอล ซึ่งรัฐบาลเหล่านี้ใช้เพลงชาติที่ต่างกันไป³¹⁰ การให้เด็กอนุชนร้องเพลงชาติใหม่

³⁰⁸ ปัด วัฒนารักษ์, *ยุบก็รัลง*, หน้า ๑๔๗.

³⁰⁹ ข้อมูลจากเว็บบอร์ดเรียนภาษาเขมร ศูนย์กัมพูชาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี แหล่งที่มา
http://www.ubru.ac.th/ccu/webboardkhmer/_view.php?No=722 เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

³¹⁰ สาธารณรัฐเขมรภายใต้การนำของนายพลลอน นอล ประกาศใช้เพลงชาติสาธารณรัฐเขมรในปี ค.ศ.
๑๙๗๐ ซึ่งเป็นเพลงที่แต่งขึ้นใหม่โดยยกเลิกเพลงนครราชซึ่งเป็นเพลงชาติในสมัยราชอาณาจักรนบจากเขมร
ได้รับอิสรภาพจากฝรั่งเศส เมื่อถึงสมัยเขมรแดง เพลงชาติสาธารณรัฐเขมรก็ถูกยกเลิกไปเช่นกัน เพลงชาติใหม่ใน

ก็เท่ากับการลบภาพของเขมรแดงทิ้งและตอกย้ำภาพของประเทศเขมรที่สร้างขึ้นใหม่ด้วยฝีมือของรัฐบาล เสง สัมรินนั่นเอง การที่วรัถลักษณ์ก้าวขึ้นมาเกือบเทียบเคียงบรูษในพื้นที่ที่แต่เดิมสตรีแทบจะไม่มีโอกาสและบทบาทนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลพวงจากการที่เขมรแดงเปิดพื้นที่ด้านอุดมการณ์ในแง่ที่ให้บรูษและสตรีเท่าเทียมกันในทุกด้าน (ในความเป็นจริงก็ยังมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ แต่เป็นความเหลื่อมล้ำระหว่างเจ้าหน้าที่และทหารฝ่ายเขมรแดงที่ทำหน้าที่ควบคุมประชาชนทั่วไป บางครั้งจะเห็นว่าเจ้าหน้าที่สตรีสามารถแสดงอำนาจในการกล่าวโทษประชาชนที่เป็นบรูษได้ด้วยซ้ำ) สิ่งนี้อาจจะทำให้การส่งสตรีก้าวเข้ามาในพื้นที่ของบรูษเช่นการพูดถึงอุดมการณ์ของชาติ การอุทิศตนเสียสละเพื่อชาติเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แม้ในแง่ของนโยบาย เขมรแดงจะเป็นปีศาจที่รัฐบาล เสง สัมริน(ที่มีเวียดนามกำกับอยู่ด้านหลัง)สร้างภาพให้ดูน่าเกลียดน่ากลัว แต่อุดมการณ์ที่เขมรแดงประกาศเรื่องความเสมอภาคและเท่าเทียมของบรูษและสตรีก็สนับสนุนความคิดเดิมที่วางสถานภาพบรูษไว้เหนือสตรีอยู่ไม่น้อย และอีกส่วนหนึ่งมาจากความปรารถนาของปัดเองที่จะสร้างพื้นที่ให้สตรี โดยแสดงให้เห็นว่าสตรีก็มีส่วนร่วมในวาทกรรมการสร้างชาติในทุกพื้นที่ได้ เช่นเดียวกับบรูษ บทบาทของวรัถลักษณ์จึงเป็นสนามที่ปัดแสดงให้เห็นความเป็นไปได้ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากเนื้อเพลงจะพบว่าวีรชนในกระบวนการชาตินิยมในยุคนี้มีเพียงแค่บรูษเท่านั้น *วีรกรรมพญาบุตรมั่งมั่งในสงคราม* ต่างจากในยุคเขมรแดงที่ทั้งบรูษและสตรีต่างก็มีพื้นที่ยืนในขบวนการปฏิวัติได้ซึ่งปฏิวัติผืนเดียวกัน *เลือดยุทธชน ยุทธนาธิปฏิวัติ เลือดแปรกลายเป็นความโกรธขลังกล้า ต่อสู้เคียดเคียว สิบเจ็ดเมษา ได้ร่วมธงปฏิวัติ คือภาวะปลดปล่อย จากภาวะข้าทาสเขา*³¹¹ ฉะนั้นจะเห็นว่าแม้ปัดจะขยายพื้นที่ให้วรัถลักษณ์ก้าวเข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการสร้างชาติมากขนาดไหนก็ตาม แต่อย่างไรเสียสตรีอย่างวรัถลักษณ์ (และมาลดี น้ำพอลลี หรือธัมมี) ก็ถูกเก็บไว้อยู่แนวหลังและปฏิบัติภารกิจตามที่รัฐมอบหมายอันได้แก่การสร้างครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม และโฆษณาประชาสัมพันธน์นโยบายรวมทั้งอุดมการณ์ของพรรคให้คนทั่วไปปฏิบัติตามเท่านั้น

ยุคนี้คือเพลงสิบเจ็ดเมษามหาโชคชัย ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๕ มกราคม ค.ศ. ๑๙๗๖ มีเนื้อหาเชิดชูการหลั่งเลือดของหนุ่มสาวนักปฏิวัติที่สามารถปลดปล่อยกัมพูชาจากการเป็นทาสของชนชั้นศักดินา และตั้งปณิธานว่าจะทำให้กัมพูชามีความรุ่งเรืองและยิ่งใหญ่กว่าสมัยพระนคร เมื่อถึงสมัยสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา นับตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๗๘ รัฐบาลประกาศยกเลิกเพลงสิบเจ็ดเมษามหาโชคชัยเป็นเพลงชาติและใช้เพลงชาติสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาเป็นเพลงชาติแทน ในช่วงสามปีนับจากที่เวียดนามถอนทหารออกจากกัมพูชาแล้วคือตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๐-๑๙๕๓ ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเขมรมีเพลงชาติหรือไม่ แต่หลังจากค.ศ. ๑๙๕๓ ราชอาณาจักรกัมพูชาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง และได้้นำเพลงนครราชกลับมาใช้เป็นเพลงชาติใหม่จนถึงปัจจุบัน

³¹¹ข้อมูลจากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี บทความเรื่อง เพลงชาติกัมพูชา แหล่งที่มา

<http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%9E%E0%B8%A5%E0%B8%87%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%95%E0%B8%B4%E0%B8%81%E0%B8%B1%E0%B8%A1%E0%B8%9E%E0%B8%B9%E0%B8%8A%E0%B8%B2> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

สำหรับประเด็นที่เหลือในการสร้างตัวละครวรัลคณันท์อันได้แก่ การวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมที่กดทับชีวิตสตรีเขมรทั่วไป และการคงลักษณะของกุลสตรีแนวขนบนิยมบางประการไว้จะได้อธิบายถึงในส่วนของคุณลักษณะกุลสตรีแนวขนบนิยมในโอกาสต่อไป

๕.๒.๑.๔ อุดมการณ์และจิตวิญญาณของกุลสตรีแนวรัฐนิยม

คุณสมบัติสำคัญที่ขับเคลื่อนให้กุลสตรีแนวรัฐนิยมปฏิบัติภารกิจตามหัวข้อที่ผ่านมาคือ จิตวิญญาณที่โกรธแค้นเขมรแดง ซึ่งยิ่งย้ำเตือนความโกรธแค้นที่มีต่อเขมรแดงมากเท่าใดก็ยิ่งหมายถึงความชอบธรรมของรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชาในการเข้าปกครองประเทศมากขึ้นเท่านั้น คุณสมบัตินี้ทำให้ตัวละครเอกสตรีทั้งหลายปวารณาตัวเข้าร่วมกับรัฐบาลในการต่อสู้กับเขมรแดงและกับผู้ที่เป็นศัตรูของชาติอย่างเต็มกำลัง จากคุณสมบัติดังกล่าวจะเห็นสถานะนวนิยายของปัลที่กำลังทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงสำคัญของรัฐในการประกาศอุดมการณ์ชาตินิยมให้ประชาชนทุกคนยอมรับและนำไปสู่การปฏิบัติ ทั้งการยอมรับในความชอบธรรมของรัฐบาลที่เข้ามาบริหารปกครองประเทศ และการกระตุ้นให้พลเมืองทุกคนโดยเฉพาะสตรีมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการร่วมสร้างชาติ

โดยปกติแล้ว ลัทธิชาตินิยม(nationalism) หมายถึงอุดมการณ์ที่ประกาศถึงประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกัน วัฒนธรรมเดียวกัน แผ่นดินเกิดโดยชอบธรรม และโดยมากมักจะหมายถึงความภาคภูมิใจในชนชาติตนที่เหนือกว่าชนชาติอื่นๆ ซึ่งนักชาตินิยมจะยืนยันถึงความเหนือกว่าทั้งทางหลักศีลธรรม วัฒนธรรมและสังคมที่ชนชาติตนเองมีเหนือกว่าชาติและชนชาติอื่น³¹² แต่สำหรับกรณีของรัฐบาลเฮง สัมริน (ที่มองเห็นผู้หนุนหลังคือรัฐบาลเวียตนามอย่างชัดเจน) ผู้ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความมั่นคงของรัฐไม่ใช่คนเชื้อชาติอื่น แต่เป็นคนเชื้อชาติเขมรด้วยกันเองที่มีจุดร่วมเดียวกับคนในฝ่ายรัฐบาลทุกประการไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หลักศีลธรรมหรือสภาพทางสังคม ฉะนั้น รัฐบาลต้องสร้างความเป็นอื่นให้กับผู้ที่รัฐมองว่าเป็นศัตรู ความโหดร้ายของเขมรแดงที่ใช้อำนาจกดขี่และบีบบังคับประชาชนอย่างทารุณและไร้เหตุผลแม้จะเป็นช่วงเวลาสั้นๆ แต่ก็เป็นประสบการณ์ร่วมอันเข้มข้นที่รัฐต้องใช้เพราะเป็นเหตุผลเดียวที่สามารถอธิบายสิทธิธรรมในการเข้ามาปกครองประเทศได้ ดังจะเห็นได้จากนวนิยาย(และเรื่องเล่ารวมทั้งเอกสารขององค์กรและหน่วยงานต่างๆ) ที่บันทึกเหตุการณ์ในช่วงเขมรแดงทุกเรื่องจะเอ่ยถึงยุคสมัยนี้โดยไล่รายละเอียดตั้งแต่ปี เดือน จนถึงจำนวนวันเพื่อย้ำว่าความเจ็บปวดที่ชาวเขมรแต่ละคนได้รับจากยุค

³¹² Joane Nagel, *Race, Ethnicity, and Sexuality Intimate Intersection, Forbidden Frontier*

(New York: Oxford University Press, 2003), p. 148.

สมัยนี้เป็นความขมขื่นที่ฝังลึกในจิตใจยากจะลบเลือนไปง่าย ๆ ดังปรากฏในนวนิยายเรื่องคืนก็ผ่าน และเรื่องคืนแรมผ่านไปแล้ว การปฏิวัติช่วยให้ความเป็นอยู่ของอารอดมาอย่างไร ผิดจากสมัย ๓ ปี ๘ เดือน ๒๐ วัน อย่างไรด้วย³¹³ หรือ รำลึกถึงโศกนาฏกรรมเขมรในช่วงเวลาว่า ๓ ปี ๘ เดือน ๒๐ วัน ที่เพิ่งผ่านไปใหม่ๆ มาลคิน้ำแดงตาแดงน้ำตาเกือบไหลออกมา³¹⁴ ด้วยวาทกรรมของรัฐบาลในสมัยเฮง สัมริน เขมรแดงที่ปรากฏโฉมหน้าในเอกสารที่รัฐอนุญาตให้ตีพิมพ์เผยแพร่ทุกชิ้นคือ ไอ้พวกกบฏ ผู้ที่สร้างบาดแผลอันขมขื่น ภูเขาทุกซ์ ทะเลเลือด คลองน้ำตาให้แก่ประชาชน สมัยไอ้ใจดำ สมัยไอ้พต ระบอบสยอง ระบอบป่าเถื่อนที่ทำให้คนพลัดบ้านพลัดพรากจากญาติพี่น้อง ทำลายความคิดและจิตวิญญาณของประชาชน สนามอัปรีชของระบอบฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ องค์กรใจดำ เขี้ยวมังกรราช หลุมมรณะ ฯลฯ เป็นต้น

ภาพปีศาจร้ายของเขมรแดงนอกจากจะหมายถึงการกระทำของเขมรแดงที่สร้างบาดแผลทั้งทางร่างกายและจิตใจให้กับคนเขมรทั้งประเทศจริง ๆ อย่างปฏิเสธไม่ได้แล้ว สิ่งนี้ยังหมายถึงความชอบธรรมของเวียดนามในการเข้ามาทำกับคูแลในฐานะที่ที่ต้องให้ความช่วยเหลือเบื้องต้นอีกด้วย ยิ่งเขมรแดงโหดร้ายมากเท่าใด เวียดนามที่เข้ามาในนามของผู้ร่วมปลดปล่อยก็ยิ่งมีความชอบธรรมและเป็นวีรบุรุษมากขึ้นเท่านั้น แม้ว่าจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เวียดนามซึ่งมีบทบาทเป็นรัฐบาลเงาของรัฐบาลเฮง สัมรินเสียอีกที่เป็นศัตรูหมายเลขหนึ่งของชาวเขมรมานานนับศตวรรษ หากแต่ปมความเกลียดชังในอดีตที่ชาวเขมรเคยมีต่อชาวเวียดนามต้องถูกฝังลงให้ลึกที่สุดเพราะขณะนี้เวียดนามอยู่ในสถานะผู้ที่มีบุญคุณต่อรัฐบาลเขมรและต่อคนเขมรทั้งประเทศ และปมนั้นก็ถูกย้ายที่มาเป็นการสร้างความเกลียดชังแก่พวกเขมรแดงแทน จิตวิญญาณที่โกรธแค้นเขมรแดงของเหล่าตัวละครเอกสตรีจึงเป็นจิตวิญญาณที่บรรจุความหมายทางการเมืองไว้อย่างเต็มเปี่ยมและมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อรัฐบาลเฮง สัมริน ในทางหนึ่งรัฐบาลอาศัยคุณสมบัติทางจิตใจเหล่านี้เป็นสารบอกไปยังเวียดนามในฐานะเมืองน้องที่เป็นพันธมิตรผู้จงรักภักดี ในอีกทางหนึ่ง จิตวิญญาณของประชากรสตรีตัวอย่างเป็นเครื่องมือที่รัฐใช้ระดมความร่วมมือร่วมใจจากชาวเขมรทั้งหมดให้เข้าร่วมกับรัฐบาลในการต่อสู้กับศัตรู

ในบรรดาตัวละครเอกสตรีทั้งหมด ปัด วัฒนารักษ์ให้น้ำพอลลีมีบทบาทโดดเด่นที่สุดคือเป็นมารดาที่สนับสนุนให้บุตรชายไปร่วมสู้รบกับกองทัพปฏิวัติซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐเชิดชูไว้สูงสุดเหนือภารกิจทั้งปวง จิตวิญญาณที่โกรธแค้นเขมรแดงของน้ำพอลลีทำให้นางไม่ลังเลที่จะส่งบุตรชายของตนไปร่วมรบในกองทัพปฏิวัติ และนั่นคือภาพต้นแบบที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อปลุกเร้าให้สตรีที่อยู่ในสถานะมารดาและภรรยาเสียสละบุคคลอันเป็นที่รักให้ไปเป็นทหารเพื่อชาติสืบเนื่องจากสถานการณ์ด้านความมั่นคงของประเทศเขมรเองนับจากปีค.ศ. ๑๙๗๕ เป็นต้นมา แม้

³¹³ ปัด วัฒนารักษ์, ยูบ์กีร์ลง, หน้า ๑๕๐.

³¹⁴ ปัด วัฒนารักษ์, รุโนจมุต์เหีย, หน้า ๔.

รัฐบาลเสง สัมรินจะสามารถขับไล่เขมรแดงออกนอกประเทศได้จริง แต่เขมรไม่เคยว่างเว้นจากการทำสงครามปกป้องดินแดน แรงงานบุรุษเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดสำหรับรัฐบาล แต่จากสภาพร่างกายและจิตใจของประชากรทั้งบุรุษและสตรีที่อ่อนล้าและซึ่มเศร้าสืบเนื่องมาจากการผ่านความโหดร้ายทารุณสมัยเขมรแดงทำให้ประชากรสตรีและบุรุษสนองตอบความต้องการของรัฐบาลน้อยลง ๆ จนกระทั่งรัฐต้องใช้ทุกวิถีทางเพื่อระดมความร่วมมือจากพลเมือง การสร้างภาพของมารดาผู้เสียสละคือสิ่งที่รัฐใช้ ภาพดังกล่าวนอกจากจะปรากฏในจุดสารของนารีปฏิวัติรัฐธานีพนมเปญและจุดสารนารีปฏิวัติกัมพูชา อันเป็นกระบอกเสียงสำคัญที่รัฐใช้เผยแพร่นโยบายต่าง ๆ แก่ประชากรสตรีแล้ว นวนิยายเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่รัฐเลือก เสียงของน้ำพอลลีจึงเป็นเสียงของมารดาในอุดมคติที่รัฐต้องการ คือรักชาติ โกรธเกลียดเขมรแดง และยินดีที่บุตรชายไปเป็นทหารรับใช้ชาติ

ลูกและหลาน เจ้าทั้งสองต้องตั้งใจมั่นระมัดระวังตนเองให้มากที่สุด กำจัดศัตรูที่กำลังตามมาอย่ายี่ผลาญความสุขของประชาชนและความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติ ในสมรภูมิลี้ภัยที่กลการต่อสู้ของพวกศัตรูมีหลายแบบล้วนแต่มีพิษร้าย ลูก ๆ อย่าเสียรู้พวกมัน อย่าประมาทกำลังของพวกมัน แม้มันจะอ่อนแรงหรือมันจะมีกำลังน้อยกว่า ลูกต้องไม่ราถอย ความมุ่งมั่น เร่งเอาชนะพวกมัน อย่าลี้ภัย ค้างค้ำกำหนดจิตใจให้กล้าหาญ ให้สมกับแบบอย่างการต่อสู้ของกองทัพอิสระซึ่งเป็นพี่ใหญ่ของพวกเรา จุดไฟแค้นในดวงจิตให้ลูกโพลงเสมอ นึกถึงหยดน้ำตา หยดเลือด และกองภูเขากระดูกของประชาชนเขมรกว่า ๓ ล้านคนที่มีวาสนาอันขมขื่น ภายใต้ฝ่ามือที่ไร้มนุษยธรรมของไอ้พวกกบฏ จนกระทั่งกองทัพปฏิวัติได้ปลดปล่อยพวกเราเขมรให้พ้นจากความตาย³¹⁵

ภาพน้ำพอลลีคือส่วนผสมระหว่างภาพกุลสตรีแนวขนบนิยมและการเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาล การอุทิศตนเพื่อคนที่รักและยอมปฏิบัติตามคำร้องขอทุกอย่างอย่างไม่มีเงื่อนไขคือคุณสมบัติของภรรยาและมารดาในอุดมคติเช่นพระนางมัทรี ในกรณีของน้ำพอลลี นางไม่ได้เสียสละตนเองอย่างพระนางมัทรีแต่ยอมเสียสละบุคคลที่รักยิ่งกว่าดวงใจคือสามีและบุตรไปในการทำสงครามซึ่งถือเป็นการแสดงความกตัญญูต่อรัฐในอีกแนวทางหนึ่ง ความกตัญญูต่อรัฐเปรียบเสมือนความกตัญญูต่อบุตรสาวที่มีต่อบิดามารดาผู้ให้กำเนิด และจิตวิญญาณที่เกลียดแค้นเขมรแดงและมีความปรารถนาที่จะกำจัดให้สิ้นซากคือจิตวิญญาณของประชากรสตรีตัวอย่างที่รัฐ

³¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

ต้องการปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับประชากรทุกคน หากสตรีผู้ใดเสียสละได้ดังเช่นน้ำพอลลี ผู้นั้นก็จะได้รับการยกย่องสรรเสริญเหมือนดังกับที่สุธี เพื่อนของบุรีผู้เป็นทหารร่วมกองทัพกล่าวชื่นชมน้ำพอลลีว่า

คุณน้ำเป็นมารดาตัวอย่างอย่างแท้จริงที่กล้าเสียสละลูกชายคนเดียวเพื่อร่วมปกป้องชาติ ตัวอย่างวีรภาพของคุณน้ำเป็นความตั้งใจที่สูงส่ง ที่ผูกจิตของผมและกองทัพทั้งหลายให้กลัวเกรง และเร่งความพยายามและความตั้งใจในการต่อสู้กับความยากลำบากในสมรภูมิ³¹⁶

โดยปกติวาระจะยกย่องความเป็นชาติขึ้นใหม่ซึ่งปรากฏหลายครั้งในประวัติศาสตร์เขมร ในแต่ละครั้งบุรุษล้วนเป็นผู้มีบทบาทนำในขบวนการกู้ชาติหรือขบวนการชาตินิยมที่ได้รับการบันทึกในหน้าประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ* และแก่นเรื่องเกี่ยวกับวีรกรรมของบุรุษที่มีความรักชาติก็มักปรากฏในนวนิยายยุคหลังได้รับเอกราชเป็นจำนวนมาก ดูเหมือนว่าสตรีทั้งปัจเจกบุคคลและในฐานะกลุ่มคนจะหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์และวรรณกรรมส่วนนี้** ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วสตรีเป็นกลุ่มหลักที่รัฐมักเรียกร้องให้แสดงบทบาทของพลเมืองที่มี

³¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

* เมื่อกล่าวถึงประวัติศาสตร์หลังเขมรแดงและรายชื่อบุคคลที่แสดงบทบาทสำคัญหรือมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของประเทศ รายชื่อที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอคือแปน สุวณณ์, จัน ซี, เฮง สาร์ริน, เจีย ซิม, ฮุน เซน, เตีย บัญ, สมเด็จพระนโรดมรณฤทธิ์ และ สม รังสี บุคคลเหล่านี้หากไม่ดำรงตำแหน่งสำคัญในรัฐบาลก็จะเป็นผู้นำของพรรคการเมืองที่จะกลายเป็นพรรครัฐบาลในเขมรที่ได้รับการบันทึกว่ามีบทบาทสำคัญในการกุมชะตาของประเทศเอาไว้

** อาจมีบางกรณีที่สตรีปรากฏตัวในงานวรรณกรรมในฐานะของสตรีที่สร้างความเจริญให้กับชาติ เช่นในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระสีหนุที่กล่าวถึงพระนางอินทรวเทวีและพระนางชัยราชเทวีในฐานะของสตรีที่สร้างความเจริญให้กับดินแดนเขมร แต่นั่นก็เป็นบทบาทที่ต่างจากกุลสตรีแนวรัฐนิยมเพราะหากพิจารณาจากสถานะของตัวละคร พระนางอินทรวเทวีและพระนางชัยราชเทวีอยู่ในสถานะของกษัตริย์ที่ไม่จำเป็นต้องรับคำสั่งจากใคร การสร้างความเจริญให้กับดินแดนเขมรได้รับการบรรยายในฐานะที่เป็นคุณูปการที่เกิดจากสติปัญญาของพระนางเอง และถือเป็นหน้าที่ของชนชั้นกษัตริย์ที่ต้องนำความเจริญมาสู่ดินแดนที่ตนปกครอง ส่วนบทบาทของกุลสตรีแนวรัฐนิยมทั้งหลายคือชาวบ้านธรรมดาที่ผ่านสงคราม ผ่านความทุกข์ทรมานจากการสูญเสียทั้งทรัพย์สินและบุคคลอันเป็นที่รัก การเรียกร้องให้ผู้สูญเสียเหล่านี้เสียสละความสุขส่วนตนหรือเสียสละโดยสนับสนุนให้บุคคลที่รักไปสงครามซึ่งอาจหมายถึงการสูญเสียชีวิตถือเป็นข้อเรียกร้องที่มากเกินไประดับปกติ และผู้ที่เสียสละได้ถึงขนาดนั้นย่อมหมายถึงผู้ที่มีจิตใจสูงส่ง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าเรื่องส่วนตัวอย่างแท้จริง ในกรณีนี้นวนิยายของปัล วัฒนารักษ์ได้สร้างพื้นที่ให้สตรีสามัญชนทั่วไปกลายเป็นสตรีที่มีวีรกรรมเทียบได้กับวีรบุรุษของชาติ

ความสำคัญต่อการสร้างชาติหรือการฟื้นฟูชาติเสมอ หากแต่การเรียกร้องดังกล่าวแสดงออกในรูปแบบของสัญลักษณ์ และสิ่งที่สังคมเรียกร้องกับสตรีก็มักเกี่ยวข้องกับเรื่องการควบคุมเนื้อตัวร่างกายของสตรีและเรียกร้องบทบาทด้านครัวเรือนเป็นหลัก ยิ่งไปกว่านั้น ภารกิจที่สตรีทั้งหลายกำลังแบกรับอยู่ก็ถูกทำให้เป็นเรื่องที่ไม่สำคัญเท่ากับเรื่องเอกราช ความเป็นชาติ การปกป้องอธิปไตยจากต่างชาติและจากเขมรแดงซึ่งล้วนแต่เป็นภารกิจของบุรุษ สตรีแทบจะไม่ได้ปรากฏตัวในบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่ดูเป็นทางการเหล่านั้นเลย แต่ในนวนิยายของนักเขียนสตรีอย่างปัด วัลณาริรัักษ์ เธอกลับสร้างพื้นที่ให้สตรีสามัญชนทั่วไปกลายเป็นสตรีที่มีวีรกรรมเทียบได้กับวีรบุรุษของชาติ สตรีอย่างมาลดี น้ำพอลลี รัสมีและวรลักษณ์จึงปรากฏตัวในฐานะของตัวแทนสตรีผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งยวดในการสร้างและซ่อมชาติ

กุลสตรีแนวรัฐนิยมของปัด แสดงให้เห็นบทบาทของสตรีที่เข้ารับการกิจสร้างชาติที่รัฐมอบหมายให้สตรีทำ มีทั้งพื้นที่ที่สตรีเขมรมีบทบาทสำคัญอยู่แต่เดิม ได้แก่พื้นที่ในครัวเรือนและพื้นที่ทางเศรษฐกิจระดับชุมชน และพื้นที่สาธารณะนอกครัวเรือน ซึ่งเป็นพื้นที่ใหม่ที่สตรีไม่มีใครจะมีบทบาทมากนัก ด้วยเงื่อนไขที่สำคัญคือการที่สตรีเป็นประชากรหลักที่รอดชีวิตจากสมัยเขมรแดง ภาระที่มากขึ้นในพื้นที่ที่ขยายวงกว้างขึ้นทำให้คุณสมบัติของสตรีตามแนวคิดกุลสตรีแนวชนนิยมเริ่มไม่เพียงพอต่อการรับภารกิจครั้งนี้ สิ่งที่รัฐต้องการคือรัฐจิตวิญญาณของความรักชาติและสำนึกในความเป็นส่วนหนึ่งของชาติให้กับสตรี (และจากวาทกรรมของรัฐ สตรีกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของภารกิจดังกล่าวด้วย) ทำให้ตัวละครเอกสตรีทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นน้ำพอลลี มาลดี รัสมีหรือวรลักษณ์ต่างประกาศเจตนารมณ์ในการอุทิศตนรับใช้ชาติอย่างเข้มแข็ง พวกเขาได้รับการชื่นชมยกย่องในฐานะประชากรสตรีตัวอย่างที่ร่วมสร้างชาติไม่น้อยหน้าวีรบุรุษที่ไปรบตามแนวชายแดน อาจกล่าวได้ว่าในยุคสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา บทบาทของสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของปัด วัลณาริรัักษ์จึงเป็นสตรีในฐานะพลเมืองผู้อุทิศตนเพื่อชาติที่มีความโดดเด่นยิ่งกว่าบทบาทของสตรีในฐานะแม่บ้านแม่เรือนยิ่งกว่าในยุคสมัยใด เพราะพวกเขาถูกประกอบสร้างให้เป็นแบบอย่างแก่สตรีทั่วประเทศ

๕.๒.๒ กุลสตรีกับภารกิจเพื่อสังคม

ภาพกุลสตรีแนวรัฐนิยมสร้างชื่อเสียงให้กับปัด วัลณาริรัักษ์และภาพดังกล่าวจะเป็นเสมือนเครื่องหมายการค้าของเธอในการสร้างตัวละครสตรีนับแต่นั้น ดังเช่นในยุคต่อมา ตัวละครเอกสตรีของปัดจะคงลักษณะของสตรีในอุดมคติผู้มีจิตสำนึกในการอุทิศตนเพื่อผู้อื่นโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เพียงแต่เป้าหมายของตัวละครจะเปลี่ยนไปตามการคลี่คลายของสภาพสังคม จากที่เคยอุทิศตนรับใช้อุดมการณ์ของรัฐ ตัวละครจะปรับเปลี่ยนไปสู่การตอบสนองกับสภาพสังคมและการร่วมแก้ไขปัญหาสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุค

การปรับตัวให้เข้ากับกระแสของสังคมเป็นความสามารถอย่างหนึ่งของปิล วัณณารักษ์และทำให้ผลงานของเธอสามารถตอบโจทยปัญหาที่สังคมต้องการเห็น กุลสตรีผู้มีอุดมการณ์เพื่อสังคมก็คือกุลสตรีที่มีเป้าหมายในการช่วยรัฐแก้ปัญหาสังคมตามกำลังที่ประชากรสตรีผู้หนึ่งจะสามารถช่วยได้ โดยบทบาทของกุลสตรียังเป็นบทบาทของผู้สนับสนุนและส่งเสริมรัฐ รวมถึงการปวารณาตนเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐอย่างเสมอต้นเสมอปลาย แม้จะเห็นได้ชัดว่าภาพของกุลสตรีที่ตั้งปณิธานในการกระทำภารกิจเพื่อสังคมจะเป็นไปตามกระแสรางวัลวรรณกรรมที่กำหนดหัวข้อในแต่ละครั้งก็ตาม แต่ไม่ว่าอย่างไร ปิลยังตั้งใจให้ตัวละครเอกสตรีของเธอเป็นศูนย์กลางในการดำเนินเรื่องและเป็นศูนย์กลางในการแก้ปัญหา ทั้งนี้เพื่อยืนยันถึงความสำคัญของสตรีรวมทั้งบทบาทและความสามารถที่พวกเธอมีต่อสังคมเขมรไม่ว่าจะอยู่ในยุคสมัยใด

๕.๒.๒.๑ วิชา : ทายาทของกุลสตรีแนวรัฐนิยม

ผลงานเรื่อง “*ลืมไม่ลง*” ของปิล วัณณารักษ์คือผลงานที่ชนะการประกวดรางวัลที่ ๑ พระสิหนุราชในหัวข้อความสามัคคีและการรวมชาติ ซึ่งจัดโดยสมาคมนักประพันธ์เขมร โดยมีรัฐบาลผสมระหว่างพรรคฟุนซินเปค (เจ้านโรดม รณฤทธิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี) และพรรคประชาชน (สุน เซน เป็นนายกรัฐมนตรี) ให้การสนับสนุน การประกวดรางวัลวรรณกรรมในครั้งนี้ก็ไม่ต่างจากครั้งก่อน ๆ ในประวัติศาสตร์วรรณกรรมเขมร คือผูกอยู่กับการเมืองและบริบททางสังคมอย่างเหนียวแน่น เริ่มจากรัฐบาลที่เป็นผู้สนับสนุนหลักให้เกิดการประกวดวรรณกรรมเป็นรัฐบาลที่มาจากทางเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๕๑ เป็นรัฐบาลที่นานาชาติให้การรับรองว่ามีอำนาจธิปไตยเหนือดินแดนของตนเอง เป็นรัฐบาลที่เปิดประเทศออกสู่สายตาชาวโลก หลักจากที่ถูกคว่ำบาตรมานานนับสิบปี ที่สำคัญคือ เป็นรัฐบาลที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แนวนโยบายที่เปลี่ยนจากระบอบสังคมนิยมมาเป็นระบอบประชาธิปไตยและเปิดประเทศสู่ตลาดการค้าเสรีทำให้รัฐบาลต้องสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับประเทศพอสมควร และหากพิจารณาถึงประเด็นที่รัฐบาลเชิดชูคือการอัญเชิญสมเด็จพระสิหนุมาเป็นองค์ประมุขของประเทศก็มิ่นัยถึงการชี้ให้เห็นว่าประเทศกัมพูชากลับคืนสู่ภาวะปกติเหมือนกับที่เคยเป็นมาในอดีต การจัดประกวดรางวัลวรรณกรรมหลังจากเริ่มต้นปกครองประเทศได้ประมาณ ๒ ปี จึงถือเป็นการเริ่มต้นศักราชใหม่ในการพัฒนาประเทศ รัฐบาลต้องการความร่วมมือจากประชาชนทุกคนในการเริ่มต้นใหม่นี้ ทั้งการช่วยแก้ไขปัญหาที่เป็นผลกระทบจากสมัยเขมรแดงและการร่วมสร้างอนาคตให้ประเทศก้าวไปข้างหน้า พื้นที่ทางวรรณกรรมก็เป็นอีกจุดหนึ่งที่รัฐบาลใช้ประกาศเจตนารมณ์ดังกล่าว การประกวดวรรณกรรมในหัวข้อความสามัคคีและการรวมชาติจึงเกิดขึ้น

นวนิยายเรื่อง *ลืมไม่ลง* ของปิล วัณณารักษ์ เป็นนวนิยายที่ได้รับรางวัลที่ ๑ จากการประกวดครั้งนี้ร่วมกับนวนิยายของเมา สำณาง เรื่อง *คลื่นซัดทราย* ในขณะที่นวนิยาย

เรื่อง *คลื่นซัดทราย* ให้ภาพของความสามัคคีและความพยายามในการกอบกู้ครอบครัวที่อยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด นวนิยายเรื่อง *ลี้มไม่ลง* ขยายภาพความสามัคคีและการรวมชาติในระดับที่ใหญ่กว่านั้น ภารกิจของกุลสตรีในสังคมเขมรช่วงกลางทศวรรษ ๑๙๕๐ ก็คือสตรีที่เปี่ยมไปด้วยจิตสำนึกในการอุทิศตนเพื่อชาติ ไม่ต่างจากกุลสตรีแนวรัฐนิยมในช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ นางเอกอย่างวีรียาในเรื่อง *ลี้มไม่ลง* (๑๙๕๕) สืบทอดบุคลิกลักษณะจากรัศมี วรลักษณ์และมาลติทั้งในแง่ของภูมิหลังตัวละครและจุดมุ่งหมาย วีรียาเป็นเด็กสาวที่ได้รับผลพวงที่โหดร้ายจากสมัยเขมรแดงเช่นเดียวกับตัวละครสตรีทั้งสาม ทั้งหมดคือเด็กกำพร้าที่บิดามารดาเสียชีวิตในสมัย พอล พต แต่วีรียาโชคร้ายกว่าเพราะเธอไม่เหลือใครเลย เธอจึงกลายเป็นเด็กกำพร้าที่โตมาในสถานเลี้ยงเด็กกำพร้าของรัฐบาล ความทุกข์ยากลำบากไม่ได้ทำลายตัวละครอย่างวีรียา แต่กลับกลายเป็นพลังให้เธอสำนึกในบุญคุณของรัฐบาลที่ให้ชีวิตใหม่ ให้ที่พักอาศัย ให้การศึกษา ทำให้เธอเติบโตอย่างมีคุณภาพและมีความตั้งใจมั่นในการอุทิศตัวเพื่อเด็กกำพร้าด้วยกัน โดยมีอุดมการณ์ว่าทุกคนต้องสามัคคีเพื่อช่วยชาติ

อิทธิพลของนวนิยายในปลายทศวรรษที่ ๑๙๘๐ ยังปรากฏในเรื่อง *ลี้มไม่ลง* ทั้งสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่องและวิธีสร้างลักษณะนิสัยตัวละคร จากสภาพปัญหาขั้นพื้นฐานที่กล่าวถึงในนวนิยายปลายทศวรรษที่ ๘๐ เช่นการฟื้นฟูสถาบันครอบครัว การฟื้นฟูหน่วยการผลิตขั้นพื้นฐานในโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ ปิด สานต่อกรมองปัญหาไปไกลกว่าเดิมคือมองไปถึงอนาคตที่ต้องสร้างประชากรขึ้นมาเป็นผู้รับช่วงต่อในการพัฒนาประเทศ เรื่อง *ลี้มไม่ลง* กล่าวถึงผลกระทบของการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ที่เกิดจากสมัยเขมรแดงซึ่งทำให้เกิดปัญหาเด็กกำพร้ามากมาย เด็กเหล่านี้ไม่มีครอบครัว ต้องเดินขบวนไปตามถนนและไร้อนาคต ชีวิตวัยเด็กของวีรียาคือตัวแทนของชีวิตที่ทุกข์ทรมานจากผลกระทบดังกล่าว

บนแผ่นดินอันกว้างใหญ่ วีรียา อยู่คนเดียวโดดเดี่ยว ล่องลอย ไม่มีที่พึ่ง ไร้ที่พักอาศัย อาชีพของเด็กหญิงคือเดินขบวนทุกตรอกซอกซอยไปเรื่อยๆ ทรัพย์สินที่ดีที่สุดของจรรยา(วีรียา) คือมีเพียงแต่ผ้าถุงสีดำ เก่า ๆ ขาด ๆ เสื้อผ้าสีดำซิดสกปรก นึกขาดๆ สีเทา ข้างหลังเป็นสีขาบ มองไม่เห็นว่าเป็นสีอะไรกันแน่

คำมีดที่ไหนดอกก็อนที่นั่น... มีบรรยากาศรอบตัวเป็นมุ้ง ชีวิตกำพร้าของเธออยู่ในสภาพน่าสงสารเต็มไปด้วยความหวาดกลัว...ราตรีที่แสนมืดมิด เด็กมีความกลัวจนตัวสั่น นอนไม่หลับ ถ้ามีฝนตกด้วยนั้น ความทุกข์ทรมานแทบจะบรรยายไม่ได้ บางครั้งมีเพียงหนูตัวเล็ก ๆ ร้องโต้ตอบกันเธอก็ตกใจกลัว นอนไม่หลับ นั่งร้องไห้คร่ำครวญ มีคืนหนึ่งหมาเห่าไล่เธอแย่งที่นอนเด็กหญิงวิ่งหนีด้วยความตกใจ ไม่คิดชีวิตสุด

ผีเท่า เธอร้องให้วิ่งฝ่าความมืดไม่รู้จะร้องให้ใครช่วยเพราะเธอไม่มีแม่ไม่มีพ่อ ไม่มีญาติพี่น้อง เด็กหญิงวิ่ง... วิ่งไปชนทหารคนหนึ่งกำลังเดินเวรยาม คือเวลานั้นแหละ นากชีวิตของวีรียาปราศจากความโดดเดี่ยวและความโศกเศร้า เธอได้ไปอยู่ในมูลนิธิกุหลาบ ซึ่งเป็นมูลนิธิช่วยเหลือเด็กกำพร้าที่รัฐบาลตั้งขึ้น เพื่อจุดประสงค์ที่จะช่วยเหลือเด็กกำพร้าที่นับหมื่นนับแสนคน³¹⁷

เขมรแดงสร้างปัญหาให้กับสังคมแต่ภาพเขมรแดงในนวนิยายไม่ใช่ปีศาจร้ายอีกต่อไป ผลกระทบของเขมรแดงเป็นเพียงเหตุผลที่รองรับเรื่องบุญคุณของรัฐบาลที่มีต่อประชาชนเท่านั้น ประเด็นนี้เป็นจุดคลี่คลายที่ต่างไปจากเรื่องคืนแรมพันไปแล้วและคืนก็ผ่านอย่างเห็นได้ชัด การบรรยายความทุกข์ยากของเด็กกำพร้าทั้งหลายก็เพื่อนำไปสู่จุดที่ว่ารัฐบาลเป็นผู้มีบุญคุณกับเด็กกำพร้าเหล่านี้ เป็นผู้ให้การอุปการะจนเด็ก ๆ เหล่านี้เติบโต สร้างความรู้ สร้างอาชีพ นำความหวังและอนาคตใหม่มาให้ มูลนิธิได้มอบมรดกแห่งความรู้ ความชำนาญด้านการตัดเย็บวาดรูป เล่นเปียโนและการร้องเพลง มูลนิธิเป็นบ้านรวมของเด็กกำพร้า มูลนิธิเหมือนสวรรค์ของชีวิต³¹⁸ การเชิดชูความสำคัญของรัฐบาลและการปวารณาตนในการช่วยรัฐบาลแก้ไขปัญหของประเทศ พร้อมกับช่วยสร้างอนาคตให้ประเทศจึงเป็นวัตถุประสงค์ของนวนิยายเรื่องนี้ ทั้งนี้เพื่อนำมาสู่ประเด็นที่ปิด วัณณารักษ์ต้องนำเสนอว่า สิ่งของเด็กกำพร้าเหล่านี้ที่ต้องตอบแทนคือการสำนึกในบุญคุณและแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อรัฐบาล ไม่ใช่เรื่องบังเอิญที่ผู้ที่จะต้องเป็นศูนย์กลางในการแก้ปัญหาคือสตรีซึ่งในเรื่องนี้คือ วีรียานางเอกของเรื่องที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากเขมรแดง แต่สิ่งที่หายไปคือจิตวิญญาณที่โกรธแค้นและการปฏิญาณตนว่าจะเข้าร่วมต่อสู้เพื่อกำจัดเขมรแดงอย่างเต็มกำลัง เพราะเมื่อถึง ค.ศ. ๑๙๕๕ ประเทศกัมพูชาก็มีรัฐบาลที่มาจากทางเลือกตั้งมาแล้วถึง ๒ ปีและเป็นรัฐบาลที่ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ ไม่ใช่รัฐบาลที่อยู่ใต้อำนาจหรืออิทธิพลของรัฐบาลจากประเทศเวียตนามและทำให้ถูกโดดเดี่ยวจากประชาคมโลกเหมือนในอดีต จึงไม่มีความจำเป็นอีกต่อไปที่จะสร้างปีศาจร้ายเพื่อเป้าหมายในการชักชวนให้ประชาชนร่วมมือกับรัฐในการกำจัดปีศาจ แต่สิ่งที่ยังคงอยู่ในตัววีรียาเหมือนที่เคยพบในตัวมาลดี รัสมิและวารลักข์คืออุดมการณ์และความมุ่งมั่นที่สตรีในฐานะพลเมืองพึงมีต่อชาติ

วันหนึ่ง วีรียากำลังนั่งไต้ต้นมะม่วง ...นั่งคิดถึงเป้าหมายของชีวิต
เธอจะอยู่อย่างไรทำอย่างไรเพื่อให้มีประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

³¹⁷ ปัด วัณณารักษ์, บัญญัติจินยาน, เบาะพุ่มพีเล็กที่ ๓ (กฤษณเพญ: ปัด วัณณารักษ์, ค.ศ. ๒๐๐๕), ตีพิมพ์ ๖-๗. (ปัด วัณณารักษ์, ลืมไม่ลง, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พนมเปญ: ปัด วัณณารักษ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖-๗.

³¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ประเทศชาติ วิริยาปรารถนาจะไปจากมูลนิธิกุหลาบ เธอไม่ต้องการสร้าง
ความลำบากให้ที่นี่ เพราะมูลนิธิเป็นที่สำหรับวาสนาเด็กกำพร้าฉบับหนึ่งที่
รอดจากสงคราม ส่วนวิริยาเองนั้น เวลาที่เธอจะก้าวออกไปพึ่งตนเองได้
มาถึงแล้ว เหตุใดจึงจะอยู่ต่อไปเป็นภาระสร้างความลำบากให้กับคุณครู
และโรงเรียนอีกเล่า³¹⁹

ลักษณะนิสัยเชิงอุดมคติที่เคยปรากฏในตัวนางเอกยุคก่อนของป๊อปปูล่าอยู่
อย่างครบถ้วนในตัววิริยา เช่น ความอดทนมุ่งมั่น ไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรค เสียสละความสุขส่วนตัว
เพื่อผู้อื่น กตัญญูต่อผู้มีพระคุณ สิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาในตัววิริยาคือความเป็นผู้นำที่ใช้ความอ่อนโยน
และยึดมั่นในความถูกต้องในการแก้ไขปัญหา คุณลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏให้เห็นมากนักในช่วง
กุลสตรีแนวรัฐนิยม แต่ได้รับการเน้นย้ำในนวนิยายเรื่องนี้ สิ่งนี้ทำให้นุคลิกของวิริยาหวนกลับไปสู่
ลักษณะของกุลสตรีแนวชนบทนิยมมากขึ้น เพราะสังคมเขมรในอดีตเชื่อมโยงระหว่างความอ่อนโยน
กับศักยภาพในตัวสตรีมานานแล้ว ความอ่อนโยนคืออำนาจของสตรีในขณะที่ความแข็งแกร่งคือ
อำนาจของบุรุษ³²⁰ ด้วยเหตุนี้วิริยาจึงเป็นผู้นำที่สามารถชักจูงให้เด็กกำพร้าคนอื่น ๆ อย่างกรกฎา
และเพื่อน ๆ ให้หยุดทะเลาะวิวาทกันและมาร่วมมือกันทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ ป๊อปปูล่า
บุคลิกลักษณะของวิริยาให้เป็นผู้ที่มีทั้งความอ่อนโยนและเข้มแข็งตั้งแต่ยังเด็ก ดังจากที่กรกฎา
เท้าความสมัยที่วิริยามาเป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างเขากับเพื่อน ๆ ดังนี้

วิริยาจำได้ไหม ความทรงจำเมื่อ ๑๒ ปีก่อน เป็นปีแรกที่เรารู้จัก
กันในมูลนิธิ เวลานั้นฉันและนารีทะเลาะกัน แย่งงานข้าวที่มีลายดอกไม้

³¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

³²⁰ ในวรรณคดีคำสอนบุรุษสำนวนหมิ่นไม ภารกิจหลักของบุรุษเขมรคือบทบาทการเป็นหัวหน้า
ครอบครัวที่ต้องรักษาความปลอดภัยอย่างระแวดระวังโดยเฉพาะเรื่องการนอน คำสอนจะบอกอย่างละเอียด
ตั้งแต่การแต่งกายก่อนนอนให้สวมเสื้อผ้าให้มิดชิด เพราะหากมีสิ่งผิดปกติจะได้ลุกมาได้ทันที ต้องตรวจตรา
ทรัพย์สินให้เรียบร้อย ให้เตรียมขันน้ำไว้ปลายเท้า ตื่นมาจะได้มีน้ำล้างหน้าเลย บุรุษต้องนอนแต่หัวค่ำแต่ให้หัว
ไม่นอนชี้เขา เวลานอนเปลี่ยนท่าต้องคอยฟังว่าจะมีเสียงผิดปกติหรือไม่ หากตื่นแล้วต้องไม่เอะอะ รีบลุกขึ้นนั่ง
ให้ออกมาสำรวจดูรอบบ้าน หานุหรีมาสูบ อย่างี่เกี่ยวข้องกลับเข้าไปนอนใหม่ ที่สำคัญที่สุดต้องมีมิดพรวางไว้ข้าง
ตัวเสมอ คำสอนที่ตกทอดมาตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๘ นี้ต้องให้เห็นชีวิตของคนเขมรสมัยโบราณได้อย่างชัดเจนว่า
ครอบครัวต้องมีบุรุษเป็นผู้ปกป้องดูแลความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน คำสอนประเด็นต่อมาที่กล่าวถึงมาก
คือการรับผิดชอบงานหนักคืองานที่ต้องใช้แรงงานมากและงานนอกบ้าน บุรุษต้องดูแลทั้งเรื่องการตักน้ำให้เต็ม
ตุ่ม ต้องหาฟืนมาเติมอย่าให้ขาด หมั่นดูแลเรือกวานไร่นา คำสอนทั้งเรื่องความปลอดภัยและเรื่องการทำงาน
หนักเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความคาดหวังของสังคมเขมรที่มีต่อบุรุษผูกพันอยู่กับร่างกายที่สังคมมองว่าเป็นสิ่ง
ที่บุรุษมีโดยธรรมชาติก่อนเป็นอันดับแรก

หัวใจที่ร่ำร้องหาตัวน้อง น้องได้ยินอย่างชัดเจน พักคิดถึงน้องอย่างไรบ้าง”

“แต่พี่ไม่... ไม่อาจ... ไม่คู่ควรกับน้อง... พี่พิการ”

“เหตุผลเท่านั้นมันไม่อาจทำลายความซื่อตรง ต่อความจงรักภักดีเราหรอก น้องรักพี่ พี่รักน้อง เป็นการเพียงพอสำหรับความรักของเรา”³²²

ปัด วัฒนารักษ์มอบหน้าที่ดูแลคนพิการให้กับเด็กสาวที่มีอายุ ๑๘ ปีอย่างวิริยา น่าสนใจที่เหตุผลที่เธอใช้ต่างไปจากเหตุผลที่สตรีรุ่นทศวรรษที่ ๑๕๘๐ ใช้ กล่าวคือสตรีอย่างนางสาวอิม สาพี ยูวนารีอายุ ๑๖ ปีที่ยินดีแต่งงานกับยุทธชนแห่ง ที ซึ่งพิการขาข้างหนึ่งจากการสู้รบกับกลุ่มเขมรแดงเพราะนางสาวอิมมีทัศนคติว่า พิการเพื่อชาติเป็นเรื่องสูงส่งยิ่งนัก³²³ การแต่งงานของสตรีกับคนพิการในทศวรรษที่ ๑๕๘๐ จึงเป็นการช่วยแบ่งเบาภารกิจระดับชาติซึ่งเป็นเรื่องที่รัฐบาลในสมัยนั้นพยายามปลุกเร้าให้คนตระหนัก ในขณะที่เหตุผลที่วิริยาใช้ยืนยันกับภริรักษ์ว่าเธอจะอยู่ดูแลและเคียงข้างเขาไปตลอดชีวิตเพราะ “ความซื่อตรงและความจงรักภักดี” เป็นเหตุผลที่มีลักษณะของกุลสตรีแนวชนบนิยมสูง ความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีต่อบุรุษผู้เป็นสามีเป็นสิ่งที่สตรีถูกสังคมคาดหวังเรียกร้องมาตั้งแต่แนวคิดกุลสตรีปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์ของเขมร ดังเช่นที่เสียดำช้อยรักภักดีต่อพระราม และปวารณาตนเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขติดตามพระรามไปอยู่ป่าอย่างไม่เห็นแก่ความยากลำบาก เมื่อวิริยาใช้เหตุผลนี้เป็นหลักในการยืนยันความตั้งใจกับภริรักษ์จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ภาพของเธอเป็นภาพเดียวกับกุลสตรีแนวชนบนิยม แต่ในขณะที่เดียวกันเมื่อวิริยาแต่งงานกับภริรักษ์แล้ว ทั้งสองคนก็ร่วมกันสร้างครอบครัวและร่วมทำประโยชน์โดยการเปิดสถานดูแลเด็กกำพร้าแบ่งเบาภาระของรัฐบาล “สถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าของภริรักษ์และวิริยาก็เริ่มก่อเป็นรูปเป็นร่างขึ้นในนามว่า “มูลนิธิรวบรวมเด็กกำพร้า” สำหรับเป็นที่พักพิงเด็กกำพร้าหลาย ๆ คน”³²⁴ การสร้างตัวละครวิริยาของปัด วัฒนารักษ์เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะผสมผสานความเป็นกุลสตรีแนวชนบนิยมกับกุลสตรีที่รับภารกิจเพื่อสังคมในขณะเดียวกัน ซึ่งหากพิจารณาแล้วจะพบว่า แม้บทบาทของวิริยาจะเป็นบทบาทที่ไม่ต่างจากมาลดีร์สมีหรืออวลักษณ์ ก็เป็นศูนย์กลางของการสร้างสถาบันครอบครัว และทุ่มเทแรงกายเพื่อประโยชน์ของสังคม แต่วิริยาคือตัวละครเอกสตรีที่ถูกพันธนาการไว้ด้วยภาระหน้าที่ทั้งตามชนบเดิมและตามกระแสสังคมใหม่อย่างสมบูรณ์แบบที่สุด มาลดีร์เป็นนางเอกที่ชูธงยุทธสตรีที่เข้าร่วม

³²² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

³²³ แกม บุญฉา, “พิการเพราะชาติเป็นเรื่องสูงส่งยิ่งนัก,” จุลสารนารีปฏิวัติคุณมุข ๖ (๑๕๘๗): ๓๑-๓๒.

³²⁴ ปัด วัฒนารักษ์, บงกชจินยาน, หน้า ๒๕๐.

สร้างชาติอย่างเข้มแข็งแต่ขาดภาพของกุลสตรีที่อ่อนหวานอ่อนโยน รัศมีคือตัวละครสตรีที่ถูกกล่าวหาว่าพร่องต่อหน้าที่ของความเป็นเมียที่ดีเพราะมุ่งรับใช้ชาติจนละเลยงานในครัวเรือน วรลักษณ์เป็นยุวสตรีที่ห้าวหาญ แม้มีแนวความคิดก้าวหน้าเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมของชาติเป็นหลักแต่สิ่งที่ทำให้ภาพของวรลักษณ์ดูแข็งในสายตาของสังคมที่นิยมกุลสตรีแนวขนบนิยมคือการลุกขึ้นมาวิพากษ์กุลสตรีแนวขนบนิยมอย่างตรงไปตรงมา วิริยาจึงเป็นส่วนผสมของกุลสตรีแนวขนบนิยมและกุลสตรีที่รับภารกิจตามความต้องการของสังคมที่ต้องรับภาระทั้งสองทาง กล่าวคือภาระในการสร้างครอบครัวของตนเองและภาระในการสร้างครอบครัวตามความหมายใหม่ที่นวนิยายเรื่องนี้กำลังนำเสนอ

หากพิจารณาถึงบทบาทของการเป็นศูนย์กลางในการสร้างครอบครัว จะพบว่านิยามของคำว่าครอบครัวในเรื่อง *ลิมไม่ลง* ขยายจากเรื่อง *คืนแรมผ่านไปแล้ว* มาก เรื่อง *คืนแรมผ่านไปแล้ว* เสนอบทบาทของกุลสตรีในการสร้างครอบครัวใหม่เช่นกันและยังเสนอนิยามใหม่ของการเป็นครอบครัวด้วยว่าครอบครัวไม่จำเป็นต้องมีความเกี่ยวพันกันทางสายเลือด ขอเพียงให้มีความรักและปรารถนาดีต่อกันอย่างจริงจัง ประชาชนทุกคนที่ผ่านความเจ็บปวดและสูญเสียมาด้วยกันจากระบอบการปกครองอันโหดร้ายสมัยเขมรแดง ก็สามารถมาร่วมสร้างครอบครัวใหม่ได้ แต่ครอบครัวที่มาลดีร่วมสร้างกับน้ำพอลลีและนุรียังเป็นครอบครัวในความหมายเดิมคือครอบครัวเดี่ยวอันประกอบไปด้วยสมาชิกในครอบครัวจำนวนไม่มาก ในครอบครัวมีมารดา บุตรชายและบุตรสาว และมีความสัมพันธ์กันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง แม้มาลดีจะไม่ใช่นุตรสาวของน้ำพอลลี แต่ในที่สุดมาลดีก็กลายมาเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของครอบครัวนี้ด้วยการแต่งงานกับนุรี แต่ในนวนิยายเรื่อง *ลิมไม่ลง* ความหมายของครอบครัวขยายไปไกลกว่าการเป็นครอบครัวเดี่ยวเพราะสภาพสังคมที่เต็มไปด้วยเด็กกำพร้าทำให้ครอบครัวของวิริยาหมายถึงครอบครัวของเด็กกำพร้าทั้งหมด เป็นครอบครัวที่วิริยาพยายามดูแลระดับระคองให้สมาชิกครอบครัวอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่นคือเด็กกำพร้าทั้งหมดในมูลนิธิกุหลาบ ตัววิริยาเองก็เติบโตในสถานสงเคราะห์แห่งนี้และยึดเอาสถานที่นี่เป็นบ้าน ยึดเอาคุณครูเป็นคุณพ่อคุณแม่ ดังคำพูด *วาสนาเราไม่มีแม่ ไม่มีพ่อ ไม่มีบ้านที่อยู่อาศัย สำหรับจำนวนก็เหมือนกัน ไม่ต่างจากเพื่อนทั้งหมดของเราที่ยืนอยู่ที่นี่ เรามีครูบาอาจารย์ที่เป็นคุณพ่อคุณแม่ เรามีมูลนิธิเด็กกำพร้าเป็นบ้านอยู่ร่วมกัน* ยิ่งไปกว่านั้น วิริยายังตั้งปณิธานไว้ว่า จะต้องตั้งมูลนิธิเด็กกำพร้าให้ได้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลในการดูแลเด็กกำพร้า ในแง่นี้เท่ากับว่าในตอนท้ายเรื่องที่วิริยาและภริกาตั้งมูลนิธิรวบรวมเด็กกำพร้าขึ้นและช่วยกันดูแล วิริยาได้สวมบทบาทของมารดาในขณะที่ภริกาถือคือบิดา และมีบุตรเป็นเด็กกำพร้าทั้งหลายทั่วประเทศนั่นเอง

๕.๒.๒.๒ เขมรีและเขมา : เยาวชนสตรีกับปัญหาสังคมปี ๒๐๐๐

นวนิยายเรื่อง *แม้นดอกไม้ได้น้ำ* ที่ป๊ล วัฒนารักษ์แต่งขึ้นในปี ค.ศ. ๒๐๐๐ ได้พัฒนาประเด็นนำเสนอจากการเน้นบทบาทของกุลสตรีที่เป็นวีรารีและมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม มาเป็นการนำเสนอภาพเยาวชนธรรมดาทั้งบุรุษและสตรีที่อาจตกเป็นเหยื่อของสภาพปัญหาต่าง ๆ จนอาจทำให้หมดอนาคตหรือมีอันตรายถึงแก่ชีวิตได้หากเลือกวิถีแก้ปัญหาไม่ถูกทาง แต่สังคมก็อาจฝากความหวังไว้กับเยาวชนเหล่านี้ได้หากทุกคนหันหน้าเข้ามาเผชิญกับปัญหาที่แท้จริงและร่วมมือกันแก้ไข การที่ประเด็นนำเสนอเลื่อนจากภาพของกุลสตรีมาเป็นเยาวชนทั่วไปมาจากเหตุผลสำคัญคือนวนิยายเรื่องนี้แต่งเพื่อส่งเข้าประกวดในหัวข้อเยาวชนกับการศึกษาที่องค์การสงเคราะห์เด็กนอร์เวย์เป็นผู้จัดขึ้น และป๊ล วัฒนารักษ์ก็ได้พิสูจน์ตัวเองในฐานะนักเขียนมือรางวัลที่สามารถเขียนงานได้ตามกระแสสังคมอีกครั้งเมื่อนวนิยายของเธอได้รับรางวัลที่สามจากการประกวด ความได้เปรียบของป๊ล วัฒนารักษ์ที่ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านต่าง ๆ รวมทั้งด้านการศึกษาด้วย* ทำให้ป๊ลมีคลังข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาสังคมและสามารถนำมาใช้ประโยชน์กับการเขียนนวนิยายของเธอได้ ในเรื่อง *แม้นดอกไม้ได้น้ำ* ป๊ลตั้งคำถามกับสังคมว่า การที่เยาวชนเดินผิดทาง เราจะกล่าวโทษแต่เยาวชนเหล่านั้นได้หรือในเมื่อสังคมเขมรทุกวันนี้เต็มไปด้วยสภาพแวดล้อมที่เป็นกับดักล่อลวงและมอมเมาเยาวชน และทางรอดของเยาวชนเหล่านั้นจะอยู่ที่ใดบ้าง แม้เนื้อหาทั้งหมดทั้งการนำเสนอภาพกุลสตรีในนวนิยายเรื่องนี้จะแปลออกไปแต่ในแง่ของวัตถุประสงค์การแต่ง นวนิยายเรื่องนี้ยังคงบรรจุบทเรียนที่ผู้แต่งต้องการบอกคนอ่านไว้อย่างเต็มเปี่ยมเช่นเคย

แนวคิดเรื่องกุลสตรียังเป็นองค์ประกอบสำคัญในการนำเสนอเนื้อหา แต่จะมีแง่มุมที่ผู้เขียนเน้นการวิเคราะห์ด้านต่อแห่งปัญหาสังคมที่ส่งผลกระทบต่อเยาวชนทั้งหลายควบคู่มาด้วย ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของเยาวชนทั้งสามคนซึ่งประกอบไปด้วยเขมรี เขมา และเขมรินทร์ บุตรีธิดาของนายสาคุณกับนางฉวีนั้นประกอบไปด้วยหลาย ๆ ปัจจัย ทั้งปัญหาครอบครัวที่มาจากบิดามารดาไม่รู้จักรับบทบาทหน้าที่ของตนเอง ปัญหาสังคมที่เต็มไปด้วยการคอร์รัปชัน ใช้อำนาจบังหลวง และการสร้างสภาพแวดล้อมที่มอมเมาเยาวชนโดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดกับอนาคตของประเทศ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดกุลสตรี ป๊ลแสดงให้เห็นว่าการที่เยาวชนอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาดจนทำให้พวกเขาต้องหาทางออกกันเองนั้น บิดามารดา

* ผลงานของป๊ล วัฒนารักษ์ที่เขียนเรื่องให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนเช่นการเขียนเรื่อง *ขยะ* *เรื่องร้านตู้* *เกม* *เรื่องการค้าประเวณีสตรีและเด็ก* *เรื่องการเดินทางผิดของเยาวชน* *เรื่องลูกคนยากจนกับการเรียนหนังสือ* *เรื่อง* *บิดาขายบุตรสาวไปเป็นโสเภณีให้กับองค์กรปาเส็ก (pasec : Protection Against Sexual Exploitation of Children)* *เขียนเรื่องใครจะช่วยลูก ๆ ของเรา* *เรื่องเอดส์* *เรื่องการค้าประเวณีสตรีในสถานคาราโอเกะ* ให้กับองค์กรระดับบิลยูดีเอ (CWDA : Cambodia Women's Development Agency) เป็นต้น

เป็นบุคคลสำคัญที่จะประคับประคองให้พ้นจากสภาพแวดล้อมอันเลวร้ายหรือผลักดันให้พวกเขาเดินไปสู่จุดจบของชีวิต

เรื่องที่น่ายินดีในนวนิยายเรื่องนี้คือ ผู้ร้ายอันดับหนึ่งของปิลไม่ได้มีแต่ มารดาที่ไร้คุณสมบัติความเป็นกุลสตรีเพียงคนเดียว แต่บิดาที่ไร้คุณสมบัติของกุลบุรุษก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาด้วย การที่เยาวชนทั้งสามอยู่ในสภาพไร้ที่พึ่งทางใจและหาทางออกให้กับปัญหาของตัวเองไปคนละทิศละทางเพราะบิดามารดาพวกเขาทะเลาะ ตบตี ค่าทอกันทุกวัน ปิลเป็น กระบอกเสียงให้กับแนวคิดกุลสตรี(จูบាប់สุรี)และแนวคิดกุลบุรุษ(จูบាប់บุรส์)อย่างชัดเจน และผู้ที่ ถูกจับขึ้นตาซังก่อนคือนายสาคุณ เขาเป็นบุรุษที่ล้มหน้าทิ่มของการเป็นบิดา ใช้ชีวิตเสเพล คมเหล่า เทียวผู้หญิง เปลี่ยนสตรีคู่ควงบ่อย นอกจากนี้เขายังเป็นบุรุษที่ทรยศชาติด้วยการคอร์รัปชั่น กินสินบนทำให้มีเงินทองจับจ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ดูเหมือนข้อหาของนายสาคุณจะรุนแรงกว่านางฉากริ เพราะเขาคือคนที่ทำลายชาติด้วยระบบของการติดสินบนซึ่งปิลกล่าวอย่างชัดเจนว่า

ถ้ามีแต่ครอบครัวแบบนี้มากๆ สังคมก็มีแต่ประสบกับเคราะห์ร้าย จะมีใครคนไหนกล้าเอามือไปตัดหนทางการกินสินบนซึ่งมีเครือข่ายโยงใยต่อกัน คุณเชือกที่ยาวยึดต่อไปซึ่งผู้พันเชือกมีแต่จะผูกปมต่อไปวงแล้ววงเล่า พันรอบแผ่นดินกัมพูชา³²⁵

ส่วนมารดาคือนางฉากริ นั้น ความบกพร่องอย่างร้ายแรงและเป็นชนวนของปัญหาคือการไร้คุณสมบัติของภรรยาที่ดีตามมาตรฐานของจูบាប់สุรี โดยเฉพาะเรื่องการอดทนอดกลั้นกับพฤติกรรมที่เจ้าชู้ของสามี และการหาเรื่องทะเลาะกับสามีทุกเวลาที่เขากลับบ้าน ปิลให้ความเห็นใจนางฉากริ แต่ก็แสดงให้เห็นว่านางคือจำเลยอีกคนหนึ่งที่ทำให้บุตรีฉากริไม่มีความสุขในบ้าน หมดกำลังใจและคิดแต่จะออกไปหาความสุขนอกบ้าน เพราะนางฉากรินั้น

ขาดความอดทน ไม่รู้จักวิธีเอาชนะสามี นำความร้อนลุ่มความร้อน ความหึงชนความหึง ตบตีกันประจำ ไม่คิดถึงลูก ๆ ที่ขาดความอบอุ่นจากพ่อ และแม่ก็เป็นแม่ที่ไม่มีมาให้ความอบอุ่นกับลูกเพิ่มเติมด้วย³²⁶

³²⁵ ปิล วัฒนาริรักษ์, เบ็ญกามานทิก (ภานุเพญ: องค์การนัวรรเวสต์สงเคราะห์กุมาร, ค.ศ. ๒๐๐๐), ตีพิมพ์ ๑๖.

(ปิล วัฒนาริรักษ์, แม้นดอกไม้ได้นำ (พนมเปญ: องค์การนัวรรเวสต์สงเคราะห์กุมาร, พ.ศ. ๒๕๔๓.), หน้า ๑๖.

³²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

เมื่อบิดามารดาบกรร่งต่อหน้าที่ บุตรทั้งสามก็มีชีวิตที่ไร้หางเสือควบคุม สุดแต่จิตใจของใครจะถูกชักจูงไปในทางใด เขมรีโชคดีที่เธอเลือกการศึกษาเป็นทางออก ทำให้ชีวิตของเธอไม่สะดุดอยู่ที่ปัญหาครอบครัว แต่สามารถก้าวไปข้างหน้าโดยใช้การศึกษากำหนดอนาคตตัวเองได้ ต่างจากน้องทั้งสองที่โดนเพื่อนชักจูงไปในทางที่ผิด เขมาหัน ไปคบเพื่อนสาวที่ชอบเที่ยวเตร่และคบกับเพื่อนต่างเพศจนกระทั่งติดเอดส์ เขมรินทร์คบเพื่อนที่เกเร หนีเรียนไปอยู่ที่ร้านตู้เกม ติดพนันลักขโมยของในบ้าน ไปขายและริเป็นโจรปล้นคนอื่นจนกระทั่งถูกจับต้องไปใช้ชีวิตในสถานกักกันเยาวชน ในนวนิยายเรื่องนี้ก็เหมือนกับเรื่องอื่น ๆ ของปิลซึ่งต้องสั่งสอนผู้อ่าน ต่างตรงที่บทเรียนที่ได้แทนที่จะปลูกฝังเรื่องความรักชาติและการเสียสละเพื่อชาติก็กลับกลายเป็นบทเรียนที่สอนหน้าที่พลเมืองและหน้าที่ศีลธรรมแทน ตัวละครเรื่องนี้จึงได้บทเรียนตามความบกพร่องของแต่ละคน นายสาคุณตระหนักว่าเงินที่ได้มาจากการโกงชาติ สุดท้ายก็เข้ามาทำลายครอบครัวของเขาเอง นางฉัตรก็ภาวนาขออย่าให้คนอื่นเป็นแม่ที่บกพร่องแบบนาง เขมาหลังจากที่ตั้งหลักกับชีวิต ได้ก็หันกลับมาอุทิศเวลาที่เหลืออยู่ทำงานเป็นที่เลี้ยงใ้ให้กับองค์กรพัฒนาเอกชน ช่วยฟื้นฟูจิตใจคนมีเชื้อเอดส์อย่างมุ่งมั่น

ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องแม่น้ดอกไม้ได้นำคือ ในค.ศ. ๒๐๐๐นี้ สตรีไม่ใช่ศูนย์กลางในการกระทำภารกิจเพื่อชาติเพื่อสังคมอีกต่อไป สังคมเป็นเรื่องของคนทุกฝ่ายทุกเพศทุกวัยที่ต้องร่วมกันรับผิดชอบไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว โรงเรียนหรือรัฐบาล การที่นวนิยายของปิลเดินทางมาถึงจุดนี้ก็เป็นที่ไปตามการคลี่คลายของสภาพสังคม จากที่เคยอยู่ภายใต้ันนโยบายของรัฐบาลแนวสังคมนิยมอย่างเข้มข้น เมื่อเปิดประเทศในปี ค.ศ. ๑๙๙๓ เขมรก็เริ่มปรับเปลี่ยนตัวเองไปสู่ประเทศที่เปิดตลาดเสรีเพื่อค้าขายกับประชาคมโลก สิ่งก็ตามมาหลังจากนั้นเป็นเรื่องของการไหลบ่าของทุนและวัฒนธรรมบริโคโนมซึ่งด้านหนึ่งนำการค้าการลงทุนและการพัฒนาด้านต่างๆ มาให้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็นำวัฒนธรรมตะวันตกที่มาพร้อมชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ การค้าบริการและบริการ และปัญหาต่างๆ เช่น โรคเอดส์ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมเขมรต้องรับมือและต้องหันมาสำรวจตนเองว่า สังคมเขมรมีต้นทุนอะไรเหลืออยู่บ้าง ปิล วัฒนารักษ์เสนอผ่านนวนิยายเรื่องนี้อย่างชัดเจนว่า แนวคิดเรื่องกุลสตรีและกุลบุรุษที่สังคมเขมรมีอยู่นั้นในบางกรณีอาจเป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่สังคมนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

๕.๓ กุลสตรีแนวขนบนิยม : การสืบทอดและการต่อรง

ปิล วัฒนารักษ์เคยให้สัมภาษณ์เรื่องลักษณะสตรีในอุดมคติว่าต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสามส่วนคือ รูปสมบัติ จริยสมบัติ และวิชาสมบัติ สิ่งที่ปิล วัฒนารักษ์ให้ความสำคัญน้อยที่สุดคือองค์ประกอบด้านรูปสมบัติเพราะปิลเห็นว่าเป็นสิ่งที่กำหนดเองไม่ได้ ส่วนสิ่งที่กำหนดเองได้คือส่วนจริยสมบัติและวิชาสมบัตินั้น ในนวนิยายทุกเรื่องของปิลให้ความสำคัญกับ

ส่วนที่สามชัดเจนที่สุด³²⁷ นางเอกทุกคนของเขามีการศึกษาซึ่งทำให้พื้นที่ในชีวิตนางเอกไม่ได้จำกัดตัวอยู่แต่ในครัวเรือนเช่นนางเอกหลายคนของเมมา สำนาง ส่วนเรื่องจริยาสสมบัติซึ่งเกี่ยวข้องกับลักษณะกุลสตรีแนวขนบนิยมที่สุดนั้น ปิลไม่ปฏิเสธว่าเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นสำหรับสตรี จริตกิริยาที่นุ่มนวล พุดจาไพเราะ มีความสุภาพ แต่งกายเรียบร้อยและรับผิดชอบงานบ้าน ได้ยังเป็นอัตลักษณ์ที่สตรีเขมรต้องมี เพียงแต่ปิลต้องการให้มีการปรับลักษณะบางอย่างเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอแนวคิดในเชิงวิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมเคยปรากฏในนวนิยายของปิล วัณณารักษ์ยุคหนึ่ง โดยเฉพาะการวิพากษ์คำสอนที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวต่อสามีทั้งหมด ภาพของกุลสตรีตามจวบาสรีขันธ์หมิ่นไมที่ต้องหัวอ่อน เชื้อฟิงสามี ไม่ได้แย่ง เคารพ เทิดทูนสามีไว้เหนือหัว และการวางกฎควบคุมสตรีเรื่องเพศวิถีอย่างเข้มงวดเป็นสิ่งที่ปิลไม่เห็นด้วยและต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ในอีกยุคหนึ่งการวิพากษ์ดังกล่าวกลับกลายเป็นตัวลงและดูเหมือนว่าสิ่งที่ปิล วัณณารักษ์ให้คำตอบไว้ในนวนิยายจะกลับกลายเป็นการสนับสนุนแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมด้วยซ้ำ ดังนั้น จุดยืนของปิล วัณณารักษ์ที่มีต่อกุลสตรีแนวขนบนิยมที่แท้จริงจะเป็นอย่างไร และสิ่งนี้มีผลต่อการสร้างตัวละครเอกสตรีของปิล วัณณารักษ์มากน้อยเพียงใด เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาในลำดับถัดไป

๕.๓.๑ พลังทางจิตวิญญาณเพื่อฟื้นฟูโครงสร้างของสังคม

ตัวละครเอกสตรีในนวนิยายทุกเรื่องของปิล วัณณารักษ์เป็นสตรีที่เน้นคุณสมบัติทางจิตใจมากกว่ารูปร่างภายนอก ลักษณะของกุลสตรีแนวขนบนิยมที่ปรากฏในตัวนางเอกของปิล วัณณารักษ์คือคุณธรรมที่กุลสตรีแนวขนบนิยมยึดถือเช่นความกตัญญู อดทน อุทิศตนเพื่อคนในครอบครัว และจริยกิจที่อ่อนหวาน นุ่มนวล มีสัมมาคารวะ องค์ประกอบเหล่านี้ถูกหลอมรวมกับอุดมการณ์ในการร่วมสร้างชาติ ทำให้ภาพของสตรีในงานของปิล วัณณารักษ์มีทั้งความอ่อนโยนนุ่มนวลและความเข้มแข็งเด็ดขาด แต่สัดส่วนในการนำเสนอคุณสมบัติดังกล่าวจะปรับเปลี่ยนไปตามกระแสสังคม หากเป็นนวนิยายในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ สตรีอย่างมาลิดีถูกปลุกเร้าให้ร่วมสร้างชาติโดยการทำงานหนัก ต้องรับภาระทั้งงานที่เคยเป็นของสตรีแต่เดิมและงานที่เป็นหน้าที่ของบุรุษด้วย ดังนั้นความอ่อนหวานนุ่มนวลในตัวมาลิดีจึงเป็นสิ่งที่มองเห็นไม่เด่นชัด แต่เมื่อเวลาผ่านไปอีกสิบปี ประเทศกัมพูชาที่เร่งพัฒนาตนเองก็เริ่มคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น สตรีกัมพูชาไม่จำเป็นต้องทำงานหนักเท่าเดิม แต่งานที่สตรีถูกปลุกเร้าให้ร่วมรับภาระยังมีมากเช่นเดิม คุณสมบัติของความเป็นกุลสตรีแนวขนบนิยมเริ่มเป็นสิ่งที่ถูกนักเขียนหยิบกลับมาใช้มากขึ้น

³²⁷ สัมภาษณ์ ปิล วัณณารักษ์, ๑๘ มกราคม ๒๕๔๕.

ดังเช่นวิธียาที่ต้องใช้ความอ่อนโยนและความเข้มแข็งในช่วยแก้ไขปัญหาลังคมไปพร้อมๆกัน การปรับเปลี่ยนบทบาทความเป็นกุลสตรีขนบนิยมก็เพื่อให้เหมาะกับการรับหน้าที่ภายในครัวเรือนและหน้าที่อื่น ๆ ในพื้นที่สาธารณะพร้อมกันไป

นอกจากเพื่อให้เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ที่สตรีต้องรับผิดชอบแล้ว นัยสำคัญของการคัดเลือกคุณธรรมของกุลสตรีแนวขนบนิยมกลับมาใช้คือ เป็นการโต้กลับในสิ่งที่เขมรแดงเคยกระทำโดยแสดงให้เห็นความสำคัญของระเบียบสังคมแบบเดิมที่ถูกเขมรแดงทำลายทิ้งไป ซึ่งปัลและรัฐต้องการฟื้นฟูโครงสร้างทางสังคมแบบเดิมกลับขึ้นมาใหม่ และผู้ที่รัฐมอบหมายให้เป็นแกนกลางในการฟื้นฟูโครงสร้างนี้คือสตรี เขมรแดงเคยทำลายโครงสร้างของสังคมเดิมซึ่งเป็นสังคมที่มีลำดับชั้น และให้ความสำคัญกับระบบอาวุโสทั้งเพราะมองว่าเป็นระบบสังคมที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ มีชนชั้นที่ได้เปรียบและชนชั้นที่เสียเปรียบ ในยุคเขมรแดงครอบครัวแต่ละครอบครัวในฐานะหน่วยย่อยทางสังคมจะถูกยุบ ประชาชนทุกคนจะมีครอบครัวใหญ่เพียงครอบครัวเดียวคือองค์กร องค์กรจะสอนให้เด็ก ๆ ไม่เรียกมารดาของตนว่า แม่ แต่จะต้องเรียกว่า น้า แทน เพื่อตัดความรักความผูกพันที่เด็กจะมีต่อมารดาของตนเองเป็นพิเศษ การเรียกมารดาว่าน้าทำให้เด็กมองมารดาไม่ต่างจากสตรีคนอื่น ๆ ในวัยเดียวกับมารดา ในยุคนี้ ทหารเขมรแดงที่อายุน้อยบางคนอาจกล่าวโทษหรือทำร้ายร่างกายบิดามารดาอย่างทารุณได้โดยปราศจากความรู้สึกผิด ทั้งนี้เพราะเขมรแดงต้องการถ่ายโอนความรักความผูกพันทางสายเลือดระหว่างสมาชิกในครอบครัวไปสู่ความจงรักภักดีในองค์กรแทน ดังสโลแกนขององค์กรว่า *กำจัดครอบครัวเล็กหม้อเล็ก แล้วสร้างหม้อใหญ่ ครอบครัวใหญ่ ครอบครัวรวมหิมา สร้างจิตสำนึกปฏิวัติสูงส่ง*³²⁸ การปลุกฝังความคิดดังกล่าวเท่ากับเป็นการทำลายความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและบุตรและสายสัมพันธ์ของระบบครอบครัวแบบเดิมทิ้งซึ่งเป็นที่สิ้นสะเทือนรากเหง้าทางจิตใจของชาวเขมรมากที่สุด ฉะนั้น การหวนกลับไปหาระเบียบสังคมเดิมหลังยุคเขมรแดงจึงเป็นความต้องการที่สอดคล้องกันระหว่างประชาชนเขมรทั่วไปที่โหยหารูปแบบความสัมพันธ์ที่พวกเขาคุ้นเคยและรัฐบาลที่ต้องการวิพากษ์ความล้มเหลวด้านนโยบายของเขมรแดงและสร้างความชอบธรรมให้กับฝ่ายตนในการชกกองทัพเวียดนามเข้าประเทศเพื่อมาไล่เขมรแดงออกไป

สตรีเป็นกำลังสำคัญของการฟื้นฟูระบบโครงสร้างของสังคมเพราะตามขนบประเพณีเดิม สังคมเขมรมอบบทบาทให้สตรี(ชนชั้นล่างซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ของประเทศ) เป็นศูนย์กลางในพื้นที่ครัวเรือนและในชุมชนอยู่แล้ว ตามบรรทัดฐานของจบบัศจรรย์ฉบับหมื่นไมสตรีคือผู้ต้องปฏิบัติตัวในฐานะบุตรสาว ภรรยา มารดา และเพื่อนบ้านได้อย่างดี กับบิดามารดาและผู้อาวุโส สตรีต้อง *ปรนนิบัติรับใช้ สิ่งใดรออยู่ให้หามาให้ท่านรับประทาน พุดจากับท่าน*

³²⁸Henri Locard, *Pol Pot's Little Red Book The Saying of Angkar* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004), p. 270.

ตามปกติ ปัญหาที่รัฐมีพบจะเป็นปัญหาที่สะท้อนให้เห็นระบบปีศาจปไตโดยที่อยู่ภายใต้ขบวนการชาตินิยม กล่าวคือแม้สตรีจะถูกเรียกร้องให้ออกมาร่วมต่อสู้กับกระบวนการชาตินิยม แต่เชื่อว่าบุรุษทุกคนจะเห็นด้วยกับการเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการดังกล่าว เพราะการออกไปทำงานนอกบ้านเท่ากับบุรุษจะสูญเสียอำนาจในการควบคุมสตรีในบ้าน ดังที่ซินเธีย เอ็นโล (Cynthia Enloe) กล่าวว่า สตรีที่เริ่มออกจากบ้านมาเข้าร่วมขบวนการชาตินิยมเพื่อความมั่นคงในอนาคตของลูกเธอเองอาจถูกสามีของเธอต่อต้านอย่างรุนแรงด้วยข้อหาว่าเธอละเลยหน้าที่ภายในบ้าน แอบมีสัมพันธ์กับบุรุษอื่น ทำให้เขาเป็นตัวละครในสายตาของบุรุษอื่นที่อาจล้อเลียนว่าเขาควบคุมภรรยาตัวเองไม่ได้ ความขัดแย้งนี้อาจนำไปสู่การใช้กำลังทุบตี ขัดขวางไม่ให้เธอไปเข้าร่วมในกระบวนการ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงสตรีเหล่านี้เข้าร่วมกระบวนการในฐานะของภรรยาและมารดาที่ดีก็ได้³³¹ กรณีของรัฐมีก็สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ดังกล่าว สาขานซึ่งเป็นสามีไม่ได้ยินดีกับความเอาใจใส่ในหน้าที่การงานของรัฐมี การเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการชาตินิยมไม่ได้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างสาขานและรัฐมีเลยโดยเฉพาะกับพื้นที่ในบ้าน แม้ความมุ่งมั่นอุทิศตนในการทำงานเพื่อชาติจะทำให้รัฐมีเป็นที่ยอมรับในที่ทำงานมากเพียงไร แต่ในบ้าน เธอก็ยังอยู่ในสถานะของภรรยาที่ต้องคอยรับใช้สามีและทำงานบ้านทุกอย่างรวมทั้งยังถูกสามีกดให้อยู่ต่ำกว่าตลอดเวลา ในแง่นี้ การเปิดพื้นที่ให้สตรีออกมาทำงานนอกบ้านของรัฐจึงไม่ใช่การเปิดพื้นที่เพราะต้องการกระจายอำนาจให้สตรีและบุรุษได้ใช้เพื่อพัฒนาประเทศร่วมกัน แต่เป็นการเรียกร้องแรงงานจากสตรีเพิ่มขึ้นในอีกพื้นที่หนึ่งโดยไม่สนใจที่จะสร้างความเข้าใจกับบุรุษ หรือสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นระหว่างสตรีกับบุรุษอย่างแท้จริง สตรียังไม่อาจเท่าเทียมกับบุรุษเพราะในโครงสร้างของสังคมระบบปีศาจปไต คุณค่าของสตรีไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถที่เธอมีเพื่อตัวเอง แต่คุณค่าของเธอขึ้นอยู่กับการเติมเต็มความต้องการให้บุคคลรอบข้างไม่ว่าจะเป็นคนในครอบครัว สังคมหรือประเทศชาติ เป็นความสามารถและศักยภาพที่ต้องสนับสนุนผู้อื่นซึ่งเป็นบทบาทเดิมๆที่สตรีถูกกำหนดให้เล่นในวาทกรรมของนักชาตินิยม

๕.๓.๒ เส้นแบ่งพรมแดนแห่งชาติทางวัฒนธรรม

ลักษณะของกุลสตรีแนวชนนิยมที่ปรากฏในนวนิยายของปิล วัฒนารักษ์อีกประการหนึ่งคือการบรรยายการแต่งกายและจริตกิริยาที่ระบุว่าเป็นอัตลักษณ์ของสตรีเขมร ซึ่งปิลจะใช้การบรรยายดังกล่าวเป็นเครื่องมือวาดพรมแดนทางวัฒนธรรมให้กับความเป็นเขมรแท้ ฉะนั้นเมื่อคุณตัวละครสตรีในนวนิยายบางเรื่องของปิลจากวิธีแต่งตัว วิธีพูด วิธีวางตนในพื้นที่สาธารณะก็จะสามารถระบุได้ว่าใครคือสตรีเขมรแท้และใครไม่ใช่ในลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในนวนิยายของมา

³³¹ Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases Making Feminist Sense of International Politics* (Berkeley: University of California Press : 2000), p 55.

สำนาง วิถีที่ปัด วัฒนารักษ์(และเมมา สำนาง)ใช้นี้เป็นการสร้างพรหมแดนของนักชาตินิยมวิธีหนึ่ง โดยให้การแต่งกาย ความประพฤติและกิริยามารยาทเป็นสิ่งที่สร้างพรหมแดนเชิงสัญลักษณ์ให้แก่ชาติ ในพรหมแดนดังกล่าวซึ่งบรรจุกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองและพฤติกรรมของชนในชาติที่เหมาะสมนี้ จะเป็นสนามหรือพื้นที่ให้ทดสอบว่าใครเป็นผู้ปฏิบัติตามกฎหรือทำทายกฎ ซึ่งจะนำไปสู่การบ่งชี้ได้ว่าใครที่จัดว่าเป็นคนในหรืออยู่ในฐานะพลเมืองของชาติ และใครที่เป็นคนนอกที่ไร้คุณสมบัติในการเป็นพลเมืองของชาติ ด้วยวิธีดังกล่าว ภาพของคนที่อยู่นอกกรอบก็ช่วยสร้างพรหมแดนแห่งความเป็นชาติได้ดีเท่า ๆ กับภาพของคนที่อยู่ในกรอบเช่นกัน³³²

นวนิยายเรื่อง *เมฆเกล็ดนาค* นำเสนอความแตกต่างระหว่างนางเอกของเรื่องคือ มรกตกับนางอิจฉาอย่างเกสรี โดยให้การแต่งกายและกิริยามารยาทตามแนวคตินิยมแบบนิยามเป็นเกณฑ์ในการระบุว่าใครคือเขมรแท้และใครคือคนอื่น สิ่งที่น่าสนใจคือในขณะที่ปัดไม่ให้ความสนใจกับการบรรยายรูปโฉมและการแต่งกายของมรกตเลย ปัดกลับทำเช่นนั้นอย่างละเอียดกับเกสรีเพื่อวาดภาพสตรีทันสมัยในทัศนะของผู้ประพันธ์ *สาวน้อยโสภายี ๑๕ ไส้กระ โปรงสีแดง เพลิงสั้นขึ้นมาถึงขาอ่อน ไบหน้าสาวน้อยผัดแป้ง เขียนคิ้ว ทาตาสีเขียวขี้ปากเกลือบลิปสติกสีแดงสด การแต่งกายนี้แสดงให้เห็นสตรีที่ใช้ชีวิตทันสมัยตามแบบอย่างสตรีต่างประเทศ*³³³ การแต่งกายของเกสรีทั้ง “ความทันสมัย” และ “แบบอย่างสตรีต่างประเทศ” ล้วนแต่สร้างนัยของความเป็นอื่นที่ไม่ใช่ความเป็นเขมร แม้ปัดจะไม่ได้บรรยายภาพการแต่งกายของมรกตเลยแต่ผู้อ่านก็เข้าใจได้ว่ามรกตคือภาพตรงข้ามของเกสรีอย่างแน่นอน แต่สิ่งที่เป็นอื่นยิ่งกว่าการแต่งกายคือจิตกริยาของเกสรีที่ล้วนแต่ทำให้ผู้ที่พบเห็นเกิดความรู้สึกขัดหูขัดตา เมื่อเกสรีมาจากต่างประเทศและพบกับบิดาเธอและบิดาของมรกตที่สนามบิน สิ่งแรกที่เธอถามหาคือ วิจิตร บุรุษที่เธออยากพบมากเพราะ *อยากรู้ว่าจะหล่อเหมือนกับที่บุรา พระเอกของบริษัทภาพยนตร์ของเราที่อยู่อเมริกาหรือเปล่า?*³³⁴ คำถามถึงบุรุษที่ไม่เคยพบหน้ากันมาก่อนของเกสรีเป็นสิ่งที่กั้นเธอออกมาจากการเป็นสตรีเขมรทันทีเพราะการแสดงความสนใจในตัวบุรุษก่อนเป็นสิ่งต้องห้าม เมื่อรวมกับการแสดงความสนิทสนมกับบุรุษด้วยการกอด หอมแก้ม จับมือถือแขนบุรุษโดยไม่หวงตัวก็ทำให้เกสรีไม่ใช่กุลสตรีเขมรเพราะพฤติกรรมของเธอตกบรทัดฐานของสตรีเขมรที่ควบคุมเรื่องเพศวิถีอย่างเข้มงวด นอกจากนี้ กิริยามารยาทที่เธอแสดงต่อบิดาหรือคนอื่นๆ ในที่สาธารณะ เช่นการทำหน้าอใส่บิดาไม่สนใจคำตักเตือนของบิดา สนใจแต่ความต้องการของตนเองโดยไม่คำนึงถึงจิตใจผู้อื่น ทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้เกสรีเป็นสตรีอื่นที่ไม่ใช่สตรีเขมรแท้ ตรงกันข้ามกับมรกตที่บิดาของเกสรีเองถึงกับออกปากว่าอิจฉาครูสุภาที่มีบุตรสาว *กิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อยอย่างหลานมรกต* เพราะคุณ

³³² Joane Nagel, *Race, Ethnicity, and Sexuality Intimate Intersection, Forbidden Frontier*, p. 147.

³³³ ปัด วัฒนารักษ์, *เมฆสุรگانาค* (กุนเพญ: บณณาการองคร, ค.ศ. ๒๐๐๔), ตั้พรี ๔๔.(ปัด วัฒนารักษ์, *เมฆเกล็ดนาค* (พนมเปญ: ร้านหนังสืออ็องโกร, ๒๕๔๗), หน้า ๔๔.

³³⁴ เรื่องเดียวกัน.

พนลือ (บิดาเกสรี) ไม่มีบุตรสาวที่มีลักษณะเป็นสตรีเขมรที่อ่อนหวานน่ารักอย่างหลานมรกตเลย³³⁵ จะเห็นว่าความเป็นอื่นทั้งการแต่งกาย จริตกิริยา และพฤติกรรมของเกสรีช่วยวาดภาพความเป็นสตรีเขมรแท้ของมรกตให้ชัดเจนขึ้น รางวัลสำหรับความเป็นสตรีเขมรแท้คือการได้แต่งงานกับบุรุษเขมร ส่วนสตรีคนนอกโดยเฉพาะคนที่ตกบรรทัดฐานเรื่องเพศวิถีอย่างเกสรีไม่มีทางพิชิตใจบุรุษเขมรอย่างวิจิตรได้ เพราะสำหรับวิจิตร เขารักในความเป็นสตรีเขมรที่มีอยู่อย่างเพียบพร้อมในตัวมรกตคนรักของเขาอันได้แก่ความเป็นสตรีเขมรที่ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานในการควบคุมเรื่องเพศวิถีเป็นสำคัญ

วิจิตรรู้ความประสงค์ที่จะรักษาเกียรติยศของสาวคนรักที่มีรั้วประเพณีเป็นเครื่องประดับสำหรับลูกผู้หญิง การรู้จักปกป้องรักษาค่าของตนของมรกตชายหนุ่มพึงใจมาก และสิ่งที่นายปรารถนาจากสตรีซึ่งจะเป็นมิตรไปนับร้อยปี คือสตรีที่มีค่าไม่ใช่สตรีใจง่าย โลดแล่นไปกับเรื่องความรัก การรู้จักรักษาค่าของตัวเองของสาวมรกต เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับประเพณีของชนชาติเรา³³⁶

ปิลเคยให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการสร้างตัวละครตามแนวคิดกุลสตรีว่า *ดิฉันไม่ต้องการให้ตัวละครหญิงของดิฉันเป็นกุลสตรี แต่ต้องให้มีจริยามารยาทที่งดงามเป็นแบบสตรีเขมร อย่างเช่นเสื้อผ้า ต้องรู้จักแต่งตัว รู้จักพูดค่ะ ... สิ่งสำคัญคืออะไรที่เป็นลักษณะ สตรี ครอบ ลักษณ์ของเขมรที่ดิฉันนั้นยังคงมีคุณค่าอยู่นั่นเองค่ะ เราต้องรักษาจุดนั้นไว้ทุกเวลาค่ะ อย่าเดินตามคนอื่น*³³⁷ คุณสมบัติของกุลสตรีที่ปิลเน้นคือคุณสมบัติทางจิตใจมากกว่าเรื่องรูปร่างภายนอก ความอดทน ความกตัญญู จริตกิริยาที่อ่อนหวาน นุ่มนวล และมีสัมมาคารวะ ซึ่งปิลเห็นว่ายังต้องคงอยู่ เพราะหมายถึงอัตลักษณ์อันดีงามของสตรีเขมร ส่วนคนอื่นและความเป็นอื่นของปิลก็คือชาติตะวันตกและวัฒนธรรมตะวันตก และการไม่เดินตามคนอื่นของปิลหมายถึงเรื่องการแต่งกาย จริตกิริยา และยังหมายถึงค่าของลูกผู้หญิงที่รู้จักควบคุมเรื่องเพศวิถีตามทัศนคติของวิจิตร แต่สิ่งที่ปิลวินิจฉัยรักษากว่ามาทั้งหมดยังคงรักษาหัวใจของแนวคิดกุลสตรีชนนิยมไว้อย่างครบถ้วน

ประเด็นการควบคุมเนื้อตัวร่างกายสตรีเป็นสิ่งที่ปรากฏมาแล้วในนวนิยายของเมมา สำเนาตั้งแต่กลางทศวรรษที่ ๑๕๘๐ เหตุใดปิลจึงเอ่ยถึงประเด็นนี้เล่าไปถึง ๒๐ กว่าปี หากพิจารณาตามแนวการสร้างงานของปิลที่มักได้ตอบกับปัญหาสังคมในแต่ละยุคนั้น ช่วงปี ค.ศ. ๒๐๐๔ อันเป็นปีที่เรื่อง *เมฆเก็ดนาคตีพิมพ์* เป็นช่วงเวลาที่เขาเปิดประเทศมาแล้วอย่างน้อย ๑๐ ปี นับตั้งแต่เขมรมีการเลือกตั้งครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๕๕๓ และปรับทิศทางของประเทศไปสู่การค้า

³³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

³³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

³³⁷ สัมภาษณ์ ปิล วันฉัตรวิทย์, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๕.

เสรีมากขึ้น การเปิดประเทศของเขมรหมายถึงการหลั่งไหลเข้ามาของชาวตะวันตกทั้งในกรณีของผู้ช่วยเหลืออย่างเจ้าหน้าที่ UNTAC หรือเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ หมายถึงนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ และหมายถึงสื่อที่เปิดกว้างขึ้นตั้งแต่หลังการเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๙๓ด้วย นอกจากนี้จะเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจให้สตรีสามารถประกอบกิจการค้าเล็ก ๆ รองรับชาวต่างชาติ หรือทำให้สตรีมีงานทำด้วยการเป็นเจ้าของที่ท้องถิ่นขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้นมากในช่วงนี้ สิ่งที่ส่งผลกระทบต่อสตรีเขมรโดยตรงคือธุรกิจการค้าและบริการที่ต้องการแรงงานสตรีเป็นหลัก รวมถึงธุรกิจการค้าประเวณีซึ่งเปิดโอกาสให้สตรีมีรายได้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็สิ้นคลอนค่านิยมเกี่ยวกับความเป็นกุลสตรีของสตรีเขมรอย่างมากด้วย ในช่วงที่นวนิยายเรื่อง *เมฆเกล็ดคนาค* เกิดขึ้น ชุดคำถามเกี่ยวกับภาพของสตรีในอุดมคติที่ขัดแย้งกับชีวิตจริงในสภาพสังคมปัจจุบันคงมีมากพอสมควร เช่น เมื่อท้องหิวแต่สตรีไร้ทางเลือกอื่นนอกจากเดินเข้าสู่ธุรกิจขายบริการที่ต้องติดต่อสัมพันธ์กับบุรุษมากหน้าหลายตา สตรีเขมรและบุรุษร่วมสังคมจะยังยึดมั่นกับคุณค่าสตรีตามแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมอยู่อีกหรือไม่ เมื่อสตรีตัดสินใจเลือกที่จะมีชีวิตรอดมากกว่าการรับหน้าที่แม่ของชาติ ผู้สืบต่อและส่งทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม รวมทั้งผู้ร่วมกระบวนการสร้างชาติโดยใช้แรงงานหนักในภาคเกษตรและอุตสาหกรรมแต่ได้ค่าตอบแทนที่ไม่เพียงพอกับรายจ่าย สังคมเขมรมีคำตอบหรือทางเลือกอื่นให้สตรีมากกว่าการเข้าสู่ธุรกิจการขายบริการและการค้าประเวณีหรือไม่ และหากธุรกิจการค้าประเวณีเฟื่องฟูและกลุ่มลูกค้าหลักที่ใช้บริการคือบุรุษต่างชาติ สังคมเขมรจะรับมืออย่างไรกับปรากฏการณ์การผสมกันทางสายเลือดระหว่างชนชาติ ปฏิกริยาที่เกิดขึ้นเสมอเมื่อมีคำถามทำนองนี้คือสตรียังถูกทิ้งให้อยู่กับคำถามที่ไม่มีคำตอบจากฝ่ายใดเลย ซึ่งอาจเป็นเพราะในชีวิตจริงที่ปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นจริง รัฐและสังคมไม่อาจรับมือหรือด้านทานกับปัญหาเหล่านั้นได้ ฉะนั้นทางออกของสังคมคือการหันมาควบคุมในพื้นที่อื่นเช่นในพื้นที่แห่งจินตนาการ เรื่องเพศวิถีของสตรีจะถูกควบคุมอย่างเข้มงวดมากขึ้น ดังเช่นการนำเสนอภาพสตรีในนวนิยายเรื่องนี้ ความทันสมัยซึ่งหมายถึงความเป็นตะวันตกและการไม่รักนวลสงวนตัวจะเป็นเป้าของการโจมตี ถูกควบคุมและถูกทำให้เป็นคนอื่น ในขณะที่ภาพสตรีผู้รักนวลสงวนตัวก็จะได้รับการเชิดชูในฐานะของสตรีที่ควบคุมพฤติกรรมการแสดงออกทางเพศได้อย่างดีและเหมาะสมที่จะเป็นพลเมืองของประเทศ ทั้งนี้เพื่อให้บทบาทหน้าที่ของสตรีที่มีต่อรัฐและต่อสังคมในระบบปีติบริบ์โดยยังคงตรึงอยู่ต่อไป

๕.๑.๓ ค่านิยมเกี่ยวกับสตรีฝ่ายและค่านิยมเรื่องพรหมจารี : การต่อรองที่ไม่สิ้นสุด

เท่าที่ผ่านมามีพบว่าเป้าหมายการต่อรองของปัล วัฒนารักษ์ที่ทำเพื่อสตรีเป็นเป้าหมายเพื่อขยายพื้นที่ทางสังคมตั้งแต่เดิมบุรุษยึดครองอยู่ให้สตรีได้มีโอกาสพิสูจน์ตัวเองในพื้นที่เหล่านั้นบ้าง ตัวละครเอกสตรีของเธอทุกคนทั้งมาลดี รัตมี วรลักษณ์ วิริยา และมรกต จึงได้

เข้าไปช่วงชิงพื้นที่ของบุรุษและพิสูจน์ความสามารถให้ผู้อ่านเห็น แต่การพยายามช่วงชิงพื้นที่ที่บุรุษยอมรับเพื่อจะแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่บุรุษทำได้สตรีก็ทำได้ไม่ได้ช่วยทำให้ทัศนะของสังคมเกี่ยวกับสถานะและความสัมพันธ์ระหว่างสตรีและบุรุษดีขึ้น เพราะในที่สุดความพยายามดังกล่าวจะทำให้สตรีถูกเรียกร้องให้คิดและมองแบบบุรุษและถูกประเมินด้วยบรรทัดฐานของบุรุษโดยที่บุรุษไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงอะไรเลย และการเข้าไปในพื้นที่อื่น ๆ ที่สตรีมีโอกาสเข้าถึงน้อยไม่ได้หมายความว่าจะทำให้สตรีมีอำนาจในการต่อรองมากขึ้น เพราะสตรียังต้องคงคุณค่าตามลักษณะของกุลสตรีแนวขนบนิยมอย่างไม่ขาดตกบกพร่องเช่นเดิม ดังเช่นที่รัสมิ์ต้องทำงานอย่างเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ตามคุณสมบัติของบุรุษหรือต้องทำให้ดีกว่าจึงจะได้รับการยอมรับ แต่เมื่อกลับมาถึงบ้านรัสมิ์ก็ถูกสามีกล่าวหาว่าสนใจแต่งงานนอกบ้านทำให้งานในบ้านบกพร่องและถูกทำร้ายร่างกายเป็นประจำ การเข้าไปอยู่ในพื้นที่ของบุรุษจึงไม่ได้หมายความว่าสังคมจะยินยอมให้สถานภาพของสตรีอยู่ในระดับที่เสมอบุรุษได้ง่าย ๆ

ดังนั้น อีกกระแสหนึ่งในนวนิยายของปิล วัณณารักษ์ สิ่งที่เธอพยายามนำเสนอมาโดยตลอดคือการต่อรองกับบรรทัดฐานกุลสตรีแนวขนบนิยมให้มีลักษณะที่ยืดหยุ่นและให้คุณค่าสตรีในฐานะมนุษย์ที่มีความคิดและความต้องการเป็นของตนเอง ไม่ใช่การอุทิศตนรับใช้ผู้อื่นตลอดเวลา แต่ก็ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่ามีบางประเด็นเท่านั้นที่ปิล วัณณารักษ์ต้องการให้มีการแก้ไข ประเด็นที่ปิลไม่เห็นด้วยอย่างมากคือค่านิยมที่กำหนดและตัดสินคุณค่าของสตรีเช่นค่านิยมเกี่ยวกับสตรีม่ายและค่านิยมเรื่องพรหมจารีย์ ปิลจะแสดงความเห็นเชิงวิพากษ์ผ่านตัวละครทั้งสามคือรัสมิ์ วรลักษณ์และถาวรทั้งในแง่ของลักษณะนิสัย และการปฏิบัติตนตามบรรทัดฐานของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยม น่าสนใจว่าสิ่งที่ปิลทำได้ดีคือสร้างภาพสตรีให้รับใช้อุดมการณ์ของรัฐและสังคมเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับสิ่งที่ปิลต้องการเรียกร้องต่อรองแทนสตรีคือ *อยากให้สตรีมีสิทธิเท่าเทียมบุรุษ* ปิลจะสามารถต่อรองเพื่อสตรีได้มากน้อยเพียงใด

๕.๓.๓.๑ เสียงเพื่อสตรีม่าย

ปิล วัณณารักษ์ตั้งคำถามเกี่ยวกับสถานภาพสตรีม่ายผ่านตัวละครเอกสตรีพี่น้องคือรัสมิ์และวรลักษณ์ คำถามของปิลคือยุติธรรมแล้วหรือที่สตรีดีและเพียบพร้อมคนหนึ่งจะต้องทนอยู่กับสามีที่ไม่เห็นคุณค่าและทำร้ายเธอตลอดเวลา เพียงเพราะสตรีถูกค่านิยมเกี่ยวกับสตรีม่ายและถูกแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมที่สั่งให้สตรีซื่อสัตย์กับสามี อดทนกับพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องของสามีกดทับไว้ ปิลแสดงความไม่เห็นด้วยโดยผ่านภาพชีวิตของรัสมิ์และผ่านความเห็นของวรลักษณ์ที่ลุกมาวิพากษ์ค่านิยมเกี่ยวกับสตรีม่ายและการเป็นกุลสตรีของพี่สาวเป็นระยะ จนในท้ายที่สุด รัสมิ์ก็สามารถฝ่าด่านความอายในการได้ชื่อว่าเป็นสตรีม่ายได้สำเร็จ และตอนจบของเรื่องปิลยังเปิดโอกาสให้สตรีม่ายอย่างรัสมิ์ได้แต่งงานใหม่กับนรินทร์ บุรุษผู้

เพียบพร้อมอดีตคู่หมั้นของเธอที่พลัดพรากกันไปในช่วงสมัยเขมรแดง ซึ่งเป็นสิ่งที่แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยสำหรับสตรีม่ายที่มีฐานะค่อนข้างยากจนอย่างรัสมิ่ ฉะนั้น เมื่อดูจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับรัสมิ่ การต่อสู้เพื่อสตรีที่ถูกสามีทำร้ายและเพื่อยกระดับสถานภาพของสตรีม่ายทำท่าจะจบลงด้วยดี

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในรายละเอียดแล้ว สิ่งที่น่าประหลาดกลับกลายเป็นว่ารัสมิ่เป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นภาพของสตรีที่ถูกค่านิยมเรื่องสตรีม่ายและแนวคิดกุลสตรีแนวชนบทยึดมั่นทำร้ายอย่างไร้ทางออก เพราะจากวิถีคิดรวมทั้งเหตุผลที่รัสมิ่ไม่ยอมหย่าจนกระทั่งเปลี่ยนความคิดมาสู่การรับสถานภาพม่ายและยอมแต่งงานใหม่ได้ ไม่ได้แสดงให้เห็นชัยชนะของรัสมิ่และไม่ได้แสดงให้เห็นว่าปัด วัฒนารักษ์สามารถปลดปล่อยรัสมิ่จากค่านิยมของสังคมดังกล่าวเลย สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตรัสมิ่แสดงให้เห็นว่ารัสมิ่คือสตรีที่ถูกกล่อมไว้ด้วยแนวคิดกุลสตรีแนวชนบทยึดมั่น เพราะตั้งแต่ต้นเรื่องผู้อ่านจะเห็นรัสมิ่ถูกสาขน์ทำร้ายร่างกายอย่างรุนแรงและการทำร้ายแบบนี้เกิดขึ้นเป็นประจำ ถึงขนาดหลายครั้งที่รัสมิ่บาดเจ็บจนต้องเข้าโรงพยาบาล แต่รัสมิ่เลือกใช้ชีวิตอดทน ไม่ตอบโต้ด้วยเหตุผลว่า เธอไม่ตัดใจจากเขาเพราะนี่ถึงบุญคุณของเขาในสมัยก่อนที่ทำความดีกับครอบครัวเธอ³³⁸ เธอเป็นภรรยาที่ไม่มีสิทธิ์อะไรเลยกับสามีแบบสาขน์³³⁹ ความอดทน การไม่ได้ตอบกับการกระทำผิดของสามีเป็นวิธีที่จะช่วยให้จิตใจเธอสงบ เพื่อให้เธอมีชีวิตอยู่ใกล้ลูกกับน้องได้นานต่อไปอีก³⁴⁰ รัสมิ่ใช้ชีวิตแบบกุลสตรีแนวชนบทยึดมั่นในการอยู่กับปัญหาครอบครัว คือใช้ความกตัญญูเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ วางสถานะตัวเองไว้ต่ำกว่าสามี และปฏิบัติตัวตามคำสอนของจวบบุรีฉบับหมื่นไม่ที่ให้อดทนกับสามี เวลาสามีโกรธกรรยาต้องไม่โกรธตอบ วิถีคิดแบบนี้ฝังลึกในทัศนะของสังคมเขมร แม้แต่บรรณารักษ์ซึ่งปลุกย่องให้เป็นแบบอย่างของบุรุษในอุดมคตินั้นก็ยังบอกให้รัสมิ่อดทนและใช้ความดีแบบกุลสตรีในการเอาชนะจิตใจสาขน์เพื่อให้เขาเปลี่ยนแปลงตัวเองให้ได้

อย่าหมดหวังรัสมิ่ น้องเรียนรู้อันได้มากกว่าสาขน์ น้องต้อง
ใช้ความอดทนอ่อนโยนเป็นอาวุธพิเศษสำหรับสามีน้อง....ที่ยัง
เชื่อว่าสาขน์เขาต้องยอมแพ้น้องในวันใดวันหนึ่งแน่ ๆ³⁴¹

เสียงของสังคมบอกให้รัสมิ่อดทนกับการถูกซ้อมและรัสมิ่ก็เชื่อตามนั้น ฟังคำพูดของพี่ น้องตกลงใจจะพยายามทำใจ เป็นใบ้ ไม่ได้ยินอะไรกับคำพูดของสามีน้อง³⁴² ไม่

³³⁸ ปัด วัฒนารักษ์, ยูปกีร์ลิง, หน้า ๑๓๑.

³³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

³⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

³⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

ต้องพูดถึงการหย่าเพราะเป็นสิ่งที่มีกลิ่นมาก แต่ความกลัวของรัสมีนอกจากที่เธออ้างว่า สงสารชีวิตที่จะกำพร้าพ่อ แล้ว สิ่งที่เธอกลัวมากคือกลัวชาวบ้านจะติฉินนินทาว่าเธอเป็นสตรีที่ไม่ดีถึงขนาดที่สามีทิ้งไป อืม...! เพราะกลัวรสชาติเด็กกำพร้าพ่อ เพราะกลัวคำว่าแม่หม้ายสามีหย่า ...ทำให้ชีวิตที่มีคมนถึงขนาดนี้³⁴³ ฉะนั้น สถานภาพภรรยาที่เป็นเหยื่อรองรับความรุนแรงในครอบครัวเป็นประจำไม่ได้ทำให้รัสมีกล้าตาคิดจิตใจแยกทางกับสามี แต่สิ่งที่ทำให้รัสมียอมรับได้กับสถานภาพแม่หม้ายจริง ๆ กลับเป็นอุดมการณ์ที่มีต่อประเทศชาติ เมื่อเธอรู้ความจริงว่าสาขณเป็นได้ศึกษาให้ศัตรูของรัฐบาล เธอไม่แม่แต่จะไปดูศพของสามี สำหรับรัสมิ ความเสื่อมเสียในฐานะคนสมคบกัน โกงชาติร้ายแรงยิ่งกว่าถูกนินทาว่าเป็นแม่หม้าย ชีวิตของรัสมิจึงแสดงให้เห็นพลังที่กดทับชีวิตเธอไว้ถึงสองชั้นคือพลังของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมและพลังของอุดมการณ์ของรัฐ และหากจะวัดค่าลังกัน พลังของรัฐก็มีอำนาจเหนือกว่า รัสมิจึงสามารถเป็นสตรีม่ายผู้รักชาติได้อย่างไม่เกรงคำนินทาของสังคม

เสียงที่ต่อสู้เพื่อสตรีม่ายคือเสียงของวรลักษณ์ที่ปล้ำใช้ค่านิยมเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีม่ายโดยตรง วรลักษณ์ทนไม่ได้กับภาพที่พี่สาวของเธอถูกสามีทำร้ายต่อหน้าลูกเป็นประจำ เธอเป็นคนปลุกเร้าให้พี่สาวแยกทางกับสามีเพื่อให้ชีวิตรัสมิเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น สามีพี่ทำร้ายพี่ทั้งร่างกายและจิตใจ... น่าเสียดาย ฉันท้อนอนให้พี่หย่ากับเขาแต่พี่ไม่ยอม... เธอพยายามชี้ให้เห็นว่าวิธีการแบบกุลสตรีที่รัสมิใช้นั้น ไม่ได้ผล และยังวิพากษ์วิถีคิดของพี่สาวอย่างตรงไปตรงมา การห้ามของพี่ที่บอกสามีพี่ได้ผลแบบไหน? แก้มของพี่ยังเหลือรอยนิ้วมือของพี่สาขณยังไม่หายเลย ถ้าฉันให้พี่หย่ากัน พี่ว่าสงสารชีวิต กลัวว่ามันไม่มีพ่อ กลัวคำนินทาของญาติกับหญิงเป็นหม้าย กลัวความหยาบคายของสามีที่โกรธ... พี่กลัวมาก กลัวทุกอย่าง แต่พี่เอาตัวไม่รอดจากความทรมาณของสามีเหมือนเดิมหย่ากันไปเถอะพี่ น้องจะพยายามหาเงินมาเลี้ยงพี่กับหลานเอง³⁴⁴

สิ่งที่วรลักษณ์พูดเป็นทั้งการวิจารณ์วิถีแก้ปัญหาคอรัวของกุลสตรีซึ่งเธอเห็นว่าไม่ได้ผล แสดงจุดยืนที่สนับสนุนให้สตรีกล้าตาคิดจิตใจแก้ปัญหาคอรัวของตนเองโดยไม่ต้องหวั่นเกรงกับคำตาคิดของสังคมมากเกินไป และแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพว่าสตรีสามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้โดยไม่ต้องอาศัยบุรุษ หากใช้มาตรฐานของจุบาบสุริจบบัหมินไม่วัดเนื้อหาที่วรลักษณ์พูดก็เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้ วรลักษณ์ยังกล่าววิพากษ์การกระทำของสาขณที่ดบตีพี่สาวเธออย่างทารุณ

³⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

³⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐.

³⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

พี่สาขน์ พี่นี่เองที่เป็นผู้ชายจี๊แพ้ว กล้ายกมือตบผู้หญิงอย่างไร
 ความคิด นั้นเคยเคารพเพียงให้เป็นพี่เขย แต่การกระทำของพี่ตอนนี้นั้นสั่ง
 ให้นั้นไม่เคารพพี่อีกแล้ว... พี่กล้าหาเรื่องผิดความจริง.. พี่เองที่ข่มเหงกัน
 ง่าย ๆ ตบตีพี่สาวนั้นยิ่งกว่าสัตว์ชะเอมอีก ไม่ว่าแค่ภรรยาหรือน้องสะใภ้?
 การอดทนของนนั้นมันถึงจุดที่ทนไม่ไหวแล้ว ถ้าไม่อย่างนั้นพี่สาวนั้นคง
 จะเอาโรงพยาบาลเป็นบ้านแม่เลย³⁴⁵

ทัศนนะของวรลักษณ์ที่สะท้อนออกมาทางคำวิพากษ์เหล่านี้
 บอกอย่างชัดเจนว่าหากต้องอยู่ร่วมกับสามีที่มีจิตใจโหดร้ายทารุณ ไร้สติปัญญาและไร้ศีลธรรม เธอ
 ยินดีเลือกอยู่ในฐานะสตรีม่ายโดยไม่กลัวคำครหานินทาใดๆ แต่ในท้ายที่สุด ปีลก็ให้เสียงของวร
 ลักษณ์เป็นเสียงที่ไร้พลังในการชักจูงใจสตรีด้วยกันให้กล้าเผชิญหน้าและต่อรองกับค่านิยมที่กดทับ
 สตรี เพราะไม่ว่าวรลักษณ์จะสนับสนุนพี่สาวอย่างไรสามีก็ยังใช้ความอดทนตามแบบเดิม แต่ใน
 ฐานะของสตรีที่พูดด้วยทัศนนะของตนเอง คำพูดของวรลักษณ์เป็นการท้าทายค่านิยมที่แบ่งแยกและ
 กีดกันสตรีม่ายที่ชัดเจนและอาจเป็นตัวแทนความหวังของสตรีเขมรได้ในระดับหนึ่งทีเดียว

ผู้ที่ปัดให้เป็นเสียงที่ดังพอในการวิพากษ์ค่านิยมเกี่ยวกับสตรี
 ม่ายคือบุรุษในอุดมคติอย่างนรินทร์ นรินทร์เป็นบุรุษที่มีความกล้าหาญ รักชาติเหนือสิ่งอื่นใด
 เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อชาติ และมีจิตใจกว้าง เขาให้อภัยภรรยาที่หนีตามชู้ไปด้วยความเข้าใจ
 ว่าเป็นเพราะเขาทำหน้าที่สามีบกพร่อง ไม่สามารถให้ความสุขกับภรรยาได้ตามที่เธอต้องการเธอจึง
 ทิ้งเขาไป ปีลยิ้มปาก นรินทร์ในการวิจารณ์ค่านิยมของสังคมว่า

“วรลักษณ์ นี่แหละ เป็นดอกผลของการแต่งงานที่
 สังคมสมัยพลพตกำหนดความคิดของมนุษย์ เรื่องราวชีวิตสามี
 ภรรยาของพี่ สามีภรรยาชาวเขมรอีกหลายคน...และสามีภรรยา
 น้องรัสมิ์ ถูกการแต่งงานแบบคลุมถุงชนที่เลวร้ายบวกกับ
 ประเพณีที่ติดอยู่ในสมองชาวเขมรมานานได้จับบังคับเรา ขอให้
 เราเอาการให้อภัยและอดทนเป็นหลักเพื่อเอาชนะความขมขื่นใน
 คู่ชีวิตที่มีทัศนนะไม่เข้ากันให้อยู่ด้วยกัน ทั้งที่หาทางออกไม่เจอ
 อย่างนี้แล้ว แต่ละคนก็กล้ากินความเศร้าเอาไว้ กอดความทุกข์
 ในจิตใจอย่างอดทนเพื่อให้ดูมีความสุขทั้งที่ยากลำบาก”
 วรลักษณ์ตอบ

³⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐-๘๑.

“ความคิดเห็นแก่ตัวเกินไป ฉันไม่นับถือหรอก ”

“ มนุษย์เป็นส่วนเล็กๆ ของสังคม ชาติที่เล็กผิดไปจาก
เขาคงจะเอาชนะชาติที่มากกว่าได้ยาก...” เขาหยุดแล้วพูดต่อ
“การดูถูกเหยียดหยามของญาติกับคำว่า “หย่ากัน” ไม่ค่อย
ไพเราะหูหรอก เพราะเขาทั้งหลายนั้นชอบดูถูกโดยไม่ยอม
พิจารณาดูความจริงเลย” ³⁴⁶

บทสนทนาที่น่าสนใจนี้แสดงให้เห็นว่าลำพังเฉพาะวรรลัทธิคน
เดียวที่วิพากษ์ประเพณีอย่างอาจหาญว่า **ประเพณีที่ดีอยู่ในสมองชาวเขมร ให้อาการให้อภัยและ
อดทนเป็นหลักเพื่อเอาชนะความขมขื่นในคู่ชีวิตที่มีทัศนคติไม่เข้ากันให้อยู่ด้วยกัน** เป็นสิ่งที่เห็นแก่
ตัวไม่นับถือมันไม่มีพลังพอเพราะเป็นเสียงของสตรี ต้องให้บุรุษในอุดมคติอย่างนรินทร์กล่าวจึงจะ
มีน้ำหนักเพียงพอ แต่บทสนทนานี้ก็ซ่อนตัวในบทวิพากษ์นโยบายบังคับแต่งงานหมู่ของเขมรแดง
อีกเช่นเคย ผู้นำของการวิจารณ์ค่านิยมของสังคมเลยคู่อ่อนค้อยลงไปอย่างช่วยไม่ได้ อย่างไรก็ตาม
ตาม ปัลยังได้ใช้นรินทร์ในการปลดแอกค่านิยมเรื่องสตรีมาเป็นคนไม่มีคุณค่าอีก เป็นเพราะนรินทร์
ก้าวเข้ามาขอรัสมิ์แต่งงานและชักจูงให้รัสมิ์เห็นคุณค่าของตัวเอง รัสมิ์จึงแต่งงานใหม่ได้ เพราะ
ความคิดส่วนตัวของรัสมิ์ยังมองตนเองในสถานภาพของสตรีม่ายว่า **น้องเป็นผู้หญิงม่าย เป็นหญิง
ม่ายไม่มีทางดีไปกว่าเป็นชายม่ายหรือที่ ...ผู้ชายเป็นทอง ผู้หญิงเป็นผ้าขาว...ที่เป็นแสง น้องเป็น
คืนเดือนมืด...ผิดกันมาก พี่เลือกผู้หญิงบริสุทธิ์มาเป็นภรรยาที่ดีเถอะ... กาลเวลาสำหรับเราผ่านไป
ไม่หวนกลับมาอีกแล้ว ถ้าพี่ปรารถนาในตัวน้อง ญาติของพี่จะต้องคู่มั่นเหยียดหยามพี่แน่** ³⁴⁷

คำพูดรัสมิ์เป็นสิ่งที่สะท้อนสังคมระบบปิตาธิปไตยที่ชัดเจนที่สุด
แม้แต่ในสถานะม่ายเช่นเดียวกัน สตรีก็อยู่ต่ำกว่าบุรุษอย่างเทียบไม่ได้ ดังความเปรียบเทียบในสังคมเขมร
ที่เปรียบเทียบบุรุษกับทอง ทองแม้จะผ่านไฟเผาผลาญสักเพียงใดก็ยังสุกปลั่ง แต่สตรีเปรียบเหมือนผ้า
ขาว เปื้อนเพียงครั้งเดียวรอยเปื้อนก็ติดลึกไม่สามารถทำความสะอาดให้ขาวดังเดิม การที่นรินทร์จะ
แต่งงานใหม่สังคมไม่รังเกียจซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับรัสมิ์ ทัศนคติของสังคมที่รังเกียจสตรีม่ายยัง
ติดอยู่ในความคิดรัสมิ์จนนรินทร์ต้องยืนยันกับรัสมิ์ว่า **รัสมิ์ พี่อยากให้คุณคืนเดือนนั้นมันผ่านไปนะ ...
ที่ต้องการความสุขในครอบครัว รักแท้มันขึ้นอยู่กับใจของเราทั้งสอง ไม่ใช่ญาติที่จะมาเป็นผู้รับ
วาสนานั้นแทนเลย**³⁴⁸ ฉะนั้น การที่ปลดจบเรื่องโดยการให้รัสมิ์แต่งงานใหม่ได้จึงไม่อาจถือว่าเป็น
ชัยชนะของปัลและของรัสมิ์ที่ได้ปลดแอกสตรีออกจากค่านิยมเดิมที่กดทับพวกเธอไว้ คนที่

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

³⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗.

³⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

สามารถแตะค่านิยมที่สังคมยอมรับมานานได้ยังเป็นบุรุษ ซึ่งหากจะพิจารณาอย่างเอาใจช่วยปัดที่สุด ก็อาจเป็นไปได้ว่า การใช้ฉันทินท์เป็นคนวิพากษ์และเป็นคนนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นยุทธวิธี อย่างหนึ่งที่ปัดต้องการจะบอกว่า การที่สังคมเขมรจะปรับเปลี่ยนค่านิยมที่กดทับสตรีนั้น สตรีไม่สามารถต่อสู้ได้โดยลำพังแต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากบุรุษ การเปลี่ยนแปลงจึงอาจเป็นไปได้

กรณีของรัสมิเป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นว่าค่านิยมหรือทัศนคติเกี่ยวกับสตรีฝ่ายในสังคมเขมรไม่ใช่เรื่องที่เข้าใจได้จากแง่มุมเดียว ในแง่มุมหนึ่งนั้น ความจำเป็นด้านจำนวนประชากรที่เหลือสตรีและสตรีมีมากกว่าบุรุษสมัยหลังเขมรแดงทำให้รัฐและสังคมต้องเชิดชูสตรีฝ่ายเพราะรัฐต้องใช้แรงงานจากสตรีมีเหล่านี้ในการฟื้นฟูชาติ แต่ในอีกมิติหนึ่งของสังคม การที่จำนวนประชากรบุรุษเหลืออยู่น้อยกว่ากลับกลายเป็นการซ้ำเติมความทุกข์ให้สตรีมีมากขึ้น เพราะเธอเหล่านี้ก็อาจมีความหวังและความต้องการจะแต่งงานใหม่ เหตุผลมีทั้งด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ที่ต้องการผู้นำไปช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัวและเหตุผลด้านวัฒนธรรมที่สังคมวางสถานะสตรีมีไว้ต่ำมาก การอยู่อย่างสตรีมีจะถูกรังเกียจและกีดกัน ถูกดูถูก และเป็นบุคคลที่เสี่ยงต่อการถูกล่วงละเมิดในหลาย ๆ ทาง แต่บุรุษก็ไม่เลือกสตรีมีโดยเฉพาะสตรีมีที่ฐานะยากจน เพราะบุรุษถือว่าเป็นชนกลุ่มน้อยที่สังคมต้องการจึงมีโอกาสเลือกได้มากกว่า บุรุษก็จะสร้างค่านิยมในการเลือกสาวพรหมจารียัยซ้อนเข้าไปกับค่านิยมเดิมที่มีอยู่แล้ว เป็นการตัดโอกาสแต่งงานใหม่ของสตรีมีมากยิ่งขึ้น

เหตุผลอีกประการที่สำคัญคือ ต้องทำความเข้าใจว่าสิ่งที่ปัดกำลังต่อสู้คือทัศนคติทางสังคมเกี่ยวกับตัวสตรีมีฝ่ายที่ฝั่งรากลึกซึ่งอาจตกทอดมาตั้งแต่วัฒนธรรมฮินดูเข้ามาในดินแดนเขมร ในวัฒนธรรมฮินดู สถานะของสตรีมีฝ่ายนั้นต่ำมาก สตรีมีฝ่ายถูกมองว่าเป็นเรื่องของความอับอาย เป็นพวกที่ถูกขับไล่ออกจากงานเลี้ยง ใครเห็นสตรีมีฝ่ายถือว่าเป็นกลางร้าย สถานภาพทางสังคมที่ต่ำของสตรีมีฝ่ายถึงกับมีคำกล่าวในวรรณคดีเรื่องสำคัญของอินเดีย กล่าวคือ มหาภารตะกล่าวไว้ว่า สตรีมีฝ่ายคือผู้ถูกความชั่วร้ายตะครุฑทุกด้านเหมือนดั่งจิ้งจอกเนื้อสดถูกตะครุฑด้วยนกที่ล่าเหยื่อ ส่วนในรามายณะกล่าวว่า อันตรายที่ร้ายแรงที่สุดที่มีชัยเหนือสตรีคือความเป็นฝ่าย³⁴⁹ ทัศนคตินี้มีอิทธิพลอย่างเข้มข้นในสังคมเขมร แม้ในภษิตเขมรก็มีการกล่าวถึงไว้ว่า *แม่ฝ่าย จำหน่ายปากเขา* หมายถึงแม่ฝ่ายเป็นอาหารปากแก่เขาซึ่งคือการถูกคนในสังคมเพ่งเล็งเกี่ยวกับการวางตัวและมักถูกซุบซิบนินทา และอีกภษิตหนึ่งกล่าวว่า *ศิษย์ครูสาม ผู้หญิงผู้เล็ก วัวพศ หมาทิ้งเจ้าของ* ภษิตนี้หมายถึงสิ่งที่มีปัญหาทั้งหมดไม่ควรเข้าใกล้ซึ่งมีสตรีมีฝ่ายรวมอยู่ด้วย ในสังคมเขมรแม้การหย่าร้างจะกระทำได้อย่างถูกกฎหมาย แต่ก็ไม่ค่อยมีใครหย่าร้างเพราะผู้ที่หย่าร้างจะไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมและจะไม่ได้รับเชิญให้ไปร่วมงานบางอย่างเช่นงานแต่งงาน และสตรีมีฝ่าย

³⁴⁹ A.S. Altekar, edition, *The Position of Women in Hindu Civilization From Prehistoric Time to the Present Day* (Delhi: Molital Banarsidass Publisher, 1959), p. 164.

สามีหย่าก็คือบุคคลที่น่ารังเกียจที่สุด³⁵⁰ ฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่ทั้งตัวปัดเองและตัวละครสตรีของเธอจะลุกขึ้นมาเปลี่ยนแปลงค่านิยมดังกล่าวได้ในเวลาชั่วข้ามคืน

การเปลี่ยนแปลงค่านิยมเรื่องสตรีมัยเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ยากพอ ๆ กับการเปลี่ยนแปลงค่านิยมเรื่องพรหมจารีของสตรีเพราะค่านิยมดังกล่าวเป็นสิ่งที่คาบเกี่ยวกันและยังนำไปสู่ค่านิยมอื่น ๆ ที่สังคมใช้เป็นบรรทัดฐานในการควบคุมและประเมินคุณค่าสตรีอีก สตรีมัยไร้คุณค่าเป็นเพราะเธอไม่ใช่สาวพรหมจารี แม้สตรีผู้นั้นจะอยู่ในฐานะมารดาของบุตรซึ่งเป็นสถานะที่สังคมยกย่องสตรีไว้สูงสุด แต่เมื่อไรสามีและคิดจะแต่งงานใหม่ สถานะการเป็นมารดาของบุตรจะดูด้อยค่าลง เพราะแนวคิดกุลสตรีเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามีจะเข้ามาตัดสินสตรีผู้นั้นทันที อย่างไรก็ตาม ปัดได้ทำสิ่งหนึ่งหลังจากที่ส่งสตรีอย่างวรัลภคณ์มาวิพากษ์ค่านิยมเกี่ยวกับสถานะของสตรีมัยในสังคมเขมรแล้ว ในราว ๖ ปีต่อมา ตัวละครสตรีคนหนึ่งของปัดจะลุกขึ้นมาท้าทายค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องพรหมจารีของสตรี แม้จะยังไม่สำเร็จแต่ก็นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าจับตาทีเดียว

๕.๓.๓.๒ สตรีผู้ท้าทายค่านิยมสาวพรหมจารี

ในขณะที่วีรียา นางเอกในนวนิยายเรื่อง *ลิมไม่ลง* กำหนดตัวเองว่าเธอคือ *คนเลว คนเจ้าชู้ น้องเป็นกาก็ศตวรรษที่ ๒๐*³⁵¹ เพียงเพราะเธอปฏิเสธการแต่งงานกับบุรุษคนหนึ่งเพื่อจะอุทิศชีวิตไปดูแลคิดคู่หมั้นที่พิการ แต่ถาวร ตัวละครสตรีในเรื่องเดียวกันกลับยืนยันว่าจะยอมบอกรักให้บุรุษที่เธอรักก่อนที่เธอจะต้องไปแต่งงานกับบุรุษที่เธอไม่รัก และเธอก็ทำเช่นนั้นจริง ๆ ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ นางเอกอย่างวีรียายังอยู่ในกรอบของจูปาบส์ตรีและกรอบอื่น ๆ ของแนวคิดกุลสตรีแนวขนบนิยมอย่างเคร่งครัด วีรียายังไม่เคยมีความสัมพันธ์กับบุรุษคนใด เลย แต่เพียงแค่อัดคิดใจปฏิเสธการแต่งงานกับบุรุษคนหนึ่ง เธอก็ตั้งข้อกล่าวหาให้ตัวเองว่าเป็นสตรีหลายใจหรือนางกาก็ศตวรรษที่ ๒๐ เสียแล้ว แต่ถาวรกลับไม่สนใจกรอบใด ๆ เลย สิ่งที่ถาวร กระจ่างจางสวนทางกับวีรียาและถือเป็นการท้าทายจูปาบส์ตรี (โดยเฉพาะจูปาบส์ตรีสำนวนพระองค์ด้วง) ที่แปลกตาที่สุดเท่าที่เคยพบมา

ถาวรเป็นตัวละครที่ถูกสร้างให้มีวิถีคิดและลักษณะนิสัยผิดจากภาพสตรีเขมรทั่วไป เธอเป็นสตรีที่ใจกว้างผิดสตรีเขมรคนอื่น ๆ เพราะเธอรักกับพระเอกภริรักษ์ แต่

³⁵⁰ อุบล เทศทอง, “ภายิตเขมร: วิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชาวเขมร,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๗-๒๒๕.

³⁵¹ ปัด วัฒนารักษ์, *บ่เกลอหมินบาน*, หน้า ๓.

แทนที่เธอจะตั้งตนเป็นคู่แข่งกับวีรียานางเอกของเรื่องเธอกลับทำตัวเป็นแม่สื่อแม่ชักให้ภริกษมาสนใจวีรียา โดยปกตินวนนียบายเขมร การได้ครอบครองพระเอกและได้แต่งงานกับพระเอกเป็นเป้าหมายสำคัญของตัวละครสตรี เพราะพระเอกมีสถานะเป็นเหมือนรางวัลในการปฏิบัติตนตามกรอบกุลสตรีแนวขนบนิยม สตรีที่มีคุณความดีที่คู่ควรเท่านั้นจึงจะครอบครองพระเอกได้ ฉะนั้นสตรีที่เป็นคู่แข่งกับนางเอกจะมีภาพเป็นนางอิจฉาอย่างชัดเจน แต่ถาวรไม่ได้มีภาพเช่นนั้น ภาพของเธอคือสตรีที่มีความรู้ ฉลาด พุดจาฉลาดฉาน เชื้อมั่นในตนเอง แม้ความรักระหว่างเธอกับภริกษจะมีอุปสรรคแต่เธอก็ไม่หวั่น เธอประกาศว่า ระหว่างเราทั้งสองบางครั้งก็มีปัญหาชีวิตซ้ำซากโดยหลีกเลี่ยงไม่พ้น ... ยิ้มละม้าย นื่องไม่ฝังตัวอยู่ในความสิ้นหวัง³⁵² ความเชื่อมั่นในตนเองของถาวรถึงกับทำให้ภริกษออกปากอย่างทิ้ง นื่องมีความกล้าหาญกว่าพี่³⁵³ และเหตุผลที่ทำให้เธอพยายามโน้มน้าวให้ภริกษสนใจ วีรียาก็คือเธอเห็นว่าวีรียาเหมาะสมที่จะมาดูแลภริกษแทนเธอ

ปิลไม่เคยประณามถาวรที่ตัดสินใจมอบกายให้ภริกษก่อนจะแต่งงานกับบุรุษอื่น ตรงกันข้าม ปิลแจกแจงเหตุผลที่ทำให้ถาวรตัดสินใจแบบนั้น ถาวรไม่ได้มีความคิดที่จะทำสิ่งที่ขัดกับประเพณีเขมร แต่ปัจจัยที่บีบบังคับให้เธอทำแบบนั้นคือความกตัญญูที่มีต่อพี่ชาย ถาวรแต่งงานกับภริกษไม่ได้เพราะพี่ชายของเธอขัดแย้งกับภริกษและบังคับให้น้องสาวแต่งงานกับบุรุษอื่นเพื่อทำร้ายจิตใจภริกษและเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ ความขัดแย้งในชีวิตของถาวรจึงเป็นการเลือกระหว่างความกตัญญูที่มีต่อพี่หรือความรักของตัวเอง ปิลให้ถาวรเลือกความกตัญญู หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือให้ถาวรเลือกเพราะความเป็นกุลสตรีของเธอ(ที่ต้องเคารพและเชื่อฟังพี่) แต่ปิลก็ให้ถาวรได้ตามความต้องการของตัวเองด้วย ซึ่งหมายถึงการออกนอกกรอบกุลสตรีโดยการละเมิดข้อห้ามเรื่องเพศวิถี การเปิดช่องทางให้สตรีเลือกเช่นนี้ไม่ค่อยปรากฏในนวนิยายเขมร กรณีของถาวรจึงเป็นข้อยกเว้นที่หาได้ยาก สิ่งที่น่าสนใจคือการบรรยายวิถีคิดของถาวรในการยืนยันทันถึงสิทธิ์ที่เธอมีเหนือเนื้อตัวร่างกายของเธอ

ในความโศกเศร้าของถาวร เธอเอนตัวลง เธอบอกชายหนุ่มผู้เป็นที่รัก ใบหน้าเธอชบอชบชายหนุ่ม หยดน้ำตาของเธอไหลอาบที่อกชายหนุ่ม เธอร้องไห้เสียดายความรักของทั้งสองที่ต้องแยกจากกัน มือของหญิงสาวกอดคู่อ้อย่างแน่นราวกับกลัวว่าจะต้องแยกจากกันไป...ชายหนุ่มก้มหน้าดูหญิงสาว มือเขาลูบหัวเธอเบา ๆ เขาสายหัวนิต ๆ แล้วเอ่ยจาเบา ๆ แทนอารมณ์ที่กำลังซังกูงดังคูดหัวใจ

³⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

³⁵³ เรื่องเดียวกัน.

“น้องถาวรีย อย่าคิดเหลวไหลนะ อีกไม่นานน้องก็ต้องมี
เจ้าของมากอยุ่ดูแลรักษาแล้ว”

ถาวรียเยหน้าที่โชคชุ่มด้วยน้ำตา พุดท้งๆ ที่มียงกอดชายผู้เป็นทีรัก

“ไม่...น้องไม่คิดเหลวไหลหรอก อะไรๆที่มีค่าในตัว
ของน้องจะเก็บไว้เป็นของพีเพียงคนเดียวเท่านั้น”

...

ถาวรียเหมือนอยู่ในความฝัน หญิงสาวไม่เสียดายอะไร
ทุกอย่าง หญิงสาวตัดสินใจมอบกายใจให้ชายหนุ่มแทนความ
เจ็บปวดที่เธอกระทำต่อเขา เธอสงสารความซื่อตรงของภริภักษ์
เธอไม่ปรารถนาที่จะแต่งงานกับชายใด นั่นเป็นความปรารถนา
ของถาวรินที่ทำเพื่อหวังพึ่งพาเรื่องอาชีพ พี่ชายของเธอคือดี
และไม่คิดถึงความรัก พี่ชายชายหัวใจเธอโดยไม่สงสาร ส่วนตัว
เธอต้องกบฏต่อความรักภักดีของชายเจ้าของชีวิต เธอร้องไห้
สะอึกสะอื้นแนบอกเขา เธอไม่หวั่นไหวที่จะให้สิ่งตอบแทนการ
ทนทารุณกรรมดวงจิตด้วยการสละกายบริสุทธิ์ให้เจ้าของดวงใจ

354

โดยปกติสตรีเขมรที่มีความสัมพันธ์กับบุรุษมักจะถูกประณามว่า
ทำเพื่อเงินและถูกระบายสีให้เป็นนางอิจฉาอย่างสมบุรณ์แบบ จริตภริยาที่ยั่วยวนให้ทำบุรุษเป็นสิ่งที่
ที่เห็นได้ชัด แต่การตัดสินใจมีความสัมพันธ์กับบุรุษอื่นก่อนแต่งงานของถาวรียไม่ถูกประณาม
เช่นนั้น เหตุผลที่ถาวรียใช้ยืนยันสิทธิ์เหนือร่างกายของตัวเองคือความรักความสงสารซึ่งเธอให้
คุณค่ามากกว่าเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี สิ่งนี้คือการยืนยันความเป็นปัจเจกบุคคลในตัวสตรี
เขมรที่น่าสนใจ ถาวรียยังหนีลักษณะของการเป็นกุลสตรีตามขนบนิยมอยู่ไม่พ้น เธอจึงต้องเชื่อฟัง
พี่ชายของเธอ แต่ก่อนที่จะอุทิศชีวิตตนเองเพื่อความกตัญญู สตรีเขมรอย่างถาวรียขอโอกาสทำตาม
ความต้องการของตัวเองสักครั้ง แม้การกระทำนั้นจะทำให้เธอหลุดจากกรอบของการเป็นกุลสตรี
ตามบรรทัดฐานของจวบาสตรี เธอก็ *ไม่เสียดาย ไม่หวั่นไหว* สตรีอย่างถาวรียจึงเป็นสตรีที่กล้าท้าทาย
ค่านิยมเรื่องการรักษาพรหมจารีเพื่อมอบให้บุรุษที่จะเป็นสามีได้อย่างน่าสนใจทีเดียว

น่าเสียดายที่อย่างไรเสียปัลยังต้องรักษามาตรฐานของกุลสตรี
แนวขนบนิยมอยู่ อาจจะเพื่อผู้อ่านของเธอ หรืออาจจะมาจากความคิดเห็นของเธอเองก็ยากจะคาด
เดา แต่สิ่งที่ปัลทำคือปัดทนมไม่ได้ที่จะเห็นถาวรียเป็นนางอิจฉา เป็นโสเภณี หรือเป็นสตรีชาวบ้านใน
นิทานพื้นบ้านที่สังคมเขมรลงความเห็นว่าสาส์อนเต็มไปด้วยมารยา (ตัวอย่างเช่นเรื่องสตรีมารยา

ถอนจึง เป็นต้น) เหตุผลที่ถาวรมีความสัมพันธ์นอกสมรสกับภริยาก็เป็นเรื่องของความรักที่ดูสูงส่งกว่าการทอดกายเพราะหวังเงินทองหรือความกำหนัดที่ควบคุมไม่ได้ และปัดขังฆ่าตัวละครถาวรในตอนท้ายเรื่องโดยให้ถาวรถูกพี่ชายตนเองทำกระสุนปืนลั่นใส่อย่างไม่ตั้งใจ การฆ่าก็เสมือนการลงโทษสตรีที่กล้ามีความสัมพันธ์ทางเพศนอกสมรสเหมือนเช่นที่กาก็ถูกลงโทษโดยการลอยแพแล้วให้แพแตกตายกลางทะเล การกระทำของถาวรจึงไม่อาจกระตุ่นหรือเป็นต้นแบบให้สตรีทั้งหลายใช้เป็นแรงบันดาลใจในการปลดปล่อยตัวเองจากค่านิยมเรื่องการรักษาพรหมจารีได้สำเร็จ ถาวรจึงเสมือนสตรีเขมรที่ใช้ชีวิตตนเองเป็นเดิมพันกับการขอเปลี่ยนแปลงค่านิยมเรื่องสาวพรหมจารี และการต่อสู้นี้สตรียังไม่สามารถเอาชนะได้

๕.๓.๔ สตรีกับการศึกษาและการพัฒนา

สตรีกับการศึกษาเป็นประเด็นที่ปัด วัณณารักษ์นำเสนออย่างสม่ำเสมอที่สุดในนวนิยายของเธอและโดยไม่ได้ตั้งใจ ประเด็นนี้กลับกลายเป็นการต่อสู้ทางเพศสภาพที่ดูเป็นไปได้มากที่สุดที่สุดในนวนิยายของปัด วัณณารักษ์ แม้สังคมเขมรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังมีช่องว่างทางการศึกษาระหว่างบุรุษและสตรีอยู่มาก แต่ในนวนิยายของปัด วัณณารักษ์ ช่องว่างเหล่านี้แทบไม่ปรากฏ ตัวละครเอกสตรีทุกคนในนวนิยายของปัด วัณณารักษ์มีโอกาสทางการศึกษาไม่แพ้บุรุษ และสิ่งนี้ก็เปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทในพื้นที่ต่าง ๆ นอกจากพื้นที่ในครัวเรือน มีศักยภาพในการตัดสินใจของตนเองว่าจะเลือกทำอะไร แม้แต่การเลือกทำภารกิจให้รัฐ

ตัวละครเอกสตรีของปัดแต่ละคนมีการศึกษาในระดับสูงหากเทียบกับอัตราเฉลี่ยของประชากรสตรีเขมร อาทิเช่น มาลติ ในเรื่อง *รโนจมุคเหีย* (คืนแรมผ่านไปแล้ว) เรียนชั้นมัธยมศึกษาในระดับ ๕ ก่อนที่เขมรแดงจะยึดพนมเปญ หลังสมัยเขมรแดง มาลติกลับเข้าเรียนที่ชั้นมัธยมศึกษาในระดับ ๑๐³⁵⁵ หรือประมาณมัธยมศึกษาปีที่ ๔ วิริยาในเรื่อง *บ่เกอลจินบาน* (ลืมไม่ลง) นอกจากจะเรียนหนังสืออยู่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ จากสถานสงเคราะห์กุหลาบจนสามารถออกไปเป็นครูสอนพิเศษตามบ้านได้แล้ว เธอยังมีความรู้หลาย ๆ ด้านที่สถานสงเคราะห์ปลูกฝังมา เช่นการตัดเย็บ วาดรูป เล่นเปียโนและการร้องเพลง ซึ่งปัดให้ภาพของวิริยาว่า “*ขยันหมั่นเพียร เรียนได้วิชาความรู้และความชำนาญหลายอย่างมากกว่าเพื่อนทั้งหลาย*”³⁵⁶ นางเอกอย่างรัศมิในเรื่อง *ยุบกีร์อง* ก็กำลังเตรียมจะเข้าเรียนแพทย์ชั้นปีที่ ๑ ก่อนเขมรแดงจะเข้ายึดพนมเปญ หรือนางเอกคนล่าสุดของปัดคือ มรกต จากเรื่อง *เมฆสรกานาค* (เมฆเกลือคนาค) กำลังเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่

³⁵⁵ ปัด วัณณารักษ์, *รโนจมุคเหีย*, หน้า ๑๔๕.

³⁵⁶ ปัด วัณณารักษ์, *บ่เกอลจินบาน*, หน้า ๕.

ละครสตรีทั้งหมดของป๊อ วัฒนารักษ์ ตัวละครเอกสตรีที่เน้นเรื่องการศึกษามากเป็นพิเศษคือ บ็อมโปรง จากเรื่อง *คำแล้วมีแสงตะวัน* ซึ่งใช้การศึกษาเป็นเป้าหมายหลักในการดำเนินชีวิต

นวนิยายเรื่อง *คำแล้วก็มีแสงตะวัน* คือผลงานอีกเรื่องหนึ่งที่สร้างพื้นที่ใหม่ๆ ให้กับตัวละครสตรี บ็อมโปรง ตัวละครเอกสตรีในเรื่องคือตัวละครที่มีคุณสมบัติแตกต่างไปจากตัวละครเอกสตรีในวรรณกรรมเขมรทั่วไป กล่าวคือ ภาพของเธอไม่ได้เน้นที่ความเป็นกุลสตรี ทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติแต่กลับไปเน้นที่การศึกษาแทน ความใฝ่ฝันของ บ็อมโปรง คือ การเป็นนักเรียนที่มีผลการเรียนอันดับหนึ่งด้านคณิตศาสตร์ แต่ความฝันของ บ็อมโปรง ไม่อาจเป็นจริงได้ เพราะไม่ว่าเธอจะพยายามเรียนอย่างหนักเพียงใดก็ไม่สามารถเอาชนะ *กำสศ* เด็กหนุ่มผู้สอบได้อันดับหนึ่งและดับความฝันของ บ็อมโปรง ไปทุกครั้ง ความใฝ่ฝันที่ยังไม่สมปรารถนาของ บ็อมโปรง นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างเธอกับ *กำสศ* ตัวละครเอกฝ่ายชายของเรื่อง ความเป็นรองทำให้ บ็อมโปรง เห็น *กำสศ* เป็นศัตรูที่ต้องเอาชนะให้ได้

แทบไม่ปรากฏเลยว่าปมความขัดแย้งในชีวิตของเด็กสาวชาวเขมรที่นำเสนอในนวนิยายจะเป็นเรื่องการศึกษา ปกติแล้วปมขัดแย้งที่เกิดกับตัวละครฝ่ายหญิงในนวนิยายเรื่องอื่นๆ มักจะหนีไม่พ้นปัญหาความรัก ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน ปัญหาการถูกคลุมถุงชน หรือปัญหาที่ตัวละครสตรีที่เป็นคนรับใช้ตามบ้านถูกล่วงละเมิดทางเพศ การนำเสนอปัญหาเหล่านี้สะท้อนภาพ ๆ หนึ่งให้เห็น นั่นคือการแสดงวิถีชีวิตของสตรีเขมรที่ถูกจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องส่วนตัว เรื่องในครอบครัว และพื้นที่ในบ้านเท่านั้น แต่การติดตามชีวิตตัวละคร บ็อมโปรง ผู้อ่านจะได้เห็นภาพที่ต่างออกไป กล่าวคือผู้อ่านจะเห็นภาพความสนใจและความมุ่งมั่นที่ตัวละครสตรีตัวนี้มีต่อการศึกษาตั้งแต่ตอนต้นเรื่อง ดังนี้

ยิวศิษย์หนุ่ม สวาน *กำสศ* ลูกจากที่นั่น ท่วมกลางศิษย์เรียนดี
ทั่วทั้งประเทศที่กำลังนั่งรอการเรียกชื่อจากคุณครูผู้ประกาศรายชื่อ
ของพวกเขา ยูวชนของเราเดินตรงไปยังเวทีเกียรติยศเพื่อรับรางวัล
จากคณะกรรมการทันทีที่ *กำสศ* ลูกจากที่นั่นก้าวทำเดินได้เพียงแค่
หนึ่งก้าว สายตาที่เปี่ยมไป ด้วยความอิจฉาของยิวศิษย์นารี จัน บ็
อมโปรง จ้องไปที่เขาในลักษณะที่แทบจะกินเลือดกินเนื้อ นางสาว
แก้ว คนธา ที่นั่งข้างๆ บ็อมโปรง เอื้อมมือมาบีบมือบ็อมโปรงไว้
พร้อมพูดเบาๆ ให้เธอได้ยินว่า

“เธออย่าโกรธมากนักเลยบ็อมโปรง เธอแพ้ *กำสศ* วันนี้ ก็
ไม่ได้หมายความว่าแพ้แล้ว ไม่มีวันชนะหรอกนะ”

“ใช่แล้วคนธา วันนี้หัวเราะให้พ่อไปก่อนเถอะ นายกำสด
คอยดูวันหลังบ้างว่านายจะหัวเราะออกอีกหรือเปล่า”³⁵⁷

ป๊อให้ภาพตัวละครไว้อย่างน่าสนใจว่า ความสุขหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้น
ในชีวิต บ็อมโปรงขณะนั้นมาจากผลการศึกษาเป็นหลัก เมื่อให้ภาพเช่นนี้ สิ่งที่เกิดตามมาคือ
ผู้อ่านจะเห็นชีวิต บ็อมโปรงกับเพื่อน ๆ ที่โรงเรียนและสถานที่อื่น ๆ นอกเหนือไปจากพื้นที่ใน
บ้านด้วย อาทิในห้องเรียนที่ บ็อมโปรง นั่งทำแบบฝึกหัดคณิตศาสตร์หรือทำแบบทดสอบที่
โรงเรียนสอนพิเศษที่เธอไปเรียนเพิ่มเติมความรู้ หรือแม้กระทั่งที่เวทีระดับประเทศที่เธอขึ้นไปเพื่อ
รับรางวัลศิษย์เรียนดีลำดับที่ ๒ วิชาคณิตศาสตร์ ป๊อแสดงให้เห็นว่าการศึกษาเป็นองค์ประกอบ
สำคัญที่เปิดพื้นที่ให้สตรีได้ออกมาร่วมยินดีในพื้นที่นอกบ้านหรือในพื้นที่สาธารณะ

หากพิจารณาวิถีคิดหรือวิธีแสดงความรู้สึกที่ บ็อมโปรง มีต่อเรื่องหนึ่งๆ
จะยิ่งเห็นได้ชัดว่าป๊อตั้งใจสร้างตัวละครสตรีของเธอตัวนี้ให้เป็นภาพแทนของเด็กสาวที่รัก
การศึกษาและการเขียนเป็นชีวิตจิตใจเลยทีเดียว ความรักในการศึกษาของ บ็อมโปรง เห็นได้อย่าง
ชัดเจนจากเหตุการณ์ตอนหนึ่ง เมื่อ บ็อมโปรงเข้าใจผิดว่าเธอคือฆาตกรทำให้เธอไม่สามารถ
เดินทางไปรับประกาศนียบัตรจบการศึกษาได้ ความเสียใจของเธอก็ถึงระดับหัวใจสลาย

นี่ปริญญาบัตรของกำสด แล้วไหนล่ะปริญญา
บัตรของฉันที่ฉันรัก เท่าชีวิต...ที่ฉันเพียรพยายามก็เพื่อมัน...ที่
แม้ว่าฉันจะต้องทนอยู่อย่างทุกข์ทรมานจิตใจ ต้องทนกับการกลั่น
แกล้งกระทำทารุณของคุณน้ำ พอลลาตักเพียงไหนก็ตาม ฉันก็ทน
จนกว่าฉันฉันจะได้รับปริญญาบัตรนั้น แต่ถึงตอนนี้ พิธีมอบ
ปริญญาบัตร ได้ผ่านไปแล้ว เวลาในอดีตทิ้งฉันไปแล้ว

... วันที่สำคัญที่สุดในชีวิตของฉัน...ฮี...ฮี... ได้ทิ้งฉันไป
โดยที่ฉันไม่อาจเข้า ร่วมด้วยได้ ... ทั้งที่ตามจริงปริญญาบัตร
ทั้งหมดนั้น ต้องมีระบุชื่อของฉัน อยู่ด้วยฉบับหนึ่งแน่ๆ แต่เดี๋ยวนี้
กระดาษที่สำคัญสำหรับฉันต้องถูกทิ้งไว้ที่ โรงเรียน เพราะในที่สุด
ฉันก็ไม่มีโอกาสไปเอามาได้เลย ฮี...ฮี...³⁵⁸

³⁵⁷ ป๊อ วัฒนารักษ์. ยูปมานโอรุระ (กุนเพญ: บณณาการองคร, ๒๐๐๕), ตัฟร์ ๗-๘. (ป๊อ วัฒนารักษ์, คำมีแสงตะวัน (พนมเพญ: รานหนังสืออ็องโกร์, ๒๕๔๘), หน้า ๗-๘.

³⁵⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๒.

อย่างไรก็ตาม ปีลไม่ได้ทำให้สิ่งที่**บ็อมโปรง**ทุ่มเทมาตลอดชีวิตของเธอ ต้องสูญเปล่า ดังนั้นเมื่อ**บ็อมโปรง**ประสบกับมรสุมชีวิตอีกครั้ง ปีลให้ยูวสตรีของเธอใช้การเขียน เป็นที่ยึดเหนี่ยว เป็นที่ระบายความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจของตัวเอง **บ็อมโปรง** เขียนนวนิยายโดยใช้ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับชีวิตของเธอเองเป็นวัตถุดิบ และในที่สุดปีลก็ส่งตัวละครของเธอถึงฝั่งฝัน นวนิยายที่ **บ็อมโปรง** เขียนชนะรางวัลการประกวดนวนิยายทั่วประเทศ ชัยชนะในครั้งนี่ของ**บ็อมโปรง** เป็นสิ่งที่เธอได้มาจากแรงกายแรงใจแรงสมองของเธอเอง โดยที่เธอไม่ต้องแข่งกับใคร เป็นชัยชนะที่มาจากดอกผลของการศึกษาที่**บ็อมโปรง** รักเสมอชีวิต และเป็นเสมือนประกาศนียบัตรที่มอบให้กับ **บ็อมโปรง** หลังจากที่เธอใช้ความสามารถด้านการเขียนของเธอต่อสู้กับอุปสรรค นานาประการได้อย่างน่าชื่นใจ เส้นทางต่อสู้ของ **บ็อมโปรง** จึงชี้ให้เราเห็นทรศนะในเชิงบวก ที่ปีลมีต่อการศึกษา และเห็นว่านี่คือสิ่งที่เธอเสนอไว้เป็นทางเลือกแก่ยูวสตรีทั้งหลาย

นอกจากนี้ ปีลยัง สร้างตัวละครสตรีอีกหนึ่งตัวคือ **วดี** มาเป็นภาพคู่ตรงข้ามกับ **บ็อมโปรง** เกือบทุกทาง เพื่อใช้เน้นย้ำความสำคัญของการศึกษา **วดี** เป็นบุตรสาวของ **จันฐู** อดีตสตรีขายบริการที่ผันตนเองมาเป็นเจ้าของสถานบริการ การที่เธอมีมารดาเป็นสตรีขายบริการทำให้เธอถูกปฏิบัติแบบเหมารวมจากแขกที่มาเที่ยวว่าเธอคือสตรีขายบริการเช่นกัน แม้ **วดี** จะไม่ชอบใจแต่เธอก็ไม่อาจต่อต้านหรือขัดขืนได้เพราะต้องอยู่ในโอวาทของมารดาและต้องช่วยมารดาทำงาน ปีลแสดงให้เห็นว่า **วดี** ไม่มีทางออกให้กับชีวิตเพราะเธอไม่รักการเรียนเช่น **บ็อมโปรง** ด้วยเหตุนี้ **วดี** จึงไม่สามารถนำพาตัวเองออกมาจากวงจรชีวิตที่เธอต้องการปฏิเสธได้ และการที่เธออยู่ในวงจรของสตรีขายบริการก็ยิ่งทำให้ชีวิตของเธอตกต่ำมากยิ่งขึ้นจนในที่สุดเธอถูกแขกที่มาเที่ยวสถานบริการข่มขืนและติดเอดส์ตายในท้ายที่สุด

ชะตาชีวิตของ **วดี** เป็นสิ่งที่ปีลใช้วิพากษ์แนวคิดกุลสตรีแบบชนบนิยมผ่านตัวละครตัวนี้อีกประการหนึ่ง **วดี** เป็นตัวละครที่มีคุณสมบัติของความเป็นกุลสตรีทั้งรูปร่างภายนอกและจิตใจ เธอเป็นหญิงสาวสวย พุดจาเสียงเบา กิริยามารยาทเรียบร้อย น่ารัก อ่อนหวาน ใจเย็น เป็นต้น เป็นผู้ตามที่ดี เชื่อฟังและกตัญญูต่อผู้มีพระคุณแม้จะต้องฝืนใจทำสิ่งที่เธอไม่ชอบก็ตาม หากใช้มาตรวัดของความเป็นกุลสตรีตามชนบนิยมของเขมร ความสวยของ**วดี** เป็นรองเฉพาะ**บ็อมโปรง** เท่านั้น แต่หากวัดกันที่กิริยามารยาทอันเป็นหัวใจสำคัญแล้ว **วดี** ไม่เป็นรอง **บ็อมโปรง** เลย ในหลายๆ ด้าน **วดี** เหนือกว่า**บ็อมโปรง** ด้วยซ้ำ แต่เหตุใดเล่าที่กุลสตรีอย่าง**วดี** กลับถูกข่มขืน ติดเอดส์ และต้องจบชีวิตด้วยน้ำมือตัวเองอย่างน่าเศร้าที่สุด

เป็นไปได้อย่างมากกว่าบทสรุปของตัวละคร **วดี** ทำให้เราเข้าใจทรศนะของปีลที่มีต่อความเป็นกุลสตรีและทรศนะเรื่องการศึกษาได้ชัดเจนมากขึ้น ปีลเคยให้สัมภาษณ์ว่า เธอไม่เห็นด้วยกับแนวคิดกุลสตรีแบบชนบนิยม เธอเห็นว่าปัจจุบันหากยึดความเป็นกุลสตรีตามจูปาบัสรี (วรรณคดีคำสอนของผู้หญิง) ทุกกระเบียดนิ้วคงเป็นไปไม่ได้ เพราะสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปมาก สตรีมีความจำเป็นต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อช่วยหารายได้มาใช้จ่ายใน

ครอบครัวมากขึ้น สิ่งที่เขาต้องการคือ สตรีต้องมีความกล้าหาญในการตัดสินใจด้วยตัวเอง มีความ
 ว่องไวกระฉับกระเฉงในการทำงาน แต่ยังคงรักษาจริยมารยาทด้านอื่น เช่น การแต่งตัวให้สุภาพ
 การพูดจาอ่อนหวานไพเราะหรือการรู้จักหุงหาอาหารตามแบบกุลสตรีเขมรเอาไว้³⁵⁹ แต่คุณสมบัติ
 ใหม่ ๆ ที่ปัดต้องการเติมให้กับกุลสตรีเขมรนั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไร คำตอบของเธอก็คือจาก
 การศึกษานั้นเอง วิชาความรู้ช่วยพัฒนาคนทั้งด้านสติปัญญาและปฏิภาณไหวพริบในการรับมือกับ
 ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งสิ่งนี้ไม่ปรากฏในตัวดิเลอ การที่ดิเรียนไม่เก่งเท่ากับเธอขาดทักษะที่สตรีในยุค
 ปัจจุบันควรมีเพื่อดูแลตนเองให้ได้ และยิ่งเธออยู่ในสถานขายบริการอันเป็นสภาพแวดล้อมในภาวะ
 ที่เสี่ยงและเสื่อมเสียอย่างมากตามทฤษฎีของผู้แต่ง และดิเรียนก็หนีไม่พ้นความเสี่ยงนั้นต้องตก
 เป็นผู้ถูกระทำอย่างทารุณ การให้สติถูกข่มขืนและในที่สุดต้องคิดเอคส์ตายทางหนึ่งคือการผูกปม
 ขัดแย้งระหว่าง *กาสด* กับ *บ็อมโปรง* ให้เขม็งเกลียวถึงที่สุด ในอีกทางหนึ่งดิเรียนอาจเป็นภาพแทนของ
 กุลสตรียุคเก่าที่พ้นสมัยไปแล้ว และเมื่อไหร่ก็ตามที่ดิเรียนเห็นว่าสตรียุคนี้ควรมีความรู้ที่
 ได้จากการศึกษาที่ดีก็ไม่เหมาะกับโลกใบนี้เพราะเธออยู่ในภาวะที่ง่ายต่อการตกเป็นเหยื่อนั่นเอง

แม้การเสนอภาพชีวิตตัวละครสตรีทั้ง ๒ กลุ่มในเรื่อง *คำแล้วก็มีแสง*
 ตะวัน จะมีภาพเป็น ตัวละครคู่ตรงข้ามอย่างเห็น ได้ชัด ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นภาพที่ขาดมิติ
 ด้านอื่นๆ ไปบ้าง แต่จะเห็นว่าผู้เขียนมีประเด็นที่ต้องการนำเสนออย่างชัดเจน นั่นคือเรื่องการศึกษา
 ของสตรี

นับจากทศวรรษที่ ๑๙๕๐ เป็นต้นมา มีงานวิจัยที่กล่าวถึงการพัฒนาสตรี
 เขมรออกมาหลายด้าน ปีค.ศ. ๑๙๕๕ งานวิจัยเรื่องการพัฒนาทางการศึกษาให้แก่สตรีเขมรเรื่อง
Using Both Hand ซึ่งให้เห็นว่าปัจจัยด้านเพศสภาพเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้สตรีเขมรมี
 โอกาสทางการศึกษาด้อยกว่าเยาวชนหลาย ๆ ประการ ตั้งแต่ประการแรก สังคมเขมรมองว่า
 การศึกษาของเด็กชายมีความสำคัญมากกว่าการศึกษาของเด็กหญิง ในแต่ละครอบครัวจะยินดีส่ง
 เสียให้บุตรชายได้เรียนมากกว่า ส่วนบุตรสาวนั้นพ่อแม่มักเก็บไว้ช่วยทำงานในครอบครัวและ
 ทำงานในเรือสวนไร่นา ประการต่อมา ค่าใช้จ่ายด้านการเล่าเรียน ค่าเครื่องแบบ ค่าอุปกรณ์
 เครื่องใช้ต่างๆ ของเด็กหญิงมีราคาสูงกว่าเด็กชาย ระยะทางที่ห่างไกลระหว่างโรงเรียนกับบ้านก็
 เป็นอุปสรรคที่ทำให้พ่อแม่ไม่ยอมส่งลูกสาวไปเรียนไกลบ้าน เพราะพ่อแม่เห็นว่าลูกสาวหากออก
 จากบ้านก็เสี่ยงต่อการเสื่อมเสียชื่อเสียง นอกจากนี้ การที่โรงเรียนไม่มีห้องน้ำก็สร้างความลำบาก
 ให้แก่เด็กหญิงในการศึกษาเล่าเรียน ประการสุดท้าย ประเทศเขมรยังขาดแคลนครูสตรีและบุคลากร
 สตรีที่เป็นแบบอย่างให้แก่เด็กหญิง การขาดแบบอย่างที่ดีอาจทำให้เด็กหญิงขาดแรงจูงใจที่จะเพียร

³⁵⁹ สัมภาษณ์ ปีล วันฉนวนริรักษ์, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๕.

พยายามด้านการศึกษา³⁶⁰ จะเห็นว่าปัจจัยต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาศึกษาของเด็กหญิงมีรากฐานมาจากความเป็นเพศหญิงของเธอเอง สังคมเขมรยังใช้แนวคิดกุลสตรีในการกำกับดูแลสตรีเขมรทุกรุ่นอย่างแน่นหนาอยู่ งานบ้าน งานในครอบครัว จึงยังเป็นภาระหน้าที่ที่สตรีต้องรับผิดชอบ ความห่วงใยเรื่องชื่อเสียงจึงทำให้สตรีไม่อาจเดินทางออกไปไกลบ้านได้ แม้เหตุผลที่ต้องออกไปอยู่ไกลบ้านจะเพื่อพัฒนาตนเองให้เป็นคนมีคุณภาพขึ้นก็ตาม

การให้การศึกษาแก่สตรีเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการสนับสนุนจากผู้ปกครองเป็นอันดับแรก ผู้ปกครองต้องเห็นความสำคัญของการให้การศึกษาแก่เด็กหญิงเป็นอันดับแรก การพัฒนาการศึกษาของสตรีจึงจะเป็นไปได้ แต่ในสังคมเขมรช่วงปีค.ศ. ๑๕๕๕ ที่งานวิจัยฉบับนั้นดำเนินการอยู่ยังมีผู้ปกครองเป็นจำนวนมากที่เก็บเด็กหญิงไว้ทำงานอยู่กับบ้าน เพราะมีทรศนะว่า ถ้าเขาให้ลูกสาวไปเรียน “ใครจะเป็นคนเลี้ยงวัวล่ะ”³⁶¹ แต่ก็มีอีกเช่นกันที่ผู้ปกครองบางคนเล็งเห็นความสำคัญเรื่องการให้การศึกษาแก่เด็กหญิง เพราะเห็นว่า “ประเทศกัมพูชามีสตรีมากกว่าบุรุษ เราต้องให้การศึกษาแก่เยาวชนสตรีของเราให้ดีทัดเทียมเยาวชนบุรุษ เราต้องให้การศึกษาแก่เยาวชนสตรีของเราให้ดีทัดเทียมเยาวชนบุรุษ ก็ในเมื่อเรามีสองมือ หากมือข้างใดอ่อนแอ เราก็จะทำอะไรไม่ได้ สองมือของเราต้องแข็งแรง เพราะเราต้องใช้มือสองข้างของเรา...”³⁶²

นั่นคือสิ่งที่ปัด วัฒนศิริรักษ์สานต่อโดยใช้พื้นที่ทางวรรณกรรม สร้างต้นแบบของยุวสตรีผู้รักการศึกษาเสมอชีวิตที่ชื่อ *บ็อมโปรง* ในนวนิยาย *ค่าแล้วก็มีแสงตะวัน* ของเธอ เป็นการสร้างตัวแทนขึ้นมาเพื่อต่อรองกับความเสียเปรียบทางเพศสภาพของเด็กหญิงด้านการศึกษา เช่นเดียวกับที่ปัดแสดงให้เห็นผ่านตัวละครเอกสตรีของเธออีกหลายๆ เรื่องว่า หากสตรีมีการศึกษา พวกเธอก็จะมีโอกาสพัฒนาตนเองและสามารถทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ดีไม่แพ้บุรุษ ดังเช่นรัสมิทำงานให้กับรัฐ วรรลภักษ์เป็นครูสอนเด็กอนุบาล วิริยาเป็นครูและตั้งมูลนิธิดูแลเด็กกำพร้า มาลติเป็นสายลับให้กับรัฐทำให้รัฐสามารถจับตัวผู้ร่วมขบวนการค้าของหนีภาษีได้ มรกตเตรียมเป็นแพทย์ นอกจากนี้ หากสตรีมุ่งมั่นใช้การศึกษาพัฒนาตนเอง สตรีก็จะไม่ถูกชักจูงไปในทางที่ผิดจนกระทั่งหมดอนาคต ดังเช่นแม้จะประสบปัญหาครอบครัวเหมือนกันแต่เขมรีที่สาวใช้การศึกษาเป็นทางออก เธอจึงมีโอกาสในชีวิตที่ดีกว่าเขมาซึ่งคบเพื่อนไม่ดีและถูกชักนำไปในทางผิดจนกระทั่งติดเอดส์ การที่ตัวละครเอกสตรีของปัด วัฒนศิริรักษ์มีภูมิหลังทางการศึกษาที่สูงทุกคน (ที่ต่ำที่สุดคือวิริยาซึ่งเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒) จึงเป็นสิ่งที่ผู้เขียนพาสตรีก้าวผ่าน

³⁶⁰ Edward B. Fiske, *Using Both Hands: Women and Education in Cambodia* (Manila: Asian Development Bank, 1995), p. 51.

³⁶¹ Ibid., p. 47.

³⁶² Ibid., p. 16.

อุปสรรคทางสังคมและวัฒนธรรม และตัวละครเอกสตรีเหล่านี้อาจเป็นแรงบันดาลใจให้กับสตรีที่อ่านนวนิยายของป๊อลก็เป็นได้

สรุป

นวนิยายทั้งหมดของป๊อล วัฒนารักษ์มีทั้งส่วนที่เปิดโอกาสให้สตรีเปล่งเสียงในพื้นที่ใหม่ๆ และส่วนที่กดทับไม่ให้เสียงบางเสียงของสตรีเปล่งออกมาไม่ว่าจะในพื้นที่ใดๆ เลย ในฐานะเจ้าหน้าที่รัฐ ป๊อลทำให้สตรีสามารถพูดได้ในพื้นที่ที่หลากหลายขึ้นแต่ต้องเป็นการพูดในพื้นที่ที่รัฐอนุญาตและในเนื้อหาที่กล่าวถึงผลประโยชน์ของชาติเท่านั้น หากสตรีคนใดทำได้ เธอก็จะได้รับการยกย่องจากรัฐทั้งในฐานะมารดาที่ดี ภรรยาที่ดี และประชากรสตรีที่ควรเอาเป็นแบบอย่าง แต่ในพื้นที่ส่วนตัวของสตรีเช่นอารมณ์ความรู้สึก ความคิด ทักษะคติ เป้าหมายและความต้องการของสตรีเอง แทบจะไม่ได้ยินเสียงส่วนนี้ของสตรีเลย หากสตรีคนใดลุกขึ้นมาแสดงความต้องการของตนเอง สตรีผู้นั้นก็จะถูกประณามเพราะเธอกำลังปฏิเสธบทบาทของสตรีที่ต้องอุทิศตนเพื่อผู้อื่นซึ่งเป็นบทบาทที่ทั้งชนบประเพณีและรัฐเป็นผู้ร่วมกันกำหนด

ในภาพเดียวกับประชากรสตรีตัวอย่าง แม้สตรีจะร่วมสร้างชาติอย่างเข้มแข็งเพียงไร แต่สิ่งนั้นแทบจะไม่มีผลในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษและสตรีที่มีมาแต่เดิม บุรุษเขมรยังมีสถานะสูงกว่าสตรีเขมรในทุก ๆ พื้นที่ สตรีมีบทบาทอย่างดีเพียงแค่ผู้ช่วยผู้สนับสนุน ไม่ใช่ผู้นำแต่เป็นผู้ตาม และถูกเรียกร้องให้ปรนนิบัติรับใช้สามีรวมทั้งคนอื่น ๆ ในพื้นที่ในครัวเรือนอย่างไม่ขาดตกบกพร่องเช่นเดิม ตัวละครสตรีของป๊อลยังคงอยู่ในวังวนของค่านิยมที่สังคมใช้ตัดสินสตรียังอยู่ ทั้งค่านิยมเรื่องการดูแลสตรีม่ายและค่านิยมที่สตรีต้องรักษาพรหมจารี ฉะนั้น ในฐานะของสตรีที่ต้องการต่อสู้เพื่อโอกาสที่เท่าเทียมของสตรี ป๊อลยังทำหน้าที่นี้ได้ไม่ชัดเจนนัก เพราะเสียงที่มีพลังในการวิพากษ์และต่อรองกับแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของป๊อลยังเป็นเสียงของบุรุษ ซึ่งยากจะคาดเดาว่าสิ่งนี้เป็นยุทธวิธีของป๊อลหรือเป็นเพราะเธอเองก็ตกอยู่ในวังวนของค่านิยมนั้นด้วย ประเด็นที่ป๊อลสามารถสร้างความเท่าเทียมทางเพศสภาพระหว่างบุรุษและสตรีได้ดีที่สุดในนวนิยายของเธอคือ การหยิบยื่นโอกาสทางการศึกษาให้บุรุษและสตรีอย่างเท่าเทียมกัน

บทที่ ๖ บทสรุป

แนวคิดกกุลสตรีเป็นเครื่องมือควบคุมสตรีของสังคมเขมร แนวคิดกกุลสตรีคือบรรทัดฐานทางสังคมในการระบุว่าสตรีเขมรในฐานะบุตรสาว ภรรยาและมารดาต้องปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพของตนเช่นไร ซึ่งในที่สุดแล้วจะพบว่าเป้าหมายสำคัญของการปฏิบัติตนตามสถานภาพนั้นก็เพื่อจรรโลงสถาบันครอบครัวให้ดำเนินต่อไปอย่างราบรื่น เนื้อหาคำสอนสำคัญของแนวคิดกกุลสตรีคือ สตรีในฐานะบุตรสาวต้องเคารพเชื่อฟังบิดามารดา เรียนรู้วิถีดูแลบ้านเรือน ทรัพย์สินในครัวเรือน ปรนนิบัติบิดามารดา และมีความกตัญญู ส่วนสตรีในฐานะภรรยาต้องปรนนิบัติสามี เคารพเชื่อฟังและอยู่ในโอวาทสามี ส่งเสริมสามีให้เจริญก้าวหน้าและต้องซื่อสัตย์กับสามี สตรีในฐานะมารดามีหน้าที่เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวและอบรมสั่งสอนบุตรหลาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมถ่ายทอดความรู้เรื่องความเป็นกุลสตรีซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้จากมารดาไปสู่บุตรสาวที่สังคมเน้นย้ำเป็นพิเศษ และกล่าวโดยสรุปก็คือสตรีในทุกสถานภาพจะต้องเป็นผู้อยู่ในโอวาทและปรนนิบัติรับใช้ผู้นำครอบครัวซึ่งก็คือบิดาและสามี แหล่งที่มาสำคัญของแนวคิดกกุลสตรีที่ปรากฏในหลักฐานดังกล่าวคือคำสอนในพุทธศาสนา การที่แหล่งที่มาของแนวคิดกกุลสตรีมาจากพุทธศาสนาและตัวกวีผู้ประพันธ์คำสอนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นบุรุษซึ่งเป็นเพศที่มีโอกาสบวชและเรียนในพุทธศาสนา ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าสถาบันครอบครัว(ไปจนถึงสังคมเขมรในภาพรวม)ที่กล่าวถึงคือครอบครัวในระบบปีตาธิปไตย และผู้ที่ออกกฎควบคุมสตรีคือบุรุษซึ่งอยู่ในสถานะที่ได้เปรียบและพยายามรักษาสถานะที่ได้เปรียบของตนเอาไว้อย่างเหนียวแน่น

บริบทเฉพาะทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมของกัมพูชาทำให้แนวคิดกกุลสตรีมีโอกาสผลิตซ้ำในสังคมกัมพูชาเสมอ ภาวะสงครามที่เกิดขึ้นหลายครั้งในประวัติศาสตร์กัมพูชาทำให้แรงงานบุรุษขาดแคลน สังคมกัมพูชาต้องใช้แรงงานสตรีในการผลิตอาหารและผลิตประชากร ทำให้สังคมกัมพูชาต้องผลิตซ้ำแนวคิดกกุลสตรีเพื่อกระตุ้นให้สตรีรับหน้าที่ตามข้อเรียกร้องของสังคมอย่างแข็งขัน ในบางครั้ง แนวคิดกกุลสตรีจะได้รับการปรับเติมความหมายใหม่เช่นการเพิ่มความหมายในเชิงสัญลักษณ์โดยมอบบทบาทให้สตรีเป็นปราการป้องกันการกลืนชาติดังที่เกิดขึ้นในกลางศตวรรษที่ ๑๕ ความสูญเสียที่เกิดจากการทำลายทุกภาคส่วนของสังคมในสมัยเขมรแดงทำให้ต้องมีการกระตุ้นสตรีในฐานะผู้รอดชีวิตหลักของประเทศให้เป็นผู้สร้างชาติและฟื้นฟูชาติ แนวคิดกกุลสตรีที่เน้นคุณธรรมด้านการเชื่อฟัง ความกตัญญู การปรนนิบัติรับใช้และความซื่อสัตย์ซึ่งเคยถูกจำกัดวงอยู่แค่ในครอบครัว จึงต้องขยายมาสู่ระดับรัฐซึ่งต้องสร้างคุณสมบัติใหม่เพิ่มให้สตรีด้วย นั่นคือกกุลสตรีที่เป็นประชากรตัวอย่างผู้อุทิศตัวทำงานตอบสนองนโยบายของรัฐ สังคมยุคหลังเขมรแดงจึงเป็นสังคมที่ดูเน้นภาพความสำคัญของสตรีมากกว่าสังคมกัมพูชาในยุคใด ๆ

ขณะเดียวกัน ความโหยหาความรุ่งเรืองในอดีตและความเป็นระเบียบของสังคมแบบจารีต ทำให้ในอีกฟากหนึ่งของสังคมยุคหลังเขมรแดงก็ต้องการเห็นกุลสตรีแนวชนบทนิยมกลับคืนสู่สังคม ฉะนั้น กล่าวได้ว่าสังคมกัมพูชาหลังสมัยเขมรแดงทั้งในภาครัฐและในภาคประชาชนเป็นสังคมที่ทำให้ ความสำคัญแก่สตรีเขมรและเปิดพื้นที่ให้สตรีอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะพื้นที่ทางวรรณกรรมจะเห็น การเชิดชูความสำคัญของสตรีในระดับทางการคือในวรรณกรรมที่รัฐสนับสนุนและในระดับ มหาชนคือวรรณกรรมที่ประชาชนทั่วไปสนับสนุน สตรีในวรรณกรรมรัฐคือกุลสตรีที่เป็นตัวแทน หรือทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงประกาศนโยบายของรัฐและปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างแก่สตรีทั่วประเทศ ส่วนสตรีในนวนิยายคัดลายมือคือกุลสตรีแนวชนบทนิยมที่น่าภาพของนางเอกที่มีความ อ่อนโยน ยินดีปรนนิบัติรับใช้ทุกคนในครอบครัว ซื่อสัตย์และรักนวลสงวนตัวกลับคืนสู่ หน้าวรรณกรรมและได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านอย่างอบอุ่น หากพิจารณาในท้ายที่สุด การเชิดชู ความสำคัญของสตรีในพื้นที่วรรณกรรมก็คือการย้ำให้เห็นพลังของแนวคิดกุลสตรีที่เคยควบคุม สตรีเขมรมาแล้วและยังดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพราะแนวคิดกุลสตรีได้รับการผลิตซ้ำให้ไหลเวียน อยู่ในกระแสความคิดของสังคมเขมร และผู้ผลิตซ้ำนั้นคือนักเขียนสตรีที่ผลงานของพวกเธอได้รับความ นิยมจากผู้อ่านอย่างสูง ปราบฏการณ์ดังกล่าวย้ำให้เห็นความแข็งแกร่งของระบบปิตาธิปไตย ที่สามารถควบคุมจินตนาการและความสามารถของนักเขียนสตรีให้ผลิตซ้ำระเบียบทางสังคมที่ ออกมาเพื่อควบคุมเพื่อนสตรีเพศด้วยกัน ในแง่นี้จึงเป็นเรื่องที่แทบเป็นไปได้ที่จะเห็นสตรี เขมรสามารถต่อรองกับแนวคิดกุลสตรีที่มีระบบปิตาธิปไตยกำกับอยู่เบื้องหลัง

นับจากสมัยหลังเขมรแดงเป็นต้นมา ปราบฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวงวรรณกรรมเขมรคือ นักเขียนสตรีกลายเป็นนักเขียนที่สร้างผลงานอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นผู้สร้างงานวรรณกรรม กระแสหลักของเขมรในปัจจุบัน เมมา ลำฉางและปัด วัฒนารักษ์คือนักเขียนที่ได้รับการยอมรับว่ามี ชื่อเสียงที่สุดจากจำนวนนักเขียนสามคนอันประกอบไปด้วย คง บุญเชื่อน ปัด วัฒนารักษ์ และเมมา ลำฉาง ปัจจัยเฉพาะทางการเมืองและสังคมเขมรเองมีผลต่อปราบฏการณ์ดังกล่าวเป็นอย่างมาก การประกวดวรรณกรรมรางวัลพระสีหุราชและได้ผู้ชนะเลิศเป็นครั้งแรกคือเมมา ลำฉางและปัด วัฒนารักษ์ส่งผลให้นักเขียนสตรีมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง ในยุคเขมรแดง นักเขียนบุรุษถูกสังหารจนเกือบหมดและนโยบายของรัฐหลังสมัยเขมรแดงตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๗๕-๑๙๗๘ ที่อนุญาตให้นวนิยายแนวสังคมนิยมเท่านั้นที่ตีพิมพ์เผยแพร่ได้ รวมทั้งนโยบายที่ ส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างบุรุษและสตรีเปิดโอกาสให้นักเขียนสตรีแทรกตัวเข้ามาในวง วรรณกรรมได้มากขึ้น ส่วนนักเขียนบุรุษที่รอดชีวิตจากการสังหารในสมัยเขมรแดงอย่างคง บุญ เชื่อนก็ต้องเข้ารับตำแหน่งในรัฐบาลทำให้เขาไม่มีเวลาสร้างสรรค์ผลงานใหม่ ๆ ป้อนสู่ตลาด ในขณะที่นวนิยายแนวรักสะท้อนอารมณ์ของนักเขียนสตรีอย่างเมมา ลำฉาง สนองตอบความ ต้องการของผู้อ่านที่ต้องการอ่านนวนิยายรักสะท้อนอารมณ์และนวนิยายแนวลึกลับก็ได้ดีกว่าและ

ได้รับความนิยมนอย่างรวดเร็ว³⁶³ นักเขียนสตรีอย่างมา สำนางจิ่งก้าวขึ้นมาเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในวงวรรณกรรมและในหมู่นักอ่าน เช่นเดียวกับนักเขียนอย่างปัด วัฒนารักษ์ที่แม้จะเขียนนวนิยายรักสะเทือนอารมณ์อย่างไม่เปิดเผยนาม แต่กระแสนิยมจากมหาชนก็เปิดโอกาสให้เธอพัฒนาทักษะการเขียนจนกลายเป็นนักเขียนที่สามารถสร้างสรรค์งานวรรณกรรมได้อย่างไม่จำกัดรูปแบบ

ทัศนะของนักเขียนสตรีในการมองบทบาทของตนเองที่มีต่อสังคมในฐานะนักเขียนก็เป็นเรื่องสำคัญในการนำเสนอแนวคิดกุลสตรี นักเขียนสตรีทั้งในและนอกประเทศกัมพูชาต่างมีประสบการณ์อันเข้มข้นและโหดร้ายในสมัยเขมรแดงและเห็นตรงกันว่านักเขียนต้องรับผิดชอบสังคม โดยการตีแผ่ประสบการณ์ดังกล่าวและสะท้อนปัญหาที่เป็นผลกระทบจากสมัยเขมรแดงให้เห็น การทำลายล้างรากเหง้าทางวัฒนธรรมเขมรอย่างถอนรากถอนโคนทำให้นักเขียนสตรีเหล่านี้สำนึกว่าตนมีหน้าที่ในการช่วยเก็บรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของชนชาติต่อไป แนวคิดกุลสตรีเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมอันดีที่นักเขียนสตรีอย่างมา สำนางและปัด วัฒนารักษ์เห็นว่าต้องช่วยกันสงวนรักษาไว้ นอกจากนี้ นักเขียนสตรียังเห็นว่าตนมีหน้าที่ในการบันทึกความเจ็บปวดจากการกระทำอันโหดร้ายป่าเถื่อนของเขมรแดง เช่น อุม สุพานี หรือปัด วัฒนารักษ์นำเสนอประสบการณ์เรื่องการบังคับแต่งงานในสมัยเขมรแดงในนวนิยายของพวกเธออีกประเด็นหนึ่งที่พบเสมอคือการเสนอปัญหาสังคมที่เป็นผลกระทบจากการกระทำในสมัยเขมรแดงที่เด็กและสตรีต้องเผชิญ เช่น เม สน สุเชิรี จี๊ให้เห็นว่าความยากจนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาเยาวชนก่ออาชญากรรม³⁶⁴ จากผลงานของนักเขียนสตรีทั้งหมดที่กล่าวมาพบว่าแนวคิดกุลสตรีมีบทบาทสำคัญในนวนิยายของพวกเธอ กล่าวคือ นักเขียนสตรีทุกคนสร้างตัวละครเอกสตรีให้มีความเป็นกุลสตรีทุกกระเบียดนิ้วรวมทั้งนำเสนอว่าความเป็นกุลสตรีคือเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาสังคม เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าแนวคิดกุลสตรีเป็นทั้งแหล่งที่มาสำคัญและเป็นเป้าหมายของการสร้างสรรค์งาน ตัวละครเอกสตรีต้องเป็นกุลสตรี กุลสตรีเท่านั้นที่จะแก้ไขปัญหาสังคมได้และเป้าหมายของการสร้างสรรค์นวนิยายคือการเชิดชูและรักษาแนวคิดกุลสตรีให้อยู่คู่สตรีเขมรและสังคมเขมร

การวิเคราะห์การนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของมา สำนางและปัด วัฒนารักษ์พบว่าความหมายร่วมของแนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของพวกเธอคือแนวคิดกุลสตรีเป็นสิ่งที่ยืนยงอัตลักษณ์ของสตรีเขมรและชนชาติเขมร ทั้งมา สำนางและปัด วัฒนารักษ์สร้างนางเอกให้เป็นตัวแทนของสตรีในอุดมคติทั้งรูปโฉมทั้งงดงามเหนือสตรีอื่นใด การแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย

³⁶³ Klairung Amratisha, “The (re-)emergence of Cambodian women writers at home and abroad,” in **Expression of Cambodia: The politics of tradition, identity and change**, eds. Leakthina Chau-Pech Ollier and Tim Winter (London and New York: Routledge, 2006), pp. 152-153.

³⁶⁴ Ibid., pp. 156, 159.

ไม่เปิดเผยเนื้อตัวร่างกายให้ผู้ใดเห็น กิริยามารยาทที่อ่อนหวาน นุ่มนวล มีสัมมาคารวะ และการปฏิบัติหน้าที่อย่างสมบูรณ์แบบทั้งในฐานะบุตรสาวที่ยึดถือความกตัญญูเป็นที่ตั้ง สตรีที่เป็นแม่บ้าน แม่เรือนและรักนวลสงวนตัว นางเอกของมา ลำฉางคือกุลสตรีผู้เพียบพร้อมในครัวเรือนในฐานะบุตรสาวและภรรยา ส่วนกุลสตรีในนวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ หมายถึงการเป็นบุตรสาวในอุดมคติของสังคมและของรัฐ ความเพียบพร้อมในฐานะบุตรสาวและภรรยาของครอบครัวแม้จะเป็นคุณสมบัติภาคบังคับที่นางเอกต้องมี แต่ปัด วัฒนารักษ์ไม่ได้เน้นย้ำภาพดังกล่าวมากเท่ากับบทบาทของสตรีที่ต้องมุ่งมั่นในการทำงานรับใช้สังคมและตอบสนองนโยบายของรัฐอย่างแข็งขัน

มา ลำฉางและปัด วัฒนารักษ์ต่อยอดย้ำความเป็นกุลสตรีที่ถือเป็นอัตลักษณ์ของชาวเขมร ในอีกทางหนึ่งคือการแสดงให้เห็นวิกฤตอัตลักษณ์ของสตรีเขมรผ่านภาพของนางอิจฉา นางอิจฉาคือสตรีที่ไม่อาจรักษาความเป็นกุลสตรีเขมรเอาไว้ได้ รูปลักษณ์และการแต่งกายที่เลียนแบบสตรีตะวันตกถูกทำให้เป็นความเป็นอื่น ในขณะที่กิริยามารยาทและคุณธรรมในจิตใจของนางอิจฉาซึ่งเป็นด้านตรงข้ามกับที่ระบุไว้ในจบบทสุริก็คือความเป็นอื่นอีกเช่นกัน ความเป็นอื่นที่หมายถึงการรับวัฒนธรรมจากภายนอกที่ดี หรือความเป็นอื่นที่หมายถึงการไม่อยู่ในกรอบที่สังคมใช้ควบคุมความประพฤติของสตรีเขมรที่ดี ล้วนเป็นสิ่งที่ถูกนำเสนอว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้ความเป็นเขมรเสื่อมเสีย ทางแก้คือสตรีทุกคนต้องหันกลับมาให้ความสำคัญกับแนวคิดกุลสตรีและปฏิบัติให้ได้ตามนั้น สังคมเขมรจึงจะอยู่ในสภาวะที่ปกติเพราะทุกสิ่งดำเนินไปตามแบบที่สังคมเขมรเคยเป็น แต่ไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัวหรือระดับรัฐ นวนิยายของมา ลำฉางและปัด วัฒนารักษ์ตั้งใจเสนอประเด็นที่ว่าความเป็นกุลสตรีเป็นสิ่งสำคัญ เพราะนั่นหมายถึงการอยู่รอดของสังคมเขมรทั้งในทางกายภาพและในทางอารมณ์ความรู้สึก การเล่าถึงกุลสตรีที่ยังเก็บรักษาคุณความดีตามแบบจารีตเอาไว้เท่ากับการเป็นการนำจิตวิญญาณของความเป็นเขมรกลับคืนสู่สังคมอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ภาพดังกล่าวถูกฉีกทำลายไปแล้วในสมัยเขมรแดง กุลสตรีในนวนิยายของมา ลำฉางซึ่งกอบกู้ครอบครัวและกุลสตรีของปัด วัฒนารักษ์ซึ่งสร้างครอบครัวในความหมายใหม่อันหมายถึงครอบครัวที่ขยายไปสู่ระดับสังคมและระดับรัฐ กำลังทำหน้าที่อีกประการหนึ่งคือการเป็นสะพานเชื่อมโยงความรู้สึกของชาวเขมร ณ จุดที่กำลังถูกสั่นสะเทือนด้วยความหวาดกลัวว่าจะสูญเสียอัตลักษณ์ให้กลับไปสู่ความมั่นใจในอดีตและความเป็นมาของชนชาติตนว่าพวกเขาคือใครและเป็นสมาชิกของกลุ่มใด

ความแตกต่างที่พบในการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของนักเขียนทั้งสองคือ ความแตกต่างด้านวัตถุประสงค์ที่นำเสนอและความแตกต่างด้านแนวเรื่อง การนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของมา ลำฉางมีลักษณะของการรื้อฟื้นอดีตอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่งานของปัด วัฒนารักษ์มีลักษณะของการปรับเปลี่ยนภาพกุลสตรีไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม แนวคิดกุลสตรีของมา ลำฉางมีลักษณะคล้ายกับนวนิยายย้อนยุคในทศวรรษที่ ๑๙๕๐-๑๙๖๐ ลักษณะดังกล่าวคือการรื้อฟื้นอดีตที่เคยสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชุมชนขึ้นมาใหม่ อดีตที่กล่าวคือสภาพบ้านเมืองในยุคสังคมนิยมของสมเด็จพระสีหนุซึ่งเป็นยุคทองในความทรงจำของชาวเขมร

ยุคที่บ้านเมืองได้รับการพัฒนาอย่างสวยงาม ประชาชนอยู่ในฐานะลูก ๆ ของสมเด็จพระอภัยอย่างสีหนุที่สร้างเมืองพนมเปญให้เป็นวิมาน บ้านเมืองพัฒนาไปทุกๆด้าน ในขณะที่เดียวกันก็เน้นการทำให้เป็นเขมรด้วยการส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณี บรรจุบาบัสตรีในแบบเรียนและส่งเสริมให้มีพิธีเข้าร่วมตามหมู่บ้านต่างๆทั่วประเทศ ระยะเวลาสั้น ๆ เพียง ๓ ปีกว่าที่เขมรแดงยึดครองประเทศ หากแต่เป็นช่วงเวลาที่ยาวนานในความรู้สึกของชาวเขมรทุกคนที่ผ่านความทุกข์ทรมานในยุคเขมรแดงมา เขมรแดงทำลายล้างทุกสิ่งที่เป็นมรดกของสังคมเก่า สิ่งเหล่านี้เป็นประสบการณ์อันขมขื่น โหดร้าย และทิ้งบาดแผลไว้ในความทรงจำของคนอย่างยากจะประเมินความสูญเสีย การเล่าเรื่องสตรีซึ่งคงความเป็นกุลสตรีไว้คือการนำผู้อ่านไปสู่โลกแห่งความมีระเบียบในอดีตอีกครั้งหนึ่ง นวนิยายจำนวน ๘ เรื่องของมา สำนางที่เล่าถึงตัวละครเอกสตรีที่ใช้ความเป็นกุลสตรีฟันฝ่าอุปสรรค นานัปการจนบรรลุเป้าหมายของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการตามหาบิดามารดาที่แท้จริง การค้นหาชาติกำเนิดที่แท้จริง หรือการพิสูจน์ความจริงที่ถูกความเลวร้ายกลั่นแกล้งหรือปิดบังซ่อนเร้น ได้นำโลกแห่งความมีระเบียบแบบเดิมกลับคืนมา ได้แก่ โลกที่ดำเนินไปตามกลไกของหลักธรรมที่ว่าทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว และการที่สตรีเขมรยืนหยัดในการปฏิบัติตนตามแนวคิดกุลสตรีอย่างเคร่งครัดคือการทำความคิดที่ส่งผลตอบแทนอันดีให้กับสตรีผู้ปฏิบัติ นั่นคือการได้แต่งงานสร้างครอบครัวกับพระเอกที่เป็นคู่หมายตั้งแต่ในอดีต การจบเรื่องด้วยความสงบสุขและการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวที่มีบุรุษเป็นผู้นำเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า อดีตอันสงบสุขในนวนิยายของมา สำนาง คืออดีตที่หมายถึงสังคมระบบปีศาจไปโดยที่อาจย้อนไปได้ไกลถึงดินแดนเขมรในอดีตนับแต่เริ่มสร้างอาณาจักรแรกเริ่มของกัมพูชาเลยทีเดียว

ในขณะที่การนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของมา สำนางเป็นการนำพาผู้อ่านย้อนไปสู่อดีตอันสงบสุข การนำเสนอภาพของกุลสตรีในงานของปัด วัฒนารักษ์กลับแสดงให้เห็นความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนบทบาทและหน้าที่ของสตรีไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ ๑๙๕๐ การปรับเปลี่ยนภาพสตรีในนวนิยายของปัดก็เริ่มต้นขึ้น แม้จะได้ชื่อว่ากระทำตนเป็นกระบอกเสียงของรัฐ แต่ปัดก็ได้เสนอภาพใหม่ให้สตรีโดยให้คำจำกัดความใหม่ว่าการเป็นสตรีไม่ได้หมายความว่าความเฉพะบทบาทของกุลสตรีที่ต้องจำกัดพื้นที่ในครัวเรือนเท่านั้น สตรีในงานของปัด วัฒนารักษ์เป็นสตรีที่มีคุณสมบัติด้านอื่น ๆ เพิ่มเติม และขยายพื้นที่ที่สตรีเข้าไปมีบทบาทมากกว่าพื้นที่ในครัวเรือนด้วย อาทิการเป็นประชากรตัวอย่างที่ร่วมสร้างชาติในปลายทศวรรษที่ ๑๙๕๐ หรือการเป็นสตรีที่เป็นผู้นำในการแก้ปัญหาสังคมในกลางทศวรรษที่ ๑๙๕๐ การปรับความหมายของสตรีเป็นการพยายามสานต่ออดีตให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมในปัจจุบัน ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่ปัด วัฒนารักษ์ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเธอมีความเชี่ยวชาญในการทำงานตามคำสั่งของสังคม

ความแตกต่างอีกประการหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีในนวนิยายของมา สำนาง และปัด วัฒนารักษ์คือ แนวเรื่อง นวนิยายของมา สำนางทุกเรื่องยกเว้นเรื่อง *พวงมาลัยดอกมะลิ*

เป็นนวนิยายพาฝันแนวรักสะท้อนอารมณ์ หรือแนวสืบสวนผจญภัยที่เน้นความตื่นเต้น ทั้งนี้เพราะนวนิยายทุกเรื่องของนางสาวงามที่ตีพิมพ์ออกสู่ท้องตลาดปัจจุบันนี้คือนวนิยายที่เขียนในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๘๑-๑๘๘๗ ซึ่งเป็นช่วงที่นางสาวงามหารายได้เลี้ยงครอบครัวโดยการเขียนนวนิยายอย่างเดียว การที่นวนิยายพาฝันของนางสาวงามไม่ใช่แนวที่รัฐสนับสนุน โจทย์ที่นางสาวงามต้องตอบจึงไม่ใช่การสร้างงานเพื่อเอาใจรัฐแต่เป็นการเขียนนวนิยายให้ถูกใจตลาดมากที่สุด และความต้องการของผู้อ่านในยุคนั้นก็คือนวนิยายที่มีเนื้อเรื่องสนุกสนาน น่าติดตาม หรือมีความสะท้อนอารมณ์ซึ่งจะพาผู้อ่านหนีจากโลกแห่งความจริงไปสู่โลกฝันในนวนิยายที่ทุกเรื่องจบลงอย่างมีความสุข ผู้อ่านกลุ่มใหญ่ของนวนิยายแนวนี้คือผู้อ่านสตรี และสตรีก็เป็นผู้ออดชีวิตหลักจากสมัยเขมรแดง ภาพในอุดมคติของนางเอกกุลสตรีผู้เพียบพร้อม สตรีผู้อ่อนหวาน นุ่มนวล อดทนต่อสู้กับชีวิตที่ยากลำบากอย่างไม่ย่อท้อ โดยใช้ความเป็นกุลสตรีเป็นเกราะป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง และท้ายที่สุด ความเป็นกุลสตรีก็จะนำผลตอบแทนที่ดีมาให้ คือการได้ใช้ชีวิตคู่กับบุรุษหนุ่มที่มีความเพียบพร้อมเช่นกัน ภาพในอุดมคติดังกล่าวตอบสนองความต้องการด้านจิตใจและอารมณ์ของผู้อ่านสตรีได้เป็นอย่างดี กล่าวได้ว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อแนวนวนิยายของนางสาวงาม และส่งผลต่อการสร้างตัวละครเอกสตรีในนวนิยายของเธอด้วย นอกจากนี้ ภาพตัวละครสตรีฝ่ายปรปักษ์หรือนางอิจฉาซึ่งมีคุณสมบัติตรงข้ามกับนางเอกทุกประการนั้นก็อาจเป็นภาพที่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของผู้อ่านสตรีอีกจำนวนหนึ่งเช่นกัน ความคาดหวังของสังคมที่มอบภารกิจในการสร้างครอบครัวและสร้างชาติให้แก่สตรีซึ่งเป็นกำลังสำคัญของสังคมในขณะนั้นคงทำให้สตรีบางส่วนรู้สึกบีบคั้นหรือถูกกดดันอย่างหนัก การสวมบทบาทของนางอิจฉาซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่นอกมาตรฐานและความคาดหวังของสังคมทุกด้านคงทำให้สตรีบางกลุ่มรู้สึกผ่อนคลายเพราะได้ทำบางสิ่งที่ยอยู่นอกกรอบของสังคมที่ในชีวิตจริงพวกเขาอาจกระทำได้ยากหรือกระทำไม่ได้เลย การเป็นนางอิจฉาก็คือการหลีกหนีความจริงสู่โลกแห่งความฝันอีกรูปแบบหนึ่งและอาจตอบสนองความต้องการทางจิตใจและอารมณ์ของสตรีได้ดีไม่แพ้ภาพนางเอก

ในขณะที่แนวเรื่องในนวนิยายของนางสาวงามมีความชัดเจนว่าสร้างเพื่อเอาใจตลาด แนวเรื่องในนวนิยายของป้า วัฒนารักษ์กลับเป็นภาพตรงกันข้าม แม้ป้า วัฒนารักษ์เคยเขียนนวนิยายแนวเอาใจตลาดเป็นจำนวนไม่น้อยตั้งแต่กลางทศวรรษที่ ๑๘๘๐ แต่น่าเสียดายที่เธอไม่ได้เก็บผลงานเหล่านั้นไว้เหมือนกรณีของนางสาวงาม ผู้อ่านในยุคปัจจุบันจึงไม่มีโอกาสอ่านนวนิยายอีกแนวหนึ่งของป้าที่เขียนในยุคนี้และนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับผลงานที่ยังเหลืออยู่ได้ นวนิยายที่คงเหลือจากปลายทศวรรษที่ ๑๘๘๐ ของป้า วัฒนารักษ์จึงมีเพียงนวนิยายที่ชนะการประกวดที่รัฐเป็นผู้จัด เห็นได้ชัดว่างานของป้า วัฒนารักษ์เป็นนวนิยายที่ทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงโฆษณาชวนเชื่อนโยบายของรัฐอย่างชัดเจน สตรีเป็นศูนย์กลางสำคัญในการดำเนินเรื่องดังเช่นสตรีในนวนิยายของนางสาวงาม แต่ความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดคือ นางเอกในนวนิยายของป้า วัฒนารักษ์ไม่ใช่นางเอกที่เป็นกุลสตรีผู้อ่อนหวาน เรียบร้อย อดทนและปรนนิบัติบุรุษ

อย่างไม่มีปากเสียงและถูกจำกัดพื้นที่อยู่เพียงในครัวเรือนเท่านั้น แต่สตรีของปัด วัฒนารักษ์คือ สตรีที่ออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ ทำงานตามหน่วยงานต่าง ๆ เช่นเป็นเจ้าของหน้าทีรัฐ เป็นครู หรือแม้ ขณะยังศึกษาเล่าเรียนก็ทำหน้าที่ประชากรสตรีตัวอย่างโดยปฏิบัติตามนโยบายของรัฐอย่างแข็งขัน ทั้งการปลูกผัก เลี้ยงหมู ทำไร่ ค้าขายเล็กๆน้อยๆหาเลี้ยงชีพ การที่นวนิยายของปัด วัฒนารักษ์ ขณะการประกวดที่รัฐจัดขึ้นในครั้งนั้นสร้างชื่อเสียงให้กับปัด วัฒนารักษ์ในฐานะนักเขียนอย่างมาก และสิ่งนี้จะทรงอิทธิพลต่อความคิดในการสร้างงานของปัดอยู่แม้จนปัจจุบัน กล่าวคือนวนิยายในช่วงหลังทศวรรษ ๑๙๘๐ ปัดยังคงสร้างภาพนางเอกให้เป็นสตรีผู้มีอุดมการณ์และปวารณาตัวในการทำงานเพื่อรับใช้ชาติและสังคม สิ่งที่เห็นชัดเจนอีกประการหนึ่งคือ ปัดเป็นนักเขียนสตรี ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการศึกษาของสตรีมาก สตรีในนวนิยายของปัดจะเป็นผู้มีความรู้และประกอบอาชีพนอกบ้านเช่นเป็นวิศวกร เป็นแพทย์ หรือเป็นนักเขียน เป็นต้น การสนับสนุนให้สตรีเห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นก้าวสำคัญในการกระตุ้นให้สตรีพัฒนาศักยภาพของตนเอง ให้ทัดเทียมกับบุรุษ สิ่งนี้มีผลต่อการนำเสนอภาพกุลสตรีแนวชนบทนิยมในนวนิยายของเธอ เพราะปัดไม่ได้ปฏิเสธว่าการศึกษาเปิดพื้นที่นอกบ้านให้สตรีและอาจส่งผลต่อการดูแลพื้นที่ในบ้าน ดังเช่นนางเอกในนวนิยายเรื่อง *คืนก็ผ่าน* มีปัญหาเกี่ยวกับสามีเพราะทุ่มเทให้กับงานนอกบ้าน หรือนางเอกในนวนิยายเรื่อง *ค่ำแล้วมีแสงตะวัน* ก็เป็นสตรีที่บกพร่องในการทำงานบ้านเช่นกัน แต่กล่าวได้ว่า ปัด วัฒนารักษ์ก็ได้สร้างทัศนคติใหม่ให้กับผู้อ่านสตรีว่าการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยพัฒนาสตรี และสร้างทางเลือกใหม่ให้สตรีในการนำเธอออกมาสู่พื้นที่นอกบ้านได้ แม้ประเด็นเรื่องการสนับสนุนด้านการศึกษาจะไม่ใช่ประเด็นใหม่ในนวนิยายเขมร แต่กล่าวได้ว่าปัด วัฒนารักษ์เป็นนักเขียนนวนิยายที่สนับสนุนประเด็นนี้อย่างจริงจังและต่อเนื่องที่สุด และทำให้สตรีในนวนิยายของเธอเป็นสตรีผู้มีการศึกษาผู้พร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมและกระแสโลกได้ ถึงจะเป็นเส้นทางที่พาสตรีขยับออกจากการเป็นกุลสตรีแนวชนบทนิยมได้อย่างค่อนข้างเชื่องช้า แต่ก็นับว่าปัด ได้สร้างพื้นที่ดังกล่าวให้ผู้อ่านสตรีของเธอแล้ว

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ ถึงแม้แนวคิดกุลสตรีจะเป็นสิ่งที่ทรงอิทธิพลในการกำกับควบคุมสตรีในสังคมเขมร ดังจะเห็นได้จากแม้แต่นักเขียนซึ่งเป็นสตรียังผลิตซ้ำแนวคิดกุลสตรีเพื่อกลับมาควบคุมสตรีด้วยกัน แต่ในอีกด้านหนึ่ง นักเขียนสตรีทั้งมา สำนางและปัด วัฒนารักษ์ก็พลิกสถานะมาเป็นผู้ที่อยู่เหนือโดยหยิบแนวคิดกุลสตรีมาเป็นทุนในการสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในกรณีของมา สำนาง และเป็นต้นทุนในการสร้างทั้งชื่อเสียงและรายได้ในกรณีของปัด วัฒนารักษ์ ปฏิเสธไม่ได้ว่าการเขียน นวนิยายที่เสนอภาพนางเอกที่มีความเป็นกุลสตรีแนวชนบทนิยมเป็นสิ่งที่สร้างรายได้หลักให้กับมา สำนางและทำให้เธอยังงานเขียนนวนิยายเป็นอาชีพหลัก นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๑ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาเมื่อมีการประกวดวรรณกรรมหลังจากประเทศกัมพูชาเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๙๓ กุลสตรีแนวชนบทนิยมในนวนิยายเรื่อง *คลื่นซัดทราย* ของมา สำนางก็ทำให้เธอได้รับชัยชนะจากการประกวด นวนิยาย นำชื่อเสียงและรายได้กลับมาให้เธอเป็น

วงจรเช่นนี้เรื่อยไป ส่วนปีล วัฒนารักษ์ใช้ช่องทางของรัฐในการส่งนวนิยายเข้าประกวด รางวัลชนะเลิศจากเรื่อง *คืนแรมฟ้าไปแล้ว* และรางวัลที่สองคือเรื่อง *ขอบฟ้าใหม่แห่งความหวัง* จากการประกวดครั้งเดียวกันนำชื่อเสียงกลับมาให้ปีลเป็นอย่างมาก ชื่อเสียงนำรายได้มาสู่ปีล วัฒนารักษ์เหมือนดังเช่นกรณีของเมา สำนาง กล่าวคือ การได้รับรางวัลจากการประกวดเป็นจุดที่ทำให้สำนักพิมพ์เลือกติดต่อขอซื้อนวนิยายของเธอมาดิพิมพ์ นักเขียนสตรีทั้งสองจึงไม่ได้ถูกแนวคิดกุลสตรีควบคุมแต่เพียงฝ่ายเดียว ในทางกลับกัน เนื้อหาที่ถูกมองว่าสร้างขึ้นเพื่อรับใช้สังคมในระบบปีตาริปีโตยก็เป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกให้กับทั้งคู่เช่นกัน อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องต่อรองกับแนวคิดกุลสตรีหรือกับสังคมทั้งระบบเป็นสิ่งที่ทั้งคู่มา สำนางและปีล วัฒนารักษ์ตั้งใจจะทำต่อไป แต่จะประสบความสำเร็จหรือไม่เพียงใดนั้น เป็นสิ่งที่เกินขอบเขตของงานวิจัยฉบับนี้ แต่เป็นประเด็นที่น่าจับตามอง ซึ่งผู้สนใจศึกษาต่ออาจนำผลงานของเมา สำนางและปีล วัฒนารักษ์ในช่วงหลังตั้งแต่ปี ค.ศ. ๒๐๐๔ เป็นต้นไปมาศึกษาต่อได้

งานวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาแนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในนวนิยายของนักเขียนสตรี น่าสนใจว่าหากเป็นนักเขียนบุรุษ แนวคิดกุลสตรีที่ปรากฏในนวนิยายจะเป็นเช่นไร การศึกษาแนวคิดกุลสตรีอาจทำได้อีกโดยการศึกษากจากผลงานของนักเขียนนวนิยายเขมรที่พำนักอยู่นอกประเทศกัมพูชา การอยู่ในสถานะของทุกคนในคือเป็นคนเชื้อชาติเขมรแต่ก็เป็นคนนอกคือพำนักอยู่นอกดินแดนของกัมพูชาก็จะมีผลมากน้อยเพียงไรต่อการนำเสนอแนวคิดกุลสตรีเป็นสิ่งที่ผู้สนใจอาจนำไปศึกษาต่อได้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

งวน ฉูฉิล. **จิตวิญญาณมรดกชาติไทยในสังคมเขมร**. แปลโดย ภูมิจิต เรืองเดช. บุรีรัมย์: โครงการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา ปี ๒๕๔๘, ๒๕๔๘.

เดวิด แชนเลอร์. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. แปลโดย พรรณงาม เกษธรรมสารและคนอื่นๆ.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๖.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒**. พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.

บุญบา เรื่องศรี. **วรรณศิลป์และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมเขมรในรามเกียรติ์ฉบับ**

พุทธศาสนบัณฑิตย์ เล่มที่ ๑-๑๐. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

ประยูร ทรงศิลป์. **ประหลาดเรื่องตำนานและนิทานพื้นบ้านเขมร ภาคที่ ๑-๕**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๐.

ปราณี วงษ์เทศ. **เพศสภาพในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์)**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๕.

ปัด วัฒนารักษ์. **สัมภาษณ์**, ๑๘ มกราคม ๒๕๔๕.

ปัด วัฒนารักษ์. **สัมภาษณ์**, ๒ เมษายน ๒๕๕๐.

พริศรา แซ่ก้วย. **สั้น ๆ เกี่ยวกับเพศวิถีจากมุมมองสตรีนิยม**. ใน กาญจนา แก้วเทพ และ พริศรา แซ่ก้วย, บรรณาธิการ, **เพศวิถี วันวาน วันนี้ และวันพรุ่งนี้ ที่จะไม่เหมือนเดิม**, หน้า ๑๓-๒๒. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

มิตลิวีก, อีวา. **ลงโทษผู้ยากไร้: Punishing the poor : the international isolation of**

Kampuchea. แปลโดย วิภาพรรณ ก่อเกียรติขจร. กรุงเทพมหานคร: อักษรสาส์น, ๒๕๓๔.

เมธา ตำนาง. **สัมภาษณ์**, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๘.

เมธา ตำนาง. **สัมภาษณ์**, ๒ เมษายน ๒๕๕๐

เรื่องอุไร กุศลาลัย, แปลและเรียบเรียง. **สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๕.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง(หน). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

วัชรินทร์ ขงศิริ. **เอเชียรายปี ๒๕๔๑ (๒๕๔๑): ๑๓๗-๑๔๓.**

วัชรินทร์ ขงศิริและคนอื่นๆ, บรรณาธิการ. **เอเชียรายปี ๒๕๔๒ (๒๕๔๒): ๑๑๓.**

ศิลปากร, กรม. **พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม ๒ ฉบับพระเจ้าจักรพรรดิพงศ์ (ขาด).**

กรุงเทพฯ ๗: คุรุสภา, ๒๕๓๓.

อุบล เทศทอง. **ภาพิตเขมร: วิถีชีวิตและโลกทัศน์ของชาวเขมร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
ดุขฎีบัณฑิต, สาขาวิชาเขมร ภาควิชาภาษาตะวันออก, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๔๘.

ภาษาอังกฤษ

Altekar, A.S. **The Position of Women in Hindu Civilization From Prehistoric Time
to the Present Day.** 2 nd ed. Delhi: Molital Banarsidass Publisher, 1959.

Amratisha, Klairung. **The Cambodian Novel: A Study of its Emergence and Development.**
Doctoral Dissertation, School of Oriental and African Studies, University of London,
1998.

Amratisha, Klairung. The (re-) emergence of Cambodian Women Writers at Home and Abroad.
in Leakthina Chau –Pech Ollier and Tim Winter (eds.), **Expressions of Cambodia: The
politics of tradition, identity and change**, p. 151. London and New York: Routledge,
2006.

Anthias, Floya and Yuval-Davis Nira. Women and The Nation State. In Hutchinson, John and D.
Smith, Anthony (eds.), **Nationalism**, pp. 312-316. Oxford: Oxford University Press,
1994.

Ayres, David M. **Anatomy of a Crisis: Education Development, and the State in Cambodia,
1953-1998.** Chiangmai: Silkwormbooks, 2003.

Bit, Seanglim. **The Warrior Heritage: A Psychological Perspective of Cambodian Trauma.**
California: Seanglim Bit, 1991.

Enloe, Cynthia. **Bananas, Beaches and Bases Making Feminist Sense of International Politics.**
Berkley: University of California Press, 2000.

Fiske, B Edward. **Using Both Hands: Women and Education in Cambodia.** Manila : Asian
Development Bank, 1995.

Frieson, Kate G. In the Shadows : Women, Power and Politics in Cambodia. **Occasional papers
26** Canada: UVic Centre for Asia-Pacific Initiatives, 2001. p. 4.

- Jacob, Judith M. **The Traditional Literature of Cambodia**. London: Oxford University Press, 1996.
- Jenner, Phillip N. A Minor Khmer Ethical Text of Early Date. In **Mon-Khmer Studies 7**, pp 111-140. 1987.
- Kaur, Satwant. **Partners for the Advancement of Women**. Phnom Penh: United Nations, 2000.
- Lecture by cambodian women writer. **Women Writer's Experiences of Tumultuous Times in Cambodia** [Online]. Available from :
<http://www.jijigaho.or.jp/app/0402/eng/gov02.html> [2003, February 10]
- Ledgerwood, Judy. **Changing Khmer Conceptions of Gender : Women Stories and the Social Order**, Doctoral Dissertation, Cornell University, 1990.
- Lon Nara. **The Unlucrative State of the Khmer Novel**. [Online]. Available from :
<http://groups.yahoo.com/group/CambodiaNews/message/2252>. [2003, May 15]
- Mam, Kalyanee. Evidence of Sexual Abuse During the Rule of Democratic Kampuchea. **Searching for the Truth** 15 (March 2001): 2, 4.
- May, Sharon. Words From the Fire : Three Cambodian Women Writers. In Frank Stewart and Sharon May (eds.), **Mānoa** 16:1 (summer 2004).
- McGrew, Laura. **Cambodian Women Forced into Marriage by Khmer Rouge, Says New Issue of on the Record**[Online]. Available from :
<http://www.hri.ca/partners/vawwnet/camp2.htm>. [2004, April 7]
- Michel Trané. Cambodia's Leading Ladies. **The Cambodian Scene** 5(Oct.-Dec. 2002): 23.
- Moeun Nhean. The Value of Women in Cambodia Society. **The Cambodian Scene** 10(Mar./Apr. 2004): 8.
- Nagel, Joane. Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of nations. **Ethnic and Racial Studies**, vol. 21: 242-69.
- Richard Ehrlich, S Richar. **The Tragedy of Pol Pot women** [Online]. Available from :
<http://www.geocities.com/glossograph/cambodia98womenpolpotct.html>. [2003, May 7]
- Santry, Petre. **"When Apsaras Smile" Women and Development in Cambodia 1990-2000: Cultural Barriers to Change**. Doctor of Philosophy, School of Education, Faculty of Human Development, Victoria University, 2005.
- Shmeliova, Irina. Perfect Woman in Traditional Khmer Literature. Institute of Asian and African Countries, Moscow State University, 2003.

Sokroeun, Aing. The Perfect Women as Represented in Cambodian Folktales. **Paper of the congress in the 7th Socio-Cultural Research Congress on Cambodia 15-17**

November 2004, p 495. Phnom Penh: Royal University of Phnom Penh, 2004.

Sonnois, Brigitte; consultant. **Women in Cambodia: Overview of the Situation and**

Suggestion for development Programms. Phnom Penh: Redd Barna-Cambodia, 1990.

Writers in the Post-Genocide -a start from zero. [Online]. Available from :

<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/ase/cam/res/lit/ot06.html> . [2003, June 4]

ภาษาเขมร

ก. อ่าง สุขเร็น. **อภิสถิติปสมัยกมุพูชาปราชชิบเตยฺย**. สารนิพนธ์สังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์
บัณฑิต, มหาวิทยาลัยสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์, สาขาศึกษาวิทยาลัยภูมิปัญญา,
2001.

แกม บุนฉนา. **พิการเพราะชาติเป็นเรื่องสูงส่งยิ่งนัก. จุลสารนารีปฎิวัติกมุพูชา ๖ (๑๕๘๗) :**
๑๑-๑๒.

แกว เมน. **สถานภาพสตรีเขมรเนากุญงประวัติศาสตร. ทศสทาวคตีสมุลองสตรีเขมร**
๖ (๑๕๕๗): ๑๐-๑๒.

ฉิง หก คี. **ทฤษฎภาพทูเทาในอภิสถิตยเขมร**. Paris: L' Harmattan, 1997.

ฉิง หก คี. **มาลิตทอภิสถิตยเขมรตวตฺยที่ ๑๕**. Paris: L' Harmattan, 2003.

ฉิง หก คี. **เรื่องโกลกุกุมาร**. ภูมฺเพญ: บุนฉนาคารอ็องโกร, 2003.

ฉิง หก คี. **อภิสถิตยเขมรเนาสทวตฺย ที่ ๒๐** . ภูมฺเพญ: Editions de la plus haute tour, 2002.

ปัด วัฒนาริรักษ์. **เบ็ญกามาณฑิก**. ภูมฺเพญ: องค์การนัวเรศตฺยสงเคราะห้กุมาร, ค.ศ. 2000.

ปัด วัฒนาริรักษ์. **บ่ญจมินบาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ภูมฺเพญ: ปัด วัฒนาริรักษ์, ค.ศ. 2005.

ปัด วัฒนาริรักษ์. **เมษศรกานาค**. ภูมฺเพญ: บุนฉนาคารอุงคร, ค.ศ. 2004.

ปัด วัฒนาริรักษ์. **ยุบกีร์ลง**. ภูมฺเพญ: ครุแพทยมี สามีที นิง อุนกสุริกิม บูรี, ค.ศ.1989.

ปัด วัฒนาริรักษ์. **ยุบมานไถงระ**. ภูมฺเพญ: บุนฉนาคารอุงคร, ค.ศ. 2005.

ปัด วัฒนาริรักษ์. **รุโนจมุต์เหีย**. ภูมฺเพญ: โรงพิมพ์กาแสดภูมฺเพญ , ค.ศ. 1989.

พระองค์ด้วง. **จวบาสุรี**. ภูมฺเพญ: พุทธศาสนบุนฉิตย, ค.ศ. 1962.

พุทธศาสนบุนฉิตย. **จวบาสุรี** ๗. ภูมฺเพญ: กุรทรวองปรี ยูวชนนิงกีพา, ค.ศ. 2003.

เมา ตำนาง. **กมฺรงมุคามลิตะ**. ภูมฺเพญ: องค์การนัวเรศตฺยสงเคราะห้กุมารกมุพูชา, ค.ศ. 2000.

เมา ตำนาง. **กุลาบเขมา**. ภูมฺเพญ: โรงพิมพ์สุริยารุงสี, ค.ศ. 2004.

- เมมา ตำนาง. **ขสตุณญาเพลอรุณระ**. ภูน้เพญ: โรงพุมพ์สุริยารุงสี, ค.ศ.2004.
- เมมา ตำนาง. **ซุมโนรนิรดี**. ภูน้เพญ: โรงพุมพ์สุริยารุงสี, ค.ศ. 2004.
- เมมา ตำนาง. **ผุกาบญญเญแอกอก**. ภูน้เพญ: โรงพุมพ์สุริยารุงสี, ค.ศ. 2004.
- เมมา ตำนาง. **พุนลือจุนทร**. ภูน้เพญ: บณณาการองคร, ค.ศ.2005.
- เมมา ตำนาง. **รุลกเบากขุสาจ**. ภูน้เพญ: โรงพุมพ์สุริยารุงสี, ค.ศ. 2004.
- เมมา ตำนาง. **ราชสีห้ไฟรุงงิต**. ภูน้เพญ: โรงพุมพ์สุริยารุงสี, ค.ศ. 2005.
- รฎฐเลขาธิการกิกการนารี. **นารี : คนุติะในการกสางชาติ**. ภูน้เพญ: รฎฐเลขาธิการกิกการนารี,
1994.
- รตนมาลี. **กียรตยคซของนัันร่วมกับฝีมื้อของพีน้องกรรมกรท้งหมค**. **จุลสารนารีรฎฐานีภูน้เพญญ**
ฉบับพิเศษ (มกรา ๑๕๘๖): ๘, ๑๒.
- วง เมง . **อกุสรลิลป์แเขมรเนาสตวตส์ที่ ๒๑**. สุมาสุรราชรวสงคม-วปปชรุม อ้พีกุมพุชา
เล็กที่ ๖, ๑๘-๒๐ **วิจจิกา ๒๐๐๓**, ต้พ้ร.14, ภูน้เพญ: สากลวิทยาลัยภูมินทรภูน้เพญญ
๒๐๐๓.
- สาขน สามน. **วิซุขามผุทีะ: แงอ้พีการอปร้จริยาสตรี**. ภูน้เพญ: มปท, ค.ศ.๑๕๕๗.
- เสง สาอูล. **คววมตั้งมั่นอูดสำห้พยายามของพี้ผู้หญิงนวน เสง**. **จุลสารนารีรฎฐานีภูน้เพญญ** ฉบับ
พิเศษ (มกรา ๑๕๘๖): ๕, ๒๒.
- องคการศดารกมพุชา. **รฎฐธรมมญญในพุระราชจักรกัมพุชา**. โฎยมานชนวยอุปถมฤฎวิกาพ็องคการ
CIDSE, DCA, EED, FORUM SYD นิง OXFAM GB , 2003>
- ออกญาพระคลังโนง. **เรื่งโลกกุดกุมาร**. ภูน้เพญ: พุทธสาสนบณชิตย, ค.ศ. 1966.
- อุม แเขม. **สุจริต ๘ ปุ้การชามงคลดอูดมรบส้สรี**. **กมพุชสุริยา ๕๔ ๑** (แเขมกรา-กุมภะ-มีนา ค.ศ.
2000): ๓๘-๓๕.
- อุสถารี. ๗ มกรา **เป็ดศ้กราชใหม่ถึงประชาชนกัมพุชา**. **จุลสารนารีรฎฐานีภูน้เพญญ** ฉบับพิเศษ
(มกรา ๑๕๘๖): ๔, ๗.

ภาคผนวก

วรรณคดีคำสอนสตรีฉบับหมื่นไผ่

นางวิมลลาผู้เป็นแม่สั่งสอนนางอิรนาทวดีที่จะตามสามีคือบุญณกยกุษาไปอยู่เมืองมนุษย์ ความว่า

๑. ให้ปรนนิบัติสามีให้ดี อย่าให้สามีลำบากใจ
๒. สามีนั้นเสมอหัว อย่าได้ดูถูกสามี
๓. ให้รู้จักพูดให้ดีอ่อนหวาน ให้ญาติพอใจ เมื่อญาติมาหาให้ต้อนรับขับสู้ เชิญขึ้นมากินหมากบนบ้าน แม้มีหรือไม่มีก็ให้พูดอ่อนหวานไว้ก่อน ไม่ใช่ว่าไม่มีหมดทั้งคำพูดทั้งของ อย่าทำหยังยโสหรือตระหนี่กับญาติ
๔. เรื่องคำพูด ให้รู้จักรักษาเกียรติของสตรี ไม่ให้พูดเล่นเป็นเด็กกับบุรุษหนุ่ม หัวเราะซิกซี้กับบุรุษหนุ่ม ทำให้เขากล้าเข้ามาถึงตัวเราได้ หรือเห็นบุรุษหนุ่มก็หัวเราะใส่ ชม้ายตามอง จะถูกเรียกว่า สตรีอัปรีช สตรีไม่มีมารยาทในตัวเอง สตรีทุรุษศ ไม่กลัวว่าตนเองจะทำผิดวินัยของคำสอนสตรี
๕. ให้นั่งให้เรียบร้อยสมกับเป็นสตรี ไม่พยายามทำให้บุรุษอื่นดูถูกสามีของตนเองว่าภรรยาเป็นสตรีไม่มีความเป็นกุลสตรี ไม่มีกิริยามารยาทที่เหมาะสม
๖. ทำงานสิ่งใดให้พยายามทำให้เสร็จ ทั้งงานปักถักทอ อย่าผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ให้เดินเที่ยวเล่นบ้านคนอื่น (จะทำให้งานไม่เสร็จ)
๗. จะทำอะไรให้รีบทำตอนยังสาว ถ้ามีสามีก็ต้องพยายามดูแลสามี ยังต้องกังวลว่าลูกจะร้องกวน จะทำให้หาเวลามาทำสิ่งที่อยากทำไม่ได้
๘. จะทำงานใดให้หมั่นฝึกทำให้ชำนาญ เช่น ทอผ้าปักผ้าม่วง อย่ามัวแต่เก็บไว้ในหีบ จะไม่ได้การ
๙. ให้รู้จักเรียนรู้สตรีมีสามีก็เหมือนมีเพลิง ๓ กอง ให้รักษาเพลิงทั้งสามกองให้สงบตามปกติ
 - เพลิงที่หนึ่ง คือไฟในอย่านำออกไฟนอกอย่านำเข้า
 - เพลิงที่สอง คือคุณบิดามารดา ให้ปรนนิบัติรับใช้ สิ่งใดรออยู่ให้หามาให้ท่านรับประทาน พูดจากับท่านอย่างไรเพราะ อ่อนน้อม เชื้อฟัง
 - เพลิงที่สาม คือสามี ต้องปรนนิบัติรับใช้ให้ดี อย่าให้สามีลำบากใจ ไม่ตีตัวเสมอสามี ถ้าสามีพูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้แม่ฟัง แม่พูดไม่ดีก็ไม่นำมาพูดให้สามีฟัง จะทำให้เถียงทะเลาะกัน
๑๐. หากสามีทำอะไรผิดห้ามต่อว่า ให้ออดทน ไม่ตำหนิ ไม่ดูถูก ไม่หนีออกจากบ้าน เมื่ออารมณ์เย็นลงค่อยพูดจากับสามีด้วยเสียงไพเราะ สามีคิดว่ากล่าวห้ามเถียง ห้ามถือสา ไม่ให้แสดงกิริยาไม่ดีใส่สามี ไม่ใช่คำพูดตะคอกตะคั่นใส่สามี ไม่ดื้อรั้น ไม่ขว้างปาข้าวของ สามีพูดมาให้เข้านอน เมื่อออกมาก็ให้ใช้คำพูดที่อ่อนหวานให้คลายโทสะ สามีสอนสิ่งใดให้จำไว้ อย่าทำตัว

ครอบครัวสามี ใช้ให้ทำอะไรรับทำ ไม่เถลไถล ไม่เที่ยวบ้านคนอื่น จะหาหาให้สามีต้องยกมือไหว้ก่อน

๑๑. ห้ามสตรีทำกิริยาต่อไปนี้

- เดินเข้าออกบ้านแล้วไม่ปิดประตู เปิดบ้านโล่ง ต้องปิดประตูกันไม่ให้โจรเห็นทรัพย์ภายในบ้านแล้วมาปล้นไปจนหมด
- หัวเราะเสียงดัง ไปสามบ้านแปดบ้านเหมือนนกกระจอกกระจิบเข้าหมู่บ้าน ใครได้ยินถือว่ามีโจร
- นอนหันหลังให้สามี เปรียบเหมือนนางสามเหลี่ยมที่อภัยรีขันธ์ขึ้นบ้าน เป็นสิ่งจ้องไร้นับไม่ได้
- สยายผมตามริมบ่อน้ำ ริมประตู เหมือนมัจจุราชหรือแมวซ่อนเล็บ จ้องไรหาค่าเปรียบไม่ได้
- เดินไปเตะข้าวของไป ได้ยินดังลั่นราวแผ่นดินแยก
- เดินเร็วจนได้ยินเสียงผ้าถุงเสียดสีกันพื้พื้
- เดินย่ำเท้าบนบ้าน
- เดินเห็นทรัพย์หล่นตามทางไม่รู้จักเก็บ
- ไม่จัดเก็บข้าวของภายในบ้านให้เป็นระเบียบ ทิ้งของไว้เกลื่อนกลาดเป็นอันตราย
- แอบกินข้าว ใช้ช้อนคุ้ยหาเนื้อสัตว์กิน

๑๒. ภรรยา ๔ แบบที่ควรเอาอย่าง

๑๒.๑ มาตุภรรยา

รับชวนขวยหาประโยชน์ให้สามี
เห็นสามีใส่เสื้อเก่ารีบเอามาเปลี่ยนให้
ดูว่าสามีเจ็บป่วยเป็นอะไรให้รีบหาหมอรักษาพยาบาล

๑๒.๒ ภาตุภรรยา

ทำให้สามีมีความสุข รู้จักรักษาทรัพย์ให้
ใครนินทาว่าร้ายสามีแก้แทนให้ สามีทุกข์ก็ช่วยทำให้สามีมีความสุข

๑๒.๓ มิตรภรรยา

เป็นเหมือนเพื่อน
จากกันไม่นาน เจอกันก็ยินดี
มีมารยาทดี เห็นบุรุษอื่นจิตใจไม่โอนเอียง

๑๒.๔ ทาสภรรยา

เกรงกลัวสามี ไม่ทำอะไรให้สามีดูว่า สามีโกรธก็ไม่ต่อปากต่อคำ
สามีโกรธถึงขนาดทุบตีก็ไม่ทะเลาะด้วย รู้จักจัดอาหารให้สามี ไม่กินก่อน

ใครทำได้ดังนี้ ได้ไปเกิดในสวรรค์ มีแต่ความสุข

๑๓. ภรรยาที่ไม่ควรเอาอย่าง

๑๓.๑ เพชฌฆาตภรรยา

มีความคิดทะเลาะทุ่มเถียง ทำร้ายสามี ไม่ยอมแพ้ คิดว่าตนเองเก่ง
ไม่ทำตามคำสั่งสอนของสามี ทำให้สามีอาย ยกตัวเอง
มีจิตเสียวซ่าชอบความสนุก ทำให้สามีขยาดหน้า
มีจิตทรยศ คิดฆ่าสามีเพราะรักชายอื่น

๑๓.๒ ศัตรูภรรยา

ไม่กลัวสามี ไม่ทำตามคำสั่ง
ไม่ยอมพูดกับสามี
สามีสอนไม่ยอมฟัง
ไม่ยอมให้สามีได้ดี
พูดจาข่มสามี
เวลามีทาสหญิงมารับใช้สามีก็หึง ค่าให้สามีอาย
สามีมีเพื่อนหญิงมาหาที่พูดว่าให้อาย

๑๓.๓ โจริภรรยา

ใช้จ่ายทรัพย์สามีจนหมด
ไม่รักษาทรัพย์ที่สามีหามา แอบเอาไปให้พ่อแม่โดยไม่บอก
ขี้เกียจทำงาน นอนเล่น พอสามีรู้จักแก่งทำป่วย สามีเรียกก็แก่งทำจะตาย
ภรรยาพวกนี้ตายไปปรับกรรมในนรก ๕ ขุม พอเกิดใหม่ก็จะเป็นกระเทย

๑๔. สตรีจะถูกสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ

- สามีพิการ
- สามีจน ตัวเองขี้เกียจทำงาน ไม่มีทรัพย์สมบัติ
- สามีมีตระกูลต่ำกว่า ให้สามีรับใช้
- สามีโง่
- สามีรูปชั่ว
- สามีไม่ทำงาน
- สามีชอบกินเหล้าเมา
- สามีรัก จับตัวเล่นไม่ได้ คำว่าสามีลับหลัง

วรรณคดีคำสอนสตรีนี้ขอให้สตรีปฏิบัติตาม จะถึงพร้อมทั้งทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ตายแล้วได้ไปสวรรค์

วรรณคดีสอนสตรีฉบับพระองค์ด้วง

๑. วรรณคดีคำสอนฉบับนี้ นำเนื้อหา มาจาก สุตตันปิฎก ขุททกนิกาย อสีตินิบาตชาดก ที่มุ่งแสดง ลักษณะอันเป็นคุณและโทษของสตรี
๒. ลักษณะมงคล ๘ ประการของสตรี มีดังนี้
 - ๒.๑ สตรีดี มีความสุจริตภักดี มารยาทสุภาพเรียบร้อย วาจาอ่อนหวานไพเราะ บริสุทธ์ ผุดผ่อง รู้จักละอายและรู้จักรักษาเกียรติของสตรี
 - ๒.๒ สตรีมั่นคง มีความคิดดี รู้จักดูแลรักษาทรัพย์สมบัติ ไม่ประมาท
 - ๒.๓ สตรีประเสริฐ มีความอดุสาหะ ขยัน รู้จักทำงานค่อยๆ เก็บออม พยายามทำงาน ไม่ให้มือว่าง
 - ๒.๔ สตรีฉลาด ฉลาด มีอริยาศัยดี รู้จักรับรองญาติพี่น้อง
 - ๒.๕ สตรีสะอาด รู้จักปรมนิบัติสามีทุกประการเช่นด้วยการจัดเตรียมอาหาร และรับผิดชอบงานทุกอย่างในบ้าน
 - ๒.๖ สตรีซื่อสัตย์ รักแต่สามีเพียงผู้เดียว
 - ๒.๗ สตรีสุภาพและซื่อ เชื่อฟังคำสามีทุกประการ ไม่บ้ายเบี่ยง สามีสิ่งอะไร พุดอะไรก็ทำตามไม่บิดพลิ้ว
 - ๒.๘ สตรีเคียงข้าง รองรับความทุกข์กังวลในจิตใจของสามีได้ตลอดเวลา ไม่หนีหายไปไหน
๓. ลักษณะอัปมงคลในสตรี
 - ๓.๑ สตรีม่ายา มี ๔๐ ประการคือ
 - ๓.๑.๑ ม่ายอายุแต่สามีตนเอง ไม่ตามใจสามี
 - ๓.๑.๒ ม่ายไม่เว้นว่าง นอนหันหลังให้สามี ทำเบื้อหน้าสามีต้องการ ไปหาคนนอนใหม่
 - ๓.๑.๓ ม่ายระคนค้นหา สามีนอนหลับแอบเปิดประตู ไปหาชู้ เมื่อกลับมาแก้งนอนไม่รู้ไม่ชี้
 - ๓.๑.๔ สตรีม่ายขาดลักษณะ สามีจับเนื้อต้องตัวก็ชอบหลบหลีก ทำเฉยไม่สนใจสามี
 - ๓.๑.๕ สตรีม่ายอปริย เวลาสามีร่วมประเวณีก็ทำถอนหายใจ บ่นว่า เพราะไม่ชอบอยู่กับสามี
 - ๓.๑.๖ สตรีม่ายรวนเร สามีอยากหลับนอนด้วยก็แก้งปวดหัวปวดท้อง
 - ๓.๑.๗ สตรีม่ายากาลี เข้านอนกับสามีแก้งมีประจำเดือนและนุ่งโจงกระเบนนอน
 - ๓.๑.๘ สตรีม่ายหน้าค้ำ สามีต้องการจะนอนด้วยแก้งหาเรื่องทะเลาะกับสามี
 - ๓.๑.๙ สตรีม่ายรับใช้สามีไม่สม่าเสมอ ถือว่าสามีต่ำกว่าตัวเอง

- ๓.๑.๑๐ สตรีมาหาไม่ซื้อตรง สามียอยากได้อะไรก็ไม่ตามใจ แกล้งทำเป็นอยากได้โน่น
ได้นี้ หาเหตุจะไปข้างนอกบ้าน
- ๓.๑.๑๑ สตรีมาหาไร้ยางอาย อยากให้สามีออกไปนอกบ้านเพื่อจะออกไปเที่ยวเล่น
หาชายอื่น
- ๓.๑.๑๒ สตรีมาหาไม่เล่ห์กล สามียไม่ยอมออกไปเที่ยวเล่นตั้งแต่เช้าจนค่ำ ไม่นึกสงสาร
สามี
- ๓.๑.๑๓ สตรีมาหาจิตใจอวดดี สามียมาถึงบ้านกลับเป็นทุกข์ ทำหน้าอใส่สามีเพราะ
จิตใจร้อนรุ่ม
- ๓.๑.๑๔ สตรีมาหาเหยียดหยาม เห็นหน้าชู้ก็แสดงกริยาทอดสะพานให้ เช่นหลบไป
นั่งเงียบๆ นั่งท้าวคาง เป็นกริยาบอกให้รู้
- ๓.๑.๑๕ สตรีมาหาไม่อาย เห็นบุรุษก็แกล้งหาอุบายขอลา ถามนั่นถามนี่หาเหตุไปพบ
- ๓.๑.๑๖ สตรีมาหาน่าชัง ทำมองหน้าบุรุษที่อยากได้แล้วหัวเราะ แล้วทำเจิบ แล้วก็
หัวเราะอีก
- ๓.๑.๑๗ สตรีมาหาใจเล่ห์ เห็นบุรุษถูกใจก็เล่นหูเล่นตาด้วย แอบมองหน้าแล้วทำยิ้ม
แบบไม่รู้ไม่ชี้
- ๓.๑.๑๘ สตรีมาหากระตุงกระตึง เห็นบุรุษชำเลื่องมองก็ทำเด๋นนั้นเด๋นนี้ขึ้นมาดม แล้วก็
แอบมอง แล้วก็หอม แล้วก็ทำไม่รู้ไม่ชี้
- ๓.๑.๑๙ สตรีมาหาจริงๆ เห็นบุรุษแล้วอยู่ไม่สุข จิตใจกระวนกระวายเพราะอยากเสพ
เสน่ห์หา
- ๓.๑.๒๐ สตรีมาหาถอยห่าง เห็นบุรุษแล้วมีคนอื่นอยู่หลายคนทำเป็นเฉยไม่สนใจ แต่
ถ้าบุรุษอยู่ลำพังแล้วพูดมาก
- ๓.๑.๒๑ สตรีมาหาทำสนิทสนม เห็นบุรุษทำดีสนิท เข้าไปพูดคุยแล้วหัวเราะหัวใคร่
สักพักก็พูดเป็นนัยให้รู้ความต้องการ
- ๓.๑.๒๒ สตรีมาหาแท้จริง เห็นบุรุษก็ทำวิ่งไปแอบ แคะเล็บ ถัดนิ้ว ทำเงินอาย
- ๓.๑.๒๓ สตรีมาหาเล่นพนัน เห็นบุรุษแก้ด้วยกษาพันกัน ตะดินใส่ ทำพูดกับตัวเอง
แอบมองแล้วทำเฉย
- ๓.๑.๒๔ สตรีมาหากริยา เห็นบุรุษทำนั่งก้มหน้า ไม่สนใจ คู้ยดินเล่นแต่แอบมอง
- ๓.๑.๒๕ สตรีมาหาแสนกล เห็นบุรุษทำเล่นนั่นเล่นนี่ ทำกริยากระชดกระช้อยเพื่อให้
เขาสนใจ
- ๓.๑.๒๖ สตรีมาหาไม่จริง เห็นบุรุษก็เอามือมาปิดเปิดผ้า เปิดเอา มองมาไม่หยุด
- ๓.๑.๒๗ สตรีมาหากระทำไม่ดี เห็นบุรุษไม่สำรวจกริยา เอียงหน้าแอบมองแต่ตั้งนิ่งๆ

เหมือนไม่สนใจ

- ๑.๑.๒๘ สตรีมาชายู้จักบุรุษ เห็นบุรุษแก้มึงทำของตกแล้วเอียงหน้าขึ้นมองให้ตาสบกันทำเก็บบองแล้วมองแล้วยิ้ม
- ๑.๑.๒๙ สตรีมาชายไม่สมควร เห็นบุรุษรูปงามก็ทาน้ำมัน ผัดหน้า ใส่เสื้อผ้าใหม่ ให้บุรุษสนใจ
- ๑.๑.๓๐ สตรีมาชายไม่เลิก เห็นบุรุษแล้วก็สรรหาของกินทุกอย่างมาเรียกให้กิน เพื่อให้ได้คุยกัน
- ๑.๑.๓๑ สตรีมาชายบอกไป เห็นบุรุษก็ทำกิริยาเป็นนัย ทั้งนอนเดินยืนนั่งแบบเชิญชวน
- ๑.๑.๓๒ สตรีมาชายไม่ซื้อ เห็นบุรุษหายไปก็เดินเร็วไปทั่ว ทำเป็นบ้า บางครั้งหัวเราะ บางครั้งร้องไห้ บางครั้งไม่พูดจา เพราะนางนั้นปรารถนาจะเสพกามคุณ
- ๑.๑.๓๓ สตรีมาชานอกกฏสตรี น่ารังเกียจไม่มีความคิด ไม่ชอบทำบุญ แต่ชอบเอาเงินไปใช้จ่ายเอาใจบุรุษจนหมดตัว
- ๑.๑.๓๔ สตรีมาชालามก ชอบโกหกไม่มีความซื่อตรง
- ๑.๑.๓๕ สตรีมาชายอยู่ไม่สุข เห็นบุรุษเอาของป้อนเด็ก เด็กกินก็หัวเราะ แล้วลุกหนีไปเร็ว ๆ เพื่อให้บุรุษรู้ทำที่ของตัวเอง
- ๑.๑.๓๖ สตรีมาชายหลายแบบ เห็นบุรุษอุ้มเด็ก ทำท่าทางตามเด็กให้บุรุษเห็นว่าพอใจ
- ๑.๑.๓๗ สตรีมาชามาก เห็นบุรุษทำอุ้มเด็กมาหอม กอดจูบด้วยความรัก เพื่อให้บุรุษเสียวชานด้วยค้นหา
- ๑.๑.๓๘ สตรีมาชายเล่นเด็ก โน้มตัวยื่นแก้มซ้ายขวาให้เด็กหอม แล้วชำเลื่องตามองบุรุษ
- ๑.๑.๓๙ สตรีมาชายต่าง ๆ นานา คนอุ้มเด็กก็อยู่ เห็นบุรุษทำส่งเด็กให้บุรุษอุ้มแล้วก็วิ่งไล่
- ๑.๑.๔๐ สตรีมาชายไม่มียางอาย เห็นบุรุษไม่รู้จักมีความละอาย คลีผ้า สะบัดผ้านุ่ง เพื่อให้บุรุษเกิดความต้องการในตัวนาง
- ๑.๒ สตรีผลาญสมบัติสามี มี ๑๐ ประการคือ
- ๑.๒.๑ หาแต่เรื่องให้สามีตลอดเวลา ทำให้สามีลำบากด้วยโมหะของตนเอง
- ๑.๒.๒ ไม่รักษาทรัพย์ของสามี ทั้งข้าวของหมดทุกอย่าง
- ๑.๒.๓ การงานที่สตรีควรทำก็ทิ้งหมดทุกอย่าง เอาแต่นอนเล่นหรือเดินเที่ยวเล่นสนุก
- ๑.๒.๔ เอาทรัพย์สมบัติสามีไปขายเพื่อมาเล่นไพ่ กินเหล้า ทรัพย์สามีสูญหายไปหมด ไม่มีมั่งอกเงย
- ๑.๒.๕ ชอบไปยืมเงินชาวบ้าน พอเขามาทวงทำเป็นโกรธ สามีอับอายต้องไปตามใช้หนี้ให้
- ๑.๒.๖ ใช้จ่ายไม่คิดพิจารณา ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยทำให้ทรัพย์ละลายไปหมด เหลือแต่มือ

เปล่าจึงเตือนให้สามีไปหาใหม่

๓.๒.๗ ดีแต่ไอ้พวกใหญ่โต อยากได้หน้าอยากได้ของสวย แต่สิ่งดีๆ ไม่รู้จักทำ ทำแต่
สิ่งที่ไม่ดีประโยชน์

๓.๒.๘ ชอบขโมยของที่ชาวบ้านทิ้งไว้ทำให้มีเหตุทะเลาะกันแล้วสามีต้องไปตามใช้
หนี้ให้

๓.๒.๙ ชอบหาเรื่องทะเลาะกับชาวบ้านเกิดมีคดีความทำให้สามีเสียแต่ทรัพย์

๓.๒.๑๐ เอาทรัพย์สามีไปบำเรอชู้

๓.๓ สตรีไม่ซื่อสัตย์ ทำตัวเถลไถล มี ๑๘ ประการ

๓.๓.๑ เถลไถลเดินเล่นในป่า

๓.๓.๒ เถลไถลเดินเล่นตามไร่ตามสวนดอกไม้ในอุทยาน

๓.๓.๓ เถลไถลอยากนั่งเรือเล่น

๓.๓.๔ เถลไถลอยากอาบน้ำ อาบน้ำทั้งวันอาบแล้วทำหัวเราะสบายใจ

๓.๓.๕ เถลไถลเดินเล่นบ้านคนอื่น ไปนั่งคุย หัวเราะเสียงดัง

๓.๓.๖ เถลไถลชอบเดินเที่ยวตอนค่ำ ไม่อยู่บ้าน ชอบไปเล่นบ้านคนอื่น

๓.๓.๗ เถลไถลชอบเดินซื้อเครื่องแต่งตัว นั่งเล่นตามตลาด ไม่ทำงาน

๓.๓.๘ เถลไถลชอบไปยืนตามรั้วประตู ทำขม้ายชายตา

๓.๓.๙ เถลไถลนั่งตามช่องหน้าต่าง

๓.๓.๑๐ เถลไถลชอบร้องคร่ำครวญว่าเจ็บท้อง นั่งไม่เป็นสุข อ่างไปนั่งบ่อยๆ

๓.๓.๑๑ เถลไถลนั่งอยู่คนเดียวมืด ๆ

๓.๓.๑๒ เถลไถลไปตามโรงมหรสพ โรงบ่อน

๓.๓.๑๓ เถลไถลอยากฟังเสียงบุรุษ คอยเอียงหูฟัง

๓.๓.๑๔ เถลไถลอยากฟังแต่สำนวนโวหาร งานการไม่ยอมทำ ชอบฟังเรื่องเหลวไหล
ทั้งวัน

๓.๓.๑๕ เถลไถลไปเป็นเพื่อนกับหญิงแพศยา ไปเที่ยวทั้งวันทั้งคืน

๓.๓.๑๖ เถลไถลเดินเที่ยวเล่นไปทุกที่

๓.๓.๑๗ เถลไถลพูดเกี้ยวเกมของบุรุษ

๓.๓.๑๘ เถลไถลดื่มเหล้า

๓.๔ สตรีไร้ยางอาย มี ๒๐ ประการคือ

๓.๔.๑ ไร้ยางอายร้ายกาจ หึงหวงสามี ชอบเถียงสามีไม่หยุด

๓.๔.๒ ไร้ยางอายชอบหาเรื่องสามี ไม่เคยเห็นใจใคร อยากได้ของ ๆ คนอื่น ไม่ได้ก็
หาทางทำลาย

- ๓.๔.๓ ไร่ียงอายชอบทำตัวเป็นใหญ่กว่าสามี ถ้าสามีดูก็จะเบะปากใส่ ไม่ยอมแพ้
- ๓.๔.๔ ไร่ียงอายชอบซักเรื่องราวของสามีให้คนอื่นฟัง
- ๓.๔.๕ ไร่ียงอายชอบก่อเรื่อง นำไฟในบ้าน ไปไหม้คนอื่น เหตุเพราะไม่รู้จักเจียม
- ๓.๔.๖ ไร่ียงอายไม่อ่อนโยน สามีสั่งอะไรไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของสามี
- ๓.๔.๗ ไร่ียงอายสนิทสนมกับบุรุษ ชอบแสดงท่าทีให้บุรุษรู้ว่าตัวเองชอบ
- ๓.๔.๘ ไร่ียงอายเรื่องพูดจาเป็นปริศนา ชอบพูดให้บุรุษตีความแล้วเกิดกามตัณหา
- ๓.๔.๙ ไร่ียงอายเห็นบุรุษอยู่ไม่สุข ยักคิ้วให้บุรุษด้วยความเสียวชานใจ
- ๓.๔.๑๐ ไร่ียงอายเห็นบุรุษเดินก็มองไม่วางตา แสดงให้รู้ว่าตนมีความปรารถนา
รอให้เขามาพูดด้วย
- ๓.๔.๑๑ ไร่ียงอายบุรุษไม่ชอบก็ทำยักคิ้วหลีวตาให้เขาโกรธ เพื่อให้เขาหันมาต้องการ
จะเอาชนะ
- ๓.๑.๑๒ ไร่ียงอาย บุรุษไม่มองท่าจากเสลด แลบลิ้นให้ชายอาย พยายามเอาชนะเขา
ให้ได้
- ๓.๑.๑๓ ไร่ียงอายเห็นบุรุษแล้ววิ่งตาม ทำสนิทสนม ทูบตี ถึงเนื้อถึงตัวให้เขารัก
- ๓.๑.๑๔ ไร่ียงอายจัญไร เห็นบุรุษก็เอามือลูบท้องลูบหลังเพื่อให้ชายมองและกระดุน
ให้เขาคิดลึก
- ๓.๑.๑๕ ไร่ียงอายเห็นบุรุษก็ว่าร้อน ขยับผ้าห่มไปพันคอแทนเพื่อให้บุรุษเห็นทรวงอก
- ๓.๑.๑๖ ไร่ียงอายเห็นบุรุษก็อยู่ไม่สุข ยกผ้าห่มให้บุรุษเห็นทรวงอก
- ๓.๑.๑๗ ไร่ียงอายเห็นบุรุษก็หยุดยืนแล้วคลี่ผ้ามาหนุนแบบเปิดเนื้อเปิดตัว ตั้งใจอวด
เนื้อหนังให้บุรุษเห็นเพื่อให้เขาอยากได้
- ๓.๑.๑๘ ไร่ียงอาย เห็นบุรุษส่ายผ้าให้บุรุษรู้สึกเสียวชาน ต้องการร่วมรัก
- ๓.๑.๑๙ ไร่ียงอาย เห็นบุรุษก็เลิกผ้าหนุนขึ้นมาถึงต้นขาแล้วไขว่ห้างเพื่อให้บุรุษเห็นของ
ลับแล้วเอาไปฝืนถึง
- ๓.๑.๒๐ ไร่ียงอาย แสดงท่าทางให้บุรุษรู้ว่าต้องการร่วมประเวณีเช่นลูบตัวแล้วทำตัว
บิดไปบิดมา

๓.๕ สตรีคูถูกสามี มี ๑๒ ประการคือ

- ๓.๕.๑ คูถูกเพราะสามีจน
- ๓.๕.๒ คูถูกเพราะสามีมาจากตระกูลต่ำกว่า
- ๓.๕.๓ คูถูกสามีว่าอัปลักษณ์กว่าตัวเอง
- ๓.๕.๔ คูถูกสามีเพราะสามีป่วย
- ๓.๕.๕ คูถูกสามีเพราะสามีแก่

- ๑.๕.๖ คุณถูกสามีเพราะสามีโง่กว่า
- ๑.๕.๗ คุณถูกเพราะสามีเจ้าชู้
- ๑.๕.๘ คุณถูกเพราะสามีเล่นการพนัน
- ๑.๕.๙ คุณถูกสามีที่กินเหล้า
- ๑.๕.๑๐ คุณถูกที่สามีทำงานไม่เก่งเท่า
- ๑.๕.๑๑ คุณถูกสามีที่ชอบเล่นพนัน

ความประพฤติทั้ง ๕ ประการนี้เป็นสิ่งที่สตรีควรหลีกเลี่ยงให้ไกลห่าง

๔. จิตสตรีมี ๑ เวลาคือ

- ๔.๑ ยามเช้าถึงเที่ยงตรง สตรีทั้งหลายมีจิตเหลวไหลและ ขี้เกียจ ไม่น่าพอใจ
- ๔.๒ ยามเที่ยงถึงค่ำ สตรีทั้งหลายอยากจะเสพสรรพลีลาทั้งหลายซึ่งเป็นสิ่งที่น่าพึงพอใจ
สบายนัยน์ตา ฉะนั้นก็อาจจะหาเรื่องคนอื่นได้
- ๔.๓ ตั้งแต่ค่ำถึงรุ่งเช้า มีแต่จิตคิดถึงสงสาร เพราะฉะนั้น สตรีทั้งหลายอยากร่วมสนธิ
เสนาหาในกามตัณหา

๕. การผูกไมตรีระหว่างบุรุษและสตรีมี ๘ ประการคือ

- ๘.๑ ผูกไมตรีด้วยกิริยาสุภาพเรียบร้อย
- ๘.๒ ผูกไมตรีด้วยรอยยิ้ม เมื่อพบหน้ากันก็ยิ้มแย้มแจ่มใส ทำให้นึกรักกัน
- ๘.๓ ผูกไมตรีด้วยวาจาที่ไพเราะ
- ๘.๔ ผูกไมตรีด้วยคำพูดที่อ่อนหวาน
- ๘.๕ ผูกไมตรีด้วยความตรงจรรยาสุจริตเสมอ
- ๘.๖ ผูกไมตรีด้วยกิริยาทำทางและการแต่งกายที่งดงาม
- ๘.๗ ผูกไมตรีด้วยของกำนัล เช่น ทรัพย์หรือดอกไม้ที่สวยงาม
- ๘.๘ ผูกไมตรีด้วยความรักที่คงมั่น

๖. ประเภทของภรรยา

- ๖.๑ มาตาภรรยา ภรรยาเสมอแม่ หมายถึงภรรยาที่เฝ้าทะนุถนอมลูก ดูแลสามีเหมือนลูก มี
จิตใจเมตตาสงสารสามีตลอดเวลา ลูกมีทุกข์มีความผิดโกรธหรือผิดหวังเสียใจอย่างไร
ก็ไม่เคยคลายความรักที่มีต่อลูก
- ๖.๒ ทาสีภรรยา ภรรยาเสมอทาส เป็นภรรยาที่เหมือนคนรับใช้ มีความพยายามชวนชวชว
ในการรับใช้สามี รับฟังคำแนะนำและความต้องการของสามีตลอดเวลา กลัวสามี
เคารพสามี
- ๖.๓ ภคินีภรรยา ภรรยาเสมอน้อง เป็นภรรยาที่เหมือนกับเป็นน้องที่รักของพี่ ได้รับการสั่ง
สอนจากสามี มีจิตใจที่ซื่อสัตย์และเอาสามีเป็นที่พึ่ง โดยไม่แยกห่างกันเลย

๖.๔ สขภกรรยา ภรรยาเสมอเพื่อนรัก รักใคร่กันเหมือนกับที่รักตัวเอง ถ้าใครหายไปก็จะ
ห่วงกังวล แต่ถ้าสามีกลับมาภรรยาก็จะรู้สึกสดชื่น

๖.๕ วชภภรรยา ภรรยาเสมอศัตรู ไม่มีความเห็นอกเห็นใจสามี ไม่ช่วยฐานะของสามี ถ้า
เห็นสามีมีความสุขก็จะคอยหาเรื่อง

๖.๖ โจริภรรยา ภรรยาเสมอโจร แอบขโมยทรัพย์สินไปขายเอาเงินมาใช้ ไม่มีจิตใจเมตตา
ภรรยาสามี

๖.๗ อยภภรรยา เป็นภรรยาที่ขย่งตนเอง ใช้ให้สามีทำงานเหมือนจู้จ่าที่คอยรับใช้

๗. บุษพิงสงเคราะห์ภรรยา ๕ สถานคือ

๗.๑ สามีต้องใช้คำพูดที่อ่อนโยน ไพเราะกับภรรยา

๗.๒ สามีต้องมีอัธยาศัยไมตรีต่อภรรยา

๗.๓ สามีต้องยกมอบทรัพย์สมบัติให้ภรรยาเป็นผู้ดูแลรักษา

๗.๔ สามีต้องพยายามหาทรัพย์มาเลี้ยงภรรยาและลูก

๗.๕ สามีต้องมีความรักดีกับภรรยาของตน

វរណកថាគំណនល្ហីវធរណប្រជាំក្របក្រវ

សុទ្ធិវេទប្រធានគ្រូសាវ របស់ សុង ស៊ីវ ឆ្នាំ ១៩៦៥

សុទ្ធិវធរណប្រជាំក្របក្រវ ខង សុង ពីវ ប្រី គ.គ. ១៩៦៥

ស្រ្តីវេទប្រកបដោយលក្ខណៈ ៣១ យ៉ាង ហៅថាស្រ្តីវេទប្រកបលក្ខណៈ គឺ:

- ១ - មិនចេះអេចសូមនិយាយមើមគេ
- ២ - ចេះគួរសមក្រោកទទួលមាតាបិតានិងស្វាមី
- ៣ - មិនគួរតបគុណមាតាបិតាញាតិសន្តានទាំងពីរខាង
- ៤ - មិនចេះដេកថ្ងៃ
- ៥ - មិនភ្លឺភ្លើភ្លេចមុខភ្លេចក្រោយ
- ៦ - ចេះថែទាំរបស់ស្រួល
- ៧ - មិនមិតក្បត់ស្វាមី
- ៨ - មិនចេះប្រថ័ណ្ឌស្វាមី
- ៩ - គ្មានកលមាយា
- ១០ - មិនរំសាយសក់ឱ្យគេឃើញ
- ១១ - មាតិក្តួរត់តឆ្លុតឆ្លុរ
- ១២ - មាតដើងស្រាលមិនដើរតង្រ្តក្នុងក្តាំង
- ១៣ - មិនឈរឬអង្គុយសំលែងកាយឱ្យគេឃើញ
- ១៤ - មិនដើរញឹកញាប់កាច់រាង
- ១៥ - ចេះសង្រួមភ្នែកមិនក្រឡេករឡេមរឡាម
- ១៦ - មាតដំណើរល្អ មិនគ្រលែងកាយចំទយកូន
- ១៧ - មិនបង់បោយញាក់ស្នា គ្រលែងមើមមែ
- ១៨ - មាតសំឡេងតិចច្បាស់លាស់ មិននិយាយឡឡា

- ១០ - ចេះចម្លងភ្ញៀវវង្សធិបិតាណាមក
- ១១ - មានផ្ទាំងកែវភោគបំរុងទុកមិនឱ្យខ្ទះ ក្នុងពេលត្រូវការ
- ១២ - មិនប្រាប់ការសម្ងាត់ដល់អ្នកដទៃ
- ១៣ - មិនធ្វើរបស់ទុកនិងបុគ្គលមិនគួរធ្វើ,
- ១៤ - មានចិត្តអត់ធនតស្មើមិត្តញ៉ាក
- ១៥ - មានស្មារតីភក្តីចំពោះទោប្បាយនាយ
- ១៦ - មិនចេះឡើងទៅក្នុងចំពោះស្រីក្រមុំ
- ១៧ - ស្គាល់ចំណេញ ស្គាល់ខាត
- ១៨ - រកប្រយោជន៍តបតែងខ្លួនឱ្យរិយាបត្រចិត្ត និងខ្លួនឯង
- ១៩ - មិនទិញឡើងវិញរបស់ប្រើប្រាស់គ្រប់យ៉ាង
- ២០ - ដឹងគុណ តបគុណ សរសើរគុណ នៃអ្នកមានគុណ
- ២១ - គោរពតាមឱវាទមាតាបិតាញាតិមិត្ត និងអ្នកប្រាជ្ញ
- ២២ - ចេះអត់ទ្រាំស្តាប់ គួរពាក្យថែលទេស្តីបន្ទោសប្រដៅ
- ២៣ - មានកាយវាចាសមរម្យមិត្តឯង
- ២៤ - ឱ្យដំណឹងមនុស្សក្នុងផ្ទះបើយេធីបចេញទៅ
- ២៥ - ចេះវាយប្រដៅកូនចៅយំទាត់យ៉ាងតូច
- ២៦ - ដឹងឆាប់ឆាត់មិនចងកំបាំងទុក ។

ធម្មសូត្រចេញពី សុទ្ធិវង្សប្រចាំក្រុងសារ របស់ សុខ ស៊ីវ ឆ្នាំ ១៩៦៥ ទំព័រ ២៤១ - ២៤៥

បុរุษប្រាណដែលមានលក្ខណៈ ២៦ ប្រការនេះ គឺជាបុរុសប្រាណ គឺ

- ១. មានការអនុវត្តចិត្តច្របូកច្របល់ក្នុងការងារនិងការសិក្សា
- ២. មិនចេះគ្រប់គ្រងប្រពន្ធនិងកូន
- ៣. មិនចេះគ្រប់គ្រងបុគ្គល
- ៤. មិនចេះគ្រប់គ្រងសត្វ
- ៥. មិនចេះគ្រប់គ្រងរាងកាយ

๖. ไม่พูดเปรียบเทียบให้เขาได้อาย
๗. รู้อะไรมาให้วินิจฉัยก่อน แล้วค่อยเชื่อ
๘. ทำงานอย่าเร่งรีบเกินไปหรือยืดขาดเกินไป
๙. ไม่พูดเรื่อยเปื่อยไร้สาระหัวเราะหัวใคร
๑๐. รู้จักต้อนรับแขกไม่หลบหน้าหลบตา
๑๑. มียารักษาโรคหรือยาบำรุงเก็บไว้อย่าให้ขาดในเวลาที่ต้องการ
๑๒. ไม่บอกความลับกับผู้อื่น
๑๓. ไม่ฝากของไว้กับคนที่ไม่ควรฝาก
๑๔. มีจิตใจจดทนต่อผู้ไม่ท้อแท้
๑๕. มีจิตใจสามัคคีต่อเจ้านายตน
๑๖. ไม่ก้อรอก้อดิกกับสตรีสาวรุ่น
๑๗. รู้จักกำไร ขาดทุน
๑๘. หาเครื่องประดับตกแต่งให้ภรรยาบุตรธิดาและตนเอง
๑๙. อย่าซื้อข้าวของเครื่องใช้ทุกอย่างโดยวิธีเชื่อของ
๒๐. รู้คุณ ตอบแทนคุณ สรรเสริญคุณ กับผู้มีพระคุณ
๒๑. เคารพตามคำสอนของบิดามารดาญาติมิตรและนักปราชญ์
๒๒. รู้จักจดทนรับฟังในคำพูดที่เขาตำหนิหรืออบรมสั่งสอน
๒๓. มีกิริยาวาจาเหมาะสมไม่โอ้อวดวางโต
๒๔. บอกคนในบ้านก่อนแล้วค่อยออกไป
๒๕. รู้จักตีอบรมสั่งสอนลูกหลานด้วยพัดเพียงเล็กน้อย
๒๖. โกรธแล้วให้หายเร็วไม่ผูกความโกรธเอาไว้

คัดมาจากหนังสือ *สุชีวธรรมประจำครอบครัว* ของ สุนทิว ปี ค.ศ. ๑๙๖๕, หน้า ๒๔๑-๒๔๕.

ภาคผนวก ข

เรื่องย่อนวนิยายของมา ลำฉาง

เรื่องที่ ๑. ผูกบุญญูเอก (กาฝาก)

เกสร ผกา หญิงสาวสวยชนบทกำพร้าพ่อตั้งแต่อายุ 4 ขวบ และแม่ก็เพิ่งตายจากไป เธอจึงคิดออกตามหานางศักดิ์ผู้เป็นลุง ญาติคนเดียวที่เหลืออยู่ แต่เพื่อนบ้านเห็นเธอ ไร่ที่เพิ่งจึงหลอกเธอมาขายที่ร้าน “ชลสาร” ร้านอาหารชื่อดังสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีฐานะ เกสรถูกเจ้าแก๊งค์บังคับให้ขายบริการแก่เวหาส์หนุ่มนักเที่ยวรูปงาม แต่เกสรได้ร้องให้อ่อนวอนขอให้เวหาส์ช่วยเหลือเธอ เวหาส์เห็นเกสรก้มหน้ากอดเข้าร้องไห้แล้วนึกถึงแม่ยามร้องไห้ เขาจึงช่วยไถ่ตัวเกสร โดยไม่ได้เห็นหน้าของเกสรเลย เกสรไม่มีโอกาสขอบคุณเวหาส์ จึงได้แต่จดจำหน้าเขาไว้เพื่อหาทางทดแทนบุญคุณ

เกสรออกจากร้าน “ชลสาร” อย่างไม่รู้จุดหมาย จนได้พบสังจาเด็กหนุ่มที่นางศักดิ์อุปการะไว้ สังจาเห็นท่าทางเงอะงะของเกสรจึงเข้ามาถาม เกสรได้เล่าเรื่องราวให้ฟัง สังจาจึงพาเกสรกลับไปพบนางศักดิ์ นางศักดิ์ดีใจที่ได้พบเกสร แต่จรรยาบรรณของนางศักดิ์ไม่พอใจที่สามีจะอุปการะเกสรเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง หากลุงนางศักดิ์ก็หาทางให้เกสรได้อาศัยอยู่ในบ้านด้วยการอ้างว่าที่บ้านขาดแม่ครัว ทั้งเกสรและสังจาจึงเหมือนเป็นคนรับใช้ของบ้าน

เกสรอยู่บ้านนางศักดิ์ได้ 1 ปี จึงได้รู้จักสนิทสนมกับสังจามากขึ้น เธอจึงอยากสนับสนุนให้เขาได้เรียนสำเร็จตามความตั้งใจ เธอได้ซื้อเสื้อผ้าและมอบเงินที่เธอเก็บออมให้เขาได้ไว้ใช้เรียนหนังสือ สังจาซาบซึ้งใจมาก และเหตุการณ์นี้ก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ทั้งสองมีใจให้กัน

ต่อมานิลรัตน์ลูกสาวของนางศักดิ์ได้หมั้นกับชาริน แต่ในวันหมั้นชารินได้เห็นเกสรก็ติดใจความสวยของเกสร หลังจากนั้นได้หาโอกาสใกล้ชิดกับเกสรเสมอ แต่มักถูกสังจាកีดกัน ชารินจึงหาเหตุใส่ร้ายสังจาให้นางศักดิ์และรจนาฟัง รจนาจะไล่สังจาออกจากบ้าน แต่นางศักดิ์ห้ามไว้ ชารินจึงแค้นสังจามาก

ด้านเวหาส์นั้น มีความแค้นต่อนางศักดิ์ เหตุมาจากเมื่อตอนเวหาส์อายุ 8 ขวบ นางศักดิ์ได้มาติดพันแม่ของเขา และได้ปอกลอกเงินทองแม่ของเขาไปหัดเล่นพนัน เมื่อมีฝีมือทางการพนันแล้วก็ตีจาก จนแม่ของเขาตรอมใจตาย เวหาส์จึงต้องกลายเป็นเด็กอนาถาใช้ชีวิตตามถนนอย่างยากลำบาก

การแก้แค้นของเวหาส์สบโอกาสเมื่อนางศักดิ์แพ้พนันเขาจนหมดตัว เวหาส์จึงยื่นเงื่อนไขให้นางศักดิ์นำลูกสาวมาใช้หนี้ นางศักดิ์ให้นิลรัตน์ไปขอความช่วยเหลือจากชาริน แต่ชารินปฏิเสธ เพราะเห็นว่าฐานะครอบครัวของนางศักดิ์ตกต่ำลง อีกทั้งเขาก็ได้นิลรัตน์แล้วจึงคิดตีจาก แม้

นิลรัตน์จะบอกว่าเธอท้องกับเขาแล้วก็ตาม เกสรเห็นใจนงศักดิ์จึงเสนอว่าเธอจะไปทำงานที่บ้านของเวหาส์แทนนิลรัตน์

เวหาส์ตามมาเยาะเย้ยนงศักดิ์ที่ย้ายมาอยู่ที่วัดอินเตียเนียนกับสังจา และปล่อยให้ปากานเจ้าของบ่อนสั่งให้ลูกน้องทำร้ายสังจาจนเจ็บหนัก เกสรเข้าไปห้าม ปากานคิดใจความสวของเกสรจึงขอเธอจากเวหาส์ แต่เวหาส์ไม่ตกลงจึงเก็บความแค้นไว้ เมื่อเวหาส์พาเกสรกลับถึงบ้านก็บังคับขืนใจเธอ และพูดจาถากถางให้เธอเจ็บช้ำน้ำใจเพราะเข้าใจว่าเธอคือลูกสาวของนงศักดิ์ ฝ่ายเกสรก็อดทนต่อการทารุณต่างๆ เพราะคิดว่าเพื่อทดแทนบุญคุณนงศักดิ์ และที่สำคัญคือเธอจำได้ว่าเวหาส์คือคนที่ช่วยไถ่ตัวเธอ เธอจึงอดทนเพื่อชดใช้หนี้บุญคุณของเวหาส์โดยไม่ปรึกษาบ่อน จนเวหาส์ก็สงสัยว่าเหตุใดลูกสาวของคุณรจนางจึงมีกิริยาดงมพิศกับแม่

นงศักดิ์ซึ่งกลับตัวกลับใจมุ่งข่าวห่มขาวอยู่ที่วัดได้แอบมาพบเกสรด้วยความเป็นห่วง นงศักดิ์เห็นสภาพของเกสรก็เข้าใจว่าเกิดอะไรขึ้น แต่เกสรบอกว่าเธออยู่สุขสบายดี และถามถึงสังจาด้วยความคิดถึงแต่ไม่กล้าไปเยี่ยมเพราะเกรงว่าเวหาส์จะไปทำร้ายสังจา จนวันหนึ่งเกสรได้สบโอกาสแอบหนีไปเยี่ยมสังจาที่วัดเพื่อนำเงินไปให้เขาไว้เป็นค่าเรียน สังจายืนยันว่าเขาจะรอเธอ แต่เกสรคิดว่าเธอไม่คู่ควรกับสังจาแล้ว จึงตั้งใจว่าจะมาพบสังจาเป็นครั้งสุดท้าย

เกสรออกจากวัดมาพบเวหาส์ จึงถูกเวหาส์ด่าว่า เมื่อเกสรเถียงว่ามาเพื่อเยี่ยมอาการสังจาเท่านั้น เวหาส์จึงโกรธมากและทำร้ายร่างกายเธอ แต่เมื่อเวหาส์เห็นเลือดของเกสร ก็ตกใจมากรีบพาเธอไปทำแผล เมื่อเกสรเพื่อเพราะพิษไข้ เวหาส์จะเข้าไปดูแลด้วยความสงสารแต่เมื่อคิดถึงความแค้นก็เปลี่ยนใจ วันต่อมาเกสรมีอาการหนักมากขึ้น เวหาส์จึงหยุดไปบ่อนไปรับหมอมารักษา และดูแลเกสรจนหายดี ปากานเห็นเวหาส์หายไปจึงมาตาม เมื่อปากานเห็นเกสรก็กระตุ้นความอยากครอบครองเกสรมากขึ้นอีก

ฝ่ายสังจาเรียนใกล้สำเร็จแล้ว เขาจึงมาเพื่อแจ้งข่าวแก่เกสรและเพื่อยืนยันว่าเขายังรอคอยเธอเสมอ เวหาส์เห็นสังจามารอที่หน้าบ้านจึงแสร้งเล่นละครว่าเขากับเกสรรักกันมาก สังจาจากไปด้วยความเสียใจมาก เมื่อเขาเรียนสำเร็จได้เข้าทำงานเป็นตำรวจในตำแหน่งหัวหน้าป้องกันพวกลอบจับปลาและลักลอบของหนีภาษี เขาได้รับรุมเปเด็กหนุ่มท่าทางจริงจังเข้ามาฝึกเป็นผู้ช่วย

สังจาและรุมเปสนิทสนมกันมาก รุมเปช่วยดูแลความเป็นอยู่ของสังจาอย่างดี และความร่าเริงของรุมเปก็ช่วยให้เขาคลายความคิดถึงเกสรลงไปได้ ครั้งหนึ่งที่ร้านอาหาร ชารินกับพวกได้เข้ามาหาเรื่องสังจา รุมเปทนไม่ได้จึงเกิดเรื่องชกต่อยกันขึ้น สังจาจึงต้องเข้าช่วย ชารินสู้ไม่ได้จึงแค้นสังจาเพิ่มมากขึ้น

ฝ่ายปากานก็ยังเฝ้าหาโอกาสจะนำตัวเกสรไปจากเวหาส์ ครั้งหนึ่งได้ส่งเวหาส์ไปเล่นพนันต่างจังหวัดแล้วเข้ามาปลุกปล้ำเกสร แต่เวหาส์กลับมาช่วยทัน เกสรจึงได้เห็นว่าเวหาส์มีจิตใจเมตตา เธออยู่บ้าง จึงได้ปรนนิบัติดูแลเขาอย่างดี ส่วนเวหาส์นั้น แม้จะพยายามตอกย้ำความคิด

เรื่องแก้แค้น ตลอดเวลา โดยเฉพาะพูดให้เกสรรับรู้ว่าจะทำลายนางศักดิ์ผ่านทางเกสรให้ถึงที่สุด ทั้งที่ความจริงเขาก็เริ่มใจอ่อนเพราะซาบซึ้งในความดีของเกสร เขาจึงหาทางปกป้องเธอด้วยการย้ายไปอยู่บ้านเช่าแห่งใหม่ที่ปลอดภัยกว่า จนวันหนึ่งเกสรสบโอกาสหนีออกจากบ้านโดยไม่รู้ว่า เวหาส์ได้แอบติดเครื่องดักฟังไว้ที่กระเปาะของเธอ เมื่อเวหาส์ตามไปจึงได้รู้ความจริงที่เกสรพูดคุยกับนิลรัตน์ว่าเกสรเข้ามารับสมอ้างเป็นนิลรัตน์เพื่อทดแทนบุญคุณนางศักดิ์ เวหาส์เข้าไปปรับตัว เกสรกลับบ้าน เกสรฝากให้รจนาคูแลสุขภาพและพานิลรัตน์ไปรักษาตัวก่อนไปกับเวหาส์ เมื่อกลับถึงบ้าน เกสรขอให้เวหาส์ฆ่าเธอเสีย แต่เวหาส์เปลี่ยนไป พุดดิ ทำดีต่อเกสรทุกอย่างจนเกสรแปลกใจแต่ไม่กล้าพูดอะไร

สัจจาได้ออกลาดตระเวนดักจับพวกลักลอบของหนีภาษี และได้พบเรือสินค้าของชาริน จึงเตือนให้เสี่ยภาษีให้ถูกต้อง ชารินขาดทุนย่อยยับทำให้เขาแค้นสัจจาเพิ่มขึ้นไปอีก ต่อมาสัจจาก็มักออกลาดตระเวนคู่กับรุมเปเสมอ ครั้งหนึ่งรุมเปร้องเพลงที่ตรงกับชีวิตรักของเขากับเกสร จึงได้เตือนรุมเปว่าหากเป็นผู้หญิงอย่าได้ทำให้ผู้ชายเสียใจ รุมเปว่าผู้หญิงที่ทำให้สัจจาเสียใจเป็นคนโง่มาก แต่สัจจาว่าผู้หญิงบางคนไม่ชอบความจริงใจแต่ชอบเงิน ระหว่างที่พูดคุยกันอยู่นั้น ก็มีสัญญาณให้ช่วยจับเรือลอบจับปลา ทั้งคู่ตามเรือขึ้นไปจนขึ้นฝั่ง ตามลึกลงในป่าจนทั้งคู่หลงทางในป่า ตกคืนรุมเปแอบมาอาบน้ำในลำธาร สัจจามาเห็นจึงได้รู้ว่ารุมเปเป็นผู้หญิง และเห็นว่ารุมเปช่างทำตัวไม่เหมาะสมกับการเป็นผู้หญิงเลย

เมื่อสัจจารู้ความจริงจึงเห็นว่ารุมเปไม่ควรทำงานนี้ต่อไป รุมเปเสียใจมาก และได้เล่าสาเหตุที่เธอแต่งตัวเป็นชายว่า ตาของเธออยากมีหลานชายจึงได้สอนทุกอย่างที่ผู้ชายควรรู้แก่เธอ และเธอก็ได้สัญญากับตาไว้ก่อนตายว่าจะเป็นหลานชายที่ตาภูมิใจ แต่สัจจาไม่เห็นด้วย รุมเปควรทำงานที่เหมาะสมกับความเป็นหญิง รุมเปโกรธสัจจามาก แต่สัจจาก็ตั้งใจจะฝึกกิริยามารยาทของรุมเปให้เป็นผู้หญิงให้ได้

ระหว่างหาทางออกจากป่า รุมเปลื้มลื้มเกือบตกเหว สัจจาช่วยไว้ทัน รุมเปขอบคุณสัจจา สัจจาจึงบอกว่าหากจะตายก็ต้องตายด้วยกัน รุมเปซาบซึ้งใจมากจึงลื้มตัวเอนศรีษะซบไหล่สัจจา ทำให้สัจจานึกถึงกิริยานี้ที่เกสรเคยทำกับเขา เขาคิดว่าเขายังไม่พร้อมที่จะมีรักครั้งใหม่ จึงได้ถอยหนีจากรุมเป เมื่อออกจากป่าได้ สัจจาบอกรุมเปว่าเขาไม่ต้องการให้รุมเปทำงานกับเขาอีก ทำให้รุมเปน้อยใจมาก และหนีไปโดยทิ้งจดหมายต่อว่าสัจจาว่าทำให้เธอเป็นผู้หญิงแต่กลับดูถูกน้ำใจเธอเมื่อเธอเปิดเผยความในใจ สัจจาเสียใจที่รุมเปหนีไป จึงออกตามหารุมเป ระหว่างทางแห่งหนึ่ง เขาถูกเชือกขึงกั้นให้ลื้มลงและถูกรุมซ้อม โดยมีชารินนั่งเฝ้าเยาะเย้ยอยู่ เวหาส์ผ่านมาจึงเข้าช่วยเพราะอยากแก้ตัวที่แย่งคนรักของสัจจามา

เวหาส์พาสัจจากลับมาส่งบ้าน และได้ขอโทษที่เคยทำผิดต่อสัจจา สัจจากล่าวว่าไม่เคยโทษคนอื่น เป็นเพราะเขาคณสมบัติไม่ดีพอเอง สัจจายังไม่พร้อมจะเล่าความจริงจึงนิ่งเสีย ในขณะที่

ที่ทั้งสองพูดคุยกัน เวหาส์ได้เห็นรูปชายหญิงพร้อมเด็กชายสองคนแล้วมีอาการตกใจ และได้รู้ว่า เป็นรูปครอบครัวสัจจาที่แยกจากกัน โดยพ่อนำเขามาเลี้ยง ส่วนแม่นำน้องชายไปเลี้ยง เมื่อพ่อตาย เขาต้องอาศัยวัดแล้วดิ้นรนหาเงินเรียนหนังสือ เวหาส์ตรงเข้าสวมกอดสัจจาแล้วเรียกว่าพี่พร้อม บอกว่าเขาที่มีรูปถ่ายนี้เช่นกัน ความแตกแยกของครอบครัวนี้ทำให้ลูกหลานต้องพลัดพรากลำบาก หากเป็นประเทศชาติก็ยิ่งลำบากมากขึ้น

ทั้งสองแลกเปลี่ยนกันเล่าเรื่องราวที่ผ่านมาของกันและกัน โดยเวหาส์ได้เล่าว่าเขาได้รู้ความจริงแล้วว่าเกสรไม่ใช่ลูกนงศักดิ์ และเขาก็เสียใจมากที่เคยทำร้ายเกสร ตอนนี้เขารู้แล้วว่าเขารักเกสรอย่างจริงใจ แต่เธอยังรักสัจจาอยู่ เขาเป็นคนบังคับให้เกสรแสดงละครตบตาสัจจาเอง สัจจาดีใจที่เกสรไม่ใช่ผู้หญิงใจรวนเร จึงบอกให้เวหาส์ดูแลเกสรให้ดีเพราะเธอเป็นภรรยาของเวหาส์แล้ว

ระหว่างที่เวหาส์กลับบ้าน ได้ถูกพวกลูกน้องของบาคานัดทำร้ายเจ็บหนัก แต่ได้พยายามพาตัวเองมาถึงบ้าน เกสรเห็นเวหาส์จึงคิดใช้มีดฆ่าเวหาส์เพื่อแก้แค้น แต่เวหาส์บอกว่าจะฆ่าเขาก็ได้ แต่ก่อนตายขอบอกเธอว่าเขารักเธอแม้เธอจะไม่รักเขาก็ตาม เกสรจึงใจอ่อน เมื่อเวหาส์ฟื้นขึ้นมาจึงเห็นเกสรอยู่ข้างๆ เขา แต่เกสรก็มีท่าทีป็นปิ้ง เวหาส์จึงพูดว่าเกสรจะฆ่าเขาก็ได้ เพราะเขารู้ว่าเธอยังรักสัจจาอยู่ แต่เกสรบอกว่าหากกายเธอเป็นของใครก็ต้องเป็นของคนนั้นไปตลอดชีวิต ส่วนสัจจาเธอก็หวังจะให้เขาได้พบผู้หญิงที่เหมาะสมกับเขา เวหาส์จึงเล่าความจริงเรื่องที่สัจจาเป็นพี่ชายของเขาที่พลัดพรากจากกัน เกสรจึงได้เล่าว่าเวหาส์คือผู้ช่วยไถ่ตัวเธอจากเจ้าแก้งค์ เธอจึงตั้งใจจะใช้ตัวเธอทดแทนบุญคุณแก่เวหาส์ตลอดไป

เมื่อเวหาส์ตัดสินใจหันหลังให้วงการพนันแล้ว จึงได้บอกที่ตั้งบ่อนของบาคานให้สัจจาได้ เข้าทลายจนหมด จากนั้นสัจจาก็ยังตามหารูมเปจนไปถึงเกาะบ้านเกิดของรูมเป แต่ไม่มีใครได้ข่าวคราว เพราะรูมเปได้เปลี่ยนมาแต่งตัวเป็นผู้หญิงและใช้ชื่อว่ารูมพัด รูมเปเห็นสัจจาแต่ไม่แสดงตัว เพราะยังน้อยใจอยู่ที่ถูกสัจจาปฏิเสธ

ฝ่ายเกสรเมื่อทำความเข้าใจกับเวหาส์แล้วก็ได้ไปเยี่ยมรจนาและนิลรัตน์ โดยเวหาส์ขอตามไปด้วย รจนาและนิลรัตน์ดีใจที่เกสรจะได้แต่งงานกับเวหาส์ตามประเพณี จากนั้นเวหาส์ได้ไปรับนงศักดิ์จากวัดเพื่อมาพบรจนา ทั้งหมดจึงได้ปรับความเข้าใจกัน เวหาส์ขอให้นงศักดิ์และรจนากลับมาอยู่ด้วยกัน โดยเขาจะหาบ้านให้อยู่ใหม่ นงศักดิ์ดีใจที่เวหาส์ให้อภัยเขาแล้ว

ในงานแต่งงานของเกสรกับเวหาส์ที่อบอวลไปด้วยความสุข สัจจานั่งดื่มเหล้าและตั้งใจว่าจะไม่รักใคร่อีกแล้ว เมื่อกลับไปทำงานวันรุ่งขึ้นผ่านเกาะบ้านเกิดของรูมเปก็อดที่จะแวะเข้าไปไม่ได้ สัจจาเข้านั่งดื่มเหล้าในร้านแห่งหนึ่ง และรู้สึกว่ามีคนจ้องมองอยู่ จึงแกล้งเมาพุบไป เจ้าของร้านมาคิดเงิน รูมเปจัดการจ่ายเงินให้ สัจจาแกล้งทำเป็นไม่รู้สีกตัว จนรูมเปต้องจ้างชาวประมงมาแบกสัจจาไปที่ห้องพักของเธอ รูมเปดูแลสัจจาอย่างดี สัจจาเห็นกิริยาของรูมเปก็ดีใจมากที่ตอนนี้

เธอคือเป็นหญิงสาวแล้ว เขาจึงคว้ามือเธอมากุมไว้ และอธิบายว่าที่ผ่านมาเธอเข้าใจผิด เหตุผลที่เขาปฏิเสธเธอเพราะเห็นว่าเธอยังเป็นเด็ก และยังมีกิริยาไม่สมกับเป็นผู้หญิง แต่ต่อไปนี่เขาจะมีแต่ รุมเป่เพียงคนเดียวเท่านั้น และจะแต่งงานกับเธอ

เรื่องที่ ๒. กุหลาบเขมา (กุหลาบดำ)

นิมลเข้ามาทำงานในบริษัทจำเรินฤทธิ์และทำให้นุพลประธานบริษัทสามารถจับการ โกงของรัฐบาลผู้เป็นลูกพี่ลูกน้องที่ยักยอกเงินบริษัทได้ นุพลเพียงแต่เรียกรัฐฐามาตักเตือนและลดตำแหน่งเท่านั้นแต่รัฐฐายังคงผูกใจเจ็บและรอวันที่จะแก้แค้นอยู่ นุพลเริ่มสนใจนิมลเพราะเธอเป็นคนสวย ขยัน เข้มแข็ง และสุภาพเรียบร้อย ยิ่ง นิมลไม่เคยแสดงท่าทีพิเศษต่อนุพล เขาก็ยิ่งสนใจเธอมากขึ้น

พอลลา แม่ของนิมลเป็นนักแสดงหนัง เธอบอกนิมลว่าพ่อของนิมลตายตั้งแต่นิมลยังเด็ก แม้เธอจะไม่เคยสนใจคุณนิมลเลย แต่นิมลก็รักเธอมาก พอลลาเร่งรัดให้นิมลแต่งงานกับเจ้าแกมมา เพื่อให้หนีพินันท์ที่ยืมมา ห้าพันดอลลาร์ แต่นิมลไม่ยอมและกั๊กใจมาก ทำให้นุพลยิ่งสงสัยเธอมากขึ้นเมื่อเขารู้ความจริงนี้

เมื่อศักดาพี่ชายร่วมพ่อของนุพลและเป็นเจ้าของบริษัทจำเรินฤทธิ์กลับมาจากติดต่อธุรกิจที่อเมริกา เขาเริ่มจับตามองท่าทีที่นุพลมีต่อนิมล เมื่อนุพลขอยืมเงินศักดาห้าพันดอลลาร์เพื่อเอาไปให้นิมลยืมใช้หนี้ ศักดาจึงเข้าใจว่านิมลกำลังใช้มารยาหญิงปกปิดอกนุพล ประกอบกับรัฐบาลได้ให้ข้อมูลใส่ร้ายนิมลว่าเป็นหญิงไม่ดีสมคบกับแม่ขายตัวใช้หนี้พินันท์มาหลายครั้งแล้ว ศักดาจึงปกป้องน้องชายจากนิมล โดยการขอซื้อตัวนิมลจากพอลลาในราคาหนึ่งหมื่นดอลลาร์เพื่อให้มาเป็นภรรยาลับ ๆ ของเขา พอลลาริบตกลงและวางยานิมลให้ศักดาทันทีเพราะ พอลลาเป็นเพียงสาวใช้คนสนิทของแม่นิมลที่ตายไปเพราะอุบัติเหตุรถยนต์และเลี้ยงนิมลซึ่งชื่อที่แท้จริง คือ กุหลาบ มาเพื่อหวังที่จะขายเธอเมื่อโตขึ้น

นิมลทั้งตกใจและเสียใจที่เห็นศักดาอยู่ในห้องของเธอและรู้ว่าพอลลาเป็นคนขายเธอให้เขา เธออ่อนวอนศักดาว่าจะหาเงินมาใช้หนี้ให้ก็ได้ อีกทั้งยังยอมตกลงที่จะไม่ติดต่อกับนุพลอีกและลาออกจากบริษัทตามคำสั่งของศักดา ศักดาพาเธอออกจากบ้านพอลลาไปเช่าบ้านอยู่เอง นุพลกั๊กใจมากที่นิมลลาออกจากบริษัท และไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ไหน เขาได้จากพอลลาแต่เพียงว่าเธอแต่งงานและออกไปอยู่กับสามีแล้ว ศักดาก็พยายามบอกเขานิมลเป็นหญิงไม่ดี มากชู้ หลอกหลวงแต่นุพลไม่เชื่อ

เรณีน้องสาวของนุพลที่ไปเรียนต่อที่อเมริกากลับมาเยี่ยมบ้านพร้อมกับสินกาลู่อายุของศักดาที่ชอบแสดงกิริยาแบบสาวตะวันตก และ กุทธิพงษ์ญาติของสินกา เรณีแอบชอบกุทธิพงษ์แต่เขาไม่คิดอะไรกับเธอ เพราะกุทธิพงษ์หลงรักนิมลตั้งแต่วันที่เขากลับไปเรียนต่อที่อเมริกา กุทธิพงษ์

ไปหานิมลที่บ้านและได้ทราบจากพอลลาว่านิมลแต่งงานแล้วกับศักดา เขาจึงเสียใจมากที่นิมลไม่รอเขา และคิดไม่ถึงว่าศักดาจะกล้ามีภรรยาลับ ๆ

นุพลพบนิมลโดยบังเอิญที่ตลาด นุพลต่อว่านิมล นิมลยืนยันว่าเธอได้อยู่กับชายที่ได้ชื่อว่าเป็นสามีแล้วและจะอยู่กับเขาตลอดไปแล้วรีบเดินจากไปปล่อยให้นุพลเข้าใจเธอผิดต่อไปเพราะเธอได้รับปากศักดาไว้แล้ว

ลินกา เرنี ศักดา นุพล และแม่นมพัดนั่งทานอาหารอยู่ด้วยกัน แม่นุพลจะแสร้งทำสีหน้ารื่นเริงแต่ศักดาก็สังเกตเห็น ลินกาขอให้ศักดาพาไปฟังเพลงกันต่อ ลินกาไม่เคยหวงตัวกับศักดาเลย แต่ศักดาตั้งใจไว้แล้วว่าจะไม่ล่วงเกินอะไรมากไปกว่านี้กับสตรีที่เขาตั้งใจจะแต่งงานด้วย ระหว่างทาง ศักดาหยอกล้อกับลินกาจนขบขันเกือบจะจนนิมลทำให้นิมลเห็นว่าศักดาอยู่กับลินกา ส่วนศักดาเมื่อเห็นนิมลก็ทำให้นึกถึงท่าทางเสรีาร้อยของ นุพลเขาจึงหมดสนุกและชวนลินกากลับบ้าน ฤทธิพงษ์รอคุยกับศักดาเพื่อเตือนเรื่องที่ศักดาแอบมีภรรยาลับซึ่งจะทำให้ลินกาผิดหวังและเสียใจ ศักดาดอกใจมากแต่แสร้งทำเป็นไม่เข้าใจ เขารีบขับรถไปบ้านนิมลทันที ศักดาคาดคั้นเรื่องนุพลกับนิมล และมีปากเสียงกัน แม่นิมลจะตอบไปตามตรงเรื่องที่เธอพบกับนุพลโดยบังเอิญ แต่ศักดาก็ไม่ยอมเชื่อ ช้ำยังพุดคุดถูกเธอว่าเป็นหญิงงกเงิน เชื่อได้ยาก นิมลทำให้เขาตามดูเธอ และไล่เขากลับไป

นิมลไปสัมภาษณ์งานที่บริษัทใหม่ ประธานบริษัทคือฤทธิพงษ์ เขาพุดจาจากถางเธอเรื่องที่เธอเป็นภรรยาลับของศักดา และเรื่องที่เธอเป็นหญิงหลายใจ ไม่ยอมรอเขา นิมลจนใจ ไม่อธิบายใด ๆ แต่ฤทธิพงษ์ก็รับเธอเข้าทำงาน นิมลทำงานเก่งจึงได้เงินมากพอสมควร นิมลกลับไปเยี่ยมพอลลา และขอร้องให้พอลลาเลิกเล่นการพนัน พอลลาขอเงินเธอ นิมลให้ตามที่เธอมี พอลลาโกรธด่าว่าเธอโง่ นิมลจึงลากลับ

นิมลตกใจมากเมื่อรู้ว่าศักดาและฤทธิพงษ์รู้จักกัน เพราะเธอเห็นเขาทั้งสองกับเรณี และลินกาไปกินก๋วยเตี๋ยวด้วยกันที่ร้าน เธอรีบกลับไปทำงาน ฤทธิพงษ์ตามไปอ้วแวงเธอ ศักดามาเห็นตอนที่ฤทธิพงษ์กอดเธอพอดี ฤทธิพงษ์จึงบอกศักดาเรื่องที่เขารู้จักและเคยรักกับนิมลมาก่อน ศักดาตกใจมากและพุดกับฤทธิพงษ์ให้เขาตระหนักว่าเรณีกับนิมลใครคู่ควรกับเขามากกว่า ฤทธิพงษ์ขอร้องศักดาให้ดูแลนิมลให้ดีกว่านี้ ศักดาตอบปาก

ศักดาขอให้นิมลเลิกติดต่อกับฤทธิพงษ์เพื่อเปิดทางให้เรณีน้องสาวเขา นิมลรับปากว่าจะลาออกจากบริษัทของฤทธิพงษ์ ศักดาเอ่ยปากจะช่วยเหลือนิมลแต่เธอปฏิเสธ ทั้งสองจึงมีปากเสียงประชดประชันกัน ศักดากอดนิมลไว้เมื่อเธอรับคำประชดเขาว่าเธอมีชายอื่นคอยช่วยเหลืออยู่ในที่สุดนิมลก็ต้องยอมให้ศักดาช่วยเหลือเธอตามที่เขาเสนอเพราะกลัวว่าศักดาจะทำอะไรเธอมากไปกว่านั้น ศักดาเริ่มมีความรู้สึกแปลก ๆ เกิดขึ้นในใจ

ศักดิ์พานิมลไปอยู่ที่บ้านเดิมของพ่อแม่เขาสมัยที่ท่านแต่งงานกันใหม่ ๆ ระหว่างทางบังเอิญนุพลเห็นเขาทั้งคู่จึงขับรถตามมาที่บ้าน ศักดิ์ลาออกนุพลว่านิมลเป็นภรรยาลับ ๆ ของเขา นุพลเชื่อและกลับไปด้วยความปวดร้าวใจ นิมลพยายามต่อรองที่จะไม่อยู่ที่บ้านนั้น แต่ศักดิ์ไม่ยอมทั้งยังบอกว่าเขาจะค้างที่นั่นด้วย นิมลจัดอาหารและที่นอนให้ศักดิ์ ศักดิ์เริ่มทบทวนภาพของนิมลใหม่โดยเทียบภาพนิมลที่รัฐฐาเท่ากับนิมลที่เขารู้จักเอง โดยเฉพาะคุณสมบัติเรื่องการรักนวลสงวนตัวที่นิมลเป็น

รุ่งขึ้น ระหว่างทางที่ศักดิ์จะไปส่งนิมลที่จะไปช่วยงานเพื่อนสักพักระหว่างรอหางาน ศักดิ์ขับรถผ่านหน้าบ้านลินกาและเธอออกมาเห็นพอดี นิมลใช้ความฉลาดแก้ไขสถานการณ์ไปได้ เมื่อถึงที่หมายของนิมล ศักดิ์จ่ายเงินเธอสองร้อยดอลลาร์เป็นค่าใช้จ่าย นิมลลังเลแต่ก็ต้องรับด้วยความจำเป็น

ศักดิ์โทรไปบอกฤทธิพงศ์เรื่องที่นิมลขอลาออกเพราะเขาจะรับผิดชอบเธอในฐานะภรรยา ฤทธิพงศ์บอกศักดิ์ว่าเขารู้ความจริงที่นิมลถูกขายแล้วและสงสารเธอมาก และเตือนให้ศักดิ์ต้องเลือกให้เด็ดขาดระหว่างนิมลกับลินกา เมื่อศักดิ์พูดถึงเรณี ฤทธิพงศ์จึงบอกศักดิ์อย่างชัดเจนว่าเขาคิดว่าเรณีคือน้องสาวเท่านั้น ส่วน นุพลมาขอลาออกจากบริษัทจำเรณิฤทธิเพื่อไปทำงานที่กำปงโสมโดยอ้างว่าจะตัดใจจากนิมล ศักดิ์เห็นดีด้วย และเลือกรัฐฐามาทำหน้าที่แทนนุพล

คุณวัน ลูกของฤทธิพงศ์พ่อของลินกาเดินทางกลับประเทศเขมรเพื่อมาเยี่ยมบ้านเกิด และตามหาลูกสาวที่หายไปชื่อกุหลาบ คุณวันฝากให้ฤทธิพงศ์จัดการเรื่องนี้ ส่วนลินกาก็ขอให้ศักดิ์ช่วยด้วยเช่นกัน

ฤทธิพงศ์พบนิมลที่หน้าบ้านเก่าของศักดิ์ เขาพยายามพูดปรับความเข้าใจกับเธอ แต่นิมลกลับพูดตัดรอนเขาเพื่อให้เขาตัดใจจากเธอ เพราะเธอรับปากกับศักดิ์ไว้แล้วเรื่องที่จะไม่ติดต่อกับฤทธิพงศ์ ตอนกลางคืนศักดิ์มาหานิมลที่บ้าน เธอเล่าเรื่องที่พบฤทธิพงศ์ให้เขาฟัง และขอร้องศักดิ์ว่าให้เขาคืนอิสรภาพให้เธอเมื่อเขาแต่งงาน แต่ศักดิ์ยังไม่รับปาก ศักดิ์จ่ายเงินเดือนนิมลแต่เธอไม่รับเพราะเธอมีเงินเดือนแล้วและใช้จ่ายตามที่มิ ศักดิ์สงสารและประทับใจในตัวนิมลมากขึ้น ส่วนนิมลก็ขอบคุณที่ศักดิ์เป็นผู้มีพระคุณ ช่วยเหลือ ดูแล และไม่บังคับจิตใจเธอ ศักดิ์จูบหน้าผากเธอด้วยความรัก นิมลขอร้องให้เขากลับไปเพราะเขากำลังจะมีอนาคตที่ดีกับหญิงที่เหมาะสม ศักดิ์จึงจำต้องกลับไปด้วยจิตใจที่สับสน

ครอบครัวลินกาไปพักผ่อนที่กำปงโสม ลินกาคุยกับศักดิ์เรื่องแต่งงาน แต่ยังมีเรื่องที่ตกลงกันไม่ได้ ลินกาไม่ยอมอยู่ในประเทศเขมรซึ่งเป็นประเทศที่กำลังฟื้นตัว ในขณะที่ศักดิ์ต้องการอยู่เพื่อสร้างความเจริญให้บ้านเกิด นุพลได้ยื่นทั้งคู่โต้แย้งกันจึงกล่าวกับศักดิ์ว่าเขา

สนับสนุนให้ศักดิ์เลือกนิมลมากกว่าลินกาเพราะมีความเป็นผู้ใหญ่ อ่อนหวาน ไม่ใช่อารมณ์
แก้ปัญหา ซึ่งศักดิ์ก็เห็นด้วยทุกประการ และจะหาทางออกที่ดีที่สุด

เรณีตัดสินใจไปเรียนต่อเมื่อเธอรู้ว่าฤทธิพงศ์ไม่ได้สนใจเธอเลย ส่วนรัฐฐาก็ขยับออกเงิน
บริษัททุกวิถีทางเพราะคิดว่าศักดิ์ไม่รู้ไม่เท่าทันเขา แต่ศักดิ์ได้ให้คนในบริษัทเฝ้าดูพฤติกรรมรัฐฐา
ตลอดเวลา จนรวบรวมหลักฐานมาเอาผิดได้และได้รัฐฐาออกได้ในที่สุด

พอลลาเห็นประกาศตามหาลูกสาวของคุณวันทางหนังสือพิมพ์จึงคิดอุบายหลอกคุณวัน
แต่พอลลาถูกรถโจรชนอากรสาหัส ศักดิ์พา นิมล ไปดูอาการ พอลลาสำนึกผิดจึงบอกความจริง
แก่นิมลว่าเธอไม่ใช่แม่ของ นิมล แต่ยังไม่ทันบอกชื่อพ่อ เธอก็สิ้นใจเสียก่อน ศักดิ์ช่วยนิมลจัด
งานศพพอลลาอย่างเต็มที่ทำให้ทั้งสองยิ่งรักและเข้าใจกันมากขึ้น

ฤทธิพงศ์พาคุณวันไปพบนิมล เมื่อคุณวันเห็นนิมลที่ใบหน้าละม้ายคุณนุศกรรยาของเขา
และเห็นรูปแม่ของนิมลซึ่งก็คือรูปของพอลลา จึงแน่ใจว่าความจริงนิมลก็คือลูกสาวของ
เขานั่นเอง ทั้งสองดีใจมากที่ได้พบกัน นิมลขอร้องให้ฤทธิพงศ์ปิดเรื่องนี้ไม่ให้ศักดิ์รู้เพราะเธอไม่
ต้องการแย่งคนรักของลินกาที่ดีกับเธอ ฤทธิพงศ์พยายามขอความรักนิมลใหม่แต่เธอปฏิเสธเพราะ
เห็นแก่เรณี และรู้อยู่แก่ใจว่าเธอไม่อาจลืมศักดิ์ได้

ศักดิ์พบจดหมายและกุหลาบที่นิมลทิ้งไว้เพื่อบอกลาและตัดความสัมพันธ์ เขาเจ็บปวด
มาก และพยายามตามหานิมล จนในที่สุดเขาพบฤทธิพงศ์กำลังนำเงินมาให้นิมล จึงเข้าใจผิดว่านิมล
เป็นภรรยาลับของ ฤทธิพงศ์ เขาแค้นมากจึงลักพาตัวนิมลไปที่สวนพระตะบอง และทำท่าจะข่ม
เหงนิมล นิมลกลัวมากจึงต้องบอกความจริงทั้งหมดเกี่ยวกับตัวเธอให้ศักดิ์รู้ ศักดิ์หว่านล้อมให้
เธอเห็นแก่ความรักของเขา แต่นิมลยืนยันว่าไม่มีวันทำร้ายน้องสาวของตนเองคือลินกาได้ ในขณะที่
นั้นมีพวกลักลอบค้ายาเสพติดมาส่งของกันที่นั่น ศักดิ์พานิมลไปตามคนมาช่วย ส่วนตัวเขาเข้าไป
ขัดขวางพวกคนร้ายจนถูกยิงสองนัดบาดเจ็บมาก กรรมการและตำรวจมาช่วยและนำตัวเขาส่ง
โรงพยาบาล นิมลดูแลเขาอย่างใกล้ชิด ระหว่างนั้นทุกคนต่างตามหานิมลและศักดิ์แต่ก็ไม่พบ

นิมลตัดสินใจกลับบ้านในวันที่แปด เธอแก้ตัวกับลินกาว่าเธอกลับไปแก้ปัญหาระหว่าง
สามีเก่ากับเธอ นิมลขอให้ฤทธิพงศ์แต่งงานกับเธอ แต่เขาไม่ตกลงเพราะรู้ว่าในใจเธอมีแต่
ศักดิ์ ลินกาได้ยินเรื่องทั้งหมดที่ทั้งคู่สนทนากัน เธอเป็นผู้หญิงที่เข้มแข็งและเคารพตัวเองจึงตั้งใจ
จะแก้ปัญหานี้ เมื่อศักดิ์กลับมา ลินกาจึงบอกกับเขาว่าเธอเห็นแล้วว่าความคิดของเธอและศักดิ์
ไปด้วยกันไม่ได้ และจะไม่แต่งงานกับศักดิ์ ศักดิ์สารภาพกับคุณวันว่าเขารักนิมลก่อนที่จะรู้
ความจริงว่าเธอเป็นลูกของคุณวัน เขากับนิมลเป็นสามีภรรยา และเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นที่พระตะบอง
ให้ฟัง ขอให้คุณวันเห็นใจ คุณวันไม่ขัดข้อง ศักดิ์และนิมลจึงได้อยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา

เรื่องที่ ๓.(ขสณญาเพลอรุณระ)(ข้อสณญาเมื่ออรุณรุ่ง)

แก้ว ปัญจพรรณ บุตรสาวของคุณนายสัมผัสและแก้ว ปัญจมหาเศรษฐีแห่งพนมเปญ เสียชีวิต อย่างเป็นทางการ เหลือเพียงแก้ว นิกุล น้องชายของปัญจพรรณเป็นทายาทรับมรดกคนเดียว นิกุลเสียใจมากกับการตายของพี่สาวและมุ่งมั่นที่จะสืบหาความจริงเรื่องนี้ให้ได้

ก่อนตายปัญจพรรณได้ไปพบบุคม ทำให้ นิกุลสงสัยว่าบุคมจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ จึงตามไปพบเธอ แต่ทั้งคู่มีปากเสียงกันเนื่องจากบุคม โกรธที่ นิกุลคิดว่าเธอคือฆาตกร ฝ่ายนิกุลก็พยายามคาดคะเนความจริงจากเธอว่าเธอไปพบปัญจพรรณด้วยเหตุผลอะไร เขาใช้กำลังปลุกปล้ำเธอเพื่อเค้นความจริงจนบุคมกลัวจึงยอมเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังว่าปัญจพรรณเป็นเพื่อนกับเกสร พี่สาวของเธอ เกสรให้เธอมาเชิญบุคมไปที่บ้าน นิกุลจึงให้บุคมพาไปพบเกสร

เกสรเล่าว่าปัญจพรรณมาพบเธอก่อนเสียชีวิตหนึ่งวันและได้เล่าถึงความไม่ชอบมาพากลที่เกิดขึ้นในธนาคารที่บัดนี้ นิกุลเป็นประธาน โดยสมบุรณ์ แต่ในทางปฏิบัติแล้วฤทธิรงค์คู่หมั้นของปัญจพรรณซึ่งมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกันนั้นควบคุมดูแลกิจการอยู่ ปัญจพรรณบอกเกสรว่าที่ธนาคารมีทางลับที่เชื่อมต่อกันระหว่างห้องทำงานของท่านประธานกับที่ไหนสักแห่ง ซึ่งปัญจพรรณรู้โดยบังเอิญตอนที่ไปหาฤทธิรงค์ ปัญจพรรณรู้สึกว่เรื่องนี้ไม่ชอบมาพากลและเกรงว่าหากมีเรื่องไม่ดีเกิดขึ้น นิกุลจะพลอยคิดร้ายแห่ไปด้วยเพราะเขามีชื่อเป็นประธานอยู่ เกสรตั้งใจจะไปสืบหาความจริงที่ธนาคารเพราะปัญจพรรณคือเพื่อนรักของเธอ และเธอขอให้ นิกุลเขียนจดหมายฝากตัวเธอเข้าทำงานที่นั่นให้ด้วย นิกุลแม้จะไม่เห็นด้วยกับความคิดนี้แต่ก็ทนด้วยเหตุผลเพราะเกสรคือบุคคลที่เหมาะสมที่สุดที่จะเข้าไปสืบหาความจริงเพราะที่นั่นไม่มีใครรู้จักเธอ โดยเฉพาะฤทธิรงค์ที่น่าสงสัยก็จะไม่ระแวง นิกุลรู้สึกชื่นชมและประทับใจในตัวเกสรมาก แต่เธอก็ขอให้เขาเรียกว่าพี่ เช่นเดียวกับที่เรียกปัญจพรรณ นิกุลยินยอมแม้จะรู้สึกว่ตนเองหลงรักเกสรเข้าแล้ว

เกสรเป็นสาวสวยที่มีกิริยามารยาทถึงพร้อมจึงเป็นที่ต้องตาต้องใจของชายหนุ่มทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นฤทธิ หนุ่มรูปงามที่รักสนุก ชอบเที่ยวเล่นจับผู้หญิง แต่ก็มีได้แก่กะมะเทรกกเร หรือแม้แต่ฤทธิรงค์คู่หมั้นของปัญจพรรณก็สนใจเกสรอย่างออกหน้าคิดที่คู่หมั้นของเขาเพิ่งเสียชีวิตเท่านั้น พนักงานหนุ่มคนอื่นก็พึงใจเกสรเช่นกันแต่ก็เกรงใจฤทธิรงค์ผู้เป็นนาย

คุณพวงแม่ของฤทธิเป็นห่วงพฤติกรรมเที่ยวเล่น ไม่สนใจเรียนของลูกชายมาก เธออยากให้ฤทธิเรียนกฎหมายแต่ฤทธิก็ไม่มีทีท่าว่าจะสนใจเลย ในที่สุดเธอจึงตัดสินใจที่จะบอกว่าความจริงให้ฤทธิได้รู้ว่าฤทธิไม่ใช่ลูกของเธอ แต่เป็นทายาทคนเดียวของคุณรงค์เดชมหาเศรษฐี คุณรงค์เดชมองงานกับแม่ของฤทธิโดยที่ปู่ขอเขาไม่เห็นด้วยจึงตัดคุณรงค์เดชมออกจากกองมรดก แต่พอทราบข่าวว่ามีหลานชายก็กลับยอมรับและทำพิธีกรรมยกทรัพย์สมบัติตั้งหมั้นให้หลาน แต่เนื่องจากวิศักดิ์ซึ่งเป็นน้องชายของแม่ฤทธิเป็นคนคดโกงและโลภหวังสมบัติ จึงสั่งให้นางพวงที่ทำคลอดฤทธิพาฤทธิไปมาทิ้งแล้วเอาลูกชายของตนมาสวมรอยแทน นอกจากนี้ต่อมาไม่นานพ่อแม่ของฤทธิก็

ประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์เสียชีวิตอย่างมีเงื่อนงำ นางพวงสงสารจึงเก็บศพมาเลี้ยงและออกจากพนมเปญ เธอหวังว่าเมื่อศพโตขึ้นจะให้เรียนกฎหมายเพื่อทวงสิทธิ์อันชอบธรรมของตนกลับมา เมื่อรู้ความจริงศพก็สำนึกได้พร้อมประกาศว่าจะเรียนกฎหมายเพื่อวงศ์ตระกูลและจะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่าเขาคือสายเลือดของวงศ์เดชะอย่างแท้จริง

วิศกดิ์มีแผนให้ศพจริงค์ตัวปลอมแต่งงานปีญพรรณเพื่อเบิกเงินจากบัญชีธนาคารสวิสที่ปู่ฝากไว้และวางเงื่อนไขให้หลานทั้งคู่แต่งงานกันจึงจะเบิกถอนได้ แต่ปีญพรรณก็เสียชีวิตลงก่อนศพคิดว่าเรื่องทุกอย่างน่าจะมีเงื่อนงำประกอบกับความแค้นส่วนตัวของเขา เขาจึงตัดสินใจแฝงตัวไปเป็นลูกน้องของศพจริงค์ตัวปลอมโดยหวังว่าจะสามารถสืบเรื่องราวต่างๆได้ และนับว่าเป็นโชคคิของศพที่เขายังเอิญได้ช่วยชายขับสามล้อที่ถูกนักเลงรุมทำร้ายไว้ ปรากฏว่าชายผู้นั้นคือ วงษ์ พิสิฐ นายตำรวจนอกเครื่องแบบที่ปลอมตัวมา วงษ์ให้นามบัตรและบอกศพไว้ว่าหากมีเรื่องอะไรให้เขาช่วยก็ติดต่อได้เสมอ ศพจึงเชื่อมั่นในการทำดีว่าย่อมได้รับผลดีตอบแทน

วันหนึ่งศพจริงค์ใช้ทางลับระหว่างห้องประธานกับห้องลับและจับได้ว่าเกสรสะกดรอยตามเขาไปจึงจับตัวไว้ ศพตัวจริงเห็นเหตุการณ์แต่ยังไม่สบโอกาสที่จะช่วยเกสรได้จึงเอาใจศพจริงค์ปลอมไปปลางและปลอมตัวกลับมาช่วยเกสรภายหลังจนสามารถพาเกสรออกมาได้

ฝ่ายบุญตุมและแม่เป็นห่วงที่เกสรหายตัวไปจึงไปตามเกสรที่บ้านนิกุล ที่นั่นบุญตุมได้พบกับถาวรหลานของคุณนายสัมพันธ์ที่ชอบนิกุลอยู่ ทั้งคู่จึงมีปากเสียงกันเนื่องจากถาวรหึงหวงนิกุล แต่นิกุลกลับเข้าข้างบุญตุมและแม่ทำให้ถาวรและคุณนายสัมพันธ์เสียหน้าและไม่พอใจมาก นิกุลตามบุญตุมไปหาเกสรที่ธนาคารแต่พบคนของศพจริงค์ปลอมเฝ้าอยู่มากมาย จึงตัดสินใจไปแจ้งความกับวงษ์ พิสิฐ

คุณพวงไปพบวิศกดิ์และศพจริงค์ปลอมตามแผนที่ศพวางไว้ โดยบอกว่าศพตัวจริงยังมีชีวิตอยู่และต้องการเงินเพื่อเก็บเรื่องนี้เป็นความลับ ตอนแรกทั้งสองคนไม่เชื่อแต่เมื่อคุณพวงยืนยันว่าศพตัวจริงมีไฟที่หลังก็ทำให้วิศกดิ์และศพจริงค์ปลอมตกใจมาก วางแผนล่อคุณพวงไปฆ่า ศพตัวจริงรับอาสาพาแม่ออกไปแล้วเขาก็ส่งตัวแม่ให้ไปอยู่กับวงษ์ พิสิฐ

ศพร่วมมือกับวงษ์ พิสิฐ วางแผนจัดการกับศพจริงค์ปลอมโดยทำที่ว่าศพจะเข้าไปซื้อเพชรที่ร้านกับอาสาเพื่อนที่เป็นลูกน้องของศพจริงค์คนหนึ่ง แต่จะชำระเงินด้วยธนบัตรปลอมเพื่อให้วงษ์ พิสิฐเข้ามาจับกุม แล้วศพก็จะให้การชักทอไปถึงวิศกดิ์และศพจริงค์ปลอม ทุกอย่างเป็นไปตามแผน ตำรวจตามไปจับกุมศพจริงค์ปลอมที่บ้านซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับที่เขาเจรจาธุรกิจกับป้อมกับพ่อค้ารายหนึ่งอยู่ วิศกดิ์และศพจริงค์ถูกจับพร้อมกับที่ศพประกาศตัวว่าเขาคือศพจริงค์ตัวจริง เกสรกับนิกุลที่ตามมาภายหลังได้ทันฟังความจริงทั้งหมด ทำให้เกสรอายที่ตนเคยเข้าใจผิดศพที่ไปทำงานกับศพจริงค์

เมื่อศาลตัดสินคดีเสร็จฤทธิกับนางพวงก็ย้ายไปอยู่บ้านรงค์เดช เขาทุ่มเทเวลาให้กับการเรียน เกสรจึงไปสนิทสนมกับนิกุลมากขึ้นซึ่งฤทธิเองก็ไม่สบายใจเรื่องนี้ ฝ่ายคุณนายสัมผัสก็เร่งรัดให้ฤทธิจัดการเรื่องเบิกเงินจากธนาคารสวิสเพื่อที่จะได้แบ่งมรดกให้เรียบร้อย แต่ฤทธิขอคัดผ่อนไปให้เขาจัดการเรื่องเรียนเรียบร้อยเสียก่อน คุณสัมผัสไม่พอใจแต่ก็ซ่อนอาการไว้

นิกุลไปเที่ยวเล่นบ้านเกสรบ่อยเนื่องจากมีใจให้เกสร จนคุณนายสัมผัสและถาวรติดตามไป ก่อกวนที่นั่น แต่เมื่อคุณนายสัมผัสได้พบกับสาณาแม่ของบุคมก็ต้องตกใจเพราะสาณาคือแม่แท้ที่เลี้ยงปัญญาพรรณและนิกุลตอนเด็กๆนั่นเอง สาณาได้เปิดเผยความจริงว่าคุณนายสัมผัสไม่ใช่แม่แท้ๆของปัญญาพรรณและนิกุล แต่ที่เลี้ยงปัญญาพรรณอย่างดีนั้นก็เพราะหวังมรดก และลูกที่แท้จริงของคุณนายสัมผัสก็คือถาวรนั่นเอง

เกสรให้แม่และน้องย้ายไปอยู่ที่อื่น ส่วนเธอกับนิกุลจะอยู่ต่อศัตรูเอง ตกกลางคืนคุณนายสัมผัสพานักเลงมาหมายทำร้ายเกสร เกสรรู้ว่าคุณนายสัมผัสและถาวรหวังมรดกจึงบอกว่าปัญญาพรรณได้ทำพินัยกรรมยกมรดกให้นิกุลหมดแล้ว คุณนายสัมผัสขอดูพินัยกรรมแต่เกสรเสนอข้อแลกเปลี่ยนให้คุณนายสัมผัสบอกเหตุผลว่าทำไมถึงทำที่รักปัญญาพรรณเหมือนลูกแต่กลับคิดฆ่าเธอในเวลาเดียวกัน คุณนายสัมผัสปฏิเสธว่าเธออาจวางแผนฆ่าปัญญาพรรณจริงแต่เธอไม่มีส่วนเกี่ยวกับการตายของปัญญาพรรณเพราะปัญญาพรรณยังไม่ได้ถอนเงินเลย ส่วนที่แสร้งรักแล้วคิดฆ่านั้นเพราะท่านปัญญารักแต่ลูกของตนไม่สนใจถาวรลูกของเธอเลย อีกทั้งสมัยเด็กปัญญาพรรณก็ร้ายกาจมากทำให้เธอถูกท่านปัญญาคว่ำบ่อยๆ เธอจึงแค้นใจ ขณะคุยกันฤทธิก็พาตำรวจมาช่วยเกสรได้ทันเวลาพอดี

เมื่อเรื่องทุกอย่างคลี่คลายนิกุลก็มาทวงถามความรู้สึกของเกสรต่อเขา เธอปฏิเสธเขาและบอกว่าคนที่เธอรักคือฤทธิ นิกุลเสียใจมากแต่ก็แสดงความยินดีกับฤทธิ เกสรบอกข่าวดีกับนิกุลเป็นการชดเชยว่าปัญญาพรรณยังมีชีวิตอยู่ นิกุลดีใจมาก

เมื่อปัญญาพรรณปรากฏตัวฤทธิจึงต้องเจรจากับเธอเรื่องการหมั้นหมายในวัยเด็กว่าขณะนี้เขารักเกสรแล้วและไม่อาจเปลี่ยนใจไปหาหญิงอื่นได้ เขาคงทำหน้าที่ได้เพียงเป็นพี่ชายดูแลปัญญาพรรณและนิกุลเท่านั้น ปัญญาพรรณเข้าใจเหตุผลของฤทธิและร่วมยินดีกับเกสร ฤทธิจึงนำข่าวดีไปบอกกับเกสรซึ่งรออยู่ที่กระท่อมที่ทั้งคู่นัดหมายตกลงกันไว้ เกสรดีใจที่ฤทธิมีรักมั่นคงในตน แต่จากนั้นไม่นานฤทธิกลับได้รับจดหมายจากเกสรว่าเธอป่วยต้องไปรักษาตัวที่ปารีส ๑ ปี ขอให้เขารอ และหากเธอไม่กลับมาก็ขอให้ฤทธิเริ่มต้นกับคนใหม่เสีย แต่ฤทธิก็คงยืนยันว่าเขาจะรอเธอคนเดียว

บุคมกับสาณาย้ายเข้าไปอยู่บ้านเดียวกับนิกุลและปัญญาพรรณ นิกุลมีท่าทีสนใจบุคมมากขึ้นและสารภาพความในใจกับเธอ แต่บุคมยังไม่เชื่อเนื่องจากเธอยังทำใจไม่ได้ที่เขาเคยล่วงเกินเธอและยังเคยรักเกสรอย่างออกหน้า แต่บุคมก็ต้องใจอ่อนเมื่อนิกุลปกป้องและยอมเจ็บตัวแทน

เธอในตอนที่ยังคงถูกถวีสลักพาตัวไป ซึ่งปัญญาพรณลงเอาค่าไถ่ไปมอบให้แต่ก็ซ่อนแผนให้ตำรวจเข้าจับกุมผู้ร้ายจนสำเร็จ ฝ่ายถวีสลักพานั้นแพ้ยศตนเองเนื่องจากพวกนักเลงที่จ้างมาได้ยินว่าเธอจะเรียกค่าไถ่นี้กุลและบุญคุณ พวกนักเลงจึงฆ่าเธอทิ้งและสวมรอยลักพาตัวแทน

ในงานวันเกิดของปัญญาพรณ ฤทธิได้เดินรำกับปัญญาพรณและรู้สึกว่ามีท่าทีอ่อนโยนกับเขาจนน่าประหลาดใจ ฤทธิจึงแอบเข้าไปในห้องนอนของปัญญาพรณและได้พบวิกผมกับหน้ากากที่เธอใช้ปลอมเป็นเกสร ฤทธิเสียใจที่ปัญญาพรณ โกหกเขา แต่ปัญญาพรณก็มีเหตุผลว่าเธอเคยถูกฤทธิรังควานปลอมหลอกมาแล้วจึงไม่อยากผิดหวังอีก และฤทธิก็พิสูจน์ให้เธอมั่นใจแล้วว่าเธอเลือกคนถูก เมื่อฤทธิเรียนกฎหมายจบทั้งคู่ก็แต่งงานกันตามประเพณีของเขมรที่ดั่งาม

เรื่องที่ ๔. รุกโอบกษุสาจ (คลื่นซัดทราย)

บุสสิบา เด็กสาวกำพร้ายากจนถูกพ่อทอดทิ้งตั้งแต่ยังไม่เกิด อยู่กับแม่ชื่อนมทาเพียงสองคน เพราะความยากจนทำให้บุสสิบาไม่ได้เรียนต่อจึงได้มาทำงานธนาคารและได้พบกับไพยุด เศรษฐีหนุ่มรูปหล่อ ซึ่งมาหลงรักเธอเพราะเธอเป็นหญิงสาวสวยที่มีความเป็นกุลสตรี ไพยุดจึงให้พ่อแม่มาสู่ขอหมั้นหมายเธอไว้

บุสสิบาไม่เชื่อว่าพ่อตายแล้วจึงคาดคั้นแม่ ทำให้ทราบว่พ่อยังมีชีวิตอยู่ชื่อณารต ฐานะดีได้แต่งงานกับมณฑาเพราะผู้ใหญ่จัดการให้ แต่ณารตมีคู่รักอยู่ก่อนชื่อณาลีจึงไม่สนใจภรรยาแม้ว่ามณฑาจะตั้งใจปรนนิบัติณารตสมกับเป็นภรรยาที่ดีก็ตาม เมื่อผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายตายเพราะอุบัติเหตุ ณารตจึงแต่งงานใหม่กับณาลีทั้งที่ยังมีมณฑาอยู่ในบ้าน มณฑาถูกณาลีใส่ร้ายว่าเป็นชู้กับเมตริย์ผู้แอบหลงรักมณฑาอยู่และถูกณารตไล่ออกจากบ้านทั้งที่ยังท้องสี่เดือน โดยณารตไม่สนใจช่วยเหลือมณฑาอีกเลย

บุสสิบาได้พบกับณารตที่ธนาคาร ณารตเอ็นดูเธอมากจึงรับเธอมาอยู่ที่บ้านในฐานะลูกบุญธรรม บุสสิบายอมไปอยู่ด้วยเพราะต้องการกอบกู้ชื่อเสียงให้แม่ เธอปรนนิบัติพ่ออย่างดีต่างจากณาลีและพาวีผู้เป็นลูกซึ่งไม่เคยทำเช่นนี้เลย ณารตจึงรักบุสสิบามากขึ้นทุกวันทำให้ณาลีและพาวีไม่พอใจมากหาทางกลั่นแกล้งจนบุสสิบาไม่อยากทำให้พ่อแม่ไม่สบายใจจึงขอลากลับบ้าน ณารตไปส่งที่บ้านจึงได้รู้ความจริงว่าบุสสิบาเป็นลูกของตนกับมณฑา แต่มณฑายังไม่หายโกรธและขออยู่กับลูกตามลำพังแบบเดิม ณาลีและพาวีสะกดรอยตามมา เมื่อรู้ความจริง ณาลีกลับไปทะเลาะกับณารตอย่างรุนแรงจนณารตเริ่มเห็นความเห็นแก่ตัวของณาลี

ไพยุดรู้จักกับนิณาสาวสวยเซ็กซี่ที่ต้องการจับไพยุดเพราะหวังสมบัติ ส่วนไพยุดซึ่งเป็นหนุ่มเจ้าชู้รู้ว่านิณาไม่ใช่สาวบริสุทธิ์ก็คิดมีนิณาไว้แก้เหงาเท่านั้น พี่ชายนิณาชื่อติณัลเป็นนักเลงสนับสนุนน้องสาวให้จับไพยุดไว้ นิณาหึงหวงเมื่อรู้ว่าบุสสิบาเป็นว่าที่เจ้าสาวของไพยุด จึงคิด

อุบายกับคิณัลพี่ชายเพื่อให้ทั้งคู่เข้าใจผิดกัน บุสสิบาเข้าใจว่านิณาเป็นแฟนกับไพลุด ส่วนไพลุดคิดว่าบุสสิบาไม่ใช่สาวบริสุทธิ์ ทำให้บุสสิบาขอลอนหมั้นกับไพลุด

เมเตรีย์เมื่อผิดหวังจากมนทาก็ไปแต่งงานกับบุปผาและขอหลานชายชื่อยูทธิมาเลี้ยงไว้ เมเตรีย์ตามหามนทาเพื่อแก้ความเข้าใจผิดเรื่องมนทากับณาเรต เพราะเมเตรีย์มีจดหมายปลอมที่นิลาเขียนหลอกว่าเป็นมนทาและเป็นต้นเหตุที่ทำให้ณาเรตเข้าใจผิด เมื่อณาเรตรู้ความจริงก็ผิดหวังในตัวนิลามากและเอือมระอาที่นิลาไม่ละอายใจที่ทำความผิดกับมนทา ณาเรตออกจากบ้านโดยไม่เลี้ยงดูสองแม่ลูกอีก นิลาขายของในบ้านกิน ส่วนพาวีก็เอาแต่เที่ยวเตร่

ต่อมาบุสสิบากับยูทธิได้หมั้นหมายและจะแต่งงานกันตามความต้องการของผู้ใหญ่ นิลา คิณัล และพาวีร่วมมือกันใส่ร้ายบุสสิบาว่าไม่ใช่สาวบริสุทธิ์ทำให้ยูทธิเกลียดบุสสิบา ยูทธิขอหย่ากับบุสสิบาตั้งแต่วันแรกที่แต่งงานกันแต่บุสสิบาไม่ยอมเพราะรู้ว่ามีการเข้าใจผิดและเธอต้องการพิสูจน์ความจริง ส่วนนิลาก็โกรธที่ไพลุดไม่ยอมแต่งงานกับเธอจึงบอกความจริงเรื่องที่เธอหลอกเรื่องบุสสิบาเพื่อให้ไพลุดเจ็บใจ เมื่อไพลุดรู้ก็มาหาบุสสิบาเพื่อปรับความเข้าใจ แต่ก็ตามเธอไม่พบ

ยูทธิพาบุสสิบามาอยู่ที่บ้านพักตำรวจเพื่อให้พ้นจากสายตาพ่อแม่ แต่ไม่เคยดูแลบุสสิบาเลย วันหนึ่งมีเหตุฆาตกรรม พ่อคานีถูกฆ่าตาย จันฐซึ่งเป็นญาติกับคานีมีพิรุณ ยูทธิจึงให้ลูกน้องสะกดรอยตาม ยูทธิส่งสารคานีจึงอุปถัมภ์ให้เรียนหนังสือและดูแลคานีจนคานีหลงรักยูทธิ

คิณัลชายเพชรหนีภาษีถูกตำรวจตามจับมาหลบที่บ้านบุสสิบาและจะข่มขืนบุสสิบา เธอปกป้องตัวเองโดยเอากรรไกรแทงตัวเองทำให้คิณัลตกใจหนีไป บุสสิบาต้องรักษาตัวที่โรงพยาบาล เมื่อหายเมเตรีย์มารับบุสสิบาไปอยู่ที่บ้านเพื่อรักษาตัวและไม่อยากให้บุสสิบาอยู่คนเดียว ยูทธิแอบเอาเครื่องอัดเสียงซ่อนไว้ในกระเป๋าของบุสสิบาเพื่อหาหลักฐานขอหย่า เมื่อบุสสิบาไปซื้อของที่ตลาด บังเอิญพบไพลุดที่มาขอปรับความเข้าใจ เธอไม่คิดใจเรื่องที่ไพลุดเข้าใจผิดแต่ก็บอกชัดเจนว่าเธอแต่งงานแล้วและไม่พบไพลุดอีก ยูทธิแอบตามมาเห็นเมื่อเอาเครื่องอัดเสียงออกมาฟังจึงรู้ความจริงทั้งหมดทำให้ละอายใจมากที่สุดที่เข้าใจบุสสิบาผิด จึงหันมาทำดีกับบุสสิบา

คิณัลและนิณาโทรศัพท์ไปหลอกยูทธิออกมาฆ่าเพื่อแก้แค้นเรื่องเพชร ยูทธิถูกยิงแต่คนร้ายหนีไปได้ ยูทธิไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลโดยมีบุสสิบาดูแลอยู่ คานีมาเยี่ยมเมื่อรู้ว่ายูทธิมีภรรยาแล้วก็เสียใจ คานีแอบมาหายูทธิตอนบุสสิบาไปซื้อของ บุสสิบาก็กลับมาได้ยินคนทั้งสองคุยกันและเข้าใจผิดว่าคานีเป็นคู่รักยูทธิมาก่อนยูทธิจึงต้องการหย่ากับตน เธอแอบตามคานีไปที่บ้านและบอกว่าเธอจะหลีกทางให้คานี

ฉาเรตพบมณฑาจะเข้ามาหา แต่มณฑาวิ่งหนีจนเกือบจะถูกรถชน ฉาเรตช่วยได้แต่ตัวเอง ก็บาดเจ็บ มณฑาจึงเข้ามาประคอง ฉาเรตตามมาเห็นเหตุการณ์ก็โกรธมาก เมื่อมณฑากับบุสสิบา แอบมาเยี่ยมฉาเรตที่โรงพยาบาล ฉาเรตรู้เข้าก็ยิงโกรธและจ้างคนมาฆ่าสองแม่ลูกทิ้ง

บุสสิบาจะหย่ากับยูทธิแต่ยูทธิไม่ยอม จันฐเป็นโสเภณีเพราะถูกฉีฉลดอกมาขาย พาวี ถูกฉีฉลดอกมาขายอีก จันฐคิดว่าฉีฉลด้วยความโกรธและจะจะไปแจ้งตำรวจ ฉีฉลจึงตามฆ่าปิดปาก จันฐกลับบ้านมาสารภาพความผิดกับคานีว่าฉีฉลเป็นคนฆ่าพ่อคานี ตำรวจที่สะกดรอยตาม จันฐรายงานให้ยูทธิรู้ ยูทธิรีบตามมาที่บ้านคานี คานีกับจันฐวิ่งหนีฉีฉล คานีตกบันไดอาคาร สาส์ ฉีฉลถูกจับ นิณาไม่มีที่พึ่งจึงขายความสวยเลี้ยงตัว

ยูทธิพาคานีมาส่งโรงพยาบาลและไปซื้อยามาให้คานี บังเอิญเห็นนายโถมขับรถพุ่งตรง ไปที่มณฑาซึ่งมาเยี่ยมฉาเรตจึงขับรถเข้ามาขวาง รถนายโถมพุ่งชนเสาไฟฟ้าอาคารสาส์และ สารภาพว่าฉาเรตจ้างมา ฉาเรตจึงถูกจำคุก 3 ปี

หมอมไม่สามารถช่วยชีวิตคานีได้ ยูทธิตั้งใจจะไปปรับบุสสิบามางานศพคานี แต่เธอได้ ออกจากบ้านไปแล้ว เมื่อยูทธิได้อ่านจดหมายที่บุสสิบาเขียนทิ้งไว้ก็รีบไปตามเธอ ยูทธิพบกับไพยุด ไพยุดบอกว่าเห็นเธออยู่ที่สนามบินให้รีบตามไปอย่าผิดพลาดเหมือนตน ยูทธิตามไปทันและปรับ ความเข้าใจกัน เขาสารภาพว่าคงความจริงแล้วเขารักเธอมาก เมื่อกลับถึงบ้าน ลูกน้องยูทธิพาพาวี ซึ่งกำลังจะถูกพาไปขายมาส่งที่บ้าน พาวีสำนึกผิดกลับตัวได้ ฉาเรตพามณฑากลับมาอยู่ด้วยกัน พร้อมหน้าพ่อแม่ลูกและมีชีวิตครอบครัวที่มีความสุข

เรื่องที่ ๕. กมฺรุงผุแกมฺลิตะ (พวงมาลัยดอกมะลิ)

อุดมได้พบกับแพน เด็กหญิงอายุประมาณ 13-14 ปี เร่ขายพวงมาลัยดอกมะลิให้กับแขก ที่มาเที่ยวในไนต์คลับโดยใช้คำพูดหยอกล้อกับแขกเพื่อให้แขกซื้อพวงมาลัยของเธอ เขารู้สึกเศร้า ใจมากเพราะคิดว่าเด็กหญิงคงประกอบอาชีพเป็นหญิงบริการในวันข้างหน้าตามที่เธอเห็น แบบอย่างอยู่นี้แน่นอน เขานึกคำหาพ่อแม่ที่ปล่อยให้ลูกมาประกอบอาชีพในสถานที่แบบนี้ ยัง ไม่ทันที่เขาจะถามอะไรต่อ แพนก็รีบออกจากร้านไปกับเพื่อนของเธอแล้ว แพนทำให้เขานึกถึง ลูกสาวที่เสียชีวิตไปแล้วพร้อมกับภรรยาของเขาด้วยอุบัติเหตุรถยนต์ และหน้าตาของแพนก็คล้าย กับมะลิ คู่หมั้นคู่หมายเก่าที่จะแต่งงานกันแต่ต้องมาพลัดพรากจากกันเพราะสมัยพลพตโดยไม่ คาดฝัน

แพนถูกแขกที่กำลังเมาเมารุมจู่ให้ขึ้นรถไปด้วย เธอกับแม่ร้องไห้คนช่วยแต่ไม่มีใครกล้า อุดมได้ยื่นเสียงร้องและรีบวิ่งไปช่วยจึงได้รู้ว่าแม่ของแพนก็คือมะลิ คู่รักเก่านั่นเอง มะลิอายุอุดม ที่สภาพของเธอดูซอมซ่อยากจนมาก อุดมสงสารมะลิและพาแม่ลูกไปส่งที่บ้านจึงได้รู้ว่าเมื่อ แยกกันในสมัยพลพต มะลิถูกบังคับให้แต่งงานกับทหารคนหนึ่งขององค์การ สามีพาเธอหนีมา

อยู่ติดชายแดนไทยและเสียชีวิตเพราะเหยียบถูกกับระเบิดทิ้งลูกสองคนคือพบกับแพนให้เธอเลี้ยงดู มะลิไม่เคยต่อสู้หาเลี้ยงตนเองมาก่อนทำอะไรจึงไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อรัฐบาลประกาศให้คนที่อพยพออกนอกกรุงพนมเปญกลับเข้ามาอีกครั้ง มะลิกลับมาอยู่ในสภาพที่ยากจนต้องเช่าบ้านอยู่และให้ลูก ๆ ออกทำงานหาเลี้ยงชีพตั้งแต่ยังเล็ก แม้จะรู้ว่าลูก ๆ ต้องอยู่ในภาวะที่ล่อแหลมแต่มะลิก็ไม่มีทางเลือก สิ่งเดียวที่เป็นความหวังคือมะลิผลักดันเชิญให้ลูกเรียนหนังสือให้มากที่สุดเพื่อให้สามารถใช้ความรู้หาเลี้ยงตัวเองได้

ณต ลูกชายของมะลิหันไปคบเพื่อนกลุ่มที่หากินทุจริตเพราะคิดว่าเป็นหนทางที่หาเงินได้ง่ายที่สุดและมากที่สุด มะลิพยายามห้ามลูกและอบรมลูกให้หันมาเดินทางที่ถูกแต่ณตไม่เชื่อฟังและยังขัดขืนคำสั่งที่มะลิห้ามไม่ให้ณตออกจากบ้านอีก มะลิวิ่งตามลูกจนหกล้มหัวฟาดพื้นแต่ณตก็ยังออกจากบ้านไป มะลิเสียใจและผิดหวังในตัวลูกมาก

ณตไปเที่ยวบาร์กับยังเพื่อนร่วมกลุ่มทั้งที่ไม่สบายใจ ยังพบน้องสาวคือสุรส(สวย)กำลังเดินรำกับเด็กหนุ่มคนหนึ่งด้วยอาการเมาชา ยังเข้าไปแยกน้องสาวออกมาและตบตีน้องสาวเป็นการสั่งสอนแต่สุรสไม่พอใจเพราะคิดว่าเป็นชีวิตที่มีความสุขของเธอ ยังกับณตพาน้องไปที่บ้านพักโดยไม่รู้ว่ามีการวางนอกเครื่องแบบแอบตามมา ยังระบายความในใจกับน้องสาวว่าทำไปเพราะความยากจนและจำเป็นแต่เขาไม่อยากจะให้น้องเดินตามรอยเขา ยังบอกน้องว่าเขาไม่อาจถอนตัวจากกลุ่มได้เพราะถลำลึกเกินไปแต่เขาอยากให้น้องกลับตัว สุรสเริ่มเข้าใจพี่แต่ก็บอกพี่ว่าสำหรับเธอมันก็สายไปเพราะเธอเริ่มคิดยาแล้ว

ตำรวจกวาดล้างกลุ่มของยังในคืนนั้น ลูกพี่ใหญ่ถูกจับ ยังถูกตามล่า ยังจึงบอกให้ณตหนีไปเพราะตำรวจยังไม่มีประวัติของณต ยังฝากเชราระทำให้ณตช่วยดูแลแล้วก็หลบหนีไป แต่เขาถูกตำรวจไล่ยิงและเสียชีวิตเพราะมอเตอร์ไซค์พุ่งชนกับรถบรรทุกสินค้า ณตกับสุรสกลัวมาก

ณตพาสุรสกลับบ้านเขาเพื่อไปหาแม่ มะลิดีใจมากที่ลูกกลับมา ณตเห็นแม่ป่วยก็เสียใจมากที่เขาเป็นต้นเหตุ เขาตระหนักถึงความรักความห่วงใยของแม่แล้ว เขาสัญญากับแม่ว่าจะไม่ทำให้แม่ผิดหวังอีก ณตได้พบอุดมที่มาเยี่ยมมะลิและแพนด้วยความเป็นห่วง อุดมดีใจที่ณตกลับตัวได้และตั้งใจจะพาสามแม่ลูกไปอยู่กับเขา สุรสที่มากับณตรู้สึกน้อยใจในชีวิตเธอที่เป็นคนติดยา ไม่มีครอบครัว และจะลาจากไปแต่ถูกอุดมซักถามและได้รู้ว่าสุรสคือหลานสาวแท้ ๆ ของเขาเองที่แยกจากกันสมัยพลพตเช่นเดียวกัน

อุดมพาเด็กทั้งสามและมะลิไปอยู่ด้วย ให้การศึกษาณตกับแพน พาสุรสไปรักษาที่โรงพยาบาลและจ้างครูมาสอนที่บ้าน เมื่อชีวิตเริ่มดีขึ้น อุดมก็ขอให้มะลิตกลงใช้ชีวิตร่วมกับเขาและช่วยกันดูแลเด็กทั้งสามต่อไปเพื่อเป็นอนาคตที่แข็งแกร่งของชาติ

เรื่องที่ ๖. ราชสีห์ไฟรุ้งจิต (ราชสีห์ไฟพรเถื่อน)

เขมรินทร์ นายตำรวจหนุ่มผู้ยึดมั่นในความยุติธรรมและอุดมการณ์ที่จะเป็นตำรวจที่ดี ซื่อสัตย์สุจริต เขาเป็นบุตรชายคนเล็กของเขมรา นายตำรวจใหญ่ที่ซื่อสัตย์เช่นกัน เขมรินทร์ไปที่ บารับัวทองเพื่อสืบหาข้อมูลและเฝ้าสังเกตความเคลื่อนไหวของโจรขโมยรถยนต์ของสถานทูต ที่นั่นเขมรินทร์ได้พบกับมยุรา นักร้องสาวสวยเสียงดีประจำบาร์ บูรานเพื่อนของเขมรินทร์ติดใจ มยุราอย่างมากแม้จะเห็นว่ามยุราเคยขึ้นห้องกับแขกก็ตาม ในขณะที่เขมรินทร์ไม่ชอบใจที่มยุราใช้ ความสวหาประโยชน์ในทางที่ผิด ไม่รู้จักรักษานวลสงวนตัวตามนิสัยกุลสตรีเขมรินทร์ที่ติงาม เมื่อเขมรินทร์ กับมยุราพบกันครั้งแรกก็มีปากเสียงกันเนื่องจากเขมรินทร์เข้าใจว่ามยุราเป็นผู้หญิงหิวเงินที่เรียก ค่าตัวสูงลิบต่อการรับแขกครั้งเดียว จึงพุดจาถูกเหยียดหยาม ข้างฝ่ายมยุราก็โกรธที่ถูกเหยียด หยามเช่นนั้น

แท้จริงแล้วมยุราเป็นบุตรสาวคนเดียวของนายเอื่อน นักธุรกิจพ่อค้าใหญ่แห่งพนมเปญที่มี กิจการอยู่ต่างประเทศ นายเอื่อนและนางออนแยกทางกันเนื่องจากนายเอื่อนมีภรรยาบ่อยชื่อมารี ซึ่งเด็กคราวลูก นายเอื่อนหลงมารีประกอบกับเบื่อนางออนที่มักจะหาเรื่องชวนทะเลาะ ไม่อดทน และไม่เข้าใจลักษณะนิสัยของผู้ชายที่ต้องมีนอกนุ่นนอกทางบ้าง ส่วนคุณออนก็น้อยใจที่สามีไป หลงรักภรรยาบ่อยอายุคราวลูกและขอแยกทางกับตน จึงหันไปคบหากับพิภพโดยเชื่อว่าพิภพเป็น คนดีและคิดที่จะแต่งงานด้วยเพื่อแสดงให้คุณเอื่อนเห็นว่าตนเองก็ไม่ได้สิ้นไร้ไม้ตอก สามารถหา ผู้ชายดีๆ ได้แม้จะเป็นหม้ายเลิกรากับคุณเอื่อนแล้วก็ตาม ปัญหาพ่อหลงภรรยาบ่อยและแม่กำลังจะ แต่งงานใหม่กับชายที่ไม่น่าไว้วางใจส่งผลให้มยุราต้องไปร้องเพลงที่บาร์เพื่อลิ้มความทุกข์และ พยายามคิดหาวิธีที่จะให้พ่อกับแม่คืนดีกัน

คุณเอื่อนไปเที่ยวบาร์บัวทองกับมารีจึงได้เห็นลูกสาวของตนร้องเพลงอยู่ที่นั่น คุณเอื่อน เข้าไปตักเตือนแต่มยุราก็ไม่ฟัง มีหน้าซำยังขึ้นห้องไปกับแขกต่อหน้าต่อตา รุ่งขึ้นคุณเอื่อน ไปที่ บ้านของภรรยาเก่าเพื่อแจ้งให้นางออนทราบและให้ว่ากล่าวตักเตือนมยุรา แต่เมื่อไปถึงเขากลับ พบนางออนนั่งรับประทานอาหารเช้าอยู่กับพิภพ จึงโกรธจนทะเลาะกับนางออนและต่างฝ่ายต่างก็ กล่าวโทษว่าเป็นความผิดของอีกคนที่ทำให้ลูกต้องไปเป็นนักร้องในบาร์

ทั้งคุณเอื่อนและคุณออนต่างก็เป็นห่วงมยุรา คุณเอื่อนได้พยายามตามไปที่บาร์เพื่อบอกให้ มยุราเลิกเป็นนักร้องเสียแต่มยุราก็ไม่ยอม ซ้ำยังเถียงเชิงตำหนิพ่อที่มาตักเตือน โดยพ่อก็ไม่ได้เป็น แบบอย่างที่ดีให้ลูกเลย จนคุณเอื่อนรู้สึกสำนึกผิดแต่ก็ไม่สามารถทอดทิ้งมารีได้ ส่วนคุณออนนั้น ก็ห่วงใยลูกสาวไม่น้อยไปกว่าสามี เธอได้ตักเตือนมยุราเรื่องนี้ แต่มยุราก็บอกว่าเธอมีเหตุผลซึ่งยังไม่สามารถบอกแม่ได้ ขอเพียงให้แม่เชื่อใจว่าจะไม่ทำให้แม่ผิดหวังหรือเสื่อมเสีย นอกจากนี้มยุรายังขอให้แม่อย่าเพิ่งรีบแต่งงานกับพิภพ เธอขอเวลาหนึ่งปีเพื่อพิสูจน์ว่าพิภพไม่ได้เป็นคนดีอย่างที่ แม่ของเธอคิด คุณออนยินยอมตามข้อเสนอของมยุราด้วยความไว้วางใจในตัวลูกสาว แต่อย่างไรก็

ตามพิภพก็เป่าหูใส่ร้ายมยุราให้คุณอนฟังว่าเหตุที่มยุรารังเกียจตนเพราะตนรู้ว่ามยุราทำสิ่งที่เสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูลคือนอกจากร้องเพลงแล้วเธอยังรับแขกอีกด้วย พิภพพาคุณอนไปที่บาร์ และเมื่อคุณอนได้เห็นภาพลูกสาวขึ้นห้องกับแขกด้วยตาตัวเองเธอก็เสียใจอย่างมากถึงกับตบหน้าลูกสาวและ ประกาศตัดแม่ตัดลูก ตลอดจนไล่มยุราออกจากบ้านให้ไปอยู่กับนายเอียนผู้พ่อมยุราเสียใจมากที่แม่เชื่อคนรักใหม่มากกว่าตนจึงตัดสินใจออกจากบ้านไปอยู่บ้านที่นายเอียนปลูกไว้ให้คนอื่นเช่า ในขณะที่พิภพก็ตั้งใจที่กำจัดมยุราไปได้แม้จะเสียค่าความงามของเธอเพียงใด เพราะที่ผ่านมาเขาพยายามที่จะรวบรัดอนแต่ก็ถูกมยุราจับตาคูอยู่ตลอดจนเขาไม่สามารถทำอะไรได้ พิภพไม่ใช่ผู้ชายที่ดีเนื่องจากมีครอบครัวแล้วแต่ก็มายุ่งเกี่ยวกับอน โดยหวังว่าจะปกปิดทรัพย์สมบัติจากอนให้หมดแต่อนก็ไม่วางใจเลย

มยุรามีกฎว่าจะรับแขกแค่หนึ่งคนหนึ่งครั้งเท่านั้น ไม่รับซ้ำ ฉายาเคยเป็นแขกคนหนึ่งที่ถูกมยุราวางยาสลบในเหล้าเสียก่อนที่เขากับมยุราจะมีความสัมพันธ์กัน ฉายาตั้งใจสนสัยกับเหตุการณ์ครั้งนั้นมาก เขาจึงพยายามที่จะขอขึ้นห้องกับมยุราอีกครั้งแต่มยุราไม่ยอม ฉายาจึงโกรธและหมายจะหักห้ามมยุราด้วยกำลังแต่เขมระพี่ชายของเขมรินทร์ก็เข้ามาช่วยไว้ได้เสียก่อน ฉายาจึงได้แต่ฝากความแค้นไว้ ส่วนเขมระก็หลงรักมยุราและขอให้มยุราเลิกอาชีพที่เสี่ยงแบบนี้ มยุราตัดสินใจเล่าเหตุผลที่แท้จริงที่เธอต้องมาเป็นนักร้องที่บาร์ให้เขมระฟัง เขมระฟังแล้วก็เข้าใจแต่อดเป็นห่วงไม่ได้

เขมรินทร์ช่วยพ่อสืบคดีเรื่องรถสถานทูตถูกขโมยและเขาสงสัยว่าชาติ นักดนตรีที่บาร์บัวทองจะเป็นสำคัญ หนึ่งในโจรขโมยรถ ปลอมตัวมา เขมรินทร์จึงสะกดรอยตามชาติไปถึงตาเขมา แต่ระหว่างนั้นเขาพบฉายากำลังปลุกปล้ำมยุราอยู่จึงเข้าไปช่วย ฉายาหนีรอดไปได้ เขมรินทร์เองก็พลาดตามชาติไม่ทัน ขณะเดียวกันความสัมพันธ์กับมยุราก็ยังคงเป็นคู่ปรับกันเช่นเดิม

นางรัตน์แม่ของเขมรินทร์ได้ทราบทามภิกมานให้เขมรินทร์พร้อมมอบแหวนของตระกูลให้ เขมระแอบฟังอยู่จึงรู้สึกน้อยใจและคิดว่าแม่รักน้องมากกว่าเสมอมา เขมรินทร์ไม่ได้รู้จักชอบพอกับภิกมานมาก่อน แต่ยอมหมั้นหมายเพราะเกรงใจมารดาประกอบกับได้หลงใจภิกมานและเชื่อว่าเธอเป็นกุลสตรีที่ดีคู่ควรที่เขาคงจะแต่งงานด้วย

คุณเอียนและคุณอนตัดสินใจออกตามหามยุราด้วยกันแต่ก็ไม่พบ คุณเอียนเริ่มสำนึกได้ที่ตนเองทำผิดกับลูกและเมีย และเริ่มมีปากเสียงกับมารีที่หึงหวงเขากับคุณอน ฝ่ายมยุรานั้นหลังจากตัดสินใจออกจากบ้านก็มาเปิดร้านขายของซึ่งเขมระเป็นผู้ลงทุนให้ ขณะเดียวกันก็สืบหาหลักฐานที่จะมายืนยันกับพ่อและแม่ว่าทั้งมารีและพิภพไม่ใช่คนดี ล้วนเห็นแก่สมบัติทั้งสิ้น

ระหว่างชื่อของที่ตลาดมยุราเห็นมารีพลอดรักอยู่กับสำคัญ เธอจึงสะกดรอยตามไปและได้แอบถ่ายรูปมารีกับสำคัญไว้เป็นหลักฐาน แต่กลับถูกทั้งคู่จับได้ สำคัญจึงตามจับมยุราพอดีกับที่

เขมรินทร์ก็สะกดรอยตามสำคัญมาเช่นกันจึงเข้าไปช่วยมยุราไว้อีกครั้ง ฝ่ายสำคัญรู้ว่าเขมรินทร์เป็นตำรวจจึงหลบหนีและบอกมารีไม่ให้กลับไปหาเอือนอีกเพราะมยุราเป็นหลักฐานแล้ว

เขมรินทร์มาส่งมยุราที่ห้องและได้เห็นว่าภิกษานมาหาเด็กชายแซนที่อยู่ห้องเช่าติดกับมยุรา เขมรินทร์ได้รู้ความจริงว่าที่แท้แล้วแซนเป็นลูกของภิกษานที่เกิดกับเขมระพี่ชายของเขา แต่เขมระไม่รับผิดชอบกลับทอดทิ้งลูกเมียมาติดพันมยุรา เขมรินทร์สัญญาว่าจะจัดการเรื่องนี้ให้ถูกต้อง

ฝ่ายเขมระที่มีใจห้ำหยุรามานานก็พาพ่อมารู้จักมยุราซึ่งนางรัตนชอบมยุรามากและตั้งใจจะเอ่ยปากขอหมั้นหมาย แต่พอดีกับที่เขมรินทร์เข้ามาขัดขวางไว้และเปิดเผยความจริงให้ทุกคนได้รู้ เขมระจึงต้องจำใจแต่งงานกับภิกษานตามหน้าที่แต่ไม่เคยสนใจลูกเมียอีกทั้งยังคงไม่ยอมเลิกต่อแยมยุรา ยิ่งไปกว่านั้นเขาได้หลอกวางยาสลบมยุราหมายจะขึ้นใจแต่เขมรินทร์ก็ตามไปพบและช่วยมยุราไว้ได้เช่นกัน เขมระไม่ยอมเป็นปรปักษ์กับน้องชายอย่างชัดเจนจึงล่าถอยไป ส่วนเขมรินทร์ได้ยื่นที่มยุราได้เดียวกับเขมระว่าเธอไม่คิดจะแย่งเขมระจากภิกษาน เขมรินทร์จึงรู้ว่าตนเข้าใจมยุราผิดไป

คุณออนร้อนใจที่ลูกสาวหายตัวไปจึงขับรถออกตามหามยุราไปทั่วจนได้เห็นพิภพกับภรรยาและลูกที่บ้านหลังหนึ่ง คุณออนตกใจมากเมื่อรู้ความจริงแต่ก็ยังคงไม่พูดอะไร จนพิภพคิดที่จะรวบรัดคุณออนด้วยกำลัง คุณออนจึงบอกว่าตนรู้ความจริงหมดแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้นพิภพจึงใช้ปืนข่มขู่ให้คุณออนนำทรัพย์สินสมบัติออกมาให้ คุณเอือนมาเห็นทันเหตุการณ์พอดีจึงเข้าไปขัดขวางช่วยเหลือจนได้รับบาดเจ็บ ฝ่ายคุณออนเริ่มเห็นใจอดีตสามีที่สำนึกผิดแล้วเนื่องจากได้เห็นภาพลับของมารีที่มยุราถ่ายไว้จึงตามมาขอโทษคุณออนที่บ้าน แต่คุณออนก็ยังมิทูลิไม่ยอมคืนดีง่าย ๆ

ชีวิตสั่งให้สำคัญซ่อนตัวเพราะเหมือนตำรวจแคะร่องรอยได้แล้ว ส่วนมารีก็คิดจะขายทรัพย์สินที่คุณเอือนซื้อให้แล้วนำเงินที่ได้ไปกบดาน แต่บังเอิญมีคนรู้จักมาบอกคุณเอือนเสียก่อน มยุราจึงไปยึดเอาทรัพย์สินของพ่อกลับคืนมาได้ ชีวิตเห็นว่าเขมรินทร์จะสร้างความยุ่งยากให้แก่เรื่องนี้ไปทุกทีจึงสั่งให้กำจัดเขมรินทร์เสียโดยให้สำคัญขับรถไปล่อเขมรินทร์มา เขมรินทร์ตามมาตามที่คาดการณ์ไว้แต่พวกของสำคัญกลับสู้เขมรินทร์ไม่ได้ หนีแตกกระเจิง เขมรินทร์พบนามบัตรใบหนึ่งที่ข้างหลังมีตัวอักษรคุ้นตาเป็นคำสั่งให้ฆ่าเขา

เขมรินทร์ได้คำตอบเรื่องนามบัตรจากภิกษานที่ชักเสียให้เขมระแล้วก็พบนามบัตรแบบเดียวกันนี้อยู่ในกระเป๋า เขมระได้รู้ว่ำนั่นคือนามบัตรของพี่ชายและลายมือนั้นก็ตรงกับลายมือของเขมระไม่ผิดเพี้ยน เขมรินทร์จึงเริ่มสงสัยว่าหรือพี่ชายจะประกอบธุรกิจผิดกฎหมาย และอาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับคดีขโมยรถ รวมถึงการสั่งฆ่าตน

เขมระหลอกพาท่านเขมราไปที่โกดังร้างหมายจะฆ่าเสียโดยทำที่ป็นว่าตนก็ถูกจับด้วยเช่นกัน ท่านเขมระเห็นดังนั้นก็อ่อนวอนพวกโจรให้ปล่อยเขมระไปเพราะเรื่องนี้เขมระไม่รู้เรื่อง

เขมระได้ฟังดังนั้นก็เริ่มสำนึกแต่ในใจยังรุ่มด้วยไฟปริษยาที่พ่อแม่รักน้องมากกว่า จึงถามท่านเขมราว่าหากต้องเลือกระหว่างเขากับน้อง ท่านจะเลือกใคร ท่านเขมราได้ฟังก็ประหลาดใจและบอกว่าท่านจะขอให้ลูกรอดชีวิตโดยตัวท่านยอมเสียสละเอง เขมระได้ฟังดังนั้นก็สำนึก แต่ก่อนที่เรื่องจะลุกลามไปมากกว่านี้ เขมรินทร์ก็ตามมาช่วยท่านเขมราได้ทันและเปิดโปงเรื่องทั้งหมดว่าเขมระคือผู้อยู่เบื้องหลังทั้งแผนตบตาท่านเขมราวันนี้และการขโมยรถของสถานทูตรวมถึงคำสั่งฆ่าน้องชายตัวเอง แท้ที่จริงแล้วเขมระก็คือธีรงค์หัวหน้าโจรขโมยรถนั่นเอง เมื่อถูกเปิดโปงเขมระก็ยอมรับและสำนึกผิด เขาฝากเขมรินทร์ช่วยดูแลภิกษุกับลูกให้ระหว่างที่เขาต้องคิดคุก พร้อมสัญญาภิกษุภิกษุว่าเมื่อออกจากคุกแล้วเขาจะเป็นสามีที่ดีไม่ทอดทิ้งเธอและลูกอีกต่อไป

มยุราหายตัวไปจากบ้าน คุณเอือนและคุณออนไปแจ้งความที่สถานีตำรวจจึงพบกับท่านเขมราและได้รู้ว่าเคยเป็นเพื่อนบ้านใกล้ชิดกัน เขมรินทร์เป็นห่วงมยุรามากจึงอาสาออกตามหา ไปพบมยุราถูกมารีจับตัวไปไว้ที่ชั้นบนของร้านอาหารกลางน้ำ มาริขามยุราให้ฉายาพยายามที่จะปลุกปล้ำมยุราอีกครั้งแต่มยุราใช้ยาสลบที่พกติดตัวตั้งแต่ถูกเขมระลวงไปหมายข่มขืน โปะจนฉายาสลบไป แล้วเธอก็โคดจากชั้นสองลงน้ำ แต่เธอหมดแรงเสียก่อนจะถึงฝั่ง โชคดีที่เขมรินทร์มาช่วยไว้ทัน แล้วเรียกกำลังสนับสนุนมาจับตัวมารีและฉายาตามคำให้การของมยุรา

เขมรินทร์ขอมยุราแต่งงานแต่ถูกปฏิเสธ เขาเสียใจมากแต่ก็มีได้ว่ากระไรนอกจากเพียงบอกมยุราว่าเขาต้องย้ายไปชายแดนไกลจึงอยากรู้ความรู้สึกของมยุราว่าคิดกับเขาอย่างไร มยุราก็ยังคงไม่ตอบ เขมรินทร์จึงขอเพียงให้มยุราไปส่งเขาก่อนเดินทางเท่านั้น ฝ่ายคุณรัตน์และท่านเขมราต่างก็พอใจในตัวมยุราจึงหมายจะทาบทามให้เป็นลูกสะใภ้ คุณออนและคุณเอือนเองก็เห็นว่าเขมรินทร์เป็นชายหนุ่มที่มีอนาคตดีและนิสัยดีจึงไม่รังเกียจ มยุราไม่ได้ตอบรับหรือบอกความรู้สึกของตนต่อเขมรินทร์โดยตรงแต่ได้ตามไปส่งเขมรินทร์ และต่างก็ให้คำมั่นและรอวันที่จะมาหมั้นหมายแต่งงานกันตามประเพณีที่ตั้งใจของเขมร

เรื่องที่ ๗. หุมโนรนาเรตี (สายลมนิรติ)

ลีนาคัญสาวชนบทผู้มีรูปโฉมงดงามเดินทางจากบ้านเกิดเข้ากรุงพนมเปญเพื่อตามหาสามีหลานชายของแม่เลี้ยงตามคำสั่งเสียของเธอก่อนที่จะตายจากไป เมื่อมาถึงเมืองหลวงลีนาคถูกพวกคนใจคดจับตัวไปขายที่บาร์ปารีสซึ่งเป็นบาร์ที่ใหญ่ที่สุดในกรุงพนมเปญแต่กลับเป็นที่ซ่อนรอยน้ำตาของหญิงสาวหลายคนที่หลงเข้ามาในทางสายนี้ ถ้าแก่จ่ายเงินซื้อตัวลีนามาเป็นจำนวนเงินแปดแสนเรียล

ลีนาคูกบังกัปให้รับแขกเป็นครั้งแรกโดยให้ต้อนรับราตรีมหาเศรษฐีหนุ่มแห่งตระกูลประสิทธิ์ แต่ราตรีกลับไล่เธอเพราะเขาไม่ชอบผู้หญิงขายตัว ลีนาคูเห็นท่าทางของราตรีเช่นนั้นจึงอ่อนวอนให้เขาช่วยไถ่ตัวเธอออกไปจากบาร์นี้ ตอนแรกราตรีไม่ยอมเพราะคิดว่าเธอเป็นหญิงที่มี

จริตมารยามาก แต่เมื่อลีนาคุกเข่าลงกอดขาเขาและร้องไห้อ่อนวอน ราตรีก็ใจอ่อนและยอมจ่ายเงินแปดแสนเรียลเป็นค่าไถ่ตัวเธอออกจากบาร์ ลีนาอ่อนวอนขอไปอยู่กับราตรีเพราะเธอไม่มีที่พึ่ง แต่ราตรีไม่ยอม เขาให้เงินเธอหนึ่งหมื่นเรียลเพื่อเป็นทุนและปล่อยเธอลงจากรถพร้อมสั่งสอนว่าให้เธอเลิกอาชีพสาวนั้บาร์

ราตรีเป็นหลานปู่ของคุณประสิทธิ์ผู้ซึ่งมีลูกสองคนคือราสีพ่อของราตรี และมานีลูกสาวคนเล็ก ราสีตายตั้งแต่ราตรียังเด็ก ๆ ส่วนมานีแต่งงานและย้ายไปอยู่กับสามีผู้เป็นพ่อค้าเพชรที่ไพลินมีลูกสาวชื่อวรลักษณ์ คุณประสิทธิ์ตัดสินใจหมั้นหมายราตรีกับวรลักษณ์ตั้งแต่ยังเล็กเพื่อให้ทรัพย์สินตกอยู่ภายในตระกูลโดยได้ทำสร้อยคอพร้อมทั้งจี้รูปหอยลวดลายประณีตให้คนละเส้นต่อมามานีและสามีประสบอุบัติเหตุเสียชีวิต คุณย่าของราตรีจึงไปรับตัวหลานสาวมาอยู่ด้วยกันที่พนมเปญแต่คุณประสิทธิ์ก็มาควนเสียชีวิตไปอีกคน โดยได้ทิ้งทรัพย์สินทั้งหมดไว้ให้ แต่ส่วนที่สำคัญคือเงินสดในธนาคารสวิสจำนวนมหาศาลที่จะตกเป็นของราตรีและวรลักษณ์ในวันแต่งงานของทั้งคู่ วรลักษณ์เติบโตขึ้นกลายเป็นหญิงสาวที่ไม่สนใจการเรียน รักการแต่งตัว และเอาแต่ใจ ราตรีไม่ชอบผู้หญิงลักษณะเช่นนี้จึงบ้ายเบี่ยงเรื่องการแต่งงานเรื่อยมาแม้ว่าคุณย่าจะขอร้องเกมบังคับเขาหลายต่อหลายครั้ง

เมื่อแยกกับราตรี ลีนาไปตามหาสาตีที่วัด แต่แม่ชีบอกว่าสาตีออกจากวัดไปแล้วและได้ข่าวว่ามีคนจ้างให้ไปร้องเพลง ลีนาขออาศัยอยู่กับแม่ชีชั่วคราว เธอเริ่มอาชีพเป็นสาวขายดอกไม้ตามร้านอาหารเพื่อรอพบสาตีและเก็บเงินไปใช้หนี้ราตรี วันหนึ่งลีนาไปขายดอกไม้และพบราตรีกับวรลักษณ์โดยบังเอิญ เธอตกใจมาก ราตรีเรียกเธอเพื่อซื้อดอกไม้และให้เงินเธอสองร้อยดอลลาร์เพื่อเป็นค่าดอกไม้และเป็นรางวัลที่เธอกลับตัวทำอาชีพสุจริตแม้ว่าอาชีพนี้ก็ยังไม่เหมาะกับผู้หญิงสาว ๆ อยู่ดี วรลักษณ์ทนไม่ได้ที่ราตรีพูดจากับคนชั้นต่ำและยังริษยาในความงามของลีนามากด้วย ลีนาอับอายมากจึงคืนเงินให้เขาและเดินจากไป เสกฐาผู้มาดักกรอลีนาที่กัศตาคารแห่งนั้นเพราะเขาต้องการตัวเธอบอกกับเพื่อนว่าจะตามลีนาไป ราตรีได้ยินจึงไปส่งวรลักษณ์ที่บ้านแล้วขับรถตามหาลีนา ราตรีพบลีนาจึงเตือนเธอเรื่องมีคนตาม ลีนาบอกว่ารู้ตัวอยู่แล้วจึงหลบหลีกมาได้ ราตรีบอกให้เธอเลิกอาชีพขายดอกไม้ตามร้านอาหารแล้วจากไป ลีนาเสียใจมากกับคำพูดที่บาดหูของเขา แต่ก็ตัดสินใจเปลี่ยนมาขายผลไม้แทน

คุณย่ายื่นคำขาดให้ราตรีแต่งงานกับวรลักษณ์ ราตรีก็ลุ่มใจมากจึงขับรถไปนั่งเล่นริมแม่น้ำ เขาถูกลอบยิงแต่โชคดีที่ไม่เป็นอะไร เขากลับมาบอกคุณย่าว่าจะแต่งงานกับวรลักษณ์ในอีกสองปีข้างหน้า

ค่าวันหนึ่งระหว่างที่ลีนา นั่งสามล้อกลับบ้านหลังจากที่เธอขายผลไม้หมด เสกฐาขับรถมาพุดจาแทะโลมเธอ แต่ราตรีขับรถมาพบพอดี เสกฐาจึงหนีไป ราตรีสงสารลีนาจึงตัดสินใจรับเธอไปอยู่ด้วยที่บ้านในฐานะคนรับใช้ แม้คุณย่าและวรลักษณ์จะไม่พอใจแต่ราตรีก็อ้างว่าลีนาเป็นหนี้

และต้องมาทำงานใช้หนี้เขา เมื่อมาอยู่ในบ้าน วรรลักษณ์ใช้งานและกลั่นแกล้งลีนาทุกครั้งที่มีโอกาส จนวันหนึ่งถึงขั้นถูกรวรรลักษณ์ตบจนเลือดไหล แต่เมื่อราตรีถามลีนา กลับไม่กล่าวโทษวรรลักษณ์ทำให้ราตรีเริ่มสนใจลีนา

จำฉานเพื่อนรักของราตรีกลับมาจากฝรั่งเศส มาพบลีนาที่บ้านราตรีจึงสนใจเธอ แม้ราตรีจะเตือนว่าลีนาเป็นผู้หญิงไม่ดีและอยู่คนละชนชั้น แต่จำฉานก็ยังหลงรักลีนา วันหนึ่งลีนาไปตลาดเพื่อเตรียมอาหารในงานวันเกิดครบ ๑๗ ปีของวรรลักษณ์ ลีนาบังเอิญเห็นเสกฐาจึงวิ่งหนีจนไปชนกับชายหนุ่มคนหนึ่ง เธออายมากรีบขอโทษเขาและกลับบ้านมา จำฉานยังคงวนเวียนมาบอกความในใจกับ ลีนาแต่เธอยังคงนิ่งเฉย ในที่สุดราตรีจึงต้องจำใจรับปากที่จะมาถามความสมัครใจจากลีนาให้เขา

งานวันเกิดวรรลักษณ์ ราตรีได้พบกับเสกฐาที่คุ้นชื่อนำมาแนะนำว่าเป็นหลานมาจากกำปงจาม ส่วนลีนาก็ได้พบกับทิวา นักดนตรีหนุ่มคนที่เธอเดินชนที่ตลาด เสกฐาทำกิริยาจ้วงจาบจับมือลีนาที่หลังบ้าน พอติราตรีมาขัดจังหวะ เขาจึงหลีกไป ลีนาแปลกใจที่เพลงซึ่งทิวาประกาศว่าแต่งเองจากประสบการณ์ของเขานั้นเหมือนกับชีวิตของเธอ ราตรีรู้สึกขัดใจที่ลีนาตั้งใจฟังเพลงของทิวาและคิดว่าเธอหลงรูปทิวาจึงมาพูดประชดประชันลีนาแต่เธอไม่เข้าใจและเสียใจไม่ได้เถียง

อาทิตย์ต่อมา ราตรีหาโอกาสพูดกับลีนาเรื่องของจำฉาน แต่ลีนาปฏิเสธเพราะเป็นคนละชนชั้น อีกทั้งเธอยังตั้งใจจะอยู่รับใช้ราตรีจนกว่าจะพบพี่ชาย ราตรีรับปากจะช่วยตามหาด้วยอีกแรง ลีนาขอร้องให้ราตรีไปพูดกับจำฉานและขอคืนเงินราตรีก่อนหน้านี้แสนเรียด และขอร้องให้ราตรีช่วยกันเสกฐาที่กล้าเข้าหาเธอถึงห้องจนคุณย่าจะไล่เธอออกจากบ้าน ราตรีใช้วาทศิลป์กับคุณย่าจนคุณย่าไม่โกรธและยอมไม่ให้เสกฐามายุ่มย่ามในบ้านได้อีก จำฉานรู้คำตอบของลีนาจากราตรีแต่เขาไม่ยอมแพ้ ตัดสินใจไปพูดกับพ่อแม่ของเขา แต่พ่อแม่ของเขาก็ไม่ยอมให้เขาแต่งงานกับหญิงชั้นต่ำโดยเด็ดขาด เขากลุ้มใจออกคึมเหล้าและขอร้องให้ราตรีพาลีนามาพบ เมื่อรู้คำตอบอีกครั้งจากปากของลีนาและเธอยังขอร้องให้เขาลืมเธอ จำฉานจึงต้องยอมรับความจริงและพยายามตัดใจจากเธอ

ทิวา หรือชื่อจริงคือ วงศ์ สาลี เป็นนักร้องอยู่ที่ร้านอาหารบอมเปร์เพราะเคยช่วยกัลยาณลูกสาวเจ้าของร้านจากพวกอันธพาลไว้ได้ แม้เขาจะไม่ได้คิดอะไรกับกัลยาณมากกว่าความเป็นพี่น้องแต่เธอรู้สึกกับเขามากกว่านั้น

ลีนาขอร้องให้คิดถึงคำพูดของแม่เลี้ยงที่เคยบอกว่าเธอเป็นลูกเศรษฐีในกรุงพนมเปญเพราะเธอมีสร้อยคอมรดกห้อยติดตัว ยี่งนานวันราตรีเริ่มสงสัยลีนามากขึ้น โดยไม่รู้ตัว วันหนึ่งลีนาพบทิวาโดยบังเอิญ เธอหวังจะสอบถามเรื่องสาลีจากเขาจึงพูดคุยกันทำให้ราตรีเข้าใจผิดและคลางแคลงใจในตัวเธอ

วันที่คุณย่าไปงานบุญที่กำปงจาม วรรณลักษณ์เห็นสร้อยคอของลินาโดยบังเอิญ เธอตกตะลึง และรีบตามไปหาคุณย่าทันที คืนนั้นราตรีเฝ้าดูบายทำให้ลินาตกเป็นของเขาและได้รู้ว่าลินายังเป็นสาวบริสุทธิ์ ราตรีรู้ตัวว่าทำผิดแต่พอรุ่งเช้าลินาก็หนีออกจากบ้านไป แม้เขาจะออกตามหาเธอทุกที่แต่ไม่พบ

เมื่อพบคุณย่า วรรณลักษณ์เล่าเรื่องสร้อยคอของลินาที่เหมือนกับของราตรีอย่างไม่มีผิดเพี้ยนให้ฟัง คุณย่าตกใจและคิดว่าลินาอาจเป็นวรรณลักษณ์ตัวจริง เพราะแท้จริงแล้วคุณย่าไม่ใช่ย่าที่แท้จริงของราตรี ก่อนที่จะมาแต่งงานกับคุณประสิทธิ์เธอมีลูกแล้วคนหนึ่งคือคุณนายสัมผัส แม่ของเสกฐา และเธอเองที่เป็นคนสังหารคนในตระกูลประสิทธิ์ทั้งหมด และเลี้ยงดูราตรีมาเพื่อหวังจะให้แต่งงานกับสุทธิหลานสาวของเธอที่นำมาสวมรอยเป็นวรรณลักษณ์ แต่เมื่อราตรีบ้ายเบียงเธอจึงสั่งให้เสกฐามาลอบยิงเขา

ลินากลับไปที่วัดอีกครั้งและได้พบกับทิวา เธอเล่าเรื่องตามหาพี่ชายชื่อสาลีให้เขาฟัง แล้วในที่สุดเธอก็รู้ความจริงว่าทิวาก็คือสาลีที่เธอกำลังตามหา เมื่อคุณย่ากลับมาพบปะญาติ ราตรีบอกว่าลินาใช้หนี้เขาทั้งหมดและออกจากบ้านไปแล้ว คุณย่าจึงให้สุทธิไปบอกเสกฐาให้ตามหาลินา ราตรีเห็นเหตุการณ์จึงเริ่มสงสัยและจับตามองคนทั้งสอง

กัลยาณมาหาทิวาที่บ้านแต่พบลินาแทน เธอรู้สึกไม่สบายใจแต่ลินาก็ต้อนรับเธออย่างสุภาพและบอกว่าเป็นลูกพี่ลูกน้องกับทิวา เธอจึงเบาใจ ลินาพูดสนับสนุนกัลยาณกับทิวา เขายืนยันว่าคิดกับกัลยาณแบบน้อง แต่กลับพยายามบอกความในใจกับลินาแทน ลินาปฏิเสธและร้องไห้ ทิวาจึงรับปากว่าจะไม่พูดเรื่องนี้อีก เมื่อกัลยาณมาปรึกษาลินาเรื่องความรู้สึกที่เธอมีต่อทิวา ลินาก็ได้แต่ให้กำลังใจเธอ

ลินาไปให้กำลังใจทิวาในงานประกวดร้องเพลงระดับชาติ ราตรีซึ่งเป็นประธานของงานนี้จึงได้พบเธอ เขาตั้งใจจะขอโทษและปรับความเข้าใจกับเธอ แต่เมื่อเห็นเธอกับทิวา ราตรีจึงเข้าใจผิดและกลับต่อว่าลินาให้เข้าใจยิ่งขึ้นไปอีก ลินาถูกเสกฐาจับตัวไปเพื่อสืบถามเรื่องสร้อย แต่เธอโกหกว่าไม่ใช่สร้อยของเธอและหายไปแล้ว เสกฐาจึงไม่ตั้งใจอะไรและพยายามปลุกปล้ำเธอแต่โชคดีที่ราตรีมาช่วยไว้ได้ทัน เมื่อราตรีรู้ว่าทิวาคือสาลีพี่ชายของลินาที่เธอตามหา ราตรีและลินาจึงปรับความเข้าใจกันได้ ราตรีบอกเธอว่าเขาจะไม่แต่งงานกับวรรณลักษณ์และพร้อมที่จะสละทรัพย์สินทั้งหมดเพื่อมาอยู่กับเธอ ทิวาแสดงความยินดีกับทั้งคู่ ลินาพยายามบอกความนัยแก่ทิวาเกี่ยวกับกัลยาณ แต่เขาได้เพียงแต่ขอบคุณเธอและบอกว่าเขาจะพยายามทำใจ ส่วนราตรีเมื่อกลับถึงบ้าน เขาก็มีปากเสียงกับคุณย่าเรื่องลินา

คุณบอมเปอร์พ่อของกัลยาณจะให้เธอหมั้นกับลูกชายคุณสุวรรณผู้มีพระคุณ แต่กัลยาณกลับหายตัวไปในวันรุ่งขึ้น คุณบอมเปอร์โกรธมาก ในขณะที่ทิวากลับสงสารเธอจับใจเพราะรู้ดีว่าที่เธอทำเช่นนั้นเพราะรักเขา ทิวาไปหากัลยาณและพบเธอที่เกบ ทั้งคู่ปรับความเข้าใจกันและพากัน

กลับมารับผิด คุณบอมเปอร์หายโกรธลูกสาวและเห็นใจทั้งคู่จึงยอมให้หมั้นกัน และรอให้ทิวาเรียนจบแล้วจึงให้แต่งงาน

คืนหนึ่งเสกฐามาลอบยิงทิวาที่บ้านและพยายามปลุกปล้ำลิณา แต่ทิวาก็ฟื้นขึ้นมาช่วยเธอไว้ได้ทัน ราตรีตามไปเยี่ยมทิวาและลิณาที่โรงพยาบาล ลิณาพูดเรื่องสร้อยคอของเธอที่เสกฐาเคยถามถึงให้เขาฟัง เมื่อเห็นสร้อยเส้นนั้นราตรีจึงรู้ความจริงว่าลิณาก็คือวรลักษณ์คู่หมั้นตัวจริงของเขา เขาสงสัยคุณย่ามากขึ้นจึงให้เพื่อนที่เป็นตำรวจช่วยวางแผนคลี่คลายเรื่องลึกลับในครอบครัวเขา เขากลับไปบ้านพบกับคุณย่าอีกครั้งและได้ขอให้คุณย่าแสดงตัวตนที่แท้จริงออกมา จนในที่สุดเขาก็จัดการคุณย่า เสกฐา และสุทธิได้ตามแผน ทำให้ทั้งสามคนต้องไปชดใช้กรรมในคุก ราตรีและวรลักษณ์จัดงานแต่งงานกันอย่างอบอุ่นและมีความสุขเช่นเดียวกับที่ทิวาและกัลยาณต่างก็รอคอยให้ถึงวันของเขาทั้งคู่บ้าง

เรื่องที่ ๘. พนาลีจันทร์(แสงจันทร์)

เซน คหบดีเจ้าของธุรกิจใหญ่ในพนมเปญ มีลูกชายคนเดียวชื่อราชินซึ่งเซนได้หมั้นหมายมาวิลูกสาวของเพื่อนสนิทไว้ให้ มาวิเป็นแพทย์และเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อม แต่ราชินไม่ชอบมาวิ เพราะเขาพอใจหญิงสาวสวยที่คล่องแคล่ว และมีจริตกิริยาเจ้าแสบแสบมากกว่า

เซนกำลังมีปัญหาขัดแย้งทางธุรกิจกับหุ้นส่วนคือเขค เพราะเขคเห็นว่าเซนไว้ใจสานซึ่งเป็นเสมียนมากเกินไป เขคเสนอให้ลูกหลานของเขาเข้ามาดูแลบัญชีแทนสาน แต่เซนคัดค้าน ทั้งยังให้สานเป็นที่ปรึกษาของราชินในการเปิดกิจการร้านอาหารแห่งใหม่ ราชินจึงต้องมาปรึกษางานกับสานที่บ้าน ทำให้เขาได้พบณาครี ลูกสาวของสานซึ่งมีลักษณะตรงตามที่เขาชอบ ราชินได้สานสัมพันธ์กับณาครีโดยให้ณาครีไปทำงานเป็นเลขานุการของเขา ยุติกาหลานชายของสานที่ชอบพอกับณาครีอยู่ก่อนได้แต่เฝ้ามองอย่างไม่สบายใจ แต่ก็ไม่อาจคัดค้านได้

เมื่อณาครีไปทำงานใกล้ชิดกับราชิน เธอก็หันมาชื่นชอบราชินเพราะมีทรัพย์สินสมบัติอย่างที่ยุติกาเทียบไม่ได้ และที่สำคัญราชินก็มีท่าทีสนใจเธอ แต่ณาครีก็ยังลังเลเพราะเกรงคำครหาว่าไปยุ่งเกี่ยวกับชายที่มีคู่หมั้นแล้ว ฝ่ายมาวินั้นบังเอิญได้ยินราชินบอกกับณาครีว่าเขาหมั้นหมายกับมาวิอย่างไม่เต็มใจ เธอจึงเสียใจมาก แต่เธอก็ไม่อาจทำอะไรได้เพราะเซนกับเมื่อนได้ตกลงเรื่องการแต่งงานเรียบร้อยแล้ว

ขณะที่เซนและเมื่อนกำลังพูดคุยกันเรื่องงานแต่งงานนั้น สายคนขับรถของเมื่อนได้มาแจ้งว่าเขาเห็นคนจับตัวมาวิไป และเห็นว่ามียุติกาอยู่ในกลุ่มคนร้ายด้วย สานจึงให้เซนแจ้งตำรวจทั้งที่ความจริงคือสุทธิเป็นคนจับตัวมาวิไป แต่ยุติกาได้มาพบจึงได้เข้าช่วยเหลือเพราะมาวิเคยรักษาเขา ยุติกาพยายามเจรจาให้สุทธิปล่อยตัวมาวิ แต่สุทธิกล่าวว่าเขารับเงินค่าจ้างมาแล้ว ยุติกา

จึงเสนอให้พุทธิสู้กับเขาด้วยการปลัดกันเองคนละ ๑ ครั้ง หากเขาชนะขอให้พุทธิปล่อยตัวมาวิ พุทธิเห็นยุดติกากล้ายอมเจ็บตัวเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นจริง เขาจึงยอมปล่อยตัวมาวิ

เมื่อยุดติกากลับถึงบ้าน ซานได้เขาออกจากบ้าน แต่เมื่อนและมาวิได้มาอธิบายความจริงให้ซานฟังก่อนยุดติกาก็ออกจากบ้าน ส่วนราชินก็ฉวยถอนหมั้นจากมาวิโดยอ้างว่าวันที่มาวิถูกจับไปเหมือนได้แจ้งความไว้ ทำให้เขาเสื่อมเสียชื่อเสียง เมื่อเขนทราบว่ราชินถอนหมั้นก็โกรธมากประกาศว่าหากราชินไม่แต่งงานกับมาวิตามกำหนดเดิม ราชินจะถูกตัดจากกองมรดก ฝ่ายฉภาคริเห็นราชินกำลังจะแต่งงาน จึงกลับมาทำดีกับยุดติกากด้วยการให้ดอกฉภาคริที่เธอจุมพิตแก่ยุดติกา

วันหนึ่งเมื่อยุดติกาตั้งอยู่ริมแม่น้ำ พุทธิได้เข้ามาผูกมิตรเพราะชื่นชมความกล้าหาญของยุดติกา แต่ยุดติกาปฏิเสธไมตรีเพราะไม่ต้องการคบหากับนักเลง แต่พุทธิก็ยืนยันว่าเขาจะนับยุดติกาเป็นเพื่อนเสมอ ส่วนที่เขาต้องทำงานทujurิดนั้นเพราะมีความจำเป็นต้องใช้เงิน เหตุผลที่พุทธิไม่เคยบอกผู้ใดนี้คือเขาต้องการเงินจำนวนมาเพื่อมาเป็นค่าดูแลรักษาปีเซียลูกสาวของพ่อที่เก็บเขามาเลี้ยงดู เพราะปีเซียประสบอุบัติเหตุขณะซ้อนรถของเขาจนสมองกระทบกระเทือนอย่างหนัก และต้องอยู่ในโรงพยาบาลบ้า พุทธิจึงทำทุกวิถีทางที่จะดูแลปีเซียอย่างดีตามที่รับปากพ่อไว้ก่อนพ่อตาย

ที่บาร์วิมานสวรรค์ กามานเจ้าของบาร์ได้เรียกพุทธิซึ่งเป็นคนดูแลบาร์เข้าไปปรับเงินค่าจ้างจากราชินที่จ้างให้จับตัวมาวิเพื่อทำลายชื่อเสียง พุทธิไม่ยอมรับเงิน จากนั้นพุทธิได้ไปขอโทษมาวิที่มีส่วนทำให้เธอเสื่อมเสียชื่อเสียง โดยบอกความจริงว่าผู้ว่าจ้างเขาคือราชิน มาวิตกใจและแค้นใจมาก เธอไปนั่งริมแม่น้ำเพื่อคลายทุกข์ จึงได้พบยุดติกา เธอได้เล่าเรื่องราวให้ยุดติกาฟังพร้อมกับร้องไห้ออกมา ยุดติกาปลอบใจและยื่นผ้าเช็ดหน้าให้ ราชินและฉภาคริผ่านมาเห็น เมื่อกลับถึงบ้านราชินจึงถือโอกาสที่ฉภาคริกำลังเกิดอารมณ์หึงหวงยุดติกากด้วยการสารภาพความในใจกับฉภาคริ แต่ฉภาคริขอให้ราชินจัดการเรื่องของมาวิให้เรียบร้อยก่อน

ก่อนงานแต่งงานของราชินกับมาวิ ๑ สัปดาห์ เขตได้มาพบเขนที่ทำงานเพราะพบว่ามีการทำบัญชีปลอม แต่ซานบอกว่าเขนอยู่บ้าน เขตตามไปที่บ้าน ซานรีบตามไป เมื่อไปถึงได้พบเขนอยู่โดยมีोनนั้นเป็นอนเลือด ส่วนเขนมีมิดปีกอกอยู่ เขตปฏิเสธว่าไม่ได้มาเขน แต่ไม่มีใครเชื่อ เขาจึงถูกตัดสินจำคุก ๒๐ ปี

หลังงานศพเขน ราชินได้ขอลถอนหมั้นมาวิ เมื่อนตกลง ราชินจึงได้คบหากับฉภาคริอย่างเปิดเผย ยุดติกาเสียใจมากแต่เขาก็ยังมุ่งมั่นกับการเรียนของเขาต่อไป วันหนึ่งเมื่อเขาอ่านหนังสืออยู่ริมแม่น้ำ เด็กหนุ่มจันทได้วิ่งมาขอให้ช่วยเหลือเพราะมีเรื่องกับซุมและพวก โชคดีพุทธิผ่านมาช่วยไว้ทัน จันทซึ่งเป็นลูกสาวของเขตปลอมตัวเป็นชายได้ขอลตามไปอยู่กับยุดติกา ในฐานะเด็กรับใช้ในบ้านเพื่อหาโอกาสค้นหลักฐานที่สานคคโกงบริษัท

ฝ่ายมาวี เมื่อถูกราชินีถอนหมั้น เธอก็ปรับปรุงตัวเองใหม่ให้กล้าแสดงออกมากขึ้น แต่ยังคงอยู่ในกรอบของหญิงสาวชาวเขมร มาวีมีใจให้ยุตติกาและได้เปิดเผยให้เขาทราบ แต่ยุตติกาเห็นเธอเป็นเพียงน้องสาว ต่างกับพุทธิที่เฝ้าตามมาวีเพื่อให้เธอเห็นใจเขาและพยายามขอนัดกินข้าวด้วย โดยบอกว่าเขาจะไปรอเธอที่ริมแม่น้ำ ขณะที่กาณาน ได้เห็นมาวีก็พอใจมาก พุทธิจึงเตือนให้มาวีระวังกาณาน

พุทธิไปรอมาวีที่ริมแม่น้ำแต่มาวีไม่มา เขาจึงไปพบมาวีที่บ้านและยืนยันว่าเขาจะไปรอเธอตามที่นัดทุกสัปดาห์ ฝ่ายกาณานก็พยายามสานสัมพันธ์กับมาวีแต่มาวีปฏิเสธ กาณานเห็นพุทธิก็เฝ้าตามมาวีอยู่จึงกลั่นแกล้งพุทธิด้วยการปล่อยข่าวว่าพุทธิเป็นสายของตำรวจ จนพุทธิถูกลอบยิง มาวีรักษาพุทธิอย่างดี แม้จะไม่เห็นด้วยที่พุทธิอยู่ในวงการนักเลง

ยุตติกาขอลาसानไปเยี่ยมแม่ที่ต่างจังหวัด โดยพาจันท์ไปเที่ยวบ้านด้วย เทียนแม่ของยุตติกาเอ็นดูจันท์มาก ความร่าเริงของจันท์ก็ช่วยให้ยุตติกาเบิกบานขึ้น เพราะก่อนมาเยี่ยมแม่ สาณอาของเขาได้สั่งห้ามสนิทสนมกับฉากรีอีก เพราะราชินีกำลังจะมาสู่ขอฉากรีแล้ว

จันท์เป็นไข้หวัด ยุตติกาพาไปพบมาวี มาวีได้เล่าเรื่องพุทธิเฝ้าตามเธอต่างๆ ที่เธอไม่สนใจ ยุตติกาเข้าใจว่าความรักอาจทำให้คนเปลี่ยนใจได้ แต่มาวียืนยันว่าผู้ชายที่เธอเห็นว่าดีมีเพียงยุตติกาเท่านั้น เมื่อกลับบ้าน จันท์ได้ลือยุตติกาเรื่องมาวี แต่ยุตติกาว่ามาวีสูงส่งเกินไปสำหรับเขา ตอนนี้จันท์คือคนที่ทำให้เขาสบายใจ หากเขามีงานทำเขาจะดูแลจันท์ไม่ให้ลำบาก จันท์หรือรัศมีจันท์ฟังแล้วรู้สึกหวั่นไหวมาก แต่ต้องข่มใจให้เข้มแข็งดังเดิม เพราะยุตติกาคือหลานชายของสานผู้ที่ทำให้คนที่ทำให้เขดและราเชนผิใจกัน จนเขดต้องติดคุก

วันหมั้นของฉากรีกับราชินี ยุตติกาตีแม่เหล้าจนเมา รุ่งขึ้นเขาจึงขอโทษจันท์ที่ทำให้จันท์ต้องลำบากดูแลเขา พร้อมทั้งเล่าว่าเขาได้พบหญิงสาวสวยคนหนึ่ง จันท์รีบกลับเคลื่อนว่ายยุตติกาเมาแล้วฝันไป

ฝ่ายกาณานเห็นพุทธิบาดเจ็บไม่มากก็ไม่พอใจ จึงได้เรียกพุทธิไปสั่งว่าเขาพอใจมาวีขอให้พุทธิหลีกทางไป แต่พุทธิปฏิเสธพร้อมทั้งขอลาออก กาณานจึงโทรศัพท์ไปหามาวีว่าเขาจะส่งผู้ใหญ่ไปสู่ขอ แต่มาวีปฏิเสธว่ามีคนรักอยู่แล้ว กาณานเข้าใจว่าเป็นพุทธิจึงแค้นใจมากขึ้น

มาวีลองไปพบพุทธิตามนัด พุทธิดีใจมาก มาวีถามว่าหากเขาพอใจเธอเหตุใดจึงไม่เปลี่ยนอาชีพ พุทธิจึงพามาวีไปพบปิเชี่ย แต่ไปถึงปิเชี่ยได้เสียชีวิตแล้ว มาวีทราบความจริงจึงเริ่มเห็นใจพุทธิและช่วยพุทธิจัดการงานศพอย่างดี

สานไปพบราชินีที่บ้านเรื่องงาน แต่ราชินีพาฉากรีไปเที่ยวโดยให้จันท์ที่ตามมาช่วยหัวของรอที่บ้าน เมื่อสานเข้าไปในบ้าน นกแก้วสัตว์เลี้ยงตัวโปรดของสานได้ส่งเสียงร้องว่าสานเป็นคนฆ่าเชน สานตกใจมากเพราะจันท์นั่งอยู่ด้วย เมื่อราชินีกลับมาได้พูดคุยเรื่องงานกันแล้ว ก่อนกลับสานได้ขอนกแก้วจากราชินี แต่ราชินีปฏิเสธเพราะนกแก้วเป็นตัวแทนของพ่อ

सानทำที่ขับรถกลับบ้านแต่ได้วกกลับมาเพื่อเอานกแก้ว แต่ไม่ทันเพราะจันทน์ได้นำนกแก้วไปก่อนแล้ว สานรีบกลับบ้าน ส่วนจันทน์ได้นำนกแก้วไปซ่อนแล้วรีบกลับมาค้นเอกสารที่บ้านสาน ครึ่งนี้เธอพบบัญชีที่สานนำไปให้ราชนเช่นในวันที่เราชนถูกฆ่า เมื่อได้หลักฐานแล้วจึงรีบหนีไป สานได้จ้างให้ลูกน้องของกานาคือจุมไปจับตัวจันทน์ ยุติการีบมาช่วย แต่ถูกจับตัวไปพร้อมกัน ทั้งคู่พยายามหนีจนผมของจันทน์ที่ขมวดไว้หลุดออกมา ยุติกาจึงรู้ว่าจันทน์คือผู้หญิงที่เขาเคยพบ

เมื่อความจริงเปิดเผย เขดได้รับการปล่อยตัว ยุติกาเสียใจมากที่เป็นคนพาจันทน์เข้ามาจนเป็นเหตุให้สานต้องติดคุก ส่วนราชินก็ถอนหมั้นกับฉากริ ขณะที่ยุติกาไปรับแม่มาอยู่เป็นเพื่อน ฉากริ จันทน์ก็มาเยี่ยมแม่ของเธอ แต่เขาก็ตัดสัมพันธ์กับจันทน์เพราะคิดว่าเขาถูกหลอกใช้เป็นเครื่องมือแก้แค้น เทียนได้อธิบายว่าจันทน์ทำไปตามหน้าที่ของลูกที่ดี ส่วนยุติกาหากอยากตอบแทนอาที่มีพระคุณก็ขอให้ดูแลฉากริให้ดี

ยุติกาคิดได้จึงไปดักพบจันทน์ที่จะไปทำข่าวที่หมู่บ้านแพรกษตาม ยุติกาบอกรักจันทน์ ทำให้เธอดีใจมาก มาวิผ่านมาพบทั้งคู่ที่มีท่าทีหวานชื่นก็เสียใจมากเพราะรู้ว่าหมดหวังจากยุติกาแล้ว

กานานจ้างจุมให้ลอบยิงพุทธิ เขาเอาตัวบังมาวิไว้จนมือพิการ มาวิจึงตั้งใจว่าจะดูแลเขาไปชั่วชีวิต ยุติกาได้พาแม่ไปเยี่ยมพุทธิ จึงได้รู้ว่าพุทธิคือน้องชายของเขาชื่อนิมิตต์ที่จมน้ำหายไปตั้งแต่เด็ก

ฉากริได้ทราบว่าคุณทองได้ ๓ เดือน จึงไปพบราชินเพื่อขอให้รับผิดชอบแต่ราชินปฏิเสธ ฉากริคิดฆ่าตัวตาย ยุติกาช่วยไว้และรับแต่งงานกับฉากริเพื่อรักษาชื่อเสียงของฉากริไว้ การตัดสินใจเป็นไปอย่างเร่งรีบจึงทำให้ยุติกาไม่ทันได้บอกจันทน์ ในวันแต่งงานนั้นนิมิตต์ก็ได้หนีออกจากโรงพยาบาล ยุติกาปลอบใจแม่และมาวิว่า นิมิตต์คงอยากอยู่คนเดียวสักพัก

ในคืนแต่งงานฉากริพยายามช่วยวนยุติกา แต่ยุติกาชี้แจงว่าเขาแต่งงานเพียงเพื่อรักษาชื่อเสียงของฉากริ เพราะในใจของเขาตอนนี้มีแต่จันทน์เท่านั้น ฉากริจึงอับอายและแค้นใจจันทน์มาก

ฝ่ายนิมิตต์ได้เร่ร่อนไปจนถึงบัดดาบง และได้ช่วยชีวิตกนพ่อกของกานานไว้ ทั้งยังได้อยู่ดูแลจนกนหายดี ทำให้กนรักนิมิตต์เหมือนลูก จึงได้หาหมอรักษามือของนิมิตต์จนหายดี นิมิตต์ได้อยู่เป็นเพื่อนกนระยะหนึ่งด้วยความสงสารเพราะกานานไม่เคยมาดูแลพ่อเลยเว้นแต่ตอนต้องการเงินเท่านั้น เมื่อนิมิตต์ขอกลับพนมเปญเพื่อไปเยี่ยมแม่ กนจึงขอมตามไปเยี่ยมกานานด้วย

ข่าวการแต่งงานของยุติกากับฉากริทำให้จันทน์เสียใจมาก เพราะเข้าใจว่ายุติกาหลอกว่ารักเธอเพื่อแก้แค้น เธอจึงคิดตัดใจจากยุติกา ส่วนยุติกาได้พาฉากริไปตรวจครรภ์ และได้พบราชินที่นั่น ราชินได้พูดจาถากถางยุติกาต่างๆ นานา จันทน์ผ่านมาได้ยินเรื่องลูกของฉากริจึงเข้าใจ

ผิติดคิดว่า เป็นลูกของยุดติกา เมื่อยุดติกาเห็นจันทก็ดีใจมากรีบเข้าไปเพื่ออธิบายความจริง ณาครีเห็นดังนั้นจึงแกล้งไม่สบาย ยุดติกาจึงต้องกลับมาดูแลณาครีก่อน ณาครีแสวงสัญญาว่าจะเป็นคนอธิบายให้จันทฟังเอง

ราชินกลับมากลืนดีกับมาวี แต่มาวีเดือนสติให้เห็นแก่ลูกอีกทั้งณาครีก็ไม่ใช่คนผิติด คนที่ผิติดคือसानก็ได้รับกรรมในคุกแล้ว ราชินได้สติจึงขอบุณมาวี ด้านคนได้อ่านหนังสือพิมพ์พบว่า กานานถูกตำรวจจับข้อหาลักพาตัวคน ไปเรียกค่าไถ่ ทำให้เขาตกใจมาก นิमितต้องรีบพาไปพักผ่อนเพื่อไม่ให้อาการโรคหัวใจกำเริบ เรื่องราวดังกล่าวทำให้นิमितเลิกลึกคิดแก้แค้นกานานอีก ฝ่ายกานานเมื่อคนไปเยี่ยมที่เรือนจำก็ได้ขอโทษพ่อและสัญญาว่าจะกลับตัว

ณาครีโทรศัพท์ไปหาจันทเพื่อตอกย้ำว่ายุดติกาเป็นสามีของเธอ จันทจึงไม่ควรมายุ่งเกี่ยวอีก จันทโกรธมากแต่ก็ข่มใจไม่ได้ตอบ จากนั้นณาครีได้โกหกยุดติกาว่าจันทไม่ยอมฟังคำอธิบายของเธอ แต่ยุดติกายืนยันว่าเขายังรักจันทเช่นเดิม ณาครีแค้นใจจนร้องไห้ ขณะเดียวกันราชินก็เข้ามาขอโทษและขอรับเธอไปอยู่ด้วย

ฝ่ายนิमितได้ลองใจมาวีโดยให้คนไปสู้ขอเธอจากพ่อ ส่วนเขาได้โทรศัพท์นัดหมายมาวีเพื่อมาทำความรู้จักกัน แต่มาวีปฏิเสธว่ามีคนรักแล้ว นิमितดีใจที่มาวีมีใจมั่นคง เมื่อเขานัดมาวีออกมาพบที่ริมแม่น้ำ มาวีจึงดีใจมากที่นิमितหายดีแล้ว ขณะที่จันทซึ่งกลับจากกำปางโสมได้พบณาครีประสบอุบัติเหตุจึงเข้าไปช่วย ทำให้ณาครีขาบซึ่งมาก จึงได้เล่าความจริงว่าทั้งหมดเป็นแผนของเธอ จันทรีบไปหายุดติกาที่ริมแม่น้ำและได้ปรับความเข้าใจกัน

ภาคผนวก ก

เรื่องย่อนวนิยายของปัด วัลณารักษ์

เรื่องที่ ๑ บังเอิญจินปาน (ลืมไม่ลง)

วิริยามีชื่อเดิมว่าจรรยา ในปีค.ศ. 1979 เมื่อเธออายุ 6 ขวบ พ่อแม่ตายทิ้งเธอให้เป็นเด็กกำพร้า เร่ร่อนขอทานไปตามเมืองใหญ่ จนมีทหารคนหนึ่งพาวิริยาไปส่งที่สถานเลี้ยงเด็กกำพร้าโกฟาบ (กุหลาบ) ทำให้ชีวิตวิริยาเปลี่ยนไป วิริยาเป็นเด็กที่มีความอดทน ตั้งใจ มุ่งมั่น เข้มแข็ง และมีความรับผิดชอบเกินกว่าเด็กรุ่นเดียวกัน คุณครูจึงได้เปลี่ยนชื่อให้เธอใหม่จากจรรยาเป็นวิริยา

เมื่ออายุ 18 ปี วิริยาก็สำเร็จการศึกษาชั้น ม.6 และมีความรู้ด้านอาชีพที่สถานเลี้ยงเด็กกำพร้า ถ่ายทอดให้หลายด้าน วิริยาต้องการออกไปประกอบอาชีพเองเพราะเธอต้องการแบ่งเบาภาระที่สถานเลี้ยงเด็กกำพร้าต้องดูแลเธอ คุณครูโสภาก็ส่งเธอไปที่บ้านเพื่อนเก่าชื่อภริรักษ์ ที่กำลังต้องการคุณครูไปสอนหนังสือและดูแลภริรักษ์สาวของเขา ภริเป็นเด็กกำพร้าแม่ ภริรักษ์จึงตามใจ ภริมากจนหนูน้อยเป็นเด็กเอาแต่ใจตนเอง ภริเปลี่ยนครูมาแล้วถึง 5 คน ภริรักษ์จึงฝากความหวังไว้ว่าครูโสภาก็จะส่งคนที่ดีมาสอนลูกสาวเขา

วิริยาไปที่บ้านภริรักษ์ แต่ไม่พบเจ้าของบ้านเพราะเขาไปทำธุระที่นอกเมือง เธอพบคุณสีทาแม่บ้านที่ภริรักษ์ไว้ใจมอบหมายให้ดูแลบ้านแทนเขา คุณสีทาสั่งเกตดูว่าวิริยามีกิริยาดี ไม่โลภ ไม่สนใจทรัพย์สินสมบัติในบ้าน เสื้อผ้าไหม หรือสิ่งของมีค่าที่ภริรักษ์จัดหาไว้ให้ก็มีความพอใจและนึกเอ็นดูวิริยามาก วิริยาจะไม่รับของมีค่าเหล่านั้นแต่คุณสีทายืนยันว่าเป็นความต้องการของภริรักษ์ที่ต้องการให้ผู้อยู่ร่วมบ้านแต่งตัวให้สมฐานะของบ้านเธอจึงต้องรับไว้ แต่ก็ตั้งใจว่าจะไม่ใช่ของใช้เหล่านั้น วิริยาได้พบภริที่มีลักษณะเอาแต่ใจ แต่เธอก็ตั้งใจมั่นที่จะทำงานให้สำเร็จ

ความฉลาดและอดทนของวิริยาทำให้หนูน้อยภริเริ่มหันมาสนใจเรียนหนังสือมากขึ้น ภริมักชอบให้วิริยาเล่นเปียโนเพลง “รักเหมือนที่สุดชอบฟ้า” ให้ฟัง วิริยาแปลกใจที่ภริรู้จักเพลงนี้ เพราะเป็นเพลงที่ครูโสภาสอนพวกลูกศิษย์ในสถานเลี้ยงเด็กกำพร้าร้องเช่นกัน ภริบอกว่าพ่อของเธอร้องเพลงนี้ให้เธอฟัง

การมุ่งมั่นเรื่องสอนภริและระเบียบในบ้านใหญ่ทำให้วิริยาลืมติดต่อกลับไปสถานเลี้ยงเด็กกำพร้า จนมีจดหมายจากภริมาเพื่อนผู้แอบหลงรักเธอเขียนมาถามข่าวคราวทำให้เธอคิดถึงทุกคน วิริยาออกไปเดินเล่นนอกบ้านและถูกสุนัขตัวใหญ่สีดำไล่กัด วิริยาวิ่งหนีสุนัขจนถูกรถของภริรักษ์ชนหมดสติ ภริรักษ์รีบพาเธอส่งโรงพยาบาลและขอให้คุณสีทามาช่วยดูแลคนป่วย เขาจึงรู้ว่าวิริยาคือครูของภริที่โสภาส่งมา เขาตกใจมากแต่นึกดีใจเพราะเขาแอบพอใจในความสวยของเธอ ภริรักษ์เห็นวิริยาไม่ยอมใช้เสื้อผ้าและเครื่องประดับที่เขามอบให้ เขาไม่พอใจและตั้งใจจะเอาชนะเธอ

กรกฎามาเยี่ยมวิริยาที่โรงพยาบาลและพูดคุยกันอย่างสนิทสนม ทำให้ภริภักษ์ซึ่งตั้งใจมาพบวิริยามาได้ยินและเกิดความไม่พอใจ กลับไปเลย ส่วนวิริยาก็คอยภริภักษ์เกือบเช่นกัน เมื่อพบกันที่บ้าน ภริภักษ์พูดคุยกับวิริยาอย่างเย็นชาและบังคับให้วิริยาใส่ของที่เขาให้ แม้วิริยาจะไม่พอใจแต่ก็ต้องทำตามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ถาวรวิ หึงสาวที่ภริภักษ์คบหาอยู่มาพบวิริยาที่บ้านและดูใจวิริยามาก ความรักระหว่างถาวรวิกับภริภักษ์มีอุปสรรคเพราะถาวรวิพี่ชายของถาวรวิจึงเกลียดชังภริภักษ์ที่เป็นคู่แข่งทางการค้าของเขา ถาวรวิถูกพี่ชายบังคับให้แต่งงานกับคนอื่นเพื่อผลประโยชน์ของถาวรวิและเพื่อทำร้ายจิตใจภริภักษ์ ถาวรวิยอมมอบกายให้ภริภักษ์ก่อนที่เธอจะต้องไปแต่งงานกับคนอื่นที่เธอไม่รัก เพื่อตอบแทนน้ำใจรักที่ภริภักษ์มีต่อเธอ ถาวรวิจึงต้องการให้ภริภักษ์สนใจในตัววิริยาเพื่อไม่ให้เขาเจ็บปวดมากเมื่อเธอแต่งงาน เธอพยายามสานสัมพันธ์ระหว่างภริภักษ์และวิริยาที่มีติดต่อกัน ความพยายามของถาวรวิประกอบกับคุณสมบัติในตัววิริยาที่สอนภาหรืออย่างเอาใจใส่และทุ่มเทอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยทำให้ภริภักษ์เริ่มสนใจวิริยาโดยไม่รู้ตัว

วิริยาได้เงินเดือนจากการสอนเดือนแรก เธอซื้อของกินกับอาหารแห้งตั้งใจจะฝากกรกฎาไปให้เด็ก ๆ พร้อมกับเงินเดือนส่วนหนึ่งเพื่อตอบแทนสถานเลี้ยงเด็กกำพร้าที่เลี้ยงดูเธอมา ภริภักษ์ไม่พอใจที่วิริยาฝากกรกฎาที่บ้านและจึงหาเรื่องออกคำสั่งห้ามไม่ให้วิริยาต้อนรับกรกฎาในสวนและใช้คำพูดรุนแรงว่าวิริยาไม่รักษาเกียรติยศให้เขาผู้เป็นเจ้าของบ้าน วิริยาเจ็บปวดมากแต่ก็ต้องอดทน

ภริภักษ์ต้องไปติดต่อธุรกิจที่เมืองนอกเป็นเวลา 3 เดือน ก่อนไป ถาวรวิพยายามพูดให้ภริภักษ์ยอมทำตามใจเธอคือให้เขาสนใจในตัววิริยา ภริภักษ์ยอมตกลง เมื่อภริภักษ์กลับมาและซื้อกำไลมา 1 วง ถาวรวิขอมาให้วิริยาโดยที่ไม่ยอมบอกว่าเป็นของใคร สุนาน้องชายโสณิภรรยาของภริภักษ์มารอพบภริภักษ์เพื่อรับค่าใช้จ่ายและไว้วางใจด้วยความใจร้อน ทำให้วิริยาออกปากต่อว่าแทนภริภักษ์ ภริภักษ์กลับมาได้ยินพอดีจึงตัดบทและให้วิริยาขอโทษสุนา วิริยาเจ็บปวดเพราะเธอคิดว่าสิ่งที่พูดคือการพยายามปกป้องภริภักษ์ แต่ภริภักษ์กลับบังคับเธอ แต่จริง ๆ แล้วสุนาไม่ยอมรับความช่วยเหลือจากภริภักษ์ เพราะเมื่อโสณิพี่สาวของเธอตายไปใหม่ ๆ ภริภักษ์เสียใจมากและเกลียดไปกับผู้หญิงขายบริการที่ชื่อมาลัยพักใหญ่ จนเมื่อถาวรวิพยายามพูดให้สุนาเข้าใจภริภักษ์ เขาจึงยอมรับความช่วยเหลืออย่างจำยอม

กรกฎาหาวิริยาที่บ้านเพื่อบอกข่าวดีว่าเขาถูกรางวัลใหญ่และคิดตั้งโรงเรียนสำหรับสอนเด็กกำพร้า เขาขอให้วิริยาออกไปเป็นครูที่โรงเรียนของเขา แต่วิริยาเป็นห่วงภริภักษ์และต้องการทำตามสิ่งที่เธอรับปากไว้กับครูโสกาให้สำเร็จ เธอจึงปฏิเสธ กรกฎาเสียใจมาก ส่วน ถาวร วิ ต้องแต่งงานไปด้วยความโศกเศร้าและความเจ็บปวดใจของเธอและภริภักษ์ วิริยารู้สึกสงสารและเห็นใจในความรักของคนทั้งสอง

เพื่อนที่สถานเลี้ยงเด็กโทรเลขมาบอกว่าครูโสภายายหนัก วิทยาลัยมาก ภริษัรียาเธอไปหาครูโสภายายที่พนมเปญ ครูโสภายายได้รับการผ่าตัดและปลอดภัยดี เมื่อมีเวลาอยู่กับวิทยาลัยสองต่อสอง ครูโสภายายเลี้ยงถามวิทยาลัยถึงความในใจที่มีต่อภริษัรียา เมื่อเห็นท่าทีของวิทยาลัยครูโสภายายจึงตัดสินใจบอกว่าภริษัรียาขอหมั้นหมายเธอกับครูโสภายาย วิทยาลัยไม่ขัดขืน ระหว่างทางกลับบ้าน ภริษัรียาจึงเล่าประวัติของเพลง “รักเหมือนที่สุดชอบฟ้า” ให้ฟังว่าครูโสภายายเขียนมาจากชีวิตรักของเธอที่ถูกพ่อแม่ฝ่ายชายกีดกันเพราะโสภายายจน คนรักของครูโสภายายผิดหวังจึงไปสมัครเป็นทหารและตายไปในสมรภูมิ ภริษัรียาและวิทยาลัยถูกโจรที่ถาวรินจ้างมาปล้นระหว่างทาง ภริษัรียาถูกยิงบาดเจ็บต้องรักษาตัวที่โรงพยาบาลโดยมีวิทยาลัยคอยดูแล

ถาวรินพี่ชายของถาวรินมีเบื้องหลังคือค้ายาบ้า ลักลอบเอาสมบัติของชาติออกขายและหวังว่าสามีของถาวรินจะใช้อาชีพสุจริตช่วยเหลือเขา แต่โนราไม่ยอมร่วมมือด้วย สิ่งที่เขาทำได้คือยอมเสียเพราะเห็นแก่ภรรยา ถาวรินพยายามห้ามพี่ชายแต่ไม่สำเร็จ เธอเห็นพี่ชายถือกำไลของวิทยาลัยรู้ทันทีว่าเขาอยู่เบื้องหลังการปล้นครั้งนั้น ถาวรินเสียใจมากมีปากเสียงกับพี่ชายและถูกถาวรินทำปิ่นสั้นใส่จนเสียชีวิต ส่วนถาวรินก็ถูกตำรวจจับไปดำเนินคดี

ก่อนวันแต่งงานของภริษัรียาและวิทยาลัย 1 วัน มีจดหมายมาถึงภริษัรียาลวงให้เธอออกไปนอกบ้าน จากนั้นมาลัยซึ่งถูกถาวรินจ้างวานก่อนหน้าที่จะถูกจับก็เข้ามาพูดคุยกับวิทยาลัยให้เธอเข้าใจผิดว่าเธอเป็นภรรยาภริษัรียาที่ถูกทอดทิ้ง วิทยาลัยเสียใจมากจึงเขียนจดหมายทิ้งไว้หนึ่งฉบับและออกจากบ้านไป ภริษัรียาเสียใจและรู้ความจริงจากโนราซึ่งตามมาแจ้งข่าวเรื่องถาวรินและถาวริน 10 วันต่อมา

วิทยาลัยหนีไปถึงพนมเปญทั้งที่ไม่มีเงินและไปถึงโรงเรียนสอนเด็กกำพร้าของกรกฏาโดยบังเอิญ วิทยาลัยปลอมตัวเป็นลูกครึ่งและเปลี่ยนชื่อเป็นสุบิน วิทยาลัยพยายามลี้ภัยภริษัรียารวมทั้งไม่สนใจข่าวที่ภริษัรียาออกตามหาเธอ วิทยาลัยปิดบังตัวเองแม้กับครูโสภายายที่มาช่วยงานกรกฏา แต่ครูโสภายายรู้ความจริงและเรียกให้ภริษัรียามาพูดคุยปรับความเข้าใจกับวิทยาลัย แต่วิทยาลัยไม่ยอมให้ออกาสภริษัรียาชี้แจงความจริงเลย ภริษัรียาต้องกลับไปด้วยความผิดหวัง

กรกฏามีความหวังใหม่และขอวิทยาลัยแต่งงาน วิทยาลัยรับปากด้วยความสงสาร ก่อนที่งานแต่งงานจะมาถึง ครูโสภายายตัดสินใจพูดความจริงเรื่องถาวรินจ้างวานมาลัยให้วิทยาลัยรู้ วิทยาลัยเสียใจมากและยอมรับกับครูโสภายายว่าเธอคือวิทยาลัย วิทยาลัยบอกเลิกการแต่งงานกับกรกฏาและรีบไปตามหาภริษัรียาที่บ้านของเขา เธอได้รู้ข่าวว่าไฟไหม้ที่บ้านของภริษัรียา ภริษัรียาถูกไฟคลอกที่แขนด้านซ้าย กลายเป็นคนพิการกำลังรักษาตัวที่โรงพยาบาล วิทยาลัยไปเยี่ยมและตั้งใจอยู่ดูแลภริษัรียาแต่ถูกภริษัรียาขับไล่ วิทยาลัยพยายามวนเวียนดูแลภริษัรียาจนภริษัรียายอมแพ้ต่อความตั้งใจจริงของเธอ

ภริษัรียาและวิทยาลัยร่วมกันสร้างสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าและมีเด็กให้ดูแลมากมาย ในวันหนึ่งวิทยาลัยมีโอกาสพบกับทหารที่เคยช่วยพาเธอไปส่งที่สถานเลี้ยงเด็กโกฟาบ ทหารคนนั้นจำวิทยาลัยได้และเรียกชื่อเดิมของเธอทำให้วิทยาลัยดีใจมากที่ได้มีโอกาสพบผู้มีพระคุณ วิทยาลัยของร้องไห้หน้า

ทหารดำรงตำแหน่งนายกในสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าแห่งนั้น ภริกาเห็นด้วย ทำให้ทุกคนปลาบปลื้มใจที่มีโอกาสช่วยเหลือประเทศชาติสมดังความตั้งใจ

เรื่องที่ ๒ ยบก็ร่วง (คืนก็ผ่าน)

รัสมิ์ สตรีงามวัย ๒๕ เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายบุคคลของกระทรวงเกษตรในสมัยรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา เธอแต่งงานแล้วกับสาخنและมีบุตรสาวอายุ ๓ ขวบกว่าชื่อชีวี ชีวิตครอบครัวของเธอกับสาخنไม่ราบรื่นเพราะเธอกับสามีมีนิสัยใจคอรวมทั้งได้รับการอบรมเลี้ยงดูที่แตกต่างกันมาก แต่เหตุที่ทำให้ทั้งคู่แต่งงานกันเพราะในสมัยเขมรแดง สาخنซึ่งเป็นน้องชายของประธานสหกรณ์แอบรักเธอและให้ความช่วยเหลือเธอและวรลักษณ์น้องสาวทุกอย่าง ครอบครัวของรัสมิ์เป็นเช่นเดียวกับครอบครัวเขมรอื่นๆอีกมากที่ได้รับผลกระทบจากการอยู่ภายใต้การปกครองของเขมรแดง บิดาและพี่ชายเธอถูกจับตัวไปฆ่า น้องชายเป็นไข้ป่า มารดาตรอมใจจากการสูญเสียบุตรและสามีและตายจากไปทิ้งให้รัสมิ์อยู่กับวรลักษณ์เพียงลำพัง วรลักษณ์จึงเป็นเพียงสมาชิกร่วมสายโลหิตเดียวกันที่เหลืออยู่และมีค่ามากสำหรับรัสมิ์

สาเหตุที่ทำให้รัสมิ์ตัดสินใจแต่งงานกับสาخنเพราะต้องการช่วยชีวิตน้องที่ป่วยเป็นไข้ป่าอย่างหนัก สมัยเขมรแดงยังเป็นสิ่งหายากแต่สาخنแอบเอามาให้น้องสาวเธอกินจนหาย ต่อมารัสมิ์และน้องสาวถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกศัตรูและจะถูกเขมรแดงนำไปฆ่า สาخنออกหน้ามาช่วยเธอไว้ด้วยการขอแต่งงานกับเธอ การแต่งงานกับน้องชายประธานสหกรณ์ทำให้รัสมิ์ไม่ต้องถูกบังคับให้แต่งงานกับบุรุษอื่นตามนโยบายบังคับแต่งงานของเขมรแดงเพื่อสร้างเผ่าพันธุ์ที่บริสุทธิ์ให้กับชนชาติเขมร ด้วยความเห็นแก่น้องและต้องการรักษาชีวิตตัวเองเอาไว้ทำให้เธอยอมตกลงแต่งงานทั้งน้ำตา เพราะเธอมีคู่หมั้นอยู่แล้วชื่ออินทร์แต่ทั้งคู่พลัดพรากจากกันสมัยเขมรแดง

สาخنดูแลรัสมิ์อย่างดีในสมัยเขมรแดงเท่านั้น แต่หลังสมัยเขมรแดงเขาเปลี่ยนไปเป็นคนละคน เมื่อระบอบเขมรแดงสิ้นสุด สาخنไม่มีความรู้และยังมีจิตใจที่ละโมภ เขาไม่สามารถหาอาชีพสุจริตที่ให้ค่าตอบแทนสูงๆได้ ไม่ยอมทำงานหนักและยังคิดการพนัน เขาเลือกอาชีพลักลอบขายของเถื่อนซึ่งเป็นอาชีพที่ผิดกฎหมายและบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ ในขณะที่รัสมิ์ผู้เป็นภรรยาเป็นผู้มีจิตใจซื่อสัตย์ รักชาติและเห็นแก่ผลประโยชน์ของชาติเหนือสิ่งอื่นใด การศึกษาระดับมัธยมปลายตั้งแต่ก่อนเขมรแดงของเธอทำให้เธอเป็นได้เจ้าหน้าที่ของกระทรวงเกษตรและปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์และขยันขันแข็ง สาخنมักจะเลี้ยวเชิญให้รัสมิ์ใช้ตำแหน่งหน้าที่ช่วยเขาลักลอบเอาสมบัติของรัฐออกมาขายแต่รัสมิ์ไม่เคยยินยอมทำให้สาخنหาเรื่องเธอและใช้กำลังทำร้ายตบตีเธอเป็นประจำ บางครั้งรัสมิ์ถูกสามีข่มขืนต้องเข้าโรงพยาบาล แต่รัสมิ์ก็อดทนเพราะไม่ต้องการให้บุตรสาวกำพร้าพ่อ และเธอยังทำใจไม่ได้ที่จะถูกสังคมตราหน้าว่าเป็นสตรีม่ายสามีทิ้ง เหตุผลอีกประการหนึ่งคือเธอคิดว่าเธออาจเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมรวมทั้งทัศนคติของสาخنได้

การตัดสินใจทนกับปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัวของพี่สาวโดยการนั่งเงียบเป็นสิ่งที่วรัลภพไม่ไหว วรัลภพจึงตัดสินใจเลือกทางที่ผิดคือไปร่วมขบวนการค้าของหนีภาษี เพราะความเป็นเด็กทำให้เธอคิดว่าหากเธอหาเงินได้มากเธอจะสามารถเลี้ยงดูพี่สาวและหลานสาวเอง ไม่ต้องให้พี่สาวถูกสามีข่มเหงรังแกทุกวัน แต่วรัลภพก็ถูกเพื่อนหลอกไปขายให้สถานบริการแห่งหนึ่ง โชคดีที่ภატระซึ่งเป็นตำรวจลับปลอมตัวเป็นนักเที่ยวเข้าไปเพื่อพากองกำลังไปบุกจับพอดีและช่วยเธอไว้ได้ ภატระถูกตำรวจจับแยกไปอีกทางหนึ่งแต่ก่อนไปเขาบอกนรินทร์ซึ่งเป็นทหารเพื่อนของเขาให้รู้ว่าวรัลภพถูกหลอก นรินทร์รับปากจะดูแลวรัลภพไปส่งบ้านเอง

นรินทร์ไปส่งวรัลภพที่บ้าน ระหว่างทางกลับบ้าน วรัลภพได้เล่าปัญหาเรื่องพี่สาวของเธอที่ถูกสามีข่มเหงจนเธอตัดสินใจทำงานผิดกฎหมายเพราะต้องการช่วยพี่สาวให้นรินทร์ฟัง นรินทร์ให้กำลังใจและพยายามเตือนสติให้วรัลภพอดทนให้ได้อย่างพี่สาว เมื่อไปถึงบ้านนรินทร์ถึงรู้ว่าพี่สาวของวรัลภพคือรัสมิ์คู่มั่นเก่าของเขาเอง ทั้งสองคนดีใจมากสอบถามทุกข์สุขของกันแต่สาขนมามากกลับมาบ้านพอดีและไม่พอใจที่เห็นภรรยาพูดกับบุรุษอื่น เขาใช้อำนาจและกำลังทำร้ายตบตีภรรยาอย่างเคย นรินทร์ไม่อาจช่วยรัสมิ์ได้จึงลาจากไปด้วยความขมขื่นและเศร้าใจแทนรัสมิ์ สตรีผู้แสนดีที่ต้องประสบกับชะตากรรมเลวร้ายแบบนี้

วรัลภพดำเนินก็ได้กับการเลือกทางเดินที่ผิดพลาดของตัวเอง เธอเปลี่ยนชีวิตใหม่โดยการสอบเป็นครูอนุบาลและตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างดี เธอช่วยดูแลภรรยา บุตรสาวของ นรินทร์ซึ่งเป็นเพื่อนกับชีวิตหลานของเธอด้วย มารดาของภรรยาทนชีวิตลำบากกับสามีทหารจนทุกอย่างนรินทร์ไม่ไหวจึงหนีไปอยู่กับบุรุษอื่นที่ร่ำรวยกว่า แต่นรินทร์ไม่เคยโทษว่าเป็นความผิดของภรรยาเพราะการแต่งงานของเขากับภรรยาก็ไม่ได้เกิดจากความรักอย่างสมจริงเช่นกัน นรินทร์เห็นว่าการบังคับแต่งงานหมู่สมัยเขมรแดงทำให้บุรุษและสตรีที่ไม่มีอะไรเหมือนกันเลยต้องมาใช้ชีวิตร่วมกันและทำให้ชีวิตครอบครัวมีปัญหา ความสงสารที่ภรรยาทำพริ้มมารดา และต้องการตอบแทนบุญคุณที่นรินทร์เคยช่วยเหลือเธอไว้ ทำให้วรัลภพตั้งใจดูแลภรรยาอย่างดีจนนรินทร์ซาบซึ้งใจและชอบใจที่วรัลภพช่วยแบ่งเบาภาระของเขา

ฝ่ายภატระ เขาหลงรักวรัลภพตั้งแต่วันที่ช่วยเธอ แต่ดูเหมือนวรัลภพจะไม่ชอบหน้าเขาเลยเพราะเข้าใจว่าเขามีอาชีพค้าขายเก็งกำไร ใช้ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือยขาดจิตสำนึกในการช่วยเหลือสังคมเพื่อชาติบ้านเมือง ภატระไม่แน่ใจว่าวรัลภพชอบนรินทร์หรือไม่เพราะเขาเห็นเธอช่วยดูแลภรรยาและจัดหาของใช้ให้นรินทร์ยามเขาต้องไปรบที่แนวหน้า นรินทร์เข้าใจเจตนาบริสุทธิ์ของวรัลภพและช่วยแนะวิธีที่ทำให้ภატระมีโอกาสใกล้ชิดกับวรัลภพมากขึ้น นรินทร์ฝากให้ภატระช่วยดูแลครอบครัวของรัสมิ์ และจับตาดูพฤติกรรมของสาขนมามีของรัสมิ์ หากเป็นไปได้เขาอยากให้ภატระช่วยโน้มน้าวให้สาขนมกลับตัวเป็นคนดี วิธีนี้จะทำให้ภატระได้ช่วยครอบครัวที่น่าสงสารครอบครัวหนึ่งด้วยและทำให้ภატระได้ใกล้ชิดกับสตรีที่รักด้วย ภატระดีใจมากและรับปากว่าจะทำเต็มที่

ก่อนนรินทร์จะไปชายแดน รัสมิ่เขียนจดหมายตั้งใจฝากไปให้กำลังใจ สาขณกลับมาเห็น และกล่าวหาว่ารัสมิ่กำลังคบชู้และหาเรื่องทะเลาะตบตีรัสมิ่อย่างรุนแรง วรลักษณ์ทนไม่ได้จึงต่อว่า สาขณที่ตีแต่ทะเลาะตบตีภรรยา ไม่มีความเป็นลูกผู้ชายและเธอไม่นับถือเลย สาขณโกรธมากจน ทรัพย์สินและทองออกจากบ้าน ไปหมดตั้งใจให้ภรรยาและครอบครัวอดตาย หลังจากนั้นสาขณส่ง คนไปเจรจากับรัสมิ่ให้รัสมิ่ใช้อำนาจเปิดโกดังลักลอบนำปี่ของรัสมิ่ออกไปขาย เพราะคิดว่าถ้ารัสมิ่ ลำบากเรื่องการเงินเธออาจยอมทำ แต่รัสมิ่ไม่ยอมและอบรมสั่งสอนชายคนนั้นกลับไป ภาตระ ตั้งใจมาถามข่าวคราวของสาขณได้ยินสิ่งที่รัสมิ่พูดพอดี ความจริงเขาตั้งใจมาเป็นนายพูกกับรัสมิ่ ให้ยอมคืนดีกับสาขณ รัสมิ่เห็นแก่ภาตระและลูกจึงยอม

ความจริงสาขณมีแผนการที่จะเป็นไส้ศึกและต้องการกลับเข้าบ้านเพื่อตบตาผู้อื่น ตอนแรก เขาทำดีกับรัสมิ่เพื่อให้รัสมิ่ตายใจแต่ต่อมาพฤติกรรมเขาก็เป็นแบบเดิม ระยะเวลาที่เขาออกจากบ้าน บ่อยขึ้น ภาตระตั้งใจมาพบเขาหลายครั้งแต่ไม่พบ ครั้งสุดท้ายเขาขอค้างคืนที่บ้านรัสมิ่เพื่อรอพบ สาขณให้ได้ แต่สาขณกลับมาในสภาพที่เมามายภาตระจึงเปลี่ยนใจไม่พูกอะไร สาขณกลับมาหา เรื่องตบตีรัสมิ่เพราะเขาส่งคนไปขอให้รัสมิ่ช่วยคอร์รับชั่นแต่รัสมิ่ก็ยังไม่ยอมเหมือนเดิม ภาตระอยู่ในเหตุการณ์ตอนที่รัสมิ่พยายามชี้แจงสามี ทำให้เขาเข้าใจเจตนาของรัสมิ่อย่างชัดเจน

รัสมิ่เข้าโรงพยาบาลเพราะตกใจกับข่าวการตายของสาขณ วรลักษณ์ รีบไปเยี่ยมพี่สาว พบ ตำรวจมาสอบปากคำพี่สาว ตำรวจแจ้งว่าสาขณคือกบฏที่บ่อนทำลายชาติทำให้สองพี่น้องตกใจกลัว มีความผิดไปด้วย แต่ประธานที่ทำงานของรัสมิ่รวมทั้งตำรวจปลอบใจให้คลายกังวลและแจ้งว่าไม่มีใครสงสัยจิตใจที่รักชาติและอุทิศตนเพื่อชาติของรัสมิ่ และมีผู้รายงานรับประกันความประพฤติ ของรัสมิ่ว่าไม่มีส่วนรู้เห็นกับการกระทำของสาขณเลย สองพี่น้องโล่งใจและเจ็บใจที่ตัวเองเสียรู้ ศัตรูนำศัตรูเข้าบ้าน

ตอนเย็น ภาตระในเครื่องแบบตำรวจนำตำรวจอนุญาตเข้าไปค้นบ้านของรัสมิ่แต่ไม่พบ ของผิดกฎหมาย วรลักษณ์ตกใจและอายุที่รู้ความจริงเพราะเหมือนเธอกล่าวหาเขาผิดๆ โดยที่เขาไม่ ตอบโต้เลย แต่ในใจวรลักษณ์เธอดีใจที่เห็นภาตระเป็นบุรุษที่น่ายกย่องเพราะเธอก็ชอบเขา หนุ่มสาวทั้งสองเข้าใจกันดีและในที่สุดก็ตกลงแต่งงานกัน นรินทร์มาร่วมงานแต่งงานไม่ได้เพราะยังอยู่ที่ ชายแดนแต่ขอให้ญาติผู้ใหญ่ของเขาเป็นธุระเรื่องจัดงานแต่งงานให้หนุ่มสาว เขาฝากจดหมาย มาถึงรัสมิ่หนึ่งฉบับและบอกว่าเมื่อกลับมาเขาจะมาพบเธอ

เวลาผ่านไปหนึ่งปี นรินทร์ตั้งใจมาพูกกับรัสมิ่เรื่องเขาทั้งสองคน นรินทร์ขอร้องให้รัสมิ่ ตัดสินใจใช้ชีวิตกับเขา แต่รัสมิ่ไม่ยอมเพราะเห็นว่าเธอไม่มีค่าสำหรับเขาเพราะนอกจากเธอจะเคย ทรยศความรักของเขาโดยการแต่งงานกับคนอื่นแล้ว เธอยังเป็นสตรีมีาย นรินทร์ชี้แจงให้ฟังว่าเขา รักรัสมิ่ที่จิตใจ ที่คุณความดี และการแต่งงานของรัสมิ่ไม่ใช่การทรยศแต่เป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้อง

รักษาชีวิตเอาไว้ และการเป็นม่ายของรัสมิ่ก็ไม่ใช่ว่าความผิดเลย เมื่อได้ฟังเจตนาธรรมณ์ที่ชัดเจนของนรินทร์ รัสมิ่ตื่นตัวใจมากและตัดสินใจใช้ชีวิตร่วมกับเขา

เรื่องที่ ๓ คินแรมพันไปแล้ว

มาลดีเป็นบุตรธิดาของคุณสุคนธ์ผู้มีฐานะมั่งคั่ง เนื่องจากมาลดีกำพร้ามารดาแต่เล็ก บิดาของเธอจึงเลี้ยงดูอย่างตามใจ ทำให้มาลดีมีนิสัยเอาแต่ใจตนเอง ชีวิตที่เติบโตมาพร้อมความสะดวกสบายทำให้มาลดีมีนิสัยเย่อหยิ่ง ทะนงในชาติตระกูลที่คิดว่าสูงส่งกว่าคนอื่นและบางครั้งก็ดูถูกคนที่ต่ำกว่าตน เมื่อบิดาของเธอรับอุปการะ บุรี เด็กวัดที่บังเอิญเห็นเหตุการณ์คุณสุคนธ์ถูกปล้นแล้วเข้ามาช่วย เมื่อคุณสุคนธ์ถามประวัติของบุรีจึงได้รู้ว่าเขาคือบุตรของเพื่อนเก่าคือคุณณัฐชาติที่ไม่ได้ข่าวกันนานนับสิบปี บุรีแจ้งว่าบิดาของเขาเสียชีวิตแล้วและขณะนี้เขามาเรียนหนังสือที่พนมเปญและพักอยู่ที่วัด คุณสุคนธ์เห็นบุรีเป็นผู้มีจิตใจดี มีคุณธรรม และต้องการตอบแทนบุญคุณที่ได้ช่วยชีวิตเขาไว้ คุณสุคนธ์จึงชวนบุรีมาพักอยู่ที่บ้านและรับปากจะส่งเสียบุรีจนจบ

มาลดีไม่พอใจที่บิดาทำทำให้ความรักและเมตตาบุรี เพราะเธอไม่ต้องการแบ่งความรักของบิดาไปให้คนอื่นที่เธอเห็นว่าต่ำต้อยกว่าทุกทาง มาลดีจึงตั้งตัวเป็นศัตรูกับบุรีคอยดูถูก กลั่นแกล้ง และด่าว่าบุรีทุกครั้งที่คุณสุคนธ์ไม่เห็น บุรีพยายามอดทนต่อกิริยาที่ไม่เหมาะสมของมาลดีเพราะเห็นแก่คุณสุคนธ์ แต่ด้วยลักษณะนิสัยของเขาที่รักความยุติธรรมและไม่ยอมก้มหัวให้ความไม่ถูกต้องทำให้บางครั้งเขาอดไม่ได้ที่จะโต้ตอบมาลดีไปบ้าง นั่นยิ่งทำให้มาลดีผูกใจเจ็บและเกลียดบุรีมากยิ่งขึ้น คุณสุคนธ์รู้ความไม่ลงรอยกันระหว่างบุรีกับมาลดี ท่านพยายามปรามมาลดีแต่ก็ไม่ต้องการให้บุตรสาวเสียใจมากเพราะสงสารที่เธอกำพร้ามารดา ท่านจึงได้แต่ขอร้องให้บุรีไม่ถือสา นิสัยเอาแต่ใจของบุตรสาวท่านและเอ่ยปากทำนองฝากฝังให้บุรีช่วยดูแลมาลดีด้วย

ความไม่ลงรอยระหว่างบุรีและมาลดีนับวันยิ่งบานปลาย แต่ก่อนที่เหตุการณ์ระหว่างทั้งคู่จะเลวร้ายไปมากกว่านี้ เขมรแดงก็ยกพลเข้ายึดกรุงพนมเปญในวันที่ ๑๖ เมษายน ค.ศ. ๑๙๗๕ และกวาดต้อนผู้คนออกจากเมือง ไปอยู่ตามชนบทเพื่อให้คนเมืองเหล่านี้ได้รู้จักการเป็นผู้ผลิต ครอบครัวยุคของคุณสุคนธ์เดินทางหนึ่งเดือนมาหยุดที่หมู่บ้านตรู่ฟางขลุ่ย ตามการผลักดันขององค์การ ครอบครัวยุคคุณสุคนธ์สร้างกระท่อมหลังเล็กๆหนึ่งหลัง องค์การริบทรัพย์สินส่วนตัวของคนทั้งหมด ยกเลิกระบบกรรมสิทธิ์ ทำลายระบบครอบครัว และให้ประชาชนทุกคนอยู่ภายใต้การปกครองที่มีองค์การเป็นเหมือนพ่อแม่ เพื่อความปลอดภัยของมาลดี คุณสุคนธ์ขอร้องให้บุรีช่วยแต่งงานกับมาลดีแต่ในนาม เพราะหากทั้งคู่เป็นสามีภรรยาแล้ว มาลดีจะไม่ถูกบังคับแต่งงานและไม่ถูกเจ้าหน้าที่ของเขมรแดงอื่นๆ จ้องลวงละเมิดทางเพศ มาลดีไม่ต้องการแต่งงานกับบุรี ส่วนบุรีก็ขอให้คุณสุคนธ์เข้าใจว่าเขายอมทำตามคำขอร้องของคุณสุคนธ์แต่ก็จะรักษากายและใจให้กับคนรักของเขาชื่อจันนาเพียงคนเดียวเท่านั้น

มาลดีที่เป็นคนสวย แต่มีนิสัยเอาแต่ใจ รักความสบายและไม่เคยทำงานหนักกลายเป็นเป้าที่เจ้าหน้าที่เขมรแดงสตรีที่ควบคุมเกลียดชังเพราะมาลดีมีท่าทีที่ไม่เชื่อฟัง ทำงานไม่ได้ตามเป้า เธอ มักจะถูกเรียกไป “ก่อสร้าง”หรือในความหมายที่รู้กันว่าเรียกไปตำหนิให้ปรับปรุงตัวเสมอ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้มาลดีถูกกลั่นแกล้งเพราะมิตรฉิม หัวหน้ากลุ่มที่ควบคุมกลุ่มของเธอแอบรักมาลดี ทำให้มิตรฉิมเฝ้าหน้าหญิงที่แอบรักมิตรฉิมยิ่งเพิ่มความเกลียดชังและคอยหาทางกลั่นแกล้งมาลดีหนักยิ่งขึ้น จนมาลดีที่ไม่เคยทำงานหนักมีสุขภาพทรุดโทรมถึงขนาดล้มป่วย คุณสุคนธ์ได้แต่เฝ้ามองบุตรด้วยความเป็นห่วง แต่แม้มาลดีจะถูกกลั่นแกล้งและทำงานหนักขนาดไหน อคติที่เธอมีต่อบุรีก็ไม่เคยลดลง มาลดียังไม่ยอมญาติกับบุรี เธอกลับเห็นว่าบุรีคือคนพวกเดียวกับที่คอยทำร้ายเธอคือพวกคนจนและคน โง่ที่บังเอิญมีอำนาจ นั่นยิ่งทำให้เธอเอาความ โกรธที่มีต่อเขมรแดงมาลงกับบุรี

เขมรแดงปกครองคนอย่างทารุณ อาทิให้ประชาชนทำงานหนัก หากใครขัดขืนก็จะถูกลงโทษอย่างทารุณจนอาจถึงตาย ความโหดเหี้ยมทารุณของเขมรแดงส่งผลกระทบต่อด้านจิตใจแก่ประชาชนทั่วไปอย่างมาก จะมีเพียงแต่คนในครอบครัวเดียวกันที่แอบดูแลกันอย่างเงียบ ๆ เพื่อรักษาชีวิตของสมาชิกในครอบครัวเอาไว้ ครอบครัวคุณสุคนธ์ก็เช่นกัน เมื่อมาลดียังมีบิดาอยู่ คุณสุคนธ์เป็นเพียงผู้เดียวที่มาลดียึดเป็นที่พึ่งทางใจ แต่ในปี ค.ศ. ๑๕๗๘ คุณสุคนธ์ก็ถูกเขมรแดงจับตัวไปสังหาร การสูญเสียบิดาทำให้มาลดีหมดที่พึ่งและเสียขวัญ ทำให้มาลดีหันมายึดบุรีเป็นที่พึ่งแทน มาลดีกลับตัวเป็นคนละคน ตั้งใจทำงานละเอียดถี่ถ้วนคำสอนของบุรีทุกอย่าง ทั้งคู่อยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยเพราะบุรีเองก็สงสารที่มาลดีกำพร้าทั้งบิดาและมารดา

เมื่อกองทัพของรัฐบาลเฮง สัมรินที่ได้รับการสนับสนุนจากเวียดนามเข้ามาขับไล่เขมรแดงออกนอกประเทศ ประชาชนทั้งหมดก็อพยพโยกย้ายกลับภูมิลำเนาเดิม บ้างก็เดินทางตามหาญาติพี่น้องที่พลัดพรากกันไป บุรีบอกมาลดีว่าเขาจะเดินทางไปหามารดาที่หมู่บ้านเดิม เขาชวนมาลดีไปด้วยเพราะสงสาร มาลดีดีใจมาก บุรีเดินทางมาพบมารดาของตนเองที่บ้านกำปงจาม ส่วนครอบครัวของจันนาคนรักของบุรีถูกกวาดต้อนไปที่พระตะบอง บุรีทิ้งมาลดีให้อยู่กับมารดา ส่วนตัวเขาเดินทางเข้าพนมเปญเพื่อหางานทำ

มาลดีอยู่กับมารดาบุรีที่บ้านกำปงจามและช่วยมารดาทำงานทุกอย่างอย่างขยันขันแข็ง มาลดีทำงานบ้านและช่วยมารดาบุรีทำขนมจิ้นขาย หลังจากเตรียมขนมเสร็จเธอจะเป็นคนหาขนมแล้วให้มารดาบุรีเป็นคนหีบของให้ลูกค้า ส่วนเวลาว่างจากการขายขนมเธอขุดดินปลูกผัก หาบน้ำจากหนองน้ำใกล้ๆ มารดาบุรีเห็นใจที่มาลดีซึ่งเคยมีชีวิตที่สูงส่งเทียมเมฆต้องมารับผิดชอบทำงานหนักแบบนี้ แต่มาลดีบอกว่าเธอสบายใจที่ได้ทำงานหนัก ช่วยแม่ทำขนมขายเพราะแม้จะทำงานหนักอย่างไรแต่ทุกอย่างที่ได้จากน้ำพักน้ำแรงก็เป็นของครอบครัวตัวเองไม่ได้ทำเพื่อให้เขมรแดงมาใช้สิทธิ์เหนือแรงงานของพวกเธอ มารดาของบุรีปลื้มใจที่มาลดีเป็นบุตรสาวที่ขยันขันแข็ง

นุรีกลับมาจากพนมเปญและพาครอบครัวไปอยู่ที่พนมเปญด้วย เมื่อมาถึงพนมเปญ มาลดียังช่วยมารดาบุรีทำงานเงินขาย แต่เมื่อไม่มีที่ดินสำหรับปลูกผักมากนัก มาลดีก็หันมาเลี้ยงหมูเพื่อเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวโดยปราศจากความรังเกียจว่ามันเป็นงานที่สกปรก นุรีเห็นมาลดีขยันขันแข็งก็ชมเชยว่ามาลดีเป็นยุวนารีตัวอย่างที่สมกับเป็นเสาหลักของชาติ เขาขอให้มาลดีกลับไปเรียนและแข่งกับมาลดีทำความดีเพื่อช่วยกอบกู้ชาติ ส่วนตัวเขาสมัครไปเป็นทหารร่วมรบกับกองทัพปฏิวัติ น้ำพอลลี มารดาของนุรี เห็นด้วยกับการตัดสินใจของบุตรชายและกล่าวอวยพรให้พวกเขามีชัยในสงครามรบกับพวกเขมรแดง สุธีเพื่อนของนุรีกล่าวชมเชยน้ำพอลลีว่าเป็นมารดาผู้มีจิตใจประเสริฐที่เห็นแก่ความอยู่รอดของชาติเหนือสิ่งอื่นใด

มาลดีกลับไปเรียนและเป็นตัวอย่างอันดีของยุวนารีที่ตั้งใจเล่าเรียนฝึกกับสตรีวัยเดียวกันยามที่เพื่อนๆ ของเธอยังหลงเพลิดเพลินกับการหาความสนุกสบายใส่ตัว ไม่สนใจเรื่องของประเทศชาติ มาลดีจะหาโอกาสตักเตือน แต่ถ้าเพื่อนยังไม่เห็นด้วยเธอก็ไม่ท้อแท้ รอคอยโอกาสในการตักเตือนเพื่อนต่อไป มาลดีได้พบกับญาติของเธอคือคุณป้าผานี พี่สาวของคุณสุคนธ์ ป้าผานีและผาณิตบุตรชายคนรองยังมีชีวิตอยู่ แต่ผาณิตพี่ชายคนโตและภรรยาเสียชีวิตในสมัยเขมรแดง ป้าผานีดีใจมากที่ได้พบมาลดี และขอร้องให้มาลดีไปอยู่ร่วมกับครอบครัวพวกเขา มาลดีเป็นห่วงคุณน้ำพอลลีและแอบรอคอยนุรีอยู่ แต่คุณน้ำพอลลีบอกไม่ต้องเป็นห่วงมาลดีจึงกลับไปอยู่กับญาติของเธอ

เมื่อมาลดีกลับไปอยู่กับครอบครัวป้าผานี เธอก็พบว่าป้าผานีและพี่ผาณิตประกอบอาชีพฝึกกฎหมายเป็นพวกบ่อนทำลายชาติโดยการค้าของหนีภาษี เธอเฝ้าดูด้วยความไม่สบายใจ มาลดีตัดสินใจเป็นสายให้ตำรวจเข้าบุกจับขบวนการค้าของเถื่อน แต่เพื่อให้งานสำเร็จ เธอจำต้องแกล้งทำตัวเป็นพวกเดียวกับผาณิต ทำให้นุรีเข้าใจเธอผิดคิดว่าเธอเปลี่ยนไปกลายเป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แต่เธอก็อดทนจนงานสำเร็จ ผู้บังคับการตำรวจเรียกมาลดีเข้าไปชมเชยในการกระทำที่กล้าหาญ เมื่อนุรีรู้ความจริงเขาก็กล่าวชมเชยมาลดี ด้วย

มาลดีได้รับทุนไปเรียนที่ประเทศเวียดนาม ๕ ปี ส่วนนุรีก็ได้เป็นคณะกรรมการของพรรค ทั้งคู่ให้สัญญาว่าจะทำความดีแข่งกันและรอคอยวันเวลาที่จะได้กลับมาพบกันอีกครั้งหนึ่ง

เรื่องที่ ๔ แม้นดอกไม้ได้น้ำ

เขมา เขมรินทร์และเขมรินทร์เป็นบุตรของนายสาकुณและนางฉาครี ครอบครัวของนายสาकुณแม้จะมีฐานะมั่งคั่งแต่ก็ขาดความอบอุ่นในครอบครัวเพราะนายสาकुณและนางฉาครีทะเลาะตบตีกันทุกวันจนบุตรทั้งสามเบื่อหน่าย นายสาकुณเป็นข้าราชการระดับสูงที่มีพฤติกรรมรับสินบน การมีรายได้ต่างๆ ทำให้เขาหลงระเริงไปกับการใช้จ่ายหาความสุขให้ตนเอง การทะเลาะตบตีในครอบครัวมีสาเหตุมาจากนายสาकुณไปมีภรรยาน้อย ทำให้ภรรยาคือนางฉาครีหึงหวงและคอยตาม

หาเรื่องนายสาकुณอยู่ตลอดเวลา เมื่อนายสาकुณกลับเข้าบ้าน นางฉากรีก็มักจะหาเรื่องทะเลาะและลงท้ายด้วยการใช้กำลังกันอย่างไม่มีการขอมใคร

เขมริบุตรคนโตของนายสาकुณและนางฉากรีมีอายุ ๑๘ ปี เธอพยายามหาทางออกจากปัญหาบิดามารดาทะเลาะกันด้วยการเรียนหนังสือ เธอมุ่งมั่นกับการอ่านหนังสือให้ได้มากๆ และทำให้มีผลการเรียนดีจนถึงขนาดได้รับคัดเลือกไปสอบแข่งขันวัดระดับภาษาเขมรทั่วประเทศและได้รางวัลมาแล้ว วันทีเขมริได้รางวัล เพื่อนๆ ต่างรุมล้อมแสดงความยินดีและพูดกับเขมาด้วยความอิจฉาว่าบิดามารดาเธอคงดีใจและคงต้องให้รางวัลเธออย่างงาม มีแต่เขมริเท่านั้นที่รู้ว่าแม้เธอจะเรียนเก่งขนาดไหนก็ไร้ประโยชน์ เพราะบิดามารดาไม่มีเวลามาสนใจดูแลหรือไต่ถามทุกข์สุขของเธอ พวกเขาสนใจแต่ความสุขหรือความทุกข์ของตัวเองเท่านั้น

เขมาบุตรสาวคนรองของนายสาकुณและนางฉากรีอายุ ๑๖ ปี เขมาเป็นเด็กสาวรูปโฉมงดงาม แต่โชคไม่ดีที่เขมาคบเพื่อนที่ไม่ดีอย่างสุนิที่นิยมการเที่ยวเตร่ คบเพื่อนชาย และชอบแอบหนีโรงเรียนไปเที่ยว ประกอบกับเขมาเป็นคนที่มีความใจอ่อนไหวกว่าเขมา เมื่อมีเพื่อนอย่างล้อมองและสุนิชวนไปเที่ยว เขมาซึ่งต้องการหนีปัญหาทางบ้านก็ตกลงไปตามเพื่อน แม้เขมาจะรู้สึกตะขิดตะขวงใจในตอนแรกกับการเที่ยวเตร่ของสุนิที่นัดเจอกับเพื่อนชายและปล่อยตัวให้เพื่อนชายของเธอคอยดูบลูบล่าตามอำเภอใจ แต่เมื่อถูกคะยั้นคะยอมากๆ ประกอบกับการที่เขมายังอ่อนต่อโลกทำให้เธอถูกชักจูงไปในทางผิด เขมาไปเที่ยวกับกลุ่มเพื่อนอย่างล้อมองและในที่สุดเธอก็ตกเป็นของบุญดา

เขมรินพี่น้องชายคนสุดท้องแห่งบ้านนายสาकुณก็เป็นเยาวชนที่เลือกแก้ปัญหาในทางที่ผิดเช่นกัน เขมรินที่คิดร้านเกมและขโมยข้าวของเครื่องใช้ในบ้านหลายชิ้นไปขายเพื่อเอาเงินไปเล่นเกม หลังจากทีขโมยของในบ้านไปขายไม่ได้ เขมรินก็เริ่มคิดหนีพินันโดยการขโมยเงินรุ่นพี่ที่ตั้งใจล่อหลอกให้เด็กๆ อย่างเขาติดหนี้เพื่อคืนตัวมาทำงานทุจริต งานแรกที่เขมรินทำทำคือเป็นนกดขี่ทำที่มาพูดคุยกับหญิงสาวที่ขโมยมอเตอร์ไซค์มาเพียงลำพัง หากคนใดหลงกลพวกนี้ก็จะเข้ามาจี้เอาของมีค่าและขโมยมอเตอร์ไซค์ไปขาย เขมรินที่ย่ำแย่ทำแบบนี้อยู่หลายครั้ง

สถานการณ์ในบ้านนายสาकुณเริ่มวิกฤตมากขึ้นเมื่อเขมาไปตรวจเลือดและพบว่าเธอมีเชื้อเอชไอวี เธอโชคร้ายที่บุญดาเป็นเยาวชนที่มีพฤติกรรมมั่วสุมทางเพศและติดโรคภัยจากการเที่ยวหญิงบริการ เขมาซึ่งเป็นเพื่อนอีกคนหนึ่งของบุญดาจึงพลอยติดโรคเอชไอวีไปด้วย รวมทั้งเพื่อนในกลุ่มอีก ๖ คนที่ต่างติดเชื้อเอชไอวีกันถ้วนหน้า ฝ่ายเขมรินที่หลังจากขโมยร่วมมือกับพรรคพวกชิงทรัพย์มาหลายราย ในที่สุดเขาก็ถูกตำรวจจับ ตำรวจไปแจ้งข่าวเขมรินที่ที่บ้านแต่คนที่อยู่รับเรื่องคือเขมริ เขมริตกใจแทบสิ้นสติเพราะก่อนหน้านี้เขมาก็มาบอกเธอว่าเขมาติดเชื้อเอชไอวี เขมริได้แต่ร้องไห้ ตำรวจจึงแจ้งข่าวไปยังนายสาकुณกับนางฉากรีเอง

นายสาकुณและนางฉาครีไปโรงพักเพื่อรับทราบเรื่องของเขมรินทร์ด้วยความประหลาดใจ หลังจากรู้เรื่องทั้งหมดของเขมรินทร์และเขมา ทั้งนายสาकुณและนางฉาครีต่างพูดไม่ออกเพราะรู้อยู่แก่ใจว่าที่บุตรของพวกตนเป็นแบบนี้เกิดจากการที่พวกตนในฐานะผู้ปกครองดีแต่ทะเลาะกันและใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา นายสาकुณและนางฉาครีจึงกลับเนื้อกลับตัวเพื่อแก้ไขความผิดพลาดที่เกิดจากความบกพร่องในฐานะของพ่อและแม่ พวกเขาหมั่นไปเยี่ยมเขมรินทร์ที่สถานพินิจ และคอยไปให้กำลังใจเขมาซึ่งพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล

ต่อมาทางโรงพยาบาลก็ทาบทามให้เขมาช่วยเป็นวิทยากรในการรณรงค์ให้ผู้คิดเชื่อเอดส์มีกำลังใจต่อสู้กับโรคร้ายนี้ เขมายินดีเป็นอย่างยิ่งที่ชีวิตที่เหลืออยู่ของเธอสามารถทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ อีกทั้งการได้ช่วยเหลือผู้อื่นยังทำให้เธอรู้สึกถึงคุณค่าในตัวเองอีกด้วย

เรื่องที่ ๕ เมฆสุรกานาค (เมฆเกล็ดนาค)

วิจิตร หนุ่มน้อยวัย ๒๕ เป็นบัณฑิตหนุ่มคณะอักษรศาสตร์ ผู้มีฝีมือด้านการประพันธ์ วิจิตรเป็นลูกศิษย์เอกของครูสุภา อาจารย์สอนคณะอักษรศาสตร์ที่ตั้งใจสนับสนุนให้วิจิตรเป็นนักประพันธ์เอกให้ได้ ครูสุภามีบุตรสาวชื่อมรกต วัยประมาณ ๒๐ ปี เธอจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาแล้วและกำลังเตรียมเป็นนักเรียนแพทย์ชั้นปีที่ ๑ ครูสุภาไว้วางใจในตัววิจิตรและยอมให้มรกตบุตรสาวหมั้นกับวิจิตรเมื่อรู้ว่าทั้งคู่รักกัน แม้วิจิตรจะมีฐานะยากจนและยังไม่มีอาชีพการงานที่มั่นคงก็ตาม ครูสุภาเชื่อมั่นว่าสักวันหนึ่งวิจิตรจะกลายเป็นักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงแน่นอน

วิจิตรพยายามนำผลงานของเขาไปนำเสนอตามโรงพิมพ์ แต่ล้วนได้รับการปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าโรงพิมพ์ไม่อยากจะเสี่ยงรับผลงานของนักเขียนที่ไม่มีชื่อเสียง ทำให้เขารู้สึกท้อแท้และหมดกำลังใจ แต่เขามีครูสุภาและมรกตคอยให้กำลังใจอยู่ตลอดเวลา ต่อมาครูสุภามีเพื่อนคือคุณพนลือ ซึ่งเป็นนักธุรกิจเขมรที่ไปทำงานที่อเมริกาและประสบความสำเร็จมีฐานะมั่งคั่ง ต้องการนำผลงานของนักเขียนเขมรมาตีพิมพ์เพราะคุณพนลือเป็นชาวเขมรผู้มีใจรักในศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ คุณพนลือพอใจผลงานของวิจิตรตามคำแนะนำของครูสุภาและนำไปตีพิมพ์ ผู้อ่านชื่นชอบผลงานของวิจิตรตั้งแต่เล่มแรกและทำให้คุณพนลือขอซื้อนวนิยายของวิจิตรเล่มที่เหลือมาตีพิมพ์ต่อไป วิจิตรต้องการเขียนนวนิยายตามความฝันของตนเองให้ดี เพื่อไม่ให้เป็นการเบียดบังเวลาของราชการจึงลาออกจากอาชีพครูมาเขียนนวนิยายอย่างเดียว ในที่สุดความฝันของวิจิตรที่จะเป็นนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงก็บรรลุด้วยความช่วยเหลือของครูสุภาที่คอยตรวจแก้ต้นฉบับมรกตคนรักที่ให้กำลังใจอยู่เคียงข้างเขาเสมอ และคุณพนลือผู้มีใจรักอักษรศาสตร์ของชาติสละกำลังทรัพย์ช่วยเผยแพร่ผลงาน

ล่วงเข้าปีที่ ๓ ผลงานที่วิจิตรเคยเขียนไว้ก็ทยอยส่งให้คุณพนลือเกือบหมด และคุณพนลือมีโครงการใหม่ที่ตั้งใจจะทำปีนี้คือ การนำบทประพันธ์ของนักเขียนชื่อดังอย่างวิจิตรมาสร้างเป็น

ภาพยนตร์ โครงการนี้ยิ่งทำให้วิจิตรได้รับผลตอบแทนมากยิ่งขึ้นไปอีก แต่ในขณะที่วิจิตรกำลังรุ่งเรือง สุขภาพภรรยาผู้ชราที่ลดถอยลง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะครูสุภาพพยายามอย่างสุดกำลังเพื่อช่วยสนับสนุนศิษย์รัก จึงทำให้สุขภาพของท่านทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็ว มรกตผู้เป็นบุตรสาวเป็นห่วงบิดามากแต่ก็รู้ว่าความสุขของบิดามาจากการดูแลสุขภาพความสำเร็จของลูกศิษย์หนุ่มซึ่งท่านเป็นผู้มีส่วนสร้างอย่างสำคัญ มรกตจึงได้แต่เฝ้าดูอาการของบิดาอย่างหนักใจ ขณะเดียวกันเธอก็ยังทำหน้าที่คนรักที่ดี ช่วยสนับสนุนความก้าวหน้าของกลุ่มนั้น โดยการปรนนิบัติดูแลเขาอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เขามีเวลาเขียนหนังสือให้ได้มากที่สุด

ชีวิตของวิจิตรและมรกตเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อ เกสรี บุตรีของคุณพนลือเดินทางจากอเมริกา มายังเขมรเพื่อร่วมโครงการใหม่ของบิดา เกสรีเป็นนักแสดงที่มีชื่อเสียงและจะมาแสดงนำในภาพยนตร์ที่บิดาเธอร่วมทุนกับบริษัทจากฮ่องกง เกสรีติดใจฝีมือการประพันธ์ของวิจิตร เมื่อมาพบตัวจริงเธอก็ถูกใจในรูปร่างหน้าตาที่สง่างามของวิจิตรและแสดงที่ท่าสนใจในตัววิจิตรอย่างเปิดเผยแม้เกสรีจะรู้ว่ามรกตเป็นคู่หมั้นของวิจิตรแล้วก็ตาม แอบทุกคนที่พบเห็นล้วนไม่ชอบใจกิริยาที่กำกั้นแบบสาวต่างประเทศของเกสรีที่แสดงท่าที่ไม่หวังตัวและทอดสะพานให้วิจิตร แต่ด้วยความเกรงใจคุณพนลือ ทุกคนจึงไม่แสดงปฏิกิริยาใดๆออกมา รวมถึงมรกตที่รู้สึกไม่สบายใจที่มีสตรีอื่นทำท่าคิดพันคนรักของเธอ แต่เธอก็ไม่ได้แสดงกิริยาหึงหวงเพราะเป็นเรื่องไม่เหมาะสม

เกสรีพยายามแทรกตัวเข้าขวางความสัมพันธ์ระหว่างวิจิตรและมรกต เธอใช้เรื่องงานมาเป็นข้ออ้างในการแยกวิจิตรออกจากมรกตที่ละนิดๆ โดยพยายามทำให้วิจิตรไม่มีเวลาว่าง วิจิตรต้องให้สัมภาษณ์นักข่าวจากรายการโทรทัศน์และไปงานสังคมกับเกสรีทุกวัน จนทำให้เขาไม่มีเวลาทำกิจกรรมของ ๒ ประการที่เคยทำประจำคือ ไปเยี่ยมครูสุภาและมรกตคนรัก กับการใช้เวลาทุ่มเทกับเรื่องเขียนหนังสือ ความโง่งงทำให้วิจิตรหลงในชื่อเสียงและยอมให้เกสรีจูงเขาไปในทางที่เธอต้องการ แม้บางครั้งเขาเองก็นึกเกี่ยวกับการต้องออกงานสังคมอยู่บ้าง แต่ปฏิกิริยาสรรเสริญเยินยอจากคนรอบข้าง รวมทั้งข้ออ้างเรื่องงานที่เกสรีใช้เป็นประจำก็ดึงเขาไว้ได้ทุกครั้ง ทั้งหมดนี้มีผลทำให้งานเขียนของวิจิตรไม่มีคุณภาพเหมือนเดิม

ครูสุภาเป็นห่วงวิจิตรจึงให้มรกตมาตามตัวไปพบ การเข้าถึงตัววิจิตรไม่ใช่เรื่องง่ายเพราะเกสรีซึ่งเข้านอนออกในบ้านของวิจิตรคอยกันท่ามรกตอยู่ตลอดเวลา แต่มรกตก็ไม่ละความพยายาม แม้เธอจะรู้สึกว่าถูกเกสรีและวิจิตรหยาบศักดิ์ศรีความเป็นกุลสตรีของเธอก็ตาม แต่เพื่อเห็นแก่ความต้องการของบิดาซึ่งหวังใยในตัววิจิตรเหนือสิ่งอื่นใด มรกตอดทนและตามตัววิจิตรไปพบบิดาจนได้ ครูสุภาดักเตือนและให้สติวิจิตรทำให้วิจิตรรู้สึกตัว พยายามถอนตัวเองจากการชักจูงของเกสรี และตั้งใจเขียนนวนิยายดังเดิม เกสรีไม่พอใจและหาทางดึงวิจิตรมาเป็นของเธออีก โดยจัดงานเลี้ยงให้วิจิตรอย่างหรูหรา เชิญนักข่าวและสื่อมวลชนทุกแขนงมาที่บ้านเพื่อสัมภาษณ์วิจิตร วิจิตร

เห็นแก่งานจึงไม่สามารถหลบเลี่ยงมาคุยกับมรกตที่บังเอิญมาหาที่บ้านในขณะที่เดียวกันนั้นได้ มรกตจึงเสียใจมาก

ครูสาเห็นกิริยาที่เศร้าซึมของมรกตเรื่องวิจิตรก็พยายามปลอบใจ โดยหันเหความสนใจของบุตรสาวให้ตั้งมั่นอยู่กับการสอบในคณะแพทยศาสตร์ของเธอ มรกตรับปากบิดาแต่ผลการสอบของเธอกลับไม่น่าพอใจ ครูจำเรินซึ่งเป็นครูของมรกตและเป็นเพื่อนกับบิดาของเธอมาหาหรือกับครูสุภาเพื่อหาทางแก้ไข สัปดาห์ต่อมาประสิทธิ บุตรชายของครูจำเรินซึ่งเรียนแพทยศาสตร์ก็เขียนจดหมายถึงมรกตให้กำลังใจเธออีกทางหนึ่ง ทำให้มรกตหันมาให้ความสนใจกับเรื่องเรียนของเธอใหม่ ระหว่างนั้นมรกตเฝ้ารอวิจิตร แต่เธอก็ไม่เคยเห็นเขามาเยี่ยมเธอและบิดาเลยสักครั้ง ทำให้เธอเศร้าใจมาก

เวลาผ่านไปอีกหลายเดือน สุขภาพของครูสุภายิ่งทรุดหนักลง ครูสุภาต้องการพบวิจิตรอีกครั้งก่อนตาย ครูจำเรินขอให้มรกตทำตามคำขอของบิดา ไปตามวิจิตรมาพบให้ได้ มรกตอดคิดแต่ก็ยอมในที่สุด บังเอิญเป็นวันที่วิจิตรไปงานเลี้ยงกับเกสรี และเกสรีเมามากจนขับรถกลับไม่ไหว วิจิตรต้องอุ้มเกสรีขึ้นไปนอนพักบนห้อง มรกตเห็นภาพนั้นพอดี มรกตเสียใจมากจึงรีบกลับไปก่อน วันรุ่งขึ้นมรกตมาหาวิจิตรที่บ้านใหม่ พบเกสรีใส่ชุดนอน เดินลงมาจากด้านบน และจงใจพูดให้มรกตเข้าใจผิดว่าเธอมีความสัมพันธ์กับวิจิตร ทำให้มรกตเสียใจ แค้นใจ กลับบ้านไป วิจิตรจึงไม่ได้ไปพบครูสุภาอีก แต่กลับไปประชุมกับรัฐมนตรีตามแผนการของเกสรีที่รู้ดีว่าทำไมมรกตจึงไม่อยู่พบวิจิตร

อาการครูสุภาถึงขั้นโคม่า ครูจำเรินพยายามครั้งสุดท้ายโทรศัพท์ไปบอกนุรา คารานำชายที่ติดตามเกสรีมาจากอเมริกาด้วยความรัก และบังเอิญประชุมร่วมกับรัฐมนตรีด้วย นุราบอกข่าวครูสุภาป่วยหนักแก่วิจิตรท่ามกลางรัฐมนตรีและนักข่าวที่รุมสัมภาษณ์อยู่ วิจิตรตกใจทบลิ้มทั้งยืน พอได้สติเขาก็รีบเร่งฝ่าฝูงชนออกไป เกสรีพยายามห้ามแต่ถูกนุราจับตัวไว้ นุราบอกข่าวครูสุภาแก่เกสรีทำให้เธอเปลี่ยนท่าทีเป็นคนละคนเพราะเธอรู้ดีว่าความคิดครั้งนี้เธอเป็นผู้ก่อเองทั้งหมด คุณพนลือพ่อของเกสรีก็รีบตามไปดูใจครูสุภาที่บ้านด้วย

วิจิตรมาพบครูสุภาในสภาพที่ครูป่วยหนักแทบสิ้นลม เขารู้สึกผิดที่ลืมผู้มีบุญคุณและอยู่กับเกียรติกษ ครูสุภาฝากคำเตือนไม่ให้วิจิตรหลงในลาภยศสรรเสริญเพราะเป็นสิ่งไม่จริง แต่ให้ตั้งมั่นกับการเขียนงาน อย่าให้มีอะไรมาทำให้เขว ครูสุภาฝากมรกตให้วิจิตรดูแล และตั้งเสียมรกตให้รู้จักให้ รู้จักผ่อนปรนให้ผู้อื่น ไม่เอาแต่อารมณ์ และพยายามเรียนให้จบ

การเสียชีวิตของครูสุภาทำให้วิจิตรและมรกตเสียใจมาก วิจิตรรำลึกผิดที่เขาเป็นศิษย์ออกตัญญูหลงไหลชื่อเสียง เขาพยายามอ้อนวอนขอโทษมรกต แต่เธอไม่ยกโทษให้ ซ้ำร้ายคุณพนลือมาแจ้งข่าวว่าผลงานของเขาเลวร้ายที่สุดที่จะนำไปสร้างภาพยนตร์นั้น บริษัทหนังฮอลลีวูดในตัวไม่สร้างต่อเพราะบอกว่างานไม่มีคุณภาพ คุณพนลือขอรับรองให้วิจิตรแก้ผลงานให้ดี แต่วิจิตรไม่รับปาก

เพราะกำลังท้อแท้ ทำให้คุณพนลือที่ตั้งใจมาขอ โทษวิจิตรแทนเกสรีกลับพูดไม่ออก ส่วนเกสรีเสียใจมากในความผิดของตนจึงกลับอเมริกาไป

ประสิทธิ์กลับจากฝรั่งเศสเพื่อมาปลอบใจมรกตและขอให้เธอยกโทษให้วิจิตร แต่มรกตไม่รับปาก ต่อมาบูรามาขอพบเพื่อเป็นตัวแทนของเกสรีขอโทษมรกตและชี้แจงความจริงทุกอย่างให้ฟัง พร้อมทั้งขอให้มรกตยกโทษให้วิจิตรเช่นกัน แต่มรกตก็ยังไม่ใจอ่อน บูราจึงบอกข่าวเรื่องผลงานของวิจิตรล้มเหลว มรกตใจหายเพราะงานคือชีวิตของวิจิตร บูราขอให้มรกตกลับไปหาวิจิตรเพื่อช่วยเหลือเขาแก้ปัญหา มรกตขอบคุณบูราและไปตามหาวิจิตรที่บ้านแต่ไม่พบ ทำให้มรกตเคล้งคว้างไม่รู้จะไปตามหาวิจิตรที่ไหน แต่ความจริงคือวิจิตรไม่กล้าสู้หน้ามรกตตอนนี้ ได้แต่ฝากสมุดบัญชีทิ้งไว้ให้มรกตใช้ เพราะรู้ว่าเธอกำลังบากหลังจากบิศคือครูสุภาเสียชีวิต

๒ ปีต่อมา มรกตจบการศึกษาจากคณะแพทยศาสตร์ เข้าทำงานที่โรงพยาบาลนโรดมสีหนุ มรกตยังคงติดตามข่าวของวิจิตรแต่ไม่เคยได้ข่าวเลยประสิทธิ์คอยแวะเวียนมาดแลมรกตอยู่เสมอแต่ในที่สุดเขาก็รู้ว่าหมดหวังเพราะในใจมรกตมีแต่วิจิตร มรกตไม่ได้ไปบ้านวิจิตรนาน เธอจึงขอร้องให้เขาไปส่ง แต่ก็ต้องแปลกใจที่เห็นบ้านทาสีใหม่ มีสาวน้อยช้อกัลยาณีออกมาต้อนรับพลางบอกว่าบ้านนี้วิจิตรขายให้กับพี่ชายของเธอซึ่งเป็นคนเขียนใหม่มีชื่อว่า แสน อาลัย กัลยาณีเชิญแขกทั้งสองชมบ้าน พร้อมทั้งอธิบายนิสัยของพี่ชายว่าจะไม่ยอมให้ใครรู้จักหน้า ไม่ให้สัมผัส ไม่ออกงานสังคมเว้นแต่จำเป็น ทำให้มรกตประหลาดใจกับนิสัยของแสน อาลัยมาก พลางนึกในใจว่าเป็นนิสัยที่ตรงกันข้ามกับวิจิตรอย่างสิ้นเชิง

กัลยาณีเริ่มสนิทสนมกับมรกตและประสิทธิ์ ความร่าเริง เฉลียวฉลาด สดใสของเธอ ทำให้มรกตคลายเศร้าไปได้มาก กัลยาณีให้กำลังใจประสิทธิ์ให้สารภาพรักกับมรกต แต่ประสิทธิ์ปฏิเสธและตั้งใจไปอยู่ฝรั่งเศสแทน กัลยาณีพามรกตไปที่แห่งหนึ่งเพื่อไปพบกับคนคนหนึ่ง นั่นคือวิจิตร และเธอยังพบเกสรีและบูราด้วย เกสรีและบูราหาทางช่วยวิจิตรให้คืนดีกับมรกตโดยมีกัลยาณีเป็นผู้ช่วย เกสรีเท้าความถึงตอนที่เธอพบวิจิตรโดยบังเอิญขณะถ่ายทำภาพยนตร์ และเห็นวิจิตรเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเอง เก็บตัว เก็บผลงานและไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร จนผลงานของวิจิตรมีคุณภาพเหมือนเดิม ทำให้บริษัทสร้างภาพยนตร์ของเกสรีขอซื้อผลงานต่อทั้งหมด แต่วิจิตรขอเปลี่ยนชื่อนักประพันธ์เป็น แสน อาลัย แทนชื่อเดิม จากนั้นวิจิตรก็ขอร้องกัลยาณีซึ่งถูกอัยยาศัยกันและขอร้องเป็นนื่องบุญกรรมว่า ให้ช่วยหาทางนำมรกตมาพบเขาที่นี่ให้ได้ กัลยาณีทำได้สำเร็จ ทำให้ทั้งวิจิตรและมรกตเข้าใจกัน และจัดงานแต่งงานใน ๗ เดือนต่อมา

เรื่องที่ ๖ คำแล้วมีแสงตะวัน

จัน บัพรุง เป็นบุตรสาวรัฐมนตรีจักรา กำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย บัพรุงเป็นเด็กสาวที่รักการศึกษาเป็นชีวิตจิตใจ ความใฝ่ฝันของเธอคือการเป็นนักเรียนที่มีผลการเรียนอันดับ

หนึ่งด้านคณิตศาสตร์ให้ได้ แต่เธอก็ต้องผิดหวังทุกครั้งเพราะสวน กัสต์ เด็กหนุ่มอนาถาเป็นผู้สอบได้ที่หนึ่งทุกครั้งไป ความแค้นที่ไม่สามารถเอาชนะกัสต์ได้แม้เขาจะยากจนกว่า และต้องทำงานในสถานบริการไปด้วย ทำให้บัพรุงผูกใจเจ็บและมักคอยหาโอกาสกลั่นแกล้งและดูถูกเหยียดหยามกัสต์อยู่เสมอ กัสต์เองก็ไม่ยอมอ่อนข้อให้ ทั้งคู่จึงทะเลาะกันเป็นประจำ

กัสต์โตมาในร้านอาหารที่ขายบริการทางเพศแบบแอบแฝง โดยมีอดีตหญิงขายบริการอย่างจันฐและโสดาเป็นผู้เลี้ยงดู เขาเป็นเด็กสติปัญญาดีและเชื่อมั่นว่าการศึกษาเท่านั้นจะเป็นหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของเขาได้ กัสต์ไม่ต้องการให้บรรดาแม่ๆของเขาเปิดสถานบริการแบบแอบแฝงเพราะเป็นอาชีพที่สังคมรังเกียจ และอาชีพนี้ทำให้วัดศิบุตรสาวจันฐซึ่งต้องทำงานในร้านช่วยมารดาถูกเหมารวมว่าเป็นหญิงขายบริการไปด้วย วัดดีเองก็พยายามช่วยกัสต์อ่อนน้อมมารดาทุกครั้งที่เขาถูกแกล้งจนลามแล้วกัสต์ก็ต้องเข้ามาห้ามเบะปกป้องเธอ จนบางครั้งถึงขนาดทำให้แขกบางคนผูกใจเจ็บ แต่มารดาของเธอก็ไม่ฟังคำทัดทานจากใคร เพราะเธอมีความแค้นกับบุรุษที่มีภรรยาแล้วแล้วมาหลอกลวงว่ารักเธอ ปอกลอกทรัพย์สินไปจนหมดตัว มีหน้าซ้ำยังจับจำปีน้องสาวร่วมสาบานของเธอไปข่มขืนจนจำปีเสียชีวิต การขี้นกรานของวัดดีทำให้ทั้งกัสต์และวัดดีต้องจำยอมทำงานในสถานบริการต่อไป

บัพรุงมีมารดาเลี้ยงคือคุณพอลลาซึ่งมีพฤติกรรมหน้าไหว้หลังหลอกและเธอก็ไม่ชอบใจอย่างยิ่ง บัพรุงมักจะแสดงท่าทีต่อต้านคุณพอลลาอยู่เสมอ ทำให้คุณพอลลาแค้นใจแต่ยังไม่สามารถทำอะไรบัพรุงได้เพราะรัฐมนตรีจักรารักบุตรสาวมาก แต่โชคก็เข้าข้างคุณพอลลาที่ทำให้คุณจักราต้องไปปฏิบัติราชการต่างประเทศเป็นเวลา ๒ ปี คุณพอลลาตั้งใจจะใช้เวลานั้นทำลายบัพรุงและกำจัดให้พ้นทางของเธอ ก่อนหน้านั้นคุณพอลลาร่วมมือกับคุณพอลลีน้องสาวและบุเรณหลานชายจะทำลายบัพรุงมาหนึ่งครั้งแล้วแต่ไม่สำเร็จ เพราะกัสต์มาช่วยบัพรุงไว้ได้ทัน ทำให้บุเรณยังอาฆาตกัสต์มากขึ้น เพราะเขาเคยถูกกัสต์ใช้กำลังปราบมาแล้วตอนที่เขาลวนลามวัดดีในร้านอาหารของจันฐ เมื่อสบโอกาสตอนที่คุณจักราไม่อยู่ คุณพอลลาก็จัดการเปลี่ยนโรงเรียนของบัพรุงและตัดหนทางติดต่อกับญาติและเพื่อนๆทุกวิถีทาง ทำให้บัพรุงรู้สึกโดดเดี่ยวมาก

บุเรณยกพวกมาแก้แค้นกัสต์แต่สู้ไม่ได้ก็พากันหนีไป แต่เป็นคราวเคราะห์ของกัสต์และวัดดีที่แขกคนหนึ่งชื่อสูงหาซึ่งเคยก่อเรื่องในร้านของจันฐยกพวกมาแก้แค้นซ้ำ สูงหาทำร้ายกัสต์และฆูควัดดีไปข่มขืน กัสต์ต้องไปนอนพักรักษาในโรงพยาบาลเพราะถูกรุมซ้อมจนบาดเจ็บสาหัส ส่วนวัดดีถูกทิ้งไว้ที่ทุ่งร้างและหาทางกลับบ้านเองในอีก ๒ วันต่อมาด้วยสภาพที่บอบช้ำ กัสต์แค้นใจมากและโทษให้เป็นความผิดของบัพรุง ส่วนจันฐคร่ำครวญกับคานีว่าเป็นเพราะกรรมเวรของเธอที่ประกอบอาชีพเปิดสถานบริการทางเพศ ทำให้สตรีอื่น ๆ ต้องทุกข์ใจ บาปกรรมจึงมาตกอยู่กับลูกของเธอ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้จันฐปิดบ่อนแล้วหันมาค้าขายเล็กๆน้อยๆแทน แต่วัดดียังไม่สิ้น

เคราะห์ เธอติดเอดส์และหมดอะไรตายอยากในชีวิต จนครั้งปีให้หลังก็ฆ่าตัวตายหนีความอับอาย ทำให้กัสม์ยิ่งทวีความแค้นบัพรุงและตั้งใจแก้แค้นเธอ

ส่วนบัพรุงยังถูกมารดาเลี้ยงข่มเหงอย่างต่อเนื่อง นางพอลลาเปิดบ่อนที่บ้านพาพรรคพวก มาเล่นการพนันไม่มีวันหยุด แต่บัพรุงไม่สามารถขัดขวางได้เพราะคุณจักราเชื่อใจพอลลา พอลลาเริ่ม นำเครื่องเพชรของมารดาบัพรุงไปขายใช้หนี้พินัน รัฐบาลต่อเวลาให้คุณจักราปฏิบัติหน้าที่ที่ ต่างประเทศออกไปอีก ทำให้พอลลากลับแกล้งบัพรุงได้ต่อไปโดยที่คุณจักราไม่มีโอกาสรู้ว่า บุตรสาวถูกทรมาณอย่างไร อย่างเข้าปีที่ ๕ นางพอลลาและนางพอลลี่เรียกตัวบุเรนกลับมาจาก ต่างประเทศ แล้วให้บุเรนหาทางข่มขืนบัพรุงอีก บัพรุงได้ยื่นแผนการชั่วจึงแกล้งยอมไป รับประทานกับบุเรน ระหว่างทางก็แอบหยิบมิดไปด้วย เมื่ออยู่ด้วยกันในห้องบัพรุงใช้มิดแทงบุเรน และคิดว่าเขาตายแล้ว เธอจึงหนีมาขึ้นรถไฟและได้เจอกับกัสม์ที่เดินทางกลับไปสอนหนังสือที่กรุง พระสีหนุ

บัพรุงไม่สบายมากและยึดกัสม์เป็นที่พึ่ง แม้กัสม์จะรังเกียจบัพรุงขนาดไหนแต่เขาก็ไม่มี ทางเลือกเพราะรถไฟมาถึงกรุงพระสีหนุพอดี เขาต้องอุ้มบัพรุงพากลับบ้านด้วย กัสม์วานให้คนข้าง บ้านช่วยดูแลบัพรุงส่วนเขาไปตามหมอมาดูอาการ เขาจำยอมให้เธอพักฟื้นอยู่กับเขา บัพรุงเพื่อหา บิดาเพราะพิษไข้ สภาพที่น่าเวทนาของเธอทำให้ความแค้นในใจของกัสม์ค่อยๆลดลง

บัพรุงไม่มีที่พึ่ง และตลอดเวลาที่ถูกมารดาเลี้ยงข่มเหงอยู่ที่บ้าน ทำให้เธอเรียนรู้ที่จะอดทน กับเรื่องรอบตัวและไม่แสดงกิริยาเอาแต่ใจเหมือนเดิม เธอรู้ว่ากัสม์เกลียดเธอ แต่เธอจำต้องพึ่งเขา เธอจึงยอมให้เขาโอบกอดต่าง ๆ นานา กัสม์ใช้ให้บัพรุงทำงานบ้านทุกอย่างที่เธอไม่เคยทำ เมื่อเธอทำ ได้ไม่ดีเขาก็ดูถูกเธอ บัพรุงได้แต่ทนเงียบ ทำให้กัสม์ประหลาดใจในความเปลี่ยนแปลงของเธอ

เมื่ออาการของบัพรุงหายเป็นปรกติ กัสม์ถามถึงแผนชีวิตของบัพรุง เธอไม่มีที่ไปและขอ อาศัยอยู่กับกัสม์ไปก่อน บัพรุงร้องไห้เพราะรู้สึกตกต่ำมากที่ต้องอ่อนวอนขอให้ศัตรูเก่าช่วย น้ำตา ของเธอทำให้กัสม์ใจอ่อน แล้วกลับมาทูลนิพนธ์กับตัวเองที่ใจอ่อนกับศัตรูที่ฆ่าคู่หมั้น เขาตั้งใจว่าจะ แก้อ่อนเธอให้ได้ บัพรุงพยายามหาวิธีหาเงินมาใช้กัสม์และคิดแตงนวนนิยายเล่าเรื่องตัวเองขาย เธอ เข้าไปในห้องหนังสือของกัสม์เพื่อหากระดาษมาเขียนเรื่อง กัสม์ตามมาขึ้นใจเธอที่ห้อง หลังจาก ที่บัพรุงตกเป็นของกัสม์เธอยิ่งเก็บตัว สงบปากคำยิ่งกว่าเดิม และไม่สนใจอะไรนอกจากมุ้งม้น เขียนนวนนิยายของเธอต่อไป แต่กัสม์รู้สึกผิดและพยายามทำดีกับเธอเพราะเข้าแอบรักเธอ โดยไม่รู้ตัว อยู่แล้ว อย่างไรก็ตามบัพรุงไม่ยอมให้กัสม์มายุ่งเกี่ยวกับเธออีกแม้เธอจะแอบรักเขาแล้วเช่นกัน แต่ ในฐานะสาวบริสุทธิ์ เธอไม่อาจให้ชายใดล่วงเกินร่างกายเธอได้ง่ายๆเลย

กัสม์ถูกยิงบาดเจ็บต้องไปนอน โรงพยาบาล บัพรุงเป็นห่วงกัสม์ก็ห่วง กลัวตัวเองถูกตำราวจ ับในฐานะฆาตกรก็กลัว แต่โชคดีที่โรงพยาบาลที่กัสม์นอนรักษาตัวพิสิฐและคนธาซึ่งเป็นญาติ กับบัพรุงมาเป็นแพทย์อยู่ที่นี้ คนธาเห็นบัพรุงก็จำได้รีบมาหา เธอซักถามบัพรุงทำให้รู้เรื่องราว

ทั้งหมด พิสิฐช่วยแก้ความเข้าใจผิดของบ่พรงว่าที่จริงแล้วบ่พรงไม่ใช่ฆาตกร บูเรนเสียชีวิตเพราะถูกคู่รักเก่ายิงในงานแต่งงาน ส่วนคุณจักราก็รู้เรื่องราวทั้งหมดจากสมุดบันทึกของเธอ ท่าน โกรธมากและหย่าขาดจากพอลลา และเสียใจจนล้มป่วย บ่พรงเป็นห่วงบิดารีบกลับไปหาท่าน คนธำเล่าเรื่องของบ่พรงให้กัศตฟัง เขาได้แต่สงสารและเสียใจในการกระทำของตัวเองที่ทำร้ายเธอ หลังจากหายดีแล้วก็สตักลับไปบ้านและพบนวนิยายที่บ่พรงเขียน

คุณจักราเมื่อได้พบกับบุตรสาวที่รักก็หายป่วยและเรียกกัศตไปพบ กัศตรีบไปเพราะต้องการพบบ่พรง ทั้งคู่ปรับความเข้าใจกันและแต่งงานกัน แล้วย้ายมาอยู่ที่กรุงพระสิหนุตามเดิม ทั้งเขาและเธอต่างมีข่าวดีคือ กัศตได้ทุนไปเรียนต่อต่างประเทศ ในขณะที่นวนิยายของบ่พรงก็ชนะการประกวดได้รางวัลที่ ๑ สามีภรรยาที่เคยแข่งกันเอาชนะด้านการเรียนต่างยอมรับในความสามารถของกันและกัน

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวอารีญา หุตินทะ เกิดวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ ที่กรุงเทพมหานคร สำเร็จ การศึกษาระดับปริญญาตรี วิชาเอกภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ แล้วทำงานเป็นครูที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก จังหวัดกาญจนบุรี ๑ ปี ก่อนจะเข้าศึกษาต่อ ระดับปริญญาโท สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ และสำเร็จการศึกษาในปีพ.ศ. ๒๕๓๕

ปัจจุบันรับราชการที่ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขต พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม